ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಸಂಪುಟ 2

ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಅದ್ವೈತ ಆಶ್ರಮ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ವಿರಚಿತ

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

(ತುಳಸೀ-ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಹಿತ)

ಸಂಪುಟ-2

(ಉತ್ತರಾರ್ಧದ 15ನೇ ಪ್ರಕರಣ 'ದಿವಾದಯಃ'ದಿಂದ
60ನೇ ಪ್ರಕರಣ 'ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ' ವರೆಗೆ)

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಅದ್ವಯಾನಂದೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರು

ಕನ್ನಡಾನುವಾದ

ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಟೋಣಪಿ
M.A. Sanskrit, M.A. Philosophy, D.Litt. (Vidya Vachaspati)

ಡಾ॥ ಶ್ರೀವತ್ಸಾಚಾರ್ಯ ವಿ. ಕೋದಂಡಿ,
Vyakarana Vidwan, M.A., B.Ed., Ph.D.

ಸಂಪಾದಕರು

ಡಾ॥ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತ, ಎಂ.ಎನ್.
M.A. Sanskrit, Ph.D., PG Diploma in Jainalogy

ಡಾ॥ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಧಾ ಎಚ್.ಎಸ್.
M.Com, M.A. Sanskrit Ph.D.

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಅದ್ವೈತಾಶ್ರಮ ಟ್ರಸ್ಟ್ (ರಿ.)
ನಂ. 155, 6ನೇ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, 19ನೇ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ,
ರಾಜಾಜಿನಗರ 1ನೇ 'ಎನ್' ಬ್ಲಾಕ್, ಬೆಂಗಳೂರು-10.
ಇ-ಮೇಲ್: advaitashrama@gmail.com

SRI VARADARAJA'S LAGHU SIDDANTHA KOUMUDI: *(with Tulasi Kannada Translation). Editor-in-Chief:* **Sri Sri Sri Adwayanandendra Saraswathi Swami.** *Kannada Translation by:* **Dr. R. Satyanarayanana Acharya Tonapi & Dr. Srivatsacharya V. Kodandi.** *Edited by:* **Dr. Smt. Sujatha M.N.** and **Smt. Sudha H.S.** *Published by:* **Sacchidananda Advaita Ashrama Trust (R),** No. 155, 6th Cross, 1st `N' Block, Rajaji Nagar, Bangalore-560 010. Ph.: 9036073505. **Volume-2** pp: viii+792=800

1/8 Demy 80 gsm NS Maplitho. Case Binding

First Impression: 2018

Copies: 1000 Nos.

Price: ₹ 800/-

Printed by:
Achyuta Sankethi,
Omkar Hi-Prints
31, 4th Cross, Nethaji Road,
T.R. Nagar, Bangalore-560028.
(M) 9448086811/9480184985

ಮೊದಲ ಮಾತು

ಪ್ರಿಯ ವಾಚಕ ವೃಂದವೇ, ತಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ನಾರಾಯಣ ಸ್ಮರಣೆಗಳು. ಬಹುದಿನಗಳಿಂದ ನಾನು ಕನವರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನನ್ನ ಆಶೆಯು ಇಂದು ನನಸಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವಾಗಬೇಕು, ಅದು ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿಯೂ, ಸುಲಲಿತವಾಗಿಯೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಗಮವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ನನ್ನ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ, ತಕ್ಕ ಯೋಗ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆನು. ಈಗ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ವೇದಾಂತ ಸಪ್ತಾಹಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮತ್ತೂರಿನವವರೇ ಆದ ಸಾತ್ವಿಕ ದಂಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತಾ ಎಂ. ಎನ್. ಮುಕುಂದ ಎಲ್.ಕೆ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವರ ಮನೆಗೆ ಅದೇ ಊರಿನವರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ ಅವರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಅವರು ಅತ್ಯಂತ ಸಾತ್ವಿಕರು ಸರಳರು, ವಿದ್ಯಾನಿಧಿಗಳು. ಅವರ ಹತ್ತಿರ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಅನುವಾದದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡೆನು. ಅಂದು ಅವರು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ನನಗೂ ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು.

ಆದರೆ 'ಶ್ರೇಯಾಂಸಿ ಬಹು ವಿಘ್ನಾನಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಅನುವಾದದ ಕೆಲಸವು ಕೂರ್ಮಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ನಾನು ಈ ಅನುವಾದದ ಕೆಲಸ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬಂತು ಎಂದು ದೂರವಾಣಿ ಮಾಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಸಂಕೋಚವೂ ಮುಜುಗರವೂ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿಜವಾಗಲೂ ಆಚಾರ್‌ರವರು ತುಂಬಾ ನಿಯತ್ತಿನವರು. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವರು ನನ್ನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವಿಸಬಾರದೆಂದು ಅವರಲ್ಲಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಅವರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಅನುವಾದವಾಗಲಿಲ್ಲ. **ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀಯ** ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಆಭಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಕೊಂಡಾಡಿದರೂ ಕಡಿಮೆಯೇ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಕರು ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀಯಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗಬೇಕೆಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಹಿಂದೆ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರವರು 1956ರಲ್ಲಿ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅವರು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಅನುವಾದ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಕಾರಕಾಂತದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಆಮೇಲೆ ಅದೂ ನಿಂತೇ ಹೋಯಿತು. ಪೂರ್ಣವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂದು ಆ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಸಹ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಅನುವಾದವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್‌ರವರ ವಿವರಣೆಯು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ, ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಿವರಣೆಯೂ ಸಹ ತುಂಬಾ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ. ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡನಾಡಿನವರು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯು ಹಿಂದಿ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜನರು ಅನುವಾದಮಾಡಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿದೆ. ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರೂ ಸಹ ತುಂಬಾ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ **'ಮೀಮಾಂಸಾ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್'** ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯನ್ನು ಮನಗಂಡರೆ ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂಬುದು ಮೂರ್ಧನ್ಯಗ್ರಂಥವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನಿಗೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಮಸ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುಲಭವಾದ ಪ್ರವೇಶವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳು, ಸ್ಮೃತಿಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಕಾವ್ಯನಾಟಕಾದಿಸಮಸ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾನವರು ಇದನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕು ಆದರೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಅಧ್ಯಯನವು ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರವಾದದ್ದು ಅದನ್ನು ಗುರುಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿಯೇ ಕಲಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳು ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಗುರುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು 6 ತಿಂಗಳು ಅಥವಾ 1 ವರ್ಷಕಾಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕೈವಶವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿತರೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಬಹುಭಾಗವು ಜಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಇದನ್ನೇ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

ಕೆಲವರು **ಕಾಣಾದಂ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್** ಎಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಕಾಣಾದಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಪಕಾರಕವೆಂಬುದು ಹಸಿಸುಳ್ಳು. ಅದು ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮಾರಕವೇ ಹೊರತು ಪೂರಕವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಬೇರೆ ವಿಷಯ. ಮೊದಲ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ 11 ಪ್ರಕರಣಗಳು ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ 3 ಪ್ರಕರಣಗಳು; ದ್ವಿತೀಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಪ್ರಕರಣ 15ನೇ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ರಿಂದ 60ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ.

ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 60 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುಮುಂದಿನ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಹಿಂದುಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ

ವಿಷಯ ಸೂಚಿ

15.	ದಿವಾದಿ ಗಣ	777
16.	ಸ್ವಾದಿ ಗಣ	822
17.	ತುದಾದಿ ಗಣ	840
18.	ರುಧಾದಿ ಗಣ	909
19.	ತನಾದಿ ಗಣ	948
20.	ಕ್ರ್ಯಾದಯ ಗಣ	969
21.	ಚುರಾದಿ ಗಣ	1008
22.	ಣ್ಯನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1018
23.	ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1025
24.	ಯಜನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1029
25.	ಯಜ್ ಲುಗನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1034
26.	ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1040
27.	ಕಣ್ಡ್ವಾದಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1048
28.	ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1050
29.	ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1059
30.	ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1062
31.	ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1076
32.	ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ	1078
33.	ಕೃದಂತ	1083
34.	ಪೂರ್ವಕೃದಂತ	1093
35.	ಉಣಾದಿ	1142
36.	ಉತ್ತರಕೃದಂತ	1145
37.	ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ	1174
38.	ಕೇವಲ ಸಮಾಸ	1188
39.	ಅವ್ಯಯೀಭಾವ	1193
40.	ತತ್ಪುರುಷ	1201

41.	ಬಹುವ್ರೀಹಿ	1241
42.	ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ	1259
43.	ಸಮಾಸಾಂತ	1267
44.	ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ	1272
45.	ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ	1279
46.	ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥಾಃ	1306
47.	ಚಾತುರಾರ್ಥಿಕಾಃ	1322
48.	ಶೈಷಿಕಾಃ	1329
49.	ವಿಕಾರಾರ್ಥಕಾಃ	1360
50.	ಠಗಧಿಕಾರಃ	1365
51.	ಯದಧಿಕಾರಃ	1373
52.	ಛಯತೋರಧಿಕಾರಃ	1378
53.	ಠಞಾಧಿಕಾರಃ	1382
54.	ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ	1387
55.	ಭವನಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ	1396
56.	ಮತ್ವರ್ಥೀಯಾ	1408
57.	ಪಾಗ್ದಿಶೀಯಾ	1420
58.	ಪ್ರಾಗಿವೀಯಾ	1432
59.	ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾ	1445
60.	ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾ	1454

ಅನುಬಂಧಗಳು

* ಪರಿಶಿಷ್ಟಮ್ 1491
* ಲಿಂಗಪರಿಚಯಃ 1493
* ಗಣಪಾಠ 1500
* ವಾರ್ತಿಕ ಸೂಚಿ 1504
* ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ 1508
* ಧಾತುಗಳ ಸೂಚಿ 1559

***

ಪ್ರಕರಣ-15 ಅಥ ದಿವಾದಯಃ (4ನೇ ಗಣ)

ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 630 ರಿಂದ 645 ವರೆಗೆ

ದಿವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 140 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ವರದರಾಜರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 27 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು (12)–1.ದಿವು(ಕ್ರೀಡಿಸುವದು/ಜೂಜಾಡುವದು/ ಜಯಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವದು/ಹೊಳೆಯುವದು ಮತ್ತು ವ್ಯವಹರಿಸುವದು), 2. ಷಿವು(ಹೊಲಿಯುವದು) 3.ನೃತೀ(ನೃತ್ಯಮಾಡುವದು) 4. ತ್ರಸೀ(ಹೆದರುವದು) 5. ಶೋ (ತೆಳ್ಳಗೆ ಮಾಡುವದು/ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಸೆಯುವದು) 6. ಛೋ (ಕಟ್ಟಿಗೆ) ಕಡಿಯುವದು) 7. ಷೋ(ನಾಶಮಾಡುವದು) 8. ದೋ((ಕಟ್ಟಿಗೆ) ಕಡಿಯುವದು) 9. ವೇಧನಾ-(ಹೊಡೆಯುವದು) 10. ಪುಷ(ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವದು) 11. ಶುಷ (ಒಣಗಿಸುವದು) 12. ಣಶ(ನಾಶವಾಗುವದು)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (13)– 13. ಷೂಜ (ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವ/ಹಡೆಯುವದು) 14. ದೂಜ(ದುಃಖಿತನಾಗುವದು/ಪರಿತಪಿಸುವದು) 15. ದೀಜ್(ಕ್ಷೀಣವಾಗುವದು) 16. ಡೀಜ(ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುವದು) 17. ಪೀಜ(ಕುಡಿಯುವದು) 18. ಮಾಜ(ಅಳೆಯುವದು) 19. ಜನೀ (ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವದು) 20. ದೀಪೀ (ಹೊಳೆಯುವದು) 21. ಪದ(ಗತ್ಯರ್ಥ) 22. ವಿದ(ಇರುವದು) 23. ಬುಧ(ತಿಳಿಯುವದು) 24.ಯುಧ(ಯುದ್ಧಮಾಡುವದು) 25. ಸೃಜ(ತ್ಯಾಗಮಾಡುವದು)

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು(2)– 26. ಮೃಷ(ಸಹಿಸುವದು) 27. ಣಃ(ಕಟ್ಟುವದು)

1. ದಿವು ಕ್ರೀಡಾ-ವಿಜಿಗೀಷಾ-ವ್ಯವಹಾರ-ದ್ಯುತಿ-ಸ್ತುತಿ-ಮೋದ-ಮದ-ಸ್ವಪ್ನ-ಕಾನ್ತಿ-ಗತಿಷು: ಕ್ರೀಡಿಸುವದು, ಗೆಲ್ಲಲು ಇಚ್ಛಿಸುವದು, ಕ್ರಯ-ವಿಕ್ರಯ ವ್ಯವಹಾರ, ಹೊಳೆಯುವದು, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವದು, ಪ್ರಸನ್ನವಾಗುವದು, ಉನ್ಮತ್ತನಾಗುವದು, ಮಲಗುವದು, ಇಚ್ಛಿಸುವದು, ಗಮನ ಮಾಡುವದು.

(ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 630. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ (3.1.69)

ವೃತ್ತಿ – ಶಪೋಽಪವಾದಃ। (612) ಹಲಿ ಚ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ದೀವ್ಯತಿ। ದೀವ್ಯನ್ತಿ। ದಿದೇವ। ದೇವಿತಾ। ದೇವಿಷ್ಯತಿ। ದೀವ್ಯತು। ಅದೀವ್ಯತ್। ದೀವ್ಯೇತ್। ದೀವ್ಯಾತ್। ಅದೇವೀತ್। ಅದೇವಿಷ್ಯತ್। ಏವಂ

2. ಷಿವು ತನ್ತುಸನ್ತಾನೇ।

3. ನೃತೀ। ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೆ। ನೃತ್ಯತಿ। ನನರ್ತ। ನರ್ತಿತಾ।

ಅ.ವ್ಯ. –"ಕರ್ತರಿಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಮತ್ತು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದಿವಾದಿಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದರೆ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು:

1. ದಿವು– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ ಇತ್. ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ ದಿವ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ದೀವ್ಯತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ದಿವ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಿವ್+ಯ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಿವ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ದೀವ್+ಯ್+ತಿ=ದೀವ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯತಿ, ದೀವ್ಯತಃ, ದೀವ್ಯನ್ತಿ। ದೀವ್ಯಸಿ, ದೀವ್ಯಥಃ, ದೀವ್ಯಥ। ದೀವ್ಯಾಮಿ, ದೀವ್ಯಾವಃ, ದೀವ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಪಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಿದೇವ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ದಿವ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ದಿವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ದಿವ್ ದಿವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿದಿವ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ದಿವ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ದಿದೇವ್+ಅ=ದಿದೇವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಿದಿವತುಃ, ದಿದಿವುಃ – ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ದಿದಿವತುಃ ದಿದಿವುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ದಿದೇವ, ದಿದಿವತುಃ, ದಿದಿವುಃ। ದಿದೇವಿಥ, ದಿದಿವಥುಃ, ದಿದಿವ। ದಿದೇವ, ದಿದಿವಿವ, ದಿದಿವಿಮ।

ಲುಟ್:ಉದಾ– ದೇವಿತಾ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ ಲುಟ್ ಇದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ದಿವ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಿವ್+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ದಿವ್+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ದೇವ್+ಇ+ ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಡಾ(ಆ)' ಬಂದು ದೇವ್+ಇ+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ(ಆಸ್)'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೇವ್+ಇ+ತ್+ಆ=ದೇವಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೇವಿತಾ, ದೇವಿತಾರೌ, ದೇವಿತಾರಃ। ದೇವಿತಾಸಿ, ದೇವಿತಾಸ್ಥಃ, ದೇವಿತಾಸ್ಥ। ದೇವಿತಾಸ್ಮಿ, ದೇವಿತಾಸ್ವಃ, ದೇವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ದೇವಿಷ್ಯತಿ, ದೇವಿಷ್ಯತಃ, ದೇವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ದೇವಿಷ್ಯಸಿ, ದೇವಿಷ್ಯಥಃ, ದೇವಿಷ್ಯಥ। ದೇವಿಷ್ಯಾಮಿ, ದೇವಿಷ್ಯಾವಃ, ದೇವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯತು/ದೀವ್ಯತಾತ್, ದೀವ್ಯತಾಮ್, ದೀವ್ಯನ್ತು। ದೀವ್ಯ/ದೀವ್ಯತಾತ್, ದೀವ್ಯತಮ್, ದೀವ್ಯತ। ದೀವ್ಯಾನಿ. ದೀವ್ಯಾವ, ದೀವ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ಇದರಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ, ಶ್ಯನ್(ಯ್) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅದೀವ್ಯತ್, ಅದೀವ್ಯತಾಮ್, ಅದೀವ್ಯನ್। ಅದೀವ್ಯಃ, ಅದೀವ್ಯತಮ್, ಅದೀವ್ಯತ। ಅದೀವ್ಯಮ್, ಅದೀವ್ಯಾವ, ಅದೀವ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆನಂತರ "ಲಿಙಃಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಸ್' ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅತೋಯೇಯಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯೇತ್, ದೀವ್ಯೇತಾಮ್, ದೀವ್ಯೇಯುಃ। ದೀವ್ಯೇಃ, ದೀವ್ಯೇತಮ್, ದೀವ್ಯೇತ। ದೀವ್ಯೇಯಮ್, ದೀವ್ಯೇವ, ದೀವ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ಕಿದಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯಾತ್, ದೀವ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೀವ್ಯಾಸುঃ। ದೀವ್ಯಾঃ, ದೀವ್ಯಾಸ್ತಮ್, ದೀವ್ಯಾಸ್ತ। ದೀವ್ಯಾಸಮ್, ದೀವ್ಯಾಸ್ವ, ದೀವ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೇವೀತ್, ಅದೇವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅದೇವಿಷುঃ। ಅದೇವೀঃ, ಅದೇವಿಷ್ಟಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಟ। ಅದೇವಿಷಮ್, ಅದೇವಿಷ್ವ, ಅದೇವಿಷ್ಮ।

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೇವಿಷ್ಯತ್, ಅದೇವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಯನ್। ಅದೇವಿಷ್ಯঃ, ಅದೇವಿಷ್ಯತಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಯತ। ಅದೇವಿಷ್ಯಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಯಾವ, ಅದೇವಿಷ್ಯಾಮ।

2. ಷಿವು ತನ್ತುಸನ್ತಾನೇ (ದಾರಗಳನ್ನು ನೇಯುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ "ಧಾತ್ವಾದೇঃ ಷঃ ಸঃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು 'ಉ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸೀವ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ನಡೆದು ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀವ್ಯತಿ, ಸೀವ್ಯತঃ, ಸೀವ್ಯನ್ತಿ। ಸೀವ್ಯಸಿ, ಸೀವ್ಯಥঃ, ಸೀವ್ಯಥ। ಸೀವ್ಯಾಮಿ, ಸೀವ್ಯಾವঃ, ಸೀವ್ಯಾಮঃ।

ಲಿಟ್:ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ, ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಆಗಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋঃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿದ್ದರೆ ಉಪಧಾ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಪಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಗುಣನಿಷೇಧವಿರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸಿಷೇವ, ಸಿಷಿವತುঃ, ಸಿಷಿವುঃ। ಸಿಷೇವಿಥ, ಸಿಷಿವಥುঃ, ಸಿಷಿವ। ಸಿಷೇವ, ಸಿಷಿವಿವ, ಸಿಷಿವಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೇವಿತಾ, ಸೇವಿತಾರೌ, ಸೇವಿತಾರঃ। ಸೇವಿತಾಸಿ, ಸೇವಿತಾಸ್ಥঃ, ಸೇವಿತಾಸ್ಥ। ಸೇತಾಸ್ಮಿ, ಸೇವಿತಾಸ್ವঃ, ಸೇವಿತಾಸ್ಮঃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಸೇವಿಷ್ಯತಿ, ಸೇವಿಷ್ಯತঃ, ಸೇವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಸೇವಿಷ್ಯಸಿ, ಸೇವಿಷ್ಯಥঃ, ಸೇವಿಷ್ಯಥ। ಸೇವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸೇವಿಷ್ಯಾವঃ, ಸೇವಿಷ್ಯಾಮঃ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಸೀವ್ಯತು/ಸೀವ್ಯತಾತ್, ಸೀವ್ಯತಾಮ್,ಸೀವ್ಯನ್ತು। ಸೀವ್ಯ/ ಸೀವ್ಯತಾತ್, ಸೀವ್ಯತಮ್, ಸೀವ್ಯತ। ಸೀವ್ಯಾನಿ, ಸೀವ್ಯಾವ, ಸೀವ್ಯಾಮ।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೀವ್ಯತ್, ಅಸೀವ್ಯತಾಮ್, ಅಸೀವ್ಯನ್। ಅಸೀವ್ಯঃ, ಅಸೀವ್ಯತಮ್, ಅಸೀವ್ಯತ। ಅಸೀವ್ಯಮ್, ಅಸೀವ್ಯಾವ, ಅಸೀವ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು ಸೀವ್ಯೇತ್, ಸೀವ್ಯೇತಾಮ್, ಸೀವ್ಯೇಯುঃ। ಸೀವ್ಯೇঃ, ಸೀವ್ಯೇತಮ್, ಸೀವ್ಯೇತ। ಸೀವ್ಯೇಯಮ್, ಸೀವ್ಯೇವ, ಸೀವ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀವ್ಯಾತ್, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೀವ್ಯಾಸುಃ। ಸೀವ್ಯಾಃ, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತ। ಸೀವ್ಯಾಸಮ್, ಸೀವ್ಯಾಸ್ವ, ಸೀವ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೇವೀತ್, ಅಸೇವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸೇವಿಷುಃ। ಅಸೇವೀಃ, ಅಸೇವಿಷ್ಟಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಟ। ಅಸೇವಿಷಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ವ, ಅಸೇವಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಸೇವಿಷ್ಯತ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯನ್। ಅಸೇವಿಷ್ಯಃ, ಅಸೇವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯತ। ಅಸೇವಿಷ್ಯಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯಾವ, ಅಸೇವಿಷ್ಯಾಮ।

3. ನೃತೀ–ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೆ (ಕುಣಿಯುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರ ಇತ್, 'ನೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನರ್ತ್ ಎಂದಾಗಿ, ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಬಂದಾಗ ನೃತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ತ್ ಎಂದೂ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ನಂತರ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ನೃತ್ಯತಿ – 'ನೃತ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನೃತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ನೃತ್+ಯ+ತಿ=ನೃತ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯತಿ, ನೃತ್ಯತಃ, ನೃತ್ಯನ್ತಿ। ನೃತ್ಯಸಿ, ನೃತ್ಯಥಃ, ನೃತ್ಯಥ। ನೃತ್ಯಾಮಿ, ನೃತ್ಯಾವಃ, ನೃತ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್:ಉದಾ– ನನರ್ತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೃತ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ನೃತ್ ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ನೃ ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ಥ 'ನೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನರ್+ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ ನನೃತ್+ಅ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ನೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನನರ್ತ್+ಅ=ನನರ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ನನರ್ತ, ನನೃತತುಃ, ನನೃತುಃ। ನನರ್ಥಿಥ, ನನೃತಥುಃ, ನನೃತ। ನನರ್ತ, ನನೃತಿವ, ನನೃತಿಮ।

ಸೂಚನೆ: ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲ 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ನರ್ತಿತಾ, ನರ್ತಿತಾರೌ, ನರ್ತಿತಾರಃ। ನರ್ತಿತಾಸಿ, ನರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ,

ನರ್ತಿತಾಸ್ಥ। ನರ್ತಿತಾಸ್ಮಿ, ನರ್ತಿತಾಸ್ವಃ, ನರ್ತಿತಸ್ಮಃ।

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 631. ಸೇಽಸಿಚಿ ಕೃತ-ಚೃತ-ಛೃದ-ತೃದ-ನೃತಃ (7.2.57)

ವೃತ್ತಿ - ಏಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಯ ಸಿಚ್-ಭಿನ್ನಸ್ಯ ಸಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ವಾ। ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ। ನೃತ್ಯತು। ಅನೃತ್ಯತ್। ನೃತ್ಯೇತ್, ನೃತ್ಯಾತ್। ಅನರ್ತೀತ್। ಅನರ್ತಿಷ್ಯತ್। ಅನರ್ತ್ಸ್ಯತ್।

4. ತ್ರಸೀ ಉದ್ವೇಗೇ।(485)। ವಾ ಭ್ರಾಶ ಇತಿ ಶ್ಯನ್ ವಾ। ತ್ರಸ್ಯತಿ। ತ್ರಸತಿ। ತತ್ರಾಸ।

ಪ.ಛೇ.- ಸೇ, ಅಸಿಚಿ, ಕೃತ-ಚೃತ-ಛೃದ-ತೃದ-ನೃತಃ।

ಅ.ವೃ - "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕೃತ್, ಚೃತ್, ಛೃದ್, ತೃದ್, ಮತ್ತು ನೃತ್ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ಉದಾ-ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ/ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನೃತ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ನೃತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನೃತ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ನೃತ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನರ್ತ್+ಇಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ನರ್ತ್+ಇಷ್ಯ+ತಿ=ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಷತ್ವವು ಬಾರದೇ ಗುಣ ಬಂದು ನರ್ತ್+ಸ್ಯ+ತಿ=ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: (ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ನರ್ತಿಷ್ಯತಃ, ನರ್ತಿಷ್ಯನ್ತಿ। ನರ್ತಿಷ್ಯಸಿ, ನರ್ತಿಷ್ಯಥಃ, ನರ್ತಿಷ್ಯಥ।ನರ್ತಿಷ್ಯಾಮಿ, ನರ್ತಿಷ್ಯಾವಃ, ನರ್ತಿಷ್ಯಾಮಃ।

(ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ): ರೂಪಗಳು:ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ನರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ನರ್ತ್ಸ್ಯಸಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಥಃ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಥ। ನರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಾವಃ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯತು/ನೃತ್ಯತಾತ್, ನೃತ್ಯತಾಮ್, ನೃತ್ಯನ್ತು।ನೃತ್ಯ/ನೃತ್ಯತಾತ್, ನೃತ್ಯತಮ್, ನೃತ್ಯತ। ನೃತ್ಯಾನಿ, ನೃತ್ಯಾವ, ನೃತ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನೃತ್ಯತ್, ಅನೃತ್ಯತಾಮ್, ಅನೃತ್ಯನ್। ಅನೃತ್ಯಃ, ಅನೃತ್ಯತಮ್, ಅನೃತ್ಯತ। ಅನೃತ್ಯಮ್, ಅನೃತ್ಯಾವ, ಅನೃತ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯೇತ್, ನೃತ್ಯೇತಾಮ್, ನೃತ್ಯೇಯುಃ। ನೃತ್ಯೇಃ, ನೃತ್ಯೇತಮ್, ನೃತ್ಯೇತ। ನೃತ್ಯೇಯಮ್, ನೃತ್ಯೇವ, ನೃತ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯಾತ್,ನೃತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನೃತ್ಯಾಸುಃ। ನೃತ್ಯಾಃ, ನೃತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನೃತ್ಯಾಸ್ತ। ನೃತ್ಯಾಸಮ್, ನೃತ್ಯಾಸ್ವ, ನೃತ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನರ್ತೀತ್, ಅನರ್ತಿಷ್ಟಾಮ್, ಅನರ್ತಿಷುಃ। ಅನರ್ತೀಃ, ಅನರ್ತಿಷ್ಟಮ್, ಅನರ್ತಿಷ್ಟ। ಅನರ್ತಿಷಮ್, ಅನರ್ತಿಷ್ವ, ಅನರ್ತಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನರ್ತಿಷ್ಯತ್, ಅನರ್ತಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನರ್ತಿಷ್ಯನ್। ಅನರ್ತಿಷ್ಯಃ, ಅನರ್ತಿಷ್ಯತಮ್,ಅನತಿಷ್ಯತ। ಅನರ್ತಿಷ್ಯಮ್, ಅನರ್ತಿಷ್ಯಾವ, ಅನರ್ತಿಷ್ಯಾಮ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಅನರ್ತ್ಸ್ಯರ್ತ್,ಅನರ್ತ್ಸ್ಯರ್ತಾಮ್,ಅನರ್ತ್ಸ್ಯರ್ನ್। ಅನರ್ತ್ಸ್ಯರ್ಃ, ಅನರ್ತ್ಸ್ಯರ್ತಮ್, ಅನರ್ತ್ಸ್ಯರ್ತ। ಅನಸ್ತ್ಯರ್ಮ್, ಅನರ್ತ್ಸಾರ್ಯವ, ಅನರ್ತ್ಸಾರ್ಯಮ।

4. ತ್ರಸೀ ಉದ್ವೇಗೇ (ಹೆದರುವುದು)–ಇದರಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸೇಟ್ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಶ್ಯನ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದರೂಪ ಮತ್ತು ಶಪ್ ಬಂದಪಕ್ಷರೂಪ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿವೆ.

ಉದಾ– ತ್ರಸ್ಯತಿ/ತ್ರಸತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ತ್ರಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಶಪ್ ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಶ್ಯನ್ (ಯ)' ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ "ವಾ ಭ್ರಶ–ಭ್ಲಾಶ–ಭ್ರಮು–ಕ್ರಮು–ಕ್ಲಮು–ತ್ರಸಿ–ತ್ರುಟಿ–ಲಶಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಶ್ಯನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ತ್ರಸ್+ಯ+ತಿ=ತ್ರಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ತ್ರಸ್+ಅ+ತಿ=ತ್ರಸತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯನ್ ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ತ್ರಸ್ಯತಿ, ತ್ರಸ್ಯತಃ, ತ್ರಸ್ಯನ್ತಿ। ತ್ರಸ್ಯಸಿ, ತ್ರಸ್ಯಥಃ, ತ್ರಸ್ಯಥ। ತ್ರಸ್ಯಾಮಿ, ತ್ರಸ್ಯಾವಃ, ತ್ರಸ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಶಪ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ತ್ರಸತಿ, ತ್ರಸತಃ, ತ್ರಸನ್ತಿ। ತ್ರಸಸಿ, ತ್ರಸಥಃ, ತ್ರಸಥ। ತ್ರಸಾಮಿ, ತ್ರಸಾವಃ, ತ್ರಸಾಮಃ।

ಲಿಟ್:ಉದಾ– ತತ್ರಾಸ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ತ್ರಸ್ ತ್ರಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ 'ತ್' ಮತ್ತು 'ರ್'ಗಳು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ತತ್ರಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ತತ್ರಾಸ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 632. ವಾ-ಜ್-ಭ್ರಮು-ತ್ರಸಾಮ್ (6.4.124)

ವೃತ್ತಿ – ಏಷಾಂ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ ಸೇಟಿ ಥಲಿ ಚ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ ವಾ। ತ್ರೇಸತುಃ, ತತ್ರಸತುಃ। ತ್ರೇಸಿಥ-ತತ್ರಸಿಥ। ತ್ರಸಿತಾ।

5. ಶೋ ತನೂಕರಣೇ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅತ ಏಕಹಲ್‌ಮಧ್ಯೇऽನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಮತ್ತು 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್' ಮತ್ತು 'ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಃ' ಮತ್ತು 'ಚ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಥಲಿಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬ ಇಡೀ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕಿತ್, ಲಿಟ್, ಅಥವಾ ಸೇಟ್ ಮತ್ತು ಥಲ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಜೄ, ಭ್ರಮ್, ತ್ರಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಏತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತ್ರೇಸತುಃ/ತತ್ರಸತುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಸ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅತುಸ್(ಅತುಃ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರಸ್+ಅತುಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ತ್ರಸ್+ತ್ರಸ್+ಅತುಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ 'ರ್' ಮತ್ತು 'ಸ್'ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ತ+ತ್ರಸ್ +ಅತುಃ=ತತ್ರಸತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ತ್ರಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತರೂಪವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತ್ರೇಸ್+ಅತುಃ=ತ್ರೇಸತುಃ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತ್ರೇಸತುಃ ಮತ್ತು ತತ್ರಸತುಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ರೂಪಗಳು:ಏತ್ವ-ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳು: ತತ್ರಾಸ, ತ್ರೇಸತುಃ, ತ್ರೇಸುಃ। ತ್ರೇಸಿಥ, ತ್ರೇಸಥುಃ, ತ್ರೇಸ। ತತ್ರಾಸ/ ತತ್ರಸ, ತ್ರೇಸಿವ, ತ್ರೇಸಿಮ।

ಏತ್ವ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತತ್ರಾಸ, ತತ್ರಸತುಃ, ತತ್ರಸುಃ। ತತ್ರಸಿಥ, ತತ್ರಸಥು, ತತ್ರಸ। ತತ್ರಾಸ/ ತತ್ರಸ, ತತ್ರಸಿವ, ತತ್ರಸಿಮ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸಿತಾ, ತ್ರಸಿತಾರೌ, ತ್ರಸಿತಾರಃ। ತ್ರಸಿತಾಸಿ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ಥಃ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ಥ। ತ್ರಸಿತಾಸ್ಮಿ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ವಃ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸಿಷ್ಯತಿ, ತ್ರಸಿಷ್ಯತಃ, ತ್ರಸಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತ್ರಸಿಷ್ಯಸಿ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಥಃ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಥ। ತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮಿ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಾವಃ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ಶ್ಯನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸ್ಯತು/ತ್ರಸ್ಯತಾತ್, ತ್ರಸ್ಯತಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯನ್ತು। ತ್ರಸ್ಯ/ತ್ರಸ್ಯತಾತ್, ತ್ರಸ್ಯತಮ್ ತ್ರಸ್ಯತ। ತ್ರಸ್ಯಾನಿ, ತ್ರಸ್ಯಾವ, ತ್ರಸ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಶಪ್' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸತು/ತ್ರಸತಾತ್, ತ್ರಸತಾಮ್, ತ್ರಸನ್ತು। ತ್ರಸ/ತ್ರಸತಾತ್, ತ್ರಸತಮ್, ತ್ರಸತ। ತ್ರಸಾನಿ, ತ್ರಸಾವ, ತ್ರಸಾಮ।

ಲಙ್:ಶ್ಯನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸ್ಯತ್, ಅತ್ರಸ್ಯತಾಮ್, ಅತ್ರಸ್ಯನ್। ಅತ್ರಸ್ಯಃ, ಅತ್ರಸ್ಯತಮ್, ಅತ್ರಸ್ಯತ। ಅತ್ರಸ್ಯಮ್, ಅತ್ರಸ್ಯಾವ, ಅತ್ರಸ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಶಪ್' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸತ್, ಅತ್ರಸತಾಮ್, ಅತ್ರಸನ್। ಅತ್ರಸಃ, ಅತ್ರಸತಮ್, ಅತ್ರಸತ। ಅತ್ರಸಮ್, ಅತ್ರಸಾವ, ಅತ್ರಸಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಶ್ಯನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸ್ಯೇತ್, ತ್ರಸ್ಯೇತಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯೇಯುಃ। ತ್ರಸ್ಯೇಃ, ತ್ರಸ್ಯೇತಮ್, ತ್ರಸ್ಯೇತ। ತ್ರಸ್ಯೇಯಮ್, ತ್ರಸ್ಯೇವ, ತ್ರಸ್ಯೇಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಶಪ್' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸೇತ್, ತ್ರಸೇತಾಮ್, ತ್ರಸೇಯುಃ। ತ್ರಸೇಃ, ತ್ರಸೇತಮ್, ತ್ರಸೇತ। ತ್ರಸೇಯಮ್, ತ್ರಸೇವ, ತ್ರಸೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸ್ಯಾತ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸುಃ। ತ್ರಸ್ಯಾಃ, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತಮ್,ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತ। ತ್ರಸ್ಯಾಸಮ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ವ, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಸೂಚನೆ: "ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೃದ್ಧಿಯು "ನೇಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಾದಮೇಲೆ "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಾಸೀತ್, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತ್ರಾಸಿಷುಃ। ಅತ್ರಾಸೀಃ, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟ। ಅತ್ರಾಸಿಷಮ್, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ವ, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಮ।

ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸೀತ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತ್ರಸಿಷುಃ। ಅತ್ರಸೀಃ, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟ। ಅತ್ರಸಿಷಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ವ, ಅತ್ರಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯನ್। ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಃ, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತ। ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಾವ, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮ।

5. ಶೋ ತನೂಕರಣೇ। – (ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಅನ್ತ್ಯ 'ಓ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕ ಅಚ್ ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಲೋಪಗೊಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಓ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೆ 'ಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತ್ವನ್ತ ಓ–ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 633. ಓತಃ ಶ್ಯನಿ (7.3.81)

ವೃತ್ತಿ–ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಯನಿ। ಶ್ಯತಿ। ಶ್ಯತಃ। ಶ್ಯನ್ತಿ। ಶಶೌ। ಶಶತುಃ। ಶಾತಾ। ಶಾಸ್ಯತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಘೋರ್ಲೋರ್ಪೋಲೇಟಿ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಶ್ಯನ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಅನ್ತ್ಯ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಶ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶೋ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಶೋ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಬಂದು ಶೋ+ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೋ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಶ್ +ಯ+ತಿ=ಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯತಿ, ಶ್ಯತಃ, ಶ್ಯನ್ತಿ। ಶ್ಯಸಿ, ಶಥಃ, ಶಥ। ಶ್ಯಾಮಿ, ಶ್ಯಾವಃ, ಶ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಶಶೌ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶೋ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಶೋ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ತಿಪ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಶೋ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರದೇ ಇರುವದರಿಂದ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ಓ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಏಜನ್ತ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಚ್(ಓ) ಗೆ ಆತ್ವ ಬಂದು ಶಾ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆತಔಣಲಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಔ-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಶಾ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ 'ಶಾ'ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಶಾ+ಶಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸರೂಪವಾದ 'ಶಾ' ಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಶಶಾ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯಿಂದ ಶಶೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶಶೌ, ಶಶತುಃ, ಶಶುಃ। ಶಶಿಥ/ಶಶಾಥ, ಶಶಥುಃ, ಶಶ। ಶಶೌ, ಶಶಿವ, ಶಶಿಮ।

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಾತಾ, ಶಾತಾರೌ,ಶಾತಾರಃ। ಶಾತಾಸಿ, ಶಾತಾಸ್ಥಃ, ಶಾತಾಸ್ಥ। ಶಾತಾಸ್ಮಿ, ಶಾತಾಸ್ವಃ, ಶಾತಾಸ್ಮಃ।

ಸೂಚನೆ: "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲೂ, ಆತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಾಸ್ಯತಿ, ಶಾಸ್ಯತಃ, ಶಾಸ್ಯನ್ತಿ।ಶಾಸ್ಯಸಿ, ಶಾಸ್ಯಥಃ, ಶಾಸ್ಯಥ। ಶಾಸ್ಯಾಮಿ, ಶಾಸ್ಯಾವಃ, ಶಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯತು/ಶ್ಯತಾತ್, ಶ್ಯತಾಮ್, ಶ್ಯನ್ತು। ಶ್ಯ/ಶ್ಯತಾತ್, ಶ್ಯತಮ್,

ಶ್ಯತ। ಶ್ಯಾನಿ, ಶ್ಯಾವ, ಶ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ಯತ್, ಅಶ್ಯತಾಮ್,ಅಶ್ಯನ್। ಅಶ್ಯಃ, ಅಶ್ಯತಮ್, ಅಶ್ಯತ। ಅಶ್ಯಮ್, ಅಶ್ಯಾವ, ಅಶ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್ ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯೇತ್, ಶ್ಯೇತಾಮ್, ಶ್ಯೇಯುಃ। ಶ್ಯೇಃ, ಶ್ಯೇತಮ್, ಶ್ಯೇತ। ಶ್ಯೇಯಮ್, ಶ್ಯೇವ, ಶ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಧಾತುವು ಶಿತ್ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇऽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವವು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶಾಯಾತ್, ಶಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಾಯಾಸುಃ। ಶಾಯಾಃ, ಶಾಯಾಸ್ತಮ್, ಶಾಯಾಸ್ತ। ಶಾಯಾಸಮ್, ಶಾಯಾಸ್ವ, ಶಾಯಾಸ್ಮ।

(ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 634. ವಿಭಾಷಾ ಘ್ರಾ-ಧೇಟ್-ಶಾ-ಚ್ಛಾಸಃ (2.4.78)

ವೃತ್ತಿ - ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಲುಕ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಪರೇ। ಅಶಾತ್। ಅಶಾತಾಮ್। ಅಶುಃ। ಇಟ್ ಸಕೌ ಅಶಾಸೀತ್। ಅಶಾಸಿಷ್ಟಾಮ್।

6. ಛೋ ಛೇದನೇ। ಛ್ಯತಿ।

7. ಷೋನ್ತ ಕರ್ಮಣಿ। ಸ್ಯತಿ। ಸಸೌ।

8. ದೋಽವಖಣ್ಡನೇ। ದ್ಯತಿ। ದದೌ। ದೇಯಾತ್। ಅದಾತ್।

9. ವ್ಯಧ। ತಾಡನೇ।

ಪ.ಛೇ.- ವಿಭಾಷಾ, ಘ್ರಾ-ಧೇಟ್-ಶಾ-ಚ್ಛಾಸಃ।

ಅ.ವೃ. - "ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ' ಮತ್ತು 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ನ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ ಞಿತೋ ಯೂನಿ ಲುಗಣಿಞೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಘ್ರಾ, ಧೇಟ್, ಶೋ-ಛೊ ಮತ್ತು ಷೋ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ- ಅಶಾತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶೋ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಶೋ' ನಲ್ಲಿರುವ ಏಚ್ ವರ್ಣವಾದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ ಬಂದು ಅ+ಶಾ+ಸ್ +ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು ಅಶಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸಿಚ್' ಲುಕ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಶಾತ್, ಅಶಾತಾಮ್, ಅಶುಃ। ಅಶಾಃ, ಅಶಾತಮ್, ಅಶಾತ। ಅಶಾಮ್, ಅಶಾವ, ಅಶಾಮ।

ಸೂಚನೆ: 'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-"ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಮತ್ತು "ಯಮ-ರಮ- ನಮಾತಾಮ್ ಸಕ್ಚ" ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಈಡಾಗಮ(ಈ), ಮತ್ತು ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ 'ಸಕ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವೂ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಶಾಸೀತ್, ಅಶಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಶಾಸಿಷುಃ। ಅಶಾಸೀಃ, ಅಶಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಶಾಸಿಷ್ಟ। ಅಶಾಸಿಷಮ್, ಅಶಾಸಿಷ್ವ, ಅಶಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಾಸ್ಯತ್, ಅಶಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಶಾಸ್ಯನ್। ಅಶಾಸ್ಯಃ, ಅಶಾಸ್ಯತಮ್, ಅಶಾಸ್ಯತ। ಅಶಾಸ್ಯಮ್, ಅಶಾಸ್ಯಾವ, ಅಶಾಸ್ಯಾಮ।

6. ಛೋ ಛೇದನೇ (ಕಡಿಯುವುದು ಅಥವಾ ಛೇದಿಸುವುದು).

ಲಟ್:ಉದಾ- ಛ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಛೋ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಛೋ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ಬಂದು, ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಛ್' ಎಂದಾಗಿ ಛ್+ಯ್+ತಿ=ಛ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಛೋ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು: ಛ್ಯತಿ, ಛ್ಯತಃ, ಛ್ಯನ್ತಿ। ಛ್ಯಸಿ, ಛ್ಯಥಃ, ಛ್ಯಥ। ಛ್ಯಾಮಿ, ಛ್ಯಾವಃ, ಛ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಚಚ್ಛೌ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಛೋ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಛೋ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರ ಬಂದು, ಛಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಛಾಛಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಛ ಛಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಛೇಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ಥ 'ಛ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಛ್ತ್ಛಾ +ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್) ಬಂದು ಛ್ಚ್ಛಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಛಚ್ಛಾ ಎಂದಾಗಿ, "ಆತ ಔ ಣಲಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಬಂದು, ಛಚ್ಛೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಛಚ್ಛೌ, ಛಚ್ಛತುಃ, ಛಚ್ಛುಃ। ಛಚ್ಛಿಥ/ಛಚ್ಛಾಥ, ಛಚ್ಛಥುಃ, ಛಚ್ಛ। ಛಚ್ಛೌ, ಛಚ್ಛಿವ, ಛಚ್ಛಿಮ॥

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಛ್ಯಾತಾ, ಛ್ಯಾತಾರೌ, ಛ್ಯಾತಾರಃ। ಛ್ಯಾತಾಸಿ, ಛ್ಯಾತಾಸ್ಥಃ, ಛ್ಯಾತಾಸ್ಥ। ಛ್ಯಾತಾಸ್ಮಿ, ಛ್ಯಾತಾಸ್ವಃ, ।ಛ್ಯಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಛ್ಯಾಸ್ಯತಿ, ಛ್ಯಾಸ್ಯತಃ, ಛ್ಯಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಛ್ಯಾಸ್ಯಸಿ, ಛ್ಯಾಸ್ಯಥಃ, ಛ್ಯಾಸ್ಯಥ। ಛ್ಯಾಸ್ಯಾಮಿ, ಛ್ಯಾಸ್ಯಾವಃ, ಛ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು:ಛ್ಯತು/ಛ್ಯತಾತ್, ಛ್ಯತಾಮ್, ಛ್ಯನ್ತು। ಛ್ಯ/ಛ್ಯತಾತ್, ಛ್ಯತಮ್, ಛ್ಯತ। ಛ್ಯಾನಿ, ಛ್ಯಾವ, ಛ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಛ್ಯತ್, ಅಛ್ಯತಾಮ್, ಅಛ್ಯನ್। ಅಛ್ಯಃ, ಅಛ್ಯತಮ್, ಅಛ್ಯತ। ಅಛ್ಯಮ್, ಅಛ್ಯಾವ, ಅಛ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಛ್ಯೇತ್, ಛ್ಯೇತಾಮ್, ಛ್ಯೇಯುಃ। ಛ್ಯೇಃ, ಛ್ಯೇತಮ್, ಛ್ಯೇತ। ಛ್ಯೇಯಮ್, ಛ್ಯೇವ, ಛ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಛಾಯಾತ್, ಛಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಛ್ಯಾಯಾಸುಃ। ಛ್ಯಾಯಾಃ, ಛ್ಯಾಯಾಸ್ತಮ್, ಛ್ಯಾಯಾಸ್ತ। ಛ್ಯಾಯಾಸಮ್, ಛ್ಯಾಯಾಸ್ವ, ಛ್ಯಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಛ್ಯಾತ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾತಾಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯುಃ। ಅಚ್ಛ್ಯಾಃ, ಅಚ್ಛ್ಯಾತಮ್, ಅಚ್ಛಾತ। ಅಚ್ಛ್ಯಾಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾವ,ಅಚ್ಛ್ಯಾಮ।

'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ಅಚ್ಛ್ಯಾಸೀತ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷ್ಟಾಮ್. ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷುಃ। ಅಚ್ಛ್ಯಾಸೀಃ, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷ್ಟ। ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷ್ವ, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯತ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯನ್। ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯಃ, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯತ। ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯಮ್, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯಾವ, ಅಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಯಾಮ।

7. ಷೋಽನ್ತ ಕರ್ಮಣಿ (ನಾಶ ಮಾಡುವುದು)–"ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ಸೋ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯತಿ, ಸ್ಯತಃ, ಸ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ಯಸಿ, ಸ್ಯಥಃ, ಸ್ಯಥ। ಸ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಯಾವಃ, ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಸೌ, ಸಸತುಃ, ಸಸುಃ। ಸಸಿಥ/ಸಸಾಥ, ಸಸಥುಃ, ಸಸ। ಸಸೌ, ಸಸಿವ, ಸಸಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಾತಾ, ಸಾತಾರೌ, ಸಾತಾರಃ। ಸಾತಾಸಿ, ಸಾತಾಸ್ಥಃ, ಸಾತಾಸ್ಥ। ಸಾತಾಸ್ಮಿ, ಸಾತಾಸ್ವಃ, ಸಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಾಸ್ಯತಿ,ಸಾಸ್ಯತಃ, ಸಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಸಾಸ್ಯಸಿ, ಸಾಸ್ಯಥಃ, ಸಾಸ್ಯಥ। ಸಾಸ್ಯಾಮಿ, ಸಾಸ್ಯಾವಃ, ಸಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯತು/ಸ್ಯತಾತ್, ಸ್ಯತಾಮ್, ಸ್ಯನ್ತು। ಸ್ಯ/ಸ್ಯತಾತ್, ಸ್ಯತಮ್, ಸ್ಯತ।ಸ್ಯಾನಿ, ಸ್ಯಾವ, ಸ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಯತ್, ಅಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಯನ್। ಅಸ್ಯಃ, ಅಸ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಯತ। ಅಸ್ಯಮ್, ಅಸ್ಯಾವ, ಅಸ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯೇತ್, ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಸ್ಯೇಯುಃ। ಸ್ಯೇಃ, ಸ್ಯೇತಮ್, ಸ್ಯೇತ। ಸ್ಯೇಯಮ್, ಸ್ಯೇವ, ಸ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸಾಯಾತ್, ಸಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಾಯಾಸುಃ। ಸಾಯಾಃ, ಸಾಯಾಸ್ತಮ್, ಸಾಯಾಸ್ತ। ಸಾಯಾಸಮ್, ಸಾಯಾಸ್ವ, ಸಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸಾತ್, ಅಸಾತಾಮ್, ಅಸುಃ। ಅಸಾಃ, ಅಸಾತಮ್, ಅಸಾತ। ಅಸಾಮ್, ಅಸಾವ, ಅಸಾಮ।

'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸಾಸೀತ್, ಅಸಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸಾಸಿಷುಃ। ಅಸಾಸೀಃ, ಅಸಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಸಾಸಿಷ್ಟ। ಅಸಾಸಿಷಮ್, ಅಸಾಸಿಷ್ವ, ಅಸಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಸಾಸ್ಯತ್, ಅಸಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸಾಸ್ಯನ್। ಅಸಾಸ್ಯಃ, ಅಸಾಸ್ಯತಮ್, ಅಸಾಸ್ಯತ। ಅಸಾಸ್ಯಮ್, ಅಸಾಸ್ಯಾವ, ಅಸಾಸ್ಯಾಮ।

8. ದೋಽವಖಣ್ಡನೇ (ತುಂಡರಿಸುವದು) – ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯತಿ, ದ್ಯತಃ, ದ್ಯನ್ತಿ। ದ್ಯಸಿ, ದ್ಯಥಃ, ದ್ಯಥ। ದ್ಯಾಮಿ, ದ್ಯಾವಃ, ದ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ದದೌ, ದದತುಃ, ದದುಃ। ದದಿಥ/ದದಾಥ, ದದಥುಃ, ದಧ। ದದೌ, ದದಿವ, ದದಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ದಾತಾ, ದಾತಾರೌ, ದಾತಾರಃ। ದಾತಾಸಿ, ದಾತಾಸ್ಥಃ, ದಾತಾಸ್ಥ। ದಾತಾಸ್ಮಿ, ದಾತಾಸ್ವಃ, ದಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದಾಸ್ಯತಿ, ದಾಸ್ಯತಃ। ದಾಸ್ಯನ್ತಿ। ದಾಸ್ಯಸಿ, ದಾಸ್ಯಥಃ, ದಾಸ್ಯಥ। ದಾಸ್ಯಾಮಿ, ದಾಸ್ಯಾವಃ, ದಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯತು/ದ್ಯತಾತ್, ದ್ಯತಾಮ್, ದ್ಯನ್ತು। ದ್ಯ/ದ್ಯತಾತ್, ದ್ಯತಮ್, ದ್ಯತ। ದ್ಯಾನಿ, ದ್ಯಾವ, ದ್ಯಾಮ।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅದ್ಯತ್, ಅದ್ಯತಾಮ್, ಅದ್ಯನ್। ಅದ್ಯಃ, ಅದ್ಯತಮ್, ಅದ್ಯತ। ಅದ್ಯಮ್, ಅದ್ಯಾವ, ಅದ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ "ಏರ್ಲಿಙಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಏತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದ್ಯೇತ್, ದ್ಯೇತಾಮ್, ದ್ಯೇಯುಃ। ದ್ಯೇಃ, ದ್ಯೇತಮ್, ದ್ಯೇತ। ದ್ಯೇಯಮ್, ದ್ಯೇವ, ದ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದೇಯಾತ್,ದೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೇಯಾಸುಃ। ದೇಯಾಃ, ದೇಯಾಸ್ತಮ್, ದೇಯಾಸ್ತ। ದೇಯಾಸಮ್, ದೇಯಾಸ್ವ, ದೇಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಗಾತಿ-ಸ್ಥಾ-ಘು-ಪಾ-ಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು"

ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ, 'ಸಿಚ್' ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅದಾತ್, ಅದಾತಾವ್, ಅದುಃ। ಅದಾಃ, ಅದಾತವ್, ಅದಾತ।ಅದಾಮ್, ಅದಾವ, ಅದಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದಾಸ್ಯತ್, ಅದಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯನ್। ಅದಾಸ್ಯಃ, ಅದಾಸ್ಯತಮ್, ಅದಾಸ್ಯತ। ಅದಾಸ್ಯಮ್, ಅದಾಸ್ಯಾವ, ಅದಾಸ್ಯಾಮ।

9. ವ್ಯಧ ತಾಡನೇ(ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದು). ಇದರಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - ೬೩೮. ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ-ವಯಿ-ವ್ಯಧಿ-ವಷ್ಟಿ-ವಿಚತಿ-ವೃಶ್ಚತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ ಭೃಜ್ಜತೀನಾಂ ಙ್ಕಿತಿ ಚ (6.1.16)

ವೃತ್ತಿ - ಏಷಾಂ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಙಿತಿ ಚ। ವಿಧ್ಯತಿ। ವಿವ್ಯಾಧ। ವಿವಿಧತುಃ। ವಿವಿಧುಃ।ವಿವ್ಯಧಿಥ, ವಿವ್ಯದ್ಧ। ವ್ಯದ್ಧಾ। ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಿ। ವಿಧ್ಯೇತ್। ವಿಧ್ಯಾತ್। ಅವ್ಯಾತ್ಸೀತ್।

10. ಪುಷ್ ಪುಷ್ಟೌ। ಪುಷ್ಯತಿ। ಪುಪೋಷ। ಪುಪೋಷಿಥ। ಪೋಷ್ಟಾ। ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ। (507) ಪುಷಾದೀತ್ಯಙ್। ಅಪುಷತ್।

11. ಶುಷ ಶೋಷಣೇ। ಶುಷ್ಯತಿ। ಶುಶೋಷ। ಅಶುಷತ್।

12. ಣಶ ಅದರ್ಶನೇ। ನಶ್ಯತಿ। ನನಾಶ। ನೇಶತುಃ।

ಅ.ವೃ. - "ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಶ್ಯಜಃ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಕಿತ್' ಅಥವಾ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗ್ರಹ್, ಜ್ಯಾ, ವಯ್, ವ್ಯಧ್, ವಶ್, ವ್ಯಚ್, ವ್ರಶ್ಚ್, ಪ್ರಚ್ಛ್ ಮತ್ತು ಭ್ರಜ್ಜ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ವಿಧ್ಯತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ('ಶ್ಯನ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಅಪಿತ್' ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ' ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ). 'ವ್ಯಧ್' ನಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು

ವ್+ಇ+ಅ+ಧ್+ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಾರದೇ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಇ' ಕಾರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಧ್+ಯತಿ=ವಿಧ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಮೇಲಿನ ವಿಧ್ಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಪುನಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ ಆದರೆ "ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯತಿ, ವಿಧ್ಯತಃ, ವಿಧ್ಯನ್ತಿ। ವಿಧ್ಯಸಿ, ವಿಧ್ಯಥಃ, ವಿಧ್ಯಥ। ವಿಧ್ಯಾಮಿ, ವಿಧ್ಯಾವಃ, ವಿಧ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್:ಉದಾ- ವಿವ್ಯಾಧ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ವ್ಯಧ್ ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ವಿ+ಅಧ್+ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ವಿಧ್+ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ವಿವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ವಿವ್ಯಾಧ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ವಚನಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದಮೇಲೆ ವಿಧ್‌ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದಮೇಲೆ ವಿವಿಧ್+ಅತುಸ್=ವಿವಿಧತುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನರೂಪವಾದ ವಿವಿಧುಃ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿವ್ಯಧಿಥ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್/ಙಿತ್ ಆಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಭರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ' 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ವಿವ್ಯಧಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ 'ಇಟ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿವ್ಯಧ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದೆ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪೂರ್ವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ವಿವ್ಯದ್ಧ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿವಿಧಥು, ವಿವಿಧ - ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವಿವಿಧಥು, ವಿವಿಧ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿವ್ಯಾಧ, ವಿವಿಧತುಃ, ವಿವಿಧುಃ। ವಿವ್ಯಧಿಥ/ವಿವ್ಯದ್ಧ/ವಿವ್ಯಾದ್ಧ, ವಿವಿಧಥುಃ, ವಿವಿಧ। ವಿವ್ಯಾಧ/ವಿವ್ಯಧ, ವಿವಿಧಿವ, ವಿವಿಧಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ- ವ್ಯದ್ಧಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಗೆ "ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡಾ(ಆ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ತಾಸ್'ನ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ವ್ಯದ್+ಧಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ಯದ್+ಧಾ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ವ್ಯದ್+ಧಾ=ವ್ಯದ್ಧಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯದ್ಧಾ, ವ್ಯದ್ಧಾರೌ, ವ್ಯದ್ಧಾರಃ। ವ್ಯದ್ಧಾಸಿ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ಥಃ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ಥ। ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ಮಿ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ವಃ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಿ – – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು ವ್ಯತ್+ಸ್ಯತಿ=ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಿ, ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಃ, ವ್ಯತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ವ್ಯತ್ಸ್ಯಸಿ, ವ್ಯತ್ಸ್ಯಥಃ, ವ್ಯತ್ಸ್ಯಥ। ವ್ಯತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ವ್ಯತ್ಸ್ಯಾವಃ, ವ್ಯತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯತು/ವಿಧ್ಯತಾತ್, ವಿಧ್ಯತಾಮ್, ವಿಧ್ಯನ್ತು। ವಿಧ್ಯ/ವಿಧ್ಯತಾತ್, ವಿಧ್ಯತಮ್, ವಿಧ್ಯತ। ವಿಧ್ಯಾನಿ, ವಿಧ್ಯಾವ, ವಿಧ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿಧ್ಯತ್, ಅವಿಧ್ಯತಾಮ್, ಅವಿಧ್ಯನ್। ಅವಿಧ್ಯಃ, ಅವಿಧ್ಯತಮ್, ಅವಿಧ್ಯತ। ಅವಿಧ್ಯಮ್, ಅವಿಧ್ಯಾವ, ಅವಿಧ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯೇತ್, ವಿಧ್ಯೇತಾಮ್, ವಿಧ್ಯೇಯುಃ। ವಿಧ್ಯೇಃ, ವಿಧ್ಯೇತಮ್, ವಿಧ್ಯೇತ। ವಿಧ್ಯೇಯಮ್, ವಿಧ್ಯೇವ, ವಿಧ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಸೂಚನೆ: ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನಲ್ಲಿ "ಕಿದಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ(ಇ) ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯಾತ್, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಧ್ಯಾಸುಃ।ವಿಧ್ಯಾಃ, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತ। ವಿಧ್ಯಾಸಮ್, ವಿಧ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಧ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:

ಸೂಚನೆ: "ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಯ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆ) ಬರುತ್ತದೆ. 'ತ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಥ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಅವಯವವಾದ

'ತ್' ಕಾರ 'ಥ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಧಾತ್ವವಯವವಾದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಕಾರ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಾತ್ಸೀತ್, ಅವ್ಯಾದ್ಧಾಮ್, ಅವ್ಯಾಸುಃ। ಅವ್ಯಾತ್ಸೀಃ, ಅವ್ಯಾದ್ಧಮ್, ಅವ್ಯಾದ್ಧ। ಅವ್ಯಾತ್ಸಮ್, ಅವ್ಯಾತ್ಸ್ವ, ಅವ್ಯಾತ್ಸ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯನ್। ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಃ, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತ। ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಮ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಾವ, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಾಮ।

10. ಪುಷ ಪುಷ್ಟೌ (ಪಾಲಿಸುವದು/ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಶ್ಯನ್(ಯ್) ಬಂದು ಪುಷ್+ಯ+ತಿ=ಪುಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯತಿ, ಪುಷ್ಯತಃ, ಪುಷ್ಯನ್ತಿ। ಪುಷ್ಯಸಿ, ಪುಷ್ಯಥಃ, ಪುಷ್ಯಥ। ಪುಷ್ಯಾಮಿ, ಪುಷ್ಯಾವಃ, ಪುಷ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಸೂಚನೆ- ಈ ಧಾತು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಇದು ಅಜನ್ತವಾಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪುಪೋಷ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಪುಷ್ ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಪು ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಬಂದು ಪು ಪುಷ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು ಪುಪೋಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಪುಷತುಃ, ಪುಪುಷುಃ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಪುಪೋಷಿಥ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಥಲ್(ಥ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಾದಮೇಲೆ ಪುಪೋಷ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಥ'ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಪುಪೋಷಿ+ಥ=ಪುಪೋಷಿಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪುಪೋಷ, ಪುಪುಷತುಃ, ಪುಪುಷುಃ। ಪುಪೋಷಿಥ, ಪುಪುಷಥುಃ, ಪುಪುಷ। ಪುಪೋಷ, ಪುಪುಷಿವ, ಪುಪುಷಿಮ।

ಲುಟ್:

ಉದಾ- ಪೋಷ್ಟಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ

ಸಂಧಿಯಿಂದ ಟುತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಪೋಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಪೋಷ್ಟಾ, ಪೋಷ್ಟಾರೌ, ಪೋಷ್ಟಾರಃ। ಪೋಷ್ಟಾಸಿ, ಪೋಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಪೋಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಪೋಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಪೋಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಪೋಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:

ಉದಾ– ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲೃಟ್ ಆದೇಶವಾದ ತಿಪ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ಪುಷ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬಂದು ಪೋಷ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತ್ವಾವಯವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಪೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಪೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯತು/ಪುಷ್ಯತಾತ್, ಪುಷ್ಯತಾಮ್, ಪುಷ್ಯನ್ತು। ಪುಷ್ಯ/ಪುಷ್ಯತಾತ್, ಪುಷ್ಯತಮ್, ಪುಷ್ಯತ। ಪುಷ್ಯಾಣಿ, ಪುಷ್ಯಾವ, ಪುಷ್ಯಾಮ।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಷ್ಯತ್, ಅಪುಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪುಷ್ಯನ್।ಅಪುಷ್ಯಃ, ಅಪುಷ್ಯತಮ್, ಅಪುಷ್ಯತ। ಅಪುಷ್ಯಮ್, ಅಪುಷ್ಯಾವ, ಅಪುಷ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯೇತ್, ಪುಷ್ಯೇತಾಮ್, ಪುಷ್ಯೇಯುಃ। ಪುಷ್ಯೇಃ, ಪುಷ್ಯೇತಮ್, ಪುಷ್ಯೇತ। ಪುಷ್ಯೇಯಮ್, ಪುಷ್ಯೇವ, ಪುಷ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯಾತ್, ಪುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪುಷ್ಯಾಸುಃ। ಪುಷ್ಯಾಃ, ಪುಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪುಷ್ಯಾಸ್ತ। ಪುಷ್ಯಾಸಮ್, ಪುಷ್ಯಾಸ್ವ, ಪುಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಜ್:

ಸೂಚನೆ: "ಪುಷಾದಿ ದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಜ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅಪುಷತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪುಷತ್, ಅಪುಷತಾಮ್, ಅಪುಷನ್। ಅಪುಷಃ, ಅಪುಷತಮ್, ಅಪುಷತ। ಅಪುಷಮ್, ಅಪುಷಾವ, ಅಪುಷಾಮ।

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

11. ಶುಷ ಶೋಷಣೇ (ಒಣಗಿಸುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯತಿ, ಶುಷ್ಯತಃ, ಶುಷ್ಯನ್ತಿ। ಶುಷ್ಯಸಿ, ಶುಷ್ಯಥಃ, ಶುಷ್ಯಥ। ಶುಷ್ಯಾಮಿ, ಶುಷ್ಯಾವಃ, ಶುಷ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಶೋಷ, ಶುಶುಷತುಃ, ಶುಶುಷುಃ। ಶುಶೋಷಿಥ, ಶುಶುಷಥುಃ,

ಶುಶುಷ। ಶುಶೋಷ, ಶುಶುಷಿವ, ಶುಶುಷಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು ಶೋಷ್ಟಾ, ಶೋಷ್ಟಾರೌ, ಶೋಷ್ಟಾರಃ। ಶೋಷ್ಟಾಸಿ, ಶೋಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಶೋಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಶೋಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಶೋಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಶೋಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಶೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಶೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಶೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಶೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯತು/ಶುಷ್ಯತಾತ್, ಶುಷ್ಯತಾಮ್, ಶುಷ್ಯನ್ತು। ಶುಷ್ಯ/ಶುಷ್ಯತಾತ್, ಶುಷ್ಯತಮ್, ಶುಷ್ಯತ। ಶುಷ್ಯಾಣಿ, ಶುಷ್ಯಾವ, ಶುಷ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶುಷ್ಯತ್, ಅಶುಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶುಷ್ಯನ್। ಅಶುಷ್ಯಃ, ಅಶುಷ್ಯತಮ್, ಅಶುಷ್ಯತ। ಅಶುಷ್ಯಮ್, ಅಶುಷ್ಯಾವ, ಅಶುಷ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯೇತ್, ಶುಷ್ಯೇತಾಮ್, ಶುಷ್ಯೇಯುಃ। ಶುಷ್ಯೇಃ, ಶುಷ್ಯೇತಮ್, ಶುಷ್ಯೇತ। ಶುಷ್ಯೇಯಮ್, ಶುಷ್ಯೇವ, ಶುಷ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯಾತ್, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶುಷ್ಯಾಸುಃ। ಶುಷ್ಯಾಃ, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತ। ಶುಷ್ಯಾಸಮ್, ಶುಷ್ಯಾಸ್ವ, ಶುಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶುಷತ್, ಅಶುಷತಾಮ್, ಅಶುಷನ್। ಅಶುಷಃ, ಅಶುಷತಮ್, ಅಶುಷತ। ಅಶುಷಮ್, ಅಶುಷಾವ, ಅಶುಷಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

12. ಣಶ ಅದರ್ಶನೇ (ಕಾಣದಿರುವುದು/ಲೋಪವಾಗುವುದು/ನಾಶವಾಗುವುದು)– "ಣೋ ನಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಶ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ಯದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬಂದು 'ನಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್:

ಉದಾ– ನಶ್ಯತಿ –ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನಶ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ನಶ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಶ್+ಯ+ತಿ=ನಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯತಿ, ನಸ್ಯತಃ, ನಶ್ಯನ್ತಿ। ನಶ್ಯಸಿ, ನಶ್ಯಥಃ, ನಶ್ಯಥ। ನಶ್ಯಾಮಿ, ನಶ್ಯಾವಃ, ನಶ್ಯಾಮಃ।

ಉದಾ– ನನಾಶ, ನೇಶತುಃ–ಇವುಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು "ಮಸ್ಜಿ-ನಶೋರ್ಝಲಿ" (ಸೂ.637) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 636. ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (7.2.45)

ವೃತ್ತಿ – ರಧ್–ನಶ್–ತೃಪ್–ದೃಪ್–ದ್ರುಹ್–ಮುಹ್–ಷ್ಣುಹ್–ಷ್ಣಿಹ್ ಏಭ್ಯಃ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ವೇಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ನೇಶಿಥ।

ಪ.ಛೇ.– ರಧಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ.– "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ–ಸೂತಿ–ಸೂಯತಿ–ಧೂಞೂದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ರಧ್–ನಶ್–ತೃಪ್–ದೃಪ್–ದ್ರುಹ್–ಮುಹ್–ಷ್ಣುಹ್–ಷ್ಣಿಹ್ ಈ 8 ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ನುಮಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 637. ಮಸ್ಜಿ–ನಶೋರ್ಝಲಿ (7.1.60)

ವೃತ್ತಿ – ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್। ನನಂಷ್ಠ। ನೇಶಿವ, ನೇಶ್ವ, ನೇಶಿಮ, ನೇಶ್ಮ। ನಶಿತಾ, ನಂಷ್ಟಾ। ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಂಕ್ಷ್ಯತಿ। ನಶ್ಯತು। ಅನಶ್ಯತ್। ನಶ್ಯೇತ್। ನಶ್ಯಾತ್। ಅನಶತ್।

13. ಷೂಙ್ ಪ್ರಾಣಿ–ಪ್ರಸವೇ। ಸೂಯತೇ। ಸುಷುವೇ। ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮಾತ್ ಇಟ್। ಸುಸುವಿಷೇ। ಸುಷುವಿವಹೇ। ಸುಷುವಿಮಹೇ। ಸವಿತಾ। ಸೋತಾ।

14. ದುಙ್ ಪರಿತಾಪೇ।

15. ದೀಙ್ ಕ್ಷಯೇ। ದೀಯತೇ।

ಪ.ಛೇ.– ಮಸ್ಜಿ, ನಶೋಃ, ಝಲಿ।

ಅ.ವೃ.– "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನು' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ('ಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂದರೆ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು).

ಅರ್ಥ– ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮಸ್ಜ್ ಮತ್ತು ನಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:

ಉದಾ– ನನಾಶ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನಶ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ 'ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ನಶ್+ಅ ಎಂದಿರುತದೆ.

ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ನಶ್‌ನಶ್+ಅ ಎಂದಿದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ ನನಶ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘದಿಂದ ನನಾಶ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ನೇಶತುಃ, ನೇಶುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ತಸ್(ಅತುಸ್)' ಮತ್ತು 'ಝಿ(ಉಸ್)' (ಆದೇಶಗಳು) ಬಂದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ನ್' ಕಾರದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ನೇಶತುಃ, ಮತ್ತು ನೇಶುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ- ನೇಶಿಥ, ನನಂಷ್ಠ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ ನನಶ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ನನಶ್+ಇ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಮತ್ತು ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ನೇಶ್+ಇಥ್=ನೇಶಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಝಲಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಮತ್ತು ಏತ್ವಗಳು ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ- ನನಂಷ್ಠ (ವೈಕಲ್ಪಿಕ): ನನಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ನನನ್‌ಶ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಮ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರ 'ಥ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವಸಂಧಿಯಾಗಿ ನನಂಷ್ಠ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನೇಶಿಥ ಮತ್ತು ನನಂಷ್ಠ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ನನಾಶ, ನೇಶತುಃ, ನೇಶುಃ। ನೇಶಿಥ/ನನಂಷ್ಠ, ನೇಶಥುಃ, ನೇಶ। ನನಾಶ/ನನಶ, ನೇಶಿವ/ನೇಶ್ವ, ನೇಶಿಮ/ನೇಶ್ಮ।

ಲುಟ್: ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಶಿತಾ,ನಶಿತಾರೌ, ನಶಿತಾರಃ। ನಶಿತಾಸಿ, ನಶಿತಾಸ್ಥಃ, ನಶಿತಾಸ್ಥ। ನಸಿತಾಸ್ಮಿ, ನಶಿತಾಸ್ವಃ, ನಶಿತಾಸ್ಮಃ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಂಷ್ಟಾ, ನಂಷ್ಟಾರೌ, ನಂಷ್ಟಾರಃ।

ನಂಷ್ಟಾಸಿ, ನಂಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ನಂಷ್ಟಾಸ್ಥ। ನಂಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ನಂಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ನಂಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಶಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಶ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ನನ್‌ಶ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ನನ್‌ಶ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ನಂಶ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ–ಭ್ರಾಜಸ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂಷ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇದ್ದಾಗ, "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂಕ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ನಂಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ಷ್ಯ'ದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಕಾರವು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಙ್' ಕಾರವು ಪರಸವರ್ಣವಾಗಿ ಬಂದು ನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಶಿಷ್ಯತಃ,ನಶಿಷ್ಯನ್ತಿ। ನಶಿಷ್ಯಸಿ, ನಶಿಷ್ಯಥಃ, ನಶಿಷ್ಯಥ। ನಶಿಷ್ಯಾಮಿ, ನಸಿಷ್ಯಾವಃ, ನಶಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ನಙ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯಥ। ನಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯತು/ನಶ್ಯತಾತ್, ನಶ್ಯತಾಮ್, ನಶ್ಯನ್ತು। ನಶ್ಯ/ನಸ್ಯತಾತ್, ನಶ್ಯತಮ್, ನಶ್ಯತ। ನಶ್ಯಾನಿ, ನಸ್ಯಾವ, ನಶ್ಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಶ್ಯತ್, ಅನಶ್ಯತಾಮ್, ಅನಶ್ಯನ್। ಅನಶ್ಯಃ, ಅನಶ್ಯತಮ್, ಅನಶ್ಯತ। ಅನಶ್ಯಮ್, ಅನಶ್ಯಾವ, ಅನಶ್ಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯೇತ್, ನಶ್ಯೇತಾಮ್, ನಸ್ಯೇಯುಃ। ನಶ್ಯೇಃ, ನಶ್ಯೇತಮ್, ನಶ್ಯೇತ। ನಶ್ಯೇಯಮ್, ನಶ್ಯೇವ, ನಶ್ಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ನಶ್ಯಾತ್, ನಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಶ್ಯಾಸುಃ। ನಶ್ಯಾಃ, ನಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನಶ್ಯಾಸ್ತ। ನಶ್ಯಾಸಮ್, ನಶ್ಯಾಸ್ವ, ನಶ್ಯಾಸ್ಮ।

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಶತ್। ಅನಶತಾಮ್, ಅನಶನ್। ಅನಶಃ, ಅನಶತಮ್,

ಅನಶತ। ಅನಶಮ್, ಅನಶಾವ, ಅನಶಾಮ।

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ "ಪುಷಾದಿ ದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಲೃಙ್:

ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನಶಿಷ್ಯತ್, ಅನಸಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನಸಿಷ್ಯನ್। ಅನಸಿಷ್ಯಃ, ಅನಸಿಷ್ಯತಮ್, ಅನಶಿಷ್ಯತ। ಅನಸಿಷ್ಯಮ್, ಅನಸಿಷ್ಯಾವ, ಅನಸಿಷ್ಯಾಮ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯಃ ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯತ। ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅನಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

13. ಷೂಙ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ- (ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುವದು) - ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಞುದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಈ ಧಾವುವು 'ವೇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಷೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸೂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಸೂಯತೇ, ಸೂಯೇತೇ, ಸೂಯನ್ತೇ। ಸೂಯಸೇ, ಸೂಯೇಥೇ, ಸೂಯಧ್ವೇ। ಸೂಯೇ, ಸೂಯಾವಹೇ, ಸೂಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್:

ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಷುಷಿಷೇ' ಎಂದೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಷಿವಿವಹೇ, ಸುಷುವಿಮಹೇ। ಎಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಾತೆ, ಸುಷುವಿರೇ। ಸುಷುವಿಷೇ, ಸುಷುವಾಥೇ, ಸುಷುವಿಢ್ವೇ/ಸುಷುವಿಧ್ವೇ। ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಿವಹೇ, ಸುಷುವಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸವಿತಾ, ಸವಿತಾರೌ, ಸವಿತಾರಃ। ಸವಿತಾಸೇ, ಸವಿತಾಸಾಥೇ, ಸವಿತಾಧ್ವೇ। ಸವಿತಾಹೇ, ಸವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಸವಿತಾಸ್ಮಹೆ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರೂಪಗಳು: ಸೋತಾ, ಸೋತಾರೌ, ಸೋತಾರಃ। ಸೋತಾಸೇ,ಸೋತಾಸಾಥೇ,ಸೋತಾಧ್ವೇ। ಸೋತಾಹೇ, ಸೋತಾಸ್ವಹೇ, ಸೋತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಸವಿಷ್ಯತೇ, ಸವಿಷ್ಯೇತೇ, ಸವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಸವಿಷ್ಯಸೇ, ಸವಿಷ್ಯೇಥೇ, ಸವಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಸವಿಷ್ಯೇ, ಸವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಸವಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸೋಷ್ಯತೇ, ಸೋಷ್ಯೇತೇ, ಸೋಷ್ಯನ್ತೇ। ಸೋಷ್ಯಸೇ, ಸೋಷ್ಯೇಥೆ, ಸೋಷ್ಯಧ್ವೇ। ಸೋಷ್ಯೇ, ಸೋಷ್ಯಾವಹೇ, ಸೋಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಸೂಯತಾಮ್, ಸೂಯೇತಾಮ್, ಸೂಯನ್ತಾಮ್। ಸೂಯಸ್ವ, ಸೂಯೇಥಾಮ್, ಸೂಯಧ್ವಮ್। ಸೂಯೈ, ಸೂಯಾವಹೈ, ಸೂವಾಮಹೈ।

ಲಙ್:

ರೂಪಗಳು: ಅಸೂಯತ, ಅಸೂಯೇತಾಮ್, ಅಸೂಯನ್ತ। ಅಸೂಯಥಾಃ, ಅಸೂಯೇಥಾಮ್, ಅಸೂಯಧ್ವಮ್। ಅಸೂಯೇ, ಅಸೂಯಾವಹಿ, ಅಸೂಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸೂಯೇತ, ಸೂಯೇಯಾತಾಮ್, ಸೂಯೇರನ್। ಸೂಯೇಥಾಃ, ಸೂಯೇಯಾಥಾಮ್, ಸೂಯೇಧ್ವಮ್। ಅಸೂಯೇ, ಅಸೂಯಾವಹಿ, ಅಸೂಯಾಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಸವಿಶೀಷ್ಟ, ಸವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸವಿಷೀರನ್। ಸವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸವಿಷೀಯಾಥಾಮ್, ಸವಿಷೀಢ್ವಮ್/ಸವಿಷೀಧ್ವಮ್।ಸವಿಷೀಯ, ಸವಿಷೀವಹಿ, ಸವಿಷೀಮಹಿ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಸೋಷೀಷ್ಟ, ಸೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೋಷೀರನ್। ಸೋಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸೋಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸೋಸೀಢ್ವಮ್/ಸೋಷೀಧ್ವಮ್। ಸೋಷೀಯ, ಸೋಷೀವಹಿ, ಸೋಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸವಿಷ್ಟ, ಅಸವಿಷಾತಾಮ್, ಅಸವೀಷತ। ಅಸವಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸವಿಷಾಥಾಮ್, ಅಸವಿಢ್ವಮ್/ಅಸವಿಧ್ವಮ್। ಅಸವಿಷಿ, ಅಸವಿಷ್ವಹಿ, ಅಸವಿಷ್ಮಹಿ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಟ, ಅಸೋಷಾತಾಮ್, ಅಸೋಷತ। ಅಸೋಷ್ಠಾಃ, ಅಸೋಷಾಥಾಮ್, ಅಸೋಢ್ವಮ್। ಅಸೋಷಿ, ಅಸೋಷ್ವಹಿ, ಅಸೋಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸವಿಷ್ಯತ, ಅಸವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸವಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಸವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸವಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸವಿಷ್ಯೇ, ಅಸವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸವಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯತ, ಅಸೋಷ್ಯೇತಾಮ್,

ಅಸೋಷ್ಯನ್ತ। ಅಸೋಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸೋಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸೋಷ್ಯೇ, ಅಸೋಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೋಷ್ಯಾಮಹಿ।

14. ದೂಙ್ ಪರಿತಾಪೇ- (ದುಃಖಿಸುವದು) ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದೀರ್ಘ 'ಊ'ಕಾರಾನ್ತ. ಹಾಗಾಗಿ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೂಯತೇ, ದೂಯೇತೇ, ದೂಯನ್ತೇ। ದೂಯಸೇ, ದೂಯೇಥೇ, ದೂಯಧ್ವೇ। ದೂಯೇ, ದೂಯಾವಹೇ, ದೂಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು; ದುದುವೇ, ದುದುವಾತೇ, ದುದುವಿರೇ। ದುದುವಿಷೇ, ದುದುವಾಥೇ, ದುದುವಿಧ್ವೇ/ದುದುವಿಢ್ವೇ। ದುದುವೇ, ದುದುವಿವಹೇ, ದುದುವಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ದವಿತಾ, ದವಿತಾರೌ, ದವಿತಾರಃ। ದವಿತಾಸೇ, ದವಿತಾಸಾಥೇ, ದವಿತಾಧ್ವೇ। ದವಿತಾಹೇ, ದವಿತಾಸ್ವಹೇ, ದವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದವಿಷ್ಯತೇ, ದವಿಷ್ಯೇತೇ, ದವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ದವಿಷ್ಯಸೇ, ದವಿಷ್ಯೇಥೇ, ದವಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ದವಿಷ್ಯೇ, ದವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ದವಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೂಯತಾಮ್, ದೂಯೇತಾಮ್, ದೂಯನ್ತಾಮ್। ದೂಯಸ್ವ, ದೂಯೇಥಾಮ್, ದೂಯಧ್ವಮ್। ದೂಯೈ, ದೂಯಾವಹೈ, ದೂಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೂಯತ, ಅದೂಯೇತಾಮ್, ಅದೂಯನ್ತ। ಅದೂಯಥಾಃ, ಅದೂಯೇಥಾಮ್, ಅದೂಯಧ್ವಮ್। ಅದೂಯೇ, ಅದೂಯಾವಹಿ, ಅದೂಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದೂಯೇತ, ದೂಯೇಯಾತಾಮ್, ದೂಯೇರನ್। ದೂಯೇಥಾಃ, ದೂಯೇಯಾಥಾಃ, ದೂಯೇಧ್ವಮ್। ದೂಯೇಯ, ದೂಯೇವಹಿ, ದೂಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದವಿಷೀಷ್ಟ, ದವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದವಿಷೀರನ್। ದವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ದವಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ದವಿಷೀಢ್ವಮ್/ದವಿಷೀಧ್ವಮ್। ದವಿಷೀಯ, ದವಿಷೀವಹಿ, ದವಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದವಿಷ್ಟ, ಅದವಿಷಾತಾಮ್, ಅದವಿಷತ। ಅದವಿಷ್ಠಾಃ, ಅದವಿಷಾಥಾಮ್, ಅದವಿಢ್ವಮ್/ ಅದವಿಢ್ವಮ್। ಅದವಿಷಿ, ಅದವಿಷ್ವಹಿ, ಅದವಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದವಿಷ್ಯತ, ಅದವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅದವಿಷ್ಯನ್ತ। ಅದವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅದವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದವಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅದವಿಷ್ಯೇ, ಅದವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅದವಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

15. ದೀಙ್ ಕ್ಷಯೇ (ನಷ್ಟವಾಗುವದು) – ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ದೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಯತೇ, ದೀಯೇತೇ, ದೀಯನ್ತೇ। ದೀಯಸೇ, ದೀಯೇಥೇ, ದೀಯಧ್ವೇ। ದೀಯೇ, ದೀಯಾವಹೇ, ದೀಯಾಮಹೆ।

(ಯುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 638. ದೀಙೋ ಯುಡಚಿ ಕ್ಙಿತಿ (6.4.63)

ವೃತ್ತಿ – ದೀಙಃ ಪರಸ್ಯ ಅಜಾದೇಃ ಕ್ಙಿತಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಯುಟ್।

ವಾ॥ ವುಗ್ಯುಟೌ ಉವಙ್ಯಣೋಃ ಸಿದ್ಧೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ । ದಿದೀಯೇ।

ಪ.ಛೇ.– ದೀಙಃ, ಯುಟ್, ಅಚಿ, ಕ್ಙಿತಿ।

ಅ.ವೃ.– "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ದೀಙ್(ದೀ) ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಙಿತ್ ಗಳಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಯುಟ್(ಯ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ವುಗ್ಯುಟೌ ಉವಙ್ಯಣೋಃ ಸಿದ್ಧೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ।

'ಉವಙ್ (ಉವ್)' ಮತ್ತು 'ಯಣ್' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾದಾಗ 'ವುಕ್ (ವ್)' ಮತ್ತು 'ಯುಟ್ (ಯ್)' ಆಗಮಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ದಿದೀಯೇ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ದೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ದೀದೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದಿದೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಏ' ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಟ್' (ಯ್)' ಆಗವು ಬಂದು ದಿದೀ+ಯ್+ಏ=ದಿದೀಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಯುಟ್ (ಯ್)' ಆಗಮವು "ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಏರನೇಕಾಚೋऽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು 'ಯುಟ್' ಆಗಮವು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬರುವಲ್ಲ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅಜಾದಿಗಳೇ ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ 'ಯುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದೇಬರುವದು.

ರೂಪಗಳು: ದಿದೀಯೇ, ದಿದೀಯಾತೇ, ದಿದೀಯಿರೆ। ದಿದೀಯಿಷೇ, ದಿದೀಯಾಥೇ, ದಿದೀಯಿಢ್ವೇ, ದಿದೀಯಿಧ್ವೇ।ದಿದೀಯೇ, ದಿದಿಯಾವಹೆ, ದಿದೀಯಾಮಹೇ।

(ಆತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 639. ಮೀನಾತಿ–ಮಿನೋತಿ–ದೀಙಾಂ ಲ್ಯಪಿ ಚ (6.1.50)

ವೃತ್ತಿ – ಏಷಾಂ ಆತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಲ್ಯಪಿ ಚಾತ್ ಅಶಿತಿ ಏಚ್ ನಿಮಿತ್ತೇ। ದಾತಾ।

ದಾಸ್ಯತಿ। (ವಾ॥ ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿತ್ವೇ ದೀಙಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ) ಅದಾಸ್ತ।

16. ಡೀಙ್ ವಿಹಾಯಸಾ ಗತೌ। ಡೀಯತೇ। ಡಿಡ್ಯೇ। ಡಯಿತಾ।

17. ಪೀಙ್ ಪಾನೇ। ಪೀಯತೇ। ಪೇತಾ। ಅಪೇಷ್ಟ

18. ಮಾಙ್ ಮಾನೇ। ಮಾಯತೇ। ಮಮೇ।

19. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಲ್ಯಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ, 'ಏಚ್'ಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಶಿತ್' ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ (ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಗಣದ ಮೀ, ಞ್, ಧಾತು, ಸ್ವಾದಿಗಣದ 'ಮಿ' ಧಾತು ಮತ್ತು ದಿವಾದಿಗಣದ 'ದೀಙ್(ದೀ) ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಆತ್ವ(ಆ)' ವು ಬರುವದು.

ವಿವರಣೆ: 'ಲುಟ್' ಮತ್ತು 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ತಾಸ್' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಶಿತ್' ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಚ್- ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಪರವಾದಾಗ 'ದೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ(ಆತ್ವ)' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್:

ರೂಪಗಳು: ದಾತಾ, ದಾತಾರೌ, ದಾತಾರಃ। ದಾತಾಸೇ, ದಾತಾಸಾಥೇ, ದಾತಾಧ್ವೇ। ದಾತಾಹೇ, ದಾತಾಸ್ವಹೇ, ದಾತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದಾಸ್ಯತೇ, ದಾಸ್ಯೇತೇ, ದಾಸ್ಯನ್ತೇ। ದಾಸ್ಯಸೇ, ದಾಸ್ಯೇಥೇ, ದಾಸ್ಯಧ್ವೇ। ದಾಸ್ಯೇ, ದಾಸ್ಯಾವಹೇ, ದಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಯತಾಮ್, ದೀಯೇತಾಮ್, ದೀಯನ್ತಾಮ್। ದೀಯಸ್ವ, ದೀಯೇಥಾಮ್, ದೀಯಧ್ವಮ್। ದೀಯೈ, ದೀಯಾವಹೈ, ದೀಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್:

ರೂಪಗಳು: ಅದೀಯತ, ಅದೀಯೇತಾಮ್, ಅದೀಯನ್ತ। ಅದೀಯಥಾಃ, ಅಧೀಯೇಥಾಮ್, ಅದೀಯಧ್ವಮ್। ಅದೀಯೇ, ಅದೀಯಾವಹಿ, ಅದೀಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಯೇತ, ದೀಯೇಯಾತಾಮ್, ದೀಯೇರನ್। ದೀಯೇಥಾಃ, ದೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ದೀಯೇಧ್ವಮ್। ದೀಯೇಯ, ದೀಯೇವಹಿ, ದೀಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:

ರೂಪಗಳು: ದಾಸೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಯಾಸ್ತಾವಮ್, ದಾಸೀರನ್। ದಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ದಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ದಾಸೀಧ್ವಮ್। ದಾಸೀಯ, ದಾಸೀವಹಿ, ದಾಸೀಮಹಿ।

ವಾ॥ ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿತ್ವೇ ದೀಙಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ

'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ "ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿ ಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಇತ್ವ(ಇ)ವು 'ದೀಙ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ–ಅದಾಸ್ತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದೀ(ದಾ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್ ಆದೇಶವಾದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅದಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್ (ಸ್)' ಬಂದು ಅದಾ+ಸ್+ತ=ಅದಾಸ್ತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅದಾಸ್ತ, ಅದಾಸಾತಾಮ್, ಅದಾಸತ। ಅದಾಸ್ಥಾಃ, ಅದಾಸಾಥಾಮ್, ಅದಾಧ್ವಮ್। ಅದಾಸಿ, ಅದಾಸ್ವಹಿ, ಅದಾಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು ಅದಾಸ್ಯತ, ಅದಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯನ್ತ। ಅದಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅದಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅದಾಸ್ಯೇ, ಅದಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅದಾಸ್ಯಾಮಹಿ।

16. ಡೀಙ್ ವಿಹಾಯಸಾ ಗತೌ(ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತಾ ಹೋಗುವುದು)– ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು 'ಊದ್ಯೃದನ್ತೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು ಡೀಯತೇ, ಡೀಯೇತೇ, ಡೀಯನ್ತೇ। ಡೀಯಸೇ, ಡೀಯೇಥೇ ಡೀಯಧ್ವೇ। ಡೀಯೇ, ಡೀಯಾವಹೇ, ಡೀಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡಿಡ್ಯೇ, ಡಿಡ್ಯಾತೇ, ದಿಡ್ಯಿರೇ। ಡಿಡ್ಯಿಷೇ, ಡಿಡ್ಯಾಥೇ, ಡಿಡ್ಯಿಧ್ವೇ/ಡಿಡ್ಡಿಢ್ವೇ। ಡಿಡ್ಯೇ, ಡಿಡ್ಯಿವಹೇ, ಡಿಡ್ಯಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡಯಿತಾ, ಡಯಿತಾರೌ, ಡಯಿತಾರಃ ಡಯಿತಾಸೇ, ಡಯಿತಾಸಾಥೇ, ಡಯಿತಾಧ್ವೇ। ಡಯಿತಾಹೇ, ಡಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಡಯಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡಯಿಷ್ಯತೇ, ಡಯಿಷ್ಯೇತೇ,ಡಯಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಡಯಿಷ್ಯಸೇ, ಡಯಿಷ್ಯೇಥೇ, ಡಯಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಡಯಿಷ್ಯೇ, ಡಯಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಡಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡೀಯತಾಮ್, ಡೀಯೇತಾಮ್, ಡೀಯನ್ತಾಮ್।ಡೀಯಸ್ವ, ಡೀಯೇಥಾಮ್, ಡೀಯಧ್ವಮ್। ಡೀಯೈ, ಡೀಯಾವಹೈ, ಡೀಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಡೀಯತ, ಅಡೀಯೇತಾಮ್, ಅಡೀಯನ್ತ। ಆಡೀಯಥಾಃ, ಅಡೀಯೇಥಾಮ್, ಅಡೀಯಧ್ವಮ್। ಅಡೀಯೇ, ಅಡೀಯಾವಹಿ, ಅಡೀಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು; ಡೀಯೇತ, ಡೀಯೇಯಾತಾಮ್, ಡೀಯೇರನ್। ಡೀಯೇಥಾಃ, ಡೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ಡೀಯೇಧ್ವಮ್। ಡೀಯೇಯ, ಡೀಯೇವಹಿ, ಡೀಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಡಯಿಷೀಷ್ಟ, ಡಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಡಯಿಷೀರನ್। ಡಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಡಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಡಯಿಷೀಢ್ವಮ್/ಧ್ವಮ್।ಡಯಿಷೀಯ,

ಡಯಿಷೀವಹಿ, ಡಯಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಡಯೀಷ್ಟ, ಅಡಯಿಷಾತಾಮ್, ಅಡಯಿಷತ। ಅಡಯಿಷ್ಠಾಃ. ಅಡಯಿಷಾಥಾಮ್, ಅಡಯಿಢ್ವಮ್/ಧ್ವಮ್। ಅಡಯಿಷಿ, ಅಡಯಿಷ್ವಹಿ, ಅಡಯಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಡಯಿಷ್ಯತ, ಅಡಯಿಷ್ಯೇತಾವ್, ಅಡಯಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಡಯಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಡಯಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಡಯಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಡಯಿಷ್ಯೇ, ಅಡಯಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಡಯಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

17. ಪೀಙ್ ಪಾನೇ (ಕುಡಿಯುವದು) – ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೀಯತೇ, ಪೀಯೇತೇ, ಪೀಯನ್ತೇ। ಪೀಯಸೇ, ಪೀಯೇಥೇ, ಪೀಯಧ್ವೇ। ಪೀಯೇ, ಪೀಯಾವಹೇ, ಪೀಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪಿಪ್ಯೇ, ಪಿಪ್ಯಾತೇ, ಪಿಪ್ಯಿರೇ। ಪಿಪ್ಯಿಷೇ, ಪಿಪ್ಯಾಥೇ, ಪಿಪ್ಯೀಢ್ವೇ/ಧ್ವೇ। ಪಿಪ್ಯೇ, ಪಿಪ್ಯೀವಹೇ, ಪಿಪ್ಯೀಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪೇತಾ, ಪೇತಾರೌ, ಪೇತಾರಃ।ಪೇತಾಸೇ, ಪೇತಾಸಾಥೇ, ಪೇತಾಧ್ವೇ। ಪೇತಾಹೇ, ಪೇತಾಸ್ವಹೇ, ಪೇತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಪೇಷ್ಯತೇ, ಪೇಷ್ಯೇತೇ, ಪೇಷ್ಯನ್ತೇ। ಪೇಷ್ಯಸೇ, ಪೇಷ್ಯೇಥೆ, ಪೇಷ್ಯಧ್ವೇ। ಪೇಷ್ಯೇ, ಪೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಪೇಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೀಯತಾಮ್, ಪೀಯೇತಾಮ್, ಪೀಯನ್ತಾಮ್। ಪೀಯಸ್ವ, ಪೀಯೇಥಾಮ್, ಪೀಯಧ್ವಮ್। ಪೀಯೈ, ಪೀಯಾವಹೈ, ಪೀಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೀಯತ, ಅಪೀಯೇತಾಮ್, ಅಪೀಯನ್ತ। ಅಪೀಯಥಾಃ, ಅಪೀಯೇಥಾಮ್, ಅಪೀಯಧ್ವಮ್। ಅಪೀಯೇ, ಅಪೀಯಾವಹಿ, ಅಪೀಯಾಮಹೀ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೀಯೇತ, ಪೀಯೇಯಾತಾಮ್, ಪೀಯೇರನ್। ಪೀಯೇಥಾಃ, ಪೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ಪೀಯೇಧ್ವಮ್। ಪೀಯೇಯ, ಪೀಯೇವಹಿ, ಪೀಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇಷೀಷ್ಟ, ಪೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೇಷೀರನ್। ಪೇಷೀಷ್ಠಾಃ, ಪೇಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಪೇಷೀಧ್ವಮ್। ಪೇಷೀಯ, ಪೇಷೀವಹಿ, ಪೇಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೇಷ್ಟ, ಅಪೇಷಾತಾಮ್, ಅಪೇಷತ। ಅಪೇಷ್ಠಾಃ, ಅಪೇಷಾಥಾಮ್, ಅಪೇಢ್ವಮ್। ಅಪೇಷಿ, ಅಪೇಷ್ವಹಿ, ಅಪೇಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅಪೇಷ್ಯತ, ಅಪೇಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪೇಷ್ಯನ್ತ। ಅಪೇಷ್ಯಥಾಃ, ಅಪೇಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪೇಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಪೇಷ್ಯೇ, ಅಪೇಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಪೇಷ್ಯಾಮಹಿ।

18. ಮಾಙ್ ಮಾನೇ (ಅಳತೆ ಮಾಡುವುದು) ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಮಾತ್ರ

ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 4ನೇ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಾಗಿದೆ (ಮಾಙ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವು 3ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ).

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಯತೇ, ಮಾಯೇತೇ, ಮಾಯನ್ತೇ। ಮಾಯಸೇ, ಮಾಯೇಥೇ, ಮಾಯಧ್ವೇ। ಮಾಯೇ, ಮಾಯಾವಹೇ, ಮಾಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಮೇ, ಮಮಾತೇ, ಮಮಿರೇ। ಮಮಿಷೇ, ಮಮಾಥೇ, ಮಮಿಧ್ವೇ। ಮಮೇ, ಮಮಿವಹೇ, ಮಮಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾತಾ, ಮಾತಾರೌ, ಮಾತಾರಃ। ಮಾತಾಸೇ, ಮಾತಾಸಾಥೇ, ಮಾತಾಧ್ವೇ। ಮಾತಾಹೇ, ಮಾತಾಸ್ವಹೇ, ಮತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಸ್ಯತೇ, ಮಾಸ್ಯೇತೇ, ಮಾಸ್ಯನ್ತೇ। ಮಾಸ್ಯಸೇ, ಮಾಸ್ಯೇಥೇ, ಮಾಸ್ಯಧ್ವೇ।ಮಾಸ್ಯೇ, ಮಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಮಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಯತಾಮ್, ಮಾಯೇತಾಮ್, ಮಾಯನ್ತಾಮ್। ಮಾಯಸ್ವ, ಮಾಯೇಥಾಮ್, ಮಾಯಧ್ವಮ್।ಮಾಯೈ, ಮಾಯಾವಹೈ, ಮಾಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಯತ, ಅಮಾಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಯನ್ತ। ಅಮಾಯಥಾಃ, ಅಮಾಯೇಥಾಮ್, ಅಮಾಯಧ್ವಮ್। ಅಮಾಯೇ, ಅಮಾಯಾವಹಿ, ಅಮಾಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಯೇತ, ಮಾಯೇಯಾತಾಮ್, ಮಾಯೇರನ್। ಮಾಯೇಥಾಃ, ಮಾಯೇಯಾಥಾಮ್. ಮಾಯೇಧ್ವಮ್। ಮಾಯೇಯ, ಮಾಯೇವಹಿ, ಮಾಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಸೀಷ್ಟ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಾಸೀರನ್। ಮಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಮಾಸೀಧ್ವಮ್। ಮಾಸೀಯ, ಮಾಸೀವಹಿ, ಮಾಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಸ್ತ, ಅಮಾಸಾತಾಮ್, ಅಮಾಸತ। ಅಮಾಸ್ಥಾಃ, ಅಮಾಸಾಥಾಮ್, ಅಮಾಧ್ವಮ್। ಅಮಾಸಿ, ಅಮಾಸ್ವಹಿ, ಅಮಾಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಸ್ಯತ, ಅಮಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್ತ। ಅಮಸ್ಯಥಾಃ, ಅಮಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಮಾಸ್ಯೇ, ಅಮಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಮಾಸ್ಯಾಮಹಿ।

19. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ (ಜನಿಸುವುದು, ಹುಟ್ಟುವುದು)–ಇದರಲ್ಲಿ ಜನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿ ಇದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ಜಾ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 640. ಜ್ಞಾ-ಜನೋರ್ಜಾ (7.2.79)

ವೃತ್ತಿ - ಅನಯೋಃ ಜಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶಿತಿ। ಜಾಯತೇ। ಜಜ್ಞೇ। ಜನಿತಾ। ಜನಿಷ್ಯತೇ।

ಪ.ಛೇ.- ಜ್ಞಾ-ಜನೋಃ, ಜಾ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ಷ್ಠಿವು- ಕ್ಲಮು-ಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್ಞಾ' ಮತ್ತು 'ಜನ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಜಾ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಜಾಯತೇ- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತೇ' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಜನ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಾ' ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜನ್' ಗೆ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜಾ+ಯ+ತೇ=ಜಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಾಯತೇ, ಜಾಯೇತೇ, ಜಾಯನ್ತೇ। ಜಾಯಸೇ, ಜಾಯೇಥೇ, ಜಾಯಧ್ವೇ। ಜಾಯೇ, ಜಾಯಾವಹೇ, ಜಾಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಜಜ್ಞೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ಏ' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಜನ್ ಜನ್+ ಏ ಎಂದಾಗಿ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಜಜನ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಜಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ (ಅ)ಲೋಪವಾಗಿ ಜಜ್+ನ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವ(ಞ್) ಬಂದು ಜಜ್+ಞ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಜ್ ಮತ್ತು ಞ್ ಗಳು ಸೇರಿ 'ಜ್ಞ್' ಆಗಿ ಜಜ್ಞ್+ಏ=ಜಜ್ಞೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞಾತೇ, ಜಜ್ಞಿರೇ। ಜಜ್ಞಿಷೇ, ಜಜ್ಞಾಥೇ, ಜಜ್ಞಿಧ್ವೇ। ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞಿವಹೇ, ಜಜ್ಞಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು ಜನಿತಾ, ಜನಿತಾರೌ, ಜನಿತಾರಃ। ಜನಿತಾಸೇ, ಜನಿತಾಸಾಥೇ, ಜನಿತಾಧ್ವೇ। ಜನಿತಾಹೇ, ಜನಿತಾಸ್ವಹೇ, ಜನಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು; ಜನಿಷ್ಯತೇ, ಜನಿಷ್ಯೇತೇ, ಜನಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಜನಿಷ್ಯಸೇ, ಜನಿಷ್ಯೇಥೇ, ಜನಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಜನಿಷ್ಯೇ, ಜನಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಜನಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾಯತಾಮ್, ಜಾಯೇತಾಮ್ ಜಾಯನ್ತಾಮ್। ಜಾಯಸ್ವ,

ಜಾಯೇಥಾಮ್, ಜಾಯಧ್ವಮ್। ಜಾಯ್ಯೆ, ಜಾಯಾವಹೈ, ಜಾಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್; ರೂಪಗಳು: ಅಜಾಯತ, ಅಜಾಯೇತಾಮ್, ಅಜಾಯನ್ತ। ಅಜಾಯಥಾಃ, ಅಜಾಯೇಥಾಮ್, ಅಜಾಯಧ್ವಮ್। ಅಜಾಯೇ, ಅಜಾಯಾವಹಿ, ಅಜಾಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾಯೇತ, ಜಾಯೇಯಾತಮ್, ಜಾಯೇರನ್। ಜಾಯೇಥಾಃ, ಜಾಯೇಯಾಥಾಮ್, ಜಾಯೇಧ್ವಮ್। ಜಾಯೇಯ, ಜಾಯೇವಹಿ, ಜಾಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜನಿಷೀಷ್ಟ, ಜನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜನಿಷೀರನ್। ಜನಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಜನಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಜನಿಷೀಧ್ವಮ್। ಜನಿಷೀಯ, ಜನಿಷೀವಹಿ, ಜನಿಷೀಮಹಿ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚ್ಲಿ ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 641. ದೀಪ-ಜನ-ಬುಧ್-ಪೂರಿ-ತಾಯಿ ಪ್ಯಾಯಿಭ್ಯೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ । (3.1.61)

ವೃತ್ತಿ – ಏಭ್ಯಃ ಚ್ಲೇಃ ಚಿಣ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಏಕವಚನೇ ತಶಬ್ದೇ ಪರೇ।

ಪ.ಛೇ.– ದೀಪ-ಜನ-ಬುಧ್-ಪೂರಿ-ತಾಯಿ-ಪ್ಯಾಯಿಭ್ಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ.–"ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ,ಮತ್ತು "ಚಿಣ್ ತೇ ಪದ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್' ಮತ್ತು 'ತೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಏಕವಚನವಾದ 'ತ' ಶಬ್ದ(ಪ್ರತ್ಯಯ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀಪ್-ಜನ್-ಬುಧ್- ಪೂರ್- ತಾಯ್-ಮತ್ತು ಪ್ಯಾಯ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಬರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಚಿಣ್(ಇ)' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆಃ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಚಿಣ್(ಇ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ –

(ಚಿಣ್ ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ' ಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 642. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (6.4.104)

ವೃತ್ತಿ – ಚಿಣಃ ಪರಸ್ಯ ತ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ.– ಚಿಣಃ, ಲುಕ್।

ಅ.ವೃ.– "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಚಿಣ್(ಇ)' ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಅಜನಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಚಿಣ್' ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅತ

ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ-

(ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 643. ಜನಿ-ವಧ್ಯೋಶ್ಚ (7.3.35)

ವೃತ್ತಿ-ಅನಯೋಃ ಉಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಚಿಣಿ ಞ್ಣಿತಿ ಕೃತಿ ಚ। ಅಜನಿ, ಅಜನಿಷ್ಟ

20. ದೀಪೀ ದೀಪ್ತೌ। ದೀಪ್ಯತೇ ದೀದೀಪೇ। ಅದೀಪಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಟ

21. ಪದ ಗತೌ। ಪದ್ಯತೇ।ಪೇದೇ।ಪತ್ತಾ। ಪತ್ಸೀಷ್ಟ

ಪ.ಛೇ.- ಜನಿ-ವಧ್ಯೋಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಣೊದಾತ್ತೊಪದೇಶಸ್ಯ ಮಾಂತಸ್ಯಾನಾಚಮೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಆತೋಃಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೂ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಚಿಣ್' ಅಥವಾ 'ಞಿತ್' 'ಣಿತ್' ಆದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ಜನ್' ಮತ್ತು 'ವಧ್' ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲುಙ್: ಉದಾ- ಅಜನಿ/ಅಜನಿಷ್ಟ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜನ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಾಮ ಬಂದಾಗ ಅಜನ್+ ಲುಙ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲುಙ್‌ಗೆ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಜನ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ದೀಪ-ಜನ-ಬುಧ್-ಪೂರಿ-ತಾಯಿ-ಪ್ಯಾಯಿಭ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚಿಣ್(ಇ)' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಜನ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚಿಣ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವನ್ನು 'ಣಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಿ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ನಿಷೇಧವಾಗಿ ಅಜನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಚಿಣ್' ಬಾರದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅಜನ್+ಇ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಷ್' 'ಟ್' ಗಳು ಸೇರಿ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಅಜನ್+ಇಷ್ಟ=ಅಜನಿಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಚಿಣ್' ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಜನಿ/ಅಜನಿಷ್ಟ, ಅಜನಿಷಾತಾಮ್, ಅಜನಿಷತ। ಅಜನಿಷ್ಠಾಃ,

ಅಜನಿಷಾಥಾಮ್, ಅಜನಿಢ್ವಮ್। ಅಜನಿಷಿ, ಅಜನಿಷ್ವಹಿ, ಅಜನಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜನಿಷ್ಯತ, ಅಜನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಜನಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಜನಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಜನಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಜನಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಜನಿಷ್ಯೇ, ಅಜನಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಜನಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

20. ದೀಪೀ ದೀಪ್ತೌ (ಹೊಳೆಯುವುದು)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ದೀಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪ್ಯತೇ, ದೀಪ್ಯೇತೇ, ದೀಪ್ಯನ್ತೇ।ದೀಪ್ಯಸೇ, ದೀಪ್ಯೇಥೇ, ದೀಪ್ಯಧ್ವೇ। ದೀಪ್ಯೇ, ದೀಪ್ಯಾವಹೇ, ದೀಪ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು; ದೀದೀಪೇ, ದೀದೀಪಾತೇ, ದಿದಿಪಿರೇ। ದಿದೀಪಿಷೇ, ದಿದೀಪಿಪಾಥೇ, ದಿದೀಪಿಪಿಧ್ವೇ। ದಿದೀಪೇ, ದಿದೀಪಿವಹೇ, ದಿದೀಪಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪಿತಾ, ದೀಪಿತಾರೌ, ದೀಪಿತಾರಃ। ದೀಪಿತಾಸೇ, ದೀಪಿತಾಸಾಥೇ, ದೀಪಿತಾಧ್ವೇ। ದೀಪಿತಾಹೇ, ದೀಪಿತಾಸ್ವಹೇ, ದೀಪಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪಿಷ್ಯತೇ, ದೀಪಿಷ್ಯೇತೇ, ದೀಪಿಷ್ಯನ್ತೇ। ದೀಪಿಷ್ಯಸೇ, ದೀಪಿಷ್ಯೇಥೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ದೀಪಿಷ್ಯೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಾವಹೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪ್ಯತಾಮ್, ದೀಪ್ಯೇತಾಮ್, ದೀಪ್ಯನ್ತಾಮ್। ದೀಪ್ಯಸ್ವ , ದೀಪ್ಯೇಥಾಮ್, ದೀಪ್ಯಧ್ವಮ್। ದೀಪ್ಯೈ, ದೀಪ್ಯಾವಹೈ, ದೀಪ್ಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೀಪ್ಯತ, ಅದೀಪ್ಯೇತಾಮ್, ಅದೀಪ್ಯನ್ತ। ಅದೀಪ್ಯಥಾಃ, ಅದೀಪ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದೀಪ್ಯಧ್ವಮ್। ಅದೀಪ್ಯೇ, ಅದೀಪ್ಯಾವಹಿ, ಅದೀಪ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪ್ಯೇತ, ದೀಪ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ದೀಪ್ಯೇರನ್। ದೀಪ್ಯೇಥಾಃ, ದೀಪ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ದೀಪ್ಯೇಧ್ವಮ್। ದೀಪ್ಯೇಯ, ದೀಪ್ಯೇವಹಿ, ದೀಪ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪಿಷೀಷ್ಟ, ದೀಪಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೀಪಿಷೀರನ್। ದೀಪಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ದೀಪಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ದೀಪಿಷೀಧ್ವಮ್। ದೀಪಿಷೀಯ, ದೀಪಿಷೀವಹಿ, ದೀಪಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೀಪಿ/ಅದೀಪಿಷ್ಟ, ಅದೀಪಿಷಾತಾಮ್, ಅದೀಪಿಷತ। ಅದೀಪಿಷ್ಠಾಃ, ಅದೀಪಿಷಾಥಾಮ್, ಅದೀಪಿಢ್ವಮ್। ಅದೀಪಿಷಿ, ಅದೀಪಿಷ್ವಹಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೀಪಿಷ್ಯತ, ಅದೀಪಿಷ್ಯೇತಾವ್, ಅದೀಪಿಷ್ಯನ್ತ। ಅದೀಪಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅದೀಪಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದೀಪಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅದೀಪಿಷ್ಯೇ, ಅದೀಪಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

21. ಪದ ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು) –ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿಯೂ, ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪದ್ಯತೇ, ಪದ್ಯೇತೇ, ಪದ್ಯನ್ತೇ। ಪದ್ಯಸೇ, ಪದ್ಯೇಥೇ, ಪದ್ಯಧ್ವೇ।

ಪದ್ಯೇ, ಪದ್ಯಾವಹೇ, ಪದ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇದೇ, ಪೇದಾತೇ, ಪೇದಿರೇ। ಪೇದಿಷೇ, ಪೇದಾಥೇ, ಪೇದಿಧ್ವೇ। ಪೇದೇ, ಪೇದಿವಹೇ, ಪೇದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ತಾ, ಪತ್ತಾರೌ, ಪತ್ತಾರಃ। ಪತ್ತಾಸೇ, ಪತ್ತಾಸಾಥೇ, ಪತ್ತಾಧ್ವೇ। ಪತ್ತಾಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಪತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಪತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಪತ್ಸ್ಯಸೇ, ಪತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಪತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಪತ್ಸ್ಯೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪದ್ಯತ, ಅಪದ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪದ್ಯನ್ತ। ಅಪದ್ಯಥಾಃ, ಅಪದ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪದ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಪದ್ಯೇ, ಅಪದ್ಯಾವಹಿ, ಅಪದ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪದ್ಯೇತ, ಪದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಪದ್ಯೇರನ್। ಪದ್ಯೇಥಾಃ, ಪದ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಪದ್ಯೇಧ್ವಮ್। ಪದ್ಯೇಯ, ಪದ್ಯೇವಹಿ, ಪದ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸೀಷ್ಟ, ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪತ್ಸೀರನ್। ಪತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಪತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಪತ್ಸೀಯ, ಪತ್ಸೀವಹಿ, ಪತ್ಸೀಮಹಿ।

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವದು.

(ಚ್ಲಿ ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 644. ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ (3.1.60)

ವೃತ್ತಿ – ಪದೇಃ ಚ್ಲೇಃ ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ತ ಶಬ್ದೇ ಪರೇ। ಅಪಾದಿ। ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಪತ್ಸತ।

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್। ವಿದ್ಯತೇ। ವೇತ್ತಾ। ಅವಿತ್ತ।

23.ಬುಧ ಅವಗಮನೇ। ಬುಧ್ಯತೇ। ಬೋದ್ಧಾ। ಭೋತ್ಸ್ಯತೇ। ಭುತ್ಸೀಷ್ಟ। ಅಬೋಧಿ, ಅಬುದ್ಧ। ಅಭುತ್ಸಾತಾಮ್।

24. ಯುಧ ಸಮ್ಪ್ರಹಾರೇ। ಯುಧ್ಯತೇ। ಯುಯುಧೇ। ಯೋದ್ಧಾ। ಅಯುದ್ಧ।

25. ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ। ಸೃಜ್ಯತೇ। ಸಸೃಜೇ। ಸಸೃಜಿಷೇ।

ಅ.ವೃ.–"ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಪದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಚಿಣ್' ಆದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ– 'ತ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಪಾದೀ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು 'ಲುಙ್'ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಅ+ಪದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು

ಅ+ಪದ್+ಚ್ಲಿ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಚಿಣ್(ಇ)' ಬಂದು ಅ+ಪದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಪಾದಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪಾದಿ, ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಪತ್ಸತ। ಅಪತ್ಥಾಃ, ಅಪತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಪದ್ಧ್ವಮ್। ಅಪತ್ಸಿ, ಅಪತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಪತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪತ್ಸ್ಯತ, ಅಪತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಪತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಪತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಪತ್ಸ್ಯೇ, ಅಪತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಪತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್– (ಇರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತೇ, ವಿದ್ಯೇತೇ, ವಿದ್ಯನ್ತೇ। ವಿದ್ಯಸೇ, ವಿದ್ಯೇಥೇ, ವಿದ್ಯಧ್ವೇ। ವಿದ್ಯೇ, ವಿದ್ಯಾವಹೇ, ವಿದ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೆ। ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿಧ್ವೇ। ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಿವಹೇ, ವಿವಿದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ।ವೇತ್ತಾಸೇ, ವೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ವೇತ್ತಾಧ್ವೇ। ವೇತ್ತಾಹೆ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ವೇತ್ಸ್ಯೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ,ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ವಿದ್ಯನ್ತಾಮ್। ವಿದ್ಯಸ್ವ, ವಿದ್ಯೇಥಾಮ್, ವಿದ್ಯಧ್ವಮ್। ವಿದ್ಯೈ, ವಿದ್ಯಾವಹೈ, ವಿದ್ಯಾಮಹಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿದ್ಯತ, ಅವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಿದ್ಯನ್ತ। ಅವಿದ್ಯಥಾಃ, ಅವಿದ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವಿದ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವಿದ್ಯೇ, ಅವಿದ್ಯಾವಹಿ, ಅವಿದ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯೇತ, ವಿದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇರನ್। ವಿದ್ಯೇಥಾಃ, ವಿದ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ವಿದ್ಯೇಧ್ವಮ್। ವಿದ್ಯೇಯ, ವಿದ್ಯೇವಹಿ, ವಿದ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿತ್ಸೀರನ್। ವಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ವಿತ್ಸೀಯ, ವಿತ್ಸೀವಹಿ, ವಿತ್ಸೀಮಹಿ।

ಪದ್ಯೇ, ಪದ್ಯಾವಹೇ, ಪದ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇದೇ, ಪೇದಾತೇ, ಪೇದಿರೇ। ಪೇದಿಷೇ, ಪೇದಾಥೇ, ಪೇದಿಧ್ವೇ। ಪೇದೇ, ಪೇದಿವಹೇ, ಪೇದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ತಾ, ಪತ್ತಾರೌ, ಪತ್ತಾರಃ। ಪತ್ತಾಸೇ, ಪತ್ತಾಸಾಥೇ, ಪತ್ತಾಧ್ವೇ। ಪತ್ತಾಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಪತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಪತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಪತ್ಸ್ಯಸೇ, ಪತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಪತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಪತ್ಸ್ಯೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪದ್ಯತ, ಅಪದ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪದ್ಯನ್ತ। ಅಪದ್ಯಥಾಃ, ಅಪದ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪದ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಪದ್ಯೇ, ಅಪದ್ಯಾವಹಿ, ಅಪದ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪದ್ಯೇತ, ಪದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಪದ್ಯೇರನ್। ಪದ್ಯೇಥಾಃ, ಪದ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಪದ್ಯೇಧ್ವಮ್। ಪದ್ಯೇಯ, ಪದ್ಯೇವಹಿ, ಪದ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸೀಷ್ಟ, ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪತ್ಸೀರನ್। ಪತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಪತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಪತ್ಸೀಯ, ಪತ್ಸೀವಹಿ, ಪತ್ಸೀಮಹಿ।

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವದು.

(ಚ್ಲಿ ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 644. ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ (3.1.60)

ವೃತ್ತಿ – ಪದೇಃ ಚ್ಲೇಃ ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ತ ಶಬ್ದೇ ಪರೇ। ಅಪಾದಿ। ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಪತ್ಸನತ।

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್। ವಿದ್ಯತೇ। ವೇತ್ತಾ। ಅವಿತ್ತ।

23.ಬುಧ ಅವಗಮನೇ। ಬುಧ್ಯತೇ। ಬೋದ್ಧಾ। ಭೋತ್ಸ್ಯತೇ। ಭುತ್ಸೀಷ್ಟ। ಅಬೋಧಿ, ಅಬುದ್ಧ। ಅಭುತ್ಸಾತಾಮ್।

24. ಯುಧ ಸಮ್ಪ್ರಹಾರೇ। ಯುಧ್ಯತೇ। ಯುಯುಧೇ। ಯೋದ್ಧಾ। ಅಯುದ್ಧ।

25. ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ। ಸೃಜ್ಯತೇ। ಸಸೃಜೇ। ಸಸೃಜಿಷೇ।

ಅ.ವೃ.-"ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಪದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಚಿಣ್' ಆದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ– 'ತ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಪಾದೀ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು 'ಲುಙ್'ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಅ+ಪದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು

ಅ+ಪದ್+ಚ್ಲಿ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಚಿಣ್(ಇ)' ಬಂದು ಅ+ಪದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಪಾದಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪಾದಿ, ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಪತ್ಸತ। ಅಪತ್ಥಾಃ, ಅಪತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಪದ್ಧ್ವಮ್। ಅಪತ್ಸಿ, ಅಪತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಪತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪತ್ಸ್ಯತ, ಅಪತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಪತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಪತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಪತ್ಸ್ಯೇ, ಅಪತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಪತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್– (ಇರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತೇ, ವಿದ್ಯೇತೇ, ವಿದ್ಯನ್ತೇ। ವಿದ್ಯಸೇ, ವಿದ್ಯೇಥೇ, ವಿದ್ಯಧ್ವೇ। ವಿದ್ಯೇ, ವಿದ್ಯಾವಹೇ, ವಿದ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೇ। ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿಧ್ವೇ। ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಿವಹೇ, ವಿವಿದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ।ವೇತ್ತಾಸೇ, ವೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ವೇತ್ತಾಧ್ವೇ। ವೇತ್ತಾಹೆ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ವೇತ್ಸ್ಯೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ,ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ವಿದ್ಯನ್ತಾಮ್। ವಿದ್ಯಸ್ವ, ವಿದ್ಯೇಥಾಮ್, ವಿದ್ಯಧ್ವಮ್। ವಿದ್ಯೈ, ವಿದ್ಯಾವಹೈ, ವಿದ್ಯಾಮಹಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿದ್ಯತ, ಅವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಿದ್ಯನ್ತ। ಅವಿದ್ಯಥಾಃ, ಅವಿದ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವಿದ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವಿದ್ಯೇ, ಅವಿದ್ಯಾವಹಿ, ಅವಿದ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯೇತ, ವಿದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇರನ್। ವಿದ್ಯೇಥಾಃ, ವಿದ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ವಿದ್ಯೇಧ್ವಮ್। ವಿದ್ಯೇಯ, ವಿದ್ಯೇವಹಿ, ವಿದ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿತ್ಸೀರನ್। ವಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ವಿತ್ಸೀಯ, ವಿತ್ಸೀವಹಿ, ವಿತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿತ್ತ, ಅವಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅವಿತ್ಸತ। ಅವಿತ್ಥಾಃ, ಅವಿತ್ಸಾಥಾಮ್ ಅವಿದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅವಿತ್ಸಿ, ಅವಿತ್ಸ್ವಹಿ, ಅವಿತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿತ್ಸ್ಯತ, ಅವಿತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಿತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅವಿತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅವಿತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವಿತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವಿತ್ಸ್ಯೇ, ಅವಿತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅವಿತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

23. ಬುಧ ಅವಗಮನೇ -(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಬುಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಧ್ಯತೇ, ಬುಧ್ಯೇತೇ, ಬುಧ್ಯನ್ತೇ। ಬುಧ್ಯಸೇ, ಬುಧ್ಯೇಥೇ, ಬುಧ್ಯಧ್ವೇ। ಬುಧ್ಯೇ, ಬುಧ್ಯಾವಹೇ, ಬುಧ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಬುಧೇ, ಬುಬುಧಾತೇ, ಬುಬುಧಿರೇ। ಬುಬುಧಿಷೇ, ಬುಬುಧಾಥೇ, ಬುಬುಧಿಧ್ವೇ। ಬುಬುಧೇ, ಬುಬುಧಿವಹೇ, ಬುಬುಧಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಉದಾ- ಬೋದ್ಧಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಡಾದೇಶವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಬುಧ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಬಂದು ಬುಧ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ'ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡಾ(ಆ) ಬಂದು ಬುಧ್+ತಾಸ್ +ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಾಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಬಂದು ಬುಧ್+ತ್+ಆ=ಬುಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲಘೂಪಧ'ಗುಣ ಬಂದು ಬೋಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಬೋಧ್+ಧಾ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ಬೋಧ್+ಧಾ=ಬೋದ್ಧಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಬೋದ್ಧಾ, ಬೋದ್ಧಾರೌ, ಬೋದ್ಧಾರಃ। ಬೋದ್ಧಾಸೇ, ಬೋದ್ಧಾಸಾಥೇ, ಬೋದ್ಧಾಧ್ವೇ। ಬೋದ್ಧಾಹೇ, ಬೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ಬೋದ್ಧಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯ ಯದ 'ಸ್' ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ "ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್ ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭಶ್(ಭ್)' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಭೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಭೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಭೋತ್ಸ್ಯೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಧ್ಯತಾಮ್, ಬುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಬುಧ್ಯನ್ತಾಮ್। ಬುಧ್ಯಸ್ವ, ಬುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಬುಧ್ಯಧ್ವಮ್। ಬುಧ್ಯೈ, ಬುಧ್ಯಾವಹೈ, ಬುಧ್ಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಬುಧ್ಯತ, ಅಬುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಅಬುಧ್ಯನ್ತ। ಅಬುಧ್ಯಥಾಃ, ಅಬುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಬುಧ್ಯಧ್ವಮ್, ಅಬುಧ್ಯೇ, ಅಬುಧ್ಯಾವಹಿ, ಅಬುಧ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಧ್ಯೇತ, ಬುಧ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಬುಧ್ಯೇರನ್। ಬುಧ್ಯೇಥಾಃ, ಬುಧ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಬುಧ್ಯೇಧ್ವಮ್, ಬುಧ್ಯೇಯ, ಬುಧ್ಯೇವಹಿ, ಬುಧ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸೀಯುಟ್(ಸ್)' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ

ರೂಪಗಳು: ಭುತ್ಸೀಷ್ಟ, ಭುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾವ್, ಭುತ್ಸೀರನ್।ಭುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಭುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭುತ್ಸೀಢ್ವಮ್। ಭುತ್ಸೀಯ, ಭುತ್ಸೀವಹಿ, ಭುತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಬೋಧಿ/ಅಬುದ್ಧ। ಅಭುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಭುತ್ಸತ। ಅಬುದ್ಧಾಃ, ಅಭುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಭುದ್ಧ್ವಮ್। ಅಭುತ್ಸಿ, ಅಭುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಭುತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭೋತ್ಸ್ಯತ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭೋತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಭೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯೇಥಾವ್, ಅಭೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಭೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

24. ಯುಧ ಸಮ್ಪ್ರಹಾರೇ– (ಯುದ್ಧಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಧ್ಯತೇ, ಯುಧ್ಯೇತೇ, ಯುಧ್ಯನ್ತೇ। ಯುಧ್ಯಸೇ, ಯುಧ್ಯೇಥೇ, ಯುಧ್ಯಧ್ವೇ। ಯುಧ್ಯೇ, ಯುಧ್ಯಾವಹೇ, ಯುಧ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಯುಧೇ, ಯುಯುಧಾತೇ, ಯುಯುಧಿರೇ। ಯುಯುಧಿಷೇ, ಯುಯುಧಾಥೇ, ಯುಯುಧಿಧ್ವೇ। ಯುಯುಧೇ, ಯುಯುಧಿವಹೇ, ಯುಯುಧಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಉದಾ–ಯೋದ್ಧಾ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಡಾದೇಶವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಯುಧ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಬಂದು ಯುಧ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ'ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡಾ (ಆ) ಬಂದು ಯುಧ್+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಾಸ್‌ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್'ಗೆ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಬಂದು ಯುಧ್+ತ್+ಆ=ಯುಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ಯೋಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಯೋಧ್+ಧಾ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶ್ ಝುಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ಯೋದ್+ಧಾ=ಯೋದ್ಧಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಯೋದ್ಧಾ, ಯೋದ್ಧಾರೌ, ಯೋದ್ಧಾರಃ। ಯೋದ್ಧಾಸೇ, ಯೋದ್ಧಾಸಾಥೇ, ಯೋದ್ಧಾಧ್ವೇ। ಯೋದ್ಧಾಹೇ, ಯೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ಯೋದ್ಧಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಯೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಯೋತ್ಸ್ಯೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು; ಯುಧ್ಯತಾಮ್, ಯುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಯುಧ್ಯನ್ತಾಮ್। ಯುಧ್ಯಸ್ವ

ಯುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಯುಧ್ಯಧ್ವಮ್। ಯುಧ್ಯೈ, ಯುಧ್ಯಾವಹೈ, ಯುದ್ಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯುಧ್ಯತ, ಅಯುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯುಧ್ಯನ್ತ। ಅಯುಧ್ಯಥಾಃ, ಅಯುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಯುಧ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಯುಧ್ಯೇ, ಅಯುಧ್ಯಾವಹಿ, ಅಯುಧ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಧ್ಯೇತ, ಯುಧ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಯುಧ್ಯೇರನ್। ಯುಧ್ಯೇಥಾಃ, ಯುಧ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಯುಧ್ಯೇಧ್ವಮ್। ಯುಧ್ಯೇಯ, ಯುಧ್ಯೇವಹಿ, ಯುಧ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಯುತ್ಸೀಷ್ಟ, ಯುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುತ್ಸೀರನ್। ಯುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಯುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಯುತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಯುತ್ಸೀಯ, ಯುತ್ಸೀವಹಿ, ಯುತ್ಸೀಮಹೀ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯುದ್ಧ, ಅಯುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಯುತ್ಸತ। ಅಯುದ್ಧಾಃ, ಅಯುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಯುದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅಯುತ್ಸೀ, ಅಯುತ್ಸೀವಹಿ, ಅಯುತ್ಸ್ಮಹೀ।

ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಯೋತ್ಸ್ಯತ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯೋತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಯೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಯೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

25. ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ (ಬಿಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸೃಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ದಿವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೃಜ್ಯತೇ, ಸೃಜ್ಯೇತೇ, ಸೃಜ್ಯನ್ತೇ। ಸೃಜ್ಯಸೇ, ಸೃಜ್ಯೇಥೇ, ಸೃಜ್ಯಧ್ವೇ। ಸೃಜ್ಯೇ, ಸೃಜ್ಯಾವಹೇ, ಸೃಜ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಸೃಜೇ, ಸಸೃಜಾತೇ, ಸಸೃಜಿರೇ। ಸಸೃಜಿಷೇ, ಸಸೃಜಾಥೇ, ಸಸೃಜಿಧ್ವೇ। ಸಸೃಜೇ, ಸಸೃಜಿವಹೇ, ಸಸೃಜಿಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

(ಅಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 645. ಸೃಜಿ-ದೃಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ (6.1.58)

ವೃತ್ತಿ – ಅನಯೋಃ ಅಮ್ ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಾದೌ ಅಕಿತಿ। ಸ್ರಷ್ಟಾ ಸ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ। ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಟ ಅಸೃಷ್ಟ । ಅಸೃಕ್ಷಾತಾಮ್।

26. ಮೃಷ್ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಮ್। ಮೃಷ್ಯತಿ, ಮೃಷ್ಯತೇ। ಮಮರ್ಷ। ಮಮರ್ಷಿಥ। ಮಮೃಷಿಷೇ। ಮರ್ಷಿತಾಸಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸೇ। ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯತೇ।

27. ಣಹ ಬಂಧನೇ। ನಹ್ಯತಿ, ನಹ್ಯತೇ। ನನಾಹ।ನೇಹಿಥ, ನನದ್ಧ। ನೇಹೇ। ನದ್ಧಾ। ನತ್ಸ್ಯತಿ। ಅನಾತ್ಸೀತ್, ಅನದ್ಧ।

ಇತಿ ದಿವಾದಿಗಣ (15) ಪ್ರಕರಣಮ್

ಪ.ಛೇ.– ಸೃಜಿ–ದೃಶೋಃ, ಝಲಿ, ಅಮ್, ಅಕಿತಿ।

ಅರ್ಥ– ಕಿತ್–ಭಿನ್ನವಾದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಸೃಜ್' ಮತ್ತು 'ದೃಶ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್:ಉದಾ– ಸ್ರಷ್ಟಾ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸೃಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಡಾದೇಶವಾದ 'ತ'ಬಂದು ಸೃಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸೃಜ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸೃಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮಿತ್' ಆದ 'ಅಮ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಸೃ+ಅ+ಜ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ್' ಬಂದು ಸ್ರಜ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ(ಆಸ್)' ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ರಜ್+ತ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡಾ(ಆ) ಬಂದು ಸ್ರಜ್+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ್–ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಸ್ರಷ್ಟಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಷ್ಟಾ, ಸ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಸೃಷ್ಟಾರಃ। ಸ್ರಷ್ಟಾಸೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಸಾಥೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಧ್ವೇ। ಸ್ರಷ್ಟಾಹೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ಸ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ– ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಿದ್ಭಿನ್ನವಾದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಸ್ರಜ್' ಎಂದಾಗಿದೆ

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೃಜ್+ಸ್ಯ+ತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ್–ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಬಂದು "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಷ್'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಸ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ, ಸ್ರಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಸ್ರಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಸ್ರಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಸ್ರಕ್ಷದ್ವೇ। ಸ್ರಕ್ಷ್ಯೇ, ಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೃಜ್ಯತಾಮ್, ಸೃಜ್ಯೇತಾಮ್, ಸೃಜ್ಯನ್ತಾಮ್। ಸೃಜ್ಯಸ್ವ, ಸೃಜ್ಯೇಥಾಮ್, ಸೃಜ್ಯಧ್ವಮ್। ಸೃಜ್ಯೈ, ಸೃಜ್ಯಾವಹೈ, ಸೃಜ್ಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೃಜ್ಯತ, ಅಸೃಜ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸೃಜ್ಯನ್ತ। ಅಸೃಜ್ಯಥಾಃ, ಅಸೃಜ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸೃಜ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸೃಜ್ಯೇ, ಅಸೃಜ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೃಜ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸೃಜ್ಯೇತ, ಸೃಜ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಸೃಜ್ಯೇರನ್। ಸ್ರುಜ್ಯೇಥಾಃ, ಸೃಜ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಸ್ರುಜ್ಯೇಧ್ವಮ್। ಸೃಜ್ಯೇಯ, ಸೃಜ್ಯೇವಹಿ, ಸೃಜ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:

ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು "ಲಿಙ್‌ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಲಿಙ್' ಇದು ಕಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ರಜ್' ಎಂದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಟ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೃಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೀಯುಟ್ (ಸೀಯ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಸೀಯ್‌ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರವು "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸೃಜ್+ಸೀ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್'(ಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಸೃಜ್+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ್-ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ, "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಷ್'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆಗಿ ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಸೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೃಕ್ಷೀರನ್। ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸೃಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ಸೃಕ್ಷೀಯ, ಸೃಕ್ಷೀವಹಿ, ಸೃಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೃಷ್ಟ, ಅಸೃಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ರಕ್ಷತ। ಅಸೃಷ್ಠಾಃ, ಅಸೃಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಸೃಡ್ಢ್ವಮ್। ಅಸ್ಸೃಕ್ಷಿ, ಅಸೃಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಸೃಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯತ, ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುವಗಳ ರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಆರಂಭ

26. ಮೃಷ್ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಮ್ -(ಸಹಿಸುವುದು) - ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಞಿತಃ ಕರತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾ ಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತಿ, ಮೃಷ್ಯತಃ, ಮೃಷ್ಯನ್ತಿ। ಮೃಷ್ಯಸಿ, ಮೃಷ್ಯಥಃ, ಮೃಷ್ಯಥ। ಮೃಷ್ಯಾಮಿ, ಮೃಷ್ಯಾವಃ, ಮೃಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತೇ, ಮೃಷ್ಯೇತೇ, ಮೃಷ್ಯನ್ತೇ। ಮೃಷ್ಯಸೇ, ಮೃಷ್ಯೇಥೇ, ಮೃಷ್ಯಧ್ವೇ। ಮೃಷ್ಯೇ, ಮೃಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೃಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮಮರ್ಷ, ಮಮೃಷತುಃ, ಮಮೃಷುಃ। ಮಮರ್ಷಿಥ, ಮಮೃಷಥುಃ, ಮಮೃಷ। ಮಮರ್ಷ।ಮಮೃಷಿವ, ಮಮೃಷಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮಮೃಷೇ, ಮಮೃಷಾತೇ, ಮಮೃಷಿರೇ। ಮಮೃಷಿಷೇ, ಮಮೃಷಾಥೇ, ಮಮೃಷಿಧ್ವೆ ಮಮೃಷೇ, ಮಮೃಷಿವಹೇ, ಮಮೃಷಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿತಾ, ಮರ್ಷಿತಾರೌ, ಮರ್ಷಿತಾರಃ। ಮರ್ಷಿತಾಸಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ಥ। ಮರ್ಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ವಃ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿತಾ, ಮರ್ಷಿತಾರೌ, ಮರ್ಷಿತಾರಃ। ಮರ್ಷಿತಾಸೇ, ಮರ್ಷಿತಾಸಾಥೇ, ಮರ್ಷಿತಾಧ್ವೇ। ಮರ್ಷಿತಾಹೇ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ವಹೇ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಃ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಮರ್ಷಿಷ್ಯಸಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಥಃ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಥ। ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವಃ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿಷ್ಯತೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯೇತೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಮರ್ಷಿಷ್ಯಸೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯೇಥೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಮರ್ಷಿಷ್ಯೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತು/ಮೃಷ್ಯತಾತ್, ಮೃಷ್ಯತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯನ್ತು। ಮೃಷ್ಯ/ಮೃಷ್ಯತಾತ್, ಮೃಷ್ಯತಮ್, ಮೃಷ್ಯತ। ಮೃಷ್ಯಾಣಿ, ಮೃಷ್ಯಾವ, ಮೃಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯನ್ತಾಮ್। ಮೃಷ್ಯಸ್ವ, ಮೃಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಮೃಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಮೃಷ್ಯೈ, ಮೃಷ್ಯಾವಹೈ, ಮೃಷ್ಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಷ್ಯತ್, ಅಮೃಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೃಷ್ಯನ್। ಅಮೃಷ್ಯಃ, ಅಮೃಷ್ಯತಮ್, ಅಮೃಷ್ಯತ। ಅಮೃಷ್ಯಮ್, ಅಮೃಷ್ಯಾವ, ಅಮೃಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಷ್ಯತ, ಅಮೃಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮೃಷ್ಯನ್ತ। ಅಮೃಷ್ಯಥಾಃ, ಅಮೃಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮೃಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಮೃಷ್ಯೇ, ಅಮೃಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಮೃಷ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯೇತ್, ಮೃಷ್ಯೇತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇಯುಃ। ಮೃಷ್ಯೇಃ, ಮೃಷ್ಯೇತಮ್, ಮೃಷ್ಯೇತ। ಮೃಷ್ಯೇಯಮ್, ಮೃಷ್ಯೇವ, ಮೃಷ್ಯೇಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯೇತ, ಮೃಷ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇರನ್। ಮೃಷ್ಯೇಥಾಃ, ಮೃಷ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇಧ್ವಮ್। ಮೃಷ್ಯೇಯ, ಮೃಷ್ಯೇವಹಿ, ಮೃಷ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯಾತ್, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯಾಸುಃ। ಮೃಷ್ಯಾಃ, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ತ। ಮೃಷ್ಯಾಸಮ್, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ವ, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷೀಷ್ಟ, ಮೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಷೀರನ್। ಮೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮೃಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಮೃಷೀಧ್ವಮ್। ಮೃಷೀಯ, ಮೃಷೀವಹಿ, ಮೃಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷೀತ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷುಃ। ಅಮರ್ಷೀಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಟಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಟ। ಅಮರ್ಷಿಷಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ವ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷಿಷ್ಟ, ಅಮರ್ಷಿಷಾತಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷತ। ಅಮರ್ಷಿಷ್ಠಾಃ, ಅಮರ್ಷಿಷಾಥಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಢ್ವಮ್। ಅಮರ್ಷಿಷಿ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ವಹಿ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯನ್। ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ। ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

27. ಣಹ ಬಂಧನೇ-(ಬಂಧಿಸುವದು)-"ಣೋ ನಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಹ ಎಂದಾಗಿ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ 'ನಹ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಕರ್ಮಕ, ಅನಿಟ್, ಮತ್ತು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತಿ, ನಹ್ಯತಃ, ನಹ್ಯನ್ತಿ। ನಹ್ಯಸಿ, ನಹ್ಯಥಃ, ನಹ್ಯಥ। ನಹ್ಯಾಮಿ, ನಹ್ಯಾವಃ, ನಹ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು:ನಹ್ಯತೇ, ನಹ್ಯೇತೇ, ನಹ್ಯನ್ತೇ। ನಹ್ಯಸೇ, ನಹ್ಯೇಥೇ, ನಹ್ಯಧ್ವೇ। ನಹ್ಯೇ, ನಹ್ಯಾವಹೇ, ನಹ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನನಾಹ, ನೇಹತುಃ, ನೇಹುಃ। ನೇಹಿಥ/ ನನದ್ಧ, ನೇಹಥುಃ, ನೇಹ। ನನಾಹ/ನನಹ, ನೇಹಿವ, ನೇಹಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನೇಹೇ, ನೇಹಾತೇ, ನೇಹಿರೇ। ನೇಹಿಷೇ, ನೇಹಾಥೇ ನೇಹಿಢ್ವೇ/ನೇಹಿಧ್ವೇ। ನೇಹೇ, ನೇಹಿವಹೇ, ನೇಹಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನದ್ಧಾ, ನದ್ಧಾರೌ, ನದ್ಧಾರಃ। ನದ್ಧಾಸಿ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಃ, ನದ್ಧಾಸ್ಥ। ನದ್ಧಾಸ್ಮಿ, ನದ್ಧಾಸ್ವಃ, ನದ್ಧಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನದ್ಧಾ, ನದ್ಧಾರೌ, ನದ್ಧಾರಃ। ನದ್ಧಾಸೇ, ನದ್ಧಾಸಾಥೇ, ನದ್ಧಾಧ್ವೇ। ನದ್ಧಾಹೇ, ನದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ನದ್ಧಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನತ್ಸ್ಯತಿ, ನತ್ಸ್ಯತಃ, ನತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ನತ್ಸ್ಯಸಿ, ನತ್ಸ್ಯಥಃ, ನತ್ಸ್ಯಥ। ನತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ನತ್ಸ್ಯಾವಃ, ನತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನತ್ಸ್ಯತೇ, ನತ್ಸ್ಯೇತೇ, ನತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ನತ್ಸ್ಯಸೇ, ನತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ನತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ನತ್ಸ್ಯೇ, ನತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ನತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತು/ನಹ್ಯತಾತ್, ನಹ್ಯತಾಮ್, ನಹ್ಯನ್ತು। ನಹ್ಯ/ನಹ್ಯತಾತ್, ನಹ್ಯತಮ್, ನಹ್ಯತ। ನಹ್ಯಾನಿ, ನಹ್ಯಾವ, ನಹ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತಾಮ್, ನಹ್ಯೇತಾಮ್, ನಹ್ಯನ್ತಾಮ್। ನಹ್ಯಸ್ವ, ನಹ್ಯೇಥಾಮ್, ನಹ್ಯಧ್ವಮ್। ನಹ್ಯೈ, ನಹ್ಯಾವಹೈ, ನಹ್ಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಹ್ಯತ್, ಅನಹ್ಯತಾಮ್, ಅನಹ್ಯನ್। ಅನಹ್ಯಃ, ಅನಹ್ಯತಮ್, ಅನಹ್ಯತ। ಅನಹ್ಯಮ್, ಅನಹ್ಯಾವ, ಅನಹ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಹ್ಯತ, ಅನಹ್ಯೇತಾಮ್, ಅನಹ್ಯನ್ತ। ಅನಹ್ಯಥಾಃ, ಅನಹ್ಯೇಥಾಮ್, ಅನಹ್ಯಧ್ವಮ್। ಅನಹ್ಯೇ, ಅನಹ್ಯಾವಹಿ, ಅನಹ್ಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯೇತ್, ನಹ್ಯೇತಾಮ್, ನಹ್ಯೇಯುಃ। ನಹ್ಯೇಃ, ನಹ್ಯೇತಮ್, ನಹ್ಯೇತ। ನಹ್ಯೇಯಮ್, ನಹ್ಯೇವ, ನಹ್ಯೇಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯೇತ, ನಹ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ನಹ್ಯೇರನ್। ನಹ್ಯೇಥಾಃ, ನಹ್ಯೇಯಾಥಾಮ್ ನಹ್ಯೇಧ್ವಮ್। ನಹ್ಯೇಯ, ನಹ್ಯೇವಹಿ, ನಹ್ಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯಾತ್, ನಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಹ್ಯಾಸುಃ। ನಹ್ಯಾಃ, ನಹ್ಯಾಸ್ತಮ್। ನಹ್ಯಾಸ್ತ। ನಹ್ಯಾಸಮ್, ನಹ್ಯಾಸ್ವ, ನಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನತ್ಸೀಷ್ಟ, ನತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನತ್ಸೀರನ್। ನತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ನತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ನತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ನತ್ಸೀಯ, ನತ್ಸೀವಹಿ, ನತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಾತ್ಸೀತ್, ಅನಾದ್ಧಾಮ್, ಅನಾತ್ಸುಃ। ಅನಾತ್ಸೀಃ, ಅನಾದ್ಧಮ್, ಅನಾದ್ಧ। ಅನಾತ್ಸಮ್, ಅನಾತ್ಸ್ವ, ಅನಾತ್ಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನದ್ಧ, ಅನತ್ಸಾತಾಮ್, ಅನತ್ಸತ। ಅನದ್ಧಾಃ, ಅನತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅನದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅನತ್ಸಿ, ಅನತ್ಸ್ವಹಿ, ಅನತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನತ್ಸ್ಯತ್, ಅನತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅನತ್ಸ್ಯನ್। ಅನತ್ಸ್ಯಃ, ಅನತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅನತ್ಸ್ಯತ। ಅನತ್ಸ್ಯಮ್, ಅನತ್ಸ್ಯಾವ, ಅನತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನತ್ಸ್ಯತ, ಅನತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅನತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅನತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅನತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅನತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅನತ್ಸ್ಯೇ, ಅನತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅನತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ದಿವಾದಿಗಣ(೧೮) ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು.

***

ಪ್ರಕರಣ 16: ಅಥ ಸ್ವಾದಿಗಣ (5ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 646 ರಿಂದ 652 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 35 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ 4 ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ವರದರಾಜರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

1. ಷುಞ್ (ಷು) (ಸಾನ್ನ ಮಾಡುವುದು), ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು...
2. ಚಿಞ್ (ಚಿ) (ಸಂಗ್ರಹಮಾಡುವುದು)
3. ಸ್ತೃಞ್ (ಸ್ತೃ) (ಮುಚ್ಚುವುದು)
4. ಧೂಞ್ (ಧೂ) (ನಡುಗುವುದು) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಭಯ ಪದಿಗಳಾಗಿವೆ.

1. ಭ್ವಾದಿ, ಅದಾದಿ ಮತ್ತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಶಪ್ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

2. ಎರಡನೇ ಗಣವಾದ ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

3. ಮೂರನೆಯದಾದ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್ ಬಂದರೂ ಅದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಾದರೋ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಶಪ್‌ಗೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಎರಡನೇ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಗಣದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಒಂಭತ್ತನೇ ಗಣದವರೆಗೂ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಶಪ್ ಬಂದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

4. ದಿವಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಯನ್ (ಯ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

5. ಸ್ವಾಧಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನು (ನು) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

6. ತುದಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಭ್ವಾದಿ ಗಣ(1) ದಲ್ಲಿ ಶಪ್(ಅ) ಮತ್ತು ತುದಾದಿ(6) ಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಶ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೂ ಅದರಿಂದ ಆಗುವ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ (ಗುಣ)–ವೃದ್ಧಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ– ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ. ಭೋ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಶ (ಅ) ಇದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗುಣ–ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ–ತುದ್+ಅ+ತಿ=ತುದತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು ತೋದತಿ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

7. ರುಧಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನಮ್ (ನ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

8. ತನಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಃ (ಉ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

9. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನಾ (ನಾ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಒಂಭತ್ತನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳ ವರೆಗೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮೇಲೆ ಹೆಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಹತ್ತನೇ ಗಣ

10. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಚುರಾಧಿಭ್ಯೋ 'ಣಿಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ (ಇ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು 'ಏ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಾಂತಾದೇಶ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಏ' ಗೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಯ್+ಅ ಸೇರಿ ಅಯ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಹತ್ತನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ 'ಲ'ಕಾರಗಳಿದ್ದಾಗ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉಪಯೊಗವಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವದರಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

5ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡ 4 ಧಾತುಗಳು–

1. ಷುಞ್ (ಷು) (ಸಾನ್ನ ಮಾಡುವುದು), ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ. 2. ಚಿಞ್ (ಚಿ) (ಸಂಗ್ರಹಮಾಡುವುದು) 3. ಸ್ತೃಞ್ (ಸ್ತೃ)(ಮುಚ್ಚುವುದು) 4. ಧೂಞ್ (ಧೂ) (ನಡುಗುವುದು) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಭಯ ಪದಿಗಳಾಗಿವೆ.

1. ಷುಞ್ ಅಭಿಷವೇ– ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಹಿಂಡುವದು ಮೊದಲಾದವು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಕಾರ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಷು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಶ್ನು (ನು) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 646. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ (3.1.73)

ವೃತ್ತಿ – ಶಪೋಽಪವಾದಃ। ಸುನೋತಿ। ಸುನುತಃ (501) ಹು–ಶ್ನುವೋರಿತಿ ಯಣ್। ಸುನ್ವನ್ತಿ। ಸುನ್ವಃ, ಸುನುವಃ। ಸುನುತೇ। ಸುನ್ವಾತೇ। ಸುನ್ವತೇ। ಸುನ್ವಹೇ, ಸುನುವಹೇ। ಸುಷಾವ। ಸುಷುವೇ। ಸೋತಾ। ಸುನು। ಸುನವಾನಿ, ಸುನವೈ। ಸುನುಯಾತ್। ಸೂಯಾತ್।

ಅ.ವೃ:– "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೇಯೇ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, ಸ್ವಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ನು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಿತ್-ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ಉದಾ:- ಸುನೋತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಷು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ'ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಬಂದು ಷು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸು+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್ (ಅ)' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನು (ನು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸು+ನು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ಎಂಬುದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಪಿತ್' ಆಗುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಗುಣ ಬರಲೇಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನು' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು ಸು+ನೋ+ತಿ=ಸುನೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸುನುತಃ- 'ಷು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಸ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಸು+ನು+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸುನುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನ್ವನ್ತಿ- 'ಷು(ಸು)' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಾದೇಶವಾದ ಝಿ ಬಂದು ಸು+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸು+ನು+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್ (ಉವ್)' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ನು (ನು)'ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರವು (ಯಣ್ ಆದೇಶ) ಬಂದು ಸುನ್‌ವ್+ಅನ್ತಿ=ಸುನ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ಸುನೋಷಿ- ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ- ಸು+ನು+ಸಿ (ಸಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬಂದು ಸುನೋಷಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನುಥಃ-ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸು+ನು+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಮಧ್ಯಮಪುರುಶ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸುನುಥಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸುನುಥ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಸುನುಥ– ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ–ಸು+ನು+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಸುನುಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನೋಮಿ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸು+ನು+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸುನೋಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನ್ವಃ/ಸುನುವಃ, ಸುನ್ಮಃ/ಸುನುಮಃ–ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸು+ನು+ವಸ್, ಮತ್ತು ಸು+ನು+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುನುಥಃ ಮತ್ತು ಸುನುಥ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸುನುವಃ ಮತ್ತು ಸುನುಮಃ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ "ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುನ್ವಃ ಮತ್ತು ಸುನ್ಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಸುನೋತಿ, ಸುನುತಃ, ಸುನ್ವನ್ತಿ। ಸುನೋಷಿ, ಸುನುಥಃ, ಸುನುಥ। ಸುನೋಮಿ, ಸುನುವಃ/ಸುನ್ವಃ, ಸುನುಮಃ/ಸುನ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಿತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ 'ಙಿತ್' ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಂತೇಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಬೇಕು ಆದರೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ "ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಆದೇಶ, ಮತ್ತು "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕೂಡ ಮರೆಯಬಾರದು.

ಆತ್ಮನೇ ಪದ – ರೂಪಗಳು:– ಸುನುತೇ, ಸುನ್ವಾತೇ, ಸುನ್ವತೇ। ಸುನುಷೇ, ಸುನ್ವಾಥೆ, ಸುನುಧ್ವೇ।ಸುನ್ವೇ, ನುನ್ವಹೇ/ಸುನುವಹೇ, ಸುನ್ಮಹೆ/ಸುನುಮಹೇ

ಲಿಟ್:– 'ಲಿಟ್' 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ 'ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೇಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' 'ಲ' ಕಾರವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ'ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ 'ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಾರದೇ "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙ್ (ಉವ್) ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:–ಸುಷಾವ, ಸುಷುವತು:, ಸುಷುವುಃ। ಸುಷವಿಥ/ಸುಷೋಥ, ಸುಷುವಥುಃ, ಸುಷುವ। ಸುಷಾವ/ಸುಷವ, ಸುಷುವಿವ, ಸುಷುವಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು:ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಾತೇ, ಸುಷುವಿರೇ। ಸುಷುವಿಷೇ, ಸುಷುವಾಥೇ, ಸುಷುವಿಡ್ವೇ/ಸುಷುವಿಧ್ವೇ, ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಿವಹೇ, ಸುಷುವಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಈ ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ರೂಪಗಳು: ಸೋತಾ, ಸೋತಾರೌ, ಸೋತಾರಃ। ಸೋತಾಸಿ, ಸೋತಾಸ್ಥಃ, ಸೋತಾಸ್ಥ। ಸೋತಾಸ್ಮಿ, ಸೋತಾಸ್ವಃ, ಸೋತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ಸೋತಾ, ಸೋತಾರೌ, ಸೋತಾರಃ। ಸೋತಾಸೇ, ಸೋತಾಸಾಥೇ, ಸೋತಾಧ್ವೇ। ಸೋತಾಹೇ, ಸೋತಾಸ್ವಹೇ, ಸೋತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ರೂಪಗಳು:ಸೋಷ್ಯತಿ, ಸೋಷ್ಯತಃ, ಸೋಷ್ಯನ್ತಿ। ಸೋಷ್ಯಸಿ, ಸೋಷ್ಯಥಃ, ಸೋಷ್ಯಥ। ಸೋಷ್ಯಾಮಿ, ಸೋಷ್ಯಾವಃ, ಸೋಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸೋಷ್ಯತೇ, ಸೋಷ್ಯೇತೇ, ಸೋಷ್ಯನ್ತೇ। ಸೋಷ್ಯಸೇ, ಸೋಷ್ಯೇಥೇ, ಸೋಷ್ಯಧ್ವೇ। ಸೋಷ್ಯೇ, ಸೋಷ್ಯಾವಹೇ, ಸೋಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನೋತು/ಸುನುತಾತ್, ಸುನುತಾಮ್, ಸುನ್ವನ್ತು। ಸುನು/ಸುನುತಾತ್, ಸುನುತಮ್, ಸುನುತ। ಸುನವಾನಿ, ಸುನವಾವ, ಸುನವಾಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನುತಾಮ್, ಸುನ್ವಾತಾಮ್, ಸುನ್ವತಾಮ್। ಸುನುಷ್ವ, ಸುನ್ವಾಥಾಮ್, ಸುನುಧ್ವಮ್। ಸುನವೈ, ಸುನವಾವಹೈ,ಸುನವಾಮಹೈ।

ಲಙ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸುನೋತ್, ಅಸುನುತಾಮ್, ಅಸುನ್ವನ್। ಅಸುನೋಃ, ಅಸುನುತಮ್, ಅಸುನುತ। ಅಸುನವಂ, ಅಸುನುವ/ಅಸುನ್ವ, ಅಸುನುಮ/ ಅಸುನ್ಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸುನುತ, ಅಸುನ್ವಾತಾಂ, ಅಸುನ್ವತ।ಅಸುನುಥಾಃ, ಅಸುನ್ವಾಥಾಮ್, ಅಸುನುಧ್ವಮ್। ಅಸುನ್ವಿ, ಅಸುನುವಹಿ/ ಅಸುನ್ವಹಿ, ಅಸುನುಮಹಿ/ ಅಸುನ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನುಯಾತ್, ಸುನುಯಾತಾಮ್, ಸುನುಯುಃ। ಸುನುಯಾಃ, ಸುನುಯಾತಮ್, ಸುನುಯಾತ। ಸುನುಯಾಮ್, ಸುನುಯಾವ, ಸುನುಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನ್ವೀತ,ಸುನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸುನ್ವೀರನ್। ಸುನ್ವೀಥಾಃ, ಸುನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಸುನ್ವೀಧ್ವಮ್। ಸುನ್ವೀಯ ಸುನ್ವೀವಹಿ, ಸುನ್ವೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: "ಅಕೃತ್-ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸೂಯಾತ್, ಸೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೂಯಾಸುಃ। ಸೂಯಾಃ, ಸೂಯಾಸ್ಥಮ್, ಸೂಯಾಸ್ಥ। ಸೂಯಾಸಮ್, ಸೂಯಾಸ್ವ, ಸೂಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸೀಯುಟ್ ಮತ್ತು ಸುಟ್ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೋಷೀಷ್ಟ, ಸೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೋಷೀರನ್। ಸೋಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸೋಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸೋಷೀಢ್ವಮ್ । ಸೊಷೀಯ, ಸೋಷೀವಹಿ, ಸೋಷೀಮಹಿ।

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಲುಙ್: ಸೂತ್ರ- 647. ಸ್ತು-ಸು-ಧೂಞ್ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (7.2.72)

ವೃತ್ತಿ – ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅಸಾವೀತ್। ಅಸೋಷ್ಟ 2. ಚಿಞ್ ಚಯನೇ। ಚಿನೋತಿ। ಚಿನುತೇ।

ಅ.ವೃ. "ಅಞ್ಜೇಃಸಿಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಇಡತ್ಯರ್ತಿ ವ್ಯಯತೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಸ್ತು, ಸು ಮತ್ತು ಧೂಞ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಿಚ್ ಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸು' ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್ ಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಸಾವೀತ್- ಪ್ರಥಮ-ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚ್(ಸ್) ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅ+ಸು+ಸ್+ತಿ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ+ಸು+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಸು+ಸ್(ಸಿಚ್)+ಈ+ತ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್'ಗೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಅ+ಸು+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಗೆ ವೃದ್ಧಿ (ಔ) ಬಂದು, ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸಾವ್ +ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನಂತರ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದಿರ್ಘವಾಗಿ ಅಸಾವೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸಾವೀತ್, ಅಸಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸಾವಿಷುಃ। ಅಸಾವೀಃ, ಅಸಾವಿಷ್ಟಮ್,ಅಸಾವಿಷ್ಟ। ಅಸಾವಿಷಮ್, ಅಸಾವಿಷ್ವ, ಅಸಾವಿಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಟ, ಅಸೋಷಾತಾಮ್, ಅಸೋಷತ।

ಅಸೋಷ್ಠಾಃ, ಅಸೋಷಾಥಾಮ್, ಅಸೋಢ್ವಮ್। ಅಸೋಷಿ, ಅಸೋಷ್ವಹಿ, ಅಸೋಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯತ್, ಅಸೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯನ್। ಅಸೋಷ್ಯಃ, ಅಸೋಷ್ಯತಮ್, ಅಸೋಷ್ಯತ। ಅಸೋಷ್ಯಮ್, ಅಸೋಷ್ಯಾವ, ಅಸೋಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯತ, ಅಸೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯನ್ತ। ಅಸೋಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸೋಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸೋಷ್ಯೇ, ಅಸೋಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೋಷ್ಯಾಮಹಿ।

(2) ಚಿಞ್ ಚಯನೆ (ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡುವುದು)-ಇಲ್ಲಿಯೂ ಞ್ ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷಗಳು:- ತಾಸಿ ಮತ್ತು ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನಿಟ್ ಆಗಿವೆ. ಆದರೆ ಥಲ್ ನಲ್ಲಿ ವೇಟ್ ಆಗಿದೆ. ಅನ್ಯ 'ಲ'ಕಾರವಾದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಸೇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪವು 'ಸು' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಲುಜ್ 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನೋತಿ, ಚಿನುತಃ, ಚಿನ್ವನ್ತಿ। ಚಿನೋಷಿ, ಚಿನುಥಃ, ಚಿನುಥ। ಚಿನೋಮಿ, ಚಿನುವಃ/ಚಿನ್ವಃ, ಚಿನುವಃ/ಚಿನ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನುತೇ, ಚಿನ್ವಾತೇ, ಚಿನ್ವತೇ। ಚಿನುಷೇ, ಚಿನ್ವಾಥೇ, ಚಿನುಧ್ವೇ। ಚಿನ್ವೇ, ಚಿನುವಹೇ/ಚಿನ್ವಹೇ, ಚಿನುಮಹೇ/ಚಿನ್ಮಹೇ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಲಟ್: ಸೂತ್ರ- 648. ವಿಭಾಷಾ ಚೇಃ (7.3.58)

ವೃತ್ತಿ- ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸನಿ ಲಿಟಿ ಚ। ಚಿಕಾಯ, ಚಿಚಾಯ। ಚಿಕ್ಯೇ, ಚಿಚ್ಯೇ। ಅಚೈಷೀತ್। ಅಚೇಷ್ಟ

3. ಸ್ತೃಞ್ - ಆಚ್ಛಾದನೇ। ಸ್ತೃಣೋತಿ, ಸ್ತೃಣುತೇ।

ಅ.ವ್ಯ:- "ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಣ್ಯತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕು ಎಂಬ ಪದವು "ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಸಂಲ್ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಲ್ಲಿಟೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಚಿಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ- ಸನ್ ಅಥವಾ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ.

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವವು ಆಗಿ ವೃದ್ಧಿ

ಬಂದು ಯಣ್ ಆದೇಶ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಸುತ್ತದೆ.

ಕುತ್ವ ಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರೂಪಗಳು: ಚಿಕಾಯ, ಚಿಕ್ಯತುಃ, ಚಿಕ್ಯುಃ ।ಚಿಕಯಿಥ/ಚಿಕೇಥ, ಚಿಕ್ಯಥುಃ, ಚಿಕ್ಯ। ಚಿಕಾಯ/ಚಿಕಯ, ಚಿಕ್ಯಿವ, ಚಿಕ್ಯಿಮ।

ಕುತ್ವ ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರೂಪಗಳು:–ಚಿಚಾಯ, ಚಿಚ್ಯತುಃ, ಚಿಚ್ಯುಃ। ಚಿಚಯಿಥ/ ಚಿಚೇಥ, ಚಿಚ್ಯಥುಃ, ಚಿಚ್ಯ। ಚಿಚಾಯ/ಚಿಚಯ, ಚಿಚ್ಯಿವ, ಚಿಚ್ಯಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು:–ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಕುತ್ವ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು: ಚಿಕ್ಯೇ, ಚಿಕ್ಯಾತೇ, ಚಿಕ್ಯಿರೇ। ಚಿಕ್ಯಿಷೇ, ಚಿಕ್ಯಾಥೇ, ಚಿಕ್ಯಿಢ್ವೇ/ಚಿಕ್ಯಿಧ್ವೇ। ಚಿಕ್ಯೇ, ಚಿಕ್ಯಿವಹೇ, ಚಿಕ್ಯಿಮಹೇ।

ಕುತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಚಿಚ್ಯೇ, ಚಿಚ್ಯಾತೇ, ಚಿಚ್ಯಿರೆ। ಚಿಚ್ಯಿಷೇ, ಚಿಚ್ಯಾಥೇ, ಚಿಚ್ಯಿಢ್ವೇ/ಚಿಚ್ಯಿಧ್ವೇ।, ಚಿಚ್ಯೇ, ಚಿಚ್ಯಿವಹೇ, ಚಿಚ್ಯಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಆರ್ಧ ಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇತಾ, ಚೇತಾರೌ, ಚೇತಾರಃ। ಚೇತಾಸಿ, ಚೇತಾಸ್ಥಃ, ಚೇತಾಸ್ಥ। ಚೇತಾಸ್ಮಿ, ಚೇತಾಸ್ವಃ, ಚೇತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇತಾ, ಚೇತಾರೌ, ಚೇತಾರಃ। ಚೇತಾಸೇ, ಚೇತಾಸಾಥೇ, ಚೇತಾಧ್ವೇ। ಚೇತಾಹೇ, ಚೇತಾಸ್ವಹೇ, ಚೇತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್ : ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇಷ್ಯತಿ, ಚೇಷ್ಯತಃ, ಚೇಷ್ಯನ್ತಿ। ಚೇಷ್ಯಸಿ, ಚೇಷ್ಯಥಃ, ಚೇಷ್ಯಥ। ಚೇಷ್ಯಾಮಿ, ಚೇಷ್ಯಾವಃ, ಚೇಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇಷ್ಯತೇ, ಚೇಷ್ಯೇತೇ, ಚೇಷ್ಯನ್ತೇ। ಚೇಷ್ಯಸೇ, ಚೇಷ್ಯೇಥೇ, ಚೇಷ್ಯಧ್ವೇ। ಚೇಷ್ಯೇ, ಚೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಚೇಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನೋತು/ಚಿನುತಾತ್, ಚಿನುತಾಮ್, ಚಿನ್ವನ್ತು। ಚಿನು/ಚಿನುತಾತ್, ಚಿನುತಮ್, ಚಿನುತ। ಚಿನವಾನಿ, ಚಿನವಾವ, ಚಿನುವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನುತಾಮ್, ಚಿನ್ವಾವಾತಾಮ್, ಚಿನ್ವತಾಮ್। ಚಿನುಷ್ವ ಚಿನ್ವಾಥಾಮ್, ಚಿನುಧ್ವಮ್। ಚಿನವೈ, ಚಿನವಾವಹೈ, ಚಿನವಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚಿನೋತ್, ಅಚಿನುತಾಮ್, ಅಚಿನ್ವನ್। ಅಚಿನೋಃ, ಅಚಿನುತಮ್, ಅಚಿನುತ। ಅಚಿನವಮ್, ಅಚಿನುವ/ಅಚಿನ್ವ, ಅಚಿನುಮ/ ಅಚಿನ್ಮ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚಿನುತ, ಅಚಿನ್ವಾತಾಮ್, ಅಚಿನ್ವತ। ಅಚಿನುಥಾಃ, ಅಚಿನ್ವಾಥಾಮ್,ಅಚಿನುಧ್ವಮ್। ಅಚಿನ್ವಿ, ಅಚಿನ್ವಹಿ/ಅಚಿನುವಹಿ,ಅಚಿನ್ಮಹಿ/ಅಚಿನುಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನುಯಾತ್, ಚಿನುಯಾತಾಮ್, ಚಿನುಯುಃ। ಚಿನುಯಾಃ, ಚಿನುಯಾತಮ್, ಚಿನುಯಾತ। ಚಿನುಯಾಮ್, ಚಿನುಯಾವ, ಚಿನುಯಾಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನ್ವೀತ, ಚಿನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಚಿನ್ವೀರನ್। ಚಿನ್ವೀಥಾಃ,

ಚಿನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಚಿನ್ವೀಧ್ವಮ್। ಚಿನ್ವೀಯ, ಚಿನ್ವೀವಹಿ, ಚಿನ್ವೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಂಗ್: "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು:- ಚೀಯಾತ್, ಚೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೀಯಾಸುಃ। ಚೀಯಾಃ, ಚೀಯಾಸ್ತಮ್, ಚೀಯಾಸ್ತ। ಚೀಯಾಸಮ್, ಚೀಯಾಸ್ವ, ಚೀಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಸಿಯುಟ್ ಮತ್ತು ಸ್ ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಚೇಷೀಷ್ಟ, ಚೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೇಷೀರನ್। ಚೇಷೀಷ್ಠಾಃ, ಚೇಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಚೇಷೀಢ್ವಮ್। ಚೇಷೀಯ, ಚೇಷೀವಹಿ, ಚೇಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೈಷೀತ್, ಅಚೈಷ್ಟಾಮ್, ಅಚೈಷುಃ। ಅಚೈಷೀಃ, ಅಚೈಷ್ಟಮ್, ಅಚೈಷ್ಟ। ಅಚೈಷಮ್, ಅಚೈಷ್ವ ಅಚೈಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೇಷ್ಟ, ಅಚೇಷಾತಾಮ್, ಅಚೇಷತ। ಅಚೇಷ್ಠಾಃ, ಅಚೇಷಾಥಾಮ್, ಅಚೇಢ್ವಮ್। ಅಚೇಷಿ, ಅಚೇಷ್ವಹಿ, ಅಚೇಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೇಷ್ಯತ್, ಅಚೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚೇಷ್ಯನ್। ಅಚೇಷ್ಯಃ, ಅಚೇಷ್ಯತಮ್, ಅಚೇಷ್ಯತ। ಅಚೇಷ್ಯಮ್, ಅಚೇಷ್ಯಾವ, ಅಚೇಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೇಷ್ಯತ, ಅಚೇಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚೇಷ್ಯನ್ತ। ಅಚೇಷ್ಯಥಾಃ, ಅಚೇಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಚೇಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಚೇಷ್ಯೇ, ಅಚೇಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಚೇಷ್ಯಾಮಹಿ।

(3) ಸ್ತೃಞ್-ಆಚ್ಛಾದನೇ (ಮುಚ್ಚುವುದು)

ಈ ಪ್ರಕೃತ ಧಾತುವು ಞಿತ್ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು 'ಊದೃದನ್ತೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಪರಿಗಣತವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು 'ಋದನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ತೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣೋತಿ, ಸ್ತೃಣುತಃ, ಸ್ತೃಣ್ವನ್ತಿ। ಸ್ತೃಣೋಷಿ, ಸ್ತೃಣುಥಃ, ಸ್ತೃಣುಥ। ಸ್ತೃಣೋಮಿ, ಸ್ತೃಣುವಃ/ಸ್ತೃಣ್ವಃ, ಸ್ತೃಣುಮಃ/ಸ್ತೃಣ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣುತೇ, ಸ್ತೃಣ್ವಾತೇ, ಸ್ತೃಣ್ವತೇ। ಸ್ತೃಣುಷೇ, ಸ್ತೃಣ್ವಾಥೇ, ಸ್ತೃಣುಧ್ವೇ। ಸ್ತೃಣ್ವೇ, ಸ್ತೃಣುವಹೇ/ಸ್ತೃಣ್ವಹೇ, ಸ್ತೃಣುಮಹೇ/ಸ್ತೃಣ್ಮಹೇ।

(ಅಭ್ಯಾಸದ ಶರ್ ಪೂರ್ವ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ಉಳಿದ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 649. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ (7.4.61)

ವೃತ್ತಿ-ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ ಶಿಷ್ಯನ್ತೇ ಅನ್ಯೇ ಹಲಃ ಲುಪ್ಯನ್ತೇ। ತಸ್ತಾರ।

ತಸ್ತರತುಃ। ತಸ್ತರುಃ। ತಸ್ತರೇ। (498)। ಗುಣೋರ್ತೀತಿ ಗುಣಃ। ಸ್ತರ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ:– "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶೇಷಾಃ ಎಂದು ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:– ಯಾವ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಶರ್' ವರ್ಣವಿರುತ್ತದೋ ಆ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಖಯ್ ವರ್ಣವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. (ಈ ಸೂತ್ರವು "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ).

ಲಿಟ್:– ಉದಾ: – ತಸ್ತಾರ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ತೃ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್ (ಅ) ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸ್ತೃ+ ಸ್ತೃ+ ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅರ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ್ತರ್+ಸ್ತೃ+ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು ಉಳಿದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್', ರ್'ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು ಶರ್ ವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಖಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ 'ತ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ ಮತ್ತು ರ್ ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ ತ+ಸ್ತೃ+ ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ತಸ್ತಾರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತಸ್ತರತುಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ತೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಸ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅತುಸ್ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾದಮೇಲೆ ಸ್ತೃ+ಸ್ತೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತ+ಸ್ತೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು, ತ+ತರ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತಸ್ತರತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತಸ್ತರುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ತೃ+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೇ ನಡೆದು ತಸ್ತರುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಗುಣವು ಎಲ್ಲಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಣಿತ್‌ನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಡೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ತಸ್ತಾರ, ತಸ್ತರತುಃ, ತಸ್ತರುಃ। ತಸ್ತರ್ಥ, ತಸ್ಥರಥುಃ, ತಸ್ತರ। ತಸ್ತಾರ/ತಸ್ತರ, ತಸ್ತರಿವ, ತಸ್ತರಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ತಸ್ತರೇ, ತಸ್ತರಾತೇ, ತಸ್ತರಿರೇ। ತಸ್ತರಿಷೇ, ತಸ್ತರಾಥೇ,ತಸ್ತರಿಢ್ವೇ/ತಸ್ತರಿಧ್ವೇ। ತಸ್ತರೇ, ತಸ್ತರಿವಹೇ, ತಸ್ತರಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರ್ತಾ, ಸ್ತರ್ತಾರೌ, ಸ್ತರ್ತಾರಃ। ಸ್ತರ್ತಾಸಿ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ಥ। ಸ್ತರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ವಃ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರ್ತಾ, ಸ್ತರ್ತಾರೌ, ಸ್ತರ್ತಾರಃ। ಸ್ತರ್ತಾಸೇ, ಸ್ತರ್ತಾಸಾಥೇ, ಸ್ತರ್ತಾಧ್ವೇ। ಸ್ತರ್ತಾಹೇ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ವಹೇ ಸ್ತರ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ವಿಶೇಷ: ಈ 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತರಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ತರಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ತರಿಷ್ಯಸಿ, ಸರಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಥ। ಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಸ್ತರಿಷ್ಯಸೇ, ಸರಿಷ್ಯೇಥೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಸ್ತರಿಷ್ಯೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು:-ಸ್ತೃಣೋತು/ಸ್ತೃಣುತಾತ್, ಸ್ತೃಣುತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವನ್ತು। ಸ್ತೃಣು/ಸ್ತೃಣುತಾತ್, ಸ್ತೃಣುತಮ್, ಸ್ತೃಣುತ। ಸ್ತೃಣವಾನಿ, ಸ್ತೃಣವಾವ, ಸ್ತೃಣುಮಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣುತಾಮ್,ಸ್ತೃಣ್ವಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವತಾಮ್। ಸ್ತೃಣುಷ್ವ ಸ್ತೃಣ್ವಾಥಾಮ್, ಸ್ತೃಣುಧ್ವಮ್। ಸ್ತೃಣವೈ, ಸ್ತೃಣವಾವಹೈ, ಸ್ತೃಣವಾಮಹೈ।

ಲಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತೃಣೋತ್, ಅಸ್ತೃಣುತಾಮ್, ಅಸ್ತೃಣ್ವನ್। ಅಸ್ತೃಣೋಃ, ಅಸ್ತೃಣುತಮ್, ಅಸ್ತೃಣುತ। ಅಸ್ತೃಣವಮ್, ಅಸ್ತೃಣುವ/ಅಸ್ತೃಣ್ವ, ಅಸ್ತೃಣುಮ/ಅಸ್ತೃಣ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತೃಣುತ, ಅಸ್ತೃಣ್ವಾತಾವ್, ಅಸ್ತೃಣ್ವತ। ಅಸ್ತೃಣುಥಾಃ, ಅಸ್ತೃಣ್ವಾಥಾಮ್। ಅಸ್ತೃಣುಧ್ವಮ್। ಅಸ್ತೃಣ್ವಿ, ಅಸ್ತೃಣುವಹಿ/ಅಸ್ತೃಣ್ವಹಿ, ಅಸ್ತೃಣುಮಹಿ/ಅಸ್ತೃಣ್ಮಹಿ।

ವಿ.ಲಿಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣುಯಾತ್, ಸ್ತೃಣುಯಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣುಯುಃ। ಸ್ತೃಣುಯಾಃ, ಸ್ತೃಣುಯಾತಮ್, ಸ್ತೃಣುಯಾತ। ಸ್ತೃಣುಯಾಮ್, ಸ್ತೃಣುಯಾವ, ಸ್ತೃಣುಯಾಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣ್ವೀತ, ಸ್ತೃಣ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವೀರನ್। ಸ್ತೃಣ್ವೀಥಾಃ, ಸ್ತೃಣ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವೀಧ್ವಮ್। ಸ್ತೃಣ್ವೀಯ, ಸ್ತೃಣ್ವೀವಹಿ, ಸ್ತೃಣ್ವೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಂಗ್: ಈ ಲಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ "ಗುಣೋರ್ತಿ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ತರ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರ್ಯಾತ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸುಃ। ಸ್ತರ್ಯಾಃ, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತ। ಸ್ತರ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ವ, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೬೫೦. ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ(7.2.43)

ವೃತ್ತಿಃ– ಋದನ್ತಾತ್ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಪರಯೋಃ 'ಲಿಙ್' ಸಿಚೋಃ ಇಟ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಙಿ। ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ, ತೃಷೀಷ್ಟ। ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತೃತ। ಧೂಞ್ ಕಂಪನೇ (4)। ಧುನೋತಿ, ಧೂನುತೇ, ದುಧಾವ,ಸ್ವರ್ತೀತಿ ವೇಟ್ ದುಧವಿಥ, ದುದೋಥ।

ಪ.ಛೇ:– ಋತಃ, ಚ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ।

ಅ.ವೃ:– "ಲಿಂಗ್‌ಸಿಚಾವಾತ್ಮಮನೇಪದೇಷು" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಇಟ್ ಸನಿ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಮತ್ತು ಸನಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ: – ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಋದಂತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಿಙ್ ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್' ಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದ:

ವಿಶೇಷ:– ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಸೀಯಟ್ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಸ್ತೃ+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಸ್ತೃ+ಇ+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ತೃ'ಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು 'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೂ ಷತ್ವ ಬಂದು ಆ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್ಟುತ್ವ' ಬಂದು ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಉಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙ್' ಗೆ ಕಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ತೃಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಆತ್ಮನೇ ಪದ– ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ತರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತರಿಷೀರನ್। ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸ್ತರಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸ್ತರಿಷೀಢ್ವಮ್।

ಸ್ತರಿಷೀಯ, ಸ್ತರಿಷೀವಹಿ, ಸ್ತರಿಷೀಮಹಿ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಷೀಷ್ಟ, ಸ್ತೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತೃಷೀರನ್। ಸ್ತೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸ್ತೃಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸ್ತೃಷೀಢ್ವಮ್। ಸ್ತೃಷೀಯ, ಸ್ತೃಷೀವಹಿ, ಸ್ತೃಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತಾರ್ಷೀತ್, ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ತಾರ್ಷುಃ। ಅಸ್ತಾರ್ಷೀಃ, ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಟ। ಅಸ್ತಾರ್ಷಮ್, ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ವ, ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಮ। ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: (ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ): ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತರಿಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷತ। ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸ್ತರಿಷಾಥಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಡ್ವಮ್/ ಅಸ್ತರಿಧ್ವಮ್।, ಅಸ್ತರಿಷಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ವಹಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಮಹಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಸ್ತೃ+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಹ್ರಸ್ವಾದಜ್ಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, ಎರಡನೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅಸ್ತೃತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು (ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ): ಅಸ್ತೃತ, ಅಸ್ತೃಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೃಷತ। ಅಸ್ತೃಥಾಃ, ಅಸ್ತೃಷಾಥಾಮ್, ಅಸ್ತೃಢ್ವಮ್। ಅಸ್ತೃಷಿ, ಅಸ್ತೃಷ್ವಹಿ, ಅಸ್ತೃಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯನ್। ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ। ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಾಃ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸ್ತರಿಷ್ಯೇ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

(4) ಧೂಞ್ ಕಂಪನೆ (ನಡುಗುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಕಾರವು ಇತ್/ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಧೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯೂ ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಞ್- ಊದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನೋತಿ, ಧೂನುತಃ, ಧೂನ್ವನ್ತಿ। ಧೂನೋಷಿ, ಧೂನುಥಃ, ಧೂನುಥ। ಧೂನೋಮಿ, ಧೂನುವಃ/ ಧೂನ್ವಃ, ಧೂನುಮಃ/ಧೂನ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುತೇ, ಧೂನ್ವಾತೇ, ಧೂನ್ವತೇ। ಧೂನುಷೇ, ಧೂನ್ವಾವಾಥೇ, ಧೂನುಧ್ವೇ। ಧೂನ್ವೇ, ಧೂನುವಹೇ/ಧೂನ್ವಹೇ,ಧೂನುಮಹೇ/ಧೂನ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈಪದದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಧೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್ (ಅ)' ಬಂದಾಗ, ಧೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಧೂಧೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದು

ಧೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನಂತರ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ದುಧಾವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ದುಧುವಥುಃ ಎಂದೂ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂವುಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ–ಸೂತಿ–ಸೂಯತಿ ಧೂಞ್– ಊದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ'ಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ– ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ದುಧವಿಥ, ಎಂದೂ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಗುಣ ಮಾತ್ರ ಬಂದು ದುಧೋಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ದುಧುವಥುಃ ಮತ್ತು ದುಧುವ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಣಲುತ್ತಮೋವಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ–ಗುಣಗಳು ಬಂದು ಧುಧಾವ/ದುಧವ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದುಧಾವ, ದುಧುವತುಃ, ದುಧುವುಃ। ದುಧವಿಥ/ದುಧೋಥ, ದುಧುವಥುಃ, ದುಧುವ। ದುಧಾವ/ದುಧವ।

ಉದಾ– ದುಧುವಿವ, ದುಧುವಿಮ। ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ವ ಮತ್ತು ದುಧೂ+ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವರತಿ–ಸೂತಿ–ಸೂಯತಿ ಧೂಞ್– ಊದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಗನ್ತಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 651. ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕ್ಕಿತಿ (7.2.11)

ವೃತ್ತಿ – ಶ್ರಿಞಃ ಏಕಾಚಃ ಉಗನ್ತಾಚ್ಚ ಗಿತ್ಕಿತೋಃ ಇಣ್ ನ। ಪರಮಪಿ ಸ್ವರತ್ಯಾದಿ ವಿಕಲ್ಪಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಕಾಣ್ಡಾರಂಭಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಅನೇನ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ ನಿತ್ಯಂ ಇಟ್। ದುಧುವಿವ। ದುಧುವೇ। ಅಧಾವೀತ್। ಅಧವಿಷ್ಟ। ಅಧೋಷ್ಟಅಧವಿಷ್ಯತ್। ಅಧೋಷ್ಯತ್। ಅಧವಿಷ್ಯತ। ಅಧೋಷ್ಯತ।

॥ (16) ಇತಿ ಸ್ವಾದಯಃ ॥

ಅ. ವೃ – "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನೇಡ್ ವಶಿ ಕೃತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಉಕಃ' ಎಂಬ

ಪದವು 'ಉಕ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಶ್ರಿಞ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅಥವಾ ಏಕಾಚ್ ಆದ ಉಗನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗಿತ್ ಮತ್ತು ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸಾಧಾರಣ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಞ್-ಉದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧೂಞ್ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ 'ಲ' ಕಾರದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ ಮೊದಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ರಿತಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಚರಿತಾರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ "ವಿಪ್ರ ತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಕಾರ್ಯವಾದ ಇಟ್ ಆಗಮದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಆಗದೇ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಬಾರದೇ ನಿಷೇಧವೇ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ದುಧಾವ, ದುಧುವತುಃ, ದುಧುವುಃ। ದುಧುವಿಥ/ ದುಧೋಥ, ದುಧುವಥುಃ, ದುಧುವ। ದುಧಾವ/ದುಧವ, ದುಧುವಿವ, ದುಧುವಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ದುಧುವೇ, ದುಧುವಾತೇ, ದುಧುವಿರೇ। ದುಧುವಿಷೇ, ದುಧುವಾಥೇ, ದುಧುವಿಢ್ವೇ/ದುಧುವಿಧ್ವೇ। ದುಧುವೇ, ದುಧುವಿವಹೇ, ದುಧುವಿಮಹೇ।

ಲುಟ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧವಿತಾ, ಧವಿತಾರೌ, ಧವಿತಾರಃ। ಧವಿತಾಸಿ, ಧವಿತಾಸ್ಥಃ, ಧವಿತಾಸ್ಥ। ಧವಿತಾಸ್ಮಿ, ಧವಿತಾಸ್ವಃ, ಧವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ರೂಪಗಳು: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ। ಧೋತಾಸಿ, ಧೊತಾಸ್ಥಃ, ಧೋತಾಸ್ಥ। ಧೋತಾಸ್ಮಿ, ಧೋತಾಸ್ವಃ, ಧೊತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧವಿತಾ, ಧವಿತಾರೌ, ಧವಿತಾರಃ। ಧವಿತಾಸೇ, ಧವಿತಾಸಾಥೇ, ಧವಿತಾಧ್ವೇ। ಧವಿತಾಹೇ, ಧವಿತಾಸ್ವಹೇ ಧವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳು: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ। ಧೋತಾಸೇ, ಧೊತಾಸಾಥೇ, ಧೋತಾಧ್ವೇ। ಧೋತಾಹೇ, ಧೋತಾಸ್ವಹೇ, ಧೊತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನೊತು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್ವನ್ತು। ಧೂನು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಮ್, ಧೂನುತ ಧೂನವಾನಿ, ಧೂನವಾವ, ಧೂನವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್‌ವಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವತಾಮ್। ಧೂನುಷ್ವ ಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಧೂನುಧ್ವಮ್। ಧೂನವೈ, ಧೂನವಾವಹೈ, ಧೂನವಾಮಹೈ।

ಲೃಟ್ ಲಕಾರ: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:– ಧವಿಷ್ಯತಿ, ಧವಿಷ್ಯತಃ, ಧವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಧವಿಷ್ಯಸಿ, ಧವಿಷ್ಯಥಃ, ಧವಿಷ್ಯಥ। ಧವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಧವಿಷ್ಯಾವಃ, ಧವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:– ಧೋಷ್ಯತಿ, ಧೋಷ್ಯತಃ, ಧೋಷ್ಯನ್ತಿ। ಧೋಷ್ಯಸಿ, ಧೋಷ್ಯಥಃ, ಧೋಷ್ಯಥ। ಧೋಷ್ಯಾಮಿ, ಧೋಷ್ಯಾವಃ, ಧೋಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು:–

ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧವಿಷ್ಯತೇ, ಧವಿಷ್ಯೇತೇ, ಧವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಧವಿಷ್ಯಸೇ, ಧವಿಷ್ಯೇಥೇ, ಧವಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಧವಿಷ್ಯೇ, ಧವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಧವಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ ರೂಪಗಳು: ಧೋಷ್ಯತೇ, ಧೋಷ್ಯೇತೇ, ಧೋಷ್ಯನ್ತೇ। ಧೋಷ್ಯಸೇ, ಧೋಷ್ಯೇಥೇ, ಧೋಷ್ಯಧ್ವೇ। ಧೋಷ್ಯೇ, ಧೋಷ್ಯವಹೇ, ಧೋಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಙ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನೋತ್, ಅಧೂನುತಾಮ್, ಅಧೂನ್ವನ್। ಅಧೂನೋಃ, ಅಧೂನುತಮ್, ಅಧೂನುತ। ಅಧೂನವಮ್, ಅಧೂನುವ/ಅಧೂನ್ವ, ಅಧೂನುಮ/ಅಧೂನ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನುತ, ಅಧೂನ್ವಾತಾಮ್,ಅಧೂನ್ವತ। ಅಧೂನುಥಾಃ, ಅಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಅಧೂನುಧ್ವಮ್। ಅಧೂನ್ವಿ, ಅಧೂನುವಹಿ/ಅಧೂನ್ವಹಿ, ಅಧೂನುಮಹಿ/ಅಧೂನ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುಯಾತ್, ಧೂನುಯಾತಾಮ್, ಧೂನುಯುಃ। ಧೂನುಯಾಃ, ಧೂನುಯಾತಮ್, ಧೂನುಯಾತ। ಧೂನುಯಾಮ್, ಧೂನುಯಾವ, ಧೂನುಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನ್ವೀತ, ಧೂನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವೀರನ್। ಧೂನ್ವೀಥಾಃ, ಧೂನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಧೂನ್ವೀಧ್ವಮ್ ಧೂನ್ವೀಯ, ಧುನ್ವೀವಹಿ, ಧುನ್ವೀಮಹಿ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದರೂಪಗಳು: ಧೂನೋತು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್ವನ್ತು। ಧೂನು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಮ್, ಧೂನುತ। ಧೂನವಾನಿ, ಧೂನವಾವ, ಧೂನವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್ವಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವತಾಮ್। ಧೂನುಷ್ವ ಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಧೂನುಧ್ವಮ್। ಧೂನವೈ, ಧೂನವಾವಹೈ, ಧೂನವಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನೋತ್, ಅಧೂನುತಾಮ್, ಅಧೂನ್ವನ್।

ಅಧೂನೋಃ, ಅಧೂನುತಮ್, ಅಧೂನುತ। ಅಧೂನವಮ್, ಅಧೂನುವ/ಅಧೂನ್ವ, ಅಧೂನುಮ/ ಅಧೂನ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನುತ, ಅಧೂನ್ವಾತಾಮ್, ಅಧೂನ್ವತ। ಅಧೂನುಥಾಃ, ಅಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಅಧೂನುಧ್ವಮ್। ಅಧೂನ್ವಿ, ಅಧೂನುವಹಿ/ಅಧೂನ್ವಹಿ, ಅಧೂನುಮಹಿ, ಅಧೂನ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುಯಾತ್, ಧೂನುಯಾತಾಮ್, ಧೂನುಯುಃ। ಧೂನುಯಾಃ, ಧೂನುಯಾತಮ್, ಧೂನುಯಾತ। ಧೂನುಯಾಮ್, ಧೂನುಯಾವ, ಧೂನುಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನ್ವೀತ, ಧೂನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವೀರನ್। ಧೂನ್ವೀಥಾಃ, ಧೂನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಧೂನ್ವೀಧ್ವಮ್। ಧೂನ್ವೀಯ, ಧೂನ್ವೀವಹಿ, ಧೂನ್ಮೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಂಗ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂಯಾತ್, ಧೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೂಯಾಸುಃ। ಧೂಯಾಃ, ಧೂಯಾಸ್ತಮ್, ಧೂಯಾಸ್ತ। ಧೂಯಾಸಮ್, ಧೂಯಾಸ್ವ ಧೂಯಾಸ್ಮ ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಧಾವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧಾವಿಷೀರನ್। ಧಾವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಧಾವಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಧಾವಿಷೀಢ್ವಮ್/ಧಾವಿಷೀಧ್ವಮ್। ಧಾವಿಷೀಯ, ಧಾವಿಷೀವಹಿ, ಧಾವಿಷೀಮಹಿ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧೋಷೀಷ್ಟ, ಧೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೋಷೀರನ್। ಧೋಷೀಷ್ಠಾಃ, ಧೋಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಧೋಷೀಢ್ವಮ್/ಧೂಷೀಢ್ವಮ್। ಧೋಷೀಯ, ಧೋಷೀವಹಿ, ಧೋಷಿಮಹಿ।

ಲುಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಞ್-ಉದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್'ಗೆ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದಿಲ್ಲ."ಸ್ತು-ಸು-ಧೂಞ್‌ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬಂದು ಅಧಾವೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧಾವೀತ್, ಅಧಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಧಾವಿಷುಃ। ಅಧಾವೀಃ, ಅಧಾವಿಷ್ಟಮ್, ಅಧಾವಿಷ್ಟ। ಅಧಾವಿಷಮ್, ಅಧಾವಿಷ್ವ, ಅಧಾವಿಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್'ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಗುಣಾವಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧವಿಷಾತಾಮ್, ಅಧವಿಷತ। ಅಧವಿಷ್ಠಾಃ, ಅಧವಿಷಾಥಾಮ್, ಅಧವಿಢ್ವಮ್/ಅಧವಿಧ್ವಮ್। ಅಧವಿಷಿ, ಅಧವಿಷ್ವಹಿ, ಅಧವಿಷ್ಮಹಿ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೊಷ್ಟ, ಅಧೊಷಾತಾಮ್, ಅಧೊಷತ। ಅಧೋಷ್ಠಾಃ, ಅಧೋಷಾಥಾಮ್, ಅಧೋಷಡ್ವಮ್/ಅಧೋಷಧ್ವಮ್। ಅಧೋಷಿ, ಅಧೋಷ್ವಹಿ, ಅಧೋಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧವಿಷ್ಯತ್, ಅಧವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯನ್। ಅಧಿವಿಷ್ಯಃ, ಅಧವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯತ। ಅಧವಿಷ್ಯಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯಾವ, ಅಧವಿಷ್ಯಾಮ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಷ್ಯತ್, ಅಧೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯನ್। ಅಧೋಷ್ಯಃ, ಅಧೋಷ್ಯತಮ್, ಅಧೋಷ್ಯತ। ಅಧೋಷ್ಯಮ್, ಅಧೋಷ್ಯಾವ, ಅಧೋಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧವಿಷ್ಯತ, ಅಧವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಧವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧವಿಷ್ಯೇ, ಅಧವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧವಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಷ್ಯತ, ಅಧೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯನ್ತ। ಅಧೋಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧೋಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧೋಷ್ಯೇ, ಅಧೋಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧೋಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ವಾದಿ (16) ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ 17: ಅಥ ತುದಾದಯಃ (6ನೇ ಗಣ)

ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 156 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು 45 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು.

1. ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು(10)– 1. ತುದ (ಕಷ್ಟಪಡಿಸುವದು), 2. ಣುದ(ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವದು), 3. ಭ್ರಸ್ಜ (ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವದು), 4. ಕೃಷ(ಉಳುವದು), 5. ಮಿಲ(ಸೇರುವದು), 6. ಮುಚ್‌ಲೃ(ತ್ಯಜಿಸುವದು), 7. ಲುಪ್‌ಲೃ (ಲೋಪಗೊಳಿಸುವದು), 8. ವಿದ್‌ಲೃ(ಹೊಂದುವದು), 9. ಷಿಚ(ಸಿಂಪಡಿಸುವದು), 10. ಲಿಪ (ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವದು),

2. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು–(31)– 11. ಕೃತೀ(ಕಡಿಯುವದು), 12. ಖಿದ (ಖೇದಗೊಳಿಸುವದು), 13. ಪಿಶ (ವಿಭಾಗಮಾಡುವದು), 14. ಓವ್ರಶ್ಚು (ಛೇದಿಸುವದು), 15. ವ್ಯಚ (ಮೋಸಗೊಳಿಸುವದು), 16. ಉಛಿ (ಒಂದೊಂದು ಕಾಳಾಗಿ ಆರಿಸುವದು), 17. ಋಚ್ಛ(ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಬಲ ನಷ್ಟವಾಗುವದು ಅಥವಾ ಕಠಿಣ ಅಥವಾ ದೃಢವಾಗುವದು), 18.ಉಜ್ಝ(ತ್ಯಜಿಸುವದು), 19. ಲುಭ (ಮೋಹಗೊಳಿಸುವದು), 20. ತೃಪ(ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು), 21. ತೃಮ್ಫ(ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು), 22. ಮೃಢ(ಸುಖಪಡಿಸುವದು), 23. ಪೃಢ (ಸುಖಪಡಿಸುವದು) 24. ಶುನ (ಗತ್ಯರ್ಥ (ಹೋಗುವದು), 25. ಇಷು(ಇಚ್ಛಿಸುವದು), 26. ಕುಟ(ಮೋಸಗೊಳಿಸುವದು), 27. ಪುಟ(ಆಲಿಙ್ಗಿಸುವದು), 28. ಸ್ಫುಟ(ಅರಳುವದು), 29. ಸ್ಫುರ, 30. ಸ್ಫುಲ (ಸ್ಫುರಿಸುವದು) 31. ಣು(ಸ್ತುತಿಸುವದು), 32. ಟುಮಸ್ಜೋ (ಶುದ್ಧವಾಗುವದು), 33. ರುಜೋ (ಭಂಗಗೊಳಿಸುವದು), 34. ಭುಜೋ (ಮೋಸಗೊಳಿಸುವದು), 35. ವಿಶ (ಪ್ರವೇಶಿಸುವದು), 36. ಮೃಶ(ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವದು), 37. ಷದ್‌ಲೃ (ಬಟ್ಟೆಶೀಲುವದು), 8. ಶದ್‌ಲೃ (ಹಾಳಾಗುವದು), 39. ಕೃ(ಎಸೆಯುವದು), 40. ಗೃ (ನುಂಗುವದು), 41. ಪ್ರಚ್ಛ (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆ),

3.ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು–42. ಮೃಙ್ (ಸಾಯುವದು), 43. ಪೃಙ್ (ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವದು), 44. ಜುಷೀ (ಪ್ರೀತಿ ಮತ್ತು ಸೇವಿಸುವದು), 45. ಓವಿಜಿ (ಭಯಪಡುವದು ಮತ್ತು ಕಂಪಿಸುವದು), ಧಾತು 1 ತುದ ವ್ಯಥನೇ।

(ಶ–ವಿಕರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 652. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (3.1.77)

ವೃತ್ತಿ – ಶಪೋಪವಾದಃ । ತುದತಿ, ತುದತೇ। ತುತೋದ। ತುತೋದಿಥ। ತುತುದೇ। ತೋತ್ತಾ। ಅತೌತ್ಸೀತ್, ಅತುತ್ತ। 2. ಣುದ್ ಪ್ರೇರಣೇ। ನುದತಿ, ನುದತೇ। ನುನೋದ। ನೋತ್ತಾ।

3. ಭ್ರಸ್ಜ ಪಾಕೇ। ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತಿ (634) ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್। ಸಸ್ಯ ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಶಃ, ಶಸ್ಯ ಜಶ್ತ್ವೇನ ಜಃ। ಭೃಜ್ಜತಿ, ಭೃಜ್ಜತೇ।

ಅ.ವೃ.–"ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಆಗುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತುದಾದಿ' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಶಪ್ (ಅ)' ಪತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ (ಅ)' ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ' ದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಪ್' 'ಪಿತ್' ಆಗಿದೆ, ಆದರೆ 'ಶ' 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ 1. ತುದ ವ್ಯಥನೇ (ದುಃಖವನ್ನು ಕೊಡುವದು, ನೋಯಿಸುವದು,): 'ತುದ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಸ್ವರಿತ ಜಿತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ನಿಷೇಧವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ (ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲೋಟ್ ಗಳಲ್ಲಿ)ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ–ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಾನ್ತಾ(ಅವ್)ದೇಶ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಭವ್+ಅ+ತಿ=ಭವತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.ಆದರೆ 'ತುದಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ, 'ಶಪ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ–ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ತುದ್+ಅ+ತಿ=ತುದತಿ (ಪ. ಪ), ತುದ್+ಅ+ತೇ=ತುದತೇ (ಆ. ಪ) ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ತುದತಿ: 'ತುದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಲಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ, 'ಶಪ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್(ಅ)' ಬಂದು ತುದ್+ಅ+ತಿ=ತುದತಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯುವು 'ಅಪಿತ್' ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದ 'ತುದ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲಘೂಪದಗುಣಕ್ಕೆ "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ತುದತಿ, ತುದತಃ, ತುದನ್ತಿ। ತುದಸಿ, ತುದಥಃ, ತುದಥ। ತುದಾಮಿ, ತುದಾವಃ, ತುದಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ತುದತೇ, ತುದೇತೇ, ತುದನ್ತೇ। ತುದಸೇ, ತುದೇಥೇ, ತುದಧ್ವೇ।ತುದೇ, ತುದಾವಹೇ, ತುದಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಲಾದೇಶಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದು, ಮತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ, ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಲಘೂಪಧಗುಣಗಳು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ತುತೋದ, ತುತುದತುಃ, ತುತುದುಃ। ತುತೋದಿಥ, ತುತುದಥುಃ, ತುತುದ। ತುತೋದ, ತುತುದಿವ, ತುತುದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತುತುದೇ, ತುತುದಾತೇ, ತುತುದಿರೆ। ತುತುದಿಷೇ, ತುತುದಾಥೇ, ತುತುದಿಧ್ವೇ। ತುತುದೇ, ತುತುದಿವಹೇ, ತುತುದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತುದ್+ತಾಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸಿ' ಯಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತುದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ತೋತ್ತಾ, ತೋತ್ತಾರೌ, ತೋತ್ತಾರಃ। ತೋತ್ತಾಸಿ, ತೋತ್ತಾಸ್ಥಃ, ತೋತ್ತಾಸ್ಥ। ತೋತ್ತಾಸ್ಮಿ, ತೋತ್ತಾಸ್ವಃ, ತೋತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೋತ್ತಾ, ತೋತ್ತಾರೌ, ತೋತ್ತಾರಃ। ತೋತ್ತಾಸೇ, ತೋತ್ತಾಸಾಥೇ, ತೋತ್ತಾಧ್ವೇ। ತೋತ್ತಾಹೇ, ತೋತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ತೋತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ತೋತ್ಸ್ಯತಿ, ತೋತ್ಸ್ಯತಃ, ತೋತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ತೋತ್ಸ್ಯಸಿ, ತೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ತೋತ್ಸ್ಯಥ। ತೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ತೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ತೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ತೋತ್ಸ್ಯತೇ, ತೋತ್ಸ್ಯೇತೆ, ತೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ತೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ತೋತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ತೋತ್ಸ್ಯೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ತುದತು/ತುದತಾತ್, ತುದತಾಮ್, ತುದನ್ತು। ತುದ/ತುದತಾತ್, ತುದತಮ್, ತುದತ। ತುದಾನಿ, ತುದಾವ, ತುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ತುದತಾಮ್, ತುದೇತಾಮ್, ತುದನ್ತಾಮ್।ತುದಸ್ವ, ತುದೇಥಾಮ್, ತುದಧ್ವಮ್। ತುದೈ, ತುದಾವಹೈ, ತುದಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಅತುದತ್, ಅತುದತಾಮ್, ಅತುದನ್। ಅತುದಃ, ಅತುದತಮ್, ಅತುದತ। ಅತುದಮ್, ಅತುದಾವ, ಅತುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತುದತ, ಅತುದೇತಾಮ್, ಅತುದನ್ತ। ಅತುದಥಾಃ, ಅತುದೇಥಾಮ್, ಅತುದಧ್ವಮ್। ಅತುದೇ, ಅತುದಾವಹಿ, ಅತುದಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ತುದೇತ್, ತುದೇತಾಮ್, ತುದೇಯುಃ। ತುದೇಃ, ತುದೇತಮ್, ತುದೇತ। ತುದೇಯಮ್, ತುದೇವ, ತುದೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ತುದೇತ, ತುದೇಯಾತಾಮ್, ತುದೇರನ್। ತುದೇಥಾಃ, ತುದೇಯಾಥಾಮ್, ತುದೇಧ್ವಮ್। ತುದೇಯ, ತುದೇವಹಿ, ತುದೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ತುದ್ಯಾತ್, ತುದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತುದ್ಯಾಸುಃ। ತುದ್ಯಾಃ, ತುದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತುದ್ಯಾಸ್ತ। ತುದ್ಯಾಸಮ್, ತುದ್ಯಾಸ್ವ, ತುದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ತುತ್ಸೀಷ್ಟ, ತುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತುತ್ಸೀರನ್। ತುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ತುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ತುತ್ಸೀಢ್ವಮ್। ತುತ್ಸೀಯ, ತುತ್ಸೀವಹಿ, ತುತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅತೌತ್ಸೀತ್: ತುದ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ನಂತರ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೆಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಸಿಚ್ (ಇ)'ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಿಚ್‌ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತುದ್+ಸತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅತುದ್+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವದ–ವ್ರಜ ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅತೌದ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಅತೌತ್+ಸ್+ ಈತ್=ಅತೌತ್ಸೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅತೌತ್ತಾಮ್: ತುದ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಸ್' ಗೆ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತುದ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. . "ವದ–ವ್ರಜ ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅತೌದ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝುಲೋಝುಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತೌದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಅತೌತ್+ತಾಮ್=ಅತೌತ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಥಾಸ್ ಮತ್ತು ಧ್ವಮ್ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝುಲೋಝುಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅತೌತ್ಸೀತ್, ಅತೌತ್ತಾಮ್, ಅತೌತ್ಸುಃ। ಅತೌತ್ಸೀಃ, ಅತೌತ್ತಮ್, ಅತೌತ್ತ। ಅತೌತ್ಸಮ್, ಅತೌತ್ಸ್ವ, ಅತೌತ್ಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅತುತ್ತ, ಅತುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅತುತ್ಸತ। ಅತುತ್ಥಾಃ, ಅತುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅತುದ್ಧ್ವಮ್। ಅತುತ್ಸಿ, ಅತುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅತುತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅತೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯನ್। ಅತೋತ್ಸ್ಯಃ, ಅತೋತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯತ। ಅತೋತ್ಸ್ಯಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯಾವ, ಅತೋತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತೋತ್ಸ್ಯತ, ಅತೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅತೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅತೋತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅತೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅತೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅತೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 2. ಣುದ ಪ್ರೇರಣೇ-(ಪ್ರೇರಣೆ ಮಾಡುವದು, ದೂರಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುವದು, ದೂರ ಮಾಡುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ"ಣೋ ನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ನುದ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅ' ಕಾರ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ನುದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ನುದತಿ, ನುದತಃ, ನುದನ್ತಿ। ನುದಸಿ, ನುದಥಃ, ನುದಥ। ನುದಾಮಿ, ನುದಾವಃ, ನುದಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ನುದತೇ, ನುದೇತೇ, ನುದನ್ತೇ। ನುದಸೇ, ನುದೇಥೇ, ನುದಧ್ವೇ। ನುದೇ, ನುದಾವಹೇ, ನುದಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ನುನೋದ, ನುನುದತುಃ, ನುನುದುಃ। ನುನೋದಿಥ, ನುನುದಥುಃ, ನುನುದ।, ನುನೋದ, ನುನುದಿವ, ನುನುದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ನುನುದೇ, ನುನುದಾತೇ, ನುನುದಿರೇ। ನುನುದಿಷೇ, ನುನುದಾಥೇ, ನುನುದಿಧ್ವೇ। ನುನುದೇ, ನುನುದಿವಹೇ, ನುನುದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ನೋತ್ತಾ, ನೋತ್ತಾರೌ, ನೋತ್ತಾರಃ। ನೋತ್ತಾಸಿ, ನೋತ್ತಾಸ್ಥಃ, ನೋತ್ತಾಸ್ಥ। ನೋತ್ತಾಸ್ಮಿ, ನೋತ್ತಾಸ್ವಃ, ನೋತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ನೋತ್ತಾ, ನೋತ್ತಾರೌ, ನೋತ್ತಾರಃ। ನೋತ್ತಾಸೇ, ನೋತ್ತಾಸಾಥೇ, ನೋತ್ತಾಧ್ವೇ। ನೋತ್ತಾಹೆ, ನೋತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ನೋತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ನೋತ್ಸ್ಯತಿ, ನೋತ್ಸ್ಯತಃ, ನೋತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ನೋತ್ಸ್ಯಸಿ, ನೋಸ್ಯಥಃ, ನೋತ್ಸ್ಯಥ। ನೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ನೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ನೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ನೋತ್ಸ್ಯತೇ, ನೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ನೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ನೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ನೋತ್ಸ್ಯೇಥೆ, ನೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ನೋತ್ಸ್ಯೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ನುದತು/ನುದತಾತ್, ನುದತಾಮ್, ನುದನ್ತು। ನುದ/ ನುದತಾತ್, ನುದತಮ್, ನುದತ। ನುದಾನಿ, ನುದಾವ, ನುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ನುದತಾಮ್, ನುದೇತಾಮ್, ನುದನ್ತಾಮ್। ನುದಸ್ವ, ನುದೇಥಾಮ್, ನುದಧ್ವಮ್। ನುದೈ, ನುದಾವಹೈ, ನುದಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅನುದತ್, ಅನುದತಾಮ್, ಅನುದನ್। ಅನುದಃ, ಅನುದತಮ್, ಅನುದತ। ಅನುದಮ್, ಅನುದಾವ, ಅನುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅನುದತ, ಅನುದೇತಾಮ್, ಅನುದನ್ತ। ಅನುದಥಾಃ, ಅನುದೇಥಾಮ್, ಅನುದಧ್ವಮ್। ಅನುದೇ, ಅನುದಾವಹಿ, ಅನುದಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ನುದೇತ್, ನುದೇತಾಮ್, ನುದೇಯುಃ। ನುದೇಃ, ನುದೇತಮ್, ನುದೇತ। ನುದೇಯಮ್, ನುದೇವ, ನುದೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ನುದೇತ, ನುದೇಯಾತಾಮ್, ನುದೇರನ್। ನುದೇಥಾಃ, ನುದೇಯಾಥಾಮ್, ನುದೇಧ್ವಮ್। ನುದೇಯ, ನುದೇವಹಿ, ನುದೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ನುದ್ಯಾತ್, ನುದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನುದ್ಯಾಸುಃ। ನುದ್ಯಾಃ, ನುದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನುದ್ಯಾಸ್ತ। ನುದ್ಯಾಸಮ್, ನುದ್ಯಾಸ್ವ, ನುದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ನುತ್ಸೀಷ್ಟ, ನುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನುತ್ಸೀರನ್। ನುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ನುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ನುತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ನುತ್ಸೀಯ, ನುತ್ಸೀವಹಿ, ನುತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅನೌತ್ಸೀತ್, ಅನೌತ್ತಾಮ್, ಅನೌತ್ಸುಃ। ಅನೌತ್ಸೀಃ, ಅನೌತ್ತಮ್, ಅನೌತ್ತ। ಅನೌತ್ಸಮ್, ಅನೌತ್ಸ್ವ, ಅನೌತ್ಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅನುತ್ತ, ಅನುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅನುತ್ಸತ। ಅನುತ್ಥಾಃ, ಅನುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅನುದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅನುತ್ಸಿ, ಅನುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅನುತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅನೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯನ್। ಅನೋತ್ಸ್ಯಃ, ಅನೋತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯತ। ಅನೋತ್ಸ್ಯಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯಾವ, ಅನೋತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅನೋತ್ಸ್ಯತ, ಅನೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅನೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅನೋತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅನೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅನೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅನೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

3. ಭ್ರಸ್ಜ ಪಾಕೇ (ಬೇಯಿಸುವದು): ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಥಲ್'ನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಭ್ರಸ್ಜ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಭ್ರಸ್ಜ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ' ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಭ್ರಸ್ಜ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಙಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. "ಗ್ರಹಿ–ಜ್ಯಾ–ವಯಿ–ವ್ಯಧಿ–ವಷ್ಟಿ–ವಿಚತಿ–ವೃಶ್ಚತಿ–ಪೃಚ್ಛತಿ–ಭೃಜ್ಜತೀನಾಮ್ ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ್ರಸ್ಜ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ 'ಋ' ಕಾರ ಬಂದು ಭ್+ಋ+ಅಸ್ಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಋ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರವೇ ಆಗಿ 'ಭೃಸ್ಜ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರ 'ಜ್' ಕಾರಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದು 'ಶ್' ಕಾರವಾಗಿ "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ಜ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭೃಜ್‌ಜ್+ಅತಿ=ಭೃಜ್ಜತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ-ಭೃಜ್ಜತಿ, ಭೃಜ್ಜತಃ, ಭೃಜ್ಜನ್ತಿ। ಭೃಜ್ಜಸಿ, ಭೃಜ್ಜಥಃ, ಭೃಜ್ಜಥ। ಭೃಜ್ಜಾಮಿ, ಭೃಜ್ಜಾವಃ, ಭೃಜ್ಜಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃಜ್ಜತೇ, ಭೃಜ್ಜೇತೇ, ಭೃಜ್ಜನ್ತೇ।ಭೃಜ್ಜಸೇ, ಭೃಜ್ಜೇಥೆ, ಭೃಜ್ಜಧ್ವೇ। ಭೃಜ್ಜೇ, ಭೃಜ್ಜಾವಹೇ, ಭೃಜ್ಜಾಮಹೇ।

(ರಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 653. ಭ್ರಸ್ಜೋ ರೋಪಧಯೋಃ ರಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (6.4.47)

ವೃತ್ತಿ – ಭ್ರಸ್ಜೇ ರೇಫಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಸ್ಥಾನೇ ರಮ್ ಆಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಮಿತ್ವಾತ್ ಅನ್ತ್ಯಾದಚಃ ಪರಃ। ಸ್ಥಾನ ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದೇಶಾತ್ ರೋಪಧಯೋಃ ನಿವೃತ್ತಿಃ। ಬಭರ್ಜ। ಬಭರ್ಜತುಃ। ಬಭರ್ಜಿಥ। ಬಭರ್ಷ್ಠ। ಬಭ್ರಜ್ಜ। ಬಭ್ರಜ್ಜತುಃ। ಬಭ್ರಜ್ಜಿಥ। (309) ಸ್ಕೋರಿತಿ ಸಲೋಪಃ(307) ಭ್ರಶ್ಚ ಇತಿ ಷಃ। ಬಭ್ರಷ್ಠ। ಬಭರ್ಜೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜೇ। ಭ್ರಷ್ಟಾ, ಭ್ರಷ್ಟಾ। ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ। ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ।

ವಾ॥ ಕ್ಙಿತಿ ರಮಾಗಮಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಂ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ

ಭೃಜ್ಜ್ಯಾತ್। ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸುಃ। ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಭ್ರಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀತ್। ಅಭ್ರಾಕ್ಷೀತ್। ಅಭರ್ಷ್ಟ, ಅಭ್ರಷ್ಟ 4. ಕೃಷ್ ವಿಲೇಖನೇ। ಕೃಷತಿ, ಕೃಷತೇ। ಚಕರ್ಷ। ಚಕೃಷೇ।

ಪ.ಛೇ.- ಭ್ರಸ್ಜಃ, ರೋಪಧಯೋಃ, ರಮ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ. – "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭ್ರಸ್ಜ್' ಧಾತುವಿನ ರೇಫ ಮತ್ತು ಉಪಧೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ರಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ರಮ್' ನಲ್ಲಿ 'ರ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಬಭರ್ಜ: 'ಭ್ರಸ್ಜ್'ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್ (ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭ್ರಸ್ಜ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಮ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ರೇಫ' ಹಾಗೂ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರದ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದಾಗ, ಭರ್ಜ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಭಭರ್ಜ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ಬಭರ್ಜ್+ಅ=ಬಭರ್ಜ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ತರಹ ಬಭರ್ಜತುಃ, ಬಭರ್ಜುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಬಭರ್ಜಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ಬಭರ್ಜ್+ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ "ವ್ರಸ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಮತ್ತು 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಬಭರ್ಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಮ್ ಅಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭ್ರಸ್ಜ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಬಭೃಸ್ಜ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವ ಮತ್ತು ಜಶ್ತ್ವ ಗಳಾದಮೇಲೆ 'ಜ್' ಕಾರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಭ್ರಜ್ಜ್+ಅ=ಬಭ್ರಜ್ಜ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭರ್ಜ, ಬಭರ್ಜತುಃ, ಬಭರ್ಜುಃ। ಬಭರ್ಜಿಥ/ಬಭರ್ಷ್ಠ, ಬಭರ್ಜಥುಃ, ಬಭರ್ಜ। ಬಭರ್ಜ, ಬಭರ್ಜಿವ, ಬಭರ್ಜಿಮ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭ್ರಜ್ಜ, ಬಭ್ರಜ್ಜತುಃ, ಬಭ್ರಜ್ಜುಃ। ಬಭ್ರಜ್ಜಿಥ/ಬಭ್ರಷ್ಠ, ಬಭ್ರಜ್ಜಥುಃ, ಬಭ್ರಜ್ಜ। ಬಭ್ರಜ್ಜ, ಬಭ್ರಜ್ಜಿವ, ಬಭ್ರಜ್ಜಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭರ್ಜೇ, ಬಭರ್ಜಾತೇ, ಬಭರ್ಜಿರೇ। ಬಭರ್ಜಿಷೇ, ಬಭರ್ಜಾಥೇ, ಬಭ್ರಜಿಧ್ವೇ। ಬಭರ್ಜೇ, ಬಭರ್ಜಿವಹೇ, ಬಭರ್ಜಿಮಹೇ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭ್ರಜ್ಜೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜಾತೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜಿರೇ। ಬಭ್ರಜ್ಜಿಷೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜಾಥೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜಿಧ್ವೇ। ಬಭ್ರಜ್ಜೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜಿವಹೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಭರ್ಷ್ಟಾ, ಭರ್ಷ್ಟಾರೌ, ಭರ್ಷ್ಟಾರಃ। ಭರ್ಷ್ಟಾಸಿ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಭ್ರಷ್ಟಾ, ಭ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಭ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಭ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭರ್ಷ್ಟಾ, ಭರ್ಷ್ಟಾರೌ, ಭರ್ಷ್ಟಾರಃ। ಭರ್ಷ್ಟಾಸೇ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸಾಥೇ, ಭರ್ಷ್ಟಾಧ್ವೇ। ಭರ್ಷ್ಟಾಹೇ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ, ಭರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಹೇ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭ್ರಷ್ಟಾ, ಭ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಭ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಭ್ರಷ್ಟಾಸೇ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸಾಥೇ, ಭ್ರಷ್ಟಾಧ್ವೇ। ಭ್ರಷ್ಟಾಹೇ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, 'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭರ್ಜ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಸೇರಿದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲೂ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲೂ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಥ। ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಥ। ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- 'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಭರ್ಕ್ಷ್ಯೇ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯೇತೇ ,ಭ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ । ಭ್ರಕ್ಷ್ಯೇ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃಜ್ಜತು/ಭೃಜ್ಜತಾತ್, ಭೃಜ್ಜತಾಮ್, ಭೃಜ್ಜನ್ತು। ಭೃಜ್ಜ/ ಭೃಜ್ಜತಾತ್, ಭೃಜ್ಜತಮ್, ಭೃಜ್ಜತ। ಭೃಜ್ಜಾನಿ, ಭೃಜ್ಜಾವ, ಭೃಜಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಭೃಜ್ಜತಾಮ್ ಭೃಜ್ಜೇತಾಮ್, ಭೃಜ್ಜನ್ತಾಮ್। ಭೃಜ್ಜಸ್ವ, ಭೃಜ್ಜೇಥಾಮ್, ಭೃಜ್ಜಧ್ವಮ್। ಭೃಜ್ಜೈ, ಭೃಜ್ಜಾವಹೈ, ಭೃಜ್ಜಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಅಭೃಜ್ಜತ್, ಅಭೃಜ್ಜತಾಮ್, ಅಭೃಜ್ಜನ್। ಅಭೃಜ್ಜಃ, ಅಭೃಜ್ಜತಮ್, ಅಭೃಜ್ಜತ। ಅಭೃಜ್ಜಮ್, ಅಭೃಜ್ಜಾವ, ಅಭೃಜ್ಜಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಭೃಜ್ಜತ, ಅಭೃಜ್ಜೇತಾಮ್, ಅಭೃಜ್ಜನ್ತ। ಅಭೃಜ್ಜಥಾಃ, ಅಭೃಜ್ಜೇಥಾಮ್, ಅಭೃಜ್ಜಧ್ವಮ್। ಅಭೃಜ್ಜೇ, ಅಭೃಜ್ಜಾವಹಿ, ಅಭೃಜ್ಜಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಭೃಜ್ಜೇತ್, ಭೃಜ್ಜೇತಾಮ್, ಭೃಜ್ಜೇಯುಃ। ಭೃಜ್ಜೇಃ, ಭೃಜ್ಜೇತಮ್, ಭೃಜ್ಜೇತ। ಭೃಜ್ಜೇಯಮ್, ಭೃಜ್ಜೇವ, ಭೃಜ್ಜೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃಜ್ಜೇತ, ಭೃಜ್ಜೇಯಾತಾಮ್, ಭೃಜ್ಜೇರನ್। ಭೃಜ್ಜೇಥಾಃ, ಭೃಜ್ಜೇಯಾಥಾಮ್, ಭೃಜ್ಜೇಧ್ವಮ್। ಭೃಜ್ಜೇಯ, ಭೃಜ್ಜೇವಹಿ, ಭೃಜ್ಜೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಭ್ರಸ್ಜ್ ನಂತರ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಬಂದಾಗ, ಭ್ರಸ್ಜ್+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರ್ತಿಕದ ನಿಯಮದಿಂದ 'ರಮ್' ಆಗಮವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣ 'ಋ' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಭೃಸ್ಜ್+ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವ ಮತ್ತು ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಭೃಜ್ಜ್ಯಾತ್, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸುಃ। ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಃ, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತ। ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸಮ್, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ವ, ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ಕಿತ್' ಅಥವಾ 'ಙಿತ್' ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ರಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಭರ್ಜ್+ಸೀಸ್+ತ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಸೇರಿದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಭರ್ಕ್ಷೀಸ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ 'ಈ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ (ಟ್) ಬಂದು 'ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಟ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-(ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀರನ್। ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಭರ್ಕ್ಷೀಯ, ಭರ್ಕ್ಷೀವಹಿ, ಭರ್ಕ್ಷೀಮಹಿ।

ರಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಭ್ರಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಭ್ರಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭ್ರಕ್ಷೀರನ್। ಭ್ರಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಭ್ರಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭ್ರಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಭ್ರಕ್ಷೀಯ, ಭ್ರಕ್ಷೀವಹಿ, ಭ್ರಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-(ರಮ್ ಅಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಭಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷುಃ। ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಭಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಭಾರ್ಷ್ಟ। ಅಭಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ವ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ಮ।

ರಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಭ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಭ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಭ್ರಾಕ್ಷುಃ। ಅಭ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಭ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಭ್ರಾಷ್ಟ। ಅಭ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಭ್ರಾಕ್ಷ್ವ, ಅಭ್ರಾಕ್ಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –(ರಮ್ ಅಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭರ್ಜ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಅಭರ್ಷ್ಟ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆತಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಷತ್ವ, ಕತ್ವ, ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ವಗಳು ಬಂದು, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭರ್ಷ್ಟ, ಅಭರ್ಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷತ। ಅಭರ್ಷ್ಠಾಃ, ಅಭರ್ಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಭರ್ಢ್ವಮ್। ಅಭರ್ಕ್ಷಿ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಮಹಿ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭ್ರಷ್ಟ, ಅಭ್ರಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಭ್ರಕ್ಷತ। ಅಭ್ರಷ್ಠಾಃ, ಅಭ್ರಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಭ್ರಢ್ವಮ್। ಅಭ್ರಕ್ಷಿ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- (ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ। ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತ। ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –(ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್,

ಅಭಕ್ಷ್ಯರ್ನ್ತ। ಅಭಕ್ಷ್ಯರ್ಥಾಃ, ಅಭಕ್ಷ್ಯೇರ್ಥಾಮ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯರ್ಧ್ವಮ್।ಅಭಕ್ಷ್ಯೇರ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯಾರ್ವಹಿ, ಅಭಕ್ಷ್ಯಾರ್ಮಹಿ।

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್।ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 4. ಕೃಷ- ವಿಲೇಖನೇ(ಊಳುವದು, ಎಳೆಯುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕೃಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. (ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಕೃಷ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಕರ್ಷತಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಕರ್ಷತಿ ಎಂದರೆ ಎಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ). ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದು ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬಾರದೇ 'ಕೃಷತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಕೃಷತಿ, ಕೃಷತಃ, ಕೃಷನ್ತಿ। ಕೃಷಸಿ, ಕೃಷಥಃ, ಕೃಷಥ। ಕೃಷಾಮಿ, ಕೃಷಾವಃ, ಕೃಷಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕೃಷತೇ, ಕೃಷೇತೇ, ಕೃಷನ್ತೇ। ಕೃಷಸೇ, ಕೃಷೇಥೆ, ಕೃಷಧ್ವೇ। ಕೃಷೇ, ಕೃಷಾವಹೇ, ಕೃಷಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಚಕರ್ಷ, ಚಕೃಷತುಃ, ಚಕೃಷುಃ। ಚಕರ್ಷಿಥ, ಚಕೃಷಥುಃ, ಚಕೃಷ। ಚಕರ್ಷ, ಚಕೃಷಿವ, ಚಕೃಷಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಚಕೃಷೇ, ಚಕೃಷಾತೇ, ಚಕೃಷಿರೇ। ಚಕೃಷಿಷೇ, ಚಕೃಷಾಥೇ, ಚಕೃಷಿಧ್ವೇ। ಚಕೃಷೇ, ಚಕೃಷಿವಹೇ, ಚಕೃಷಿಮಹೇ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಅಮ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 654. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (3.1.59)

ವೃತ್ತಿ – ಉಪದೇಶೇ ಅನುದಾತ್ತಃ ಯಃ ಋದುಪಧಃ ತಸ್ಯ ಅಮ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಾದೌ ಅಕಿತಿ। ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕರ್ಷ್ಟಾ। ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಟ।

ವಾ॥ ಸ್ಪೃಶ-ಮೃಶ-ಕೃಷ-ತೃಪ-ದೃಪಾಂ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ವಾ ವಾಚ್ಯಃ

ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಕಾರ್ಕ್ಷೀತ್। ಅಕೃಕ್ಷತ್। ಅಕೃಷ್ಟ। ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್। ಅಕೃಕ್ಷತ। ಕ್ಸಪಕ್ಷೇ- ಅಕೃಕ್ಷತ। ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್। ಅಕೃಕ್ಷನ್ತ। 5. ಮಿಲ ಸಙ್ಗಮೇ। ಮಿಲತಿ, ಮಿಲತೇ। ಮಿಮೇಲ। ಮೇಲಿತಾ। ಅಮೇಲೀತ್। 6. ಮುಚ್ಲೃ ಮೋಚನೇ।

ಪ.ಛೇ.- ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ, ಚ, ಋದುಪಧಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ.- "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸೃಜಿದೃಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' 'ಅಮ್'

'ಅಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತ ಋದುಪಧ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ– ಕಿತ್ ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ಮಿತ್ ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ 'ಅ' ಕಾರವು "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಕ್ರಷ್ಟಾ – ಕೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು 'ಋ' ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಕಿತ್' ಆದ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ತಾ' ದ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಿತ್ ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚ್ ನ ನಂತರ ಅಂದರೆ 'ಕೃ' ವಿನ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃ+ಅ+ಷ್+ತಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಋ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಕ್+ರ್+ಅ=ಕ್ರ, ಕ್ರಷ್+ ತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಕ್ರಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ–(ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) –ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಕ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಕ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಕೃಷ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಗುಣ ಬಂದು ಕರ್ಷ್ ಎಂದಾಗಿ ಕರ್ಷ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಕರ್ಷ್ಟಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು ; ಕರ್ಷ್ಟಾ, ಕರ್ಷ್ಟಾರೌ, ಕರ್ಷ್ಟಾರಃ। ಕರ್ಷ್ಟಾಸಿ, ಕರ್ಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಕರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಕರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – (ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಕ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಕ್ರಷ್ಟಾಸೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸಾಥೆ, ಕ್ರಷ್ಟಾಧ್ವೇ। ಕ್ರಷ್ಟಾಹೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಹೇ।

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಕರ್ಷ್ಟಾ, ಕರ್ಷ್ಟಾರೌ, ಕರ್ಷ್ಟಾರಃ। ಕರ್ಷ್ಟಾಸೇ, ಕರ್ಷ್ಟಾಸಾಥೇ, ಕರ್ಷ್ಟಾಧ್ವೇ। ಕರ್ಷ್ಟಾಹೇ, ಕರ್ಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ, ಕರ್ಟಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ (ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಕ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಥ। ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಕರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಥ। ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –(ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಕ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಕ್ರಕ್ಷ್ಯೇ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಕರ್ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಸೇ,

ಕಕ್ಷೃರ್ಥೇ, ಕಕ್ಷ್ಯರ್ಧ್ವೇ। ಕಕ್ಷೃರ್, ಕಕ್ಷ್ಯಾರ್ವಹೇ, ಕಕ್ಷ್ಯಾರ್ಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಕೃಷತು/ಕೃಷತಾತ್, ಕೃಷತಾಮ್, ಕೃಷನ್ತು। ಕೃಷ/ ಕೃಷತಾತ್, ಕೃಷತಮ್, ಕೃಷತ। ಕೃಷಾಣಿ, ಕೃಷಾವ, ಕೃಷಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಕೃಷತಾಮ್, ಕೃಷೇತಾಮ್, ಕೃಷನ್ತಾಮ್। ಕೃಷಸ್ವ, ಕೃಷೇಥಾಮ್, ಕೃಷಧ್ವಮ್। ಕೃಷೈ, ಕೃಷಾವಹೈ, ಕೃಷಾಮಹೈ।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅಕೃಷತ್, ಅಕೃಷತಾಮ್, ಅಕೃಷನ್। ಅಕೃಷಃ, ಅಕೃಷತಮ್, ಅಕೃಷತ। ಅಕೃಷಮ್, ಅಕೃಷಾವ, ಅಕೃಷಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಕೃಷತ, ಅಕೃಷೇತಾಮ್, ಅಕೃಷನ್ತ। ಅಕೃಷಥಾಃ, ಅಕೃಷೇಥಾಮ್, ಅಕೃಷಧ್ವಮ್। ಅಕೃಷೇ, ಅಕೃಷಾವಾಹಿ, ಅಕೃಷಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ–ಕೃಷೇತ್, ಕೃಷೇತಾಮ್, ಕೃಷೇಯುಃ। ಕೃಷೇಃ, ಕೃಷೇತಮ್, ಕೃಷೇತ। ಕೃಷೇಯಮ್, ಕೃಷೇವ, ಕೃಷೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಕೃಷೇತ, ಕೃಷೇಯಾತಾಮ್, ಕೃಷೇರನ್। ಕೃಷೇಥಾಃ, ಕೃಷೇಯಾಥಾಮ್, ಕೃಷೇಧ್ವಮ್। ಕೃಷೇಯ, ಕೃಷೇವಹಿ, ಕೃಷೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಕೃಷ್ಯಾತ್, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಷ್ಯಾಸುಃ। ಕೃಷ್ಯಾಃ, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತ। ಕೃಷ್ಯಾಸಮ್, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ವ, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಕೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಕ್ಷೀರನ್। ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಕೃಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ಕೃಕ್ಷೀಯ, ಕೃಕ್ಷೀವಹಿ, ಕೃಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ –(ಅಮ್ ಭಾವದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ)– ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಕ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷುಃ। ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಕ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಕ್ರಾಷ್ಟ। ಅಕ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷ್ವ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷ್ಮ।

ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಕಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಕಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಕಾರ್ಕ್ಷುಃ। ಅಕಾರ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಕಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಕಾರ್ಷ್ಟ। ಅಕಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಕಾರ್ಕ್ಷ್ವ, ಅಕಾರ್ಕ್ಷ್ಮ।

'ಕ್ಸ' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಕೃಕ್ಷತ್, ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಕೃಕ್ಷನ್। ಅಕೃಕ್ಷಃ, ಅಕೃಕ್ಷತಮ್, ಅಕೃಕ್ಷತ। ಅಕೃಕ್ಷಮ್, ಅಕೃಕ್ಷಾವ, ಅಕೃಕ್ಷಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲಿ–"ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈ ಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು "ಲಿಙ್ ಸಿಚೌ ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ – ಅಕೃಷ್ಟ, ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಕೃಕ್ಷತ। ಅಕೃಷ್ಠಾಃ, ಅಕೃಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಕೃಡ್ಢ್ವಮ್। ಅಕೃಕ್ಷಿ, ಅಕೃಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಕೃಕ್ಷ್ಮಹಿ।

'ಕ್ಸ' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಅಕೃಕ್ಷತ, ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಕೃಕ್ಷನ್ತ। ಅಕೃಕ್ಷಥಾಃ, ಅಕೃಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಕೃಕ್ಷಧ್ವಮ್। ಅಕೃಕ್ಷಿ, ಅಕೃಕ್ಷಾವಹಿ, ಅಕೃಕ್ಷಾಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – (ಅಮ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) – ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯತ। ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತ। ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – (ಅಮ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 5. ಮಿಲ ಸಂಗಮೇ (ಭೇಟಿಯಾಗುವದು, ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವದು)– ಸ್ವರಿತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಮಿಲತಿ, ಮಿಲತಃ, ಮಿಲನ್ತಿ। ಮಿಲಸಿ, ಮಿಲಥಃ, ಮಿಲಥ। ಮಿಲಾಮಿ, ಮಿಲಾವಃ, ಮಿಲಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಮಿಲತೇ, ಮಿಲೇತೇ, ಮಿಲನ್ತೇ। ಮಿಲಸೇ, ಮಿಲೇಥೇ, ಮಿಲಧ್ವೇ। ಮಿಲೇ, ಮಿಲಾವಹೇ, ಮಿಲಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಮಿಮೇಲ, ಮಿಮಿಲತುಃ, ಮಿಮಿಲುಃ। ಮಿಮೇಲಿಥ, ಮಿಮಿಲಥುಃ , ಮಿಮಿಲ। ಮಿಮೇಲ, ಮಿಮಿಲಿವ, ಮಿಮಿಲಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಮಿಮಿಲೇ, ಮಿಮಿಲಾತೇ, ಮಿಮಿಲಿರೇ।, ಮಿಮಿಲಿಷೇ, ಮಿಮಿಲಾಥೇ, ಮಿಮಿಲಿಧ್ವೇ/ಮಿಮಿಲಿಢ್ವೇ। ಮಿಮಿಲೇ, ಮಿಮಿಲಿವಹೇ, ಮಿಮಿಲಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಮೇಲಿತಾ, ಮೇಲಿತಾರೌ, ಮೇಲಿತಾರಃ। ಮೇಲಿತಾಸಿ, ಮೇಲಿತಾಸ್ಥಃ, ಮೇಲಿತಾಸ್ಥ। ಮೇಲಿತಾಸ್ಮಿ, ಮೇಲಿತಾಸ್ವಃ, ಮೇಲಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಮೇಲಿತಾ, ಮೇಲಿತಾರೌ, ಮೇಲಿತಾರಃ। ಮೇಲಿತಾಸೇ, ಮೇಲಿತಾಸಾಥೇ, ಮೇಲಿತಾಢ್ವೇ/ಮೇಲಿತಾಧ್ವೇ। ಮೇಲಿತಾಹೇ, ಮೇಲಿತಾಸ್ವಹೇ, ಮೇಲಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಮೇಲಿಷ್ಯತಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯತಃ, ಮೇಲಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಮೇಲಿಷ್ಯಸಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯಥಃ, ಮೇಲಿಷ್ಯಥ। ಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾವಃ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಮೇಲಿಷ್ಯತೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯೇತೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಮೇಲಿಷ್ಯಸೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯೇಥೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಮೇಲಿಷ್ಯೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಮಿಲತು/ಮಿಲತಾತ್, ಮಿಲತಾಮ್, ಮಿಲನ್ತು। ಮಿಲ/ ಮಿಲತಾತ್, ಮಿಲತಮ್, ಮಿಲತ। ಮಿಲಾನಿ, ಮಿಲಾವ, ಮಿಲಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಮಿಲತಾಮ್, ಮಿಲೇತಾಮ್, ಮಿಲನ್ತಾಮ್। ಮಿಲಸ್ವ,

ಮಿಲೇಥಾಮ್, ಮಿಲಧ್ವಮ್। ಮಿಲ್ಯೆ, ಮಿಲಾವಹ್ಯೆ, ಮಿಲಾಮಹ್ಯೆ।

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅಮಿಲತ್, ಅಮಿಲತಾಮ್, ಅಮಿಲನ್। ಅಮಿಲಃ, ಅಮಿಲತಮ್, ಅಮಿಲತ। ಅಮಿಲಮ್, ಅಮಿಲಾವ, ಅಮಿಲಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅಮಿಲತ, ಅಮಿಲೇತಾಮ್, ಅಮಿಲನ್ತ।ಅಮಿಲಥಾಃ, ಅಮಿಲೇಥಾಮ್, ಅಮಿಲಧ್ವಮ್। ಅಮಿಲೇ, ಅಮಿಲಾವಹಿ, ಅಮಿಲಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಮಿಲೇತ್, ಮಿಲೇತಾಮ್, ಮಿಲೇಯುಃ। ಮಿಲೇಃ, ಮಿಲೇತಮ್, ಮಿಲೇತ। ಮಿಲೇಯಮ್, ಮಿಲೇವ, ಮಿಲೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಮಿಲೇತ, ಮಿಲೇಯಾತಾಮ್, ಮಿಲೇರನ್। ಮಿಲೇಥಾಃ, ಮಿಲೇಯಾಥಾಮ್, ಮಿಲೇಧ್ವಮ್। ಮಿಲೇಯ, ಮಿಲೇವಹಿ, ಮಿಲೇಮಹೀ।

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಮಿಲ್ಯಾತ್, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಿಲ್ಯಾಸುಃ। ಮಿಲ್ಯಾಃ, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತ। ಮಿಲ್ಯಾಸಮ್, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ವ, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಮೇಲಿಷೀಷ್ಟ, ಮೇಲಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೇಲಿಷೀರನ್। ಮೇಲಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮೇಲಿಷೀಯಾಸ್ಥಾವ್, ಮೇಲಿಷೀಢ್ವವ್/ಮೇಲಿಷೀಧ್ವವ್। ಮೇಲಿಷೀಯ, ಮೇಲಿಷೀವಹಿ, ಮೇಲಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅಮೇಲೀತ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷುಃ। ಅಮೇಲೀಃ, ಅಮೇಲಿಷ್ಟಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಟ ಅಮೇಲಿಷಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ವ, ಅಮೇಲಿಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅಮೇಲಿಷ್ಟ, ಅಮೇಲಿಷಾತಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷತ। ಅಮೇಲಿಷ್ಠಾಃ, ಅಮೇಲಿಷಾಥಾಮ್, ಅಮೇಲಿಢ್ವಮ್/ಅಮೇಲಿಧ್ವಮ್। ಅಮೇಲಿಷಿ,ಅಮೇಲಿಷ್ವಹಿ, ಅಮೇಲಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯನ್। ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾಃ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ। ಅಮೇಲಿಷ್ಯಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾವ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯೇತಾವ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಮೇಲಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯೇಥಾವ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಧ್ವವ್। ಅಮೇಲಿಷ್ಯೇ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

6. ಮುಚ್ಲೃ– ಮೋಚನೇ(ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವದು)– ಸ್ವರಿತ 'ಲೃ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಮುಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದ್ದರೂ, 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪುಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಅಜ್' ಬರುತ್ತದೆ.

(ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೮೮. ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮ್ (7.1.59)

ವೃತ್ತಿ – ಮುಚ-ಲಿಪ್-ವಿದ್-ಲುಪ್-ಸಿಚ್-ಕೃತ್-ಖಿದ್-ಪಿಶಾಂ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಶೇ ಪರೇ। ಮುಞ್ಚತಿ, ಮುಞ್ಚತೇ। ಮೋಕ್ತಾ। ಮುಚ್ಯಾತ್। ಮುಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಅಮುಞ್ಚತ್, ಅಮುಕ್ತ। ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್।

7. ಲುಪ್ಲೃ ಛೇದನೇ। ಲುಮ್ಪತಿ, ಲುಮ್ಪತೇ। ಲೋಪ್ತಾ। ಅಲುಪತ್, ಅಲುಪ್ತ।

8. ವಿದ್ಲೃ ಲಾಭೇ। ವಿನ್ದತಿ, ವಿನ್ದತೇ। ವಿವೇದ, ವಿವಿದೇ। ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿಮತೇ ಸೇಟ್। ವೇದಿತಾ। ಭಾಷ್ಯಮತೇಽನಿಟ್। ಪರಿವೇತ್ತಾ।

9. ಷಿಚ ಕ್ಷರಣೇ। ಸಿಞ್ಚತಿ। ಸಿಞ್ಚತೇ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಚ-ಲಿಪ್-ವಿದ್-ಲುಪ್-ಸಿಚ್-ಕೃತ್-ಖಿದ್ ಮತ್ತು ಪಿಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮುಞ್ಚತಿ – 'ಮುಚ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ (ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಮುಚ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುವಮ್(ನ್), ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ, "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ನ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಮುನ್ಚ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತೆ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಞ್'ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮುಞ್ಚ್+ಅ+ತಿ=ಮುಞ್ಚತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಮುಞ್ಚತಿ, ಮುಞ್ಚತಃ, ಮುಞ್ಚನ್ತಿ। ಮುಞ್ಚಸಿ, ಮುಞ್ಚಥಃ, ಮುಞ್ಚಥ। ಮುಞ್ಚಾಮಿ, ಮುಞ್ಚಾವಃ, ಮುಞ್ಚಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಮುಞ್ಚತೇ, ಮುಞ್ಚೇತೇ, ಮುಞ್ಚನ್ತೇ। ಮುಞ್ಚಸೇ, ಮುಞ್ಚೇಥೇ, ಮುಞ್ಚಧ್ವೇ। ಮುಞ್ಚೇ, ಮುಞ್ಚಾವಹೇ, ಜುಞ್ಚಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ (ಆರ್ಧಧಾತುಕ)ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಮುಮೋಚ, ಮುಮುಚತುಃ, ಮುಮುಚುಃ। ಮುಮೋಚಿಥ, ಮುಮುಚಥುಃ, ಮುಮುಚ। ಮುಮೋಚ, ಮುಮುಚಿವ, ಮುಮುಚಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಮುಮುಚೇ, ಮುಮುಚಾತೇ, ಮುಮುಚಿರೇ। ಮುಮುಚಿಷೇ,

ಮುಮುಚಾಥೇ, ಮುಮುಚಿಧ್ವೇ। ಮುಮುಚೇ, ಮುಮುಚಿವಹೇ, ಮುಮುಚಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲಘೂಪಧ ಗುಣ, ಮತ್ತು 'ಚ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬರುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು : ಮೋಕ್ತಾ, ಮೋಕ್ತಾರೌ, ಮೋಕ್ತಾರಃ। ಮೋಕ್ತಾಸಿ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ಥ। ಮೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಮೋಕ್ತಾ, ಮೋಕ್ತಾರೌ, ಮೋಕ್ತಾರಃ। ಮೋಕ್ತಾಸೇ, ಮೋಕ್ತಾಸಾಥೇ, ಮೊಕ್ತಾಧ್ವೇ। ಮೋಕ್ತಾಹೇ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಉದಾ- ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ – 'ಮುಚ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮುಚ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಮೋಚ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಸ್ಯ'ದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಮೋಕ್+ಷ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ವರ್ಣಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು – ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಮೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಮೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಮೋಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯೇಥೆ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಮೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಞ್ಚತು/ಮುಞ್ಚತಾತ್, ಮುಞ್ಚತಾಮ್, ಮುಞ್ಚನ್ತು। ಮುಞ್ಚ/ಮುಞ್ಚತಾತ್, ಮುಞ್ಚತಮ್, ಮುಞ್ಚತ। ಮುಞ್ಚಾನಿ, ಮುಞ್ಚಾವ, ಮುಞ್ಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಮುಞ್ಚತಾಮ್, ಮುಞ್ಚೇತಾಮ್, ಮುಞ್ಚನ್ತಾಮ್। ಮುಞ್ಚಸ್ವ, ಮುಞ್ಚೇಥಾಮ್, ಮುಞ್ಚಧ್ವಮ್। ಮುಞ್ಚೈ, ಮುಞ್ಚಾವಹೈ, ಮುಞ್ಚಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಮುಞ್ಚತ್, ಅಮುಞ್ಚತಾಮ್, ಅಮುಞ್ಚನ್।ಅಮುಞ್ಚಃ, ಅಮುಞ್ಚತಮ್, ಅಮುಞ್ಚತ। ಅಮುಞ್ಚಮ್, ಅಮುಞ್ಚಾವ, ಅಮುಞ್ಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅಮುಞ್ಚತ, ಅಮುಞ್ಚೇತಾಮ್, ಅಮುಞ್ಚನ್ತ। ಅಮುಞ್ಚಥಾಃ, ಅಮುಞ್ಚೇಥಾಮ್, ಅಮುಞ್ಚಧ್ವಮ್। ಅಮುಞ್ಚೇ, ಅಮುಞ್ಚಾವಹಿ, ಅಮುಞ್ಚಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಞ್ಚೇತ್, ಮುಞ್ಚೇತಾಮ್, ಮುಞ್ಚೇಯುಃ। ಮುಞ್ಚೇಃ, ಮುಞ್ಚೇತಮ್, ಮುಞ್ಚೇತ। ಮುಞ್ಚೇಯಮ್, ಮುಞ್ಚೇವ, ಮುಞ್ಚೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಮುಞ್ಚೇತ, ಮುಞ್ಚೇಯಾತಾಮ್, ಮುಞ್ಚೇರನ್। ಮುಞ್ಚೇಥಾಃ, ಮುಞ್ಚೇಯಾಥಾಮ್, ಮುಞ್ಚೇಧ್ವಮ್। ಮುಞ್ಚೇಯ, ಮುಞ್ಚೇವಹಿ, ಮುಞ್ಚೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಮುಚ್ಯಾತ್, ಮುಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್. ಮುಚ್ಯಾಸುಃ। ಮುಚ್ಯಾಃ, ಮುಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮುಚ್ಯಾಸ್ತ। ಮುಚ್ಯಾಸಮ್, ಮುಚ್ಯಾಸ್ವ, ಮುಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–'ಕುತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸಿಯುಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿದಾಗ 'ಕ್ಷ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು–ಮುಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಮುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾವ್, ಮುಕ್ಷೀರನ್। ಮುಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮುಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಮುಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ಮುಕ್ಷೀಯ, ಮುಕ್ಷೀವಹಿ, ಮುಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್', 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಬಂದು ಅಮುಚ್+ಅ+ತ್=ಅಮುಚತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು–ಅಮುಚತ್, ಅಮುಚತಾಮ್, ಅಮುಚನ್। ಅಮುಚಃ, ಅಮುಚತಮ್, ಅಮುಚತ। ಅಮುಚಮ್, ಅಮುಚಾವ, ಅಮುಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಇಲ್ಲಿ 'ಅಙ್' ಬರುವದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಸಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಙ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುಚ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು ಅಮುಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮುಕ್ತ, ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಮುಕ್ಷತ। ಅಮುಕ್ಥಾಃ, ಅಮುಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಮುಗ್ಧ್ವಮ್। ಅಮುಕ್ಷಿ, ಅಮುಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಮುಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ–ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯೇಥಾವ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವವ್। ಅಮೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 7. ಲುಪ್ಲೃ–ಛೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವದು)–ಸ್ವರಿತ 'ಲೃ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಲುಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಿಟ್ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಲಿಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು 'ಲುಮ್ಪ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲುಂಪತಿ, ಲುಂಪತಃ, ಲುಂಪನ್ತಿ। ಲುಂಪಸಿ, ಲುಂಪಥಃ, ಲುಂಪಥ।ಲುಂಪಾಮಿ, ಲುಂಪಾವಃ, ಲುಂಪಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಲುಂಪತೇ, ಲುಂಪೇತೇ, ಲುಂಪನ್ತೇ। ಲುಂಪಸೇ, ಲುಂಪೇಥೇ, ಲುಮ್ಪಧ್ವೇ। ಲುಂಪೇ, ಲುಂಪಾವಹೇ, ಲುಂಪಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಲುಲೋಪ, ಲುಲುಪತುಃ, ಲುಲುಪುಃ। ಲುಲೋಪಿಥ, ಲುಲುಪಥುಃ, ಲುಲುಪ। ಲುಲೋಪ, ಲುಲುಪಿವ, ಲುಲುಪಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಲುಲುಪೇ, ಲುಲುಪಾತೇ, ಲುಲುಪಿರೆ। ಲುಲುಪಿಷೇ, ಲುಲುಪಾಥೇ, ಲುಲುಪಿಧ್ವೇ। ಲುಲುಪೇ, ಲುಲುಪಿವಹೆ, ಲುಲುಪಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲೋಪ್ತಾ, ಲೋಪತಾರೌ, ಲೋಪ್ತಾರಃ। ಲೋಪ್ತಾಸಿ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ಥಃ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ಥ। ಲೋಪ್ತಾಸ್ಮಿ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ವಃ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಲೋಪ್ತಾ, ಲೋಪ್ತಾರೌ, ಲೋಪ್ತಾರಃ। ಲೋಪ್ತಾಸೇ, ಲೋಪ್ತಾಸಾಥೇ, ಲೋಪ್ತಾಧ್ವೇ। ಲೋಪ್ತಾಹೇ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಲೋಪ್ಸ್ಯತಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯತಃ, ಲೋಪ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಲೋಪ್ಸ್ಯಸಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಥಃ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಥ। ಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾವಃ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಲೋಪ್ಸ್ಯತೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯೇತೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಲೋಪ್ಸ್ಯಸೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಲೋಪ್ಸ್ಯೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಲುಂಪತು/ಲುಂಪತಾತ್, ಲುಂಪತಾಮ್, ಲುಂಪನ್ತು। ಲುಂಪ/ಲುಂಪತಾತ್, ಲುಂಪತಮ್, ಲುಂಪತ। ಲುಂಪಾನಿ, ಲುಂಪಾವ, ಲುಂಪಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಲುಂಪತಾಮ್ ಲುಂಪೇತಾಮ್, ಲುಂಪನ್ತಾಮ್। ಲುಂಪಸ್ವ, ಲುಂಪೇಥಾಮ್, ಲುಂಪಧ್ವಮ್। ಲುಂಪೈ, ಲುಂಪಾವಹೈ, ಲುಂಪಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಲುಂಪತ್, ಅಲುಂಪತಾಮ್, ಅಲುಂಪನ್। ಅಲುಂಪಃ, ಅಲುಂಪತಮ್, ಅಲುಂಪತ। ಅಲುಂಪಮ್, ಅಲುಂಪಾವ, ಅಲುಂಪಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಲುಂಪತ, ಅಲುಂಪೇತಾಮ್, ಅಲುಂಪನ್ತ। ಅಲುಂಪಥಾಃ, ಅಲುಂಪೇಥಾಮ್, ಅಲುಂಪಧ್ವಮ್। ಅಲುಂಪೇ, ಅಲುಂಪಾವಹಿ, ಅಲುಂಪಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲುಂಪೇತ್, ಲುಂಪೇತಾಮ್, ಲುಂಪೇಯುಃ। ಲುಂಪೇಃ, ಲುಂಪೇತಮ್, ಲುಂಪೇತ। ಲುಂಪೇಯಮ್, ಲುಂಪೇವ, ಲುಂಪೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲುಂಪೇತ, ಲುಂಪೇಯಾತಾಮ್, ಲುಂಪೇರನ್। ಲುಂಪೇಥಾಃ, ಲುಂಪೇಯಾಥಾಮ್, ಲುಂಪೇಧ್ವಮ್। ಲುಂಪೇಯ, ಲುಂಪೇವಹಿ, ಲುಂಪೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲುಂಪ್ಯಾತ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸುಃ। ಲುಂಪ್ಯಾಃ, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತ। ಲುಂಪ್ಯಾಸಮ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ವ, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲುಂಪೀಷ್ಟ ಲುಂಪೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲುಂಪೀರನ್। ಲುಂಪೀಷ್ಠಾಃ,

ಲುಂಪೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಲುಂಪೀಧ್ವಮ್। ಲುಂಪೀಯ, ಲುಂಪೀವಹಿ, ಲುಂಪೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅಲುಂಪತ್, ಅಲುಂಪತಾಮ್, ಅಲುಂಪನ್। ಅಲುಂಪಃ, ಅಲುಂಪತಮ್, ಅಲುಂಪತ। ಅಲುಂಪಮ್, ಅಲುಂಪಾವ, ಅಲುಂಪಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಲುಪ್ತ, ಅಲುಪ್ಸಾತಾವ್, ಅಲುಪ್ಸತ। ಅಲುಪ್ಥಾಃ, ಅಲುಪ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಲುಬ್ಧ್ವಮ್। ಅಲುಪ್ಸಿ, ಅಲುಪ್ಸ್ವಹಿ, ಅಲುಪ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತ್, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯನ್। ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಃ, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತ। ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಮ್, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಾವ, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತ, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯೇತಾವ್, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯೇಥಾವ್ ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಲೋಪ್ಸ್ಯೇ, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

8. ವಿದಿಲೃ– ಲಾಭೇ (ಪಡೆಯುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸೇಟ್' ಅಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ವಿನ್ದತಿ–'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್ (ನ್)'ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ವಿನ್ದ್+ಅ+ತಿ=ವಿನ್ದತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ–ವಿನ್ದತಿ, ವಿಂನ್ದತಃ, ವಿನ್ದನ್ತಿ। ವಿನ್ದಸಿ, ವಿನ್ದಥಃ, ವಿನ್ದಥ। ವಿನ್ದಾಮಿ, ವಿನ್ದಾವಃ, ವಿನ್ದಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ವಿನ್ದತೇ, ವಿನ್ದೇತೇ, ವಿನ್ದನ್ತೇ। ವಿನ್ದಸೇ, ವಿನ್ದೇಥೇ, ವಿನ್ದಧ್ವೇ। ವಿನ್ದೇ, ವಿನ್ದಾವಹೇ, ವಿನ್ದಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ವಿವೇದ, ವಿವಿದತುಃ, ವಿವಿದುಃ। ವಿವೇದಿಥ, ವಿವಿದಥುಃ, ವಿವಿದ। ವಿವೇದ, ವಿವಿದಿವ, ವಿವಿದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೇ। ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿಧ್ವೇ। ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾವಹೇ, ವಿವಿದಾಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಭಾಷ್ಯಕಾರ(ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ। ವೇತ್ತಾಸಿ, ವೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ವೇತ್ತಾಸ್ಥ। ವೇತಾಸ್ಮಿ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಃ, ವೇತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವೇದಿತಾ, ವೇದಿತಾರೌ, ವೇದಿತಾರಃ। ವೇದಿತಾಸಿ, ವೇದಿತಾಸ್ಥಃ, ವೇದಿತಾಸ್ಥ। ವೇದಿತಾಸ್ಮಿ, ವೇದಿತಾಸ್ವಃ, ವೇದಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಭಾಷ್ಯಕಾರ(ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ।

ವೇತ್ತಾಸೇ, ವೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ವೇತ್ತಾಧ್ವೇ। ವೇತ್ತಾಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವೇದಿತಾ, ವೇದಿತಾರೌ, ವೇದಿತಾರಃ। ವೇದಿತಾಸೇ, ವೇದಿತಾಸಾಥೇ, ವೇದಿತಾಧ್ವೇ। ವೇದಿತಾಹೇ, ವೇದಿತಾಸ್ವಹೇ, ವೇದಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಭಾಷ್ಯಕಾರ (ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವೇತ್ಸ್ಯತಿ, ವೇತ್ಸ್ಯತಃ, ವೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ವೇತ್ಸ್ಯಸಿ, ವೇತ್ಸ್ಯಥಃ, ವೇತ್ಸ್ಯಥ। ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಃ, ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ವೇದಿಷ್ಯತಿ, ವೇದಿಷ್ಯತಃ, ವೇದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ವೇದಿಷ್ಯಸಿ, ವೇದಿಷ್ಯಥಃ, ವೇದಿಷ್ಯಥ। ವೇದಿಷ್ಯಾಮಿ, ವೇದಿಷ್ಯಾವಃ, ವೇದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಭಾಷ್ಯಕಾರ(ಅನಿಟ್) ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ವೇತ್ಸ್ಯೇ, ವೇತ್ಸಾವಹೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ವೇದಿಷ್ಯತೇ, ವೇದಿಷ್ಯೇತೇ, ವೇದಿಷ್ಯನ್ತೇ। ವೇದಿಷ್ಯಸೇ, ವೇದಿಷ್ಯೇಥೇ, ವೇದಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ವೇದಿಷ್ಯೇ, ವೇದಿಷ್ಯಾವಹೇ, ವೇದಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ವಿನ್ದತು/ವಿನ್ದತಾತ್, ವಿನ್ದತಾಮ್, ವಿನ್ದನ್ತು। ವಿನ್ದ/ ವಿನ್ದತಾತ್, ವಿನ್ದತಮ್, ವಿನ್ದತ। ವಿನ್ದಾನಿ, ವಿನ್ದಾವ, ವಿನ್ದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ವಿನ್ದತಾಮ್, ವಿನ್ದೇತಾಮ್, ವಿನ್ದನ್ತಾಮ್। ವಿನ್ದಸ್ವ, ವಿನ್ದೇಥಾಮ್, ವಿನ್ದಧ್ವಮ್। ವಿನ್ದೈ, ವಿನ್ದಾವಹೈ, ವಿನ್ದಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅವಿನ್ದತ್, ಅವಿನ್ದತಾಮ್, ಅವಿನ್ದದನ್। ಅವಿನ್ದಃ, ಅವಿನ್ದತಮ್, ಅವಿನ್ದತ। ಅವಿನ್ದಮ್, ಅವಿನ್ದಾವ, ಅವಿನ್ದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅವಿನ್ದತ, ಅವಿನ್ದೇತಾಮ್, ಅವಿನ್ದನ್ತ। ಅವಿನ್ದಥಾಃ, ಅವಿನ್ದೇಥಾಮ್, ಅವಿನ್ದಧ್ವಮ್।ಅವಿನ್ದೇ, ಅವಿನ್ದಾವಹಿ, ಅವಿನ್ದಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ವಿನ್ದೇತ್, ವಿನ್ದೇತಾಮ್, ವಿನ್ದೇಯುಃ। ವಿನ್ದೇಃ, ವಿನ್ದೇತಮ್, ವಿನ್ದೇತ। ವಿನ್ದೇಯಮ್, ವಿನ್ದೇವ, ವಿನ್ದೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ವಿನ್ದೇತ, ವಿನ್ದೇಯಾತಾಮ್, ವಿನ್ದೇರನ್। ವಿನ್ದೇಥಾಃ, ವಿನ್ದೇಯಾಥ್ಯಾಮ್, ವಿನ್ದೇಧ್ವಮ್। ವಿನ್ದೇಯ, ವಿನ್ದೇವಹಿ, ವಿನ್ದೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ವಿದ್ಯಾತ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿದ್ಯಾಸುಃ। ವಿದ್ಯಾಃ, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತ। ವಿದ್ಯಾಸಮ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ವ, ವಿದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿತ್ಸೀರನ್। ವಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ವಿತ್ಸೀಯಾಥಾಮ್, ವಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ವಿತ್ಸೀಯ, ವಿತ್ಸೀವಹಿ, ವಿತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅವಿದತ್, ಅವಿದತಾಮ್, ಅವಿದನ್। ಅವಿದಃ, ಅವಿದತಮ್, ಅವಿದತ। ಅವಿದಮ್, ಅವಿದಾವ, ಅವಿದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಅವಿತ್ತ, ಅವಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅವಿತ್ಸತ। ಅವಿತ್ಥಾಃ,ಅವಿತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅವಿದ್ಧ್ವಮ್/ಅವಿದ್‌ಧ್ವಮ್, ಅವಿತ್ಸಿ,ಅವಿತ್ಸ್ವಹಿ, ಅವಿತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯನ್। ಅವೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅವೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯತ। ಅವೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅವೇತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಉದಾ–ಪರಿವೇತ್ತಾ ಪರಿ–ಪೂರ್ವಕ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನಂತರ 'ತೃಚ್(ತೃ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಅನಿಟ್' ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ (ಅಣ್ಣನ ಮದುವೆಯಾಗದೇ ಇರುವಾಗ ಮದುವೇ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತಮ್ಮ) 'ಪರಿವೇತ್ತಾ' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

9. ಷಿಚ – ಕ್ಷರಣೇ (ಸಿಂಪಡಿಸುವದು)–"ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸಿಚ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾ ಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸಿಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ(ಅ)' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಸಿಞ್ಚತಿ, ಸಿಞ್ಚತಃ, ಸಿಞ್ಚನ್ತಿ। ಸಿಞ್ಚಸಿ, ಸಿಞ್ಚಥಃ, ಸಿಞ್ಚಥ। ಸಿಞ್ಚಾಮಿ, ಸಿಞ್ಚಾವಃ. ಸಿಞ್ಚಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಸಿಞ್ಚತೇ, ಸಿಞ್ಚೇತೇ, ಸಿಞ್ಚನ್ತೇ।ಸಿಞ್ಚಸೇ, ಸಿಞ್ಚೇಥೇ, ಸಿಞ್ಚಧ್ವೇ। ಸಿಞ್ಚೇ, ಸಿಞ್ಚಾವಹೇ, ಸಿಞ್ಚಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಸಿಷೇಚ, ಸಿಷಿಚತುಃ, ಸಿಷಿಚುಃ। ಸಿಷೇಚಿಥ. ಸಿಷಿಚಥುಃ, ಸಿಷಿಚ। ಸಿಷೇಚ, ಸಿಷಿಚಿವ, ಸಿಷಿಚಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಸಿಷಿಚೇ, ಸಿಷಿಚಾತೇ, ಸಿಷಿಚಿರೇ। ಸಿಷಿಚಿಷೇ, ಸಿಷಿಚಾಥೇ, ಸಿಷಿಚಿಧ್ವೇ। ಸಿಷಿಚೇ, ಸಿಷಿಚಿವಹೇ, ಸಿಷಿಚಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಸೇಕ್ತಾ, ಸೇಕ್ತಾರೌ, ಸೇಕ್ತಾರಃ। ಸೇಕ್ತಾಸಿ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ಥ। ಸೇಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಸೇಕ್ತಾ, ಸೇಕ್ತಾರೌ, ಸೇಕ್ತಾರಃ। ಸೇಕ್ತಾಸೇ, ಸೇಕ್ತಾಸಾಥೇ, ಸೇಕ್ತಾಧ್ವೇ। ಸೇಕ್ತಾಹೇ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಸೆಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಸೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಸೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಸೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಥ। ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಸೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಸೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಸೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿಞ್ಚತು/ ಸಿಞ್ಚತಾತ್, ಸಿಞ್ಚತಾಮ್, ಸಿಞ್ಚನ್ತು। ಸಿಞ್ಚ/ ಸಿಞ್ಚತಾತ್, ಸಿಞ್ಚತಮ್, ಸಿಞ್ಚತ। ಸಿಞ್ಚಾನಿ, ಸಿಞ್ಚಾವ, ಸಿಞ್ಚಾಮ ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿಞ್ಚತಾಮ್, ಸಿಞ್ಚೇತಾಮ್, ಸಿಞ್ಚನ್ತಾಮ್। ಸಿಞ್ಚಸ್ವ, ಸಿಞ್ಚೇಥಾಮ್, ಸಿಞ್ಚಧ್ವಮ್। ಸಿಞ್ಚೈ, ಸಿಞ್ಚಾವಹೈ, ಸಿಞ್ಚಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಸಿಞ್ಚತ್, ಅಸಿಞ್ಚತಾಮ್, ಅಸಿಞ್ಚನ್। ಅಸಿಞ್ಚಃ, ಅಸಿಞ್ಚತಮ್, ಅಸಿಞ್ಚತ। ಅಸಿಞ್ಚಮ್, ಅಸಿಞ್ಚಾವ, ಅಸಿಞ್ಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಸಿಞ್ಚತ, ಅಸಿಞ್ಚೇತಾಮ್, ಅಸಿಞ್ಚನ್ತ। ಅಸಿಞ್ಚಥಾಃ, ಅಸಿಞ್ಚೇಥಾಮ್, ಅಸಿಞ್ಚಧ್ವಮ್। ಅಸಿಞ್ಚೇ, ಅಸಿಞ್ಚಾವಹಿ, ಅಸಿಞ್ಚಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಸಿಞ್ಚೇತ್, ಸಿಞ್ಚೇತಾಮ್,ಸಿಞ್ಚೇಯುಃ। ಸಿಞ್ಚೇಃ, ಸಿಞ್ಚೇತಮ್, ಸಿಞ್ಚೇತ। ಸಿಞ್ಚೇಯಮ್, ಸಿಞ್ಚೇವ, ಸಿಞ್ಚೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಞ್ಚೇತ, ಸಿಞ್ಚೇಯಾತಾಮ್, ಸಿಞ್ಚೇರನ್। ಸಿಞ್ಚೇಥಾಃ, ಸಿಞ್ಚೇಯಾಥಾಮ್, ಸಿಞ್ಚೇಧ್ವಮ್। ಸಿಞ್ಚೇಯ, ಸಿಞ್ಚೇವಹಿ, ಸಿಞ್ಚೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಚ್ಯಾತ್, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಿಚ್ಯಾಸುಃ। ಸಿಚ್ಯಾಃ, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ತ। ಸಿಚ್ಯಾಸಮ್, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ವ, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಸಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಸಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಿಕ್ಷೀರನ್। ಸಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸಿಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಸಿಕ್ಷೀಯ, ಸಿಕ್ಷೀವಹಿ, ಸಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

(ಅಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 656. ಲಿಪಿ-ಸಿಚಿ ಹ್ವಶ್ಚ (3.1.53)

ವೃತ್ತಿ – ಏಭ್ಯಃ ಚ್ಲೇಃ ಅಙ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಸಿಚತ್।

ಪ.ಛೇ.– ಲಿಪಿ–ಸಿಚಿ, ಹ್ವಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ. – "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಸ್ಯತಿ-ವಕ್ತಿ-ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಣಿ-ಶ್ರಿ-ದ್ರು-ಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಲಿಪ್, ಸಿಚ್ ಮತ್ತು ಹ್ವೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಆದೇಶವು ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸಿಚತ್ – 'ಸಿಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲುಙ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ, ನಂತರ 'ಅಟ್' ಆಗಮ, ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಇದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸಿಚತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ–ಅಸಿಚತ್, ಅಸಿಚತಾಮ್, ಅಸಿಚನ್। ಅಸಿಚಃ, ಅಸಿಚತಮ್, ಅಸಿಚತ। ಅಸಿಚಮ್, ಅಸಿಚಾವ, ಅಸಿಚಾಮ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಅಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 657. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (3.1.54)

ವೃತ್ತಿ – ಲಿಪಿ–ಸಿಚಿ–ಹ್ವಃ ಪರಸ್ಯ ಚ್ಲೇಃ ಅಙ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಙಿ। ಅಸಿಚತ। ಅಸಿಕ್ತ।

10. ಲಿಪ ಉಪದೇಹೇ। ಉಪದೇಹೇ – ವೃದ್ಧಿಃ। ಲಿಮ್ಪತಿ, ಲಿಮ್ಪತೇ। ಲೇಪ್ತಾ। ಅಲಿಪತ್।, ಅಲಿಪತ, ಅಲಿಪ್ತ। ಇತಿ ಉಭಯಪದಿನಃ।

11. ಕೃತಿ ಛೇದನೇ। ಕೃನ್ತತಿ। ಚಕರ್ತ। ಕರ್ತಿತಾ। ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ। ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಿ। ಅಕರ್ತೀತ್।

12. ಖಿದ ಪರಿಘಾತೇ। ಖಿನ್ದತಿ। ಚಿಖೇದ। ಖೇತ್ತಾ।

13. ಪಿಶ ಅವಯವೇ।ಪಿಂಶತಿ। ಪೇಶಿತಾ।

14. ಓವ್ರಶ್ಚೂ ಛೇದನೇ। ವೃಶ್ಚತಿ। ವವ್ರಶ್ಚ। ವವ್ರಶ್ಚಿಥ, ವವ್ರಷ್ಠ। ವ್ರಶ್ಚಿತಾ, ವ್ರಷ್ಟಾ। ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಿ। ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ। ವ್ರಶ್ಚ್ಯಾತ್। ಅವ್ರಶ್ಚೀತ್, ಅವ್ರಾಕ್ಷೀತ್।

15. ವ್ಯಚ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ। ವಿಚತಿ। ವಿವ್ಯಾಚ। ವಿವಿಚತುಃ। ವ್ಯಚಿತಾ। ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಿ। ವಿಚ್ಯಾತ್। ಅವ್ಯಾಚೀತ್, ಅವ್ಯಚೀತ್। ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ ಇತಿ ತು ನೇಹ ಪ್ರವರ್ತತೇ, ಅನಸೀತಿ ಪರ್ಯುದಾಸೇನ ಕೃನ್ಮಾತ್ರವಿಷಯತ್ವಾತ್। ಉಛಿ।

16. ಉಞ್ಛೋ।ಉಞ್ಛತಿ। ಉಞ್ಛಃ ಕಣಶ ಆದಾನಂ ಕಣಿಶಾದ್ಯರ್ಜನಮ್ ಶೀಲಮ್ ಇತಿ ಯಾದವಃ।

17. ಋಚ್ಛ ಗತೀನ್ದ್ರಿಯಪ್ರಲಯಮೂರ್ತಿಭಾವೇಷು । ಋಚ್ಛತಿ।(614) ಋಚ್ಛತ್ಯೃತಾಮಿತಿ ಗುಣಃ। ದ್ವಿಹಲ್ ಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಅನೇಕಹಲ್ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್ ನುಟ್। ಆನರ್ಚ್ಛ। ಆನರ್ಚ್ಛತುಃ। ಋಚ್ಛಿತಾ।

18. ಉಜ್ಝೀ ಉತ್ಸರ್ಗೇ। ಉಜ್ಝತಿ।

19. ಲುಭ ವಿಮೋಹನೇ। ಲುಭತಿ।

ಪ.ಛೇ.– ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ. – "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಸ್ಯತಿ–ವಕ್ತಿ–ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಣಿ–ಶ್ರಿ–ದ್ರು–ಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಲಿಪಿ–ಸಿಚಿ–ಹ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಪಿ, ಸಿಚಿ, ಹ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಲಿಪ್, ಸಿಚ್, ಮತ್ತು ಹ್ವೇ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ- ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ "ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಸಿಚತ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು , "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಅಸಿಕ್ತ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಕುತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ (ಅಙ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)- ಅಸಿಚತ, ಅಸಿಚೇತಾಮ್, ಅಸಿಚನ್ತ। ಅಸಿಚಥಾಃ, ಅಸಿಚೇಥಾಮ್, ಅಸಿಚಧ್ವಮ್। ಅಸಿಚೇ, ಅಸಿಚಾವಹಿ, ಅಸಿಚಾಮಹಿ।

ಅಙ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ – ಅಸಿಕ್ತ, ಅಸಿಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಸಿಕ್ಷತ। ಅಸಿಕ್ಥಾಃ, ಅಸಿಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಸಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅಸಿಕ್ಷಿ, ಅಸಿಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಸಿಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಸೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

10. ಲಿಪ ಉಪದೇಹೇ (ಲೇಪನಾದಿಗಳಿಂದ ದಪ್ಪವಾಗುವದು/ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವದು) –ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲಿಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆದರೂ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲಿಂಪತಿ, ಲಿಂಪತಃ, ಲಿಂಪನ್ತಿ। ಲಿಂಪಸಿ. ಲಿಂಪಥಃ, ಲಿಂಪಥ। ಲಿಂಪಾಮಿ, ಲಿಂಪಾವಃ, ಲಿಂಪಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಂಪತೇ, ಲಿಂಪೇತೇ, ಲಿಂಪನ್ತೇ। ಲಿಂಪಸೇ, ಲಿಂಪೇಥೇ, ಲಿಂಪಧ್ವೇ। ಲಿಂಪೇ, ಲಿಂಪಾವಹೇ, ಲಿಂಪಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲಿಲೇಪ, ಲಿಲಿಪತುಃ, ಲಿಲಿಲಿಪುಃ। ಲಿಲೇಪಿಥ, ಲಿಲಿಪಥುಃ, ಲಿಲಿಪ। ಲಿಲೇಪ, ಲಿಲಿಪಿವ, ಲಿಲಿಪಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಲಿಪೇ, ಲಿಲಿಪಾತೇ, ಲಿಲಿಪಿರೇ। ಲಿಲಿಪಿಷೇ, ಲಿಲಿಪಾಥೇ, ಲಿಲಿಪಿಧ್ವೇ। ಲಿಲಿಪೇ, ಲಿಲಿಪಿವಹೇ, ಲಿಲಿಪಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲೇಪ್ತಾ, ಲೇಪ್ತಾರೌ, ಲೇಪ್ತಾರಃ। ಲೇಪ್ತಾಸಿ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥಃ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥ। ಲೇಪ್ತಾಸ್ಮಿ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ವಃ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲೇಪ್ತಾ, ಲೇಪ್ತಾರೌ, ಲೇಪ್ತಾರಃ। ಲೇಪ್ತಾಸೇ, ಲೇಪ್ತಾಸಾಥೇ, ಲೇಪ್ತಾಧ್ವೇ। ಲೇಪ್ತಾಹೇ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಲೇಪ್ಸ್ಯತಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯತಃ, ಲೇಪ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಲೇಪ್ಸ್ಯಸಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಥಃ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಥ। ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾವಃ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲೇಪ್ಸ್ಯತೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯೇತೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಲೇಪ್ಸ್ಯಸೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಲೇಪ್ಸ್ಯೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಂಪತು/ಲಿಂಪತಾತ್, ಲಿಂಪತಾಮ್, ಲಿಂಪಂತು। ಲಿಂಪ/ಲಿಂಪತಾತ್ ಲಿಂಪತಮ್, ಲಿಂಪತ। ಲಿಂಪಾನಿ, ಲಿಂಪಾವ, ಲಿಂಪಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಲಿಂಪತಾಮ್, ಲಿಂಪೇತಾಮ್, ಲಿಂಪಂತಾಮ್। ಲಿಂಪಸ್ವ, ಲಿಂಪೇಥಾಮ್, ಲಿಂಪಧ್ವಮ್। ಲಿಂಪೈ, ಲಿಂಪಾವಹೈ, ಲಿಂಪಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅಲಿಂಪತ್, ಅಲಿಂಪತಾಮ್, ಅಲಿಂಪನ್। ಅಲಿಂಪಃ, ಅಲಿಂಪತಮ್, ಅಲಿಂಪತ। ಅಲಿಂಪಮ್, ಅಲಿಂಪಾವ, ಅಲಿಂಪಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಅಲಿಂಪತ, ಅಲಿಂಪೇತಾಮ್, ಅಲಿಂಪಂತ। ಅಲಿಂಪಥಾಃ, ಅಲಿಂಪೇಥಾಮ್, ಅಲಿಂಪಧ್ವಮ್। ಅಲಿಂಪೇ, ಅಲಿಂಪಾವಹಿ, ಅಲಿಂಪಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಂಪೇತ್, ಲಿಂಪೇತಾಮ್, ಲಿಂಪೇಯುಃ। ಲಿಂಪೇಃ, ಲಿಂಪೇತಮ್, ಲಿಂಪೇತ। ಲಿಂಪೇಯಮ್, ಲಿಂಪೇವ, ಲಿಂಪೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಂಪೇತ, ಲಿಂಪೇಯಾತಾಮ್, ಲಿಂಪೇರನ್। ಲಿಂಪೇಥಾಃ, ಲಿಂಪೇಯಾಥಾಮ್, ಲಿಂಪೇಧ್ವಮ್। ಲಿಂಪೇಯ, ಲಿಂಪೇವಹಿ, ಲಿಂಪೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಪ್ಯಾತ್, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಪ್ಯಾಸುಃ। ಲಿಪ್ಯಾಃ, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತ। ಲಿಪ್ಯಾಸಮ್, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ವ, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಲಿಪ್ಸೀಷ್ಟ, ಲಿಪ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಪ್ಸೀರನ್। ಲಿಪ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಲಿಪ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಲಿಪ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಲಿಪ್ಸೀಯ, ಲಿಪ್ಸೀವಹಿ, ಲಿಪ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ಅಲಿಪತ್, ಅಲಿಪತಾಮ್, ಅಲಿಪನ್। ಅಲಿಪಃ, ಅಲಿಪತಮ್, ಅಲಿಪತ। ಅಲಿಪಮ್, ಅಲಿಪಾವ, ಅಲಿಪಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ : (ಅಙ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)– ಅಲಿಪತ, ಅಲಿಪೇತಾಮ್, ಅಲಿಪನ್ತ। ಅಲಿಪಥಾಃ, ಅಲಿಪೇಥಾಮ್, ಅಲಿಪಧ್ವಮ್। ಅಲಿಪೇ, ಅಲಿಪಾವಹಿ, ಅಲಿಪಾಮಹಿ।

ಅಙ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಅಲಿಪ್ತ, ಅಲಿಪಾತಾಮ್, ಅಲಿಪತ। ಅಲಿಪ್ಥಾಃ, ಅಲಿಪಾಥಾಮ್, ಅಲಿಬ್ಧ್ವಮ್। ಅಲಿಪ್ಸಿ, ಅಲಿಪ್ಸ್ವಹಿ, ಅಲಿಪ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ–ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯನ್। ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಃ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ। ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಾವ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ –ಆಲೇಪ್ಸ್ಯತ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಥಾಃ,

ಅಲೇಪ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಲೇಪ್ಸ್ಯೇ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಧಾತು 11. ಕೃತೀ ಛೇದನೇ(ಕತ್ತರಿಸುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಈತ್' ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದನ್ತದಲ್ಲಿ "ಶ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದವು ಬರುತ್ತವೆ. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದಲೂ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಸೇಽಸಿಚಿ-ಕೃತ-ಚೃತ-ಚ್ಛೃತ-ತೃದ-ನೃತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಕೃನ್ತತಿ, ಕೃನ್ತತಃ, ಕೃನ್ತನ್ತಿ। ಕೃನ್ತಸಿ, ಕೃನ್ತಥಃ, ಕೃನ್ತಥ। ಕೃನ್ತಾಮಿ, ಕೃನ್ತಾವಃ, ಕೃನ್ತಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತತುಃ, ಚಕೃತುಃ। ಚಕರ್ತಿಥ, ಚಕೃತಥುಃ, ಚಕೃತ। ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತಿವ, ಚಕೃತಿಮ।

ಲುಟ್: ಕರ್ತಿತಾ, ಕರ್ತಿತಾರೌ, ಕರ್ತಿತಾರಃ। ಕರ್ತಿತಾಸಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥ। ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ವಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯತಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಕರ್ತಿಷ್ಯಸಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥ। ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಃ।

ವಿಕಲ್ಪ ಪಕ್ಷ– "ಸೇಽಸಿಚಿ-ಕೃತ-ಚೃತ-ಚ್ಛೃತ-ತೃದ-ನೃತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು, ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಕರ್ತ್ಸ್ಯಸಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಥಃ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಥ। ಕರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಕೃನ್ತತು/ಕೃನ್ತತಾತ್, ಕೃನ್ತತಾಮ್, ಕೃನ್ತನ್ತು। ಕೃನ್ತ/ಕೃನ್ತತಾತ್, ಕೃನ್ತತಮ್, ಕೃನ್ತತ। ಕೃನ್ತಾನಿ, ಕೃನ್ತಾವ, ಕೃನ್ತಾಮ।

ಲಙ್: ಅಕೃನ್ತತ್, ಅಕೃನ್ತತಾಮ್, ಅಕೃನ್ತನ್। ಅಕೃನ್ತಃ, ಅಕೃನ್ತತಮ್, ಅಕೃನ್ತತ। ಅಕೃನ್ತಮ್, ಅಕೃನ್ತಾವ, ಅಕೃನ್ತಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಕೃನ್ತೇತ್, ಕೃನ್ತೇತಾಮ್, ಕೃನ್ತೇಯುಃ। ಕೃನ್ತೇಃ, ಕೃನ್ತೇತಮ್, ಕೃನ್ತೇತ। ಕೃನ್ತೇಯಮ್, ಕೃನ್ತೇವ, ಕೃನ್ತೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಕೃತ್ಯಾತ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸುಃ। ಕೃತ್ಯಾಃ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತ। ಕೃತ್ಯಾಸಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ವ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಅಕರ್ತೀತ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕರ್ತಿಷುಃ। ಅಕರ್ತೀಃ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಟಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಟ। ಅಕರ್ತಿಷಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ವ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ್,ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಕರ್ತಿಷ್ಯನ್। ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಃ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ। ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷ: ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯನ್। ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಃ, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತ। ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 12. ಖಿದ –ಪರಿಘಾತೇ(ಹೊಡೆಯುವದು, ಕಷ್ಟಪಡಿಸುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಖಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬಂದಿವೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿನ್ದತಿ, ಖಿನ್ದತಃ, ಖಿನ್ದನ್ತಿ। ಖಿನ್ದಸಿ, ಖಿನ್ದಥಃ, ಖಿನ್ದಥ। ಖಿನ್ದಾಮಿ, ಖಿನ್ದಾವಃ, ಖಿನ್ದಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚಿಖೇದ, ಚಿಖಿದತುಃ, ಚಿಖಿದುಃ। ಚಿಖೇದಿಥ, ಚಿಖಿದಥುಃ, ಚಿಖಿದ। ಚಿಖೇದ, ಚಿಖಿದಿವ, ಚಿಖಿದಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖೇತ್ತಾ, ಖೇತ್ತಾರೌ, ಖೇತ್ತಾರಃ। ಖೇತ್ತಾಸಿ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥ। ಖೇತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಖೇತ್ತಾಸ್ವಃ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯತಃ, ಖೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಖೇತ್ಸ್ಯಸಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯಥಃ, ಖೇತ್ಸ್ಯಥ। ಖೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಖೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿನ್ದತು/ ಖಿನ್ದತಾತ್, ಖಿನ್ದತಾಮ್, ಖಿನ್ದನ್ತು। ಖಿನ್ದ/ ಖಿನ್ದತಾತ್, ಖಿನ್ದತಮ್, ಖಿನ್ದತ। ಖಿನ್ದಾನಿ, ಖಿನ್ದಾವ, ಖಿನ್ದಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಖಿನ್ದತ್, ಅಖಿನ್ದತಾಮ್, ಅಖಿನ್ದನ್। ಅಖಿನ್ದಃ, ಅಖಿನ್ದತಮ್, ಅಖಿನ್ದತ। ಅಖಿನ್ದಮ್, ಅಖಿನ್ದಾವ, ಅಖಿನ್ದಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿನ್ದೇತ್, ಖಿನ್ದೇತಾಮ್, ಖಿನ್ದೇಯುಃ। ಖಿನ್ದೇಃ, ಖಿನ್ದೇತಮ್, ಖಿನ್ದೇತ। ಖಿನ್ದೇಯಮ್, ಖಿನ್ದೇವ, ಖಿನ್ದೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿದ್ಯಾತ್, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಖಿದ್ಯಾಸುಃ। ಖಿದ್ಯಾಃ, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತ। ಖಿದ್ಯಾಸಮ್, ಖಿದ್ಯಾಸ್ವ, ಖಿದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಖೈತ್ಸೀತ್, ಅಖೈತ್ತಾಮ್, ಅಖೈತ್ಸುಃ। ಅಖೈತ್ಸೀಃ, ಅಖೈತ್ತಮ್, ಅಖೈತ್ತ। ಅಖೈತ್ಸಮ್, ಅಖೈತ್ಸ್ವ, ಅಖೈತ್ಸ್ಮ।

ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಖೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯನ್। ಅಖೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅಖೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯತ। ಅಖೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಖೇತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 13. ಪಿಶ–ಅವಯವೇ(ವಿಭಾಗಿಸುವದು, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವದು ಎಂಬ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಿಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಪಿಂಶ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಂಶತಿ, ಪಿಂಶತಃ, ಪಿಂಶನ್ತಿ। ಪಿಂಶಸಿ, ಪಿಂಶಥಃ, ಪಿಂಶಥ। ಪಿಂಶಾಮಿ, ಪಿಂಶಾವಃ, ಪಿಂಶಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಪೇಶ, ಪಿಪಿಶತುಃ ಪಿಪಿಶುಃ। ಪಿಪೇಶಿಥ, ಪಿಪಿಶಥುಃ, ಪಿಪಿಶ। ಪಿಪೇಶ, ಪಿಪಿಶಿವ, ಪಿಪಿಶಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪೇಶಿತಾ, ಪೇಶಿತಾರೌ, ಪೇಶಿತಾರಃ। ಪೇಶಿತಾಸಿ, ಪೇಶಿತಾಸ್ಥಃ, ಪೇಶಿತಾಸ್ಥ। ಪೇಶಿತಾಸ್ಮಿ, ಪೇಶಿತಾಸ್ವಃ, ಪೇಶಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪೇಶಿಷ್ಯತಿ, ಪೇಶಿಷ್ಯತಃ, ಪೇಶಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಪೇಶಿಷ್ಯಸಿ, ಪೇಶಿಷ್ಯಥಃ, ಪೇಶಿಷ್ಯಥ। ಪೇಶಿಷ್ಯಾಮಿ, ಪೇಶಿಷ್ಯಾವಃ, ಪೇಶಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಂಶತು/ಪಿಂಶತಾತ್, ಪಿಂಶತಾಮ್, ಪಿಂಶನ್ತು। ಪಿಂಶ/ ಪಿಂಶತಾತ್, ಪಿಂಶತಮ್, ಪಿಂಶತ। ಪಿಂಶಾನಿ, ಪಿಂಶಾವ, ಪಿಂಶಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅಪಿಂಶತ್, ಅಪಿಂಶತಾಮ್, ಅಪಿಂಶನ್। ಅಪಿಂಶಃ, ಅಪಿಂಶತಮ್, ಅಪಿಂಶತ। ಅಪಿಂಶಮ್, ಅಪಿಂಶಾವ, ಅಪಿಂಶಾಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಂಶೇತ್, ಪಿಂಶೇತಾಮ್, ಪಿಂಶೇಯುಃ। ಪಿಂಶೇಃ, ಪಿಂಶೇತಮ್, ಪಿಂಶೇತ। ಪಿಂಶೇಯಮ್, ಪಿಂಶೇವ, ಪಿಂಶೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಶ್ಯಾತ್, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಿಶ್ಯಾಸುಃ। ಪಿಶ್ಯಾಃ, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತ। ಪಿಶ್ಯಾಸಮ್, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ವ, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:ರೂಪಗಳು:ಅಪೇಶೀತ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪೇಶಿಷುಃ। ಅಪೇಶೀಃ, ಅಪೇಶಿಷ್ಟಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಟ। ಅಪೇಶಿಷಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ವ, ಅಪೇಶಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅಪೇಶಿಷ್ಯತ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯನ್। ಅಪೇಶಿಷ್ಯಃ, ಅಪೇಶಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯತ। ಅಪೇಶಿಷ್ಯಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯಾವ, ಅಪೇಶಿಷ್ಯಾಮ।

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮುಚಾದಿಗಣಪಠಿದ ಧಾತುಗಳಾಗಿದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವು ಬಂದಿತ್ತು. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾತು 14. ಓವ್ರಶ್ಚೂ-ಛೇದನೆ(ಕತ್ತರಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವ್ರಶ್ಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು (ಊತ್)ಊ ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಞ್-ಊದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಾಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ವೃಶ್ಚತಿ- 'ವ್ರಸ್ಚ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್', ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ, ನಂತರ 'ಶ (ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ

ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ "ಗ್ರಹಿ–ಜ್ಯಾ–ವಯಿ–ವ್ಯಧಿ–ವಷ್ಟಿ–ವಿಚತಿ–ವೃಶ್ಚತಿ–ಪೃಚ್ಛತಿ–ಭೃಜ್ಜತೀನಾಮ್ ಜಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್ರ' ದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ವೃಸ್ಚ್+ಅ+ತಿ=ವೃಶ್ಚತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2. ವವ್ರಶ್ಚ– ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ವ್ರಶ್ಚ್' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ವೃಶ್ಚ' ಎಂದಾಗಿ, "ಹಲಾದಿಶೇಷ" ವಾದಮೇಲೆ "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್' ಬಂದು ಮತ್ತೆ "ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ" ವವ್ರಶ್ಚ್+ಅ=ವವ್ರಶ್ಚ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಲ್, ವಸ್, ಮತ್ತು ಮಸ್ ಗಳಿಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚತಿ, ವೃಶ್ಚತಃ, ವೃಶ್ಚನ್ತಿ। ವೃಶ್ಚಸಿ, ವೃಶ್ಚಥಃ, ವೃಶ್ಚಥ। ವೃಶ್ಚಾಮಿ, ವೃಶ್ಚಾವಃ, ವೃಶ್ಚಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ವವ್ರಶ್ಚ, ವವ್ರಶ್ಚತುಃ, ವವ್ರಶ್ಚುಃ। ವವ್ರಶ್ಚಿಥ/ವವ್ರಷ್ಠ, ವವ್ರಶ್ಚಥುಃ, ವವ್ರಶ್ಚ। ವವ್ರಶ್ಚ, ವವ್ರಶ್ಚಿವ, ವರ್ವಶ್ಚಿಮ।

ಲುಟ್:

ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವ್ರಶ್ಚಿತಾ, ವ್ರಶ್ಚಿತಾರೌ, ವ್ರಶ್ಚಿತಾರಃ।ವ್ರಶ್ಚಿತಾಸಿ, ವ್ರಶ್ಚಿತಾಸ್ಥಃ, ವ್ರಶ್ಚಿತಾಸ್ಥ। ವ್ರಶ್ಚಿತಾಸ್ಮಿ, ವ್ರಶ್ಚಿತಾಸ್ವಃ, ವ್ರಶ್ಚಿತಾಸ್ಮಃ। ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: – ವ್ರಷ್ಟಾ, ವ್ರಷ್ಟಾರೌ, ವ್ರಷ್ಟಾರಃ। ವ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ವ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ವ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥ। ವ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ವ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ವ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಃ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯನ್ತಿ। ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಸಿ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಥಃ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಥ। ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾವಃ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: – ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ,ವ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ।ವ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಥ। ವ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚತು/ವೃಶ್ಚತಾತ್, ವೃಶ್ಚತಾಮ್, ವೃಶ್ಚನ್ತು। ವೃಶ್ಚ/ವೃಶ್ಚತಾತ್, ವೃಶ್ಚತಮ್, ವೃಶ್ಚತ। ವ್ರಶ್ಚಾನಿ, ವೃಶ್ಚಾವ, ವೃಶ್ಚಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವೃಶ್ಚತ್, ಅವೃಶ್ಚತಾಮ್, ಅವೃಶ್ಚನ್। ಅವೃಶ್ಚಃ, ಅವೃಶ್ಚತಮ್, ಅವೃಶ್ಚತ। ಅವೃಶ್ಚಮ್, ಅವೃಶ್ಚಾವ, ಅವೃಶ್ಚಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚೇತ್, ವೃಶ್ಚೇತಾಮ್, ವೃಶ್ಚೇಯುಃ। ವೃಶ್ಚೇಃ, ವೃಶ್ಚೇತಮ್, ವೃಶ್ಚೇತ। ವೃಶ್ಚೇಯಮ್, ವೃಶ್ಚೇವ, ವೃಶ್ಚೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚ್ಯಾತ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸುಃ। ವೃಶ್ಚ್ಯಾಃ, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ತ। ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸಮ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ವ, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವೃದ್ಧಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಶ್ಚೀತ್, ಅವ್ರಸ್ಚಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷುಃ। ಅವ್ರಶ್ಚೀಃ, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಟಮ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಟ। ಅವ್ರಶ್ಚಿಷಮ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ವ, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಮ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅವ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅವ್ರಾಕ್ಷುಃ। ಅವ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅವ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅವ್ರಾಷ್ಟ। ಅವ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅವ್ರಾಕ್ಷ್ವ, ಅವ್ರಾಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯನ್। ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಃ, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಮ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತ। ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾವ, ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾಮ।

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯನ್। ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯಃ, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯತ। ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 15. ವ್ಯಚ-ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ(ಮೋಸಮಾಡುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ(ಅ)' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ (ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) "ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ-ವಯಿ-ವ್ಯಧಿ-ವಷ್ಟಿ-ವಿಚತಿ-ವೃಶ್ಚತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ-ಭೃಜ್ಜತೀನಾಮ್ ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಚ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಬಂದು 'ವಿಚ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚತಿ, ವಿಚತಃ, ವಿಚನ್ತಿ। ವಿಚಸಿ, ವಿಚಥಃ, ವಿಚಥ। ವಿಚಾಮಿ, ವಿಚಾವಃ, ವಿಚಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿವ್ಯಾಚ, ವಿವಿಚತುಃ, ವಿವಿಚುಃ। ವಿವ್ಯಚಿಥ, ವಿವಿಚಥುಃ, ವಿವಿಚ। ವಿವ್ಯಾಚ/ವಿವ್ಯಚ, ವಿವಿಚಿವ, ವಿವಿಚಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಚಿತಾ, ವ್ಯಚಿತಾರೌ, ವ್ಯಚಿತಾರಃ। ವ್ಯಚಿತಾಸಿ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಥಃ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಥ। ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಮಿ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ವಃ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಃ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯನ್ತಿ। ವ್ಯಚಿಷ್ಯಸಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಥಃ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಥ। ವ್ಯಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಾವಃ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚತು/ವಿಚತಾತ್, ವಿಚತಾಮ್, ವಿಚನ್ತು। ವಿಚ/ವಿಚತಾತ್, ವಿಚತಮ್, ವಿಚತ। ವಿಚಾನಿ ವಿಚಾವ, ವಿಚಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿಚತ್, ಅವಿಚತಾಮ್, ಅವಿಚನ್। ಅವಿಚಃ, ಅವಿಚತಮ್, ಅವಿಚತ। ಅವಿಚಮ್, ಅವಿಚಾವ, ಅವಿಚಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚೇತ್, ವಿಚೇತಾಮ್, ವಿಚೇಯುಃ। ವಿಚೇಃ, ವಿಚೇತಮ್, ವಿಚೇತ। ವಿಚೇಯಮ್, ವಿಚೇವ, ವಿಚೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚ್ಯಾತ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸುಃ। ವಿಚ್ಯಾಃ, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತ। ವಿಚ್ಯಾಸಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:

ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ "ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅವ್ಯಾಚೀತ್/ಅವ್ಯಚೀತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಾಚೀತ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷುಃ। ಅವ್ಯಾಚೀಃ, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಟಮ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಟ। ಅವ್ಯಾಚಿಷಮ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ವ, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಮ"

ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಚೀತ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷುಃ। ಅವ್ಯಚೀಃ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಟಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಟ। ಅವ್ಯಚಿಷಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ವ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಮ"

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತ್, ಅವ್ಯಸ್ಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯನ್। ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಃ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತ। ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಾವ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 16. ಉಛಿ– ಉಞ್ಛೇ (ಧಾನ್ಯದ ಒಂದೊಂದೇ ಕಾಳನ್ನು ಆರಿಸುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಉಛ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'(ನ್) ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದು, 'ಞ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಉಞ್ಛ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. (ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುನಿಗಳು ರೈತರು ಫಸಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದಮೇಲೆ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಶಿಲೋಞ್ಛ' ವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು).

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛತಿ, ಉಞ್ಛತಃ, ಉಞ್ಛನ್ತಿ। ಉಞ್ಛಸಿ, ಉಞ್ಛಥಃ, ಉಞ್ಛಥ। ಉಞ್ಛಾಮಿ, ಉಞ್ಛಾವಃ, ಉಞ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಇದು ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕಾರ, ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕ್ರ। ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕಾರ/ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕರ, ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕೃವ, ಉಞ್ಛಾಞ್ಚಕೃಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛಿತಾ, ಉಞ್ಛಿತಾರೌ, ಉಞ್ಛಿತಾರಃ। ಉಞ್ಛಿತಾಸಿ, ಉಞ್ಛಿತಾಸ್ಥಃ, ಉಞ್ಛಿತಾಸ್ಥ। ಉಞ್ಛಿತಾಸ್ಮಿ, ಉಞ್ಛಿತಾಸ್ವಃ, ಉಞ್ಛಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛಿಷ್ಯತಿ, ಉಞ್ಛಿಷ್ಯತಃ, ಉಞ್ಛಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಉಞ್ಛಿಷ್ಯಸಿ, ಉಞ್ಛಿಷ್ಯಥಃ, ಉಞ್ಛಿಷ್ಯಥ। ಉಞ್ಛಿಷ್ಯಾಮಿ, ಉಞ್ಛಿಷ್ಯಾವಃ, ಉಞ್ಛಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛತು/ಉಞ್ಛತಾತ್, ಉಞ್ಛತಾಮ್, ಉಞ್ಛನ್ತು। ಉಞ್ಛ/ ಉಞ್ಛತಾತ್, ಉಞ್ಛತಮ್, ಉಞ್ಛತ। ಉಞ್ಛಾನಿ, ಉಞ್ಛಾವ, ಉಞ್ಛಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಔಞ್ಛತ್, ಔಞ್ಛತಾಮ್, ಔಞ್ಛನ್। ಔಞ್ಛಃ, ಔಞ್ಛತಮ್, ಔಞ್ಛತ। ಔಞ್ಛಮ್, ಔಞ್ಛಾವ, ಔಞ್ಛಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛೇತ್, ಉಞ್ಛೇತಾಮ್, ಉಞ್ಛೇಯುಃ। ಉಞ್ಛೇಃ, ಉಞ್ಛೇತಮ್, ಉಞ್ಛೇತ। ಉಞ್ಛೇಯಮ್, ಉಞ್ಛೇವ, ಉಞ್ಛೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಛ್ಯಾತ್, ಉಞ್ಛ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉ ಉಞ್ಛ್ಯಾಸುಃ। ಉಞ್ಛ್ಯಾಃ, ಉಞ್ಛ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಉಞ್ಛ್ಯಾಸ್ತ। ಉಞ್ಛ್ಯಾಸಮ್, ಉಞ್ಛ್ಯಾಸ್ವ, ಉಞ್ಛ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಔಞ್ಛೀತ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ಟಾಮ್, ಔಞ್ಛಿಷುಃ। ಔಞ್ಛೀಃ, ಔಞ್ಛಿಷ್ಟಮ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ಟ। ಔಞ್ಛಿಷಮ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ವ, ಔಞ್ಛಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಔಞ್ಛಿಷ್ಯತ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ಯತಾಮ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ಯನ್। ಔಞ್ಛಿಷ್ಯಃ, ಔಞ್ಛಿಷ್ಯತಮ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ಯತ। ಔಞ್ಛಿಷ್ಯಮ್, ಔಞ್ಛಿಷ್ಯಾವ, ಔಞ್ಛಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 17. ಋಚ್ಛ- ಗತಿ-ಇನ್ದ್ರಿಯಪ್ರಳಯ- ಮೂರ್ತಿಭಾವೇಷು (ಗತಿ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಬಲ ನಷ್ಟವಾಗುವದು, ಕಠಿಣವಾಗುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಋಚ್ಛ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೂಲರೂಪವು 'ಋಛ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಛೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾ(ತ್)ಗಮ ಬಂದು, 'ಛ್' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದು, 'ಋಚ್ಛ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛತಿ, ಋಚ್ಛತಃ, ಋಚ್ಛನ್ತಿ। ಋಚ್ಛಸಿ, ಋಚ್ಛಥಃ, ಋಚ್ಛಥ। ಋಚ್ಛಾಮಿ, ಋಚ್ಛಾವಃ, ಋಚ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಆನರ್ಛ, ಆನರ್ಛತುಃ, ಆನರ್ಛುಃ। ಆನರ್ಛಿತ, ಆನರ್ಛಥುಃ, ಆನರ್ಛ। ಆನರ್ಛ, ಆನರ್ಛಿವ, ಆನರ್ಛಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛಿತಾ, ಋಚ್ಛಿತಾರೌ, ಋಚ್ಛಿತಾರಃ। ಋಚ್ಛಿತಾಸಿ, ಋಚ್ಛಿತಾಸ್ಥಃ, ಋಚ್ಛಿತಾಸ್ಥ। ಋಚ್ಛಿತಾಸ್ಮಿ, ಋಚ್ಛಿತಾಸ್ವಃ, ಋಚ್ಛಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛಿಷ್ಯತಿ, ಋಚ್ಛಿಷ್ಯತಃ, ಋಚ್ಛಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಋಚ್ಛಿಷ್ಯಸಿ, ಋಚ್ಛಿಷ್ಯಥಃ, ಋಚ್ಛಿಷ್ಯಥ। ಋಚ್ಛಿಷ್ಯಾಮಿ, ಋಚ್ಛಿಷ್ಯಾವಃ, ಋಚ್ಛಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛತು/ಋಚ್ಛತಾತ್. ಋಚ್ಛತಾಮ್, ಋಚ್ಛನ್ತು। ಋಚ್ಛ/ ಋಚ್ಛತಾತ್, ಋಚ್ಛತಮ್, ಋಚ್ಛತ। ಋಚ್ಛಾನಿ, ಋಚ್ಛಾವ, ಋಚ್ಛಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚ್ಛತ್, ಆರ್ಚ್ಛತಾಮ್, ಆರ್ಚ್ಛನ್। ಆರ್ಚ್ಛಃ, ಆರ್ಚ್ಛತಮ್, ಆರ್ಚ್ಛತ। ಆರ್ಚ್ಛಮ್, ಅರ್ಚ್ಛಾವ, ಆರ್ಚ್ಛಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛೇತ್, ಋಚ್ಛೇತಾಮ್, ಋಚ್ಛೇಯುಃ। ಋಚ್ಛೇಃ, ಋಚ್ಛೇತಮ್, ಋಚ್ಛೇತ। ಋಚ್ಛೇಯಮ್, ಋಚ್ಛೇವ, ಋಚ್ಛೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛ್ಯಾತ್, ಋಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಋಚ್ಛ್ಯಾಸುಃ। ಋಚ್ಛ್ಯಾಃ, ಋಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಋಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತ।ಋಚ್ಛ್ಯಾಸಮ್, ಋಚ್ಛ್ಯಾಸ್ವ, ಋಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚ್ಛೀತ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಟಾಮ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷುಃ। ಆರ್ಚ್ಛೀಃ, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಟಮ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಟ। ಆರ್ಚ್ಛಿಷಮ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ವ, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯತ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯತಾಮ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯನ್। ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯಃ, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯತಮ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯತ। ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯಮ್, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯಾವ, ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 18.ಉಜ್ಝ –ಉತ್ಸರ್ಗೇ (ತ್ಯಜಿಸುವದು):

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝತಿ, ಉಜ್ಝತಃ, ಉಜ್ಝನ್ತಿ। ಉಜ್ಝಸಿ, ಉಜ್ಝಥಃ, ಉಜ್ಝಥ। ಉಜ್ಝಾಮಿ, ಉಜ್ಝಾವಃ, ಉಜ್ಝಾಮಃ।

ಅನು ಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕಾರ, ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕ್ರ।ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕಾರ, ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕೃವ, ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕೃಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝಿತಾ, ಉಜ್ಝಿತಾರೌ, ಉಜ್ಝಿತಾರಃ। ಉಜ್ಝಿತಾಸಿ, ಉಜ್ಝಿತಾಸ್ಥಃ, ಉಜ್ಝಿತಾಸ್ಥ।ಉಜ್ಝಿತಾಸ್ಮಿ, ಉಜ್ಝಿತಾಸ್ವಃ, ಉಜ್ಝಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝಿಷ್ಯತಿ, ಉಜ್ಝಿಷ್ಯತಃ, ಉಜ್ಝಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಉಜ್ಝಿಷ್ಯಸಿ, ಉಜ್ಝಿಷ್ಯಥಃ, ಉಜ್ಝಿಷ್ಯಥ। ಉಜ್ಝಿಷ್ಯಾಮಿ, ಉಜ್ಝಿಷ್ಯಾವಃ, ಉಜ್ಝಿಷ್ಯಾಮಃ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝತು/ಉಜ್ಝತಾತ್, ಉಜ್ಝತಾಮ್, ಉಜ್ಝನ್ತು। ಉಜ್ಝ/ ಉಜ್ಝತಾತ್, ಉಜ್ಝತಮ್, ಉಜ್ಝತ। ಉಜ್ಝಾನಿ ಉಜ್ಝಾವ, ಉಜ್ಝಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಔಜ್ಝತ್, ಔಜ್ಝತಾಮ್, ಔಜ್ಝನ್। ಔಜ್ಝಃ, ಔಜ್ಝತಮ್, ಔಜ್ಝತ। ಔಜ್ಝಮ್, ಔಜ್ಝಾವ, ಔಜ್ಝಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝೇತ್, ಉಜ್ಝೇತಾಮ್, ಉಜ್ಝೇಯುಃ। ಉಜ್ಝೇಃ, ಉಜ್ಝೇತಮ್, ಉಜ್ಝೇತ। ಉಜ್ಝೆಯಮ್, ಉಜ್ಝೇವ, ಉಜ್ಝೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಝ್ಯಾತ್, ಉಜ್ಝ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉಜ್ಝ್ಯಾಸುಃ। ಉಜ್ಝ್ಯಾಃ, ಉಜ್ಝ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಉಜ್ಝ್ಯಾಸ್ತ। ಉಜ್ಝ್ಯಾಸಮ್, ಉಜ್ಝ್ಯಾಸ್ವ, ಉಜ್ಝ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಔಜ್ಝೀತ್, ಔಜ್ಝಿಷ್ಟಾಮ್, ಔಜ್ಝಿಷುಃ। ಔಜ್ಝೀಃ, ಔಜ್ಝಿಷ್ಟಮ್, ಔಜ್ಝಿಷ್ಟ। ಔಜ್ಝಿಷಮ್ ಔಜ್ಝಿಷ್ವ, ಔಜ್ಝಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಔಜ್ಝಿಷ್ಯತ್, ಔಜ್ಝಿಷ್ಯತಾಮ್, ಔಜ್ಝಿಷ್ಯನ್। ಔಜ್ಝಿಷ್ಯಃ, ಔಜ್ಝಿಷ್ಯತಮ್,

ಔಜ್ಝಿಷ್ಯತ। ಔಜ್ಝಿಷ್ಯಮ್, ಔಜ್ಝಿಷ್ಯಾವ, ಔಜ್ಝಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 19. ಲುಭ – ವಿಮೋಹನೇ (ಆಸೆಯಿಂದ ಮೋಹಗೊಳ್ಳುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲುಭ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಭತಿ, ಲುಭತಃ, ಲುಭನ್ತಿ। ಲುಭಸಿ, ಲುಭಥಃ, ಲುಭಥ। ಲುಭಾಮಿ, ಲುಭಾವಃ, ಲುಭಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಲೋಭ, ಲುಲುಭತುಃ, ಲುಲುಭುಃ। ಲುಲೋಭಿಥ, ಲುಲುಭಥುಃ, ಲುಲುಭ। ಲುಲೋಭ, ಲುಲುಭಿವ, ಲುಲುಭಿಮ।

(ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 658. ತೀಷ-ಸಹ-ಲುಭ-ರುಷ-ರಿಷಃ (7.2.48)

ವೃತ್ತಿ – ಇಚ್ಛತ್ಯಾದೇಃ ಪರಸ್ಯ ತಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಲೋಭಿತಾ, ಲೋಬ್ಧಾ।ಲೋಭಿಷ್ಯತಿ। ಲುಭತು। ಅಲುಭತ್। ಲುಭೇತ್। ಲುಭ್ಯಾತ್। ಅಲೋಭೀತ್। ಅಲೊಭಿಷ್ಯತ್।

20,21. ತೃಪ ತೃಮ್ಫ ತೃಪ್ತೌ। ತೃಪತಿ। ತತರ್ಪ। ತರ್ಪಿತಾ। ಅತರ್ಪೀತ್। ತೃಮ್ಫತಿ। ವಾ। ಶೇ ತೃಮ್ಫಾದೀನಾಂ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ

ಆದಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕಾರೇ, ತೇನ ಯೇಽತ್ರ ನಕಾರಾನುಷಕ್ತಾಃ ತೇ ತೃಮ್ಫಾದಯಃ। ತತೃಮ್ಫ। ತೃಫ್ಯಾತ್। 22,23.ಮೃಡ ಪೃಡ ಸುಖನೇ। ಮೃಡತಿ।ಪೃಡತಿ।

24. ಶುನ ಗತೌ। ಶುನತಿ।

25. ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್। ಇಚ್ಛತಿ। ಏಷಿತಾ। ಏಷ್ಟಾ। ಏಷಿಷ್ಯತಿ। ಇಷ್ಯಾತ್। ಐಷೀತ್।

26. ಕುಟ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ। (587) ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿತಿ ಙಿತ್ವಮ್। ಚುಕುಟಿಥ ಚುಕೋಟ, ಚುಕುಟ। ಕುಟಿತಾ।

27. ಪುಟ ಸಂಶ್ಲೇಷಣೇ। ಪುಟತಿ। ಪುಟಿತಾ।

28. ಸ್ಫುಟ ವಿಕಸನೇ। ಸ್ಫುಟತಿ। ಸ್ಫುಟಿತಾ।

29. 30. ಸ್ಫುರ, ಸ್ಫುಲ ಸಂಚಲನೇ। ಸ್ಫುರತಿ। ಸ್ಫುಲತಿ।

ಪ.ಛೇ.– ತಿ, ಇಷ-ಸಹ-ಲುಭ-ರುಷ-ರಿಷಃ।

ಅ.ವೃ.– "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್'ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಞ್-ಊದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಇಷ್, ಸಹ್, ಲುಭ್, ಖುಷ್, ಮತ್ತು ರಿಷ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ತ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯವಾಗಿ

ಬರುವ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ.

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲೋಭಿತಾ, ಲೋಭಿತಾರೌ, ಲೋಭಿತಾರಃ। ಲೋಭಿತಾಸಿ, ಲೋಭಿತಾಸ್ಥಃ, ಲೋಭಿತಾಸ್ಥ। ಲೋಭಿತಾಸ್ಮಿ, ಲೋಭಿತಾಸ್ವಃ, ಲೋಭಿತಾಸ್ಮಃ।

ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ: ಲೋಬ್ಧಾ, ಲೋಬ್ಧಾರೌ, ಲೋಭ್ಧಾರಃ। ಲೋಬ್ಧಾಸಿ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ಥಃ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ಥ। ಲೋಬ್ಧಾಸ್ಮಿ, ಲೋಭ್ಧಾಸ್ವಃ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲೋಭಿಷ್ಯತಿ, ಲೋಭಿಷ್ಯತಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಲೋಭಿಷ್ಯಸಿ, ಲೋಭಿಷ್ಯಥಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಥ। ಲೋಭಿಷ್ಯಾಮಿ, ಲೋಭಿಷ್ಯಾವಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಭತು/ಲುಭತಾತ್, ಲುಭತಾಮ್, ಲುಭನ್ತು। ಲುಭ/ ಲುಭತಾತ್, ಲುಭತಮ್, ಲುಭತ। ಲುಭಾನಿ, ಲುಭಾವ, ಲುಭಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಲುಭತ್, ಅಲುಭತಾಮ್, ಅಲುಭನ್। ಅಲುಭಃ, ಅಲುಭತಮ್, ಅಲುಭತ। ಅಲುಭಮ್, ಅಲುಭಾವ, ಅಲುಭಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಲುಭೇತ್, ಲುಭೇತಾಮ್, ಲುಭೇಯುಃ। ಲುಭೇಃ, ಲುಭೇತಮ್, ಲುಭೇತ। ಲುಭೇಯಮ್, ಲುಭೇವ, ಲುಭೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಭ್ಯಾತ್, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲುಭ್ಯಾಸುಃ। ಲುಭ್ಯಾಃ, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತ। ಲುಭ್ಯಾಸಮ್, ಲುಭ್ಯಾಸ್ವ, ಲುಭ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಲೋಭೀತ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಲೋಭಿಷುಃ। ಅಲೋಭೀಃ, ಅಲೊಭಿಷ್ಟಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಟ। ಅಲೋಭಿಷಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ವ, ಅಲೋಭಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಲೋಭಿಷ್ಯತ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯನ್। ಅಲೋಭಿಷ್ಯಃ, ಅಲೋಭಿಷ್ಯತಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯತ। ಅಲೋಭಿಷ್ಯಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯಾವ, ಅಲೋಭಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 20. ತೃಪ –ತೃಪ್ತೌ (ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು/ರಾಜೀ ಆಗುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ತೃಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪತಿ, ತೃಪತಃ, ತೃಪನ್ತಿ। ತೃಪಸಿ, ತೃಪಥಃ, ತೃಪಥ। ತೃಪಾಮಿ, ತೃಪಾವಃ, ತೃಪಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ತತರ್ಪ, ತತೃಪತುಃ, ತತೃಪುಃ। ತತರ್ಪಿಥ, ತತೃಪಥುಃ, ತತೃಪ। ತತರ್ಪ, ತತೃಪಿವ, ತತೃಪಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ತರ್ಪಿತಾ, ತರ್ಪಿತಾರೌ, ತರ್ಪಿತಾರಃ। ತರ್ಪಿತಾಸಿ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ಥ। ತರ್ಪಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ತರ್ಪಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ಪಿಷ್ಯತಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತರ್ಪಿಷ್ಯಸಿ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಥಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಥ। ತರ್ಪಿಷ್ಯಾಮಿ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಾವಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪತು,/ತೃಪತಾತ್, ತೃಪತಾಮ್, ತೃಪನ್ತು। ತೃಪ/ತೃಪತಾತ್, ತೃಪತಮ್, ತೃಪತ। ತೃಪಾಣಿ, ತೃಪಾವ, ತೃಪಾಮ।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅತೃಪತ್, ಅತೃಪತಾಮ್, ಅತೃಪನ್। ಅತೃಪಃ, ಅತೃಪತಮ್, ಅತೃಪತ। ಅತೃಪಂ, ಅತೃಪಾವ, ಅತೃಪಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪೇತ್, ತೃಪೇತಾಮ್, ತೃಪೇಯುಃ। ತೃಪೇಃ, ತೃಪೇತಮ್, ತೃಪೇತ। ತೃಪೇಯಮ್, ತೃಪೇವ, ತೃಪೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪ್ಯಾತ್, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃಪ್ಯಾಸುಃ। ತೃಪ್ಯಾಃ, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತ। ತೃಪ್ಯಾಸಮ್, ತೃಪ್ಯಾಸ್ವ, ತೃಪ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಪೀತ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತರ್ಪಿಷುಃ। ಅತರ್ಪೀಃ, ಅತರ್ಪಿಷ್ಟಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಟ। ಅತರ್ಪಿಷಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ವ, ಅತರ್ಪಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯನ್। ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಃ, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತ। ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಾವ, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 21. ತೃಮ್ಫ –ತೃಪ್ತೌ(ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು)–ಇದರಲ್ಲಿ ತೃಮ್ಫ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಫತಿ, ತೃಮ್ಫತಃ, ತೃಮ್ಫನ್ತಿ। ತೃಮ್ಫಸಿ, ತೃಮ್ಫಥಃ, ತೃಮ್ಫಥ। ತೃಮ್ಫಾಮಿ, ತೃಮ್ಫಾವಃ, ತೃಮ್ಫಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ತತೃಮ್ಫ, ತತೃಮ್ಫತುಃ, ತತೃಮ್ಫುಃ। ತತೃಮ್ಫಿಥ, ತತೃಮ್ಫಥುಃ, ತತೃಮ್ಫ। ತತೃಮ್ಫ, ತತೃಮ್ಫಿವ, ತತೃಮ್ಫಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಫಿತಾ, ತೃಮ್ಫಿತಾರೌ, ತೃಮ್ಫಿತಾರಃ। ತೃಮ್ಫಿತಾಸಿ, ತೃಮ್ಫಿತಾಸ್ಥಃ, ತೃಮ್ಫಿತಾಸ್ಥ। ತೃಮ್ಫಿತಾಸ್ಮಿ, ತೃಮ್ಫಿತಾಸ್ವಃ, ತೃಮ್ಫಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತಿ, ತೃರ್ಮ್ಫಿಷ್ಯತಃ, ತೃಪಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಸಿ, ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಥಃ, ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಥ। ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಾಮಿ, ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಾವಃ, ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಫತು,/ತೃಮ್ಫತಾತ್, ತೃಮ್ಫತಾಮ್, ತೃಮ್ಫನ್ತು। ತೃಮ್ಫ/ತೃಮ್ಫತಾತ್, ತೃಮ್ಫತಮ್, ತೃಮ್ಫತ। ತೃಮ್ಫಾಣಿ, ತೃಮ್ಫಾವ, ತೃಮ್ಫಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೃಮ್ಫತ್, ಅತೃಮ್ಫತಾಮ್, ಅತೃಮ್ಫನ್। ಅತೃಮ್ಫಃ, ಅತೃಮ್ಫತಮ್, ಅತೃಮ್ಫತ। ಅತೃಮ್ಫಮ್, ಅತೃಮ್ಫಾವ, ಅತೃಮ್ಫಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಫೇತ್, ತೃಮ್ಫೇತಾಮ್, ತೃಮ್ಫೇಯುಃ। ತೃಮ್ಫೇಃ, ತೃಮ್ಫೇತಮ್, ತೃಮ್ಫೇತ। ತೃಮ್ಫೇಯಮ್, ತೃಮ್ಫೇವ, ತೃಮ್ಫೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಫ್ಯಾತ್, ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸುಃ। ತೃಮ್ಫ್ಯಾಃ, ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸ್ತ। ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸಮ್, ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸ್ವ, ತೃಮ್ಫ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೃಮ್ಫೀತ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷುಃ। ಅತೃಮ್ಫೀಃ,

ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ವಮ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ವ। ಅತೃಮ್ಫಿಷಮ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ವ, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯನ್। ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಃ, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತಮ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತ। ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಮ್, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಾವ, ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 22. ಮೃಡ –ಸುಖನೇ(ಸುಖಪಡಿಸುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮೃಡ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡತಿ, ಮೃಡತಃ, ಮೃಡನ್ತಿ। ಮೃಡಸಿ, ಮೃಡಥಃ, ಮೃಡಥ। ಮೃಡಾಮಿ, ಮೃಡಾವಃ, ಮೃಡಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಮರ್ಡ, ಮಮೃಡಥುಃ, ಮಮೃಡುಃ। ಮಮರ್ಡಿಥ, ಮಮೃಡಥುಃ, ಮಮೃಡ। ಮಮರ್ಡ, ಮಮೃಡಿವ,ಮಮೃಡಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಡಿತಾ, ಮರ್ಡಿತಾರೌ, ಮರ್ಡಿತಾರಃ। ಮರ್ಡಿತಾಸಿ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ಥ। ಮರ್ಡಿತಾಸ್ಮಿ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ವಃ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಡಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯತಃ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಮರ್ಡಿಷ್ಯಸಿ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಥಃ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಥ। ಮರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಾವಃ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡತು/ಮೃಡತಾತ್, ಮೃಡತಾಮ್, ಮೃಡನ್ತು। ಮೃಡ/ ಮೃಡತಾತ್, ಮೃಡತಮ್, ಮೃಡತ। ಮೃಡಾನಿ, ಮೃಡಾವ, ಮೃಡಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಡತ್, ಅಮೃಡತಾಮ್, ಅಮೃಡನ್। ಅಮೃಡಃ, ಅಮೃಡತಮ್, ಅಮೃಡತ। ಅಮೃಡಮ್, ಅಮೃಡಾವ, ಅಮೃಡಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡೇತ್, ಮೃಡೇತಾಮ್, ಮೃಡೇಯುಃ। ಮೃಡೇಃ, ಮೃಡೇತಮ್, ಮೃಡೇತ। ಮೃಡೇಯಮ್, ಮೃಡೇವ, ಮೃಡೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡ್ಯಾತ್, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಡ್ಯಾಸುಃ। ಮೃಡ್ಯಾಃ, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ತ। ಮೃಡ್ಯಾಸಮ್, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ವ, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಡೀತ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷುಃ। ಅಮರ್ಡೀಃ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಟಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಟ। ಅಮರ್ಡಿಷಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ವ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯನ್। ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತ। ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಾವ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 23. ಪೃಡ – ಸುಖನೇ (ಸುಖಪಡಿಸುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪೃಡ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸೇಟ್ ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಡತಿ, ಪೃಡತಃ, ಪೃಡನ್ತಿ। ಪೃಡಸಿ, ಪೃಡಥಃ, ಪೃಡಥ। ಪೃಡಾಮಿ, ಪೃಡಾವಃ, ಪೃಡಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪಪರ್ಡ, ಪಪೃಡಥುಃ, ಪಪೃಡುಃ। ಪಪರ್ಡಿಥ, ಪಪೃಡಥುಃ,

ಪಪೃಡ। ಪಪರ್ಡ, ಪಪೃಡಿವ, ಪಪೃಡಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪರ್ಡಿತಾ, ಪರ್ಡಿತಾರೌ, ಪರ್ಡಿತಾರಃ। ಪರ್ಡಿತಾಸಿ, ಪರ್ಡಿತಾಸ್ಥಃ, ಪರ್ಡಿತಾಸ್ಥ। ಪರ್ಡಿತಾಸ್ಮಿ, ಪರ್ಡಿತಾಸ್ವಃ, ಪರ್ಡಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪರ್ಡಿಷ್ಯತಿ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯತಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಪರ್ಡಿಷ್ಯಸಿ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಥಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಥ। ಪರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಿ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಾವಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಡತು/ಪೃಡತಾತ್, ಪೃಡತಾಮ್, ಪೃಡನ್ತು। ಪೃಡ/ ಪೃಡತಾತ್, ಪೃಡತಮ್, ಪೃಡತ। ಪೃಡಾನಿ, ಪೃಡಾವ, ಪೃಡಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೃಡತ್ ಅಪೃಡತಾಮ್, ಅಪೃಡನ್। ಅಪೃಡಃ, ಅಪೃಡತಮ್, ಅಪೃಡತ। ಅಪೃಡಮ್, ಅಪೃಡಾವ, ಅಪೃಡಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಡೇತ್, ಪೃಡೇತಾಮ್, ಪೃಡೇಯುಃ। ಪೃಡೇಃ, ಪೃಡೇತಮ್, ಪೃಡೇತ। ಪೃಡೇಯಮ್, ಪೃಡೇವ, ಪೃಡೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಪೃಡ್ಯಾತ್, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೃಡ್ಯಾಸುಃ। ಪೃಡ್ಯಾಃ, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತ। ಪೃಡ್ಯಾಸಮ್, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ವ, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪರ್ಡೀತ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷುಃ। ಅಪರ್ಡೀಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಟಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಟ। ಅಪರ್ಡಿಷಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ವ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯನ್। ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತ। ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಾವ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 24. ಶುನ-ಗತೌ(ನಡೆಯುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶುನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನತಿ, ಶುನತಃ, ಶುನನ್ತಿ। ಶುನಸಿ, ಶುನಥಃ, ಶುನಥ। ಶುನಾಮಿ, ಶುನಾವಃ, ಶುನಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಶೋನ, ಶುಶುನತುಃ, ಶುಶುನುಃ। ಶುಶೋನಿಥ, ಶುಶುನಥುಃ, ಶುಶುನ। ಶುಶೋನ, ಶುಶುನಿವ, ಶುಶುನಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋನಿತಾ, ಶೋನಿತಾರೌ, ಶೋನಿತಾರಃ। ಶೋನಿತಾಸಿ, ಶೋನಿತಾಸ್ಥಃ, ಶೋನಿತಾಸ್ಥ। ಶೋನಿತಾಸ್ಮಿ, ಶೋನಿತಾಸ್ವಃ, ಶೋನಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋನಿಷ್ಯತಿ, ಶೋನಿಷ್ಯತಃ, ಶೋನಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಶೋನಿಷ್ಯಸಿ, ಶೋನಿಷ್ಯಥಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಥ। ಶೋನಿಷ್ಯಾಮಿ, ಶೋನಿಷ್ಯಾವಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನತು/ಶುನತಾತ್, ಶುನತಾಮ್, ಶುನನ್ತು। ಶುನ/ಶುನತಾತ್, ಶುನತಮ್, ಶುನತ। ಶುನಾನಿ, ಶುನಾವ, ಶುನಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶುನತ್, ಅಶುನತಾಮ್, ಅಶುನನ್। ಅಶುನಃ, ಅಶುನತಮ್,

ಅಶುನತ। ಅಶುನಮ್, ಅಶುನಾವ, ಅಶುನಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನೇತ್, ಶುನೇತಾಮ್, ಶುನೇಯುಃ। ಶುನೇಃ, ಶುನೇತಮ್ ಶುನೇತ। ಶುನೇಯಮ್, ಶುನೇವ, ಶುನೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನ್ಯಾತ್, ಶುನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶುನ್ಯಾಸುಃ। ಶುನ್ಯಾಃ, ಶುನ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶುನ್ಯಾಸ್ತ। ಶುನ್ಯಾಸಮ್, ಶುನ್ಯಾಸ್ವ, ಶುನ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋನೀತ್, ಅಶೋನಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಶೋನಿಷುಃ। ಅಶೋನೀಃ, ಅಶೋನಿಷ್ಟಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಟ ಅಶೋನಿಷಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ವ, ಅಶೋನಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋನಿಷ್ಯತ್, ಅಶೋನಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಯನ್। ಅಶೋನಿಷ್ಯಃ, ಅಶೋನಿಷ್ಯತಮ್ ,ಅಶೋನಿಷ್ಯತ। ಅಶೋನಿಷ್ಯಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಯಾವ, ಅಶೋನಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 25. ಇಷು–ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್(ಇಚ್ಛಿಸುವದು)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. "ಇಷು–ಗಮಿ–ಯಮಾಮ್ ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಛ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಛ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಛೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಆ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು, ಇ+ಚ್ಛ್=ಇಚ್ಛ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇಚ್ಛತಿ, ಇಚ್ಛತಃ, ಇಚ್ಛನ್ತಿ। ಇಚ್ಛಸಿ, ಇಚ್ಛಥಃ, ಇಚ್ಛಥ। ಇಚ್ಛಾಮಿ, ಇಚ್ಛಾವಃ, ಇಚ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣವಾದ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಇಯೇಷ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.ರೂಪಗಳು: ಇಯೇಷ, ಈಷತುಃ, ಈಷುಃ। ಇಯೇಷಿಥ, ಈಷಥುಃ, ಈಷ। ಇಯೇಷ, ಈಷಿವ, ಈಷಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷ – ಯೇಷಿತಾ, ಯೇಷಿತಾರೌ, ಯೇಷಿತಾರಃ। ಯೇಷಿತಾಸಿ, ಯೇಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಯೇಷಿತಾಸ್ಥ। ಯೇಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಯೇಷಿತಾಸ್ವಃ, ಯೇಷಿತಾಸ್ಮಃ।

ರೂಪಗಳು: (ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)– ಏಷ್ಟಾ, ಏಷ್ಟಾರೌ, ಏಷ್ಟಾರಃ। ಏಷ್ಟಾಸಿ, ಏಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಏಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಏಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಏಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಏಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯೇಷಿಷ್ಯತಿ, ಯೇಷಿಷ್ಯತಃ, ಯೇಷಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಯೇಷಿಷ್ಯಸಿ, ಯೇಷಿಷ್ಯಥಃ, ಯೇಷಿಷ್ಯಥ। ಯೇಷಿಷ್ಯಾಮಿ, ಯೇಷಿಷ್ಯಾವಃ, ಯೇಷಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇಚ್ಛತು/ಇಚ್ಛತಾತ್, ಇಚ್ಛತಾಮ್, ಇಚ್ಛನ್ತು। ಇಚ್ಛ/ಇಚ್ಛತಾತ್, ಇಚ್ಛತಮ್, ಇಚ್ಛತ। ಇಚ್ಛಾನಿ, ಇಚ್ಛಾವ, ಇಚ್ಛಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಐಚ್ಛತ್, ಐಚ್ಛತಾಮ್, ಐಚ್ಛನ್। ಐಚ್ಛಃ, ಐಚ್ಛತಮ್, ಐಚ್ಛತ।

ಐಚ್ಛಮ್, ಐಚ್ಛಾವ, ಐಚ್ಛಾಮ।

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಇಚ್ಛೇತ್, ಇಚ್ಛೇತಾಮ್, ಇಚ್ಛೇಯುಃ। ಇಚ್ಛೇಃ, ಇಚ್ಛೇತಮ್, ಇಚ್ಛೇತ। ಇಚ್ಛೇಯಮ್, ಇಚ್ಛೇವ, ಇಚ್ಛೇಮ।

ಆ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಇಷ್ಯಾತ್, ಇಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಇಷ್ಯಾಸುಃ। ಇಷ್ಯಾಃ, ಇಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಇಷ್ಯಾಸ್ತ। ಇಷ್ಯಾಸಮ್, ಇಷ್ಯಾಸ್ವ, ಇಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಜ್: ಐಷೀತ್,ಐಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಐಷಿಷುಃ। ಐಷೀಃ, ಐಷಿಷ್ಟಮ್, ಐಷಿಷ್ಟಐಷಿಷಮ್, ಐಷಿಷ್ವ, ಐಷಿಷ್ಮ।

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಐಷಿಷ್ಯತ್, ಐಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಐಷಿಷ್ಯನ್। ಐಷಿಷ್ಯಃ, ಐಷಿಷ್ಯತಮ್,ಐಷಿಷ್ಯತ। ಐಷಿಷ್ಯಮ್, ಐಷಿಷ್ಯಾವ, ಐಷಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 26. ಕುಟ– ಕೌಟಿಲ್ಯೇ(ಮೋಸಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕುಟ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. "ಗಾಜ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಡಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿತ್' ಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಆಗುವದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಟಾದಿಗಳ ಫಲವು 'ಶ' ಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟತಿ, ಕುಟತಃ, ಕುಟನ್ತಿ। ಕುಟಸಿ, ಕುಟಥಃ, ಕುಟಥ। ಕುಟಾಮಿ, ಲುಟಾವಃ, ಕುಟಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕೋಟ, ಚುಕುಟತುಃ, ಚುಕುಟುಃ। ಚುಕುಟಿಥ, ಚುಕುಟಥುಃ, ಚುಕುಟ। ಚುಕೋಟ/ಚುಕುಟ, ಚುಕುಟಿವ, ಚುಕುಟಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟಿತಾ, ಕುಟಿತಾರೌ, ಕುಟಿತಾರಃ। ಕುಟಿತಾಸಿ, ಕುಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಕುಟಿತಾಸ್ಥ। ಕುಟಿತಾಸ್ಮಿ, ಕುಟಿತಾಸ್ವಃ, ಕುಟಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟಿಷ್ಯತಿ, ಕುಟಿಷ್ಯತಃ, ಕುಟಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಕುಟಿಷ್ಯಸಿ, ಕುಟಿಷ್ಯಥಃ, ಕುಟಿಷ್ಯಥ। ಕುಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕುಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಕುಟಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟತು/ಕುಟತಾತ್, ಕುಟತಾಮ್, ಕುಟನ್ತು। ಕುಟ/ಕುಟತಾತ್, ಕುಟತಮ್, ಕುಟತ। ಕುಟಾನಿ, ಕುಟಾವ, ಕುಟಾಮ।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಟತ್, ಅಕುಟತಾಮ್, ಅಕುಟನ್। ಅಕುಟಃ, ಅಕುಟತಮ್, ಅಕುಟತ। ಅಕುಟಮ್, ಅಕುಟಾವ, ಅಕುಟಾಮ।

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟೇತ್, ಕುಟೇತಾಮ್, ಕುಟೇಯುಃ। ಕುಟೇಃ, ಕುಟೇತಮ್, ಕುಟೇತ। ಕುಟೇಯಮ್, ಕುಟೇವ, ಕುಟೇಮ।

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟ್ಯಾತ್, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕುಟ್ಯಾಸುಃ। ಕುಟ್ಯಾಃ, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತ। ಕುಟ್ಯಾಸಮ್, ಕುಟ್ಯಾಸ್ವ, ಕುಟ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಟೀತ್, ಅಕುಟಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕುಟಿಷುಃ। ಅಕುಟೀಃ, ಅಕುಟಿಷ್ಟಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಟ। ಅಕುಟಿಷಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ವ, ಅಕುಟಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಟಿಷ್ಯತ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯನ್। ಅಕುಟಿಷ್ಯಃ, ಅಕುಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯತ। ಅಕುಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಕುಟಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 27. ಪುಟ–ಸಂಶ್ಲೇಷಣೇ(ಆಲಿಂಗಿಸುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪುಟ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು, ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕುಟಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟತಿ, ಪುಟತಃ, ಪುಟನ್ತಿ। ಪುಟಸಿ, ಪುಟಥಃ, ಪುಟಥ। ಪುಟಾಮಿ, ಪುಟಾವಃ, ಪುಟಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಪೋಟ, ಪುಪುಟತುಃ, ಪುಪುಟುಃ। ಪುಪುಟಿಥ, ಪುಪುಟಥುಃ, ಪುಪುಟ। ಪುಪೋಟ/ಪುಪುಟ, ಪುಪುಟಿವ, ಪುಪುಟಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟಿತಾ, ಪುಟಿತಾರೌ, ಪುಟಿತಾರಃ। ಪುಟಿತಾಸಿ, ಪುಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಪುಟಿತಾಸ್ಥ। ಪುಟಿತಾಸ್ಮಿ, ಪುಟಿತಾಸ್ವಃ, ಪುಟಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟಿಷ್ಯತಿ, ಪುಟಿಷ್ಯತಃ, ಪುಟಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಪುಟಿಷ್ಯಸಿ, ಪುಟಿಷ್ಯಥಃ, ಪುಟಿಷ್ಯಥ। ಪುಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಪುಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಪುಟಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟತು/ಪುಟತಾತ್, ಪುಟತಾಮ್, ಪುಟನ್ತು। ಪುಟ/ಪುಟತಾತ್, ಪುಟತಮ್, ಪುಟತ। ಪುಟಾನಿ, ಪುಟಾವ, ಪುಟಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಟತ್, ಅಪುಟತಾಮ್, ಅಪುಟನ್। ಅಪುಟಃ, ಅಪುಟತಮ್, ಅಪುಟತ। ಅಪುಟಮ್, ಅಪುಟಾವ, ಅಪುಟಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟೇತ್, ಪುಟೇತಾಮ್, ಪುಟೇಯುಃ। ಪುಟೇಃ, ಪುಟೇತಮ್, ಪುಟೇತ। ಪುಟೇಯಮ್, ಪುಟೇವ, ಪುಟೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟ್ಯಾತ್, ಪುಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪುಟ್ಯಾಸುಃ। ಪುಟ್ಯಾಃ, ಪುಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪುಟ್ಯಾಸ್ತ। ಪುಟ್ಯಾಸಮ್, ಪುಟ್ಯಾಸ್ವ, ಪುಟ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಟೀತ್, ಅಪುಟಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪುಟಿಷುಃ। ಅಪುಟೀಃ, ಅಪುಟಿಷ್ಟಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಟ। ಅಪುಟಿಷಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ವ, ಅಪುಟಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಟಿಷ್ಯತ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯನ್। ಅಪುಟಿಷ್ಯಃ, ಅಪುಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯತ। ಅಪುಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಪುಟಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 28. ಸ್ಫುಟ–ವಿಕಸನೇ(ಅರಳುವದು)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ಫುಟ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಟತಿ, ಸ್ಫುಟತಃ, ಸ್ಫುಟನ್ತಿ। ಸ್ಫುಟಸಿ, ಸ್ಫುಟಥಃ, ಸ್ಫುಟಥ। ಸ್ಫುಟಾಮಿ, ಸ್ಫುಟಾವಃ, ಸ್ಫುಟಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಸ್ಫೋಟ, ಪುಸ್ಫುಟತುಃ, ಪುಸ್ಫುಟುಃ। ಪುಸ್ಫುಟಿಥ, ಪುಸ್ಫುಟಥುಃ,

ಪುಸ್ಫುಟ। ಪುಸ್ಫೋಟ/ಪುಸ್ಫುಟ, ಪುಸ್ಫುಟಿವ, ಪುಸ್ಫುಟಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಟಿತಾ, ಸ್ಫುಟಿತಾರೌ, ಸ್ಫುಟಿತಾರಃ। ಸ್ಫುಟಿತಾಸಿ, ಸ್ಫುಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ಫುಟಿತಾಸ್ಥ। ಸ್ಫುಟಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಫುಟಿತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಫುಟಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಸಿ, ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಥ। ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಟತು/ಸ್ಫುಟತಾತ್, ಸ್ಫುಟತಾಮ್, ಸ್ಫುಟನ್ತು। ಸ್ಫುಟ/ ಸ್ಫುಟತಾತ್, ಸ್ಫುಟತಮ್, ಸ್ಫುಟತ। ಸ್ಫುಟಾನಿ, ಸ್ಫುಟಾವ, ಸ್ಫುಟಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುಟತ್, ಅಸ್ಫುಟತಾಮ್, ಅಸ್ಫುಟನ್। ಅಸ್ಫುಟಃ, ಅಸ್ಫುಟತಮ್, ಅಸ್ಫುಟತ। ಅಸ್ಫುಟಮ್, ಅಸ್ಫುಟಾವ, ಅಸ್ಫುಟಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಟೇತ್, ಸ್ಫುಟೇತಾಮ್, ಸ್ಫುಟೇಯುಃ। ಸ್ಫುಟೇಃ, ಸ್ಫುಟೇತಮ್, ಸ್ಫುಟೇತ। ಸ್ಫುಟೇಯಮ್, ಸ್ಫುಟೇವ, ಸ್ಫುಟೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ಸ್ಫುಟ್ಯಾತ್, ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸುಃ। ಸ್ಫುಟ್ಯಾಃ, ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸ್ತ। ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸ್ವ, ಸ್ಫುಟ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುಟೀತ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷುಃ। ಅಸ್ಫುಟೀಃ, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಟಮ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಟ। ಅಸ್ಫುಟಿಷಮ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ವ, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯನ್। ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯತ। ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ಫುಟಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 29. ಸ್ಫುರ– ಸಂಚಲನೇ (ಸಂಚಲನ, ಸ್ಪಂದಿಸುವದು, ಕಣ್ಣು ಪಿಳಕಿಸುವದು, ಭಾಸವಾಗುವದು, ಕಂಪಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ಫುರ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರತಿ, ಸ್ಫುರತಃ, ಸ್ಫುರನ್ತಿ। ಸ್ಫುರಸಿ, ಸ್ಫುರಥಃ, ಸ್ಫುರಥ। ಸ್ಫುರಾಮಿ, ಸ್ಫುರಾವಃ, ಸ್ಫುರಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಸ್ಫೋರ, ಪುಸ್ಫುರತುಃ, ಪುಸ್ಫುರುಃ। ಪುಸ್ಫುರಿಥ, ಪುಸ್ಫುರಥುಃ, ಪುಸ್ಫುರ। ಪುಸ್ಫೋರ/ಪುಸ್ಫುರ, ಪುಸ್ಫುರಿವ, ಪುಸ್ಫುರಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರಿತಾ, ಸ್ಫುರಿತಾರೌ, ಸ್ಫುರಿತಾರಃ। ಸ್ಫುರಿತಾಸಿ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಥ। ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಸಿ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಥ। ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರತು/ಸ್ಫುರತಾತ್, ಸ್ಫುರತಾಮ್, ಸ್ಫುರನ್ತು। ಸ್ಫುರ/ಸ್ಫುರತಾತ್, ಸ್ಫುರತಮ್, ಸ್ಫುರತ। ಸ್ಫುರಾನಿ, ಸ್ಫುರಾವ, ಸ್ಫುರಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುರತ್, ಅಸ್ಫುರತಾಮ್, ಅಸ್ಫುರನ್। ಅಸ್ಫುರಃ, ಅಸ್ಫುರತಮ್, ಅಸ್ಫುರತ। ಅಸ್ಫುರಮ್, ಅಸ್ಫುರಾವ, ಅಸ್ಫುರಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರೇತ್, ಸ್ಫುರೇತಾಮ್, ಸ್ಫುರೇಯುಃ। ಸ್ಫುರೇಃ, ಸ್ಫುರೇತಮ್, ಸ್ಫುರೇತ। ಸ್ಫುರೇಯಮ್, ಸ್ಫುರೇವ, ಸ್ಫುರೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರ್ಯಾತ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸುಃ। ಸ್ಫುರ್ಯಾಃ, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತ। ಸ್ಫುರ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ವ, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುರೀತ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷುಃ। ಅಸ್ಫುರೀಃ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಟಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಟ। ಅಸ್ಫುರಿಷಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ವ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯನ್। ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತ। ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 30. ಸ್ಫುಲ – ಸಂಚಲನೇ (ಸಂಚಲನ,ಸ್ಪಂದಿಸುವದು,ಕಣ್ಣು ಪಿಳಕಿಸುವದು, ಭಾಸವಾಗುವದು, ಕಂಪಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ಫುಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಲತಿ, ಸ್ಫುಲತಃ, ಸ್ಫುಲನ್ತಿ। ಸ್ಫುಲಸಿ, ಸ್ಫುಲಥಃ, ಸ್ಫುಲಥ। ಸ್ಫುಲಾಮಿ, ಸ್ಫುಲಾವಃ, ಸ್ಫುಲಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಸ್ಫೋಲ, ಪುಸ್ಫುಲತುಃ, ಪುಸ್ಫುಲುಃ। ಪುಸ್ಫುಲಿಥ, ಪುಸ್ಫುಲಥುಃ, ಪುಸ್ಫುಲ। ಪುಸ್ಫೋಲ/ಪುಸ್ಫುಲ, ಪುಸ್ಫುಲಿವ, ಪುಸ್ಫುಲಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಲಿತಾ, ಸ್ಫುಲಿತಾರೌ, ಸ್ಫುಲಿತಾರಃ। ಸ್ಫುಲಿತಾಸಿ, ಸ್ಫುಲಿತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ಫುಲಿತಾಸ್ಥ। ಸ್ಫುಲಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಫುಲಿತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಫುಲಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಸಿ, ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಥ। ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಲತು/ಸ್ಫುಲತಾತ್, ಸ್ಫುಲತಾಮ್, ಸ್ಫುಲನ್ತು। ಸ್ಫುಲ/ ಸ್ಫುಲತಾತ್, ಸ್ಫುಲತಮ್, ಸ್ಫುಲತ। ಸ್ಫುಲಾನಿ, ಸ್ಫುಲಾವ, ಸ್ಫುಲಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುಲತ್, ಅಸ್ಫುಲತಾಮ್, ಅಸ್ಫುಲನ್। ಅಸ್ಫುಲಃ, ಅಸ್ಫುಲತಮ್, ಅಸ್ಫುಲತ। ಅಸ್ಫುಲಮ್, ಅಸ್ಫುಲಾವ, ಅಸ್ಫುಲಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಲೇತ್, ಸ್ಫುಲೇತಾಮ್, ಸ್ಫುಲೇಯುಃ। ಸ್ಫುಲೇಃ, ಸ್ಫುಲೇತಮ್, ಸ್ಫುಲೇತ। ಸ್ಫುಲೇಯಮ್, ಸ್ಫುಲೇವ, ಸ್ಫುಲೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಲ್ಯಾತ್. ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸುಃ। ಸ್ಫುಲ್ಯಾಃ, ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸ್ತ। ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸ್ವ, ಸ್ಫುಲ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುಲೀತ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷುಃ। ಅಸ್ಫುಲೀಃ, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಟಮ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಟ। ಅಸ್ಫುಲಿಷಮ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ವ, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯನ್। ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯತ। ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ಫುಲಿಷ್ಯಾಮ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 659. ಸ್ಫುರತಿ-ಸ್ಫುಲತ್ಯೋರ್ನಿರ್ನಿವಿಭ್ಯಃ (8.3.76)

ವೃತ್ತಿ – ಷತ್ವಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ನಿಷ್ಫುರತಿ, ನಿಷ್ಫುಲತಿ।

31. ಣೂ ಸ್ತವನೇ। ಪರಿಣೂತಗುಣೋದಯಃ। ನುವತಿ। ನುನಾವ। ನುವಿತಾ।

32. ಟುಮಸ್ಜೋ ಶುದ್ಧೌ। ಮಜ್ಜತಿ। ಮಮಜ್ಜ। ಮಮಜ್ಜಿಥ। (636) ಮಸ್ಜಿ-ನಶೋರಿತಿ ನುಮ್।

ವಾ। ಮಸ್ಜೇರನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ।

ಸಂಯೋಗಾದಿಲೋಪಃ। ಮಮಙ್ಥ, ಮಙ್ಕ್ತಾ। ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀತ್। ಅಮಾಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಅಮಾಙ್ಕ್ಷುಃ।

33. ರುಜೋ ಭಙ್ಗೇ। ರುಜತಿ। ರೋಕ್ತಾ।ರೋಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅರೌಕ್ಷೀತ್।

34. ಭುಜೋ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ। ರುಜಿವತ್।

35. ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ। ವಿಶತಿ।

36. ಮೃಶ ಆಮರ್ಶನೇ। ಆಮರ್ಶನಂ=ಸ್ಪರ್ಶಃ। (653) ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್। ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಮಾರ್ಕ್ಷೀತ್। ಅಮೃಕ್ಷತ್।

37. ಷದ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾನೇಷು। ಸೀದತೀತ್ಯಾದೀ।

38. ಶದ್ಲೃ ಶಾತನೇ।

ಪ.ಛೇ.– ಸ್ಫುರತಿ–ಸ್ಫುಲತ್ಯೋಃ, ನಿರ್ನಿವಿಭ್ಯಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಸಹೇಃ ಷಾಡಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸಿವಾದೀನಾಮ್ ವಾಡ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ನಿರ್, ನಿ ಮತ್ತು ವಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳನಂತರ 'ಸ್ಫುರ್' ಮತ್ತು 'ಸ್ಫುಲ್' ಧಾತುಗಳ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ನಿಃಷ್ಫುರತಿ, ನಿಃಸ್ಫುರತಿ ಇಲ್ಲಿ 'ನಿರ್' ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಮೇಲೆ "ಶರ್ ಪರೇ ಖರಿ ವಾ ವಿಸರ್ಗ ಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ ಲೋಪವು ಮತ್ತು ಷತ್ವವೂ ಬಂದು ನಿಷ್ಫುರತಿ, ಎಂದೂ, ಹಾಗೂ ಅದರ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ, ಮತ್ತು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು 'ನಿಷ್‌ಷ್ ಸ್ಫುರತಿ' ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಷತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಃಸ್ಫುರತಿ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 31. ಣೂ ಸ್ತವನೇ(ಸ್ತುತಿಸುವದು)–"ಣೋ ನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ನೂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪರಿಣೂತ ಗುಣೋದಯಃ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಊದನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುವಾಗಿಯೂ, 'ಸೇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕುಟಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿಯೂ ಣಿದ್ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದಾಗ "ಗಾಮ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋ ಅಞ್ ಣಿನ್ಙಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು' ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ನುವತಿ ನೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಿ' ಆಗುವುದರಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನ್+ಉವ್+ಅ+ತಿ=ನುವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವತಿ, ನುವತಃ, ನುವನ್ತಿ। ನುವಸಿ, ನುವಥಃ, ನುವಥ। ನುವಾಮಿ, ನುವಾವಃ, ನುಮಾಮಃ॥

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುನಾವ, ನುನುವತುಃ, ನುನುವುಃ॥ ನುನುವಿಥ, ನುನುವಥುಃ, ನುನುವ। ನುನಾವ/ ನುನವ, ನುನುವಿವ, ನುನುವಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವಿತಾ, ನುವಿತಾರೌ, ನುವಿತಾರಃ॥ ನುವಿತಾಸಿ, ನುವಿತಾಸ್ಥಃ, ನುವಿತಾಸ್ಥ। ನುವಿತಾಸ್ಮಿ, ನುವಿತಾಸ್ವಃ, ನುವಿತಾಸ್ಮಃ॥

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವಿಷ್ಯತಿ, ನುವಿಷ್ಯತಃ, ನುವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ನುವಿಷ್ಯಸಿ, ನುವಿಷ್ಯಥಃ, ನುವಿಷ್ಯಥ। ನುವಿಷ್ಯಾಮಿ, ನುವಿಷ್ಯಾವಃ, ನುವಿಷ್ಯಾಮಃ॥

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವತು/ನುವತಾತ್, ನುವತಾಮ್, ನುವನ್ತು। ನುವ/ ನುವತಾತ್, ನುವತಮ್, ನುವತ। ನುವಾನಿ, ನುವಾವ, ನುವಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನುವತ್, ಅನುವತಾಮ್, ಅನುವನ್। ಅನುವಃ, ಅನುವತಮ್, ಅನುವತ। ಅನುವಮ್, ಅನುವಾವ, ಅನುವಾಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನುವೇತ್, ನುವೇತಾಮ್, ನುವೇಯುಃ॥ ನುವೇಃ, ನುವೇತಮ್, ನುವೇತ। ನುವೇಯಮ್, ನುವೇವ, ನುವೇಮ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನೂಯಾತ್, ನೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ನೂಯಾಸುಃ॥ ನೂಯಾಃ, ನೂಯಾಸ್ತಮ್, ನೂಯಾಸ್ತ। ನೂಯಾಸಮ್, ನೂಯಾಸ್ವ, ನೂಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನುವೀತ್, ಅನುವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅನುವಿಷುಃ॥ ಅನುವೀಃ, ಅನುವಿಷ್ಟಮ್, ಅನುವಿಷ್ಟ। ಅನುವಿಷಮ್, ಅನುವಿಷ್ವ, ಅನುವಿಷ್ಮ।

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅನುವಿಷ್ಯತ್, ಅನುವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನುವಿಷ್ಯನ್। ಅನುವಿಷ್ಯಃ, ಅನುವಿಷ್ಯತಮ್, ಅನುವಿಷ್ಯತ। ಅನುವಿಷ್ಯಮ್, ಅನುವಿಷ್ಯಾವ, ಅನುವಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 32. ಟುಮಸ್ಜೋ ಶುದ್ಧೌ (ಸ್ನಾನದಿಂದ ಶುದ್ಧವಾಗುವದು) –"ಆದಿರ್ಞಿ ಟುಡವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್' ವರ್ಗದ 'ಟು' ಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ಯ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಸಹ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮಸ್ಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಟು' ಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಕೃದನ್ತದಲ್ಲಿ "ಟ್ವಿತೋಽಥುಚ್" ಎಂಬುದರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಓದಿತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಥಲ್'ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಮಜ್ಜತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಸ್ಜ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ(ಅ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಮಸ್ಜ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಮಶ್ಜ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು 'ಜ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಜ್‌ಜ್+ಅತಿ=ಮಜ್ಜತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಹಾಗು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಮಜ್ಜತಃ' 'ಮಜ್ಜನ್ತಿ' ಮಜ್ಜಸಿ, ಮಜ್ಜಥಃ ಮಜ್ಜಥ, ಮಜ್ಜಾಮಿ ಮಜ್ಜಾವಃ ಮಜ್ಜಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮಜ್ಜತಿ, ಮಜ್ಜತಃ, ಮಜ್ಜನ್ತಿ। ಮಜ್ಜಸಿ, ಮಜ್ಜಥಃ ಮಜ್ಜಥ। ಮಜ್ಜಾಮಿ ಮಜ್ಜಾವಃ ಮಜ್ಜಾಮಃ।

***

ಲಿಟ್:–ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಮಜ್ಜ, ಮಮಜ್ಜಥುಃ, ಮಮಜ್ಜುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ

ಉದಾ– ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ

ವಾ॥ ಮಸ್ಜೇರನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ। –'ಮಸ್ಜ್', ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ತ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕೆ 'ನುಮ್(ನ್)' ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ನ್'ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಮಸ್ಜಿನಶೋರ್ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ನುಮ್(ನ್)ಗೆ ಇದು ಮಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ತ್ಯ ಅಚ್ ವರ್ಣವು ('ಮ್'ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು). ಆದರೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ

'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಮಙ್ಕ್ಥ/ಮಮಜ್ಜಿಥ–ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಮಸ್ಜ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್ (ಇ)' ಆಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಮಮಜ್ಜಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ "ಮಸ್ಜಿನಶೋರ್ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಜ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬಂದು ಮಮಸ್‌ನ್‌ಜ್+ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್‌ಜ್ ಎಂಬ ಈ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಗ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಮನ್‌ಗ್+ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರವಾಗಿ ಮಮನ್‌ಕ್+ಥ ಎಂದಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣವಾಗಿ 'ಙ್' ಕಾರವಾಗಿ ಮಮಙ್‌ಕ್+ಥ=ಮಮಙ್ಕ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಾಗಿ ಮಮಙ್ಕ್ಥ/ಮಮಜ್ಜಿಥ, ಮಮಜ್ಜಥುಃ, ಮಮಜ್ಜ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಮಜ್ಜ, ಮಮಜ್ಜಿವ, ಮಮಜ್ಜಿಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

***

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಮಙ್ಕ್ತಾ, ಮಙ್ಕ್ತಾರೌ, ಮಙ್ಕ್ತಾರಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಜ್+ತಿ, ಮಸ್ಜ್+ತಾಸ್+ತಿ, ಮಸ್ಜ್+ತಾಸ್+ಡಾ, ಮಸ್ಜ್+ತಾ ಎಂದಾಗಿ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕಿಇಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಸಂಯೋಗಾದಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ನುಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಮಙ್ಕ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಙ್ಕ್ತಾರೌ, ಮಙ್ಕ್ತಾರಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಮಙ್ಕ್ತಾಸಿ, ಮಙ್ಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಮಙ್ಕ್ತಾಸ್ಥ, ಮಙ್ಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಮಙ್ಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಮಙ್ಕ್ತಾಸ್ಮಃ

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಥ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಮಸ್ಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮಸ್ಜ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ನು(ನ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಸಂಯೋಗಾದಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ನುಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಮಙ್ಕ್+ಸ್ಯತಿ

ಎಂದಾಗಿ 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು, ಕ್ ಮತ್ತು 'ಷ'ಗಳು ಸೇರಿ ಕ್ಷ್, ಎಂದಾಗಿ ಮಙ್ಕ್+ಷ್ಯ+ತಿ=ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್-ಮಜ್ಜತು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್-ಅಮಜ್ಜತ್, ಅಮಜ್ಜತಾಮ್, ಅಮಜ್ಜನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್-ಮಜ್ಜೇತ್, ಮಜ್ಜೇತಾಮ್, ಮಜ್ಜೇಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಙ್-ಮಜ್ಜ್ಯಾತ್, ಮಾಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಜ್ಜ್ಯಾಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಜ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದಮೇಲೆ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್', ನಂತರ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ನುಮ್' ಬಂದು "ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತ ಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲನ್ತ ಲಕ್ಷಣ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಮ್ಸ್‌ಜ್+ಸ್+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾದಿ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ "ಚೋಃಕುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ 'ಗ್' ಆಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್'ಷ್'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ(ಙ್) ವಾದಮೇಲೆ ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

'ತಾಮ್' ಇದ್ದಾಗ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಅಮಾಙ್ಕ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು- ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಮಾಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಅಮಾಙ್ಕ್ಷುಃ। ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಮಾಙ್ಕ್ತಮ್, ಅಮಾಙ್ಕ್ತ। ಅಮಾಙ್ಕ್ಷಮ್, ಅಮಾಙ್ಕ್ಷ್ವ, ಅಮಾಙ್ಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ್- ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ- ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತ। ಅಮಙ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 33. ರುಜೋಭಂಗೇ- (ಮುರಿಯುವದು) – ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು-ಲಟ್-ರೂಪಗಳು- ರುಜತಿ, ರುಜತಃ, ರುಜನ್ತಿ।ರುಜಸಿ, ರುಜಥಃ, ರುಜತ। ರುಜಾಮಿ, ರುಜಾವಃ, ರುಜಾಮಃ।

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು-ರುರೋಜ, ರುರುಜತುಃ, ರುರುಜುಃ। ರುರುಜಿಥ, ರುರುಜಥುಃ, ರುರುಜ। ರುರುಜ, ರುರುಜಿವ, ರುರುಜಿಮ।

ಲುಟ್-ರೂಪಗಳು-ರೋಕ್ತಾ, ರೋಕ್ತಾರೌ, ರೋಕ್ತಾರಃ।ರೋಕ್ತಾಸಿ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥ। ರೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ರೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್-ರೂಪಗಳು-ರೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ರೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ರೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ।ರೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ರೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ರೋಕ್ಷ್ಯಥ।- ರೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ರೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ರೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್- ರೂಪಗಳು-ರುಜತು/ರುಜತಾತ್, ರುಜತಾಮ್, ರುಜನ್ತು। ರುಜ/ ರುಜತಾತ್,ರುಜತಮ್,ರುಜತ। ರುಜಾನಿ, ರುಜಾವ, ರುಜಾಮ।

ಲಙ್- ರೂಪಗಳು-ಅರುಜತ್, ಅರುಜತಾವ್, ಅರುಜನ್। ಅರುಜಃ, ಅರುಜತಮ್, ಅರುಜತ। ಅರುಜಮ್, ಅರುಜಾವ, ಅರುಜಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್- ರೂಪಗಳು-ರುಜೇತ್, ರುಜೇತಾಮ್, ರುಜೇಯುಃ। ರುಜೇಃ, ರುಜೇತಮ್, ರುಜೇತ। ರುಜೇಯಮ್, ರುಜೇವ, ರುಜೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್-ರೂಪಗಳು- ರುಜ್ಯಾತ್, ರುಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ರುಜ್ಯಾಸುಃ। ರುಜ್ಯಾಃ, ರುಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ರುಜ್ಯಾಸ್ತ। ರುಜ್ಯಾಸಮ್, ರುಜ್ಯಾಸ್ವ, ರುಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್-ರೂಪಗಳು-ಅರೌಕ್ಷೀತ್, ಅರೌಕ್ತಾಮ್, ಅರೌಕ್ಷುಃ। ಅರೌಕ್ಷೀಃ, ಅರೌಕ್ತಮ್, ಅರೌಕ್ತ। ಅರೌಕ್ಷಮ್, ಅರೌಕ್ಷ್ವ, ಅರೌಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ್-ರೂಪಗಳು- ಅರೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯನ್।ಅರೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅರೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅರೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅರೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 34. ಭುಜೋಕೌಟಿಲ್ಯೇ (ವಕ್ರವಾಗುವದು)- 'ರುಜ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.-ಭುಜೋ ಎಂಬ ಧಾತುವು 'ಓ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೂ, 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ಲಟ್-ರೂಪಗಳು- ಭುಜತಿ, ಭುಜತಃ, ಭುಜನ್ತಿ।ಭುಜಸಿ, ಭುಜಥಃ, ಭುಜಥ। ಭುಜಾಮಿ, ಭುಜಾವಃ, ಭುಜಾಮಃ।

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು-ಬುಭೋಜ, ಬುಭುಜತುಃ, ಬುಭುಜುಃ। ಬುಭುಜಿಥ, ಬುಭುಜಥುಃ, ಬುಭುಜ। ಬುಭುಜ, ಬುಭುಜಿವ, ಬುಭುಜಿಮ।

ಲುಟ್-ರೂಪಗಳು-ಭೋಕ್ತಾ, ಭೋಕ್ತಾರೌ, ಭೋಕ್ತಾರಃ। ಭೋಕ್ತಾಸಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಭೋಕ್ತಸ್ಥ। ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್- ರೂಪಗಳು- ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಭೋಕ್ಷಸಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಭೋಕ್ಷಾಮಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್-ರೂಪಗಳು-ಭುಜತು/ಭುಜತಾತ್,ಭುಜತಾಮ್, ಭುಜನ್ತು।ಭುಜ/ ಭುಜತಾತ್, ಭುಜತಮ್, ಭುಜತ। ಭುಜಾನಿ, ಭುಜಾವ, ಭುಜಾಮ।

ಲಙ್- ರೂಪಗಳು-ಅಭುಜತ್, ಅಭುಜತಾಮ್, ಅಭುಜನ್। ಅಭುಜಃ, ಅಭುಜತಮ್, ಅಭುಜತ। ಅಭುಜಮ್, ಅಭುಜಾವ, ಅಭುಜಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ- ಭುಜೇತ್, ಭುಜೇತಾಮ್, ಭುಜೇಯುಃ। ಭುಜೇಃ, ಭುಜೇತಮ್, ಭುಜೇತ। ಭುಜೇಯಮ್, ಭುಜೇವ, ಭುಜೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್-ರೂಪಗಳು- ಭುಜ್ಯಾತ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್,ಭುಜ್ಯಾಸುಃ। ಭುಜ್ಯಾಃ, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತ। ಭುಜ್ಯಾಸಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ವ, ಭುಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್-ರೂಪಗಳು-ಅಭೌಕ್ಷೀತ್, ಅಭೌಕ್ತಾಮ್, ಅಭೌಕ್ಷುಃ। ಅಭೌಕ್ಷೀಃ, ಅಭೌಕ್ತಮ್, ಅಭೌಕ್ತ। ಅಭೌಕ್ಷಮ್, ಅಭೌಕ್ಷ್ವ, ಅಭೌಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ :-ರೂಪಗಳು-ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 35. ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೆ(ಪ್ರವೇಶಿಸುವದು)- ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ರೂಪಗಳು-ಲಟ್-ರೂಪಗಳು-ವಿಶತಿ, ವಿಶತಃ, ವಿಶನ್ತಿ। ವಿಶಸಿ, ವಿಶಥಃ, ವಿಶಥ। ವಿಶಾಮಿ, ವಿಶಾವಃ, ವಿಶಾಮಃ।

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು- ವಿವೇಶ, ವಿವಿಶಿತುಃ, ವಿವಿಶುಃ। ವಿವಿಶಿಥ, ವಿವಿಶಥುಃ, ವಿವಿಶ। ವಿವಿಶ, ವಿವಿಶಿವ, ವಿವಿಶಿಮ।

ಲುಟ್-'ಲುಟ್' ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜಭ್ರಾಜ-ಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು, 'ಟ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ವೇಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ವೇಷ್ಟಾ, ವೇಷ್ಟಾರೌ, ವೇಷ್ಟಾರಃ। ವೇಷ್ಟಾಸಿ, ವೇಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ವೇಷ್ಟಾಸ್ಥ। ವೇಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ವೇಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ವೇಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್- ಲೃಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಶ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಆದೇಶ ವೇಕ್+ಶ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಬಂದು ವೇಕ್+ಷ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆದಮೇಲೆ ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ವೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥ। ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್- ರೂಪಗಳು- ವಿಶತು/ವಿಶತಾತ್, ವಿಶತಾಮ್, ವಿಶನ್ತು। ವಿಶ/ವಿಶತಾತ್, ವಿಶತಮ್, ವಿಶತ। ವಿಶಾನಿ, ವಿಶಾವ, ವಿಶಾಮ।

ಲಙ್- ರೂಪಗಳು- ಅವಿಶತ್, ಅವಿಶತಾಮ್, ಅವಿಶನ್। ಅವಿಶಃ, ಅವಿಶತಮ್, ಅವಿಶತ। ಅವಿಶಮ್, ಅವಿಶಾವ, ಅವಿಶಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್- ರೂಪಗಳು- ವಿಶೇತ್, ವಿಶೇತಾಮ್, ವಿಶೇಯುಃ। ವಿಶೇಃ, ವಿಶೇತಮ್ ವಿಶೇತ। ವಿಶೇಯಮ್, ವಿಶೇವ, ವಿಶೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್-ರೂಪಗಳು- ವಿಶ್ಯಾತ್, ವಿಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಶ್ಯಾಸುಃ। ವಿಶ್ಯಾಃ,

ವಿಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಶ್ಯಾಸ್ತ। ವಿಶ್ಯಾಸಮ್, ವಿಶ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಶ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್–"ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಸ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅವಿಕ್ಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು– ಅವಿಕ್ಷತ್, ಅವಿಕ್ಷತಾಮ್, ಅವಿಕ್ಷನ್। ಅವಿಕ್ಷ ಃ, ಅವಿಕ್ಷ ತಮ್, ಅವಿಕ್ಷತ। ಅವಿಕ್ಷಮ್, ಅವಿಕ್ಷಾವ, ಅವಿಕ್ಷಾಮ।

ಲೃಙ್–ರೂಪಗಳು– ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅವೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅವೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 36. ಮೃಶ (ಮೃಶ್) ಆಮರ್ಶನೇ(ಮುಟ್ಟುವದು,ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವದು) ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್–ರೂಪಗಳು: ಮೃಶತಿ, ಮೃಶತಃ, ಮೃಶನ್ತಿ। ಮೃಶಸಿ, ಮೃಶಥಃ, ಮೃಶಥ। ಮೃಶಾಮಿ, ಮೃಶಾವಃ, ಮೃಶಾಮಃ।

ಲಿಟ್– ರೂಪಗಳು: ಮಮರ್ಶ, ಮಮೃಶತುಃ, ಮಮೃಶುಃ। ಮಮರ್ಶಿಥ, ಮಮೃಶಥುಃ, ಮಮೃಶ। ಮಮರ್ಶ, ಮಮೃಶಿವ, ಮಮೃಶಿಮ।

ಲುಟ್–'ಮೃಶ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಮೃ+ಅಶ್+ತಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೃ+ಅಶ್‌ನಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಮ್ರಶ್+ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜಭ್ರಾಜ–ಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು, 'ಟ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ಮ್ರಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಮ್ರಷ್ಟಾ, ಮ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಮ್ರಷ್ಟಾರಃ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. 'ಅಮ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದು ಮರ್ಷ್ಟಾ, ಮರ್ಷ್ಟಾರೌ, ಮರ್ಷ್ಟಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಮ್ರಷ್ಟಾ, ಮ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಮ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಮ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ಮ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಮ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಮ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಮ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಮ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಮರ್ಷ್ಟಾ, ಮರ್ಷ್ಟಾರೌ, ಮರ್ಷ್ಟಾರಃ। ಮರ್ಷ್ಟಾಸಿ, ಮರ್ಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಷ್ಟಾಸ್ಥ।ಮರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಮರ್ಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಮರ್ಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್– ಲೃಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು , ನಂತರ 'ಯಣ್' ಸಂದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಮ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ(ಷ್) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಎರಡು ತರಹದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ- ಮ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಮ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯಥ। ಮ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ರೂಪಗಳು:ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ- ಮರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮರ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಮರ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಮರ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮರ್ಕ್ಷ್ಯಥ। ಮರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮರ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್- ರೂಪಗಳು: ಮೃಶತು/ಮೃಶತಾತ್, ಮೃಶತಾಮ್, ಮೃಶನ್ತು। ಮೃಶ/ ಮೃಶತಾತ್, ಮೃಶತಮ್, ಮೃಶತ। ಮೃಶಾನಿ, ಮೃಶಾವ, ಮೃಶಾಮ।

ಲಙ್-ರೂಪಗಳು:ಅಮೃಶತ್, ಅಮೃಶತಾಮ್, ಅಮೃಶನ್। ಅಮೃಶಃ, ಅಮೃಶತಮ್, ಅಮೃಶತ। ಅಮೃಶಮ್, ಅಮೃಶಾವ, ಅಮೃಶಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್-ರೂಪಗಳು: ಮೃಶೇತ್, ಮೃಶೇತಾಮ್, ಮೃಶೇಯುಃ। ಮೃಶೇಃ, ಮೃಶೇತಮ್, ಮೃಶೇತ। ಮೃಶೇಯಮ್, ಮೃಶೇವ, ಮೃಶೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್-ರೂಪಗಳು: ಮೃಶ್ಯಾತ್, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಶ್ಯಾಸುಃ। ಮೃಶ್ಯಾಃ, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತ। ಮೃಶ್ಯಾಸಮ್, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ವ, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್-'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ ಅಮೃಶ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಕ್ಸ' ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಪೃಶಮೃಶ-ಕೃಶ-ತೃಪ-ದೃಪಾಮ್ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಜ್ವಾ ವಾಚ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ 'ಈಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಮೃಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ "ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಮೃ+ಅಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಮೃ+ಅಶ್ ಸೇರಿದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬಂದು ಅಮ್+ರ್+ಅಶ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಮ್ರಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲನ್ತ ಲಕ್ಷಣ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಮ್ರಾಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಮಾರ್ಕ್ಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ಕೂಡ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಕ್ಸ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಲಘೂಪಧಗುಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಿಚ್' ನ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲೂ 'ಈಟ್' ಆಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮೃಶ್+ಸತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕತ್ವ-ಷತ್ವಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಅಮೃಕ್ಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಮ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷುಃ।

ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಮ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಮ್ರಾಷ್ಟ ಅಮ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ವ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಮ। ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷಷದಲ್ಲಿ-ಅಮಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಮಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಮಾರ್ಕ್ಷುಃ। ಅಮಾರ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಮಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಮಾರ್ಷ್ಟ। ಅಮಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಮಾರ್ಕ್ಷ್ವ, ಅಮಾರ್ಕ್ಷ್ಮ।

ರೂಪಗಳು: ಕ್ಸ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಮೃಕ್ಷತ್, ಅಮೃಕ್ಷತಾಮ್, ಅಮೃಕ್ಷನ್। ಅಮೃಕ್ಷಃ, ಅಮೃಕ್ಷತಮ್, ಅಮೃಕ್ಷತ। ಅಮೃಕ್ಷಮ್, ಅಮೃಕ್ಷಾವ, ಅಮೃಕ್ಷಾಮ।

ಲೃಙ್-ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯತ। ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯತ। ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

37. ಉದಾ- ಷದ್ಲೃ -ವಿಶರಣ ಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು(ಚದರುವದು ಮತ್ತು ಗಮನ ಮತ್ತು ದುಃಖಿತನಾಗುವದು)-"ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸದ್' ಎಂಬುದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸಮ್ಮೈಪದಿ, ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ, 'ಅನಿಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರೋಣ್ಣದರಿಂದ 'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್-ಸೂಚನೆ: ತುದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಶಃ (ಅ)' ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು 'ಶಿತ್' ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಹೀಗೆ 'ಇತ್' ಆದ 'ಶ್' ಕಾರ(ಅ) ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, "ಪಾ-ಘ್ರಾ-ಧ್ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ......ಶೀಯ-ಸೀದಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸದ್'ಗೆ 'ಸೀದ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೀದತಿ, ಸೀದತಃ, ಸೀದನ್ತಿ। ಸೀದಸಿ, ಸೀದಥಃ, ಸೀದಥ। ಸೀದಾಮಿ, ಸೀದಾವಃ, ಸೀದಾಮಃ

ಲಿಟ್-'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಇರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇತ್' ಆದ 'ಶ್' ಕಾರ(ಅ) ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, "ಪಾ-ಘ್ರಾ-ಧ್ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ...... ಶೀಯ-ಸೀದಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸದ್'ಗೆ 'ಸೀದ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಶ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸದ್' ಗೆ 'ಸೀದ್' ಆದೇಶ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸದ್'ಗೇನೇ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಸಸದ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ, ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತುಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ ಅನಾऽದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸದ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೇದತುಃ, ಸೇದುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಸೇದಿತಃ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಟ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸಸತ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು : ಸಸಾದ, ಸೇದತುಃ, ಸೇದುಃ। ಸೇದಿಥ/ಸಸತ್ಥ, ಸೇದಥುಃ, ಸೇದ। ಸಸಾದ/ಸಸದ, ಸೇದಿವ, ಸೇದಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸತ್ತಾ, ಸತ್ತಾರೌ, ಸತ್ತಾರಃ। ಸತ್ತಾಸಿ, ಸತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಸತ್ತಾಸ್ಥ। ಸತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಸತ್ತಾಸ್ವಃ, ಸತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸತ್ಸ್ಯತಿ, ಸತ್ಸ್ಯತಃ, ಸತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಸತ್ಸ್ಯಸಿ, ಸತ್ಸ್ಯಥಃ, ಸತ್ಸ್ಯಥ। ಸತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಸತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಸತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀದತು/ಸೀದತಾತ್, ಸೀದತಾಮ್, ಸೀದನ್ತು। ಸೀದ/ಸೀದತಾತ್, ಸೀದತಮ್, ಸೀದತ। ಸೀದಾನಿ, ಸೀದಾವ, ಸೀದಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೀದತ್, ಅಸೀದತಾಮ್, ಅಸೀದನ್। ಅಸೀದಃ, ಅಸೀದತಮ್, ಅಸೀದತ। ಅಸೀದಮ್, ಅಸೀದಾವ, ಅಸೀದಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀದೇತ್, ಸೀದೇತಾಮ್, ಸೀದೇಯುಃ। ಸೀದೇಃ, ಸೀದೇತಮ್, ಸೀದೇತ। ಸೀದೇಯಮ್, ಸೀದೇವ, ಸೀದೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸದ್ಯಾತ್, ಸದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸದ್ಯಾಸುಃ। ಸದ್ಯಾಃ, ಸದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸದ್ಯಾಸ್ತ। ಸದ್ಯಾಸಮ್, ಸದ್ಯಾಸ್ವ, ಸದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಇದು 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಅಙ್' ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಅಸದತ್, ಅಸದತಾಮ್, ಅಸದನ್। ಅಸದಃ, ಅಸದತಮ್, ಅಸದತ। ಅಸದಮ್, ಅಸದಾವ, ಅಸದಾಮ।

ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಸತ್ಸ್ಯತ್, ಅಸತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸತ್ಸ್ಯನ್। ಅಸತ್ಸ್ಯಃ, ಅಸತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಸತ್ಸ್ಯತ। ಅಸತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಸತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಸತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು-38. ಶದ್ಲೃ ಶಾತನೇ (ಹಾಳಾಗುವದು/ನಾಶವಾಗುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಪಾ-ಘ್ರಾ-ಧ್ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ... ಶೀಯ ಸೀದಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತ್'ನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶೀಯ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಶದೇಶ್ಶಿತಃ (1.3.60) ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುತ್ತದೆ.

(ತಙ್ ಮತ್ತು ಆನ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 660. ಶದೇಶ್ಶಿತಃ (1.3.60)

ವೃತ್ತಿ – ಶಿದ್ಭಾವಿಣೋಸ್ಮಾತ್ತಙಾನೌ ಸ್ತಃ। ಶೀಯತೇ। ಶೀಯತಾಮ್। ಅಶೀಯತ। ಶೀಯೇತ। ಶಶಾದ। ಶತ್ತಾ। ಶತ್ಸ್ಯತಿ। ಅಶದತ್। ಅಶತ್ಸ್ಯತ್।

ಪ.ಛೇ– ಶದೇಃ, ಶಿತಃ।

ಅ.ವೃ – "ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಒಂದುವೇಳೆ ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿದ್ದರೆ, ಅದು 'ಶದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದವೆಂದರೆ 'ತಙ್' ಮತ್ತು 'ಆನ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್,ಲೋಟ್ ಈ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶೀಯತೇ–(ನಾಶವಾಗುವದು)– 'ಶದ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವಿದ್ದಾಗ, 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವಾದ 'ತಙ್' ವಿಧಾನದಿಂದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶದ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶ (ಅ)' ಆದ ನಂತರ "ಪಾ–ಘ್ರಾ–ಧ್ಮಾ–ಸ್ಥಾ–ಮ್ನಾ..... ಶೀಯ ಸೀದಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀಯ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶೀಯ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪರರೂಪ ಮತ್ತು 'ಏತ್ವ' ಬಂದಮೇಲೆ ಶೀಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೀಯತೇ, ಶೀಯೇತೇ, ಶೀಯನ್ತೇ। ಶೀಯಸೇ, ಶೀಯೇಥೇ, ಶೀಯಧ್ವೇ। ಶೀಯೇ, ಶೀಯಾವಹೇ, ಶೀಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್:– 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಆತ್ಮನೇ

ಪದವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುತ್ತದೆ.ರೂಪಗಳು: ಶಶಾದ, ಶೇದತುಃ, ಶೇದುಃ। ಶೇದಿತ/ಶಶತ್ಥ, ಶೇದಥುಃ, ಶೇದ। ಶಶಾದ/ಶಶದ, ಶೇದಿವ, ಶೇದಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶತ್ತಾ, ಶತ್ತಾರೌ, ಶತ್ತಾರಃ। ಶತ್ತಾಸೇ, ಶತ್ತಾಸಾಥೇ, ಶತ್ತಾಧ್ವೇ। ಶತ್ತಾಹೇ, ಶತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಶತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶತ್ಸ್ಯತಿ, ಶತ್ಸ್ಯತಃ, ಶತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಶತ್ಸ್ಯಸಿ, ಶತ್ಸ್ಯಥಃ, ಶತ್ಸ್ಯಥ। ಶತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಶತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಶತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೀಯತಾಮ್, ಶೀಯೇತಾಮ್, ಶೀಯನ್ತಾಮ್। ಶೀಯಸ್ವ, ಶೀಯೇಥಾಮ್, ಶೀಯಧ್ವಮ್। ಶೀಯೈ, ಶೀಯಾವಹೈ, ಶೀಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೀಯತ, ಅಶೀಯೇತಾಮ್, ಅಶೀಯನ್ತ। ಅಶೀಯಥಾಃ, ಅಶೀಯೇಥಾಮ್, ಅಶೀಯಧ್ವಮ್। ಅಶೀಯೇ, ಅಶೀಯಾವಹಿ, ಅಶೀಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶೀಯೇತ, ಶೀಯೇಯಾತಾಮ್, ಶೀಯೇರನ್। ಶೀಯೇಥಾಃ, ಶೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ಶೀಯೇಧ್ವಮ್। ಶೀಯೇಯ, ಶೀಯೇವಹಿ, ಶೀಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶದ್ಯಾತ್, ಶದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶದ್ಯಾಸುಃ। ಶದ್ಯಾಃ, ಶದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶದ್ಯಾಸ್ತ। ಶದ್ಯಾಸಮ್, ಶದ್ಯಾಸ್ವ, ಶದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶದತ್, ಅಶದತಾಮ್, ಅಶದನ್। ಅಶದಃ, ಅಶದತಮ್, ಅಶದತ। ಅಶದಮ್, ಅಶದಾವ, ಅಶದಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶತ್ಸ್ಯತ್, ಅಶತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಶತ್ಸ್ಯನ್। ಅಶತ್ಸ್ಯಃ, ಅಶತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಶತ್ಸ್ಯತ। ಅಶತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಶತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಶತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 39. ಕೄ ವಿಕ್ಷೇಪೇ (ಎಸೆಯುವದು) – ಇದು ದೀರ್ಘ 'ಋ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೂ ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಇತ್(ಇ) ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 661. ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ (7.1.100)

ವೃತ್ತಿ – ಋದನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಇತ್ಸ್ಯಾತ್। ಕಿರತಿ। ಚಕಾರ। ಚಕರತುಃ। ಚಕರುಃ।

ಕರೀತಾ। ಕರಿತಾ। ಕೀರ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ.– ಋತಃ, ಇತ್, ಧಾತೋಃ।

ಅ.ವೃ. – "ಅಙ್ಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ –ಋದನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ 'ಇತ್(ಇ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವಾಗ, "ಉರಣ್ ರಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇರ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ,

ಉದಾ-ಕಿರತಿ - 'ಕೄ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ(ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಕೄ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ್' ಪರವಾದ 'ಇ' ಕಾರ(ಇರ್) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕ್+ಇರ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗಿ ಕಿರತಿ ಎಂಬರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಕಿರತಿ, ಕಿರತಃ, ಕಿರನ್ತಿ। ಕಿರಸಿ, ಕಿರಥಃ, ಕಿರಥ। ಕಿರಾಮಿ, ಕಿರಾವಃ, ಕಿರಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಚಕಾರ-ಕೄ+ಕೄ+ಲಿಟ್>ಕಕೄ+ಅ (ಣಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್) ಬಂದು, ಚಕೄ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ'ಗೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು, ಚಕರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚಕಾರ , ಚಕರತುಃ, ಚಕರುಃ। ಚಕರಿಥ, ಚಕರಥುಃ, ಚಕರ। ಚಕಾರ/ಚಕರ, ಚಕರಿವ, ಚಕರಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ- ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ-ಕೄ+ಇ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಕರ್+ಇ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವೄತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ) ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದೀರ್ಘ (ಈ) ಹೊಂದಿ ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಕರೀತಾ, ಕರೀತಾರೌ, ಕರೀತಾರಃ। ಕರೀತಾಸಿ, ಕರೀತಾಸ್ಥಃ, ಕರೀತಾಸ್ಥ। ಕರೀತಾಸ್ಮಿ, ಕರೀತಾಸ್ವಃ, ಕರೀತಾಸ್ಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ: ಕರಿತಾ, ಕರಿತಾರೌ, ಕರಿತಾರಃ। ಕರಿತಾಸಿ, ಕರಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರಿತಾಸ್ಥ। ಕರಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರಿತಾಸ್ವಃ, ಕರಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ದೀರ್ಘ / ಹ್ರಸ್ವ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.ರೂಪಗಳು: ಕರೀಷ್ಯತಿ, ಕರೀಷ್ಯತಃ, ಕರೀಷ್ಯನ್ತಿ। ಕರೀಷ್ಯಸಿ, ಕರೀಷ್ಯಥಃ, ಕರೀಷ್ಯಥ। ಕರೀಷ್ಯಾಮಿ, ಕರೀಷ್ಯಾವಃ, ಕರೀಷ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತಃ, ಕರಿಷನ್ತಿ। ಕರಿಷ್ಯಸಿ, ಕರಿಷ್ಯಥಃ, ಕರಿಷ್ಯಥ। ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು:ಕಿರತು/ಕಿರತಾತ್, ಕಿರತಾಮ್, ಕಿರನ್ತು। ಕಿರ/ಕಿರತಾತ್, ಕಿರತಮ್, ಕಿರತ। ಕಿರಾನಿ, ಕಿರಾವ, ಕಿರಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕಿರತ್, ಅಕಿರತಾಮ್, ಅಕಿರನ್। ಅಕಿರಃ, ಅಕಿರತಮ್, ಅಕಿರತ। ಅಕಿರಮ್, ಅಕಿರಾವ, ಅಕಿರಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕಿರೇತ್, ಕಿರೇತಾಮ್, ಕಿರೇಯುಃ। ಕಿರೇಃ, ಕಿರೇತಮ್, ಕಿರೇತ। ಕಿರೇಯಮ್, ಕಿರೇವ, ಕಿರೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಕೄ+ಯಾತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ (7.1.100)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರ್' ಪರವಾದ ಇತ್ವ (ಇರ್) ಬಂದು "ಹಲಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.ರೂಪಗಳು: ಕೀರ್ಯಾತ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸುಃ। ಕೀರ್ಯಾಃ, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತ। ಕೀರ್ಯಾಸಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ವ, ಕೀರ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾ(ಅಗಮ) ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕೄ+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಈತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಕಾರ್+ಈತ್= ಅಕಾರೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಕಾರೀತ್, ಅಕಾರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕಾರಿಷುಃ। ಅಕಾರೀಃ,ಅಕಾರಿಷ್ಟಮ್, ಅಕಾರಿಷ್ಟ। ಅಕಾರಿಷಮ್, ಅಕಾರಿಷ್ವ, ಅಕಾರಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: "ವೄತೋವಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಕರೀಷ್ಯತ್, ಅಕರೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯನ್। ಅಕರೀಷ್ಯಃ, ಅಕರೀಷ್ಯತಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯತ। ಅಕರೀಷ್ಯಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯಾವ, ಅಕರೀಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್। ಅಕರಿಷ್ಯಃ, ಅಕರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ। ಅಕರಿಷ್ಯಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯಾವ, ಅಕರಿಷ್ಯಾಮ। ।

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 662. ಕಿರತೌ ಲವನೇ (6.1.140)

ವೃತ್ತಿ – ಉಪಾತ್ ಕಿರತೇಃ ಸುಟ್ ಛೇದನೇ। ಉಪಸ್ಕಿರತಿ

ವಾ। ಅಟ್-ಅಭ್ಯಾಸ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ ಸುಟ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್। ಉಪಾಸ್ಕಿರತ್। ಉಪಚಸ್ಕಾರ।

ಅ.ವೃ. – "ಉಪಾತ್-ಪ್ರತಿಯತ್ನ-ವೈಕೃತ-ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಸುಟ್ಕಾತ್ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಉಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಕೄ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಛೇದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 39 (ಅ)- ಉಪಸ್ಕಿರತಿ (ಛೇದಿಸುತ್ತಾನೆ)- ಉಪ+ಸ್ಕಿರತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಲಟ್'

'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಕಿರತಿ, ಉಪಸ್ಕಿರತಃ, ಉಪಸ್ಕಿರನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ವಾ। ಅಟ್–ಅಭ್ಯಾಸ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ ಸುಟ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್।–ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ತಿಳಿಸುವದೇನೆಂದರೆ, 'ಅಟ್'ಅಥವಾ 'ಅಭ್ಯಾಸ' ಗಳ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಸಹ 'ಕ್'ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸುಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ– 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಉಪ+ಅಕಿರತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಪ ಮತ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್(ಅ)' ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದೆ. ಉಪಾತ್ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಉಪ'ಗಿಂತ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್' ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪ+ಅಕಿರತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತು ಉಪ+ಚಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದಾಗಲೂ 'ಸುಟ್' ಬಂದು ಉಪಾಸ್ಕಿರತ್, ಮತ್ತು ಉಪಚಸ್ಕಾರ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದ ಲಾಭ.

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 663. ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಪ್ರತೇಶ್ಚ (6.1.141)

ವೃತ್ತಿ – ಉಪಾತ್ ಪ್ರತೇಶ್ಚ ಕಿರತೇಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। ಉಪಸ್ಕಿರತಿ।ಪ್ರತಿಸ್ಕಿರತಿ। 40. ಗೄ ನಿಗರಣೇ।

ಪ.ಛೇ.– ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಪ್ರತೇಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ.– "ಉಪಾತ್–ಪ್ರತಿಯತ್ನ–ವೈಕೃತ–ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಸುಟ್ಕಾತ್ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನಂತರ 'ಕೄ' ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮವೂ ಹಿಂಸಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗ, ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಉಪಸ್ಕಿರತಿ, ಪ್ರತಿಸ್ಕಿರತಿ –(ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)–ಉಪ+ಸ್ಕಿರತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ+ಸ್ಕಿರತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್'

ಆಗಮ ಬಂದು, ಉಪಸ್ಕಿರತಿ, ಪ್ರತಿಸ್ಕಿರತಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಉಪಚಸ್ಕಾರ, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಚಸ್ಕಾರ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 40. ಗ್ಯಾ ನಿಗರಣೇ(ನುಂಗುವದು)- ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು 'ಕ್ಯಾ' ಧಾತಿವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಲ' ಕಾರ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 664. ಅಚಿ ವಿಭಾಷಾ (8.2.21)

ವೃತ್ತಿ:- ಗರೀತಾ, - ಗಿರತೇಃ ರೇಫಸ್ಯ ಲಃ ವಾ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ । ಗಿರತಿ, ಗಿಲತಿ। ಜಗಾರ । ಜಗಾಲ। ಜಗರಿಥ, ಜಗಲಿಥ। ಗರೀತಾ, ಗರಿತಾ । ಗಲೀತಾ, ಗಲಿತಾ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ಗ್ರೋ ಯಜೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್ರಃ' ಎಂಬಪದವೂ, "ರೋ ಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲಃ"ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 41. ಪ್ರಚ್ಛ ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಮ್ - ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಚವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣವಾದ 'ಚ್' ಕಾರದನಂತರ'ಛ್' ಕಾರವಿರುವದರಿಂದ "ಛೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಚುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ನಿತ್ಯ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ.

ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ ಆದ ಅಂದರೆ 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಪ್ರ' ದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ 'ಋ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೃಚ್ಛತಿ (ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)- ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ನಂತರ 'ಶ (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಚ್ಛ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ(ಅ)' ದ ಅಕಾರವು ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ... ಭೃಜ್ಯತೀನಾಂ ಜಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್+ಋ+ಅ +ಚ್ಛ್+ಅತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೃಚ್ಛ್+ಅತಿ=ಪೃಚ್ಛತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛತಿ, ಪೃಚ್ಛತಃ, ಪೃಚ್ಛನ್ತಿ। ಪೃಚ್ಛಸಿ, ಪೃಚ್ಛಥಃ, ಪೃಚ್ಛಥ। ಪೃಚ್ಛಾಮಿ, ಪೃಚ್ಛಾವಃ, ಪೃಚ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ತದನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಚ್ಛ್ ಪ್ರಚ್ಛ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಶೇಷ'ದಿಂದ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪಪ್ರಚ್ಛ, ಪಪ್ರಚ್ಛತುಃ, ಪಪ್ರಚ್ಛುಃ। ಪಪ್ರಚ್ಛಿಥ/ಪಪ್ರಷ್ಠ, ಪಪ್ರಚ್ಛಥುಃ, ಪಪ್ರಚ್ಛ। ಪಪ್ರಚ್ಛ, ಪಪ್ರಚ್ಛಿವ, ಪಪ್ರಚ್ಛಿಮ।

ಲುಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಸ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ.... ಛಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಛ್' ಕಾರವು ಉಳಿಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಚ್' ಕಾರವೂ ಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ (ನಿಮಿತ್ತಾಭಾವೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪಿ ಅಪಾಯಃ) 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಷ್ಟಾ, ಪ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಪ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಪ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಛ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, 'ಚ್' ಕಾರವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಷ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ್'ಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥ। ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛತು/ಪೃಚ್ಛತಾತ್, ಪೃಚ್ಛತಾಮ್, ಪ್ರಚ್ಛನ್ತು। ಪೃಚ್ಛ/ ಪೃಚ್ಛತಾತ್, ಪೃಚ್ಛತಮ್, ಪೃಚ್ಛತ। ಪೃಚ್ಛಾನಿ , ಪೃಚ್ಛಾವ, ಪೃಚ್ಛಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೃಚ್ಛತ್, ಅಪೃಚ್ಛತಾಮ್, ಅಪೃಚ್ಛನ್। ಅಪೃಚ್ಛಃ, ಅಪೃಚ್ಛತಮ್, ಅಪೃಚ್ಛತ। ಅಪೃಚ್ಛಮ್, ಅಪೃಚ್ಛಾವ, ಅಪೃಚ್ಛಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛೇತ್, ಪೃಚ್ಛೇತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛೇಯುಃ। ಪೃಚ್ಛೇಃ, ಪೃಚ್ಛೇತಮ್, ಪೃಚ್ಛೇತ। ಪೃಚ್ಛೇಯಮ್, ಪೃಚ್ಛೇವ, ಪೃಚ್ಛೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛ್ಯಾತ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸುಃ। ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಃ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತ। ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ವ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್– 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಚ್ಛ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ವ್ರದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಾಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಪ್ರಾಚ್ಛ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ರಸ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ..... ಛಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ್' ಗೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕ್, ಷ್, ಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗಿ ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್

ಧಾತು 40. ಗ್ರ್ಯಾ ನಿಗರಣೇ(ನುಂಗುವದು)- ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು 'ಕೃ' ಧಾತಿವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಲ' ಕಾರ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 664. ಅಚಿ ವಿಭಾಷಾ (8.2.21)

ವೃತ್ತಿ:- ಗರೀತಾ, - ಗಿರತೇಃ ರೇಫಸ್ಯ ಲಃ ವಾ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ । ಗಿರತಿ, ಗಿಲತಿ। ಜಗಾರ । ಜಗಾಲ। ಜಗರಿಥ, ಜಗಲಿಥ। ಗರೀತಾ, ಗರಿತಾ । ಗಲೀತಾ, ಗಲಿತಾ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ಗ್ರೋ ಯಜೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್ರಃ" ಎಂಬಪದವೂ, "ರೋ ಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲಃ"ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 41. ಪ್ರಚ್ಛ ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಮ್ - ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಚವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣವಾದ 'ಚ್' ಕಾರದನಂತರ'ಛ್' ಕಾರವಿರುವದರಿಂದ "ಛೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಚುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ನಿತ್ಯ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ.

ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ ಆದ ಅಂದರೆ 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಪ್ರ' ದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ 'ಋ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೃಚ್ಛತಿ (ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)- ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ನಂತರ 'ಶ (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಚ್ಛ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ(ಅ)' ದ ಅಕಾರವು ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ... ಭೃಜ್ಯತೀನಾಂ ಜಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್+ಋ+ಅ +ಚ್ಛ್+ಅತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೃಚ್ಛ್+ಅತಿ=ಪೃಚ್ಛತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛತಿ, ಪೃಚ್ಛತಃ, ಪೃಚ್ಛನ್ತಿ। ಪೃಚ್ಛಸಿ, ಪೃಚ್ಛಥಃ, ಪೃಚ್ಛಥ। ಪೃಚ್ಛಾಮಿ, ಪೃಚ್ಛಾವಃ, ಪೃಚ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ತದನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಚ್ಛ್ ಪ್ರಚ್ಛ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಶೇಷ'ದಿಂದ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪಪ್ರಚ್ಛ, ಪಪ್ರಚ್ಛತುಃ, ಪಪ್ರಚ್ಛುಃ। ಪಪ್ರಚ್ಛಿಥ/ಪಪ್ರಷ್ಠ, ಪಪ್ರಚ್ಛಥುಃ, ಪಪ್ರಚ್ಛ। ಪಪ್ರಚ್ಛ, ಪಪ್ರಚ್ಛಿವ, ಪಪ್ರಚ್ಛಿಮ।

ಲುಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ.... ಛಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಛ್' ಕಾರವು ಉಳಿಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಚ್' ಕಾರವೂ ಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ (ನಿಮಿತ್ತಾಭಾವೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪಿ ಅಪಾಯಃ) 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಷ್ಟಾ, ಪ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಪ್ರಷ್ಟಾರಃ। ಪ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಪ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಛ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, 'ಚ್' ಕಾರವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಷ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ್'ಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಂತಿ। ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥ। ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛತು/ಪೃಚ್ಛತಾತ್, ಪೃಚ್ಛತಾಮ್, ಪ್ರಚ್ಛಂತು। ಪೃಚ್ಛ/ ಪೃಚ್ಛತಾತ್, ಪೃಚ್ಛತಮ್, ಪೃಚ್ಛತ। ಪೃಚ್ಛಾನಿ , ಪೃಚ್ಛಾವ, ಪೃಚ್ಛಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೃಚ್ಛತ್, ಅಪೃಚ್ಛತಾಮ್, ಅಪೃಚ್ಛನ್। ಅಪೃಚ್ಛಃ, ಅಪೃಚ್ಛತಮ್, ಅಪೃಚ್ಛತ। ಅಪೃಚ್ಛಮ್, ಅಪೃಚ್ಛಾವ, ಅಪೃಚ್ಛಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛೇತ್, ಪೃಚ್ಛೇತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛೆಯುಃ। ಪೃಚ್ಛೇಃ, ಪೃಚ್ಛೇತಮ್, ಪೃಚ್ಛೇತ। ಪೃಚ್ಛೇಯಮ್, ಪೃಚ್ಛೇವ, ಪೃಚ್ಛೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛ್ಯಾತ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸುಃ। ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಃ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತ। ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ವ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಉದಾ- ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್- 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಚ್ಛ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ವ್ರದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಾಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಪ್ರಾಚ್ಛ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ..... ಛಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ್' ಗೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕ್, ಷ್, ಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗಿ ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ, "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಷತ್ವ, ಟುತ್ವ ಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಷ್ಟಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಪ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಪ್ರಾಕ್ಷುಃ। ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಪ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಪ್ರಾಷ್ಟ। ಅಪ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್ವ, ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತ್,ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತ। ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಧಾತು 42. ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ(ಮರಣಹೊಂದುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಅನುದಾತ್ತ – ಙಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ 'ಲುಙ್' ಮತ್ತು 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲೇ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

(ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 665. ಮ್ರಿಯತೇರ್ಲುಙ್-ಲಿಙೋಶ್ಚ (1.3.61)

ವೃತ್ತಿ – ಲುಙ್-ಲಿಙೋಃ ಶಿತಶ್ಚ ಪ್ರಕೃತಿ ಭೂತಾತ್ ಮೃಙಃ ತಙ್ ನಾನ್ಯತ್ರ ರಿಙ್। ಇಯಙ್। ಮ್ರಿಯತೇ। ಮಮಾರ। ಮರ್ತಾ। ಮರಿಷ್ಯತಿ। ಮೃಷೀಷ್ಟ। ಅಮೃತ।

43. ಪೃಙ್ ವ್ಯಾಯಾಮೇ। ಪ್ರಾಯೇಣ ಅಯಂ ವ್ಯಾಙ್‌ಪೂರ್ವಃ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತೇ।

ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರಾತೇ। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ। ವ್ಯಾಪೃತ। ವ್ಯಾಪೃಷಾತಾಮ್।

44. ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋ। ಜುಷತೇ। ಜುಜುಷೇ।

45. ಓವಿಜೀ ಭಯಚಲನಯೋಃ। ಪ್ರಾಯೇಣ ಅಯಂ ಉತ್ಪೂರ್ವಃ। ಉದ್ವಿಜತೇ।

ಪ.ಛೇ.– ಮ್ರಿಯತೇಃ,ಲುಙ್–ಲಿಙೋಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಶದೇಃ ಶಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಮೃಙ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್, ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ

ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. 'ಮೃಙ್' ಧಾತುವು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಙ್ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನಿಯಮಾನುಸಾರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಇದ್ದರೆ ಕೇವಲ 'ಲುಙ್, ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

42. ಉದಾ– ಮೃಙ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ (ಮರಣಹೊಂದುವದು) – 'ಮೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮೃ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ರಿಙ್–ಕ್ಷಯ–ಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಙ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮ್ರಿ+ಅ+ತ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ "ಅಚಿ ಶ್ನು ಧಾತುಬ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮ್ರಿಯ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಮ್ರಿಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಯತೇ, ಮ್ರಿಯೇತೇ, ಮ್ರಿಯನ್ತೇ। ಮ್ರಿಯಸೇ, ಮ್ರಿಯೇಥೇ, ಮ್ರಿಯಧ್ವೇ। ಮ್ರಿಯೇ, ಮ್ರಿಯಾವಹೇ, ಮ್ರಿಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಇಲ್ಲಿ, ಹಿಂದಿನ ನಿಯಮದಂತೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಮಮಾರ, ಮಮ್ರತುಃ, ಮಮ್ರುಃ। ಮಮರ್ಥ,ಮಮ್ರಥುಃ, ಮಮ್ರ ಮಮಾರ/ಮಮರ, ಮಮ್ರಿವ, ಮಮ್ರಿಮ।

ಲುಟ್–

ರೂಪಗಳು: ಮರ್ತಾ, ಮರ್ತಾರೌ, ಮರ್ತಾರಃ। ಮರ್ತಾಸಿ, ಮರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಥಾಸ್ಥ। ಮರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಮರ್ತಾಸ್ವಃ, ಮರ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಮರಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಮರಿಷ್ಯತಿ, ಮರಿಷ್ಯತಃ, ಮರಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಮರಿಷ್ಯಸಿ, ಮರಿಷ್ಯಥಃ, ಮರಿಷ್ಯಥ। ಮರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮರಿಷ್ಯಾವಃ, ಮರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಯತಾಮ್, ಮ್ರಿಯೇತಾಮ್, ಮ್ರಿಯನ್ತಾಮ್। ಮ್ರಿಯಸ್ವ, ಮ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ಮ್ರಿಯಧ್ವಮ್। ಮ್ರಿಯೈ, ಮ್ರಿಯಾವಹೈ, ಮ್ರಿಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್:

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ರಿಯತ, ಅಮ್ರಿಯೇತಾಮ್, ಅಮ್ರಿಯನ್ತ। ಅಮ್ರಿಯಥಾಃ,

ಅಮ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ಅಮ್ರಿಯಧ್ವಮ್। ಅಮ್ರಿಯೇ, ಅಮ್ರಿಯಾವಹಿ, ಅಮ್ರಿಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಯೇತ, ಮ್ರಿಯೇಯಾತಾಮ್, ಮ್ರಿಯೇರನ್। ಮ್ರಿಯೇಥಾಃ, ಮ್ರಿಯೇಯಾಥಾಮ್, ಮ್ರಿಯೇಧ್ವಮ್। ಮ್ರಿಯೇಯ, ಮ್ರಿಯೇವಹಿ, ಮ್ರಿಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಷೀಷ್ಟ ಮ್ರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್,ಮ್ರಿಷೀರನ್। ಮ್ರಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮ್ರಿಷೀಯಾಥಾಮ್, ಮೃಷೀಢ್ವಮ್। ಮ್ರಿಷೀಯ, ಮ್ರಿಷೀವಹಿ, ಮ್ರಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಷತ, ಅಮೃಷಾತಾಮ್, ಅಮೃಷತ। ಅಮೃಷಥಾಃ, ಅಮೃಷಾಥಾಮ್, ಅಮೃಷಢ್ವಮ್। ಅಮೃಷೀ, ಅಮೃಷ್ವಹಿ, ಅಮೃಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮರಿಷ್ಯತ್, ಅಮರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರಿಷ್ಯನ್। ಅಮರಿಷ್ಯಃ, ಅಮರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮರಿಷ್ಯತ। ಅಮರಿಷ್ಯಮ್, ಅಮರಿಷ್ಯಾವ, ಅಮರಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು–43. ಪೃಙ್ ವ್ಯಾಯಾಮೇ (ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ವಿ, ಮತ್ತು ಆಙ್ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಮುಂದುಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಙಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದವಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ಊದ್ರೂದನ್ತೈಃ" ಎಂಬ ಧಾತು ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಜನ್ತ ವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ವ್ಯಾಪೃ' ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ (ಮೂಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂತರ 'ಸ್'ಗೆ ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ವ್ಯಾಪೃ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ರಿಙ್–ಕ್ಷಯ–ಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಙ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ವ್ಯಾಪ್ರಿ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಚಿ ಶ್ನು ಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವ್ಯಾಪ್ರಿಯ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು 'ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯನ್ತೇ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಸೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಧ್ವೇ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾವಹೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ವ್ಯಾಪೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಎಂಬ ಲಿಡಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಶ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವವಾದ ಮೇಲೆ ಉರತ್ವ(ಅ) ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ವ್ಯಾಪಪೃ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾದಮೇಲೆ ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ, ವ್ಯಾಪಪ್ರಾತೇ, ವ್ಯಾಪಪ್ರಿರೇ। ವ್ಯಾಪಪೃಷೇ, ವ್ಯಾಪಪ್ರಾಥೇ, ವ್ವಾ್ಯಪಪೃಢ್ವೇ/ವ್ಯಾಪಪೃದ್ವೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ, ವ್ಯಾಪಪೃವಹೇ, ವ್ಯಾಪಪೃಮಹೇ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪರ್ತಾ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾರೌ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾರಃ। ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸೇ, ವ್ಯಪರ್ತಾಸಾಥೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಧ್ವೇ। ವ್ಯಾಪರ್ತಾಹೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್–ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇತೆ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯನ್ತೇ। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಸೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇಥೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯನ್ತಾಮ್। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಸ್ವ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಧ್ವಮ್। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೈ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾವಹೈ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಈ 'ಲ್' ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೋ, ಆಗ ವ್ಯಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ 'ಆ' ಮತ್ತು 'ಅ' ಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಆ' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯನ್ತ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಥಾಃ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಧ್ವಮ್। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾವಹಿ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್–ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಯಾತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇರನ್। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥಾಃ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಯಾಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಧ್ವಮ್। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಯ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇವಹಿ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪೃಷೀಷ್ಟ, ವ್ಯಾಪೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷೀರನ್,। ವ್ಯಾಪೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷೀಢ್ವಮ್। ವ್ಯಾಪೃಷೀಯ, ವ್ಯಾಪೃಷೀ ವಹಿ, ವ್ಯಾಪೃಷೀಮಹೀ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪೃಷತ, ವ್ಯಾಪೃಷಾತಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷತ। ವ್ಯಾಪೃಷಥಾಃ, ವ್ಯಾಪೃಷಾಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಢ್ವಮ್। ವ್ಯಾಪೃಷಿ, ವ್ಯಾಪೃಷ್ವಹಿ, ವ್ಯಾಪೃಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇತಾವ್, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯನ್ತ। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಥಾಃ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 44. ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ (ಪ್ರೀತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಸನ್ನರಾಗುವದು ಹಾಗೂ ಸೇವಿಸುವದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ.)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ಜುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇತ್ ಆಗಿರುವ 'ಈ' ಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಬಂಧ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಇದು ಹಲನ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದನ್ನು 'ಅನುದಾತ್ತೇತ್' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಹಲನ್ತ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸದಿರುವದರಿಂದ ಇದು ಉದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಸೇಟ್ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್-ರೂಪಗಳು: ಜುಷತೇ, ಜುಷೇತೆ, ಜುಷನ್ತೇ। ಜುಷಸೇ, ಜುಷೇಥೆ, ಜುಷಧ್ವೇ। ಜುಷೇ, ಜುಷಾವಹೇ, ಜುಷಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: 'ಜುಷ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶ ಬಂದು, ಜುಷ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಜುಷ್+(ಶ)ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಟಸ್ತಝಯೋ ರೇಶಿರೇಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಶ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಜುಜುಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜುಜುಷೇ, ಜುಜುಷಾತೇ, ಜುಜುಷಿರೇ। ಜುಜುಷಿಷೇ, ಜುಜುಷಾಥೇ, ಜುಜುಷಿಧ್ವೇ। ಜುಜುಷೇ, ಜುಜುಷಿವಹೇ, ಜುಜುಷಿಮಹೆ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜೋಷಿತಾ, ಜೋಷಿತಾರೌ, ಜೋಷಿತಾರಃ। ಜೋಷಿತಾಸೇ, ಜೋಷಿತಾಸಾಥೇ, ಜೋಷಿತಾಧ್ವೇ। ಜೋಷಿತಾಹೇ, ಜೋಷಿತಾಸ್ವಹೇ, ಜೋಷಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜುಷಿಷ್ಯತೇ, ಜುಷಿಷ್ಯೇತೇ, ಜುಷಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಜುಷಿಷ್ಯಸೇ, ಜುಷಿಷ್ಯೇಥೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಜುಷಿಷ್ಯೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಷತಾಮ್, ಜುಷೇತಾಮ್, ಜುಷನ್ತಾಮ್। ಜುಷಸ್ವ, ಜುಷೇಥಾಮ್, ಜುಷಧ್ವಮ್। ಜುಷೈ, ಜುಷಾವಹೈ, ಜುಷಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜುಷತ, ಅಜುಷೇತಾಮ್, ಅಜುಷನ್ತ। ಅಜುಷಥಾಃ, ಅಜುಷೇಥಾಮ್, ಅಜುಷಧ್ವಮ್। ಅಜುಷೇ, ಅಜುಷಾವಹಿ, ಅಜುಷಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಷೇತ, ಜುಷೇಯಾತಾಮ್, ಜುಷೇರನ್। ಜುಷೇಥಾಃ, ಜುಷೇಯಾಥಾಮ್, ಜುಷೇಧ್ವಮ್। ಜುಷೇಯ, ಜುಷೇವಹಿ, ಜುಷೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಷಿಷೀಷ್ಟ, ಜುಷಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜುಷಿಷೀರನ್। ಜುಷಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಜುಷಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಜುಷಿಷೀಧ್ವಮ್। ಜುಷಿಷೀಯ, ಜುಷಿಷೀವಹಿ, ಜುಷಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜೋಷಿಷ್ಟ, ಅಜೋಷಿಷಾತಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷತ। ಅಜೋಷಿಷ್ಠಾಃ, ಅಜೋಷಿಷಾಥಾಮ್, ಅಜೋಷಿಢ್ವಮ್। ಅಜೋಷಿಷಿ, ಅಜೋಷಿಷ್ವಹಿ, ಅಜೋಷಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅಜೋಷಿಷ್ಯತ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಜೋಷಿಷ್ಯಥಾಃ। ಅಜೋಷಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಜೋಷಿಷ್ಯೇ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು- 45. ಓವಿಜೀ ಭಯಚಲನಯೋಃ-(ಹೆದರುವುದು ಮತ್ತು ಹೆದರುವಿಕೆಯಿಂದ ನಡುಗುವುದು)-ಈ ಧಾತುವು ಪ್ರಾಯಶಃ 'ಉತ್' ಎಂಬ

ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಓವಿಜೀ ಯಲ್ಲಿ 'ಓ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದ್ವಿಜ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಓವಿಜೀ ಯಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜತೇ, ಉದ್ವಿಜೇತೇ, ಉದ್ವಿಜನ್ತೇ। ಉದ್ವಿಜಸೇ, ಉದ್ವಿಜೇಥೇ, ಉದ್ವಿಜಧ್ವೇ। ಉದ್ವಿಜೇ, ಉದ್ವಿಜಾವಹೇ, ಉದ್ವಿಜಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿವಿಜೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಾತೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಿರೇ। ಉದ್ವಿವಿಜಿಷೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಾಥೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಿಧ್ವೇ। ಉದ್ವಿವಿಜೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಿವಹೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಿಮಹೇ।

(ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 666 ವಿಜ ಇಟ್ (1.2.2)

ವೃತ್ತಿ – ವಿಜೇಃ ಪರ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಙಿದ್ವತ್। ಉದ್ವಿಜಿತಾ।

॥ ಇತಿ ತುದಾದಿ (6) ಗಣಃ॥ ॥ಇತಿ ತುದಾದಿ (17) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ.ಛೇ– ವಿಜಃ, ಇಟ್।

ಅ.ವೃ. – "ಗಾಙ್-ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್-ಙಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ವಿಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉದ್ವಿಜ್+ಇತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಇಟ್' ಸಮೇತವಾದ 'ತಾ'ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದದ್ದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು, ಉದ್ವಿಜಿತಾ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜಿತಾ, ಉದ್ವಿಜಿತಾರೌ, ಉದ್ವಿಜಿತಾರಃ। ಉದ್ವಿಜಿತಾಸೇ, ಉದ್ವಿಜಿತಾಸಾಥೇ, ಉದ್ವಿಜಿತಾಧ್ವೇ। ಉದ್ವಿಜಿತಾಹೇ, ಉದ್ವಿಜಿತಾಸ್ವಹೇ, ಉದ್ವಿಜಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯತೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯೇತೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಸೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯೇಥೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜನ್ತಾಮ್। ಉದ್ವಿಜಸ್ವ, ಉದ್ವಿಜೇಥಾಮ್, ಉದ್ವಿಜಧ್ವಮ್। ಉದ್ವಿಜೈ, ಉದ್ವಿಜಾವಹೈ, ಉದ್ವಿಜಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉದವಿಜತ, ಉದವಿಜೇತಾಮ್, ಉದವಿಜನ್ತ। ಉದವಿಜಥಾಃ, ಉದವಿಜೇಥಾಮ್, ಉದವಿಜಧ್ವಮ್। ಉದವಿಜೇ, ಉದವಿಜಾವಹಿ, ಉದವಿಜಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜೇತ, ಉದ್ವಿಜೇಯಾತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇರನ್। ಉದ್ವಿಜೇಥಾಃ, ಉದ್ವಿಜೇಯಾಥಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇಧ್ವಮ್। ಉದ್ವಿಜೇಯ, ಉದ್ವಿಜೇವಹಿ, ಉದ್ವಿಜೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜಿಷೀಷ್ಟ, ಉದ್ವಿಜೀಷೀಯಾಸ್ತಾವ್, ಉದ್ವಿಜೀಷೀರನ್। ಉದ್ವಿಜಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಉದ್ವಿಜೀಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಉದ್ವಿಜಿಷೀಧ್ವಮ್। ಉದ್ವಿಜಿಷೀಯ, ಉದ್ವಿಜೀಷೀವಹಿ, ಉದ್ವಿಜೀಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉದವಿಜಿಷ್ಟ, ಉದವಿಜಿಷಾತಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷತ। ಉದವಿಜಿಷ್ಠಾಃ, ಉದವಿಜಿಷಾಥಾಮ್, ಉದವಿಜಿಢ್ವಮ್। ಉದವಿಜಿಷಿ, ಉದವಿಜಿಷ್ವಹಿ, ಉದವಿಜಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಉದವಿಜಿಷ್ಯತ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷ್ಯನ್ತ। ಉದವಿಜಿಷ್ಯಥಾಃ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಉದವಿಜಿಷ್ಯೇ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತುದಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (17)ವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-18: ಅಥ ರುಧಾದಯಃ (7ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 667 ರಿಂದ 673 ವರೆಗೆ)

ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 25 ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು 22 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

1. ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (9):

1. ರುಧಿರ್(ತಡೆಯುವುದು), 2. ಭಿದಿರ್ (ಮುರಿಯುವುದು/ಒಡೆಯುವುದು), 3. ಛಿದಿರ್(ಛೇದಿಸುವುದು), 4. ಯುಜಿರ್(ಜೋಡಿಸುವುದು), 5. ರಿಚಿರ್(ಖಾಲಿ ಮಾಡುವುದು), 6.ವಿಚಿರ್(ಬೇರೆಯಾಗುವುದು),7. ಕ್ಷುದಿರ್(ಹಿಟ್ಟುಮಾಡುವುದು), 8. ಉಚ್ಛೃದಿರ್(ಹೊಳೆಯುವುದು, ಆಟವಾಡುವುದು), 9. ಉತೃದಿರ್ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಅನಾದರಮಾಡುವುದು).

2. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು (11):

1. ಕೃತಿ (ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು), 2. ತೃಹ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 3. ಹಿಸಿ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 4. ಉಂದೀ (ಮುದ್ದೆ ಅಥವಾ ಉಂಡೆ ಮಾಡುವುದು), 5. ಅಞ್ಜೂ (ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು, ಲೇಪಿಸುವುದು, ಅಲಂಕೃತರಾಗುವುದು, ಹೋಗುವುದು), 6. ತಞ್ಚೂ (ಸಂಕೋಚಗೊಳಿಸುವುದು), 7. ಓವಿಜಿ (ಹೆದರುವುದು, ನಡುಗುವುದು), 8. ಶಿಷ್‌ಲೃ (ವಿಶೇಷಗೊಳಿಸುವುದು), 9. ಪಿಷ್‌ಲೃ (ಹಿಟ್ಟು ಮಾಡುವುದು), 10. ಭಞ್ಜೋ (ಮುರಿಯುವುದು, ಕಡಿಯುವುದು), 11. ಭುಜ್(ರಕ್ಷಿಸುವುದು).

3. ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು (5):

1. ಞಿಇನ್ಧೀ(ಹೊಳೆಯುವುದು), 2. ವಿದ್(ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು),

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು

1. ಉದಾ- ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ।

(ಶ್ನಮ್(ನ)- ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 667. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಮ್ (3.1.78)

ವೃತ್ತಿ- ಶಪೋಽಪವಾದಃ। ರುಣದ್ಧಿ (576) ಶ್ನಶೋರಲ್ಲೋಪಃ। ರುನ್ಧಃ। ರುನ್ಧನ್ತಿ। ರುಣತ್ಸಿ। ರುನ್ಧಃ। ರುನ್ಧ। ರುಣಧ್ಮಿ। ರುನ್ಧ್ವಃ। ರುನ್ಧ್ಮಃ। ರುನ್ಧೇ। ರುನ್ಧಾತೇ। ರುನ್ಧತೇ। ರುಣ್ತ್ಸೇ। ರುನ್ಧಾಥೇ। ರುನ್ಧ್ವೇ। ರುನ್ಧೇ। ರುನ್ಧ್ವಹೇ। ರುನ್ಧ್ಮಹೇ। ರುರೋಧ, ರುರುಧೇ। ರೋದ್ಧಾಸಿ, ರೋದ್ಧಾಸೇ। ರೋತ್ಸ್ಯತಿ, ರೋತ್ಸ್ಯತೇ। ರುಣದ್ಧು, ರುನ್ಧಾತ್। ರುನ್ಧಾಮ್। ರುನ್ಧನ್ತು। ರುನ್ಧಿ। ರುಣಧಾನಿ। ರುಣಧಾವ। ರುಣಧಾಮ। ರುನ್ಧಾಮ್, ರುನ್ಧಾತಾಮ್, ರುನ್ಧತಾಮ್। ರುನ್ತ್ಸ್ವ। ರುಣಧೈ। ರುಣಧಾವಹೈ। ರುಣಧಾಮಹೈ। ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್। ಅರುನ್ಧಾಮ್। ಅರುನ್ಧನ್। ಅರುಣಃ। ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್। ಅರುನ್ಧ। ಅರುನ್ಧತಾಮ್।

ಅರುನ್ಧತ। ಅರುನ್ಧಾಃ। ರುನ್ಧ್ಯಾತ್। ರುನ್ಧೀತ। ರುಧ್ಯಾತ್। ರುತ್ಸೀಷ್ಟ ಅರುಧತ್। ಅರೌತ್ಸೀತ್। ಅರುದ್ಧ। ಅರುತ್ಸಾತಾಮ್। ಅರುತ್ಸತ್। ಅರೋತ್ಸ್ಯತ್। ಅರೋತ್ಸ್ಯತ। 2. ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ। 3. ಛಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ। 4. ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ। 5. ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ। ರಿಣಕ್ತಿ। ರಿಙ್ಕ್ತೇ। ರಿರೇಚ। ರೇಕ್ತಾ। ರೇಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅರಿಣಕ್। ಅರಿಚತ್, ಅರೈಕ್ಷೀತ್, ಅರಿಕ್ತ। 6. ವಿಚಿರ್ ಪೃಥಗ್ಭಾವೇ ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಙ್ಕ್ತೇ। 7. ಕ್ಷುದಿರ್ ಸಮ್ಪ್ರೇಷಣೇ। ಕ್ಷುಣತ್ತಿ, ಕ್ಷುನ್ತೇ। ಕ್ಷೋತ್ತಾ। ಅಕ್ಷುದತ್, ಅಕ್ಷೌತ್ಸೀತ್,ಅಕ್ಷುತ್ತ। 8. ಉಚ್ಛೃದಿರ್ ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ ಛೃಣತ್ತಿ, ಛೃನ್ತೇ, ಚಚ್ಛರ್ದ।(630) ಸೋಸಿಚೀತಿ ವೇಟ್। ಚಚ್ಛೃದಿಷೇ। ಚಚ್ಛೃತ್ಸೇ, ಛರ್ದಿತಾ। ಛರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯತಿ। ಅಚ್ಛೃದತ್। ಅಚ್ಛರ್ದೀತ್। ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಟ। 9. ಉತೃದೀರ್ ಹಿಂಸಾऽನಾದರಯೋಃ ತೃಣತ್ತಿ। ತೃನ್ತೇ। 10. ಕೃತೀ ವೇಷ್ಟನೇ। ಕೃಣತ್ತಿ। 11. ತೃಹ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। 12. ಹಿಸಿ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ- "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ರುಧಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ನಮ್(ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ :- 'ಶ್ನಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಶೇಷ :-ಉಳಿದ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ರುಣದ್ಧಿ- 'ರುಧಿರ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಗಳು ಹೋಗಿ 'ರುಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ನ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರು+ನ+ಧ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ನಂತರ 'ನ' ಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇऽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ (ಣ)' ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರು+ಣ+ಧ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಜಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋऽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಧ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರವು 'ಝುಷ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ರುಣಧ್+ಧಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರುಣದ್+ಧಿ=ರುಣದ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ ರುನ್ಧಃ/ರುನ್‌ದ್‌ಧಃ– ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ನ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ರು+ನ+ಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರುನ್‌ಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಆಗ, "ಜಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝರೋಝರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವು ಬಂದು ರುನ್+ಧಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ನ್' ಗೆ "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ನಶ್ಚಾಽಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ, ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಣತ್ವ' ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರತ್ರಿಪಾದಿ ಆಗುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ತ್ರಿಪಾದಿಯು ಅನುಸ್ವಾರವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು 'ನತ್ವ' ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ರುನ್ಧಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ರುನ್ಧಃ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮೊದಲನೇ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ(ದ್)' ಬಂದು ರುನ್‌ದ್‌ಧಃ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರುನ್ಧನ್ತಿ – ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ರುನಧ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತಿ' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ರುನ್‌ಧ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಶ್ಚಾಽಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ, ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಣತ್ವ' ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರತ್ರಿಪಾದಿ(ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರ)ಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ತ್ರಿಪಾದಿಯು(ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ) ಅನುಸ್ವಾರವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು 'ನತ್ವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್'

ಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರುನ್ಧನ್ತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರುಣತ್ಸಿ: ರುಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ) ಇದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿ' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ರುನಧ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ' ಕಾರಕ್ಕ 'ಣತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಮಾಡಿದಾಗ ರುಣದ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಕಾರ ಬಂದು ರುಣತ್+ಸಿ=ರುಣತ್ಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರುನ್ಧಃ/ರುನ್‌ದ್‌ಧಃ : ರುಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಥಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತಿ' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ರುನ್‌ಧ್+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಜಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝುರೋಝುರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವು ಬಂದು ರುನ್+ಧಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ರುನ್ಧಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರುನ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ(ದ್)' ಬಂದು, ರುನ್‌ದ್‌ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರುನ್ಧ/ರುನ್‌ದ್‌ಧ – ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರುನ್ಧ ಮತ್ತು ರುನ್‌ದ್‌ಧ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರುಣಧ್ಮಿ– 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್(ಮಿ)' ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+ಮಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಿ' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ರುನಧ್+ಮಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ರುಣದ್+ಮಿ=ರುಣಧ್ಮಿ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರುನ್ಧ್ವಃ – 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಸ್(ವಃ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+'ವಸ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಸ್' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ರುನ್ಧ್+ವಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ರುನ್ಧ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರುನ್ಧ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರುನ್ಧ್ಮಃ– ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರುನ್ಧ್ಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು– ರುಣದ್ಧಿ, ರುನ್ಧಃ/ರುನ್ದ್ಧಃ, ರುನ್ಧನ್ತಿ। ರುಣತ್ಸಿ, ರುನ್ಧಃ, ರುದ್ಧಃ/ರುನ್ದ್ಧಃ, ರುನ್ಧ/ರುನ್ದ್ಧ। ರುಣಧ್ಮಿ, ರುನ್ಧ್ವಃ, ರುನ್ಧ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ರುನ್ಧೇ, ರುನ್ಧಾತೇ, ರುನ್ಧತೇ। ರುನ್ತ್ಸೇ, ರುನ್ಧಾಥೇ, ರುನ್ಧ್ವೇ। ರುನ್ಧೇ, ರುನ್ಧ್ವಹೇ, ರುನ್ಧ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ನಂತರ ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವವಾದಮೇಲೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ರುರೋಧ, ರುರುಧತುಃ, ರುರುಧುಃ। ರುರೋಧಿಥ, ರುರುಧಥುಃ, ರುರುಧ। ರುರೋಧ, ರುರುಧಿವ, ರುರುಧಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ರುರುಧೇ, ರುರುಧಾತೇ, ರುರುಧಿರೇ। ರುರುಧಿಷೇ, ರುರುಧಾಥೇ, ರುರುಧಿಧ್ವೇ। ರುರುಧೇ, ರುರುಧಿವಹೇ, ರುರುಧಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರುಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಮೊದಲನೇ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ'ದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರ ಬಂದು ಲಘೂಪಧಗುಣದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ರೋಧ್+ಧಾ=ರೋದ್ಧಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ರೋದ್ಧಾ, ರೋದ್ಧಾರೌ, ರೋದ್ಧಾರಃ। ರೋದ್ಧಾಸಿ, ರೋದ್ಧಾಸ್ಥಃ, ರೋದ್ಧಾಸ್ಥ। ರೋದ್ಧಾಸ್ಮಿ, ರೋದ್ಧಾಸ್ವಃ, ರೋದ್ಧಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ರೋದ್ಧಾ, ರೋದ್ಧಾರೌ, ರೋದ್ಧಾರಃ। ರೋದ್ಧಾಸೇ, ರೋದ್ಧಾಸಾಥೇ, ರೋದ್ಧಾಧ್ವೇ। ರೋದ್ಧಾಹೇ, ರೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ರೋದ್ಧಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ರೋತ್ಸ್ಯತಿ, ರೋತ್ಸ್ಯತಃ, ರೋತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ರೋತ್ಸ್ಯಸಿ, ರೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ರೋತ್ಸ್ಯಥ। ರೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ರೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ರೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ರೋತ್ಸ್ಯತೇ, ರೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ರೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ರೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ರೋತ್ಸ್ಯೇಥೆ, ರೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ।ರೋತ್ಸ್ಯೇ, ರೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ರೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ರುಣಧ್ಧಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ಧ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ವ', "ಜಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರ, ನಂತರ ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ'ಗಳಾದ ಮೇಲೆ ರುಣದ್ಧು/ರುನ್ಧಾತ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಾತ್, ರುನ್ಧಾಮ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಾಮ್, ರುನ್ಧನ್ತು। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಇದ್ದಾಗ, "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಹಿ' ಗೆ "ಹುಝುಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ರುನ್ಧಿ/ರುನ್‌ದ್‌ಧಿ, ಎಂದೂ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರುನ್ಧಾತ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ರುನ್ಧಮ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಮ್, ರುನ್ಧ/ರುನ್‌ದ್‌ಧ। "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ, ಅದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು' ಬಾರದೇ 'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ರುಣಧಾನಿ, ರುಣಧಾವ, ರುಣಧಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ – ಪ್ರ. ಪು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ರುಣದ್ಧು/ರುನ್ಧಾತ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಾತ್,

ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ –ರುನ್ಧಾಮ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಾಮ್,

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ರುನ್ಧನ್ತು।

ಮ. ಪು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ರುನ್ಧಿ/ರುನ್‌ದ್‌ಧಿ, ಎಂದೂ,

ತಾತಙ್ ಆದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರುನ್ಧಾತ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಾತ್

ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ – ರುನ್ಧಮ್/ರುನ್‌ದ್‌ಧಮ್,

ಬ. ವಚನದಲ್ಲಿ –ರುನ್ಧ/ರುನ್‌ದ್‌ಧ।

ಉ. ಪುರುಷದಲ್ಲಿ – ರುಣಧಾನಿ, ರುಣಧಾವ, ರುಣಧಾಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದ

ಪ್ರ. ಪು – ರುನ್ಧಾಮ್/ರುನದ್‌ಧಾಮ್। ರುನ್ಧಾತಾಮ್/ರುನ್ಧತಾಮ್

ಮ. ಪು – ರುಣತ್ಸ್ವ, ರುನ್ಧಾಥಾಮ್, ರುನ್ಧ್ವಮ್/ರುನ್‌ಧ್‌ಧ್ವಮ್।

ಉ. ಪು – ರುಣಧೈ, ರುಣಧಾವಹೈ, ರುಣಧಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಅರುಣ್‌ಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ(ದ್)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್ತ್ವ(ತ್)' ಬಂದು, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು, ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸ್)' ಬಂದಾಗ, "ದಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅರುಣಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು–

ಪ್ರ. ಪು –ಅರುಣತ್/ಅರುಣದ್, ಅರುನ್ಧಾಮ್/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಾಮ್, ಅರುನ್ಧನ್।

ಮ. ಪು.– ಅರುಣಃ/ಅರುಣತ್/ಅರುಣದ್, ಅರುನ್ಧಮ್/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಮ್, ಅರುನ್ಧ/ ಅರುನ್‌ದ್‌ಧ।

ಉ. ಪು. – ಅರುಣಧಮ್, ಅರುನ್ಧ್ವ, ಅರುನ್ಧ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–

ಪ್ರ.ಪು– ಅರುನ್ಧ/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧ, ಅರುನ್ಧಾತಾಮ್, ಅರುನ್ಧತ।

ಮ.ಪು.–ಅರುನ್ಧಾಃ/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಾಃ,ಅರುನ್ಧಾಥಾವ್, ಅರುನ್ಧ್ವವ್/ ಅರುನ್‌ದ್‌ಧ್ವಮ್।

ಉ.ಪು. ಅರುನ್ಧಿ, ಅರುನ್ಧ್ವಹಿ, ಅರುನ್ಧ್ಮಹಿ।

ವಿ.ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈದದಲ್ಲಿ –ರುನ್ಧ್ಯಾತ್, ರುನ್ಧ್ಯಾತಾಮ್,ರುನ್ಧ್ಯುಃ। ರುನ್ಧ್ಯಾಃ, ರುನ್ಧ್ಯಾತಮ್, ರುನ್ಧ್ಯಾತ। ರುನ್ಧ್ಯಾಮ್, ರುನ್ಧ್ಯಾವ, ರುನ್ಧ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ರುನ್ಧೀತ, ರುನ್ಧೀಯಾತಾಮ್, ರುನ್ಧೀರನ್। ರುನ್ಧೀಥಾಃ, ರುನ್ಧೀಯಾಥಾಮ್, ರುನ್ಧೀಧ್ವಮ್। ರುನ್ಧೀಯ, ರುನ್ಧೀವಹಿ, ರುನ್ಧೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ– ರುಧ್ಯಾತ್, ರುಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ರುಧ್ಯಾಸುಃ। ರುಧ್ಯಾಃ, ರುಧ್ಯಾಸ್ತಮ್, ರುಧ್ಯಾಸ್ತ। ರುಧ್ಯಾಸಮ್, ರುಧ್ಯಾಸ್ವ, ರುಧ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ರುತ್ಸೀಷ್ಟ, ರುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರುತ್ಸೀರನ್। ರುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ರುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ರುತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ರುತ್ಸೀಯ, ರುತ್ಸೀವಹಿ, ರುತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ– "ಇರಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.'ಅಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ –ಅರುಧತ್, ಅರುಧತಾಮ್,ಅರುಧನ್। ಅರುಧಃ, ಅರುಧತಮ್, ಅರುಧತ। ಅರುಧಮ್,

ಅರುಧಾವ, ಅರುಧಾಮ।

'ಅಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್' ಬಂದು "ವದವ್ರಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು, ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅರೌತ್ಸೀತ್, ಅರೌದ್ಧಾಮ್, ಅರೌತ್ಸುಃ। ಅರೌತ್ಸೀಃ, ಅರೌದ್ಧಮ್, ಅರೌದ್ಧ। ಅರೌತ್ಸಮ್, ಅರೌತ್ಸ್ವ, ಅರೌತ್ಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: - ಅರುದ್ಧ, ಅರುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅರುತ್ಸತ। ಅರುದ್ಧಾಃ, ಅರುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅರುದ್ಧ್ವಮ್/ಅರುದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅರುತ್ಸಿ, ಅರುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅರುತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅರೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯನ್। ಅರೋತ್ಸ್ಯಃ, ಅರೋತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯತ। ಅರೋತ್ಸ್ಯಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯಾವ, ಅರೋತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅರೋತ್ಸ್ಯತ, ಅರೋತ್ಸ್ಯೇತಾವ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅರೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅರೋತ್ಸ್ಯೇಥಾವ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅರೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅರೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅರೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 2. ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೆ - (ಮುರಿಯುವುದು,ಹರಿಯುವುದು,ಸೀಳುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳೂ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. "ಝುರೋ ಝುರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಝುರ್' ನ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಲೋಪ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾವಾಗಿಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭಿನತ್ತಿ, ಭಿನ್ತಃ, ಭಿನ್ದನ್ತಿ। ಭಿನತ್ಸಿ, ಭಿನ್ಥಃ, ಭಿನ್ಥ। ಭಿನದ್ಮಿ, ಭಿನ್ದ್ವಃ, ಭಿನ್ದ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನ್ತೇ, ಭಿನ್ದಾತೇ, ಬಿನ್ದತೇ। ಭಿನ್ತ್ಸೇ, ಭಿನ್ದಾಥೇ, ಭಿನ್ದ್ವೇ। ಭಿನ್ದೇ, ಭಿನ್ದ್ವಹೇ, ಭಿನ್ದ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಬಿಭೇದ, ಬಿಭೀದತುಃ, ಬಿಭಿದುಃ। ಬಿಭೇದಿತ, ಬಿಭಿದತುಃ, ಬಿಭಿದ। ಬಿಭೇದ, ಬಿಭಿದಿವ, ಬಿಭಿದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಬಿಭಿದೇ, ಬಿಭಿದಾತೇ, ಬಿಭಿದಿರೇ। ಬಿಭಿದಿಷೇ, ಬಿಭಿದಾತೇ, ಬಿಭಿದಿಧ್ವೇ। ಬಿಭಿದೇ, ಬಿಭಿದಿವಹೇ, ಬಿಭಿದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭೇತ್ತಾ, ಭೇತ್ತಾರೌ, ಭೇತ್ತಾರಃ। ಭೇತ್ತಾಸಿ, ಭೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಭೇತ್ತಾಸ್ಥ। ಭೇತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭೇತ್ತಾಸ್ವಃ, ಭೇತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭೇತ್ತಾ, ಭೇತ್ತಾರೌ, ಭೇತ್ತಾರಃ। ಭೇತ್ತಾಸೇ,

ಭೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ಭೇತ್ತಾಧ್ವೇ। ಭೇತ್ತಾಹೇ, ಭೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಭೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಭೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯತಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಭೇತ್ಸ್ಯಸಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯಥಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯಥ। ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಭೇತ್ಸ್ಯತೇ, ಭೇಸ್ಯೇತೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಭೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಭೇತ್ಸ್ಯೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು– ಭಿನತ್ತು/ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ದನ್ತು। "ಹೂಝುಲ್ಭ್ಯೋಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಿನ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ 'ತಾತಙ್' ಬಂದಾಗ ಭಿನ್ತಾತ್, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ತಮ್, ಭಿನ್ತ। ಭಿನದಾನಿ, ಭೀದಾವ, ಭಿನದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ದಾತಾಮ್, ಭಿನ್ದತಾಮ್। ಭಿನ್ತ್ಸ್ವ ಭಿನ್ದಾಥಾಮ್, ಭಿನ್ಧ್ವಮ್। ಭಿನದೈ, ಭಿನದಾವಹೈ, ಭಿನದಾಮಹೈ।

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಭಿನತ್/ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನ್ತಾಮ್, ಅಭಿನ್ದನ್। ಅಭಿನಃ/ಅಭಿನತ್/ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನ್ತಮ್, ಅಭಿನ್ತ। ಅಭಿನದಮ್, ಅಭಿನ್ದ್ವ, ಅಭಿನ್ದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು– ಅಭಿನ್ದ, ಅಭಿನ್ದಾತಾಮ್, ಅಭಿನ್ದತ। ಅಭಿನ್ಥಾಃ, ಅಭಿನ್ದಾಥಾಮ್, ಅಭಿನ್ಧ್ವಮ್।ಅಭಿನ್ದಿ, ಅಭಿನ್ದ್ವಹಿ, ಅಭಿನ್ದ್ಮಹಿ।

ವಿ.ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಭಿನ್ದ್ಯಾತ್, ಭಿನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯುಃ। ಭಿನ್ದ್ಯಾಃ, ಭಿನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯಾತ। ಬಿನ್ದ್ಯಾಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯಾವ, ಭಿನ್ದ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಭಿನ್ದೀತ, ಭಿನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ಭಿನ್ದೀರನ್। ಭಿನ್ದೀಥಾಃ, ಭಿನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ಭಿನ್ದೀಧ್ವಮ್। ಭಿನ್ದೀಯ, ಭಿನ್ದೀವಹಿ, ಭಿನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಭಿದ್ಯಾತ್, ಭಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿದ್ಯಾಸುಃ। ಭಿದ್ಯಾಃ, ಭಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭಿದ್ಯಾಸ್ತ। ಭಿದ್ಯಾಸಮ್, ಭಿದ್ಯಾಸ್ವ, ಭಿದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು – ಭಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ಭಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿತ್ಸೀರನ್। ಭಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಬಿತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಭಿತ್ಸೀಯ, ಭಿತ್ಸೀವಹಿ, ಭಿತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು (ಅಙ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) – ಅಭಿದತ್, ಅಭಿದತಾಮ್, ಅಭಿದನ್। ಅಭಿದಃ, ಅಭಿದತಮ್, ಅಭಿದತ। ಅಭಿದಮ್, ಅಭಿದಾವ, ಅಭಿದಾಮ।

ಸಿಚ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಅಭೈತ್ಸೀತ್, ಅಭೈತ್ತಾಮ್, ಅಭೈತ್ಸುಃ। ಅಭೈತ್ಸೀಃ, ಅಭೈತ್ತಮ್, ಅಭೈತ್ತ। ಅಭೈತ್ಸಮ್, ಅಭೈತ್ಸ್ವ, ಅಭೈತ್ಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು–ಅಭಿತ್ತ, ಅಭಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಭಿತ್ಸತ। ಅಭಿತ್ಥಾಃ, ಅಭಿತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಭಿಧ್ವಮ್। ಅಭಿತ್ಸಿ, ಅಭಿತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಭಿತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯನ್।

ಅಭೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ। ಅಭೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು-ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಭೇತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಭೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 3. ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ(ಎರಡಾಗಿ ಸೀಳುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಕೂಡ 'ಭಿದ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪ ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನತ್ತಿ, ಭಿನ್ತಃ, ಭಿನ್ದನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತೇ, ಭಿನ್ದಾತೆ, ಭಿನ್ದತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಛೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮ ಅನ್ತಾವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಚಿಚ್ಛೇದ, ಚಿಚ್ಛಿದತುಃ, ಚಿಚ್ಛಿದುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಚಿಚ್ಛಿದೇ, ಚಿಚ್ಛಿದಾತೇ, ಚಿಚ್ಛಿದಿರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಛೇತ್ತಾ, ಛೇತ್ತಾರೌ, ಛೇತ್ತಾರಃ। ಛೇತ್ತಾಸಿ, ಛೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಛೇತ್ತಾಸ್ಥ। ಛೇತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಛೇತ್ತಾಸ್ವಃ, ಛೇತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಛೇತ್ತಾ, ಛೇತ್ತಾರೌ, ಛೇತ್ತಾರಃ। ಛೇತ್ತಾಸೇ, ಛೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ಛೇತ್ತಾಧ್ವೇ। ಛೇತ್ತಾಹೇ, ಛೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಛೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಛೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಛೇತ್ಸ್ಯತಃ, ಛೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಛೇತ್ಸ್ಯತೇ, ಛೇತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಛೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನತ್ತು/ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ದನ್ತು। ಭಿನ್ದಿ/ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಮ್, ಭಿನ್ತ। ಭಿನದಾನಿ, ಭಿನದಾವ, ಭಿನದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ದಾತಾಮ್, ಭಿನ್ದತಾಮ್। ಭಿನ್ತ್ಸ್ವ ಭಿನ್ದಾಥಾಮ್, ಭಿನ್ಧ್ವಮ್। ಭಿನದೈ, ಭಿನದಾವಹೈ, ಭಿನದಾಮಹೈ।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಅಭಿನತ್/ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನ್ತಾಮ್, ಅಭಿನ್ದನ್। ಅಭಿನಃ/ಅಭಿನತ್/ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನ್ತಮ್, ಅಭಿನ್ತ। ಅಭಿನದಮ್, ಅಭಿನ್ದ್ವ, ಅಭಿನ್ದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು-ಅಭಿನ್ದ, ಅಭಿನ್ದಾತಾಮ್,ಅಭಿನ್ದತ। ಅಭಿನ್ಥಾಃ,

ಅಚ್ಛಿನ್ದಾಥಾಮ್, ಅಚ್ಛಿನ್ಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛಿನ್ದಿ, ಅಚ್ಛಿನ್ದ್ವಹಿ, ಅಚ್ಛಿನ್ದ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು– ಭಿನ್ದ್ಯಾತ್, ಭಿನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯುಃ। ಭಿನ್ದ್ಯಾಃ, ಭಿನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯಾತ। ಭಿನ್ದ್ಯಾಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯಾವ, ಭಿನ್ದ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು – ಚಿನ್ದೀತ, ಭಿನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ಭಿನ್ದೀರನ್। ಭಿನ್ದೀಥಾಃ, ಭಿನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ಭಿನ್ದೀಧ್ವಮ್। ಭಿನ್ದೀಯ, ಭಿನ್ದೀವಹಿ, ಭಿನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು– ಭಿದ್ಯಾತ್, ಭಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿದ್ಯಾಸುಃ। ಭಿದ್ಯಾಃ, ಭಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭಿದ್ಯಾಸ್ತ। ಭಿದ್ಯಾಸಮ್, ಭಿದ್ಯಾಸ್ವ, ಭಿದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು – ಭಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ಭಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿತ್ಸೀರನ್। ಭಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಭಿತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಭಿತ್ಸೀಯ, ಭಿತ್ಸೀವಹಿ, ಭಿತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು (ಅಙ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಅಚ್ಛಿದತ್ ಅಚ್ಛಿದತಾಮ್, ಅಚ್ಛಿದನ್। ಅಚ್ಛಿದಃ, ಅಚ್ಛಿದತಮ್, ಅಚ್ಛಿದತ। ಅಚ್ಛಿದಮ್, ಅಚ್ಛಿದಾವ, ಅಚ್ಛಿದಾಮ।

ಸಿಚ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಚ್ಛೈತ್ಸೀತ್, ಅಚ್ಛೈತ್ತಾಮ್, ಅಚ್ಛೈತ್ಸುಃ। ಅಚ್ಛೈತ್ಸೀಃ, ಅಚ್ಛೈತ್ತಮ್. ಅಚ್ಛೈತ್ತ। ಅಚ್ಛೈತ್ಸಮ್, ಅಚ್ಛೈತ್ಸ್ವ, ಅಚ್ಛೈತ್ಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಚ್ಛಿತ್ತ, ಅಚ್ಛಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಚ್ಛಿತ್ಸತ। ಅಚ್ಛಿತ್ಥಾಃ, ಅಚ್ಛಿತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಚ್ಛಿದ್ಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛಿತ್ಸಿ, ಅಚ್ಛಿತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಚ್ಛಿತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯನ್।ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತ। ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತ, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 4. ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ – (ಕೂಡಿಸುವದು, ಭೇಟಿಯಾಗುವದು) ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಯುಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳೂ 'ಭಿದ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು ಯಾವಾಗ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸವರ್ಣ' ಬರುತ್ತದೋ, ಆಗ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ 'ಙ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಞ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ಯುನಕ್ತಿ, ಯುಙ್ಕ್ತಃ, ಯುಞ್ಜನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ಯುಙ್ಕ್ತೇ, ಯುಞ್ಜಾತೇ, ಯುಞ್ಜತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು –ಯುಯೋಜ, ಯುಯುಜತುಃ, ಯುಯುಜುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು –ಯುಯುಜೇ, ಯುಯುಜಾತೇ, ಯುಯುಜಿರೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು –ಯೋಕ್ತಾ, ಯೋಕ್ತಾರೌ, ಯೋಕ್ತಾರಃ। ಯೋಕ್ತಾಸಿ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ಥ। ಯೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು– ಯೋಕ್ತಾ, ಯೋಕ್ತಾರೌ, ತೋಕ್ತಾರಃ। ಯೋಕ್ತಾಸೇ, ಯೋಕ್ತಾಸಾಥೇ, ಯೋಕ್ತಾಧ್ವೇ। ಯೋಕ್ತಾಹೇ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಯೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಯೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಯೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಯೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಯೋಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಯೋಕ್ಷೇಥೆ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಯೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯುನಕ್ತು/ಯುಜ್ತಾತ್, ಯುಜ್ತಾಮ್, ಯುಞ್ಜನ್ತು। "ಹೂಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುನ್ಗ್ಧಿ/ಯುಜ್ತಾತ್, ಯುಜ್ತಮ್, ಯುಜ್ತ। ಯುನದಾನಿ, ಯುನದಾವ, ಯುನದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯುಜ್ತಾಮ್, ಯುಞ್ಜಾತಾಮ್, ಯುಞ್ಜತಾಮ್। ಯುಜ್‌ಕ್ಷ್ವ, ಯುಞ್ಜಾಥಾಮ್, ಯುಙ್ಧ್ವಮ್। ಯುನಧೈ, ಯುನಧಾವಹೈ, ಯುನಧಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಯುನಕ್/ಅಯುನಗ್, ಅಯುಜ್ತಾಮ್, ಅಯುಞ್ಜನ್। ಅಯುನಕ್/ಅಯುನಗ್, ಅಯುಜ್ತಮ್, ಅಯುಜ್ತ। ಅಯುಞ್ಜಮ್, ಅಯುಞ್ಜ್ವ, ಅಯುಞ್ಜ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಯುಜ್ತ, ಅಯುಞ್ಜಾತಾಮ್, ಅಯುಞ್ಜತ। ಅಯುಜ್ಥಾಃ, ಅಯುಞ್ಜಾಥಾಮ್, ಅಯುಜ್ಧ್ವಮ್। ಅಯುಞ್ಜಿ, ಅಯುಞ್ಜ್ವಹಿ, ಅಯುಞ್ಜ್ಮಹಿ।

ವಿ.ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು –ಯುಞ್ಜ್ಯಾತ್, ಯುಞ್ಜ್ಯಾತಾಮ್, ಯುಞ್ಜ್ಯುಃ। ಯುಞ್ಜ್ಯಾಃ, ಯುಞ್ಜ್ಯಾತಮ್, ಯುಞ್ಜ್ಯಾತ। ಯುಞ್ಜ್ಯಾಮ್, ಯುಞ್ಜ್ಯಾವ, ಯುಞ್ಜ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯುಞ್ಜೀತ, ಯುಞ್ಜೀಯಾತಾಮ್, ಯುಞ್ಜೀರನ್। ಯುಞ್ಜೀಥಾಃ, ಯುಞ್ಜೀಯಾಥಾಮ್, ಯುಞ್ಜೀಧ್ವಮ್। ಯುಞ್ಜೀಯ, ಯುಞ್ಜೀವಹಿ, ಯುಞ್ಜೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯುಞ್ಜ್ಯಾತ್, ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸುಃ। ಯುಞ್ಜ್ಯಾಃ, ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸ್ತ। ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸಮ್,

ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸ್ವ, ಯುಞ್ಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಯುಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಯುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುಕ್ಷೀರನ್। ಯುಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಯುಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಯುಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಯುಕ್ಷೀಯ, ಯುಕ್ಷೀವಹಿ, ಯುಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಯೌಕ್ಷೀತ್, ಅಯೌಕ್ತಾಮ್, ಅಯೌಕ್ಷುಃ। ಅಯೌಕ್ಷೀಃ, ಅಯೌಕ್ತಮ್, ಅಯೌಕ್ತ। ಅಯೌಕ್ಷಮ್. ಅಯೌಕ್ಷ್ವ, ಅಯೌಕ್ಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು –ಅಯುಕ್ತ, ಅಯುಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಯುಕ್ಷತ। ಅಯುಕ್ಥಾಃ, ಅಯುಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಯುಗ್ಧ್ವಮ್। ಅಯುಕ್ಷಿ, ಅಯುಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಯುಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತ, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯೇಥಾವ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಯೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 5. ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ(ವಿರೇಚನ/ಖಾಲಿ ಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ರಿಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಚ್' ಕಾರಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್ರ್ಯಾದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೂ 'ಯುಜ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ರಿಚ್' ನಲ್ಲಿ ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ನಮ್(ನ್)' ಗೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ರಿಣಕ್ತಿ, ರಿಙ್ಕ್ತಃ, ರಿಞ್ಚನ್ತಿ। ರಿಣಕ್ಷಿ, ರಿಙ್ಕ್ಥಃ, ರಿಙ್ಕ್ಥ। ರಿಣಚ್ಮಿ, ರಿಞ್ಚ್ವಃ, ರಿಞ್ಚ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ರಿಙ್ಕ್ತೇ, ರಿಞ್ಚಾತೆ, ರಿಞ್ಚತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ರಿರೇಚ, ರಿರಿಚತುಃ, ರಿರಿಚುಃ। ರಿರೇಚಿಥ, ರಿರಿಚಥುಃ, ರಿರಿಚ। ರಿರೇಚ, ರಿರಿಚಿವ, ರಿರಿಚಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ರಿರಿಚೇ, ರಿರಿಚಾತೆ, ರಿರಿಚಿರೇ। ರಿರಿಚಿಷೇ, ರಿರಿಚಾಥೇ, ರಿರಿಚಿಧ್ವೇ। ರಿರಿಚೇ, ರಿರಿಚಿವಹೇ, ರಿರಿಚಿಮಹೇ।

ಲುಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ರೇಕ್ತಾ, ರೇಕ್ತಾರೌ, ರೇಕ್ತಾರಃ। ರೇಕ್ತಾಸಿ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಥ। ರೇಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ರೇಕ್ತಾಸ್ವಃ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು–ರೇಕ್ತಾ, ರೇಕ್ತಾರೌ, ರೇಕ್ತಾರಃ। ರೇಕ್ತಾಸೇ, ರೇಕ್ತಾಸಾಥೇ,

ರೇಕ್ತಾದ್ವೇ। ರೇಕ್ತಾಹೇ, ರೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್‌ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ರೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ರೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ।ರೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ರೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ರೇಕ್ಷ್ಯಥ। ರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ರೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ರೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ರೇಕ್ಷ್ಯೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ರಿಣಕ್ತು/ರಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ರಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ರಿಞ್ಚನ್ತು। ರಿಙ್ಗ್ಧಿ/ರಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ರಿಙ್ಕ್ತಮ್, ರಿಙ್ಕ್ತ। ರಿಣಚಾನಿ, ರಿಣಚಾವ, ರಿಣಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ರಿಞ್ಚಾತಾಮ್, ರಿಞ್ಚತಾಮ್। ರಿಙ್ಕ್ಷ್ವ, ರಿಞ್ಚಾಥಾಮ್, ರಿಙ್ಗ್ಧ್ವಮ್। ರಿಣಚೈ, ರಿಣಚಾವಹೈ, ರಿಣಚಾಮಹೈ।

ಲಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ಅರಿಣಕ್/ಅರಿಣಗ್, ಅರಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಅರಿಞ್ಚನ್। ಅರಿಣಕ್/ಅರಿಣಗ್, ಅರಿಙ್ಕ್ತಮ್,ಅರಿಙ್ಕ್ತ। ಅರಿಣಚಮ್, ಅರಿಞ್ಚ್ವ, ಅರಿಞ್ಚ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅರಿಙ್ಕ್ತ, ಅರಿಞ್ಚಾತಾಮ್, ಅರಿಞ್ಚತ। ಅರಿಙ್ಕ್ಥಾಃ, ಅರಿಞ್ಚಾಥಾಮ್, ಅರಿಙ್ಗ್ಧ್ವಮ್। ಅರಿಞ್ಚಿ, ಅರಿಞ್ಚ್ವಹಿ, ಅರಿಞ್ಚ್ಮಹಿ।

ವಿ.ಲಿಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಞ್ಚ್ಯಾತ್, ರಿಞ್ಚ್ಯಾತಾಮ್, ರಿಞ್ಚ್ಯುಃ। ರಿಞ್ಚ್ಯಾಃ, ರಿಞ್ಚ್ಯಾತಮ್, ರಿಞ್ಚ್ಯಾತ। ರಿಞ್ಚ್ಯಾಮ್, ರಿಞ್ಚ್ಯಾವ, ರಿಞ್ಚ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಞ್ಚೀತ, ರಿಞ್ಚೀಯಾತಾಮ್, ರಿಞ್ಚೀರನ್। ರಿಞ್ಚೀಥಾಃ, ರಿಞ್ಚೀಯಾಥಾಮ್, ರಿಞ್ಚೀಧ್ವಮ್। ರಿಞ್ಚೀಯ, ರೀಞ್ಚೀವಹಿ, ರಿಞ್ಚೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ರಿಚ್ಯಾತ್, ರಿಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ರಿಚ್ಯಾಸುಃ। ರಿಚ್ಯಾಃ, ರಿಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ರಿಚ್ಯಾಸ್ತ। ರಿಚ್ಯಾಸಮ್, ರಿಚ್ಯಾಸ್ವ, ರಿಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ರಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ರಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರಿಕ್ಷೀರನ್। ರಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ರಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ರಿಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ರಿಕ್ಷೀಯ, ರಿಕ್ಷೀವಹಿ, ರಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅರಿಚತ್, ಅರಿಚತಾಮ್, ಅರಿಚನ್। ಅರಿಚಃ, ಅರಿಚತಮ್, ಅರಿಚತ। ಅರಿಚಮ್, ಅರಿಚಾವ, ಅರಿಚಾಮ।

ಪ. ಪ. ವಿಕಲ್ಪದ ರೂಪಗಳು-ಅರೈಕ್ಷೀತ್, ಅರೈಕ್ತಾಮ್, ಅರೈಕ್ಷುಃ। ಅರೈಕ್ಷೀಃ, ಅರೈಕ್ತಮ್, ಅರೈಕ್ತ। ಅರೈಕ್ಷಮ್, ಅರೈಕ್ಷ್ವ, ಅರೈಕ್ಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ಅರಿಕ್ತ, ಅರಿಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅರಿಕ್ಷತ। ಅರಿಕ್ಥಾಃ, ಅರಿಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅರಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅರಿಕ್ಷಿ,ಅರಿಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅರಿಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು – ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅರೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ।, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ।

ಅರೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅರೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 6. ವಿಚಿರ್-ಪೃಥಗ್ಭಾವೇ (ಬೇರ್ಪಡಿಸುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಆಗಿದೆ. 'ಚ್' ಕಾರಾಂತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್ರ್ಯಾದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೂಡ 'ರಿಚ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ರೇಫ(ರ್) ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ನಮ್(ನ) ನಲ್ಲಿ ರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಙ್ಕ್ತಃ, ವಿಞ್ಚನ್ತಿ। ವಿನಕ್ಷಿ, ವಿಙ್ಕ್ಥಃ, ವಿಙ್ಕ್ಥ। ವಿನಚ್ಮಿ, ವಿಞ್ಚ್ವಃ, ವಿಞ್ಚ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಙ್ಕ್ತೇ, ವಿಞ್ಚಾತೇ, ವಿಞ್ಚತೇ। ವಿಙ್ಕ್ಷೇ, ವಿಞ್ಚಾಥೇ, ವಿಙ್ಗ್ಧ್ವೇ। ವಿಞ್ಚೇ, ವಿಞ್ಚ್ವಹೇ, ವಿಞ್ಚ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿವೇಚ, ವಿವಿಚತುಃ, ವಿವಿಚುಃ। ವಿವೇಚಿಥ, ವಿವಿಚಥುಃ, ವಿವಿಚ। ವಿವೇಚ, ವಿವಿಚಿವ, ವಿವಿಚಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿವಿಚೇ, ವಿವಿಚಾತೇ, ವಿವಿಚಿರೇ। ವಿವಿಚಿಷೇ, ವಿವಿಚಾಥೇ, ವಿವಿಚಿಧ್ವೇ।, ವಿವಿಚೇ, ವಿವಿಚಿವಹೇ, ವಿವಿಚಿಮಹೇ।

ಲುಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವೇಕ್ತಾ, ವೇಕ್ತಾರೌ, ವೇಕ್ತಾರಃ। ವೇಕ್ತಾಸಿ, ವೆಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ವೇಕ್ತಾಸ್ಥ। ವೇಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ವೇಕ್ತಾಸ್ವಃ, ವೇಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವೇಕ್ತಾ, ವೇಕ್ತಾರೌ, ವೇಕ್ತಾರಃ। ವೇಕ್ತಾಸೇ, ವೇಕ್ತಾಸಾಥೇ, ವೇಕ್ತಾಧ್ವೇ। ವೇಕ್ತಾಹೇ, ವೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವೇಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ ವೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ವೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥ। ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ವೇಕ್ಷ್ಯಸೇ,

ವೇಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ವೇಕ್ಷ್ಯೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿನಕ್ತು/ವಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ವಿಞ್ಚನ್ತು। ವಿಙ್ಗ್ಧಿ/ವಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ವಿಙ್ ಕ್ತಮ್, ವಿಙ್ಕ್ತ। ವಿನಚಾನಿ, ವಿನಚಾವ, ವಿನಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ವಿಞ್ಚಾತಾಮ್, ವಿಞ್ಚತಾಮ್। ವಿಙ್ಕ್ಷ್ವ, ವಿಞ್ಚಾಥಾಮ್, ವಿಙ್ಗ್ಧ್ವಮ್। ವಿನಚೈ, ವಿನಚಾವಹೈ, ವಿನಚಾಮಹೈ।

ಲಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿನಕ್/ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಅವಿಞ್ಚನ್। ಅವಿನಕ್/ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ತಮ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತ। ಅವಿನಚಮ್, ಅವಿಞ್ಚ್ವ, ಅವಿಞ್ಚ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿಙ್ಕ್ತ, ಅವಿಞ್ಚಾತಾಮ್, ಅವಿಞ್ಚತ। ಅವಿಙ್ಕ್ಥಾಃ,

ಅವಿಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅವಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅವಿಕ್ಷಿ, ಅವಿಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅವಿಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ವಿ.ಲಿಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ವಿಚ್ಯಾತ್, ವಿಚ್ಯಾತಾಮ್, ವಿಚ್ಯುಃ। ವಿಚ್ಯಾಃ, ವಿಚ್ಯಾತಮ್, ವಿಚ್ಯಾತ। ವಿಚ್ಯಾಮ್, ವಿಚ್ಯಾವ, ವಿಚ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ವಿಕ್ಷೀಯಾತಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀರನ್। ವಿಕ್ಷೀಥಾಃ, ವಿಕ್ಷೀಯಾಥಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ವಿಕ್ಷೀಯ, ವಿಕ್ಷೀವಹಿ, ವಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಚ್ಯಾತ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸುಃ। ವಿಚ್ಯಾಃ, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತ। ವಿಚ್ಯಾಸಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ವಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀರನ್। ವಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ವಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ವಿಕ್ಷೀಯ, ವಿಕ್ಷೀವಹಿ, ವಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅವಿಚತ್, ಅವಿಚತಾಮ್, ಅವಿಚನ್। ಅವಿಚಃ, ಅವಿಚತಮ್, ಅವಿಚತ। ಅವಿಚಮ್, ಅವಿಚಾವ, ಅವಿಚಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಅವೈಕ್ಷೀತ್, ಅವೈಕ್ತಾಮ್, ಅವೈಕ್ಷುಃ। ಅವೈಕ್ಷೀಃ, ಅವೈಕ್ತಮ್, ಅವೈಕ್ತ। ಅವೈಕ್ಷಮ್, ಅವೈಕ್ಷ್ವ, ಅವೈಕ್ಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿಕ್ತ, ಅವಿಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅವಿಕ್ಷತ। ಅವಿಕ್ಥಾಃ, ಅವಿಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅವಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅವಿಕ್ಷಿ, ಅವಿಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅವಿಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅವೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅವೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್,ಅವೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅವೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 7. ಕ್ಷುಧಿರ್ ಸಂಪೇಷಣೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷುಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಆಗಿದೆ. ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್ರ್ಯಾದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೂಡ 'ಛಿದ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ನಮ್(ನ) ನಲ್ಲಿ ರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಕ್ಷುಣತ್ತಿ, ಕ್ಷುನ್ತಃ, ಕ್ಷುನ್ದನ್ತಿ।ಕ್ಷುಣತ್ಸಿ, ಕ್ಷುನ್ತ್ಥಃ, ಕ್ಷುನ್ತ್ಥ। ಕ್ಷುಣದ್ಮಿ, ಕ್ಷುನ್ದ್ವಃ, ಕ್ಷುನ್ದ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕ್ಷುನ್ತೇ, ಕ್ಷುನ್ದಾತೇ, ಕ್ಷುನ್ದತೇ। ಕ್ಷುನ್ತ್ಸೇ, ಕ್ಷುನ್ದಾಥೇ, ಕ್ಷುನ್ದ್ಧ್ವೇ।ಕ್ಷುನ್ದೇ, ಕ್ಷುನ್ದ್ವಹೇ, ಕ್ಷುನ್ದ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚುಕ್ಷೋದ, ಚುಕ್ಷುದತುಃ,ಚುಕ್ಷುದುಃ। ಚುಕ್ಷೋದಿಥ, ಚುಕ್ಷುದಥುಃ, ಚುಕ್ಷುದ। ಚುಕ್ಷೋದ, ಚುಕ್ಷುದಿವ, ಚುಕ್ಷುದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಚುಕ್ಷುದೇ, ಚುಕ್ಷುದಾತೇ, ಚುಕ್ಷುದಿರೆ। ಚುಕ್ಷುದಿಷೇ, ಚುಕ್ಷುದಾಥೇ, ಚುಕ್ಷುದಿಧ್ವೇ। ಚುಕ್ಷುದೇ, ಚುಕ್ಷುದಿವಹೇ, ಚುಕ್ಷುದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ– ಕ್ಷೋತ್ತಾ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರೌ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರಃ। ಕ್ಷೋತ್ತಾಸಿ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಥ। ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಕ್ಷೋತ್ತಾ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರೌ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರಃ। ಕ್ಷೋತ್ತಾಸೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಧ್ವೇ।, ಕ್ಷೋತ್ತಾಹೇ, ಕ್ಷೊತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ –ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಃ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಸಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಥ। ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಕ್ಷುಣತ್ತು/ಕ್ಷುನ್ತಾತ್, ಕ್ಷುನ್ತಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದನ್ತು। ಕ್ಷುನ್ಧಿ/ ಕ್ಷುನ್ತಾತ್, ಕ್ಷುನ್ತಮ್, ಕ್ಷುನ್ತ। ಕ್ಷುಣದಾನಿ, ಕ್ಷುಣದಾವ, ಕ್ಷುಣದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಕ್ಷುನ್ತಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದಾತಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದತಾಮ್। ಕ್ಷುನ್ತ್ಸ್ವ, ಕ್ಷುನ್ದಾಥಾಮ್, ಕ್ಷುನ್‌ದ್‌ಧ್ವಮ್। ಕ್ಷುಣದೈ, ಕ್ಷುಣದಾವಹೈ, ಕ್ಷುಣದಾಮಹೈ।

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅಕ್ಷುಣತ್, ಅಕ್ಷುನ್ತಾಮ್, ಅಕ್ಷುನ್ದನ್। ಅಕ್ಷುಣಃ, ಅಕ್ಷುಣತ್(ದ್), ಅಕ್ಷುನ್ತಮ್ ಅಕ್ಷುನ್ತ। ಅಕ್ಷುಣದಮ್, ಅಕ್ಷುನ್ದ್ವ, ಅಕ್ಷುನ್ದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಅಕ್ಷುನ್ತ, ಅಕ್ಷುನ್ದಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷುನ್ದತ। ಅಕ್ಷುನ್ಥಾಃ, ಅಕ್ಷುನ್ದಾಥಾಮ್, ಅಕ್ಷುನ್‌ದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅಕ್ಷುನ್ದಿ, ಅಕ್ಷುನ್ದ್ವಹಿ, ಅಕ್ಷು ನ್ದ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾತ್, ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದ್ಯುಃ। ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾಃ, ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾತ।ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾವ, ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಕ್ಷುನ್ದೀತ, ಕ್ಷುನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದೀರನ್। ಕ್ಷೂನ್ದೀಥಾಃ, ಕ್ಷುನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ಕ್ಷುನ್ದೀಧ್ವಮ್। ಕ್ಷುನ್ದೀಯ, ಕ್ಷುನ್ದೀವಹಿ, ಕ್ಷುನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಕ್ಷುದ್ಯಾತ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸುಃ। ಕ್ಷುದ್ಯಾಃ, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ತ। ಕ್ಷುದ್ಯಾಸಮ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ವ, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಕ್ಷುತ್ಸೀಷ್ಟ, ಕ್ಷುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷುತ್ಸೀರನ್। ಕ್ಷುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಕ್ಷುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಮ್, ಕ್ಷುತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಕ್ಷುತ್ಸೀಯ, ಕ್ಷುತ್ಸೀವಹಿ, ಕ್ಷುತ್ಸೀಮಹೀ।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಕ್ಷುದತ್, ಅಕ್ಷುದತಾಮ್, ಅಕ್ಷುದನ್। ಅಕ್ಷುದಃ, ಅಕ್ಷುದತಮ್, ಅಕ್ಷುದತ। ಅಕ್ಷುದಮ್, ಅಕ್ಷುದಾವ, ಅಕ್ಷುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಅಕ್ಷುತ್ತ, ಅಕ್ಷುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷುತ್ಸತ। ಅಕ್ಷುತ್ಥಾಃ, ಅಕ್ಷುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಕ್ಷುದ್‌ಧ್ವಮ್। ಅಕ್ಷುತ್ಸಿ, ಅಕ್ಷುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಕ್ಷುತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್‌ಃ-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯನ್। ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಃ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತ। ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇಥಾವ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 8. ಉಚ್ಛೃದಿರ್-ದೀಪ್ತಿ-ದೇವನಯೋಃ-(ಹೊಳೆಯುವದು/ ಆಡುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಛೃದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಉದಿತ್' ನ ಫಲವೇನೆಂದರೆ "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ್ವಾ' ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸೋಽಸಿಚಿ ಕೃತಚೃತಚ್ಛೃತಚೃದತೃದನೃತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಛೃಣತ್ತಿ, ಛೃನ್ತಃ, ಛೃನ್ದನ್ತಿ। ಛೃಣತ್ಸಿ, ಛೃನ್ಥಃ, ಛೃನ್ಥ। ಛೃಣದ್ಮಿ, ಛೃನ್ದ್ವಃ, ಛೃನ್ದ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಛೃನ್ತೇ, ಛೃನ್ದಾತೇ, ಛೃನ್ದತೇ। ಛೃನ್ತ್ಸೇ, ಛೃನ್ದಾಥೇ, ಛೃನ್ದಧ್ವೇ। ಛೃನ್ದೇ, ಛೃನ್ದ್ವಹೇ, ಛೃನ್ದ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಚಚ್ಛರ್ದ, ಚಚ್ಛೃದತುಃ, ಚಚ್ಛೃದುಃ। ಚಚ್ಛರ್ದಿಥ, ಚಚ್ಛೃದಥುಃ, ಚಚ್ಛೃದ। ಚಚ್ಛರ್ದ, ಚಚ್ಛೃದಿವ, ಚಚ್ಛೃದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಚಚ್ಛೃದೇ, ಚಚ್ಛೃದಾತೇ, ಚಚ್ಛೃದಿರೇ। ಚಚ್ಛೃದಿಷೇ/ಚಚ್ಛೃತ್ಸೇ, ಚಚ್ಛೃದಾಥೇ, ಚಚ್ಛೃದಿಧ್ವೇ। ಚಛೃದೇ, ಚಚ್ಛೃದಿವಹೇ, ಚಚ್ಛೃದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ –ಛರ್ದಿತಾ, ಛರ್ದಿತಾರೌ, ಛರ್ದಿತಾರಃ। ಛರ್ದಿತಾಸಿ, ಛರ್ದಿತಾಸ್ಥಃ, ಛರ್ದಿತಾಸ್ಥ। ಛರ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ಛರ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ಛರ್ದಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಛರ್ದಿತಾ, ಛರ್ದಿತಾರೌ, ಛರ್ದಿತಾರಃ। ಛರ್ದಿತಾಸೇ, ಛರ್ದಿತಾಸಾಥೇ, ಛರ್ದಿತಾಧ್ವೇ। ಛರ್ದಿತಾಹೇ, ಛರ್ದಿತಾಸ್ವಹೇ, ಛರ್ದಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಛರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಛರ್ದಿಷ್ಯತಃ, ಛರ್ದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಛರ್ದಿಷ್ಯಸಿ, ಛರ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ಚರ್ದಿಷ್ಯಥ। ಛರ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ಛರ್ದಿಷ್ಯಾವಃ, ಛರ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ – ಛತ್ಸ್ರ್ಯತಿ, ಛತ್ಸ್ರ್ಯತಃ, ಛತ್ಸ್ರ್ಯನ್ತಿ। ಛತ್ಸ್ರ್ಯಸಿ, ಛತ್ಸ್ರ್ಯಥಃ, ಛತ್ಸ್ರ್ಯಥ। ಛತ್ಸ್ರ್ಯಾಮಿ, ಛತ್ಸ್ರ್ಯಾವಃ, ಛತ್ಸ್ರ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಛರ್ದಿಷ್ಯತೇ, ಛರ್ದಿಷ್ಯೇತೇ, ಛರ್ದಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಛರ್ದಿಷ್ಯಸೇ, ಛರ್ದಿಷ್ಯೇಥೇ, ಛರ್ದಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಛರ್ದಿಷ್ಯೇ, ಛರ್ದಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಛರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ – ಛರ್ತ್ಸ್ಯ್ರತೇ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ಛರ್ತ್ಸ್ಯಸೇ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ಛರ್ತ್ಸ್ಯೇ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ –ಛೃಣತ್ತು/ಛೃನ್ತಾತ್, ಛೃನ್ತಾಮ್, ಛೃನ್ದತು। ಛೃನ್ಧಿ/ ಛೃನ್ತಾತ್, ಛೃನ್ತಮ್, ಛೃನ್ತ। ಛೃಣದಾನಿ, ಛೃಣದಾವ, ಛೃಣದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಛೃನ್ತಾಮ್, ಛೃನ್ದಾತಾಮ್, ಛೃನ್ದತಾಮ್। ಛೃನ್ತ್ಸ್ವ ಛೃನ್ದಾಥಾಮ್,ಛೃನ್ದ್ಧ್ವಮ್। ಛೃಣದೈ, ಛೃಣದಾವಹೈ, ಛೃಣದಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅಚ್ಛೃಣತ್/ಅಚ್ಛೃಣದ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ದನ್। ಅಚ್ಛೃಣಃ/ ಅಚ್ಛೃಣತ್/ಅಚ್ಛೃಣದ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತ। ಅಚ್ಛೃಣದಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ದ್ವ ಅಚ್ಛೃದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ–ಅಚ್ಛೃನ್ತ, ಅಚ್ಛೃನ್ದಾತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ದತ। ಅಚ್ಛೃನ್ಥಾಃ, ಅಚ್ಛೃನ್ದಾಥಾಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ದ್ಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛೃನ್ದಿ, ಅಚ್ಛೃನ್ದ್ವಹಿ, ಅಚ್ಛೃನ್ದ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ– ಛೃನ್ದ್ಯಾತ್, ಛೃನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ಛೃನ್ದ್ಯುಃ। ಛೃನ್ದ್ಯಾಃ, ಛೃನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಛೃನ್ದ್ಯಾತ। ಛೃನ್ದ್ಯಾಮ್, ಛೃನ್ದ್ಯಾವ, ಛೃನ್ದ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಛೃನ್ದೀತ, ಛೃನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ಛೃನ್ದೀರನ್। ಛೃನ್ದೀಥಾಃ, ಛೃನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ಛೃನ್ದೀಧ್ವಮ್। ಛೃನ್ದೀಯ, ಛೃನ್ದೀವಹಿ, ಛೃನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಛೃದ್ಯಾತ್/ಛೃದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಛೃದ್ಯಾಸುಃ। ಛೃದ್ಯಾಃ, ಛೃದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಛೃದ್ಯಾಸ್ತ। ಛೃದ್ಯಾಸಮ್, ಛೃದ್ಯಾಸ್ವ, ಛೃದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಛೃತ್ಸೀಷ್ಟ, ಛೃತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಛೃತ್ಸೀರನ್। ಛೃತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಛೃತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಛೃತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ಛೃತ್ಸೀಯ, ಛೃತ್ಸೀವಹಿ, ಛೃತ್ಸೀಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪ – ಛೃದಿಷೀಷ್ಟ, ಛೃದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಛೃದಿಷೀರನ್। ಛೃದಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಛೃದಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಛೃದಿಷೀಧ್ವಮ್। ಛೃದಿಷೀಯ, ಛೃದಿಷೀವಹಿ, ಛೃದಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಅಚ್ಛೃದತ್, ಅಚ್ಛೃದತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃದನ್। ಅಚ್ಛೃದಃ, ಅಚ್ಛೃದತಮ್, ಅಚ್ಛೃದತ। ಅಚ್ಛೃದಮ್, ಅಚ್ಛೃದಾವ, ಅಚ್ಛೃದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಟ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷಾತಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷತ। ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಠಾಃ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷಾಥಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಢ್ವಮ್। ಅಚ್ಛರ್ದಿಷಿ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ವಹಿ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯನ್। ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಃ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತ। ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಾವ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯತ್, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯನ್। ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಃ, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯತ। ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯನ್ತ।

ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯೇ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯತ, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್।ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯೇ, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಚ್ಛರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 9. ಉತೃದಿರ್-ಹಿಂಸಾಽನಾದರಯೋಃ-(ಹಿಂಸಿಸುವುದು/ಅನಾದರ ಮಾಡುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ತೃದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ್ವಾ' ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸೇಽಸಿಚಿ ಕೃತಚೃತಚ್ಛೃತೃದತೃದನೃತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃಣತ್ತಿ, ತೃನ್ತಃ, ತೃನ್ದನ್ತಿ। ತೃಣತ್ಸಿ, ತೃನ್ಥಃ, ತೃನ್ಥ। ತೃಣದ್ಮಿ, ತೃನ್ದ್ವಃ, ತೃನ್ದ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ತೃನ್ತೇ, ತೃನ್ದಾತೇ, ತೃನ್ದತೇ। ತೃನ್ತ್ಸೇ, ತೃನ್ದಾಥೇ, ತೃನ್ದ್ಧ್ವೇ। ತೃನ್ದೇ, ತೃನ್ದ್ವಹೇ, ತೃನ್ದ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತತರ್ದ, ತತೃದತುಃ, ತತೃದುಃ। ತತರ್ದಿಥ, ತತೃದಥುಃ, ತತೃದ। ತತರ್ದ, ತತೃದಿವ, ತತೃದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತತೃದೇ, ತತೃದಾತೇ, ತತೃದಿರೇ। ತತೃದಿಷೇ/ತತೃತ್ಸೇ, ತತೃದಾಥೇ, ತತೃದಿಧ್ವೇ। ತತೃದೇ, ತತೃದಿವಹೇ, ತತೃದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿತಾ, ತರ್ದಿತಾರೌ, ತರ್ದಿತಾರಃ। ತರ್ದಿತಾಸಿ, ತರ್ದಿತಾಸ್ಥಃ, ತರ್ದಿತಾಸ್ಥ। ತರ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ದಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿತಾ, ತರ್ದಿತಾರೌ, ತರ್ದಿತಾರಃ। ತರ್ದಿತಾಸೇ, ತರ್ದಿತಾಸಾಥೇ, ತರ್ದಿತಾಧ್ವೇ। ತರ್ದಿತಾಹೇ, ತರ್ದಿತಾಸ್ವಹೇ, ತರ್ದಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ದಿಷ್ಯತಃ, ತರ್ದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತರ್ದಿಷ್ಯಸಿ, ತರ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ತರ್ದಿಷ್ಯಥ। ತರ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾವಃ, ತದ್ರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು : ತರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ತರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ತರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ತರ್ತ್ಸ್ಯಸಿ, ತರ್ತ್ಸ್ಯಥಃ, ತರ್ತ್ಸ್ಯಥ। ತರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ತರ್ತ್ಸ್ಯಾವಃ, ತರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ತರ್ದಿಷ್ಯತೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯೇತೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯನ್ತೇ। ತರ್ದಿಷ್ಯಸೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯೇಥೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ತರ್ದಿಷ್ಯೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾವಹೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ತತ್ಸ್ರ್ಯತೇ, ತತ್ಸ್ರ್ಯತೇ, ತತ್ಸ್ರ್ಯನ್ತೇ। ತತ್ಸ್ರ್ಯಸೇ, ತತ್ಸ್ರ್ಯಥೇ, ತತ್ಸ್ರ್ಯಧ್ವೇ। ತತ್ಸ್ರ್ಯ, ತತ್ಸ್ರ್ಯವಹೇ, ತತ್ಸ್ರ್ಯಮಹೇ।

ಲೋಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃಣತ್ತು/ತೃನ್ತಾತ್, ತೃನ್ತಾಮ್, ತೃನ್ದನ್ತು। ತೃನ್ಧಿ/ ತೃನ್ತಾತ್, ತೃನ್ತಮ್, ತೃನ್ತ।ತೃಣದಾನಿ, ತೃಣದಾವ, ತೃಣದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ತೃನ್ತಾಮ್, ತೃನ್ದಾತಾಮ್, ತೃನ್ದತಾಮ್। ತೃನ್ತ್ಸ್ವ, ತೃನ್ದಾಥಾಮ್, ತೃನ್ದ್ಧ್ವಮ್। ತೃಣದೈ, ತೃಣದಾವಹೈ, ತೃಣದಾಮಹೈ।

ಲಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತೃಣತ್/ಅತೃಣದ್, ಅತೃನ್ತಾಮ್, ಅತೃನ್ದನ್। ಅತೃಣಃ/ ಅತೃಣತ್/ಅತೃಣದ್, ಅತೃನ್ತಮ್, ಅತೃನ್ತ। ಅತೃಣದಮ್, ಅತೃನ್ದ್ವ, ಅತೃನ್ದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತೃನ್ತ, ಅತೃನ್ದಾತಾಮ್, ಅತೃನ್ದತ। ಅತೃನ್ತ್ಥಾಃ, ಅತೃನ್ದಾಥಾಮ್, ಅತೃನ್ದ್ಧ್ವಮ್। ಅತೃನ್ದಿ, ಅತೃನ್ದ್ವಹಿ, ಅತೃನ್ದ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃನ್ದ್ಯಾತ್, ತೃನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ತೃನ್ದ್ಯುಃ। ತೃನ್ದ್ಯಾಃ, ತೃನ್ದ್ಯಾತಮ್, ತೃನ್ದ್ಯಾತ। ತೃನ್ದ್ಯಾಮ್, ತೃನ್ದ್ಯಾವ, ತೃನ್ದ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ – ತೃನ್ದೀತ, ತೃನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ತೃನ್‌ದೀರನ್। ತೃನ್ದೀಥಾಃ, ತೃನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ತೃನ್ದೀಧ್ವಮ್।ತೃನ್ದೀಯ, ತೃನ್ದೀವಹಿ, ತೃನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃದ್ಯಾತ್, ತೃದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃದ್ಯಾಸುಃ। ತೃದ್ಯಾಃ, ತೃದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃದ್ಯಾಸ್ತ। ತೃದ್ಯಾಸಮ್, ತೃದ್ಯಾಸ್ವ, ತೃದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿಷೀಷ್ಟ, ತರ್ದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತರ್ದಿಷೀರನ್। ತರ್ದಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ತರ್ದಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ತರ್ದಿಷೀಧ್ವಮ್। ತರ್ದಿಷೀಯ, ತರ್ದಿಷೀವಹಿ, ತರ್ದಿಷೀಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು-ತೃತ್ಸೀಷ್ಟ, ತೃತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃತ್ಸೀರನ್। ತೃತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ತೃತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ತೃತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ತೃತ್ಸೀಯ, ತೃತ್ಸೀವಹಿ, ತೃತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತೃದತ್, ಅತೃದತಾಮ್, ಅತೃದನ್। ಅತೃದಃ, ಅತೃದತಮ್, ಅತೃದತ, ಅತೃದಮ್, ಅತೃದಾವ, ಅತೃದಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು – ಅತರ್ದೀತ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷುಃ। ಅತರ್ದೀಃ, ಅತರ್ದಿಷ್ಟಮ್, ಅತ್ಸರ್ದಿಷ್ಟ। ಅತರ್ದಿಷಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ವ, ಅತರ್ದಿಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತರ್ದಿಷ್ಟ, ಅತರ್ದಿಷಾತಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷತ।, ಅತರ್ದಿಷ್ಠಾಃ, ಅತರ್ದಿಷಾಥಾಮ್, ಅತರ್ದಿಢ್ವಮ್। ಅತರ್ದಿಷಿ, ಅತರ್ದಿಷ್ವಹಿ, ಅತರ್ದಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯನ್। ಅತರ್ದಿಷ್ಯಃ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ। ಅತರ್ದಿಷ್ಯಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಾವ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು – ಅತತ್ಸ್ರ್ಯತ್, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯತಾಮ್, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯನ್। ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಃ,

ಅತತ್ಸ್ರ್ಯತಮ್, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯತ। ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಮ್, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಾವ, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯನ್ತ। ಅತರ್ದಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅತರ್ದಿಷ್ಯೇ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು-ಅತತ್ಸ್ರ್ಯತ, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯೇತಾಮ್, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯನ್ತ। ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಥಾಃ, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯೇಥಾಮ್, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಧ್ವಮ್। ಅತತ್ಸ್ರ್ಯೇ, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಾವಹಿ, ಅತತ್ಸ್ರ್ಯಾಮಹಿ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

2. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು(11):

ಧಾತು 1. ಕೃತಿ -ವೇಷ್ಟನೇ (ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವದು) -ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಉದಾತ್ತೇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲ. 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನಾವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸೋಽಸಿಚಿ ಕೃತಚೃತಚ್ಛೃತಚೃದತೃದನೃತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕೃಣತ್ತಿ, ಕೃನ್ತಃ, ಕೃನ್ತನ್ತಿ। ಕೃಣತ್ಸಿ, ಕೃನ್ಥಃ, ಕೃನ್ಥ। ಕೃಣದ್ಮಿ, ಕೃನ್ತ್ವಃ, ಕೃನ್ತ್ಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು; ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತತುಃ, ಚಕೃತುಃ। ಚಕರ್ಥಿಥ, ಚಕೃತಥುಃ, ಚಕೃತ। ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತಿವ, ಚಕೃತಿಮ।

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕರ್ತಿತಾ, ಕರ್ತಿತಾರೌ, ಕರ್ತಿತಾರಃ। ಕರ್ತಿತಾಸಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥ। ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ವಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ಕತಿಷ್ಯತಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಕರ್ತಿಷ್ಯಸಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥ। ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಕರ್ತ್ಸ್ಯಸಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಥಃ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಥ। ಕರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕೃಣತ್ತು/ಕೃನ್ತಾತ್, ಕೃನ್ತಾಮ್, ಕೃನ್ತನ್ತು। ಕೃನ್ಧಿ/ಕೃನ್ತಾತ್, ಕೃನ್ತಮ್, ಕೃನ್ತ। ಕೃಣತಾನಿ, ಕೃಣತಾವ, ಕೃಣತಾಮ।

ಲಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಕೃಣತ್/ಅಕೃಣದ್, ಅಕೃನ್ತಾಮ್, ಅಕೃನ್ತನ್। ಅಕೃಣಃ/ ಅಕೃಣತ್/ಅಕೃಣದ್, ಅಕೃನ್ತಮ್, ಅಕೃನ್ತ। ಅಕೃಣತಮ್, ಅಕೃನ್ತ್ವ, ಅಕೃನ್ತ್ಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಕೃನ್ತ್ಯಾತ್, ಕೃನ್ತ್ಯಾತಾಮ್, ಕೃನ್ತ್ಯುಃ। ಕೃನ್ತ್ಯಾಃ, ಕೃನ್ತ್ಯಾತಮ್, ಕೃನ್ತ್ಯಾತ। ಕೃನ್ತ್ಯಾಮ್, ಕೃನ್ತ್ಯಾವ, ಕೃನ್ತ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕೃತ್ಯಾತ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸುಃ। ಕೃತ್ಯಾಃ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಮ್,

ಕೃತ್ಯಾಸ್ತ। ಕೃತ್ಯಾಸಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ವ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕರ್ತೀತ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕರ್ತಿಷುಃ। ಅಕರ್ತೀಃ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಟಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಟ ಅಕರ್ತಿಷಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ವ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯನ್। ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಃ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ। ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು – ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯನ್। ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಃ, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತ। ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 2. ತೃಹ –ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ – (ಹಿಂಸಿಸುವದು), ಇದರಲ್ಲಿ 'ತೃಹ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 3. ಹಿಸಿ (ಹಿಂಸಿಸುವದು), ಇದರಲ್ಲಿ 'ಹಿಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು 'ಹ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು (ಹಿನ್ಸ್) 'ಹಿಂಸ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 668. ತೃಣಹ ಇಮ್ (7.3.92)

ವೃತ್ತಿ– ತೃಹಃ ಶ್ನಮಿ ಕೃತೇ ಇಮಾಗಮೋ ಹಲಾದೌ ಪಿತಿ। ತೃಣೇಢಿ। ತೃಣ್ಢಃ। ತತರ್ಹ। ತರ್ಹಿತಾ। ಅತೃಣೋತ್।

ಪ. ಛೇ – ತೃಣಹಃ, ಇಮ್।

ಅ.ವ್ಯ– "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಽಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ'ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಮತ್ತು "ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಹಲಾದಿ ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತೃಹ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯ ತೃಣಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶ್ನಮ್(ನ)'ನಿಂದ ಕೂಡಿದ ರೂಪವು ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಮ್ ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಇ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಸ್ವರದ ನಂತರ ಈ– 'ಇಮ್' (ಇ) ಆಗಮವು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ತೃಣೇಢಿ (ಹಿಂಸಿಸುವದು)–'ತೃಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಲ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ 'ಶ್ನಮ್(ನ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತೃನಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮ್' ಆಗಮವು 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ತೃನ+ಇಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತೃನ' ಮತ್ತು 'ಇಹ್' ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ತೃನೇಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಋವರ್ಣಾತ್ ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಣತ್ವ'ವು ಬಂದು ತೃಣೇಹ್+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

"ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢತ್ವ' ಬಂದು "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧತ್ವ' ಬಂದು 'ಢ್' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು 'ಢ್' ಕಾರವಾದಮೇಲೆ ತೃಣೇಢ್+ಢಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಢೋಢೇಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತೃಣೇ+ಢಿ=ತೃಣೇಢಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತೃಣ್ಢಃ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತೃನ್ಹ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಢತ್ವ, ಧತ್ವ, ಮತ್ತು ಷ್ಟುತ್ವ ಗಳಾಗಿ ನಂತರ 'ಢ್' ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಾಗ ತೃಣ್ಢಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ತೃಂಹನ್ತಿ-ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತೃಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ತೃನಹ್+ಝಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಆಗ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ತೃನಹ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಝಿ' ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ' ಕಾರದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲೋಪ ಬಂದು, ಆ 'ನ್' ಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು 'ತೃಂಹನ್ತಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತೃಣೇಕ್ಷಿ - 'ತೃಹ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತೃಹ್+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್ನಮ್(ನ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ತೃನಹ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮ್(ಇ)' ಆಗಮವು 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರದನಂತರ ಬಂದು ತೃನ+ಇಹ್+ಸಿ ಎಂದಾಗಿ 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ತೃನೇಹ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ತೃಣೇಹ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ ಬಂದು, ತೃಣೇಢ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕತ್ವ', 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವಗಳು ಬಂದು 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ತೃಣೇಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ತೃಣ್ಢಃ, ತೃಣ್ಢ–ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತೃಣ್ಢಃ, ತೃಣ್ಢ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ – ತೃಣೇಹ್ಮಿ, ತೃಂಹ್ವಃ, ತೃಂಹ್ಮಃ–ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಮೂರು ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತೃಣೇಹ್ಮಿ, ತೃಂಹ್ವಃ, ತೃಂಹ್ಮಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:– ರೂಪಗಳು: ತತರ್ಹ, ತತೃಹತುಃ, ತತೃಹುಃ। ತತರ್ಹಿತ, ತತೃಹಥುಃ, ತತೃಹ। ತತರ್ಹ, ತತೃಹಿವ, ತತೃಹಿಮ।

ಲುಟ್:– ರೂಪಗಳು: ತರ್ಹಿತಾ, ತರ್ಹಿತಾರೌ, ತರ್ಹಿತಾರಃ। ತರ್ಹಿತಾಸಿ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ಥಃ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ಥ। ತರ್ಹಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:– ರೂಪಗಳು: ತರ್ಹಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯತಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತರ್ಹಿಷ್ಯಸಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಥಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಥ। ತರ್ಹಿಷ್ಯಾಮಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಾವಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:– ರೂಪಗಳು: ತೃಣೇಢು/ತೃಣ್ಢಾತ್, ತೃಣ್ಢಾಮ್, ತೃಂಹನ್ತು। ತೃಣ್ಢಿ/ ತೃಣ್ಢಾತ್, ತೃಣ್ಢಮ್, ತೃಣ್ಢ। ತೃಣಹಾನಿ, ತೃಣಹಾವ, ತೃಣಹಾಮ।

ಲಙ್:– ಉದಾ–ಅತೃಣೇಟ್/ಅತೃಣೇಡ್ ತೃನಹ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದು ಅತೃನಹ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮ್' ಆಗಮ, ನಂತರ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ, ನಂತರ ಜಶ್ತ್ವ, ನಂತರ 'ಣತ್ವ' ಗಳಾದಮೇಲೆ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು ಅತೃಣೇಟ್/ಅತೃಣೇಡ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು; ಅತೃಣೇಟ್/ಅತೃಣೇಡ್, ಅತೃಣ್ಢಾಮ್, ಅತೃಂಹನ್। ಅತೃಣೇಟ್/ ಅತೃಣೇಡ್, ಅತೃಣ್ಢಮ್, ಅತೃಂಢ। ಅತೃಣಹಮ್, ಅತೃಂಹ್ವ, ಅತೃಂಹ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಂಹ್ಯಾತ್,ತೃಂಹ್ಯಾತಾಮ್, ತೃಂಹ್ಯುಃ। ತೃಂಹ್ಯಾಃ, ತೃಂಹ್ಯಾತಮ್ ತೃಂಹ್ಯಾತ। ತೃಂಹ್ಯಾಮ್, ತೃಂಹ್ಯಾವ, ತೃಂಹ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಹ್ಯಾತ್, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃಹ್ಯಾಸುಃ। ತೃಹ್ಯಾಃ, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತ। ತೃಹ್ಯಾಸಮ್, ತೃಹ್ಯಾಸ್ವ, ತೃಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಹೀತ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತರ್ಹಿಷುಃ। ಅತರ್ಹೀಃ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಟಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಟ। ಅತರ್ಹಿಷಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ವ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯನ್। ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಃ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತ। ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಾವ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಾಮ್

ಧಾತು 12. ಹಿಸಿ – ಹಿಂಸಾಯಾಮ್(ಹಿಂಸಿಸುವದು) – 'ಹಿಸಿ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ,

'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ "ಇದಿತೋ ನುಂ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು 'ಹಿನ್‌ಸ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕೇಳಗಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ನ್ ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 669. ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ (6.4.23)

ವೃತ್ತಿ- ಶ್ನಮಃ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್। ಹಿನಸ್ತಿ। ಜಿಹಿಂಸ। ಹಿಂಸಿತಾ।

ಪ.ಛೇ- ಶ್ನಾತ್, ನ, ಲೋಪಃ।

ಅರ್ಥ- 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಹಿನಸ್ತಿ-'ಹಿಸ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಹಿನ್‌ಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಅಂದರೆ 'ಹ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ಹಿನನ್‌ಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನುಮ್(ನ್)' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಿನಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿನಸ್ತಿ, ಹಿಂಸ್ತಃ, ಹಿಂಸನ್ತಿ। ಹಿನಸ್ಸಿ, ಹಿಂಸ್ಥಃ, ಹಿಂಸ್ಥ। ಹಿನಸ್ಮಿ, ಹಿಂಸ್ವಃ, ಹಿಂಸ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಜಿಹಿಂಸ, ಜಿಹಿಂಸತುಃ, ಜಿಹಿಂಸುಃ। ಜಿಹಿಂಸಿಥ, ಜಿಹಿಂಸಥುಃ, ಜಿಹಿಂಸ। ಜಿಹಿಂಸ, ಜಿಹಿಂಸಿವ, ಜಿಹಿಂಸಿಮ।

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿಂಸಿತಾ, ಹಿಂಸಿತಾರೌ, ಹಿಂಸಿತಾರಃ। ಹಿಂಸಿತಾಸಿ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ಥಃ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ಥ। ಹಿಂಸಿತಾಸ್ಮಿ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ವಃ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿಂಸಿಷ್ಯತಿ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯತಃ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಹಿಂಸಿಷ್ಯಸಿ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಥಃ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಥ। ಹಿಂಸಿಷ್ಯಾಮಿ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಾವಃ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿನಸ್ತು/ಹಿಂಸ್ತಾತ್, ಹಿಂಸ್ತಾಮ್, ಹಿಂಸನ್ತು। ಹಿಂಸಿ/ಹಿಂಸ್ತಾತ್, ಹಿಂಸ್ತಮ್, ಹಿಂಸ್ತ। ಹಿನಸಾನಿ, ಹಿನಸಾವ, ಹಿನಸಾಮ।

ಲಙ್:- ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವದು.

(ಪದಾನ್ತ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 670. ತಿಪ್ಯನಸ್ತೇಃ (8.2.73)

ವೃತ್ತಿ- ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ದಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಿಪಿ ನ ತು ಅಸ್ತೇಃ। (105) ಸಸಜುಷೋರುಃ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ। ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್। ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್। ಅಹಿಂಸನ್।

ಪ.ಛೇ– ತಿಪಿ, ಅನಸ್ತೇಃ।

ಅ.ವೃ– "ಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ವಸುಸ್ರಂಸುಧ್ವಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪದಾನ್ತ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಆದರೆ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಲಙ್:– ಉದಾ– ಅಹಿನತ್/ಅಹಿನದ್– ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಸ್+ ಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ನುಮಾ(ನ್)ಗಮ ಬಂದು, 'ಶ್ನಮ್(ನ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ 'ನುಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ನಂತರ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹಿ+ನ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹಿ+ನ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಅಹಿನದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ (ತ್) ಬಂದು ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್/ಅಹಿಂಸನ್– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಮ್(ನ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್, ಅಹಿಂಸನ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ರುತ್ವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 671. ಸಿಪಿ ಧಾತೋಃ ರುರ್ವಾ। (8.2.74)

ವೃತ್ತಿ– ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಸಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಾ। ಪಕ್ಷೇ(67) ದಃ। "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಇತಿ ಜಶ್ತ್ವಮ್। ಅಹಿನಃ, ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್।

ಧಾತು 13. ಉನ್ದೀ–ಕ್ಲೇದನೇ(ಉಂಡೆ ಮಾಡುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಉನ್ದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತು ಉದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಇಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಗುರುಮಾನ್ ಆಗಿಯೂ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಬಂದು ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:– ರೂಪಗಳು –ಉನತ್ತಿ, ಉನ್ತಃ, ಉನ್ದನ್ತಿ। ಉನತ್ಸಿ, ಉನ್ತ್ಥಃ, ಉನ್ತ್ಥ। ಉನದ್ಮಿ, ಉನ್ದ್ವಃ, ಉನ್ದ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:– ರೂಪಗಳು –ಉನ್ದಾಞ್ಚಕಾರ,ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಉನ್ದಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರ। ಉನ್ದಾಞ್ಚಕಾರ/ಉನ್ದಾಞ್ಚಕರ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕೃವ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕೃಮ।

ಲುಟ್:– ರೂಪಗಳು –ಉನ್ದಿತಾ, ಉನ್ದಿದಿತಾರೌ, ಉನ್ದಿತಾರಃ। ಉನ್ದಿತಾಸಿ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ಥಃ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ಥ। ಉನ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:–ರೂಪಗಳು –ಉನ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯತಃ, ಉನ್ದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಉನ್ದಿಷ್ಯಸಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಥ। ಉನ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಾವಃ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:–ರೂಪಗಳು –ಉನತ್ತು/ಉನ್ತ್ತಾತ್, ಉನ್ತ್ತಾಮ್, ಉನ್ದನ್ತು। ಉನ್ಧಿ/ಉನ್ತ್ತಾತ್, ಉನ್ತ್ತಮ್, ಉನ್ತ್ತ। ಉನದಾನಿ, ಉನದಾವ, ಉನದಾಮ।

ಲಙ್:– ರೂಪಗಳು –ಔನತ್/ಔನದ್, ಔನ್ತ್ತಾಮ, ಔನ್ದನ್। ಔನಃ/ಔನತ್/ಔನದ್, ಔನ್ತ್ತಮ್, ಔನ್ತ್ತ। ಔನದಮ್, ಔನ್ದ್ವ, ಔನ್ದ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು –ಉನ್ದ್ಯಾತ್, ಉನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ಉನ್ದ್ಯುಃ। ಉನ್ದ್ಯಾಃ, ಉನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಉನ್ದ್ಯಾತ। ಉನ್ದ್ಯಾಮ್, ಉನ್ದ್ಯಾವ, ಉನ್ದ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು –ಉದ್ಯಾತ್, ಉದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉದ್ಯಾಸುಃ। ಉದ್ಯಾಃ, ಉದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಉದ್ಯಾಸ್ತ। ಉದ್ಯಾಸಮ್, ಉದ್ಯಾಸ್ವ, ಉದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:– ರೂಪಗಳು –ಔನ್ದೀತ್, ಔನ್ದಿಷ್ಟಾಮ್, ಔನ್ದಿಷುಃ। ಔನ್ದೀಃ, ಔನ್ದಿಷ್ಟಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಟ। ಔನ್ದಿಷಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ವ, ಔನ್ದಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:– ರೂಪಗಳು –ಔನ್ದಿಷ್ಯತ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯನ್। ಔನ್ದಿಷ್ಯಃ, ಔನ್ದಿಷ್ಯತಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯತ। ಔನ್ದಿಷ್ಯಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯಾವ, ಔನ್ದಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 14. ಅಞ್ಜೂ– ವ್ಯಕ್ತಿ–ಮ್ರಕ್ಷಣ–ಕಾನ್ತಿಗತಿಷು(ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವದು, ನುಣುಪು ಮಾಡುವದು, ಹೊಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಗತ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅಞ್ಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಊದಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಊದೀತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಊದಿತ್ ಆಗಿದ್ದು, "ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞೂದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ' ಬಂದು, 'ಞ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಪ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ, 'ಞ್'ಕಾರವನ್ನು 'ನ್' ಕಾರವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:–

ಉದಾ–ಅನಕ್ತಿ: ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ನಮ್(ನ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನನ್ಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೆಯ 'ನ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಬಂದು ಅನಕ್+ತಿ=ಅನಕ್ತಿ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಙ್ಕ್ತಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ನಮ್(ನ) ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ನ್' ಲೋಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದಮೇಲೆ ಅನಜ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅನ್‌ಜ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಚರ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಅನಕ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ–ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದು ಅಙ್ಕ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಞ್ಜನ್ತಿ– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್‌ಜ್+ಝಿ(ಅನ್ತ್+ಇ)=ಅನ್ಜನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ– ಅನಕ್ಷಿ, ಅಙ್ಕ್ಥಃ, ಅಙ್ಕ್ಥ।

ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ – ಅನಜ್ಮಿ, ಅಞ್ಜ್ವಃ, ಅಞ್ಜ್ಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ –ಆನಞ್ಜ – ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)'ಆದೇಶ ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ವಗಳಾದಮೇಲೆ, "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು "ತಸ್ಮಾನ್ನುಡ್ ದ್ವಿಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆನಞ್ಜ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು : ಆನಞ್ಜ, ಆನಞ್ಜತುಃ ಆನಞ್ಜುಃ। ಆನಞ್ಜ, ಆನಞ್ಜಿಥ/ಆನಙ್ಕ್ಥ, ಆನಞ್ಜಥುಃ,। ಆನಞ್ಜ, ಆನಞ್ಜಿವ/ಆನಞ್ಜ್ವ, ಆನಞ್ಜಿಮ/ಆನಞ್ಜ್ಮ।

ಲುಟ್:– ರೂಪಗಳು –ಅಞ್ಜಿತಾ, ಅಞ್ಜಿತಾರೌ, ಅಞ್ಜಿತಾರಃ। ಅಞ್ಜಿತಾಸಿ, ಅಞ್ಜಿತಾಸ್ಥಃ, ಅಞ್ಜಿತಾಸ್ಥ। ಅಞ್ಜಿತಾಸ್ಮಿ, ಅಞ್ಜಿತಾಸ್ವಃ, ಅಞ್ಜಿತಾಸ್ಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು– ಅಙ್ಕ್ತಾ, ಅಙ್ಕ್ತಾರೌ, ಅಙ್ಕ್ತಾರಃ। ಅಙ್ಕ್ತಾಸಿ, ಅಙ್ಕ್ತಾಸ್ಥಃ ಅಙ್ಕ್ತಾಸ್ಥ। ಅಙ್ಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಅಙ್ಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಅಙ್ಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:– ಅಞ್ಜಿಷ್ಯತಿ, ಅಞ್ಜಿಷ್ಯತಃ, ಅಞ್ಜಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಅಞ್ಜಿಷ್ಯಸಿ, ಅಞ್ಜಿಷ್ಯಥಃ, ಅಞ್ಜಿಷ್ಯಥ। ಅಞ್ಜಿಷ್ಯಾಮಿ, ಅಞ್ಜಿಷ್ಯಾವಃ, ಅಞ್ಜಿಷ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು– ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯಥ। ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:– ರೂಪಗಳು –ಅನಕ್ತು/ಅಙ್ಕ್ತಾತ್, ಅಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಅಞ್ಜನ್ತು। ಅಙ್ಗ್ಧಿ/ ಅಙ್ಕ್ತಾತ್, ಅಙ್ಕ್ತಮ್, ಅಙ್ಕ್ತ। ಅನಜಾನಿ, ಅನಜಾವ, ಅನಜಾಮ।

ಲಙ್:– ರೂಪಗಳು –ಆನಕ್/ಆನಗ್, ಆಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಆಞ್ಜನ್। ಆನಕ್/ಆನಗ್, ಆಙ್ಕ್ತಮ್, ಅಙ್ಕ್ತ। ಆನಜಮ್, ಆಞ್ಜ್ವ, ಆಞ್ಜ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು -ಅಞ್ಜ್ಯಾತ್, ಅಞ್ಜ್ಯಾತಾಮ್, ಅಞ್ಜ್ಯುಃ। ಅಞ್ಜ್ಯಾಃ, ಅಞ್ಜ್ಯಾತಮ್, ಅಞ್ಜ್ಯಾತ। ಅಞ್ಜ್ಯಾಮ್, ಅಞ್ಜ್ಯಾವ, ಅಞ್ಜ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು -ಅಜ್ಯಾತ್, ಅಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಜ್ಯಾಸುಃ। ಅಜ್ಯಾಃ, ಅಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಅಜ್ಯಾಸ್ತ। ಅಜ್ಯಾಸಮ್, ಅಜ್ಯಾಸ್ವ, ಅಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:-ರೂಪಗಳು-ಆಞ್ಜೀತ್, ಆಞ್ಜಿಷ್ಟಾಮ್,ಆಞ್ಜಿಷುಃ। ಆಞ್ಜೀಃ, ಆಞ್ಜಿಷ್ಟಮ್, ಆಞ್ಜಿಷ್ಟ, ಆಞ್ಜಿಷಮ್, ಅಞ್ಜಿಷ್ವ, ಆಞ್ಜಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:-ರೂಪಗಳು -ಆಞ್ಜಿಷ್ಯತ್, ಆಞ್ಜಿಷ್ಯತಾಮ್, ಆಞ್ಜಿಷ್ಯನ್।ಆಞ್ಜಿಷ್ಯಾಃ, ಆಞ್ಜಿಷ್ಯತಮ್, ಆಞ್ಜಿಷ್ಯತ। ಆಞ್ಜಿಷ್ಯಮ್, ಆಞ್ಜಿಷ್ಯಾವ, ಆಞ್ಜಿಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್। ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯತ। ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 672. ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ (7.2.71)

ವೃತ್ತಿ- ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚೋ ನಿತ್ಯಮಿಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಆಞ್ಜೀತ್।

15. ತಞ್ಚೂ ಸಂಕೋಚನೇ। ತನಕ್ತಿ। ತಙ್ಕ್ತಾ। ತಞ್ಚಿತಾ।

16. ಓವಿಜೀ ಭಯಚಲನಯೋಃ।ವಿನಕ್ತಿ (665) ವಿಜ ಇಡಿತಿ ಜಿತ್ವಮ್। ವಿವಿಜಿಥ। ವಿಜಿತಾ। ಅವಿನಕ್। ಅವಿಜೀತ್।

17. ಶಿಷ್ಲೃ ವಿಶೇಷಣೇ। ಶಿನಷ್ಟಿ ಶಿಷ್ಟಃ। ಶಿಷನ್ತಿ। ಶಿನಕ್ಷಿ। ಶಿಶೇಷ। ಶಿಶೇಷಿಥ। ಶೇಷ್ಟಾ। ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ।ಹೇರ್ಧಿಃ। ಶಿಣ್ಢಿ। ಶಿನಷಾಣಿ। ಅಶಿನಟ್। ಶಿಂಷ್ಯಾತ್। ಶಿಷ್ಯಾತ್। ಅಶಿಷತ್। ಏವಂ

18. ಪಿಷ್ಲೃ ಸಂಚೂರ್ಣನೇ।

19. ಭಞ್ಜೋ ಆಮರ್ದನೇ। (668) ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ। ಭನಕ್ತಿ। ಬಭಞ್ಜಿಥ।

ಬಭಙ್ಕ್ಥ।ಭಙ್ಕ್ತಾ। ಭಙ್ಗ್ಧಿ। ಅಭಾಙ್ಕ್ಷೀತ್।

20. ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ। ಭುನಕ್ತಿ। ಭೋಕ್ತಾ। ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅಭುನಕ್।

ಅರ್ಥ- 'ಅಞ್ಜ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸಿಚ್(ಇ)' ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 15. ತಞ್ಚೂ - ಸಂಕೋಚನೇ -(ಸಂಕೋಚಗೊಳಿಸುವದು): ಇದರಲ್ಲಿ 'ತಞ್ಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ 'ಅಞ್ಜೂ' ಧಾತುವಿನಂತೆ 'ನಕಾರೋಪಧೇ', ಪರಸ್ಮೈಪದಿ, ಹಾಗೂ ಉದಿತ್ ಆಗುವುದರಿಂದ 'ವೇಟ್' ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೂ 'ಅಞ್ಜೂ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ. 'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ "ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ" ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು -ತನಕ್ತಿ, ತಙ್‌ಕ್ತಃ, ತಞ್ಚನ್ತಿ। ತನಕ್ಷಿ, ತಙ್‌ಕ್ಥಃ, ತಙ್‌ಕ್ಥ। ತನಚ್ಮಿ, ತಞ್ಚ್ವಃ, ತಞ್ಚ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:-ರೂಪಗಳು - 'ತಿಪ್' ಗೆ 'ಣಲ್' ಆದೇಶ, ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, ತತಞ್ಚ, ತತಞ್ಚತುಃ, ತತಞ್ಚುಃ। ತತಞ್ಚಿಥ/ತತಙ್‌ಕ್ಥ, ತತಞ್ಚಥುಃ, ತತಞ್ಚ। ತತಞ್ಚ, ತತಞ್ಚಿವ, ತತಞ್ಚಿಮ।

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು -ತಞ್ಚಿತಾ, ತಞ್ಚಿತಾರೌ, ತಞ್ಚಿತಾರಃ। ತಞ್ಚಿತಾಸಿ, ತಞ್ಚಿತಾಸ್ಥಃ, ತಞ್ಚಿತಾಸ್ಥ। ತಞ್ಚಿತಾಸ್ಮಿ, ತಞ್ಚಿತಾಸ್ವಃ, ತಞ್ಚಿತಾಸ್ಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ತಙ್‌ಕ್ತಾ, ತಙ್‌ಕ್ತಾರೌ, ತಙ್‌ಕ್ತಾರಃ। ತಙ್‌ಕ್ತಾಸಿ, ತಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ತಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಥ। ತಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ತಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ವಃ, ತಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:-ರೂಪಗಳು -ತಞ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ತಞ್ಚಿಷ್ಯತಃ, ತಞ್ಚಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತಞ್ಚಿಷ್ಯಸಿ, ತಞ್ಚಿಷ್ಯಥಃ, ತಞ್ಚಿಷ್ಯಥ। ತಞ್ಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ತಞ್ಚಿಷ್ಯಾವಃ, ತಞ್ಚಿಷ್ಯಾಮಃ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ತಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ತಙ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯಥ। ತಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು -ತನಕ್ತು/ ತಙ್‌ಕ್ತಾತ್, ತಙ್‌ಕ್ತಾಮ್, ತಞ್ಚನ್ತು। ತಙ್‌ಗ್ಧಿ/ ತಙ್‌ಕ್ತಾತ್, ತಙ್‌ಕ್ತಮ್, ತಙ್‌ಕ್ತ। ತನಜಾನಿ, ತನಜಾವ, ತನಜಾಮ।

ಲಙ್:-ರೂಪಗಳು-ಅತನಕ್/ಅತನಗ್, ಅತಙ್‌ಕ್ತಾಮ್, ಅತಞ್ಚನ್। ಅತನಕ್/ ಅತನಗ್, ಅತಙ್‌ಕ್ತಮ್, ಅತಙ್‌ಕ್ತ, ಅತನಚಮ್, ಅತಞ್ಚ್ವ, ಅತಞ್ಚ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು-ತಞ್ಚ್ಯಾತ್, ತಞ್ಚ್ಯಾತಾಮ್, ತಞ್ಚ್ಯುಃ। ತಞ್ಚ್ಯಾಃ, ಞ್ಚ್ಯಾತಮ್, ತಞ್ಚ್ಯಾತ। ತಞ್ಚ್ಯಾಮ್, ತಞ್ಚ್ಯಾವ, ತಞ್ಚ್ಯಾಮ।

ಆ. ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು-ತಚ್ಯಾತ್, ತಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತಚ್ಯಾಸುಃ। ತಚ್ಯಾಃ, ತಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತಚ್ಯಾಸ್ತ। ತಚ್ಯಾಸಮ್, ತಚ್ಯಾಸ್ವ, ತಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:-ರೂಪಗಳು-ಅತಞ್ಚೀತ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಟಾಮ್, ಆತಾಞ್ಚಿಷುಃ। ಅತಞ್ಚೀಃ, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಟಮ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಟ। ಅತಞ್ಚಿಷಮ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ವ, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:-ರೂಪಗಳು -ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯತ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯನ್। ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯಃ, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯತಮ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯತ। ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯಾವ, ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯತ। ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅತಙ್‌ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 16. ಓವಿಜೀ ಭಯಚಲನಯೋಃ (ಹೆದರುವುದು ಮತ್ತು ಚಲಿಸುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. "ವಿಜ ಇಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಙ್ಕ್ತಃ, ವಿಙ್ಜನ್ತಿ। ವಿನಕ್ಷಿ, ವಿಙ್ಕ್ಥಃ, ವಿಙ್ಕ್ಥ। ವಿನಜ್ಮಿ, ವಿಙ್ಜ್ವಃ, ವಿಙ್ಜ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜತುಃ, ವಿವಿಜುಃ। ವಿವಿಜಿಥ, ವಿವಿಜಥುಃ, ವಿವಿಜ। ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜಿವ, ವಿವಿಜಿಮ।

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿತಾ, ವಿಜಿತಾರೌ, ವಿಜಿತಾರಃ। ವಿಜಿತಾಸಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ಥಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ಥ। ವಿಜಿತಾಸ್ಮಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ವಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿಷ್ಯತಿ, ವಿಜಿಷ್ಯತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯನ್ತಿ। ವಿಜಿಷ್ಯಸಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಥಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಥ। ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಾವಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತು/ವಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ವಿಙ್ಜನ್ತು। ವಿಙ್ಗ್ಧಿ/ ವಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ವಿಙ್ಕ್ತಮ್, ವಿಙ್ಕ್ತ। ವಿನಜಾನಿ, ವಿನಜಾವ, ವಿನಜಾಮ।

ಲಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿನಕ್/ ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಅವಿಙ್ಜನ್। ಅವಿನಕ್/ ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತಮ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತ। ಅವಿನಜಮ್, ಅವಿಙ್ಜ್ವ, ಅವಿಙ್ಜ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಙ್ಜ್ಯಾತ್, ವಿಙ್ಜ್ಯಾತಾಮ್, ವಿಙ್ಜ್ಯುಃ। ವಿಙ್ಜ್ಯಾಃ, ವಿಙ್ಜ್ಯಾತಮ್, ವಿಙ್ಜ್ಯಾತ। ವಿಙ್ಜ್ಯಾಮ್, ವಿಙ್ಜ್ಯಾವ, ವಿಙ್ಜ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜ್ಯಾತ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸುಃ। ವಿಜ್ಯಾಃ, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತ। ವಿಜ್ಯಾಸಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜೀತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವಿಜಿಷುಃ। ಅವಿಜೀಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಟಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಟ। ಅವಿಜಿಷಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ವ, ಅವಿಜಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜಿಷ್ಯತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯನ್। ಅವಿಜಿಷ್ಯಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತ। ಅವಿಜಿಷ್ಯಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯಾವ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 17. ಶಿಷ್ಲೃ ವಿಶೇಷಣೇ (ವಿಶೇಷಿಸುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯುದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಟಿ, ಶಿಂಷ್ಟಃ, ಶಿಂಷನ್ತಿ। ಶಿನಕ್ಷಿ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠ। ಶಿನಷ್ಮಿ, ಶಿಂಷ್ವಃ, ಶಿಂಷ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷುಃ। ಶಿಶೇಷಿಥ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷ। ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷಿವ, ಶಿಶಿಷಿಮ।

ಲುಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೇಷ್ಟಾ, ಶೇಷ್ಟಾರೌ, ಶೇಷ್ಟಾರಃ। ಶೇಷ್ಟಾಸಿ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಶೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಥ। ಶೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಟು/ಶಿಂಷ್ಟಾತ್, ಶಿಂಷ್ಟಾಮ್, ಶಿಂಷನ್ತು। ಶಿಂಢಿ/ಶಿಂಡ್ಢಿ/ ಶಿಂಷ್ಟಾತ್, ಶಿಂಷ್ಟಮ್, ಶಿಂಷ್ಟ। ಶಿನಷಾಣಿ, ಶಿನಷಾವ, ಶಿನಷಾಮ।

ಲಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶಿನಟ್/ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಟಾಮ್, ಅಶಿಂಷನ್। ಅಶಿನಟ್/ ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಟಮ್, ಅಶಿಂಷ್ಟ, ಅಶಿನಷಮ್, ಅಶಿಂಷ್ವ, ಅಶಿಂಷ್ಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಶಿಂಷ್ಯಾತ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯುಃ। ಶಿಂಷ್ಯಾಃ, ಶಿಂಷ್ಯಾತಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತ। ಶಿಂಷ್ಯಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾವ, ಶಿಂಷ್ಯಾಮ।

ಆ. ಲಿಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಶಿಷ್ಯಾತ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸುಃ। ಶಿಷ್ಯಾಃ, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತ। ಶಿಷ್ಯಾಸಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ವ, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷತ್, ಅಶಿಷತಾಮ್, ಅಶಿಷನ್। ಅಶಿಷಃ, ಅಶಿಷತಮ್, ಅಶಿಷತ। ಅಶಿಷಮ್, ಅಶಿಷಾವ, ಅಶಿಷಾಮ।

ಲೃಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 18. ಪಿಷ್ಲೃ – ಸಂಚೂರ್ಣನೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಪಿನಷ್ಟಿ, ಪಿಂಷ್ಟಃ, ಪಿಂಷನ್ತಿ। ಪಿನಕ್ಷಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠ, ಪಿನಷ್ಮಿ, ಪಿಂಷ್ವಃ, ಪಿಂಷ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷತುಃ, ಪಿಪಿಷುಃ। ಪಿಪೇಷಿಥ, ಪಿಪಿಷಥುಃ, ಪಿಪಿಷ। ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷಿವ, ಪಿಪಿಷಿಮ।

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಙ್ಕ್ತಃ, ವಿಞ್ಜನ್ತಿ। ವಿನಕ್ಷಿ, ವಿಙ್ಕ್ಥಃ, ವಿಙ್ಕ್ಥ। ವಿನಜ್ಮಿ, ವಿಞ್ಜ್ವಃ, ವಿಞ್ಜ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜತುಃ, ವಿವಿಜುಃ। ವಿವಿಜಿಥ, ವಿವಿಜಥುಃ, ವಿವಿಜ। ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜಿವ, ವಿವಿಜಿಮ।

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿತಾ, ವಿಜಿತಾರೌ, ವಿಜಿತಾರಃ। ವಿಜಿತಾಸಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ಥಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ಥ। ವಿಜಿತಾಸ್ಮಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ವಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿಷ್ಯತಿ, ವಿಜಿಷ್ಯತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯನ್ತಿ। ವಿಜಿಷ್ಯಸಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಥಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಥ। ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಾವಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತು/ವಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ವಿಞ್ಜನ್ತು। ವಿಙ್ಗ್ಧಿ/ ವಿಙ್ಕ್ತಾತ್, ವಿಙ್ಕ್ತಮ್, ವಿಙ್ಕ್ತ। ವಿನಜಾನಿ, ವಿನಜಾವ, ವಿನಜಾಮ।

ಲಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿನಕ್/ ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್, ಅವಿಞ್ಜನ್। ಅವಿನಕ್/ ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತಮ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತ। ಅವಿನಜಮ್, ಅವಿಞ್ಜ್ವ, ಅವಿಞ್ಜ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಞ್ಜ್ಯಾತ್, ವಿಞ್ಜ್ಯಾತಾಮ್, ವಿಞ್ಜ್ಯುಃ। ವಿಞ್ಜ್ಯಾಃ, ವಿಞ್ಜ್ಯಾತಮ್, ವಿಞ್ಜ್ಯಾತ। ವಿಞ್ಜ್ಯಾಮ್, ವಿಞ್ಜ್ಯಾವ, ವಿಞ್ಜ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜ್ಯಾತ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸುಃ। ವಿಜ್ಯಾಃ, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತ। ವಿಜ್ಯಾಸಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜೀತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವಿಜಿಷುಃ। ಅವಿಜೀಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಟಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಟ। ಅವಿಜಿಷಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ವ, ಅವಿಜಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜಿಷ್ಯತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯನ್। ಅವಿಜಿಷ್ಯಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತ। ಅವಿಜಿಷ್ಯಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯಾವ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 17. ಶಿಷ್ಲೃ ವಿಶೇಷಣೇ (ವಿಶೇಷಿಸುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಟಿ, ಶಿಂಷ್ಟಃ, ಶಿಂಷನ್ತಿ। ಶಿನಕ್ಷಿ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠ। ಶಿನಷ್ಮಿ, ಶಿಂಷ್ವಃ, ಶಿಂಷ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷುಃ। ಶಿಶೇಷಿಥ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷ। ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷಿವ, ಶಿಶಿಷಿಮ।

ಲುಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೇಷ್ಟಾ, ಶೇಷ್ಟಾರೌ, ಶೇಷ್ಟಾರಃ। ಶೇಷ್ಟಾಸಿ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಥ। ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಶೇಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಶೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಥ। ಶೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಟು/ಶಿಂಷ್ಟಾತ್, ಶಿಂಷ್ಟಾಮ್, ಶಿಂಷನ್ತು। ಶಿಂಢಿ/ಶಿಂಡ್ಢಿ/ ಶಿಂಷ್ಟಾತ್, ಶಿಂಷ್ಟಮ್, ಶಿಂಷ್ಟ। ಶಿನಷಾಣಿ, ಶಿನಷಾವ, ಶಿನಷಾಮ।

ಲಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶಿನಟ್/ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಟಾಮ್, ಅಶಿಂಷನ್। ಅಶಿನಟ್/ ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಟಮ್, ಅಶಿಂಷ್ಟ, ಅಶಿನಷಮ್, ಅಶಿಂಷ್ವ, ಅಶಿಂಷ್ಮ।

ವಿ. ಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಶಿಂಷ್ಯಾತ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯುಃ। ಶಿಂಷ್ಯಾಃ, ಶಿಂಷ್ಯಾತಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತ। ಶಿಂಷ್ಯಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾವ, ಶಿಂಷ್ಯಾಮ।

ಆ. ಲಿಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಶಿಷ್ಯಾತ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸುಃ। ಶಿಷ್ಯಾಃ, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತ। ಶಿಷ್ಯಾಸಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ವ, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷತ್, ಅಶಿಷತಾಮ್, ಅಶಿಷನ್। ಅಶಿಷಃ, ಅಶಿಷತಮ್, ಅಶಿಷತ। ಅಶಿಷಮ್, ಅಶಿಷಾವ, ಅಶಿಷಾಮ।

ಲೃಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 18. ಪಿಷ್ಲೃ – ಸಂಚೂರ್ಣನೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಪಿನಷ್ಟಿ, ಪಿಂಷ್ಟಃ, ಪಿಂಷನ್ತಿ। ಪಿನಕ್ಷಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠ। ಪಿನಷ್ಮಿ, ಪಿಂಷ್ವಃ, ಪಿಂಷ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷತುಃ, ಪಿಪಿಷುಃ। ಪಿಪೇಷಿಥ, ಪಿಪಿಷಥುಃ, ಪಿಪಿಷ। ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷಿವ, ಪಿಪಿಷಿಮ।

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಪೇಷ್ಟಾ, ಪೇಷ್ಟಾರೌ, ಪೇಷ್ಟಾರಃ। ಪೇಷ್ಟಾಸಿ, ಪೇಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಪೇಷ್ಟಾಸ್ಥ।, ಪೇಷ್ಟಾಸ್ಮಿ, ಪೇಷ್ಟಾಸ್ವಃ, ಪೇಷ್ಟಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಪೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಪೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಥ। ಪೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಪಿನಷ್ಟು/ಪಿಂಷ್ಟಾತ್, ಪಿಂಷ್ಟಾಮ್, ಪಿಂಷನ್ತು। ಪಿಂಢಿ/ ಪಿಂಡ್ಢಿ/ ಪಿಂಷ್ಟಾತ್, ಪಿಂಷ್ಟಮ್, ಪಿಂಷ್ಟ। ಪಿನಷಾಣಿ, ಪಿನಷಾವ, ಪಿನಷಾಮ।

ಲಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಪಿನಟ್/ ಅಪಿನಡ್, ಅಪಿಂಷ್ಟಾಮ್, ಅಪಿಂಷನ್। ಅಪಿನಟ್/ ಅಪಿನಡ್, ಅಪಿಂಷ್ಟಮ್, ಅಪಿಂಷ್ಟ। ಅಪಿನಷಮ್, ಅಪಿಂಷ್ವ, ಅಪಿಂಷ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಪಿಂಷ್ಯಾತ್, ಪಿಂಷ್ಯಾತಾಮ್, ಪಿಂಷ್ಯುಃ। ಪಿಂಷ್ಯಾಃ, ಪಿಂಷ್ಯಾತಮ್, ಪಿಂಷ್ಯಾತ। ಪಿಂಷ್ಯಾಮ್, ಪಿಂಷ್ಯಾವ, ಪಿಂಷ್ಯಾಮ।

ಆ. ಲಿಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಪಿಷ್ಯಾತ್, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಿಷ್ಯಾಸುಃ। ಪಿಷ್ಯಾಃ, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತ। ಪಿಷ್ಯಾಸಮ್, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ವ, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಪಿಷತ್, ಅಪಿಷತಾಮ್, ಅಪಿಷನ್। ಅಪಿಷಃ, ಅಪಿಷತಮ್, ಅಪಿಷತ।, ಅಪಿಷಮ್, ಅಪಿಷಾವ, ಅಪಿಷಾಮ।

ಲೃಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತ।, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 19. ಭಞ್ಜೋ (ಆಮರ್ದನೇ(ಮುರಿಯುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಞ್ಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲರೂಪ 'ನ್' ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಭನ್‌ಜ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಓದಿತ್' (ಓ-ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ತ' ಮತ್ತು 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಓದಿತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. 'ಭನ್‌ಜ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ 'ಞ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ನಮ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಞ್' ಕಾರವಾಗುವ ಮೂಲ ರೂಪ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಭನಕ್ತಿ, ಭಙ್‌ಕ್ತಃ, ಭಞ್ಜನ್ತಿ। ಭನಕ್ಷಿ, ಭಙ್‌ಕ್ಥಃ, ಭಙ್‌ಕ್ಥ। ಭನಜ್ಮಿ, ಭಞ್ಜ್ವಃ, ಭಞ್ಜ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:-ಬಭಞ್ಜ, ಬಭಞ್ಜತುಃ, ಬಭಞ್ಜುಃ। ಬಭಞ್ಜಿಥ/ಬಭಙ್‌ಕ್ಥ, ಬಭಞ್ಜಥುಃ, ಬಭಞ್ಜ। ಬಭಞ್ಜ, ಬಭಞ್ಜಿವ, ಬಭಞ್ಜಿಮ।

ಲುಟ್:-ಭಙ್‌ಕ್ತಾ, ಭಙ್‌ಕ್ತಾರೌ, ಭಙ್‌ಕ್ತಾರಃ।ಭಙ್‌ಕ್ತಾಸಿ, ಭಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಭಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಥ। ಭಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಭಙ್‌ಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:–ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಥ। ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:–ಭನಕ್ತು/ ಭಜ್‌ಕ್ತಾತ್, ಭಜ್‌ಕ್ತಾಮ್, ಭಞ್ಜನ್ತು। ಭಜ್‌ಗ್ಧಿ/ಭಜ್‌ಕ್ತಾತ್, ಭಜ್‌ಕ್ತಮ್, ಭಜ್‌ಕ್ತ। ಭನಜಾನಿ, ಭನಜಾವ, ಭನಜಾಮ।

ಲಙ್:–ಅಭನಕ್/ಅಭನಗ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ತಾಮ್, ಅಭಞ್ಜನ್। ಅಭನಕ್/ಅಭನಗ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ತಮ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ತ। ಅಭಞ್ಜಮ್, ಅಭಞ್ಜ್ವ, ಅಭಞ್ಜ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:–ಭಞ್ಜ್ಯಾತ್, ಭಞ್ಜ್ಯಾತಾಮ್, ಭಞ್ಜ್ಯುಃ। ಭಞ್ಜ್ಯಾಃ, ಭಞ್ಜ್ಯಾತಮ್, ಭಞ್ಜ್ಯಾತ। ಭಞ್ಜ್ಯಾಮ್, ಭಞ್ಜ್ಯಾವ, ಭಞ್ಜ್ಯಾಮ।

ಆ. ಲಿಙ್:–ಭಜ್ಯಾತ್, ಭಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಜ್ಯಾಸುಃ। ಭಜ್ಯಾಃ, ಭಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭಜ್ಯಾಸ್ತ। ಭಜ್ಯಾಸಮ್, ಭಜ್ಯಾಸ್ವ, ಭಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:–ಅಭಾಜ್‌ಕ್ಷೀತ್, ಅಭಾಜ್‌ಕ್ತಾಮ್, ಅಭಾಜ್‌ಕ್ಷುಃ। ಅಭಾಜ್‌ಕ್ಷೀಃ, ಅಭಾಜ್‌ಕ್ತಮ್, ಅಭಾಜ್‌ಕ್ತ। ಅಭಾಜ್‌ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾಜ್‌ಕ್ಷ್ವ, ಅಭಾಜ್‌ಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:–ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯತ। ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಭಜ್‌ಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 20. ಭುಜ – ಪಾಲನ–ಅಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ(ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವದು ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭುಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾಲನ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವದು

ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಭುಜೋಽನವನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

1. ಪಾಲನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) ಉದಾಹರಣೆ: 'ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ' – ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅನವನೇ ಕಿಮ್? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಪಾಲನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭುಜ' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಭುನಕ್ತಿ, ಭುಙ್‌ಕ್ತಃ, ಭುಞ್ಜನ್ತಿ। ಭುನಕ್ಷಿ, ಭುಙ್‌ಕ್ಥಃ, ಭುಙ್‌ಕ್ಥ। ಭುನಜ್ಮಿ, ಭುಞ್ಜ್ವಃ, ಭುಞ್ಜ್ಮಃ।

ಲಿಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಬುಭೋಜ, ಬುಭುಜತುಃ, ಬುಭುಜುಃ। ಬುಭೋಜಿಥ, ಬುಭುಜಥುಃ, ಬುಭುಜ। ಬುಭೋಜ, ಬುಭುಜಿವ, ಬುಭುಜಿಮ।

ಲುಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ತಾ, ಭೋಕ್ತಾರೌ, ಭೋಕ್ತಾರಃ। ಭೋಕ್ತಾಸಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಥ।ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಭೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಥಃ,

ಭೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಭೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಭ್ಯೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುನಕ್ತು/ಭುಙ್‌ಕ್ತಾತ್, ಭುಙ್‌ಕ್ತಾಮ್, ಭುಞ್ಜನ್ತು। ಭುಙ್‌ಗ್ಧಿ/ ಭುಙ್‌ತಾತ್, ಭುಙ್‌ಕ್ತಮ್, ಭುಙ್‌ಕ್ತ। ಭುನಜಾನಿ, ಭುನಜಾವ, ಭುನಜಾಮ।

ಲಙ್:-ರೂಪಗಳು:ಅಭುನಕ್/ಅಭುನಗ್, ಅಭುಙ್‌ತಾಮ್, ಅಭುಞ್ಜನ್। ಅಭುನಕ್/ ಅಭುನಗ್, ಅಭುಙ್‌ತಮ್, ಅಭುಙ್‌ತ। ಅಭುನಜಮ್, ಅಭುಞ್ಜ್ವ, ಅಭುಞ್ಜ್ಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುಞ್ಜ್ಯಾತ್, ಭುಞ್ಜ್ಯಾತಾಮ್, ಭುಞ್ಜ್ಯುಃ। ಭುಞ್ಜ್ಯಾಃ, ಭುಞ್ಜ್ಯಾತಮ್, ಭುಞ್ಜ್ಯಾತ। ಭುಞ್ಜ್ಯಾಮ್, ಭುಞ್ಜ್ಯಾವ, ಭುಞ್ಜ್ಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್ಯಾತ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸುಃ। ಭುಜ್ಯಾಃ, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತ। ಭುಜ್ಯಾಸಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ವ, ಭುಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಭೌಕ್ಷೀತ್, ಅಭೌಕ್ತಾಮ್, ಅಭೌಕ್ಷುಃ। ಅಭೌಕ್ಷೀಃ, ಅಭೌಕ್ತಮ್, ಅಭೌಕ್ತ। ಅಭೌಕ್ಷಮ್, ಅಭೌಕ್ಷ್ವ, ಅಭೌಕ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

2. ಭೋಜನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ-(ಆತ್ಮನೇಪದಿ) ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 673. ಭುಜೋऽನವನೇ (1.3.66)

ವೃತ್ತಿ- ತಙಾನೌ ಸ್ತಃ। ಓದನಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ। ಅನವನೇ ಕಿಮ್-ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ। ಞಿಇನ್ಧೀ

21. ದೀಪ್ತೌ। ಇನ್ದ್ಧೇ। ಇನ್ಧಾತೇ। ಇನ್ಧತೇ। ಇನ್ತ್ಸೇ। ಇನ್ಧ್ವೇ। ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಇನ್ಧಿತಾ। ಇನ್ಧಾಮ್। ಇನ್ಧಾತಾಮ್। ಇನಧೈ। ಐನ್ಧ। ಐನ್ಧಾತಾಮ್। ಐನ್ಧಾಃ।

22. ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ। ವಿನ್ತೇ ವೇತ್ತಾ।

॥ ಇತಿ (7ನೆಯ ಗಣ) ರುಧಾದಿ (18) ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಪ.ಛೇ- ಭುಜಃ, ಅನವನೇ।

ಅ.ವೃ- "ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪಾಲನಾರ್ಥ ಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' 'ಭುಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇ ಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುಜ್-ಅನವನೇ(ರಕ್ಷಣಭಿನ್ನವಾದ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ)-

ಉದಾ– ಓದನಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ–(ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ)–ಇದು ರಕ್ಷಣಭಿನ್ನವಾದ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿಂದೇ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಪಾಲನ ಭಿನ್ನ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭುಜ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್‌ಕ್ತೇ, ಭುಞಾತೇ, ಭುಞ್ಜತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಬುಭುಜೇ, ಬುಭುಜಾತೇ, ಬುಭುಜಿರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ತಾ, ಭೋಕ್ತಾರೌ, ಭೋಕ್ತಾರ। ಭೋಕ್ತಾಸೇ, ಭೋಕ್ತಾಸಾಥೇ, ಭೋಕ್ತಾಧ್ವೇ। ಭೋಕ್ತಾಹೇ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭೋಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಭೋಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್‌ಕ್ತಾಮ್, ಭುಞ್ಜಾತಾಮ್, ಭುಞ್ಜತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಅಭುಙ್ಕ್ತ, ಅಭುಞ್ಜಾತಾಮ್, ಅಬುಞ್ಜತ। ಇತ್ಯಾದಿ

ವಿ. ಲಿಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಭುಞ್ಜೀತ, ಭುಞ್ಜೀಯಾತಾಮ್, ಭುಞ್ಜೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆ. ಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಭುಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಭುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭುಕ್ಷೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಙ್:– ರೂಪಗಳು: ಅಭುಕ್ತ, ಅಭುಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಭುಕ್ಷತ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 21. ಞಿಇನ್ಧೀ ದೀಪ್ತೌ – (ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇನ್ಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. 'ಞೀತ್(ಞಿ ಕಾರ ಇತ್)' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃತ್' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ "ಞೀತಃ ಕ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ, 'ಈದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದನ್ತದಲ್ಲಿ "ಶ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ.

ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಥಾಸಂಭವ 'ಲ್' ಕಾರದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, "ಜಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧತ್ವ, "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ, ಮತ್ತು "ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಇಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಗುರುಮಾನ್ ಆಗಿಯೂ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಬಂದು, ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಧೇ, ಇನ್ಧಾತೇ, ಇನ್ಧತೇ। ಇನ್ತ್ಸೇ, ಇನ್ಧಾಥೇ, ಇನ್ಧ್ವೇ।

ಇನ್ಧೇ, ಇಧ್ವಹೇ, ಇನ್ಧ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ, ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ। ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರಿಷೇ, ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ, ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರಿಢ್ವೇ। ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಧಿತಾ, ಇನ್ಧಿತಾರೌ, ಇನ್ಧಿತಾರಃ। ಇನ್ಧಿತಾಸೇ, ಇನ್ಧಿತಾಸಾಥೇ, ಇನ್ಧಿತಾಧ್ವೇ। ಇನ್ಧಿತಾಹೇ, ಇನ್ಧಿತಾಸ್ವಹೇ, ಇನ್ಧಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಧಿಷ್ಯತೇ, ಇನ್ಧಿಷ್ಯೇತೇ, ಇನ್ಧಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಇನ್ಧಿಷ್ಯಸೇ, ಇನ್ಧಿಷ್ಯೇಥೇ, ಇನ್ಧಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಇನ್ಧಿಷ್ಯೇ, ಇನ್ಧಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಇನ್ಧಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಧಾಮ್, ಇನ್ಧಾತಾಮ್, ಇನ್ಧತಾಮ್। ಇನ್ತ್ಸ್ವ, ಇನ್ಧಾಥಾಮ್, ಇನ್ಧ್ವಮ್। ಇನಧೈ, ಇನಧಾವಹೈ, ಇನಧಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಐನ್ಧ, ಐನ್ಧಾತಾಮ್, ಐನ್ಧತ। ಐನ್ಧಾಃ, ಐನ್ಧಾಥಾಮ್, ಐನ್ಧಧ್ವಮ್। ಐನ್ಧೀ, ಐನ್ಧ್ವಹಿ, ಐನ್ಧ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಧೀತ, ಇನ್ಧೀಯಾತಾಮ್, ಇನ್ಧೀರನ್।, ಇನ್ಧೀಥಾಃ, ಇನ್ಧೀಯಾಥಾಮ್, ಇನ್ಧೀಧ್ವಮ್। ಇನ್ಧೀಯ, ಇನ್ಧೀವಹಿ, ಇನ್ಧೀಮಹೀ।

ಆ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು; ಇನ್ಧಿಷೀಷ್ಟ ಇನ್ಧಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಇನ್ಧಿಷೀರನ್।ಇನ್ಧಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಇನ್ಧಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಇನ್ಧಿಷೀಢ್ವಮ್। ಇನ್ಧಿಷೀಯ, ಇನ್ಧಿಷೀವಹಿ, ಇನ್ಧಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಐನ್ಧಿಷ್ಟ, ಐನ್ಧಿಷಾತಾಮ್, ಐನ್ಧಿಷತ। ಐನ್ಧಿಷ್ಠಾಃ, ಐನ್ಧಿಷಾಥಾಮ್, ಐನ್ಧಿಢ್ವಮ್। ಐನ್ಧಿಷಿ, ಐನ್ಧಿಷ್ವಹಿ, ಐಧಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಐನ್ಧಿಷ್ಯತ, ಐನ್ಧಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಐನ್ಧಿಷ್ಯನ್ತ। ಐನ್ಧಿಷ್ಯಥಾಃ, ಐನ್ಧಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಐನ್ಧಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಐನ್ಧಿಷ್ಯೇ, ಐನ್ಧಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಐನ್ಧಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 22. ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ –(ವಿಚಾರಿಸುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುವಾಗಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಕೂಡ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ ಧಾತುವು ನಾಲ್ಕು ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದ –ಜ್ಞಾನೇ ಎಂದೂ, ದಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದ – ಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂದೂ, ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದಿಲ್ಲ– ಲಾಭೇ ಎಂದೂ ಪ್ರಕೃತ ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದ – ವಿಚಾರಣೇ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ವಿನ್ತೇ, ವಿನ್ದಾತೇ, ವಿನ್ದತೇ। ವಿನ್ತ್ಸೇ, ವಿನ್ದಾಥೇ, ವಿನ್ದಧ್ವೇ। ವಿನ್ದೇ, ವಿನ್ದ್ವಹೇ, ವಿನ್ದ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೇ। ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿಧ್ವೇ। ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಿವಹೇ, ವಿವಿದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ। ವೇತ್ತಾಸೇ, ವೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ವೇತ್ತಾಧ್ವೇ। ವೇತ್ತಾಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇತೆ, ವೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ। ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ವೇತ್ಸ್ಯೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ವಿನ್ತ್ತಾಮ್, ವಿನ್ದಾತಾಮ್, ವಿನ್ದತಾಮ್। ವಿನ್ತ್ಸ್ವ, ವಿನ್ದಾಥಾಮ್, ವಿನ್ದ್ಧ್ವಮ್। ವಿನದೈ, ವಿನದಾವಹೈ, ವಿನದಾಮಹೈ।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು; ಅವಿನ್ದತ, ಅವಿನ್ದಾತಾಮ್, ಅವಿನ್ದನ್ತ। ಅವಿನ್ಥಾಃ, ಅವಿನ್ದಾಥಾಮ್, ಅವಿನ್ದ್ಧ್ವಮ್। ಅವಿನ್ದಿ, ಅವಿನ್ದ್ವಹಿ, ಅವಿನ್ದ್ಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ವಿನ್ದೀತ, ವಿನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ವಿನ್ದೀರನ್। ವಿನ್ದೀಥಾಃ, ವಿನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ವಿನ್ದೀಧ್ವಮ್।ವಿನ್ದೀಯ, ವಿನ್ದೀವಹಿ, ವಿನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿತ್ಸೀರನ್। ವಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ವಿತ್ಸೀಯ, ವಿತ್ಸೀವಹಿ, ವಿತ್ಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅವಿತ್ತ, ಅವಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅವಿತ್ಸತ।ಅವಿತ್ಥಾಃ, ಅವಿತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅವಿದ್ಧ್ವಮ್। ಅವಿತ್ಸಿ, ಅವಿತ್ಸ್ವಹಿ, ಅವಿತ್ಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯನ್ತ। ಅವೇತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

॥ಇತಿ ರುಧಾದಿ (7) ಗಣ ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ರುಧಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (18) ವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-19: ಅಥ ತನಾದಯಃ (8ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 674 ರಿಂದ 684 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 10 ಧಾತುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ 8 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (6)

1. ತನು-ವಿಸ್ತರಿಸುವದು, 2.ಷಣು-ದಾನಮಾಡುವದು, 3. ಕ್ಷಣು-ಹಿಂಸಿಸುವದು, 4. ಕ್ಷುಣು- ಹಿಂಸಿಸುವದು, 5. ತೃಣು - ತಿನ್ನುವದು, 6. ಡುಕೃಞ್- ಮಾಡುವದು

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (2)

1. ವನು- ಬೇಡುವದು. 2. ಮನು-ತಿಳಿಯುವದು.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು

1. ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ।

('ಉ' - ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 674. ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯ ಉಃ (3.1.79)

ವೃತ್ತಿ- ಶಪೋಽಪವಾದಃ। ತನೋತಿ, ತನುತೇ। ತತಾನ, ತೇನೇ। ತನಿತಾಸಿ, ತನಿತಾಸೇ। ತನಿಷ್ಯತಿ, ತನಿಷ್ಯತೇ। ತನೋತು, ತನುತಾಮ್। ಅತನೋತ್, ಅತನುತ। ತನುಯಾತ್, ತನ್ವೀತ। ತನ್ಯಾತ್, ತನಿಷೀಷ್ಟ। ಅತಾನೀತ್, ಅತನೀತ್।

ಪ. ಛೇ.- ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯಃ, ಉಃ।

ಅ.ವೃ- "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತನಾದಿ' ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

[ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ: ಈ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಶಿತ್' ಅಲ್ಲ, ಮತ್ತು 'ಪಿತ್' ಆಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ].

1. **ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (8)**

ಲಟ್: ಉದಾ-1. ತನೋತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - 'ತನ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್(ಲ್)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)'

ಆದೇಶ ಬಂದು ತನ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬಂದ 'ಶಪ್(ಅ), ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತನ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ(ಓ)' ಬಂದು, ತನ್+ಓ+ತಿ=ತನೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಪಿತ್' ಆಗಿವೆ. ಉಳಿದ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಪಿತ್' ಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. "ಕ್ಜಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ತನುತಃ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನ ದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ತಸ್=ತನುತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತನುತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತನ್ವನ್ತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಅನ್ತಿ=ತನು+ ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ತನ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತನೋಷಿ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ತನೋಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ತನುಥಃ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತನುಥಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತತುಥಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ತನುಥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಥ=ತನುಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತನೋಮಿ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ತನೋಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

['ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, "ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ].

ಉದಾ– ತನ್ವಃ/ತನುವಃ, ತನ್ಮಃ, ತನುಮಃ– ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ವಸ್ ಮತ್ತು ತನ್+ಉ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತನ್ವಃ, ತನ್ಮಃ ಎಂದೂ, ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತನುವಃ, ತನುಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ರೂಪಗಳು: ತನೋತಿ, ತನುತಃ, ತನ್ವನ್ತಿ। ತನೋಷಿ, ತನುಥಃ, ತನುಥ। ತನೋಮಿ, ತನ್ವಃ/ತನುವಃ, ತನ್ಮಃ/ತನುಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ರೂಪಗಳು ತನುತೇ, ತನ್ವಾತೇ, ತನ್ವತೇ। ತನುಷೇ, ತನ್ವಾಥೇ, ತನುಧ್ವೇ। ತನ್ವೇ, ತನ್ವಹೇ/ತನುವಹೇ, ತನ್ಮಹೇ/ತನುಮಹೇ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ತನ್+ತಿಪ್, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ತನ್ ತನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತನ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ, "ಅತ ಉಪಧಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೇ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ತತಾನ್+ಅ=ತತಾನ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.ತಸ್, ಝಿ, ಥಸ್, ಥ, ವಸ್ ಮತ್ತು ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಬಂದು, "ಅತಏಕ ಹಲ್ ಮಧ್ಯೇऽನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞಕ ಪೂರ್ವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ಬಂದು ನಂತರ 'ತನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ನಲ್ಲಿ, "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ

ಲೋಪಗಳು ಆ, ಈ ಕೆಳಗಿನಂತ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು –ತತಾನ, ತೇನತುಃ, ತೇನುಃ। ತೇನಿಥ, ತೇನಥುಃ, ತೇನ। ತತಾನ/ ತತನ, ತೇನಿವ, ತೇನಿಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಸೂಚನೆ: ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಏತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು:- ತೇನೇ, ತೇನಾತೇ, ತೇನಿರೇ। ತೇನಿಷೇ, ತೇನಾಥೇ, ತೇನಿಧ್ವೇ। ತೇನೇ, ತೇನಿವಹೇ, ತೇನಿಮಹೇ।

ಲುಟ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು :– ತನಿತಾ, ತನಿತಾರೌ, ತನಿತಾರಃ। ತನಿತಾಸಿ, ತನಿತಾಸ್ಥಃ, ತನಿತಾಸ್ಥ। ತನಿತಾಸ್ಮಿ, ತನಿತಾಸ್ವಃ, ತನಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:–ತನಿತಾ, ತನಿತಾರೌ, ತನಿತಾರಃ। ತನಿತಾಸೇ, ತನಿತಾಸಾಥೇ, ತನಿತಾಧ್ವೇ। ತನಿತಾಹೇ, ತನಿತಾಸ್ವಹೇ, ತನಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:–ತನಿಷ್ಯತಿ, ತನಿಷ್ಯತಃ, ತನಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತನಿಷ್ಯಸಿ, ತನಿಷ್ಯಥಃ, ತನಿಷ್ಯಥ। ತನಿಷ್ಯಾಮಿ, ತನಿಷ್ಯಾವಃ, ತನಿಷ್ಯಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:–ತನಿಷ್ಯತೇ, ತನಿಷ್ಯೇತೇ, ತನಿಷ್ಯನ್ತೇ। ತನಿಷ್ಯಸೇ, ತನಿಷ್ಯೇಥೇ, ತನಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ತನಿಷ್ಯೇ, ತನಿಷ್ಯಾವಹೇ। ತನಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: 'ಲೋಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು, 'ನು' ವಿನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಹಿ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ, "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:–ತನೋತು/ ತನುತಾತ್, ತನುತಾಮ್, ತನ್ವನ್ತು। ತನುಹಿ/ ತನುತಾತ್, ತನುತಮ್, ತನುತ। ತನವಾನಿ, ತನವಾವ, ತನವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನುತಾಮ್, ತನ್ವಾತಾಮ್, ತನ್ವತಾಮ್। ತನುಷ್ವ ತನ್ವಾಥಾಮ್, ತನುಧ್ವಮ್। ತನವೈ, ತನವಾವಹೈ, ತನವಾಮಹೈ।

ಲಙ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತನೋತ್, ಅತನುತಾಮ್, ಅತನ್ವನ್। ಅತನೋಃ, ಅತನುತಮ್, ಆತನುತ। ಅತನವಮ್, ಅತನ್ವ/ಅತನುವ, ಅತನ್ಮ/ಅತನುಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:–ಅತನುತ, ಅತನ್ವಾತಾಮ್, ಅತನ್ವತ। ಅತನುಥಾಃ, ಅತನ್ವಾಥಾಮ್, ಅತನುಧ್ವಮ್। ಅತನ್ವಿ, ಅತನ್ವಹಿ/ಅತನುವಹಿ, ಅತನ್ಮಹಿ/ಅತನುಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:–ತನುಯಾತ್, ತನುಯಾತಾಮ್, ತನುಯುಃ। ತನುಯಾಃ, ತನುಯಾತಮ್, ತನುಯಾತ। ತನುಯಾಮ್, ತನುಯಾವ, ತನುಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನ್ವೀತ, ತನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ತನ್ವೀರನ್। ತನ್ವೀಥಾಃ। ತನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ತನ್ವೀಧ್ವಮ್। ತನ್ವೀಯ, ತನ್ವೀವಹಿ, ತನ್ವೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನ್ಯಾತ್, ತನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತನ್ಯಾಸುಃ। ತನ್ಯಾಃ, ತನ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತನ್ಯಾಸ್ತ। ತನ್ಯಾಸಮ್, ತನ್ಯಾಸ್ವ, ತನ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನಿಷೀಷ್ಟ, ತನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತನಿಷೀರನ್। ತನಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ತನಿಷೀಯಾಸ್ಥಮ್, ತನಿಷೀಧ್ವಮ್। ತನಿಷೀಯ, ತನಿಷೀವಹಿ, ತನಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತಾನೀತ್, ಅತಾನಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತಾನಿಷುಃ। ಅತಾನೀಃ, ಅತಾನಿಷ್ಟಮ್, ಅತಾನಿಷ್ಟ। ಅತಾನಿಷಮ್, ಅತಾನಿಷ್ವ, ಅತಾನಿಷ್ಮ। ಹೀಗಾಗಿ 'ತನು' ಧಾತುವಿಗೆ 10 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಉಭಯ ಪದಗಳಲ್ಲೂ ಲುಙ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದವರೆಗೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಸಿಚ್' ಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ

ಸೂತ್ರ– 675. ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥಾಸೋಃ। (2.4.79)

ವೃತ್ತಿ– ತನಾದೇಃ ಸಿಚಃ ವಾ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್, ತ–ಥಾಸೋಃ। ಅತತ, ಅತನಿಷ್ಟ ಅತಥಾಃ, ಅತನಿಷ್ಠಾಃ। ಅತನಿಷ್ಯತ್/ಅತನಿಷ್ಯತ।

ಷಣು ದಾನೇ।2। ಸನೋತಿ, ಸನುತೇ।

ಪ.ಛೇ–ತನಾದಿಭ್ಯಃ, ತಥಾಸೋಃ।

ಅ.ವೃ–"ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಜಿತಃ ಯೂನಿ ಲುಗಣಿಞೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ವಿಭಾಷಾ ಘ್ರಾ–ಧೇಟ್–ಶಾಚ್ಛಾಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ತನಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸಿಚ್' ಗೆ

ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬರುತ್ತದೆ, 'ತ'/'ಥಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ- ಅತತ, ಅತನಿಷ್ಟ: 'ತನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್'ನ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಅಡಾಗಮ' ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಅತನ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, ಅತನ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ, ಷತ್ವ, ಮತ್ತು ಷ್ಟುತ್ವಗಳು ಬಂದು ಅತನಿಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತತ/ಅತನಿಷ್ಟ, ಅತನಿಷಾತಾಮ್, ಅತನಿಷತ। ಅತಥಾಃ/ಅತನಿಷ್ಠಾಃ, ಅತನಿಷಾಥಾಮ್, ಅತನಿಢ್ವಮ್। ಅತನಿಷಿ, ಅತನಿಷ್ವಹಿ, ಅತನಿಷ್ಮಹಿ।

ಸೂಚನೆ: ಲುಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ವರೆಗಿನ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಲೃಙ್‌ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತನಿಷ್ಯತ್, ಅತನಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಯನ್। ಅತನಿಷ್ಯಃ, ಅತನಿಷ್ಯತಮ್, ಅತನಿಷ್ಯತ। ಅತನಿಷ್ಯಮ್, ಅತನಿಷ್ಯಾವ, ಅತನಿಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ಅತನಿಷ್ಯತ, ಅತನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಯನ್ತ। ಅತನಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅತನಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅತನಿಷ್ಯೇ, ಅತನಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅತನಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 2. ಉದಾ – ಷಣು (ಸನ್)–ದಾನೇ (ಕೊಡುವದು) – "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೂಡ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು 'ಉದಿತ್' ಆಗಿಯೂ 'ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿಯೂ' ಇದೆ. 'ಉದಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ್ವಾ'ಗೆ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾದರೆ, 'ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿ'ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ, ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ವ' ಬರುವುದರಿಂದ ಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಉಳಿದ 'ಲ್'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ರೂಪಗಳು 'ತನ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಸನೋತಿ –'ಸನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಲಟ್(ಲ್) ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸನ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು ಸನೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಸನುತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಮತ್ತು ವಿಶೇಷ ರೂಪಗಳಿಗಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ.

ಸೂಚನೆ: 'ತನಾದಿ' ಗಣದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ತನ್' ದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ಉಭಯಪದಿಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಧಾತುವಾದ ಡುಕೃಞ್-ಕರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಏಳು ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಎರಡೂ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದೃಶಆಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು, ಎಂಟನೆಯ ಧಾತುವಾದ ಡುಕೃಞ್-ಕರಣೆ ಮಾತ್ರ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸದೃಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆತ್ವ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 676. ಯೇ ವಿಭಾಷಾ (6.4.43)

ವೃತ್ತಿ- ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಆತ್ವಂ ವಾ ಯಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ। ಸಾಯಾತ್। ಸನ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ-"ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಸನ್ಝಲೋಃ"। (6.3.42) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಎಂಬ ಪದವೂ "ವಿಡ್ವನೋರನುಸಾಸಿಕಃ ಸ್ಯಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಜನ್, ಸನ್ ಮತ್ತು ಖನ್ ಧಾತುಗಳ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ- 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಆತ್ವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಆತ್ವ' ವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು 'ಸನ್' ಮತ್ತು ಝಲಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭೇದವು ಇಷ್ಟೇ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:-

ಉದಾ- ಸಾಯಾತ್, ಸನ್ಯಾತ್, ಸನಿಷೀಷ್ಟ - ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದನಂತರ "ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಸನ್+ಯಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಆತ್ವ' ಬಂದು ಸ್+ಆ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಸಾಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾತ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಸನಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್:- ಉದಾ- ಅತಾನೀತ್/ಅತನೀತ್- 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ

ಪದದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಝಲಾದಿಯು' ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅತಾನೀತ್/ಅತನೀತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 677. ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಸನ್ಝಲೋಃ॥ (6.3.42)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷಾಂ ಆಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸನಿ ಝಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ। ಅಸಾತ, ಅಸನಿಷ್ಟ ಅಸಾಥಾಃ, ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ॥ 3. ಕ್ಷಣು ಹಿಂಸಾಯಾಂ। ಕ್ಷಣೋತಿ, ಕ್ಷಣುತೇ। (466) ಹ್ಮ್ಯನ್ತೇತಿ ನ ವೃದ್ಧಿಃ॥ ಅಕ್ಷಣೀತ್, ಅಕ್ಷತ, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಟ ಅಕ್ಷಥಾಃ ಅಕ್ಷನಿಷ್ಠಾಃ॥

4. ಕ್ಷಿಣು ಚ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಗುಣೋ ವಾ। ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣೋತಿ। ಕ್ಷೇಣಿತಾ। ಅಕ್ಷೇಣೀತ್, ಅಕ್ಷಿತ, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಠ।

5. ತೃಣು ಅದನೇ। ತೃಣೋತಿ, ತರ್ಣೋತಿ। ತೃಣುತೇ, ತರ್ಣುತೇ।

6. ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ। ಕರೋತಿ।

ಅ.ವೃ- "ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾಽತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಜನ, ಸನ, ಖನ ಧಾತುಗಳ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಝಲಾದಿ ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ,

ವಿಶೇಷ: ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಾತ/ ಅಸನಿಷ್ಟ- ಆತ್ಮನೇ ಪದದ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸನ್+ಸ್+ತ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ಥಾಸೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅಸನ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ತ' ಎಂಬುದು ಝಲಾದಿ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆತ್ವ' ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಅಸಾತ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿರುವದು. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅಸನ್+ಇಸ್+ತ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಷ್ಟುತ್ವಗಳು ಬಂದು ಅಸನಿಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಾಥಾಃ/ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗಲೂ ಇದೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಅಸಾಥಾಃ, ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿರೂಪಗಳು: ಅಸನಿಷ್ಟ/ಅಸಾತ, ಅಸನಿಷಾತಾಮ್, ಅಸನಿಷತ। ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ/ಅಸಾಥಾಃ, ಅಸನಿಷಾಥಾಮ್, ಅಸನಿಢ್ವಮ್। ಅಸನಿಷಿ, ಅಸನಿಷ್ವಹಿ, ಅಸನಿಷ್ಮಹಿ।

ಧಾತು 3: ಷಣು ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸನೋತಿ, ಸನುತಃ, ಸನ್ವನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ – ಸನುತೇ, ಸನ್ವಾತೇ, ಸನ್ವತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸಸಾನ, ಸೇನತುಃ, ಸೇನುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಸೇನೇ, ಸೇನಾತೇ, ಸೇನಿರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸನಿತಾ,ಸನಿತಾರೌ, ಸನಿತಾರಃ। ಸನಿತಾಸಿ, ಸನಿತಾಸ್ಥಃ, ಸನಿತಾಸ್ಥ। ಸನಿತಾಸ್ಮಿ, ಸನಿತಾಸ್ವಃ, ಸನಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಸನಿತಾ, ಸನಿತಾರೌ, ಸನಿತಾರಃ। ಸನಿತಾಸೇ, ಸನಿತಾಸಾಥೇ, ಸನಿತಾಧ್ವೇ। ಸನಿತಾಹೇ, ಸನಿತಾಸ್ವಹೇ, ಸನಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸನಿಷ್ಯತಿ, ಸನಿಷ್ಯತಃ, ಸನಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಸನಿಷ್ಯತೇ, ಸನಿಷ್ಯೇತೇ, ಸನಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸನೋತು/ಸನುತಾತ್, ಸನುತಾಮ್, ಸನ್ವನ್ತು। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಸನುತಾಮ್, ಸನ್ವಾತಾಮ್,ಸನ್ವತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಅಸನೋತ್, ಅಸನುತಾಮ್, ಅಸನ್ವನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಅಸನುತ, ಅಸನ್ವಾತಾಮ್, ಅಸನ್ವತ। ಇತ್ಯಾದಿ

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸನುಯಾತ್, ಸನುಯಾತಾಮ್, ಸನುಯುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಸನ್ವೀತ, ಸನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸನ್ವೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಸಾಯಾತ್, ಸಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಾಯಾಸುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು – ಸನ್ಯಾತ್, ಸನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸನ್ಯಾಸುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಧಾತು 3. ಕ್ಷಣು – ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ (ಹಿಂಸಿಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಣ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ್ವಾ' ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಕ್ಷಣು ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣೋತಿ, ಕ್ಷಣುತಃ, ಕ್ಷಣ್ವನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಕ್ಷಣುತೇ, ಕ್ಷಣ್ವಾತೇ, ಕ್ಷಣ್ವತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಚಕ್ಷಾಣ, ಚಕ್ಷಣತುಃ, ಚಕ್ಷಣುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಚಕ್ಷಣೇ, ಚಕ್ಷಣಾತೇ, ಚಕ್ಷಣಿರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣಿತಾ, ಕ್ಷಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷಣೀತಾರಃ।ಕ್ಷಣಿತಾಸಿ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಥ।ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣಿತಾ, ಕ್ಷಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷಣೀತಾರಃ। ಕ್ಷಣಿತಾಸೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಧ್ವೇ। ಕ್ಷಣಿತಾಹೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಕ್ಷಣೋತು/ಕ್ಷಣುತಾತ್, ಕ್ಷಣುತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವನ್ತು। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣುತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವಾತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಿಣ್ಯಾತ್, ಕ್ಷಿಣ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣ್ಯಾಸುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣಿಷೀಷ್ಟ, ಕ್ಷಣಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಣಿಷೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಅಕ್ಷೇಣೀತ್, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣಿಷುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಅಕ್ಷಿತ, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಟ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯನ್ತ।

ಧಾತು 4: ಕ್ಷಿಣು ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು: ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ -

ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ- ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷೇಣುತಃ, ಕ್ಷೇಣ್ವನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಗುಣ ಬಾರದ ರೂಪ -ಕ್ಷಿಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣುತಃ, ಕ್ಷಿಣ್ವನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಕ್ಷಿಣುತೇ, ಕ್ಷಿಣ್ವಾತೇ, ಕ್ಷಿಣ್ವತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ- ಚಿಕ್ಷೇಣ, ಚಿಕ್ಷಿಣತುಃ, ಚಿಕ್ಷಿಣುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಚಿಕ್ಷಿಣೇ, ಚಿಕ್ಷಿಣಾತೆ, ಚಿಕ್ಷಿಣಿರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷೇಣಿತಾ, ಕ್ಷೇಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷೇಣೀತಾರಃ। ಕ್ಷೇಣಿತಾಸಿ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಥ। ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ- ಕ್ಷೇಣಿತಾ, ಕ್ಷೇಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷೇಣೀತಾರಃ। ಕ್ಷೇಣಿತಾಸೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಧ್ವೇ। ಕ್ಷೇಣಿತಾಹೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಕ್ಷೇಣೋತು/ಕ್ಷೇಣುತಾತ್, ಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವನ್ತು। (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷಿಣೋತು/ಕ್ಷಿಣುತಾತ್, ಕ್ಷಿಣುತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣ್ವನ್ತು। (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ) ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವತಾಮ್। (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷಿಣುತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣ್ವಾತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣ್ವತಾಮ್। (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ಅಕ್ಷೇಣೋತ್, ಅಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣ್ವನ್। (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಅಕ್ಷಿಣೋತ್, ಅಕ್ಷಿಣುತಾಮ್, ಅಕ್ಷಿಣ್ವನ್। (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಅಕ್ಷೇಣುತ, ಅಕ್ಷೇಣ್ವಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣ್ವತ। (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ಅಕ್ಷಿಣುತ, ಅಕ್ಷಿಣ್ವಾತಾಮ್,ಅಕ್ಷಿಣ್ವತ। (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ಕ್ಷೇಣುಯಾತ್, ಕ್ಷೇಣುಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣುಯುಃ।(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷಿಣುಯಾತ್, ಕ್ಷಿಣುಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣುಯುಃ। (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಕ್ಷೇಣ್ವೀತ, ಕ್ಷೇಣ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವೀರನ್। (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷಿಣ್ವೀತ,ಕ್ಷಿಣ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣ್ವೀರನ್।(ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಅಕ್ಷಣೋತ್, ಅಕ್ಷಣುತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣ್ವನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಅಕ್ಷಣುತ, ಅಕ್ಷಣ್ವಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣ್ವತ। ಇತ್ಯಾದಿ

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ಕ್ಷಣುಯಾತ್, ಕ್ಷಣುಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷಣುಯುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಕ್ಷಣ್ವೀತ, ಕ್ಷಣ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಕ್ಷಣ್ಯಾತ್, ಕ್ಷಣ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ಯಾಸುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಕ್ಷಣಿಷೀಷ್ಟ, ಕ್ಷಣಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಣಿಷೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಙ್:"ಹ್ಯನ್ತ–ಕ್ಷಣ–ಶ್ವಸ ಜಾಗೃಣೀ– ಶ್ವೇದಿತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಅಕ್ಷಣೀತ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕ್ಷಣಿಷುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ – ಅಕ್ಷತ/ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಟ, ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಧಾತು 4. ಕ್ಷಿಣು ಚ– (ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಹಿಂಸಿಸುವದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಣ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು 'ಕ್ಷಣು' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ "ಹ್ಯನ್ತ–ಕ್ಷಣ–ಶ್ವಸ ಜಾಗೃಣೀ– ಶ್ವೇದಿತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಕಾರಣ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಣ್' ಧಾತುವು ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

'ಉ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಗುಣೋ ವಾ'- 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ 'ಲಘೂಪಧ' ಗುಣವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದನ್ನು ಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ 'ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ಯಾವ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವದೋ ಆ ವಿಧಿಯು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥ.

"ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ಗುಣ ವಿಧಿಯು ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅನಿತ್ಯ ವೆಂದರೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆಗುವದು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆಗಲಿಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷೇಣುತಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ಷಿಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣುತಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸನಿಷೀಷ್ಟ, ಸನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸನಿಷೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಅಸಾನೀತ್,ಅಸಾನಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸಾನಿಷುಃ। ಎಂದೂ, ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಅಸನೀತ್, ಅಸನಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸನಿಷುಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಸಾತ/ಅಸನಿಷ್ಟ, ಅಸನಿಷಾತಾಮ್, ಅಸನಿಷತ। ಅಸಾಥಾಃ/ ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸನಿಷಾಥಾಮ್, ಅಸನಿಢ್ವಮ್। ಅಸನಿಷಿ, ಅಸನಿಷ್ವಹಿ, ಅಸನಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಅಸನಿಷ್ಯತ್, ಅಸನಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸನಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಸನಿಷ್ಯತ, ಅಸನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸನಿಷ್ಯನ್ತ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಧಾತು 5. ತೃಣು - ಅದನೇ (ತಿನ್ನುವದು): ಇದರಲ್ಲಿ 'ತೃಣ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್, ಉಭಯಪದಿ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿದೆ. 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಲಘೂಪಧಗುಣ'ವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ತೃಣು ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ತರ್ಣೋತಿ, (ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ)

ತೃಣೋತಿ, (ಗುಣ ಬಾರದ ರೂಪ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ತರ್ಣುತೇ (ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ)

ತೃಣುತೇ (ಗುಣ ಬಾರದ ರೂಪ)

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ತತರ್ಣ,ತತೃಣತುಃ, ತತೃಣುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತತೃಣೇ,ತತೃಣಾತೇ, ತತೃಣಿರೇ।

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ- ತರ್ಣಿತಾ, ತರ್ಣಿತಾರೌ, ತರ್ಣಿತಾರಃ।

ತರ್ಣಿತಾಸಿ,ತರ್ಣಿತಾಸ್ಥಃ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ಥ।ತರ್ಣಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ತರ್ಣಿತಾ, ತರ್ಣಿತಾರೌ, ತರ್ಣಿತಾರಃ। ತರ್ಣಿತಾಸೇ, ತರ್ಣಿತಾಸಾಥೇ, ತರ್ಣಿತಾಧ್ವೇ। ತರ್ಣಿತಾಹೇ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ವಹೇ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ತರ್ಣಿಷ್ಯತಿ,ತರ್ಣಿಷ್ಯತಃ,ತರ್ಣಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ತರ್ಣಿಷ್ಯತೇ, ತರ್ಣೀಷ್ಯೇತೇ,ತರ್ಣಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ತರ್ಣೋತು,(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣೋತು (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ತರ್ಣುತಾಮ್(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣುತಾಮ್ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ಅತರ್ಣೋತ್ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ಅತೃಣೋತ್(ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಅತರ್ಣುತ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ಅತೃಣುತ, (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ – ತರ್ಣುಯಾತ್(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣುಯಾತ್,(ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ತರ್ಣ್ವೀತ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣ್ವೀತ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ತೃಣ್ಯಾತ್,ತೃಣ್ಯಾಸ್ತಾಮ್,ತೃಣ್ಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ತರ್ಣಿಷೀಷ್ಟ।

ಲುಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ಅತರ್ಣೀತ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ – ಅತೃಣತ/ಅತರ್ಣಿಷ್ಟ, ಅತರ್ಣಿಷಾತಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷತ।

ಲೃಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ–ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ– ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತ, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅತರ್ಣೀಷ್ಯನ್ತ।

ಧಾತು 6. ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ(ಮಾಡುವದು): "ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಡು' ಮತ್ತು 'ಞ್'ಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಡ್ವಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತ್ರಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ್ರಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ "ಕ್ತ್ರೇರ್ಮಮ್ ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಪಕ್ತ್ರಿಮಮ್' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸ್ವರಿತ ಞಿತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಉದಾ– ಕರೋತಿ – 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಕೃ+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಋ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ರೇಫದಿಂದ ಕೂಡಿದ) 'ಅರ್' ಎಂಬ ಗುಣವು ಬಂದು ಕರ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವಾದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಗೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ಓ' ಎಂದಾಗಿ ಕರ್+ಓ+ತಿ=ಕರೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 678. ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (6.4.110)

ವೃತ್ತಿ– ಉ–ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಸ್ಯ ಕೃಞಃ ಅಕಾರಸ್ಯ ಉತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ। ಕುರುತಃ॥

ಪ. ಛೇ– ಅತಃ, ಉತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ।

ಅ.ವೃ– "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬ ಪದವೂ, "ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರೋತೇಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಙಿತಿ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' ಅಥವಾ 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುವಿನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: 'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು 'ಕರ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಉದಾ– ಕುರುತಃ– 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಕೃ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾದ 'ಶಪ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕ+ಉ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಅರ್' ಎಂಬ ಗುಣವು ಬಂದು, ಕರ್+ಉ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಕ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ

ಬಂದು ಕುರ್+ಉ+ತಸ್=ಕುರುತಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕುರುತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 679. ನ ಭಕುರ್ಛುರಾಮ್ (8.2.79)

ವೃತ್ತಿ- ಭಸ್ಯ ಕುರ್ಛುರೋಶ್ಚ ಉಪಧಾಯಾ ನ ದೀರ್ಘಃ। ಕುರ್ವನ್ತಿ।

ಅ.ವೃ- "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಮತ್ತು 'ಕುರ್' ಹಾಗೂ 'ಛುರ್' ಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಸೂತ್ರವು "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕುರ್ವನ್ತಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಗುಣ ಹಾಗೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರ (ಯಣ್) ಬಂದು, ಕುರ್+ವ್+ಅನ್ತಿ = ಕುರ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಕರೋಮಿ ವರೆಗಿನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

(ಉ-ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 680. ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ (6.4.108)

ವೃತ್ತಿ- ಕರೋತೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಉಕಾರಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ಲೋಪಃ ಮ್ವೋಃ ಪರಯೋಃ । ಕುರ್ವಃ। ಕುರ್ಮಃ। ಕುರುತೇ। ಚಕಾರ, ಚಕ್ರೇ। ಕರ್ತಾಸಿ, ಕರ್ತಾಸೇ। ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತೇ। ಕರೋತು, ಕುರುತಾಮ್। ಅಕರೋತ್, ಅಕುರುತ।

ಅ.ವೃ-"ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಉತಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಮತ್ತು 'ಮ್ವೋಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಉ' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕುರ್ವಃ, ಕುರ್ಮಃ- ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ

ಕುರ್+ಉ+ವ ಮತ್ತು ಕುರ್+ಉ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕುರ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಕುರ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕುರ್ವಃ ಮತ್ತು ಕುರ್ಮಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಕರೋತಿ, ಕುರುತಃ, ಕುರ್ವನ್ತಿ।ಕರೋಷಿ, ಕುರುಥಃ, ಕುರುಥ। ಕರೋಮಿ,ಕುರ್ವಃ, ಕುರ್ಮಃ।ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಕುರುತೇ, ಕುರ್ವಾತೇ(ಕುರು+ಆತೇ), ಕುರ್ವತೇ(ಕುರು+ಅತೇ), ಕುರುಷೇ, ಕುರ್ವಾಥೇ, ಕುರುಧ್ವೇ। ಕುರ್ವೇ, ಕುರ್ವಹೇ, ಕುರ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್:-ಉದಾ- ಚಕಾರ-'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಲಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಕೃಕೃ+ಅ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್' ಬಂದು ಕರ್+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು ಚಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರ್' ಗೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು ಚಕಾರ್+ಅ=ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:-ಪರಸ್ಮೈಪದಿ- ಚಕಾರ, ಚಕ್ರತುಃ, ಚಕ್ರುಃ। ಚಕರ್ಥ, ಚಕ್ರಥುಃ, ಚಕ್ರ ಚಕಾರ/ಚಕರ, ಚಕೃವ, ಚಕೃಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ-

ವಿಶೇಷ-ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಞಿತ್' ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆಗ ಚಕೃ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ(ರ್) ಬಂದು, ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚಕ್ರೇ, ಚಕ್ರಾತೇ, ಚಕ್ರಿರೇ। ಚಕೃಷೇ, ಚಕ್ರಾಥೇ, ಚಕೃಢ್ವೇ। ಚಕ್ರೇ, ಚಕೃವಹೇ, ಚಕೃಮಹೇ।

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ಮೈಪದಿ- ಕರ್ತಾ, ಕರ್ತಾರೌ, ಕರ್ತಾರಃ। ಕರ್ತಾಸಿ, ಕರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಾಸ್ಥ। ಕರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ತಾಸ್ವಃ, ಕರ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ- ಕರ್ತಾ, ಕರ್ತಾರೌ, ಕರ್ತಾರಃ। ಕರ್ತಾಸೇ, ಕರ್ತಾಸಾಥೇ, ಕರ್ತಾಧ್ವೇ। ಕರ್ತಾಹೇ, ಕರ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಕರ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್ ವಿಶೇಷ:

ಉದಾ- ಕರಿಷ್ಯತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ'ಕೃ'

ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್(ಲ್)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯಯವಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಕೃ+ಇ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ'ಗೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್(ಗುಣ)' ಬಂದು, ಕರ್+ಇ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದ- ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತಃ, ಕರಿಷ್ಯನ್ತಿ।ಕರಿಷ್ಯಸಿ, ಕರಿಷ್ಯಥಃ, ಕರಿಷ್ಯಥ । ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ- ಕರಿಷ್ಯತೇ, ಕರಿಷ್ಯೇತೇ, ಕರಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಕರಿಷ್ಯಸೇ, ಕರಿಷ್ಯೇಥೆ, ಕರಿಷ್ಯಧ್ವೇ ।ಕರಿಷ್ಯೇ, ಕರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಕರಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ- ಕರೋತು/ಕುರುತಾತ್, ಕುರುತಾಮ್, ಕುರ್ವನ್ತು। ಕುರು/ಕುರುತಾತ್, ಕುರುತಮ್, ಕುರುತ। ಕರವಾಣಿ, ಕರವಾವ, ಕರವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ- ಕುರುತಾಮ್, ಕುರ್ವಾತಾಮ್, ಕುರ್ವತಾಮ್। ಕುರುಷ್ವ, ಕುರ್ವಾಥಾಮ್, ಕುರುಧ್ವಮ್। ಕರವೈ, ಕರವಾವಹೈ, ಕರವಾಮಹೈ।

ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಪರಸ್ಮೈಪದ- ಅಕರೋತ್,ಅಕುರುತಾಮ್, ಅಕುರ್ವನ್। ಅಕರೋಃ, ಅಕುರುತಮ್, ಅಕುರುತ। ಅಕರವಮ್, ಅಕುರ್ವ, ಅಕುರ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ - ಅಕುರುತ, ಅಕುರ್ವಾತಾಮ್, ಅಕುರ್ವತ। ಅಕುರುಥಾಃ, ಅಕುರ್ವಾಥಾಮ್, ಅಕುರುಧ್ವಮ್। ಅಕುರ್ವಿ, ಅಕುರ್ವಹಿ, ಅಕುರ್ಮಹಿ।

(ಉ-ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 682. ಯೇ ಚ (6.4.109)

ವೃತ್ತಿ- ಕೃಞ್ ಉಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಕುರ್ಯಾತ್, ಕುರ್ವೀತ। ಕ್ರಿಯಾತ್, ಕೃಷೀಷ್ಟ। ಅಕಾರ್ಷೀತ್, ಅಕೃತ। ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ।

ಅ.ವೃ-"ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ।" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಉತಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

"ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಯ್-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್-

ಉದಾ- ಕುರ್ಯಾತ್- ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವು ಬಂದಾಗ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಉ-ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಮೇಲೆ, ಕುರ್+ಉ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಿಙಃಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಕುರ್+ಯಾ+ತ್ = ಕುರ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ -ಕುರ್ಯಾತ್, ಕುರ್ಯಾತಾಮ್, ಕುರ್ಯುಃ । ಕುರ್ಯಾಃ, ಕುರ್ಯಾತಮ್, ಕುರ್ಯಾತ। ಕುರ್ಯಾಮ್, ಕುರ್ಯಾವ, ಕುರ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ- 'ಸೀಯುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅದರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಿಙಃಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದ – ಕುರ್ವೀತ, ಕುರ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಕುರ್ವೀರನ್। ಕುರ್ವೀಥಾಃ, ಕುರ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಕುರ್ವೀಢ್ವಮ್। ಕುರ್ವೀಯ, ಕುರ್ವೀವಹಿ, ಕುರ್ವೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್-ಉದಾ- ಕ್ರಿಯಾತ್- 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಕೃ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದು 'ಯ್'ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ರಿಙ್ ಶಯಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಙ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಕ್+ರಿ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕ್+ರಿ+ಯಾ+ತ್=ಕ್ರಿಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ- ಕ್ರಿಯಾತ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸುಃ। ಕ್ರಿಯಾಃ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತ। ಕ್ರಿಯಾಸಂ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ವ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ – ಕೃಷೀಷ್ಟ, ಕೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಷೀರನ್। ಕೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕ್ರಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಕೃಷೀಢ್ವಮ್। ಕೃಷೀಯ, ಕೃಷೀವಹಿ, ಕೃಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್- ಉದಾ- ಅಕಾರ್ಷೀತ್- 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ

ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ, ಅ+ಕೃ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅ+ಕೃ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಆದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಕೃ+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು, ಅಕಾರ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಅಕಾರ್+ಷ್+ಈತ್=ಅಕಾರ್ಷೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ– ಅಕಾರ್ಷೀತ್, ಅಕಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಕಾರ್ಷುಃ। ಅಕಾರ್ಷೀಃ, ಅಕಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಕಾರ್ಷ್ಟ। ಅಕಾರ್ಷಂ, ಅಕಾರ್ಷ್ವ, ಅಕಾರ್ಷ್ಮ।

ಉದಾ– ಅಕೃತ– ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅ+ಕೃ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಕೃ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವಾದಙ್ಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಅಕೃ+ತ=ಅಕೃತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕೃಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದ– ಆಕೃತ, ಅಕೃಷಾತಾಮ್, ಅಕೃಷತ। ಅಕೃಷ್ಠಾಃ, ಅಕೃಷಾಥಾಮ್, ಅಕೃಢ್ವಮ್। ಅಕೃಷಿ, ಅಕೃಷ್ವಹಿ, ಅಕೃಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದ– ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್। ಅಕರಿಷ್ಯಃ, ಅಕರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ। ಅಕರಿಷ್ಯಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯಾವ, ಅಕರಿಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ–ಅಕರಿಷ್ಯತ, ಅಕರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಕರಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕರಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕರಿಷ್ಯೇ, ಅಕರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕರಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 683. ಸಮ್ಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ (6.1.137)

ಅರ್ಥ– ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂತ್ರ – 684. ಸಮವಾಯೇ ಚ (6.1.138)

ವೃತ್ತಿ– ಸಮ್ಪರಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕರೋತೇಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಭೂಷಣೇ ಸಂಘಾತೇ ಚಾರ್ಥೇ। ಸಂಸ್ಕರೋತಿ= ಅಲಙ್ಕರೋತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ। ಸಂಸ್ಕುರ್ವನ್ತಿ= ಸಙ್ಘೀಭವನ್ತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ। ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಚಿದ್ ಆಭೂಷಣೇ ಅಪಿ ಸುಟ್। ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್।

ಅ.ವೃ-"ಸುಟ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಲಙ್ಕರಿಸುವದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ಸಮ್' ಮತ್ತು 'ಪರಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನಂತರ 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿನ 'ಕ್' ಕರಾಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಸಂಸ್ಕರೋತಿ-(ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ) 'ಸಮ್' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ್ ಮತ್ತು ಕರೋತಿ ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 'ಕ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಸಮ್+ಸ್+ಕರೋತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಪರಿ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪರಿಷ್ಕರೋತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸಂಸ್ಕುರ್ವನ್ತಿ- ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕುರ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಙ್ಗೀಭೂಯ ಅಂದರೆ ಒಂದೇಕಡೆಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಚಿದ್ ಆಭೂಷಣೇ ಅಪಿ ಸುಟ್। ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ - ಸಮ್- ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಭೂಷಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿದೆ.

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 684. ಉಪಾತ್ ಪ್ರತಿಯತ್ನ-ವೈಕೃತ-ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು ಚ। (6.1.139)

ವೃತ್ತಿ- ಉಪಾತ್ ಕೃಞಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಏಷು ಅರ್ಥೇಷು ಚಾತ್ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಯೋಃ ಅರ್ಥಯೋಃ॥ ಪ್ರತಿಯತ್ನೋ= ಗುಣಾಧಾನಮ್। ವಿಕೃತಮೇವ ವೈಕೃತಮ್ = ವಿಕಾರಃ॥ ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ = ಆಕಾಙ್ಕ್ಷಿತೈಕದೇಶಪೂರಣಮ್। ಉಪಸ್ಕೃತಾ ಕನ್ಯಾ।ಉಪಸ್ಕೃತಾಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ॥ ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ।ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ। ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಬ್ರೂತೇ।

7. ವನು ಯಾಚನೇ।ವನುತೇ। ವವನೇ।

8. ಮನು ಅವಬೋಧನೇ।ಮನುತೇ। ಮೇನೇ। ಮನಿತಾ। ಮನಿಷ್ಯತೆ। ಮನುತಾಮ್।ಅಮನುತ। ಮನ್ವೀತ। ಮನಿಷೀಷ್ಟ। ಅಮನಿಷ್ಟ। ಅಮತ। ಅಮನಿಷ್ಯತ।

॥ಇತಿ ತನಾದಿ ಪ್ರಕರಣಮ್॥19॥

ಪ.ಛೇ- "ಉಪಾತ್, ಪ್ರತಿಯತ್ನ-ವೈಕೃತ-ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು, ಚ।" (6.1.139)

ಅ.ವೃ– "ಸಮ್ಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ" (6.1.137) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೌ' ಮತ್ತು 'ಭೂಷಣೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು, "ಸಮವಾಯೇ ಚ (6.1.138)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮವಾಯೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸುಟ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪಸರ್ಗದ ನಂತರ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸುಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯತ್ನ, ವೈಕೃತ, ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರಗಳು ತೋರಿದಾಗ. 'ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಭೂಷಣ ಮತ್ತು ಸಙ್ಘಾತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಸುಡಾಗಮವು ಬರುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಪ್ರತಿಯತ್ನವೆಂದರೆ ಹೊಸದಾದ ಗುಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವೈಕೃತವೆಂದರೆ–ವಿಕಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರವೆಂದರೆ ಆವಶ್ಯಕವಾದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಪೂರೈಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉಪಸ್ಕೃತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ–ಸಙ್ಘೀಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮವು ಬಂದಿದೆ.

ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ ಎಂದರೆ ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುತ್ತದೆ. (ಬಿಸಿಮಾಡುತ್ತದೆ).

ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಭುಙ್ತ್ತೇ ಎಂದರೆ ವಿಕೃತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯತ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮವು(ಸ್) ಬಂದಿರುವದು.

ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಬ್ರೂತೇ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮ(ಸ್)ವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– 7. ವನು ಯಾಚನೇ– ವನು ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾಚಿಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ವನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್, ಸ್ವರಿತೇತ್,ಆತ್ಮನೇಪದಿ, ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ವನು (ವನ್) ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:– ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ–ವನುತೇ, ವನ್ವಾತೇ, ವನ್ವತೇ।

ಲಿಟ್:– ಇಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳು "ನ ಶಸದದವಾದಿ ಗುಣಾನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದೇ 'ತನು' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದ ಲಿಟ್ ರೂಪಕ್ಕೂ, ಇದಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ – ವವನೇ, ವವನಾತೇ, ವವನಿರೇ।

ಲುಟ್:-ವನಿತಾ, ವನಿತಾರೌ, ವನಿತಾರಃ। ವನಿತಾಸೇ, ವನಿತಾಸಾಥೇ, ವನಿತಾಧ್ವೇ। ವನಿತಾಹೇ, ವನಿತಾಸ್ವಹೇ, ವನಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:-ವನಿಷ್ಯತೇ, ವನಿಷ್ಯೇತೇ, ವನಿಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:ವನುತಾಮ್, ವನ್ವಾತಾಮ್, ವನ್ವತಾಮ್।

ಲಙ್:-ಅವನುತ, ಅವನ್ವಾತಾಮ್, ಅವನ್ವತ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:- ವನ್ವೀತ, ವನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ವನ್ವೀರನ್।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ವನಿಷಿಷ್ಟ, ವನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವನಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್:-ಅವನಿತ/ಅವನಿಷ್ಟ, ಅವನಿಷಾತಾಮ್, ಅವನಿಷತ। ಅವಥಾಃ/ಅವನಿಷ್ಠಾಃ, ಅವನಿಷಾಥಾಮ್, ಅವನಿಢ್ವಮ್। ಅವನಿಷಿ, ಅವನಿಷ್ವಹಿ, ಅವನಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:-ಅವನಿಷ್ಯತ, ಅವನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವನಿಷ್ಯನ್ತ।

8. ಮನು(ಮನ್)-ಅವಬೋಧನೇ-(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು) – ಇದು 'ಉದಿತ್', ಸ್ವರಿತೇತ್ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ವನ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ

ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದೆ 'ಲಿಟ್' ಬಂದಾಗ ಹೇಳಲಾಗುವದು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಮನು (ಮನ್) ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:- ಮನುತೇ, ಮನ್ವಾತೇ, ಮನ್ವತೇ।

ಲಿಟ್:- ಮೇನೇ, ಮೇನಾತೇ, ಮೇನಿರೇ।

ಲುಟ್:- ಮನಿತಾ, ಮನಿತಾರೌ, ಮನಿತಾರಃ।ಮನಿತಾಸೇ, ಮನಿತಾಸಾಥೇ, ಮನಿತಾಧ್ವೇ। ಮನಿತಾಹೇ, ಮನಿತಾಸ್ವಹೇ, ಮನಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:- ಮನಿಷ್ಯತೇ, ಮನಿಷ್ಯೇತೇ, ಮನಿಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:- ಮನುತಾ, ಮನ್ವಾತಾಮ್, ಮನ್ವತಾಮ್।

ಲಙ್:- ಅಮನುತ, ಅಮನ್ವಾತಾಮ್, ಅಮನ್ವತ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:- ಮನ್ವೀತ, ಮನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಮನ್ವೀರನ್।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಮನಿಷೀಷ್ಟ, ಮನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮನಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್:- ಅಮತ/ಅಮನಿಷ್ಟ, ಅಮನಿಷಾತಾಮ್, ಅಮನಿಷತ। ಅಮತಾಃ/ ಅಮನಿಷ್ಠಾಃ, ಅಮನಿಷಾಥಾಮ್, ಅಮನಿಢ್ವಮ್। ಅಮನಿಷಿ, ಅಮನಿಷ್ವಹಿ, ಅಮನಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:- ಅಮನಿಷ್ಯತ, ಅಮನಿಷ್ಯೇತಾಮ್,ಅಮನಿಷ್ಯನ್ತ।

॥ಇತಿ ತನಾದಿ (8) ಗಣ ಸಮಾಪ್ತಃ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತನಾದಿ (19) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು॥

ಪ್ರಕರಣ-20: ಅಥ ಕ್ರ್ಯಾದಯ (9ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 685 ರಿಂದ 694 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 61 ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು, ಈ ಕೆಳಗಿನ 22 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (17)

1. ಡುಕ್ರೀಞ್ - ದ್ರವ್ಯವಿನಿಮಯರೂಪ ವ್ಯಾಪಾರ, 2. ಪ್ರೀಞ್-ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು ಅಥವಾ ಇಚ್ಛಿಸುವದು, 3. ಶ್ರೀಞ್-ಬೇಯಿಸುವದು, 4. ನೀಞ್-ಹಿಂಸಿಸುವದು, 5. ಷಿಞ್-ಬಂಧಿಸುವದು, 6. ಸ್ಕುಞ್-ಎತ್ತುವದು, 7. ಯುಞ್-ಬಂಧಿಸುವದು, 8. ಕ್ನೂಞ್-ಸಪ್ಪಳಮಾಡುವದು, 9. ದೃಞ್-ಹೊಡೆಯುವದು, 10. ದೄಞ್-ಹೊಡೆಯುವದು, 11. ಪೂಞ್-ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವದು, 12. ಲೂಞ್-ಕತ್ತರಿಸುವದು,13. ಸ್ತೄಞ್-ಮುಚ್ಚುವದು. 14.ಕೄಞ್- ಹಿಂಸಿಸುವದು, 15. ವೄಞ್- ಸ್ವೀಕರಿಸುವದು, 16. ಧೂಞ್-ಅಲುಗಾಡಿಸುವದು, 17. ಗ್ರಹ್-ಗ್ರಹಿಸುವದು/ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವದು.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು (4)

1. ಕುಷ-ತೆಗೆದುಹಾಕುವದು, 2. ಅಶ-ಊಟಮಾಡುವದು, 3. ಮುಷ-ಕದಿಯುವದು, 4. ಜ್ಞಾ- ತಿಳಿಯುವದು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು (1)

1. ವೃಜ್-ಸೇವಿಸುವದು.

(ಶ್ನಾ (ನಾ)-ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 685. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ (3.1.81)

ವೃತ್ತಿ- ಶಪೋಽಪವಾದಃ। ಕ್ರೀಣಾತಿ(618) "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ"। ಕ್ರೀಣೀತಃ। "(619) ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ"। ಕ್ರೀಣನ್ತಿ। ಕ್ರೀಣಾಸಿ। ಕ್ರೀಣೀಥಃ। ಕ್ರೀಣೀಥ। ಕ್ರೀಣಾಮಿ। ಕ್ರೀಣೀವಃ। ಕ್ರೀಣೀಮಃ। ಕ್ರೀಣೀತೇ। ಕ್ರೀಣಾತೇ। ಕ್ರೀಣತೇ। ಕ್ರೀಣೀಷೇ। ಕ್ರೀಣಾಥೇ। ಕ್ರೀಣೀಧ್ವೇ। ಕ್ರೀಣೇ। ಕ್ರೀಣೀವಹೇ। ಕ್ರೀಣೀಮಹೇ। ಚಿಕ್ರಾಯ। ಚಿಕ್ರೀಯತುಃ। ಚಿಕ್ರೀಯುಃ।

ಚಿಕ್ರಯಿಥ, ಚಿಕ್ರೇಥ। ಚಿಕ್ರೀಯ, ಚಿಕ್ರೀಯೆ। ಕ್ರೇತಾ। ಕ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯತೇ। ಕ್ರೀಣಾತು।, ಕ್ರೀಣೀತಾತ್। ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್। ಅಕ್ರೀಣಾತ್, ಅಕ್ರೀಣೀತ।ಕ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಕ್ರೀಣೀತ। ಕ್ರೀಯಾತ್, ಕ್ರೇಷೀಷ್ಟ। ಅಕ್ರೈಷೀತ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಟ। ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರಷ್ಯತ।

ಪ್ರೀಞ್ ತರ್ಪಣೇ ಕಾನ್ತೌ ಚ।2। ಪ್ರೀಣಾತಿ, ಪ್ರೀಣೀತೇ। ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ।3। ಶ್ರೀಣಾತಿ। ಶ್ರೀಣೀತೇ। ಮೀಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। 4।

ಅ.ವೃ- "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ- 'ಡುಕ್ರೀಞ್ ದ್ರವ್ಯವಿನಿಮಯೇ' (ಒಂದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವದು)-(ಡುಕ್ರೀಞ್) "ಆದಿರ್ಞಿ ಟುಡವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ಡ್' ಕಾರ ಲೋಪ, 'ಉ' ಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಞ್' ಕಾರ ಲೋಪ. ಹೀಗೆ 'ಕ್ರೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ, 'ಕ್ರ್ಯಾದಿ' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಬರುವ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ನಾ(ನಾ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ('ಶ್ನಾ' ದಲ್ಲಿ "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರ ಲೋಪ). ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಮತ್ತು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರವಾದಾಗ, "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಉದಾ- ಕ್ರೀಣಾತಿ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಕ್ರೀ+ನಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು ಕ್ರೀಣಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ರೀಣೀತಃ - ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ- ಕ್ರೀ+ನಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಅತಿದೇಶದಿಂದ)'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ,

ನ್-ಕಾರೋತ್ತರ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕ್ರೀ+ನೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಣೀತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥವಾದ 'ತ್' ಕಾರವು "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ).

ಉದಾ- ಕ್ರೀಣನ್ತಿ- ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ-ಕ್ರೀ+ನಾ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನ್-ಕಾರೋತ್ತರ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ರೀ+ನ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು ಕ್ರೀಣನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ 'ಙಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಈತ್ವವೂ(ಈ), ಅಜಾದಿ 'ಙಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಕ್ರೀಣಾತಿ, ಕ್ರೀಣೀತಃ, ಕ್ರೀಣನ್ತಿ। ಕ್ರೀಣಾಸಿ, ಕ್ರೀಣೀಥಃ, ಕ್ರೀಣೀಥ। ಕ್ರೀಣಾಮಿ, ಕ್ರೀಣೀವಃ, ಕ್ರೀಣೀಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:- ಕ್ರೀಣೀತೆ, ಕ್ರೀಣಾತೇ, ಕ್ರೀಣತೆ। ಕ್ರೀಣೀಷೇ, ಕ್ರೀಣಾಥೇ, ಕ್ರೀಣೀಧ್ವೆ। ಕ್ರೀಣೇ, ಕ್ರೀಣೀವಹೇ, ಕ್ರೀಣೀಮಹೇ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದ. ಉದಾ- ಚಿಕ್ರಾಯ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀ+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತಿಪ್ ಗೆ, ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನುಬಂಧಗಳಾದ 'ಣ್' ಮತ್ತು 'ಲ್'ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಕ್ರೀಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೀಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಕೀ' ಯ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಕಿಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಮೊದಲನೇ 'ಕ್' ಗೆ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು, ಚಿಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಚಿಕ್ರೈ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐ' ಗೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಿಕ್ರಾಯ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಚಿಕ್ರಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚಿಕ್ರಿಯತುಃ -ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಸ್' ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಭಿನವಾಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅತುಸ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಚಿಕ್ರೀ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಚಿಕ್ರೀ+ಅತುಸ್ ಎಂದೇ ಇದ್ದಾಗ, "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ...." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಜ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಿಕ್ರ್+ಇಯ್+ಅತುಸ್=ಚಿಕ್ರಿಯತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುವದು.

ಉದಾ- ಚಿಕ್ರೀಯುಃ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಚಿಕ್ರೀ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಚಿಕ್ರ್+ಇಯ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಚಿಕ್ರಿಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
'ಥಲ್' ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ- 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಮಾತ್ರ ಬಂದು ಚಿಕ್ರಯಿಥ/ಚಿಕ್ರೇಥ, ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ನಂತರ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಿಕ್ರಯಿಥುಃ, ಚಿಕ್ರಿಯ। ಚಿಕ್ರಾಯ/ಚಿಕ್ರಯ, ಚಿಕ್ರಿಯಿವ, ಚಿಕ್ರಿಯಿಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಚಿಕ್ರಿಯೇ, ಚಿಕ್ರಿಯಾತೆ, ಚಿಕ್ರಯಿರೇ। ಚಿಕ್ರಯಿಷೇ, ಚಿಕ್ರಿಯಾಥೆ, ಚಿಕ್ರಿಯಿಢ್ವೇ/ಚಿಕ್ರಿಯಿಧ್ವೇ। ಚಿಕ್ರಿಯೇ, ಚಿಕ್ರಿಯಿವಹೆ, ಚಿಕ್ರಿಯಿಮಹೆ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್ -ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇತಾ, ಕ್ರೇತಾರೌ, ಕ್ರೇತಾರಃ। ಕ್ರೇತಾಸಿ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಥ। ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ರೇತಾಸ್ವಃ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇತಾ, ಕ್ರೇತಾರೌ, ಕ್ರೇತಾರಃ। ಕ್ರೇತಾಸೆ, ಕ್ರೇತಾಸಾಥೆ,

ಕ್ರೇತಾಧ್ವೇ। ಕ್ರೇತಾಹೆ, ಕ್ರೇತಾಸ್ವಹೆ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಹೆ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯತಃ, ಕ್ರೇಷ್ಯನ್ತಿ। ಕ್ರೇಷ್ಯಸಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯಥಃ, ಕ್ರೇಷ್ಯಥ। ಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯಾವಃ, ಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇಷ್ಯತೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯನ್ತೇ। ಕ್ರೇಷ್ಯಸೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯೇಥೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯಧ್ವೇ। ಕ್ರೇಷ್ಯೇ। ಕ್ರೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣಾತು/ಕ್ರೀಣೀತಾತ್, ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಕ್ರೀಣನ್ತು। ಕ್ರೀಣೀಹಿ/ ಕ್ರೀಣೀತಾತ್, ಕ್ರೀಣೀತಂ, ಕ್ರೀಣೀತ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉ.ಪು– ಏ.ವ ದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಣಾನಿ ಎಂದೂ, ದ್ವಿವ. ಮತ್ತು ಬ.ವ. ಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್, ಮಸ್, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯವಧಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಹಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಾರದೇ ಕ್ರೀಣ+ಅ+ವಸ್, ಮತ್ತು ಕ್ರೀಣ+ಆ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಾಗಿ ಕ್ರೀಣಾವ, ಕ್ರೀಣಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಕ್ರೀಣಾತಾಮ್, ಕ್ರೀಣತಾಮ್। ಕ್ರೀಣೀಷ್ವ, ಕ್ರೀಣಾಥಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್। ಕ್ರೀಣೈ, ಕ್ರೀಣಾವಹೈ, ಕ್ರೀಣಾಮಹೈ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೀಣಾತ್, ಅಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣನ್। ಅಕ್ರೀಣಾಃ, ಅಕ್ರೀಣೀತಮ್, ಅಕ್ರೀಣತ। ಅಕ್ರೀಣಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣೀವ, ಅಕ್ರೀಣೀಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೀಣೀತ, ಅಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣತ। ಅಕ್ರೀಣೀಥಾಃ, ಅಕ್ರೀಣಾಥಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್। ಅಕ್ರೀಣಿ, ಅಕ್ರೀಣೀವಹಿ, ಅಕ್ರೀಣೀಮಹಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಕ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಯುಃ। ಕ್ರೀಣೀಯಾಃ, ಕ್ರೀಣೀಯಾತಮ್, ಕ್ರೀಣೀಯಾತ। ಕ್ರೀಣೀಯಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಯಾವ, ಕ್ರೀಣೀಯಾಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣೀತ, ಕ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀರನ್। ಕ್ರೀಣೀಥಾಃ, ಕ್ರೀಣೀಯಾಥಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್। ಕ್ರೀಣೀಯ, ಕ್ರೀಣೀವಹಿ, ಕ್ರೀಣೀಮಹಿ। ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಯಾತ್, ಕ್ರೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರೀಯಾಸುಃ। ಕ್ರೀಯಾಃ, ಕ್ರೀಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ರೀಯಾಸ್ತ। ಕ್ರೀಯಾಸಮ್, ಕ್ರೀಯಾಸ್ವ, ಕ್ರೀಯಾಸ್ಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇಷೀಷ್ಟ, ಕ್ರೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರೇಷೀರನ್। ಕ್ರೇಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕ್ರೇಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಕ್ರೇಷೀಢ್ವಮ್। ಕ್ರೇಷೀಯ, ಕ್ರೇಷೀವಹಿ, ಕ್ರೇಷೀಮಹಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಅಕ್ರೈಷೀತ್, ಅಕ್ರೈಷ್ಟಾಮ್, ಅಕ್ರೈಷುಃ। ಅಕ್ರೈಷೀಃ, ಅಕ್ರೈಷ್ಟಮ್, ಅಕ್ರೈಷ್ಟ। ಅಕ್ರೈಷಮ್, ಅಕ್ರೈಷ್ವ, ಅಕ್ರೈಷ್ಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು, ಅಕ್ರೇಷ್ಟ, ಅಕ್ರೇಷಾತಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷತ। ಅಕ್ರೇಷ್ಠಾಃ, ಅಕ್ರೇಷಾಥಾಮ್, ಅಕ್ರೇಢ್ವಮ್। ಅಕ್ರೇಷಿ, ಅಕ್ರೇಷ್ವಹಿ, ಅಕ್ರೇಷ್ಮಹಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯನ್। ಅಕ್ರೇಷ್ಯಃ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ। ಅಕ್ರೇಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾವ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾತಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯನ್ತ। ಅಕ್ರೇಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕ್ರೇಷ್ಯೇ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಹಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 2. ಪ್ರೀಞ್ ತರ್ಪಣೇ ಕಾನ್ತೌ ಚ (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವದು, ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುವದು, ಹೊಳೆಯುವದು) – ಇದೂ ಕೂಡ ಞಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ರೂಪಗಳು 'ಕ್ರೀಞ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ಣರೂಪಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೀವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣಾತಿ, ಪ್ರೀಣೀತಃ, ಪ್ರೀಣನ್ತಿ। ಪ್ರೀಣಾಸಿ, ಪ್ರೀಣೀಥಃ, ಪ್ರೀಣೀಥ। ಪ್ರೀಣಾಮಿ, ಪ್ರೀಣೀವಃ, ಪ್ರೀಣೀಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೀತೆ, ಪ್ರೀಣಾತೆ, ಪ್ರೀಣತೆ। ಪ್ರೀಣೀಷೆ, ಪ್ರೀಣಾಥೆ, ಪ್ರೀಣೀಧ್ವೆ ಪ್ರೀಣೇ, ಪ್ರೀಣೀವಹೆ, ಪ್ರೀಣೀಮಹೆ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪಿಪ್ರಾಯ, ಪಿಪ್ರಿಯತುಃ, ಪಿಪ್ರಿಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪಿಪ್ರಿಯೇ, ಪಿಪ್ರಿಯಾತೆ, ಪಿಪ್ರಿಯಿರೆ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರೇತಾ, ಪ್ರೇತಾರೌ, ಪ್ರೇತಾರಃ।ಪ್ರೇತಾಸಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೇತಾ, ಪ್ರೇತಾರೌ, ಪ್ರೇತಾರಃ। ಪ್ರೇತಾಸೆ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಪ್ರೇಷ್ಯತಃ, ಪ್ರೇಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರೇಷ್ಯತೇ, ಪ್ರೇಷ್ಯೇತೇ, ಪ್ರೇಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣಾತು/ಪ್ರೀಣೀತಾತ್, ಪ್ರೀಣೀತಮ್, ಪ್ರೀಣನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ; ಪ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಪ್ರೀಣಾತಾಮ್, ಪ್ರೀಣತಾಮ್।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೀಣಾತ್, ಅಪ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಅಪ್ರೀಣನ್।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೀಣೀತ, ಅಪ್ರೀಣಾತಾಮ್, ಅಪ್ರೀಣತ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಪ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಪ್ರೀಣೀಯುಃ

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೀತ, ಪ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಪ್ರೀಣೀರನ್।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಯಾತ್, ಪ್ರೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪ್ರೀಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೇಷೀಷ್ಟ, ಪ್ರೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪ್ರೇಷೀರನ್।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೈಷೀತ್, ಅಪ್ರೈಷ್ಟಾಮ್, ಅಪ್ರೈಷುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೇಷ್ಟ, ಅಪ್ರೇಷಾತಾಮ್, ಅಪ್ರೇಷತ।

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೇಷ್ಯತ್, ಆಅಪ್ರೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರೇಷ್ಯತ, ಅಪ್ರೇಷ್ಯೇತಾವ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಯನ್ತ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 3. ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ-(ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವದು) ಇದೂ ಕೂಡ 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪಗಳು ಕ್ರೀಞ್ ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣಾತಿ, ಶ್ರೀಣೀತಃ, ಶ್ರೀಣನ್ತಿ। ಶ್ರೀಣಾಸಿ, ಶ್ರೀಣೀಥಃ, ಶ್ರೀಣೀಥ। ಶ್ರೀಣಾಮಿ, ಶ್ರೀಣೀವಃ, ಶ್ರೀಣೀಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀತೇ, ಶ್ರೀಣಾತೇ, ಶ್ರೀಣತೇ। ಶ್ರೀಣೀಷೇ, ಶ್ರೀಣಾಥೇ, ಶ್ರೀಣೀಧ್ವೇ। ಶ್ರೀಣೇ, ಶ್ರೀಣೀವಹೆ, ಶ್ರೀಣೀಮಹೇ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶಿಶ್ರಾಯ,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶಿಶ್ರಿಯೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇತಾ, ಶ್ರೇತಾಸಿ,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ : ಶ್ರೇತಾಸೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇಷ್ಯತಿ,

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇಷ್ಯತೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ:ಶ್ರೀಣಾತು,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀತಾಮ್।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೀಣಾತ್,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೀಣೀತ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀಯಾತ್,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀತ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ:ಶ್ರೀಯಾತ್,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇಷೀಷ್ಟ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೈಷೀತ್,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷ್ಟ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪ್ದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷ್ಯತ್,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷ್ಯತ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 4.ಮೀಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್: (ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಇತ್ ಆಗಿ 'ಮೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಞ್' ಇತ್ ಆದ ಕಾರಣ, ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದುದ್ದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಮೊದಲಾದವು ಪರವಾದಾಗ, ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಉದಾ– ಮೀನಾತಿ ಲಟ್ ನಲ್ಲಿ "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ(ಈ) ಬಂದು ಮೀನೀತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮಿನನ್ತಿ, ಮೀನೀತೇ, ಮೀನಾತೇ ಮೀನತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ "ಮೀನಾತಿ ಮಿನೋತಿದೀ ಔ ಲ್ಯಪಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೀ' ನ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ ಬಂದು 'ಮಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಪಪೌ ಎಂಬ ರೂಪದಂತೆ "ಆತ ಔಣಲಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಲ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಔಕಾರಾದೇಶ, ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವು ಬಂದು, ಮಮೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತುಸ್ ನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ವ (ಕಿ) ಆಗುವುದರಿಂದ ಏಚ್ ನಿಮಿತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಆತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆಗ ಮಿಮೀ+ಅತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ, "ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬಂದು ಮಿಮ್ಯತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮಮೌ, ಮಿಮ್ಯತುಃ, ಮಿಮ್ಯುಃ। ಮಮಿಥ, ಮಮಾಥ, ಮಿಮ್ಯಥುಃ। ಮಿಮ್ಯ, ಮಮೌ, ಮಿಮ್ಯಿವ, ಮಿಮ್ಯಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮಿಮ್ಯೇ, ಮಿಮ್ಯಾತೇ, ಮಿಮ್ಯಿರೇ। ಮಿಮ್ಯಿಷೇ, ಮಿಮ್ಯಾಥೇ,

ಮಿಮ್ಮಿಢ್ವೇ/ಮಿಮ್ಮಿಧ್ವೇ। ಮಿಮ್ಯೇ, ಮಿಮ್ಯಿವಹೇ, ಮಿಮ್ಯಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಏಚ್ ವರ್ಣಗಳ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ "ಮೀನಾತಿ-ಮಿನೋತಿದೀ ಙ ಲ್ಯಪಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದು ಮಾತಾ, ಮಾತಾರೌ, ಮಾತಾರಃ। ಮಾತಾಸಿ, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೂ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತಾಸೇ।ಮಾತಾಸಾಥೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ಯತಿ, ಮಾಸ್ಯತಃ, ಮಾಸ್ಯನ್ತಿ- ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ಯತೇ, ಮಾಸ್ಯೇತೇ ಮಾಸ್ಯನ್ತೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನಾತು,/ಮೀನೀತಾತ್, ಮೀನೀತಾಮ್, ಮೀನನ್ತು। ಮೀನೀಹೀ, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನೀತಾಮ್, ಮೀನಾತಾಮ್, ಮೀನತಾಮ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮೀನಾತ್, ಅಮೀನೀತಾಮ್, ಅಮೀನನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮೀನೀತ, ಅಮೀನೀತಾಮ್, ಅಮೀನತ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನೀಯಾತ್, ಮೀನೀಯಾತಾಮ್, ಮೀನೀಯುಃ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನೀತ, ಮೀನೀಯಾತಾಮ್, ಮೀನೀರನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀಯಾತ್, ಮೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೀಯಾಸುಃ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮಾಸೀಷ್ಟ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಾಸೀರನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಆತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ "ಯಮರಮನಮತಾಂ ಸಕ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಕ್' ಆಗಮ, 'ಇಟ್' ಬಂದು ಅಮಾಸೀತ್, ಅಮಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಮಾಸಿಷುಃ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ:ಅಮಾಸ್ತ, ಅಮಾಸಾತಾಮ್, ಅಮಾಸತ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮಾಸ್ಯತ್, ಅಮಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮಾಸ್ಯತ, ಅಮಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್ತ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 686. ಹಿನು-ಮೀನಾ (8.4.15)

ವೃತ್ತಿ- ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಏತಯೋಃ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಮೀಣಾತಿ, ಪ್ರಮೀಣೀತೇ। (638) ಮಿನಾತಿ ಇತಿ ಆತ್ವಮ್। ಮಮೌ। ಮಿಮ್ಯತುಃ। ಮಮಿಥ। ಮಮಾಥ। ಮಿಮ್ಯೇ। ಮಾತಾ। ಮಾಸ್ಯತಿ। ಮೀಯಾತ್। ಮಾಸೀಷ್ಟ। ಅಮಾಸೀತ್। ಅಮಾಸಿಷ್ಟಾಮ್। ಅಮಾಸ್ತ।

5. ಷಿಞ್ ಬನ್ಧನೇ।5। ಸಿನಾತಿ, ಸಿನೀತೆ। ಸಿಷಾಯ। ಸಿಷ್ಯೇ। ಸೇತಾ।

6. ಸ್ಕುಞ್ ಆಪ್ಲವನೇ।6।

ಪ. ಛೇ-ಹಿನುಶ್ಚ ಮೀನಾಶ್ಚ ತಯೋಃ ಹಿನುಮಿನೌ (ಇತರೇತರ ದ್ವನ್ದ್ವ) ತಯೋಃ ಹಿನು ಮೀನಾ ಇತಿ ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕಂ ಪದಮ್।

ಅ.ವೃ- "ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಅಸಮಾಸೇಽಪಿ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ, "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ, ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಹಿನು' ಮತ್ತು 'ಮೀನಾ'ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್'ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಹಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುವ 'ಶ್ನು(ನು)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಹಾಗೂ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೀ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, 'ಶ್ನಾ(ನಾ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಿನು ಮತ್ತು ಮೀನಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾದಮೇಲೆ, ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಮತ್ತು ಷ ಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿಯುಳ್ಳ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಎಂದರೆ, ರೇಫ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಡಬೇಕು).

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ:

[ಉದಾ- ಪ್ರಹಿಣೋತಿ-ಸ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರ+ಹಿನೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಎಂಬುದೇ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿನು ಇದೆ. ಅದರ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ಪ್ರಹಿಣೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.]

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ:

ಉದಾ- ಪ್ರಮೀಣಾತಿ ಪ್ರ+ಮೀನಾತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಮೀಣಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ:

ಉದಾ- ಪ್ರಮೀಣೀತೆ- ಪ್ರ+ಮೀನೀತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮೀಣೀತೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 5. ಷಿಞ್ ಬಂಧನೇ(ಕಟ್ಟುವದು)-(ಸೀನಾತಿ, ಸೀನೀತೆ, ಸಿಷಾಯ, ಸಿಷ್ಯೇ, ಸೇತಾ) ಷಿಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಟ್ಟುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಕಾರವು ಇತ್/ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಷಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಸ್ಯ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಸಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್ - ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಸಿ+ನಾ+ತಿ=ಸಿನಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರ 'ಲಟ್' ರೂಪಗಳು: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿನಾತಿ, ಸಿನೀತಃ, ಸಿನಂತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಸಿನೀತೇ, ಸಿನಾತೇ, ಸಿನತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್ -ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿಷಾಯ-ಸಿಷ್ಯತುಃ-ಸಿಷ್ಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

['ಷ'ಕಾರ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಸಿಷಾಯ ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದೇಶದ ಅವಯವವಾದ ಎರಡನೇ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಞಿತ್ (ಞ್ ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಉದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಅನಿಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಂತೆ 'ಲಿಟ್' ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ 'ಥಲ್' ಬಂದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ].

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಸಿಷ್ಯೇ-ಸಿಷ್ಯಾತೇ-ಸಿಷ್ಯಿರೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸ್ಯೆತಾ-ಸ್ಯೆತಾರೌ-ಸ್ಯೆತಾರಃ। ಸ್ಯೆತಾಸಿ-ಸ್ಯೆತಾಸ್ಥಃ-ಸ್ಯೆತಾಸ್ಥ ।ಸ್ಯೆತಾಸ್ಮಿ-ಸ್ಯೆತಾಸ್ವಃ-ಸ್ಯೆತಾಸ್ಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ- ಸ್ಯೆತಾ-ಸ್ಯೆತಾರೌ-ಸ್ಯೆತಾರಃ। ಸ್ಯೆತಾಸೇ-ಸ್ಯೆತಾಸಾಥೇ-ಸ್ಯೆತಾಧ್ವೇ। ಸ್ಯೆತಾಹೇ-ಸ್ಯೆತಾಸ್ವಹೇ-ಸ್ಯೆತಾಸ್ಮಹೇ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸೇಷ್ಯತಿ-ಸ್ಯೇಷ್ಯತಃ ಸೇಷ್ಯನ್ತಿ। ಸೇಷ್ಯಸಿ-ಸೇಷ್ಯಧಃ-ಸೇಷ್ಯಥ। ಸೇಷ್ಯಾಮಿ-ಸೇಷ್ಯಾವಃ-ಸೇಷ್ಯಾಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸೇಷ್ಯತೇ-ಸೇಷ್ಯೇತೇ-ಸೇಷ್ಯನ್ತೇ। ಸೇಷ್ಯಸೇ-ಸೇಷ್ಯೆಥೆ-ಸೇಷ್ಯಧ್ವೇ। ಸೇಷ್ಯೇ-ಸೇಷ್ಯಾವಹೆ-ಸೇಷ್ಯಾಮಹೇ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನೋತು/ಸಿನುತಾತ್-ಸಿನುತಾಮ್, ಸಿನ್ವನ್ತು। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನುತಾಮ್-ಸಿನ್ವಾತಾಮ್-ಸಿನ್ವತಾಮ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸಿನೋತ್- ಅಸಿನುತಾಮ್-ಅಸಿನ್ವನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸಿನುತ-ಅಸಿನ್ವಾತಾವ್-ಅಸಿನ್ವತ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿ.ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನುಯಾತ್-ಸಿನುಯಾತಾಮ್-ಸಿನುಯಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನ್ವೀತ-ಸಿನ್ವೀಯಾತಾವ್-ಸಿನ್ವೀರನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸೀಯಾತ್-ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್-ಸೀಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸೇಷೀಷ್ಟ-ಸೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್-ಸೇಷೀರನ್। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್:"ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೈಷೀತ್-ಅಸೈಷ್ಟಾವ್-ಅಸೈಷುಃ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೇಷ್ಟ-ಅಸೇಷಾತಾವ್-ಅಸೇಷತ। ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೇಷ್ಯತ್-ಅಸೇಷ್ಯತಾಮ್-ಅಸೇಷ್ಯನ್। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೇಷ್ಯತ-ಅಸೇಷ್ಯೇತಾವ್-ಅಸೇಷ್ಯನ್ತ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (6) ಸ್ಕುಞ್-ಆಪ್ಲವನೇ: (ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವದು ಮತ್ತು ಜಿಗಿದು ಹೋಗುವದು). ಇದರಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಇತ್/ಲೋಪ, 'ಸ್ಕು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅನಿಟ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ, ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ನಾ' ಮತ್ತು 'ಶ್ನು' (ವಿಕರಣ) ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಶ್ನು ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 687. ಸ್ತನ್ಭು-ಸ್ತುನ್ಭು-ಸ್ಕನ್ಭು-ಸ್ಕುನ್ಭು-ಸ್ಕುಞ್ಭ್ಯಃ ಶ್ನುಶ್ಚ। (3.1.82)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯಃ ಶ್ನು-ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಚಾತ್ ಶ್ನಾ। ಸ್ಕುನೋತಿ, ಸ್ಕುನಾತಿ। ಸ್ಕುನುತೇ,

ಸ್ಕುನೀತೇ। ಚುಸ್ಕಾವ, ಚುಸ್ಕುವೇ। ಸ್ಕೋತಾ। ಅಸ್ಕೈಷೀತ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಟ ಸ್ತನ್ಭುವಾದಯಃ ಚತ್ವಾರಃ ಸೌತ್ರಾಃ ಸರ್ವೇ ರೋಧನಾರ್ಥಾಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ।

ಪ. ಛೇ-ಸ್ತನ್ಭು-ಸ್ತುನ್ಭು-ಸ್ಕನ್ಭು-ಸ್ಕುನ್ಭು-ಸ್ಕುಞ್ಭ್ಯಃ, ಶ್ನುಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ- "ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ನಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾರ್ತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥ-ಸ್ತನ್ಭು-ಸ್ತುನ್ಭು-ಸ್ಕನ್ಭು-ಸ್ಕುನ್ಭು ಹಾಗೂ -ಸ್ಕುಞ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ 'ಶ್ನು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಶ್ನಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ- ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

[ಸ್ತನ್ಭು ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳು ಸೌತ್ರ-ಧಾತುಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೆ, ತಡೆಯುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳ ನಂತರ 'ಸ್ಕುಞ್' ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಶ್ನಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಸ್ಕುನಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್ನು' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನೋತಿ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ].

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನ್ಭುಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು-'ಶ್ನು(ಉ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನೋತಿ, ಸ್ಕುನುತಃ, ಸ್ಕುನ್ವನ್ತಿ। 'ಶ್ನಾ(ನಾ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನಾತಿ, ಸ್ಕುನೀತಃ, ಸ್ಕುನನ್ತಿ। ಎಂದು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: 'ಶ್ನು(ಉ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನುತೇ, ಸ್ಕುನ್ವಾತೇ, ಸ್ಕುನ್ವತೇ। ಎಂದೂ 'ಶ್ನಾ(ನಾ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನೀತೇ, ಸ್ಕುನಾತೇ, ಸ್ಕುನತೇ ಎಂದು ರೂಪಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ "ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಚುಸ್ಕಾವ, ಚುಸ್ಕುವತುಃ, ಚುಸ್ಕುವುಃ। ಚುಸ್ಕವಿಥ, ಚುಸ್ಕೋಥ ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚುಸ್ಕುವೇ, ಚುಸ್ಕುವಾತೆ, ಚುಸ್ಕುವಿರೆ, ಎಂದು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸ್ಕೋತಾ, ಸ್ಕೋತಾರೌ, ಸ್ಕೋತಾರಃ। ಸ್ಕೋತಾಸಿ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಥ। ಸ್ಕೋತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸ್ಕೋತಾ, ಸ್ಕೋತಾರೌ, ಸ್ಕೋತಾರಃ। ಸ್ಕೋತಾಸೇ। ಸ್ಕೋತಾಸಾಥೇ, ಸ್ಕೋತಾಧ್ವೇ। ಸ್ಕೋತಾಹೇ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ವಹೇ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಮಹೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸ್ಕೋಷ್ಯತಿ, ಸ್ಕೋಷ್ಯತಃ, ಸ್ಕೋಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಸ್ಕೋಷ್ಯತೇ, ಸ್ಕೋಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ಕೋಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ– (ಶ್ನು)– ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸ್ಕುನೋತು/ಸ್ಕುನುತಾತ್, ಸ್ಕುನುತಾಮ್, ಸ್ಕುನ್ವನ್ತು। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ಶ್ನಾ)–ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನಾತು/ ಸ್ಕುನೀತಾತ್, ಸ್ಕುನೀತಾಮ್, ಸ್ಕುನನ್ತು। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ–(ಶ್ನು)–ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಸ್ಕುನುತಾಮ್, ಸ್ಕುನ್ವಾತಾಮ್, ಸ್ಕುನ್ವತಾಮ್। ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ)–ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನೀತಾಮ್, ಸ್ಕುನಾತಾಮ್, ಸ್ಕುನತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಅಸ್ಕುನೋತ್, ಅಸ್ಕುನುತಾಮ್, ಅಸ್ಕುನ್ವನ್। ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಅಸ್ಕುನಾತ್, ಅಸ್ಕುನೀತಾಮ್, ಅಸ್ಕುನನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಸ್ಕುನುತ, ಅಸ್ಕುನ್ವಾತಾಮ್, ಅಸ್ಕುನ್ವತ। ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಸ್ಕುನೀತ, ಅಸ್ಕುನಾತಾಮ್, ಅಸ್ಕುನತ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ –ಸ್ಕುನುಯಾತ್, ಸ್ಕುನುಯಾತಾಮ್, ಸ್ಕುನುಯುಃ ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಸ್ಕುನೀಯಾತ್, ಸ್ಕುನೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ಕುನೀಯುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಸ್ಕುನೀತ, ಸ್ಕುನೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ಕುನೀರನ್ ಎಂದೂ (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಸ್ಕುನ್ವೀತ, ಸ್ಕುನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ಕುನ್ವೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಙ್: 'ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ನಾ' ಮತ್ತು 'ಶ್ನು' ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಾರದೇ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಸ್ಕೂಯಾತ್, ಸ್ಕೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಕೂಯಾಸುಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಸ್ಕೋಷೀಷ್ಟ, ಸ್ಕೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಕೋಷೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಅಸ್ಕೌಕ್ಷೀತ್, ಅಸ್ಕೌಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ಕೌಷುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಇಲ್ಲಿ, 'ಗುಣ' ಬಂದು, ಅಸ್ಕೋಷ್ಟ ಅಸ್ಕೋಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ಕೋಷತ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ –ಅಸ್ಕೋಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅಸ್ಕೋಷ್ಯತ, ಅಸ್ಕೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಯನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ 'ಸ್ತನ್ಭು' ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳು 'ಉ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವುಗಳು. ಹೀಗಾಗಿ 'ಸ್ತನ್ಭ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುಗಳಾಗಿವೆ. ಅವು ಪರಸ್ಮೈ ಪದಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಶ್ನಾ(ನಾ) ಮತ್ತು 'ಶ್ನು(ನು) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಅಪಿತ್ ಆಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುಗಳು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಿ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾದಿ' (ಶ್ನು) ಮತ್ತು 'ಕ್ರ್ಯಾದಿ' (ಶ್ನಾ) ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸ್ತಭ್ನೋತಿ ಮತ್ತು ಸ್ತಭ್ನಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುವವು. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಙಿತ್ವಾಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ಆಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಸ್ತನ್ಭ್, ಸ್ತುನ್ಭ್, ಸ್ಕನ್ಭ್, ಸ್ಕುನ್ಭ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಸ್ತನ್ಭ್' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತಭ್ನೋತಿ, ಸ್ತಭ್ನುತಃ, ಸ್ತಭ್ನುವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.(ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸಂಯೋಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಹು ಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ತದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತಭ್ನಾತಿ, ಸ್ತಭ್ನೀತಃ, ಸ್ತಭ್ನನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವ ಆದಮೇಲೆ "ಶರ್ ಪೂರ್ವಾ ಖಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರ ಮತ್ತು ನಂತರದ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ತಸ್ತಮ್ಭ, ತಸ್ತಮ್ಭತುಃ, ತಸ್ತಮ್ಭುಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್: ಸ್ತಮ್ಭಿತಾ, ಸ್ತಮ್ಭಿತಾರೌ, ಸ್ತಮ್ಭಿತಾರಃ। ಸ್ತಮ್ಭಿತಾಸಿ, ಸ್ತಮ್ಭಿತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ತಮ್ಭಿತಾಸ್ಥ। ಸ್ತಮ್ಭಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ತಮ್ಭಿತಾಸ್ವಃ, ಸ್ತಮ್ಭಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಸ್ತಂಭಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:(ಶ್ನು)-ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಸ್ತಭ್ನೋತು/ಸ್ತಭ್ನುತಾತ್, ಸ್ತಭ್ನುತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನುವನ್ತು। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶ್ನಾ)-ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಸ್ತಭ್ನಾತು, ಸ್ತಭ್ನೀತಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನುವನ್ತು। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು
ಸೇರಿಸುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪರ್ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರ - 688. ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಜ್ಝೌ (3.1.83)

ವೃತ್ತಿ– ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಶ್ನಃ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಹೌ ಪರೇ। ಸ್ತಭಾನ।

ಪ. ಛೇ– ಹಲಃ, ಶ್ನಃ, ಶಾನಚ್, ಹೌ।

ಅರ್ಥ– ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಶ್ನಾ' ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶಾನಚ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಾನಚ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸರ್ವಾದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್: ಉದಾ– ಸ್ತಭಾನ : 'ಸ್ತನ್‌ಭ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದ ನಂತರ ಸ್ತಭ್+ನಾ +ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಾ'ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತಭ್+ಆನ+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋ ಹೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ತಭಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್‌ನಲ್ಲಿ (ಶ್ನಾ) ಬಂದಾಗ,

ರೂಪಗಳು: ಸ್ತಭ್ನಾತು/ಸ್ತಭ್ನಿತಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನನ್ತು। ಸ್ತಭಾನ/ಸ್ತಭ್ನೀತಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀತಮ್, ಸ್ತಭ್ನೀತ। ಸ್ತಭ್ನಾನಿ, ಸ್ತಭ್ನಾವ, ಸ್ತಭ್ನಾಮ।

ಲಙ್: (ಶ್ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಅಸ್ತಭ್ನೋತ್, ಅಸ್ತಭ್ನುತಾಮ್, ಅಸ್ತಭ್ನುವನ್।

(ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಸ್ತಭ್ನಾತ್, ಅಸ್ತಭ್ನೀತಾಮ್, ಅಸ್ತಭ್ನನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್: (ಶ್ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಸ್ತಭ್ನುಯಾತ್, ಸ್ತಭ್ನುಯಾತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನುಯುಃ।

(ಶ್ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಸ್ತಭ್ನೀಯಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನೀಯುಃ

ಆ. ಲಿಙ್: ಯಾಸುಟ್ 'ಕಿತ್' ಆಗುವುದರಿಂದ " ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರ ರೂಪ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ತಭ್ಯಾತ್, ಸ್ತಭ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ಯಾಸುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚ್ಲಿ ಗೆ ಅಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 689. ಜ್ಯಾ-ಸ್ತನ್ಭು-ಮ್ರುಚು-ಮ್ಲುಚು-ಗ್ರುಚು-ಗ್ಲುಚು-ಗ್ಲುಞ್ಚು-ಶ್ವಿಭ್ಯಶ್ಚ। (3.1.58)

ವೃತ್ತಿ– ಚ್ಲೇರಙ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ– ಜ್ರಾ-ಸ್ತನ್ಭು-ಮ್ರುಚು-ಮ್ಲುಚು-ಗ್ರುಚು-ಗ್ಲುಚು-ಗ್ಲುಞ್ಚು-ಶ್ವಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ– "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಸ್ಯತಿ

ವಕ್ತಿ ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು "ಇರಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಜೃ-ಶ್ವಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: 1. ಸ್ತಮ್ಭ್ ಧಾತುವಿನ ಎಲ್ಲ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ- ಅಸ್ತಭತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್-ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತಮ್ಭಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಇದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಲಙ್-ಲುಙ್-ಲೃಙ್ಷು ಅಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ+ಸ್ತಮ್ಭ್+ಚ್ಲಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಅಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್ತಮ್ಭ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಙ್' ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಮ್' ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಲೋಪ ಬಂದು ಅಸ್ತಭ್+ಅ+ತ್=ಅಸ್ತಭತ್ ಅಸ್ತಭತಾಂ, ಅಸ್ತಭನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದು ಅಸ್ತಮ್ಭ್+ಸ್+ಇ+ಈ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್(ಇ)' ಮತ್ತು 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ,"ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಸ್ತಮ್ಭ್+ಇ+ಈ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ತಮ್ಭ್ ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 690. ಸ್ತನ್ಭೇಃ (8.3.67)

ವೃತ್ತಿ- ಸ್ತನ್ಭೇಃ ಸೌತ್ರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಷಃ ಸ್ಯಾತ್। ವ್ಯಷ್ಟಭತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್।

ಯುಞ್ ಬನ್ಧನೇ।7। ಯುನಾತಿ, ಯುನೀತೇ। ಯೋತಾ। ಕ್ನೂಞ್ ಶಬ್ದೇ।8। ಕ್ನೂನಾತಿ, ಕ್ನೂನೀತೇ।ಕ್ನವಿತಾ। ದೃಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್।9। ದೃಣಾತಿ, ದೃಣೀತೇ। ದ್ರೂಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। 10। ದ್ರೂಣಾತಿ, ದ್ರೂಣೀತೇ। ಪೂಞ್ ಪವನೇ।11।

ಅ.ವೃ-"ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್" ಎಂಬ ಪದವೂ "ಸಹೇಃ ಸಾಢಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಮತ್ತು "ಇಣ್ಕೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದ 'ಇಣ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸೌತ್ರಧಾತುವಾದ 'ಸ್ತನ್ಭ್' ಸೌತ್ರ ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ವ್ಯಷ್ಟಭತ್–ವಿ+ಅಸ್ತಭತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ವಿ' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಷತ್ವ' ಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಟ್(ಅ)' ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ "ಪ್ರಾಕ್ ಸಿತಾದಡ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ವಿ+ಅಷ್+ತಭತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ

"ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟುತ್ವ' ಬಂದು ವಿ+ಅಷ್ಟಭತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ವ್ಯಷ್ಟಭತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಷ್ಟುತ್ವ' ಬಾರದೇ 'ಅಸ್ತಂಭೀತ್' ಎಂದೇ ಇದೆ.

ಸ್ತುನ್‌ಭ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು.

ಲಟ್:– ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನೋತಿ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:–ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗಾಗಿ 'ತುಸ್ತುಮ್ಭ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಸ್ತುಮ್ಭಿತಾ, 'ಸ್ತುಮ್ಭಿತಾರೌ, ಸ್ತುಮ್ಭಿತಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್:– ರೂಪಗಳು: ಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:–ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನೋತು, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನಾತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಭ್ನೋತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಭ್ನಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನುಯಾತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:–ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಸ್ತುಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುಗುತ್ತದೆ

ಲುಙ್:–ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಅಸ್ತುಮ್ಭೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಙ್:–ಅಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತ್,ಅಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

3. ಸ್ಕನ್‌ಭ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು. ಲಟ್:–ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನೋತಿ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:–ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ

ಹಾಗಾಗಿ ಚಸ್ಕಮ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:- ಸ್ಕಮ್ಭಿತಾ, ಸ್ಕಮ್ಭಿತಾರೌ, ಸ್ಕಮ್ಭಿತಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್:-ಸ್ಕಮ್ಭಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಕಮ್ಭಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಕಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನೋತು, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನಾತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕಭ್ನೋತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕಭ್ನಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನುಯಾತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಸ್ಕಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಅಸ್ಕಮ್ಭೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಙ್:-ಅಸ್ಕಮ್ಭಿಷ್ಯತ್,ಅಸ್ಕಮ್ಭಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಸ್ಕಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 4. ಸ್ಕುನ್ಭ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:-ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುಭ್ನೋತಿ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುಭ್ನಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗಾಗಿ ಚುಸ್ಕುಮ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಸ್ಕುಮ್ಭಿತಾ, ಸ್ಕುಮ್ಭಿತಾರೌ, ಸ್ಕುಮ್ಭಿತಾರಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಸ್ಕುಮ್ಭಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಕುಮ್ಭಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಕುಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುಭ್ನೋತು, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುಭ್ನಾತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕುಭ್ನೋತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕುಭ್ನಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುಭ್ನುಯಾತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕುಭ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಸ್ಕುಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಅಸ್ಕುಮ್ಭೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಙ್: ಅಸ್ಕುಮ್ಭಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಕುಮ್ಭಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಕುಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ ಎಂದು

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಗಮನಕ್ಕೆ: ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳು ಸೌತ್ರ ಧಾತುಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೂ 'ತಡೆಯುವದು' ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಧಾತು 7: ಯುಞ್– ಬಂಧನೇ: (ಕಟ್ಟುವದು ಅಥವಾ ಬಂಧಿಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಮಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುವದು. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಕ್ರಾದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಯುಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಯುನಾತಿ। ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಯುನೀತೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಯುಯಾವ, ಯುಯುವತುಃ ಯುಯುವುಃ। ಯುವಿಯುಥ, ಯುಯೋಥ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಯುಯುವೇ, ಯುಯುವಾತೇ,ಯುಯುವಿರೇ।

ಲುಟ್:– ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಯೋತಾ, ಯೋತಾರೌ, ಯೋತಾರಃ। ಯೋತಾಸಿ, ಯೋತಾಸ್ಥಃ, ಯೋತಾಸ್ಥ। ಯೋತಾಸ್ಮಿ, ಯೋತಾಸ್ವಃ, ಯೋತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ:– ಯೋತಾ, ಯೋತಾರೌ, ಯೋತಾರಃ॥ ಯೋತಾಸೇ, ಯೋತಾಸಾಥೇ, ಯೋತಾಧ್ವೇ। ಯೋತಾಹೇ, ಯೋತಾಸ್ವಹೇ, ಯೋತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:–ಪರಸ್ಮೈಪದಿ: ಯೋಷ್ಯತಿ, ಯೋಷ್ಯತಃ, ಯೋಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಯೋಷ್ಯತೇ, ಯೋಷ್ಯೇತೇ, ಯೋಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:–ಪರಸ್ಮೈಪದಿ: ಯುನಾತು/ ಯುನೀತಾತ್, ಯುನೀತಾಮ್, ಯುನನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಯುನೀತಾಮ್, ಯುನಾತಾಮ್, ಯುನತಾಮ್।

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈಪದಿ:– ಅಯುನಾತ್। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಯುನೀತ।

ವಿ.ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈಪದಿ:– ಯುನೀಯಾತ್, ಯುನೀಯಾತಾಮ್, ಯುನೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ:– ಯುನೀತ, ಯುನೀಯಾತಾಮ್, ಯುನೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಯುಯಾತ್, ಯೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯೂಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಯೋಷೀಷ್ಟ, ಯೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯೋಷೀರನ್।

ಲುಙ್:–ಪರಸ್ಮೈಪದಿ:– ಅಯೋಷೀತ್। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಯೋಷ್ಟ।

ಲೃಙ್:– ಪರಸ್ಮೈಪದಿ:– ಅಯೋಷ್ಯತ್, ಅಯೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಯೋಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಅಯೋಷ್ಯತ, ಅಯೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯೋಷ್ಯನ್ತ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 8: ಕ್ನೂಞ್ ಶಬ್ದೇ. (ಶಬ್ದ ಮಾಡುವದು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ನೂ'

ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಞೀತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಊದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್.

'ಕ್ನೂಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕ್ನೂನಾತಿ, ಕ್ನೂನೀತಃ, ಕ್ನೂನನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಕ್ನೂನೀತೇ, ಕ್ನೂನಾತೇ, ಕ್ನೂನತೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಚುಕ್ನಾವ, ಚುಕ್ನುವಥುಃ, ಚುಕ್ನುವುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಚುಕ್ನುವೇ, ಚುಕ್ನುವಾತೇ, ಚುಕ್ನುವಿರೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕ್ನವಿತಾ, ಕ್ನವಿತಾರೌ, ಕ್ನವಿತಾರಃ। ಕ್ನವಿತಾಸಿ, ಕ್ನವಿತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ನವಿತಾಸ್ಥ। ಕ್ನವಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ನವಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ನವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ನವಿತಾ, ಕ್ನವಿತಾರೌ, ಕ್ನವಿತಾರಃ। ಕ್ನವಿತಾಸೇ, ಕ್ನವಿಥಾಸಾಥೇ, ಕ್ನವಿತಾಧ್ವೇ। ಕ್ನವಿತಾಹೇ, ಕ್ನವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ನವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕ್ನವಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ನವಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ನವಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ನವಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ನವಿಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ನವಿಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕ್ನೂನಾತು। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ನೂನೀತಾಮ್।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಕ್ನೂನಾತ್। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕ್ನೂನೀತ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕ್ನೂನೀಯಾತ್, ಕ್ನೂನೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ನೂನೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ನೂನೀತ, ಕ್ನೂನೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ನೂನೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕ್ನೂಯಾತ್, ಕ್ನೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ನೂಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ನವಿಷೀಷ್ಟ, ಕ್ನವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ನವಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್:-ಪರಸ್ಮೈಪದಿ: ಅಕ್ನಾವೀತ್। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕ್ನವಿಷ್ಟ

ಲೃಙ್:- ಪರಸ್ಮೈಪದಿ: ಅಕ್ನವಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ನವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ನವಿಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕ್ನವಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ನವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ನವಿಷ್ಯನ್ತ। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 9: ದ್ರೂಞ್-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್, (ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವದು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರಲ್ಲಿ 'ದ್ರೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.ಇದು 'ಉಭಯಪದಿ' ಸೇಟ್. 'ಶ್ನಾ' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೇಫದ ನಂತರ ಬರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

'ದ್ರೂಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದ್ರೂಣಾತಿ, ದ್ರೂಣೀತಃ, ದ್ರೂಣನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ದ್ರೂಣೀತೇ, ದ್ರೂಣಾತೇ, ದ್ರೂಣತೆ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದುದ್ರಾವ, ದುದ್ರುವತುಃ ದುದ್ರುವುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದುದ್ರುವೇ, ದುದ್ರುವಾತೆ, ದುದ್ರುವಿರೆ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದ್ರವಿತಾ, ದ್ರವಿತಾರೌ, ದ್ರವಿತಾರಃ। ದ್ರವಿತಾಸಿ, ದ್ರವಿತಾಸ್ಥಃ, ದ್ರವಿತಾಸ್ಥ। ದ್ರವಿತಾಸ್ಮಿ, ದ್ರವಿತಾಸ್ವಃ, ದ್ರವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರವಿತಾ, ದ್ರವಿತಾರೌ, ದ್ರವಿತಾರಃ। ದ್ರವಿತಾಸೇ, ದ್ರವಿತಾಸಾಥೇ, ದ್ರವಿತಾಧ್ವೇ। ದ್ರವಿತಾಹೇ, ದ್ರವಿತಾಸ್ವಹೇ, ದ್ರವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದ್ರವಿಷ್ಯತಿ, ದ್ರವಿಷ್ಯತಃ, ದ್ರವಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರವಿಷ್ಯತೇ, ದ್ರವಿಷ್ಯೇತೇ, ದ್ರವಿಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದ್ರುಣಾತು, ದ್ರುಣೀತಾಮ್, ದ್ರುಣನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರುಣೀತಾಮ್, ದ್ರುಣಾತಾಮ್, ದ್ರುಣತಾಮ್।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅದ್ರೂಣಾತ್। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅದ್ರೂಣೀತ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದ್ರೂಣೀಯಾತ್, ದ್ರೂಣೀಯಾತಾಮ್, ದ್ರೂಣೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರೂಣೀತ, ದ್ರೂಣೀಯಾತಾಮ್, ದ್ರೂಣೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದ್ರೂಯಾತ್, ದ್ರೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ದ್ರೂಯಾಸುಃ।

ತಿಙನ್ತೇ ಕ್ರ್ಯಾದಯಃ (ಉಭಯಪದಿ ರೂಪಗಳು)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರವಿಷೀಷ್ಟ, ದ್ರವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದ್ರವಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅದ್ರಾವೀತ್। ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅದ್ರವಿಷ್ಟ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅದ್ರವಿಷ್ಯತ್, ಅದ್ರವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅದ್ರವಿಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅದ್ರವಿಷ್ಯತ, ಅದ್ರವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅದ್ರವಿಷ್ಯನ್ತ। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (10) ಪೂಞ್ – ಪವನೇ: (ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುವದು)–'ಪೂಞ್'ನಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಕಾರ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಞಿತ್' ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ನಾ(ಆ)' ಪರವಾದಾಗ. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.(ಪು)

(ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 691. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (7.3.80)

ವೃತ್ತಿ– ಪೂಞ್–ಲೂಞ್–ಸ್ತೄಞ್–ಕೄಞ್–ವೄಞ್–ಧೂಞ್–ಶೄ–ಪೄ–ವೄ–ಭೄ–ಮೄ– ದೄ–ಜೄ–ಝೄ–ಧೄ–ನೄ–ಕೄ–ಋ–ಗೄ–ಜ್ಯಾ–ರೀ–ಲೀ–ವ್ಲೀ–ಪ್ಲೀನಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತೇಃ ಶಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ। ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತೇ। ಪವಿತಾ।

ಲೂಞ್ ಛೇದನೇ।11। ಲುನಾತಿ, ಲುನೀತೇ।

ಸ್ತೄಞ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ।12। ಸ್ತೃಣಾತಿ।(648) ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ। ತಸ್ತಾರ। ತಸ್ತರತುಃ। ತಸ್ತರೇ। ಸ್ತರೀತಾ, ಸ್ತರಿತಾ। ಸ್ತೃಣೀಯಾತ್, ಸ್ತೃಣೀತ। ಸ್ತೀರ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ– "ಸ್ಪಿವುಕ್ಲಮುಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಈ ಮೇಲಿನ– ಪೂಞ್-ಲೂಞ್-ಸ್ತೃಾಞ್-ಕೃಾಞ್- ವೃಾಞ್-ಧೂಞ್- ಶೃಾ-ಪೃಾ-ವೃಾ-ಭೃಾ-ಮೃಾ- ದೃಾ-ಜೃಾ-ಝೃಾ-ಧೃಾ-ನೃಾ-ಕೃಾ-ಋೂ-ಗೃಾ-ಜ್ಯಾ-ರೀ-ಲೀ-ವ್ಲೀ-ಪ್ಲೀ ಎಂಬ 24 ಧಾತುಗಳ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ (ಶಿತ್) 'ಶ್' ಕಾರ ಇತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್, ಲಙ್, ವಿ.ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್, ಈ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಶಿತ್ವ(ಶ್ನಾ)' ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೇಲಿನ ಧಾತುಗಳ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ (ಪು, ಲು,.. ಇತ್ಯಾದಿ) ಆದರೆ ಇತರ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ

ಉದಾ– ಪೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಲ-ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್(ತಿ) ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಶ್ನಾ(ನಾ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೂ+ನಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂ' ನ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಪು+ನಾ +ತಿ=ಪುನಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತಃ, ಪುನಂತಿ ಎಂದೂ, ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಪುನೀತೇ, ಪುನಾತೇ, ಪುನತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಪೂಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತಃ, ಪುನಂತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಪುನೀತೇ, ಪುನಾತೇ, ಪುನತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಪುಪಾವ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪುಪುವೇ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: : ಪವಿತಾ, ಪವಿತಾರೌ, ಪವಿತಾರಃ। ಪವಿತಾಸಿ, ಪವಿತಾಸ್ಥಃ, ಪವಿತಾಸ್ಥ। ಪವಿತಾಸ್ಮಿ, ಪವಿತಾಸ್ವಃ, ಪವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: : ಪವಿತಾ, ಪವಿತಾರೌ, ಪವಿತಾರಃ। ಪವಿತಾಸೇ, ಪವಿತಾಸಾಥೇ, ಪವಿತಾಧ್ವೇ। ಪವಿತಾಹೇ, ಪವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಪವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಪವಿಷ್ಯತಿ,ಪವಿಷ್ಯತಃ, ಪವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪವಿಷ್ಯತೇ, ಪವಿಷ್ಯೇತೇ, ಪವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಪುನಾತು, ಪುನೀತಾಮ್, ಪುನನ್ತು। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪುನೀತಾಮ್, ಪುನಾತಾಮ್, ಪುನತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಪುನಾತ್, ಅಪುನೀತಾಮ್, ಅಪುನನ್। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಪುನೀತ, ಅಪುನಾತಾಮ್, ಅಪುನತ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ವಿ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಪುನೀಯಾತ್, ಪುನೀಯಾತಾಮ್, ಪುನೀಯುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪುನೀತ, ಪುನೀಯಾತಾಮ್, ಪುನೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಪೂಯಾತ್, ಪೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೂಯಾಸುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪವಿಷೀಷ್ಟ, ಪವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪವಿಷೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಪಾವೀತ್, ಅಪಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪಾವಿಷುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಪವಿಷ್ಟ, ಅಪವಿಷಾತಾಮ್, ಅಪವಿಷತ। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಪವಿಷ್ಯತ್, ಅಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪವಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ........

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಪವಿಷ್ಯತ, ಅಪ್ವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪವಿಷ್ಯನ್ತ। ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(11). ಲೂಞ್ – ಛೇದನೆ (ಕತ್ತರಿಸುವದು). ಇದೂ ಸಹ 'ಪೂಞ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ಉಭಯಪದಿ ಮತ್ತು ಸೇಟ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ಪೂಞ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

'ಲೂಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲುನಾತಿ, ಲುನೀತಃ, ಲುನನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಲುನೀತೇ, ಲುನಾತೇ, ಲುನತೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲುಲಾವ, ಲುಲುವತುಃ, ಲುಲುವುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲುಲುವೇ,ಲುಲುವಾತೇ,ಲುಲುವಿರೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲವಿತಾ, ಲವಿತಾರೌ, ಲವಿತಾರಃ। ಲವಿತಾಸಿ, ಲವಿತಾಸ್ಥಃ, ಲವಿತಾಸ್ಥ। ಲವಿತಾಸ್ಮಿ, ಲವಿತಾಸ್ವಃ, ಲವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲವಿತಾ, ಲವಿತಾರೌ, ಲವಿತಾರಃ। ಲವಿತಾಸೇ, ಲವಿತಾಸಾಥೇ, ಲವಿತಾಧ್ವೇ। ಲವಿತಾಹೇ, ಲವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಲವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲವಿಷ್ಯತಿ, ಲವಿಷ್ಯತಃ, ಲವಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲವಿಷ್ಯತೇ, ಲವಿಷ್ಯೇತೇ, ಲವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಲವಿಷ್ಯಸೇ, ಲವಿಷ್ಯೇಥೇ, ಲವಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಲವಿಷ್ಯೇ, ಲವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಲವಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲುನಾತು/ಲುನೀತಾತ್, ಲುನೀತಾಮ್, ಲುನನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲುನೀತಾಮ್, ಲುನಾತಾಮ್, ಲುನತಾಮ್।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಲುನಾತ್, ಅಲುನೀತಾಮ್, ಅಲುನನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಲುನೀತ, ಅಲುನಾತಾಮ್, ಅಲುನತ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲುನೀಯಾತ್, ಲುನೀಯಾತಾಮ್, ಲುನೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲುನೀತ,ಲುನೀಯಾತಾಮ್, ಲುನೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಲೂಯಾತ್, ಲೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲೂಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲವಿಷೀಷ್ಟ, ಛವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲವಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಲಾವೀತ್, ಅಲಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಲಾವಿಷುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಲವಿಷ್ಟ, ಅಲವಿಷಾತಾಮ್, ಅಲವಿಷತ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಲವಿಷ್ಯತ್, ಅಲವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಲವಿಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಲವಿಷ್ಯತ, ಅಲವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಲವಿಷ್ಯನ್ತಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(12) ಸ್ತೃಞ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ: (ಮುಚ್ಚುವದು) – ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. 'ಋೂ' ದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. 'ಶಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಾಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸ್ತೃಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಸ್ತೃಣಾತಿ, ಸ್ತೃಣೀತಃ, ಸ್ತೃಣನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಸ್ತೃಣೀತೇ, ಸ್ತೃಣಾತೇ, ಸ್ತೃಣತೇ।

ಲಿಟ್: "ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ತಸ್ತಾರ, ತಸ್ತರತುಃ, ತಸ್ತರುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ತಸ್ತರೇ, ತಸ್ತರಾತೇ, ತಸ್ತರಿರೇ।

ಸೂಚನೆ: ಲುಟ್ ಮತ್ತು ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಏಕವಚನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ ಹಾಗೂ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದಿ:ಸ್ತರೀತಾ/ಸ್ತರಿತಾ,ಸ್ತರೀತಾರೌ, ಸ್ತರೀತಾರಃ/ಸ್ತರಿತಾರಃ।ಸ್ತರೀತಾಸಿ/ ಸ್ತರಿತಾಸಿ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ತರಿತಾಸ್ಥ। ಸ್ತರೀತಾಸ್ಮಿ/ ಸ್ತರಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ವಃ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತರೀತಾ/ಸ್ತರಿತಾ ಸ್ತರೀತಾರೌ, ಸ್ತರೀತಾರಃ। ಸ್ತರೀತಾಸೇ/ಸ್ತರಿತಾಸೇ, ಸ್ತರೀತಾಸಾಥೇ, ಸ್ತರೀತಾಧ್ವೇ। ಸ್ತರೀತಾಹೇ/ಸ್ತರಿತಾಹೇ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ವಹೇ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಸ್ತರೀಷ್ಯತಿ–ಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತರೀಷ್ಯತಃ, ಸ್ತರೀಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತರೀಷ್ಯತೇ–ಸ್ತರಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತರೀಷ್ಯೇತೇ,ಸ್ತರೀಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಸ್ತೃಣಾತು, ಸ್ತೃಣೀತಾಮ್, ಸ್ತೃಣನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತೃಣೀತಾಮ್, ಸ್ತೃಣಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣತಾಮ್।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಸ್ತೃಣಾತ್, ಅಸ್ತೃಣೀತಾಮ್, ಅಸ್ತೃಣನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಸ್ತೃಣೀತ, ಅಸ್ತೃಣಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೃಣತ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಸ್ತೃಣೀಯಾತ್, ಸ್ತೃಣೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತೃಣೀತ, ಸ್ತೃಣೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ಧಾತುವಿನ ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ನಂತರ ಹೇಳಲಾಗುವದು.

(ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಸಿಚ್‌ಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ "ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ, "ಉರಣ್ ರಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ–ಪರ (ಇರ್) ಆದೇಶ ಇತ್ಯಾದಿ, "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸ್ತೀರ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಇಟ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ವೃತೋ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್'ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುವದನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂತ್ರ – 692. ಲಿಙ್‌ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)

ವೃತ್ತಿ– ವೃಙ್–ವೃಞ್‌ಭ್ಯಾಮ್ ಋದನ್ತಾತ್ ಚ ಪರಯೋಃ ಲಿಙ್–ಸಿಚೋಃ ಇಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಙಿ(ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು)।

ಅ.ವೃ– "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಇಟ್ ವಾ ಸನಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ. ಛೇ– ಲಿಙ್‌ಸಿಚೋಃ, ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು।

ಅರ್ಥ– 'ವೃಙ್' 'ವೃಞ್' ಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಋದನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್' ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತಙ್ (ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವೃತಃ= ವೃ+ಋತಃ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಋ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಋ' ದನ್ತಕ್ಕೆ 'ಲಿಙ್' ಪರವಾದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಸ್ತೄ+ಇಷೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಸ್ತ್+ಅರ್+ಇಷೀಷ್ಟ=ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಇಟ್ ಗೆ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 693. ನ ಲಿಙಿ (7.2.39)

ವೃತ್ತಿ– ವೃತ ಇಟೋ ಲಿಙಿ ನ ದೀರ್ಘಃ। ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ। (544) ಉಶ್ಚೇತಿ ಅನೇನ ಕಿತ್ವಮ್। ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ ಸ್ತರ್ಷೀಷ್ಟ,(616)। ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅಸ್ತಾರೀತ್।

ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಟಾಮ್। ಅಸ್ತಾರಿಷುಃ।ಅಸ್ತರೀಷ್ಟ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಟ।

13. ಕೄಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ। ಕೃಣಾತಿ, ಕೃಣೀತೆ। ಚಕಾರ, ಚಕರೇ।

14. ವೄಞ್ ವರಣೇ ।ವೃಣಾತಿ, ವೃಣೀತೇ। ವವಾರ, ವವರೇ। ವರಿತಾ, ವರೀತಾ। (611) ಉದೋಷ್ಠ್ಯೇತಿ ಉತ್ವಮ್। ವೂರ್ಯಾತ್। ವರಿಷೀಷ್ಟ, ವೂರ್ಷೀಷ್ಟ ಅವಾರೀತ್। ಅವಾರಿಷ್ಟಾಮ್। ಅವರಿಷ್ಟ, ಅವರೀಷ್ಟ, ಅವೂರ್ಷ್ಟ।

15. ಧೂಞ್ ಕಮ್ಪನೇ। ಧುನಾತಿ, ಧುನೀತೇ। ಧವಿತಾ, ಧೋತಾ,। ಅಧಾವೀತ್, ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧೋಷ್ಟ

16. ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ। ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗೃಹ್ಣೀತೇ। ಜಗ್ರಾಹ, ಜಗೃಹೇ।

ಅ.ವೃ- "ವೄತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೄತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆರ್ಧಹಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇಟ್' ಹಾಗೂ "ಗ್ರಹೋऽಲಿಟೀ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ವೄಙ್' 'ವೄಞ್' ಮತ್ತು ಋಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಇಟ್'ಗೆ 'ಲಿಙ್' ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ"ಲಿಙ್‌ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ವೄತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಇಟ್' ಗೆ ಬರುವ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ- ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ- ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಸ್ತೄ +ಸೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಙ್‌ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದನಂತರ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ತರಿ+ಸೀಯ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವೄತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಷ್ಟುತ್ವಗಳು ಬಂದು ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಟ್' ಬಾರದೇ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಉಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲ್' ಆದಿಯಾದ 'ಲಿಙ್'ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು "ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾದ ಇತ್ವ (ಇರ್) ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಉದಾ- ಅಸ್ತಾರೀತ್- 'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಗೆ "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಅಡಾಗಮ ಗಳು ಬಂದು ಅಸ್ತೄ+ಈತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಸ್ತಾರೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.(ಅಸ್ತಾರೀತ್, ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ತಾರಿಷುಃ)

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ– "ಲಿಙ್ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಅಸ್ತರೀಷ್ಟ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, "ಉಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. "ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರ–ಇತ್ವ (ಇರ್) ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬಂದ ಒಂದು ರೂಪ, 'ಇಟ್' ಬಾರದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಇಟ್ ಬಂದು ದೀರ್ಘ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತರೀಷ್ಟ, ಅಸ್ತರೀಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರೀಷತ। ಎಂದೂ, ದೀರ್ಘ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತರಿಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷತ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಟ, ಅಸ್ತೀರ್ಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೀರ್ಷತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ – ಅಸ್ತರೀಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸ್ತರೀಷ್ಯತ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (13) ಕೄಞ್ – ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ (ಹಿಂಸಿಸುವದು): ಕೃಣಾತಿ, ಕೃಣೀತೇ। ಚಕಾರ, ಚಕರೇ

ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ, ೠದನ್ತ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ವಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ "ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನಲ್ಲಿ "ೠತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇತ್ವ, ಮತ್ತು ರಪರ(ಇರ್) ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಕೄಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು – ಸ್ತೃಣಾತಿ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕೃಣಾತಿ, ಕೃಣೀತಃ, ಕೃಣನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಕೃಣೀತೆ, ಕೃಣಾತೇ, ಕೃಣತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಚಕಾರ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಚಕರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ, ಕರಿತಾರೌ, ಕರಿತಾರಃ। ಕರೀತಾಸಿ/ಕರಿತಾಸಿ, ಕರಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರಿತಾಸ್ಥ।ಕರೀತಾಸ್ಮಿ/ಕರಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರಿತಾಸ್ವಃ, ಕರಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ, ಕರಿತಾರೌ, ಕರಿತಾರಃ। ಕರೀತಾಸೇ/ಕರಿತಾಸೇ, ಕರಿತಾಸಾಥೇ, ಕರಿತಾಧ್ವೇ। ಕರೀತಾಹೇ/ಕರಿತಾಹೇ, ಕರಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕರಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕರೀಷ್ಯತಿ/ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತಃ, ಕರಿಷ್ಯನ್ತಿ। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕರೀಷ್ಯತೇ/ಕರಿಷ್ಯತೇ, ಕರಿಷ್ಯೇತೇ, ಕರಿಷ್ಯನ್ತೇ। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕೃಣಾತು, ಕೃಣೀತಾಮ್, ಕೃಣನ್ತು। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕೃಣೀತಾಮ್, ಕೃಣಾತಾಮ್, ಕೃಣತಾಮ್। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಕೃಣಾತ್, ಅಕೃಣೀತಾಮ್, ಅಕೃಣನ್। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕೃಣೀತ, ಅಕೃಣಾತಾಮ್, ಅಕೃಣತ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕೃಣೀಯಾತ್, ಕೃಣೀಯಾತಾಮ್, ಕೃಣೀಯುಃ। ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕೃಣೀತ, ಕೃಣೀಯಾತಾಮ್, ಕೃಣೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಕೀರ್ಯಾತ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕರಿಷೀಷ್ಟ/ಕೀರ್ಷೀಷ್ಟ, ಕರ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕರ್ಷೀರನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಕಾರೀತ್, ಅಕಾರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕಾರಿಷುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕರೀಷ್ಟ/ಅಕರಿಷ್ಟ/ಅಕೀರ್ಷ್ಟ, ಅಕರಿಷಾತಾಮ್, ಅಕರಿಷತ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಕರೀಷ್ಯತ್/ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯಾತಾಮ್, ಅಕ್ರಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕರೀಷ್ಯತ/ಅಕರಿಷ್ಯತ, ಅಕರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (14) ವ್ರಾಙ್ –ವರಣೆ (ವರಿಸುವದು ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕರಿಸುವದು)

ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಋದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಇದು'ಪ್ವಾದಿ'ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದು ಔಷ್ಠ್ಯ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ ಬಾರದೇ "ಉದೋಷ್ಠ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ "ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

'ವೄಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವೃಣಾತಿ, ವೃಣೀತಃ, ವೃಣನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ವೃಣೀತೇ, ವೃಣಾತೇ, ವೃಣತೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವವಾರ, ವವುರತುಃ, ವವರುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವವರೇ, ವವರಾತೇ, ವವರಿರೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ: ವರೀತಾ/ವರಿತಾ, ವರಿತಾರೌ, ವರಿತಾರಃ। ವರೀತಾಸಿ/ ವರಿತಾಸಿ, ವರಿತಾಸ್ಥಃ। ವರೀತಾಸ್ಥ/ವರೀತಾಸ್ಮಿ। ವರಿತಾಸ್ಮಿ, ವರಿತಾಸ್ವಃ, ವರಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವರೀತಾ/ವರಿತಾ, ವರಿತಾರೌ, ವರಿತಾರಃ। ವರೀತಾಸೇ/ವರಿತಾಸೇ, ವರೀತಾಸಾಥೇ, ವರೀತಾಧ್ವೇ। ವರೀತಾಹೇ/ವರಿತಾಹೇ, ವರೀತಾಸ್ವಹೇ, ವರೀತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವರೀಷ್ಯತಿ/ವರಿಷ್ಯತಿ, ವರಿಷ್ಯತಃ, ವರೀಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವರೀಷ್ಯತೇ/ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರಿಷ್ಯೇತೇ, ವರೀಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವೃಣಾತು, ವೃಣೀತಾಮ್, ವೃಣನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವೃಣೀತಾಮ್, ವೃಣಾತಾಮ್, ವೃಣತಾಮ್।

ಲಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅವೃಣಾತ್, ಅವೃಣೀತಾಮ್, ಅವೃಣನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅವೃಣೀತ, ಅವೃಣಾತಾಮ್, ಅವೃಣತ।

ವಿ.ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವೃಣೀಯಾತ್, ವೃಣೀಯಾತಾಮ್, ವೃಣೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವೃಣೀತ, ವೃಣೀಯಾತಾಮ್, ವೃಣೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವೂರ್ಯಾತ್, ವೂರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವೂರ್ಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವರಿಷೀಷ್ಟ/ವೂರ್ಷೀಷ್ಟ, ವೂರ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವೂರ್ಷೀರನ್।

ಲುಙ್:– ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅವಾರೀತ್, ಅವಾರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವಾರಿಷುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅವರೀಷ್ಟ/ಅವರಿಷ್ಟ/ಅವೂರ್ಷ್ಟ, ಅವರಿಷಾತಾಮ್, ಅವರಿಷತ।

ಲೃಙ್:–ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅವರೀಷ್ಯತ್/ಅವರಿಷ್ಯತ್, ಅವರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವರಿಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅವರೀಷ್ಯತ/ಅವರಿಷ್ಯತ, ಅವರೀಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವರೀಷ್ಯನ್ತ।

ಧಾತು (15) ಧೂಞ್–ಕಂಪನೇ (ನಡುಗುವದು)–ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ

ಇದು ಉಭಯಪದಿ. 'ಊದನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಆದರೆ "ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞ್‌ಊದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಇದು ಪ್ವಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಶಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ವಾದೀನಾಮ್ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಪೂಞ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದಿ ಗಣದ 'ಧೂಞ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

'ಧೂಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧುನಾತಿ, ಧುನೀತಃ, ಧುನನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಧುನೀತೆ, ಧುನಾತೇ, ಧುನತೇ।

ಲಿಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದುಧಾವ, ದುಧುವತುಃ, ದುಧುವುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದುಧುವೆ, ದುಧುವಾತೇ, ದುಧುವಿರೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ। ಧೋತಾಸಿ, ಧೋತಾಸ್ಥಃ, ಧೋತಾಸ್ಥ। ಧೋತಾಸ್ಮಿ, ಧೋತಾಸ್ವಃ, ಧೋತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ। ಧೋತಾಸೇ, ಧೋತಾಸಾಥೇ, ಧೋತಾಧ್ವೇ। ಧೋತಾಹೇ, ಧೋತಾಸ್ವಹೇ, ಧೋತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧವಿಷ್ಯತಿ, ಧವಿಷ್ಯತಃ, ಧವಿಷ್ಯನ್ತಿ ಅಥವಾ ಧೋಷ್ಯತಿ, ಧೋಷ್ಯತಃ, ಧೋಷ್ಯನ್ತಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧವಿಷ್ಯತೇ, ಧವಿಷ್ಯೇತೇ, ಧವಿಷ್ಯನ್ತೇ ಅಥವಾ ಧೋಷ್ಯತೇ, ಧೋಷ್ಯೇತೇ, ಧೋಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧುನಾತು, ಧುನೀತಾಮ್, ಧುನನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧುನೀತಾಮ್, ಧುನಾತಾಮ್, ಧುನತಾಮ್।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಧುನಾತ್, ಅಧುನೀತಾಮ್, ಅಧುನನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಧುನೀತ, ಅಧುನಾತಾಮ್, ಅಧುನತ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧುನೀಯಾತ್, ಧುನೀಯಾತಾಮ್, ಧುನೀಯುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧುನೀತ, ಧುನೀಯಾತಾಮ್, ಧುನೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧೂಯಾತ್, ಧೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೂಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧೋಷೀಷ್ಟ, ಧೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೋಷೀರನ್। ಅಥವಾ ಧವಿಷೀಷ್ಟ, ಧವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧವಿಷೀರನ್।

ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಙ್' ನಲ್ಲಿ "ಸ್ತುಸುಧೂಞ್‌ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಧಾವೀತ್, ಅಧಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಧಾವಿಷುಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧವಿಷಾತಾಮ್, ಅಧವಿಷತ ಅಥವಾ ಅಧೋಷ್ಟ, ಅಧೋಷಾತಾಮ್, ಅಧೋಷತ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಧವಿಷ್ಯತ್, ಅಧವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯನ್ ಅಥವಾ ಅಧೋಷ್ಯತ್, ಅಧೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಧವಿಷ್ಯತ, ಅಧವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯನ್ತ ಅಥವಾ ಅಧೋಷ್ಯತ ಅಧೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯನ್ತ।ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ'ಯಲ್ಲಿ ಪ್ವಾದಿ ಗಣದ ಧಾತುಗಳು ಸಮಾಪ್ತವಾದವು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾತು (16) ಗ್ರಹ – ಉಪಾದಾನೇ (ಗ್ರಹಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ)– ಇಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಸ್ವರಿತೇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹ–ಕಾರಾಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. 'ಶ್ನಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ, ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಗ್ರಹ್' ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ "ಗ್ರಹೀಜ್ಯಾ......ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರ ಬಂದು ಗೃ+ಅಹ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, 'ಋ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಗ್ರಹ್' ಎಂಬುದು 'ಗೃಹ್' ಎಂದು ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್ನಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ಗೃಹ್ಣಾತ್ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗೃಹ್ಣೀತಃ, ಗೃಹ್ಣನ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, 'ಶ್ನಾ' ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, ಗ್ರಹ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಣಲ್' ಬಂದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಚುತ್ವ, ಆಮೇಲೆ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಜಗ್ರಾಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಪಿತ್' ಭಿನ್ನವಾದ 'ಅತುಸ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ "ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, "ಗ್ರಹೀಜ್ಯಾ......ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು, ಜಗೃಹತುಃ, ಜಗೃಹುಃ, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಿತ್ವ ವಿರುವುದರಿಂದ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಗ್ರಹ್' ನಂತರ ವಿಹಿತವಾದ 'ಇಟ್'ಗೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ "ಗ್ರಹೋಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ (7.2.37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲಕಡೆಗೂ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನ 'ಇಟ್'ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

(ಗ್ರಹಿ ನ ಪರದ ಇಟ್ ಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 694. ಗ್ರಹೋಽಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ (7.2.37)

ವೃತ್ತಿ- ಏಕಾಚಃ ಗ್ರಹೇಃ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಇಟಃ ದೀರ್ಘಃ; ನ ತು ಲಿಟಿ। ಗ್ರಹೀತಾ ಗೃಹ್ಣಾತು।(687) ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಜ್ಝೌ ಇತಿ, ಶ್ನಃ ಶಾನಚ್-ಆದೇಶಃ। ಗೃಹಾಣ। ಗೃಹ್ಯಾತ್।ಗೃಹೀಷೀಷ್ಟ(465) ಹ್ಮಯನ್ತೇತಿ ನ ವೃದ್ಧಿಃ। ಅಗ್ರಹೀತ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಾಮ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್।

17. ಕುಷ ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ ಕುಷ್ಣಾತಿ। ಕೋಷಿತಾ।

18. ಅಶ ಭೋಜನೇ ಅಶ್ನಾತಿ। ಆಶ। ಅಶಿತಾ। ಅಶಿಷ್ಯತಿ। ಅಶ್ನಾತು। ಅಶಾನ।

19. ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ। ಮೋಷಿತಾ। ಮುಷಾಣ।

20. ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ।ಜಜ್ಞೌ।

21. ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ। ವೃಣೀತೆ। ವವೃಷ। ವವೃಢ್ವೇ। ವರಿತಾ, ವರೀತಾ। ಅವರೀಷ್ಟ, ಅವರಿಷ್ಟ, ಅವೃತ।

॥ **ಇತಿ ಕ್ರ್ಯಾದಯಃ - 20ನೆಯ ಪ್ರಕರಣ** ॥

***

ಪ. ಛೇ- ಗ್ರಹಃ (ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತಃ), ಅಲಿಟಿ, ದೀರ್ಘಃ।

ಅ.ವೃ- "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ಇಟಃ' ಎಂದು ಮಾಡಿ, "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಕಾಚಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಹಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ. ಛೇ- ಗ್ರಹಃ, ಅಲಿಟಿ, ದೀರ್ಘಃ।

ಅರ್ಥ- ಏಕಾಚ್ ಆಗಿ ಇರುವ 'ಗ್ರಹ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಇಟ್' ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಗ್ರಹೀತಾ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್, ಗ್ರಹಿಷೀಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹೀತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಗ್ರಹೀತ್: - ಲುಙ್ 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವದವ್ರಜ ಹಲನ್ತಸ್ಯ ಅಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಇದು 'ಹ್' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೂ "ಹ್ಯನ್ತಕ್ಷಣ ಶ್ವಸ ಜಾಗೃಣೇ ಸ್ವೇದಿತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್'ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಗ್ರಹ್+ಈಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಏಕದೇಶ

ವಿಕೃತಮನನ್ಯವತ್" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಈ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇಟ್' ಎಂದೇ ಭಾವಿಸಿ "ಇಟಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ವಾದಮೇಲೆ ಅಗ್ರಹೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ: ಲೋಟ್ 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಶಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಜ್ಝೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಗೃಹಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

'ಗ್ರಹ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು.

ಲಟ್:ಪ.ಪ – ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗೃಹ್ಣೀತಃ, ಹೃಹ್ಣನ್ತಿ। ಗೃಹ್ಣಾಸಿ, ಗೃಹ್ಣೀತಃ, ಗೃಹ್ಣೀತ।ಗೃಹ್ಣಾಮಿ, ಗೃಹ್ಣೀವಃ, ಗೃಹ್ಣೀಮಃ।

ಆ.ಪ–ಗೃಹ್ಣೀತೆ, ಗೃಹ್ಣಾತೇ, ಗೃಹ್ಣತೇ। ಗೃಹ್ಣೀಷೇ, ಗೃಹ್ಣಾಥೇ, ಗೃಹ್ಣೀಧ್ವೇ। ಗೃಹ್ಣೇ, ಗೃಹ್ಣೀವಹೇ, ಗೃಹ್ಣೀಮಹೇ।

ಲಿಟ್:ಪ. ಪ– ಜಗ್ರಾಹ, ಜಗೃಹತುಃ, ಜಗೃಹುಃ। ಜಗ್ರಹಿಥ, ಜಗೃಹತುಃ, ಜಗೃಹ। ಜಗ್ರಾಹ/ಜಗ್ರಹ, ಜಗೃಹಿವ, ಜಗೃಹಿಮ।

ಆ.ಪ – ಜಗೃಹೇ, ಜಗೃಹಾತೇ, ಜಗೃಹಿರೇ। ಜಗೃಹಿಷೇ, ಜಗೃಹಾತೇ, ಜಗೃಹಿಢ್ವೇ/ ಜಗೃಹಿಧ್ವೇ। ಜಗೃಹೇ, ಜಗೃಹಿವಹೇ, ಜಗೃಹಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪ.ಪ – ಗ್ರಹಿತಾ, ಗ್ರಹಿತಾರೌ, ಗ್ರಹಿತಾರಃ। ಗ್ರಹೀತಾಸಿ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ಥಃ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ಥ। ಗ್ರಹೀತಾಸ್ಮಿ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ವಃ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ಮಃ।

ಆ. ಪ. ಗ್ರಹಿತಾ, ಗ್ರಹಿತಾರೌ, ಗ್ರಹಿತಾರಃ। ಗ್ರಹೀತಾಸೇ, ಗ್ರಹೀತಾಸಾಥೇ, ಗ್ರಹೀತಾಧ್ವೇ। ಗ್ರಹೀತಾಹೇ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ವಹೇ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ಪ.ಪ – ಗ್ರಹೀಷ್ಯತಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯತಃ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್ತಿ। ಗ್ರಹೀಷ್ಯಸಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಃ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಥ। ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಃ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಃ।

ಆ.ಪ–ಗ್ರಹೀಷ್ಯತೇ, ಗ್ರಹಿಷ್ಯೇತೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್ತೇ। ಗ್ರಹೀಷ್ಯಸೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯೇಥೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಧ್ವೇ। ಗ್ರಹೀಷ್ಯೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಹೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪ.ಪ – ಗೃಹ್ಣಾತು/ಗೃಹ್ಣೀತಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣನ್ತು। ಗೃಹಾಣ/ ಗೃಹ್ಣೀತಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀತಮ್, ಗೃಹ್ಣೀತ। ಗೃಹ್ಣಾನಿ, ಗೃಹ್ಣಾವ, ಗೃಹ್ಣಾಮ।

ಆ.ಪ – ಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣತಾಮ್। ಗೃಹ್ಣೀಷ್ವ, ಗೃಹ್ಣಾಥಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಧ್ವಂ। ಗೃಹ್ಣೈ, ಗೃಹ್ಣಾವಹೈ, ಗೃಹ್ಣಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪ.ಪ – ಅಗೃಹ್ಣಾತ್, ಅಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್, ಅಗೃಹ್ಣನ್। ಅಗೃಹ್ಣಃ, ಅಗೃಹ್ಣೀತಮ್, ಅಗೃಹ್ಣೀತ। ಅಗೃಹ್ಣಮ್, ಅಗೃಹ್ಣೀವ, ಅಗೃಹ್ಣೀಮ।

ಆ.ಪ–ಅಗೃಹ್ಣೀತ, ಅಗೃಹ್ಣಾತಾಮ್, ಅಗೃಹ್ಣತ। ಅಗೃಹ್ಣೀಥಾಃ, ಅಗೃಹ್ಣಾಥಾಮ್, ಅಗೃಹ್ಣೀಧ್ವಮ್। ಅಗೃಹ್ಣೀ, ಅಗೃಹ್ಣೀವಹಿ, ಅಗೃಹ್ಣೀಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಪ.ಪ – ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯುಃ। ಗೃಹ್ಣೀಯಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ। ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾವ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ।

ಆ.ಪ– ಗೃಹ್ಣೀತ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀರನ್। ಗೃಹ್ಣೀಥಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಥಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಧ್ವಮ್। ಗೃಹ್ಣೀಯ, ಗೃಹ್ಣೀವಹಿ, ಗೃಹ್ಣೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪ.ಪ – ಗೃಹ್ಯಾತ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸುಃ। ಗೃಹ್ಯಾಃ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತ। ಗೃಹ್ಯಾಸಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ವ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆ.ಪ– ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಟ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀರನ್। ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಠಾಃ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀಢ್ವಮ್ / ಗ್ರಹೀಷೀಧ್ವಮ್। ಗ್ರಹೀಷೀಯ, ಗ್ರಹೀಷೀವಹಿ, ಗ್ರಹೀಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ಪ.ಪ – ಅಗ್ರಹೀತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷುಃ। ಅಗ್ರಹೀಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ। ಅಗ್ರಹೀಷಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮ।

ಆ.ಪ.–ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ, ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷತ। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಠಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷಾಥಾಮ್ ,ಅಗ್ರಹೀಢ್ವಮ್/ಅಗ್ರಹೀಧ್ವಮ್। ಅಗ್ರಹೀಷಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ಪ.ಪ.– ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮ।

ಆ.ಪ.–ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್ತ। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಹಿ।

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು॥

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಆರಂಭ

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು

17. ಕುಷ–ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ: (ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವದು)– ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಕುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಾಜ್ಝೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಕುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತಿ, ಕುಷ್ಣೀತಃ, ಕುಷ್ಣನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷತುಃ, ಚುಕುಷುಃ। ಚುಕೋಷಿಥ, ಚುಕುಷಥುಃ, ಚುಕುಷ। ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷಿವ, ಚುಕುಷಿಮ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿತಾ, ಕೋಷಿತಾರೌ, ಕೋಷಿತಾರಃ। ಕೋಷಿತಾಸಿ,

ಕೋಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಕೋಷಿತಾಸ್ಥ। ಕೋಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಕೋಷಿತಾಸ್ವಃ, ಕೋಷಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿಷ್ಯತಿ,ಕೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಕೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತು/ಕುಷ್ಣೀತಾತ್, ಕುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಕುಷ್ಣನ್ತು।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಷ್ಣಾತ್, ಅಕುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಕುಷ್ಣನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಿಯಾತ್, ಕುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಕುಷ್ಣೀಯುಃ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಯಾತ್, ಕುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕುಷ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕೋಷೀತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕೋಷಿಷುಃ।

ಲೃಙ್:ಅಕೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯತಾವಮ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 18. ಅಶ–ಭೋಜನೇ(ಉಣ್ಣುವದು)– ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಅಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಾಜ್ಝೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಅಶಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಶ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತಿ, ಅಶ್ನೀತಃ, ಅಶ್ನನ್ತಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶ, ಆಶತುಃ, ಆಶುಃ। ಆಶಿಥ, ಆಶಥುಃ, ಆಶ। ಆಶ, ಆಶಿವ, ಆಶಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿತಾ, ಅಶಿತಾರೌ, ಅಶಿತಾರಃ। ಅಶಿತಾಸಿ, ಅಶಿತಾಸ್ಥಃ, ಅಶಿತಾಸ್ಥ। ಅಶಿತಾಸ್ಮಿ, ಅಶಿತಾಸ್ವಃ, ಅಶಿತಾಸ್ಮಃ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷ್ಯತಿ, ಅಶಿಷ್ಯತಃ, ಅಶಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತು/ಅಶ್ನೀತಾತ್, ಅಶ್ನೀತಾಮ್, ಅಶ್ನನ್ತು। ಅಶಾನ, ಅಶ್ನೀತಮ್, ಅಶ್ನೀತ। ಅಶ್ನಾನಿ, ಅಶ್ನಾವ, ಅಶ್ನಾಮ।

ಲಙ್: ಆಶ್ನಾತ್, ಆಶ್ನೀತಾಮ್, ಆಶ್ನನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನೀಯಾತ್, ಅಶ್ನೀಯಾತಾಮ್, ಅಶ್ನೀಯುಃ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ಯಾತ್, ಅಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಶ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶೀತ್, ಆಶಿಷ್ಟಾಮ್, ಆಶಿಷುಃ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶಿಷ್ಯತ್, ಆಶಿಷ್ಯತಾವಮ್, ಆಶಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಪ.ಪ – ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯುಃ। ಗೃಹ್ಣೀಯಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ। ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾವ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ।

ಆ.ಪ– ಗೃಹ್ಣೀತ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀರನ್। ಗೃಹ್ಣೀಥಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಥಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಧ್ವಮ್। ಗೃಹ್ಣೀಯ, ಗೃಹ್ಣೀವಹಿ, ಗೃಹ್ಣೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪ.ಪ – ಗೃಹ್ಯಾತ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸುಃ। ಗೃಹ್ಯಾಃ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತ। ಗೃಹ್ಯಾಸಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ವ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆ.ಪ– ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಟ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀರನ್। ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಠಾಃ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀಢ್ವಮ್ / ಗ್ರಹೀಷೀಧ್ವಮ್। ಗ್ರಹೀಷೀಯ, ಗ್ರಹೀಷೀವಹಿ, ಗ್ರಹೀಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:ಪ.ಪ – ಅಗ್ರಹೀತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷುಃ। ಅಗ್ರಹೀಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ। ಅಗ್ರಹೀಷಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮ।

ಆ.ಪ.–ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ, ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷತ। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಠಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷಾಥಾಮ್ ,ಅಗ್ರಹೀಢ್ವಮ್/ಅಗ್ರಹೀಧ್ವಮ್। ಅಗ್ರಹೀಷಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:ಪ.ಪ.– ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮ।

ಆ.ಪ.–ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್ತ। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಹಿ।

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು॥

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಆರಂಭ

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು

17. ಕುಷ–ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ: (ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವದು)– ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಕುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಾಜ್ಝೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಕುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತಿ, ಕುಷ್ಣೀತಃ, ಕುಷ್ಣನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷತುಃ, ಚುಕುಷುಃ। ಚುಕೋಷಿಥ, ಚುಕುಷಥುಃ, ಚುಕುಷ। ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷಿವ, ಚುಕುಷಿಮ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿತಾ, ಕೋಷಿತಾರೌ, ಕೋಷಿತಾರಃ। ಕೋಷಿತಾಸಿ,

ಕೋಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಕೋಷಿತಾಸ್ಥ। ಕೋಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಕೋಷಿತಾಸ್ವಃ, ಕೋಷಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿಷ್ಯತಿ,ಕೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಕೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತು/ಕುಷ್ಣೀತಾತ್, ಕುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಕುಷ್ಣನ್ತು।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಷ್ಣಾತ್, ಅಕುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಕುಷ್ಣನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಿಯಾತ್, ಕುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಕುಷ್ಣೀಯುಃ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಯಾತ್, ಕುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕುಷ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕೋಷೀತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕೋಷಿಷುಃ।

ಲೃಙ್:ಅಕೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯತಾವ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 18. ಅಶ–ಭೋಜನೇ(ಉಣ್ಣುವದು)– ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಅಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಾಜ್ಝೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಅಶಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಶ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತಿ, ಅಶ್ನೀತಃ, ಅಶ್ನನ್ತಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶ, ಆಶತುಃ, ಆಶುಃ। ಆಶಿಥ, ಆಶಥುಃ, ಆಶ। ಆಶ, ಆಶಿವ, ಆಶಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿತಾ, ಅಶಿತಾರೌ, ಅಶಿತಾರಃ। ಅಶಿತಾಸಿ, ಅಶಿತಾಸ್ಥಃ, ಅಶಿತಾಸ್ಥ। ಅಶಿತಾಸ್ಮಿ, ಅಶಿತಾಸ್ವಃ, ಅಶಿತಾಸ್ಮಃ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷ್ಯತಿ, ಅಶಿಷ್ಯತಃ, ಅಶಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತು/ಅಶ್ನೀತಾತ್, ಅಶ್ನೀತಾಮ್, ಅಶ್ನನ್ತು। ಅಶಾನ, ಅಶ್ನೀತಮ್, ಅಶ್ನೀತ। ಅಶ್ನಾನಿ, ಅಶ್ನಾವ, ಅಶ್ನಾಮ।

ಲಙ್: ಆಶ್ನಾತ್, ಆಶ್ನೀತಾಮ್, ಆಶ್ನನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನೀಯಾತ್, ಅಶ್ನೀಯಾತಾಮ್, ಅಶ್ನೀಯುಃ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ಯಾತ್, ಅಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಶ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶೀತ್, ಆಶಿಷ್ಟಾಮ್, ಆಶಿಷುಃ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶಿಷ್ಯತ್, ಆಶಿಷ್ಯತಾವ್, ಆಶಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 19. ಮುಷ-ಸ್ತೇಯೇ(ಕಳವು ಮಾಡುವದು) ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಮುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಾಜ್ಝೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಮುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಮುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತಿ, ಮುಷ್ಣೀತಃ, ಮುಷ್ಣನ್ತಿ।

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷತುಃ, ಮುಮುಷುಃ। ಮುಮೋಷಿಥ, ಮುಮುಷಥುಃ, ಮುಮುಷ। ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷಿವ, ಮುಮುಷಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿತಾ, ಮೋಷಿತಾರೌ, ಮೋಷಿತಾರಃ। ಮೋಷಿತಾಸಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ಥ। ಮೋಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ವಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿಷ್ಯತಿ, ಮೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಮೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತು/ಮುಷ್ಣೀತಾತ್, ಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಮುಷ್ಣನ್ತು।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಮುಷ್ಣಾತ್, ಅಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಮುಷ್ಣನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣೀಯಾತ್, ಮುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಮುಷ್ಣೀಯುಃ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಯಾತ್, ಮುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮುಷ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೋಷೀತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷುಃ।

ಲೃಙ್:ಅಮೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 20. ಜ್ಞಾ-ಅವಬೋಧನೇ- (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ್ನಾ(ನಾ)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಞಾ' ಗೆ 'ಜಾ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ, 'ಜ್ಞ' ದಲ್ಲಿಯ 'ಞ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಎರಡೂ ಸೇರಿ 'ಜ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು "ಅನುಪಸರ್ಗಾಜ್ಞಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಗಾಮಿ ಕ್ರಿಯಾ

ಫಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತಿ, ಜಾನೀತಃ, ಜಾನನ್ತಿ।ಜಾನಾಸಿ, ಜಾನೀಥಃ, ಜಾನೀಥ। ಜಾನಾಮಿ, ಜಾನೀವಃ, ಜಾನೀಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೌ, ಜಜ್ಞತುಃ, ಜಜ್ಞುಃ। ಜಜ್ಞಿಥ/ಜಜ್ಞಾಥ, ಜಜ್ಞಥುಃ, ಜಜ್ಞ। ಜಜ್ಞೌ, ಜಜ್ಞಿವ, ಜಜ್ಞಿಮ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾತಾ, ಜ್ಞಾತಾರೌ, ಜ್ಞಾತಾರಃ। ಜ್ಞಾತಾಸಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಥಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಥ। ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ವಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸ್ಯತಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯತಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಥಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಥ। ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತು/ಜಾನೀತಾತ್, ಜಾನೀತಾಮ್, ಜಾನನ್ತು। ಜಾನೀಃ, ಜಾನೀತಮ್, ಜಾನೀತ। ಜಾನಾನಿ, ಜಾನಾವ, ಜಾನಾಮ।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಜಾನಾತ್, ಅಜಾನೀತಾಮ್, ಅಜಾನನ್। ಅಜಾನಾಃ, ಅಜಾನೀತಮ್, ಅಜಾನೀತ। ಅಜಾನಾಮ್, ಅಜಾನೀವ, ಅಜಾನೀಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀಯಾತ್, ಜಾನೀಯಾತಾಮ್, ಜಾನೀಯುಃ। ಜಾನೀಯಾಃ, ಜಾನೀಯಾತಮ್, ಜಾನೀಯಾತ। ಜಾನೀಯಾಮ್, ಜಾನೀಯಾವ, ಜಾನೀಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್: "ವಾऽನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞೇಯಾತ್/ಜ್ಞಾಯಾತ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಾಮ್/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸುಃ/ಜ್ಞಾಯಾಸುಃ। ಜ್ಞೇಯಾಃ/ಜ್ಞಾಯಾಃ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಮ್/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಮ್। ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ।ಜ್ಞೇಯಾಸಮ್/ಜ್ಞಾಯಾಸಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ವ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ವ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ಮ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:"ಯಮ-ರಮ -ನಮಾತಾಮ ಸಕ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಕ್' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಬಂದು, ರೂಪಗಳು; ಅಜ್ಞಾಸೀತ್, ಅಜ್ಞಾಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಷಿಷುಃ। ಅಜ್ಞಾಸೀಃ, ಅಜ್ಞಾಷಿಷ್ಟಮ್, ಅಜ್ಞಾಷಿಷ್ಟ ಅಜ್ಞಾಸಿಷಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ವ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯನ್। ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಃ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ। ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾವ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತೇ, ಜಾನಾತೇ, ಜಾನತೇ। ಜಾನೀಷೇ, ಜಾನಾಥೇ, ಜಾನೀಧ್ವೇ। ಜಾನೇ, ಜಾನೀವಹೇ, ಜಾನೀಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞಾತೇ, ಜಜ್ಞಿರೇ। ಜಜ್ಞಿಷೇ, ಜಜ್ಞಾಥೇ, ಜಜ್ಞಿಧ್ವೇ।

ಧಾತು 19. ಮುಷ-ಸ್ತೇಯೇ(ಕಳವು ಮಾಡುವದು) ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಮುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಾಜ್ಝೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಮುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಮುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತಿ, ಮುಷ್ಣೀತಃ, ಮುಷ್ಣನ್ತಿ।

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷತುಃ, ಮುಮುಷುಃ। ಮುಮೋಷಿಥ, ಮುಮುಷಥುಃ, ಮುಮುಷ। ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷಿವ, ಮುಮುಷಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿತಾ, ಮೋಷಿತಾರೌ, ಮೋಷಿತಾರಃ। ಮೋಷಿತಾಸಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ಥ। ಮೋಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ವಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿಷ್ಯತಿ, ಮೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಮೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತು/ಮುಷ್ಣೀತಾತ್, ಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಮುಷ್ಣನ್ತು।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಮುಷ್ಣಾತ್, ಅಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಮುಷ್ಣನ್।

ವಿ. ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣೀಯಾತ್, ಮುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಮುಷ್ಣೀಯುಃ।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಯಾತ್, ಮುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮುಷ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೋಷೀತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷುಃ।

ಲೃಙ್:ಅಮೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯತಾವ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 20. ಜ್ಞಾ-ಅವಬೋಧನೇ- (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ್ನಾ(ನಾ)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಞಾ' ಗೆ 'ಜಾ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ, 'ಜ್ಞ' ದಲ್ಲಿಯ 'ಞ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಎರಡೂ ಸೇರಿ 'ಜ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು "ಅನುಪಸರ್ಗಾಜ್ಜ್ಞಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಗಾಮಿ ಕ್ರಿಯಾ

ಫಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತಿ, ಜಾನೀತಃ, ಜಾನನ್ತಿ।ಜಾನಾಸಿ, ಜಾನೀಥಃ, ಜಾನೀಥ। ಜಾನಾಮಿ, ಜಾನೀವಃ, ಜಾನೀಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೌ, ಜಜ್ಞತುಃ, ಜಜ್ಞುಃ। ಜಜ್ಞಿಥ/ಜಜ್ಞಾಥ, ಜಜ್ಞಥುಃ, ಜಜ್ಞ। ಜಜ್ಞೌ, ಜಜ್ಞಿವ, ಜಜ್ಞಿಮ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾತಾ, ಜ್ಞಾತಾರೌ, ಜ್ಞಾತಾರಃ। ಜ್ಞಾತಾಸಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಥಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಥ। ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ವಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸ್ಯತಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯತಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಥಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಥ। ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತು/ಜಾನೀತಾತ್, ಜಾನೀತಾಮ್, ಜಾನನ್ತು। ಜಾನೀಃ, ಜಾನೀತಮ್, ಜಾನೀತ। ಜಾನಾನಿ, ಜಾನಾವ, ಜಾನಾಮ।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಜಾನಾತ್, ಅಜಾನೀತಾಮ್, ಅಜಾನನ್। ಅಜಾನಾಃ, ಅಜಾನೀತಮ್, ಅಜಾನೀತ। ಅಜಾನಾಮ್, ಅಜಾನೀವ, ಅಜಾನೀಮ।

ವಿ.ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀಯಾತ್, ಜಾನೀಯಾತಾಮ್, ಜಾನೀಯುಃ। ಜಾನೀಯಾಃ, ಜಾನೀಯಾತಮ್, ಜಾನೀಯಾತ। ಜಾನೀಯಾಮ್, ಜಾನೀಯಾವ, ಜಾನೀಯಾಮ।

ಆ.ಲಿಙ್: "ವಾಽನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞೇಯಾತ್/ಜ್ಞಾಯಾತ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಾಮ್/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸುಃ/ಜ್ಞಾಯಾಸುಃ। ಜ್ಞೇಯಾಃ/ಜ್ಞಾಯಾಃ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಮ್/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಮ್। ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ।ಜ್ಞೇಯಾಸಮ್/ಜ್ಞಾಯಾಸಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ವ/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ವ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ಮ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:"ಯಮ–ರಮ –ನಮಾತಾಮ ಸಕ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಕ್' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಬಂದು, ರೂಪಗಳು; ಅಜ್ಞಾಸೀತ್, ಅಜ್ಞಾಷಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಷಿಷುಃ। ಅಜ್ಞಾಸೀಃ, ಅಜ್ಞಾಷಿಷ್ಟಮ್, ಅಜ್ಞಾಷಿಷ್ಟ ಅಜ್ಞಾಸಿಷಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ವ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯನ್। ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಃ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ। ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾವ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತೇ, ಜಾನಾತೇ, ಜಾನತೇ। ಜಾನೀಷೇ, ಜಾನಾಥೇ, ಜಾನೀಧ್ವೇ। ಜಾನೇ, ಜಾನೀವಹೇ, ಜಾನೀಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞಾತೇ, ಜಜ್ಞಿರೇ। ಜಜ್ಞಿಷೇ, ಜಜ್ಞಾಥೇ, ಜಜ್ಞಿಧ್ವೇ।

ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞಿವಹೇ, ಜಜ್ಞಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು ; ಜ್ಞಾತಾ, ಜ್ಞಾತಾರೌ, ಜ್ಞಾತಾರಃ। ಜ್ಞಾತಾಸೇ, ಜ್ಞಾತಾಸಾಥೇ, ಜ್ಞಾತಾಧ್ವೇ। ಜ್ಞಾತಾಹೇ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ವಹೇ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸ್ಯತೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯೇತೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯನ್ತೇ। ಜ್ಞಾಸ್ಯಸೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯೇಥೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಧ್ವೇ। ಜ್ಞಾಸ್ಯೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತಾಮ್, ಜಾನಾತಾಮ್, ಜಾನತಾಮ್।ಜಾನಿಷ್ವ, ಜಾನಾಥಾಮ್, ಜಾನೀಧ್ವಮ್। ಜಾನೈ, ಜಾನಾವಹೈ, ಜಾನಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜಾನೀತ, ಅಜಾನಾತಾಮ್, ಅಜಾನತ। ಅಜಾನೀಥಾಃ, ಅಜಾನಾಥಾಮ್, ಅಜಾನೀಧ್ವಮ್। ಅಜಾನಿ, ಅಜಾನೀವಹಿ, ಅಜಾನೀಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತ, ಜಾನೀಯಾತಾಮ್, ಜಾನೀರನ್। ಜಾನೀಥಾಃ, ಜಾನೀಯಾಥಾಮ್, ಜಾನೀಧ್ವಮ್। ಜಾನೀಯ, ಜಾನೀವಹಿ, ಜಾನೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಷೀಷ್ಟ, ಜ್ಞಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜ್ಞಾಸೀರನ್। ಜ್ಞಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ಜ್ಞಾಸೀಯಾಥಾಮ್, ಜ್ಞಾಸೀಧ್ವಮ್। ಜ್ಞಾಸೀಯ, ಜ್ಞಾಸೀವಹಿ, ಜ್ಞಾಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಟ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಾತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷತ। ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠಾಃ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಾಥಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಧ್ವಮ್। ಅಜ್ಞಾಸಿಷಿ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ವಹಿ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯನ್ತ। ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಜ್ಞಾಸ್ಯೇ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಹಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಧಾತು 21. ವೃಙ್-ಸಮ್ಭಕ್ತೌ(ಪೂಜಿಸುವದು ಅಥವಾ ಸೇವಿಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. "ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ 'ವೃಙ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಣೀತೇ, ವೃಣಾತೇ, ವೃಣತೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವವ್ರೇ, ವವ್ರಾತೇ, ವವ್ರಿರೇ।

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ವರೀತಾ/ವರಿತಾ, ವರೀತಾರೌ, ವರೀತಾರಃ। ವರೀತಾಸೇ/ ವರಿತಾಸೇ, ವರೀತಾಸಾಥೇ, ವರೀತಾಧ್ವೇ। ವರೀತಾಹೇ/ವರಿತಾಹೇ, ವರಿತಾಸ್ವಹೇ, ವರೀತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ವರೀಷ್ಯತೇ/ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರೀಷ್ಯೇತೇ, ವರಿಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಣೀತಾಮ್, ವೃಣಾತಾಮ್, ವೃಣತಾಮ್। ವೃಣಿಷ್ವ, ವೃಣಾಥಾಮ್, ವೃಣೀಧ್ವಮ್। ವೃಣೈ, ವೃಣಾವಹೈ, ವೃಣಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವೃಣೀತ, ಅವೃಣಾತಾಮ್, ಅವೃಣತ।

ವಿ. ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಣೀತ, ವೃಣೀಯಾತಾಮ್, ವೃಣೀರನ್।

ಆ.ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವರಿಷೀಷ್ಟ/ವೃಷೀಷ್ಟ, ವರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವರಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅವರಿಷ್ಟ/ಅವೃತ, ಅವರಿಷಾತಾಮ್, ಅವರಿಷತ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವರೀಷ್ಯತ/ಅವರಿಷ್ಯತ, ಅವರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವರಿಷ್ಯನ್ತ। ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

॥ಇತಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ (9) ಗಣ ಪ್ರಕರಣಮ್॥

॥ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (20) ಮುಗಿಯಿತು॥

ಪ್ರಕರಣ-21: ಅಥ ಚುರಾದಯಃ (10ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 695 ರಿಂದ 698 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 411 ಧಾತುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ 3 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

1. **ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (3)**

1.ಚುರ-ಕದಿಯುವದು, 2. ಕಥ-ಹೇಳುವುದು, 3. ಗಣ -ಎಣಿಸುವುದು.

(ಣಿಚ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಧಾತು ಚುರ ಸ್ತೇಯೇ(1)

ಸೂತ್ರ- 695. ಸೂತ್ರ- ಸತ್ಯಾಪ-ಪಾಶ-ರೂಪ-ವೀಣಾ-ತೂಲ-ಶ್ಲೋಕ-ಸೇನಾ-ಲೋಮ-ತ್ವಚ-ವರ್ಮ-ವರ್ಣ ಚೂರ್ಣ-ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ (3.1.25)

ವೃತ್ತಿ-ಏಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್। ಚೂರ್ಣಾನ್ತೇಭ್ಯಃ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಧಾತ್ವರ್ಥೇ' ಇತ್ಯೇವ ಸಿದ್ಧೇ, ತೇಷಾಂ ಇಹ ಗ್ರಹಣಂ ಪ್ರಪಞ್ಚಾರ್ಥಮ್। ಚುರಾದಿಭ್ಯಸ್ತು ಸ್ವಾರ್ಥೇ। ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ (7.3.86) ಇತಿ ಗುಣಃ। ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ(3.1.32) ಇತಿ ಧಾತುತ್ವಮ್। ತಿಪ್-ಶಬಾದಿ। ಗುಣ-ಅಯಾದೇಶೌ। ಚೋರಯತಿ।

ಅ.ವೃ- ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸತ್ಯಾಪ... ಚುರ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಣಿಚ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚುರ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು 411 ಇವೆ. ಇವನ್ನು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಸತ್ಯಾಪ' ಮೊದಲಾದ 12 ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮತ್ತು 'ಚುರ್' ಮೊದಲಾದ 411 ಧಾತುಗಳನಂತರ 'ಣಿಚ್ (ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಚುರ್+ಣಿಚ್(ಇ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪಧಾ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚೋರ್+ಣಿಚ್(ಇ) = ಚೋರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ "ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ರೂಪಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚೋರಿ+ತಿಪ್ (ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್(ಅ) ವಿಕರಣ ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಅ+ ತಿಪ್(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರೇಫೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಚೋರೇ+ಅ+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚೋರ್+ ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಚೋರಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆತ್ಮನೇಪದವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 696. ಸೂತ್ರ - ಣಿಚಶ್ಚ (1.3.74)

ವೃತ್ತಿ-ಣಿಜನ್ತಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತೃಗಾಮಿನಿ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ। ಚೋರಯತೇ। ಚೋರಯಾಮಾಸ। ಚೋರಯಿತಾ। ಚೋರ್ಯಾತ್। ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಟ(518) ಣಿಶ್ರೀತಿ ಚಙ್। (530) ಣೌ ಚಙೀತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ। (531) ಚಙೀತಿ ದ್ವಿತ್ವಮ್। (396) ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ। (534) ದೀರ್ಘೋಽಲಘೋರಿತಿ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ। ಅಚೂಚುರತ್। ಅಚೂಚುರತ। ಅಚೋರಯತ್। ಅಚೋರಯತ। 'ಕಥ' ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ(2) – ಅಲ್ಲೋಪಃ। "ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ" ಅಲ್ ವಿಧ್ಯರ್ಥಮಿದಂ। ಪರನಿಮಿತ್ತೋಽಜಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾದಚಃ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಧೌ ಕರ್ತವ್ಯೇ। ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾತ್ ನ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಃ। ಕಥಯತಿ। ಅಗ್ಲೋಪಿತ್ವಾತ್ ದೀರ್ಘ-ಸನ್ವದ್ಭಾವೌ ನ। ಅಚಕಥತ್।

ಗಣ ಸಂಖ್ಯಾನೇ – ಗಣಯತಿ।

ಸೂಚನೆ: ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚುರ್, ಕಥ ಮತ್ತು ಗಣ ಎಂಬ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಅಚೋರಯತ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೂ 'ಚುರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂದಿಸಿದ್ದು. ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಾದ ಕಥ ಮತ್ತು ಗಣ ಗಳ ಬಗೆಗಿನ ವೃತ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಂತರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಲಾಗುವದು.

ಪ.ಛೇ– ಣಿಚಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ– "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸ್ವರಿತ ಞಿತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ' ಮತ್ತು 'ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಣಿಜಂತ ಧಾತುಗಳನಂತರ, ಕ್ರಿಯೆಯಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವದಾದರೆ, ಆತ್ಮನೇಪದವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ– ಒಂದುವೇಳೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರದಿದ್ದರೆ, ಣಿಜಂತ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚೋರಯತೇ– 'ಚುರ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಣಿಚ್' ಬಂದು ಚೋರಿ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಣಿಚಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ನಂತರ 'ಶಪ್'(ಅ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಚೋರಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶಪ್(ಅ)' ಗೆ "ತಿಙ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚೋರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚೋರೇ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ

'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚೋರ್+ಅಯ್+ಅ+ತ = ಚೋರಯತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ತಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಚೋರಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚೋರಯತೇ, ಚೋರಯೇತೆ, ಚೋರಯನ್ತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳೂ ಅನೇಕಾಚ್ ಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ರೂಪದಲ್ಲಿ, 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅನೇಕಾಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರವೂ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಆಮ್' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದರ ನಂತರ "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು ನಂತರ "ಕೃಞ್ಚಾನು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ನ ಮೇಲೆ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಇವುಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಗೋಪಾಯಾಂಚಕಾರ' ಎಂಬ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ - 'ಚುರ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ' ಕಾರದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಸತ್ಯಾಪ-ಪಾಶ-ರೂಪ..... ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ (3.1.25) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಣಿಚ್' ನಲ್ಲಿಯ 'ಣ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಚ್' ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಇ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು, ಚುರ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಣಿಚ್' ನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚುರ್' ನ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚೋರ್+ಇ = ಚೋರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಬಂದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' (ಮೂ.ಆ.ಪ್ರ)ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಣಲ್(ಅ)' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಚೋರಿ+ಆಮ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚೋರಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಅಯಾಮಾಂತಾಲ್ವಾಯ್ಯೇಲ್ ವಿಷ್ಣುಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಚೋರ್+ಅಯ್+ಆಮ್+ಅ=ಚೋರಯಾಮ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಕೃಞ್ಚಾನು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಚೋರಯಾಮ್+ಕೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲಿಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್', ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಣಲ್(ಅ)' ಮತ್ತು 'ಕೃ' ಗೆ "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ನಂತರ ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ ಬಂದು, ಚೋರಯಾಮ್+ಚಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ (ವೃದ್ಧಿ) ಬಂದು ಚೋರಯಾಮ್+ಚಕ್+ಆರ್+ಅ= ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದಾಗ, 'ಞ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚೋರಯಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ– ಚುರಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳು "ಣಿಚ್" ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅನೇಕಾಚ್‌ಗಳಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಆಮ್, ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ, ಆಗ ಣ್ಯಂತವಾದ 'ಚೋರಿ' ಧಾತುವಿಗೆ (ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ) ಅನು ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ 'ಕೃ' ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ ಚೋರಯಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂದೂ, ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ ಚೋರಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಭೂ' ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಇವುಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ ಇವೆರಡೂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ– ಚೋರಯಾಮ್ ಬಭೂವ, ಚೋರಯಾಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ 'ಲುಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಮೊದಲಾದವು ಬಂದು ಚೋರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಿಪ್, ಇಟ್, ತಾಸಿ, ಮೊದಲಾದವು ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು 'ತಿ' ಗೆ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶ 'ಟಿ(ಅಸ್)' ಲೋಪಗಳಾಗಿ, ಚೋರಯಿತಾ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದ, ಆತ್ಮನೇಪದಗಳಲ್ಲಿ, ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಲೃಟ್ –ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಸ್ಯತಿ, ಸ್ಯತಃ, ಸ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ಯಸಿ, ಸ್ಯಥಃ, ಸ್ಯಥ। ಸ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಯಾವಃ, ಸ್ಯಾಮಃ। ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯಿಷ್ಯತಿ, ಚೋರಯಿಷ್ಯತಃ, ಚೋರಯಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಚೋರಯಿಷ್ಯತೇ, ಚೋರಯಿಷ್ಯೇತೇ, ಚೋರಯಿಷ್ಯನ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್ –ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ತು/ತಾತ್, ತಾಮ್, ಅನ್ತು। ಲೋಪಃ/ತಾತ್, ತಮ್, ತ। ಆನಿ, ಆವ, ಆಮ। ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯತು/ ಚೋರಯತಾತ್, ಚೋರಯತಾಮ್, ಚೋರಯನ್ತು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ತಾಮ್, ಇತಾಮ್, ಅನ್ತಾಮ್। ಸ್ವ, ಇಥಾಮ್, ಧ್ವಮ್। ಐ,

ಆವಹೈ, ಆಮಹೈ। ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯತಾಮ್, ಚೋರಯೇತಾಮ್, ಚೋರಯನ್ತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್-"ಲಙ್‌ಲುಙ್‌ಲೃಙ್ಕ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ ಬಂದು, ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ : ತ್, ತಾಮ್, ಅನ್ । ಸ್, ತಮ್, ತ। ಅಮ್, ವ, ಮ। ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಚೋರಯತ್, ಅಚೋರಯತಾಮ್ ಅಚೋರಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ ಬಂದು, ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ತ, ಇತಾಮ್, ಅಂತ। ತಾಸ್, ಇಥಾಮ್, ಧ್ವಮ್। ಇ, ವಹಿ, ಮಹಿ। ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಚೋರಯುತ, ಅಚೋರಯೇತಾಮ್, ಅಚೋರಯನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಈತ್, ಈತಾಮ್, ಈಯುಃ। ಈಸ್, ಈತಮ್, ಈತ। ಈಯಮ್, ಈವ, ಈಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯೇತ್, ಚೋರಯೇತಾಮ್, ಚೋರಯೇಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಈತ, ಈಯಾತಾಮ್, ಈರನ್। ಈಥಾಃ, ಈಯಾಥಾಮ್, ಈಧ್ವಮ್। ಈಯ, ಈವಹಿ, ಈಮಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯೇತ, ಚೋರಯೇಯಾತಾಮ್, ಚೋರಯೇರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್-

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ, ಚೋರಿ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಮತ್ತು 'ಯಾಸುಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಿ+ಯಾಸ್ (ಯಾಸುಟ್)+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಎಂಬ ಮೂ.ಆ.ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಇ' ಗೆ, "ಇತಶ್ಚ(3.4.100)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಯಾಸ್ (ಯಾಸುಟ್)+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದ್ದರೂ 'ವಲಾದಿ'ಯಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾ(ಇ)ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಚೋರಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಣಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರವಾದ್ದರಿಂದ "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಚೋರ್+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದೇರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬಂದು, ಚೋರ್+ಯಾ+ತ್ =ಚೋರ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚೋರ್ಯಾತ್, ಚೋರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೋರ್ಯಾಸುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಸೀಷ್ಟ, ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೀರನ್। ಸೀಷ್ಠಾಃ, ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸೀಢ್ವಮ್/ಸೀಧ್ವಮ್, ಸೀಯ, ಸೀವಹಿ, ಸೀಮಹಿ। ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಟ, ಚೋರಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೋರಯಿಷೀರನ್, ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಚೋರಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಚೋರಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಚೋರಯೀಷೀಧ್ವಮ್, ಚೋರಯಿ-ಷೀಯ, ಚೋರಯಿಷೀವಹಿ, ಚೋರಯೀಷೀಮಹಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್ :ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ, 'ಚೋರಿ' ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ, 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅಚೋರಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಂಗ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್ಯನ್ತ' ಧಾತುವು ಆಗುವುದರಿಂದ, 'ಚ್ಲಿ' ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಙ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಚೋರಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಚೋರ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಣೌ ಚಙ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಚ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು 'ಉ'ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಚುರ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚುರ್' ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚುಚುರ್+ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ "ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇಽನಗ್ ಲೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಚು' ಗೆ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ('ಸನ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕೋ) ವಾಗಿ ಅತಿದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಚು'ಗೆ "ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅಚೂಚುರ್+ಅತ್=ಅಚೂಚುರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಥಸ್' 'ಝಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗಲೂ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

[ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ, 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷ್ಯ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ– ಅನ್ಯ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್(ಇ)' ಬಂದನಂತರ, ರೂಪಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಚಙ್, ದ್ವಿತ್ವ, ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತವೆ].

ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಚುರ್–ಚೋರಿ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅಚೂಚುರತ್, ಅಚೂಚುರತಾಮ್, ಅಚೂಚುರನ್ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಾದರೋ ಅಚೂಚುರತ, ಅಚೂಚುರೇತಾಮ್, ಅಚೂಚುರನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್ – ಇಲ್ಲಿ ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ, ಸ್ಯ– ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬಂದು, ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ – ಸ್ಯತ್, ಸ್ಯತಾಮ್, ಸ್ಯನ್। ಸ್ಯಸ್(ಃ), ಸ್ಯತಂ, ಸ್ಯತ। ಸ್ಯಮ್, ಸ್ಯಾವ, ಸ್ಯಾಮ। ಎಂಬ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ – ಸ್ಯತ, ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಸ್ಯನ್ತ। ಸ್ಯಥಾಃ, ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಸ್ಯೇ, ಸ್ಯಾವಹಿ, ಸ್ಯಾಮಹಿ। ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆ ಅಡಾಗಮ, ಇಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತ, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥಃ- 'ಕಥ' ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ-'ಕಥ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೇ (ಮಾತನಾಡುವದು) ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಅದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರತ್ವ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಧಾತು 2. ಕಥ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ-

ಕಥ ಎಂಬ ಈ ಅದಂತ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಸತ್ಯಾಪ-ಪಾಶ........ ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ (3.1.25) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಕಥ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣಿಚ್' ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದದ್ದರಿಂದ "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕಥ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರ(ಉಪಧೆ)ಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. "ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ (1.1.57)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪರನಿಮಿತ್ತವಾದ (ಪರವಾಗಿರುವ ವರ್ಣವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ) 'ಅಚ್'ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಅಚ್' ಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆಯೇ ಇರುವದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕಥ+ಣಿಚ್(ಇ) ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಕಥ' ದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣಿಚ್' ನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಲೋಪವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, (ಈ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವು) ಪರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ (ಕ-ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರ) ವೃದ್ಧಿರೂಪ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವದು. ಅಂದರೆ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೂ, ಅಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಲಾಗುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಪಧೆಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕಥ್+ಇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಕಥಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್-'ಲುಙ್' 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸನ್ವದ್ಭಾವ, ಇತ್ವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಚಙ್, ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಚುತ್ವಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಬಂದು, 'ಅಚಕಥತ್' ಎಂದು ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲೂ, 'ಅಚಕಥತ' ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

[ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದೇ ಇರುವದಕ್ಕೆ ಅಗ್ಲೋ(ಅಕ್)ಪವೇ ಕಾರಣ, "ಸನ್ವಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇ ಅನಗ್ಲೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಕ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. 'ಅಕ್'ನ ಲೋಪವೇ ಅಗ್ಲೋಪ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ].

ಸೂಚನೆ: ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳು 'ಅದಂತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ವೃದ್ಧಿಗಳ ನಿಷೇಧವು ಮತ್ತು ಅಗ್ಲೋಪಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ನಿಷೇಧವು ಇದೆ.

'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಥಯತಿ, ಕಥಯತೇ ಎಂದೂ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕಥಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಕಥಯಾಂಬಭೂವ, ಕಥಯಾಮಾಸ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್– ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ–ಕಥಯಿತಾ, ಕಥಯಿತಾರೌ, ಕಥಯಿತಾರಃ। ಕಥಯಿತಾಸಿ, ಕಥಯಿತಾಸ್ಥಃ, ಕಥಯಿತಾಸ್ಥ। ಕಥಯಿತಾಸ್ಮಿ, ಕಥಯಿತಾಸ್ವಃ, ಕಥಯಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ– ಕಥಯಿತಾ, ಕಥಯಿತಾರೌ, ಕಥಯಿತಾರಃ। ಕಥಯಿತಾಸೇ, ಕಥಯಿತಾಸಾಥೇ, ಕಥಯಿತಾಧ್ವೇ। ಕಥಯಿತಾಹೇ, ಕಥಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕಥಯಿತಾಸ್ಮಹೇ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್ – 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಥಯಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಕಥಯಿಷ್ಯತೇ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್– 'ಲ್'ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ–ಕಥಯತು/ಕಥಯತಾತ್, ಕಥಯತಾಮ್, ಕಥಯನ್ತು। ಕಥಯ/ಕಥಯತಾತ್, ಕಥಯತಮ್, ಕಥಯತ। ಕಥಯಾನಿ, ಕಥಯಾವ, ಕಥಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಕಥಯತಾಮ್, ಕಥಯೇತಾಮ್, ಕಥಯನ್ತಾಮ್। ಕಥಯಥಾಃ, ಕಥಯೇಥಾಮ್, ಕಥಯಧ್ವಮ್। ಕಥಯೈ, ಕಥಯಾವಹೈ, ಕಥಯಾಮಹೈ। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್–'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಕಥಯೇತ್, ಕಥಯೇತಾಮ್, ಕಥಯೇಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು, ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಕಥಯೇತ, ಕಥಯೇಯಾತಾಮ್, ಕಥಯೇರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕಥ್ಯಾತ್, ಕಥ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಥ್ಯಾಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ–ಕಥಯಿಷೀಷ್ಟ, ಕಥಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಥಯಿಷೀರನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್–'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಣಿತ್ವ'ದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಅಗ್ಲೋಪಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇ ಅನಗ್ಲೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ, ದೀರ್ಘವೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. 'ಚಙ್' ಒಂದೇ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಚಕಥತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ,

ಮತ್ತು ಅಚಕಥತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಲೃಜ್-'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ, ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯಿಷ್ಯತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (3) ಗಣ ಸಂಖ್ಯಾನೇ-

'ಗಣ' ಧಾತುವಿಗೆ ಎಣಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಧಾತುವೂ ಸಹ ಅದಂತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಮತ್ತು "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹಾಗೆಯೇ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯ ನಿಷೇಧ ಮತ್ತು "ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಗಣಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಲಟ್' ಲಕಾರದಿಂದ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಲಕಾರಗಳವರೆಗೆ ಮತ್ತು 'ಲೃಙ್' ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಥ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

['ಲುಙ್' ಲಕಾರದಲ್ಲಿ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ "ಈಚ ಗಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ 'ಅಜೀಗಣತ್' ಮತ್ತು 'ಅಜಗಣತ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ].

ಸೂತ್ರ-697. ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ॥ (1-1-57)

ಈ ಸೂತ್ರವು 566ನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಈ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 698. ಈ ಚ ಗಣಃ (7.3.97)

ವೃತ್ತಿ- ಗಣಯತೇಃ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚಙ್ ಪರೇ ಣೌ ಚಾತ್ ಅತ್। ಅಜೀಗಣತ್। ಅಜಗಣತ್।

ಅ.ವೃ- "ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇ ಅನಗ್ಲೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಙ್ ಪರೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಚಙ್ ಪರೇ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ 'ಣಿ' ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಣೌ' ಎಂಬ ಪದದ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಚಂಗ್' ಪರಕವಾದ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಗಣ' ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಬರುವದು. 'ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಕೂಡ ಬರುವದು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಒಂದುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವೂ ಬಂದು ಅಜೀಗಣತ್-ಅಜಗಣತ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

"ಗಣಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಙ್, ತಿಪ್, ಅಡಾಗಮಗಳು ಹಾಗೆಯೇ 'ಚ್ಲಿ'ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಸಿಚ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಣ್ಯಂತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿದ್ದರಿಂದ, "ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಶ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಙ್', 'ಣಿ', ಲೋಪ ದ್ವಿತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಜೀಗಣ್+ಅತ್ = ಅಜೀಗಣತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅ'ಕಾರ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಜಗಣ್+ಅತ್ = ಅಜಗಣತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಜೀಗಣತ ಮತ್ತು ಅಜಗಣತ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಗಣಯತಿ/ಗಣಯತೇ।

ಲಿಟ್: ಗಣಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಗಣಯಾಂಬಭೂವ, ಗಣಯಾಮಾಸ।

ಲುಟ್: ಗಣಯಿತಾ, ಗಣಯಿತಾರೌ, ಗಣಯಿತಾರಃ। ಗಣಯಿತಾಸಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲೂ, ಗಣಯಿತಾ, ಗಣಯಿತಾರೌ, ಗಣಯಿತಾರಃ। ಗಣಯಿತಾಸೇ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅತ್ಮನೇ ಪದಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್: ಗಣಯಿಷ್ಯತಿ, ಗಣಯಿಷ್ಯತೇ

ಲೋಟ್: ಗಣಯತು/ಗಣಯತಾತ್, ಗಣಯತಾಮ್, ಗಣಯನ್ತು।

ಲಙ್: ಅಗಣಯತ್, ಅಗಣಯತ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಗಣಯೇತ್, ಗಣಯೇತ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ, "ಅತೋಲೋಪ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು "ಣೇರನಿಟ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ(ಇ)'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಣ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಗಣಯಿಷೀಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಣಿತ್ವದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪ "ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಂಗ್ ಪರೇ ಅನಗ್ಲೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ 'ಚಙ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜಗಣತ್. ಅಜಗಣತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ಅಗಣಯಿಷ್ಯತ್, ಅಗಣಯಿಷ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪಗಳು.

ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಅ' ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಸನ್ಯತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಬಂದು "ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

॥ಇತಿ ಚುರಾದಿ (10) ಗಣಃ ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಚುರಾದಿಗಣ ಪ್ರಕರಣ (21) ಮುಗಿಯಿತು

***

ಪ್ರಕರಣ -22: ಣ್ಯತ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ.699-705)

(ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 699. ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ(1-4-54)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವತನ್ತ್ರ್ಯೇಣ ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ ಕರ್ತಾಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ-ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ.

ಅ.ವೃ-"ಕಾರಕೇ(1-4-23)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ . ಈ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದಕ್ಕೆ(ಪ್ರಧಾನವಾದುದಕ್ಕೆ) 'ಕರ್ತೃ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾರಕವು ವಕ್ತೃ-ಇಚ್ಛಾ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಭವನ್ತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ: 'ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನು ಪಚನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕರ್ತೃ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಿವಕ್ಷಾತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ' ಹಾಗೂ 'ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಪಚನ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಲೀಗತ- ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮತ್ತು ಕಾಷ್ಠಗತ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದೇ ಕರ್ತೃ ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಹೇತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 700. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಶ್ಚ(1-4-55)

ವೃತ್ತಿ-ಕರ್ತುಃ ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಸಂಜ್ಞಃ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ- ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕಃ, ಹೇತುಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ- "ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ (1-4-54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಕರ್ತೃ'ವಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾದವನಿಗೆ 'ಹೇತು' ಮತ್ತು 'ಕರ್ತೃ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ- 'ಪ್ರಯೋಜಕ' ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. (ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಾರಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನೋ, ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕ ಕರ್ತಾ ಎಂತಲೂ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ).

ಉದಾ-'ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ವಟುನಾ (ಅನ್ನಂ) ಖಾದಯತಿ'. ಯಜ್ಞದತ್ತನು, ವಟುವು(ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯು) ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ತಿನ್ನಲು ವಟುವಿಗೆ

ಪ್ರೇರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ). ಆಗ ಯಜ್ಞದತ್ತನು ಪ್ರಯೋಜಕನಾದುದರಿಂದ ಹೇತು ಹಾಗೂ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 701. ಹೇತುಮತಿ ಚ(3–1–26)

ವೃತ್ತಿ–ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರೇ ಪ್ರೇಷಣಾದೌ ವಾಚ್ಯೇ ಧಾತೋರ್ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್। ಭವನ್ತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಭಾವಯತಿ।

ಪ.ಛೇ–ಹೇತುಮತಿ ಚ.

ಅ.ವೃ– "ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇ: ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್(3–1–22)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಸತ್ಯಾಪ – ಪಾಶ – ರೂಪ – ವೀಣಾ – ತೂಲ – ಶ್ಲೋಕ – ಸೇನಾ –ಲೋಮ – ತ್ವಚ – ವರ್ಮ – ವರ್ಣ – ಚೂರ್ಣ – ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್(3–1–25)" ಸೂತ್ರದರಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪ್ರಯೋಜಕ(ಪ್ರೇರಕ ಕರ್ತೃವಿನ) ಪ್ರೇರಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವು ತೋರುವಾಗ(ವಾಚ್ಯವಾಗುವಾಗ) ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – 'ಭಾವಯತಿ' – ಇದು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ರೂಪ.

('ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ, ಅದೇ ಧಾತುವಿನ 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ 'ಪ್ರೇರಯತಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಭಾವಯತಿ– ಭವನ್ತಂ

ಪ್ರೇರಯತಿ. ಗಮಯತಿ– ಗಚ್ಛನ್ತಮ್ ಪ್ರೇರಯತಿ ಎಂದು ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು)

ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಭವನ್ತಂ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸ್ವತಃ ಇದ್ದವನನ್ನು ಇರುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

'ಭವನ್ತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ' ಎಂಬ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಣಿಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಣ್' ಮತ್ತು 'ಚ್'ಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿ ಭೂ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ(7–2–115)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಭೌ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಭಾವ್+ಇ=ಭಾವಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ(3–1–32)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಾವಿ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಾವಿ+ಅ+ತಿ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗುಣವಾಗಿ ಭಾವೇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಭಾವಯ್+ಅ+ತಿ=ಭಾವಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಣಿಚಶ್ಚ(1–3–74)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಯತೇ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಇತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 702. ಓಃ ಪುಯಣ್ಜ್ಯಪರೇ(7–4–80)

ವೃತ್ತಿ–ಸನಿ ಪರೇ ಯದಙ್ಗಂ ತದವಯವಾಭ್ಯಾಸೋಕಾರಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪವರ್ಗಯಣ್ಜಕಾರೋಷ್ಠವರ್ಣಪರೇಷು ಪರತಃ।ಅಬೀಭವತ್।ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ॥1॥

ಪ.ಛೇ– ಓಃ, ಪುಯಣ್ಜಿ, ಅಪರೇ।

ಅ.ವ್ಯ– "ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ(7–4–58)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಭೃಞಾಮಿತ್(7–4–76)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವು "ಸನ್ಯತಃ(7–4–79)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದರಿಂದ 'ಸನಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅವಯವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪ–ವರ್ಗ, ಯಣ್, ಜ್ ಮತ್ತು ಉಪವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೀಭವತ್– 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ನಂತರ 'ಣ್' ಕಾರ 'ಚ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲೋಪವಾದ ನಂತರ ಭೂ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲುಙ್, ತಿಪ್, ಅಡಾಗಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಅಭೂ+ಇ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಚಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಚ್' ಕಾರ 'ಙ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಾ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬಂದ ನಂತರ ಅಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಣಿಚ್ಯಚ ಆದೇಶೋ ನ ದ್ವಿತ್ವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ (ಣಿತ್ವ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಜಂತಕ್ಕೆ ಬರುವ ವೃದ್ಧಿಯು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥ). ವೃದ್ಧಿಯೂ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ(7–2–115)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾರದೇ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಅಭೂ+ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ(7–4–59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ದೀರ್ಘವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಅಭು+ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ(8–4–54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ'ವಾಗಿ ಅಬು+ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ನಂತರ ಪೂರ್ವ ನಿಷಿದ್ಧ ವೃದ್ಧಿಯು "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ(7–2–115)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದು ಅಬು+ಭೌ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಬು+ಭಾವ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಣೌಚಙ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ(7–4–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಾಧಾಭೂತವಾದ 'ಭಾವ್'ದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಅಬು+ಭವ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಣೇರನಿಟಿ(6–4–51)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್'ನ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಬು+ಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ

ಚಜ್‌ಪರೇsನಗ್ಲೋಪೇ(7–4–93)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಬು'ಗೇ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಬು'ದ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಬಿ+ಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ(7–4–94)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಿ'ದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅಬೀ+ಭವ್+ಅ+ತ್=ಅಬೀಭವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಧಾತು– ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ– ಷ್ಠಾ – (ಸ್ಥ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಧಾತು. "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ(6–1–64)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಷ್'ಕಾರದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಠ್'ಕಾರವು ಆಗಿತ್ತು. 'ಷ್'ಕಾರವು 'ಸ್'ಕಾರವಾವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಠ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿ 'ಥ್'ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

"ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ" ಅಂದರೆ (ನಿಮಿತ್ತ–ಅಪಾಯೇ) – ಕಾರಣವು ನಾಶವಾಗಲು(ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯ) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾರ್ಯವೂ (ಅಪಾಯಃ) ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಷ್'ಕಾರದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ 'ಥ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಠ್'ಕಾರವಾಗಿತ್ತು. 'ಷ್'ಕಾರವು ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಠ್' ಕಾರವೂ ನಾಶವಾಯಿತು. ನಾಶ ಎಂದರೆ ಲೋಪವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಷ್ಠಾ' ಧಾತು 'ಸ್ಥಾ' ಎಂದು ಬದಲಾಯಿತು.

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಲಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ "ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಧೇಡ್ ದೃಶಃ ಶಃ(3–1–137)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಷ್ಠ' ಎಂದು ಆದೇಶವಾಗಿ 'ತಿಷ್ಠತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಣಿಚ್' ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 703. ಅರ್ತಿ–ಹ್ರೀ–ವ್ಲಿ– ರೀ– ಕ್ನೂಯೀ– ಕ್ಷ್ಮಾಯ್ಯಾತಾಂ–ಪುಙ್ಣೌ (7–3–36)

ವೃತ್ತಿ–ಸ್ಥಾಪಯತಿ।

ಪ.ಛೇ– ಅರ್ತಿ–ಹ್ರೀ–ವ್ಲಿ–ರೀ–ಕ್ನೂಯೀ–ಷ್ಮಾಯಿ–ಆತಾಂ–ಪುಜ್‌ಣೌ।

ಅ.ವೃ– ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಂಗಸ್ಯ(6–4–1)" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಪುಕ್' ಆಗಮವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಋ,ಹ್ರೀ,ಲ್ಲೀ,ಕ್ನೂಯೀ,ಕ್ಷಾಯೀ ಮತ್ತು 'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಪುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ 'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್'ಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಉ'ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಇ=ಸ್ಥಾಪಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ(3-1-32)" ಸೂತದ್ರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಇ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಅ+ಇ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಪ್+ ಏ+ಅ+ತಿ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಸ್ಥಾಪಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಇತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 704. ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್(7-4-5)

ವೃತ್ತಿ-ಉಪಧಾಯಾ ಇದಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚಙ್‌ಪರೇ ಣೌ। ಅತಿಷ್ಠಿಪತ್। ಘಟ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಮ್॥2॥

ಪ.ಛೇ- ತಿಷ್ಠತೇಃ, ಇತ್।

ಅ.ವೃ- "ಣೌ ಚಙ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ(7-4-1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೌ', 'ಚಙ್' ಮತ್ತು 'ಉಪಧಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಚಙ್' ಪರವಾದ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ್ಥಾ' ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅತಿಷ್ಠಪತ್- 'ಲುಙ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಯವು ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಇ = ಸ್ಥಾಪಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು

'ಲುಙ್'ನ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸ್ಥಾಪಿ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಸ್ಥಾಪಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಚಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅ+ಸ್ಥಾಪಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾಪ್(ಸ್ಥಾ)ದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಆ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಥ್+ಇ+ಪ್+ಇ+ಅ+ತ್=ಅ+ಸ್ಥಿಪ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚಙಿ (6-1-11)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಥಿಪ್'ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಥಿಪ್+ಸ್ಥಿಪ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಣಿಚ್' 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಥಿಪ್+ಸ್ಥಿಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ (7-4-61)" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರ ಹಾಗೂ 'ಪ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಥಿ+ಸ್ಥಿಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ(8-4-54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ('ಚರ್ತ್ವ'ವಾಗಿ) 'ತಿ' ಎಂದಾಗಿ ಅತಿಸ್ಥಿಪ್+ಅತ್ ಎಂದಾಗಿರುವಾಗ 'ತಿ'ಯ 'ಇ'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ(8-4-59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, 'ಷ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಥ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ (8-4-41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವವಾಗಿ (ಠಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ) ಅ+ತಿ+ಷ್+ಠ್+ಅ+ತ್= ಅತಿಷ್ಠಪತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

'ಘಟ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು

ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಧಾತುವು 'ಅನುದಾತ್ತೇತ್' ಆದುದರಿಂದ 'ಭ್ವಾದಿ'ಗಣದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮನೇ' ಪದವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಘಟ್+ಇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಥ ಉಪಧಾಯಾಃ(7-2-116)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು 'ಘಾಟ್+ಇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವ'ವನ್ನು ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ- ೭೦೫. ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ(6-4-92)

ವೃತ್ತಿ-ಘಟಾದೀನಾಂ ಜ್ಞಪಾದೀನಾಂ ಚೋಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾಣ್ಣೌ। ಘಟಯತಿ।

ಪ.ಛೇ- ಮಿತಾಂ, ಹ್ರಸ್ವಃ।

ಅ.ವೃ-"ಊದುಪಧಾಯಾ ಗೋಹಃ(6-4-89)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ "ದೋಷೋ ಣೌ(6-4-90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೌ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಣಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಮಿತ್' ಆದ 'ಘಟಾದಿ' ಹಾಗೂ 'ಜ್ಞಪಾದಿ' ಧಾತುಗಳ 'ಉಪಧೆ'ಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ 'ಅಮಿತ್' ಆದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಮಿತ್'ನ ಅತಿದೇಶ(ಆರೋಪವು) ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 'ಘಟಾದಿ' ಧಾತು ಹಾಗೂ 'ಚುರಾದಿ' ಗಣ ಪಠಿತ 'ಜ್ಞಪ್' ಆದಿ ಧಾತುಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ 'ಮಿತ್' ಆಗಿಲ್ಲಾ. ಆದರೆ "ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ(6-4-92)" ಸೂತ್ರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಮಿದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ಘಟಯತಿ'-ಘಾಟ್+ಇ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು 'ಘ್+ಅ+ಟ್+ಇ=ಘಟಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' ಲಕಾರವು ಬಂದು 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಘಟಿ+ತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಘಟ್+ಅ+ತಿ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣವಾಗಿ 'ಘಟೇ+ಅ+ತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಘಟ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಘಟಯತಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಘಟಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಘಟಿ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣವಾಗಿ ಘಟೇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಘಟ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ ಘಟಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಜ್ಞಪಯತಿ'- ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಪ್' ಧಾತುವಿಗೆ (ಜ್ಞಾನೇ, ಜ್ಞಾಪನೇಚ) ತಿಳಿಯುವುದು, ತಿಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದೆ 'ಘಟಯತಿ' ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಜಿಜ್ಞಪತ್- ಇದು 'ಜ್ಞಪ್' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಲುಙನ್ತ ರೂಪ.

ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜ್ಞಪ್+ಇ=ಜ್ಞಪಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ(3-1-32)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ನಂತರ ಲುಙ್ 'ಲ'ಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದರ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜ್ಞಪಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಚಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಜ್ಞಪಿ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅಜ್ಞಪಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಚಙಿ(6-1-11)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಜ್ಞಪಿ+ಜ್ಞಪಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಣಿಚ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜ್ಞಪ್+ ಜ್ಞ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ(7-4-60)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿ 'ಹಲ್' ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ 'ಹಲ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಜಸ್ತ್ವ' ಬಂದು ಅಜ್+ ಜ್ಞಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸನ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದು "ಸನ್ಯತಃ(7-4-79)" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಅಜ್+ಇ+ಜ್ಞಪ್+ಅ+ತ್=ಅಜಿಜ್ಞಪತ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದಿಲ್ಲಾ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂಯೋಗವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಘುವಾಗದೇ ಗುರುವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ದೀರ್ಘೋಽಲಘೋಃ(7-4-94)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘ'ವು ಬಂದಿಲ್ಲಾ.

॥ ಇತಿ ಣ್ಯಂತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(22) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಣ್ಯಂತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-23: ಅಥ ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 706 ರಿಂದ 711 ವರೆಗೆ)

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 706 ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ। (3.1.7)

ವೃತ್ತಿ- ಇಷಿ ಕರ್ಮಣ ಇಷಿಣ್ಯೈಕ ಕರ್ತೃಕಾದ್ಧಾತೋಃ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾದಿಚ್ಛಾಯಾಮ್। ಪಠ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ।

ಪ.ಛೇ – ಧಾತೋಃ, ಕರ್ಮಣಃ, ಸಮಾನ-ಕರ್ತೃಕಾತ್, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ ।

ಅ.ವೃ – "ಗುಪ್ ತಿಜ್ ಕಿದ್ಭ್ಯಃ ಸನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಸನ್ ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಇಷ್' ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮತ್ತು ಇಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ (ಸಮಾನಕರ್ತೃಕ) ಯಾರು ಸಮಾನಕರ್ತೃಕವಾಗಿರುವನೋ ಅದೇ ಕರ್ತೃವನ್ನುವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ವಿಶಾಲಃ ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ'. ವಿಶಾಲನು ಪಠನವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಇಷ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃವಾದ ವಿಶಾಲನು ಪಠ್ ಧಾತುವಿಗೂ (ಪಠಿತುಂ) ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಇಷ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪಠ್' ಧಾತು ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 707 ಸನ್ಯಙೋಃ। (6-1-9)

ವೃತ್ತಿ- ಸನ್ನನ್ತಸ್ಯ ಯಙನ್ತಸ್ಯ ಚ ಪ್ರಥಮಸ್ಯೈಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಸ್ತೋಽಜಾದೇಸ್ತು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ। (533) ಸನ್ಯತಃ। ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಪಿಪಠಿಷತಿ। ಕರ್ಮಣಃ ಕಿಮ್ ಗಮನೇನೇಚ್ಛತಿ। "ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಾತ್" ಕಿಮ್ – ಶಿಷ್ಯಾಃ ಪಠನ್ತ್ವಿತೀಚ್ಛತಿ ಗುರುಃ। ವಾ ಗ್ರಹಣಾದ್ವಾಕ್ಯಮಪಿ (558) ಲುಙ್‌ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ।

ಅ.ವೃ – 'ಏಕಾಚೋದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ' , 'ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ' ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸನ್ನಂತ, ಮತ್ತು ಯಙಂತ, ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೇಯ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಎರಡನೇಯ ಏಕಾಚ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಏಕಾಚ್ ಆಗಿದ್ದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಅನೇಕಾಚ್' ಆಗಿ ಹಲಾದಿ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಆ ಅಚ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಏಕಾಚ್‌ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.ಒಂದು ವೇಳೆ ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೆಯ

ಏಕಾಚ್‌ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ – ಪಿಪಠಿಷತಿ– ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ತುಮುನ್ ರೂಪದ ಜೊತೆಗೆ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, ವಲಾದಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಠ್+ ಇ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಚ್ ಆದ ಪಠ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಪಠ್+ಪಠ್+ಇ+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮೊದಲಾದವು ಆದನಂತರ ಪ್+ಅ+ಪ್+ಅ+ಠ್+ಇ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸನ್ಯತಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ–ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್+ಇ+ಪ್+ಅ+ಠ್+ಇ+ಸ =ಪಿಪಠಿಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವಾಗಿ ಪಿಪಠಿಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ತಿಪ್, ಶಪ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಪಿಪಠಿಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಃ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ? ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗಿದೆ. 'ಗಮನೇನ ಇಚ್ಛತಿ' ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲಾ. ಏಕೆಂದರೆ ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮವಾಗಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಕರಣವಾಗಿದೆ.

ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಹೇಳಿರುವರು? ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗಿದೆ. 'ಶಿಷ್ಯಾಃ ಪಠಂತು ಇತಿ ಇಚ್ಛತಿ ಗುರು'. ಶಿಷ್ಯರು ಪಠಿಸಲಿ ಎಂದು ಗುರುವು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಇಷ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಗುರುವು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಪಠನವು ಕರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಿಷ್ಯರು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಿನ್ನ ಕರ್ತೃಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಪಠಿ ರೂಪದ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲಾ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಕಾರಣ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸನ್ ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ ಪಠನ–ಮಿಚ್ಛತಿ, ಪಠತುಮಿಚ್ಛತಿ ಎಂದೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ.

('ತ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 708 ಸಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ (7–4–49)

ವೃತ್ತಿ– ಸಸ್ಯ ತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾದೌ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಅತ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಜಿಘತ್ಸತಿ। (475) ಏಕಾಚ ಇತಿ ನೇಟ್।

ಪ.ಛೇ – ಸಃ, ಸಿ, ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ।

ಅ.ವೃ – 'ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಸಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ'ಕಾರವು

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ– ಜಿಘತ್ಸತಿ ಅತ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಜಿಘತ್ಸತಿ (ತಿನ್ನಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ). ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲುಙ್ ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಘಸ್+ಸ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ' ಎಂಬುದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬಾರದೇ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ 'ಘಸ್+ಘಸ್+ಸ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ+ಘಸ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಝ–ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಝ+ಘಸ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಜ+ಗಸ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ್ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಜ+ಘತ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸನ್ಯತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ–ಕಾರೋತ್ತರ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ–ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಜಿ+ಘತ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೇ ಜಿ+ಘತ್+ಸ್+ಅ+ತಿ= ಜಿಘತ್ಸತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಾಚ್ ಇತಿ ನೇಟ್' ಎಂದರೆ 'ಏಕಾಚ್' ಆಗಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 709 ಅಜ್ಝನ–ಗಮಾಂ ಸನಿ। (6–4–16)

ವೃತ್ತಿ–ಅಜನ್ತಾನಾಂ ಹನ್ತೇಃ, ಅಜಾದೇಶಗಮೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘೋ ಝಲಾದೌ ಸನಿ।

ಅ.ವೃ–'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕಿಙತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಢ್ರಲೋಪೆ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಅಜಂತವಾದ ಧಾತು, ಹನ್ ಧಾತು ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿರುವ 'ಗಮ್' ಧಾತು ಇವೆಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಝಲಾದಿ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದೀರ್ಘವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–710 ಇಕೋ ಝಲ್।(1–2–9)

ವೃತ್ತಿ – ಇಗನ್ತಾತ್ ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್। (660) ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ। ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಚಿಕೀರ್ಷತಿ।

ಅ.ವೃ – 'ಋದವಿದ ಮುಷಗ್ರಹಸ್ವಪಿ ಪ್ರಚ್ಛಃ ಸಂಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸನ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.'

ಅರ್ಥ – ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಚಿಕೀರ್ಷತಿ । ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ- ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ(ಝಲಾದಿಯಾದ) 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೃ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕಿತ್ತಾದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಗೆ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು 'ಅಜ್ಝನ ಗಮಾಂ ಸನಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕೄ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇರ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಕ್+ಇರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕ್+ಈರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಕೀರ್+ಕೀರ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಾಗಿ ಕೀ+ಕೀರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಚ್+ಇ+ಕೀರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ-ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಚ್+ಇ+ಕೀರ್+ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಗಳು ಬಂದು ಚ್+ಇ+ಕೀರ್+ಷ+ಅ+ತಿ=ಚಿಕೀರ್ಷತಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 711. ಸನಿ ಗ್ರಹ - ಗುಹೋಶ್ಚ। (7-2-12)

ವೃತ್ತಿ - ಗ್ರಹೇಃ, ಗುಹೇಃ, ಉಗನ್ತಾತ್ ಚ ಸನ ಇಣ್(ಟ್) ನ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವ್ಯ- 'ನೇಡ್ ವಶಿಕೃತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉಕಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರಿಂದ, ತದಂತ ವಿಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗ್ರಹ, ಗುಹ ಮತ್ತು ಉಗಂತ ಅಂಗದ ಅವಯವಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಬುಭೂಷತಿ - ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಭೂ ಧಾತುವು ಉಗಂತವಾಗುರುವುದರಿಂದ ಸ(ಸನ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಗೆ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಬು+ಭೂ+ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲಟ್,ತಿಪ್,ಶಪ್ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಷ+ಅ+ತಿ=ಬುಭೂಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇತಿ ಸನ್ನನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(23) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-24: ಅಥ ಯಙನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 712 ರಿಂದ 718 ವರೆಗೆ)

(ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 712 ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರೆ ಯಙ್। (3.1.22)

ವೃತ್ತಿ- ಪೌನಃಪುನ್ಯೇ ಭೃಶಾರ್ಥೇ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ - ಧಾತೋಃ, ಏಕಾಚಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೆ ಯಙ್ ।

ಅ.ವೃ- "ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಕತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಕ್ರಿಯೆಯು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನಡೆಯುವುದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಹಲಾದಿ ಮತ್ತು ಏಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಯಙ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಏಕಾಚ್ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಯಙ್' ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಚ್ ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 713 ಗುಣೋ ಯಙ್-ಲುಕೋಃ। (7.4.82)

ವೃತ್ತಿ- ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣೋ ಯಙಿ ಯಙ್-ಲುಕಿ ಚ। ಙಿದನ್ತತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್। ಪುನಃ ಪುನರತಿಶಯೇನ ವಾ ಭವತಿ- ಬೋಭೂಯತೇ। ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೆ। ಅಭೋಭೂಯಿಷ್ಟ।

ಅ.ವೃ - 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋ ಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಙ್ ಅಥವಾ ಯಙ್-ಲುಕ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಙ್' ಙಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯತೇ - ಪುನಃ ಪುನಃ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ(ಅತಿಶಯ) ಭವತಿ - ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಯ(ಯಙ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸನ್ಯಙೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಭೂ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸ 'ಭೂ' ವಿನ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ

ಹರಸ್ವವಾಗಿ ಭು+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ ಭೋ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು,ಸಂಜ್ಞಾ,ಲಟ್, ತ, ಶಪ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರರೂಪವಾಗಿ 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಬೋಭೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ - ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ ರೂಪದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಟ - ಇದು ಲುಙ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನ ರೂಪ.

(ಯಙ್ ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 714 ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ। (3.1.23)

ವೃತ್ತಿ- ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಏವ ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್, ನ ತು ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರೇ।

ಅ.ವೃ - 'ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತೋಃ ಮತ್ತು ಯಙ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆರ್ಥ- ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುವು ಕಟಿಲಗಮನ ಎಂಬ ಆರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ.

(ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 715 ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ । (7.4.83)

ವೃತ್ತಿ- ಅಕಿತೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಯಙಿ ಯಙ್ ಲುಕಿ ಚ। ಕುಟಿಲಂ ವ್ರಜತಿ-ವಾ ವ್ರಜ್ಯತೇ।

ಅ.ವೃ- 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಗಣೋ ಯಙ್ ಲುಕೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್ ಲುಕೋಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಙ್ ಅಥವಾ ಯಙ್-ಲುಕ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕುಟಿಲಂ ವ್ರಜತಿ ವಕ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ.- 'ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವ್ರಜ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಙ್' ಬಂದು, ವ್ರಜ+(ಯಙ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸನ್ಯ ಙೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ವ್ರಜ+ವ್ರಜ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಲಾದಿ ಶೇಷವಾದ ಮೇಲೆ ವ+ವ್ರಜ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ವಾ+ವ್ರಜ+ಯ

ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಜ್ಞ, ಲಟ್,ತ,ಶಪ್, ಪರರೂಪ ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ವಾ+ವ್ರಜ+ಯ+ಅ+ತ್+ಏ = ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 716 ಯಸ್ಯ ಹಲಃ। (6.4.49)

ವೃತ್ತಿ- ಯಸ್ಯ ಇತಿ ಸಙ್ಘಾತ ಗ್ರಹಣಮ್। ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಯ-ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ(470) 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ವಾವ್ರಜಿತಾ।

ಅ.ವೃ- 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಯಸ್ಯ' ಎಂದರೆ ಅ-ಕಾರ ಸಹಿತ ಯ-ಕಾರ ಎಂದರ್ಥ. 'ಹಲ್'ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿವರಣೆ- 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದುದರ 'ಯ್+ಅ' ರೂಪವಾದ ಸಮುದಾಯದ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಯ್' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ - 'ಯಙ್', ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದವು ಆದ ಮೇಲೆ 'ವಾವ್ರಜ್ಯ' ಎಂದು ಧಾತು ರೂಪ ಹೊಂದಿ ಅದರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಬಂದು, ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆಮಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕೃ' ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್+ಕೃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟ್' 'ಲ'ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ 'ಚಕ್ರೇ' ಎಂದಾಗಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್+ಚಕ್ರೇ= ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾವ್ರಜಿತಾ-'ವ್ರಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕೌಟಿಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' 'ಯಙ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವಾವ್ರಜ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ, ಲುಟ್, ತ, ತಾಸ್, ಇಟ್, ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು 'ಯ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಡಾ' ದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಉಳಿದು ವಾವ್ರಜಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ರೀಕ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 717 ರೀಗೃದುಪಧಸ್ಯ ಚ। (7.4.90)

ವೃತ್ತಿ- ಋದುಪಧಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರೀಕ್ ಆಗಮಃ ಯಜಿ ಯಙ್-

ಲುಕಿಚ। ವರೀವೃತ್ಯತೇ। ವರೀವೃತಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ವರೀವೃತಿತಾ।

ಪ.ಛೇ- ರೀಕ್, ಋದುಪಧಸ್ಯ, ಚ ।

ಅ.ವೃ - 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು , 'ಗುಣೋಃ ಯಜ್ ಲುಕೋಃ' ಯಜ್ ಲುಕೋಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಋ' ಕಾರವನ್ನು ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ರೀಕ್' ಆಗಮವು 'ಯಜ್' ಅಥವಾ 'ಯಜ್ ಲುಕ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವರೀವೃತ್ಯತೇ - ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ವರ್ತತೇ - 'ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಜ್' ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ರೀಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ವರೀವ್ರತ್ಯ' ಎಂದಾಗಿ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಲಟ್,ತ,ಶಪ್ ಏತ್ವಗಳಾಗಿ 'ವರೀವೃತ್ಯತೇ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವರೀಋತಞ್ಚಕ್ರೇ - ಯಜನ್ತವಾದ ವರೀವೃತ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದನ್ತ 'ಕೃ' ವಿನ ಮೇಲೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾಗಿ ವರೀಋತಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವರೀವೃತಿತಾ- ವರೀವೃತ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಯ್' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ವರೀವೃತಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣತ್ವ ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 718 ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿಷು ಚ। (8.4.39)

ವೃತ್ತಿ- ಣತ್ವಂ ನ। ನರೀನೃತ್ಯತೇ, ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ। ಇತಿ ಯಜನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ।

ಅ.ವೃ- 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನ ಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಃ ಮತ್ತು ಣಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಹಾಗೂ 'ನಭಾಭೂಪೂ...' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿಗಣ -ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವವು' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ - ನರೀನೃತ್ಯತೇ - 'ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ನೃತ್ಯತಿ' ಇತಿ-ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನೃತ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಜ್' ಬಂದು 'ಸನ್ಯ ಜೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ರೀಕ್ ಆಗಮ ಬಂದು 'ನರೀನೃತ್ಯ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು,

ಲಟ್,ತ,ಶಪ್,ಪರರೂಪ,ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ನರೀನೃತ್ಯತೇ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ – 'ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗ್ರಹ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಙ್' ಬಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ ಗೃಹ ಎಂದಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ರೀಕ್' ಆಗಮವಾದ ಮೇಲೆ 'ಜರೀಗೃಹ್ಯ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು–ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲಟ್,ತ,ಶಪ್,ಪರರೂಪ,ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇತಿ ಯಙಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(24) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ್ರಕರಣ-25: ಯಙ್ ಲುಗನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 719 ರಿಂದ 720 ವರೆಗೆ)

(ಯಙ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಅನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 719 ಯಙೋಽಚಿ ಚ। (2.4.74)

ವೃತ್ತಿ- ಯಙಃ ಅಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್; ಚ ಕಾರಾತ್ ತಂ ವಿನಾಪಿ ಕ್ವಚಿತ್। ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಮ್ ಅನ್ತರಙ್ಗತ್ವಾತ್ ಆದೌ ಭವತಿ। ತತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಯಙನ್ತತ್ವಾದ್ ದ್ವಿತ್ವಮಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯಮ್। ಧಾತುತ್ವಾತ್ ಲಟ್-ಆದಯಃ (380) 'ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ' ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್। ಚರ್ಕರೀತಮ್ ಚ- ಇತಿ ಅದಾದೌ ಪಾಠಾತ್ ಶಪಃ ಲುಕ್.

ಅ.ವೃ- "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ ಜಿತೋ ಲುಗಣಿಞೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಎಂಬ ಪದವು "ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.- ಯಙಃ, ಅಚಿ, ಚ।

ಅರ್ಥ- ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಙ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಸ್ಥ 'ಚ'ಕಾರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಙ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಙ್ ಲುಕ್ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲುಕ್ ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಮ್ ಅಂತರಂಗತ್ವಾದಾದೌ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಯಙ್-ಲುಕ್ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಹಾಗೂ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಙ್-ಲುಕ್ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಂತರಂಗವಾಗಿದೆ. (ಅಲ್ಪಾಪೇಕ್ಷಮ್ ಅಂತರಂಗಮ್) ಅಲ್ಪ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ (ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ)-ಬಹ್ವಾಪೇಕ್ಷಮ್ ಬಹಿರಂಗಮ್ = ಬಹಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತರಂಗದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಙ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಮೊದಲು ಬಂದು, ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಬಹಿರಂಗ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಅನಂತರ ಬರುತ್ತವೆ."ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್ ಲುಕ್ ಆದರೂ ಅದು ಇರುವಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಯಙ್ ಲುಕ್ ನಿಂದ "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ್ದೇನೆಂದರೆ, ಯಙ್ ಲುಕ್ ಪ್ರಯೋಗವು ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಚರ್ಕರೀ ತಂಚ' ಎಂದು

ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಯಙ್ ಲುಕ್‌ಗೆ' ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿ ಈ ಪದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ಚರ್ಕರೀತ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ "ಅದಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ" ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವು ಬೇರೆ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಯಙ್ ಲುಗನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಪಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 720ಯಙೋ ವಾ। (7.3.94)

ವೃತ್ತಿ- ಯಙ್ಲುಗನ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। (440) "ಭೂ-ಸುವೋ"ರಿತಿ ಗುಣನಿಷೇಧಃ ಯಙ್‌ಲುಕಿ ಭಾಷಾಯಾಂ ನ, 'ಬೋಭೂತು'- ತೇತಿಕ್ತೇ ಇತಿ ಛಂದಸಿ ನಿಪಾತನಾತ್। ಬೋಭವೀತಿ, ಬೋಭೋತಿ। ಬೋಭೂತಃ(606) ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್, ಬೋಭುವತಿ। ಬೋಭುವಾಞ್ಚಕಾರ, ಬೋಭವಾಮಾಸ। ಬೋಭವಿತಾ। ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ। ಬೋಭವೀತು, ಬೋಭೋತು। ಬೋಭೂತಾತ್। ಬೋಭೂತಾಮ್। ಬೋಭುವತು। ಬೋಭೂಹಿ। ಬೋಭವಾನಿ। ಅಬೋಭವೀತ್। ಅಬೋಭೋತ್। ಅಬೋಭೂತಾಮ್। ಅಬೋಭುವುಃ। ಬೋಭೂಯಾತ್। ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್। ಬೋಭೂಯುಃ। ಬೋಭೂಯಾತ್। ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್।ಬೋಭೂಯಾಸುಃ(439)। ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್। (719) ಯಙೋ ವೇತೀಟ್ ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ ವುಕ್। ಅಬೋಭೂವೀತ್, ಅಬೋಭೋತ್, ಅಬೋಭೂತಾಮ್। ಅಬೋಭುವುಃ। ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ'ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನ ಅಭ್ಯಸ್ತಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗು "ಭೂವ ಈಟ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಙ್ ಲುಗನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯಾದ, 'ಪಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವದಾತುಕ ಲಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಬೂಸುವೋಸ್ತಿಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ಗುಣ ನಿಷೇಧವು 'ಯಙ್ ಲುಗನ್ತದ' ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಯಾಕೆಂದರೆ "ದಾಧರ್ತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಬೋಭೂತು-ತೇತಿಕ್ತೇ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಪಾತ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಉದಾ-ಬೋಭವೀತಿ, ಬೋಭೋತಿ - 'ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ಭವತಿ' -ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಭೂ+ಯ(ಯಙ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

"ಯಜೋಽಚಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೇವಲ 'ಭೂ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಙನ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ "ಸನ್ಯಙೋ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಭೂ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ಬೂ+ಭೂ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಗುಣೋ ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ, ಬೋ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲಟ್ , ತಿಪ್, ಶಪ್ ಗಳಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಶಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಈ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ ಬೋ+ಭೋ+ಈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋ+ಭ್+ಅವ್+ಈ+ತಿ= ಬೋಭವೀತಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಟ್ ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ ಬೋಭೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೋತಃ -ಯಙ್-ಲುಗನ್ತ ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲಟ್' ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತಸ್' ಇದು ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಬೋಭೂತಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂವತಿ- ಯಙ್-ಲುಗನ್ತ ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್,ಪ್ರ.ಬ.ಝಿ,ಶಪ್ ಗಳು ಬಂದು ಬೋಭೂ+ಅ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ" ಎಂಬುದರಿಮ್ದ 'ಶಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಬೋಭೂ+ಯಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭೂ+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ' 'ಝಿ' ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಅಚಿ "ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭ್+ಉವ್+ಅತ್+ಇ=ಬೋಭುವತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭವಾಞ್ಚಕಾರ, ಬೋಭವಾಮಾಸ- ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಙ್ ಸೇರಿಸಿ ಆ 'ಯಙ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಯಙನ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ನಂತರ ಅಭ್ಯಾಸಗಳಾಗಿ ಭೂ+ಯ(ಯಙ್) ಭೂ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ ಭೋ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು, ಬೋ+ಭೋ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪುನಃ ಧಾತುತ್ವ ಬಂದು ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬೋ+ಭೋ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಮ್' ಬಂದು ಲಿಟ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಆಗಿ ಬೋ+ಭೋ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬೋ+ಭವ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃಞ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ ತಿಪ್ ಬಂದು ನಂತರ ಣಲ್ ಬಂದು, ಬೋಭವಾಮ್+ಕೃ+ಅ(ಣಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ, ಅತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಶ್ಚುತ್ವ ಗಳು ಬಂದು "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ' ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದು ಬೋಭವಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಉದಾ– ಬೋಭವಾಮಾಸ– 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಬದಲು 'ಅಸ್' ಧಾತುವನ್ನು ಅನುಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಹಿಂದಿನ ರೂಪದಂತೆ ಇದನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಬೋಭವಿತಾ– 'ಬೋಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಲುಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭವಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ– ಬೋಭೂ ಎಂಬ ಯಙ್–ಲುಗನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಲೃಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್,ಸ್ಯ,ಇಟ್ ಗಳಾಗಿ ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 1. ಬೋಭವೀತು – ಬೋಭೂ ಎಂಬ ಯಙ್–ಲುಗನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ತಿಪ್ ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಬೋಭವೀತು ರೂಪವು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 2. ಬೋಭೋತು– ಇಲ್ಲಿ 'ಈಟ್' ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ ಕೇವಲ ಗುಣವಾಗಿಯೇ ಬೋಭೋತು ರೂಪವು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 3. ಬೋಭೂತಾತ್– ತಾತಙ್ ಇದು ಙಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ದೀರ್ಘ 'ಊ' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿದೆ ಹೀಗೆ ಬೋಭೂತಾತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂತಾಮ್– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನವು ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ಗುಣ ಬಾರದೇ ಬೋಭೂತಾಮ್ ರೂಪ ಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭುವತು– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ಗೆ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, ಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಝ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ "ಏರುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭುವತು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಹಿ– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ , ಮ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಹಿ' ಇದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಾರದೆ ಬೋಭೂಹಿ– ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭವಾನಿ– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಉ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಇದು ಪಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಂದು 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ನಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭವಾನಿ– ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭವೀತ್ – ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ ಹಲಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ತಿಪ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು

'ಈಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು ಅಬೋಭವೀತ್, ಅಬೋಭೂತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಈಟ್' ಆಗಮವುಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಅವ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭೂತಾಮ್– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್ ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ತಸ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ತಾಮ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಬೋಭೂತಾಮ್ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭುವುಃ– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಙ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಝಿ' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಉವಙ್ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಝಿ' ಗೆ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ ವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಬೋಭುವುಃ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಯಾತ್– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ವಿ.ಲಿ. ಪ್ರ.ಪು.ಏ. ವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಾದಿಯಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ ಶಪ್–ಲುಕ್ ಆಗಿ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಸ್' ಗೆ "ಲಿಙಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಬೋಭೂಯಾತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್– ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ವಿ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಲುಕ್ ಆಗಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಸ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತಸ್' ಗೆ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಯುಃ– ವಿ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭೂಯುಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಯಾತ್– ಆ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಇದು ಪಿತ್ತಾದರೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುವುದರಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬೋಭೂಯಾತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಬೋಭೂಯಾಸುಃ – ಆ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಲಿಙಃ-ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೇ ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಬೋಭೂಯಾಸುಃ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭೂವೀತ್ – ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯತವು ಬಂದು ಭೂ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಲುಕ್ ಆಗಿ ಭೂ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಙನ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಬೊ+ಭೋ= ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಬಂದು, ಬೋ+ಭೋ+ಲ್= ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಹಾಗೂ ಅಡಾಗಮಗಳು ಬಂದು ಅಬೋ+ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ತಿಪ್' ನ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಚ್ಲಿ ಹಾಗು ಸಿಚ್ ಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಅಬೋ+ಭೂ+ಸಿಚ್+ತ ಎಂಇದ್ದಾಗ, "ಗತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಬೋ+ಭೂ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಬೋ+ಭೂ+ಈ+ ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಭುವೋ ವುಗ್ ಲುಙ್‌ಲಿಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ವುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಬೊ+ಭೂ+ವ್+ಈ+ತ್=ಅಬೋಭೂವೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭೋತ್–ಈಟ್ ಆಗಮವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರತ್ವವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವುಕ್ ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ಗುಣವಾಗಿ ಅಬೋಭೋತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋ ಭೂತಾಮ್– ಈ 'ಲುಙ್' 'ಲ' ಕಾರದ ರೂಪವು 'ಲಙ್' ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿ ವಚನದಂತೆಯೇ ಅಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭೂವುಃ– ಲುಙ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ'ಗೆ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ ವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಭುವೋವುಗ್ ಲುಙ್ ಲಿಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವುಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಬೋಭೂವುಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್– ಲೃಙ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮ, ಗುಣ, ಇಡಾಗಮ ಮತ್ತು ಅವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇತಿ ಯಙ್-ಲುಙನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(25) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

॥ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಙ್ ಲುಗನ್ತ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು ॥

***

ಪ್ರಕರಣ-26: ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 721 ರಿಂದ 730 ವರೆಗೆ)

('ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 721 ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್। (3.1.8)

ವೃತ್ತಿ- ಇಷಿಕರ್ಮಣ ಏಷಿತುಃ ಸಂಬಧಿನಃ ಸುಬನ್ತಾದಿಚ್ಛಾಯಾಮರ್ಥೇ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ – 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ', 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸುಬಂತವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

('ಸುಪ್'ಗೆ ಲುಕ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 722 – ಸುಪೋ ಧಾತು-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ। (2.4.71)

ವೃತ್ತಿ- ಏತಯೋಃ ಅವಯವಸ್ಯ ಸುಪಃ ಲುಕ್।

ಅ.ವೃ-'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತೋಯೂನಿಲುಗಣಿಞೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಧಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯವದ 'ಸುಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬರುತ್ತದೆ.

(ಈತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 723- ಕ್ಯಚಿ ಚ।(7.4.33)

ವೃತ್ತಿ- ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಈಃ।ಆತ್ಮನಃ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ।

ಅ.ವೃ- 'ಅಸ್ಯಚ್ವೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಈಘ್ರಾಧ್ಮೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಅ'ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಆತ್ಮನಃ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ – ಪುತ್ರೀಯತಿ = ತನಗೆ ಮಗನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ

'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಯ(ಕ್ಯಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು 'ಅಮ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಮ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪುತ್ರ+ಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ್ಯಚಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ'ಕಾರವು ಬಂದು ಪುತ್ರೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಟ್ ಪ್ರ.ಪು. ಏ.ವ. ದಲ್ಲಿ ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದು, ಪುತ್ರೀಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ್ಯಚ್'ನ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೂ ಹಾಗು 'ಶಪ್'ನ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವಾಗಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 724 – ನಃ ಕ್ಯೇ।(1.4.15)

ವೃತ್ತಿ– ಕ್ಯಚಿ ಕ್ಯಙಿ ಚ ನಾತ್ಮಮೇವ ಪದಂ ನಾನ್ಯತ್। ನಲೋಪಃ। ರಾಜೀಯತಿ। ನಾನ್ತಮೇವೇತಿ ಕಿಮ್? ವಾಚ್ಯತಿ(612) ಹಲಿ ಚ। ಗೀರ್ಯತಿ। ಪೂರ್ಯತಿ। ಧಾತೋರಿತ್ಯೇವ। ನೇಹ– ದಿವಮಿಚ್ಛತಿ। ದಿವ್ಯತಿ।

ಅ.ವೃ –"ಸುಪ್ ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಕ್ಯಚ್', 'ಕ್ಯಙ್', 'ಕ್ಯಶ್' ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ನ' ಕಾರಾಂತಕ್ಕೇನೆ ಪದ–ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ.

ಉದಾ – ರಾಜೀಯತಿ – ರಾಜಾನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ = ತನಗೆ ರಾಜನನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯ(ಕ್ಯಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು–ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, "ಸುಪೊಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಮ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜನ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಾಜನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ

ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಕ್ಯಚಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ರಾಜೀಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಕ್ಯಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದು ರಾಜೀಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ರಾಜೀಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಂತಮೇವ ಇತಿ ಕಿಮ್? ನಾಂತವಾದುದ್ದಕ್ಕೇನೇ ಪದ–ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ ವಾಚ್ಯತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮನಃ ವಾಚಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವಾಚ್+ಅಮ್+ಯ(ಕ್ಯಚ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ವಾಚ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ನಾಂತವಾಗದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರದ್ದರಿಂದ 'ಚ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಹಾಗು ಜಶ್ತ್ವಗಳು ಬಾರದೇ

ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಗಳು ಬಂದು ಪರರೂಪವಾಗಿ 'ವಾಚ್ಯತಿ' ಎಂದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗೀರ್ಯತಿ, ಪೂರ್ಯತಿ - 'ಗಿರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಅಥವಾ 'ಪುರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಗಿರ್+ಅಮ್, ಮತ್ತು ಪುರ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಸುಬಂತಗಳಿಗೆ 'ಕ್ಯಚ್' ಬಂದು ಗಿರ್+ಅಮ್+ಯ, ಪುರ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಿರ್+ಯ, ಪೂರ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಇ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಧೀರ್ಘವಾಗಿ ಗಿರ್+ಯ, ಪೂರ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದು ಗೀರ್+ಯ್+ಅ+ತಿ, ಪೂರ್+ಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪವು ಬಂದು ಗೀರ್ಯತಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ದಿವ್ಯತಿ- ದಿವಂ ಇಚ್ಛತಿ ಇತಿ ದಿವ್ಯತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಹಲಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಮತ್ತು 'ವ್' ಅಂತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ರೇಫ ಮತ್ತು ವ್-ಕಾರಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. 'ಗೄ ನಿಗರಣೇ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿ "ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇರ್ ಬಂದು ಗಿರ್ ಎಂದಾಗಿ ಮತ್ತು 'ಪೄ ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಉದೋಷ್ಠಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ "ಉರಣ್ ರಪರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುರ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ "ಹಲಿಚ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀವ್ಯತಿ' ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ದಿವ್ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ.

(ಕ್ಯಚ್ ಮತ್ತು ಕ್ಯಙ್ ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 725 ಕ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ। (6.4.50)

ವೃತ್ತಿ- ಹಲಃ ಪರಯೋಃ ಕ್ಯಚ್ಕ್ಯಙೋರ್ಲೋಪೋವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ। ಅತೋ ಲೋಪಃ।ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ। ಸಮಿಧಿತಾ, ಸಮಿಧ್ಯಿತಾ।

ಅ. ವೃ - "ಯಸ್ಯ ಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆರ್ಧ ಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಹಲ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚ್ ಮತ್ತು ಕ್ಯಙ್ ಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- "ಯಸ್ಯಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬುದರ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಕ್ಯಚ್' ಮತ್ತು 'ಕ್ಯಙ್' ಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅತೋಲೋಪಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ 'ಅ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಆ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪದ ಗುಣ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಆಗ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಲಘು ಅಕ್ಷರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಸಮಿಧಿತಾ–'ಸಮಿಧಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸಮಿಧ್+ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ನಂತರ 'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಮಿಧ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸಮಿಧ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ ಕ್ಯಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಟ್, ತಿಪ್, ಡಾ, ತಾಸ್, ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ 'ಯ್' ದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಅತೋಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸಮಿಧ್ +ಇ+ತ್+ಆ=ಸಮಿಧಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕಾಮ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 726 ಕಾಮ್ಯಚ್ಚ। (3.1.9)

ವೃತ್ತಿ– ಉಕ್ತ ವಿಷಯೇ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್। ಪುತ್ರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ– ಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯತಿ। ಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯಿತಾ।

ಪ.ಛೇ – ಕಾಮ್ಯಚ್, ಚ।

ಅ.ವೃ – "ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಃ' ಮತ್ತು 'ಆತ್ಮನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ, ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕಾಮ್ಯಚ್(ಕಾಮ್ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ – 'ಪುತ್ರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ 'ಕಾಮ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಕಾಮ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಕಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರತ್ರ+ಕಾಮ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಕಾಮ್ಯ+ಅ+ತಿ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ-'ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ' ಎಂಬ ನಾಮಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್, ತಿಪ್, ಡಾ, ತಾಸ್ ಮತ್ತು ಇಟ್‌ಗಳು ಬಂದು ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 727 ಉಪಮಾನಾದಾಚಾರೇ। (3.1.10)

ವೃತ್ತಿ- ಉಪಮಾನಾತ್ ಕರ್ಮಣಃ ಸುಬನ್ತಾದಾಚಾರೇಽರ್ಥೇ ಕ್ಯಚ್। ಪುತ್ರಮಿವಾಚರತಿ- ಪುತ್ರೀಯತಿ ಛಾತ್ರಮ್। ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ದ್ವಿಜಮ್। (ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ)। (274) ಅತೋ ಗುಣೇ। ಕೃಷ್ಣ ಇವ ಆಚರತಿ ಕೃಷ್ಣತಿ। ಸ್ವ ಇವಾಚರತಿ ಸ್ವತಿ। ಸಸ್ವೌ

ಪ.ಛೇ - ಉಪಮಾನಾತ್, ಆಚಾರೇ ।

ಅ.ವೃ - 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಃ' ಮತ್ತು 'ಕ್ಯಚ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಮತ್ತು "ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ ಮತ್ತು 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಉಪಮಾನವಾಚಕ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಕ ಸುಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಯಚ್'(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪುತ್ರೀಯತಿ-ಛಾತ್ರಂ ಪುತ್ರಮಿವ ಆಚರತಿ ಇತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾನ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಪುತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಯಚ್' (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ, 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಪುತ್ರ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಈ'ತ್ವ ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಈ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ 'ಪುತ್ರೀಯತಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ದ್ವಿಜಮ್ - ದ್ವಿಜಂ ವಿಷ್ಣುಮಿವ ಆಚರತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಷ್ಣು+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ವಿಷ್ಣು+ಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗಿ 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ವಿಷ್ಣೂಯತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಸರ್ವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ।

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ- ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮುಂದೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಸರ್ವಾಪಹಾರಿ' ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಕೃಷ್ಣತಿ– ಕೃಷ್ಣ ಇವ ಆಚರತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ+ಸು ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದು ಲೋಪವಾದನಂತರ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು ಕೃಷ್ಣ್+ಅ+ತಿ= 'ಕೃಷ್ಣತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ_ ಸ್ವತಿ– ಕೃಷ್ಣತಿ ರೂಪದಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಸ್ವೌ – 'ಕ್ವಿ'ಬಂತ 'ಸ್ವ' ನಾಮಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್, ಪ್ರ.ಪು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ಣಲ್" ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಶಪ್' ಬಂದು, ಸ್ವ+ಅ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಸ+ಸ್ವ+ಅ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸ+ಸ್ವ+ಆ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಆತ ಔ ಣಲಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾಶದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸಸ್ವೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 728 – ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ । (6.4.15)

ವೃತ್ತಿ– ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಚ ಕ್ಙಿತಿ। ಇದಮಿವಾಚರತಿ= ಇದಾಮತಿ।ರಾಜೇವ= ರಾಜಾನತಿ। ಪನ್ಥಾ ಇವ = ಪಥೀನತಿ।

ಅ.ವೃ– "ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಢ್ರಲೋಪೇಪೂರ್ವಸ್ಯದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಕ್ವಿಪ್ ಹಾಗು ಝಲಾದಿಯಾದ, ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇದಾಮತಿ–ಇದಮಿವ ಆಚರತಿ ಇತಿ (ಇದರಂತೆ ಆಚರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ 'ಇದಮ್' ಪ್ರಾದಿಪದಿಕದಿಂದ ಮುಂದೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಇದಾಮ್+ಕ್ವಿಪ್' ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೇವಲ ಇದಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಧಾತು–ಸಂಜ್ಞೆ, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದು, ಇದಾಮ್+ಅ+ತಿ= ಇದಾಮತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜಾನತಿ–ರಾಜಾ ಇವ ಆಚರತಿ ಇತಿ= ರಾಜನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ರಾಜನ್' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಮುಂದೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ರಾಜಾನ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದು ರಾಜಾನ್+ಅ+ತಿ=ರಾಜಾನತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ.

ಉದಾ- ಪಥೀನತಿ-ಪಂಥಾ ಇವ ಆಚರತಿ-ಮಾರ್ಗದಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮಾರ್ಗವು ಹೇಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

('ಕ್ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 729 - ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮಣೇ। (3.1.14)

ವೃತ್ತಿ- ಚತುರ್ಥ್ಯನ್ತಾತ್ ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದಾತ್ ಉತ್ಸಾಹೇ ಅರ್ಥೇ ಕ್ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್। ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ= ಕಷ್ಟಾಯತೆ। ಪಾಪಂ ಕರ್ತುಮುತ್ಸಹತೇ= ಇತ್ಯರ್ಥಃ॥

ಅ.ವೃ - 'ಕರ್ತುಃ ಕ್ಯಙ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಯಙ್' ಎಂಬ ಪದವು 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮೇಣ ಎಂದರೆ (ಉತ್ಸಾಹ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಷ್ಟಾಯತೇ - ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ - ಕಷ್ಟ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಪ ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ರಮಣ ಎಂದರೆ ಉತ್ಸಾಹ. (ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉತ್ಸಾಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಕ್ಯಙ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಷ್ಟ+ಙೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ 'ಸುಪ್' ಲೋಪಗಳಾಗಿ ಕಷ್ಟ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತು- ಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕಷ್ಟಾ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದು ಙಿದನ್ತ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್, ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ತ, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು, 'ಟಿ'ಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ಕಷ್ಟಾ+ಯ+ಅ+ತ್+ಏ= ಕಷ್ಟಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 730- ಶಬ್ದ-ವೈರ-ಕಲಹಾಭ್ರ-ಕಣವ-ಮೇಘೇಭ್ಯಃ ಕರಣೇ। (3.1.17)

ವೃತ್ತಿ-ಏಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಕರೋತ್ಯರ್ಥೇ ಕ್ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್। ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ=ಶಬ್ದಾಯತೇ। ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಷ್ಟೇ ಇತಿ ಣಿಚ್। (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಬಹುಲಮಿಷ್ಠವಚ್ಚ। = ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್, ಇಷ್ಠೇ ಯಥಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಪುಂವದ್ಭಾವ- ರಭಾವ-ಟಿಲೋಪ-ವಿನ್ಮತುಬ್ಲೋಪ-ಯಣಾದಿಲೋಪ-ಪ್ರ-ಸ್ಥ-ಸ್ಫಾದ್ಯಾದೇಶ-ಭಸಂಜ್ಞಾಃ ತದ್ವಾರಣೌ ಅಪಿ ಸ್ಯುಃ। ಇತ್ಯಲ್ಲೋಪಃ ಘಟಂ ಕರೋತ್ಯಾಚಷ್ಟೇ ವಾ ಘಟಯತಿ।

ಪ. ಛೇ- ಶಬ್ದ-ವೈರ-ಕಲಹಾಭ್ರ-ಕಣವ-ಮೇಘೇಭ್ಯಃ, ಕರಣೇ।

ಅ.ವೃ-'ಕರ್ಮಣೋರೋಮಂತ ತಪೋಭ್ಯಾಮ್ವರ್ತಿಚರೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಎಂದು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 'ಕರ್ತುಃ ಕ್ಯಙ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ

ಕ್ಯಜ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದ, ವೈರ, ಕಲಹ, ಅಭ್ರ, ಕಣ್ವ, ಮೇಘ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಯಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಶಬ್ದಾಯತೇ – ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಯಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಬ್ದ+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು–ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸುಪ್–ಲೋಪವಾಗಿ ಶಬ್ದ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಶಬ್ದಾ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟ್, ತ, ಶಪ್, ಬಂದು, 'ಟಿ'ಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ನಂತರ ಪರರೂಪವಾಗಿ ಶಬ್ದಾ+ಯ+ಅ+ತ್+ಏ= ಶಬ್ದಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ವೈರಾಯತೇ, ಕಲಹಾಯತೇ, ಅಭ್ರಾಯತೇ, ಕಣ್ವಾಯತೇ, ಮೇಘಾಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಣಸೂತ್ರಮ್–ತತ್ ಕರೋತಿ=ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ತದ್ ಆಚಷ್ಟೇ=ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಣಸೂತ್ರಮ್–ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಇಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಇಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ, ರಭಾವ, ಟಿಲೋಪ, ವಿನ್ ಮತ್ತು ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪ, ಯಣಾದಿಲೋಪ, ಪ್ರ–ಸ್ಥ–ಸ್ಥ–ಆದಿ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಭ ಸಂಜ್ಞಾಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಘಟಯತಿ – ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಅಥವಾ ಘಟಂ ಆಚಷ್ಟೇ (ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತ ಗಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಘಟ+ಅಮ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ' ಧಾತು–ಸಂಜ್ಞೆ, ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾಗಿ ಘಟ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಣಿಚ್'ಗೆ ಇಷ್ಠವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಟ'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಘ್ಟ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಃ ಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಗುಣ, 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಘಟ್+ಏ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಘಟ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ= ಘಟಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ಇತಿ ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣಮ್॥

॥ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ (26) ಮುಗಿಯಿತು॥

ಪ್ರಕರಣ 27: ಕಣ್ಡ್ವಾದಯ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 731)

(ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 731- ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್। (3.1.27)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯೋ ಧಾತುಭ್ಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಯಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ। ಕಂಡೂದಞ್ಗಾತ್ರ ವಿಘರ್ಷಣೇ॥ ಕಂಡೂಯತಿ, ಕಂಡೂಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ಇತಿ ಕಂಡ್ವಾದಯಃ॥

ಅ.ವೃ- "ಧಾತೋಃ ಏಕಾಚಃ ಹಲಾದೇ ಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೆ ಯಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಧಾತುಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: 'ಕಣ್ಡೂಞ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು – ಕಣ್ಡೂಞ್- ಗಾತ್ರ ವಿಘರ್ಷಣೇ-(ತುರಿಸುವುದು ಎಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)

ಗಣ ಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಕಣ್ಡೂ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ನಿರ್ದೇಶವು ಮಾಡಲಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ಅರ್ಥ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ- ಕಂಡೂಯತಿ/ಕಂಡೂಯತೇ- ಕಣ್ಡ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ ಇದೆ. 'ಯಕ್' ಪ್ರತಯ್ಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗುವುದರಿಂದ ಕಣ್ಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಕಿತ್'ಗೆ ಇರುವ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದ ಫಲವು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಕಣ್ಡೂಞ್' ನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಊ'ಕಾರಾಂತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇದು ಕೇವಲ ಧಾತುವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದಾಗಿದ್ದರೆ, ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿ ಇದ್ದಾಗಲೂ 'ಯಕ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ, 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತುವು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಲಟ್, ತಿಪ್ ಅಥವಾ ತ, ಶಪ್ ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ಕಣ್ಡೂ+ಯ್+ಅ+ತಿ=ಕಣ್ಡೂಯತಿ ಅಥವಾ ಕಣ್ಡೂ+ ಯ್+ಅ+ತ್+ಏ=ಕಣ್ಡೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು-

ಲಿಟ್- ಕಣ್ಡೂಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಲುಟ್- ಕಣ್ಡೂಯಿತಾ, ಲೃಟ್- ಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತಿ, ಲೋಟ್- ಕಣ್ಡೂಯತು,ಲಙ್- ಅಕಣ್ಡೂಯತ್, ವಿ.ಲಿ- ಕಣ್ಡೂಯೇತ್, ಆ.ಲಿ-

ಕಣ್ಡೂಯ್ಯಾತ್, ಲುಙ್-ಅಕಣ್ಡೂಯೀತ್,ಲೃಙ್-ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತ್

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-

ಲಿಟ್-ಕಣ್ಡೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಲುಟ್-ಕಣ್ಡೂಯಿತಾ, ಲೃಟ್-ಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತೇ, ಲೋಟ್-ಕಣ್ಡೂಯತಾಮ್, ಲಙ್-ಅಕಣ್ಡೂಯತ, ವಿ.ಲಿ-ಕಣ್ಡೂಯೇತ, ಆ.ಲಿ- ಕಣ್ಡೂಯಿಷೀಷ್ಟ, ಲುಙ್-ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಟ ಲೃಙ್- ಅಕಂಡೂಯೀಷತ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಣ್ಡ್ವಾದಿ ಪ್ರಕರಣವು 27ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-28: ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 732 ರಿಂದ 745 ವರೆಗೆ)

(ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 732 ಕರ್ತರಿ ಕರ್ಮ-ವ್ಯತಿಹಾರೇ। (1.3.14)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಕರ್ತರಿ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್। ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ= ಅನ್ಯಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಂ ಲವನಂ ಕರೋತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ।

ಅ. ವೃ- "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಿ' ಮತ್ತು 'ಅತಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವು ಕ್ರಿಯೆಯ ಅದಲು-ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅದಲು-ಬದಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ (ಧಾತು)ವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯ ನಂತರ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಧಾತು. 1. ಲೂಞ್-ಛೇದನೆ- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವ್ಯತಿಲುನೀತೆ- ಶೂದ್ರನು ಮಾಡುವ ಕತ್ತರಿಸುವ (ಕೊಯ್ಯುವ) ಕೆಲಸವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ. ಒಬ್ಬನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನುಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮಾಡುವುದೇ 'ಕ್ರಿಯಾ ವಿನಿಮಯ'. ವಿ+ಅತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ಲೂಞ್- ಛೇದನೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ,ತ, ಶ್ನಾ(ಅ) ಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಬಂದು 'ಟೀ' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು, ವಿ+ಅತಿ+ಲೂ+ನ್+ಈ+ತ್+ಏ= ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ವಾದೀನಾಮ್ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ 'ಲು' ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 733- ನ ಗತಿ-ಹಿಂಸಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ (1.3.15)

ವೃತ್ತಿ- ವ್ಯತಿಗಚ್ಛನ್ತಿ। ವ್ಯತಿಘ್ನನ್ತಿ।

ಅ.ವೃ.- "ಕರ್ತರಿಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ಎಂಬ ಪದವು "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ಮ-ವ್ಯತಿಹಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಗತಿ ಮತ್ತು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರಿದಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲಾ. ಇದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ. 1. ವ್ಯತಿಗಚ್ಛಂತಿ- ಒಬ್ಬನ ಬದಲು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರವಿದೆ ಆದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– 2. ವ್ಯತಿಘ್ನಂತಿ– ಒಬ್ಬನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಎರಡೂಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬಂದಿದೆ.

(ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 734 ನೇರ್ವಿಶಃ। (1.3.17)

ವೃತ್ತಿ– ನಿವಿಶತೇ।

ಅ. ವೃ.– "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.– ನೇಃ, ವಿಶಃ।

ಅರ್ಥ– 'ನಿ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ವಿಶ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ ಧಾತು ತುದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. 'ನಿ' ಉಪಸರ್ಗದಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ನಿವಿಶತೇ– ನಿ+ವಿಶ್+ಅ+ತ್+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ನಿವಿಶತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ರೀಧಾತುವಿಗೆಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ– 735– ಪರಿ–ವ್ಯವೇಭ್ಯಃ ಕ್ರಿಯಃ। (1.3.18)

ವೃತ್ತಿ– ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ವಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ಅವಕ್ರೀಣೀತೆ।

ಅ.ವೃ.– "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವುಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.– ಪರಿ–ವಿ– ಅವೇಭ್ಯಃ, ಕ್ರಿಯಃ ।

ಅರ್ಥ– ಪರಿ, ವಿ ಮತ್ತು ಅವ – ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಕ್ರೀ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು– ಡುಕ್ರೀಞ್ ದ್ರವ್ಯ ವಿನಿಮಯೇ–(ದ್ರವ್ಯಅಥವಾ ಹಣವನ್ನುಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ)– ಎಂಬ ಧಾತುವು ಞಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯ–ಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿನ ಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬಾರದೇ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ. ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ– ಪರಿ+ಕ್ರೀ+ನ್+ಈ+ತ್+ಏ= ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ ಎಂದು ಲಟ್ ಪ್ರ.ಪು. ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರೀಣೀತೇ, ಅವಕ್ರೀಣೀತೇ ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ರೂಪದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು

(ಜಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 736 ವಿ-ಪರಾಭ್ಯಾಂ ಜೇಃ। (1.3.19)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಜಯತೇ। ಪರಾಜಯತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ವಿ ಮತ್ತು ಪರಾ ಎಂಬ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಉಪಸರ್ಗದಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿದ 'ಜಿ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ವಿಜಯತೇ-(ವಿ+ಜ್+ಅಯ್+ಅ+ತ್+ಏ= ವಿಜಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ).

ಉದಾ-2. ಪರಾಜಯತೇ- ಲಟ್, ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಇದರ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ(ಸೋಲುತ್ತಾನೆ).

"ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ 'ಜಿ' ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಆಗಿರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿ ಗೆಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 737 ಸಮ್-ಅವ-ಪ್ರ-ವಿ-ಭ್ಯಃ ಸ್ಥಃ। (1.3.22)

ವೃತ್ತಿ-ಸನ್ತಿಷ್ಠತೇ।ಅವತಿಷ್ಠತೇ।ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ।ವಿಥಿಷ್ಠತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.- ಸಮ್-ಅವ-ಪ್ರ-ವಿ-ಭ್ಯಃ-ಸ್ಥಃ।

ಅರ್ಥ- ಸಮ್, ಅವ, ಪ್ರ ಮತ್ತು ವಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸ್ಥಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಸಂತಿಷ್ಠತೇ- (ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತನೆ ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ). 'ಸಮ್' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಸ್ಥಾ-ಗತಿ ನಿವೃತ್ತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ್ರ.ಪು. ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಸಮ್+(ಸ್ಥಾ)ತಿಷ್ಟ್+ಅ+ತ್+ಏ= ಸಂತಿಷ್ಠತೇ ಎಂದುರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಅವತಿಷ್ಠತೇ-(ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆಅಥವಾ ಪ್ರತೀಕ್ಷ್ಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ)

ಉದಾ-3 ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ- (ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ)

ವಿತಿಷ್ಠತೇ-(ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ) ಈ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಜ್ಞಾಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 738 ಅಪಹ್ನವೇ ಜ್ಞಃ । (1.3.44)

ವೃತ್ತಿ– ಶತಮಪಜಾನೀತೇ– ಅಪಲಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ॥

ಅ.ವ್ಯ.– " ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಇಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ 'ಅಪ' ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ 'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾದರೂ ಮರೆಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿದಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶತಮಪಜಾನೀತೇ– ಅಪಲಪತಿಇತ್ಯರ್ಥಃ (ಸಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಾಲ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಮರೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ).

(ಅಕರ್ಮಕ 'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ– 739 ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಚ॥ (1.3.45)

ವೃತ್ತಿ– ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೆ – ಸರ್ಪಿಷೋಪಾಯೇನ ಪ್ರವತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ॥

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅಪಹ್ನವೇ ಜ್ಞಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಞಃ' ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ– ಅಕರ್ಮಕಾತ್, ಚ ।

ಅರ್ಥ– ಅಕರ್ಮಕ 'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ–ಸರ್ಪಿಷೋ ಉಪಾಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ (ತುಪ್ಪದ ವಾಸನೆಯ ಆಕರ್ಷಣದಿಂದ ಊಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.) ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದು ಅಕರ್ಮಕ ವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಸರ್ಪಿಷಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು "ಜ್ಞೋऽವಿದರ್ಥಸ್ಯಕರಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. 'ಜ್ಞಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾವಾಗ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕರಣವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿಇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಪಿಷಾಉಪಾಯೇನ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರ ಬದಲು ಸರ್ಪಿಷೋಜಾನೀತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

(ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 740 ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್। (1.3.53)

ವೃತ್ತಿ- ಧರ್ಮಮುಚ್ಚರತೇ - ಉಲ್ಲಙ್ಘ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ॥

ಅ.ವ್ಯ.-"ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.-ಉದಃ, ಚರಃ, ಸಕರ್ಮಕಾತ್। ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಉತ್' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಸಕರ್ಮಕವಾದ ಚರ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಧರ್ಮಮುಚ್ಚರತೇ- ಉಲ್ಲಂಘ್ಯಗಚ್ಛತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ - (ಧರ್ಮವನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ).

ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಚರಗತೌ-ಭಕ್ಷಣೇ ಚ ಎಂದು ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ 'ಉತ್' ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

(ಚರಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 741 ಸಮಸ್ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್। (1.3.54)

ವೃತ್ತಿ- ರಥೇನ ಸಞ್ಚರತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರಃ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.- ಸಮಃ, ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್।

ಅರ್ಥ- 'ಸಮ್' ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚರ್ ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದಿಂದಕೂಡಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಥೇನ ಸಂಚರತೇ- ರಥದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರದಿದ್ದರೆ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಬರುತ್ತದೆ.

(ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 742 ದಾಣಶ್ಚ ಸಾ ಚೇಚ್ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ। (1.3.55)

ವೃತ್ತಿ- ಸಂಪೂರ್ವಾದ್ದಾಣಃ ತೃತೀಯಾನ್ತೇನ ಯುಕ್ತಾತ್ ಉಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್, ತೃತೀಯಾ ಚೇತ್ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ। ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಸಮಸ್ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಹಾಗೂ "ಅನುದಾತ್ತ

ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.– ದಾಣಃ, ಚ, ಸಾ, ಚೇತ್, ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ।

ಅರ್ಥ– ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ದಾಣ್ ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದಿಂದಕೂಡಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದವು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನುಕೊಡುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ.

ಉದಾ–ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ– (ಕಾಮುಕ ಪುರುಷನು ದಾಸಿಯಿಂದ (ದಾಸಿಗೆ) ಕೊಡುತ್ತನೆ.) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಈ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಯೋಗವು ದಾಣ್ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಆಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ– ಅಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರೇ ದಾಣಃ ಪ್ರಯೋಗೇ 'ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಾ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ದಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದವು ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕಾಮುಕನು ದಾಸಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಅಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ, ಮತ್ತು ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕ 'ದಾಣ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ. ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಚ್ಛ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

(ಸನ್ನಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 743 ಪೂರ್ವವತ್ ಸನಃ। (1.3.62)

ವೃತ್ತಿ– ಸನಃ ಪೂರ್ವೋ ಯೋ ಧಾತುಃ ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಸನ್ನಂತಾತ್ ಅಪಿ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್। ಏದಿಧಿಷತೇ।

ಅ.ವೃ.–"ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ. ಏದಿಧಿಷತೇ– ಏಧಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಏಧ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಏಧ್+ಇ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸನ್ಯಜೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯ ಏಕಾಚ್ 'ಧಿ' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಏಧಿ+ಧಿ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಏದಿಧಿ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು–ಸಂಜ್ಞೆ, ಲಟ್. ತ, ಶಪ್,ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವ, ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ಏದಿಧಿಸ+ಅ+ತ್+ಏ = ಏದಿಧಿಸತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಏದಿಧಿಷತೇ ಎಂದುರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 744 ಹಲನ್ತಾಚ್ಚ। (1.2.10)

ವೃತ್ತಿ- ಇಕ್ ಸಮೀಪಾತ್ ಹಲಃ ಪರೋ ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್। ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ।

ಅ.ವೃ.- "ಇಕೋ ಝಲ್" ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ರುದವಿದ ಮುಷಗ್ರಹಿಸ್ವಪಿ ಪ್ರಚ್ಛಃ ಸಂಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಎಂಬ ಪದವು "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ. ಛೇ – ಹಲನ್ತಾತ್, ಚ।

ಅರ್ಥ- ಇಕ್ ಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ಗಿಂತ ಪರವಾದ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಸನ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ- ನಿವೇಷ್ಟುಮಿಚ್ಛತಿ= (ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ) ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ನಿ' ಪೂರ್ವಕ ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಿ+ವಿಶ್+ಸ(ಸನ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘುಪದಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ, "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇऽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮದ ನಿಷೇಧವೂ ಬಂದು "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ ...." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಗೆ 'ಷ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾಗಿ ನಿ+ವಿಶ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಸನ್ ನ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಗಳು 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ನಿ+ವಿಕ್ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ, ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ನಿ+ವಿಕ್ಷ+ವಿಕ್ಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯವಾಗಿ ನಿ+ವಿ+ವಿಕ್ಷ= ಎಂದಿರುವಾಗ, ಲಟ್, ತ, ಶಪ್ ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ನಿ+ವಿ+ವಿಕ್ಷ+ಅ+ತ್+ಏ= ನಿವಿವೀಕ್ಷತೇ ಎಂದುರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-745 ಗನ್ಧನಾऽವಕ್ಷೇಪಣ-ಸೇದನ-ಸಾಹಸಿಕ್ಯ-ಪ್ರತಿಯತ್ನ ಪ್ರಕಥನೋಪಯೋಗೇಷು ಕೃಞಃ। (1.3.32)

ವೃತ್ತಿ-ಗನ್ಧನಂ-ಸೂಚನಮ್। ಉತ್ಕುರುತೇ-ಸೂಚಯತೀತ್ಯರ್ಥ। 'ಅವಕ್ಷೇಪಣಮ್-ಭರ್ತ್ಸನಮ್।ಶ್ಯೇನೋ ವಾರ್ತಿಕಾಮ್ ಉದಾಕುರುತೇ-ಭರ್ತ್ಸಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ। ಹರಿಮ್ ಉಪಕುರುತೇ-ಸೇವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ।ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ- ತೇಷು ಸಹಸಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ। ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ- ಗುಣಮಾಧತ್ತೇ। ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ-ಕಥಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ। ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ- ಧರ್ಮಾರ್ಥಂ ವಿನಿಯುಙ್ತೇ। ಏಷುಕಿಮ್-ಕಟಂ ಕರೋತಿ। (672) ಭುಜೋऽನವನೇ। ಓದನಂ ಭುಙ್ತೇ। ಅನವನೇ ಕಿಮ್-ಭುನಕ್ತಿ। ಇತಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ। ॥ಇತಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(28) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ.ಛೇ.-ಗಂಧನ-ಅವಕ್ಷೇಪಣ-ಸೇವನ-ಸಾಹಸಿಕ್ಯ-ಪ್ರತಿಯತ್ನ-ಕಥನ-

ಉಪಯೋಗೇಷು ಕೃಞಃ ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಗಂಧನ(ಸೂಚನೆ– ಮತ್ತೊಬ್ಬರದೋಷವನ್ನುಎತ್ತಿತೋರಿಸುವುದು) ಅವಕ್ಷೇಪಣ (ಹೆದರಿಸುವುದು) ಸೇವನ (ಸೇವಿಸುವುದು)ಸಾಹಸಿಕ್ಯ(ಸಹಸಾ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು) ಪ್ರತಿಯತ್ನ (ಇಲ್ಲದಿರುವಗುಣವನ್ನುಉಂಟುಮಾಡುವುದು) ಕಥನ(ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು) ಮತ್ತು ಉಪಯೋಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1. ಉತ್ಕುರುತೇ– ಪರರದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉತ್– ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 2. ಶ್ಯೇನೋ ವಾರ್ತಿಕಾಮ್ ಉದಾಕುರುತೇ– (ಹದ್ದು ಪಾರಿವಾಳವನ್ನು ಹೆದರಿಸುತ್ತದೆ) ಇಲ್ಲಿ ಉತ್–'ಆ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕ್ರೃ' ಧಾರುವಿನಿಂದ ಹೆದರಿಸುವುದು(ನಿಂದೆ ಮಾಡುವುದು,' ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3. ಹರಿಮುಪಕುರುತೇ– (ಹರಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸೇವಾರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 4. ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ– (ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಪರ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪೀಡಿಸುವುದು)ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–5. ಏಧೋದಕಸ್ಯೋಪಸ್ಕುರುತೇ– ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ತಣ್ಣೀರಿನಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮ ಪೂರ್ವಕ 'ಉಪ' ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬೇರೆ ಗುಣವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–6. ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ– ಕಥೆಯನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವುತೋರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-7. ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ- ನೂರು ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿರುವರು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಕಟಂಕರೋತಿ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- 8. ಕಟಂಕರೋತಿ (ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಏಳು ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ

"ಭುಜೋಽನವನೇ" ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿಇದೆ. 'ಭುಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪಾಲನಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪಾಲನೆ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಭಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದು (ಓದನಂ) ಭುಂಕ್ತೇ ಎಂದುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವುಬಂದು (ಮಹೀಂ) ಭುನಕ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನವನೇ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು.

॥ ಇತಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (28) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ (28)ಯು ಮುಗಿಯಿತು.

***

ಪ್ರಕರಣ-29: ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 746 ರಿಂದ 751 ವರೆಗೆ)

(ಕೃಞಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 746 ಅನು-ಪರಾಭ್ಯಾಂ ಕೃಞಃ(1.3.79)

ವೃತ್ತಿ -ಕರ್ತೃಗೇ ಚ ಫಲೇ ಗನ್ಧನಾದೌ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್। ಅನುಕರೋತಿ। ಪರಾಕರೋತಿ।

ಅ.ವೃ -"ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಮತ್ತು 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅನು ಅಥವಾ ಪರಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿನ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತುಗಾಮಿಯಾದರೂ ಅಥವಾ ಗಂಧನ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ಈ 'ಕೃಞ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅನುಕರೋತಿ= ಅನುಕರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ

ಪರಾಕರೋತಿ= ದೂರ ಸರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿ ಯಾಗಿದ್ದಾಗ "ಸ್ವರಿತಜಿತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು ಗಂಧನಾದಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಗಂಧನ ಅವಕ್ಷೇಪಣ" ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನು ಮತ್ತು ಪರಾ ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬಂದಿದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 747 - ಅಭಿ-ಪ್ರತ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷಿಪಃ 1.3.80)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ಷಿಪ ಪ್ರೇರಣೇ। ಸ್ವರಿತೇತ್। ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ।

ಅ.ವೃ.- "ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಭಿ, ಪ್ರತಿ ಮತ್ತು ಅತಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಧಾತುವಿಗೆ ನಂತರ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು - ಕ್ಷಿಪ - ಪ್ರೇರಣೇ

ಉದಾ- 'ಕ್ಷಿಪ' ಇದು ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ- ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಧಾತುವು ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರತಿಕ್ಷಿಪತಿ- ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

ಉದಾ- ಅತಿಕ್ಷಿಪತಿ - ನಿವಾರಣೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲಿನ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 748 - ಪ್ರಾದ್ ವಹಃ । (1.3.81)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರವಹತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ

ಅರ್ಥ- ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದಕೂಡಿದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಹ್ ಪ್ರಾಪಣೇ (ಒಯ್ಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ). ಈ ಧಾತುವು ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಮೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 749- ಪರೇರ್ಮೃಷಃ। 1.3.82)

ವೃತ್ತಿ- ಪರಿಮೃಷ್ಯತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.- ಪರೇಃ, ಮೃಷಃ ।

ಅರ್ಥ- ಮೃಷ್ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದವಾಗಿ ಪಠಿತವಾದರೂ ಇದರ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 750 - ವ್ಯಾಙ್-ಪರಿಭ್ಯೋ ರಮಃ। 1.3.83)

ವೃತ್ತಿ- ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್। ವಿರಮತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು

ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.– ವಿ–ಆಙ್–ಪರಿಭ್ಯೋ, ರಮಃ ।

ಅರ್ಥ– ವಿ, ಆಙ್ ಮತ್ತು ಪರಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಜೊತೆಗೆಕೂಡಿದ ರಮು(ರಮ್) ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಮ್ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವು ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಿರಮತಿ= ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

ಆರಮತಿ= ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

ಪರಿರಮತಿ= ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

('ಉಪ' ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 751 – ಉಪಾಚ್ಚ। (1.3.84)

ವೃತ್ತಿ– ಯಜ್ಞದತ್ತ ಉಪರಮತಿ। ಉಪರಮಯತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ। ಅನ್ತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥೋऽಯಮ್।

ಅ.ವೃ.– "ವ್ಯಾಙ್–ಪರಿಭ್ಯೋರಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.– ಉಪಾತ್, ಚ।

ಅರ್ಥ– 'ಉಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಯಜ್ಞದತ್ತಮುಪರಮತಿ(ಉಪರಮಯತಿ)– ಯಜ್ಞದತ್ತನನ್ನು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ್ದರಿಂದ 'ರಮ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಉಪರಮತಿ= ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವು ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು "ಅಚಿತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥೋऽಯಮ್" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಮ್ ಧಾತುವು ಅಚಿತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಅಚಿದರೆ ಣಿಚ್ ನ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವು ಇದರೊಳಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ.

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು (29) ಮುಗಿಯಿತು ॥

ಪ್ರಕರಣ-30: ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 752 ರಿಂದ 760 ವರೆಗೆ)

(ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 752 - ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ। 1.3.13)

ವೃತ್ತಿ- ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಧಾತೋಃ ಲಸ್ಯ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್।

ಅ.ವೃ- 'ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 753- ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್।(3.1.67)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾತೋರ್ಯಕ್ ಭಾವಕರಮವಾಚಿನಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಭಾವ-ಕ್ರಿಯಾ, ಸಾ. ಚ ಭಾವಾರ್ಥಕ-ಲ-ಕಾರೇಣ ಅನೂದ್ಯತೇ। ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾಭಾವಾತ್ ಪ್ರಥಮಃ ಪುರುಷಃ। ತಿಙ್ ವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಅದ್ರವ್ಯರೂಪತ್ವೇನ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಅಪ್ರತೀತೇಃ ನ ದ್ವಿವಚನಾದಿ, ಕಿಂತು ಏಕವಚನಮೇವ ಉತ್ಸರ್ಗತಃ। ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಭೂಯತೇ। ಬಭೂವೇ।

ಅ.ವೃ- "ಚಿಣ್ ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವ-ಕರ್ಮಣೋಃ ಎಂಬ ಪದವು "ಧಾತೋಃ ಏಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೆ ಯಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ

ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿಗಳ ನಿಷೇಧ ಹಾಗೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ವಿವರಣೆ- ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಭಾವ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ 'ಲ್' ಕಾರವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಪುನರುಕ್ತಿ' ಎಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿದರೆ

ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ಲ್'ಕಾರವು ಬೇರೆ ಹೊಸಾದಾದ ಕ್ರಿಯೆನನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ಧಾತುವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದರಿಂದ) ಮೇಲೆ ಆಶಂಕಿಸಿದ ದೋಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರಿವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವಾಚ್ಯವಾದದ್ದು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಹೊರತು ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಗಳ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು(ಏಕಾರ್ಥವು) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ ಪ್ರಥಮ-ಪುರುಷವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಗಳು 'ಲ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಧ್ಯಮ ಹಾಗು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ತಿಙ್ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ದ್ರವ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರ್ತರೂಪವು ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏಕ ವಚನವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಏಕವಚನವು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಭೂಯತೇ- ನಿನ್ನಿಂದ ನನ್ನಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಂದಲೂ ಇರೋಣವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ- ಭೂಯತೇ 'ಭೂ' ಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬಂದು "ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟಿ'ಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ 'ಭೂಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬಭೂವೇ ಇದು ಲಿಟ್ 'ಲ್'ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್, ತ, ಏಶ್, ಏ, ವುಕ್ ಆಗಮ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರಾದೇಶ, ಜಶ್ತ್ವವು ಬಂದು ಭೂ+ಲಿಟ್, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಏ, ಭೂ+ವ್+ಏ, ಬ+ಭೂ+ವ್+ಏ=ಬಭೂವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 754- ಸ್ಯ-ಸಿಚ್-ಸೀಯುಟ್-ತಾಸಿಷು
ಭಾವಕರ್ಮಣೋರೂಪದೇಶೇऽಜ್ಝನ-ಗ್ರಹ-ದೃಶಾಂ ವಾ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಚ। (6.4.62)

ವೃತ್ತಿ-ಉಪದೇಶೇ ಯೋऽಚ್ ತದನ್ತಾನಾಂ ಹನಾದೀನಾಂ ಚ ಚಿಣೀ ವಾಙ್ಗಕಾರ್ಯಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯಾದಿಷು ಭಾವಕರ್ಮಣೋರ್ಗಮ್ಯಮಾನಯೋಃ, ಸ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಇಡಾಗಮಶ್ಚ। ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಪಕ್ಷೇऽಯಮಿಟ್, ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಾದ್ ವೃದ್ಧಿಃ-

ಭಾವಿತಾ, ಭವಿತಾ। ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ। ಭೂಯತಾಮ್। ಅಭೂಯತ। ಭೂಯೇತ। ಭಾವಿಶೀಷ್ಟ, ಭವಿಷೀಷ್ಟ।

ಪ.ಥೇ- ಸ್ಯ-ಸಿಚ್-ಸೀಯುಟ್-ತಾಸಿಷು-ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ ಉಪದೇಶೇ ಅಚ್-ಹನ್-ಗ್ರಹ-ದೃಶಾಂ ವಾ ಚಿಣ್ವತ್, ಇಟ್, ಚ।

ಅರ್ಥ- ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಅಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಹನ್, ಗ್ರಹ, ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಸ್ಯ, ಸಿಚ್, ಸೀಯಟ್, ತಾಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವ ಅಂಗ ಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಇಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.ಆದರೆ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ವಲಾದಿ ಲಕ್ಷಣ, ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಾವಿತಾ-'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಭಾವ ವಾಚ್ಯ ಲುಟ್, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಲುಟ್, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಡಾ, ಭೂ+ತ್+ಆ, ಭೂ+ಇ+ತ್+ಆ, ಭ್+ಇ+ತ್+ಆ, ಭ್+ವ್+ ಇ+ತ್+ಆ = ಭಾವಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.(ಇಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವದ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ- ಭವಿತಾ - ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಅವ್ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಾವಿಷ್ಯತೇ - ಇವು ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ- ಭವಿಷ್ಯತೇ - ಇವುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭೂಯತಾಮ್-ಇದು ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬಾರದೇ ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತಾಮ್= ಭೂಯತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭೂಯತ-ಇದು ಲಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತ, ಅ+ಭೂ+ಯ+ತ=ಅಭೂಯತ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭೂಯೇತ - ಇದು ವಿಧಿಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತ, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ಸೀಯುಟ್+ತ, ಭೂ+ಯ+ಈ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ ಭೂಯೇತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭವಿಷೀಷ್ಟ – ಆ.ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಆಗಿದೆ. ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿದೆ.

ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು ಉಪಸರ್ಗದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಭೂ' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. 'ಅನು' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ದೇವದತ್ತಃ ಆನಂದಮ್ ಅನುಭವತಿ' ಎಂದು ಸಕರ್ಮಕವಾದ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕರ್ಮವು ವಾಚ್ಯವಾದಾಗ 'ದೇವದತ್ತೇನ ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವ ವಾಚ್ಯವಾದಾಗ ಅದು ಕೇವಲ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾದಾಗ ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗವಾದರೆ' ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 'ಚೈತ್ರೇಣ

ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ'. ಚೈತ್ರನಿಂದ ಆನಂದವು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಪೂರ್ವಕ ಭೂ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ. ಅನುಭೂಯತೇ ಎಂಬುದರ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್'ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಆದರ ಕರ್ಮವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚೈತ್ರೇಣ ಎಂದು ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರದ ಅರ್ಥವು ಕರ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕಣ್ಯವು ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪುರುಷಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಯೋಗ ಇದೆ.

('ಚಿಣ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 755– ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ। (3.1.66)

ವೃತ್ತಿ– ಚ್ಲೇಃ ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾದ್ ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ತ ಶಬ್ದೇ ಪರೇ। ಅಭಾವಿ। ಅಭಾವಿಷ್ಯತ್, ಅಭವಿಷ್ಯತ। ಅಕರ್ಮಕೋಽಪ್ಯುಪಸರ್ಗವಶಾತ್ ಸಕರ್ಮಕಃ। ಅನುಭೂಯತೇ, ಆನಂದಶ್ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಯಾ ಮಯಾ ಚ। ಅನುಭೂಯೇತೇ। ಅನುಭೂಯನ್ತೇ। ಅನುಭೂಯಸೇ। ಅಹಮನುಭೂಯೇ।ಅನ್ವಭಾವಿ, ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾತಾಮ್। ಣಿಲೋಪಃ– ಭಾವ್ಯತೇ।ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ।ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವೇ। ಭಾವಯಾಮಾಸೇ। ಚಿಣ್ವದಿಟ್– ಭವಿತಾ, ಆಭೀಯತ್ವೇನ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಣಿಲೋಪ, ಭಾವಯಿತಾ। ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ। ಅಭಾವಿ, ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್। ಬುಭೂಷ್ಯತೇ, ಬುಭುಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಬುಭೂಷಿತಾ, ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ। ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ।

ಬೋಭೂಯತೇ। (483) ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ- ಸ್ತೂಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ। ಸ್ತಾವಿತಾ, ಸ್ತೋತಾ। ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ। ಅಸ್ತಾವಿ। ಅಸ್ತಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್। ಋ ಗತೌ। 495) 'ಗುಣೋರ್ತೀರ್ತಿ' ಇತಿ ಗುಣಃ- ಅರ್ಯತೇ। ಸ್ಮೃ ಸ್ಮರಣೇ- ಸ್ಮರ್ಯತೇ। ಸಸ್ಮರೇ। ಉಪದೇಶಗ್ರಹಣಾತ್ ಚಿಣ್ವದಿಟ್‌ದ್- ಆರಿತಾ, ಅರ್ತಾ। ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ। (334) ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ- ಸ್ರಸ್ಯತೇ, ಇದಿತಸ್ತು ನನ್ದ್ಯತೇ। ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್। ಇಜ್ಯತೇ।

ಅ.ವೃ- 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಚಿ 'ತ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಚ್ಲಿ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚಿಣ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಚ'ಕಾರ 'ಣ'ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಗಳಾಗಿವೆ. ಣಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಾವಿ - ಇದು 'ಲುಙ್' ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಭೂ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಭೂ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಭೂ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅ+ಭೌ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭಾವಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭವಿಷ್ಯತ- ಇವೆರಡು 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಆಗಿದೆ. ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವು ದ್ರವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅನ್ವಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 'ತ್ವಯಾ ಮಯಾ ಚ' ಇವುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಚನಗಳು ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಅನುಭೂಯತೇ- ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ- ಅನುಭೂಯೇತೇ-ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ಅನುಭೂಯಂತೇ- ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ತ್ವಮನುಭೂಯಸೇ-ಇದು ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕರ್ಮವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವು ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿದೆ, ಮತ್ತು

ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–ಅಹಮನುಭೂಯೇ–ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–ಅನ್ವಭಾವಿ – ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–1. ಅನ್ವಭಾವಿಷತಾಮ್ 2. ಅನ್ವಭವಿಷತಾಮ್–ಇವೆರಡು ರೂಪಗಳು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ.

ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಭಾವಿ ಎದೂ ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಲಕ್ಷಣ ಇಟ್‌ನಿಂದ ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ರೂಪವು ಆಗಿದೆ.

ಈಗ ಣ್ಯನ್ತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ಣ್ಯನ್ತ' 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ'ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–ಭಾವ್ಯತೇ – ಣ್ಯನ್ತ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಭೌ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಔ' ಗೆ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭ್+ಆವ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಕ್ ಮತ್ತು 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು 'ಣಿ' ಲೋಪವಾಗಿ ಭ್+ಆವ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟಿ' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಭಾವ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ – ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಣ್ಯನ್ತ' 'ಭೂ' ಧಾತುವು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಾಗು ಣಿ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಯ್ ಆಮ್ ಅನ್ತಾಽಽಲ್ವಾಽಽಯ್ಯೇತ್ನ್ವಿಷ್ಣುಷು' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ ಯ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭಾವಯಾಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈಗ "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರಕ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಭಾವಯಾಮ್‌ಬಭೂವೇ, ಭಾವಯಾಮಾಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ–ಭಾವಿತಾ–ಣ್ಯನ್ತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭಾವಿ+ಲುಟ್, ಭಾವಿ+ತ+ತಾಸ್+ತ, ಭಾವಿ+ಇ+ತ್+ತ, ಭಾವಿ+ಇ+ತ್+ಡಾ, ಭಾವಿ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ 'ಣಿ' ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ಣೇರನಿಟಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆಭಿಯತ್ವೇನ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಣಿ ಲೋಪಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಣೇರನಿಟಿ" ಸೂತ್ರ ಕಾರ್ಯವು ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯ (ಭ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ

ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ). 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಕಾರ್ಯವು ಆಭೀಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ಲೋಪ ಮಾಡಿ 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಇಡಾಗಮವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭಾವ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಭಾವಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವಯಿತಾ - 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ, ಭಾವಿ+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಸ್‌ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು, ಇದು ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಣಿ' ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ ಗೆ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅಯ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಭಾವಿ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಾವೇ+ಇ+ತಾ=ಭಾವ್+ಅಯ್+ಇ+ತಾ=ಭಾವಯಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ-ಇವೆರಡು ರೂಪಗಳು ಲೃಟ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ರೂಪವು. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯತೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಭಾವ್ಯತ - ಲಙ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಭೂ+ಇ+(ಣಿಚ್)ತ > ಭೌ+ಇ+ತ > ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ > ಭ್+ಆವ್+ಯ+ತ > ಅ+ಭ್+ಆವ್+ಯ+ತ= ಅಭಾವ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವ್ಯೇತ - ಇದು ವಿ.ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ - ಆ.ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ರೂಪವು. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ ರೂಪವು.

ಉದಾ-ಅಭಾವಿ - ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್ - ಇವು ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ.

ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಎಂದು ರೂಪ. ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪ.

ಉದಾ- ಬುಭೂಷ್ಯತೇ - 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಸ ಎಮಿದ್ದಾಗ, "ಸನ್ಯಙೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಭೂ+ಭೂ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ

ಬೂ+ಭೂ +ಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ, ಲಟ್, ತ , ಯಕ್‌ಗಳು ಬಂದು ಬು+ಭೂ+ಷ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಟಿ(ತ)' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಬು+ಭೂ+ಷ್+ಯ+ತ+ಏ=ಬುಭೂಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ– ಇದು ಸನ್ನಂತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಲಿಟ್' ಲ–ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆಮ್' ಬಂದು "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ, "ಆಮಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ಹಾಗೆಯೇ

"ಕೃಞ್ಚಾನು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿ ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬುಭೂಷಿತಾ (2)–ಇದು ಸನ್ನಂತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಬು+ಭೂ+ಷ+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್. ಆಗಿ 'ಅತೋಲೋಪಃ' ದಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇಡಾಗಮವಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಷ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಬುಭೂಷಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ವಲಾದಿ ಲಕ್ಷಣ ಇಟ್ ಬಂದು 'ಬುಭೂಷಿತಾ' ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.'

ಉದಾ–ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ – ಇದು ಲೃಟ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅ–ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ –ಇದು ಯಙನ್ತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಭಾವಾರ್ಥದ ಲಟ್ 'ಲ'ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಧಾತೋಃ ಏಕಾಚಃ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸನ್ಯಙೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಭೂ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಗುಣೋ ಯಙ್ ಲುಕೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವಾಗಿ ಭೋ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು 'ಬೋ' ಎಂದಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ಯ= ಬೋಭೂಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್, ತ ಗಳು ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಥಮ 'ಯ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಟಿ(ತ)'ಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ಯ್+ಯ+ತ್+ಏ= ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯತೇ - ಇದು 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಯಙ್-ಲುಗನ್ತದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇದರ ರೂಪವೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಯಙ್' 'ಲುಕ್' ಆಗಿ ಕೆವಲ ಒಂದೇ ಯ (ಯಕ್) ಉಳಿದು ಬೋಭೂಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತೂಯತೇ-ಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ "ಷ್ಟುಞ್ ಸ್ತುತೌ" ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇದರ ರೂಪವು ಸ್ತೌತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸ್ತೂಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತು+ಲಟ್, ಸ್ತು+ತ, ಸ್ತು+ಯ+ತ, ಸ್ತು+ಯ+ತ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸ್ತೂ+ಯ+ತ್+ಏ=ಸ್ತೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ಸ್ತೂಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಭಕ್ತೇನ (ಭಕ್ತನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ)

ಉದಾ- ಸ್ತಾವಿತಾ, ಸ್ತೋತಾ - ಇವೆರಡೂ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿನ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಪ್ರಯೋಗದ ಲುಟ್, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಸ್ತು+ತ, ಸ್ತು+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆಗ ದೀರ್ಘ ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್ತೂ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತೌ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ತ್+ಆವ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಸ್ತಾವಿತಾ ಎಂದು ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಸ್ತೋತಾ' ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ-ಇವೆರಡೂ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿನ 'ಲೃಟ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಎರಡನೇಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಇದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತಾವಿ-ಇದು ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲುಙ್ ಆತ್ಮನೇಪದದ, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಸ್ತು+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಸ್ತು+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಚ್ಲಿ ಬಂದು ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, 'ಚಿಣೋಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ತು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಸ್ತ್+ಆವ್+ಇ= ಅಸ್ತಾವಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಸ್ತಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್ - ಇವೆರಡೂ ರೂಪಗಳು ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಙ್ ಲಕಾರದಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್, 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಹಾಗು ಗುಣ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–ಅರ್ಯರ್ತೇ–ಋ–ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇಯರ್ತಿ, ಇಯ್ಯೃತಃ, ಇಯ್‌ರತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬಂದು ಋ+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಕ್' 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ರಿಙ್ ಶಯಗ್ಲಿಙ್‌ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ'ಗೆ 'ರಿಙ್' ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಗುಣೋರ್ತಿ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಸ್ಮರ್ಯ+ತ್+ಏ=ಸ್ಮರ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಸ್ಮರೇ – ಇದು 'ಸ್ಮೃ' ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ– ಆರಿತಾ, ಅರ್ತಾ–ಇವೆರಡೂ ರೂಪಗಳು, ಋ ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಲುಟ್‌ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪ (ಅರಿತಾ) ದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್, ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಎರಡನೇಯ ರೂಪ (ಅರ್ತಾ)ದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಹಾಗು ಗುಣ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ – ಇವೆರಡೂ 'ಸ್ಮೃ' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಟ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಸ್ರಸ್ಯತೇ – ಇದು ಸ್ರಂಸು ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಈ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿ ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತಾ ಹಾಗು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬಂದು ಸ್ರನಸ್+ಲಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಆದೇಶ ಹಾಗು 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸ್ರನಸ್+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಭೂತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಟಿ'ಗೆ ಏತವ್ವಾಗಿ ಸ್ರಸ್+ಯ+ತ್+ಏ=ಸ್ರಸ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ನನ್ದ್ಯತೇ – ಇದು ಟುನದಿ– ಸಮೃದ್ಧೌ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಅಗಮವು ಬಂದು ನ+ನ್‌ದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ನನ್‌ದ್+ಯ+ತ್+ಏ= ನನ್ದ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇಜ್ಯತೇ – ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದು ಯಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಜ್+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ ಇ+ಅ+ಜ್+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು (ಇ+ಅ=ಇ) ಇ+ಜ್+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ಇ+ಜ್+ಯ+ತ್+ಏ=ಇಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

(ಆಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 756 ತನೋತೇರ್ಯಕಿ।(6.4.44)

ವೃತ್ತಿ-ಆಕಾರಾನ್ತಾದೇಶೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ತಾಯತೇ, ತನ್ಯತೇ।

ಪ.ಛೇ- ತನೋತೇಃ, ಯಕಿ ।

ಅ.ವೃ- 'ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆತ್' ಮತ್ತು 'ಯೋ ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಯಕ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತನ್' ಧಾತುವಿನ ನ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಆ'ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತಾಯತೇ – ಇದು ತನು–ವಿಸ್ತಾರೇ ಎಂಬ 'ಸಕರ್ಮಕ' ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ತನ್+ತ, ತನ್+ಯ+ತ, ತ+ಆ+ಯ+ತ, ತ+ಆ+ಯ+ತ್+ಏ, ತ+ಆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಾಗಿ ತಾ+ಯ+ತ್+ಏ=ತಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತನ್ಯತೇ – ಇದು ಆತ್ವ ಬಾರದೇ ಇರುವ ರೂಪ.

(ಚ್ಲಿ ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 757 ತಪೋऽನುತಾಪೇ ಚ। (6.1.65)

ವೃತ್ತಿ-ತಪಃ ಚ್ಲೇಃ ಚಿಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಕರ್ಮಕರ್ತರ್ಯನುತಾಪೇ ಚ। ಅನ್ವತಪ್ತ ಪಾಪೇನ (588) ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ವಮ್-ದೀಯತೇ। ಧೀಯತೇ। ದದೇ।

ಪ.ಛೇ- ತಪಃ, ಅನುತಾಪೇ, ಚ ।

ಅ.ವೃ – 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚಿಣ್' ಎಂಬ ಪದವು 'ನ ರುಧಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಅಚಃ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ಮ, ಕರ್ತಾ ಅಥವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಪ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲಾ. (ಕರ್ಮ ಕರ್ತಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.)

ಉದಾ- ಅನ್ವತಪ್ತ ಪಾಪೇನ (ಪಾಪಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.)

'ತಪ್' ಧಾತು ಅನುತಾಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಪೂರ್ವಕ ತಪ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಲಕಾರವು ಬಂದು, 'ತ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಅನು+ಅ+ತಪ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚಿಣ್-ಭಾವ-ಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಚಿಣ್ ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ, ಚ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ಸಿಚ್‌ಗೆ 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅನು+ಅ+ತಪ್+ತ= ಅನ್ವತಪ್ತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದೀಯತೇ - ದಾ- ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಬಂದು ದೀಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಧೀಯತೇ - ಧಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಬಂದು ಧೀಯತೇ ಎಂಬ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದದೇ-ಡುದಾಞ್-ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಲಿಟ್ 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ದಾ+ದಾ+ತ ಎಂದು ದಿತ್ವವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ದ'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಾಸದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ದ+ದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ದ+ದ್+ಏ=ದದೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಯುಕ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 758 ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್-ಕೃತೋಃ। (7.3.33)

ವೃತ್ತಿ- ಆದನ್ತಾನಾಂ ಯುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಚಿಣಿ ಞ್ಣಿತಿ ಕೃತಿ ಚ। ದಾಯಿತಾ, ದಾತಾ। ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ। ಅದಾಯಿ। ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್। ಭಜ್ಯತೇ।

ಅ.ವೃ- 'ಅಚೋ ಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಞ್ಣಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಆದಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಞಿಣ್ ಮತ್ತು ಞಿತ್, ಣಿತ್, ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ-

ಉದಾ- ದಾಯಿತಾ, ದಾತಾ - 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ಭಾವ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಟ್ ನಲ್ಲಿ ತ, ತಾಸ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ, 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್' ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್ವದಿಟ್' ಬಂದ ನಂತರ ದಾ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಣಿತ್ವರತ್ವವು ದೊರಕುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ದಾ+ಯ್+ಇ+ತ್+ಆ= ದಾಯಿತಾ ಎಂದು ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಹಾಗು ಯುಕ್ ಆಗಮಗಳು ಬಾರದೇ 'ದಾತಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ - ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆ.ಲಿ ನಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಆಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ ಬಂದು ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ ಎಂಬ ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ದಾಸೀಷ್ಟ ಎಂಬ ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅದಾಯಿ - ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್ ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದಾಯಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ - ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನವು ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಬಂದು 'ಯುಕ್' ಆಗಮವಾಗಿ ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಜ್ಯತೇ - ಭಞ್ಜ್ ಆಮರ್ಧನೇ (ಮುರಿಯುವುದು) ಎಂಬ ಧಾತುವು ರುಧಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಬಂದು ಭನ್+ಜ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಙಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಭೂತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಭಜ+ಯ+ತ್+ಏ=ಭಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನ್ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 759 ಭಞ್ಜೇಶ್ಚ ಚಿಣಿ (63.4.33)

ವೃತ್ತಿ- ನ ಲೋಪೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಅಭಾಜಿ, ಅಭಞ್ಜಿ। ಲಭ್ಯತೇ।

ಪ.ಛೇ- ಭಞ್ಜೇಃ ಚ ಚಿಣಿ ।

ಅ.ವೃ - 'ಜೌಂತನಶಾಂ ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಶ್ನಾನ್ನ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭನ್‌ಜ' ಧಾತುವಿನ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಾಜಿ - ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಭನ್‌ಜ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು

ಅಭಜ್+ಇ(ಚಿಣ್)+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅತ ಉಪಧಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉಪಧಾ' ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅ+ಭಾಜ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಭಾಜ್+ಇ=ಅಭಾಜಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಲಭ್ಯತೇ – ಡುಲಭಷ್ (ಲಭ್) ಪ್ರಾಪ್ತೌ(ಪಡೆಯುವುದು) ಎಂಬ ಈ ಧಾತುವು ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಹಾಗು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಟಿಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ಲಭ್+ಯ+ತ್+ಏ=ಲಭ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 760 ವಿಭಾಷಾ ಚಿಣ್ಣಮುಲೋಃ। (7.1.69)

ವೃತ್ತಿ– ಲಭೇರ್ನುಮಾಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಅಲಮ್ಭಿ, ಅಲಾಭಿ। ಇತಿ ಭಾವ–ಕರ್ಮ–ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ।

॥ಇತಿ ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(30) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಅ.ವೃ – 'ಲಭೇಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಭೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಚಿಣ್ ಮತ್ತು ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಲಭ್' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಲಮ್ಭಿ–ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವಾದ ಮೇಲೆ 'ತ' ಗೆ 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಆಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವಾಗಿ 'ನುಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣವಾದ ಮೇಲೆ 'ಮ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಭ್+ಲ+ಇ+ತ, ಅ+ಭ್+ಲ+ಇ, ಅ+ಲ+ನ್+ಭ್+ಇ,ಅ+ಲ+ಂ+ಭ್+ಇ, ಅ+ಲ+ಮ್+ಭ್+ಇ= ಅಲಮ್ಭಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನುಮಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಲಾಭಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅ+ಲ+ಭ್+ಇ+ತ, ಅ+ಲ+ಭ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ–ಭೂತವಾದ 'ಲ'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅ+ಲಾ+ಭ್+ಇ=ಅಲಾಭಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ(30) ವು ಮುಗಿಯಿತು ॥

ಪ್ರಕರಣ-31: ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (ಸೂ. ಸಂ.761)

ಯಾವಾಗ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆಗ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 761 ಕರ್ಮವತ್ ಕರ್ಮಣಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ। (3.1.87)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ಮಸ್ಥಯಾ ಕ್ರಿಯಯಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ ಕರ್ತಾ ಕರ್ಮವತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶೋऽಯಮ್। ತೇನ ಯಗಾತ್ಮನೇಪದಚಿಣ್ವದಿಟಃ ಸ್ಯುಃ। ಪಚ್ಯತೇ ಫಲಮ್। ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್। ಅಪಾಚಿ। ಅಭೇದಿ। ಭಾವೇ ತು ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ। ಇತಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ।

॥ ಇತಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (31) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಅ.ವೃ- 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು (ಕರ್ಮದ ಆರೋಪವನ್ನು) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ಮವು ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಕರ್ಮ-ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕರ್ಮ-ಕರ್ತೃ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಕರ್ಮಪದವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಜೊತೆಗೆ ತುಲ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅತಿದೇಶವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ ಎಂದು.

ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ - ಬೇರೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು (ಪ್ರಕೃತ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ-ಬೇರೆ ಕಡೆ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವೆನ್ನುವರು. ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಸಹ ಕಾರ್ಯವು ಬರವುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಯಕ್'ದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ, ಚಿಣ್, ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಟ್‌ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್, ಆಗಮವು 'ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ, 'ಚಿಣ್ ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬರುವವು.

ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಯಾವತರಹದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆಯೋ

ಅದೇ ತರಹದ ರೂಪವನ್ನು ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೊಂದಿದಾಗಲೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಚ್ಯತೇ ಪಹಲಮ್– (ಹಣ್ಣು ತಾನೇ ಆಗುತ್ತದೆ)– 'ಕಾಲಃ ಫಲಮ್ ಪಚತಿ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಫಲವು ಕರ್ಮವಾಗಿತ್ತು, ಕಾಲವು ಕರ್ತೃವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಹಣ್ಣು ತಾನೇ ಪಕ್ವವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ (ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ). ಆಗ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, "ಫಲೇನ ಪಚ್ಯತೇ" ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದಮೇಲೆ ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ'ವಾವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕರ್ಮಸ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಕರ್ತೃ ಫಲವು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ' ವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಮತ್ತು 'ಆತ್ಮನೇಪದ' ಬರುವುದರಿಂದ 'ಪಚ್ಯತೇ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತ್ರುವಾಚ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಉದಾ– ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್–'ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ಕಾಷ್ಠಮ್ ಭಿನತ್ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕಾಷ್ಠ'ವು 'ಕರ್ಮ'ವಾಗಿದೆ. 'ಯಜ್ಞದತ್ತನು' ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ 'ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ (ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ತಾನೇ ಸೀಳುತ್ತದೆ) ಕರ್ಮವಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯೇ 'ಕರ್ತೃ'ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಮತ್ತು 'ಆತ್ಮನೇಪದ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಿದ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೌಕರ್ಯದ ಅತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಅಪಾಚಿ–'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಜ್' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ' ಅ+ಪಚ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚಿಣೋಲುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅ+ಪಾಚ್+ಇ=ಅಪಾಚಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಭೇದಿ–'ಭಿದ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಜ್' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅ+ಭಿದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅ+ಭ್+ಏ+ದ್+ಇ= ಅಭೇದಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದಾಗ, ಕರ್ತೃವಾದ ಕಾಷ್ಠವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನಭಿಹಿತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ತೃಕರ್ಣಯೋಃ ತೃತೀಯಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನವು ಬಂದು 'ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (31)ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ 32: ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 762 ರಿಂದ 766 ವರೆಗೆ)

(ಲೃಟ್ ಲಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 762– ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ ಲೃಟ್।(3.2.112)

ವೃತ್ತಿ– ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಿನ್ಯುಪಪದೇ ಭೂತಾನದ್ಯತನೇ ಧಾತೋರ್ಲೃಟ್। ಲಙೋಽಪವಾದಃ। ವಸ ನಿವಾಸೇ। ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ! ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ।ಏವಂ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಯೋಗೇಽಪಿ।

ಅ.ವೃ – 'ಭೂತೇ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಾಗಿದೆ. 'ಅನದ್ಯತೇ ಲಙ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನದ್ಯತನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸ್ಮರಣಾರ್ಥಕ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು 'ಲಙ್' ಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ ! ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ – (ಕೃಷ್ಣ ! ನೀನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಿಯೇ ನಾವು ಗೋಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದ್ದೆವು ಎಂಬುದನ್ನು)

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಸಿ ಎಂಬ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥಕ ಉಪಪದವು ವಸ–ನಿವಾಸೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಙ್' 'ಲ್'ಕಾರದ ಪ್ರಯೋಗದ ಬದಲಾಗಿ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ ಎಂಬ ಲೃಟ್ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ.ಇದೇ ತರಹ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕ ಪದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದಾಗಲೂ ಭೂತ, ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

('ಲೃಟ್' ಲಕಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 763– ನ ಯದಿ (3.2.113)

ವೃತ್ತಿ–ಯದ್ಯೋಗೇ ಉಕ್ತಂ ನ। ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಕೃಷ್ಣ। ಯದ್ವನೇ ಅಭುಞ್ಜ್ಮಹಿ।

ಅ.ವೃ– 'ಅಭಿಜ್ಞಾನ ವಚನೇ ಲೃಟ್' ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಹಾಗು ಭೂತೇ, ಅನದ್ಯತನೇ, ಧಾತೋಃ ಇವುಗಳ ಅಧಿಕಾರವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಯತ್' ಶಬ್ದದ ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕ ಪದವು ಉಪಪದ ವಾದಾಗಲೂ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲೂ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ತಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಕೃಷ್ಣ (ಹೇ ಕೃಷ್ಣ ನಿನಗೆ ನೆನಪಿದೆಯೋ?) ಯದ್ವನೇ ಅಭುಞ್ಜ್ಮಹಿ (ನಾವು ವನದಲ್ಲಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದೆವು ಎಂದು)

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕ ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಇದರ ಯೋಗವಿದ್ದಾಗ 'ಭುಜ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಭೂತ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ ಲೃಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೃಟ್ ಲಕಾರವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದು ಯತ್ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು.

('ಲಟ್' ಲಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 764 ಲಟ್ ಸ್ಮೇ ।(3.2.118)

ವೃತ್ತಿ– ಲಿಟೋಽಪವಾದಃ। ಯಜತಿ ಸ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ ।

ಅ.ವೃ – 'ಅನದ್ಯತೇ ಲಙ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನದ್ಯತನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರೋಕ್ಷೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಸ್ಮ' ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತ ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂತ ಮತ್ತು ಅನದ್ಯತನ ಹಾಗು ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಂತರ 'ಅಪರೋಕ್ಷೇಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಅಪರೋಕ್ಷಭೂತ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಲಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್ಮ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಪದವಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇನೆಂದರೆ 'ಸ್ಮ' ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಪರೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಯಜತಿ ಸ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ – ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ಮ' ಪದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ 'ಯಜ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ 'ಲ' ಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ವರ್ತಮಾನವನ್ನು ಅತಿದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 765 ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನವದ್ ವಾ। 3.3.131)

ವೃತ್ತಿ– ವರ್ತಮಾನೇ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಉಕ್ತಾಃ ತೇ ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ಭೂತೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಚ ವಾ ಸ್ಯುಃ। ಕದಾಽಽಗತೋಽಸಿ? ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ; ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ। ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ? ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ।

ಅರ್ಥ – ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ವರ್ತಮಾನದ ಸಮೀಪಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲೂ

ವಿಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಕದಾ ಆಗತೋಽಸಿ? ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ, ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ? ಇದು ಪ್ರಶ್ನೆ (ಯಾವಾಗ ಬಂದಿರುವಿ?)

ಉತ್ತರ- 1. ಈಗ ಬಂದಿರುತ್ತೇನೆ. 2. ನಾನು ಬಂದಿದ್ದೆನು (ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದ ಹಿಂದೆ ಬಂದೆ) ಇದು ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ. ಹೀಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈಗ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರಶ್ನೆ - ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ? ಯಾವಾಗ ಹೋಗುತ್ತಿ?

ಉತ್ತರ - 1. ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, 2. ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ. (1. ನಾನು ಹೋಗುತ್ತದ್ದೇನೆ. 2. ನಾನು ಈಗ ಹೋಗುವೆನು).

ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದ ಸಾಮೀಪ್ಯವು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಲಟ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಹೇತು ಹೇತುಮದ್ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಲಿಙ್ ಅನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 766 ಹೇತುಹೇತುಮತೋರ್ಲಿಙ್। (3.3.156)

ವೃತ್ತಿ- ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇಚ್ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್। ಕೃಷ್ಣಂ ನಮ್ಸ್ಯತಿ ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಸ್ಯತಿ। ಭವಿಷ್ಯತ್ಯೇವೇಷ್ಯತೇ। ನೇಹ-ಹನ್ತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ। (425) ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣೇತಿ ಲಿಙ್। ವಿಧಿಃ= ಪ್ರೇರಣಂ = ಭೃತ್ಯಾದೇಃ ನಿಕೃಷ್ಟಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತನಮ್, ಯಜೇತ। ನಿಮನ್ತ್ರಣಂ = ನಿಯೋಗಕರಣಂ ಆವಶ್ಯಕೇ ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಾದೌ ದೌಹಿತ್ರಾದೇಃ ಪ್ರವರ್ತನಮ್, ಇಹ ಭುಞ್ಜೀತ। ಆಮನ್ತ್ರಣಂ= ಕಾಮಾಚಾರಾಽನುಜ್ಞಾ, ಇಹಾಸೀತ। ಅಧೀಷ್ಟಃ= ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕೋ ವ್ಯಾಪಾರಃ, ಪುತ್ರಮಾಧ್ಯಾಪಯೇದ್ಭವಾನ್। ಸಮ್ಪ್ರಶ್ನಃ= ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್, ಕಿಮ್ ಭೋ ವೇದಮಧೀಯೀಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್। ಪ್ರಾರ್ಥನಂ = ಯಾಚ್ಞಾ, ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ। ಏವಂ ಲೋಟ್।

ಇತಿ ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ।

ಇತಿ ತಿಙನ್ತಮ್

***

ಪ.ಛೇ - 'ಹೇತು ಹೇತು ಮತೋಃ, ಲಿಙ್' ।

ಅ.ವೃ- 'ವಿಭಾಷಾಧಾತಾಸಂಭಾವನ ವಚನೇ ಅಯದಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಹೇತು(ಕಾರಣ) ಹೇತುಮತ್(ಕಾರ್ಯ)ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಲಿಙ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇತ್ ಚೇತ್ ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್(ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿಯಾನು ಎಂದರ್ಥ)

ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ನಮಸ್ಕಾರವು ಸುಖ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಸುಖ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯ ಆದ್ದರಿಂದ ಲಿಙ್ ಬಂದಿದೆ. 'ಲಿಙ್' ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ – ಕೃಷ್ಣಂ ನಂಸ್ಯತಿ ಚೇತ್ ಸುಖಂ ಯಾಸ್ಯತಿ.ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು 'ಭವಿಷ್ಯತ್ಯೇವೇಷ್ಯತೇ' ಎಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ, ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಭಾವವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಲಿಙ್' ಲಕಾರ ವಿಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಹಂತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಓಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವ ತೋರಿದರೂ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಬರದೇ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಲೃಟ್ ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣೇತಿಲಿಙ್–"ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟ–ಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಙ್" ಇದು ಹಿಂದೆ ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ 'ಭವೇತ್' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟ–ಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಧಿ–ಪ್ರೇರಣಂ ಭೃತ್ಯಾದೇಃ ನಿಕೃಷ್ಟಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತನಮ್ ಅಂದರೆ– ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ವಿಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಪುತ್ರ ಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬಯಸುವವನೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನನ್ನು ಬಯಸುವವನ್ನು ಶೃತಿಯು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತದೆ.

ನಿಮಂತ್ರಣ – ನಿಯೋಗ ಕರಣಂ ಆವಶ್ಯಕೇ ಶ್ರಾದ್ಧ ಭೋಜನಾದೌ ದೌಹಿತ್ರಾದೇಃ ಪ್ರವರ್ತನಮ್=ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರಾದ್ಧದ ಊಟಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಮಗಳ ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಬರಬೇಕೇಂದು ಪ್ರೇರೆಪಿಸುವುದನ್ನೇ ನಿಮಂತ್ರಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ– ಇಹ ಭುಞ್ಜೀತ – ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರಾದ್ಧದ ಊಟ ಮಾಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಭಜ್ ಧಾತುವಿನ ಲಿಙ್ ರೂಪ.

ಆಮಂತ್ರಣಂ–ಕಾಮಾಚಾರಾನುಜ್ಞಾ–ಇಷ್ಟ ಬಂದಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ರೀತಿ ಅನುಮೋದನೆಯನ್ನು ನೀಡುವುದು. ಉದಾ– ಇಹ ಆಸೀತ–ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡಬಹುದು. ಕೂಡುವವನು ತನಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಹಾಗು ಸಮಯವಿದ್ದರೆ ಕೂಡಬಹುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು 'ಆಸ' ಧಾತುವಿನ ಲಿಙ್ ರೂಪ.

ಅಧೀಷ್ಟಂ – ಸತ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕೋ ವ್ಯಾಪಾರಃ = 'ಪುತ್ರಮಧ್ಯಾಪಯೇದ್ಭವಾನ್' ಒಳ್ಳೆಯ ಗುರುಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಮಗನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸಿರಿ ಎಂದು ಗೌರವ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಗುರುವನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದನ್ನೇ ಅಧೀಷ್ಟವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ಯಾಪಯೇತ್ ಎಂಬುದು ಅಧಿ ಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್' ಧಾತುವಿನ ಲಿಙ್ ರೂಪ.

ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ – ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ= ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಸಂಪ್ರಶ್ನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ– ಕಿಂ ಭೋ ವೇದಮಧಿಯೀಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್? ಗುರುಗಳೇ ನಾನು ವೇದವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇ ಅಥವಾ ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇ? ಇಲ್ಲಿ 'ಅಧಿಯೀಯ' ಎಂಬುದು 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾರ್ಥನಂ – ಯಾಞ್ಚಾ= ಬೇಡುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಉದಾ– ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ= ಸ್ವಾಮಿ ನನಗೆ ಭೋಜನ ಲಭಿಸುವುದೇ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಲಿಙ್ ಲಕಾರದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ವಿಧಿ' ಆದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಲ್ಲದೇ ಲೋಟ್ ಲಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

॥ಇತಿ ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (32) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ(32) ವು ಮುಗಿಯಿತು.

॥ಇತಿ ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಿಙನ್ತ ಪಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ 33: ಅಥ ಕೃದಂತೇ

(ಕೃತ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯಾ – ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 767 ರಿಂದ 784 ವರೆಗೆ)

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 767 ಧಾತೋಃ। (3.1.91)

ವೃತ್ತಿ – ಆತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಿ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ತೇ ಧಾತೋಃ ಪರೇ ಸ್ಯುಃ। (302) ಕೃದತಿಜಿತಿ ಕೃತ್ಸಂಜ್ಞಾ।

ಅ.ವೃ–"ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ: ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. "ಕೃದತಿಜ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುವ ತಿಜ್–ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಗೆ ಬಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 768 ವಾಽಸರೂಪೋಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ (3.1.94)

ವೃತ್ತಿ– ಅಸ್ಮಿನ್ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೇ ಅಸರೂಪಃ ಅಪವಾದಪ್ರತ್ಯಯಃ ಉತ್ಸರ್ಗಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರೋಕ್ತಂ ವಿನಾ।

ಅ.ವೃ: "ತತ್ರೋಪದಂ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಲ್ಲದ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈ ನಿಯಮವು ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಲ್ಲ. ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಸರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಪವಾದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ಉತ್ಸರ್ಗ (ಸಾಮಾನ್ಯ) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತವೆ. "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈ ನಿಯಮವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸರೂಪ ಎಂದರೆ **ನ ಸಮಾನಂ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಸರೂಪಃ** (ಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಸರೂಪ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತವ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಣ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದವು ಅಪವಾದ ಅಸರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. (ಅಂದರೆ ಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ) ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲಿ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನ

ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಣ್ ಮತ್ತು ಕ- ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಸರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪವಾದವಾದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯದ್ವಾರಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಬಂದು 'ಗೋದಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪತ್ಯಯವು ಮತ್ತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ "ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ಕ್ತಿನ್" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್" ಇದು ಉತ್ಸರ್ಗ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು "ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್" ಎಂಬುದು ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಸರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಿಸದೇ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಕೀರ್ಷಾ ಎಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ ಕ್ತಿನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು 'ವಾಽಸರೂಪವಿಧಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

(ಕೃತ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 769 ಕೃತ್ಯಾಃ (7.1.95)

ವೃತ್ತಿ- ಣ್ವುಲ್ ತೃಚೌ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್, ಕೃತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಅರ್ಥ: "ಣ್ವುಲ್ ತೃಚೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವ ವಿಧಿಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 770 ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್ (3.4.67)

ವೃತ್ತಿ- ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕರ್ತರಿ ಸ್ಯಾತ್ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ।

ಅರ್ಥ: ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಕೃತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 771- ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ-ಖಲರ್ಥಾಃ। (3.4.70)

ವೃತ್ತಿ- ಏತೇ ಭಾವಕರ್ಮಣೋರೇವ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ: ತಯೋಃ, ಏವ, ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ ಖಲರ್ಥಾಃ।

ಅರ್ಥ: ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ-ಖಲರ್ಥಃ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲೂ ಹಾಗೇಯೇ ಖಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಉತ್ತರ ಕೃದಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಖಲ್

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೋ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಖಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

(ತವ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 772. ತವ್ಯತ್ತವ್ಯಾನೀಯರಃ (3.1.96)

ವೃತ್ತಿ– ಧಾತೋಃ ಏತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ಯುಃ। ಏಧಿತವ್ಯಮ್, ಏಧನೀಯಮ್ ತ್ವಯಾ, ಭಾವೇ–ಔತ್ಸರ್ಗಿಕಮೇಕವಚನಂ ಕ್ಲೀಬತ್ವಞ್ಚ। ಚೇತವ್ಯಃ, ಚಯನೀಯೋ ವಾ ಧರ್ಮಃ ತ್ವಯಾ।

(ಕೇಲಿಮರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ।। ಕೇಲಿಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್।

ಪಚೇಲಿಮಾ ಮಾಷಾಃ, ಪಕ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ। ಭಿದೇಲಿಮಾಃ ಸರಲಾಃ, ಭೇತ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ। ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ।

ಅವ್ಯ: "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತವ್ಯತ್, ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ತವ್ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ಇದು ತಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ತವ್ಯತ್ ಮತ್ತು 'ತವ್ಯ'ಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ರೇಫವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಿತವ್ಯಮ್–ಇದರಲ್ಲಿ ತವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಇದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹಾಗೂ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವು ಬಂದು ಏಧ್+ತವ್ಯ > ಏಧ್+ಇ+ತವ್ಯ > ಏಧ್+ಇ+ತವ್ಯ+ಅಮ್ = ಏಧಿತವ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತ್ವಯಾ ಏಧನೀಯಮ್: ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಾಗೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಬಂದು ಏಧನೀಯಮ್ ಎಂದು ಆಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಏಧ್ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ವಯಾ ಎಂದು ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೋ ಆಗ 'ಲಿಂಗ ವಚನವು' ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚೇತವ್ಯಃ – ಚಯನೀಯೋ ವಾ ಧರ್ಮಃ ತ್ವಯಾ। 'ಚಿ' ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೀಯರ್

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಚಯನದ ಕರ್ಮವು ಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಏಕವಚನ ಇದೆ. ಕರ್ತೃವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ- ಕೇಲಿಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ।

'ಕೇಲಿಮರ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕವಿದು. 'ಕೇಲಿಮರ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲಿ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೇಲಿಮರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿವೆ. 'ಏಲಿಮ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚೇಲಿಮಾ ಮಾಷಾಃ- ಪಕ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ- ಪಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ 'ಕೇಲಿಮರ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪಚ್+ಏಲಿಮ+ಅಸ್(ಜಸ್)= ಪಚೇಲಿಮಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಬೇಯಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉದ್ದು ಎಂದರ್ಥ)

ಭಿದೇಲಿಮಾಃ ಸರಲಾಃ ಭೇತ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ-ಸರಲ ವೃಕ್ಷಗಳು ಕಡಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ ಎಂದರ್ಥ.

'ಪಚೇಲಿಮಾಃ' ಮತ್ತು 'ಭಿದೇಲಿಮಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಕೇಲಿಮರ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರು ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಕೃತ್ಯ, ಮತ್ತು ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 773 ಕೃತ್ಯ-ಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್। (3.3.113)

ವೃತ್ತಿ- ಬಹುಲ ಪರಿಭಾಷಾ

ಕ್ವಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ವಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ।

ವಿಧೇರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಚತುರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಲಕಂ ವದನ್ತಿ ॥1॥

ಸ್ನಾನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ನಾನೀಯಂ ಚೂರ್ಣಮ್। ದೀಯತೇ ಅಸ್ಮೈ ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ।

ಅರ್ಥ: 'ಕೃತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಕ' ಮತ್ತು 'ಲ್ಯುಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಬಹುಲ'ದಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ. ಬಹುಲ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಇದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ ಇದರ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕವು (ಕ್ವಚಿತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ) ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕ್ವಚಿತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎನ್ನುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಲು ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ– ಸ್ನಾನೀಯಂ ಚೂರ್ಣಮ್ – ಸ್ನಾನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ನಾನೀಯಮ್ ಚೂರ್ಣಮ್–ಯಾವ ಚೂರ್ಣದಿಂದ ಸ್ನಾನವು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನೀಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ನಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೀಯರ್ ಎಂಬ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. (ಬರಬಾರದಾಗಿತ್ತು) ಏಕೆಂದರೆ ಭಾವ–ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿದೆ.

'ಕ್ವಚಿದ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿ' ಎನ್ನುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ:– ಅಗ್ರಸರಃ ಎಂಬುದು 'ಯೂಥಂ ತದಗ್ರಸರಗರ್ವಿತ–ಕೃಷ್ಣಸಾರಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಪುರೋಗ್ರತೋಽಗ್ರೇಷುಸರ್ತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ರೇಸರಃ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಅಗ್ರಸರಃ ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ:– ವಿಕಲ್ಪ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಬರಬಹುದು ಬಾರದೇನೂ ಇರಬಹುದು. 'ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಬಂದಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ.

ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ– ನಾಲ್ಕನೇಯ ವಿಭಾಗವಾದ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವಡೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು 'ಗುಣ' 'ವೃದ್ಧಿ' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಬಾರದೇ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವಡೆ ಊಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಮಘವಾ' ಎಂಬುದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ 'ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪಕ್ಕೆ' ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಉಣಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ– ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ – 'ದೀಯತೇ ಅಸ್ಮೈ ಇತಿ ದಾನೀಯಃ ವಿಪ್ರಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಯಾವನಿಗೆ ದಾನವು ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬಾಹುಲಕದಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 774. ಅಚೋ ಯತ್।(3.1.97)

ವೃತ್ತಿ– ಅಜನ್ತಾತ್ ಧಾತೋಃ ಯತ್ ಸ್ಯತ್। ಚೇಯಮ್।

ಅವ್ಯ:- "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಚೇಯಮ್: 'ಚಿಞ್' ಚಯನೇ (ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ) ಧಾತು ಅಜನ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚಿ+ಯ (ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಾಗುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬಂದು ಚೇ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದ ನಿಯಮದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಬಂದು ಚೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಈ ಕಾರ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 775 - ಈದ್ಯತಿ (6.4.65)

ವೃತ್ತಿ- ಯತಿ ಪರೇ ಆತಃ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ದೇಯಮ್। ಗ್ಲೇಯಮ್।

ಅ.ವೃ: "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದಾತುಮ್ ಯೋಗ್ಯಂ ದೇಯಮ್ : (ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ) ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದು ದಾ+ಯ (ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದೀ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ದೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಮ್' ಬಂದು ದೇ+ಯ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು ದೇಯಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಗ್ಲೇಯಮ್- ಗ್ಲಾತುಂ ಯೋಗ್ಯಂ ಗ್ಲೇಯಮ್ (ಹರ್ಷಕ್ಷಯವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ) ಭಾವಾರ್ಥಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ "ಅಚೋ ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ಯ (ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇ ಅಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲೀ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣವಾಗಿ ಗ್ಲೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗ್ಲೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 776 ಪೋರದುಪಧಾತ್ (3.1.98)

ವೃತ್ತಿ- ಪವರ್ಗಾನ್ತಾತ್ ಅತ್-ಉಪಧಾತ್ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಣ್ಯತೋಽಪವಾದಃ॥ ಶಪ್ಯಮ್। ಲಭ್ಯಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ: ಪೋಃ, ಅತ್- ಉಪಧಾತ್ ।

ಅ.ವೃ: "ಧಾತೋಃ" "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. "ಅಚೋಯತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪವರ್ಗಾನ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ - ಶಪ್ಯಮ್- ಶಪ ಆಕ್ರೋಶೇ (ಶಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ) ಈ ಧಾತುವು ಪವರ್ಗಾಂತಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳಂತಹದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಹಲನ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ "ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣ್ಯತ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಪ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳು ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಶಪ್ಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಲಭ್ಯಮ್-ಡುಲಭಷ್ ಪ್ರಾಪ್ತೌ (ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಲನ್ತವಾದದ್ದರಿಂದ "ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣ್ಯತ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಂತೆ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 777 ಏತಿ-ಸ್ತು-ಶಾಸ್-ವೃ-ದೃ-ಜುಷಃ ಕ್ಯಪ್ (3.1.109)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯಃ ಕ್ಯಪ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ- ಇಲ್ಲಿ "ಧಾತೋಃ" "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಇಣ್, ಸ್ತು, ಶಾಸ್, ವೃ, ದೃ, ಮತ್ತು ಜುಷ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಪ್ ನಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಪ್' ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ "ಕಿಙತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 778 ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (6.1.71)

ವೃತ್ತಿ- ಇತ್ಯಃ॥ ಸ್ತುತ್ಯಃ॥ ಶಾಸು-ಅನುಶಿಷ್ಟೌ।

ಅರ್ಥ- ಪಿತ್ ಮತ್ತು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಹ್ರಸ್ವ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಇತ್ಯಃ - ಇಣ್-ಗತೌ ಎಂಬ ಈ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಅಚೋಯತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಏತಿ- ಸ್ತು- ಶಾಸ್-ವೃ-ದೃ-ಜುಷಃ ಕ್ಯಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್ಯಪ್' ಬಂದು ಇ+ಯ (ಕ್ಯಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಅದು ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವರ್ಣವಾದ 'ಇ' ಕಾರದ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಇ+ತ್+ಯ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಇತ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತುತ್ಯಃ - ಷ್ಟುಞ ಎಂಬ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರವೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಯಪ್, ತುಕ್, ಸು ಗಳು ಬಂದು ಸ್ತುತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಾಸು-ಅನುಶಿಷ್ಟೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಾಸ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತಾನೆ.

(ಇ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 779:- ಶಾಸ ಇದಙ್-ಹಲೋಃ (6.4.34)

ವೃತ್ತಿ- ಶಾಸಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಜಿ ಹಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ। ಶಿಷ್ಯಃ। ವೃತ್ಯಃ। ಆದೃತ್ಯಃ। ಜುಷ್ಯಃ।

ಪ. ಛೇ- ಶಾಸಃ, ಇತ್, ಅಜ್, ಹಲೋಃ।

ಅ.ವೃ:- "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಮತ್ತು ಕಿಙಿತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:- ಅಜ್ ಅಥವಾ ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಙಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಶಿಷ್ಯಃ - ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಏತಿ-ಸು-ಶಾಸ್-ವೃ-ದೃ-ಜುಷಃ-ಕ್ಯಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಯಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಾಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು, ಶಿಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಶ್+ಇ+ಷ್+ಯ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಶಿಷ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ಯಃ - 'ವೃ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಯಪ್' ಬಂದು ವೃ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದು ವೃತ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಆದೃತ್ಯಃ- 'ಆ' ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ದೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ಯಪ್, ತುಕ್ ಗಳು

ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದೃತ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಜುಷ್ಯಃ– ಜುಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕ್ಯಪ್ ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಜುಷ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 780 ಮೃಜೇರ್ವಿಭಾಷಾ (3.1.113)

ವೃತ್ತಿ– ಮೃಜೇಃ ಕ್ಯಪ್ ವಾ । ಮೃಜ್ಯಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:– ಮೃಜೇಃ, ವಿಭಾಷಾ।

ಅ.ವೃ:– "ಏತಿ–ಸು–ಶಾಸ್ –ವೃ–ದೃ–ಜುಷಃ–ಕ್ಯಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್ಯಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಧಾತೋಃ" "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:– ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಮೃಜ್ (ಸ್ವಚ್ಛ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ) ಈ ಧಾತುವು ಹಲನ್ತವಾದ್ದರಿಂದ "ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣ್ಯತ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮೃಜ್ಯ:– ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಲಘೂಪಧಗುಣ' ವಾಗದೇ ಮೃಜ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, "ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮೃಜ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಮೃರ್ಜೇವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಜ್+ಯ ಎಂದಾಗಿ, "ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗ ಕಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಗ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 781 ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (3.1.124)

ವೃತ್ತಿ– ಋವರ್ಣಾನ್ತಾತ್ ಹಲನ್ತಾತ್ ಚ ಧಾತೋಃ ಣ್ಯತ್। ಕಾರ್ಯಮ್। ಹಾರ್ಯಮ್। ಧಾರ್ಯಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ– ಋಹಲೋಃ, ಣ್ಯತ್।

ಅ.ವೃ:– "ಧಾತೋಃ" "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:– ಋವರ್ಣಾನ್ತ ಮತ್ತು ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಣ್ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಕಾರ್ಯಮ್–ಡು ಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ಯ (ಣ್ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಕ್+ಆರ್+ಯ

ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸು' ವಿಭಕ್ತಿ, 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವರೂಪಗಳು ಆದನಂತರ ಕಾರ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಹೃ' ಮತ್ತು 'ಧೃ' ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳಾದ ಹಾರ್ಯಮ್ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಯಮ್ ಎಂಬುವುಗಳೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

(ಕುತ್ವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -782 ಚ-ಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್-ಣ್ಯತೋಃ (7.3.52)

ವೃತ್ತಿ- ಚ-ಜೋಃ ಕುತ್ವಮ್ ಸ್ಯಾತ್, ಘಿತಿ ಣ್ಯತಿ ಚ ಪರೇ।

ಅರ್ಥ:- 'ಘಿತ್' ಮತ್ತು 'ಣ್ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಚ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಜ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ' ವರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 783 ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ (7.2.114)

ವೃತ್ತಿ- ಮೃಜೇಃ ಇಕಃ ವೃದ್ಧಿಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಆರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ। ಮಾರ್ಗ್ಯಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಮೃಜೇಃ, ವೃದ್ಧಿಃ।

ಅ.ವೃ:- "ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಮೃಜ್' ಧಾತುವಿನ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಾರ್ಗ್ಯಃ-ಇದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು "ಮೃಜೇಃ ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಕುತ್ವಾಭಾವ ನಿಪಾತನ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 784 - ಭೋಜ್ಯಂ ಭಕ್ಷ್ಯೇ। (7.3.69)

ವೃತ್ತಿ- ಭೋಗ್ಯಮ್ ಅನ್ಯತ್।

ಇತಿ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ।

ಅರ್ಥ:- ಭಕ್ಷ್ಯ ಅಥವಾ ಖಾದ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಭೋಜ್ಯ ರೂಪವು' ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಭಜ - ಪಾಲನ - ಅಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥ. ಹಲನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ವವು ಬಂದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಾರದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ನಿಪಾತ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ನಿಪಾತವೆಂದರೆ ಸಿದ್ಧ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಭಕ್ಷ್ಯ ಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೋಗ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಲಘೂಪಧಗುಣವಾಗಿ' ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಭೋಗ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕೃದಂತ ಕೃತ್ಯ (33) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-34: ಪೂರ್ವ ಕೃದನ್ತ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 785 ರಿಂದ 848 ವರೆಗೆ)

(ಣ್ವುಲ್-ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 785. ಣ್ವುಲ್-ತೃಚೌ।(3.1.133)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾತೋರೇತೌ ಸ್ತಃ। ಕರ್ತರಿ ಕೃದಿತಿ (769) ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ।

ಅ.ವೃ-'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ', 'ಪರಶ್ಚ' -ಈ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಣ್ವುಲ್' ಮತ್ತು 'ತೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಣ್ವುಲ್'ನಲ್ಲಿ 'ಣ್'ಕಾರವು 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲ್'ಕಾರವು 'ಹಲನ್ತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾದ ನಂತರ 'ವು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಕ'-ಆದೇಶವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ತೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಚ್'ಕಾರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(ಯು, ವು ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ, ಅಕ ಗಳನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 786. ಯುವೋರನಾಕೌ। (7.1.1)

ವೃತ್ತಿ- ಯು ವು ಏತಯೋಃ ಅನಾಕೌ (ಅನ+ಅಕೌ) ಸ್ತಃ। ಕಾರಕಃ। ಕರ್ತಾ।

ಪ.ಛೇ - ಯುವೋ:, ಅನಾಕೌ ।

ಅರ್ಥ- 'ಯು' ಮತ್ತು 'ವು'ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಅನ' ಮತ್ತು 'ಅಕ' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

'ಅನ' ಮತ್ತು 'ಅಕ' ಆದೇಶಗಳು 'ಅನೇಕಾಲ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಕಾರಕಃ - ಕೃ+ ವು(ಣ್ವುಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಕೃ+ಅಕ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕ್+ಆರ್+ಅಕ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ರುತ್ವ- ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಕಾರಕಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ.) 'ಕೃಞ್'ಗೆ 'ತೃಚ್' ಬಂದರೆ ಕೃ+ತೃ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದು ಕ್+ಅರ್+ತೃ=ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ 'ಸುಪ್' ಪರವಾದಾಗ 'ಋದಶಸ್ಪುರುದಂಸಸ:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಚ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತ್+ಅನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಕರ್ತಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಕರ್ತಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನ ಲೋಪ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಲ್ಯು, ಣಿನಿ ಮತ್ತು ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 787. ನನ್ದಿ-ಗ್ರಹಿ-ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ ಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ। (3.1.134)

ವೃತ್ತಿ – ನನ್ದ್ಯಾದೇಃ ಲ್ಯುಃ, ಗ್ರಹ್ಯಾದೇಃ ಣಿನಿಃ, ಪಚಾದೇಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್। ನಂದಯತಿ ಇತಿ ನಂದನಃ। ಜನಂ ಅರ್ದಯತಿ ಇತಿ ಜನಾರ್ದನಃ। ಲವಣಃ। ಗ್ರಾಹೀ। ಸ್ಥಾಯೀ। ಮನ್ತ್ರೀ। ಪಚಾದಿಃ ಆಕೃತಿ ಗಣಃ।

ಪ.ಛೇ – ನಂದಿ-ಗ್ರಹಿ-ಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಲ್ಯು-ಣಿನಿ-ಅಚಃ ।

ಅರ್ಥ – ನನ್ದ್ಯಾದಿ, ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ ಮತ್ತು ಪಚಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲ್ಯು, ಣಿನಿ ಮತ್ತು ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ನನ್ದನಃ- ನನ್ದಯತೀತಿ- (ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನು) ಎಂದರ್ಥ.- 'ಲ್ಯು'ನಲ್ಲಿ'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಇತ್ತಾಗಿಯು 'ಯು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಯುವೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನನ್ದ್+ಯು(ಲ್ಯು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅನ' ಅನಾದೇಶವಾಗಿ ನನ್ದ್+ ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನನ್ದ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ನನ್ದನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜನಾರ್ದನಃ – ಜನಮ್ ಅರ್ದಯತಿ ಇತಿ ಜನಾರ್ದನ: (ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ). 'ಅರ್ದ' ಧಾತುವು ನನ್ದ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ 'ಲ್ಯು' ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅನ' ಅದೇಶವಾಗಿ ಅರ್ದನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಲವಣಃ – ಲೂಞ್= ಛೇದನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಲೂ+ಯು = ಲೂ+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದು ಲೋ+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಲ್+ಅವ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ನನ್ದ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವವು ಬಂದು ಲವಣಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಲುನಾತಿ ಇತಿ ಲವಣಃ (ಕತ್ತರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.)

ಗ್ರಾಹೀ – ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಇತಿ ಗ್ರಾಹೀ (ಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇದು 'ಣಿತ್'ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಗ್ರಹ್+ಇನ್ = ಗ್ರಾಹ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂ....' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದೀರ್ಘ' ಬಂದು ಗ್ರಾಹೀನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನ ಲೋಪ: ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಗ್ರಾಹೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ಥಾಯೀ – ಷ್ಠಾ- ಗತಿ ನಿವೃತ್ತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದು ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ

'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಸ್ಥಾಯ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ 'ಸ್ಥಾಯೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮನ್ತ್ರೀ - ಮತ್ರಿ ಗುಪ್ತಭಾಷಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಮನ್ತ್ರ' ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮನ್ತ್ರ+ ಣಿನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮನ್ತ್ರ+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯದಿಂದ 'ಮನ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚಃ - ಡುಪಚಷ್ - ಪಾಕೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಚ್+ಅ(ಅಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಚಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ನದಃ ಚೋರಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪಚಾದಿ ಎಂಬುದು ಆಕೃತಿಗಣ. ಅಂದರೆ ಪಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿಇದರಂತೆ ಇರುವ ಪಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸದೇ ಇರುವವುಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

('ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 788. ಇಗುಪಧ-ಜ್ಞಾ-ಪ್ರೀ-ಕಿರಃ ಕಃ। (3.1.135)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್। ಬುಧಃ। ಕೃಶಃ। ಜ್ಞಃ। ಪ್ರಿಯಃ। ಕಿರಃ।

ಅರ್ಥ-'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಹಾಗು ಜ್ಞಾ, ಪ್ರೀ, ಕೄ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಃ ಬುಧಃ।-ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಬುಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಇಕ್'(ಉ)-ಉಪಧಾ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬುಧ್+ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ'ಕಾರವು 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಬುಧ್+ಅ+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಬುಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಪಂಡಿತ ಎಂದರ್ಥ.) 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಾಗಲೀ, ವೃದ್ಧಿಯಾಗಲೀ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಕೃಶಃ।- ಕೃಶ- ತನೂಕರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಕೃಶ್ಯತಿ ಇತಿ ಕೃಶಃ. (ತೆಳ್ಳಗಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥ). ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಇಕ್' (ಋ) ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕೃಶಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಜ್ಞಃ। - ಜ್ಞಾ- ಅವಬೋಧನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಜ್ಞಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಜ್ಞ್+ಅ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಜ್ಞಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ವಿದ್ವಾಂಸನೆಂದರ್ಥ.)

ಪ್ರಿಯಃ – ಪ್ರೀಞ್- ತರ್ಪಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಪ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಇಯಙ್...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' (ಇಯ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರ್+ಇಯ್+ಅ+ಸ್= ಪ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಿರಃ – ಕೃ- ವಿಕ್ಷೇಪೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇರ್' ಬಂದು ಕ್+ಇರ್+ಅ+ಸ್= ಕಿರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

('ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 789. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ। (3.1.136)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಜ್ಞಃ। ಸುಗ್ಲಃ।

ಪ.ಛೇ-ಆತಃ, ಚ, ಉಪಸರ್ಗೇ ।

ಅ.ವೃ- 'ಇಗುಪಧ-ಜ್ಞಾ-ಪ್ರೀ-ಕಿರಃ ಕಃ'ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ', 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ – ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಆದಂತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರಜ್ಞಃ। – ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜಾನಾತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥ). 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಜ್ಞಾ- ಅವಬೋಧನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪ್ರ+ಜ್ಞಾ+ಅ(ಕ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರ+ಜ್ಞ್+ಅ+ಸ್= ಪ್ರಜ್ಞಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸುಗ್ಲಃ।-ಗ್ಲೈ-ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆನಂದವನ್ನು ಕಳೆದುಕಂಡವನು ಎಂದರ್ಥ.). ಸು ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ಗ್ಲೈ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸು+ಗ್ಲೈ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇऽಶಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವವು ಬಂದು ಸು+ಗ್ಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸು+ಗ್ಲ್+ಅ+ಸ್= ಸುಗ್ಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಗ್ರಹ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 790. ಗೇಹೇ ಕಃ।(7.1.144)

ವೃತ್ತಿ- ಗೇಹೇ ಕರ್ತರಿ ಗ್ರಹೇಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್। ಗೃಹಮ್।

ಅ.ವೃ – 'ವಿಭಾಷಾ ಗ್ರಹಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್ರಹಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಗ್ರಹ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ 'ಮನೆ' ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃವಾಗಿರುವಾಗ.

ಉದಾ– ಗೃಹವ್।–ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಕಂ ಇತಿ ಗೃಹವ್ (ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಗೃಹವ್ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.) 'ಗ್ರಹ್' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗ್ರಹ್+ಅ(ಕ) ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿ–ಜ್ಯಾ–ವಯಿ–ವ್ಯಧಿ–ವಷ್ಟಿ–ವಿಚತಿ– ವೃಶ್ಚತಿ–ಪೃಚ್ಛತಿ–ಭೃಜ್ಜತೀನಾಮ್ ಜಿತಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ರೇಫಕ್ಕೆ 'ಋ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್+ಋ+ಹ್+ಅ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ 'ಗೃಹಮ್' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 791. ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್।(3.2.1)

ವೃತ್ತಿ– ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಧಾತೋರಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್। ಕುಮ್ಭಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕುಮ್ಭಕಾರಃ।

ಪ.ಛೇ – 'ಕರ್ಮಣಿ, ಅಣ್' ।

ಅರ್ಥ – ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕುಂಭಕಾರಃ। – ಇಲ್ಲಿ 'ಕುಂಭ' ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕ್+ಆರ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುಂಭ+ಕ್+ಆರ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಕೃದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಾಗು ಸುಪ್ ಬಂದು ಕುಂಭ+ಕ್+ಆರ್+ಅ+ಸ್= ಕುಂಭಕಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 792. ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ।(3.1.3)

ವೃತ್ತಿ– ಆದನ್ತಾತ್ ಧಾತೋಃ ಅನುಪಸರ್ಗಾತ್ ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್। ಅಣೋಽಪವಾದಃ। ಆತೋ ಲೋಪಃ। ಗೋದಃ। ಧನದಃ। ಕಮ್ಬಲದಃ। ಅನುಪಸರ್ಗೇ ಕಿಮ್ ಗೋಸನ್ದಾಯಃ। (ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ) ಮೂಲಾನಿ ವಿಭುಜತಿ ಮೂಲವಿಭುಜೋ ರಥಃ। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್। ಮಹೀಧ್ರಃ। ಕುಧ್ರಃ।

ಪ.ಛೇ – 'ಆತಃ, ಅನುಪಸರ್ಗೆ, ಕಃ' ।

ಅ.ವೃ – 'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ', 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ – ಉಪಸರ್ಗರಹಿತ 'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಕರ್ಮ' ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಗೋದಃ। – ಗಾಂ ದದಾತಿ ಇತಿ ಗೋದ: ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ+ದಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ದಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋ+ದ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಗೋ+ದ್+ಅ+ಸ್= ಗೋದ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧನದಃ = (ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ) ಹಾಗು ಕಮ್ಬಲದ=(ಕಂಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು) ಇವುಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯೂ 'ಗೋದಃ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಸರ್ಗವಿರಬಾರದೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ? ಇದರ ಉತ್ತರವನ್ನು ಗೋಸನ್ದಾಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗಾಂ+ಸಮ್+ದದಾತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುವು 'ಸಮ್' ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ'ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ, ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಬಂದು ಗೋ+ಸಂ+ದಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋ:' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಗೋ+ಸಂ+ದಾ+ಯ್+ಅ+ಸ್= 'ಗೋಸಂದಾಯ:' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ' ಇದು ವಾರ್ತಿಕ). ಮೂಲ, ವಿಭುಜ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಿದ್ಧಿ ಮಾಡುವಾಗ, 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮೂಲವನ್ನು ಮರ್ದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. (ರಥದ ಚಕ್ರದಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಮರ್ದನವಾಗುತ್ತದೆ.) ಮೂಲ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದಿಂದ 'ವಿ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಭುಜೋ= ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ'ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣ. ಮಹೀಂ ಧರತಿ ಇತಿ ಮಹೀಧ್ರ:=ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಪರ್ವತ ಎಂದರ್ಥ, ಕುಮ್ ಧರತಿ ಇತಿ ಕುಧ್ರ:. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದನಂತರ 'ಯಣ್' ಆದೇಶವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಪರ್ವತವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆ ಅದು ಮೂಲ ವಿಭುಜಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು.

('ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 793. ಚರೇಷ್ಟಃ। (3.1.16)

ವೃತ್ತಿ– ಅಧಿಕರಣೇ ಉಪಪದೇ। ಕುರುಚರಃ।

ಪ. ಛೇ – ಚರೇಃ, ಟಃ।

ಅ.ವೃ–'ಅಧಿಕರಣೇ ಶೇತೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಧಿಕರಣೇ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಟ'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುರುಷು ಚರತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕುರು+ಚರ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉಪಪದಮತಿಙ್'ನಿಂದ ಉಪಪದದ ಸಮಾಸವಾಗಿ 'ಕುರುಚರಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

('ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–794. ಭಿಕ್ಷಾ–ಸೇನಾऽऽದಾಯೇಷು ಚ।(3.2.17)

ವೃತ್ತಿ– ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ। ಸೇನಾಚರಃ। ಆದಾಯೇತಿ ಲ್ಯಬನ್ತಮ್। ಆದಾಯಚರಃ।

ಪ.ಛೇ– ಭಿಕ್ಷಾ, ಸೇನಾ, ಆದಾಯೇಷು, ಚ ।

ಅ.ವೃ– 'ಚರೇಷ್ಟಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರೇಃ' ಮತ್ತು 'ಟಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೂ 'ಸುಪಿಸ್ಥಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ 'ಸುಪ್ಸು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಮತ್ತು 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಭಿಕ್ಷಾ, ಸೇನಾ ಮತ್ತು ಆದಾಯ ಎಂಬ ಈ ಸುಬಂತಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಟ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1. ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ–ಭಿಕ್ಷಾಂ ಚರತಿ ಇತಿ ಭಿಕ್ಷಾಚರ: ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಭಿಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು). ಚರ–ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದವನ್ನು ಉಪಪದವಾಗಿಯುಳ್ಳ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ' ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–2. ಸೇನಾಚರಃ–ಸೇನಾಯಾಂ ಚರತಿ ಇತಿ ಸೇನಾಚರಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು). ಸೇನಾರೂಪ ಉಪಪದಸಹಿತವಾದ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಟ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ–3.ಆದಾಯಚರಃ–ಆದಾಯ ಚರತಿ ಇತಿ ಆದಾಯಚರಃ (ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವನು). ಇದು 'ಲ್ಯಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದವಾಗಿದೆ. ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಇದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ,

ಆದಾಯಚರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗೂ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

('ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–795. ಕೃಞೋ ಹೇತು–ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾನುಲೋಮ್ಯೇಷು।(3.2.20)

ವೃತ್ತಿ– ಏಷು ದ್ಯೋತ್ಯೇಷು ಕರೋತೇಷ್ಟಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ – 'ಚರೇಷ್ಟಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂಧ 'ಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಹಿಂದಿನಂತಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಹೇತು (ಕಾರಣ), ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ, (ತತ್ಸ್ವಭಾವ) ಮತ್ತು ಆನುಲೋಮ್ಯ (ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವದು) ಈ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಟ'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-796. ಅತಃ ಕೃ-ಕಮಿ-ಕಂಸ-ಕುಂಭ-ಪಾತ್ರ-ಕುಶಾ-ಕರ್ಣೀಷ್ವನವ್ಯಯಸ್ಯ। (8.3.46)

ವೃತ್ತಿ- ಆದುತ್ತರಸ್ಯ ಅನ್ವ್ಯಯಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಮಾಸೇ ನಿತ್ಯಂ ಸಾದೇಶಃ ಕರೋತ್ಯಾದಿಷು ಪರೇಷು। ಯಶಸ್ಕರೀ ವಿದ್ಯಾ ಶ್ರಾದ್ಧಕರಃ। ವಚನಕರಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಕೃ–ಕಮಿ–ಕಂಸ–ಕುಂಭ–ಪಾತ್ರ–ಕುಶಾ–ಕರ್ಣೀಷು, ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ

ಅ.ವೃ – 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು, 'ಸೋಽಪದಾದೌ'' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೆಯೇ 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇಽನುತ್ತರಪದಸ್ಥಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪೂರ್ಣಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಅವ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೃ, ಕಮಿ, ಕಂಸ,ಕುಂಭ, ಪಾತ್ರ, ಕುಶಾ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಸ'ಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ'ಕಾರಾದೇಶ ಬರುವಾಗ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

1. ಅವ್ಯಯಭಿನ್ನವಾದ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ 'ಸ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ.
2. ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗವು ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು.
3. ವಿಸರ್ಗದ ನಂತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೃ,ಕಮಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದವು ಇರಬೇಕು.
4. ಇವೆಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ – ಯಶಸ್ಕರೀ-(ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿದ್ಯೆ) ಯಶಃ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್+ಅಮ್+ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಹಾಗು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ 'ಅಮ್' ಶಬ್ದದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅರ್' ಆಗಿ ಯಶಸ್ಕರ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್' (ಈ) ಬಂದು, 'ಅ'ಕಾರವು 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಯಶಸ್ಕರೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಿಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಸ'ಕಾರವೇ ಬಂದಿದೆ. ಶ್ರಾದ್ಧಕರಃ ಶ್ರಾದ್ಧಂ ಕರ್ತುಂ ಶಿಲಂ ಯಸ್ಯ (ಯಾರಿಗೆ ಶ್ರಾದ್ಧಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವಿದೆಯೋ

ಅವನು) ಇಲ್ಲಿ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಟ'ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ವಚನಕರಃ – ವಚನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ। (ಆಜ್ಞಾಪಾಲಕ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಚನ+ಅಮ್+ಕೃ+ಅ('ಟ') ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

(ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 797. ಏಜೇಃ ಖಶ್।(3.2.28)

ವೃತ್ತಿ–ಣ್ಯನ್ತಾತ್ ಏಜೇಃ ಖಶ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ–'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಣಿಜನ್ತವಾದ ಏಜೃ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

('ಮುಮ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 798. ಅರುರ್ದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್(6.3.67)

ವೃತ್ತಿ– ಅರುಷೋ ದ್ವಿಷತೋಽಜನ್ತಸ್ಯ ಚ ಮುಮಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಖಿದನ್ತೇ ಪರೇ ನ ತು ಅವ್ಯಯಸ್ಯ। ಶಿತ್ವಾಚ್ಛಬಾದಿಃ। ಜನಮೇಜಯತೀತಿ ಜನಮೇಜಯಃ।

ಪ.ಛೇ – ಅರುಸ್, ದ್ವಿಷತ್, ಅಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್ ।

ಅ.ವೃ–'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗು 'ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ' ಪೂರ್ಣಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಅರುಸ್, ದವಿಷತ್ ಹಾಗೆಯೇ ಅಜಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಮ್ ಆಗಮವು, ಖಿದನ್ತಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಆಗಮವು ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಶಬಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

'ತಿಙ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಶಪ್' ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:– ಜನಮೇಜಯ: ಜನಂ ಏಜಯತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ. (ಜನರನ್ನು ನಡುಗಿಸುವವನು). ಇದು ಪರೀಕ್ಷಿತನ ಮಗನ ಹೆಸರು. ಏಜೃ ಕಂಪನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಖ'ಕಾರವು ಇತ್ತಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಏಜ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಜನಮ್' ಎಂದು ಕರ್ಮ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಶ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ+ಅ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕೊನೆಯ ಎರಡು

ಅಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಅತೋಗುಣೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಒಂದು ಅಕಾರವಾಗಿ, ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಏ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಮ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋ: ಕೃತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು, ಜನ+ಅಸ್ (ಙಸ್) +ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉಪಪದಮತಿಙ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ:' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಜನ+ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಮ್ (ಮ್) ಆಗಮವು 'ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರ:' ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಜನ+ಮ್+ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಜನಮೇಜಯ:' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಖಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 799. ಪ್ರಿಯವಶೇ ವದಃ ಖಚ್। (3.2.38)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಿಯಂವದಃ। ವಶಂವದಃ।

ಅ.ವೃ- 'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವಶ ಎಂಬ ಕರ್ಮ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ವದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಖಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಖಚ್‌ನಲ್ಲಿ 'ಖ'ಕಾರ ಹಾಗು 'ಚ'ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿದ್ದು 'ಅ'ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಿಯಂ ವದ: - ಪ್ರಿಯಂ ವದತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ। (ಮಧುರ ಭಾಷಿ). ಪ್ರಿಯ+ಅಮ್ ಎಂದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಖಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಿಯ+ಅಮ್+ವದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾದ ನಂತರ 'ಅಮ್'ನ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರಿಯ+ವದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅರುರ್ದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಮುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಪ್ರಿಯ+ಮ್+ವದ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಪ್ರಿಯಂವದ:' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಶಂವದ:-ವಶಂ ವದತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ಅಧೀನನಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು). ವಶಂ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು 'ಪ್ರಿಯಂವದ:' ಎಂಬಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

('ಮನಿನ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-800. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋऽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ। (3.2.75)

ವೃತ್ತಿ- ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ವಿಚ್ ಏತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಧಾತೋಃ ಸ್ಯುಃ।

ಅ.ವೃ - 'ಆತೋ-ಮನಿನ್-ಕ್ವನಿಪ್-ವನಿಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್,

ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ: ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಮತ್ತು 'ವಿಜುಪೇ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಚ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಾದ 'ಆತೋ–ಮನಿನ್–ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಪಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ'ದಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯ:' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್ ಮತ್ತು ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೂ ಬರುತ್ತವೆ.

('ವಶ್' ಮೊದಲಾದ 'ಕೃತ್' ಗೆ ಇಣ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೮೦೧. ನೇಡ್ ವಶಿ ಕೃತಿ (7.2.8)

ವೃತ್ತಿ– ವಶಾದೇಃ ಕೃತಃ ಇಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಶೃ–ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। ಸುಶರ್ಮಾ। ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ।

ಪ.ಛೇ – ನ, ಇಟ್, ವಶಿ, ಕೃತಿ ।

ಅರ್ಥ – 'ವಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಃ– ಸುಶರ್ಮಾ – ಸುಷ್ಠು ಶೃಣಾತಿ–ಹಿನಸ್ತಿ ಪಾಪಾನ್ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು.) 'ಸು' ಪೂರ್ವಕ 'ಶ್ಲೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್(ಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸು+ಶ್ಲೃ+ಮನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸುಶರ್+ಮನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದ ಮೇಲೆ, ಸುಶರ್+ಮನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನಾಂತ ಉಪಧೆಗೆ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸುಶರ್+ಮಾನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸುಶರ್ಮಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ – ಪ್ರಾತಃ ಏತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ= (ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು). ಪ್ರಾತರ್ ಪೂರ್ವಕ ಇಣ್ ಗತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಪ್ರಾತರ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್(ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತರ್+ಇ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ವನ್'ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಬರಲು 'ನೇಡ್–ವಶಿ–ಕೃತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಪ್ರಾತರ್+ಇ+ತ್+ವನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

'ಸ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪ್ರಾತರಿತ್ವನ್' ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಸುಬನ್ತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಆತ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೦೨. ವಿಡ್-ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾऽऽತ್ (6.4.41)

ವೃತ್ತಿ– ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾऽऽತ್ಸ್ಯಾತ್। ವಿಜಾಯತ ಇತಿ ವಿಜಾವಾ। ಓಣೃ ಅಪನಯನೇ। ಅವಾವಾ। ವಿಚ್-ರುಷ್-ರಿಷ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। ರೋಟ್, ರೇಟ್, ಸುಗಣ್।

ಪ.ಚೇ – ವಿಡ್ವನೋಃ, ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ, ಆತ್ ।

ಅ.ವೃ – 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ – ವಿಟ್ ಮತ್ತು ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ತದಂತ-ವಿಧಿಯಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತದ ಅಂಗಕ್ಕೆ 'ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.ಇಲ್ಲಿ 'ವನ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಮತ್ತು ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೊನೆಗೆ 'ವನ್' ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ವಿಜಾವಾ: ವಿಜಾಯತೇ ಇತಿ ವಿಜಾವಾ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ವಿಶೇಷ ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವನು). 'ವಿ' ಪೂರ್ವಕ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋऽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ (ವನ್) 'ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಿ+ಜನ +ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ವಿ+ಜ+ಆ+ವ+ನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ವಿಜಾವನ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಾಗಿ ವಿಜಾವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ವಿಜಾವಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ.

ಗಮನಿಸಿ: 'ವಿಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ವೈದಿಕ ಪ್ರಕಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಅವಾವಾ – ಅಪಹರಣ ಮಾಡುವವನು. ಓಣೃ ಅಪನಯನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಋ'ಕಾರವು ಇತ್. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ವನಿಪ್(ವನ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಓಣ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಓ+ಆ+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಓ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಅವ್+ಆ+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾರಲೋಪಗಳಾಗಿ 'ಅವಾವಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉದಾ – ರೋಟ್ – 'ರುಷ್' ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಚ್

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರುಷ್+ವಿಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ, ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುವುದರಿಂದ, ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ 'ರೋಷ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೋಷ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಷ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ರೋಟ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ರೇಟ್–ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ರಿಷ್' ಎಂಬುದು ಧಾತು.

ಸುಗಣ್–ಸುಷ್ಠು ಗಣಯತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಣಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ). ಗಣ–ಸಂಖ್ಯಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಗಣಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸು–ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಗಣಿ'ಗೆ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಾಗು ಉಪಪದ ಸಮಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸು+ಗಣ್='ಸುಗಣ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 803. ಕ್ವಿಪ್ ಚ। (3.2.76)

ವೃತ್ತಿ– ಅಯಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ। ಉಖಾಸ್ರತ್। ಪರ್ಣಧ್ವತ್। ವಾಹಭ್ರಟ್।

ಅ.ವೃ – 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್ವಿಪ್' ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಹಾಗು ವೃದ್ಧಿಗಳ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ. 'ಕ್ವಿಪ್'ನಲ್ಲಿ 'ಪ್'ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ 'ನ'ಕಾರವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಉಖಾಸ್ರತ್– ಉಖಾಯಾಃ ಸ್ರಂಸತೇ ಇತಿ ಉಖಾಸ್ರತ್–(ಯಜ್ಞಪಾತ್ರದಿಂದ ಸೋರುವುದು ಎಂದರ್ಥ). 'ಉಖಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಉಖಾ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ರಂಸ್–ಅವಸ್ರಂಸನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಖಾ+ಸ್ರಂಸ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಉಖಾ+ಸ್ರಂಸ್=(ಸ್ರನ್ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಸ್ರಂಸ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು ವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪಗಳಾದ ನಂತರ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಙಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ರಂಸ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನುಸ್ವಾರ ಸ್ಥಾನೀಯ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ

ಉಖಾ+ಸ್ರಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಖಾ+ಸ್ರಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ 'ದಿಂದ 'ಸ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸ್ರಸ್'ನ 'ಸ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವಸು-ಸ್ರಂಸು-ಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಉಖಾ+ಸ್ರದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಾಽವಸಾನೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು, ಉಖಾ+ಸ್ರತ್=ಉಖಾಸ್ರತ್ ಎಂದೂ, ಚರ್ತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಖಾ+ಸ್ರದ್= ಉಖಾಸ್ರದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರ್ಣಧ್ವತ್-ಪರ್ಣಾತ್ ಧ್ವಂಸತೇ ಇತಿ ಪರ್ಣಧ್ವತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಎಲೆಯಿಂದ ಜಾರುವಂಥಾದ್ದು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾಹಭ್ರಟ್-ವಾಹಾತ್ ಭ್ರಂಶತೇ ಇತಿ ವಾಹಭ್ರಟ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಕುದುರೆ ಅಥವಾ ವಾಹನದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವವನು). ಇಲ್ಲಿ ವಾಹಭ್ರಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಶ್ಜ...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ವಾಹಭ್ರಡ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಾಽವಸಾನೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ವಾಹಭ್ರಟ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 804. ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ।(3.2.78)

ವೃತ್ತಿ- ಅಜಾತ್ಯರ್ಥೇ ಸುಪಿ ಧಾತೋಃ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ। ಉಷ್ಣಭೋಜೀ।

ಪ.ಛೇ - ಸುಪಿ, ಅಜಾತೌ, ಣಿನಿ:, ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ।

ಅರ್ಥ - ಜಾತ್ಯರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿನ ಸ್ವಭಾವವು ತೋರುವಾಗ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಉಷ್ಣ-ಭೋಜೀ - ಉಷ್ಣಂ ಭುಂಕ್ತೇ ತಚ್ಛೀಲಂ (ತತ್ಸ್ವಭಾವ:) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಬಿಸಿ ಬಿಸಿಯಾದ ಊಟವನ್ನು ಮಾಡುವವನು). ಇಲ್ಲಿ 'ಉಷ್ಣಂ' ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಜಾತ್ಯರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥವೂ (ಸ್ವಭಾವಾರ್ಥ) ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' (ಇನಿ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಷ್ಣ+ಅಮ್+ಭುಜ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ. 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃಕೃತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಷ್ಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು, ಉಷ್ಣ+ಅಸ್(ಙಸ್)+ಭುಜ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪುಗಂತ ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ ಉಷ್ಣ+ಅಸ್+ಭೋಜ್+ಇನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಉಷ್ಣಭೋಜಿನ್' ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಉಷ್ಣಭೋಜೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 805. ಮನಃ।(3.2.82)

ವೃತ್ತಿ- ಸುಪಿ ಮನ್ಯತೇಃ ಣಿನಿಃ ಸ್ಯಾತ್ । ದರ್ಶನೀಯಮಾನೀ।

ಅ.ವೃ - 'ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಮತ್ತು 'ಣಿನಿ:' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಮನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬಂತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಣಿನಿ(ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1.- ದರ್ಶನೀಯ ಮಾನೀ - (ಸುಂದರನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ). ದರ್ಶನೀಯಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ಪದವು ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಣಿನಿ(ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದರ್ಶನೀಯಮ್+ಮನ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದಸಮಾಸವಾಗಿ'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಧಾ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದರ್ಶನೀಯ+ಮಾನ್+ಇನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಧಾ(ಇ)ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ನ್' ಮತ್ತು 'ಸ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂದು ದರ್ಶನೀಯಮಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 806. ಆತ್ಮಮಾನೇ ಖಶ್ ಚ (3.2.83)

ವೃತ್ತಿ- ಸಕರ್ಮಕೇ ಮನನೇ ವರ್ತಮಾನಾತ್ಮನ್ಯತೇಃ ಸುಪಿ ಖಶ್ ಸ್ಯಾತ್। ಚಾಣ್ಣಿನಿಃ। ಪಂಡಿತಮಾತ್ಮಾನಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಂಡಿತಮ್ಮನ್ಯಃ। ಪಂಡಿತಮಾನೀ।

ಅ.ವೃ - 'ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಮತ್ತು 'ಣಿನಿ:' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗು 'ಮನ:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮನ:' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಮನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾರು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೋ ಅವನೇ ಕರ್ಮವಾಗಿ ತೋರುವಾಗ ಹಾಗೂ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಖಶ್' ಮತ್ತು 'ಣಿನಿ:' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಚ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಣಿನಿಃ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಗೃಹೀತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಂಡಿತಮ್ಮನ್ಯಃ। ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ।(ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು) (ತಾನು ಪಂಡಿತನಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಂಡಿತನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ಇಲ್ಲಿ 'ಮನ್' ಧಾತುವಿನ ಕರ್ತೃವಾದ ಪಂಡಿತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದವನು ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮನ್' ಧಾತುವು ಆತ್ಮಮಾನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಪಂಡಿತ' ಶಬ್ದವು ಕರ್ತೃವೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ

ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ, 'ಮನ್' ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೇ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಖಶ್'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕೃದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಂಡಿತ+ಅಸ್(ಜಸ್)+ಮನ್+ಅ(ಖಶ್) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಖಶ್' 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದಿವಾದಿ ಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಯನ್' (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮನ್+ಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ಬಂದು 'ಮನ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಉಪಪದಮತಿಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್'(ಜಸ್)-ಲೋಪವಾಗಿ ಪಂಡಿತ+ಮನ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅರುರ್ದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಖಿತ್' (ಖಶ್) ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಮುಮ್'(ಮ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದಮೇಲೆ ಪಂಡಿತಮ್+ಮನ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ಪಂಡಿತಮ್ಮನ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.ಪಂಡಿತಮಾನೀ – ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ಭಾವಿಸುವವ). (ತಾನು ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು, ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ).

'ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಚ'ಕಾರದದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಪದ ಸಮಾಸ ಹಾಗು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಉಪಧಾ-ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ (ಇನ್) ಣಿನಿ ಇನ್ನಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದನಂತರ ಸು ಹಾಗು 'ನ'ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ಉಪಧಾ-ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಪಂಡಿತಮಾನೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಹ್ರಸ್ವ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-807. ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ। (6.3.66)

ವೃತ್ತಿ-ಖಿದನ್ತೇ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ ನ ತು ಅವ್ಯಯಸ್ಯ। ತತೋ ಮುಮ್। ಕಾಲಿಮ್ಮನ್ಯಾ।

ಪ.ಛೇ – ಖಿತಿ, ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ ।

ಅ.ವೃ- 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದರ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. 'ಇಕೋ ಹ್ರಸ್ವೋಽಙ್ಯೋಗಾಲವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – ಖಿದಂತ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಇರದೇ ಇದ್ದಾಗ.

ಉದಾ –ಕಾಲಿಮ್ಮನ್ಯಾ – ಆತ್ಮಾನಂ ಕಾಲೀಂ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ.

(ತನ್ನನ್ನು ಕಾಲಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವವಳು).

'ಮನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರೀಯಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯೇ ಕರ್ಮವಾಗಿ ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಖಶ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಪಪದಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಶ್ಯನ್' ಬಂದು ಪೂರ್ವಪದವಾದ 'ಕಾಲೀ' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಹಾಗು 'ಮುಮ್' ಆಗಮಗಳು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್'(ಆ) ಬಂದು 'ಕಾಲಿಮ್ಮನ್ಯಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

('ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೮೦೮. ಕರಣೇ ಯಜಃ।(3.2.85)

ವೃತ್ತಿ– ಕರಣೇ ಉಪಪದೇ ಭೂತಾರ್ಥಯಜೇಃ ಣಿನಿಃ ಕರ್ತರಿ। ಸೋಮೇನೇಷ್ಟವಾನ್ ಸೋಮಯಾಜೀ। ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಜೀ।

ಅ.ವೃ – 'ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಕರಣವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಸೋಮಯಾಜೀ – ಸೋಮೇನ ಇಷ್ಟವಾನ್– (ಸೋಮಲತೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದವನು). ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು (ಸೋಮ) ಉಪಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥಕ 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾಗಿ 'ಸೋಮಯಾಜೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಜೀ – ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು. ಇದರ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

('ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–೮೦೯. ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್। (3.2.94)

ವೃತ್ತಿ– ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತೇ। ಪಾರಂದೃಷ್ಟವಾನ್ ಪಾರದೃಶ್ವಾ।

ಅ.ವೃ – ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯು 'ದೃಶ್' ಧಾತುವಿನಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವನಿಪ್'(ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪಾರದೃಶ್ವಾ। ಪಾರಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್–ದಡವನ್ನು ನೋಡಿದವನು (ಪಾರಂಗತನು). ಪಾರ+ಅಮ್+ದೃಶ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ 'ಅಮ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಾರ+ದೃಶ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ

ಸುಪ್, ಸುಪ್-ಲೋಪ, ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಪಾರ+ದೃಶ್+ವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನ್'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪಾರದೃಶ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೧೦. ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಞಃ॥(3.2.95)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ವನಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಯುಧಿರನ್ತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಃ॥ ರಾಜಾನಮ್ ಯೋಧಿತವಾನ್ ರಾಜಯುಧ್ವಾ ರಾಜಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ -ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ 'ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ರಾಜನ್' ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆಯು 'ಯುಧ್' ಹಾಗು 'ಕೃಞ್' ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವನಿಪ್' (ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವು ಅಂತರ್ಭಾವಿತ 'ಣ್ಯ'ರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಣ್ಯ'ರ್ಥವು ಸೇರಿದೆ. (ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು)

ಉದಾ - ರಾಜಯುಧ್ವಾ। ರಾಜಾನಂ ಯೋಧಿತವಾನ್-(ರಾಜನನ್ನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು). ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್(ಅಮ್) ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಾಜಯುಧ್ವನ್' ಎಂದು ನಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಜಯುಧ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜಕೃತ್ವಾ-ರಾಜಾನಂ ಕೃತವಾನ್-ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಹಿಂದಿನ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವನಿಪ್'ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಯಾವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ (ಕೃಞ್) ಧಾತುವಿಗೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಕೃ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ರಾಜ+ಅಮ್+ಕೃ+ತ್+ವನ್ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ವನ್ ನಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರಲೋಪ,ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜ+ಕೃ+ತ್+ವಾ=ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-811. ಸಹೇ ಚ॥(3.2.96)

ವೃತ್ತಿ-ಕರ್ಮಣಿ ಇತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್। ಸಹ-ಯೋಧಿತವಾನ್ = ಸಹಯುಧ್ವಾ ಸಹಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ–'ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಞಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯುಧಿ' ಮತ್ತು 'ಕೃಞಃ'ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಸಹ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ವಿರುವಾಗ 'ಯುಧ್' ಮತ್ತು 'ಕೃಞ್' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–1. ಸಹ–ಯುಧ್ವಾ =ಸಹ ಯೋಧಿತವಾನ್–ಯಾರದೋ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ.

2. ಸಹ– ಕೃತ್ವಾ= ಸಹ ಕೃತವಾನ್ – ಜೊತೆಗೆ ಮಾಡಿದವನು. ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳು ರಾಜಯುಧ್ವಾ, ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಗಳಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

('ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–812. ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡಃ।(3.2.97)

ವೃತ್ತಿ– ಇಲ್ಲ.

ಪ.ಛೇ – ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ, ಜನೇಃ, ಡಃ ।

ಅರ್ಥ – ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ('ಡ'ದಲಿ 'ಅ'ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಡಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

('ಜಿ' ಗೆ ಅಲುಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–813. ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್। (6.3.14)

ವೃತ್ತಿ– ಙೇಃ ಅಲುಙ್। ಸರಸಿಜಮ್। ಸರೋಜಮ್।

ಅ.ವೃ–'ಹಲದಂತಾತ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ (ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ(ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ) ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸರಸಿಜಮ್। (ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಕಮಲ)–ಸರಸ್+ಙಿ+ಜನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' (ಡ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸರಸ್+ಇ+ಜನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಡಿ'ತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಅನ್' ಎಂಬ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸರಸ್+ಇ+ಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' (ಙಿ)ಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಅಲುಕ್' ಬಂದು 'ಸರಸಿಜ' ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಸರಸಿಜಮ್'

ಸುಪ್, ಸುಪ್-ಲೋಪ, ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಪಾರ+ದೃಶ್+ವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನ್'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪಾರದೃಶ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೧೦. ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಞಃ॥(೩.೨.೯೫)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ವನಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಯುಧಿರನ್ತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಃ॥ ರಾಜಾನಮ್ ಯೋಧಿತವಾನ್ ರಾಜಯುಧ್ವಾ ರಾಜಕೃತ್ವಾ।

ಅ.ವೃ -ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ 'ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ರಾಜನ್' ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆಯು 'ಯುಧ್' ಹಾಗು 'ಕೃಞ್' ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವನಿಪ್' (ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವು ಅಂತರ್ಭಾವಿತ 'ಣ್ಯ'ರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಣ್ಯ'ರ್ಥವು ಸೇರಿದೆ. (ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು)

ಉದಾ - ರಾಜಯುಧ್ವಾ। ರಾಜಾನಂ ಯೋಧಿತವಾನ್-(ರಾಜನನ್ನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು). ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್(ಅಮ್) ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಾಜಯುಧ್ವನ್' ಎಂದು ನಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಜಯುಧ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜಕೃತ್ವಾ-ರಾಜಾನಂ ಕೃತವಾನ್-ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಹಿಂದಿನ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವನಿಪ್'ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಯಾವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ (ಕೃಞ್) ಧಾತುವಿಗೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಕೃ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ರಾಜ+ಅಮ್+ಕೃ+ತ್+ವನ್ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ವನ್ ನಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರಲೋಪ,ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜ+ಕೃ+ತ್+ವಾ=ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-811. ಸಹೇ ಚ॥(3.2.96)

ವೃತ್ತಿ-ಕರ್ಮಣಿ ಇತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್। ಸಹ-ಯೋಧಿತವಾನ್ = ಸಹಯುಧ್ವಾ ಸಹಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ-'ದೃಶೇ: ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಞಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯುಧಿ' ಮತ್ತು 'ಕೃಞಃ'ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಹ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಿರುವಾಗ 'ಯುಧ್' ಮತ್ತು 'ಕೃಞ್' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಕ್ವನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-1. ಸಹ-ಯುಧ್ವಾ =ಸಹ ಯೋಧಿತವಾನ್-ಯಾರದೋ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ.

2. ಸಹ- ಕೃತ್ವಾ= ಸಹ ಕೃತವಾನ್ – ಜೊತೆಗೆ ಮಾಡಿದವನು. ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳು ರಾಜಯುಧ್ವಾ, ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಗಳಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

('ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-812. ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡಃ।(3.2.97)

ವೃತ್ತಿ- ಇಲ್ಲ.

ಪ.ಛೇ – ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ, ಜನೇಃ, ಡಃ ।

ಅರ್ಥ – ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ('ಡ'ದಲಿ 'ಅ'ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಡಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

('ಜಿ' ಗೆ ಅಲುಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-813. ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್। (6.3.14)

ವೃತ್ತಿ- ಜೇಃ ಅಲುಜ್। ಸರಸಿಜಮ್। ಸರೋಜಮ್।

ಅ.ವೃ-'ಹಲದಂತಾತ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ: ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ: ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ (ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ(ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ) ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸರಸಿಜಮ್। (ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಕಮಲ)-ಸರಸ್+ಜಿ+ಜನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' (ಡ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸರಸ್+ಇ+ಜನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಡಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಅನ್' ಎಂಬ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸರಸ್+ಇ+ಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' (ಜಿ)ಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಅಲುಕ್' ಬಂದು 'ಸರಸಿಜ' ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಸರಸಿಜಮ್'

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸರೋಜಮ್।-ಇಲ್ಲಿ 'ಜ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಲುಕ್' ಆಗಿರುವಾಗ ಸರಸ್+ಜ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಾಗಿ ಸರರು+ಜ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಹಶಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುತ್ವ' ಕ್ಕೆ 'ಉ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಸರ+ಉ+ಜ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಉ'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವಾಗಿ ಸರ್+ಓ+ಜ+ಅಮ್= ಸರೋಜಮ್ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 814. ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (3.2.99)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂತತೌ ಜನೇ।

ಅ.ವೃ - 'ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡ:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನೇ: ಮತ್ತು ಡ: ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞೆಯು ತೋರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಪ್ರಜಾ=(ಸಂತತಿ)। ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವು ಬಂದು 'ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರ+ಜನ್+ಅ(ಡ)

ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಡಿತ್ವ' ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ 'ಡ್'(ಅನ್)ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರ+ಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯ:' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಗತಿ' ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್'(ಆ) ಬಂದು 'ಪ್ರಜಾ' ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಷ್ಠಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-815. ಕ್ತ-ಕ್ತವತು ನಿಷ್ಠಾ।(1.1.26)

ವೃತ್ತಿ-ಏತೌ ನಿಷ್ಠಾಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ।

ಅರ್ಥ-ಕ್ತ ಮತ್ತು 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

('ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 816. ನಿಷ್ಠಾ।(3.1.102)

ವೃತ್ತಿ- ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತೇಃ ಧಾತೋಃ ನಿಷ್ಠಾ ಸ್ಯಾತ್।ತತ್ರ(770) ತಯೋರೇವೇತಿ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ಕ್ತಃ। (769) ಕರ್ತರಿ ಕೃದಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ತವತುಃ। ಉಕಾವಿತೌ। ಸ್ನಾತಂ ಮಯಾ। ಸ್ತುತಸ್ತ್ವಯಾ ವಿಷ್ಣುಃ। ವಿಶ್ವಂ ಕೃತವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ।

ಅ.ವೃ-ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ನಿಷ್ಠಾ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಕ್ತ' ಮತ್ತು 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ-

ಖಲರ್ಥಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಹಾಗೆಯೇ 'ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರ 'ಕ'ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸ್ನಾತಂ ಮಯಾ–ನನ್ನಿಂದ ಸ್ನಾನವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ನಾ' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಕ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ನಾ+ತ(ಕ್ತ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು–'ಸು'ಗೆ, 'ಅಮಾದೇಶ'ವಾಗಿ ಸ್ನಾ+ತ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಅದೇಶವಾಗಿ 'ಸ್ನಾತಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಮಯಾ–ಎಂಬ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದವು ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು. 'ಕರ್ತೃಕರಣಯೋ: ತೃತೀಯಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಡೆದಿದೆ.

ಸ್ತುತಸ್ತ್ವಯಾ ವಿಷ್ಣುಃ–ನಿನ್ನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಷ್ಟುಞ್' ಸ್ತುತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು. 'ಧಾತ್ವಾದೇ: ಷ: ಸ:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ'ಕಾರವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ಟ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸ್ತು' ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಹಾಗು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ('ಕ್ತ') ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸ್ತು+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು, ಹಾಗು ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮವು ಇವೆರಡೂ ಬಾರದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತು+ತ+ಸ್, ಸ್ತು+ತ+ರು, ಸ್ತು+ತ:=ಸ್ತುತ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸ್ತು' ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ(ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತ್ವಯಾ' ಎಂದು ಕರ್ತೃವಾಚಕಪದವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ವಿಶ್ವಂ ಕೃತವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ–ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ತವತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು 'ಕ್ತವತು' ಉಗಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಕೃತವ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ,'ವ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಕೃತವಾ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲ್ ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ, ಕೃ+ತವಾ+ನ್=ಕೃತವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ

ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಕರ್ತೃವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದ ವಿಷು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವಾದ ವಿಶ್ವವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಬಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

('ನತ್ವ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 817. ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋಃ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ॥(8.1.42)

ವೃತ್ತಿ- ರದಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್। ನಿಷ್ಠಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ದಸ್ಯ ಚ॥ ಶೄ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। (660) ಋತ ಇತ್। ರಪರಃ॥ ಣತ್ವಮ್। ಶೀರ್ಣಃ॥ ಭಿನ್ನಃ॥ ಛಿನ್ನಃ॥

ಅರ್ಥ-'ರೇಫ' ಅಥವಾ 'ದ'ಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗು 'ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ 'ದ'ಕಾರಕ್ಕೂ 'ನ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಶೀರ್ಣಃ॥ – 'ಶೄ' ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ). ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶೄ+ತ(ಕ್ತ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇರ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಶಿರ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹಲಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಶೀರ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಶೀರ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನ ಪದೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಶೀರ್+ಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶೀರ್+ಣ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಶೀರ್ಣಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಿನ್ನ-ಭಿದಿರ್ (ಭಿದ್) ವಿದಾರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಸೀಳುವುದು) ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಿದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್'ಕಾರ 'ತ'ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ನ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಭಿನ್+ನ+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಭಿನ್ನಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಛಿನ್ನಃ॥ – ಛಿದಿರ್- ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಕತ್ತರಿಸುವುದು) ಎಂದರ್ಥ. ಇದರ ರೂಪವು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

('ನ್'ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-818. 'ಸಂಯೋಗಾದೇರಾತೋಧಾತೋರ್ಯಣ್ವತಃ ।

ವೃತ್ತಿ – ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್।ದ್ರಾಣಃ॥ ಗ್ಲಾನಃ॥

ಪ.ಛೇ – 'ಸಂಯೋಗಾದೇಃ, ಆತಃ, ಧಾತೋಃ, ಯಣ್ವತಃ ।'

ಅ.ವೃ – ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳ

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ (ಸಂಯುಕ್ತ ವರ್ಣವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವುಳ್ಳ) 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಹಾಗೂ 'ಯಣ್' ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ'(ಕ್ತ) ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –ದ್ರಾಣಃ। – ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಕುತ್ಸಿತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವನು) ಎಂದರ್ಥ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ'(ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದ್ರಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಈ ಧಾತುವು ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿಯೂ ಹಾಗೂ 'ಯಣ್' ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ದ್ರಾ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ದ್ರಾ+ಣ ಎಂದಾದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ದಾ+ಣ+ಸ್=ದ್ರಾಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗಲೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ದ್ರಾಣವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು) ಎಂದರ್ಥ.

ಗ್ಲಾನಃ। ಗ್ಲೈ ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ ಎಂದು ಧಾತು. (ಸಂತೋಷವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ). ಈ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯದು (ತ) ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿಯೂ, ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಹಾಗೂ 'ಲ' ಕಾರರೂಪವಾದ 'ಯಣ್' ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲಾ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಗ್ಲಾ+ನ+ಸ್=ಗ್ಲಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಃಖಿತನು ಎಂದು ಇದರರ್ಥ.

(ನ- ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-819. ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ।(8.2.44)

ವೃತ್ತಿ- ಏಕವಿಂಶತೇಃ ಲೂಞಾದಿಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಗ್ವತ್। ಲೂನಃ। ಜ್ಯಾ ಧಾತುಃ। ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್।

ಅ. ವೃ – "ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಲೂಞ್' ಮೊದಲಾದ 21 ಧಾತುಗಳನಂತರ ಬರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ'ದ 'ತ್' (ಕ್ತ) ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಲೂನಃ। ಲೂಞ್-ಭೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವದು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ' (ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲೂ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಲೂ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗ ಮಾಡಿದಾಗ, ಲೂ+ನ+ಸ್=ಲೂನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಲೂನವಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಜೀನಃ' ಎಂಬುದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು 'ಜ್ಯಾ ಧಾತುಃ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 820. ಹಲಃ। (6.4.2)

ವೃತ್ತಿ-ಅಙ್ಗಾವಯವಾತ್ ಹಲಃ ಪರಂ ಯತ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದನ್ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ। ಜೀನಃ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-ಅಙ್ಗದ ಅವಯವವಾದ 'ಹಲ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಇದೆಯೋ ಅದರ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಜೀನಃ। 'ಜ್ಯಾ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ್' (ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜ್ಯಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವಾಗಿ ಜ್ಯಾ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗ್ರಹೀಜ್ಯಾ-ವೈ-ವ್ಯಧಿ-ವಷ್ಟಿ-ವಿಚತಿ-ವೃಶ್ಚತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ-ಭೃಜ್ಜತೀನಾಂ ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಾಸರಣ (ಇ) ಕಾರ ಬಂದು ಜ್+ಇ+ಆ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು ಜ್+ಇ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಜ್+ಈ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಜೀನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ 'ಜೀನವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ನ' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-821. ಓದಿತಶ್ಚ।(8.2.45)

ವೃತ್ತಿ-ಭುಜೋ-ಭುಗ್ನಃ। ಟುಓಸ್ವಿ-ಉಚ್ಛೂನಃ।

ಪ.ಛೇ.-ಓದಿತಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ರಧಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಓ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುವ ನಿಷ್ಠಾದ

'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1 ಭುಗ್ನಃ। ಭುಜೋ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ (ಮುರಿಯುವದು) ಎಂಬುದು ಧಾತುವು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, 'ಓದಿತ್ (ಓತ್ ಇತ್)' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭುಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವು ಬಂದು, ಭುಜ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಜ್'ಗೆ 'ಗ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭುಗ್+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸು'(ಸುಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಭುಗ್+ನ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಭುಗ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2. ಉಚ್ಛೂನಃ। 'ಉತ್' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಟು–ಓ–ಶ್ವಿ–ಗತಿ ವೃಧ್ಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಗತಿ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ, ನಿಷ್ಠಾ (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉತ್+ಶ್ವಿ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವು ಬಂದು, ಉತ್+ಶ್ವಿ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ, ಉತ್+ಶ್+ಉ+ಇ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಪ್ರಸರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಉತ್+ಶು+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು, ಉತ್+ಶೂ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್ಚುತ್ವ' ಬಂದು, ಉಚ್+ಶೂ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶಶ್ಛೋಽಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಛತ್ವ" ಬಂದು ಉಚ್+ಛೂ+ನ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ, ಹಾಗೂ 'ಸುಪ್'ಗಳು ಬಂದು, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ, 'ಉಚ್ಛೂನಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ – ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 822. ಶುಷಃ ಕಃ। (8/.2.51)

ವೃತ್ತಿ– ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ಕಃ। ಶುಷ್ಕಃ।

ಅ. ವೃ.–"ರಧಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಶುಷ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ'ದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶುಷ್ಕಃ (ಒಣಗಿದ)। ಇಲ್ಲಿ 'ಶುಷ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾದ ತ (ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಶುಷ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಶುಷ್+ಕ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶುಷ್ಕಃ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, 'ಶುಷ್ಕವಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವ-ಕಾರ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 823. ಪಚೋವಃ।(8.2.52)

ವೃತ್ತಿ- ಪಕ್ವಃ। ಕ್ಷೈ-ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ।

ಅ. ವ್ಯ. - "ರಧಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ' (ಕ್ತ) ಕಾರಕ್ಕೆ, 'ವ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಚ್+ವ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಕ್+ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಕ್+ವ+ಸ್=ಪಕ್ವಸ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಪಕ್ವಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಪಕ್ವವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮ- ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 824. ಕ್ಷಾಯೋ ಮಃ।(8.2.53)

ವೃತ್ತಿ - ಕ್ಷಾಮಃ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ರಧಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕ್ಷೈ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ನಿಷ್ಠಾ ದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ಷಾಮಃ (ಕ್ಷೀಣವಾದ)। ಕ್ಷೈ-ಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕ್ಷೈ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕ್ಷಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕ್ಷಾ+ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಕ್ಷಾ+ಮ+ಸ್ = ಕ್ಷಾಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ, ಕ್ಷಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಕ್ಷಾಮವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣಿ - ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 825. ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಸೇಟಿ।(6.4.52)

ವೃತ್ತಿ- ಣೇರ್ಲೋಪಃ। ಭಾವಿತಃ। ಭಾವಿತವಾನ್। ದೃಹ್-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ್ರದಿಂದ 'ಣೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅತೋಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಇಡಾಗಮ (ಇಟ್ ಆಗಮ)ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಣೀ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭಾವಿತಃ (ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ)। ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಭೂ+ಇ(ಣಿಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಭೌ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಭ್+ಆವ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಣಿಜನ್ತ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಈ ಧಾತುವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು, ಭ್+ಆವ್+ಇ+ಇ+ ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಣಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ+ಸ್=ಭಾವಿತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭಾವಿತಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಭಾವಿತವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಢತ್ವ ನಿಪಾತನ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 826. ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲ-ಬಲಯೋಃ।(7.2.20)

ವೃತ್ತಿ– ಸ್ಥೂಲೇ ಬಲವತಿ ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ।

ಅರ್ಥ–ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಬಲವಾನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದೃಢ' ಶಬ್ದದ ನಿಪಾತನವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ದೃಹ್ (ಹಿಂಸಾಯಾಮ್) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ನಿಷ್ಠಾ ದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ದೃಢ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಝುಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ' ಕಾರ ಬಂದು ದೃಢ್+ಧ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ' ಕಾರವಾಗಿ ದೃಢ್+ ಢ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಢೋಢೇಲೋಽಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವ 'ಢ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದೃ+ಢ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿ ದೃ+ಢ+ಸ್=ದೃಢಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ದೃಢಃ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಬಲವಾನ್ (ಬಲವುಳ್ಳ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ನಿಪಾತನವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಹಿ -ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 827. ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ।(7.4.42)

ವೃತ್ತಿ– ತಾದೌ ಕಿತಿ। ಹಿತಮ್।

ಪ.ಛೇ. – ದಧಾತೇಃ, ಹಿಃ।

ಅ. ವೃ. – "ದ್ಯತಿಸ್ಯತಿಮಾಸ್ಥಾಮಿತ್ತಿಕಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ತಿ' ಮತ್ತು 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-'ಧಾ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ತ'ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಹಿ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಹಿತಮ್। ಡು ಧಾಞ್ – ಧಾರಣ-ಪೋಷಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ನಿಷ್ಠಾದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಧಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಧಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಹಿ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿ ಹಿ+ತ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ವಮೋರ್ ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿ+ತ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, ಹಿತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ದದ್- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-828. ದೋ ದದ್ಘೋಃ।(7.4.46)

ವೃತ್ತಿ- ಘು ಸಂಜ್ಞಕಸ್ಯ ದಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ದದ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಾದೌ ಕಿತಿ। ಚರ್ತ್ವಮ್। ದತ್ತಃ।

ಪ.ಛೇ. – ದಃ, ದದ್, ಘೋಃ।

ಅ. ವೃ. – ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ತಿ' ಮತ್ತು 'ಕಿತಿ' ಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ. – 'ತ' ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ದದ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದತ್ತಃ (ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ)।-ಡು ದಾಞ್ ದಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾದ (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಾ'ಗೆ 'ದದ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ದದ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಚರ್ತ್ವ (ತ್) ಬಂದು, ದತ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಾಗ, ದತ್+ತ+ಸ್=ದತ್ತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ದತ್ತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ದತ್ತವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಾನಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 829. ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ ವಾ।(3.2.206)

ಅರ್ಥ-'ಲಿಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕಾನಚ್' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕ್ವಸು ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-830. ಕ್ವಸುಶ್ಚ ।(3.2.107)

ವೃತ್ತಿ–ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ ಕ್ವಸುಶ್ಚ ವಾ ಸ್ತಃ।ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್। ಚಕ್ರಾಣಃ।

ಅ. ವೃ. – "ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಃ' ಮತ್ತು 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಲಿಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಸು' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಹಾಗೂ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ವಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಕಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಚ್' ಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚಕ್ರಾಣಃ। 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಾನಚ್' ಬಂದು ಕೃ+ಆನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಆನ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು 'ಲಿಟ್' ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಕೃ+ಕೃ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಉರತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕ್+ಅತ್+ಕೃ+ಆನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕ್+ಅ+ಕೃ+ಆನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಚ್+ಅ+ಕೃ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಚ್+ಅ+ಕ್+ಅರ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು, ಚ್+ಅ+ಕ+ರ್+ಆಣ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ಚ್+ಅ+ಕ+ರ್+ಆಣ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಚಕ್ರಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನ–ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 831. ಮ್ವೋಶ್ಚ।(8.2.65)

ವೃತ್ತಿ– ಮಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ನತ್ವಂ ಮ್ವೋಃ ಪರತಃ। ಜಗನ್ವಾನ್।

ಪ. ಛೇ – ಮ್ವೋಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ – "ಮೋನೋ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಮ–ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವಿನ 'ಮ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ವ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗನ್ವಾನ್। ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಕ್ವಸುಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಸು(ವಸ್) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗಮ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ, 'ವಸ್' ಗೆ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿ, 'ಗಮ್' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿ ಗಮ್+ಗಮ್+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ

ಹಲ್ (ಗ್) ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಮತ್ತು 'ಚುತ್ವ'ವಾಗಿ ಜ+ಗಮ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು, ಜ+ಗ+ನ+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಕ್ವಸು' ಎಂಬುದು 'ಉಗಿತ್' ಆಗಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನುಮಾ (ನ್) ಗಮವು ಬಂದು ಜ+ಗ+ನ್+ವ್+ಅ+ನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವ' ಕಾರ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಜ+ಗ+ನ್+ವಾ+ನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯು ಬಂದು ಜ+ಗ+ನ್+ವ್+ಅ+ನ್+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸುಪ್'ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಜ+ಗ+ನ್+ವಾ+ ನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಸ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಲೋಪ ಬಂದು, ಜ+ಗ +ನ್+ವಾ+ನ್=ಜಗನ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶತೃ - ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-832. ಲಟಃ ಶತೃ-ಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಧಿಕರಣೇ। (3.2.124)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪ್ರಥಮಾನ್ತೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಲಟ ಏತೌ ವಾ ಸ್ತಃ ಶಬಾದಿ। ಪಚನ್ತಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ।

ಪ. ಛೇ. - ಲಟಃ, ಶತೃ-ಶಾನಚೌ, ಅಪ್ರಥಮಾ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ।

ಅರ್ಥ - ಪ್ರಥಮಾನ್ತವಲ್ಲದ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿರುವಾಗ, 'ಲಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶತೃ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

'ಅಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ' ಎಂದರೆ, 'ಶತೃ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ, ಉಂಟಾದ ಪದವು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇರಬಾರದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ' ಎಂದರೆ "ಸಮಾನಂ ಅಧಿಕರಣಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಃ". ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಾಚ್ಯವು (ಅರ್ಥವು) ಯಾವದಕ್ಕೆ (ಯಾವ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ) ಇದೆಯೋ ಅದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತಾದಿ ಪದವು ಯಾವ ಕರ್ತೃ ಅಥವಾ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ, ಅದನ್ನೇ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಹೇಳಿದರೆ, 'ಲಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶತೃ ಮತ್ತು ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹಾಗೂ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಬಾದಿ (ಶಪ್ ಆದಿ ಶಬಾದಿ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಶಾನಚ್'

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಋ' ಕಾರಗಳ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಅತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಚ್' ಕಾರಗಳ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶತೃ (ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಗಿತ್' (ಉ–ಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿರುವ) ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್' (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೀರ್ಘ (ಈ) ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಶಾನಚ್' (ಆನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅ–ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್' (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಚನ್ತಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ (ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಚೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ಲ್–ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶತೃ' (ಉಗಿತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಚ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶಪ್'(ಅ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪಚ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ ಬಂದು ಪಚ್+ಅತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು 'ಪಚತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯ ಏಕವಚನದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಚ್+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ) 'ನುಮ್' (ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಪಚ್+ನ್+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಪಚನ್ತಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–833. ಆನೇ ಮುಕ್।(7.2.82)

ವೃತ್ತಿ– ಅದನ್ತಾಙ್ಗಸ್ಯ ಮುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಆನೇ ಪರೇ। ಪಚಮಾನಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ। ಲಡಿತಿ ಅನುವರ್ತಮಾನೇ ಪುನರ್ಲಡ್‌ಗ್ರಹಣಾತ್ ಪ್ರಥಮಾ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇಽಪಿ ಕ್ವಚಿತ್। ಸನ್ದ್ವಿಜಃ॥

ಅ.ವೃ.– "ಅತೋಯೇಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಶಾನಚ್ (ಆನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ 'ಮುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮುಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಕ್'ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಅವು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ 'ಮ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್'(ಕ್ ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ತಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– 'ಪಚಮಾನಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ' (ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಚೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಪಚ್' ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರೋಣದರಿದ, ಇದಕ್ಕೆ ಶತೃ ಮತ್ತು

ಶಾನಚ್ ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತಯದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಚ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ನಂತರ 'ಶಪ್' (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪಚ್+ಅ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇದು ಅದನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮುಕ್' (ಮ್) ಆಗಮವು ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಚ್+ಅ+ಮ್+ಆನ=ಪಚಮಾನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ 'ಅಮ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಚಮಾನ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಪಚಮಾನಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

["ಲಟಃ ಶತೃ ಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ಲಟಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹಾಕದೇ "ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಟ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ, ಪುನಃ 'ಲಟಃ' ಎಂದು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲೂ ಕೆಲವೆಡೆ 'ಶತೃ' 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ].

ಉದಾ– 'ಸನ್‌ದ್ವಿಜಃ' (ಒಳ್ಳೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ)–'ಅಸ ಭುವಿ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ, 'ಶತೃ'(ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅಸ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸ್+ಅತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸ್ (ಸುಪ್) ಇದು ಉಗಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ,"ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಸ್+ಅ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸ್+ಅ+ನ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸ್+ಅ+ನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ವಸು ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 834. ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ। (7.1.36)

ವೃತ್ತಿ– ವೇತ್ತೇಃ ಪರಸ್ಯ ಶತುರ್ವಸುರಾದೇಶೋ ವಾ। ವಿದನ್। ವಿದ್ವಾನ್।

ಪ. ಛೇ – ವಿದೇಃ, ಶತುಃ, ವಸುಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ ಆಶಿಷೀ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ವಸು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಸು'ವಿನಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ ಇತ್/ಲೋಪ ಹೊಂದಿ 'ವಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1. ವಿದನ್। 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಶತೃ' (ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ, 'ಶಪ್'(ಅ) ಬಂದು, ವಿದ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಎರಡನೇ ಗಣದ ಧಾತುವಾದ್ದರಿಂದ, 'ಶಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, ಪುನಃ ವಿದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ವಿದ್+ಅತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ವಿದ್+ಅ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್'(ಸ್)ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಿದ್+ಅ+ನ್ = ವಿದನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2 – ವಿದ್ವಾನ್ (ತಿಳಿದವನು)। – ವಿದ್ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮಾ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಶಪ್' (ವಿಕರಣ) ಬಂದು ನಂತರ ಅದು ಲುಕ್(ಲೋಪ)ವಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ತದಿಂದ 'ವಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಿದ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸು'(ಸ್) ಸೇರಿಸಿ ವಿದ್+ ವಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ನುಮಾಗಮ ಬಂದು ವಿದ್+ವ+ನ್+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಉಪದಾ 'ವ' ಕಾರ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ವಿದ್+ವಾ+ನ್+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸುಪ್' 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಿದ್+ವಾ+ನ್=ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಸತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 835. ತೌ ಸತ್।(3.2.127)

ವೃತ್ತಿ– ತೌ ಶತೃ-ಶಾನಚೌ ಸತ್ಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ।

ಅರ್ಥ–'ಶತೃ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಸತ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಸತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-836. ಲೃಟಃ ಸದ್ವಾ।(3.3.14)

ವೃತ್ತಿ- ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷೇಯಮ್। ತೇನ ಅಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಃ ಸಮ್ಬೋಧನೇ ಲಕ್ಷಣಹೇತ್ವೋಶ್ಚ ನಿತ್ಯಮ್। ಕರಿಷ್ಯನ್ತಂ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಂ ಪಶ್ಯ।

ಅರ್ಥ-'ಲೃಟ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಶತೃ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ' ಎಂದರೆ, 'ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಸಞ್ಜಾತಾ ಅಸ್ಯಾಃ ಇತಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ' ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಚಾಸೌ ವಿಭಾಷಾ ಚ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ-ವಿಭಾಷಾ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ. ಅಂದರೆ ಇದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಕಾರ್ಯವು ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದು, ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದವು ಪರವಾದಾಗ, ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣ, ಹೇತ್ವರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲೃಟ್'ಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- 'ಕರಿಷ್ಯನ್ತಮ್ ಪಶ್ಯ' (ಮುಂದೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಿರುವವನನ್ನು ನೋಡು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲೃಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶತೃ' ಕೃದಂತೇ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕೃ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ ಲೃಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ಸ್ಯ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇಡಾಗಮ (ಇ) ಬಂದು ಕೃ+ಇ+ಸ್ಯ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕೃ+ಇ+ಷ್ಯ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಕರಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿ ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ಅಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಗಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ನುಮಾಗಮ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯ +ನ್+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವಾಗಿ, ಕರಿಷ್ಯ+೦+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರಸವರ್ಣವಾಗಿ ಕರಿಷ್ಯ+ನ್+ತ್+ಅಮ್=ಕರಿಷ್ಯನ್ತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ. 2-ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಮ್ (ಮುಂದೆ ಮಾಡಲಿರುವ)-ಕರಿಷ್ಯ+ ಆನ(ಶಾನಚ್)+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆನೇ ಮುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯ+ಮ್+ಆನ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯ+ಮ್+ಆಣ+ಅಮ್

ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ತಚ್ಛೀಲಾದಿ' ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-837 – ಆ ಕ್ವೇಸ್ತಚ್ಛೀಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು।(3.2.134)

ವೃತ್ತಿ – ಕ್ವಿಪಮಭಿವ್ಯಾಪ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ತಚ್ಛೀಲಾದಿಷು ಕರ್ತೃಷು ಬೋಧ್ಯಾಃ।

ಪ.ಛೇ.–ಆ, ಕ್ವೇಃ, ತಚ್ಛೀಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ತತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ "ಭ್ರಾಜ-ಭಾಸ-ಧುರ್ವಿ-ದ್ಯುತೋರ್ಜಿ-ಪ್ರೂ-ಜು-ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕ್ವಿಪ್" ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪರ್ಯಂತ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ತಚ್ಛೀಲ' 'ತದ್ಧರ್ಮ' 'ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ' ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ, ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ 'ಆಙ್' ಉಪಸರ್ಗವು 'ಅಭಿವಿಧಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

(ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 838 ತೃನ್।(3.2.135)

ವೃತ್ತಿ– ಕರ್ತಾ ಕಟಾನ್।

ಅ. ವ್ಯ. – 'ಧಾತೋಃ' 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ' 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು "ತಚ್ಛೀಲ ತದ್ಧರ್ಮ ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಕರ್ತಾ ಕಟಾನ್–(ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಯಾರಿಸುವವನು) ಎಂಬಲ್ಲಿ-'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ತೃನ್' (ತೃ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಕೃ+ತೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತೃನ್' (ತೃ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಕ+ಅರ್+ತೃ=ಕರ್ತೃ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕರ್ತೃ+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಋದುಶನಸ್ ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅನಙ್" (ಅನ್) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಕರ್ತ್+ಅನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಪ್-ತೃನ್-ತೃಚ್-ಸ್ವಸೃ-ನಪ್ತೃ-ನೇಷ್ಟೃ-ಕ್ಷತ್ತೃ-ಹೋತೃ- ಪೋತೃ-ಪ್ರಶಾಸ್ತೄಣಾವ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೃದಂತೇ ಪೂರ್ವಕೃದಂತ ದೀರ್ಘ ಬಂದು

ಕರ್ತ್+ಆನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕರ್ತ್+ಆನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕರ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.'ಕಟಾನ್' ಎಂಬುದು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃನ್ನನ್ತ-ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, "ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಟ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಷಷ್ಠೀ' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು "ನಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥತೃನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು, "ಕರ್ಮಣೀ ದ್ವಿತೀಯಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಟ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಂದು 'ಕರ್ತಾ ಕಟಾನ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

('ಷಾಕನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-839. ಜಲ್ಪ-ಭಿಕ್ಷ-ಕುಟ್ಟ-ಲುಣ್ಟ-ವೃಙಃ ಷಾಕನ್।(3.2.155)

ಅ. ವ್ಯ. – 'ಧಾತೋಃ' 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ' 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು "ತಚ್ಛೀಲ ತದ್ಧರ್ಮ ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಷಾಕನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು 'ತಚ್ಛೀಲ' 'ತದ್ಧರ್ಮ' 'ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಜಲ್ಪ, ಭಿಕ್ಷ, ಕುಟ್ಟ, ಲುಣ್ಟ, ವೃಙ್ ಎಂಬ ಈ ಧಾತುವಳಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಷಾಕನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಆಕ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

('ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 840. ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ।(1.3.6)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾದಿಃ ಷ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್। ಜಲ್ಪಾಕಃ। ಭಿಕ್ಷಾಕಃ। ಕುಟ್ಟಾಕಃ। ಲುಣ್ಟಾಕಃ। ವರಾಕಃ। ವರಾಕೀ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಆದಿರ್ಞಿ ಟುಡವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಆದಿಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್ಷಷ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ಜಲ್ಪಾಕಃ'- (ಬಹಳ ಮಾತಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-ಈ ಅರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತನಾಡುವ ತನ್ನ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಹ "ಆಕ್ವೇಃ ತಚ್ಛೀಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಹೇಳಿರುವ ಈ ಅರ್ಥಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಲ್ಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಜಲ್ಪ ಭಿಷ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಷಾಕನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಲ್ಪ್+ಷಾಕನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ ಜಲ್ಪ್+ಆಕನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿ, ಜಲ್ಪ್+ಆಕ=ಜಲ್ಪಾಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' (ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಜಲ್ಪ್+ಆಕ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಲ್ಪಾಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ, "ಭಿಕ್ಷಾಕಃ' (ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವ ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಧರ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು), ಕುಟ್ಟಾಕಃ-(ಭೇದನ ಅಥವಾ ಹೆದರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು), ಲುಂಟಾಕಃ- (ಲೂಟಿ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು), ವರಾಕಃ-(ವರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವುಗಳ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಜಲ್ಪಾಕಃ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

('ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 841. ಸನಾಶಂಸ-ಭಿಕ್ಷ ಉಃ।(3.2.168)

ವೃತ್ತಿ-ಚಿಕೀರ್ಷುಃ। ಆಶಂಸುಃ। ಭಿಕ್ಷುಃ।

ಪ.ಛೇ.-ಸನ್, ಆಶಂಸ, ಭಿಕ್ಷ, ಉಃ।

ಅ. ವೃ-"ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಕೃದಂತೇ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತ

ಅರ್ಥ-ಸನ್ನನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಙ್-ಪೂರ್ವಕ 'ಶಂಸ್' ಧಾತು ಹಾಗೂ 'ಭಿಕ್ಷ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತ ಗ್ರಃಹಣಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಸನ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸನ್ನನ್ತ ಗ್ರಹಣವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ' ಚಿಕೀರ್ಷುಃ' (ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಡು' ಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಚಿಕೀರ್ಷ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸನ್ನನ್ತ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚಿಕೀರ್ಷ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ, "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಭಕ್ತಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಎಂದು

ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-2 ಆಶಂಸುಃ (ಆಶೆಪಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಆಙ್ ಪೂರ್ವಕ 'ಶಂಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಆಶಂಸುಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಭಿಕ್ಷುಃ – (ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವವನು) ಭಿಕ್ಷ ಭಿಕ್ಷಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಭಿಕ್ಷುಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-842. ಭ್ರಾಜ-ಭಾಸ-ಧುರ್ವಿ-ದ್ಯುತೋರ್ಜಿ-ಪೄ-ಜು-ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕ್ವಿಪ್।(3.3.177)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಭ್ರಾಟ್। ಭಾಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಭ್ರಾಜ, ಭಾಸ, ಧುರ್ವೀ, ದ್ಯುತ್, ಊರ್ಜಿ, ಪೄ, ಜು, ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕ್ವಿಪ್।

ಅ. ವೃ.-"ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ " ಆಕ್ವೇಃ-ತಚ್ಛೀಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧಿಕಾರಿಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧಿಕಾರಿಷು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಭಾಗವು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಭ್ರಾಜ, ಭಾಸ, ಧುರ್ವಿ, ದ್ಯುತ್, ಊರ್ಜ್, ಪೄ, ಜು, ಮತ್ತು ಗ್ರಾವ ಪೂರ್ವಕ 'ಸ್ತು' ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧಿಕಾರಿ ಎಂಬ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಏನು ಲಾಭವೆಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಧಾತುವು ಕೃದನ್ತವಾಗಿ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಗುಣ' 'ವೃದ್ಧಿ' ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ-ಕೃತಿ-ತುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಫಲಗಳು ಇದರಿಂದ ಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1 ವಿಭ್ರಾಟ್। (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ಸ್ವಭಾವದವನು)-ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ವಿ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಭ್ರಾಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ವಿ+ಭ್ರಾಜ್=ವಿಭ್ರಾಜ್ ಎಂದು 'ಜ್' ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ' (ಡ್) ಬಂದು "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ

ಬಂದು, 'ವಿಭ್ರಾಟ್' ಮತ್ತು 'ವಿಭ್ರಾಡ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2.-ಭಾಃ (ಹೊಳೆಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಭಾಸೃ' ದೀಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಭಾಸ್' ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, 'ಭಾಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಶ್(ಛ್)' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 843. ರಾಲ್ಲೋಪಃ।(6.4.21)

ವೃತ್ತಿ- ರೇಫಾಚ್ಛ್ವೋರ್ಲೋಪಃ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ। ಧೂಃ। ವಿದ್ಯುತ್। ಊರ್ಕ್। ಪೂಃ। ದೃಶಿಗ್ರಹಣಸ್ಯಅಪಕರ್ಷಾತ್ ಚ ವತೇರ್ದೀರ್ಘಃ। ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್। (ಕ್ವಿಬ್ವಚಿ-ಪ್ರಚ್ಛ್ಯಾಯತಸ್ತು-ಕಟಪ್ರು-ಜು-ಶ್ರೀಣಾಮ್ ದೀರ್ಘೋಽಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ। ವಕ್ತೀತಿ ವಾಕ್।

ಪ. ಛೇ. - ರಾತ್, ಲೋಪಃ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಛ್ವೋಃ ಶೂಡ್ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ್ವೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ್ವಿಝಲೋಃ' ಮತ್ತು 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಝಲಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಛ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1-ಧೂಃ। (ಚಕ್ರದ ಕೀಲು ಅಥವಾ ನೊಗ)-ಧುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ, 'ಧುರ್ವ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, "ಭ್ರಾಜ,-ಭಾಸ-ಧುರ್ವ್-ದ್ಯುತ್-ಊರ್ಜಿ-ಪೃ-ಜು- ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧುರ್ವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ವ' ಕಾರವು ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ, 'ಧುರ್' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ, ಧುರ್+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್(ಸುಪ್)'ಗೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಧೂರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವಾಗಿ ಧೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2-ವಿದ್ಯುತ್। (ಮಿಂಚುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ವಿ' ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನಂತರ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸ್'(ಸುಪ್) ಸೇರಿಸಿ, ವಿದ್ಯುತ್+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸುಪ್'ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ

ಬಂದು, ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3- ಊರ್ಕ್। (ಬಲವಂತ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಊರ್ಜ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಊರ್ಜ್' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸುಪ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ, 'ಊರ್ಜ್' ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಚ್' ವರ್ಗವಾದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು. 'ಊರ್ಗ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ (ಕ್) ಬಂದು 'ಊರ್ಕ್' ಮತ್ತು 'ಊರ್ಗ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. "ರಾತ್‌ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- 4. ಪೂಃ। (ಪಟ್ಟಣ) – ಪ್ಲೃ ಪಾಲನ-ಪೋಷಣಯೋಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪೃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪೃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿ "ಋತಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ 'ಇತ್ವ' ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, "ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ವ' ಹಾಗೂ 'ರ್'ಪರಗಳಾಗಿ 'ಪುರ್' ಎಂದಾಗಿ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪುರ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಹಾಗೆಯೇ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಪೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ."ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಈ 'ದೃಶ್ಯ' ಪದವನ್ನು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದ ಫಲವೇನೆಂದರೆ, ಇದರಿಂದ ಅನ್ಯ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಪದವನ್ನು ಅಪಕರ್ಷ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, 'ಜು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ದೀರ್ಘವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಊ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ 'ಜೂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥ ರೋಗಿ ಎಂದು. 'ಭೂ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಜೂಃ, ಜುವೌ, ಜುವಃ ಎಂದು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್। (ಮೂರ್ತಿಪೂಜಕನು ಅಥವಾ ಶಿಲೆಯ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನು) – ಗ್ರಾವ ಪೂರ್ವಕ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಸೇರಿಸಿ 'ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ" ವಾದಮೇಲೆ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ತುಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಗ್ರಾವ+ಸ್ತು+ತ್=ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ ಎಂದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ – **ಕ್ವಿಬ್ವಚಿ-ಪ್ರಚ್ಛ್ಯಾಯತಸ್ತು-ಕಟಪ್ರೂ-ಜು-ಶ್ರೀಣಾಮ್ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ।**

ಅರ್ಥ- ವಚ್, ಪೃಚ್ಛ, ಆಯತ ಪೂರ್ವಸ್ತು, ಕಟಪೂರ್ವಕ 'ಪೃ' ಮತ್ತು 'ಜು'

ಹಾಗೂ 'ಶ್ರೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಅಭಾವವಿರಬೇಕು.

ಉದಾ– ವಾಕ್। ವಕ್ತೀತಿ ವಾಕ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಮಾತು) ಎಂದು ಅರ್ಥ. – ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ 'ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ" ವಾದಮೇಲೆ, ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ವಾಚ್' ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು 'ವಾಕ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಶ್' ಮತ್ತು 'ಊಠ್' ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 844. ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ।(6.4.19)

ವೃತ್ತಿ– ಸತುಕ್ಕಸ್ಯ ಛಸ್ಯ ವಸ್ಯ ಚ ಕ್ರಮಾತ್ ಶ ಊಠ್ ಇತಿ ಅದೇಶೌ ಸ್ತಃ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಚ ಕಿಜಿತಿ। ಪೃಚ್ಛತೀತಿ– ಪ್ರಾಟ್। ಆಯತಂ ಸ್ತೌತಿ– ಆಯತಸ್ತೂಃ। ಕಟಂ ಪ್ರವತೇ ಕಟಪ್ರೂಃ। ಜೂರುಕ್ತಃ। ಶ್ರಯತಿ ಹರಿಂ– ಶ್ರೀಃ।

ಪ. ಛೇ – ಚ್ಛ್ವೋಃ, ಶೂಡ್, ಅನುನಾಸಿಕೇ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – " ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕಿಜಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಮತ್ತು ಕಿಜಿತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ತುಕ್' ಆಗಮಸಹಿತ 'ಛ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್'ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊಠ್' ಆದೇಶವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ–ಅನುನಾಸಿಕ 'ಕ್ವಿ' ಮತ್ತು ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಕಿತ್' 'ಜಿತ್' ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ. 1–ಪ್ರಾಟ್। ಪೃಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪೃಚ್ಛ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್', ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ನಿಷೇಧಗಳಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಛ' ಗೆ 'ಶ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ–ಭಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, 'ಜಶ್ತ್ವ' ದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರ ಬಂದು, 'ಚರ್ತ್ವ' ದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ– ಪ್ರಚ್ಛ+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪ್ರಚ್ಛ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿೀ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ನಿಷೇಧ, "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ , 'ಪ್ರಾಚ್ಛ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಛ' ಗೆ 'ಶ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ಪ್ರಾಶ್' ಎಂದಿರುವಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ–ಭಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, 'ಪ್ರಾಷ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಜಶ್ತ್ವ) 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಡ್' ಕಾರ ಬಂದು ಪ್ರಾಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ

ಮುಂದೆ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಪ್ರಾಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ಪ್ರಾಟ್' ಮತ್ತು 'ಪ್ರಾಡ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2-ಆಯತಸ್ತೂಃ। ಆಯತಂ ಸ್ತೌತೀತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-ಆಯತಪೂರ್ವಕ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಆಯತಸ್ತೂ' ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಆಯತಸ್ತೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಯತಸ್ತುವೌ, ಆಯತಸ್ತುವಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-3-ಕಟಪ್ರೂಃ। ಕಟಂ ಪ್ರವತೇ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ಚಾಪೆಯನ್ನು ಹೆಣೆಯು ವವನು). ಕಟ ಪೂರ್ವಕ 'ಪ್ರುಙ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಕಟ+ಪ್ರೂ= ಕಟಪ್ರೂ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ 'ಸುಪ್'(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಕಟಪ್ರೂ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕಟಪ್ರೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 4 – ಜೂರುಕ್ತಃ ಇದರ ರೂಪವನ್ನು "ರಾಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- 5 – ಶ್ರೀಃ। – ಶ್ರಯತಿ ಹರಿಂ ಇತಿ ಶ್ರೀಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಸ್ವಭಾವುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀ). ಶ್ರಿಞ್ ಸೇವಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಶ್ರೀ ಎಂದು 'ಈ' ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' (ಸ್) ಸೇರಿಸಿ, ಮುಂದೆ 'ಸ್' ಗೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಶ್ರೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿ (ಔ, ಅಸ್(ಜಸ್)) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್ರಿಯೌ, ಶ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಷ್ಟನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 845. ದಾಮ್-ನೀ-ಶಸ-ಯು-ಯುಜ-ಸ್ತು-ತುದ-ಸಿ-ಸಿಚ-ಮಿಹ-ಪತ-ದಶ-ನಃ ಕರಣೇ। (3.2.182)

ವೃತ್ತಿ- ದಾಬಾದೇಃ ಷ್ಟ್ರನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕರಣೇऽರ್ಥೇ। ದಾತ್ಯನೇನ-ದಾತ್ರಮ್। ನೇತ್ರಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಧಃ ಕರ್ಮಣಿ ಷ್ಟ್ರನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ

ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ – ದಾಪ್, ನೀ, ಶಸ್, ಯು, ಯುಜ್, ಸ್ತು, ತುದ್, ಸಿ, ಸಿಚ್, ಮಿಹ್, ಪತ್, ದಂಶ್ ಮತ್ತು ನಹ್ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1. ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರದ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ 'ಟ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿ 'ತ್ರ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ 'ಷತ್ರನ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರದ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿತ್ತು. (ಈಗ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಷ್' ಕಾರದ ಲೋಪದಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಟ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ್' ಕಾರವೇ ಉಳಿಯಿತು). ಹೀಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವದು 'ತ್ರ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ

ಉದಾ– 2. ದಾತ್ರಮ್। ದಾತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದರಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು–ಕುಡುಗೋಲು) ದಾಪ್–ಲವನೇ ಎಂಬ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅನುಬಂಧ ಲೋಪವಾದನಂತರ ದಾ+ತ್ರ=ದಾತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, "ಅತೋಽಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ದಾತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ದಾತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3.–ನೇತ್ರಮ್। ನೀಯತಿ ಅನೇನ ಇತಿ (ಕಣ್ಣು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ–'ಣೀಞ್' ಪ್ರಾಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, "ಣೋ ನಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶರ ಬಂದು, ನೀ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ನ್+ ಏ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್'ಗೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನೇ+ತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ನೇತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–846. ತಿ–ತು–ತ್ರ–ತ–ಥ–ಸಿ–ಸು–ಸರ–ಕ–ಸೇಷು ಚ।(7.2.9)

ವೃತ್ತಿ– ಏಷಾಂ ದಶಾನಾಂ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾನಾಮಿಣ್ ನ। ಶಸ್ತ್ರಮ್। ಯೋತ್ರಮ್। ಸ್ತೋತ್ರಮ್। ತೋತ್ರಮ್। ಸೇತ್ರಮ್। ಸೇಕ್ತ್ರಮ್।ಮೇಢ್ರಮ್। ಪತ್ತ್ರಮ್। ದಂಷ್ಟ್ರಾ। ನಧ್ರೀ।

ಅ. ವ್ಯ.–"ನೇಡ್ ವಶಿಕೃತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ', 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಕೃತಿ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ತಿ' ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು (10) 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

1. ಮೊದಲನೆಯದಾದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್" ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್ತಿನ್' ನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ 'ತಿ' ಹಾಗೂ 'ಕ್ತಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ 'ತಿ'ಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1 ದೀಪ್ತಿಃ = ದೀಪ್+ತಿ+ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಇಡಾಗಮ' ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ.

2. ತು – "ಸಿತನಿಗಮಿಮಸಿಸಚ್ಯವಿಧಾಞ್ ಕ್ರುಶಿಭ್ಯಸ್ತುನ್"... ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ 'ತುನ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವದು 'ತು' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ: 1. ತುನ್(ತು)– ಸಿನೋತಿ ಇತಿ ಸೇತುಃ । ಇಡಾಗಮವು ಬಾರದೇ 'ತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

2. ತುನ್(ತು)–ಸಚ್ಯತೇ ಇತಿ ಸಕ್ತುಃ । ಸಚ್+ತು(ತುನ್)+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು ಸಕ್+ತು+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ– ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಕ್ತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

3. ತ್ರ–"ದಾಮ್ನೀ–ಶಸ–ಯು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟ್ರನ್ (ತ್ರ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಾತ್ರಮ್, ಪಾತ್ರಮ್, ಶಸ್ತ್ರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

4. ತ–ಹಸ್ತಃ, ಲೋತಃ, ಪೋತಃ, ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ, 'ಹಸ್', 'ಲು', ಮತ್ತು 'ಪು' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ "ಹಸಿ–ಮೃ–ಗ್ರಿಣ್–ವಾ.... ತನ್" ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧತಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತಕ ಗುಣ ಬಂದು 'ಸ್' ಗೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಹಸ್ತಃ, ಲೋತಃ, ಪೋತಃ, ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

5. ಥ – "ಹನಿ–ಕುಶಿ–ನೀ–ರಮಿ–ಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಥನ್" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಥನ್' (ಥ) (ಕ್, ನ್ ಕಾರಗಳು ಇತ್/ಲೋಪಗಳಾಗಿ 'ಥ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ). ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕಾಷ್ಠಮ್। ಕಾಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ–ಭಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, ಕಾಷ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಥ' ಗೆ "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ (ಠ್) ಬಂದು ಕಾಷ್+ಠ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಕಾಷ್+ಠ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕಾಷ್ಠಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇದರಂತೆಯೇ ಕುಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಕುಷ್ಠಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

6. ಸಿ–ಕುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ "ಪ್ಲುಷಿ–ಕುಷಿ–ಶುಷಿಭ್ಯಃ ಕ್ಸಿಃ" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಸಿ(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ

ಗುಣ ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಕುಷ್+ಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಷಃಢೋಃ ಕಃ ಸೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು ಕುಕ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಕುಕ್ +ಷ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕಷಯೋಃ ಕ್ಷಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಕ್ಷಿ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕುಕ್ಷಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಕಷಯೋಃ ಕ್ಷಃ ಎಂದರೆ 'ಕ್'ಕಾರ ಮತ್ತು'ಷ್' ಕಾರ ಕೂಡಿ ಆದ ಸಂಯುಕ್ತಾರವೇ ಕ್ಷ ಎಂಬುದು.

7. ಸು – 'ಇಷ್' ಧಾತುವಿನನಂತರ "ಇಷೇಃಕ್ಸುಃ" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಸು (ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇಷ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್'ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು, ಇಕ್+ಸು=ಇಕ್ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸು' ನ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ (ಷ್) ಬಂದು ಇ+ಕ್+ಷ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕತ್ವ–ಷತ್ವಗಳು ಸೇರಿ ಇಕ್ಷು ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, 'ಸುಪ್'(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಇಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

8. ಸರ–'ಅಶ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ "ಅಶೇಃ ಸರನ್" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರನ್' (ಸರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಮೊದಲಿನಂತೆ ಷತ್ವ ನಂತರ ಕತ್ವ, ತದನಂತರ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಶ್+ಸರ, ಅಷ್+ಸರ, ಮತ್ತು ಅಕ್+ಸರ, ಅಕ್+ಷರ=ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಕ್ಷರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

9. ಶಲ್ಕಃ – 'ಶಲ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಇಣ್–ಭಿ–ಕಾ–ಪಾ–ಶಲ್ಯತಿ–ಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕನ್' (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಶಲ್+ಕ+ಸ್=ಶಲ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಲ್ಕಃ ಎಂದರೆ ಹೊಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥ.

10. ವತ್ಸಃ–'ವದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ವೃ–ತೃ–ವದಿ–ಹನಿ–ಕಮಿ–ಕಷಿಭ್ಯಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ವದ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ (ತ್) ಬಂದು ವತ್+ಸ+ಸ್+ವತ್ಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕೃತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವ 'ತಿ' ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–

1. ಶಸ್ತ್ರಮ್ – 'ಶಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧವಾಗಿ ಶಸ್ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಶಸ್ತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಯೋತ್ರಮ್–ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಯು+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಯೋ+ತ್ರ+ ಅಮ್=

ಯೋತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಯೋಕ್ತ್ರಮ್=ಯುಜಿರ್-ಯೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಯುಜ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ ಯ್+ಓ+ಜ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಕ್) ಬಂದು, ಯ್+ಓ+ಕ್+ತ್ರ+ಅಮ್=ಯೋಕ್ತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಯೋಕ್ತ್ರಮ್ ಎಂದರೆ ನೊಗ ಎಂದರ್ಥ.

4. ಸ್ತೋತ್ರಮ್। ಷ್ಟುಞ್ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಷ್ಟು+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ, ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಽಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ಟ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು ಸ್ತು+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ತ್+ಓ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದಾಗಿ, ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸ್ತೋತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

5. ತೋತ್ರಮ್। ತುದ್ ವ್ಯಥನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತುದ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬಂದು ತ್+ ಓ+ದ್+ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ತ್+ ಓ+ತ್+ತ್ರ+ಅಮ್=ತೋತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಚಾವಟಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

6. ಸೇತ್ರಮ್ – ಷಿಞ್ ಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಷಿ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ, ಬಂದು ಸಿ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದಗುಣದಿಂದ ಸ್+ಏ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸೇತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಬಂಧನ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

7. ಸೇಕ್ತ್ರಮ್-ಷಿಚಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿಚ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ ಸ್+ಏ+ಚ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಕ್) ಬಂದು ನಂತರ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸ್+ಏ+ಕ್+ತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಸೇಕ್ತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ನೀರು ಸಿಂಪಡಿಸುವ ಪಾತ್ರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

8. ಮೇಢ್ರಮ್-ಮಿಹ-ಸೇಚನೇ (ಮೂತ್ರ ತ್ಯಾಗೇ)-ಮಿಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಿಹ+ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪದಗುಣವಾಗಿ ಮ್+ಏ+ಹ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ್+ಏ+ಢ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ (ಧ್) ಕಾರ ಬಂದು, ಮ್+ಏ+ಢ್+ಧ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಮ್+ಏ+ ಢ್+ಢ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಢೋಢೇಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮ್+ಏ+ಢ್ರ+ಅಮ್=ಮೇಢ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ

(ಜನನೇಂದ್ರಿಯ) ಎಂದರ್ಥ.

9. ಪತ್ತ್ರಮ್–ಪತ್ಲೃ ಪತನೇ–ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪತ್+ತ್ರ+ಅಮ್=ಪತ್ತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. (ವಾಹನ, ಎಲೆ, ರೆಕ್ಕೆ, ಬಾಣ, ಪಕ್ಷಿ) ಎಂದು ಅರ್ಥಗಳು.

10. ದಂಷ್ಟ್ರಾ ದಂಶ–ದಂಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ದಂಶ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ–ಭಾಜಚ್ಛಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು, ದಂಷ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಷ್ಟುತ್ವ 'ಟ್' ಬಂದು ದಂಷ್+ಟ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಆ(ಟಾಪ್) ಬಂದು, ದಂಷ್ಟ್ರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

11. ನದ್ಧ್ರೀ– ಣಹ –ಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ "ಣೋ ನಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದು ನಹ್ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಷ್ಟ್ರನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ನಹ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಹೋ ಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರ ಬಂದು ನಧ್+ತ್ರ ಎಂದಾಗಿ, "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ (ಧ್) ಕಾರ ಬಂದು, ನಧ್+ಧ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ (ದ್) ಬಂದು ನದ್+ಧ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಈ' (ಙೀಷ್) ಬಂದು ನದ್+ಧ್ರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್ರ'ದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನದ್+ಧ್ರ್+ಈ=ನದ್ಧ್ರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 847. ಅರ್ತಿ–ಲೂ–ಧೂ–ಸೂ–ಖನ–ಸಹ–ಚರ–ಇತ್ರಃ। (3.2.184)

ವೃತ್ತಿ– ಅರಿತ್ರಮ್। ಲವಿತ್ರಮ್। ಧವಿತ್ರಮ್। ಸವಿತ್ರಮ್। ಖನಿತ್ರಮ್। ಸಹಿತ್ರಮ್। ಚರಿತ್ರಮ್।

ಅ. ವೃ – "ದಾಮ್–ನೀ–ಶಸ... ಕರಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕರಣೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ – ಋ, ಲೂ, ಧೂ, ಸೂ, ಖನ್, ಸಹ್ ಮತ್ತು ಚರ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ1.–ಅರಿತ್ರಮ್–(ದೋಣಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕೋಲು)–ಇಲ್ಲಿರು– ಗತಿ ಪ್ರಾಪಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಕರಣಾ(ಸಾಧನ)ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ರು+ಇತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು, ಅರ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಅರಿತ್ರಮ್

ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಲವಿತ್ರಮ್- (ಕೊಯ್ಯುವದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು ಕೊಯ್ತು). ಇಲ್ಲಿ 'ಲುನನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಲವಿತ್ರಮ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಲೂಞ್-ಛೇದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಲೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಲೋ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಲ್+ಅವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಲವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-3. ಧುವಿತ್ರಮ್-(ಬೀಸಣಿಕೆ)-'ಧುವನ್ತಿ ಅನೇನ ಧುವಿತ್ರಮ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಧೂ-ವಿಧೂವನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, 'ಕುಟಾದಿ' ಗಣ ಪಠಿತವಾದದ್ದರಿಂದ "ಗಾಙ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಙಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧ್+ಉವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಧುವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಸವಿತ್ರಮ್ - ಸುವನ್ತಿ ಅನೇನ ಸವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಚೋದನೆಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು) ಷೂ-ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಷೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್+ಅವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸವಿತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 5. ಖನಿತ್ರಮ್-ಖನನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಖನಿತ್ರಮ್(ಗುದ್ದಲಿ)-ಖನು ಅವಧಾರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಖನ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಖನಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-6. ಸಹಿತ್ರಮ್-ಸಹನ್ತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಸಹಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಸಹನೆಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು). ಷಹ - ಮರ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸಹ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಸಹಿತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 6. ಚರಿತ್ರಮ್ - 'ಚರನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸುವನೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವ ಆಚರಣೆ ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವ, ವ್ಯವಹಾರ ಮೊದಲಾದವು). ಚರ - ಗತಿ ಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು,

ಚರ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಚರಿತ್ರಮ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 848. ಪುವಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್।(3.2.185)

ವೃತ್ತಿ – ಪವಿತ್ರಮ್।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅರ್ತಿ–ಲೂ – ಧೂ..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್ರ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ದಾಮ್–ನೀ–ಶಸ.... ಕರಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕರಣೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ – ಪೂಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1. ಪವಿತ್ರಮ್ – ಪೂಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಪವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧನವಾಗಿರುವ ದರ್ಭೆ, ಜಲ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದವು). ಪೂಙ್/ಪೂಙ್ ಪವನೇ ಎಂಬ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಪೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣವು ಬಂದು ಪೋ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್+ಅವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಪವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತ (34) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿದುದು॥

ಪ್ರಕರಣ-35: ಉಣಾದಯ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 849 ರಿಂದ 850 ವರೆಗೆ)

('ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಕಟಾಯನ ಸೂತ್ರ)

ಪೂರ್ವ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪಂಡಿತ ವರದರಾಜರು ಉಣಾದಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು "ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಶಾಕಟಾಯನರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಪಂಚಪಾದೀ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ಕೊಂಡು ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವರದರಾಜರು ಪ್ರಕೃತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

('ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಕಟಾಯನ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-849 - ಕೃ-ವಾ-ಪಾ-ಜಿ-ಮಿ-ಸ್ವದಿ-ಸಾಧ್ಯಶ್ಯೂಭ್ಯ ಉಣ್।

ಅರ್ಥ-ಕೃ-ವಾ-ಪಾ...ಉಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃ, ವಾ, ಪಾ, ಜಿ, ಮಿ, ಸಾಧ್ ಮತ್ತು ಅಶ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ಉದಾ- ಕಾರುಃ - ಕರೋತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಮಾಡುವವನು). ಆದರೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃ- ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಣ್(ಉ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕೃ'ಗೆ 'ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕ್+ಆರ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಕ್+ಆರ್+ಉ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಕಾರುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾಯುಃ - ವಾತೀತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಹೊರುವವನು). 'ವಾ- ಗತಿ ಗಂಧನಯೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಾ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಕ್(ಯ್) ಆಗಮ ಬಂದು ವಾ+ಯ್+ಉ= ವಾಯು ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ವಾಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಾಯುಃ - ಪಾತಿ ರಕ್ಷತಿ ಅಪಾನಾದಿ ನಿಸ್ಸರಣದ್ವಾರಾ ಶರೀರಮಿತಿ ಪಾಯುಃ (ಗುದ). ಪಾ (ರಕ್ಷಣೆ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಬಂದು,ಯುಗಾಗಮ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪಾ+ಯ್+ಉ= ಪಾಯು ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಪಾಯುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಜಾಯುಃ (ಔಷಧ) ಜಯತಿ ಅಭಿಭವತಿ ರೋಗಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ.

ಜಿ –ಜಯೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ಜೈ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಜ್+ಆಯ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಜಾಯು ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಜಾಯುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಯುಃ – (ಪಿತ್ತ) ಮಿನೋತಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪತಿ ದೇಹೇ ಊಷ್ಮಾಣಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದು ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಉಷ್ಣವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕುತ್ತದೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ.) ಮಿ– ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮಿ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ, 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದು ಮಾಯುಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ವಾದುಃ – (ಯಾವುದು ರುಚಿಕರವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು) ಸ್ವದ– ಆಸ್ವಾದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಉಣ್' ಸೇರಿಸಿ ಸ್ವದ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸ್ವಾದ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ವಾದುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸಾಧು–(ಯಾರು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು=ಸಜ್ಜನ ಎಂದರ್ಥ). 'ಸಾಧ್ನೋತಿ ಪರಕಾರ್ಯಂ ಇತಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸಾಧ್ (ಸಂಸಿದ್ಧೌ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಾಧ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಸಾಧುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಶು– (ಶೀಘ್ರ) ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಶ್ನುತೇ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ.) ಅಶೂಜ್ (ವ್ಯಾಪ್ತೌ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಆಶ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಆಶು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಮಧು' ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಶೀಘ್ರ–ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಅವ್ಯಯ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಯಾದಾಗ ಮೂರೂ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

('ಉಣಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೮೫೦– ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್।(3.3.1)

ವೃತ್ತಿ– ಏತೇ ವರ್ತಮಾನೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚ ಬಹುಲಮ್ ಸ್ಯುಃ। ಕೇಚಿದ್ ಅವಿಹಿತಾ ಅಪ್ಯೂಹ್ಯಾಃ।

ಅ.ವೃ– 'ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನೇ ಎಂಬ ಪದವು 'ಘವಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಂಜ್ಞೆಯು ತೋರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ (ಬಾಹುಲಕವಾಗಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಶಾಕಟಾಯನರ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುಲ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಬಹುಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗದಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಊಹೆಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಊಹೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ ಕಾರಿಕೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕಾರಿಕಾ- ಸಂಜ್ಞಾಸು ಧಾತುರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ಚ ತತಃ ಪರೇ।
ಕಾರ್ಯಾದ್ ವಿದ್ಯಾದ್ ಅನುಬಂಧಮ್ ಏತಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಮ್ ಉಣಾದಿಷು॥ ॥
ಇತ್ಯುಣಾದಯಃ॥

ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಧಾತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವ ಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅವುಗಳು ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಜಿತ್ವ, ಣಿತ್ವ, ಕಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅನುಬಂಧ, ಇವುಗಳನ್ನು ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮ.ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ ಯಾವ ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಬೇಕೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವ ಭಾಗವನ್ನು ಧಾತುವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯ, ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಬಂಧದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ.

ಹೇಗೆಂದರೆ – 'ದುಕ್ಷೇರುಲಚ್' ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಲಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಜಕುಲಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ಶಜ್ಕ್ ಧಾತುವೆಂದು ಉತ್ತರ ಭಾಗವು 'ಉಲಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಋಫಿಡ' ಶಬ್ದದಲ್ಲೂ ಪೂರ್ವಭಾಗದ 'ಋ'ವನ್ನು ಧಾತುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ನಂತರ ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನು 'ಫಿಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಆಗಿದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಕ್' ಮೊದಲಾದ ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದೇ ರೀತಿ ಬೇರೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಅನುಬಂಧಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲವಾದರೂ 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಪಾಣಿನಿಯವರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಣಾದಿ (೩೮) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ 36: ಉತ್ತರ ಕೃದನ್ತ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 851 ರಿಂದ 889 ವರೆಗೆ)

(ತುಮುನ್ ಮತ್ತು ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 851 - ತುಮುನ್ಣ್ವುಲೌ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಮ್ । (3-3-10)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾಯಾಮ್ ಉಪಪದೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಅರ್ಥೇ ಧಾತೋಃ ಏತೌ ಸ್ತಃ । ಮಾನ್ತತ್ವಾತ್ ಅವ್ಯಯತ್ವಮ್ ಕೃಷ್ಣಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾತಿ । ಕೃಷ್ಣಂ ದರ್ಶಕೋ ಯಾತಿ ।

ಅ.ವೃ.: ಭವಿಷ್ಯತಿ ಗಮ್ಯಾದಯಃಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಭವಿಷ್ಯತಿ" ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಯೋಜನಕವಾಗಿಉಳ್ಳ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಪ್ರಯೋಜನಭೂತ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಮುನ್ ಮತ್ತು ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ತುಮುನ್‌ನಲ್ಲಿ ತುಮ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣ್ವುಲ್‌ನಲ್ಲಿ ವ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ.1.:- ಕೃಷ್ಣಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾತಿ. (ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ). ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಯಾತಿ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ ರೂಪವಾಗಿರುವ ಗಮನವು ಮುಂದೆ ಆಗುವ ದರ್ಶನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ದೃಶ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸೃಜಿ ದೃಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಿತ್ತಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಋ ಕಾರದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ದೃ+ಅಶ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬಂದು ದ್ರಶ್+ತುಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಶ್ಚ..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಶ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಟ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಷ್ಟುಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:.2: ಕೃಷ್ಣಂ ದರ್ಶಕೋ ಯಾತಿ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲೂ ದೃಶ್+ಣ್ವುಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ದರ್ಶ್+ಅಕ ಎಂದಾಗಿ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ದರ್ಶ್+ಅಕ=ದರ್ಶಕ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದರ್ಶಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಾಲ, ಸಮಯ ಮತ್ತು ವೇಳಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ತುಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 852 - ಕಾಲಸಮಯವೇಲಾಸು ತುಮನ್ (3-3-167)

ವೃತ್ತಿ:- ಕಾಲಾರ್ಥೇಷು ಉಪಪದೇಷು ತುಮನ್। ಕಾಲಃ ಸಮಯಃ ವೇಲಾ ವಾ ಭೋಕ್ತುಮ್.

ಅನುವೃತ್ತಿ:- ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳಾದ ಕಾಲ, ಸಮಯ ಮತ್ತು ವೇಳಾ ಎಂಬವು ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಭೋಕ್ತುಮ್:- ಭುಜ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲಘೂಪದ ಗುಣದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರವು ಮತ್ತು ಕುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗ ಕಾರವು ಮತ್ತು ಚರ್ತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಭೋಕ್ತುಂ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 853 - ಭಾವೇ। (3-3-18)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನೇ ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಧಾತೋಃ ಘಞ್ । ಪಾಕಃ

ಅನುವೃತ್ತಿ:- "ಪದರುಜವಿಶಸ್ಪೃಶೋ ಘಞ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಘಞ್" ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತ್ವರ್ಥ ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರವು ವಾಚ್ಯವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಧಾತುಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವು. ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗಿ ಪಾಕಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪಚ್ ಧಾತುವು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗಿ ವಿಕ್ಲತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಸಾಧಾರಣ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಭಾವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಭಾವವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನ ಎಂದು. ಪಚತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ತಿಙ್ ವಾಚ್ಯಗಳಿಂದ ಭಾವವು ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯ ಯೋಗ್ಯತಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ಭಾವವು ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪಚ್ ಧಾತುವು ವಾಚ್ಯವಾಗುವಾಗ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಪಾಕಃ-ಪಚ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾರೂಪವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ (ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು (ಆ) ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು)

ಪಾಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಚ್+ಅ=ಪಾಕ್+ಅ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಪಾಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 854 – ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ । (3–3–19)

ವೃತ್ತಿ:– ಕರ್ತೃಭಿನ್ನೇ ಕಾರಕೇ ಘಞ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ:– "ಪದರುಜ..." ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:– ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ರೂಢ್ಯರ್ಥವಿರುವಾಗ) ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ರಞ್ಜ–ರಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಎಂದು ಕರಣಾರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು ರಞ್ಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ನ–ಲೋಪವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ರಞ್ಜ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಞ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 855 – ಘಞ್ ಚ ಭಾವಕರಣಯೋಃ । (6–4–27)

ವೃತ್ತಿ:–ರಞ್ಜೇಃ ನ–ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್।ರಾಗಃ। ಅನಯೋಃ ಕಿಮ್ ರಜ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಙ್ಗಃ ॥

ಅ.ವೃ:– ರಞ್ಜೇಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಞ್ಜೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ–ಲೋಪಃ ಎಂಬವುಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:–ಭಾವಾರ್ಥ ಅಥವಾ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರನ್ಜ್ ಧಾತುವಿನ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ ಕಾರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಞ್ ಕಾರ ಬಂದಿದೆ, ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವುದು ನ್–ಕಾರ. ಈಗ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನ್ ಲೋಪ ಬಂದು ರಞ್ಜ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:–ರಾಗಃ/ಅತಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಚಜೋಃಕು– ಘಿಣ್ಯತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು ರಾಗ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಗಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ರಾಗಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಭಾವ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ನ–ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕರಣಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬಂದಾಗ ನ–ಕಾರ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಜ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಇದರಲ್ಲಿ ರಂಜಿಸುವುದು" ಎಂಬ

ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಂಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನ ಕಾರ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಗ್ ಕಾರ ಬಂದು ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣಗಳಿಂದ ರಂಗಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರಂಗವೆಂದರೆ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ.

(ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಕಾರದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 856- ನಿವಾಸ-ಚಿತಿ-ಶರೀರೋಪಸಮಾಧಾನೇಷ್ವಾದೇಶ್ಚ ಕಃ । (3.3.41)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಷು ಚಿನೋತೇಃರ್ಘಞ್, ಆದೇಶ್ಚ ಕಕಾರಃ। ಉಪಸಮಾಧಾನಂ ರಾಶೀಕರಣಂ । ನಿಕಾಯಃ। ಕಾಯಃ। ಗೋಮಯನಿಕಾಯಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ನಿವಾಸ-ಚಿತಿ-ಶರೀರೋಪಸಮಾಧಾನೇಷು, ಆದೇಃ, ಚ, ಕಃ।

ಅ.ವೃ:- "ಹಸ್ತಾದಾನೇ ಚೇರಸ್ತೇಯೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚೇಃ "ಪದ-ರುಜ... ಘಞ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ" ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ನಿವಾಸ, ಚಿತಿ (ಚಯನ) ಶರೀರ ಮತ್ತು ಉಪಸಮಾಧಾನ (ರಾಶೀಕರಣ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಧಾತುವಿನ ಆದಿ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ನಿಕಾಯಃ (ಮನೆ) ನಿಚೀಯತೇ ಧನಾದಿಕಮ್ (ಧನಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪೂರ್ವಕ ಚಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘಞ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ ಕಾರವು ಬಂದು ನಿ+ಚಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಐ ಕಾರವು ಅನಂತರ ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ನಿಕಾಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಕಾಯಃ (ದೇಹ) ಚೀಯತೇ ಅಸ್ಥ್ಯಾಧಿಕಂ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. (ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲುಬು ಮೊದಲಾದವು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಕಕಾರಗಳು ಬಂದು ಕಾಯಃ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಗೋಮಯ ನಿಕಾಯಃ-ನಿಚೀಯತೇ-ರಾಶೀಕ್ರಿಯತೇ ಅಂದರೆ ರಾಶಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿ-ಪೂರ್ವಕ ಚಿಞ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘಞ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಗೋಮಯದ ರಾಶಿ ಎಂದರ್ಥ)

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 857- ಏರಚ್ (3-3-56)

ವೃತ್ತಿ :- ಇವರ್ಣಾನ್ತಾತ್ ಅಚ್ । ಚಯಃ । ಜಯಃ

ಪ.ಛೇ:- ಏಃ, ಅಚ್ ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಇವರ್ಣಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಚಯಃ- ಚಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ (ಅ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಯ್+ಅ=ಚಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಚಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಜಯಃ-ಜಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಇ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಗುಣ (ಎ) ಮತ್ತು ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಜಯ್+ಅ=ಜಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಜಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ದಿಸುತ್ತದೆ.

(ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 858 - ಋದೋರಪ್ । (3-3-57)

ವಾರ್ತಿಕ-ಘಞರ್ಥೇ ಕ ವಿಧಾನಮ್। ಪ್ರಸ್ಥಃ ವಿಘ್ನಃ

ವೃತ್ತಿ:-ಋದಂತಾತ್ ಉವರ್ಣಾನ್ತಾತ್ ಅಪ್ । ಕರಃ। ಗರಃ । ಲವಃ ಸ್ತವಃ। ಪವಃ।

ಪ.ಛೇ:-ಋದೋಃ, ಅಪ್।

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ, "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾದ ಋ ವರ್ಣಾಂತ ಮತ್ತು ಉವರ್ಣಾನ್ತ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃ, ಗೃ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಕರ್+ಅ, ಗರ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕರಃ, ಗರಃ ಎಂಬ

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘ ಉ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಯೂ, ಲೂ, ಸ್ತೂ, ಪೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಯುವಃ, ಲವಃ, ಸ್ತವಃ ಮತ್ತು ಪವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಘಞರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ-ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ-ಘಞರ್ಥೇ ಕ ವಿಧಾನಮ್। ಪ್ರಸ್ಥಃ ವಿಘ್ನಃ

ಅರ್ಥ:-ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಘಞ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾ, ಸ್ನಾ, ಪಾ,ವ್ಯಧ್, ಹನ್ ಮತ್ತು ಯುಧ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ಥಃ ವಿಘ್ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಅರ್ಥವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟಿದೆ.

ಉದಾ: – ಪ್ರಸ್ಥಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಧಾನ್ಯಾನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. (ಯಾವುದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದವು ಅಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ಮಾಪಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ಥಃ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರ -ಪೂರ್ವಕ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘಞ್) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಭಾವ ಮತ್ತು ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಷಯಕವಾದ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರ+ಸ್ಥಾ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಸ್ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ದಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ವಿಘ್ನಃ-"ವಿಹನ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ವಿಘ್ನಃ" ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿ-ಪೂರ್ವಕ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಘಞ್-ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿ+ಹಿನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಜಾದಿ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ಗಮ-ಹನ ಕ್ಜಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿ+ಹನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹೋಹಂತೇಃ ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಘ್ನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವಿಘ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ತ್ರಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೫೨ – ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತ್ರಿಃ । (೩-೩-೮೮)

ಅ.ವೃ:-"ಭಾವೇ" ಮತ್ತು "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ,ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: 'ಡು'ವನ್ನು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ರಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತ್ರಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಡುಪಚಷ್ವಾಕೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಡು ಎಂಬುದು ಇತ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಮಪ್" ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ತ್ರಿ ಎಂಬುದು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಮಪ್ ಎಂಬುದು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ.

(ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 860 – ಕ್ತ್ರೇರ್ಮಮ್ ನಿತ್ಯಮ್ (4–4–20)

ವೃತ್ತಿ:– ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾತ್ ಮಪ್ ನಿರ್ವೃತ್ತೇ ಅರ್ಥೇ. ಪಾಕೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್ ಪಕ್ತ್ರಿಮಮ್ ಡುವಪ್ ಉಪ್ತ್ರಿಮಮ್

ಪ.ಛೇ:– ಕ್ತ್ರೇಃ, ಮಪ್, ನಿತ್ಯಮ್ ।

ಅ.ವೃ:– "ನಿವೃತ್ತೇಕ್ಷದ್ಯೂತಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ವೃತ್ತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:– ಕ್ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವೃತ್ತ ಎಂದರೆ 1) ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದು 2) ಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳು.

ಪಾಕೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಂ ಪಕ್ತ್ರಿಮಮ್ (ಪಾಕದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಎಂದರ್ಥ) ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಚ್ ಧಾತುವು ಡ್ವಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತ್ರಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಚ್+ತ್ರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಚೋಃಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕ್ತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪ್ (ಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಕ್ತ್ರಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪಕ್ತ್ರಿಮಮ್ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಿಲ್ಲಿ ಡುವಪ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಪ್ ಧಾತುವು ಡ್ವಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ರಿ (ತ್ರಿ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ವಪ್+ತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಮಕಿತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು (ಇಗ್‌ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್) ನಂತರ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪ್‌ತ್ರಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಉಪ್ ತ್ರಿಮಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಥುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 861 – ಟ್ವಿತೋಽಥುಚ್ । (3–3–89)

ವೃತ್ತಿ:– ಟು ವೇಪೃ ಕಂಪನೇ. ವೇಪಥುಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:– ಟ್ವಿತಃ, ಅಥುಚ್ ।

ಅ.ವೃ:– ಭಾವೇ ಮತ್ತು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಟ್ವಿತ್ ಎಂದರೆ ಟುವನ್ನು ಇತ್ತಾಗಿಉಳ್ಳ ಧಾತು ಎಂದರ್ಥ. ಟ್ವಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಅಥು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ವೇಪಥುಃ (ಕಂಪನ) ಟು ವೇಪೃಕಂಪನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೇಪ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಥುಚ್ (ಅಥು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವೇಪ್+ಅಥು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೇಪಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 862 - ಯಜ-ಯಾಚ್- ಯತ-ವಿಚ್ಛ-ಪ್ರಚ್ಛ-ರಕ್ಷೋಃ ನಙ್ (3-3-90)

ವೃತ್ತಿ:- ಯಜ್ಞಃ, ಯಾಚ್ಞಾ, ಯತ್, ವಿಶ್ನಃ, ಪ್ರಶ್ನಃ, ರಕ್ಷ್ಣಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ.:- ಯಜ-ಯಾಚ-ಯತ-ವಿಚ್ಛ-ಪ್ರಚ್ಛ-ರಕ್ಷಃ,ನಙ್।

ಅ.ವೃ:- ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ಅಕರ್ತರಿಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು) ಎಂಬವು ಅನುತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಯಜ್ ಯಾಚ್, ಯತ್, ವಿಚ್ಛ್, ಪ್ರಚ್ಛ್ ಮತ್ತು ರಕ್ಷ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಙ್‌ನಲ್ಲಿ ನ್ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗಳಾಗುತ್ತವೆ).

ಉದಾ:- ಯಜ್ಞಃ -ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಂಗತಿಕರಣ ದಾನೇಷು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಇರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಙ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಜ್+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ಚುತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಯಜ್+ಞ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಸೇರಿ ಜ್ಞ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ಞಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಯಾಚ್ಞಾ- ಟುಯಾಚೃ ಯಾಚ್ಞಾಯಾಮ್ (ಯಾಚಿಸುವುದು)ಯಾಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಾಚ್+ಞ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಚ್ ಞ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಯಾಚ್ಞಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ದಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಯತ್ನಃ:- (ಪ್ರಯತ್ನ) (ಯತಿ-ಪ್ರಯತ್ನೇ) ಯತ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಙ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಯತ್+ನ=ಯತ್ನ ಎಂದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯತ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ವಿಶ್ನಃ–ವಿಚ್ಛ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಙ್(ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿಚ್ಛ್+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚ್ಛ್ವೋಃಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ವಿಶ್+ನ ಎಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಶಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಾರದೇ ವಿಶ್ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಶ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಪ್ರಶ್ನಃ– ಪ್ರಚ್ಛ್–ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಮ್ (ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವದು) ಪ್ರಚ್ಛ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಙ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಚ್ಛ್+ನ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ಚ್ಛ್ವೋಃಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ–ಕಾರ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಶ್+ನ= ಪ್ರಶ್ನ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಶ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ರಕ್ಷ್ಣಃ–ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ (ರಕ್ಷಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ) ರಕ್ಷ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಙ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ನಂತರ ರಕ್ಷ್+ನ "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ರಕ್ಷ್ಣ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರಕ್ಷ್ಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 863– ಸ್ವಪೋನನ್ ।(3–3–91)

ವೃತ್ತಿ:– ಸ್ವಪ್ನಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:– ಸ್ವಪಃ, ನನ್।

ಅ.ವೃ:– "ಭಾವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದ ಬಿಟ್ಟು) ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:– ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:–ಸ್ವಪ್ನಃ:– (ಞಿ– ಸ್ವಪ್ ಶಯೇ ಮಲಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಸ್ವಪ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನನ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸ್ವಪ್ನ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಪ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 864 – ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ ಕಿಃ (3–3–02)

ವೃತ್ತಿ:– ಪ್ರಧಿಃ, ಉಪಧಿಃ ।

ಅ.ವೃ:– ಭಾವೇ ಮತ್ತು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:– ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ದಾ ಮತ್ತು ಧಾ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ. "ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ "ಆತೋಲೋಪಇಟಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಪ್ರಧಿಃ ಮತ್ತು ಉಪಧಿಃ (ಡಾಂಭಿಕ):-ಪ್ರಧಿಃ- ಪ್ರಧೀಯನ್ತೇ ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಾಧೀಯನ್ತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಉಪಧಿಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾ+ಇ ಮತ್ತು ಉಪಧಾ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಆತೋಲೋಪಇಟಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಧ್+ಇ ಮತ್ತು ಉಪ+ಧ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಧಿಃ ಮತ್ತು ಉಪಧಿಃ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲ ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 865 – ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಕ್ತಿನ್ ।(3-3-94)

ವೃತ್ತಿ:- ಸ್ತೀಲಿಂಗೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕೃತಿಃ ಸ್ತುತಿಃ ।

ಅ.ವೃ:- ಭಾವೆ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪರಸ್ಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಕೃತಿಃ (ಮಾಡುವುದು) ಕೃ-ಧಾತುವಿನ ಮೆಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ (ತಿ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕೃತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ಕೃತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಸ್ತುತಿಃ ಷ್ಟುಞ್ (ಸೋತ್ರ ಮಾಡುವುದು) (ಸ್ತುತೌ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಸ್ಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಕಾರ ಬಂದು ಸ್ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಿನ್ (ತಿ) ಸೇರಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತುತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ೠಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ತಿನ್ ನಿಷ್ಠಾವದ್ ವಾಚ್ಯಃ

ೠ-ವರ್ಣಾಂತ ಧಾತು ಮತ್ತು ಲೂದನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಿಷ್ಠಾ ಸಂಜ್ಞೆಯುಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗುವುದು. ಹೇಗೆ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ತ ಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನ ಕಾರ ಸೇರಿಸಲಾಗುವದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ತಿನ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುವುದು. ಲ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ಲೂಞ್, ಸ್ತೃಞ್, ಕೃಞ್, ವೃಞ್, ಧೃಞ್, ಶೄ, ಪೄ, ವೄ, ಭೄ, ಮೄ, ದೄ, ಜೄ, ಝೄ, ಧೄ, ನೄ, ಕೄ, ೠ, ಗೄ, ಜ್ಯಾ, ರೀ, ಬ್ಲೀ ಮತ್ತು ಪ್ಲೀ

ಉದಾ: ಕೀರ್ಣಿಃ, ಕೃ-ವಿಕ್ಷೇಪೇ (ಎರಚುವದು) "ಋೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿ ಬಂದು (ಇರ್) ಕಿರ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕೀರ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ್-ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣ್ ಕಾರ ಬಂದು ಕೀರ್ಣಿಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಲೂನಿಃ :-(ಕತ್ತರಿಸುವದು) ಲೂಞ್ ಛೇದನೆ ಎಂದು ಧಾತು. ಲು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ (ತಿ) ಲೂತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷ್ಠಾವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದಾಗ ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಲೂನಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಲೂನಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಧೂನಿಃ :- ಧೂಞ್-ಕಂಪನೇ (ಕಂಪಿಸುವದು). ಧೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಧೂತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬಂದು ಧೂನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಧೂನಿಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯ ಕ್ವಿಪ್ ।

3ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಕ್ತಿನ್ ಅಪಿ ಇಷ್ಯತೇ।

ಸಂಪತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಅಥವಾ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಂಪತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಸಂಪತ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸಂಪತ್, ಸಂಪದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಂಪದ್+ತಿ ಎಂದಾದಾಗ ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ ಕಾರ ಬಂದು ಸಂಪತ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಸಂಪತ್ತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಪದ್ ಧಾತು ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ: – ವಿಪತ್ತಿಃ ಇಲ್ಲಿ ವಿ-ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಪತ್ತಿಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಆಪತ್ತಿಃ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ ಉಳಿದ ಪಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದ್ದು ಆಪತ್ತಿಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ನಿಪಾತಗಳಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 866 – ಊತಿ-ಯೂತಿ-ಜೂತಿ-ಸಾತಿ-ಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯಶ್ಚ ।(3-3-97)

ವೃತ್ತಿ:-ಏತೇ ನಿಪಾತ್ಯನ್ತೇ.

ಪ.ಚ್ಛೇ.:- ಊತಿ-ಯೂತಿ-ಜ್ಯೋತಿ-ಸಾತಿ-ಹೇತಿ-ಕೀರ್ತಯಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷ-ಪಚ-ಮನ-ವಿದ-ಭೂ-ವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಭಾವೇ" ಹಾಗೂ "ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಊತಿ, ಯೂತಿ, ಜೂತಿ, ಸಾತಿ, ಹೇತಿ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ಇವು ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಇವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ: - ಊತಿಃ ರಕ್ಷಣೇ, ಕ್ರೀಡಾ, ಲಿಲಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಅವ-ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಜ್ವರ-ತ್ವರ-ಉಪಧಾಯಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಸಹಿತ ವಕಾರಕ್ಕೆ (ಅವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ) ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಊತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತನ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಊತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಊತಿಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಯೂತಿಃ (ಕೂಡಿಸುವದು) ಮತ್ತು ಜೂತಿ (ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು) ಇವು ನಿಪಾತನಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯೂತಿಃ ಜೂತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ:-ಸಾತಿಃ:-ಷೋ-ಅಂತ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ ಕಾರ ಬಂದು "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದು ಸಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು (ತಿ) ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಾತಿ ಎಂದು ನಿಪಾತನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಸಾತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಹೇತಿಃ:-(ಅಸ್ತ್ರ, ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಎಂದು ಅರ್ಥಗಳು), ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಹನ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಹತಿ ಎಂದಾಗಬೇಕಿತ್ತು ಆದರೆ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಹ ಕಾರ ಹೇಕಾರವಾಗಿ ಹೇತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹೇತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಕೀರ್ತಿಃ:-(ಯಶಸ್ಸು) ಕೃತ ಸಂಶಬ್ದನೇ ಎಂದು ಚುರಾದಿಗಣ ಪಠಿತ ಧಾತು. ಕೃತ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೆರಿಸಿದಾಗ "ಣ್ಯಾಸ-ಸನ್ಥೋಯುಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬಂದು ಉಪಧೆಯಾದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದು "ಹಲಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕೀರ್ತಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ

ಮಾಡಿದಾಗ ಕೀರ್ತಿಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊಠ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 867 - ಜ್ವರ-ತ್ವರ-ಸ್ರಿವ್ಯ-ವಿಮ-ವಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ (6-4-20)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಷಾಂ ಉಪಧಾ-ವಕಾರಯೋಃ ಊಠ್ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಕಿಜಿತಿ। ಅತಃ ಕ್ವಿಪ್।ಜೂಃ।ತೂಃ। ಸ್ರೂಃ।ಊಃ।ಮೂಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಜ್ವರ-ತ್ವರ-ಸ್ರಿವ್ಯ-ವಿಮ-ವಾಮ್, ಉಪಧಾಯಾಃ ಚ।

ಅ.ವೃ:-"ಚ್ಛ್ವೋಃಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕಿಜಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಮತ್ತು ಕಿಜಿತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಜ್ವರ್, ತ್ವರ್, ಸ್ರಿವ್, ಅವ್ ಹಾಗೂ ಮವ್-ಈ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧಾ ಮತ್ತು ವಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.- ಅನುನಾಸಿಕವು ಅಥವಾ ಕ್ವಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಝಲಾದಿಗಳಾದ ಕಿತ್ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಊಠ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಜೂಃ (ರೋಗ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಧಿ) ಜ್ವರ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ಅದರ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗಿದೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ರೂಪವಾದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ಊಠ್ (ಊ)ಅದಕ್ಕೆ (ವ್+ಅ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಜ್+ಉ=ಜೂ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಜೂರ್ ಎಂಬ ರೇಫಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹಲ್ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವು ಬಂದು ಜೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ಜೂಃ, ಜುರೌ, ಜುರಃ ಎಂದು ನುಡಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ :- ತೂಃ (ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು) ತ್ವರ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಉಪಧೆಯಾದ ಅ ಕಾರ ಸಹಿತ ವ್ ಕಾರಕ್ಕೂ (ವ್+ಅ) ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ತೂರ್ ಎಂಬ ರೇಫಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪ್ರದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಇದನ್ನು ತೂಃ, ತುರೌ, ತುರಃ ಎಂದು ನುಡಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ: - ಸ್ರೂಃ (ಚಲಿಸುವವನು) ಸ್ರಿವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಇ ಕಾರಕ್ಕೂ ವ್ ಕಾರಕ್ಕೂ ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಸ್ರೂಃ ಎಂದಾಗಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಉವಜ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ರೂಃ, ಸ್ರುವೌ, ಸ್ರುವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:-ಊಃ: - ರಕ್ಷಕನು ಅವ್ ಧತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ಇಡೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಊಠ್ ಆದೇಶ ಬಂಧು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಊಃ, ಉವೌ, ಉವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಮೂಃ:- (ಬಂಧಿಸುವವನು) ಮವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಆಕಾರ ವ್ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಊಠ್ ಆದೇಶಬಂದು ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೂಃ, ಮುವೌ, ಮುವಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಚ್ಛಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 868 - ಇಚ್ಛಾ ।(3-3-101)

ವೃತ್ತಿ:- ಇಷೇಃ ನಿಪಾತೋಽಯಮ್।

ಅ.ವೃ:- ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇಷ್ (ಇಚ್ಛಾ) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಷುಗಮಿಯಮಾಮ್ಛಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಅದರ ಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ಇದು ನಿಪಾತವಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ನಿಪಾತವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ಇಂದ ಸುಲೋಪವಾಗಿ ಇಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಅ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 869 - ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ । (3-3-102)

ವೃತ್ತಿ:- ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಭ್ಯಃ ಧಾತುಭ್ಯಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಅಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಚಿಕೀರ್ಷಾ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಅಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್।

ಅ.ನು:- ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವೂ ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು. ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೆ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅ"ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಚಿಕೀರ್ಷಾ:- (ಕರ್ತುಂ ಇಚ್ಛಾ- ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆ) ಕೃ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಅ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಚಿಕೀರ್ಷ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವ ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂಬ ಷಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಅಜಾದ್ಯಜಷ್ಟಾಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ)ಬಂದು ಚಿಕೀರ್ಷಾ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಚಿಕೀರ್ಷ+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಚಿಕೀರ್ಷಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:–ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ (ಮಗನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವದು) ಪುತ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ "ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಃ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅ" ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ್+ಅ=ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂದಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಸ್‌ಗೆ ಲೋಪಬಂದು ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅ ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 870– ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ।(3–3–103)

ವೃತ್ತಿ:– ಗುರುಮತಃ ಹಲಂತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ "ಅ" ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್. ಈಹಾ।

ಪ.ಚ್ಛೇ. :–ಗುರೋಃ, ಚ್, ಹಲಃ।

ಅ.ವೃ.:– ಅಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಃ ಎಂಬ ಪದವು, ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು

ಅರ್ಥ:– ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರಗಳ ನಂತರ ಹಲಂತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ "ಅ" ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಈಹಾ ಈಹ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರವು ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಹಲಂತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅ" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಈಹ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಈಹಾ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 871 – ಣ್ಯಾಸ–ಶ್ರಂಥೋ ಯುಚ್ ।(3–3–107)

ವೃತ್ತಿ:– ಅಕಾರಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ ಕಾರಣಾ ಹಾರಣಾ।

ಪ.ಚ್ಛೇ.:- ಣ್ಯಾಸ, ಶ್ರಂಥಃ, ಯುಚ್।

ಅ.ವೃ:- ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಣ್ಯಂತ ಧಾತುಗಳು, ಆಸ್ ಧಾತು ಮತ್ತು ಶ್ರಂಥ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಅ" ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: - ಕಾರಣಾ-ಹಾರಣಾ: - (ಮಾಡುವುದು, ಅಪಹರಿಸವುದು) ಎಂಬವು ಣ್ಯಂತ ಕೃ ಮತ್ತು ಹೃ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ (ಯು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅನ" ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ ಗೆ ಲೋಪಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಾರ್+ಅನ ಎಂದಾಗಿ ಕಾರನ ಎಂದಾಗಿ "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಕಾರಣ ಎಂದಾಗಿ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ (ಆ) ಬಂದು ಕಾರಣಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾರಣಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಸ್ ಎಂಬುದು ಆಸನಾ ಎಂದೂ ಶ್ರಂಥ್= ಶ್ರಾಂಥನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 872 - ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ ।(3-3-114)

ಅ.ವೃ:- ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕೇ ಮತ್ತು ಭಾವೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

(ಲ್ಯುಟ್ -ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 873- ಲ್ಯುಟ್ ಚ ।(3-3-115)

ವೃತ್ತಿ:- ಹಸಿತಮ್, ಹಸನಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಲ್ಯುಟ್, ಚ।

ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅರ್ಥ:- ನಪುಂಸಕತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಲ್ಯುಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಯು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು'ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಹಸಿತಮ್, ಹಸನಮ್ (ನಗುವುದು) ಹಸ ಹಸನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ

ಹಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಹಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್‌ವಲಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಹಸಿತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಸಿತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲ್ಯುಟ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅನ ಆದೇಶಬಂದಾಗ ಹಸ್+ಅನ=ಹಸನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಸನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಣಿಜಂತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಲ್ಯುಟ್ ಬಂದಾಗ ಣೇರನಿಟಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಘ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 874- ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ। (3-3-118)

ಅ.ವೃ:- ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗುವಾಗ ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಘ) ಘಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಲವು ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿವೆ. ಘ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 875 - ಛಾದೇರ್ಘೇಽದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ. (6-4-96)

ವೃತ್ತಿ:- ದ್ವಿಪ್ರಭೃತ್ಯುಪಸರ್ಗಹೀನಸ್ಯ ಛಾದೇರ್ಹ್ರಸ್ವಃ ಘೇ ಪರೇ। ದನ್ತಾಃ ಛಾದ್ಯನ್ತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ದನ್ತಚ್ಛದಃ। ಆಕುರ್ವನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಆಕರಃ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಛಾದೇಃ, ಘೇ, ಅದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ:- ಖಚಿ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಊದುಪಧಾಯಾ ಗೋಹಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:-ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಲ್ಲದಿರುವ ಛಾದ್ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ- ಘ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ:- ದಂತಚ್ಛದಃ:- ದನ್ತಾಃ ಛಾದ್ಯನ್ತೇ ಅನೇನ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ

(ಹಲ್ಲುಗಳು ಯಾವುದರಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತವೊ ಅದು ಅಂದರೆ ತುಟಿ) ಛದ ಆವರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಛದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಛಾದಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಣ್ಯಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಛಾದಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಣೇರನಿಟಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ(ಇ) ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಆಗ ಛಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಂತ ಎಂಬುದು ಇರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ದಂತ+ಛಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಛೇ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದು ದಂತ+ತ್+ಛ್ಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ತ್‌ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಬಂದು ದಂತಚ್ಛಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಾದ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛ್ ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದಂತಚ್ಛದ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ದಂತಚ್ಛದಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಆಕರಃ (ಖನಿಜ) ಆಕುರ್ವನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಜನರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಇದರೊಳಗೆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಙ್-ಪೂರ್ವಕ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕೃ+ಅ(ಘ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಆಕರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಆಕರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 876 - ಅವೇ ತೃಸ್ತ್ರೋರ್ಘಞ್ ।(3-3-120)

ವೃತ್ತಿ:- ಅವತಾರಃ ಕೂಪಾದೇಃ । ಅವಸ್ತಾರೋ ಜವನಿಕಾ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಅವೇ, ತೃಸ್ತ್ರೋಃ, ಘಞ್।

ಅ.ವೃ:- ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ತೄ ಧಾತು ಮತ್ತು ಸ್ತೄ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಞಿತ್ತಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಅವತಾರಃ:- ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಿಯಲು ಇರುವ ಮೆಟ್ಟಿಲು.

ಉದಾ: – ಅವಸ್ತಾರಃ:– ಅವ ಸ್ತೃಣನ್ತಿ ಅನಯಾ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇದರಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸುವದೆಂಬ ಅನುಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ತೃ ಧಾತು ವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 877 – ಹಲಶ್ಚ ।(3–3–121)

ವೃತ್ತಿ:– ಹಲನ್ತಾತ್ ಘಞ್ । ಘಾಪವಾದಃ। ರಮನ್ತೇ ಯೋಗಿನಃಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ರಾಮಃ। ಅಪಮೃಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ವ್ಯಾಧ್ಯಾದಿಃ ಇತಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ.:– ಹಲಃ, ಚ ।

ಅ.ವೃ.:– ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ಪುಂಸಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು ಅವೇ ತೃಸ್ತ್ರೋರ್ಘಞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: – ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಜಂತ ಧಾತುಗಳಿಂಗಿತ ಪರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ರಾಮಃ:– ರಮನ್ತೇ ಯೋಗಿನಃಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ (ಇವನಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಗಳು ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ) ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ರಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ:– ಅಪಮೃಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ವ್ಯಾಧ್ಯಾದಿಃ ಇತಿ (ವ್ಯಾಧಿ ಮೊದಲಾದವು ಯಾವುದರಿಂದ ಹೊಗಲಾಡಿಸ್ಪಡುತ್ತದೆಯೊ ಅದು.) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ–ಪೂರ್ವಕ ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಪಮೃಜ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಚಜೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಗ್) ಬಂದು ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್) ಬಂದು ಅಪಾಮಾರ್ಗ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ ಘಞ್ಯಮನುಷ್ಯೇ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗವಾದ ಅಪ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಖಲ್– ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 878 – ಈಷದ್ದುಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛ್ರಾಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್। (3–3–126)

ವೃತ್ತಿ: ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋರಿತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್. ಏಷು ದುಃಖ–ಸುಖಾರ್ಥೇಷು

ಉಪಪದೇಷು ಖಲ್. ತಯೋರೇವ ಇತಿ ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿಚ. ಕೃಚ್ಛ್ರೇ- ದುಷ್ಕರಃ ಕಟಃ ಭವತಾ। ಅಕೃಚ್ಛ್ರೇ-ಈಷತ್ಕರಃ । ಸುಕರಃ।

ಅ.ವೃ:- ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: - 'ದುಃಖ ಮತ್ತು ಸುಖ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಷತ್, ದುಸ್ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಉಪಪದಗಳು ಇದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ:- ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರವಾಗಿ ಬಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವದು. ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಮೊದಲು ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಸುಖವು ಮತ್ತು ದುಃಖವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಷತ್, ದುಸ್ ಮತ್ತ ಸು ಎಂಬವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅ-ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು.

ಉದಾ:-ದುಷ್ಕರಃ ಕಟಃ ಭವತಾ:- (ನಿಮ್ಮಿಂದ ಚಾಪೆ ಮಾಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದ್ದು.) ಇಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದ ದುಸ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಕೃ(ಇಞ್) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದುಸ್+ಕೃ(ಇಞ್)+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಋ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು (ಅರ್) ಬಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇದುದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವವು ಬಂದು ದುಷ್ಕರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಷತ್ ಮತ್ತ ಸು ಎಂಬ ಉಪಪದಗಳು ಇದ್ದಾಗ ಕೃ(ಇಞ್) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಈಷತ್ಕರಃ ಮತ್ತು ಸುಕರಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 879- ಆತೋ ಯುಚ್ ।(3-3-128)

ವೃತ್ತಿ:- ಖಲೋಪವಾದಃ । ಈಷತ್ಪಾನಃ ಸೋಮೋ ಭವತಾ ।ದುಷ್ಪಾನಃ । ಸುಪಾನಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಆತಃ, ಯುಚ್।

ಅ.ವೃ:- ಈಷದ್ದುಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛ್ರಾಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಷದ್ದುಸ್ಸುಷು ಮತ್ತು ಕೃಚ್ಛ್ರಾಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥೇಷು ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: - ದುಃಖ ಮತ್ತು ಸುಖ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಷತ್, ದುಸ್ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಉಪಪದಗಳು ಇರುವಾಗ, ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಈಷದ್ದುಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛ್ರಾಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಯುಚ್ ನಲ್ಲಿ ಯು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಖಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:– ಈಷತ್ಪಾನಃ ಸೋಮೊ ಭವತಾ।ದುಷ್ಪಾನಃ। ಸುಪಾನಃ। ಕೃಚ್ಛ್ರ (ಕಷ್ಟಕರ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದುಸ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪಾ–ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇಯೇ ಅಕೃಚ್ಛ್ರ ಅಂದರೆ ಸುಖ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸು ಅಥವಾ ಈಷತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ದುಃಖೇನ ಪೀಯತೇ ಇತಿ ದುಷ್ಪಾನಃ ಶ್ರಮದಿಂದ ಕುಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈಷತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೊಗವು ಇದೆ– ಈಷತ್ಪಾನಃ ಇಲ್ಲಿ ದುಸ್, ಈಷತ್ ಮತ್ತು ಸು ಉಪಪದಗಳು ಇವೆ. ಪಾ(ಪಾನೆ)ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಸುಖೇನ ಇತಿ ಸುಪಾನಃ । ಈಷತ್ ಪಾನಃ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

(ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೮೮೦ – ಅಲಙ್ಖಲ್ವೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಪ್ರಾಚಾಂ ಕ್ತ್ವಾ। (೩–೪–೧೮)

ವೃತ್ತಿ:– ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಯೋಃ ಅಲಙ್ಖಲ್ವೋಃ ಉಪಪದಯೋಃ ಕ್ತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಾಚಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ಪೂಜಾರ್ಥಮ್। ಅಮೈವಾವ್ಯಯೇನ ಇತಿ ನಿಯಮಾತ್ ನ ಉಪಪದಸಮಾಸಃ। ದೋ ದದ್ ಘೋಃ। ಅಲಂ ದತ್ತ್ವಾ। ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ತ್ವಮ್। ಪೀತ್ವಾಖಲು।ಸೂತ್ರ– ಅಲಂಖಲ್ವೋಃ ಕಿಮ್? ಮಾ ಕಾರ್ಷೀತ್। ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಕಿಮ್? ಅಲಂಕಾರಃ ।

ಅ.ವೃ:– ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: – ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅಲಂ ಮತ್ತು ಖಲು ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ತ್ವಾದಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲಂಖಲ್ವೋಃ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಇವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲಂ ದತ್ತ್ವಾ ಮತ್ತು ಪೀತ್ವಾ ಖಲು ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗಿವೆ. ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥಕವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚಾಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಪ್ರಾಚಾಮ್ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಚಾರ್ಯರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲಂ ರೋದನೇನ ಮೊದಲಾದವು ಬಹುಳ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ಬಾಲಮನೋರಮಾ ಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉದಾ: – ಅಲಂ ದತ್ತ್ವಾ (ಕೊಡಬಾರದು) ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ಅಲಂ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದಿದೆ. ದಾತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದೋ ದದ್ ಘೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದದ್ ಆದೇಶವು ಬಂದಿರುವದು. ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ದತ್ತ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ತ್ವಾತೋಸುನ್‌ಕಸುನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅಲಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದತ್ತ್ವಾ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಪದಮತಿಙ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅಮೈವಾವ್ಯಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಪದ ಸಮಾಸವು ಮಾಡಬೇಕಾದಾಗ ಅಮಂತಾವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:-ಪೀತ್ವಾ ಖಲು:-ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ಖಲು ಎಂಬುದು ಉಪಪದ ವಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು. ಪಾತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಮ್ ಹಲಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರವು ಬಂದು ಪೀತ್ವಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಮಾ ಎಂಬುದು ಕೂಡಾ ಅಲಂ ಖಲು ಎಂಬ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ನಿಷೇದಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಕಾರ್ಷೀತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಲಙ್ಕಾರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಲಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದರೂ ಇದು ಭೂಷಣಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

(ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 881 – ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ । (3-4-21)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಧಾತ್ವರ್ಥಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ವಿದ್ಯಮಾನಾ ದ್ಧಾತೋಃ ಕ್ತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಭುಕ್ತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ। ದ್ವಿತ್ವಮತನ್ತ್ರಮ್। ಭುಕ್ತ್ವಾ ಪೀತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ।

ಅ.ವೃ:- ಅಲಙ್ಖಲ್ವೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಪ್ರಾಚಾಂ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: – ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಗಳಾದ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬದ್ಧವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಭುಕ್ತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ. (ಊಟಮಾಡಿ ಹೊಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಭುಜ್ ಧಾತುವು ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವ್ರಜ್ ಧಾತುವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿವೆ ಇವು ಏಕಕರ್ತೃಕವಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭೋಜನ

ಕ್ರಿಯೆಯು ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಜ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ಭುಕ್ತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಂಶಯ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಿವಚನಮತಂತ್ರಮ್ ಅಂದರೆ ದ್ವಿವಚನವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಧಾತುಗಳು ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಭುಕ್ತ್ವಾ ಪೀತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಇದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಭುಜ್ ಮತ್ತು ಪಾ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 882 – ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್ ।(1-2-18)

ವೃತ್ತಿ:-ಸೇಟ್ ಕ್ತ್ವಾ ಕಿನ್ನ ಸ್ಯಾತ್।ಶಯಿತ್ವಾ। ಸೇಟ್ ಕಿಮ್? ಕೃತ್ವಾ।

ಅ.ವೃ:- ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇಟ್‌ನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ:-ಕ್ತ್ವಾದಲ್ಲಿ ಕ್-ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್ ಆಗಿಯೇ ಇದೆ. ಕಿತ್ ಆಗಿರುವ ಕ್ತ್ವಾವನ್ನು ಅಕಿತ್ ಆಗಿ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣದ ನಿಷೇಧವು ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಶಯಿತ್ವಾ (ಮಲಗಿ) ಶೀಙ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಶೀ+ಇ+ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಕ್ಙಿತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಕಿತ್ವ ಅಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಯಿತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಕಿತ್ವ ನಿಷೇಧವು ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಿಟ್ ಆದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಕ್ತ್ವಾ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 883- ರಲೋ ವ್ಯುಪಧಾದ್ಧಲಾದೇಃ ಸಂಶ್ಚ । (1-2-26)

ವೃತ್ತಿ:- ಇವರ್ಣ-ಉವರ್ಣೋಪಧಾತ್ ಹಲಾದೇಃ ರಲನ್ತಾತ್ ಪರೌ ಕ್ತ್ವಾಸನೌ ಸೇಟೌ ವಾ ಕಿತೌ ಸ್ತಃ। ದ್ಯುತಿತ್ವಾ, ದ್ಯೋತಿತ್ವಾಲಿಖಿತ್ವಾ, ಲೇಖಿತ್ವಾವ್ಯುಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ವರ್ತಿತ್ವಾರಲಃ ಕಿಮ್? ಸೇವಿತ್ವಾಹಲಾದೇ ಕಿಮ್? ಏಷಿತ್ವಾ ಸೇಟ್ ಕಿಮ್? ಭುಕ್ತ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ. : - ರಲಃ, ವ್ಯುಪಧಾತ್, ಹಲಾದೇಃ, ಸನ್, ಚ ।

ಅ.ವೃ:- ಪೂಜಃ ಕ್ತ್ವಾ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ನೋಪಧಾತ್ ಥಫಾನ್ತಾದ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಎಂಬ ಪದವು ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಇ-ವರ್ಣ ಮತ್ತು ಉ-ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಪಧೇಯಾಗಿವುಳ್ಳ, ಹಲಾದಿಯು, ರಲ್-ನ್ನು ಅಂತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರವಾದ ಸೇಟ್‌ಗಳಾದ ಕ್ತ್ವಾ ಮತ್ತು ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕಿತ್‌ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರಲ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:-ದ್ಯುತಿತ್ವಾ, ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ: - (ಹೊಳೆದು) ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ದ್ಯುತ್+ಇ+ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವು ಹಲಾದಿ ಮತ್ತು ಇದರ ಉಕಾರವು ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ತ-ಕಾರ ರೂಪವಾದ ರಲ್ ಅಂತದಲ್ಲಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ವವು ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬಂದು ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ ಎಂದೂ ಕಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ದ್ಯುತಿತ್ವಾ ಎಂದೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಲಿಖಿತ್ವಾ, ಲೇಖಿತ್ವಾ:- ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರಿತಿಯುಲ್ಲಿಯೇ ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯೂ ರಲನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಲಿಖ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಿಖಿತ್ವಾ, ಲೇಖಿತ್ವಾ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ: - ವ್ಯುಪಧಾತ್ ಕಿಮ್ ವರ್ತಿತ್ವಾ:- ಧಾತುವಿಗೆ ಇ-ಕಾರ ಅಥವಾ ಉ-ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಋ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ವೃತ್ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಕಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಬಂದು ವರ್ತಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಒಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಲಃ ಕಿಮ್? ಸೇವಿತ್ವಾ:- (ಸೇವಿಸಿ) ಸಿವ್ ಧಾತುವು ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳದಾಗಿದ್ದರೂ, ರಲನ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗುಣವು ಬಂದು ಸೇವಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಹಲಾದೇಃ ಕಿಮ್? ಏಷಿತ್ವಾ:- ಇಷ್ ಧಾತುವು ಇ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು ರಲನ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಹಲಾದಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗುಣವು ಬರುವುದರಿಂದ ಏಷಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: – ಸೇಟ್ ಕಿಮ್? ಭುಕ್ತ್ವಾ:- (ಊಟಮಾಡಿ) "ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ತ್ವಾ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆದ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರವಾದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭುಜ್+ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಜ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕ್-ಕಾರವು ಬಂದು ಭುಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಗುಣಬಾರದ ರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಟ್- ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 884- ಉದಿತೋವಾ (7-2-56)

ವೃತ್ತಿ:-ಉದಿತಃ ಪರಸ್ಯ ಕ್ತ್ವ ಇಟ್ ವಾ। ಶಮಿತ್ವಾ, ಶಾನ್ತ್ವಾ। ದೇವಿತ್ವಾ, ದ್ಯೂತ್ವಾ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ, ಹಿತ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ.:- ಉದಿತಃ, ವಾ।

ಅ.ವೃ:- ಜೃವ್ರಶ್ಚ್ಯೋಃ ಕ್ತ್ವಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ವಃ ಮತ್ತು ವಸತಿ ಕ್ಷುಧೋರಿಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉದಿತ್ (ಉದಿತ್ ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉ ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು)ಆದ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ಶಮಿತ್ವಾ, ಶಾನ್ತ್ವಾ (ಶಾಂತವಾಗಿ) ಶಮು ಉಪಶಮೇ ಎಂಬ ಸೇಟ್ ಧಾತುವು ಉದಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಶಮಿತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಶಾಮ್+ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ಣಗಳು ಬಂದು ಶಾನ್ತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದೇವಿತ್ವಾ, ದ್ಯೂತ್ವಾ:-(ಜೂಜಾಡಿ) ಉದಿತ್ ಆದ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆದ ದಿವು ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಿವ್+ಇ+ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನ

ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ದೇವಿತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚ್ಛ್ವೋಃಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ದಿ+ಊ+ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ದ್ಯೂತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಹಿತ್ವಾ:- (ಧರಿಸಿ) ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುತ್ತದೆ. ತ್ವಾ ಎಂಬುದು ತ-ಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್- ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಹಿ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 885 - ಜಹಾತೇಶ್ಚ ಕ್ತ್ವಿ। (7-4-43)

ವೃತ್ತಿ:- ಹಿತ್ವಾ ಹಾಜಸ್ತು-ಹಾತ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ.:- ಜಹಾತೇಃ, ಚ, ಕ್ತ್ವಿ

ಅ.ವೃ:- 'ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೂ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹಿ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ಹಿತ್ವಾ:- (ತ್ಯಜಿಸಿ) ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದರಿಂದ ಹಾತ್ವಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ:- ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹಿ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಓಹಾಜ್ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಾತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಲ್ಯಪ್ -ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 886- ಸಮಾಸೇನಞ್ಪೂರ್ವೇ ಕ್ತ್ವೋ ಲ್ಯಪ್। (7-1-37)

ವೃತ್ತಿ:- ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದೇ ಅನಞ್-ಸಮಾಸೇ ಕ್ತ್ವೋ ಲ್ಯಪ್-ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ತುಕ್।ಪ್ರಕೃತ್ಯ। ಅನಞ್ ಕಿಮ್? ಅಕೃತ್ವಾ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಸಮಾಸೇ, ಅನಞ್-ಪೂರ್ವೇ, ಕ್ತ್ವಃ, ಲ್ಯಪ್।

ಅರ್ಥ:- ನಞ್ ಭಿನ್ನವಾದ, ಅವ್ಯಯವನ್ನು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಕೃತ್ಯ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಡಿ) ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ

ಕೃದಂತ ಅವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್ರ+ಕೃ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ನಞ್‌ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅವ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ಕೃದಂತದ ಜೊತೆಗೆ ನಞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಞ್+ಕೃತ್ವಾ= ನ+ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ನ್-ಕಾರವು ನಲೋಪೋ ನಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅ+ಕೃತ್ವಾ= ಅಕೃತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಬರಲಿಲ್ಲ.

(ಣಮುಲ್- ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 887 – ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ಣಮುಲ್ ಚ। (3-4-22)

ವೃತ್ತಿ:- ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಪೂರ್ವವಿಷಯೇ ಣಮುಲ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ತ್ವಾ ಚ।

ಅ.ವೃ:- ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅಲಂ ಖಲ್ವೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಪ್ರಾಚಾಮ್ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ನೈರಂತರ್ಯವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಾಗ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತದೆ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣಮುಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಂ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 888 – ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (8-1-4)

ವೃತ್ತಿ:- ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ವೀಪ್ಸಾಯಾಮ್ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಪದಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಮ್ ಸ್ಯಾತ್। ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯಮ್ ತಿಙನ್ತೇಷು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕೇಷು ಚ ಕೃದನ್ತೇಷು ಚ । ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ನಮತಿ ಶಿವಮ್। ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಸ್ಮೃತ್ವಾ ವಾ। ಪಾಯಮ್ ಪಾಯಮ್। ಭೋಜಮ್ ಭೋಜಮ್। ಶ್ರಾವಂ ಶಾವಮ್।

ಅ.ವೃ:- ಪದಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ: – ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ವೀಪ್ಸಾರ್ಥ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಾಗ ಪದಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ ಅಂದರೆ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯ ಎಂದರ್ಥ ವೀಪ್ಸ

ಎಂದರೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂದರ್ಥ (ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು) ಈ ನೈರಂತರ್ಯವೆಂಬುದು ತಿಜನ್ತವಾಚ್ಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಕೃದಂತಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯಗಳಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ನಮತಿ ಶಿವಮ್. (ಶಿವನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಸ್ಮರಿಸಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸತತವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಮ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಣಮುಲ್ ಣಿತ್‌ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬಂದು ಸ್ಮಾರಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವು ಬಂದು ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: – ಪಾಯಮ್‌ಪಾಯಮ್ । ಪಾ-ಪಾನೇ ಅಥವಾ ಪಾರಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಕ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಪಾಯಮ್ ಪಾಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಸುತ್ತದೆ. (ಕುಡಿದು ಕುಡಿದು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: – ಭೋಜಮ್‌ಭೋಜಮ್ (ಮಾತು ಮಾತಿಗೆ ಊಟಮಾಡಿ) ಬುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಂತರ ಲಘೂಪದ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಶ್ರಾವಂಶಾವಮ್ (ಕೇಳಿ ಕೇಳಿ) ಶ್ರು-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ನಂತರ ಅವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-889-ಅನ್ಯಥೈವಂ-ಕಥಮಿತ್ಥಮ್‌ಸು ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗಶ್ಚೇತ್ । (3-4-27)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಷು ಕೃಞಃ ಣಮುಲ್ ಸ್ಯಾತ್, ಸಿದ್ಧಃ ಅಪ್ರಯೋಗಃ ಅಸ್ಯ ಏವಂ ಭೂತಶ್ಚೇತ್ ಕೃಞ್। ವ್ಯರ್ಥತ್ವಾತ್ ಪ್ರಯೋಗಾನರ್ಹ ಇತ್ಯರ್ಥಃ 1. ಅನ್ಯಥಾಕಾರಮ್ (ಭುಙ್ಕ್ತೇ)। 2. ಏವಙ್ಕಾರಮ್ (ಭುಙ್ಕ್ತೇ)। (ಕಥಙ್ಕಾರಮ್)। 3. ಇತ್ಥಙ್ಕಾರಮ್ ಭುಙ್ಕ್ತೇ। ಸಿದ್ಧೇತಿ ಕಿಮ್? ಶಿರೋನ್ಯಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಭುಙ್ಕ್ತೇ।

ಇತಿ ಉತ್ತರ ಕೃದನ್ತ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥36॥

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಅನ್ಯಥೈವಮ್ ಕಥಮಿತ್ಥಮ್‌ಸು, ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗಃ, ಚೇತ್

ಅ.ವೃ:- ಕರ್ಮಣ್ಯಾಕ್ರೋಶೇ ಕೃಞಃ ಖಮುಞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವಾದುಮಿ ಣಮುಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಮುಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ

ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: – ಅನ್ಯಥಾ, ಏವಂ, (ಕಥಮ್) ಮತ್ತು ಇತ್ಥಮ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗವೆಂದರೆ ಯಾವುದೊಂದರ ಅಪ್ರಯೋಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವದೋ ಅದು, ಅಂದರೆ ಈ ಕೃಞ್ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರಯೊಗಿಸದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ1.–ಅನ್ಯಥಾಕಾರವ್ (ಭುಙ್ಕ್ತೇ)। 2. ಏವಙ್ಕಾರಮ್ (ಭುಙ್ಕ್ತೇ) (ಕಥಙ್ಕಾರಮ್)। 3. ಇತ್ಥಙ್ಕಾರಮ್ (ಭುಙ್ಕ್ತೇ) [1. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. 2. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ) 3. ಈ ರೀತಿಯೇ ತಿನ್ನುತಾನೆ.] ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೃ–ಧಾತುವು ಇದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ಯಥಾ ಏವಂ, (ಕಥಮ್) ಮತ್ತು ಇತ್ಥಮ್ ಎಂಬವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ಯಥಾ ಭುಙ್ಕ್ತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅರ್ಥ ಅನ್ಯಥಾ ಕಾರಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೆ. ಕೃ–ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ಯಾವುದೂ ಇರುವದಿಲ್ಲಾ ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಂತರ ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಅನ್ಯಥಾಕಾರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗಿವೆ.

ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿರೋನ್ಯಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಎಂದು ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸೋಣದರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಉತ್ತರ ಕೃದನ್ತ (36)ಪ್ರಕರಣವು ಸಮಾಸ್ತವು)

ಪ್ರಕರಣ 37: ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ (ಕಾರಕ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 890 ರಿಂದ 905 ವರೆಗೆ)

ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಾದ ವರದರಾಜರು ಉತ್ತರಕೃದನ್ತವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ "ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ" ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. "ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ(1–4–104)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಮತ್ತು 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದರೂ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ "ದಶವಿಕರಣಿ" ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ "ಸುಬರ್ಥ" ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ "ಸುಬರ್ಥ"(ವಿಭಕ್ತಿ) ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಕ್ರಿಯಾಂ ಕರೋತಿ ನಿವರ್ತಯತಿ ಇತಿ'– "ಕಾರಕಂ" ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಇವು ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಕರಣ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅಪಾದಾನ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣವೆಂಬ ಆರು ಕಾರಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. 'ಸಂಬಂಧ' ಸೂಚಕವಾದ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾರಕವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಾರದು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಅವು ಕಾರಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸಾಧಾರಾಣವಾಗಿ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು 'ಸಂಬಂಧ–ಸೂಚಕ'ವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. 'ಏಳು' ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೂ 'ಕಾರಕ'ಗಳು 'ಆರು', 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು 'ಕಾರಕ'ವಾಗಿರುವಾಗ ಅದು ಈ ಆರು ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಕಾರಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಸ 'ಕಾರಕತ್ವ'ವಿಲ್ಲ. ಈ ಆರು ಕಾರಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿವೆ.

"ಕರ್ತಾ ಕರ್ಮ ಚ ಕರಣಂ ಸಂಪ್ರದಾನಂ ತಥೈವ ಚ।
ಅಪಾದಾನಾಧಿಕರಣೇ ಚೇತ್ಯಾಹುಃ ಕಾರಾಕಾಣಿ ಷಟ್"

'ಕಾರಕ' ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯ' ರಚನೆಯ ನೈಪುಣ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ. 'ವೈಯಾಕರಣಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ'ಯಲ್ಲಿ 'ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತ'ರು(115) ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಆದರೆ 'ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ'ಯಲ್ಲಿ 'ವರದರಾಜರು' ಅತಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಕೇವಲ 16 ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲಾಗಿ 'ಪ್ರಥಮಾ'(ಕಾರಕ)ವು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 890– ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ–ಲಿಙ್ಗ–ಪರಿಮಾಣ–ವಚನ–ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ। (2.3.346)

ವೃತ್ತಿ– ನಿಯತೋಪಸ್ಥಿತಿಕಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ। ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಯೋಗಃ। ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರೇ ಲಿಙ್ಗಮಾತ್ರಾದ್ಯಾಧಿಕ್ಯೇ ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರೇ ಸಂಖ್ಯಾಮಾತ್ರೇ ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರೇ–ಉಚ್ಚೈಃ। ನೀಚೈಃ। ಕೃಷ್ಣಃ। ಶ್ರೀಃ। ಜ್ಞಾನಮ್। ಲಿಙ್ಗಮಾತ್ರೇ–ತಟಃ। ತಟೀ। ತಟಮ್। ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರೇ–ದ್ರೋಣೋ ವ್ರೀಹಿಃ। ವಚನಂ–

ಸಂಖ್ಯಾ ಏಕಃ। ದ್ವೌ ಬಹವಃ।

ಪ. ಛೇ– ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ–ಲಿಙ್ಗ–ಪರಿಮಾಣ–ವಚನ–ಮಾತ್ರೇ, ಪ್ರಥಮಾ।

ಅರ್ಥ– ಕೃದನ್ತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದನಂತರ, ಪಂಡಿತ ವರದರಾಜರು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಶಬ್ದದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. "ಅರ್ಥವತ್–ಅಧಾತು–ರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್(1.2.45)" ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, "ಕೇವಲಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ನ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ ನಾऽಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಉದಾ– 'ಘಟ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧಾತುವೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಅರ್ಥ'ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಘಟ+ಸ್(ಸು)=ಘಟಃ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇ ಯಸ್ಯ ಅರ್ಥಸ್ಯ ನಿಯಮೇನ ಉಪಸ್ಥಿತಿಃ ಸಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ (ತತ್ವಬೋಧಿನಿ)". ಪಾಣಿನಿಯವರು, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಮಾತ್ರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೂ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ದ್ವಂದ್ವಾನ್ತೇ ಶ್ರೂಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸಂಬಧ್ಯತೇ' ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷಾ.

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ– ಲಿಙ್ಗ–ಪರಿಮಾಣ– ವಚನಾನಿ ಏವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ–ಲಿಙ್ಗ–ಪರಿಮಾಣ–ವಚನ ಮಾತ್ರಮ್' ಎಂದು ಏವಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮಯೂರವ್ಯಂಸಕಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ, ಈ ಸಮಾಸವು ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಙ್ಗದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದದಮೇಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪದಗಳಿದ್ದಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. 'ಹೆಚ್ಚಾಗಿ' ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, 'ಉಚ್ಚೈಃ, ನೀಚೈಃ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವು (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ತೋರುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟನ್ನೇ ಅದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಲಿಙ್ಗ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಕಾರಕ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉಚ್ಚೈಃ ಮತ್ತು ನೀಚೈಃ ಎಂಬುವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅವ್ಯಯದಾಪ್ಸುಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚೈಸ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ..." ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಚ್ಚೈಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ನೀಚೈಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.ಕೃಷ್ಣಃ, ಶ್ರೀಃ, ಜ್ಞಾನಮ್, ತಟಃ, ತಟೀ, ತಟಮ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ನಿಯತ ಲಿಙ್ಗಗಳಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆನಂತರ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು (ತಟಃ, ತಟೀ, ತಟಮ್) ಅನಿಯತ ಲಿಙ್ಗಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ ಅಪೇಕ್ಷೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಲಿಙ್ಗದ ವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಿಂಗಮಾತ್ರಾಧಿಕ್ಯೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. (ಅನಿಯತ ಲಿಙಾಸ್ತು ಲಿಙ್ಗಮಾತ್ರಾಧಿಕ್ಯಸ್ಯ ಉದಾಹರಣಮ್-ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಕೌಮುದೀ).

'ದ್ರೋಣೋ ವ್ರೀಹಿಃ'- ಇದು ಕೇವಲ ಪರಿಮಾಣ ಆಧಿಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. 'ದ್ರೋಣ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಮಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಅದು ಲಿಙ್ಗ ಮಾತ್ರದ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು (ದ್ರೋಣ ಶಬ್ದವು) ಯಾವಾಗ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ 'ಅಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ರೀಹಿಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆಯೋ, ಆಗ ಆ ಅರ್ಥವು (ವ್ರೀಹಿಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು) ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವರಿಂದ, ಲಿಙ್ಗಮಾತ್ರದ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿದೆ. ('ಹೆಚ್ಚಾಗಿ' ಎಂದರೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು' ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು).

ಏಕಃ, ದ್ವೌ, ಬಹವಃ ಇವು 'ವಚನಮಾತ್ರೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನಿಯ ಮತ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕ, ದ್ವಿ, ಬಹು ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥವು ಸಿಗುತ್ತಿರುವಾಗ, 'ಏಕಃ' ಎಂದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದು. (ಉಕ್ತಾರ್ಥಾನಾಂ ಅಪ್ರಯೋಗಃ) ಎಂಬುದು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ವಚನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯವರು
ಸೇರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ (ಅಪದಂ ನ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಂ) ಎಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.[ಪಞ್ಚಕಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಅರ್ಥಗಳು 'ಐದು' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವು ಸ್ವಾರ್ಥ, ದ್ರವ್ಯ, ಲಿಙ್ಗ, 'ಸಂಖ್ಯಾ' ಮತ್ತು 'ಕಾರಕ' ಎಂದು. ಕೈಯಟ (ವಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳು)ರ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲ 'ನಾಲ್ಕು' ಅರ್ಥಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಗಳು ಎಂದು. ವೃತ್ತಿಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲ 'ಮೂರು' ಅರ್ಥಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸಂಖ್ಯಾ ಮತ್ತು ಕಾರಕ ಇವೆರಡೂ ಅನ್ವಯ-ವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮ.ಮ. ವಾಸುದೇವಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅಭ್ಯಂಕರ ಇವರ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು].

(ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 891- ಸಮ್ಬೋಧನೇ ಚ।(2.3.47)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಾತ್। ಹೇ ರಾಮ!

ಅ. ವೃ- ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ಲಿಙ್ಗ-ಪರಿಮಾಣ-ವಚನ-ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ।(2.3.346) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಥಮಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಾವದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವಾಗ, ಈ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. (ಕಾಶಿಕಾ- ಆಭಿಮುಖ್ಯಕರಣಂ ಸಂಬೋಧನಮ್. ತದಧಿಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ವಚನಮಾರಭ್ಯತೇ). ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- ಹೇ ರಾಮ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಙ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ (ಸ್) ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -892 - ಕರ್ತುರೀಪ್ಸಿತತಮಂ ಕರ್ಮ।(1.4.49)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ತುಃ ಕ್ರಿಯಯಾ ಆಪ್ತುಂ ಇಷ್ಟತಮಮ್ ಕಾರಕಮ್ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ- ಕರ್ತುಃ ಈಪ್ಸಿತತಮಂ ಕರ್ಮ।

ಅರ್ಥ - ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವನು ಕರ್ತಾ. ಆಪ್ತುಂ ಇಷ್ಟಂ ಈಪ್ಸಿತಮ್. ಅತ್ಯನ್ತಂ ಈಪ್ಸಿತಂ ಈಪ್ಸಿತತಮಮ್. ಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವಂಥಾದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವದರ ಮುಖಾನ್ತರ ಹೊಂದುವದು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವದೋ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿಗುವದು. ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವ ಫಲದ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವು ಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸುವನೋ ಅದು ಕರ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- 'ತಂಡುಲಾನ್ ಪಚತಿ' ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ಲಿತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪರವೇ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿ ಎಂದರೆ' ಅಕ್ಕಿಕಾಳುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಂದು ಮೆತ್ತಗಾಗುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಲೆಯಮೇಲೆ ಇಡುವದು, ಅದರಲ್ಲಿ ನೀರು ಹಾಕುವದು, ಒಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವದು, ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು. ಇದರಿಂದ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿ ರೂಪ ಫಲವು ಅಕ್ಕಿಕಾಳುಗಳಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯಿ ಕಾರಕಮ್-ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂಥಾದ್ದು ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಸುವದು ಕಾರಕ. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವದು. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರಕಗಳು 7 ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿವೆ. 1. ಕರ್ತೃಕಾರಕ, 2. ಕರ್ಮಕಾರಕ, 3. ಕರಣಕಾರಕ, 4. ಸಂಪ್ರದಾನ ಕಾರಕ, 5. ಹೇತುಕಾರಕ, 6. ಅಪಾದಾನಕಾರಕ, 7. ಅಧಿಕರಣ ಕಾರಕ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಕರಣಕಾರಕಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಕಾರಕಗಳಾದರೋ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 893- ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ।(2.3.2)

ವೃತ್ತಿ- ಅನುಕ್ತೇ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್। ಹರಿಂ ಭಜತಿ। ಅಭಿಹಿತೇ ತು ಕರ್ಮಾದೌ ಪ್ರಥಮಾ। ಹರಿಃ ಸೇವ್ಯತೇ। ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಸೇವಿತಃ।

ಅ. ವೃ- ಇಲ್ಲಿ "ಅನಭಿಹಿತೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಅನಭಿಹಿತ' ವೆಂದರೆ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇರುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮವು 'ತಿಙ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೆ ಇರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವದು. ಉದಾ-ಭಕ್ತಃ ಹರಿಂ ಭಜತಿ (ಹರಿಯನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂತುಷ್ಟ್ಯನುಕೂಲ ಪೂಜನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಪೂಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಹರಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೆಚ್ಚಿಸುವದೇ ಫಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವನು ಹರಿ. ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ. ಹರಿಂ ಭಜತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂಜಿಸುವ ಭಕ್ತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅವನು ಅಭಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಹರಿ' ಶಬ್ದವು 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಕರ್ಮ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತಿಙ್. ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಹರಿಃ ಸೇವ್ಯತೇ' (ಹರಿಯು ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮವನ್ನು 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಸೇವಿತಃ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸೇವಿತಃ' ಎಂಬ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದಿಂದ ಹರಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

(ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 894- ಅಕಥಿತಂ ಚ ।(1.4.51)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪಾದಾನಾದಿ ವಿಶೇಷೈಃ ಅವಿವಕ್ಷಿತಂ ಕಾರಕಂ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ದುಹ್–ಯಾಚ್–ಪಚ್–ದಂಡ್–ರುಧಿ–ಪ್ರಚ್ಛ್–ಚಿ–ಬ್ರೂ–ಶಾಸು–ಜಿ–ಮಥ್–ಮುಷಾಮ್।ಕರ್ಮಯುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಕಥಿತಂ ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ ನೀ–ಹೃ–ಕೃಷ್–ವಹಾಮ್॥

1. (ಗೋಪಾಲಕಃ)ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ। 2. (ವಾಮನಃ) ಬಲಿಂ ಯಾಚತೇ ವಸುಧಾಮ್। 3. (ಪಾಚಕಃ) ತಂಡುಲಾನ್ ಓದನಂ ಪಚತಿ। 4. (ಯಜಮಾನಃ) ಗರ್ಗಾನ್ ಶತಂ ದಂಡಯತಿ। 5. (ಗೋಪಃ) ವ್ರಜಂ ಅವರುಣದ್ಧಿ ಗಾಮ್। 6. (ಪಥಿಕಃ) ಮಾಣವಕಂ ಪಂಥಾನಂ ಪೃಚ್ಛತಿ। 7.(ಉದ್ಯಾನಪಾಲಕಃ) ವೃಕ್ಷಂ ಅವಚಿನೋತಿ ಫಲಾನಿ। 8, (ಗುರುಃ) ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಬ್ರೂತೇ ಶಾಸ್ತಿ ವಾ। 9. (ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ಶತಂ ಜಯತಿ ದೇವದತ್ತಮ್। 10. (ಹರಿಃ) ಸುಧಾಂ ಕ್ಷೀರನಿಧಿಂ ಮಥ್ನಾತಿ। 11.(ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ದೇವದತ್ತಮ್ ಶತಂ ಮುಷ್ಣಾತಿ। 12. (ಪುರುಷಃ) ಗ್ರಾಮಂ ಅಜಾಂ ನಯತಿ। 13. ಹರತಿ। 14. ಕರ್ಷತಿ। 15. –ವಹತಿ ವಾ। ಅರ್ಥನಿಬನ್ಧನಾ ಇಯಂ ಸಂಜ್ಞಾ। ಬಲಿಂ ಭಿಕ್ಷತೇ ವಸುಧಾಮ್ (ವಾಮನಃ)। ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಭಾಷತೇ (ಗುರುಃ), ಅಭಿದತ್ತೇ, ವಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ।

ಅ.ವೃ– ಕರ್ತುರೀಪ್ಸಿತತಮಂ ಕರ್ಮ। (1.4.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಕಾರಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಒಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಅಪಾದಾನಾದಿ ಕಾರಕಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅಪಾದಾನ ಮೊದಲಾದವು ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕಾರಕ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದರೆ, "ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ" ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕಥಿತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾರಿಂದ 'ಅಕಥಿತ' ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಾದಾನಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಎಂದು ಉತ್ತರವು ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–(ಗೋಪಾಲಕಃ) ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ। ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಗೋಪಾಲಕನು (ಗೋ(ಹಸು)ವಿನಿಂದ ಗೋಃ) ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಹಸುವಿನಿಂದ (ಗೋಃ) ಎಂಬ ಅಪಾದಾನ ಕಾರಕವು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಗಾಂ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹದಿನಾರು(16) ಧಾತುಗಳು ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ ಮತ್ತೊಂದು ಅಪ್ರಧಾನಕರ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಯಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ, ಅದು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಪಾದಾನಾದಿ ಕಾರಕಗಳು ಯಾವಾಗ ಅವಿವಕ್ಷಿತ್ವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಆಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ (ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು) ಬಂದು ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ

ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮವು ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ಅಪಾದಾನಾದಿ ಕಾರಕಗಳು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಗಿದ್ದದ್ದೇ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಯಾವದು ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಯಾವದು ಪ್ರಧಾನಕರ್ಮ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪದಾರ್ಥವು ಬೇರೆ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಆಯಾ ಕಾರಕಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಯಾವ ಕಾರಕವು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವದು. ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾರಕಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಆಯಾ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ತೋರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗಳು:- ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾರಕ

1. (ಗೋಪಾಲಕಃ)ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ। 'ಗೋಃ' – ಪಞ್ಚಮೀ

2. (ವಾಮನಃ) ಬಲಿಂ ಯಾಚತೇ ವಸುಧಾಮ್। 'ಬಲೇಃ'-ಪಞ್ಚಮೀ

3. (ಪಾಚಕಃ) ತಂಡುಲಾನ್ ಓದನಂ ಪಚತಿ। ತಂಡುಲೈಃ-ತೃತೀಯಾ

4. (ಯಜಮಾನಃ) ಗರ್ಗಾನ್ ಶತಂ ದಂಡಯತಿ। ಗರ್ಗೇಭ್ಯಃ – ಚತುರ್ಥೀ

5. (ಗೋಪಃ) ವ್ರಜಂ ಅವರುಣದ್ಧಿ ಗಾಮ್। ವ್ರಜೇ – ಸಪ್ತಮೀ

6. (ಪಥಿಕಃ) ಮಾಣವಕಂ ಪಂಥಾನಂ ಪೃಚ್ಛತಿ। ಮಾಣವಕಾಯ-ಚತುರ್ಥೀ

7.(ಉದ್ಯಾನಪಾಲಕಃ) ವೃಕ್ಷಂ ಅವಚಿನೋತಿ ಫಲಾನಿ। ವೃಕ್ಷಾತ್-ಪಞ್ಚಮೀ

8-9. (ಗುರುಃ) ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಬ್ರೂತೇ ಶಾಸ್ತಿ ವಾ। ಮಾಣವಕಾಯ – ಚತುರ್ಥೀ

10. (ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ಶತಂ ಜಯತಿ ದೇವದತ್ತಮ್। ದೇವದತ್ತಾತ್- ಪಂಞ್ಚಮೀ

11. (ಹರಿಃ) ಸುಧಾಂ ಕ್ಷೀರನಿಧಿಂ ಮಥ್ನಾತಿ। ಕ್ಷೀರನಿಧೇಃ-ಪಂಞ್ಚಮೀ

12.(ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ದೇವದತ್ತಮ್ ಶತಂ ಮುಷ್ಣಾತಿ।ದೇವದತ್ತಾತ್- ಪಂಞ್ಚಮೀ

13. (ಪುರುಷಃ) ಗ್ರಾಮಂ ಅಜಾಂ ನಯತಿ । ಗ್ರಾಮಾಯ – ಚತುರ್ಥೀ

14. -ಹರತಿ। – " –

15. -ಕರ್ಷತಿ। – " –

16.-ವಹತಿ ವಾ। – " –

ಅರ್ಥನಿಬನ್ಧನಾ ಇಯಂ ಸಂಜ್ಞಾ। ಬಲಿಂ ಭಿಕ್ಷತೇ ವಸುಧಾಮ್ (ವಾಮನಃ)। ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಭಾಷತೇ (ಗುರುಃ), ಅಭಿದತ್ತೇ, ವಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ।

'ಅರ್ಥನಿಬಂಧನೇಽಯಮ್ ಸಂಜ್ಞಾ' ಎಂದರೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ

ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಿಲ್ಲ ಪರಂತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಲ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ದ್ವಿಕರ್ಮತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 895- ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ।(1.4.54)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವಾತನ್ತ್ರ್ಯೇಣ ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ ಕರ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ - ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾತನ್ತ್ರ್ಯೇಣ' ಮತ್ತು 'ವಿವಕ್ಷಿತ' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ' ಇತಿ 'ಪ್ರಧಾನಭೂತಃ' ಉಚ್ಚ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತತ್ವಬೋಧಿನಿಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಧಾನೀಭೂತ ಧಾತ್ವರ್ಥಾಶ್ರಯತ್ವಂ ಸ್ವಾತನ್ತ್ರ್ಯಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೈಯಟನು ತನ್ನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ - ಸ್ವ ಶಬ್ದಃ ಆತ್ಮವಾಚೀ। 'ಸ್ವಃ ಆತ್ಮಾ ಸ್ವತನ್ತ್ರಂ ಪ್ರಧಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಕ್ರಿಯೆಯು ಜರುಗುವದಕ್ಕೆ ಯಾರು ಮುಖ್ಯನಾಗಿರುವನೋ ಅಂತಹವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ರಾಮಃ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸುವ (ಪಚನ) ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮುಖ್ಯನಾದವನು ರಾಮನು. ಅದುದರಿಂದ ಅವನು ಸ್ವತನ್ತ್ರನಾದ ಕರ್ತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬೇರೆ ಕಾರಕಗಳು ಕ್ರಿಯಾನ್ವಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕರ್ತೃಕಾರಕವಿಲ್ಲದೇ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೃಕಾರಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಕಾರಕಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಾಕ್ಯ ರಚನೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ವಿವಕ್ಷಿತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರಣ (ಕಾಷ್ಠ), ಅಧಿಕರಣ (ಸ್ಥಾಲೀ), ಇವುಗಳನ್ನು ಕರ್ತೃವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದುಂಟು.

ಉದಾ- 1. ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಪಚನ್ತಿ 2. ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ.ತತ್ವಬೋಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. "ಸ್ಥಾಲ್ಯಾದೀನಾಂ ವಸ್ತುತಃ ಸ್ವಾತನ್ತ್ರ್ಯಾಭಾವೇಽಪಿ ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಃ ಸಾಧುರೇವೇತಿ "ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ" ಇತಿ।

(ಕರಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 896. ಸಾಧಕತಮಮ್ ಕರಣಮ್।(1.4.42)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧೌ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋಪಕಾರಕಂ ಕರಣ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವೃ.- "ಕಾರಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಜರುಗುವದಕ್ಕೆ, ಅತ್ಯಂತ ಆವಶ್ಯಕವಾದ ಅಂದರೆ 'ಸಾಧನ'ವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅಂತಹ 'ಕಾರಕ'ಕ್ಕೆ, 'ಕರಣ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ ಹೀಗಿದೆ:-

"ಯದ್ವ್ಯಾಪಾರಾನಂತರಂ ಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ ತತ್ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಮ್।"ಉಕ್ತಂ ಚ-

"ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ ಯದ್ವಾಪಾರಾದನಂತರಂ।

ವಿವಕ್ಷ್ಯತೇ ಯದಾ ತತ್ರ ಕರಣಂ ತತ್ ತದಾ ಸ್ಮೃತಮ್॥"

ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಲವು ಸಾಧನಗಳಿದ್ದರೂ ಯಾವದು ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವೋ ಅಥವಾ ಯಾವುದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಜರುಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಧನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತಮ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಕರಣವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 897 – ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ।(2.3.18)

ವೃತ್ತಿ–ಅನಭಿಹಿತೇ ಕರ್ತರಿ ಕರಣೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್। ರಾಮೇಣ ಬಾಣೇನ ಹತೋ ವಾಲೀ।

ಪ. ಛೇ–ಕರ್ತೃ–ಕರಣಯೋಃ, ತೃತೀಯಾ।

ಅ.ವೃ – ಇಲ್ಲಿ 'ಅನಭಿಹಿತೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತೃ' ಮತ್ತು ಕರಣವು 'ತಿಙ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮೇಣ ಬಾಣೇನ ಹತೋ ವಾಲೀ –(ರಾಮನಿಂದ ಬಾಣದಿಂದ ವಾಲಿಯು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟನು).ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದವಾದ 'ಹತಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಕರ್ಮ'ವಾದ ವಾಲಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃವಾದ ರಾಮ ಕರಣವಾದ ಬಾಣ ಇವೆರಡೂ 'ತಿಙಾ'ದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

(ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 898 – ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿಪ್ರೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ।(1.4.32)

ವೃತ್ತಿ– ದಾನಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿಪ್ರೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ – ಕರ್ಮಣಾ, ಯಮ್, ಅಭಿಪ್ರೈತಿ, ಸಃ, ಸಂಪ್ರದಾನಮ್।

ಅ. ವೃ.– "ಕಾರಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ದಾನ'ವೆಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಮತ್ತೆ ತಿರುಗಿ ಪಡೆಯದೇ ಅದರಮೇಲೆ ಇರುವ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಅದರ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವುದು–

ದಾನಂ ಚ ಅಪುನರ್ಗ್ರಹಣಾಯ ಸ್ವಸ್ವತ್ವ–ನಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕಂ ಪರಸ್ವತ್ವ–ಉಪಾದನಮ್। (ತತ್ವಬೋಧಿನಿ).

ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆ–"ರಜಕಸ್ಯ ವಸ್ತ್ರಂ ದದಾತಿ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಯಾಕೆಂದರೆ ವಸ್ತ್ರದ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ ಕೊಡುವವನಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ದಾನಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾರು ಉದ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಕಾರಕಾಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

"ಸಂಪ್ರದಾನದ ಅರ್ಥ – ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರದೀಯತೇ ಅಸ್ಮೈ ತತ್ ಸಂಪ್ರದಾನಮ್।" ಎಂದು ತತ್ವಬೋಧಿನಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ– ಖಂಡಿಕೋಪಾಧ್ಯಾಯಃ ತಸ್ಮೈ (ಶಿಷ್ಯಾಯ) ಚಪೇಟಾಂ ದದಾತಿ। (ಖಂಡಿಕೋಪಾಧ್ಯಾಯನು ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಡೆತವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ).

(ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 899– ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ।(2.3.13)

ವೃತ್ತಿ– ವಿಪ್ರಾಯ ಗಾಂ ದದಾತಿ।

ಅ. ವೃ– ಇಲ್ಲಿ "ಅನಭಿಹಿತೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕಾರಕಕ್ಕೆ 'ಚತುರ್ಥೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ– ವಿಪ್ರಾಯ ಗಾಂ ದದಾತಿ। (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಹಸುವನ್ನು (ದಾನವಾಗಿ) ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರನು ಸಂಪ್ರದಾನ ಕಾರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಪ್ರ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಜಾ'ದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ 'ವಿಪ್ರ' ಶಬ್ದವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಥಮಾ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ. 'ವಿಪ್ರನು' 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಪ್ರ' ಶಬ್ದವು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ.

(ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 900 – ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ–ಸ್ವಾಹಾ–ಸ್ವಧಾ–ಽಲಂ–ವಷಡ್ಯೋಗಾಚ್ಚ।(2.3.16)

ವೃತ್ತಿ– ಏಭಿರ್ಯೋಗೇ ಚತುರ್ಥೀ। ಹರಯೇ ನಮಃ। ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿ। ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ। ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ। ಅಲಮಿತಿ ಪರ್ಯಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಗ್ರಹಣಮ್। ತೇನ ದೈತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಹರಿರಲಂ ಪ್ರಭುಃ, ಸಮರ್ಥಃ, ಶಕ್ತಇತ್ಯಾದಿ। ಪ. ಛೇ– ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ–ಸ್ವಾಹಾ–ಸ್ವಧಾ–ಽಲಂ–ವಷಡ್ಯೋಗಾತ್ ಚ। ಅ. ವೃ.– "ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚತುರ್ಥೀ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ನಮಃ, ಸ್ವಸ್ತಿ, ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ಽಲಂ, ಮತ್ತು ವಷಟ್ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ, ಆ ಪದಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1: ಹರಯೇ ನಮಃ। (ಹರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಇರಲಿ). 2. ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿ। (ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಮಂಗಲವಿರಲಿ), 3. ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ। (ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ). 4.ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ।(ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ). 5. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಲಮ್' ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ದೈತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಹರಿರಲಮ್।(ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಹರಿಯು (ಎದುರಿಸಲು) ಸಮರ್ಥನು). ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಭುಃ,

ಸಮರ್ಥಃ, ಶಕ್ತಃ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - ೨೦೧- ಧ್ರುವಮಪಾಯೇಽಪಾದಾನಮ್।(1.4.24)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪಾಯಃ= ವಿಶ್ಲೇಷಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ಸಾಧ್ಯೇ ಯದ್ ಧ್ರುವಂ ಅವಧಿಭೂತಂ ಕಾರಕಂ ತದಪಾದಾನಮ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ- ಧ್ರುವಮ್, ಅಪಾಯೇ, ಅಪಾದಾನಮ್।

ಅ. ವೃ. - ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಫಲವು "ಅಪಾದಾನೇ ಪಞ್ಚಮೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಾಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಯೋಗ ಅಥವಾ ವಿಶ್ಲೇಷ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಯೋಗ ಉಂಟಾದಾಗ, ಯಾವ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - ೨೦೨-ಅಪಾದಾನೇ ಪಞ್ಚಮೀ।(2.3.28)

ವೃತ್ತಿ-ಗ್ರಾಮಾತ್ ಆಯಾತಿ। ಧಾವತೋಽಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಅರ್ಥ - ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಗ್ರಾಮಾತ್ ಆಯಾತಿ (ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬರುತ್ತಾನೆ). ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷನು ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಗ್ರಾಮವು ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಧಾವತಃ ಅಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ (ಓಡುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ). ಇಲ್ಲಿ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಅಶ್ವವು ಸ್ಥಿರವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಒಂದು ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಕಾರಿಕೆ: ಅಪಾಯೇ ಯದುದಾಸೀನಂ ಚಲಂ ವಾ ಯದಿವಾಽಚಲಮ್।

ಧ್ರುವಮೇವ ತದಾವೇಶಾತ್ ತದಪದಾನಮುಚ್ಯತೇ॥

ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಪ್ರಕಾರ, ಗ್ರಾಮಾದಾಯಾತಿ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದು, ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಧಾವತಃ ಅಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಕುದುರೆಗೂ ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ.

(ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 903- ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ।(2.3.50)

ವೃತ್ತಿ- ಕಾರಕ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಃ ಸ್ವ- ಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿ-ಸಂಬಂಧಃ ಶೇಷಃ, ತತ್ರ ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಯಾತ್। ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ। ಕರ್ಮಾದೀನಾಮಪಿ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರ-ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯೇವ। ಸತಾಂ ಗತಂ। ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ। ಮಾತುಃ ಸ್ಮರತಿ। ಏಧೋಧಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ। ಭಜೇ ಶಂಭೋಃ ಚರಣಯೋಃ॥

ಅರ್ಥ-ಅಪಾದಾನಾದಿ ಕಾರಕಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಸ್ವಾಮಿ-ಸೇವಕ ಮೊದಲಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ಶೇಷ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ (ರಾಜನ ಸೇವಕ) - ಎಂಬಲ್ಲಿ, ರಾಜನು ಸ್ವಾಮಿ, ಮತ್ತು ಪುರುಷನು ಅವನ ಸೇವಕ. ಇದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ವ-ಸ್ವಾಮಿ ಭಾವ ಸಂಬಂಧ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ. 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದ ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವಿದ್ದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಕಗಳ ಅರ್ಥ ಬರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ಸಂಬಂಧದ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ, (ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿವಕ್ಷೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ) 'ಕರ್ಮ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಸತಾಂ ಗತಮ್ (ಸತ್ಪುರುಷ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಗಮನ) - ಇಲ್ಲಿ 'ಸತಾಂ' ಎಂಬ ಕರ್ಮಕಾರಕವು 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉದಾ- 3. ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ (ತುಪ್ಪದ ಉಪಾಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ'ಕರಣ ಕಾರಕದ' ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಸರ್ಪಿಸ್' ಶಬ್ದವು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉದಾ- 4. ಮಾತುಃ ಸ್ಮರತಿ (ತಾಯಿಯ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) - ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ತಾಯಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- 5. ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ (ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿನ ಗುಣವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತದೆ). ಇಲ್ಲಿ ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶೈತ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ಉಪಸ್ಕುರುತೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗುಣಾಂತರಾಧಾನಂ ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಈ ಸೂತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ-

'ಕರೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕಾರಕೇ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಪ್ರತಿಯತ್ನೇ ಗಮ್ಯಮಾನೇ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿರ್ಭವತಿ। ಸತೋ ಗುಣಾನ್ತರಾಧಾನಂ ಪ್ರತಿಯತ್ನಃ।'

ಉದಾ- 6. ಭಜೇ ಶಂಭೋಃ ಚರಣಯೋಃ (ಶಂಕರನ ಚರಣಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು

ಮಾಡುತ್ತೇನೆ) – ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ಚರಣಗಳಿಗೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ: 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಕಾರಕವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಮೇಲಿನ

ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು 'ಕಾರಕಾರ್ಥ'ವನ್ನು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಬೇರೆ ಉದಾ– 1. ವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಕೃತಿಃ (ವ್ಯಾಸನ ಗ್ರಂಥ) – ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸನು ಕರ್ತೃಕಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 2. ಜಗತಃ ಕರ್ತಾ (ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನು) – ಇಲ್ಲಿ ಸೃಜನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಜಗತ್ತು 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ

(ಅಧಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 904– ಆಧಾರೋಽಧಿಕರಣಮ್।(1.4.45)

ವೃತ್ತಿ– ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮದ್ವಾರಾ ತನ್ನಿಷ್ಠ ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಆಧಾರಃ ಕಾರಕಂ ಅಧಿಕರಣಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ– ಆಧಾರಃ, ಅಧಿಕರಣಮ್।

ಅರ್ಥ– 'ತತ್ವಬೋಧಿನೀ'ಯಲ್ಲಿ, "ಆಧ್ರಿಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಆಧಾರಃ। ಸ ಕಸ್ಯ ಇತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಮ್, ಕಾರಕಾಧಿಕಾರಾತ್ ಕ್ರಿಯಾಯಾ ಇತಿ ಲಭ್ಯತೇ"।

ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಇವುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಯಾವ ಆಧಾರವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ 'ಅಧಿಕರಣ'ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾವದು ಆಧಾರವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

(ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 905–ಸಪ್ತಮ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ।(2.3.36)

ವೃತ್ತಿ– ಅಧಿಕರಣೇ ಸಪ್ತಮೀ ಸ್ಯಾತ್, 'ಚ'ಕಾರಾದ್ ದೂರಾನ್ತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ। ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕಃ, ವೈಷಯಿಕಃ, ಅಭಿವ್ಯಾಪಕಶ್ಚ ಇತ್ಯಾಧಾರಃ ತ್ರಿಧಾ। ಕಟೇ ಆಸ್ತೇ। ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪಚತಿ। ಮೋಕ್ಷೇ ಇಚ್ಛಾಽಸ್ತಿ। ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ನ್ ಆತ್ಮಾಽಸ್ತಿ। ವನಸ್ಯ ದೂರೇ ಅನ್ತಿಕೇ ವಾ।

ಪ. ಛೇ–ಸಪ್ತಮೀ, ಅಧಿಕರಣೇ, ಚ।

ಅರ್ಥ – 'ಅಧಿಕರಣ' ಕಾರಕದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚ' ಕಾರದಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ದೂರ ಅಥವಾ ಸಮೀಪ ಈ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದ 'ಚ' ಕಾರದಿಂದ "ದೂರಾನ್ತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ದ್ವಿತೀಯಾ ಚ (2.3.35) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೂರಾನ್ತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸಾಮಾಸಿಕ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯೂ ಆಗಿದೆ.ಆಧಾರವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿದೆ. 1. ಔಪಶ್ಲೇಶಿಕ

ಆಧಾರ, 2. ವೈಷಯಿಕ ಆಧಾರ, ಮತ್ತು 3.ಅಭಿವ್ಯಾಪಕ ಆಧಾರ ಎಂದು.

1. ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ – 'ಶ್ಲೇಷಃ' ಎಂದರೆ ಸಂಯೋಗ. ಉಪ-ಸಮೀಪೇ-ಶ್ಲೇಷಃ=ಉಪಶ್ಲೇಷಃ ಈ ರೀತಿಯ ಉಪಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಬಂದದ್ದು ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ ಆಧಾರ.

ಉದಾ– 'ಕಟೇ ಆಸ್ತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಚಾಪೆ(ಕಟ)ಯು ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಟ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಕಾರಣ 'ಆಸ್ತೇ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕವಾದ ಆಧಾರವು ಚಾಪೆ(ಕಟ)ಯಾಗಿದೆ. ಕಟಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಿನ ಸಂಬಂಧವು ಉಪಶ್ಲೇಷವಾಗಿದೆ.

2. ವೈಷಯಿಕ – ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ 'ಕರ್ಮ' ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ– 'ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಚನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕರ್ಮವಾದ 'ತಂಡುಲ'ವು ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಆ ಕರ್ಮದ ಮುಖಾಂತರ ಸ್ಥಾಲೀ(ಪಾತ್ರೆ)ಯು ಪಚ(ಬೇಯಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ)ನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ 'ಆಧಾರ'ವಾಗಿದೆ. 'ಮೋಕ್ಷೇ ಇಚ್ಛಾ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬುದು 'ವೈಷಯಿಕ' ಆಧಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

3.ಅಭಿವ್ಯಾಪಕ – ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮಾಽಸ್ತಿ (ಆತ್ಮನು ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಆತ್ಮನು' 'ಆಧೇಯ'ವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವದಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೇನೇ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಎಂದರೆ, 'ತಿಲೇಷು ತೈಲಮ್' (ಎಳ್ಳಿನಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ) ಎಂಬುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೂರಾನ್ತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವನಸ್ಯ ದೂರೇ ಅನ್ತಿಕೇ ವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ದೂರ' ಮತ್ತು 'ಅನ್ತಿಕ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಸಪ್ತಮೀ' ಬಂದಿದೆ.

॥ಇತಿ ಕಾರಕ-ಪ್ರಕರಣಮ್ (37) (ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಾಃ)॥

ಪ್ರಕರಣ-38: ಸಮಾಸ

(ಕೇವಲ ಸಮಾಸ : ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ ೯೦೬ ರಿಂದ ೯೦೮ ವರೆಗೆ)

ಸಮಾಸಃ ಪಞ್ಚಧಾ। ತತ್ರ ಸಮಸನಂ ಸಮಾಸಃ॥
ಸ ಚ ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞಾವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಃ ಕೇವಲಸಮಾಸಃ ಪ್ರಥಮಃ॥
ಪ್ರಾಯೇಣ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ದ್ವಿತೀಯಃ॥
ಪ್ರಾಯೇಣ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ತತ್ಪುರುಷಃ ತೃತೀಯಃ॥
ತತ್ಪುರುಷ ಭೇದಃ ಕರ್ಮಧಾರಯಃ॥ ಕರ್ಮಧಾರಯಭೇದೋ ದ್ವಿಗುಃ॥
ಪ್ರಾಯೇಣ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಚತುರ್ಥಃ॥
ಪ್ರಾಯೇಣ ಉಭಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಪಞ್ಚಮಃ॥

ಅರ್ಥ: ಸಮಾಸ ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವೆಂದರೆ ಅರ್ಥ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಬರುವ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಪದಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ಅರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುವ ಪದಗಳು ಒಂದೆಕಡೆಗೆ ಸೇರಿದಾಗ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.ಇದನ್ನೇ **ಸಮಸನಂ ಸಮಾಸಃ** ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

1. ಕೇವಲ ಸಮಾಸ: ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಪ್ರಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಬೇರೆ ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಘಟಕ ಪದಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಸುಪ್-ಸುಪ್ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಒಂದು ಸುಬಂತವು ಮತ್ತೊಂದು ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೂರ್ವಂ ಭೂತಃ=ಭೂತಪೂರ್ವಃ. (ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ).

2. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ಸಮಾಸಃ (ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ): ಇದು ಎರಡನೇಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ - ಉಪಕೃಷ್ಣಮ್। (ಕೃಷ್ಣನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ) ಇಲ್ಲಿ

2. ಸಮೀಪವೆಂಬ ಅವ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಉಪ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

3. ತತ್ಪುರುಷಃ ಸಮಾಸಃ (ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ): ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಉತ್ತರ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ=ರಾಜಪುರುಷಃ (ರಾಜನ ಸೇವಕನು). ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೇಯ ಪದವಾದ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

3. ಅ. ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ : ಇದು ತತ್ಪುರುಷದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಧಾರಯವೆಂದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳು ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿರುತ್ತದೆ (ಅಂದರೆ ಸಮಾನಲಿಂಗ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಉದಾ: ಕೃಷ್ಣ ಸರ್ಪಃ – ಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಅಸೌ ಸರ್ಪಶ್ಚ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಸರ್ಪಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

3. ಬ. ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಃ :– ಇದು ಕರ್ಮಧಾರಯದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಈ ಎರಡು ಸಮಾಸಗಳು ತತ್ಪುರುಷದ ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗಿವೆ. ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:–ಪಂಚಗವಮ್ – ಪಂಚಾನಾಮ್ ಗವಾಮ್ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ.

4. ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ (ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ): ಯಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಅರ್ಥವು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಮೂರನೇಯ ಪದದ (ಅಂದರೆ ಆಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಘಟಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದ ಪದದ) ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದೋ ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಸಮಾಸವು.

ಉದಾ– ಪೀತಾಮ್ಬರಃ =ಪೀತಂ ಅಮ್ಬರಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ) ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪೀತಾಮ್ಬರಃ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೀತ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಅಂಬರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇದು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರದಾನವಾಗಿದೆ.

5. ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸಃ (ಉಭಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ): ಈ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಾಸಗಳು ಎರಡು–ಎರಡು ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಸಮಸ್ತಪದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪದಗಳು ಸೇರಿಯೂ ಒಂದು ಸಮಸ್ತಪದವಾಗುವುದುಂಟು. ಇದಕ್ಕೆ ಇತರೇತರ ದ್ವನ್ದ್ವವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವೆಂದರೆ ಸಮಾಹಾರ ದ್ವನ್ದ್ವ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಹಲವು ಪದಗಳು ಸೇರಿಯೂ ಒಂದು ಸಮಸ್ತಪದವಾಗುವುದುಂಟು. ಬೇರೆ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಎರಡು ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1. ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣೌ: ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದು ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಇತರೇತರ ದ್ವನ್ದ್ವ ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ಪದವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯ ಪದದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ.2 ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಭರತಶತ್ರುಘ್ನಾಃ - ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಭರತಶ್ಚ ಶತ್ರುಘ್ನಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತರೇತರ ದ್ವನ್ದ್ವದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತು ನಞ್ ಸಮಾಸ, ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ, ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಸಮಾಸವೆಂದು ಸಮಾಸದ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ಒಂದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮತ್ತೋಂದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ (ರಾಜಪುರುಷ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಙಸ್ ಮತ್ತು ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 906. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ।(2.1.1)

ವೃತ್ತಿ - ಪದಸಮ್ಬನ್ಧೀ ಯೋ ವಿಧಿಃ ಸಃ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತೋ ಬೋಧ್ಯಃ।

ಅರ್ಥ:- ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪದಗಳಿಗೇನೆ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕಾಙ್ಕ್ಷಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಯೋಗ್ಯತೆಗೇನೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಅವು ಏಕಾರ್ಥೀ ಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ವ್ಯೆಪೇಕ್ಷಾರೂಪ ಸಾಮಾರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 907. ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ(2.1.3)

ವೃತ್ತಿ - 'ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ಸಮಾಸ ಇತ್ಯಧಿಕ್ರಿಯತೇ।

ಪ. ಛೇ- ಪ್ರಾಕ್‌ಕಡಾರಾತ್, ಸಮಾಸಃ।

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರವಾದ ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 908. ಸಹ ಸುಪಾ (2.1.4)

ವೃತ್ತಿ - ಸುಪ್ ಸುಪಾ ಸಹ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ। ಸಮಾಸತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವೇನ

10 ಸುಪೋ ಲುಕ್। ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ ವೃತ್ತಿಃ। ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ–ಸಮಾಸೈಕಶೇಷ–ಸನಾದ್ಯನ್ತಧಾತುರೂಪಾಃ ಪಞ್ಚವೃತ್ತಯಃ। ವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಾವಬೋಧಕಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಿಗ್ರಹಃ। ಸ ಚ ಲೌಕಿಕೋಽಲೌಕಿಕಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿಧಾ। ತತ್ರ ಪೂರ್ವಂ ಭೂತಃ–ಇತಿ ಲೌಕಿಕಃ। 'ಪೂರ್ವ+ಅಮ್+ಭೂತ–ಸು'ಇತ್ಯಲೌಕಿಕಃ। ಭೂತಪೂರ್ವಃ। ಭೂತಪೂರ್ವೇ ಚರಡಿತಿ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಃ।

(ಇವ ಪದ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಇವೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ ।

ವಾಗರ್ಥೌ ಇವ ವಾಗರ್ಥಾವಿವ।

38. ಇತಿ ಕೇವಲ ಸಮಾಸಃ

ಅ. ವ್ಯ.–'ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ ಪರಾಙ್ಗವತ್ ಸ್ವರೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು'ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ'ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ'ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಂಬಂದ ಹೊಂದಿದಾಗ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ವೃತ್ತಿಗಳು ಐದು ವಿಧವಾಗಿವೆ. 1. ಕೃದನ್ತ ವೃತ್ತಿಃ, 2. ತದ್ಧಿತ ವೃತ್ತಿಃ, 3. ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಃ, 4. ಏಕಶೇಷವೃತ್ತಿಃ ಮತ್ತು 5. ಸನಾದ್ಯನ್ತಧಾತುವೃತ್ತಿಃ. ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದು **ಸುಬಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ ಸಮಸ್ಯತೇ** ಎಂದು ಸಮಾಸ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸಮಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ (ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ)ಯಾವ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬುದೇ ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಅಪ್ರಧಾನ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ಆದುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ

ಉದಾ.2 ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಭರತಶತ್ರುಘ್ನಾಃ – ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಭರತಶ್ಚ ಶತುಘ್ನಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತರೇತರ ದ್ವನ್ದ್ವದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತು ನಞ್ ಸಮಾಸ, ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ, ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಸಮಾಸವೆಂದು ಸಮಾಸದ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ಒಂದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಮತ್ತೋಂದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ (ರಾಜಪುರುಷ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಙಸ್ ಮತ್ತು ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 906. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ।(2.1.1)

ವೃತ್ತಿ – ಪದಸಮ್ಬನ್ಧೀ ಯೋ ವಿಧಿಃ ಸಃ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತೋ ಬೋಧ್ಯಃ।

ಅರ್ಥ:– ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪದಗಳಿಗೇನೆ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕಾಙ್ಕ್ಷಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಯೋಗ್ಯತೆಗೇನೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಅವು ಏಕಾರ್ಥೀ ಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ವ್ಯೆಪೇಕ್ಷಾರೂಪ ಸಾಮಾರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 907. ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ(2.1.3)

ವೃತ್ತಿ – 'ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ಸಮಾಸ ಇತ್ಯಧಿಕ್ರಿಯತೇ।

ಪ. ಛೇ– ಪ್ರಾಕ್‌ಕಡಾರಾತ್, ಸಮಾಸಃ।

ಅರ್ಥ–ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರವಾದ ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 908. ಸಹ ಸುಪಾ (2.1.4)

ವೃತ್ತಿ – ಸುಪ್ ಸುಪಾ ಸಹ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ। ಸಮಾಸತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವೇನ

10 ಸುಪೋ ಲುಕ್। ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ ವೃತ್ತಿಃ॥ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ–ಸಮಾಸೈಕಶೇಷ–ಸನಾದ್ಯನ್ತಧಾತುರೂಪಾಃ ಪಞ್ಚವೃತ್ತಯಃ॥ ವೃತ್ಯರ್ಥಾವಬೋಧಕಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಿಗ್ರಹಃ॥ ಸ ಚ ಲೌಕಿಕೋಽಲೌಕಿಕಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿಧಾ। ತತ್ರ ಪೂರ್ವಂ ಭೂತಃ–ಇತಿ ಲೌಕಿಕಃ॥ 'ಪೂರ್ವ+ಅಮ್+ಭೂತ–ಸು'ಇತ್ಯಲೌಕಿಕಃ॥ ಭೂತಪೂರ್ವಃ॥ ಭೂತಪೂರ್ವೇ ಚರಡಿತಿ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಃ॥

(ಇವ ಪದ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಇವೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ ।

ವಾಗರ್ಥೌ ಇವ ವಾಗರ್ಥಾವಿವ।

೩೮. ಇತಿ ಕೇವಲ ಸಮಾಸಃ

ಅ. ವೃ.–'ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ ಪರಾಙ್ಗವತ್ ಸ್ವರೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು'ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ'ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ'ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದಾಗ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ವೃತ್ತಿಗಳು ಐದು ವಿಧವಾಗಿವೆ. 1. ಕೃದನ್ತ ವೃತ್ತಿಃ, 2. ತದ್ಧಿತ ವೃತ್ತಿಃ, 3. ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಃ, 4. ಏಕಶೇಷವೃತ್ತಿಃ ಮತ್ತು 5. ಸನಾದ್ಯನ್ತಧಾತುವೃತ್ತಿಃ. ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದು **ಸುಬಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ ಸಮಸ್ಯತೇ** ಎಂದು ಸಮಾಸ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸಮಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ (ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ)ಯಾವ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬುದೇ ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಅಪ್ರಧಾನ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ಆದುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ

ಪಾಣಿನಿಯವರೇ ಭೂತಪೂರ್ವೇಚರಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಭೂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಾ॥ ಇವೇನ ಸಹ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ। – ಇವ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸುಬನ್ತದ ಸಮಾಸವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿಯ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುವಾಗ ಸುಬನ್ತ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾಗಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ, ಉದಾ– 'ರಾಮಸ್ಯ ಪುಸ್ತಕಮ್'ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ'ಙಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.ಹಾಗೆಯೇ'ಪುಸ್ತಕಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಮಪುಸ್ತಕ'ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ರಾಮಪುಸ್ತಕಮ್'ಎಂದು ಸುಬಂತ ಸಮಸ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗರ್ಥೌ+ಇವಎಂಬುದುಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ವಾಗರ್ಥ+ಔ+ಇವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ'ಔ' ಎಂಬ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾಗದೇ (ಸನ್ಧಿಯಿಂದ) 'ವಾಗರ್ಥಾವಿವ'ಎಂದೇಇರುತ್ತದೆ.

ಯಾವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಮಾಸವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ ಇಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿ ಮುನಿಗಳು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು "ಯಸ್ಯ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಅನ್ಯತ್ ಲಕ್ಷಣಮ್ ನಾಸ್ತಿ ಇದಮ್ ತಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಮ್ ಭವಿಷ್ಯತಿ"

ಕೇವಲ ಸಮಾಸ (೩೮) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-39: ಅವ್ಯಯೀಭಾವ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ: 909 ರಿಂದ 923 ವರೆಗೆ)

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 909. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ। (2-1-5)

ವೃತ್ತಿ.-ಅಧಿಕಾರೋಽಯಂ ಪ್ರಾಕ್ತತ್ಪುರುಷಾತ್ ।

ಅರ್ಥ.-ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 910. ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ-ಸಮೀಪ-ಸಮೃದ್ಧಿ-ವ್ಯೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಾ ಭಾವಾತ್ಯಯಾಸಮ್ಪ್ರತಿ-ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ- ಪಶ್ಚಾದ್ಯಥಾನುಪೂರ್ವ್ಯ-ಯೌಗಪದ್ಯ-ಸಾದೃಶ್ಯ-ಸಮ್ಪತ್ತಿ- ಸಾಕಲ್ಯಾನ್ತವಚನೇಷು।(2-1-6)

ವೃತ್ತಿ.-ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಾದಿಷು ವರ್ತಮಾನಂ ಅವ್ಯಯಂ ಸುಬಂತೇನ ಸಹ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಸ್ಯತೇ ಸಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ।ಪ್ರಾಯೇಣ ಅವಿಗ್ರಹಃ ನಿತ್ಯಸಮಾಸಃ, ಪ್ರಾಯೇಣ ಅಸ್ವಪದವಿಗ್ರಹಃ ವಾ ।ವಿಭಕ್ತೌ-ಹರಿ+ಙಿ+ಅಧಿ- ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ-

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ಅವ್ಯಯಂ,ವಿಭಕ್ತಿ-ಸಮೀಪ-ಸಮೃದ್ಧಿ-ವ್ಯೃದ್ಧಿ-ಅರ್ಥಾಭಾವ-ಅತ್ಯಯ- ಅಸಂಪ್ರತಿ-ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ-ಪಶ್ಚಾತ್-ಯಥಾ-ಆನುಪೂರ್ವ್ಯ-ಯೌಗಪದ್ಯ-ಸಾದೃಶ್ಯ- ಸಮ್ಪತ್ತಿ-ಸಾಕಲ್ಯ-ಅನ್ತವಚನೇಷು ।

ಅ.ವ್ಯ.-ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ ಪರಾಙ್ಗವತ್ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ ಸಹ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಹ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅರ್ಥ:-ವಿಭಕ್ತಿ,ಸಮೀಪ,ಸಮೃದ್ಧಿ,ವ್ಯೃದ್ಧಿ(ವಿಗತಾಋದ್ಧಿಃ-ಸಮೃದ್ಧಿಯ ಅಭಾವ),ಅರ್ಥಾಭಾವ, ಅತ್ಯಯ (ನಾಶಹೊಂದುವುದು), ಅಸಮ್ಪ್ರತಿ (ಯುಕ್ತವಾದದ್ದಲ್ಲ), ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ (ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕಾಶಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ), ಪಶ್ಚಾತ್ (ಅನಂತರ), ಯಥಾ (ಯೋಗ್ಯತೆ, ದ್ವಿರುಕ್ತಿ, ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಮೀರದೇ ಇರುವ ಮತ್ತು ಸಾದೃಶ್ಯ), ಆನುಪೂರ್ವ್ಯ (ಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ), ಯೌಗಪದ್ಯ (ಒಮ್ಮೆಲೇ), ಸಾದೃಶ್ಯ(ಸದೃಶ), ಸಮ್ಪತ್ತಿ (ಐಶ್ವರ್ಯ), ಸಾಕಲ್ಯ (ಪೂರ್ಣತೆ) ಮತ್ತು ಅನ್ತ (ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ ವರೆಗೆ)-ಈ ಹದಿನಾರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು) ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಅಂದರೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಘಟಿತವಾದ ಪದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೇಳುವ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೇನೆ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ಘಟಿತವಾದ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದದಿಂದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರು ಅದು ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯಿಭಾವ ಸಮಾಸವೂ ಕೂಡಾ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಅಧಿಹರಿ (ಹರಿಯಲ್ಲಿ) ಅಧಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಹರೌ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹರಿ+ಜಿ+ಅಧಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಸಪ್ತಮ್ಯಧೀಕರಣೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಸಮಾಸ ಘಟಿತವಾದ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 911. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಸಮಾಸಉಪಸರ್ಜನಮ್ (1-2-43)

ವೃತ್ತಿ: ಸಮಾಸಶಾಸ್ತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಉಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪದಚ್ಛೇದ: ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ, ಸಮಾಸೇ, ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ।

ಅರ್ಥ:ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ-ಸಮಾಸೇ ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಯೋಜ್ಯಮ್ । ಇತಿಅಧೇಃ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಗಃ ।ಸುಪೋ ಲುಕ್, ಏಕದೇಶವಿಕೃತನ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅನನ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಞ್ಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಸ್ವಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ । ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚಇತಿಅವ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಸುಪೋ ಲುಕ್-ಅಧಿಹರಿ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. (ಪೂರ್ವನಿಪಾತಮಾಡಬೇಕು).

ಉದಾ: ಅಧಿಹರಿ (ಹರಿಯಲ್ಲಿ): ಇಲ್ಲಿ 'ಅಧಿ' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಅಧಿಹರಿ+ಜಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಧಿಹರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಅಧಿಹರಿಜಿ ಎಂಬುದೇ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕೃತ್ ತದ್ಧಿತ. ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಹರಿ+ಜಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೇನೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಜಿ' ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಧಿಹರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ

ಹೋಗುವದು. ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅಧಿಹರಿಜಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಲ್ಲಿ ಜಿ ಲೋಪವಾದರೂ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಹರಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 912. ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ (2.2.30)

ವೃತ್ತಿ– ಸಮಾಸೇ ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಮ್। ಇತ್ಯದೇಃ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಗಃ। ಸುಪೋ ಲುಕ್, ಏಕದೇಶವಿಕೃತನ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅನನ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಸ್ವಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ। ಅವ್ಯಯಈ ಭಾವಸ್ಯ ಇತಿ ಅವ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಸುಪೋ ಲುಕ್। ಅಧಿಹರಿ।

ಅರ್ಥ– ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. (ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥ)

ಉದಾ– ಅಧಿಹರಿ (ಹರಿಯಲ್ಲಿ) – ಇದು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹರೌ+ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಹರಿ+ಜಿ+ಅಧಿ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿರುವಾಗ, "ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ–ಸಮೀಪ–ಸಮೃದ್ಧಿ–ವ್ಯೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಾಭಾವಾತ್ಯಯಾಸಮ್ಪ್ರತಿ–ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ–ಪಶ್ಚಾದ್ಯಥಾನುಪೂರ್ವ್ಯ–ಯೌಗಪದ್ಯ–ಸಾದೃಶ್ಯ–ಸಮ್ಪತ್ತಿ–ಸಾಕಲ್ಯಾನ್ತವಚನೇಷು।" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸ ಬಂದು, "ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಅಧಿ+ಹರಿ+ಜಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಕೃತ್ ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಅವಯವವಾದ 'ಸುಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ಅಧಿಹರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಸ್ತ್ಯವಾದರೂ 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್ (ಒಂದುಕಡೆ ವಿಕಾರ ಬಂದರೂ ಅದು ಬೇರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ) ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಮುಂತಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಅಧಿಹರಿ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಹರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 913. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ।(2-4-18)

ವೃತ್ತಿ : ಅಯಂ ನಪುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ ।ಗಾಃ ಪಾತಿತಿ ಗೋಪಾಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಅಧಿಗೋಪಮ್।

ಪದಚ್ಛೇದ: ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ, ಚ ।

ಅನುವೃತ್ತಿ: ಸ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ : ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದು.

ಉದಾ: ಅಧಿಗೋಪಮ್: ಗೋಪಾಃ (ಗೋವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ) ಎಂಬುದು ಆಕಾರಾಂತ ಗೋಪಾ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪವು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವಾದ ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು "ಅವ್ಯಯಮ್... ವಚನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋಪಾ+ಙಿ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಜನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಧಿಗೋಪಾ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಭಾವವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬಂದು 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಅಂ' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವರೂಪವು' ಬಂದು ಅಧಿಗೋಪಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್-ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮತ್ತು ಅಮ್-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 914. ನಾವ್ಯಯೀಭಾವಾದತೋಽಮ್ತ್ವಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ। (2-4-83)

ವೃತ್ತಿ: ಅದನ್ತಾತ್‌ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಸುಪಃ ನ ಲುಕ್, ತಸ್ಯ ಪಞ್ಚಮೀಂ ವಿನಾ ಅಮ್-ಆದೇಶಃ ಚ ಸ್ಯಾತ್।ಗಾಃ ಪಾತೀತಿ ಗೋಪಾಃ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಅಧಿಗೋಪಮ್।

ಪದಚ್ಛೇದ: ನ, ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್,ಅತಃ,ಅಮ್,ತು,ಅಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ।

ಅನುವೃತ್ತಿ:ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾದುಪ್ಸುಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಣ್ಯಕ್ಷ್ತ್ರಿಯಾರ್ಷಇತೋಯೂನಿ ಲುಗಣಿಞೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಅದನ್ತವಾದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ಇರುವ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಆತ್, ಭ್ಯಾಮ್ ಮತ್ತು ಭಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಸಲಾಗಿ ಅಧಿಗೋಪಾತ್, ಅಧಿಗೋಪಾಭ್ಯಾಮ್, ಅಧಿಗೋಪ್ಯಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವವು.

(ಬಹುಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಮ್ ಭಾವವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -915. ತೃತೀಯಾಸಪ್ತಮ್ಯೋರ್ಬಹುಳಮ್ (2-4-84)

ವೃತ್ತಿ: ಅದನ್ತಾತ್ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಾತ್ ತೃತೀಯಾ-ಸಪ್ತಮ್ಯೋಃ ಬಹುಳಮ್ ಅಮ್ ಭಾವಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಧಿಗೊಪಮ್, ಅಧಿಗೊಪೇನ,ಅಧಿಗೋಪೇ ವಾ । ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಸಮೀಪಮ್ ಉಪಕೃಷ್ಣಮ್ । ಮದ್ರಾಣಾಂ ಸಮೃವೃದ್ಧೀಃ-ಸುಮದ್ರಮ್। ಯವನಾನಾಮ್ ವೃದ್ಧಿಃ ದುರ್ಯವನಮ್। ಮಕ್ಷಿಕಾಣಾಂ ಅಭಾವಃ ನಿರ್ಮಕ್ಷಿಕಮ್ । ಹಿಮಸ್ಯ ಅತ್ಯಯಃ ಅತಿಹಿಮಮ್ । ನಿದ್ರಾಸಂಪ್ರತಿ ನ ಯುಜ್ಯತೇ ಇತಿ ಅತಿನಿದ್ರಮ್ । ಹರಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಃ ಇತಿಹರಿ । ವಿಷ್ಣೋಃಪಶ್ಚಾತ್-ಅನುವಿಷ್ಣು । ಯೋಗ್ಯತಾ-ವೀಪ್ಸಾ-ಪದಾರ್ಥ-ಅನತಿವೃತ್ತಿ-ಸಾದೃಶಾನಿ ಯಥಾರ್ಥಃ ರೂಪಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಮ್ ಅನುರೂಪಮ್। ಅರ್ಥಮ್ ಅರ್ಥಮ್ ಪ್ರತಿ-ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಮ್। ಶಕಿಮ್ ಅನತಿ ಕ್ರಮ್ಯ-ಯಥಾ ಶಕ್ತಿ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ- ತೃತೀಯಾ, ಸಪ್ತಮೋಃ, ಬಹುಳಮ್।

ಅ.ವೃ-ನಾವ್ಯಯೀಭಾವಾದತೋಽಮ್ತ್ವಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಾತ್, ಅತಃ ಮತ್ತು ಅಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ: ಅದನ್ತವಾದ (ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾತ್ತವಾದ) ಅವ್ಯಯಿಭಾವದ ನಂತರ ತೃತೀಯಾ, ಸಪ್ತಮೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 916. ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಚಾಕಾಲೇ। (6-3-81)

ವೃತ್ತಿ: ಸಹಸ್ಯ ಸ ಸ್ಯಾತ್ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ನ ತು ಕಾಲೇ ।ಹರೇಃ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಸಹರಿ। ಜ್ಯೇಷ್ಠಸ್ಯಆನುಪೂರ್ವ್ಯೇಣಇತಿಅನುಜ್ಯೇಷ್ಠಮ್ । ಚಕ್ರೇಣಯುಗಪತ್ ಸಚಕ್ರಮ್। ಸದೃಶಃ ಸಖ್ಯಾ ಸಸಖಿ । ಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ಸಮ್ಪತ್ತಿಃ ಸಕ್ಷತ್ರಮ್ ।ತೃಣಮಪಿ ಅಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಸತೃಣಮತ್ತಿ । ಅಗ್ನಿಗ್ರನ್ಥಪರ್ಯನ್ತಮಧೀತೇ ಸಾಗ್ನಿ ।

ಪದಚ್ಛೇದ :ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಚ ಅಕಾಲೇ ।

ಅ.ವೃ:ಸಹಸ್ಯ ಸ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಹಸ್ಯ ಸ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ : ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಿಧಿ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 917. ನದೀಭಿಶ್ಚ।(2-1-20)

ವೃತ್ತಿ : ನದೀಭಿಃ ಸಹ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಮಸ್ಯತೇ

ವಾರ್ತಿಕ : ಸಮಾಹಾರೇಚಾಯಮಿಷ್ಯತೇ । ಪಞ್ಚಗಙ್ಗಮ್ । ದ್ವಿಯಮುನಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ : ನದೀಭಿಃ, ಚ ।

ಅನುವೃತ್ತಿ : ಸಂಖ್ಯಾ ವಂಶ್ಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತುಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ :ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನದೀವಾಚಕ ಸುಬಂತಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

(ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 918. ತದ್ಧಿತಾಃ।(4-1-76)

ವೃತ್ತಿ : ಆಪಞ್ಚಮಸಮಾಪ್ತೇಃಅಧಿಕಾರೋऽಯಮ್ ।

ಅರ್ಥ : ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯದ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೆ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 919. ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ। (5-4-107)

ವೃತ್ತಿ : ಶರದಾದಿಭ್ಯಃಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತಃಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ।ಶರದಃ ಸಮೀಪಮ್ಉಪಶರದಮ್ । ಪ್ರತಿ ವಿಪಾಶಮ್ ।

ಗಣಸೂತ್ರಮ್ : ಜರಾಯಾಃ ಜರಶ್ಚ । ಉಪಜರಸಮ್ಇತ್ಯಾದಿ

ಅನುವೃತ್ತಿ : ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ , ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅವ್ಯಯೀಭಾವದಲ್ಲಿ ಶರತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಟಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪಶರದಮ್ । (ಶರದ್ಋತುವನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಋತು)

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 920. ಅನಶ್ಚ।(5-4-108)

ವೃತ್ತಿ: ಅನ್ನನ್ತಾತ್ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪದಚ್ಛೇದ : ಅನಃ, ಚ ।

ಅನುವೃತ್ತಿ : "ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಶ್ಟಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಚ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ 'ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ, ವೃತ್ತಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅನ್ನನ್ತವಾದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 921. ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ।(6-4-144)

ವೃತ್ತಿ :ನಾನ್ತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಟೇಃ ಲೋಪಃ ತದ್ಧಿತೇ । ಉಪರಾಜಮ್, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮ್ ।

ಪದಚ್ಛೇದ :ನಃ ತದ್ಧಿತೇ ।

ಅನುವೃತ್ತಿ: "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ಅಲ್ಲೋಪೋ ಅನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವುಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ : ತದ್ಧಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪರಾಜಮ್ ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 922. ನಪುಂಸಕಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5-4-109)

ವೃತ್ತಿ : ಅನ್ನನ್ತಮ್‌ಯತ್‌ಕ್ಲೀಬಂತದನ್ತಾತ್‌ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್‌ಟಚ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಉಪಚರ್ಮಮ್। ಉಪಚರ್ಮ ।

ಪದಚ್ಛೇದ : ನಪುಂಸಕಾತ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ।

ಅನುವೃತ್ತಿ : ಅನಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಃ ಎಂಬ ಪದವು ,ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮತ್ತು ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಶ್ಚಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ನನ್ತವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಾಂತ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪಚರ್ಮಮ್ । ಉಪಚರ್ಮ ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 923. ಝಯಃ। (5-4-111)

ವೃತ್ತಿ: ಝಙನ್ತಾತ್‌ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಟಚ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಉಪಸಮಿಧಮ್ । ಉಪಸಮಿತ್।

ಅನುವೃತ್ತಿ : "ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ 'ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಚ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ,

ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ : ಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣವನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತದ್ಧಿತ 'ಟಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪಸಮಿಧಮ್ ।ಉಪಸಮಿತ್ ।

ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸ (39) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-40: ತತ್ಪುರುಷಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 924-966 ವರೆಗೆ)

(ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 924- ತತ್ಪುರುಷಃ (2-1-22)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಧಿಕಾರೋಽಯಂ ಪ್ರಾಕ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ.

ಅರ್ಥ:- ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಶೇಷೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ, ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸುತ್ತದೆ.

(ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-925 ದ್ವಿಗುಶ್ಚ (2-1-23)

ವೃತ್ತಿ:- ದ್ವಿಗುರಪಿ ತತ್ಪುರುಷ-ಸಂಜ್ಞಕಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವಿಗುಃ, ಚ ।

ಅ.ವೃ:- ತತ್ಪುರುಷ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿಗುವೂ ಸಹ ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. 'ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋ ದ್ವಿಗುಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ದ್ವಿಗು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ:- ಪಂಚವಟೀ, ದ್ವ್ಯಂಗುಲಮ್ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳು ತತ್ಪುರುಷವೇ.

(ದ್ವಿತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-926. ದ್ವಿತೀಯಾ ಶ್ರಿತಾತೀತಪತಿತಗತಾತ್ಯಸ್ತಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೈ (2-1-24)

ವೃತ್ತಿ:- ದ್ವಿತೀಯಾಂತಂ ಶ್ರಿತಾದಿಪ್ರಕೃತಿಕೈಃ ಸುಬಂತೈ ಸಹ ವಾಸಮಸ್ಯತೇ । ಸ ಚ ತತ್ಪುರುಷಃ ।ಕೃಷ್ಣಂಶ್ರಿತಃ ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ದ್ವಿತೀಯಾ, ಶ್ರಿತಾತೀತ-ಪತಿತ-ಗತ-ಅತ್ಯಸ್ತ-ಪ್ರಾಪ್ತಾನ್ನೈ।

ಅ.ವೃ:- **'ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಸಹ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರಿತ, ಅತೀತ, ಪತಿತ, ಗತ, ಅತ್ಯಸ್ತ, ಪ್ರಾಪ್ತ, ಆಪನ್ನ ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಾಗಿಉಳ್ಳ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಸಮಾಸವು ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತ (ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ): ಕೃಷ್ಣಂ ಶ್ರಿತಃ ಎಂಬುದು

ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಕೃಷ್ಣ+ಅಮ್+ಶ್ರಿತ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ದ್ವಿತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದವಾದ ಕೃಷ್ಣ+ಅಮ್ ಮತ್ತು ಶ್ರಿತ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿಉಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ಸೇರಿ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಶ್ರಿತ+ಸು) ಸಮಾಸವಾಗುವಾಗ ಕೃಷ್ಣ+ಅವ್+ಶ್ರಿತ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು ಕೃಷ್ಣ+ಶ್ರಿತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಿದೆ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು **ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತ** ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅತೀತ-ದುಃಖಾತೀತಃ ವಿಗ್ರಹ-ದುಃಖಂ ಅತೀತಃ ದುಃಖಾತೀತಃ

ಗ್ರಾಮಮ್ ಗತಃ ಗ್ರಾಮಗತಃ

ಅತ್ಯಸ್ತ :- ಗ್ರಾಮಂ ಅತ್ಯಸ್ತಃ ಗ್ರಾಮಾತ್ಯಸ್ತಃ

ಪ್ರಾಪ್ರ ಗ್ರಾಮಂ ಪ್ರಾಪ್ರಃ ಗ್ರಾಮಪ್ರಾಪ್ತಃ।

ಅಪನ್ನ-ಸಂಶಯಂ ಆಪನ್ನಃ ಸಂಶಯಾಪನ್ನಃ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

(ತೃತಿಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-927 ತೃತೀಯಾ ತತ್ಕೃತಾರ್ಥೇನ ಗುಣವಚನೇನ (2-1-30)

ವೃತ್ತಿ:- ತೃತೀಯಾಂತಂ ತೃತೀಯಾಂತಾರ್ಥಕೃತಗುಣವಚನೇನ ಅರ್ಥೇನ ಚ ಸಹ ವಾ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ । ಶಂಕುಲಯಾ ಖಂಡಃ-ಶಂಕುಲಾಖಂಡಃ । ಧಾನ್ಯೇನಾರ್ಥೋ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥಃ । ತತ್ಕೃತೇತಿ ಕಿಮ್? ಅಕ್ಷ್ಣಾ ಕಾಣಃ ॥

ಅ.ವೃ:- ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹ ಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ತ್ರತೀಯಾಂತವಾದ ಪದದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೂ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ:- ಶಂಕುಲಾಖಂಡಃ (ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ತುಂಡು): ಶಂಕುಲಯಾ ಖಂಡಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಂಕುಲಯಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂಕ

ಪದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವ ಶಂಕುಲೆಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕವಾದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಂಕುಲಾ+ಟಾಪ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶಂಕಲಾಖಂಡ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಧಾನ್ಯೇನಾರ್ಥೋ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥ (ಧಾನ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ):- ಧಾನ್ಯೇನ ಅರ್ಥಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧಾನ್ಯ+ಟಾ+ಅರ್ಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಧಾನ್ಯೇನ (ಧಾನ್ಯ+ಟಾ) ಎಂಬ ಪದವು ಸುಬಂತವಾದ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಧಾನ್ಯ+ಟಾ+ಅರ್ಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಧಾನ್ಯ+ಅರ್ಥ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾನ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತ್ಕೃತೇನ ಕಿಮ್? ಅಕ್ಷ್ಣಾಕಾಣಃ :- ತತ್ಕೃತ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಅಕ್ಷ್ಣಾಕಾಣಃ ಎಂಬುದು ಉತ್ತರ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಕೃತಾರ್ಥ (ಅದರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅಕ್ಷ್ಣಾಕಾಣಃ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಸಮಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಅಕ್ಷ್ಣಾಕಾಣಃ ಎಂದಾಗಿಲ್ಲ) (ಕುರುಡನಕ್ಕೆ ರೋಗಗಳು ಕಾರಣ; ಕಣ್ಣು ಕಾರಣವಲ್ಲ).

(ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ- 928 ಕರ್ತೃ ಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಮ್ (2-1-32)

ವೃತ್ತಿ:- ಕರ್ತರಿ ಕರಣೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಕೃದನ್ತೇನ ಬಹುಳಮ್ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ ।ಹರಿಣಾ ತ್ರಾತಃ ಹರಿತ್ರಾತಃ । ನಖೈಃ ಭಿನ್ನಃ ನಖಭಿನ್ನಃ।

ಪರಿಭಾಷಾ:- **ಕೃದ್ ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿ-ಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ।** ನಖೈರ್ಭಿನ್ನಃ।

ಅ.ವೃ:- ತೃತೀಯಾ ತತ್ಕೃತಾರ್ಥೇನ ಗುಣವಚನೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಸುಪ್ ಸಹ ಸುಪಾ ವಿಭಾಷಾ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದವು ಕೃದಂತ ಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಬಹುಲಭಾವದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸಮಾಸವು ತತ್ತಪುರುಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಹರಿಣಾ ತ್ರಾತಃ ಹರಿತ್ರಾತಃ(ಹರಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾದವನು) ಹರಿಣಾ ತಾತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹರಿ+ಟಾ+ತ್ರಾತ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ+ಟಾ ಎಂಬ ಪದವು ತ್ರಾತ+ಸು ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಹರಿ+ಟಾ+ತ್ರಾತ+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಲುಕ್ ಬಂದು ಹರಿ+ತ್ರಾತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಶಬ್ದವಿದೆ (ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿದೆ) ಅದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಹರಿ ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತದಲ್ಲಿದ್ದು ಹರಿತ್ರಾತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಹರಿತ್ರಾತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಖೈಃಭಿನ್ನಃ ನಖಭಿನ್ನಃ (ಉಗುರುಗಳಿಂದ ಭೇದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) : ನಖೈಃ ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ನಖ+ಭಿಸ್+ಭಿನ್ನ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಮರ್ಥ ಪದವು ಭಿನ್ನ+ಸು ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ನಖ+ಭಿಸ್+ಭಿನ್ನ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಲುಕ್ ಬಂದು ನಖ+ಭಿನ್ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ತೃತೀಯಾ ಶಬ್ದದಿಂದ

ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ನಖ+ಭಿಸ್ ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಖ+ಭಿಸ್+ಭಿನ್ನ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ನಖ+ಭಿನ್ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ನಖಭಿನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ನಖಭಿನ್ನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಖಭಿನ್ನ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಿಭಾಷಾ: ಕೃದ್ ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್ । ನಖನಿರ್ಭಿನ್ನಃ

ಅರ್ಥ:- ಕೃದಂತ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಗತಿ ಮತ್ತು ಕಾರಕಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಕೃದಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಗತಿ ಮತ್ತು ಕಾರಕ ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸ ಮಾಡಬಹುದು ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಖೈಃ ನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ನಖನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಕರ್ತೃ ಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಮ್) ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರ್ ಎಂಬ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಖೈಃ ನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ನಖ+ಭಿಸ್+ನಿರ್ಭಿನ್ನ+ಸು ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ

ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಖನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಲ. ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ)

(ಚತುರ್ಥೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-929 ಚತುರ್ಥೀ ತದರ್ಥಾರ್ಥ ಬಲಿಹಿತ ಸುಖರಕ್ಷಿತೈಃ (2-1-36)

ವೃತ್ತಿ: ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಾರ್ಥಾಯ ಯತ್ ತದ್ವಾಚಿನಾ ಅರ್ಥಾದಿಭಿಶ್ಚ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಂ ವಾ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ । ಯೂಪಾಯ ದಾರು ಯೂಪದಾರು। (ತದರ್ಥೇನ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿಭಾವ ಏವೇಷ್ಟಃ)।ತೇನೇಹ ನ-ರಂಧನಾಯ ಸ್ಥಾಲೀ ।

ವಾರ್ತಿಕ: (ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೋ ವಿಶೇಷ್ಯಲಿಂಗತಾ ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್) ದ್ವಿಜಾರ್ಥಃ ಸೂಪಃ । ದ್ವಿಜಾರ್ಥಾ ಯವಾಗೂಃ । ದ್ವಿಜಾರ್ಥಂ ಪಯಃ।ಭೂತ-ಬಲಿಃ। ಗೋಹಿತಮ್।ಗೋಸುಖಮ್। ಗೋರಕ್ಷಿತಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಚತುರ್ಥೀ, ತರ್ಥಾರ್ಥ ಬಲಿ-ಹಿತ-ಸುಖ-ರಕ್ಷಿತೈಃ।

ಅ.ವೃ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಇವುಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಾಃ ಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ತದರ್ಥ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ತಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪದವು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದವೆಂದು ಅರ್ಥವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವು ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಾರ್ಥದ (ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪದದ) ಜೊತೆಗೂ ಅರ್ಥ ಬಲಿ-ಹಿತ-ಸುಖ-ರಕ್ಷಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗುದು. ಇಂತಹ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಯೂಪದಾರು (ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ): ಯೂಪಾಯ ದಾರು ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯುಪ+ಜೇ+ದಾರು+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಯುಪ+ಜೇ ಇದು ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪದವಾಗಿದೆ. ದಾರು+ಸು ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಯುಪ+ದಾರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯೂಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಯೂಪದಾರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ವಮೋರ್ನನಂಪುಸಕಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದು ಯೂಪದಾರು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತದರ್ಥೇನ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿಭಾವ ಏವೇಷ್ಟಃ, ತೇನೇಹ ನ-ರಂಧನಾಯ ಸ್ಥಾಲೀ:-

ಇಲ್ಲಿ ದಾರು ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ, ಯೂಪ ಎಂಬುದು ವಿಕೃತಿ (ಕಾರ್ಯ) ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ರಂಧನಾಯ ಸ್ಥಾಲೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಡುಗೆಗಾಗಿ ಪಾತ್ರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿ ಭಾವಗಳು ಇಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೋ ವಿಶೇಷ್ಯ ಲಿಂಗತಾ ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್:- ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಲಿಂಗವು ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿಜಾರ್ಥಃ ಸೂಪಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಸೊಪ್ಪಿನ ಪಲ್ಲೆ) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ. ಪರವತ್‌ಲಿಂಗಮ್ ದ್ವಂದ ತತ್ಪುರುಷಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದದ ಲಿಂಗವೇ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ನಿಯಮವು ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವಾವುದಿಲ್ಲ.ಆದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗದಂತೆ ಲಿಂಗವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಜಾಯ ಅಯಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿಜ+ಙೇ+ಅರ್ಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿ ವಿಶೇಷದ ಲಿಂಗವೇ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಿಜ+ಅರ್ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಚುತುರ್ಥೀ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದ್ವಿಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ದ್ವಿಜಾರ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂಪಃ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ದ್ವಿಜಾರ್ಥಃ ಸೂಪಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿಜಾರ್ಥಾ ಯವಾಗೂಃ ದ್ವಿಜಾರ್ಥಂ ಪಯಃ:- (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಗಂಜಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಹಾಲು):- ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಯವಾಗೂಃ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸಹೊಂದಿರುವ ದ್ವಿಜಾರ್ಥ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿಜಾರ್ಥಾ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಡೆದಿದೆ. ದ್ವಿಜಾರ್ಥಂ ಪಯಃ ಎಂಬುದು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಭೂತಬಲಿಃ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾಗಿ ಆಹಾರ) ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಬಲಿಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಭೂತ ಭ್ಯ+ಬಲಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವಾದ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದವಾದ ಬಲಿ+ಸು ಎಂಬುದರದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಭೂತ+ಬಲಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. (ಚತುರ್ಥಿ) ಪ್ರಥಮಾ ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ಭೂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಭೂತಬಲಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಭೂತಬಲಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ

ಗೋಹಿತಮ್। ಗೋಸುಖಮ್। ಗೋರಕ್ಷಿತಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪಂಚಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-930 ಪಞ್ಚಮೀ ಭಯೇನ (2-2-37)

ವೃತ್ತಿ:-ಚೋರಾದ್ ಭಯಂ ಚೋರಭಯಮ್ ।

ಅ.ವೃ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಇವುಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದ ಭಯವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ (ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ) ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಚೋರಭಯಮ್(ಕಳ್ಳನಿಂದ ಅಂಜಿಕೆ):- ಚೋರಾತ್ ಭಯಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚೋರ ಙಸಿ+ಭಯ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಚೋರ+ಙಸಿ ಎಂಬುದು ಪಂಞ್ಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಮರ್ಥವಾದ ಭಯವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ **ಚೋರಭಯ** ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಸು'ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚೋರಭಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ:- ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಂತಜಲಿ ಋಷಿಗಳು ಯೋಗ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಘ್ರಾತ್ ಭೀತಿಃ ವ್ಯಾಘ್ರ ಭೀತಿಃ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸವಾಗಲು ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ.

(ಪಂಚಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-931 ಸ್ತೋಕಾಂತಿಕ ದೂರಾರ್ಥ ಕೃಚ್ಛ್ರಾಣಿ ಕ್ತೇನ (2-1-39)

ಅ.ವೃ:- ಪಞ್ಚಮೀ ಭಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ತತ್ಪುರುಷಃ ಸುಪ್ ಸಹ ಸುಪಾ ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತೋಕಾರ್ಥಕ (ಅಲ್ಪಾರ್ಥಕ) ಸಮೀಪಾರ್ಥಕ (ಅಂತಿಕಾರ್ಥಕ), ದೂರಾರ್ಥಕ (ದೂರ) ಮತ್ತು ಕೃಚ್ಛ್ರ ಶಬ್ದಗಳು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ.

**(ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲುಕ್‌ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ:
ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)**

ಸೂತ್ರ-932. ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಸ್ತೋಕಾದಿಭ್ಯಃ (6-3-2)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಲುಕ್ ಉತ್ತರಪದೇ ।ಸ್ತೋಕಾನ್ಮುಕ್ತಃ । ಅನ್ತಿಕಾದಾಗತಃ। ಅಭ್ಯಾಶಾದಾಗತಃ। ದೂರಾದಾಗತಃ । ಕೃಚ್ಛ್ರಾದಾಗತಃ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತೋಕ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಪಞ್ಚಮೀ-ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು).

ಉದಾ:- ಸ್ತೋಕಾನ್ಮುಕ್ತಃ (ಸ್ವಲ್ಪದರಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದವನು)ಸ್ತೋಕಾತ್ ಮುಕ್ತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ತೋಕ+ಙಸಿ+ಮುಕ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ತೋಕಾಂತಿಕ ದೂರಾರ್ಥ ಕೃಚ್ಛ್ರಾಣಿ ಕ್ತೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೋಕಾರ್ಥಕ (ಸ್ವಲ್ಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ) ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಕ್ತತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಞ್ಚಮೀ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಶಬ್ದ ಸ್ತೋಕ+ಙಸಿ ಎಂಬುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತೋಕ+ಙಸಿ ಮುಕ್ತ+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೃತ್‌ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದಾಗ ಙಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸು ಮಾತ್ರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **ಸ್ತೋಕಾತ್ ಮುಕ್ತ** ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯರೋऽನುನಾಸಿಕೇऽನುನಾಸಿಕೇವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶ ಬಂದು **ಸ್ತೋಕಾನ್ಮುಕ್ತ** ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತೋಕಾನ್ಮುಕ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ತಿಕಾದಾಗತಃ। ಅಭ್ಯಾಶಾದಾಗತಃ । ದೂರಾದಾಗತಃ । ಕೃಚ್ಛ್ರಾದಾಗತಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೇ ಅಲುಕ್ ಸಮಾಸಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-933. ಷಷ್ಠೀ (2-2-8)ವೃತ್ತಿ:- ಸುಬನ್ತೇನ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ । ರಾಜಪುರಷಃ

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ ಸುಬನ್ತವು ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ.

ಉದಾ:- ರಾಜ ಪುರಷಃ (ರಾಜನ ಸೇವಕ): ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು

ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಜಸ್+ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪ ಮತ್ತು ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ರಾಜನ್'ನಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಜಪುರಷ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರಾಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರಾಜಪುರಷಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-934. ಪೂರ್ವಾಪರಾಧರೋತ್ತರಮೇಕದೇಶಿನೈಕಾಧಿಕರಣೇ (2-2-1)

ವೃತ್ತಿ:- ಅವಯವಿನಾಂ ಸಹ ಪೂರ್ವಾದಯಃ ಸಮಸ್ಯನ್ತೇ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಶ್ಚೇದ್ವಯವೀ । ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸಾಪವಾದಃ। ಪೂರ್ವಂ ಕಾಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಕಾಯಃ।ಅಪರಕಾಯಃ। ಏಕಾಧಿಕರಣೇ ಕಿಮ್? ಪೂರ್ವಾಶ್ಛಾತ್ರಾಣಾಮ್ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಪೂರ್ವಾಪರಾಧರೋತ್ತರಮ್, ಏಕದೇಶಿನಾ, ಏಕಾಧಿಕರಣೇ।

ಅ.ವೃ:- ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ, ತತ್ಪುರುಷಃ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಏಕದೇಶವೆಂದರೆ ಅವಯವ-ಏಕದೇಶಿ ಎಂದರೆ ಅವಯವಿ. ಅಧಿಕರಣವೆಂದರೆ ದ್ರವ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಪೂರ್ವ, ಅಪರ, ಅಧರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಏಕದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದ ಅವಯವಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ವಕಾಯಃ (ಶರಿರದ ಪೂರ್ವ (ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗ)): ಪೂರ್ವಮ್ ಕಾಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವ+ಸು ಕಾಯ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಾಯ ಎಂಬುದು ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅವಯವಿಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ+ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಾಯ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಷಷ್ಯಂತ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕವಾದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ, ಅಪರ, ಅಧರ , ಉತ್ತರಮ್ ಎಂಬವು ಪ್ರಥಮಾ ನಿದಿಷ್ಟಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೂರ್ವಕಾಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ವಿಧಾಯಕವಾದ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಅಪರಕಾಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು

ಪ್ರಕೃತ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಏಕಾಧಿಕರಣೇ ಕಿಮ್? ಪೂರ್ವಃಶ್ಛಾತ್ರಾಣಾಮ್: ಅವಯವಿವಾಚಕವು ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಃ ಛಾತ್ರಾಣಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾತ್ರಾಣಾಮ್ ಎಂಬ ಅವಯವಿವಾಚಕವು ಏಕತ್ವ-ಸಂಖ್ಯಾ-ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶ್ಛಾತ್ರಾಣಾಮ್ ಪೂರ್ವಃ ಶ್ಛಾತ್ರಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಸೂತ್ರ-935. ಅರ್ಧಂ ನಪುಂಸಕಮ್ (2-2-2)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಮಾಂಶವಾಚೀ ಅರ್ಧಶಬ್ದಃ । ನಿತ್ಯಂ ಕ್ಲೀಬೇ, ಸ ಪ್ರಾಗ್ವತ್।
ಅರ್ಧಂ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾಃ-ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ॥

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂರ್ವಾಪರಾಧರೋತ್ತರಮೇಕದೇಶಿನೈಕಾಧಿಕರಣೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾಧಿಕರಣೇ ಮತ್ತು ಏಕದೇಶಿನಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ, ತತ್ಪುರುಷಃ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅರ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಶವೆಂದೂ ಅರ್ಧಭಾಗವೆಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. **ವಾ ಪುಂಸ್ಯರ್ಧೋಽರ್ಧಂ ನಪುಂಸಕೇ** ಎಂಬುದು ಅಮರಕೋಶ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂದರೆ ಸಮಾಂಶ-ವಾಚಿಯಾದ ಅರ್ಧ ಶಬ್ದವು ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅವಯವಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು.

ಉದಾ:- ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ (ಪಿಪ್ಪಲೀಯ ಅರ್ಧಭಾಗ): ಅರ್ಧಂ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಧ+ಸು ಪಿಪ್ಪಲೀ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ.

ವಾಕ್ಯ.ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತ ಬರುವುದೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.

(ಸಪ್ತಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-936. ಸಪ್ತಮೀ ಶೌಂಡೈಃ (2-1-40)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತಮ್ ಶೌಣ್ಡಾದಿಭಿಃ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ । ಅಕ್ಷೇಷು ಶೌಣ್ಡಃ ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡ ಇತ್ಯಾದಿ। ದ್ವಿತೀಯಾತೃತೀಯೇತ್ಯಾದಿಯೇಗವಿಭಾಗಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತೀನಾಂ ಪ್ರಯೋಗವಶಾತ್ಸಮಾಸೋ ಜ್ಞೇಯಃ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಶೌಣ್ಡ ಮೊದಲಾದವು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದವು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡಃ (ಪಗಡೆಯಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಪುಣ/ಪಗಡೆಗಳಿಂದ ಆಡುವುದರಲ್ಲಿ (ದಾಳ ಉರುಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ನಿಪುಣನು): ಅಕ್ಷೇಷು ಶೌಣ್ಡಿಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಕ್ಷ+ಸುಪ್+ಶೌಣ್ಡ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಅಕ್ಷ+ಸುಪ್ ಎಂಬುದು ಶೌಣ್ಡ+ಸು ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಷ+ಸುಪ್+ಶೌಣ್ಡೆ+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಅಕ್ಷ+ಶೌಣ್ಡ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿತೀಯಾತೃತೀಯೇತ್ಯಾದಿಯೋಗವಿಭಾಗಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತೀನಾಂ ಪ್ರಯೋಗವಶಾತ್ಸಮಾಸೋ ಜ್ಞೇಯಃ:- **ದ್ವಿತೀಯಾಶ್ರೀತಾತಿತ** ಮತ್ತು **ತೃತೀಯಾ ತತ್‌ಕೃತ** ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ತೃತೀಯಾಂತ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಶ್ರಿತಾದಿ ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತೃತೀಯಾಂತಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರಿತಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸಗಳಾಗಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ರೂಪಸಾಧುತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ "ದ್ವಿತಿಯಾ" "ತೃತೀಯಾ" "ಚತುರ್ಥಿ" "ಪಞ್ಚಮೀ" ಮತ್ತು "ಸಪ್ತಮೀ" ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಯೋಗವಿಭಾಗದಿಂದ ಬೇರೆ ಮಾಡಿದರೆ ದ್ವಿತಿಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಸುಪಾ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ " ದ್ವಿತಿಯಾಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನೆ ಸಮಸ್ಯತೇ" ತೃತೀಯಾಂತಮ್ ಚುತುರ್ಥ್ಯಂತಮ್ ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತಮ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ ಸಹ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದ್ವಿತಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರಿತಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಯಾವ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗಬಹುದು.

(ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-937 ದಿಕ್‌ಸಂಖ್ಯೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (2-1-50)

ವೃತ್ತಿ: ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಏವ ಇತಿ ನಿಯಮಾರ್ಥಂ ಸೂತ್ರಮ್, ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ । ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ। ತೇನೇಹ ನ-ಉತ್ತರಾ ವೃಕ್ಷಾಃ ಪಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ ಸರ್ವಜರತ್ ಪುರಾಣ ನವ ಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್ ಸಹ ಸುಪಾ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ದಿಗ್ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಸುಬನ್ತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ವಿಶೇಷಣಮ್ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲ್ಲೇನೇ ಸವಾಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ "ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥಕಗಳಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು" ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೊರಟಿದೆ.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ (ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಒಂದು ಊರು): ಪೂರ್ವಶ್ಬಾಸೌ ಇಷುಕಾಮೀಚ ಎಂಬದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವ+ಸು ಇಷುಕಾಮಶಮಿ+ಸು ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿಕ್ ವಾಚಕವಾದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪೂವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ (ಏಳು ಋಷಿಗಳುಉಳ್ಳ ನಕ್ಷತ್ರ ಮಂಡಲದ ಹೆಸರು): ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಸಪ್ತನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋಷಿ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತನ್+ಋಷಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸಪ್ತನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ **ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಗುಣವಾದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮೇವ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಾ ವೃಕ್ಷಾಃ ಪಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ದಿಕ್-ವಾಚಕ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಉತ್ತರ, ಪಂಚನ್ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲ.

(ತದ್ಧಿತಾರ್ಥ ಉತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರ ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-938- ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ (2-1-51)

ವೃತ್ತಿ:- ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೇ ವಿಷಯೆ ಉತ್ತರಪದೇ ಚ ಪರತಃ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ವಾಚ್ಯೇ ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ । ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ಲಾಯಾಂ ಭವಃ- ಪೂರ್ವಾ ಶಾಲಾ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ಜಾತೇ

ವಾರ್ತಿಕ:- **ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ವೃತ್ತಿದೂತ್ರೇ ಪುಂವದ್ಭಾವಃ ॥**

ಅ.ವ್ಯ:- ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ ಎಂಬ

ಪದವು ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ-ಸರ್ವಜರತ್‌ಪುರಾಣ ನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ತದ್ಧಿತಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ಸಮಾಹಾರ ಅಂದರೆ ಸಮೂಹಾರ್ಥವಾಗಿರುವ ದಿಶಾ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ಶಾಲಾಯಾಂ ಭವಃ (ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ) ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ಶಾಲಾಯಾಂ ಭವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವಾ ಮತ್ತು ಶಾಲಾ ಈ ಎರಡು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪುಮ್‌ವದ್‌ಭಾವ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ವೃತ್ತಿದಮಾತ್ರೇ ಪುಂವದ್ಭಾವಃ:- ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಎಂದರೆ ಸಮಾಸ, ತದ್ಧಿತ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ವೃತ್ತಿಗಳೂ ಪುಂವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾದ ಪೂರ್ವಾ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ ಪೂರ್ವಶಾಲಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಞಃ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-939 - ದಿಕ್ಪೂರ್ವಪದಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಞಃ॥(4-2-107)

ವೃತ್ತಿ: ಅಸ್ಮಾದ್ಭಾವಾದರ್ಥೇ ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದಿಕ್ಪೂರ್ವಪದಾತ್, ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್,ಞಃ।

ಅ.ವೃ:- ಶೇಷೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬವು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುದರ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ದಿಗ್ವಾಚಕವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗುಳ್ಳ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಞ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಞ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದೇ ಞಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಜನ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-940:- ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ (7-2-117)

ವೃತ್ತಿ:-ಞಿತಿ ಣಿತಿ ಚ ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ಅಚೋ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್। ಯಸ್ಯೇ ತಿ ಚ।

ಪೂರ್ವಶಾಲಃ, ಪಂಚ ಗಾವಃ ಧನಂ ಯಸ್ಯ ಇತಿ ತ್ರಿಪದೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ।

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರಪದೇ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಚನಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತದ್ಧಿತೇಷು, ಅಚಾಮ್, ಆದೇಃ।

ಅ.ವೃ:- ಅಚೋ ಞ್ಣಿತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಞ್ಣಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಞಿತ್ ಅಥವಾ ಣಿತ್ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಚ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಯಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೌರ್ವಶಾಲಃ (ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ): ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮ್ ಶಾಲಾಯಾಮ್ ಭವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವಾ+ಙಿ ಶಾಲಾ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾಗಿ ಪೂರ್ವಾ+ಶಾಲಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಾಶಾಲಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ವೃತ್ತಿಮಾತ್ರೇ ಪುಂವದ್ಭಾವಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸರ್ವಾದಿಯಾದ ಪೂರ್ವಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಮ್‌ವದ್‌ಭಾವು ಬಂದು ಪೂರ್ವಶಾಲಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವಾಗ **ದಿಕ್ಪೂರ್ವಪದಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಞಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬಂದು ಪೂರ್ವಶಾಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪೌರ್ವಶಾಲ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪೌರ್ವಶಾಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್‌ಅನನ್ಯವತ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೌರ್ವಶಾಲ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರಪದೇ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಚನಮ್:- ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ ದ್ವಂದ್ವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವು ಬರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುವ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವಾಗಲಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಲಿ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪಂಚನ್ ಮತ್ತು ಗೋ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ (ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಪಂಚಗೋ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-941:-ಗೋರತದ್ಧಿತಲುಕಿ (5-4-92)

ವೃತ್ತಿ:- ಗೋನ್ತಾತ್ತತ್ಪುರುಷಾಟ್ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತೋ ನ ತು ತದ್ಧಿತಲುಕಿ॥ ಪಞ್ಚಗವಧನಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಗೋಃ, ಅತದ್ಧಿತಲುಕಿ।

ಅ.ವೃ:- ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಂಗುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಗೋ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನ್ತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಆಗದೆ ಇದ್ದರೆ.

ಉದಾ:- ಪಞ್ಚಗವಧನಃ (ಐದು ಆಕಳುಗಳನ್ನು ಧನವಾಗಿವುಳ್ಳವನು):- ಪಞ್ಚಗಾವೋ ಧನಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಞ್ಚನ್+ಜಸ್ ಗೋ+ಜಸ್ ಧನ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚನ್ ಮತ್ತು ಗೋ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹಾವಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರಪದೇ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಧನ+ಸು ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚನ್+ಗೋ+ಧನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಞ್ಚನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಪಞ್ಚಗೋ+ಧನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಧನ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಞ್ಚಗೋ+ಅ+ಧನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಓಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಪಞ್ಚಗವಧನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧನ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿದ್ದರೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧನ ಶಬ್ದವು ಪುಂಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್‌ಅನನ್ಯವತ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಞ್ಚಗವಧನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-942. ತತ್ಪುರುಷಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಃ ಕರ್ಮಧಾರಯಃ (1-2-42)

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದಗಳು ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರತ್ತದೆ.

(ದ್ವಿಗು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-943 : ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋದ್ವಿಗುಃ (2-1-52)

ಅರ್ಥ:- ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರ ಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಮೂರು ವಿಧ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ದ್ವಿಗು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಏಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-944 ದ್ವಿಗುರೇಕವಚನಮ್ (2-4-1)

ವೃತ್ತಿ:- ದಿಗ್ವರ್ಥಃ ಸಮಾಹಾರೇ ಏಕತ್ವವತ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವಿಗುಃ, ಏಕವಚನಮ್।

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಸಮಾಹಾರವಾದರೆ ಅದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

(ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-945: ಸ ನಪುಂಸಕಮ್ (2-4-17)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಮಾಹಾರೇ ದ್ವಿಗುಃ ದ್ವಂದ್ವಃ ಚ ನಪುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್। ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಗವಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪಞ್ಚಗವಮ್॥

ಅರ್ಥ:- ಸಮಾಹಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಪಞ್ಚಗವಮ್ (ಐದು ಆಕಳುಗಳ ಸಮೂಹ): ಪಞ್ಚಾನಾಮ್ ಗವಾಮ್ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಞ್ಚನ್+ಆಮ್ ಗೋ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಪಞ್ಚನ್+ಆಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ ಆಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಞ್ಚಗೋ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗೋರತದ್ಧಿತಲುಕಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್)

ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅವಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಏಕವಚನಗಳು ಬಂದು ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚಗವಮ್ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರ ಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:– ದಿಕ್ ವಾಚಕಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೆ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥವು ವಿಷಯವಾಗುವಾಗ ಪೂರ್ವಶಾಲಾಪ್ರಿಯಃ, ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

(ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–946: ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಲಮ್ (2–1–57)

ವೃತ್ತಿ:– ಭೇದಕಂ ಭೇದ್ಯೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಬಹುಲಂ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ । ನಿಲಮ್ ಉತ್ಪಲಮ್ ನಿಲೋತ್ಪಲಮ್। ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ ಕ್ವಚಿನ್ನಿತ್ಯಮ್, ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಃ । ಕ್ವಚಿನ್ನ ರಾಮ ಜಾಮದಗ್ನ್ಯಃ॥

ಅ.ವ್ಯ:– ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ ಸರ್ವಜರತ್ ಪುರಾಣನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ತತ್ಪುರುಷಃ. ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:– ವಿಶೇಷಣ ವಾಚಕ ಸುಬನ್ತವು ವಿಶೇಷ್ಯ ವಾಚಕ ಸುಬನ್ತದೊಡನೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕರ್ಮದಾರಯವೆನುಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಣವು ಭೇದಕವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷ್ಯವು ಭೇದ್ಯವಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ:– ವಿಶಿಷ್ಯತೆ ಅನೇನ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಮ್ ನಿಲಮ್ ಉತ್ಪಲಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಲಮ್ ಎಂಬು ವಿಶೇಷಣ ಪದವು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿರುವ ಉತ್ಪಲವನ್ನು ಇತರ ಶುಕ್ಲ ರಕ್ತಾದಿ ಉತ್ಪಲಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭೇದಕವೆಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು (ಉತ್ಪಲವನ್ನು) ಭೇದ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಭೇದಕವು (ವಿಶೇಷಣವು) ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಭೇದ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ (ವಿಶೇಷದ ಜೊತೆಗೆ) ಬಹುಳದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು.

ಉದಾ:– ನಿಲೋತ್ಪಲಮ್(ನೀಲ ಬಣ್ಣದ ಉತ್ಪಲ ಪುಷ್ಪವು):– ನೀಲಮ್ ಚ ತತ್ ಉತ್ಪಲಮ್ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿಲ+ಸು ಉತ್ಪಲ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ನಿಲೋತ್ಪಲಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಆದರೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಬಹುಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣಃ

ಸರ್ಪಃ ಎಂಬ ವ್ಯಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಲ್ಲ. ರಾಮಃ ಜಾಮದಗ್ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಾಮದಗ್ನಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದರೂ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

(ಉಪಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-947: ಉಪಮಾನಾನಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೈಃ (2-1-55)

ವೃತ್ತಿ:- ಘನ ಇವ ಶ್ಯಾಮೋ ಘನಶ್ಯಾಮಃ

ವಾ। ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದೀನಾಂ ಸಿದ್ಧಯೇ ಉತ್ತರಪದಲೋಪಸ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್।

ಶಾಕಪ್ರಿಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ । ದೇವಪೂಜಕೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ॥

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ ಸರ್ವಜರತ್ ಪುರಾಣ ನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉಪಮಾನವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮ ವಾಚಕವಾದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಗಳಾದ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಘನಶ್ಯಾಮಃ (ಮೋಡದಂತೆ ಶ್ಯಾಮ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನು):- ಘನಇವ ಶ್ಯಾಮಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಘನ+ಸು+ಶಾಮ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಘನಸು ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ ಸಮಾನಧರ್ಮವು ಶ್ಯಾಮಗುಣವಾಗಿದೆ (ಶ್ಯಾಮ+ಸು) ಎರಡು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿವೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಘನ+ಶ್ಯಾಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಮಾನಾನಿ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಘನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಘನಶ್ಯಾಮ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಘನಶ್ಯಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ। ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದೀನಾಂ ಸಿದ್ಧಯೇ ।
ಉತ್ತರಪದಲೋಪಸ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್॥
ಶಾಕಪ್ರಿಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ ।
ದೇವಪೂಜಕೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ॥

ಅರ್ಥ:- ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಉತ್ತರಪದ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು (ಮಧ್ಯಮ ಪದದ ಲೋಪ)

ಉದಾ:- ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ (ತರಕಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಿತಿಯುಳ್ಳ ರಾಜನು): ಶಾಕಃ ಪ್ರಿಯಃ

ಯಸ್ಯ ಸಃ –ಶಾಕಪ್ರಿಯಃ। ಶಾಕಪ್ರಿಯಶ್ಚ ಅಸೌ ಪಾರ್ಥಿವಶ್ಚ– ಶಾಕಪ್ರಿಯಪಾರ್ಥಿವಃ ಈ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಾಕಪ್ರಿಯಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದೆ ಶಾಕಪ್ರಿಯ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶೇಷಣ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಶಾಕಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಬಹ್ರುವಿಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಪ್ರಿಯ ಶಬ್ದವು ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ (ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ): ದೇವಾನಾಮ್ ಪೂಜಕಃ ದೇವಪೂಜಕಃ. ದೇವಪೂಜಕಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಇಲ್ಲಿ ದೇವ ಪೂಜಕಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ದೇವ ಪೂಜಕಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶೇಷಣ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾದ ಪೂಜಕ ಶಬ್ದವು ಲೋಪಹೊಂದಿ ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಪದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಞಾ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–948: ನಞ್(2–2–6)

ವೃತಿ:– ನಞ್ ಸುಪಾ ಸಹ ಸಮಸ್ಯತೇ

ಅ.ವ್ಯ:– ಸಹಸುಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ತತ್ಪುರುಷಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:– ನಞ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಹ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ನಞ್ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ನ ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಜನ ವಾಗಿದೆ.

(ನಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–949: ನಲೋಪೋ ನಞಃ (6–3–73)

ವೃತ್ತಿ:– ನಞಃ ನಸ್ಯಲೋಪಃ ಉತ್ತರಪದೇ । ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:– ನಲೋಪಃ, ನಞಃ।

ಅ.ವ್ಯ:– ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:– ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಞ್ ಶಬ್ದದ ನ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದನು):– ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು

ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನ+ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನ+ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ಪದವು (ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾದ ಪದವು) ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ನ್‌ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಅ+ಬ್ರಾಹ್ಮಣ= ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-950: ತಸ್ಮಾನ್ನುಡಚಿ (6-3-74)

ವೃತ್ತಿ:- ಲುಪ್ತನಕಾರಾತ್ ನಞಃ ಉತ್ತರ ಪದಸ್ಯ ಅಜಾದೇಃ ನುಟ್-ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅನಶ್ವಃ। ನೈಕಧಾ ಇತ್ಯಾದೌ ತು ನ ಶಬ್ದೇನ ಸಹ ಸುಪ್ಸುಪೇತಿ ಸಮಾಸಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತಸ್ಮಾತ್, ನುಟ್, ಅಚಿ।

ಅ.ವೃ:- ನಲೋಪೋ ನಞಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಞಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ನಕಾರ ಲೋಪವಾದ ನಞ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದವಿದ್ದರೆ ನುಟ್ (ನ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು ಟಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅನಶ್ವಃ (ಆಶ್ವಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿ): ನ ಅಶ್ವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನ+ಅಶ್ವ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಞ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಬಂದು ನ ಅಶ್ವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಲೋಪೋ ನಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶ್ವ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿಯಿರೋಣದರಿಂದ ನಕಾರದ ನ್‌ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅ+ಅಶ್ವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್ (ನ್)ಆಗಮವು ಬಂದು ಅ+ನ್+ಅಶ್ವ= ಅನಶ್ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅನಶ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತದೆ.

ನೈಕಧಾ ಇತ್ಯಾದೌ ತು ನ ಶಬ್ದೇನ ಸಹ ಸುಪ್ಸುಪೇತಿ ಸಮಾಸಃ :- ನ ಏಕದಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನುಟ್ ಬಂದು ಅನೇಕಧಾ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನೈಕದಾ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ನ ಮತ್ತು ನೈ ಇವು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ನಿಷೇದಾರ್ಥಕ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗಿವೆ. ನಞ್ ಎಂಬುದು ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ ನೈ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಲೋಪೋ

ನಯಃ ಎಂಬುದು ಸಹ ನೈಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಹೇಳುತ್ತದೆ(ಅ)ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಕಾರದ ನ್‌ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಸಹ ನಞ್‌ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನುಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನ್‌ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ. ನೈಕಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ ಏಕಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ್‌ಕಾರವಿದೆ ಆದರೆ ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನ್ ಕಾರವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಬೇರೆಂಯೋ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಞ್ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.ಜೊತೆಗೆ ನ ಕಾರದ ಲೋಪ ಮತ್ತು ನುಡಾಗಮ ಇವೆರಡು ಒಮ್ಮೇಲೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹಸುಪಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ನೈಕದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗತಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-951: ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ (2-2-18)

ವೃತ್ತಿ:-ಏತೇ ಸಮರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಸ್ಯನ್ತೇ। ಕುತ್ಸಿತಃ ಪುರುಷಃ ಕುಪುರುಷಃ

ಅ.ವೃ:- ನಿತ್ಯಂ ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕು-ಶಬ್ದ, ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಪ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸಮಾಸವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಗತಿ-ಸಮಾಸ ಅಥವಾ ಪ್ರಾದಿ-ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಕುಪುರುಷಃ (ಕೆಟ್ಟ ಪುರುಷನು): ಕುತ್ಸಿತಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕು+ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕುತ್ಸಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕು ಶಬ್ದವು ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಕು+ಪುರುಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಡೀ ಸೂತ್ರವೇ ಪ್ರಥಮಾಂತದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಏಕದೇಶವಿಕೃತ-ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕುಪುರುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯೆಯಂಯು ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಪ್ರ-ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದು ಗತಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞಾಸಲುವಾಗಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

(ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-952 : ಊರ್ಯಾದಿ ಚ್ವಿಡಾಚಶ್ಚ (1-4-61)

ವೃತ್ತಿ:- ಊರ್ಯಾದ ಯಃ ಚ ಚ್ವ್ಯಂನ್ತಾಃ ಡಾಜನ್ತಾಃ ಚ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ । ಊರೀಕೃತ್ಯ ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ಯ ಪಟಪಟಾಕೃತ್ಯ ಸುಪುರುಷಃ ।

ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ ।

ಪ್ರಗತಃ ಆಚಾರ್ಯಃ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ

ವಾರ್ತಿಕ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹೇ

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಊರ್ಯಾದಿಚ್ವಿಡಾಚಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ:- ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ಪದವು ಗತಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಗತಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಊರ್ಯಾದಿ (ಊರಿ ಮೊದಲಾದ) ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳು ಚ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಡಾಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಗತಿ-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಊರೀಕೃತ್ಯ (ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ): ಊರೀ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವು ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗತಿ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ-ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸೇ ನಞಪೂರ್ವೇಕ್ತ್ವೋಲ್ಯಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ-ಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಊರೀಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ಯ (ಬಿಳುಪಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಬಿಳಿಪಾಗಿ ಮಾಡಿ) ಅಶುಕ್ಲಮ್ ಶುಕ್ಲಮ್ ಕೃತ್ವಾ ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶುಕ್ಲಮ್ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ವಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶುಕ್ಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅಭೂತತದ್‌ಭಾವೇ ಚ್ವಿಃ ಇತಿ ಅವ್ಯಕ್ತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಭೂತ ತದ್‌ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಚ್ವಿನಲ್ಲಿ ಚ್‌ಕಾರವು ಚುಟೂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನುಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯಚ್ವೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶುಕ್ಲೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ವಾ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸೇ ನಞಪೂರ್ವೇಕ್ತ್ವೋಲ್ಯಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಟಪಟಾಕೃತ್ಯ (ಪಟತ್ ಎಂಬ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿ):

ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಇತಿ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಟತ್ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅವ್ಯಕ್ತಧ್ವನಿಯನ್ನು ಅನುಕರಣ ಮಾಡುವ ಪಟತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಾಗೋಣದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ ದ್ವಚ್-ದ್ವಜಪರಾ ರ್ಧಾತ್

ಅನಿತೋ ಡಾಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಡಾಚಿ ಚ ದ್ವೇಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪಟತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಆ+ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಟೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪಟತ್ ಪಟಾ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಾಗಿ ನಿತ್ಯಃ ಆಮ್ರೇಡಿತೇಡಾಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ'ಕಾರ 'ಪ'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾದೇಶವು ಬಂದು ಪಟ ಪಟಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಾದ್ಯಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವಾ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಲ್ಯಬಾದೇಶವು ಬಂದು ಪಟಪಟಾಕೃತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸುಪುರುಷಃ (ಒಳ್ಳೆಯ ಮನುಷ್ಯನು)ಶೋಭನಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾದಿಗಳು ಕೂಡ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸುಪುರುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಧಾತುವಾಚಕ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಗಲೂ ಸಹ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸಹೊಂದುವವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾದ ಈ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಯಾವಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದವವೋ ಎಂಬುವ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ ।

ಪ್ರಗತಃ ಆಚಾರ್ಯಃ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ

1ನೇ ವಾರ್ತಿಕ : ಗತ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಪ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ (ದೂರಹೊಗಿರುವ ಆಚಾರ್ಯ):- ಗತಃ ಆಚಾರ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಗತಃ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಗತಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ ।

ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹೇ।

2ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಕ್ರಾನ್ತ (ದಾಟಿದ) ಈ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಅತಿ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳು ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬನ್ತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ.

ಉದಾ:- ಅತಿಮಾಲಃ:- (ಮಾಲ ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದಾಟಿದವನು):- ಕ್ರಾನ್ತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಎಂಬದು ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಅತಿ ಮಾಲಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅತಿ ಮಾಲಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-953: ಏಕವಿಭಕ್ತಿ ಚಾಪೂರ್ವ ನಿಪಾತೇ (1-2-44)

ವೃತ್ತಿ:- ವಿಗ್ರಹೇ ಯತ್ ನಿಯತವಿಭಕ್ತಿಕಂ ತದುಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ । ನ ತು ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಃ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಏಕವಿಭಕ್ತಿ, ಚ , ಅಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ।

ಅ.ವೃ:- ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸೇ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನಂ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ನಿಯತ ವಿಭಕ್ತಿವುಳ್ಳದಾಗಿರುತ್ತದೇಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಾನ್ತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಲಾಮ್ ಎಂಬುದರ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಿತಿಯಾದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದುದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದು.

(ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-954: ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪರ್ಜನಸ್ಯ (1-2-48)

ವೃತ್ತಿ:- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಯೋ ಗೋಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಚ ತದನ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅತಿಮಾಲಃ (ಅವಾದಯಃ ಕ್ರುಷ್ಟಾದ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಯಾ) ಅವಕ್ರುಷ್ಟಃ ಕೋಕಿಲಯಾ-ಅವಕೋಕಿಲಃ(ಪರ್ಯಾದಯೋಗ್ಗ್ಲನಾದ್ಯರ್ಥೆ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ) ಪರಿಗ್ಲಾನೋಽಧ್ಯಯನಾಯ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ।

ವಾರ್ತಿಕ: (ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ) ನಿಷ್ಕ್ರಾನ್ತಃ ಕೌಶಾಮ್ಬ್ಯಾಃ ನಿಷ್ಕೌಶಾಮ್ಬಿಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋಃ, ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ:- ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:–ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಗೋ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಅತಿಮಾಲಃ (ಮಾಲಾ ಎಂಬ ದೇಶವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದವನು): ಮಾಲಾಮ್ ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾಲಾ+ಅಮ್+ಅತಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾದಿನಿಪಾತದ ಮಾಲಾ+ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ಲಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮಾಲಾಅತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಥಮಾನಿದಿಷ್ಟಮ್ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚ ಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಲಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನವಾದ ಮಾಲಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಅತಿಮಾಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿಮಾಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ :1 ಅವಾದಯಃ ಕ್ರುಷ್ಟಾದ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಯಾ:–

ಕ್ರುಷ್ಟ (ಕೂಜಿತ, ಆಹೂತ) ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅವ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ.

ಉದಾ:– ಅವಕೋಕಿಲಃ (ಕೊಗಿಲೆಯಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶ): ಅವಕ್ರುಷ್ಟಃ ಕೋಕಿಲಯಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕೊಕಿಲಾ+ಟಾ+ಅವ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಅವ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಕುಷ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಕೊಕಿಲಾ+ಟಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಅವ+ಕೊಕಿಲಾ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅವ+ಕೊಕಿಲಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾನಿದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು

ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತೆ ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚಾಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊಕಿಲಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನವಾದ ಕೊಕಿಲಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಅವಕೋಕಿಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವಕೋಕಿಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:2 ಪರ್ಯಾದಯೋ ಗ್ಲಾನಾದ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ :–ಗ್ಲಾನ (ದುಃಖಿತವಾದ)ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ.

ಉದಾ:- ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ (ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಖೇದಹೊಂದಿದವನು): ಗ್ಲಾನ ಅಧ್ಯಯನಾಯ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಧ್ಯಯನ ಙೇ ಪರಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಿ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಗ್ಲಾನ (ದುಖಿತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ) ಅಧ್ಯಯನ+ಟಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ 2ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ಪರಿ+ಅಧ್ಯಯಯನ+ಟಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ: 3 ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ

ಕ್ರಾನ್ತ:- (ಹೊರಬಿದ್ದ, ಗಡಿಪಾರಾದ) ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಿರ್ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಿಷ್ಕೌಶಾಮ್ಬಿಃ (ಕೌಶಾಂಬಿ ನಗರದಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದವನು):-

ನಿಷ್ಕ್ರಾನ್ತಃ ಕೌಶಾಮ್ಬ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕೌಶಾಂಬಿ+ಙಸಿ+ನಿರ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿರ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಕ್ರಾಂತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೌಶಾಂಬೀ+ಙಸಿ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ 3ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ನಿರ್+ಕೌಶಾಂಬಿ+ಙಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನಿರ್+ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏಕವಿಭಕ್ತೌ ಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೌಶಾಂಬೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ನಿರ್+ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇದುದುಪಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಿಷ್ಕೌಶಾಮ್ಬಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಿಷ್ಕೌಶಾಮ್ಬಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೯೬೬: ತತ್ರೋಪಪದಂ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥಮ್ (೩-೧-೯೨)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತೇ ಪದೇ ಕರ್ಮಣೀತ್ಯಾದೌ ವಾಚ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತಂ ಯತ್ ಕುಮ್ಭಾದಿ, ತದ್ವಾಚಕಂ ಪದಮ್ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತತ್ರ, ಉಪಪದಂ, ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥಮ್।

ಅ.ವೃ:- ಈ ಸೂತ್ರವು ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕರ್ಮಣ್ಯನ್ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲಾದ ಕುಂಭ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿವೆ. ಈ ಕರ್ಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಕುಂಭ ಮೊದಲಾದವು ಕರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥ ಎಂದರೆ ಅಂತಹಃ ಕುಂಭಾದುರ್ಥಮ್‌ವೆಂದರ್ಥ ಆದರೆ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಹೊರತು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕುಂಭರೂಪರ್ಥವನ್ನು ಬೊಧಿಸುವ ಕುಂಭಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸತ್ತದೆ. ಕುಂಭಮ್ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕುಂಭಕಾರಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣ್ಯನ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಂಭ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಇರುವುದರಿಂದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕುಂಭ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಪದವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಪದಮ್ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥಮ್ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ತತ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತಹ ಉಪಪದವು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಪದ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-956: ಉಪಪದಮತಿಙ್ (2-2-19)

ವೃತ್ತಿ:- ಉಪಪದಂ ಸುಬನ್ತಂ ಸಮರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಸ್ಯತೇ। ಅತಿಙನ್ತಶ್ಚಾಯಂ ಸಮಾಸಃ। ಕುಮ್ಭಂ ಕರೋತೀತಿ ಕುಮ್ಭಕಾರಃ। ಅತಿಙ್ ಕಿಮ್? ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್ । ಮಾಙಿಲುಙಿತಿ ಸಪ್ತಮೀ ನಿರ್ದೇಶಾತ್-ಮಾಙ್-ಉಪಪದಮ್। ಪರಿಭಾಷೆ- ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾನಾಂ ಕೃದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸಮಾಸವಚನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಸುಬುತ್ಪತ್ತೇಃ। ವ್ಯಾಘ್ರೀ, ಅಶ್ವಕ್ರೀತೀ । ಕಚ್ಛಪೀತ್ಯಾದಿ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಉಪಪದಮ್, ಅತಿಙ್ ।

ಅ.ವೃ:- ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ ಪರಾಙ್ಗವತ್‌ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಂ ಕ್ರೀಡಾಜೀವಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮರ್ಥಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಅತಿಙ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಸ್ಥಪದವು ತಿಙನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸುಬನ್ತಗಳು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬನ್ತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಕುಮ್ಭಕಾರಃ (ಕುಂಬವನ್ನು ಮಾಡುವವನು):- ಕುಮ್ಭಂ ಕರೋತೀತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕ್ರ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಂಭ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ದಲ್ಲಿ ಕುಂಬಸ್ಯ ಕಾರಃ ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕುಂಬ+ಜಸ್+ಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುಮ್ಭಕಾರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕುಮ್ಭಕಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾನಾಂ ಕೃದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸಮಾಸವಚನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಸುಬುತ್ಪತ್ತೇಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರಕಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಉಪಪದಗಳಿಗೆ ಕೃದ್ತಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನವು ಮುಂದೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸುಬನ್ತೇನ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳದೆ ಸಮರ್ಥೇನ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅತಿಙ್ ಕಿಮ್? ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್ । ಮಾಙಿ ಲುಙಿತಿ ಸಪ್ತಮೀ ನಿರ್ದೇಶಾತ್-ಮಾಙ್-ಉಪಪದಮ್:- ಈ ಸಮಾಸವು ತಿಗಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್" ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭೂತ್ ಎಂಬ ತಿಗಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.ಮಾಙಿಲುಙಿತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಙಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಙ್‌ಗೆ ತತ್ರೋಪಪದದಮ್ ಸಪ್ತಮಿಸ್ಥಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಪದವು ಸಮರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಮಾ ಎಂಬುದು ಕೂಡಾ ಉಪಪದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತ್ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತಿಙ್ ಎಂಬ ಪದವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭೂತ್ ಎಂಬುದು ತಿಙನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾ ಮತ್ತು ಭೂತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್).

ಪರಿಭಾಷೆ:- ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾನಾಂ ಕೃದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸಮಾಸವಚನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಸುಬುತ್ಪತ್ತೇಃ:-ಗತಿ, ಕಾರಕ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕೃದನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಆ ಕೃದನ್ತಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ

ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ:– ವ್ಯಾಘ್ರೀ (ಹೆಣ್ಣು ಹುಲಿ):– ಇದು ಗತಿ–ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಜಿಘ್ರತೀ ಇತಿ ವ್ಯಾಘ್ರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ಯಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಘ್ರಾ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಘ್ರ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತಿ ಸಮಾಸವು ಬಂದು ಮತ್ತೇ ವಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಘ್ರ ಏಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಗತಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಘ್ರ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿ ವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾ ದಯೋಪಧಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವ್ಯಾಘ್ರೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂನ್ತವಾದ ಘ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೇನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:– ಅಶ್ವಕ್ರೀತೀ (ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡುಕೊಂಡದ್ದು):– ಅಶ್ವೇನ ಕ್ರೀತಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕರಣ ವಾಚಕವಾದ ಅಶ್ವ+ಟಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರೀತ್ ಎಂಬ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ. ಅಶ್ವಕ್ರೀತ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಕ್ರೀತಾತ್ ಕರಣಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್ವಕ್ರೀತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಪ್–ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆನೆ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಾದರೆ ಪೂರ್ವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್ ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಅಶ್ವಕ್ರೀತಾ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಆಗುವುದು ಹೊರತು ಅಶ್ವಕ್ರೀತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರೀತ ಶಬ್ದವು ಸ್ವತ್ರಂತವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ರೀತಾತ್ಕರ್ಣಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.ಆದುದರಿಂದ ಕಾರಕ ಸಮಾಸವು ಕೃದಂನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸುಪ್–ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಕಚ್ಛಪೀ (ಹೆಣ್ಣು ಆಮೆ) : ಕಚ್ಛೇನ ಕಚ್ಛೇವಾಪಿಬತಿ ಇತಿ ಕಚ್ಛಪೀ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಚ್ಛವೆಂದರೆ ದಡವೆಂದು ಅರ್ಥ ಸುಪಿಸ್ಥಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡಿದಾಗ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸುಪಿ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸುಬಂತವಾದ ಕಚ್ಛ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಆಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ ಎಂಬ ಅಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಪ್–ಉಪ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಕಚ್ಛ+ಟಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ ಕಚ್ಛಪ್ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಬಂದು ಕಚ್ಛಪೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸಮಾಸವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಟಾಪ್ ಮಾತ್ರವೇ ಬಂದು ನಂತರ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಕಚ್ಛಪಾ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವೇ ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

(ಸಮಾಸಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-957. ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಙ್ಗುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ (5-4-86)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಅಙುಲ್ಯನ್ತಸ್ಯ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್ । ದ್ವೇ ಅಙ್ಗುಲೀ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ -ದ್ವ್ಯಙ್ಗುಲಮ್। ನಿರ್ಗತಮ್ ಅಙ್ಗುಲಿಭ್ಯಃ ನಿರಙ್ಗುಲಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ, ಅಙುಲೇಃ, ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ।

ಅ.ವೃ:- ಅಚ್ ಪತ್ಯಙ್ಗಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮರೋಮ್ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿಉಳ್ಳ ಅಙುಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಉಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಚ್ (ಅ) ಬರುವುದು.

ಉದಾ:-ದ್ವ್ಯಙ್ಗುಲಮ್ (ಎರಡು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು(ಕಟ್ಟಿಗೆ))ದ್ವೇ ಅಙ್ಗುಲೀ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ+ಔ ಅಂಗುಲಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರಚ್ ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧೀತೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಣೇ ದ್ವಯಸಚ್ ದಘ್ನಚ್ಮಾತ್ರಚ್ಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಾತ್ರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣೇಲಃ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗೋನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕಗಳಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೇ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವ್ಯಙ್ಗುಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಆಗುತ್ತದೆ ಇದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಅಂಗುಲ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ತತ್ಪುರುಷವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವ್ಯಙ್ಗುಲಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಿರಙ್ಗುಲಮ್ (ಬೆಟ್ಟನಿಂದ ಜಾರಿಬಿದ್ದ):-ನಿರ್ಗತಮ್ ಅಙ್ಗುಲಿಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನಿರಙ್ಗುಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಅ) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ

ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ನಿರಙ್ಗುಲಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-958: ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ (5-4-87)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಭ್ಯಃ ರಾತ್ರೇಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್, ಚಾತ್ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಅಹರ್ ಗ್ರಹಣಂ ದ್ವನ್ದ್ವಾರ್ಥಮ್॥

ಪ.ಚೇ:- ಅಹಃ, ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾತ್, ಚ, ರಾತ್ರೇಃ॥

ಅ.ವೃ:- ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಙ್ಗುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಙ್ಗವ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮಲೋಮ್ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅಹನ್, ಸರ್ವ, ಏಕದೇಶ ವಾಚಕ, ಸಂಖ್ಯಾತ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಾಗೂ ಚಕಾರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಇರುವ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಮಾಸಾನ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೋಡಿರಿ.

(ಪುಲ್ಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-959: ರಾತ್ರಾಹ್ನಾಹಾಃ ಪುಂಸಿ (2-4-29)

ವೃತ್ತಿ:- ಏತದನ್ತೌ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷೌ ಪುಂಸ್ಯೇವ ಅಹಶ್ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ಅಹೋರಾತ್ರಃ। ಸರ್ವರಾತ್ರಃ, ಸಂಖ್ಯಾತ ರಾತ್ರಃ ।

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವರಾತ್ರಂ ಕ್ಲೀಬಮ್॥ ದ್ವಿರಾತ್ರಮ್॥ ತ್ರಿರಾತ್ರಮ್

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ರಾತ್ರಾಹ್ನಾಹಾಃ, ಪುಂಸಿ।

ಅ.ವೃ:- ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗಮ್ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ರಾತ್ರ, ಅಹ್ನ ಮತ್ತು ಅಹನ್ ಇವುಗಳನ್ನು ಅನ್ತವಾಗುಳ್ಳ ದ್ವಂದ್ವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಅಹೋರಾತ್ರಃ (ಹಗಲಿರುಳು):- ಅಹನ್ ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ಅನಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಹನ್+ಸು+ರಾತ್ರಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅಹನ್+ರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೂಪರಾತ್ರಿನ್ತರೇಷು ರುತ್ವಮ್ ವಾಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವು ಬಂದು ಮತ್ತು ರೇಫಕ್ಕೆ ಹಶಿ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಬಂದು ಅಹ+ಉ+ರಾತ್ರಿ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವಾದ ಮೇಲೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅಹೋರಾತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬರುವ ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗಂ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆನೇ ಲಿಂಗವು ವಿಧಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಸ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಹೋರಾತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸರ್ವರಾತ್ರಃ (ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ): ಸರ್ವಾಚ ಅಸೌ ರಾತ್ರಿಃ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವಾ+ಸು+ರಾತ್ರಿ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸರ್ವಾ+ರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮ್ನೋವೃತ್ತಿಮಾತ್ರೇಪುಂವದ್‌ಭಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬಂದು ಸರ್ವರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸರ್ವರಾತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬರುವ ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗಂ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕನೇ ಲಿಂಗವು ವಿಧಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಸ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸರ್ವರಾತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸಂಖ್ಯಾತ ರಾತ್ರಃ (ಎಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾತ್ರಿ):- ಸಂಖ್ಯಾತಾ ಚ ಅಸೌ ರಾತ್ರಿಃ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಂಖ್ಯಾತಾ+ಸು+ರಾತ್ರಿ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವಕಾಲೇಕ ಸರ್ವ ಜರತ್‌ಪುರಾಣ ನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸಂಖ್ಯಾತಾ+ರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪುಂವತ್ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಜಾತಿಯ ದೇಶೀಯೇಷು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬಂದು(ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ) ಸಂಖ್ಯಾತರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸಂಖ್ಯಾತರಾತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬರುವ ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗಂ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವು ವಿಧಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಸ ನಪುಂಸಕಮ್

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಂಖ್ಯಾತ ರಾತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವ ರಾತ್ರಂ ಕ್ಲೀಬಮ್:- ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ನಂತರಪದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ರಾತ್ರಾನ್ತವಾದ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವು (ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗದೇ) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿರಾತ್ರಮ್ (ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಮೂಹ) ದ್ವಯೋರಾತ್ರಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ+ಓಸ್+ರಾತ್ರಿ ಓಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ದ್ವಿ ಓಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿ ಓಸ್ ಎಂಬ ಸುಂಬತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಿರಾತ್ರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ತತ್ಪುರುಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಙ್ಗುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿರಾತ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದ್ವಿರಾತ್ರಮ್ ಎಂದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಿರಾತ್ರಾಮ್ (ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಮೂಹ): ತೀಸ್ರಣಾಮ್ ರಾತ್ರೀಣಾಮ್ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತ್ರಿರಾತ್ರಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-960: ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ (5-4-91)

ವೃತ್ತಿ:- ಏತದನ್ತಾತ್ತತ್ಪುರುಷಾತ್ ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್। ಪರಮರಾಜಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭ್ಯಃ, ಟಚ್।

ಅ.ವ್ಯ:-ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಙ್ಗುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ತತ್ಪುರಷಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ರಾಜನ್, ಅಹನ್ ಮತ್ತು ಸಖಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸಾನ್ತವಾದ ಟಚ್ (ಅ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪರಮರಾಜಃ (ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಜನು): ಪರಮಶ್ಚ ಅಸೌ ರಾಜಾ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಪರಮ+ಸುರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪರಮ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾಗಿ ಪರಮ ರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪರಮ ರಾಜನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಅನ್'ಗೆ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪರಮರಾಜ್+ಅ=ಪರಮರಾಜ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪರಮರಾಜಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಕಾರಾಂತ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-961: ಆನ್ಮಹತಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ-ಜಾತೀಯಯೋಃ(6-3-46)

ವೃತ್ತಿ:- ಮಹತ ಆಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಉತ್ತರಪದೇ ಜಾತೀಯೇ ಚ ಪರೇ। ಮಹಾರಾಜಃ।

ವಾ॥ ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಜಾತೀಯರ್। ಮಹಾಪ್ರಕಾರಃ ಮಹಾಜಾತೀಯಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಆತ್, ಮಹತಃ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಜಾತೀಯಯೋಃ।

ಅ.ವೃ:- ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಮಹತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಂತ್ಯ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಜಾತೀಯರ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸದೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಾತೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಹಾರಾಜಃ (ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಜನು): ಮಹಾನ್ ಚ ಅಸೌ ರಾಜಾ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯಮಹತ್+ಸು ರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಶೇಷಣಮ್ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್ ರಾಜನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮಹತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಹಾರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಟಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಹಾರಾಜಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಹಾಜಾತೀಯಃ (ಮಹತ್ವದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ):- ಇದು ಸಮಾಸದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜಾತಿಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆತ್ವವವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಜಾತಿಯರ್ ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾರ್ತಿಕವಾಗಿದೆ. ಜಾತಿಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಹತ್+ಜಾತಿಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ಮಹಾಜಾತಿಯ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಮಹಾಜಾತಿಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಕಾರಾಂತ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-962. ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಶೀತ್ಯೋಃ (6-3-47)

ವೃತ್ತಿ:- ಆತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚ ದ್ವಾದಶ। ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ, ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್, ಅಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಶೀತ್ಯೋಃ।

ಅ.ವೃ:- ಅನ್ ಮಹತಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಜಾತೀಯಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.- ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ, ಆದರೆ ಬಹುವ್ರಿಹಿ ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಜರುಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ದ್ವಾದಶ (ಹನ್ನೆರಡು):- ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ ದಶನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಅಚ್ (ಅ) ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ದ್ವಿ ಗೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ದ್ವಿ+ದಶನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದ್ವಾದಶನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಷ್ಣಂತಾ ಷಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಾದಶನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಷಢ್‌ಭ್ಯೋಲುಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ದ್ವಾಶನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ದ್ವಾದಶ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಃ (ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು): ಅಷ್ಟ ಚ ವಿಶಂತಿಃ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ ವಿಂಶತಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಅಚ್ (ಅ) ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಅಷ್ಟನ್+ವಿಂಶತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕವಚನಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-963. ತ್ರೇಸ್ತ್ರಯಃ (6-3-48)

ವೃತ್ತಿ:-ತ್ರಯೋದಶ, ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ತ್ರೇಃ, ತ್ರಯಃ॥

ಅ.ವೃ:- ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ, ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್ ಅಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಶೀತ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್ ಮತ್ತು ಅಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಶೀತ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೂ ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು ಮತ್ತು ಅಶೀತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ತ್ರಯೋದಶ (ಹದಿಮೂರು):- ತ್ರಯಶ್ಚ ದಶ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ತ್ರಿ ಜಸ್+ದಶನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಅಚ್ (ಅ) ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿ ಶಬ್ದದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರಯಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ವಗಳು ಬಂದು ಗುಣ ಸಂಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ತ್ರಯೋದಶನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಷಢ್ಭ್ಯೋಲುಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ತ್ರಯೋದಶ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ (ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು) ತ್ರಯಶ್ಚ ವಿಶಂತಿಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ತ್ರಿ+ಜಸ್+ವಿಶಂತಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಂಶತ್ಯಾದ್ಯಾ ಸದೇಕತ್ವೇ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ವಿಂಶತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇರಬೆಕೆಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್(ಮೂವತ್ತ ಮೂರು): ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರಿಂಶತ್‌ಚ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ತ್ರಿ+ಜಸ್ ತ್ರಿಂಶತ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರಯಸ್+ತ್ರಿವಮ್‌ಶತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗವಾದಾಗ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರಯಸ್ ತ್ರಿಶತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಂಶತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಸದೇಕತ್ವೇ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ವಿಂಶತಿ ಮೊದಲಾದವು ಗಳಿಗೆ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪರವಲ್ಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-964. ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗಂ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ(2-4-26)

ವೃತ್ತಿ:-ಏತಯೋಃ ಪರಪದಸ್ಯ ಇವ ಲಿಙ್ಗಂ ಸ್ಯಾತ್। ಕುಕ್ಕುಟಮಯೂರ್ಯಾವಿಮೇ। ಮಯಾರೀಕುಕ್ಕುಟಾವಿಮೌ । ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ ।

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಿಗು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನಾಲಮ್ಪೂರ್ವಗತಿ ಸಮಾಸೇಷು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ಪಞ್ಚಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತ । ಪಞ್ಚಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶಃ।

ಅರ್ಥ:-ದ್ವನ್ದ್ವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರಪದದ ಲಿಂಗವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಕುಕ್ಕುಟಮಯೂರ್ಯಾವಿಮೇ (ಹುಂಜ ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣು ನವಿಲು):- ಕುಕ್ಕುಟಶ್ಚ ಮಯೂರೀಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಕ್ಕುಟ ಸು+ಮಯೂರೀ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗವೆಂದರೆ ಪರಶಬ್ದವಾದ ಮಯೂರೀ ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೇ ಬಂದು ಕುಕ್ಕುಟಮಯೂರ್ಯೌ(ಇಮೇ) ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಯಾರೀಕುಕ್ಕುಟಾವಿಮೌ (ಹೆಣ್ಣು ನವಿಲು ಮತ್ತು ಹುಂಜ) ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಬದಲಾಯಿಸಿದರೆ ಮಯೂರೀ ಚ ಕುಕ್ಕುಟಶ್ಚ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಕ್ಕುಟ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ದ್ವಿವಚನವೇ ಬಂದು ಮಯೂರೀಕುಕ್ಕುಟೌ (ಇಮೌ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ (ಪಿಪ್ಪಲೀಯ ಅರ್ಧಭಾಗ):- ಅರ್ಧಂ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಪದವಾದ ಪಿಪ್ಪಲೀ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ ಎಂದು ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಿಗು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನಾಲಮ್ಪೂರ್ವಗತಿ ಸಮಾಸೇಷು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ

ಪಞ್ಚಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಞ್ಚಕ ಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶಃ :- ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತ, ಆಪನ್ನ ಮತ್ತು ಅಲಮ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಗತಿ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರ ಶಬ್ದದ ಲಿಂಗ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಞ್ಚಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶಃ (ಐದು ಕಪಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಪುರುಡಾಶ (ಹೋಮದ್ರವ್ಯ)):- ಪಞ್ಚಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ, ಪಞ್ಚನ್+ಸುಪ್ ಕಪಾಲ+ಸುಪ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಈ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಮ್ ಭಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚನ್+ಕಪಾಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್‌ಕಾರವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚ ಕಪಾಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದ್ವಿಗೋರ್ಲುಗನಪತ್ಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಞ್ಚಕಪಾಲ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಕಪಾಲ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದರೂ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-965. ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೇ ಚ ದ್ವಿತೀಯಯಾ (2-2-4)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಮಸ್ಯೇತೇ। ಅಕಾರಶ್ಚಾನಯೋರನ್ತಾದೇಶಃ। ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಜೀವಿಕಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಃ । ಆಪನ್ನಜೀವಿಕಃ । ಅಲಂ ಕುಮಾರ್ಯ್ಯೈ ಅಲಂಕುಮಾರಿಃ ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ಸಮಾಸಃ ನಿಷ್ಕೌಶಾಂಬಿಃ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಪ್ರಾಪ್ತ ಮತ್ತು ಆಪನ್ನ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಅಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಃ (ಜೀವನದ ಸಾಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು):-ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಜೀವಿಕಾಂ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಾಪ್ತ+ಸುಜೀವಿಕಾ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದವು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೇ ಎಂದಿದೆ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಾಪ್ತ+ಸು ಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ನಿಯತವಿಭಕ್ತಿಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚಾಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀವಿಕಾ+ಅಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪರವಲ್ಲಿಙ್ಗಂ ದ್ವನ್ದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಾ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದ್ವಿಗು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನಾಲಮ್ಪೂರ್ವಗತಿಸಮಾಸೇಷು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಪದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವೇ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಆಪನ್ನ ಜೀವಿಕಃ (ಜಿವನದ ಸಾಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು):- ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಈ ಮೇಲಿನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಅಲಂ ಕುಮಾರಿಃ (ಕುಮಾರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವನು): ಅಲಂ ಕುಮಾರ್ಯ್ಯೈ

ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಲಂ ಕುಮಾರಿ+ಜೇ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಕುಮಾರಿ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರವಲ್ಲಿಂಗತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಮಾರಿ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವು ಯಾವುದು ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಅಲಂ ಪೂರ್ವಕ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಲ್ಲಿಂಗತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂಬ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಲಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಬಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ನಿಷ್ಕಾಶಾಂಬಿಃ (ಕೌಶಾಂಬಿಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದವನು):- ನಿಗರ್ತಾ ಕೌಶಾಂಬ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದರ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರವಲ್ಲಿಂಗ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ಗತಿ ಸಮಾಸವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟಿದ್ದರೂ ಇದು ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಉಭಯಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 966. ಅರ್ಧರ್ಚಾದಯಃ ಪುಂಸಿ ಚ (2-4-31)

ವೃತ್ತಿ:-ಅರ್ಧರ್ಚಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಕ್ಲೀಬೇ ಚ ಸ್ಯುಃ । ಅರ್ಧರ್ಚಃ। ಅರ್ಧರ್ಚಮ್ । ಏವಂ ಧ್ವಜ-ತೀರ್ಥ-ಶರೀರ ಮಣ್ಡ ಪಯೂಪದೇಹಾಙ್ಕುಶ ಪಾತ್ರಸೂತ್ರಾದಯಃ।

ವಾ॥ ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಂ। ಮೃದು ಪಚತಿ। ಪ್ರಾತಃ ಕಮನೀಯಮ್ ॥

ಇತಿ ತತ್ಪುರುಷ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅ.ವ್ಯ:- ಅರ್ಧಂ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅರ್ಧರ್ಚ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಅರ್ಧರ್ಚಃ (ಋಕ್‌ನ ಅರ್ಧಭಾಗ) :-ಋಚಃ ಅರ್ಧಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಂ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪರವಲ್ಲಿಂಗಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕ ಲ್ಲಿಂಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಧರ್ಚಃ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಅರ್ಧರ್ಚಮ್ ಎಂದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ:– ಈ ಅರ್ಧಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜ, ತೀರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಅಸಮಸ್ತ ಪದಗಳು ಕೂಡಾ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ನಪುಂಸಕ ಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವು.

ವಾರ್ತಿಕ:– ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್।

ಮೃದು ಪಚತಿ। ಪ್ರಾತಃ

ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಲಿಂಗದ ವಿಧಾನ ಅಥವಾ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:– ಮೃದು ಪಚತಿ (ಮೆತ್ತಗೆ ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ):– ಮೃದು ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾ ವಿಶೇಷಣ ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ಲೃತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರವು ಅರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲೃತ್ಯ ಅಂಶದ ಜೊತೆಗೆ ಮೃದು ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಮೃದುವಾದ ಪಾಕವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಮೃದು ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಲಿಂಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:– ಪ್ರಾತಃ ಕಮನೀಯಮ್ (ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲವು ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ):– ಇಲ್ಲಿ ಕಮನೀಯಮ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ ಆದರೆ ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಲಿಂಗ ನಿರ್ಣಯವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಮನೀಯಮ್ ಎಂಬುದು ನಪುಂಸಕ ಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ (40) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ಮುಗಿಯಿತು.)

ಪ್ರಕರಣ-41: ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 967 ರಿಂದ 986 ವರೆಗೆ)

(ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-967. ಶೇಷೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ (2-2-23)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಧಿಕಾರೋಽಯಂ ಪ್ರಾಗ್ದ್ವಂದ್ವಾತ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಶೇಷಃ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ।

ಅ.ವೃ:-ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್ಸಮಾಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವದವರೆಗೆ) ಇರುವ ಸಮಾಸವು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶ್ಯೇಷಃ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಉಳಿದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ಸಮಾಸಗಳೆಂದರೆ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವವು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಂತಗತವಾಗಿಲ್ಲ.

(ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-968. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ (2-2-24)

ವೃತ್ತಿ:- ಅನೇಕಂ ಪ್ರಥಮಾನ್ತಮನ್ಯಸ್ಯ ಪದಸ್ಯಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಂ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ ಸ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಅನೇಕಮ್, ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ।

ಅ.ವೃ:-ಸಮಾಸಃ, ವಿಭಾಷಾ ಮತ್ತು ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಅನ್ಯ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ (ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ) ಅನೇಕ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವುವು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೂಚನೆ:- ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-969. ಸಪ್ತಮೀವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ (2-2-35)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಂ ವಿಶೇಷಣೇ ಚ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್। ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾದ್ವ್ಯಧಿಕರಣಪದೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ॥

ಅ.ವ್ಯ:- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಣ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು.

(ಅಲುಕ್ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-970. ಹಲದನ್ತಾತ್ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (6-3-9)

ವೃತ್ತಿ:-ಹಲದನ್ತಾತ್ ಚ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಅಲುಕ್। ಕಣ್ಠೇಕಾಲಃ। ಪ್ರಾಪ್ತಮುದಕಂ ಯಂ ಸ ಪ್ರಾಪ್ತೋದಕೋ ಗ್ರಾಮಃ। ಊಢರಥಃ(ಅನಡ್ವಾನ್)। ಉಪಹೃತ ಪಶೂ (ರುದ್ರಃ) ಉದ್ಧೃತೋದನಾ ಸ್ಥಾಲೀ। ಪೀತಾಮ್ಬರೋ ಹರಿಃ । ವೀರಪುರುಷೋ ಗ್ರಾಮಃ ।

1. ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಿಭ್ಯೋ ಧಾತುಜಸ್ಯ ವಾಚ್ಯೋ ವಾ ಚೋತ್ತರ ಪದಲೋಪಃ ಪ್ರಪತಿತಪರ್ಣಾಃ, ಪ್ರಪರ್ಣಾಃ।

2. ವಾರ್ತಿಕ:- ನಞೋಽಸ್ತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ ವಾಚ್ಯೋ, ವಾ ಚೋತ್ತರಪದಲೋಪಃ। ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪುತ್ರಃ ಅಪುತ್ರಃ॥

ಅ.ವ್ಯ:- 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾದಾಗ ಉತ್ತರಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲನ್ತಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಕಣ್ಠೇಕಾಲಃ(ಕಣ್ಠದಲ್ಲಿ ಕಾಳಕೂಟ ವಿಷವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು):- ಕಣ್ಠೇ ಕಾಲಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಣ್ಠ+ಜಿ+ಕಾಲ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಪ್ತಮೀವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸೋಣದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯಧಿಕರಣ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದಾಗ ಇದು ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ಠೇಕಾಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಪ್ತೋದಕೋ (ಗ್ರಾಮಃ) (ಯಾವ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ನೀರು ಬಂದಿರುವುದೋ

ಆ ಗ್ರಾಮ):– ಇದು ದ್ವಿತಿಯಾಂತ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಉದಕಮ್ ಯಂ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಾಪ್ತ+ಸು+ಉದಕ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಂತಗಳಾದ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತೋದಕೋ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಊಢರಥಃ (ಯಾವುದರ ಜೊತೆಗೆ (ಎತ್ತಿನ)ಜೊಡಿಸ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ರಥ):–ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಎತ್ತಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಊಢಃ ರಥಃ ಏನ (ಅನಡ್ವಾಃ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಊಢ+ಸು+ರಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಊಢ+ರಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರೆ ವೃಷಭ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕೃತನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಊಢ ರಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಉಪಹೃತಪಶುಃ (ಯಾರಿಗಾಗಿ ಪಶೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತರಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅವನು (ಶಿವನು)):– ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಹೃತಃ ಪಶುಃ ಯಸ್ಮೈ (ರುದ್ರಾಯ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಹೃತ ಸು+ಪಶು ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉಪಹೃತ+ಪಶು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರೆ ರುದ್ರ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕೃತನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಉಪಹೃತಪಶುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಉದ್ಧೃತೋದನಾ ಸ್ಥಾಲೀ (ಯಾವುದರಿಂದ ಅನ್ನವು ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದಯೋ ಆ ಪಾತ್ರೆ):– ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಸ್ಥಾಲೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉದ್‌ಧೃತಃ ಓದನಃ ಯಸ್ಯಾಃ (ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಃ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಧೃತ ಸು+ಓಧನ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉದ್‌ಧೃತ+ಓದನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಉದ್ಧೃತೋ ದನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ಸ್ಥಾಲೀಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲ್ಲಿಂಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದ್ಧೃತೋ ಧನಾ ಎಂದಾಗಿ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ

ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉದ್ಧೃತೋದನಾ ಸ್ಥಾಲೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೀತಾಮ್ಬರೋ ಹರಿಃ (ಹಳದಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಯಾರು ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವನು ಅವನು (ವಿಷ್ಣು)):- ವಿಷ್ಣು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೀತಂ ಅಂಬರಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೀತ+ಸು+ಅಂಬರ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪತಿದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೀತ+ಅಂಬರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಕಸ್ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತಾಂಬರ ಎಂದಾಗಿ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ವಿಷ್ಣುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದು ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೀತಾಮ್ಬರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವೀರಪುರುಷೋ ಗ್ರಾಮಃ (ವೀರ ಪುರುಷರು ಯಾವ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇರುವರೋ ಆ ಗ್ರಾಮ):- ವೀರಾಃ ಪುರುಷಾಃ ಸಂತಿ ಯಸ್ಮೇನ್ (ಗ್ರಾಮೇ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ವೀರ ಜಸ್+ಪುರುಷ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವೀರಪುರುಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ಗ್ರಾಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವೀರಪುರುಷಃ (ಗ್ರಾಮಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1. ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಿಭ್ಯೋ ಧಾತುಜಸ್ಯ ವಾಚ್ಯೋ ವಾಚೋತ್ತರ ಪದಲೋಪಃ ಪ್ರಪತಿತಪರ್ಣಃ, ಪ್ರಪರ್ಣಃ:- ಪ್ರ ಮೊದಲಾದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಧಾತುಜ(ಕೃದಂತ ಶಬ್ದ) ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಪದದ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- (ಪ್ರಪತಿತಃ ತಪರ್ಣಃ ಯಸ್ಮಾತ್‌ಸಃ) ಪ್ರಪತಿ ತಪರ್ಣಃ, ಪ್ರಪರ್ಣಃ :- ಪ್ರಪತಿತ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃಷ್ಣಮ್ ಪತಿತಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ ಈ ಪ್ರಪತಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರ್ಣ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪತಿತ ಶಬ್ದವು ಪತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಪತಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪತಿತ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪರ್ಣ ಎಂಬ ರೂಪವುಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪತಿತಪರ್ಣ ಎಂದೂ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ವಾರ್ತಿಕ:- ನಞೋಸ್ತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ ವಾಚ್ಯೋ ವಾ ಚೋತ್ತರಪದಲೋಪಃ । ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಪುತ್ರಃ ಅಪುತ್ರಃ:-ನಞ್‌ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ತಿ (ಇದೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಸುಬಂತಗಳಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ

ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಸ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಸಹ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ:– ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪುತ್ರಃ – ಅಪುತ್ರಃ :– ನವಿದ್ಯಮಾನಃ ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಇದು ನಞ್ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.ಇಲ್ಲಿ ನಞ್‌ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯಮಾನರ್ಥಕವಾದ ವಿದ್ಯಮಾನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುತ್ರ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಪದ ಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪುತ್ರಃ ಎಂದು ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪುತ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪುಂವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–971. ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಪುಂವದ್ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕಾದನೂಙ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಪೂರಣೀ ಪ್ರಿಯಾದಿಷು (6–3–34)

ವೃತ್ತಿ:–ಉಕ್ತಪುಂಸ್ಕಾದನೂಙ್ ಊಙೋಭಾವೋಸ್ಯಾಮಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ। ನಿಪಾತನಾತ್ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ ಅಲುಕ್ ಷಷ್ಠ್ಯಾಶ್ಚ ಲುಕ್ ತುಲ್ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತೇ ಯದುಕ್ತ ಪುಂಸ್ಕಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪರ ಊಙೋಽಭಾವೋ ಯತ್ರ ತಥಾ ಭೂತಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪುಂವಾಚಕಸ್ಯೇವ ರೂಪಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙೇ ಉತ್ತರಪದೇ, ನತು ಪೂರಣ್ಯಾಂ ಪ್ರಿಯಾದೌ ಚ ಪರತಃ। ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರಿ ಹ್ರಸ್ವಃ । ಚಿತ್ರಗುಃ। ರೂಪವದ್ಭಾರ್ಯಃ । ಅನೂಙ್ ಕಿಮ್? ವಾಮೋರುಭಾರ್ಯಃ ಪೂರಣ್ಯಾಂತು।

ಪ.ಚ್ಛೇ:–ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ, ಪುಂವತ್, ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಾತ್, ಅನೂಙ್, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಮ್,ಅಪೂರಣೀ, ಪ್ರಿಯಾದಿಷು।

ಅ.ವ್ಯ:–ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗಗೊಳೊಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:–ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ (ಅಂದರೆ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕವಾಗಿದ್ದು ಊಙ್ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸದ) ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಪುಂವಾಚಕದಂತೆ ರೂಪವು ಆಗುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದವಾಗಲೀ ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಾಗಲೀ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ರೀತಿಯ ಕಾರ್ಯವು ಜರುಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:– ಚಿತ್ರಗುಃ (ಚಿತ್ರ ವರ್ಣಗಳ ಗೊವುಗಳನ್ನುಉಳ್ಳವನು):– ಚಿತ್ರಾಃ ಗಾವಃ ಯಸ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಿತ್ರ ಜಸ್+ಗೋ ಜಸ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಾ ಗೋ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಾ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ

ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಪೂರ್ಣ್ಯಂತ ಪದವಾಗಲಿ ಪ್ರಿಯಾದಿ ಪದಗಳಾಗಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬಂದು ಚಿತ್ರ ಎಂಬ ಅಕಾರಾನ್ತ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಚಿತ್ರ ಗೋ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚಾಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು (ಹ್ರಸ್ವವು) ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಚಿತ್ರಗುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರೂಪವದ್ಭಾರ್ಯಃ (ರೂಪವತಿಯಾದ ಭಾರ್ಯೆಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು) ರೂಪವತೀ ಭಾರ್ಯಾ (ಅಸ್ತಿ) ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರೂಪವತೀ+ಸು ಭಾರ್ಯಾ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ ರೂಪವತೀ ಮತ್ತು ಭಾರ್ಯಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನಲಿಂಗ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ಪೂರಣೀ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ರೂಪವತೀ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾರ್ಯಾ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ರೂಪವತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ್‌ಭಾವವು ಬಂದು ರೂಪವತ್ ಎಂದಾಗಿ ರೂಪವತ್+ಭಾರ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾರ್ಯಾದಲ್ಲಿರುವ ಭ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಝಲಾಂಜಶೋಽಂತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ತ್ವವು ಬಂದು ರೂಪವದ್+ಭಾರ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿ ರೂಪವದ್ಭಾರ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾರ್ಯಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್ (ಆಕಾರವು) ಇರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ರೂಪವದ್ಭಾರ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರೂಪವದ್ಭಾರ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನೂಙ್ ಕಿಮ್? ವಾಮೋರುಭಾರ್ಯಃ:- ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಮೋರುಭಾರ್ಯಃ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಾಮೋರು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ವಾಮೋರುಃ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ **ಸಂಹಿತ ಶಫ್ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ವಾಮಾದೇಶ್ಚ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊಙ್ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು ವಾಮೇ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ವಾಮೋರುಃ (ಸುಂದರವಾದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು) ವಾಮೋರುಭಾರ್ಯಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಾಮೋರು ಭಾರ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-972. ಅಪ್ ಪೂರಣೀ ಪ್ರಮಾಣ್ಯೋಃ (5-4-116)

ವೃತ್ತಿ:- ಪೂರಣಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಯತ್ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗಂ ತದನ್ತಾತ್ ಪ್ರಮಾಣ್ಯನ್ತಾತ್ ಚ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪಞ್ಚಮೀ ಯಾಸಾಮ್ ರಾತ್ರೀಣಾಮ್ ತಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಿ

ಪಞ್ಚಮಾ ರಾತ್ರಯಃ । ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣಃ। ಅಪ್ರಿಯಾದಿಷು ಕಿಮ್? ಕಲ್ಯಾಣಿಪ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:–ಅಪ್, ಪೂರಣೀ, ಪ್ರಮಾಣ್ಯೋಃ।

ಅ.ವೃ:–ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:– ಪೂರಾಣರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದ, ತದ್ದತ ಬಹುವ್ರಿಹಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮಾಣಿ ಶಬ್ದಾನ್ತ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ನಂತರ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:– ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪಞ್ಚಮೀ ಯಾಸಾಮ್ ರಾತ್ರೀಣಾಮ್ ತಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪಞ್ಚಮಾ ರಾತ್ರಯಃ:– (ಕಲ್ಯಾಣಿಯಾದ ಐದನೇಯ ರಾತ್ರಿಉಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗಳು) ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂದರೆ ಪಞ್ಚಾನಾಮ್ ಪೂರಣೀ ಎಂದರ್ಥ ಪಂಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಪೂರಣೇಡಟ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನ್ತಾದಅಸಂಖ್ಯಾದೇರ್ಮಟ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಟಿಟ್ಡಾಜ... ಕ್ವರಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಇ) ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ಣಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಪಞ್ಚಮೀ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಬಹಿವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪಞ್ಚಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಜಾದ್ಯಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪಞ್ಚಮಾ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪುಂವವದ್ ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:– ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣಃ :– ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ತ್ರೀ ಸು+ಪ್ರಮಾಣೀ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೀ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರವೂ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾತ್ತ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಭ ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣ್+ಅ=ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರಿಯಾದಿಷು ಕಿಮ್? ಕಲ್ಯಾಣಿಪ್ರಿಯಃ :– ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ

ಮಾತ್ರ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪ್ರಿಯಃ (ಕಲ್ಯಾಣಿಯಾದ ಪ್ರಿಯತಮೆಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಿಯಾ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-973. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ಷಚ್ (5-4-113)

ವೃತ್ತಿ:-ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಿಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಯನ್ತಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಷಚ್ ಸ್ಯಾತ್। ದೀರ್ಘಸಕ್ಥಃ। ಜಲಜಾಕ್ಷೀ। ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ಕಿಮ್? ದೀರ್ಘಸಕ್ಥಿ ಶಕಟಮ್। ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ವೇಣುಯಷ್ಟಿಃ। ಅಕ್ಷ್ಣೋದರ್ಶನಾದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋಚ್ ॥

ಅ.ವ್ಯ:- ಪ್ರತ್ಯಯಃ , ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕವಾದ ಸಕ್ಥಿ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಷಚ್ (ಅ) ಎಂಬ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ದೀರ್ಘಸಕ್ಥಃ (ದೀರ್ಘವಾದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವನು):- ದೀರ್ಘೇ ಸಕ್ಥನೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದೀರ್ಘ ಔ+ಸಕ್ಥಿ+ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದೀರ್ಘ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಙ್ಗ ವಾಚಿಯಾದ ಸಕ್ಥಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಮಾಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘಸಕ್ಥಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಕ್ಥಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ದೀರ್ಘ ಸಕ್ಥ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದೀರ್ಘಸಕ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಜಲಜಾಕ್ಷೀ (ಎರಡು ಪದ್ಮಗಳಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವಳು):- ಜಲಜೇ ಇವ ಅಕ್ಷಿಣೀ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಜಲಜಾ ಔ+ಅಕ್ಷೀ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಜಲಜಾಕ್ಷಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜಲಜಾಕ್ಷ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಷಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ (ಈ) ಬಂದು ಜಲಜಾಕ್ಷೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಲಜಾಕ್ಷೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ಕಿಮ್? ದೀರ್ಘ ಸಕ್ಥಿ ಶಕಟಮ್। ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ವೇಣುಯಷ್ಟಿಃ। ಅಕ್ಷ್ಣೋದರ್ಶನಾದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋಚ್

ಉದಾ:- ದೀರ್ಘ ಸಕ್ಥಿ ಶಕಟಮ್ :- ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕಗಳಾದ ಸಕ್ಥಿ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷಿ

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಷಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೇ ಸಕ್ಥೀನಿ ಯಸ್ಯ ತತ್ ದೀರ್ಘಸಕ್ಥಿ ಶಕಟಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕ್ಥಿ ಶಬ್ದವು ಶರೀರಾವಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಷಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕ್ಥಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಾಡಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕವಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ವೇಣುಯಷ್ಟಿಃ :- ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲಾನಿ ಅಕ್ಷೀಣಿ ಯಸ್ಯಾ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕವಲ್ಲ (ದೊಡ್ಡ ರಂಧ್ರ ಎಂದರ್ಥ) ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಣೋದರ್ಶನಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಕಾರವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥೂಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಷಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅದು ಶಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬಂದು ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷೀ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಆದರೆ ಷಚ್ (ಅ) ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-974. ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಷ ಮೂರ್ಧ್ನಃ (5-4-115)

ವೃತ್ತಿ:-ಆಭ್ಯಾಂ ಮೂರ್ಧ್ನಃ ಷಃ ಸ್ಯಾದ್ಬಹುವ್ರೀಹೌ। ದ್ವಿಮೂರ್ಧಃ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ, ಷಃ, ಮೂರ್ಧ್ನಃ॥

ಅ.ವೃ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧನ್ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಷ ನಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ದ್ವಿಮೂರ್ಧಃ (ಎರಡು ತಲೆಉಳ್ಳವನು):- ದ್ವೌ ಮೂರ್ಧಾನೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ+ಮೂರ್ಧನ್ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಯು ನಡೆದು ದ್ವಿ ಮೂಧನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೀ (ಅನ್) ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದ್ವಿಮೂಧ+ಅ =ದ್ವಿಮೂರ್ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದ್ವಿಮೂಧನ್+ಅ=ದ್ವಿಮೂಧ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿಮೂರ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಷಿದ್‌ಗೋರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ (ಇ)ಬಂದು ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿಮೂರ್ಧಿ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ (ಮೂರು ತಲೆಉಳ್ಳವನು):- ತ್ರಿ ಮೂರ್ಧಾನೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ರಿ ಜಸ್+ಮೂರ್ಧನ್ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ತ್ರಿ ಮೂಧನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೀ (ಅನ್) ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತ್ರಿಮೂಧ್+ಅ =ತ್ರಿಮೂರ್ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತ್ರಿಮೂರ್ಧನ್+ಅ=ತ್ರಿ ಮೂರ್ಧ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಷಿದ್‌ಗೋರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ (ಈ)ಬಂದು ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-975. ಅನ್ತರ್ಬಹಿರ್ಭ್ಯಾಂ ಚ ಲೋಮ್ನಃ (5-4-117)

ವೃತ್ತಿ:-ಆಭ್ಯಾಂ ಲೋಮ್ನೋಽಪ್ಸ್ಯಾದ್ಬಹುವ್ರೀಹೌ। ಅನ್ತರ್ಲೋಮಃ । ಬಹಿರ್ಲೋಮಃ॥

ಅ.ವೃ:-ಅಪ್ ಪೂರಣೀ ಪ್ರಮಾಣ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅನ್ತರ್ ಮತ್ತು ಬಹಿಸ್ ಎಂಬ ಈ ಅವ್ಯಯ ಪದಗಳ ಮುಂದೆ ಲೋಮನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅನ್ತರ್ಲೋಮ (ಒಳಗೆ ಲೊಮವುಳ್ಳ ಪುರುಷನು):- ಅನ್ತಃ ಲೋಮಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನ್ತರ್ ಲೊಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಅನ್ತರ್ ಲೊಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನ್ತರ್ ಲೊಮನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಗೆ (ಅನ್)ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅನ್ತರ್+ಲೊಮ+ಅ= ಅನ್ತರ್ ಲೊಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅನ್ತಲೋಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಬಹಿರ್ಲೋಮಃ (ಹೊರಗೆ ಲೊಮವುಳ್ಳ ಪುರುಷನು):- ಬಹಿಃ ಲೋಮಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬಹಿಸ್ ಲೊಮನ್ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವವು ಬಂದಿದೆ. ಬಹಿರ್

ಲೋಮನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಬಹಿರ್ ಲೊಮನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಗೆ (ಅನ್)ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಬಹಿರ್+ಲೊಮ+ಅ= ಬಹಿರ್ ಲೊಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹಿರ್ಲೋಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-976. ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪೋಽಹಸ್ತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ। (5-4-138)

ವೃತ್ತಿ:-ಹಸ್ತ್ಯಾದಿ ವರ್ಜಿತಾತ್ ಉಪಮಾನಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಪಾದಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೌ। ವ್ಯಾಘ್ರಸ್ಯ ಇವ ಪಾದೌ ಅಸ್ಯ ವ್ಯಾಘ್ರಪಾತ್। ಅಹಸ್ತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಕಿಮ್? ಹಸ್ತಿಪಾದಃ। ಕುಸೂಲಪಾದಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಪಾದಸ್ಯ, ಲೋಪಃ, ಅಹಸ್ತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ।

ಅ.ವೃ:- ಉಪಮಾನಾಚ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಮಾನಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ ಉಪಮಾನವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಎಂದರೆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪಾದ್ ಇದ್ದು ಪಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ವ್ಯಾಘ್ರಪಾತ್ (ಹುಲಿ ಕಾಲಿನಂತೆ ಪಾದವುಳ್ಳವನು) :- ವ್ಯಾಘ್ರಸ್ಯ ಪಾದೌ ಇವ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ ಔ+ಪಾದ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯೋತ್ತರ ಪದಲೋಪಸ್ಯ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಪದದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು, ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾತ್ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಹಸ್ತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಕಿಮ್? ಹಸ್ತಿಪಾದಃ। ಕುಸೂಲಪಾದಃ :- ಉಪಮಾನವು ಹಸ್ತೀ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಸ್ತಿಪಾದಃ,

ಕುಸೂಲಪಾದಃ ಎಂದೇ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-977. ಸಂಖ್ಯಾಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ (5-4-140)

ವೃತ್ತಿ:- ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ದ್ವಿಪಾತ್ । ಸುಪಾತ್॥

ಅ.ವೃ:-ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪೋಹಸ್ತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಪದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನ್ತವಾದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದಶಬ್ದವಾದ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿಪಾತ್ (ಎರಡು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವನು):- ದ್ವೌ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ+ಪಾದ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿ ಪಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ದ್ವಿ ಪಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚತ್ವವು ಬಂದು ದ್ವಿಪಾತ್ ಮತ್ತು ದ್ವಿಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಸುಪಾತ್ (ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲುಗಳ್ಳವನು):- ಸು ಶೋಭನೌ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು+ಪಾದ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಸು ಪಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸು ಪಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚತ್ವವು ಬಂದು ಸುಪಾತ್ ಮತ್ತು ಸುಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-978. ಉದ್ವಿಭ್ಯಾಂ ಕಾಕುದಸ್ಯ (5-4-148)

ವೃತ್ತಿ:- ಉದ್ವಿಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾತ್ ।ಉತ್ಕಾಕುತ್। ವಿಕಾಕುತ್।

ಅ.ವೃ:- ಕಕುದಸ್ಯಾವಸ್ಥಾಯಾಂ ಲೋಪ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ

ಪದವು ಮತ್ತು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉದ್ ಮತ್ತು ವಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ನಂತರ ಕಾಕುದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಉತ್ಕಾಕುತ್ (ಉಬ್ಬಿದ ನೆತ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು):- ಉದ್ಗತಮ್ ಕಾಕುದಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉತ್+ಕಾಕುದ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಉತ್‌ಕಾಕುದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಕಾಕುದ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಉತ್ ಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ಉತ್ ಕಾಕುತ್ ಮತ್ತು ಉತ್ ಕಾಕುದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ವಿಕಾಕುತ್ (ವಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ ನೆತ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು):- ವಿಕೃತಮ್ ಕಾಕುದಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿ+ಕಾಕುದ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ವಿಕಾಕುದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಕಾಕುದ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಿಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ವಿಕಾಕುತ್ ಮತ್ತು ವಿಕಾಕುದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-979. ಪೂರ್ಣಾದ್ವಿಭಾಷಾ (5-4-149)

ವೃತ್ತಿ:- ಪೂರ್ಣಕಾಕುತ್ । ಪೂರ್ಣಕಾಕುದಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಪೂರ್ಣಾತ್, ವಿಭಾಷಾ।

ಅ.ವೃ:-ಉದ್ವಿಭ್ಯಾಂ ಕಾಕುದಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಕುದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಕಕುದಸ್ಯಾವಸ್ಥಾಯಾಂ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇರುವ ಕಾಕುದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ಣಕಾಕುತ್, ಪೂರ್ಣಕಾಕುದ್ (ಪೂರ್ಣವಾದ ನೆತ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು):-

ಪೂರ್ಣಮ್ ಕಾಕುದಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ಣ ಸು+ಕಾಕುದ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ-ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಕಾಕುದ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುತ್ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕಾಕುದ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ನಿಪಾತವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೯೮೦. ಸುಹೃದ್‌ದುರ್‌ಹೃದೌ ಮಿತ್ರಾಮಿತ್ರಯೋಃ (೫-೪-೧೫೦)

ವೃತ್ತಿ:-ಸುದುರ್‌ಭ್ಯಾಂ ಹೃದಯಸ್ಯ ಹೃದ್ಭಾವೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ಸುಹೃನ್ಮಿತ್ರಮ್ । ದುರ್‌ಹೃದಮಿತ್ರಃ ।

ಅ.ವೃ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:- ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಶತ್ರು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸು ಮತ್ತು ದುರ್ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಆದೇಶವು ನಿಪಾತಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಸುಹೃನ್ಮಿತ್ರಮ್ (ಒಳ್ಳೆಯ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನು (ಮಿತ್ರನು)):- ಸು ಶೋಭನಮ್ ಹೃದಯಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು+ಹೃದಯ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಸು ಹೃದಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೃದಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಆದೇಶವು ನಿಪಾತವಾಗಿ ಸು ಹೃದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವವು ಬಂದು ಸುಹೃತ್ ಮತ್ತು ಸುಹೃದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ದುರ್‌ಹೃತ್ (ದುರ್‌ಹೃತ್-ಅಮಿತ್ರಃ) ದುರ್‌ಹೃದಮಿತ್ರಃ (ದುಷ್ಟ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನು (ಶತ್ರು)):- ದುರ್-ದುಷ್ಟಮ್ ಹೃದಯಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದುರ್+ಹೃದಯ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ದುರ್ ಹೃದಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೃದಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಆದೇಶವು ನಿಪಾತವಾಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ದುರ್ ಹೃದ್

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವವು ಬಂದು ದುರ್‌ಹೃತ್ ಮತ್ತು ದುರ್‌ಹೃದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-981. ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ (5-4-151)

ವೃತ್ತಿ:- ಉರಃ ಪ್ರಭೃತ್ಯನ್ತಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಕಪ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ।

ಅ.ವೃ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉರಸ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತವಾದ ಕಪ್(ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಉರಪ್ರಭೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉರಸ್, ಸರ್ಪಿಸ್, ಉಪಾನಹ್, ಪುಮಾನ್ ,ಅನಡ್ವಾನ್ ಪಯಃ, ನೌ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ, ದಧಿ, ಮಧು ಮತ್ತು ಶಾಲಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ಧಗಳು ಇವೆ.

(ಸಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-982. ಸೋಽಪದಾದೌ (8-3-38)

ವೃತ್ತಿ:-ಪಾಶ-ಕಲ್ಪ-ಕ-ಕಾಮ್ಯೇಷು ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಸಃ, ಅಪದಾದೌ।

ಅ.ವೃ:- ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಕುಪ್ವೋಃ ಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ವೋಃ ಎಂಬ ಪದವು, ತಯೋರ್ಯ್ವಾವಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಪಾಶ, ಕಲ್ಪ, ಕ, ಕಾಮ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಷ್ ಮತ್ತು ಸ್ ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-983. ಕಸ್ಕಾದಿಷು ಚ (8-3-48)

ವೃತ್ತಿ:-ಏಷು ಇಣಃ ಉತ್ತರಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಷಃ ಅನ್ಯಸ್ಯತು ಸಃ। ಇತಿ ಸಃ । ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಕಃ॥

ಅ.ವೃ:- 'ಇಣಃ ಷಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಸೋಽಪದಾದೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಪದವು, ಕುಪ್ವೋಃಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ವೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ವೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ತಯೋರ್ಯ್ವಾವಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಕಸ್ಕಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಕಃ (ವಿಶಾಲವಾದ ಎದೆಯುಳ್ಳವನು):- ವ್ಯೂಢಮ್ ಉರಃ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ಯೂಢ ಸು ಉರಸ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ವ್ಯೂಢ+ಉರಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಸನ್ಧಿಯಾಗಿ ವ್ಯೂಢೋರಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವ್ಯೂಢೋರಸ್+ಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯೂಢೋರಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ವ್ಯೂಢೋರಃಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಪ್ವೋಃಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಿಯ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೋಪದಾದೌ ನಿಯಮದಿಂದ ಸ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವ್ಯೂಢೋರಸ್+ಕ=ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-984. ಇಣಃ ಷಃ (8-3-39)

ವೃತ್ತಿ:-ಇಣಃ ಉತ್ತರಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಷಃ ಪಾಶ-ಕಲ್ಪ-ಕ-ಕಾಮ್ಯೇಷು ಪರೇಷು । ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಕಃ

ಅ.ವೃ:- ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಸೋಽಪದಾದೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಪದವು, ಕುಪ್ವೋಃಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ವೋಃಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ವೋ ಎಂಬ ಪದವು ತಯೋರ್ಯ್ವಾವಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇಣ್ ವರ್ಣಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಶ, ಕಲ್ಪ, ಕ, ಕಾಮ್ಯ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಕಃ(ಯಾರಿಗೆ ತುಪ್ಪವು ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವೋ ಅವನು):- ಪ್ರಿಯಮ್ ಸರ್ಪಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಿಯ+ಸು ಸರ್ಪಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ, ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಿಯ+ಸರ್ಪಿಸ್

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ಪಿಸ್ ಶಬ್ದವು ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಿಯ ಸರ್ಪಿಸ್+ಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-985. ನಿಷ್ಠಾ (2-2-36)

ವೃತ್ತಿ:-ನಿಷ್ಠಾಂತಮ್ ಬಹುವ್ರಿಹೌ ಪೂರ್ವಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಯುಕ್ತಯೋಗಃ ।

ಅ.ವೃ:-ಸಪ್ತಮೀ ವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಯುಕ್ತಯೋಗಃ (ಸಫಲವಾದ ಯೋಗವುಳ್ಳವನು):- ಯುಕ್ತಃ ಯೋಗಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಯುಕ್ತ+ಸು ಯೋಗ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯುಕ್ತ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಯುಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯುಕ್ತಯೋಗಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-986. ಶೇಷಾದ್ವಿಭಾಷಾ (5-4-154)

ವೃತ್ತಿ:- ಅನುಕ್ತ ಸಮಾಸಾನ್ತಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಕಪ್-ವಾ ಮಾಹಾ ಯಶಸ್ಕಃ, ಮಹಾಯಶಾಃ

(41) ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ)

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಶೇಷಾತ್, ವಿಭಾಷಾ।

ಅ.ವೃ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಉರಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಯಾವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಮಾಸಾನ್ತವು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲವೋ ಅದರ ಮೇಲೆ (ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ಮಹಾಯಶಸ್ಕಃ, ಮಯಶಾಃ (ಹೆಚ್ಚಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದವನು):- ಮಹತ್ ಯಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಹತ್ ಸು+ಯಶಸ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್+ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆನ್ಮಹತಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಜಾತೀಯಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಹ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮಹಾ ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಉಕ್ತಾದ್ಯನಃ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿ ಮಾಯಶಸ್+ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮಹಾ ಯಶಸ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗತ್ತದೆ. ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಹಾಯಶಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ.... ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅತ್ವ ಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಮಹಾಯಶಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮಹಾಯಶಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ (41) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-42: ಅಥ ದ್ವನ್ದ್ವಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 987-994)

(ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 987. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ (2.2.29)

ವೃತ್ತಿ- ಅನೇಕಂ ಸುಬನ್ತಂ ಚಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಂ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ; ಸ ದ್ವನ್ದ್ವಃ। ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇತರಯೋಗ-ಸಮಾಹಾರಾಃ ಚಾರ್ಥಾಃ। ತತ್ರ "ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ" ಇತಿ ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಸ್ಯ ಅನೇಕಸ್ಯೈಕಸ್ಮಿನ್ನನ್ವಯಃ=ಸಮುಚ್ಚಯಃ। 'ಭಿಕ್ಷಾಮಟ ಗಾಂ ಚಾನಯ' ಇತಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ಆನುಷಙ್ಗಿಕತ್ವೇನ ಅನ್ವಯೋಽನ್ವಾಚಯಃ। ಅನಯೋಃ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸೋ ನ। ಧವಖದಿರೌಛಿಂಧಿ ಇತಿ ಮಿಲಿತಾನಾಮನ್ವಯಃ=ಇತರೇತರಯೋಗಃ। ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ (ಇತಿ) ಸಮೂಹಃ - ಸಮಾಹಾರಃ।

ಅ. ವ್ಯ.:- ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ ಪರಾಗವತ್ ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಚ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅನೇಕ ಸುಬಂತಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವವು ಅದನ್ನು ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಚ ವೆಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇರಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಮಾಹಾರಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವವಯವಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಮುಚ್ಚಯ. ಆವೃತ್ತವಾಗುವ ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಒಂದು ಪದವು ಮೊದಲು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಪದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

"ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ" :- ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಚ ಕಾರವು ಗುರುಂ ಎಂಬ ಪದದ ನಂತರ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಗುರುವನ್ನು ಕೂಡಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಇನ್ನೂ ಯಾರನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಉಂಟಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವು. ಆದರೆ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಗುರು ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ

ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯವಾಗಿಯೇ ಭಜಸ್ವ ಎಂಬ ತಿಜಂಗದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಚ ಕಾರವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ

ಅರ್ಥ:-ಯಾವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಮಾಸಾನ್ತವು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲವೋ ಅದರ ಮೇಲೆ (ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ಮಹಾಯಶಸ್ಕಃ, ಮಯಶಾಃ (ಹೆಚ್ಚಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದವನು):- ಮಹತ್ ಯಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಹತ್ ಸು+ಯಶಸ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್+ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆನ್ಮಹತಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಜಾತೀಯಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಹ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮಹಾ ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಉಕ್ತಾದ್ಯನಃ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿ ಮಾಯಶಸ್+ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮಹಾ ಯಶಸ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗತ್ತದೆ. ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಹಾಯಶಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ.... ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅತ್ವ ಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಮಹಾಯಶಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮಹಾಯಶಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ (41) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-42: ಅಥ ದ್ವನ್ದ್ವಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 987-994)

(ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 987. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ (2.2.29)

ವೃತ್ತಿ- ಅನೇಕಂ ಸುಬನ್ತಂ ಚಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಂ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ; ಸ ದ್ವನ್ದ್ವಃ। ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇತರಯೋಗ-ಸಮಾಹಾರಾಃ ಚಾರ್ಥಾಃ। ತತ್ರ "ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ" ಇತಿ ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಸ್ಯ ಅನೇಕಸ್ಯೈಕಸ್ಮಿನ್ನನ್ವಯಃ=ಸಮುಚ್ಚಯಃ। 'ಭಿಕ್ಷಾಮಟ ಗಾಂ ಚಾನಯ' ಇತಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ಆನುಷಙ್ಗಿಕತ್ವೇನ ಅನ್ವಯೋಽನ್ವಾಚಯಃ। ಅನಯೋಃ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸೋ ನ। ಧವಖದಿರೌಛಿಂಧಿ ಇತಿ ಮಿಲಿತಾನಾಮನ್ವಯಃ=ಇತರೇತರಯೋಗಃ। ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ (ಇತಿ) ಸಮೂಹಃ - ಸಮಾಹಾರಃ।

ಅ. ವೃ.:- ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ ಪರಾಗವತ್ ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಚ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅನೇಕ ಸುಬಂತಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವವು ಅದನ್ನು ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಚ ವೆಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇರಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಮಾಹಾರಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವವಯವಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಮುಚ್ಚಯ. ಆವೃತ್ತವಾಗುವ ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಒಂದು ಪದವು ಮೊದಲು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅನಂತರ ಮತ್ತೋಂದು ಪದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

"ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ" :- ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಚ ಕಾರವು ಗುರುಂ ಎಂಬ ಪದದ ನಂತರ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಗುರುವನ್ನು ಕೂಡಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಇನ್ನೂ ಯಾರನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಉಂಟಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವು. ಆದರೆ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಗುರು ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ

ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯವಾಗಿಯೇ ಭಜಸ್ವ ಎಂಬ ತಿಙಂಗದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಚ ಕಾರವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ

ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಭಜಸ್ವ ಎಂಬ ಪದವು ಆವೃತ್ತವಾಗಿ ಈಶ್ವರಮ್ ಗುರುಂ ಭಜಸ್ವ ಎಂದು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆನುಷಂಗಿಕವಾದರೆ ಅನ್ವಾಚಯವು ಎಂದರ್ಥ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದವು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದು ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಆನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ (ಸಾಧ್ಯವಾದರೆ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿ) ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಆನುಷಂಗಿಕತ್ವವನ್ನು ಚ ಕಾರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾಚಯವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಭಿಕ್ಷಾಮಟ ಗಾಂ ಚಾನಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಳು ಸಿಕ್ಕರೆ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಇಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾಟನವೇ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯ. ಆಕಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದು ಎಂಬುದು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲ. ಈ ಆನುಷಂಗಿಕತ್ವವು ಚ ಕಾರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದಗಳೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ-ಅಪೇಕ್ಷಾ ರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಧವಖದಿರೌ ಛಿಂಧಿ (ಧವ ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ಖದಿರ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು [ಎರಡನ್ನು] ಛೇದಿಸು) ಮೋದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಧವ ಮತ್ತು ಖದಿರ ಎಂಬ ಎರಡನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಛೇದನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇತರೇತರಯೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು ಈ ಇತರೇತರಯೋಗಾರ್ಥವು ಧವಮ್ ಚ ಖದಿರಮ್ ಚ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಚ ಕಾರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವು ಸಮಾಹಾರವನ್ನು ಬೊಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಕಾರಾರ್ಥಗಳಾದ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಇತರೇತರ ಯೋಗ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥಗಳು ಸಮಾಸ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸಲಾಗುವವು. ಧವಶ್ಚ ಖದಿರಶ್ಚ ಧವಖದಿರೌ, ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ ಮೊದಲಾದ ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಅನೇಕ ಸುಬಂತಮ್ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ದ್ವನ್ದ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳಿಗೂ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪದಕ್ಕಾಗಲಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವೂ ಮಾಡಬಹುದು.

ಆದರೆ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳು ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿವೆ. ತದ್ ಭಿನ್ನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮವು ಯಾವುದು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಪರಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 988. ರಾಜದನ್ತಾದಿಷು ಪರಮ್। (2.2.31)

ವೃತ್ತಿ– ಏಷು ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹಂ ಪರಂ ಸ್ಯಾತ್। ದನ್ತಾನಾಮ್ ರಾಜಾ ರಾಜದನ್ತಃ ।

ವಾರ್ತಿಕ: ಧರ್ಮಾದಿಷ್ವನಿಯಮಃ । ಅರ್ಥಧರ್ಮೌ ಧರ್ಮಾರ್ಥೌ ಇತ್ಯಾದಿ।

ಅ. ವ್ಯ.– ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. – ರಾಜದಂತಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗ ಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರ ನಿಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ರಾಜದನ್ತಃ (ದನ್ತಗಳ ರಾಜ ಅಥವಾ ದನ್ತದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆದಿರುವ ದನ್ತ):– ದನ್ತಾಮ್ ರಾಜಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದನ್ತ ಆಮ್+ರಾಜನ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ಷಷ್ಠೀ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರನಿಪಾತವಾಗಿ ರಾಜನ್+ದನ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ **ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂ ತಸ್ಯ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಜದನ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ: ಧರ್ಮಾದಿಷ್ವನಿಯಮಃ । ಅರ್ಥಧರ್ಮೌ ಧರ್ಮಾಥೌ ಇತ್ಯಾದಿ।

ಅರ್ಥ:– ಧರ್ಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪರನಿಪಾತಗಳ ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:– ಧರ್ಮಾರ್ಥೌ ಅಥವಾ ಅರ್ಥಧರ್ಮೌ (ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ) ಧರ್ಮಶ್ಚ ಅರ್ಥಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪರ ನಿಪಾತಗಳ ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 989. ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಘಿ। (2.2.32)

ವೃತ್ತಿ– ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಂ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್। ಹರಿಶ್ಚ ಹರಶ್ಚ–ಹರಿಹರೌ।

ಅ. ವ್ಯ.- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಹರಿಹರೌ (ಹರಿ ಮತ್ತು ಹರ) :- ಹರಿಶ್ಚ ಹರಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹರಿ+ಸು ಹರ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಹರಿ+ಹರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಕ ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಹರಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ಹರಿಹರ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹರಿಹರೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-990 . ಅಜಾದ್ಯನ್ತಮ್। (2.2.33)

ವೃತ್ತಿ- ಇದಂ ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಈಶಕೃಷ್ಣೌ।

ಅ. ವ್ಯ.- ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಘಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಅದನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ:- ಈಶಕೃಷ್ಣೌ (ಈಶ್ವರ ಕೃಷ್ಣ):- ಈಶ್ವರಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಈಶ್ವರ ಸು+ಕೃಷ್ಣ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಈಶ+ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ್ಣ ಅಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಅದನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಈಶ+ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಶಕೃಷ್ಣೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 991 . ಅಲ್ಪಾಚ್‌ತರಮ್(2.2.34)

ವೃತ್ತಿ-ಶಿವಕೇಶವೌ।

ಅ. ವ್ಯ.– ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಘಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳು ಇರುವವೋ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೇನೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಶಿವಕೇಶವೌ (ಶಿವ ಮತ್ತು ಕೇಶವ) :– ಶಿವಶ್ಚ ಕೇಶವಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಿವ ಸು+ಕೇಶವ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಶಿವ+ಕೇಶವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳು ಇರುವ ಶಿವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿವ+ಕೇಶವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಶಿವಕೇಶವೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 992 . ಪಿತಾ ಮಾತ್ರಾ।(1.2.70)

ವೃತ್ತಿ– ಮಾತ್ರಾಸಹೋಕ್ತೌ ಪಿತಾ ವಾ ಶಿಷ್ಯತೇ। ಮಾತಾ ಚ ಪಿತಾ ಚ ಪಿತರೌ, ಮಾತಾಪಿತರೌ ವಾ।

ಅ. ವ್ಯ.– ಸ್ವರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷ ಏಕವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಮನಪುಂಸಕೇ ನೈಕವಚ್ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಮಾತೃ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪಿತೃ ಶಬ್ದವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕ ಶೇಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಮಾತೃ ಮತ್ತು ಪಿತೃ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಪಿತೃ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಪಿತರೌ ಮಾತಾಪಿತರೌ ವಾ (ತಾಯಿ ಮತ್ತು ತಂದೆ) ಮಾತಾ ಚ ಪಿತಾ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾತೃ+ಸು ಪಿತೃ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತೃ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಏಕಶೇಷದಿಂದ ಪಿತರೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಿಂದ (ವೈಕಲ್ಪಕವಾಗಿ) ಮಾತಾಪಿತರೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಏಕವಚನವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -993 . ದ್ವನ್ದ್ವಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಿ-ತೂರ್ಯ-ಸೇನಾಙ್ಗಾನಾಮ್। (2.4.2)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷಾಂ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಏಕವತ್। ಪಾಣಿಪಾದಮ್। ಮಾರ್ದಙ್ಗಿ ಕವೈಣವಿಕಮ್। ರಥಿಕಾಶ್ವಾರೋಹಮ್।

ಪ. ಛೇ- ದ್ವನ್ದ್ವಃ, ಚ, ಪ್ರಾಣಿ, ತೂರ್ಯ, ಸೇನಾಙ್ಗಾನಾಮ್।

ಅ. ವೃ.- ದ್ವಿಗುರೇಕ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಪ್ರಾಣಿಯ ಅಂಗ, ವ್ಯಾದ್ಯದ ಅಂಗ ಮತ್ತು ಸೇನೆಯ ಅಂಗ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವಾದರೆ ಅದು ಸಮಾಹಾರ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಾಣಿಪಾದಮ್ (ಕೈ ಮತ್ತು ಕಾಲುಗಳ ಸಮೂಹ):- ಪಾಣಿಃ ಚ ಪಾದೌ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರವಾದಾಗ ಸನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಣಿಪಾದಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಾರ್ದಙ್ಗಿಕವೈಣವಿಕಮ್ (ಮೃದಂಗ ಬಾರಿಸುವವರ ಮತ್ತು ಕೊಳಲು ಬಾರಿಸುವವರ ಸಮೂಹ):- ಮಾರ್ದಙ್ಗಿಕಾಶ್ಚ ವೈಣವಿಕಾಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾದ್ಯಂಗಗಳ ಸಮೂಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಸಮಾಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ರೂಪವಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾರ್ದಙ್ಗಿಕವೈಣವಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಥಿಕಾಶ್ವಾರೋಹಮ್ (ಸಾರಥಿ ಮತ್ತು ಕುದುರೆ ಸವಾರರ ಸಮೂಹ):- ರಥಿಕಾಶ್ಚ ಅಶ್ವಾರೋಹಾಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇನಾಂಗಗಳ ಸಮೂಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಸಮಾಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ರೂಪಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರಥಿಕಾಶ್ವಾರೋಹಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 994 . ದ್ವನ್ದ್ವಾಚ್ಚುದಷಹಾನ್ತಾತ್ ಸಮಾಹಾರೇ।(5.4.106)

ವೃತ್ತಿ– ಚವರ್ಗಾನ್ತಾದದಪಹಾನ್ತಾಚ್ಚ ದ್ವನ್ದ್ವಾಟ್ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಹಾರೇ । ವಾಕ್ ಚ ತ್ವಕ್ ಚ ವಾಕ್ತ್ವಚಮ್। ತ್ವಕ್ಸ್ರಜಮ್। ಶಮೀದೃಷದಮ್। ವಾಕ್ತ್ವಿಷಮ್। ಛತ್ರೋಪಾನಹಮ್। ಸಮಾಹಾರೇ ಕಿಮ್? ಪ್ರಾವೃಟ್ಶರದೌ।

ಇತಿ ದ್ವನ್ದ್ವಃ (42)

ಪ. ಛೇ– ದ್ವನ್ದ್ವಾತ್,ಚ್ಚು, ದಷಹಾನ್ತಾತ್, ಸಮಾಹಾರೇ।

ಅ. ವೃ.– ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:– ಚವರ್ಗಾತ್, ದ್ಕಾರಾತ್, ಷ್ಕಾರಾತ್ ಮತ್ತು ಹ್ ಕಾರಾತ್ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾತ್ತ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ವಾಕ್ತ್ವಚಮ್ (ಮಾತು ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):– ವಾಕ್ ಚ ತ್ವಕ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಾಚ್+ಸು ತ್ವಚ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವಾಚ್+ತ್ವಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಕುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಕ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ ವರ್ಗಾನ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ವಾಕ್+ತ್ವಚ್+ಅ=ವಾಕ್ ತ್ವಚ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಾಕ್ತ್ವಚಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ತ್ವಕ್ಸ್ರಜಮ್ (ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಹಾರ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):– ತ್ವಕ್ ಚ ಸೃಕ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ವಚ್ ಸು+ಸ್ರಜ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ತ್ವಚ್+ಸ್ರಜ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತ್ವಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಕ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ ವರ್ಗಾಂತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ತ್ವಕ್ಸೃಜ್+ಅ=ತ್ವಕ್ಸ್ರಜ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ತ್ವಕ್ಸ್ರಜಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಶಮೀದೃಷದಮ್ (ಶಮಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲು ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):– ಶಮೀ ಚ ದೃಷತ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಮೀ ಸು+ದೃಷದ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ

ಶಮೀ+ದೃಷದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ ವರ್ಗಾನ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ಶಮಿ ದೃಷದ್+ಅ=ಶಮೀದೃಷದ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ಶಮೀದೃಷದಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವಾಕ್ತ್ವಿಷಮ್ (ಮಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):- ವಾಚ್+ಚ ತ್ವಿಟ್+ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಾಚ್+ಸು+ತ್ವಿಷ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವಾಚ್+ತ್ವಿಷ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಕುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಕ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ ವರ್ಗಾನ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾತ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ವಾಕ್ ತ್ವಿಷ್+ಅ =ವಾಕ್ ತ್ವಿಷ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಾಕ್ತ್ವೀಷಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಛತ್ರೋಪಾನಹಮ್ (ಛತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪಾದುಕೆ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):- ಛತ್ರಮ್ ಚ ಉಪಾನಹೌ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಛತ್ರ ಸು+ಉಪಾನಹ್ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಛತ್ರ+ಉಪಾನಹ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಛತ್ರೋಪಾನಹ್ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ಛತ್ರೋಪಾನಹ್+ಅ=ಛತ್ರೋಪಾನಹ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ಛತ್ರೋಪಾನಹಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಹಾರೇ ಕಿಮ್? ಪ್ರಾವೃಟ್‌ಶರದೌ :-ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥಾದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇತರೇತರ ಯೋಗ ದ್ವನ್ದ್ವದಲ್ಲೂ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. ಪ್ರಾವೃಟ್‌ಶರದೌ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯುಯುದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೃಟ್ ಚ ಶರತ್ ಚ ಅನೋಯೋ ಇತರೇತರಯೋಗ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಪ್ರಾವೃಟ್‌ಶರದೌ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊರತು ಪ್ರಾವೃಟ್‌ಶರದಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

॥ **ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸವು (42) ಮುಗಿಯಿತು** ॥

ಪ್ರಕರಣ 43 – ಅಥ ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ

(ಸೂ.ಸಂ. 995–998)

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 995 . ಋಕ್ಪೂರಬ್ಧೂಃ ಪಥಾಮಾನಕ್ಷೇ।(5.4.74)

ವೃತ್ತಿ– ಅ ಅನಕ್ಷೇ ಇತಿ ಚ್ಛೇದಃ । ಋಗಾದ್ಯನ್ತಸ್ಯ ಸಮಾಸಸ್ಯ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯೋಽನ್ತಾವಯವಃ ಸ್ಯಾತ್, ಅಕ್ಷೇ ಯಾ ಧೂಃ ತದನ್ತಸ್ಯ ತು ನ। ಅರ್ಧರ್ಚಃ। ವಿಷ್ಣುಪುರಮ್। ವಿಮಲಾಪಂ–ಸರಃ। ರಾಜಧುರಾ। ಅಕ್ಷೇ ತು ಅಕ್ಷಧೂಃ। ದೃಢಧೂ–ರಕ್ಷಃ । ಸಖಿಪಥಃ। ರಮ್ಯಪಥೋ ದೇಶಃ।

ಪ. ಛೇ– ಋಕ್ಪೂರಬ್ಧೂಃ ಪಥಾಮ್, ಅ ಅನಕ್ಷೇ।

ಅ. ವೃ.–ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಋಚ್, ಪುರ್, ಅಪ್, ಧುರ್ ಮತ್ತು ಪಥಿನ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಸಮಾಸಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಕ್ಷ (ರಥದ ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಧುರ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧುರ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತಿಮದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:– ಅರ್ಧರ್ಚ (ಋಕ್ ನ ಅರ್ಧಭಾಗ):– ಋಚಃ ಅರ್ಧಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಋಚ+ಜಸ್ ಅರ್ಧ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಧಮ್ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಋಚ+ಅರ್ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದಾಗ ಅರ್ಧ+ಋಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣಸಂಧಿಯಾಗಿ ಅರ್ಧರ್ಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅರ್ಧರ್ಚ್+ಅ=ಅರ್ಧರ್ಚ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಧರ್ಚಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಧರ್ಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧರ್ಚಾಃ ಪುಸಿ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವು ಬಂದು ಅರ್ಧರ್ಚಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ವಿಷ್ಣುಪುರಮ್ (ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಟ್ಟಣ):– ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೂಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಷ್ಣು+ಙಸ್ ಪುರ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಪುರ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾನಿದಿಷ್ಟವಾದ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಷ್ಣು ಪುರ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿ ಸು ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುಪುರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವಿಮಲಾಪಂ-ಸರಃ (ನಿರ್ಮಲವಾದ ನೀರುವುಳ್ಳ ಸರೋವರ):- ವಿಮಲಾಃ ಆಪಃ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಮಲಾ+ಜಸ್ ಅಪ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮ್ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರಿಹಿ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಮಲಾ+ಅಪ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ವಿಮಲಾಪ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಮಲಾಪ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿ ಸು ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಮಲಾಪಂ-ಸರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಾಜಧುರಾ (ರಾಜನ ಕಾರ್ಯಭಾರ):- ರಾಜ್ಞಃ ಧೂಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಙಸ್ ಧುರ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಧುರ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರಾಜ+ಧುರ್+ಅ=ರಾಜಧುರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧುರ್ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾದ್ಯತ್‌ಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ (ಆ) ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜಧುರಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಹಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜಧುರಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಕ್ಷೇ ತು ಅಕ್ಷಧೂಃ (ಇರುಸುಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತು):- ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಕ್ಷೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧೂರ್ ಶಬ್ದದ

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷಸ್ಯ ಧೂಃ ಅಕ್ಷ ಧೂಃ ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ದೃಢಾಧೂಃ ಯಸ್ಯಸಃ ಎಂಬ ಬಹುವ್ರಿಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಧೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೆ ಅಕ್ಷ ಧೂಃ ದೃಢ ಧೂಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ:- ಸಖಿಪಥಃ (ಮಿತ್ರನ ಮಾರ್ಗ):- ಸಖ್ಯೋಃ ಪಂಥಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಖಿ+ಙಸ್+ಪಥಿನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸಖಿ+ಪಥಿನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಸ್ಯಟೇರ್ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಖಿಪಥಿನ್

ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸಖಿಪಥ್+ಅ= ಸಖಿಪಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಸಖಿಪಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ರಮ್ಯಪಥಃ (ದೇಶಃ):– (ಸುಂದರವಾದ ಬೀದಿಗಳುಳ್ಳ ದೇಶ):– ರಮ್ಯಾಃ ಪಂಥಾನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಮ್ಯ+ಸು ಪಥಿನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ರಮ್ಯ+ಪಥಿನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಸ್ಯಟೇರ್‌ಲೋರ್ಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಮ್ಯಪಥಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಟಿ (ಇನ್)ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ರಮ್ಯಪಥ್+ಅ= ರಮ್ಯಪಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ರಮ್ಯಪಥಃ ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 996 .ಅಕ್ಷ್ಣೋऽದರ್ಶನಾತ್।(5.4.76)

ವೃತ್ತಿ– ಅಚಕ್ಷುಃ ಪರ್ಯಾಯಾತ್ ಅಕ್ಷ್ಣೋಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ। ಗವಾಮ್ ಅಕ್ಷೀವ–ಗವಾಕ್ಷಃ।

ಪ. ಛೇ– ಅಕ್ಷ್ಣಃ, ಅದರ್ಶನಾತ್ ।

ಅ. ವೃ.–ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯನ್ತ್ವ ವ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮಲೋಮ್ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧೀಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ಚಕ್ಷುಃ (ಕಣ್ಣು)ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಗವಾಕ್ಷಃ (ಆಕಳ ಕಣ್ಣಿನಂತೆ ಇರುವ ಕಿಟಕಿ):– ಗವಾಮ್ ಅಕ್ಷೀವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಆಮ್ ಅಕ್ಷಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ನೇತ್ರ ವಾಚಕವಲ್ಲ. ಕಣ್ಣನಂತೆ ಇರುವ ಕಿಟಕಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು

ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಗೋ+ಅಕ್ಷಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಗವಾಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಗವಾಕ್ಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಗವಾಕ್ಷಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 997. ಉಪಸರ್ಗಾದಧ್ವನಃ। (5.4.85)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಗತಃ ಅಧ್ವಾನಂ ಪ್ರಾಧ್ವ ರಥಃ।

ಪ. ಛೇ- ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಅಧ್ವನಃ।

ಅ. ವೃ.- ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯನ್ವ ವ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮಲೋಮ್ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಉಪಸರ್ಗಗಳ (ಪ್ರಾದಿಗಳ) ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಧ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಧ್ವಃ (ರಥಃ):- (ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊಗುವ ರಥ) ಪ್ರಗತಃ ಅಧ್ವಾನಂ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರ+ಅಧ್ವನ್+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರ+ಅಧ್ವನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ಎಂಬ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರ+ಅಧ್ವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ಪಾಧ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಧ್ವಃಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -998 . ನ ಪೂಜನಾತ್।(5.4.69)

ವೃತ್ತಿ- ಪೂಜನಾರ್ಥಾತ್ ಪರೇಭ್ಯಃ ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ನ ಸ್ಯುಃ। (ಸ್ವತಿಭ್ಯಾಮೇವ) ಸುರಾಜಾ। ಅತಿರಾಜಾ।

ಇತಿ (43)ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ

ಅ. ವೃ:- ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :- ಸು ಮತ್ತು ಅತಿ ಎಂಬ ಪೂಜಾರ್ಥಕ (ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಕ) ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ:- ಸ್ವತಿಭ್ಯಾಮ್ ಏವ ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗಂಥ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕವು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಸುರಾಜಾ (ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜನು):- ಶೋಭನಃ ರಾಜಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು+ರಾಜನ್ ರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು

ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸುರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ–ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸುರಾಜನ್ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುರಾಜಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಅತಿರಾಜಾ (ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜನು):– ಅತಿಶಯಿತಃ ರಾಜಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅತಿ+ರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅತಿರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾತ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತಿರಾಜನ್ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿರಾಜಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಮಾಸಾನ್ತ (43) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು ॥

॥ ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು ॥

ಪ್ರಕರಣ-44: ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ

(ಸೂ.ಸಂ. 998-1004)

ಶ್ರೀ ವರದರಾಜರು ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 999 - ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ। (4.1.82)

ವೃತ್ತಿ- ಇದಂ ಪದತ್ರಯಮಧಿಕ್ರಿಯತೇ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶ ಇತಿ ಯಾವತ್।

ಪ. ಛೇ-ಸಮರ್ಥಾನಾಂ, ಪ್ರಥಮಾತ್, ವಾ।

ಅ. ವೃ.- "ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿ: (5. 3. 1)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾತ್, ವಾ ಈ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಕೃದಂತ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಕೃತ್- ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕೃದಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದರೆ ತದ್ಧಿತಾಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. "ಕೃತ್‌ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸುಬಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಂತರ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಏಕಾರ್ಥೀಭಾವವುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಆ ಶಬ್ದವು ಪರಿನಿಷ್ಠಿತವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವಂತಹದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಬೇಕು.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

(ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1000. ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ। (4.1.84)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯೋಽಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯೇಷ್ವರ್ಥೇಷು । ಅಶ್ವಪತೇರಪತ್ಯಾದಿ ಆಶ್ವಪತಂ। ಗಾಣಪತಂ।

ಪ. ಛೇ- ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.- "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ",

"ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. –ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಶ್ವಪತಂ (ಅಶ್ವಪತಿಯ ಸಂತಾನ ಮೊದಲಾದವು) – ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ಅಶ್ವಪತೇಃ ಅಪತ್ಯಾದಿ=ಆಶ್ವಫತಂ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ಹೀಗಿದೆ – ಅಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್+ಅಣ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.ಅಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್+ಅಣ್(ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. "ಕೃತ್‌ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಜಸ್' ಎಂಬ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರೋದರಿಂದ ಆದಿ–ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವಪತಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು 'ಅ' ಕಾರವಾಗಿದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅ' ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತ್ಯ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಆಶ್ವಪತ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಸು'ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಆಶ್ವಪತ+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಽಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಂ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶ್ವಪತ+ಅಂ ಎಂದಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣ್ಯ – ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1001 – ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ–ಪತ್ಯುತ್ತರಪದಾಣ್ಣ್ಯಃ॥(4.1.85)

ವೃತ್ತಿ– ದಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಪತ್ಯುತ್ತರಪದಾಚ್ಚ ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯೇಷ್ವರ್ಥೇಷು ಣ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್। ಅಣೋಽಪವಾದಃ॥ ದಿತೇರಪತ್ಯಂ ದೈತ್ಯಃ॥ ಅದಿತೇರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ವಾ (ಅಪತ್ಯಮ್)

ಪ. ಛೇ– ದಿತಿ,ಅದಿತಿ, ಆದಿತ್ಯ–ಪತಿ–ಉತ್ತರಪದಾತ್, ಣ್ಯಃ॥

ಅ. ವೃ.– "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತ್ಯೋಽಣ್"ಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. -ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಿತಿ, ಅದಿತಿ, ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದವಾಗುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಣ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದೈತ್ಯಃ (ದಿತಿಯ ಮಗ) ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ 'ದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ದಿತಿ+ಙಸ್+ಅಪತ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ದಿತ್ಯ-ದಿತ್ಯಾ-ದಿತ್ಯ-ಪತ್ಯುತ್ತರ-ಪದಾಣ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯ(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಿತಿ+ಙಸ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕೃತ್‌ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಙಸ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು (ಲುಕ್ ಬಂದು) ದಿತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರೋದರಿಂದ "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿತಿ+ಯ ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣವು 'ಇ' ಅಕ್ಷರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದೈತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಯಚಿ ಭಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ದೈತಿ' ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ('ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ) "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದೈತ್+ಯ=ದೈತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಕೃತ್ ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ದೈತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಯಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1002 – ಹಲೋ ಯಮಾಂ ಯಮಿ ಲೋಪಃ।(8-4-64)

ವೃತ್ತಿ- ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಯಮೋ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಾ ಯಮಿ। ಇತಿ ಯಲೋಪಃ। ಆದಿತ್ಯಃ। ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ (ದೇವಾದ್ಯಞಞೌ) ದೈವ್ಯಂ। ದೈವಂ। (ಬಹಿಷಷ್ಟಿಲೋಪೋ ಯಞ್ ಚ) ಬಾಹ್ಯಃ। (ಈಕಕ್ ಚ) ಬಾಹೀಕಃ।

ಉದಾ:- ಆದಿತ್ಯಃ – (ಅದಿತಿಯ ಮಗ)- 'ಅದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಅದಿತಿ+ಙಸ್+ಣ್ಯ ಎಂಬುದು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸ್(ಅ) ಲೋಪವಾಗಿ ಅದಿತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆದಿತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯ-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಈ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಿತ್+ಯ=ಆದಿತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಎಂಬ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗದಿಂದ 'ಆದಿತ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಆದಿತ್ಯಃ – (ಆದಿತ್ಯನ ಸಂತಾನ/ಮಗ)– 'ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಆದಿತ್ಯ+ಙಸ್+ಣ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಙಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಿತ್ಯ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಿತ್ಯ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಯ್' ಕಾರವಾದ 'ಯಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತವಾದ (ಯ್) ವರ್ಣವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಆದಿತ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಅದು ಸುಬಂತವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:– ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗ)– 'ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಜಾಪತಿ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಇಲ್ಲಿ'ಪತಿ' ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಣ್ಯ' ಪತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿ+ಙಸ್+ಣ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಸ್(ಅ)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಪ್ರಾಜಾಪತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಾಜಾಪತ್+ಯ=ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಞ್ ಮತ್ತು ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ಮೊದಲನೇ ವಾರ್ತಿಕ:– ದೇವಾದ್ಯಞಞ್। ದೈವ್ಯಮ್। ದೈವಮ್।

'ದೇವ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಞ್' ಮತ್ತು 'ಅಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮತ್ತು 'ಅ' ಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕವು "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ 'ಅಣ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿದೆ.

ಉದಾ:– ದೈವ್ಯಮ್। ದೈವಮ್। (ದೇವರ ಸಂತಾನ) – 'ದೇವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದೇವ+ಙಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪವಾಗಿ ದೇವ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ('ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರ ಬಂದು) ದೈವ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದೈವ'ದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ದೈವ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ದೈವ್ಯಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದೈವಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಞ್' (ಅ) ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ದೈವಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ 2– ಬಹಿಷ್ಷಷ್ಟಿಲೋಪೋ ಯಞ್ಚ। ಬಾಹ್ಯಃ।

'ಬಹಿಸ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬಹಿಸ್ ಶಬ್ದದ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಾಹ್ಯಃ (ಹೊರಗೆ ಇರುವವನು) 'ಬಹಿಃ ಭವ:' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ಬಹಿಸ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬಹಿಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಬಹಿಸ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ' (ಇಸ್)ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಬಹ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರೋದರಿಂದ 'ಬಹ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ('ಅಚ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ) ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಬಾಹ್+ಯ=ಬಾಹ್ಯ ಎಂದಾಗಿ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಬಾಹ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಈಕಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ 3–ಈಕಕ್ ಚ।

'ಬಹಿಸ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಈಕಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದದ 'ಟಿ' (ಇಸ್) ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಈಕಕ್' ನಲ್ಲಿ'ಈಕ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 1003. ಕಿತಿ ಚ। (7–2–118)

ವೃತ್ತಿ– ಕಿತಿ ತದ್ಧಿತೇ ಚ। ಅಚಾಂ ಆದೇಃ ಅಚಃ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್।ಬಾಹೀಕಃ।

ವಾರ್ತಿಕಂ – ಗೋರಜಾದಿ ಪ್ರಸಂಗೇ – ಯತ್ ಗೋರಪತ್ಯಾದಿ ಗವ್ಯಮ್।

ತದ್ಧೀತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇ: ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ:– "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಮತ್ತು "ಕಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಞಿತ್, ಣಿತ್, ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇಡೀ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ (ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ).

ಉದಾ:– ಬಾಹೀಕಃ। (ಹೊರಗಿರುವವನು/ಹೊರಗಿರುವ) :ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ಬಹಿರ್ಭವ: ಎಂದಾಗಿದೆ. ಬಹಿಸ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಈಕ್ಕ ಚ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಈಕಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಬಹಿಸ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ' (ಇಸ್) ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಹ್+ಈಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಈಕಕ್'"ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿತಿ

ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಬಾಹ್+ಈಕ=ಬಾಹೀಕ ಎಂಬ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಬಾಹೀಕಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ– ಗೋರಜಾದಿ ಪ್ರಸಂಗೇ ಯತ್। ಗೋರಪತ್ಯಾದಿ ಗವ್ಯಂ।

ಅರ್ಥ:– ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಯತ್' (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ.

ವಿಶೇಷ– ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾಗ್ದಿಶ:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ).

ಉದಾ– ಗವ್ಯಂ। (ಗೋವಿನ ಸಂತಾನ/ಸಂತತಿ) ಮೊದಲಾದವು (ಗೋರಪತ್ಯಾದಿ). ಗೋ+ಙಸ್ ನಂತರ 'ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದೇ, ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' (ಯ) ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

"ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಾದಿ (ಯತ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಗ್+ಅವ್+ಯ=ಗವ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಗವ್ಯಂ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1004 – ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ (4–1–86)

ವೃತ್ತಿ– ಔತ್ಸಃ।

ಇತಿ ಅಪತ್ಯಾದಿವಿಕಾರಾನ್ತಾರ್ಥಾಃ (44) ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ।

ಪ. ಛೇ– ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯ, ಅಞ್।

ಅ. ವೃ.– "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

"ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾಕ್' ಮತ್ತು 'ದೀವ್ಯತಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಣ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಞ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯಃ ಅಞ್ ಸ್ಯಾತ್, (ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯೇಷು ಅರ್ಥೇಷು).

ಅರ್ಥ – 'ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಸ'ವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ

ಗಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಅಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ- 'ಉತ್ಸಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉತ್ಸ, ಉದಪಾನ, ವಿಕರ, ವಿನದ, ಮಹಾನದ, ಮಹಾನಸ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ತರುಣ, ತಲುನ, ಪೃಥ್ವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಔತ್ಸಃ। (ಝುರಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಕಪ್ಪೆ ಮೊದಲಾದವು)- 'ಉತ್ಸೇ ಭವಃ ಔತ್ಸಃ'ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸ+ಙಿ+ಅಞ್(ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉತ್ಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರವು ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಔತ್ಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಔತ್ಸ್+ಅ=ಔತ್ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಔತ್ಸಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ

ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ (44) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-45: ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ

(ಸೂ. ಸಂ 1005-1034)

ಸೂತ್ರ. 1005 - ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನಞ್ ಸ್ನಞೌ ಭವನಾತ್।(4.1.87)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅರ್ಥೇಷು ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಕ್ರಮಾತ್ ನಞ್-ಸ್ನಞೌ ಸ್ತಃ। ಸ್ತ್ರೈಣಃ। ಪೌಂಸ್ನಃ।

ಪ. ಛೇ- ಸ್ತ್ರೀ-ಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ, ನಞ್-ಸ್ನಞೌ, ಭವನಾತ್।

ಅ. ವೃ.- "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾಕ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಇವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - "ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಖಞ್" (ಹುಟ್ಟುವಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೆ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಅಥವಾ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ತದ್ಧಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ನಞ್(ನ)ಸ್ನಞ್(ಸ್ನ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತ್ರೈಣಃ। (ಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂತಾನ - ಇತ್ಯಾದಿ)- 'ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ+ಜಸ್+ನಞ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ+ನ(ನಞ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತ್ರೈ+ನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ", "ಅಟ್‌ಕುಪ್‌ವಾಂಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು 'ಸ್ತ್ರೈಣ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಸ್ತ್ರೈಣಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೌಂಸ್ನಃ । (ಪುರುಷನ ಸಂತಾನ ಮೊದಲಾದ). 'ಪುಂಸ: ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ನಞ್' (ಸ್ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಪುಂಸ್+ಜಸ್+ಸ್ನಞ್(ಸ್ನ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪುಂಸ್+ಸ್ನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಯಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರ ಬಂದು, ಪೌಂಸ್+ಸ್ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್ನಞ್' ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಂಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪುಂ+ಸ್ನ ಎಂದಾಗಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರ ಬಂದು ಪೌಂಸ್ನ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪೌಂಸ್ನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1006– ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್।(4.1.92)

ವೃತ್ತಿ– ಷಷ್ಠ್ಯಂತಾತ್ ಕೃತಸಂಧೇಃ ಸಮರ್ಥಾತ್ ಅಪತ್ಯೇಽರ್ಥೆ ಉಕ್ತಾಃ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ವಾ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ– ತಸ್ಯ, ಅಪತ್ಯಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮರ್ಥಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪಾದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಇವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ನಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. – ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೇವಲ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ವಿಧಿ ಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 1007 . ಓರ್ಗುಣಃ (6.4.146)

ವೃತ್ತಿ– ಉವರ್ಣಾಂತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಗುಣಃ ತದ್ಧಿತೇ। ಉಪಗೋರಪತ್ಯಂ ಔಪಗವಃ।ಆಶ್ವಪತಃ। ದೈತ್ಯಃ। ಔತ್ಸಃ।ಸ್ತ್ರೈಣಃ।ಪೌಂಸ್ನಃ।

ಪ. ಛೇ– ಓಃ, ಗುಣಃ।

ಅ. ವ್ಯ.–"ನಸ್‌ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತದ್ಧಿತೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. – ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಓ' ವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಔಪಗವಃ– (ಉಪಗು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನ ಮಗ)– 'ಉಪಗೋಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ 'ಉಪಗು' ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. 'ತಸ್ಯಾಽಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಪಗು+ಙಸ್+ಅಣ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯುಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಗು+ಅ(ಅಣ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಔ' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಔಪಗು+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಔಪಗೋ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಔಪಗ್+ಅವ್+ಅ=ಔಪಗವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಔಪಗವಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಶ್ವಪತಃ (ಅಶ್ವಪತಿಯ ಮಗ)–'ಅಶ್ವಪತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವಪತಿ+ಙಸ್+ಅಣ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ತಸ್ಯಾಽಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್ವಪತಿ+ಙಸ್+ಅಣ್(ಅ) ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙಸ್' ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಆಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, "ಯಚಿ ಭಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಶ್ವಪತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಶ್ವಪತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದೈತ್ಯಃ (ದಿತಿಯ ಮಗ) – 'ದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ದಿತಿ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ದಿತೇಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ತಸ್ಯಾಽಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಪತ್ಯುತ್ತರಪದಾಣ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದಿತಿ+ಙಸ್+ಣ್ಯ(ಯ) ಎಂದಾಗಿ, 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದಿತಿ+ಯ(ಣ್ಯ) ಎಂದಾಗಿ, ಇದು ತದ್ಧಿತ 'ಣಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದೈತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ದೈತಿ' ಶಬ್ದದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೈತ್+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದೈತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಔತ್ಸಃ– ಇದನ್ನು "ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರೈಣಃ (ಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂತತಿ)–'ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಸ್ತ್ರಿಯಃ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನಞ್‌ಸ್ನಞೌ ಭವನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ, ಸ್ತ್ರೀ+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಸ್ತ್ರೈನ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು, 'ಸ್ತ್ರೈಣ' ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ತ್ರೈಣಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೌಂಸ್ನಃ (ಪುರುಷನ ಸಂತಾನ) -ಪುಂಸಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪುಂಸ್+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಪುಂಸಃ ಇದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನಞ್‌ಸ್ನಞೌ ಭವನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಸ್ನಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. 'ಪುಂಸ್' ನಂತರ ಇರುವ 'ಙಸ್' ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸ್ನಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪುಂಸ್+ಸ್ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಪೌಂಸ್+ಸ್ನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೌಂಸ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಆಗಿದ್ದು 'ಙಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೂ ಪದತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಪೌಂಸ್+ಸ್ನ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಪೌಂಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪೌಂಸ್ನ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಪೌಂಸ್ನಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗೋತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1008 - ಅಪತ್ಯಂ ಪೌತ್ರಪ್ರಭೃತಿ ಗೋತ್ರಂ (4.1.162)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪತ್ಯತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ಪೌತ್ರಾದಿ ಗೋತ್ರಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ. - ಮಗನ ಮಗ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಸಂತಾನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಗೋತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋತ್ರವೆಂದರೆ ಮೊಮ್ಮಗ, ಮರಿಮಗ ಮತ್ತು ಅವರ ಸಂತಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪುತ್ರನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

(ಒಂದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1009 . ಏಕೋ ಗೋತ್ರೇ। (4.1.93)

ವೃತ್ತಿ- ಗೋತ್ರೇ ಏಕ ಏವ ಅಪತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್। ಉಪಗೋಃ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಮ್ ಔಪಗವಃ।

ಪ. ಛೇ- ಏಕಃ, ಗೋತ್ರೇ।

ಅರ್ಥ. -'ಗೋತ್ರ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮೊಮ್ಮಗ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂತಾನ) ಒಂದೇ 'ಅಪತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿದೆ- ಉಪಗೋಃ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಎಂದರೂ ಔಪಗವಃ ಮತ್ತು ತಸ್ಯ ಔಪಗವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಎಂದರೂ ಔಪಗವಃ ಎಂಬುದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಎಂದರೂ ಔಪಗವಃ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ 'ತಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊಮ್ಮಗನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಎಷ್ಟನೇ ಸಂತಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ 'ಔಪಗವ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವು ಮೊಮ್ಮಗನಿಂದ

ಆರಂಭವಾಗಿ ಎಷ್ಟನೇ ಪೀಳಿಗೆಯವನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ಈ 'ಔಪಗವ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು 'ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲು ಬಂದಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಅವರ ಹೆಸರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಹೇಳುವಾಗ 'ತಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ– ಔಪಗವಃ। (ಉಪಗು ಎಂಬುವವನ ಮೊಮ್ಮಗ)–'ಉಪಗೋಃ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಗೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಗು+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದವಾದ ಉಪಗೋಃ ಎಂಬುದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪದವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಏಕೋಗೋತ್ರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಪಗು+ಙಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಙಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ). ಆಗ ಉಪಗು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔಪಗು+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಔಪಗೋ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಔಪಗ್+ಅವ್+ಅ=ಔಪಗವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔಪಗವಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 1010. ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಞ್।(4.1.105)

ವೃತ್ತಿ– ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯೇ। ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ। ವಾತ್ಸ್ಯಃ।

ಪ. ಛೇ– ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯಃ, ಯಞ್।

ಅ. ವೃ.– "ಸಮರ್ಥ ಪದವಿಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮರ್ಥ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಗರ್ಗಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಞ್(ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗಾರ್ಗ್ಯಃ – ಗರ್ಗ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯನು (ಮೊಮ್ಮಗನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗರ್ಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗರ್ಗ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗರ್ಗ+ಙಸ್+ಯ ಎಂದಾಗಿ, ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಙಸ್' ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗರ್ಗ+ಯ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಗಾರ್ಗ+ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಗಾರ್ಗ' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಗಾರ್ಗ್+ಯ=ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾತ್ಸ್ಯಃ। (ವತ್ಸನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅಂದರೆ ಮೊಮ್ಮಗ)-'ವತ್ಸಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ವತ್ಸಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವತ್ಸ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪದಲ್ಲಿರುವ ಙಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಾತ್ಸ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾತ್ಸ್+ಯ=ವಾತ್ಸ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾತ್ಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತದ್ಧಿತ-ಲುಕ್ ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1011 - ಯಞಞೋಶ್ಚ। (2.4.64)

ವೃತ್ತಿ- ಗೋತ್ರೇ ಯತ್ ಯಞನ್ತಂ ಇಞಂತಂಚ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ಕೃತೇ ಬಹುತ್ವೇ; ನತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ। ಗರ್ಗಾಃ।ವತ್ಸಾಃ।

ಪ. ಛೇ- ಯಞಞೋಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.- "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತೋ ಯೂನಿ ಲುಗಣಿಞೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು "ಯಸ್ಕಾದಿಭ್ಯೋಗೋತ್ರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೋತ್ರೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು "ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಬಹುಷು ತೇನೈವಾಸ್ತ್ರಿಯಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಷು, ತೇನ, ಏವ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಗೋತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಞಂತ ಮತ್ತು ಅಞಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಅವಯವಗಳಾದ ಯಞ್ ಮತ್ತು ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್' ಬರುತ್ತದೆ. - ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅರ್ಥವು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ 'ಲುಕ್' (ಲೋಪ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷ- ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಯಞ್ ಮತ್ತು ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇವು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಗರ್ಗಾಃ। [ಗರ್ಗದ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯದವರು (ಗರ್ಗನ ಮೊಮ್ಮಗನ

ಸಂತಾನದವರು)]– 'ಗರ್ಗ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯದವರು ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಾನಿ" ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ 'ಗರ್ಗಸ್ಯ+ಜಸ್' ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಪದವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ.

"ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, 'ಗಾರ್ಗ್ಯ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಯಞಂತವಾದ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು ವಚನದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದಾಗ 'ಜಸ್' (ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ "ಯಞಿಞೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯ:" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಶುದ್ಧ 'ಗರ್ಗ' ಶಬ್ದವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಗ+ಅಸ್ ಇದ್ದು ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಗರ್ಗಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಗರ್ಗಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೂಪವು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ, ಗಾರ್ಗ್ಯೌ, ಗರ್ಗಾಃ (ಪ್ರ.ವಿ.)। ಗಾರ್ಗ್ಯಂ, ಗಾರ್ಗ್ಯೌ, ಗರ್ಗಾನ್। (ದ್ವಿ.ವಿ.), ಗಾರ್ಗ್ಯೇಣ, ಗಾರ್ಗ್ಯಾಭ್ಯಾಂ, ಗರ್ಗೈಃ (ತೃ.ವಿ.) ಮೊದಲಾದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವತ್ಸಾಃ – (ವತ್ಸನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯದವರು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಅಥವಾ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳ ಸಂತಾನ)– 'ವತ್ಸಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ವತ್ಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ವತ್ಸ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ 'ವಾತ್ಸ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಯಞಿಞೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ 'ವತ್ಸ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ವತ್ಸ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ 'ವತ್ಸಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ (ವತ್ಸ+ಅಸ್) ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ವತ್ಸಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವತ್ಸಾಃ ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದಂತೆ ನುಡಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನಗಳು ಮಾತ್ರ ವಾತ್ಸಃ ವಾತ್ಸೌ ಎಂದು ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ವಿಭಕ್ತಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾತ್ಸಃ,ವಾತ್ಸೌ, ವತ್ಸಾಃ। ವಾತ್ಸಂ ವಾತ್ಸೌ ವತ್ಸಾನ್। ವಾತ್ಸೇನ ವಾತ್ಸಾಭ್ಯಾಂ ವತ್ಸೈಃ।

('ಯುವ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1012 – ಜೀವತಿ ತು ವಂಶ್ಯೇ ಯುವಾ (4.1.163)

ವೃತ್ತಿ– ವಂಶ್ಯೇ ಪಿತ್ರಾದೌ ಜೀವತಿ ಪೌತ್ರಾದೇಃ ಯತ್ ಅಪತ್ಯಂ ಚತುರ್ಥಾದಿ

ತದ್ ಯುವಸಂಜ್ಞಮೇವ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಅಪತ್ಯಮ್ ಪೌತ್ರ ಪ್ರಭೃತಿ ಗೋತ್ರಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೌತ್ರ ಪ್ರಭೃತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಪೌತ್ರ ಪ್ರಭೃತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. – ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ತಂದೆ ಅಜ್ಜ ಮೊದಲಾದವರು ಜೀವಿಸಿರುವಾಗ ಪೌತ್ರ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಲ್ಕನೇ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮಗ (ಅಪತ್ಯ) ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ 'ಯುವನ್' (ಯುವಾ) ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಲವ'ನೆಂಬುವವನಿಗೆ ರಾಮ ನೆಂಬುವವನು ತಂದೆ, ಅವನ ತಂದೆ ದಶರಥನು. ಮೊಮ್ಮಗ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ (ನಾಲ್ಕನೇ ಪೀಳಿಗೆಯಿಂದ (ಲವನ ಮಗನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ) 'ಯುವ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ 'ಯುವಾಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ಬರೆಯಬೇಕು. ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಪೀಳಿಗೆಯವನಿಗೆ ಮುತ್ತಜ್ಜನು ಬದುಕಿರಬೇಕು. ಆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು ಬದುಕಿರುವಾಗಲೇ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಥವಾ ಐದನೇ ಪೀಳಿಗೆಯವನು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ 'ಯುವ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಡಬೇಕು.

(ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1013– ಗೋತ್ರಾದ್ಯೂನ್ಯಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್।(4.1.94)

ವೃತ್ತಿ– ಯೂನ್ಯಪತ್ಯೇ ಗೋತ್ರ–ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾದೇವ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್। ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತು ನ ಯುವಸಂಜ್ಞಾ।

ಪ. ಛೇ– ಗೋತ್ರಾತ್, ಯೂನಿ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್।

ಅರ್ಥ. – ಯುವಾಪತ್ಯದ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದಾಗ ಗೋತ್ರಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಯುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು) ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯುವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇದು ನಿಯುಮ ಸೂತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯುವಾಪತ್ಯ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಬಾರದು. ಅಂದರೆ ಗೋತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ನಂತರವೇ ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ನಿಯಮವಾಗಿದೆ.

(ಫಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1014 – ಯಞಿಞೋಶ್ಚ।(4.1.101)

ವೃತ್ತಿ– ಗೋತ್ರೇ ಯೌ ಯಞಿಞೌ ತದಂತಾತ್ ಫಕ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ– ಯಞಿಞೋಃ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಗೋತ್ರೇ ಕುಂಜಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಫಞ್"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೋತ್ರೇ' ಎಂಬ

ಪದವು ಹಾಗೂ 'ನಡಾದಿಭ್ಯಃ ಫಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಗೋತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಞ್, ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವುವೋ ಅದರ ಅಂತದ ನಂತರವೇ 'ಯುವಾಪತ್ಯ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಫಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಫಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಫ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೇವಲ 'ಫ' ಮೇಲೆಯೇ 'ಆಯನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಫ ಗೆ ಆಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ್ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1015– ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫ_ಢ-ಖ-ಛ-ಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್। (7.1.2)

ವೃತ್ತಿ– ಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಃ ಫಸ್ಯ-ಆಯನ್, ಢಸ್ಯ-ಏಯ್, ಖಸ್ಯ-ಈನ್, ಛಸ್ಯ-ಈಯ್, ಘಸ್ಯ-ಇಯ್, ಏತೇ ಸ್ಯುಃ। ಗರ್ಗಸ್ಯ ಯುವಾಪತ್ಯಂ ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣಃ। ದಾಕ್ಷಾಯಣಃ।

ಪ. ಛೇ– ಆಯನ್, ಏಯ್, ಈನ್, ಈಯ್, ಇಯಃ, ಫ–ಢ–ಖ–ಛ–ಘಾಂ, ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್।

ಅರ್ಥ. – ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಫ'ಗೆ ಆಯನ್, 'ಡ' ಗೆ ಏಯ್, 'ಖ' ಗೆ ಈನ್, 'ಛ' ಗೆ ಈಯ್, 'ಘ' ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣಃ (ಗರ್ಗನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯನು/ಗರ್ಗನ ಮಗ) ಗರ್ಗ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಯಞ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಗಾರ್ಗ್ಯ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಗೋತ್ರಾದ್ಯೂನ್ಯಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ "ಯಞಿಞೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫಕ್' (ಫ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫ್' ಗೆ ಆಯನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ+ಆಯನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಗಾರ್ಗ್ಯ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ್+ಆಯನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಓದುವಾಗ 'ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯನ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಟ್‌ಕುಪ್‌ವಾಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನಃ (ವತ್ಸನ ಮಗ)– 'ವತ್ಸಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ವತ್ಸ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋಯಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಯಞ್ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಾತ್ಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಫಕ್' (ಫ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫ್' ಗೆ 'ಆಯನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಾತ್ಸ್ಯ+ಆಯನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾತ್ಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಾತ್ಸ್‌ಯ್+ಆಯನ್+ಅ=ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲುಪ್ತವಾದರೂ ಏಕದೇಶವಿಕೃತನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಕ್ಷ್ಯಾಯಣಃ ಇದರ ರೂಪವು ಈ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1016 – ಅತ ಇಞ್। (4.1.95)

ವೃತ್ತಿ– ಅಪತ್ಯೇಽರ್ಥೆ। ದಾಕ್ಷಿಃ

ಪ. ಛೇ– ಅತಃ, ಇಞ್।

ಅ. ವೃ.– "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪಾದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಇವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಞ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಾಕ್ಷಿಃ (ದಕ್ಷನ ಸಂತಾನ) – 'ದಕ್ಷಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಕ್ಷಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಕ್ಷ+ಙಸ್+ಇಞ್ (ಇ), ಎಂದಾಗಿ 'ಙಸ್' ಎಂಬ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಕ್ಷ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಞಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದಾಕ್ಷ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರಾಂತವಾದ ದಾಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಕ್ಷ್+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ದಾಕ್ಷಿಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಹ್ವಾದಿ ಗಣಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 1017. ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ। (4.1.96)

ವೃತ್ತಿ– ಬಾಹವಿಃ। ಔಡುಲೋಮಿಃ।

ವಾ॥ ಲೋಮ್ನೋಽಪತ್ಯೇಷು ಬಹುಷ್ವಕಾರೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ। ಉಡುಲೋಮಾಃ।

ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್।

ಪ. ಛೇ– ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.– "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಮತ್ತು "ಅತ ಇಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಞ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಬಾಹು ಮೊದಲಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಬಾಹವಿಃ (ಬಹು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳಂತಹ ಮನುಷ್ಯನ ಮಗ) – 'ಬಾಹೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಬಾಹೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಾಹು+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಬಾಹು' ಎಂಬುದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. "ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಞ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ–ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಾಹು+ಙಸ್+ಇಞ್ (ಇ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಾಹು+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವಾಗ 'ಬ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಾಹು' ಶಬ್ದದದಲ್ಲಿರುವ

'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಬಾಹೋ+ಇ ಎಂದಾಗಿ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಬಾಹವಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಾಹವಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ– ಲೋಮ್ನೋಽಪತ್ಯೇಷು ಬಹುಷ್ವಕಾರೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ।

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಮನ್ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಃ– ಔಡುಲೋಮಿಃ (ಉಡುಲೋಮಿ ಎಂಬುವವನ ಮಗ)–'ಉಡುಲೋಮ್ನಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಉಡುಲೋಮ್ನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಡುಲೋಮನ್+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಞ್ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಡುಲೋಮನ್+ಙಸ್+ಇ ಎಂದಾಗಿ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಸ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಡುಲೋಮನ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔಡುಲೋಮನ್+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ಎಂಬ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು

ಔಡುಲೋಮ್+ಇ=ಔಡುಲೋಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಔಡುಲೋಮಿಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಅ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಡುಲೋಮಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಇತ್ ಆದ ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ ಆದಿ-ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔಡುಲೋಮಿಃ ಎಂದಿತ್ತು, ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಔಡುಲೋಮೀ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೇಲಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ರಾಮ'-ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಂತೆ ಉಡುಲೋಮಾಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಇದರ ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಔಡುಲೋಮಿಃ	ಔಡುಲೋಮೀ	ಉಡುಲೋಮಾಃ
ಔಡುಲೋಮಿಂ	ಔಡುಲೋಮೀ	ಉಡುಲೋಮಾನ್
ಔಡುಲೋಮಿನಾ	ಔಡುಲೋಮಿಭ್ಯಾಂ	ಉಡುಲೋಮೈಃ

ಈ ರೀತಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1018 – ಅನೃಷ್ಯಾನಂತರ್ಯೇ ಬಿದಾದಿಭ್ಯೋऽಞ್। (4.1.104)

ವೃತ್ತಿ–ಯೇ ತು ಅತ್ರ ಅನೃಷಯಃ ತೇಭ್ಯಃ ಅಪತ್ಯೇ ಅನ್ಯತ್ರ ತು ಗೋತ್ರೇ ಬಿದಸ್ಯಗೋತ್ರಂ– ಬೈದಃ। ಬೈದೋ, ಬಿದಾಃ। ಪುತ್ರಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ–ಪೌತ್ರಃ।ಪೌತ್ರೌ ಪೌತ್ರಾಃ। ಏವಂ ದೌಹಿತ್ರಾದಯಃ।

ಪ. ಛೇ– ಅನೃಷೀ, ಆನಂತರ್ಯೇ, ಬಿದಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಞ್।

ಅ. ವೃ.– "ಗೋತ್ರೇ ಕುಂಜಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಫಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೋತ್ರೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಬಿದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಋಷಿವಾಚಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನಂತರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲೇ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರಾಪತ್ಯವೆಂದರೆ ಎರಡನೆ ತಲೆಮಾರು (Second Generation) ಎಂದರ್ಥ. ಬಿದಾದಿ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಗಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರಿದೆ.

(ಮಗ, ಮಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇವು ಋಷಿವಾಚಕಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ). ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಿದಾದಿ-ಗಣಪಠಿತವಾದ ಋಷಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಷಿವಾಚಕವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅನಂತರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಬೈದಃ (ಬಿದ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಮಗ) – 'ಬಿದಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಬಿದಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಿದ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಅನೃಷ್ಯಾನಂತರ್ಯೇ ಬಿದಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಂತರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪುತ್ರ+ಙಸ್+ಅಞ್(ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೌತ್ರ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಪೌತ್ರ' ಶಬ್ದವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೌತ್ರ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ 'ಪೌತ್ರ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪೌತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪೌತ್ರಃ, ಪೌತ್ರೌ, ಪೌತ್ರಾಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಗಳ ಮಗ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ (ದುಹಿತು: ಅನಂತರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್) ದೌಹಿತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಇದೇ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1019 – ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್। (4.1.112)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪತ್ಯೇ।ಶೈವಃ। ಗಾಂಙ್ಗಃ।

ಪ. ಛೇ- ಶಿವಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಣ್।

ಅ. ವ್ಯ.- "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಃ- ಶೈವಃ (ಶಿವನ ಮಗ) – 'ಶಿವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಿವಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶಿವ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಬಂದು ಶಿವ+ಙಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಾಗಿ, ಶಿವ+ಙಸ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಿವ+ಅ ಎಂದಾಗಿ "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಶಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಅಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶೈವ್+ಅ=ಶೈವ ಎಂದಾಗಿ, ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದರೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶೈವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗಾಙ್ಗಃ – [ಗಂಗೆಯ ಮಗ (ಬೀಷ್ಮಃ)] – 'ಗಂಗಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗಂಗಾಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಂಗಾ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗಂಗಾಯಾಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋऽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗಂಗಾ+ಙಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಙಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಙಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾಙ್+ಅ=ಗಾಙ್ಗ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಗಾಙ್ಗಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1020 – ಋಷ್ಯಂಧಕವೃಷ್ಣಿಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ।(4.1.114)

ವೃತ್ತಿ– ಋಷಿಭ್ಯಃ–ವಾಸಿಷ್ಠಃ, ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ। ಅಂಧಕೇಭ್ಯಃ – ಶ್ವಾಫಲ್ಕಃ। ವೃಷ್ಣಿಭ್ಯಃ– ವಾಸುದೇವಃ। ಕುರುಭ್ಯಃ– ನಾಕುಲಃ, ಸಾಹದೇವಃ।

ಪ. ಛೇ– ಋಷ್ಯಂಧಕವೃಷ್ಣಿಕುರುಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.– "ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋऽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಋಷಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂಧಕ, ವೃಷ್ಣಿ ಮತ್ತು ಕುರು ಈ ಮೂರು ವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಣ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾಸಿಷ್ಠಃ (ವಸಿಷ್ಠನ ಮಗ)– 'ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸಿಷ್ಠ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಅತ ಇಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಇಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಸಿಷ್ಠ+ಙಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಾಗಿ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಸಿಷ್ಠ+ಅ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ) 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಸಿಷ್ಠ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಾಸಿಷ್ಠ್+ಅ=ವಾಸಿಷ್ಠ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಾಸಿಷ್ಠಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇದೇ ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ+ಅಣ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಂಧಕೇಭ್ಯಃ ('ಅಂಧಕ' ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಉದಾಹರಣೆ)– ಶ್ವಾಫಲ್ಕಃ (ಶ್ವಫಲ್ಕನ ಮಗ) ಶ್ವಫಲ್ಕನು ಅಂಧಕ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು.

'ಶ್ವಫಲ್ಕಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶ್ವಫಲ್ಕಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ವಫಲ್ಕ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಶ್ವಫಲ್ಕ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ (ಆ) ಬಂದು, ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶ್ವಾಫಲ್ಕ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಾಫಲ್ಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಣಿ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಉದಾಹರಣೆ–

ಉದಾ– ವಾಸುದೇವಃ – 'ವಸುದೇವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್'ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ, ವಸುದೇವಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸುದೇವ+ಙಸ್ ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ (ವಸುದೇವಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ) ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವಾಸುದೇವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕುರು ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಉದಾಹರಣೆ–

ಉದಾ– ನಾಕುಲಃ ಮತ್ತು ಸಾಹದೇವಃ (ನಕುಲನ ಮಗ)– 'ನಕುಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ನಕುಲಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಕುಲ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಙಸ್ ಲೋಪವಾಗಿ ನಕುಲ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನಾಕುಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಹದೇವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಇದೇ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1021– ಮಾತುರುತ್ ಸಂಖ್ಯಾ–ಸಂ–ಭದ್ರ–ಪೂರ್ವಾಯಾಃ। (4.1.115)

ವೃತ್ತಿ– ಸಂಖ್ಯಾದಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಮಾತೃ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಉತ್–ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚ। ದ್ವೈಮಾತುರಃ।ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ। ಸಾಂಮಾತುರಃ। ಭಾದ್ರಮಾತುರಃ।

ಪ. ಛೇ-ಮಾತುಃ, ಉತ್, ಸಂಖ್ಯಾ, ಸಂಭದ್ರಪೂರ್ವಾಯಾಃ।

ಅ. ವೃ :- "ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು, "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :- ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಾ, ಸಮ್‌ಪೂರ್ವಾ ಹಾಗೂ ಭದ್ರಪೂರ್ವಾ ಮತ್ತು ಮಾತೃ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಮಾತೃ ಶಬ್ದದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ "ಉರಣ್‌ರಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರ'ಪರವಾಗಿ ಅಂದರೆ 'ಉರ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದ್ವೈಮಾತುರಃ (ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರ ಮಗ): 'ದ್ವಯೋಃ ಮಾತ್ರೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಿ+ಓಸ್+ಮಾತೃ+ಓಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ "ಕೃತ್‌ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಿ ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಣ್' ಬಂದು, ನಂತರ ಮಾತೃ ನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' 'ರೇಫ' ಪರಕವಾಗಿ ಬಂದು, ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರವು ಬಂದು, ದ್ವೈಮಾತುರ್+ಅ=ದ್ವೈಮಾತುರ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವೈಮಾತುರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ (ಆರು ತಾಯಂದಿರ ಮಗ): 'ಷಣ್ಣಾಂ ಮಾತೄಣಾಂ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ, ಷಟ್+ಆಮ್ ಮಾತೃ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ "ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾದಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್'ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಷಷ್+ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಷಷ್' ಗೆ ಪದತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಷ್ ಕಾರಕ್ಕೆ) "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽಂತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್) ಬಂದು, "ಯರೋನುನಾಸಿಕೇನುನಾಸಿಕೋ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ (ಣ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಷಷ್+ಮಾತೃ=ಷಣ್ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಷಣ್+ಮಾತೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದು ತದ್ಧಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಷಟ್'ನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥಮ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಷಾಣ್ಮಾತುರ್+ಅ=ಷಾಣ್ಮಾತುರ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಾಂಮಾತುರಃ (ಒಳ್ಳೆಯ ತಾಯಿಯ ಮಗ): 'ಸಮ್‌ಮಾತುಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸಮ್‌ಮಾತೃ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಸಮ್+ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತವಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಮಾತೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಾಮ್‌ಮಾತುರ್+ಅ=ಸಾಂಮಾತುರ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಂಮಾತುರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಭಾದ್ರಮಾತುರಃ – (ಒಳ್ಳೆಯ ತಾಯಿಯ ಮಗ):'ಭದ್ರಮಾತುಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಭದ್ರಾ+ಸು ಮಾತೃ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಳಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭದ್ರಾ+ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಂವತ್ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಜಾತಿಯ ದೇಶೀಯೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭದ್ರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್‌ಭಾವ ಬಂದು ಭದ್ರಮಾತೃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಮಾತೃ' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಭದ್ರ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ

(ಆ) ಬಂದು, ಭಾದ್ರಮಾತುರ್+ಅ=ಭಾದ್ರಮಾತುರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಭಾದ್ರಮಾತುರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಢಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1022– ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಢಕ್ । (4.1.120)

ವೃತ್ತಿ– ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಭ್ಯಃ ಢಕ್। ವೈನತೇಯಃ।

ಪ. ಛೇ– ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ, ಢಕ್।

ಅ.ವ್ಯ.– "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ 'ಢಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಢಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ಢ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಆಯನ್–ಏಯ್–ಈನ್–ಈಯ್–ಇಯ್–ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವೈನತೇಯಃ – (ವಿನತೆಯ ಮಗ):'ವಿನತಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್'

ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ವಿನತಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಢಕ್'(ಢ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ(ಢ್) "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಯ್+ಅ=ಏಯ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು ವಿನತಾ+ಜಸ್+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್(ಜಸ್)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿನತಾ+ಏಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ(ಢಕ್) 'ಕಿತ್' ಅಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಷಿತಿಚ" ಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ವಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರವು ಬಂದು, 'ವೈ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈನತಾ+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ವೈನತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವೈನತ್+ಏಯ=ವೈನತೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತ ನ್ಯಾಯದಿಂದ' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವೈನತೇಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಕೌಂತೇಯ:- (ಕುಂತಿಯ ಮಗ):'ಕುಂತ್ಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕುಂತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕುಂತಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಢಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್(ಢ್) ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುಂತಿ+ಏಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಕ್ಷಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಯಿಂದ 'ಕ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕೌಂತಿ+ಏಯ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೌಂತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೌಂತ್+ಏಯ+ಅ=ಕೌಂತೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕದೇಶವಿಕೃತ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೌಂತೇಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ರಾಧೇಯಃ - ರಾಧೆಯ ಮಗ:'ರಾಧಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾಧಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಢ (ಢ್+ಅ) "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಢ್ ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ರಾಧಾ+ಏಯ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಧ್+ಏಯ=ರಾಧೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ

ರಾಧೇಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕನೀನ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1023 – ಕನ್ಯಾಯಾಃ ಕನೀನ ಚ। (4.1.116)

ವೃತ್ತಿ– ಚಾತ್ ಅಣ್। ಕಾನೀನಃ ವ್ಯಾಸ್ಯಃ। ಕರ್ಣಶ್ಚ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋऽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕನೀನ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಕಾನೀನೋ ವ್ಯಾಸಃ, ಕರ್ಣಶ್ಚ (ಕನ್ಯೆಯ, ಅಂದರೆ ಮದುವೆಯಾಗದವಳ) ಮಗ 'ಕನ್ಯಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕನ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕನ್ಯಾ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕನೀನ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಣ್' (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕನೀನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾತಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕಾನೀನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1024 – ರಾಜಶ್ವಶುರಾದ್ಯತ್।(4.1.137)

ವಾರ್ತಿಕ – ರಾಜ್ಞಃ ಜಾತೌ ಏವ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ।

ಪ. ಛೇ– ರಾಜಶ್ವಶುರಾತ್, ಯತ್ ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ರಾಜನ್ ಮತ್ತು ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಯತ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ॥ ರಾಜ್ಞಃ ಜಾತೌ ಏವ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ।

ಅರ್ಥ:– ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಜಾತಿ ವಾಚ್ಯವು (ಜಾತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅರ್ಥವು) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ:- ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ರಾಜನ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೇ ವಿಶೇಷ.

('ಅನ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1025-ಯೇಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ। (6.4.168)

ವೃತ್ತಿ- ಯಾದೌ ತದ್ಧಿತೇ ಪರೇ ಅನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್ ನತು ಭಾವಕರ್ಮೋಣೋಃ। ರಾಜನ್ಯಃ। ಜಾತಾವೇವೇತಿ ಕಿಂ?

ಪ. ಛೇ- ಯೇ,ಚ, ಅಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಅನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆಪತ್ಯಸ್ಯ ಚ ತದ್ಧಿತೇऽನಾತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. - 'ಯ'-ಕಾರಾದಿಯಾದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅನ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ- ರಾಜನ್ಯಃ (ರಾಜನ ಸಂತಾನ):'ರಾಜ್ಞಃ ಅಪತ್ಯಂ ಜಾತಿಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾಜನ್+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನ 'ರಾಜ್ಞಃ ಜಾತೌ ಏವ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ "ಜಾತಿಯ ಜೊತೆಗೆ" ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ರಾಜ-ಶ್ವಶುರಾದ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಜನ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದು "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅನ್' ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ರಾಜನ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹಾಗೆಯೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ರೆಉಇತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಜನ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1026 - ಅನ್ (6.4.167)

ವೃತ್ತಿ- ಅನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಸ್ಯಾತ್ ಅಣಿ ಪರೆ। ರಾಜನಃ। ಶ್ವಶುರ್ಯಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಇನಣ್ಯನಪತ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣಿ ಎಂಬ ಪದವು, "ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅನ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜನಃ–(ರಾಜನ ಸಂತಾನ ಆದರೆ ಅವನು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವನಲ್ಲ): "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬರುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಾಜನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್‌ಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅನ್ ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಾಜನ್+ಅ=ರಾಜನ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರಾಜನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶ್ವಶುರ್ಯಃ – (ಮಾವನ ಮಗ):'ಶ್ವಶುರಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶ್ವಶುರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ವಶುರ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ರಾಜ–ಶ್ವಶುರಾದ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಬಂದು, ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಶ್ವಶುರ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಶ್ವಶುರ್+ಯ=ಶ್ವಶುರ್ಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಶುರ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1027– ಕ್ಷತ್ರಾದ್ ಘಃ।(4.1.138)

ವೃತ್ತಿ– ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ। ಜಾತೌ ಇತ್ಯೇವ। ಕ್ಷಾತ್ರಿಃ ಅನ್ಯತ್ರ।

ಅ. ವೃ.– "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜಾತ್ಯರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಘ' ನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ ಘ್+ಅ. "ಆಯನ್–ಏಯ್–ಈನ್–ಈಯ್–ಇಯ್–ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇಯ್+ಅ=ಇಯ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ (ಕ್ಷತ್ರ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವನ ಮಗ):'ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ್ಷತ್ರ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಞ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಘ(ಘ್+ಅ) ಗೆ "ಆಯನ್–ಏಯ್–ಈನ್–ಈಯ್–ಇಯ್–ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇಯ್+ಅ=ಇಯ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷತ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಯಾವುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ಷತ್ರ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷತ್ರ್+ಇಯ=ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ಷಾತ್ರಿಃ-(ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಮಗ): ಕ್ಷತ್ರ+ಇಞ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಂದಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಜಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಈ 'ಇಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಞಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಕ್ಷಾತ್ರ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷಾತ್ರ್+ಇಯ=ಕ್ಷಾತಿಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕ್ಷಾತ್ರಿಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1028 - ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಷ್ಠಕ್। **(4.1.146)**

ಪ. ಛೇ- ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಠಕ್ ।

ಅರ್ಥ. - 'ರೇವತಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಠಕ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ('ಠ' ಎಂದರೆ ಠ್+ಅ). ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

(ಅಂಗದ ಪರದ 'ಠ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1029- ಠಸ್ಯೇಕಃ।(7.3.50)

ವೃತ್ತಿ- ಅಂಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಠಸ್ಯ 'ಇಕ್' ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ರೈವತಿಕಃ।

ಪ. ಛೇ- ಠಸ್ಯ, ಇಕಃ।

ಅ. ವೃ- "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಠ್' ಗೆ ಇಕ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರೈವತಿಕಃ-(ರೇವತಿಯ ಮಗ): 'ರೇವತ್ಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರೇವತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇವತೀ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಷ್ಠಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಠಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಠ್ ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ರೇವತಿ+ಇಕ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು "ಕ್ಞಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ರೈವತೀ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರೈವತ್+ಇಕ=ರೈವತಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ

ರೈವತಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1030 – ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಞ್। (4.1.168)

ವೃತ್ತಿ– ಜನಪದ–ಕ್ಷತ್ರಿಯ–ವಾಚಕಾತ್, ಶಬ್ದಾತ್ ಅಞ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಪತ್ಯೇ। ಪಾಞ್ಚಾಲಃ॥

ವಾರ್ತಿಕ – 1) ಕ್ಷತ್ರಿಯಸಮಾನ ಶಬ್ದಾತ್ ಜನಪದಾತ್ ತಸ್ಯ ರಾಜನ್ಯಪತ್ಯವತ್। ಪಞ್ಚಾಲಾನಾಂ ರಾಜಾ ಪಾಞ್ಚಾಲಃ॥

ವಾರ್ತಿಕ – 2) ಪುರೋರಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ॥ ಪೌರವಃ॥

ವಾರ್ತಿಕ – 3) ಪಾಂಡೋರ್ಡ್ಯಣ್।) ಪಾಂಡ್ಯಃ॥

ಪ. ಛೇ– ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್, ಅಞ್।

ಅ. ವೃ.– "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ದೇಶ ವಿಶೇಷದ ವಾಚಕವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದವು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಂತಹದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಾಞ್ಚಾಚಾಲಃ (ಪಞ್ಚಾಲ ರಾಜನ ಮಗ):ಇದು ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ ಮತ್ತು ರಾಜನನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. 'ಪಞ್ಚಾಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪಞ್ಚಾಲಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಞ್ಚಾಲ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಅಣ್ ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಞ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಬರುವ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರೋದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಪಾಞ್ಚಾಲ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಾಞ್ಚಾಲ್+ಅ (ಅಞ್)=ಪಾಞ್ಚಾಲ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಪಾಞ್ಚಾಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ – 1) ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸಮಾನಶಬ್ದಾತ್ ಜನಪದಾತ್ ತಸ್ಯ ರಾಜನ್ಯಪತ್ಯವತ್.

ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಯಾವ ಜನಪದವಾಚಕ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಞ್ಚಾಲಾನಾಂ ರಾಜಾ ಪಾಞ್ಚಾಲಃ :–ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಬಂದಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪಞ್ಚಾಲದೇಶದ ರಾಜ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ – 2) ಪುರೋರಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ॥

ಪುರು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ– ಪೌರವಃ (ಪುರುವಿನ ಮಗ):'ಪುರೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪುರು+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರವಿರುವ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪೌರು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಪೌರೋ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಪೌರವ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ, ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಪೌರವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ – 3) ಪಾಂಡೋರ್ಡ್ಯಣ್।

ಪಾಂಡು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಡ್ಯಣ್(ಡ್ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಡಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಾಂಡ್ಯಃ (ಪಾಂಡುವಿನ ಮಗ):'ಪಾಂಡೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಪಾಂಡೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾಂಡು+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಡ್ಯಣ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ('ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು) 'ಟಿ' ಗೆ (ಉಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಪಾಂಡ್ಯ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಂಡ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1031 – ಕುರುನಾದಿಭ್ಯೋ ಣ್ಯಃ।(4.1.172)

ವೃತ್ತಿ– ಕುರುನಾದಿಭ್ಯಃ ಣ್ಯಃ । ಕೌರವ್ಯಃ। ನೈಷಧ್ಯಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಜನಪದ ಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್ ಅಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಜನಪದೇಭ್ಯಃ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. – ಕುರು ಶಬ್ದ ಅಥವಾ 'ನ' ಕಾರಾದಿ ಶಬ್ದ ಇವೆರಡು, ಜನಪದ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣ್ಯ' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಣ್ಯ' ದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1) ಕೌರವ್ಯಃ– (ಕುರುದೇಶದ ರಾಜ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಿಶೇಷದ ರಾಜ):'ಕುರು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು

ಅಂತ್ಯ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರವು ಬಂದು ಅನಂತರ ಅವಾದೇಶವಾದ ಮೇಲೆ ಕೌರವ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಕೌರವ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ನೈಷಧ್ಯಃ – (ನಿಷಧ ದೇಶದ ರಾಜ ಅರ್ಥಾತ್ ನಳ):ಇಲ್ಲಿ ನಿಷಧ ಶಬ್ದವು ಜನಪದವಾಚಿಯಾಗಿಯೂ 'ನ' ಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ನೈಷಧ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ

(ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1032 – ತೇ ತದ್ರಾಜಾಃ।(4.1.174)

ವೃತ್ತಿ– ಅಞಾದಯಃ ತದ್ರಾಜಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಅರ್ಥ. – ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅಞ್ ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತದ್ರಾಜ–ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಞ್ ಆದಿ ಎಂದರೆ ಅಞ್, ಅಣ್, ಡ್ಯಣ್ ಮತ್ತು ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೂ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆ ದೇಶದ ರಾಜನನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

(ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1033 – ತದ್ ರಾಜಸ್ಯ ಬಹುಷು ತೇನೈವಾಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್। (2.4.62)

ವೃತ್ತಿ– ಬಹುಷು ಅರ್ಥೇಷು ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಲುಕ್; ತದರ್ಥಕೃತೇ ಬಹುತ್ವೇ ನ ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್। ಇಕ್ಷ್ವಾಕವಃ। ಪಂಚಾಲಾಃ। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ. ಛೇ– ತದ್ರಾಜಸ್ಯ, ಬಹುಷು, ತೇನ, ಏವ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್।

ಅ. ವೃ.– "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತೋ 'ಲುಗಞೋಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. – ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ – ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತದ್ರಾಜ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಾಗ – ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಇಕ್ಷ್ವಾಕವಃ (ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳ ಸಂತಾನಗಳು)– ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಶಬ್ದವು ದೇಶ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ–ಜಾತಿ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.'ಇಕ್ಷ್ವಾಕೋಃ ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕು+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಐಕ್ಷ್ವಾಕು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಆದರೆ "ದಾಂಡಿನಾಯನ-ಹಾಸ್ತಿನಾಯನ-ಆಥರ್ವಣಿಕ ...." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಮತ್ತು ನಿಪಾತಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಐಕ್ಷ್ವಾಕ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಸುಬಂತವಾದಮೇಲೆ ಐಕ್ಷ್ವಾಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನವಾದ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ 'ತದ್ರಾಜ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ತೇನೈವಾಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಟಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಪಾತನ ಮೊದಲಾದವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂಲಶಬ್ದವಾದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಃ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕೂ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕವಃ। ಎಂಬ ರೂಪಗಳೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಐಕ್ಷ್ವಾಕಃ, ಐಕ್ಷ್ವಾಕೌ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕವಃ। ಐಕ್ಷ್ವಾಕಂ, ಐಕ್ಷ್ವಾಕೌ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕೂನ್। ಇತ್ಯಾದಿಯಾದಿಗಿ ನಡೆಸಬೇಕು

ಉದಾ- ಪಂಚಾಲಾಃ (ಪಂಚಾಲರ ಸಂತಾನಗಳು) - ಪಂಚಾಲ ಶಬ್ದವು ಜನಪದವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.'ಪಂಚಾಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಾನಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪಂಚಾಲ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಪಂಚಾಲಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್ ಅಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಞಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಯಸ್ಯೆತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಾಂಚಾಲ್+ಅ=ಪಾಂಚಾಲ ಎಂದಾಗಿ, ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನದ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ತದ್ರಾಜಸ್ಯಬಹ್ರಷು ತೇನೈವಾಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿಕಾಸ್ಯಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪಂಚಾಲಾಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.ಪಾಂಚಾಲಃ ಪಾಂಚಾಲೌ ಪಂಚಾಲಾಃ। ಪಾಂಚಾಲಂ ಪಾಂಚಾಲೌ ಪಂಚಾಲಾನ್ ಎಂಬಂತೆ ಇತ್ಯಾದಿ

(ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ)ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1034. - ಕಂಬೋಜಾಲ್ಲುಕ್। (4.1.174)

ವೃತ್ತಿ- ಅಸ್ಮಾತ್ ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಲುಕ್। ಕಂಬೋಜಃ। ಕಂಬೋಜೌ।

ವಾರ್ತಿಕ -ಕಂಬೋಜಾದಿಭ್ಯಃ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ।

ಚೋಲಃ। ಶಕಃ। ಕೇರಳಃ। ಯವನಃ।

ಇತಿ ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ (45)

ಪ. ಛೇ– ಕಂಬೋಜಾತ್, ಲುಕ್।

ಅ. ವೃ.– "ತೇ ತದ್ರಾಜಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಎಂದು ವಿಭಕ್ತಿವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. – ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತದ್ರಾಜ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗಬೇಕಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣದ (ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣದ) ಲೋಪ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ತದ್ರಾಜ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– ಕಂಬೋಜಃ। ಕಂಬೋಜೌ। (ಕಂಬೋಜ ದೇಶದವರ ಸಂತಾನ ಅಥವಾ ಕಂಬೋಜದ ರಾಜ)–ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದವು ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿಯೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. (ರಾಜನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕ) 'ಕಂಬೋಜಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ' ಅಥವಾ 'ಕಂಬೋಜಸ್ಯ ರಾಜಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕಂಬೋಜಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಂಬೋಜ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್ ಅಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ, ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಇದೆಲ್ಲ ಆದಮೇಲೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಞ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕಂಬೋಜಃ, ಕಂಬೋಜೌ, ಕಂಬೋಜಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ಕಂಬೋಜಾದಿಭ್ಯಃ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ।

ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಬೋಜಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಚೋಲಃ, ಯವನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಚೋಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಚೋಲಃ। ಶಕಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಶಕಃ। ಕೇರಳಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಕೇರಳಃ। ಯವನಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಯವನಃ। ಇದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಅರ್ಥವೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಆ ದೇಶದ ರಾಜ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರ(45) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-46: ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥ

(ಸೂತ್ರ- 1035-1057)

('ಅಣ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1035- ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್ (4-2-1)

ವೃತ್ತಿ- ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್/ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ರಾಗ:/ಕಷಾಯೇಣ ರಕ್ತಂ ವಸ್ತ್ರಂ, ಕಾಷಾಯಂ.

ಅ.ವೃ - "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಯಾವುದರಿಂದ ಒಂದು ವಸ್ತು ವರ್ಣಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೋ, ಅದು ರಾಗ. 'ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ರಾಗಃ' / ರಂಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಂತರ "ಘಞ್ಬ ಭಾವಕರಣಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ "ಚಜೋಃ ಕುಗಿಣ್ಯತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' (ಗ್) ಬಂದು ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಆದ ಮೇಲೆ ರಾಗಃ ಎಂಬ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಾಷಾಯಂ (ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೆಂಪಾದ ವಸ್ತ್ರ) - 'ಕಷಾಯೇಣ ರಕ್ತಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಷಾಯೇಣ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಷಾಯ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಸೇರಿದಾಗ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಷಾಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕಾಷಾಯ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕಾಷಾಯ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ' ಅಮ್ ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಕಾಷಾಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1036- ನಕ್ಷತ್ರೇಣ ಯುಕ್ತಃ ಕಾಲಃ ।(4-2-3)

ವೃತ್ತಿ- ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ।

ವಾರ್ತಿಕ- ತಿಷ್ಯಪುಷ್ಯಯೋರ್ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯ-ಲೋಪ ಇತಿವಾಚ್ಯಂ ।

ಪುಷ್ಯೇಣ ಯುಕ್ತಂ ಪೌಷಂ ಅಹಃ ।

ಅ.ವೃ– "ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು, "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ನಕ್ಷತ್ರ ವಾಚಕವಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ 'ಅದರಿಂದ ಕೂಡಿದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಣ್ ಬರುತ್ತದೆ–ಅದು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಮಯವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ.

ಉದಾಃ ಚೈತ್ರಮಹಃ (ಚಿತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಿನ) – 'ದಿನ' ಶಬ್ದವು ಕಾಲವಾಚಕವಾಗಿದೆ. 'ಚಿತ್ರಯಾ ಯುಕ್ತಂ ಅಹಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಿತ್ರಾ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಆದಿ–ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಚೈತ್ರ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಹಃ' ಎಂಬುದು 'ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ' ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಾದ 'ಚೈತ್ರಂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ: ತಿಷ್ಯಪುಷ್ಯಯೋರ್ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯ– ಲೋಪ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ।

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾಲ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ' ಅಣ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತಿಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಯ ಶಬ್ದಗಳ 'ಯ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಃ ಪೌಷಂ ಅಹಃ–(ಪುಷ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಿನ)–ಪುಷ್ಯೇಣ 'ಯುಕ್ತಂ ಪೌಷಂ ಅಹಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪುಷ್ಯ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಪೌಷ್ಯ ಶಬ್ದದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೌಷ್ಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೌಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ನಪುಂಸಕವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಪೌಷಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪೌಷಂ ಅಹಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಲುಪ್' ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1037– ಲುಬ್ ಅವಿಶೇಷೇ (4–2–4)

ವೃತ್ತಿ– ಪೂರ್ವೇಣ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಲುಪ್ ಸ್ಯಾತ್, ಷಷ್ಠೀ ದಂಡಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಕಾಲಸ್ಯ ಅವಾಂತರ ವಿಶೇಷ: ಚೇತ್ ನ ಗಮ್ಯತೇ/ ಅದ್ಯ ಪುಷ್ಯಃ.

ಪ.ಛೇ– ಲುಪ್, ಅವಿಶೇಷೇ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಅಣಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅವಿಶೇಷ ಎಂದರೆ 60 ಘಳಿಗೆಯುಳ್ಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ಭೇಧವಿಲ್ಲದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವಾಂತರ ವಿಶೇಷದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ 'ಅಣ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅದ್ಯ ಪುಷ್ಯಃ - (ಅರವತ್ತು ಘಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಗಲೋ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯೋ ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇ ಅದ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾಲವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ) 'ಅದ್ಯ ಪುಷ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಗಲಿರುಳಿನಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಕೂಡಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1038- ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ। (4-2-7)

ವೃತ್ತಿ- ತೇನೇತ್ಯೇವ। ವಸಿಷ್ಠೇನ ದೃಷ್ಟಂ ವಾಸಿಷ್ಠಂ ಸಾಮ।

ಅ.ವೃ- "ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಕ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ' (ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ / ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಯೋಗಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ವಸಿಷ್ಠರು 'ಸಾಮ ಮಂತ್ರವನ್ನು' ಗ್ರಹಿಸಿರುವರು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠ ಸಾಮ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ವಾಸಿಷ್ಠಂ ಸಾಮ-'ವಸಿಷ್ಠೇನ ದೃಷ್ಟಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಸಿಷ್ಠೇನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸಿಷ್ಠ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಸುಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ವಾಸಿಷ್ಠ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಾಸಿಷ್ಠ್+ಅ=ವಾಸಿಷ್ಠ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಸಿಷ್ಠಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸಾಮ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷ್ಯ ಆಗಿದೆ ಹಾಗೂ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ.

(ಡ್ಯ ಮತ್ತು ಡ್ಯತ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1039– ವಾಮದೇವಾಡ್ ಡ್ಯಡ್ ಡ್ಯೌ (4–2–9)

ವೃತ್ತಿ– ವಾಮದೇವೇನ ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ, ವಾಮದೇವ್ಯಂ।

ಪ.ಛೇ– ವಾಮದೇವಾತ್, ಡ್ಯಡ್ಯೌ।

ಅ.ವೃ– "ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇನ' ಎಂಬ ಪದವು "ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಾಮ (ಮಂತ್ರ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡ್ಯತ್ ಮತ್ತು ಡ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿತ್ ಆಗಿಯೂ, ಮತ್ತೊಂದು ತಿತ್ ಅಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ವಾಮದೇವ್ಯಂ – (ವಾಮದೇವೇನ ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ)– ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ವಾಮದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಡ್ಯತ್ ಮತ್ತು ಡ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಮದೇವ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಲೋಪವು ಬಂದು ವಾಮದೇವ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 1040 – ಪರಿವೃತೋ ರಥಃ। (4–2–10)

ವೃತ್ತಿ– ಅಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಥೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಭವತಿ। ವಸ್ತ್ರೇಣ ಪರಿವೃತಃ। ವಾಸ್ತ್ರಃ ರಥಃ।

ಪ.ಛೇ– ಪರಿವೃತಃ, ರಥ: ।

ಅ.ವೃ– "ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– "**ಇದರಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಅಥವಾ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ರಥ**" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲೂ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೆಯೇ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ವಾಸ್ತ್ರಃ ರಥಃ–(ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ರಥ) ವಸ್ತ್ರೇಣ ಪರಿವೃತಃ ಎಂಬ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ವಸ್ತ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಾಸ್ತ್ರಃ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಥಃ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1041-ತತ್ರೋದ್ಧೃತಮಮತ್ರೇಭ್ಯಃ॥ (4-2-14)

ವೃತ್ತಿ- ಶರಾವೇ ಉದ್ಧೃತಃ - ಶಾರಾವ ಓದನಃ॥

ಪ.ಛೇ- ತತ್ರ, ಉದ್ಧೃತಂ, ಅಮತ್ರೇಭ್ಯಃ॥

ಅ.ವೃ- "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- "ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಆ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಪಾತ್ರವಾಚಕ ಶಬ್ದ ನಂತರ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶಾರಾವಃ ಓದನಃ - ಶರಾವೇ ಉದ್ಧೃತಃ ಶಾರಾವಃ ಓದನಃ - ಅನ್ನವನ್ನು ಬಡಿಸಿದ ನಂತರ 'ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ' ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆಯು ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ತದನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಶಾರಾವ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾರಾವ್+ಅ=ಶಾರಾವ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಶಾರಾವ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ:

ಸೂತ್ರ- 1042- ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷ್ಯಾಃ॥ (4-2-15)

ವೃತ್ತಿ- ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾತ್ ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಸ್ಕೃತೇಽರ್ಥೇ ಯತ್ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಶ್ಚೇತ್ ತೇ ಸ್ಯುಃ/ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಾಃ - ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರಾ॥ ಯವಾಃ॥

ಅ.ವೃ- "ತತ್ರೋದ್ಧೃತಮಮತ್ರೇಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು, "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಪದಾರ್ಥವು ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದದ ನಂತರ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರಾಃ ಯವಾಃ- 'ಭಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ (ಹುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಯವ ಧಾನ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ

ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲೇ ಇದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಮತ್ತೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕು) ಇದನ್ನು 'ಪರ್ಜನ್ಯವತ್ ಲಕ್ಷಣಪ್ರವೃತ್ತಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1043 – ಸಾऽಸ್ಯ ದೇವತಾ (4-2-24)

ವೃತ್ತಿ– ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ಐಂದ್ರಂ ಹವಿಃ। ಪಾಶುಪತಂ। ಬ್ರಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಂ।

ಪ.ಛೇ_ ಸಾ, ಅಸ್ಯ, ದೇವತಾ।

ಅ.ವೃ– "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋऽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇದು ಅದರ ದೇವತೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಂದ್ರಂ ಹವಿಃ– 'ಇಂದ್ರಃ ದೇವಾತಾ ಅಸ್ಯ (ಇದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇಂದ್ರ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಐಂದ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಐಂದ್ರ್+ಅ=ಐಂದ್ರ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಐಂದ್ರಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಹವಿಃ ಎಂಬುದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪಶುಪತಿಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಪಾಶುಪತಂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಬ್ರಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರವು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಘನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 1044– ಶುಕ್ರಾದ್ ಘನ್ (4-2-26)

ಪ.ಛೇ–ಶುಕ್ರಾತ್, ಘನ್।

ಅ.ವೃ– ಸಾऽಸ್ಯ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸಾऽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಪವಾದವಾಗಿ

'ಫನ್(ಫ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಅಯನ್‌ಏಯ್ ಈನ್ ಇಯ..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶುಕ್ರ+ಫನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶುಕ್ರ+ಫ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಫ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶುಕ್ರ+ಇಯ್ ಎಂದಾದಾಗ, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ರದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಶುಕ್ರ್+ಇಯ್+ಅ=ಶುಕ್ರಿಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಶುಕ್ರಿಯಂ' ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಟ್ಯಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1045- ಸೋಮಾಟ್ ಟ್ಯಣ್ (4-2-30)

ವೃತ್ತಿ - ಸೌಮ್ಯಂ।

ಪ.ಛೇ- ಸೋಮಾತ್, ಟ್ಯಣ್।

ಅ.ವೃ- "ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: 'ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಸೋಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಟ್ಯಣ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸೋಮಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸೋಮ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್ಯಣ್(ಯ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅಂ' ಬಂದು 'ಸೌಮ್ಯಂ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1046- ವಾಯ್ವೃತು ಪಿತ್ರುಷಸೋ ಯತ್। (4-2-32)

ವೃತ್ತಿ- ವಾಯವ್ಯಂ। ಋತವ್ಯಂ।

ಪ.ಛೇ- ವಾಯು, ಋತು, ಪಿತೃ ಮತ್ತು ಉಷಸ್

ಅರ್ಥ- ವಾಯು, ಋತು, ಪಿತೃ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾಯವ್ಯಂ- 'ವಾಯುಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ 'ವಾಯು' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಯು+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ (ಓ) ಬಂದು "ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು, 'ವಾಯವ್ಯಂ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಋತವ್ಯಂ – ಋತು ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಸಾऽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಋತವ್ಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಪಿತರಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಿತೃ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಿತೃ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ರೀಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 1047 –ರೀಙೃತಃ।(7–4–27)

ವೃತ್ತಿ– ಅಕೃತ್ 'ಯ' ಕಾರೇ ಅಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯ ಕಾರೇ ಚ್ವೌ ಚ ಪರೇ ಋದಂತಾಂಗಸ್ಯ ರೀಙ್ ಆದೇಶಃ। 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಪಿತ್ರ್ಯಂ। ಉಷಸ್ಯಂ।

ಅ.ವೃ– "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅಯಙ್‌ಯಿತಿ ಇಗಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಿ' ಎಂಬ ಪದವು "ಚ್ವೌಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚ್ವೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಕೃತ್ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಯ' ಕಾರವಾಗಲೀ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಯ' ಕಾರವಾಗಲೀ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಪರವಾದಾಗ ಋದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ 'ರೀಙ್ (ರೀ)' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಿತ್ರ್ಯಂ – ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೀಙ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ರೀ+ಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿತ್ರ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಿತ್ರ್ಯಂ – 'ಪಿತರಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಿತೃ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. 'ಸಾऽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ವಾಯ್ ವೃ ತ್ರು ಪಿತ್ರಷಸೋ ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಅನಂತರ ಬರುವ ಸುಪ್–ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಿತೃ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಅಲ್ ಆದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪಿತ್+ರೀ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿತ್+ರ್+ಯ=ಪಿತ್ರ್ಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪಿತ್ರ್ಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಉಷಸ್ಯಂ– 'ಉಷಾ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಷಸ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ.

"ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ವಾಯ್ವ್ ಋತು ಪಿತ್ರುಷಸೋ ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು, ಉಷಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಉಷಸ್ಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಪಾತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1048 - ಪಿತೃವ್ಯ-ಮಾತುಲ-ಮಾತಾಮಹ ಪಿತಾಮಹಾಃ (4-2-36)

ವೃತ್ತಿ- ಏತೇ ನಿಪಾತ್ಯಂತೇ। ಪಿತುಃ ಭ್ರಾತಾ ಪಿತೃವ್ಯಃ। ಮಾತುಃ ಭ್ರಾತಾಃ ಮಾತುಲಃ। ಮಾತುಃ - ಪಿತಾ ಮಾತಾಮಹಃ। ಪಿತುಃ ಪಿತಾ - ಪಿತಾಮಹಃ।

ಅರ್ಥ-'ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಿತೃವ್ಯ' ಎಂದೂ, 'ತಾಯಿಯ ಸಹೋದರ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಮಾತುಲ' ಎಂದೂ, 'ತಾಯಿಯ ತಂದೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಮಾತಾಮಹ' ಎಂದೂ, 'ತಂದೆಯ ತಂದೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಿತಾಮಹ' ಎಂದೂ ನಿಪಾತಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ಪಿತೃವ್ಯಃ - (ಪಿತುಃ ಭ್ರಾತಾ - ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ) - 'ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯತ್(ವ್ಯ)' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪಿತೃವ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಪಿತೃವ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಾತುಲಃ (ಮಾತುಃ ಭ್ರಾತಾ-ತಾಯಿಯ ಸಹೋದರ)- 'ಮಾತೃ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ತಾಯಿಯಸಹೋದರ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಡುಲಚ್' (ಉಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮಾತೃ+ಉಲ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋ' ಕಾರವು 'ಟಿ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾತ್+ಉಲ=ಮಾತುಲ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಾತುಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಾತಾಮಹಃ (ಮಾತುಃ ಪಿತಾ- ತಾಯಿಯ ತಂದೆ)-ತಾಯಿಯ ತಂದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತೃ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಡಾಮಹಚ್' (ಆಮಹ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮಾತೃ+ಆಮಹ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾತ್+ಆಮಹ=ಮಾತಾಮಹ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಮಾತಾಮಹಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಿತಾಮಹಃ (ಪಿತುಃ ಪಿತಾ-ತಂದೆಯ ತಂದೆ) -'ತಂದೆಯ ತಂದೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಿತೃ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಡಾಮಹಚ್' (ಆಮಹ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಕಲ್ಪಿಸಿದ ನಂತರ ಪಿತೃ+ಆಮಹ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಡಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರವಾದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿತ್+ಆಮಹ=ಪಿತಾಮಹ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಿತಾಮಹಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತಃ)

ಸೂತ್ರ-1049- ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ। (4-2-37)

ವೃತ್ತಿ- ಕಾಕಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ - ಕಾಕಮ್।

ಅ.ವೃ- "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅದರ ಸಮೂಹ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಾಕಮ್ (ಕಾಗೆಗಳ ಸಮೂಹ(ಕಾಕಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ) - 'ಕಾಗೆಗಳ ಸಮೂಹ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಕ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅದರ ಮೇಲೆ 'ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ, ಸುಪ್(ಆಮ್) ಗೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಾಕ' ನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ, ಲೋಪ ಬಂದು ಕಾಕ್+ಅ=ಕಾಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' ಏಕವಚನವಾದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕಾಕ+ಸು (ಸ್) ಎಂದಾಗಿ 'ಸು' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾಕ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಕಾಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1050- ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ (4-2-38)

ವೃತ್ತಿ- ಭಿಕ್ಷಾಣಾಂ ಸಮೂಹಃ। ಭೈಕ್ಷಂ।

ಗರ್ಭಿಣೀನಾಂ ಸಮೂಹಃ ಗಾರ್ಭಿಣಮ್। ಇಹ - ವಾರ್ತಿಕಂ "ಭಸ್ಯಾ ಢೇ ತದ್ಧಿತೇ" ಇತಿ ಪೂರ್ವವದ್ಭಾವೇ ಕೃತೇ

ಪ.ಛೇ- ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಣ್।

ಅ.ವೃ- "ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಭಿಕ್ಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ 'ಅದರ ಸಮೂಹ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ - ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ "ಅಚಿತ್ತ-ಹಸ್ತಿ-ಧೇನೋಷ್ಠಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಟಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾಃ 1) ಭೈಕ್ಷಂ - (ಭಿಕ್ಷೆಗಳ ಸಮೂಹಃ/ಸಾಧು-ಸಂತರ ಭಿಕ್ಷೆಗಳ ಸಮೂಹ) -'ಭಿಕ್ಷಾಣಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಭಿಕ್ಷಾ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಅಚಿತ್ತ-ಹಸ್ತಿ-ಧೇನೋಷ್ಠಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಿಕ್ಷಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ಭಿಕ್ಷಾ+ಅ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭಿಕ್ಷಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಭೈಕ್ಷಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭೈಕ್ಷಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭೈಕ್ಷ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಭೈಕ್ಷಂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1051- ಇನಣ್ಯನಪತ್ಯೇ (6-4-164)

ವೃತ್ತಿ-ಅನಪತ್ಯೇ ಅಣೀ ಪರೇ ಇನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್। ತೇನ (919) "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ ನ, ಯುವತೀನಾಂ ಸಮೂಹೋ -ಯೌವನಮ್।

ಪ.ಛೇ- ಇನ್, ಅಣಿ, ಅನಪತ್ಯೇ।

ಅ.ವೃ- 'ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಪತ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಇನ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗಾರ್ಭಿಣಂ - (ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಮೂಹ-ಗರ್ಭಿಣೀನಾಂ ಸಮೂಹಃ) - ಗರ್ಭಿಣೀ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. 'ಗರ್ಭಿಣೀನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ "ಅನುದಾತ್ತೇರಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಞ್'ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಭಾಧಿಸಿ "ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಗರ್ಭಿಣೀ+ಆಮ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ"

ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗರ್ಭಿಣೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ಭಸ್ಯ ಢೇ ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ(ಇಣ್‌ಗೆ)' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬಂದು 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪವಾಗದೇ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಗಾರ್ಭಿಣ್+ಅ=ಗಾರ್ಭಿಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಭಿಣಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಯೌವನಮ್- (ಯುವತಿಯರ ಸಮೂಹ)-ಯುವತಿಯರ ಸಮೂಹ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ 'ಯುವತಿ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯುವತಿ ಶಬ್ದವು 'ಯುವನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಯೂನಸ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಯುವತಿ' ಎಂಬ ರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುವತಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭಸ್ಯ ಡೇ ತದ್ಧಿತೇ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಯುವನ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ."ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ (ಟಿ) ಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ಅನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯೌವನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1052- ಗ್ರಾಮ - ಜನ - ಬಂಧುಭ್ಯಸ್ತಲ್ (4-2-43)

ವೃತ್ತಿ- ತಲಂತಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್। ಗ್ರಾಮತಾ, ಜನತಾ, ಬಂಧುತಾ। (ತಲಂತಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬುದು ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ- ಗ್ರಾಮ-ಜನ-ಬಂಧುಭ್ಯಃ , ತಲ್।

ಅ.ವೃ- "ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಗ್ರಾಮ, ಜನ ಮತ್ತು ಬಂಧು ಈ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಲ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ತ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಗ್ರಾಮತಾ - 'ಗ್ರಾಮಾಣಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ 'ಗ್ರಾಮತಾ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಜನಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ'

ಜನತಾ, 'ಬಂಧೂನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಬಂಧುತಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ

1) ವಾ॥ ಗಜಸಹಾಯಾಭ್ಯಾಂ ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ।

ಉದಾ- 'ಗಜತಾ' 'ಸಹಾಯತಾ' -'ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಜ ಮತ್ತು ಸಹಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾ- 'ಗಜಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ'=ಗಜತಾ। 'ಸಹಾಯಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ'=ಸಹಾಯತಾ।

ಉದಾ- ಗಜತಾ - ಗಜ+ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ' ಟಾಪ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಗನತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ಸಹಾಯತಾ-ಸಹಾಯಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಹಾಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ತಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸಹಾಯತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2) ವಾ॥ ಅಹ್ನಃ ಖಃ ಕ್ರತೌ। ಅಹೀನಃ।

ಯಜ್ಞ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಅಹನ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಖ'ದಲ್ಲಿ ಖ್+ಅ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಖ್'ಗೆ "ಆಯನ್ ಏಯ್... ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈನ್' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಈನ್+ಅ=ಈನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಹೀನಃ -(ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಗಳ ಸಮೂಹ) -ಅಹನ್+ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಹನ್+ಖ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಖ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಹನ್+ಈನ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಅಹನ್+ಈನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓಸ್ ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹ್+ಈನ=ಅಹೀನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅಹೀನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1053 - ಅಚಿತ್ತ - ಹಸ್ತಿ - ಧೇನೋಷ್ಠಕ್ (4-2-47)

ಪ.ಛೇ- ಅಚಿತ್ತ-ಹಸ್ತಿ-ಧೇನೋಃ, ಠಕ್ ।

ಅ.ವ್ರ- "ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ",

"ಪರಶ್ಚ", ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಚಿತ್ತವಿಲ್ಲದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ-ವಾಚಕವಲ್ಲದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ ಹಾಗೂ ಹಸ್ತಿನ್ ಮತ್ತು ಧೇನು ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ, 'ಅದರ ಸಮೂಹ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಠಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಬರುವ 'ಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕ- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1054- ಇಸುಸುಕ್ತಾನ್ತಾತ್ ಕಃ। (7-3-51)

ವೃತ್ತಿ-ಇಸ್-ಉಸ್-ಉಕ್-ತಾನ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಠಸ್ಯ ಕಃ। ಸಾಕ್ತುಕಮ್। ಹಸ್ತಿಕಮ್। ಧೈನುಕಮ್।

ಪ. ಛೇ- ಇಸ್-ಉಸ್-ಉಕ್-ತಾನ್ತಾತ್-ಪರಸ್ಯ, ಠಸ್ಯ, ಕಃ।

ಅ.ವೃ- 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಇಸ್, ಉಸ್, ಉಕ್ ಮತ್ತು ತ ಅಂತವಾಗುಳ್ಳ ಅಂಗಗಳ ನಂತರ 'ಠ' ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಸಾಕ್ತುಕಮ್- 'ಸಕ್ತೂನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಕ್ತು ಶಬ್ದವು ಅಚೇತನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಕ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇನ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸಾಕ್ತುಕಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 2- ಧೈನುಕಮ್- 'ಧೇನೂನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಆದಿ ವೃಧ್ಯಾದಿಗಳಾಗಿ ಧೈನುಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1055- ತದಧೀತೆ ತದ್‌ವೇದ।(4-2-59)

ಪ.ಛೇ- ತತ್, ಅಧೀತೇ, ತತ್, ವೇದ।

ಅ.ವೃ- "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ."ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ' ಅಥವಾ 'ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದಗಳ

ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗುರುಮುಖವಾಗಿ ಪುಸ್ತಕ ಹಿಡಿದು ಅರ್ಥಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಯನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬರಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ 'ವೇದನ' ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ವ್ಯಾಕರಣಂ ಅಧೀತೇ ವೇದ ವಾ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ-

('ಐಚ್' ವಿಧಾಯಕ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1056- ನ ಯ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪದಾಂತಾಭ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವೌ ತು ತಾಭ್ಯಾಮೈಚ್ (7-3-3)

ವೃತ್ತಿ- ಪದಾಂತಾಭ್ಯಾಂ 'ಯ' ಕಾರ 'ವ' ಕಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನ ವೃದ್ಧಿಃ ತುತಾಭ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವೌ ಕ್ರಮಾತ್ ಐಚೌ ಆಗಮೌ ಸ್ತಃ। ವ್ಯಾಕರಣಮ್ ಅಧೀತೇ ವೇದ ವಾ ವೈಯಾಕರಣಃ।

ಪ.ಛೇ- ನ, ಯ್ - ವಾಭ್ಯಾಂ, ಪದಾಂತಾಭ್ಯಾಂ, ಪೂರ್ವೌ, ತು ತಾಭ್ಯಾಂ ಐಚ್।

ಅರ್ಥ- ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಅಥವಾ 'ವ್' ಕಾರಗಳ ನಂತರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ 'ಯ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಐ' ಕಾರ (ಯ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು 'ಔ' ಕಾರಗಳು (ವ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ) ಆಗಮಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

'ವ್ಯಾಕರಣ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿ+ಆಕರಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ (ವ್+ಯ್+ಆಕರಣ) 'ವಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ (ಯ್) ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರವು ಪದಾಂತ್ಯವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಯ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕರಣ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. 'ಯ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಐಕಾರ ಆಗಮಬಂದು, ವೈಯಾಕರಣ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪದಿಂದ ವೈಯಾಕರಣ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವೈಯಾಕರಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಇಲ್ಲಿ ವ್‌ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಔಕಾರ ಬರುವ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ.

(ವುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1057- ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯೋ ವುನ್ (4-2-61)

ಕ್ರಮಕಃ। ಪದಕಃ। ಶಿಕ್ಷಕಃ। ಮೀಮಾಂಸಕಃ।

।।ಇತಿ (46) ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ।।

ಪ. ಛೇ- ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯಃ ಉನ್।

ಅರ್ಥ– ತದಧೀತೇ, ತದ್ವೇದ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಾದಿಗಳ ನಂತರ 'ಉನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಲುರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕ್ರಮಕಃ (ಕ್ರಮಂ ಅಧೀತೇ ವೇದ ವಾ) –ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ 'ಕ್ರಮ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಉನ್(ಉ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಅಕ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಕ್ರಮಕಃ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪದಕಃ (ಪದಂ ಅಧೀತೇ ವೇತ್ತಿ ವಾ) ಎಂಬ ಪದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

'ಶಿಕ್ಷಾಂ ಅಧೀತೇ ವೇತ್ತಿ ವಾ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಮೀಮಾಂಸಾಂ ಅಧೀತೇ ವೇತ್ತಿ ವಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೀಮಾಂಸಕಃ ಎಂಬುವುಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರಕ್ತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕ–ಪ್ರಕರಣವು (46) ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-47: ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1058-1069)

(ಅದರಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1057-ತದಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತೀತಿ ದೇಶೇ ತನ್ನಾಮ್ನಿ । 4-2-67।

ವೃತ್ತಿ-ಉದುಮ್ಬರಾಃ ಸಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ದೇಶೇ ಔದುಂಬರೋ ದೇಶಃ ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ತತ್,ಅಸ್ಮಿನ್, ಅಸ್ತಿ, ಇತಿ, ದೇಶೇ, ತನ್ನಾಮ್ನಿ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದು ಅದರಲ್ಲಿ ಇದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬರುವ ಪದವು 'ದೇಶದ ಹೆಸರಾದಾಗ' ಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ವಿಶೇಷ-ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಕಾರಣ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. 1. ಅದು ಅದರಲ್ಲಿ ಇದೆ. 2. ಅದರಿಂದ ತಯಾರಿಸಲಾಗಿವೆ. 3. ಅವುಗಳಿಗೆ ವಾಸವಾಗಿದೆ. 4. ಅದಕ್ಕಿಂತ ದೂರವಲ್ಲ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ವಿಧಿಸಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಗಳು ದೇಶವಾಚಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:-ಔದುಂಬರಃ (ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಔದುಂಬರ ವೃಕ್ಷಗಳು ಇವೆ)-'ಉದುಂಬರಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ಉದುಂಬರ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಉದುಂಬರ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಥಿಪದಿಕತ್ವ ಬಂದು ನಂತರ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪದಿಂದ ಔದುಂಬರಃ (ದೇಶಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿವೃತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1059 ತೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್ ।4-2-68।

ವೃತ್ತಿ-ಕುಶಾಂಬೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಾ ನಗರೀ ಕೌಶಾಂಬೀ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವು

ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ಸಮರ್ಥವಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ಉದಾ–ಕೌಶಾಂಬೀ:–(ಕುಶಾಂಬ ಎಂಬ ರಾಜನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ನಗರ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಕುಶಾಂಬ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಕೌಶಾಂಬ ಎಂಬ ಪ್ರಾಥಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಣಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೌಶಾಂಬೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿವಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1060 ತಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ।4–2–69।

ವೃತ್ತಿ–ಶಿಬೀನಾಂ ನಿವಾಸೋ ದೇಶೇ ಶೈಬಃ।

ಅ.ವೃ–"{ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅವನ ವಾಸ ಸ್ಥಳ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶೈಬಃ–(ಶಿಬಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ದೇಶವು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದ ಮೇಲೆ ಶೈಬಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1061. ಅದೂರಭವಶ್ಚ ।4–2–70।

ವೃತ್ತಿ–ವಿದಿಶಾಯಾ ಅದೂರಭವಂ ನಗರಂ ವೈದಿಶಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ–ಅದೂರಭವಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ–"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ' ಇರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ಉದಾ–ವೈದಿಶಮ್:–(ವಿಧಿಶಾ ನಗರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ)–'ವಿದಿಶಾಯಾ ಅದೂರಭವಂ ನಗರಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವೈದಿಶಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಜನಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಪ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1062. ಜನಪದೇ ಲುಪ್।4-2-81॥

ವೃತ್ತಿ-ಜನಪದೇ ವಾಚ್ಯೇ ಚಾತುರರ್ಥಿಕಸ್ಯ ಲುಪ್।

ಅರ್ಥ-ಜನಪದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಪ್ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಲುಪ್ ಇದ್ದಾಗ ಲಿಂಗವಚನ ನಿಯಾಮಕ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1063. ಲುಪಿ ಯುಕ್ತವದ್ವ್ಯಕ್ತಿವಚನೇ।1-2-51॥

ವೃತ್ತಿ-ಲುಪಿ ಸತಿ ಪ್ರಕೃತಿವಲ್ಲಿಂಗವಚನೇ ಸ್ತಃ। ಪಂಚಾಲಾನಾಂ ನಿವಾಸೋ ಜನಪದಃ ಪಂಚಾಲಾಃ।ಕುರವಃ।ಅಂಗಾಃ। ವಂಗಾಃ । ಕಲಿಂಗಾಃ॥

ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಲಿಂಗ ವಚನಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ ಭೂತ ಪದಲಿಂಗ ವಚನಗಳಂತೆ ಇರುವುದು.

ಉದಾ-ಪಂಚಾಲಾಃ-(ಪಂಚಾಲವೆಂಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ವಾಸ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವ ದೇಶವು)-'ಪಂಚಾಲಾನಾಮ್ ನಿವಾಸಃ' ಜನಪದಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ತಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಅಣ್ ಗೆ "ಜನಪದೇ ಲುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೊಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರಿತಿಯಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪಂಚಾಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪಂಚಾಲ ಜನಪದ'ವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಜನಪದ ರೂಪಾರ್ಥವು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಭೂತವಾದ ಪಂಚಾಲ ಶಬ್ದವು (ಪಂಚಾಲಾನಾಮ್ ಎಂಬುದು) ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಜನಪದವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಕೂಡಾ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು ಹೀಗೆ 'ಕುರೂಣಾಂ ನಿವಾಸಃ ಜನಪದಃ' 'ಅಂಗಾನಾಮ್ ಜನಪದಃ ನಿವಾಸಃ' 'ವಂಗಾನಾಮ್ ಜನಪದಃ ನಿವಾಸಃ' 'ಕಲಿಂಗಾನಾಮ್ ನಿವಾಸಃ ಜನಪದಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುರವಃ, ಅಙ್ಗಾಃ, ವಙ್ಗಾಃ, ಕಲಿಙ್ಗಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವರಣಾದಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಪ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1064. ವರಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ।4-2-82।

ವೃತಿ-ಅಜನಪದಾರ್ಥಃ ಆರಂಭಃ । ವರಣಾನಾಮದೂರಭವಂ ನಗರಂ ವರಣಾಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ವರಣಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ-"ಜನಪದೇ ಲುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ವರಣಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನಪದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ

ಲೋಪಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ವರಣಾಃ–(ವರಣಾ ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪುರಾತನ ನಗರ) 'ವರಣಾನಾಮ್ ಅದೂರಭವಂ ನಗರಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವರಣಾ+ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅದೂರಭವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು–ಪ್ರಾತಿಪದಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು "ಲುಪಿಯುಕ್ತವದ್ ವ್ಯಕ್ತಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಕ್ತವದ್' ಭಾವಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಬಂದು ವರಣಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚತುರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡ್ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1065 ಕುಮುದ–ನಡ–ವೇತಸೇಭ್ಯೋಃ ಡ್ಮತುಪ್ ।4–2–87।

ಪ.ಛೇ–ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯಃ, ಡ್ಮತುಪ್।

ಅ.ವೃ–"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಕುಮುದ, ನಡ ಮತ್ತು ವೇತಸ ಈ ಮೂರೂ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ–ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಡ್ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮತ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಡಿತ್ಕರಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1066. ಝಯಃ ।8–2–10।

ವೃತ್ತಿ–ಝಯಂತಾತ್ ಮತೋರ್ಮಸ್ಯ ವಃ । ಕುಮುದ್ವಾನ್ । ನಡ್ವಾನ್ ।

ಅ.ವ–ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತೋಃ ಮತ್ತು ವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್–ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವ್–ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕುಮುದ್ವಾನ್ (ಬಿಳಿಕಮಲಗಳಿರುವ ದೇಶ)–'ಕುಮುದಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್ಮತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಕುಮುದ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ–ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇದ್ದರೂ "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ದ್–ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ

ಲೋಪಬಂದು ಕುಮುದ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಯಃ" ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್-ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕುಮುದ್+ವತ್=ಕುಮುದ್ವತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದು 'ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿ' ಲೋಪ ಮಾಡಿ ತ್-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕುಮುದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಡ್ವಾನ್ (ಶರವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ದೇಶ)-'ನಡಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಡ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ) "ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್ಮತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ನಡ+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಡ್-ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಡ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಮತ್'ನಲ್ಲಿರುವ ಮ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಡ್+ವ್+ಅ+ತ್=ನಡ್ವತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದು, ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ತ್-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ನಡ್ವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1067. ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ ।8-2-9।

ವೃತ್ತಿ-ಮವರ್ಣ-ಅವರ್ಣಾನ್ತಾತ್-ಮವರ್ಣ-ಅವರ್ಣೋಪಧಾಚ್ಚ ಯವಾದಿ-ವರ್ಜಿತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಮತಃ ಮಸ್ಯ ವಃ । ವೇತಸ್ವಾನ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಮಾತ್, ಉಪಧಾಯಾಃ, ಚ, ಮತೋಃ, ಅಯವಾದಿಭ್ಯಃ।

ಅರ್ಥ-ಮಕಾರಂತ, ಅಕಾರಂತ ಹಾಗೂ ಮ್-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಅಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಮ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ-ಆದರೆ ಯವಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ವೇತಸ್ವಾನ್ (ಬಿದಿರುಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ದೇಶ) 'ವೇತಸಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವೇತಸ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್ಮತುಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ವೇತಸ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ 'ಟೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಸ'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವೇತಸ+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ ನ 'ಮ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವೇತಸ್+ವತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ನುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ತ್-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವೇತಸ್ವಾನ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚಾತುರರ್ಥಿಕದಲ್ಲಿ ಡ್ವಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1068. ನಡಶಾದಾಡ್ಡ್ವಲಚ್ ।4-2-88।

ವೃತ್ತಿ-ನಡ್ವಲಃ । ಶಾದ್ವಲಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ನಡಶಾದಾತ್, ಡ್ವಲಚ್।

ಅ.ವೃ:-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ನಡ ಮತ್ತು ಶಾದ ಈ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಡ್ವಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಲ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಡಿತ್-ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಡ್ವಲಃ (ಶರವೆಂಬ ದರ್ಭಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ದೇಶ) 'ನಡಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಡ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಡ್ವಲಚ್(ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ನಡ+ವಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಡಿತ್ವ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೂ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಡ್-ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ'ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಡ್+ವಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಡ್ವಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಾದ್ವಲಃ (ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು): 'ಶಾದಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶಾದ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್ವಲಚ್(ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಶದ+ವಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವವಿದ್ದರೂ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಡ' ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಶಾದ್+ವಲ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶಾದ್ವಲಃ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚತುರರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಲಚ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1069. ಶಿಖಾಯಾ ವಲಚ್ ।4-2-89। ಶಿಖಾವಲಃ।

ವೃತ್ತಿ-ಶಿಖಾವಲಃ।

ಇತಿ ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ ॥ 47 ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಶಿಖಾಯಾಃ, ವಲಚ್।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಶಿಖಾ' ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ವಲಚ್ (ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಿಖಾವಲಃ (ನವಿಲು) 'ಶಿಖಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶಿಖಾ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಲಚ್(ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಶಿಖಾವಲ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಶಿಖಾವಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾತುರರ್ಥಿಕ (47) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ 48-ಶೈಷಿಕಾಃ

(ಸೂತ್ರ 1070-1111)

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1070. ಶೇಷೇ।4-2-92।

ವೃತ್ತಿ-ಅಪತ್ಯಾದಿ ಚತುರರ್ಥ್ಯನ್ತಾತ್ ಅನ್ಯೋಽರ್ಥಃ ಶೇಷಃ, ತತ್ರ ಅಣಾದಯಃ ಸ್ಯುಃ। ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಷಂ ರೂಪಮ್। ಶ್ರಾವಣಃ ಶಬ್ದಃ। ಔಪನಿಷದಃ ಪುರುಷಃ । ದೃಷದಿ ಪಿಷ್ಟಾಃ ದಾರ್ಷದಾಃ ಸಕ್ತವಃ। ಚತುರ್ಭಿಃಉಹ್ಯಂ ಚಾತುರಂ ಶಕಟಮ್ । ಚತುರ್ದಶ್ಯಾಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಚಾತುರ್ದಶಂ ರಕ್ಷಃ । 'ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಶೇಷಾಧಿಕಾರಃ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ಶೇಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ವರೆಗಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅರ್ಥ-ಶೇಷ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಚಾಕ್ಷುಷಂ (ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವ (ರೂಪ)-'ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಚಕ್ಷುಷ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ ಚಕ್ಷುಷ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸು ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಬಂದು ಚಾಕ್ಷುಷಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶ್ರಾವಣಃ (ಕಿವಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವಂತಹದು(ಶಬ್ದ)-'ಶ್ರವಣೇನ ಗೃಹ್ಯತೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶ್ರವಣ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಶ್ರವಣ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶ್ರವಣ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಶ್ರಾವಣ್ +ಅ= ಶ್ರಾವಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶ್ರಾವಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔಪನಿಷದಃ (ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಪುರುಷನು)-'ಉಪನಿಷದಿ ಜ್ಞಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಉಪನಿಷದ್+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಉಪನಿಷದ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಔ'ಕಾರ ಬಂದು ಔಪನಿಷದ್+ಅ= ಔಪನಿಷದ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔಪನಿಷದಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾರ್ಷದಾಃ (ಕಲ್ಲಿನ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ)-'ದೃಷದಿ ಪಿಷ್ಟಾಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದೃಷದಿ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೃಷದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದಾರ್ಷದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ದಾರ್ಷದಾಃ (ಸಕ್ತವಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಚಾತುರಂ (ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ)-'ಚತುರ್ಭಿಃ ಉಹ್ಯತೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಚತುರ್+ಭಿಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಂಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಚಾತುರ್+ಅ=ಚಾತುರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಾತುರಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಚಾತುರಮ್ ಶಕಟಮ್).

ಉದಾ-ಚಾತುರ್ದಶಂ (ಚತುರ್ದಶಿದಿವಸದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ (ರಾಕ್ಷಸನು))- 'ಚತುರ್ದಶ್ಯಾಮ್ ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚತುರ್ದಶೀ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ದಶೀ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಚಾತುರ್ದಶೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಚಾತುರ್ದಶ್+ಅ= ಚಾತುರ್ದಶ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಅದೇಶ ಬಂದು ಚಾತುರ್ದಶಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:

ಶೈಷಿಕಾತ್ ಮತುಬರ್ಥೀಯಾತ್ ಶೈಷಿಕೋ ಮತುಬರ್ಥಿಕಃ।
ಸ್ವರೂಪಃ ಪ್ರತ್ಯಯೋನೇಷ್ಟಃ ಸನ್ನಂತಾತ್ ನ ಸನ್ ಇಷ್ಯತೇ. ॥

ಶೈಷಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಅದೇ ರೂಪವುಳ್ಳ ಶೈಷಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಇಂತಹ ಮತುಪ್-ಅರ್ಥೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ರೂಪವುಳ್ಳ ಮತುಬರ್ಥೀಯ ರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘ-ಖ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1071. ರಾಷ್ಟ್ರಾವಾರಪಾರಾದ್ ಘಖೌ ।4-2-93।

ವೃತ್ತಿ-ಆಭ್ಯಾಂ ಕ್ರಮಾತ್ ಘಖೌ ಸ್ತಃ ಶೇಷೇ। ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜಾತಾದಿಃ । ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಃ। ಅವಾರಪಾರೀಣಃ।

ವಾರ್ತಿಕಮ್-ಅವಾರಪಾರಾತ್ ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ ವಿಪರೀತಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ। ಅವಾರಪಾರೀಣಃ। ಪಾರಾವಾರೀಣಃ ।

ಇಹ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷಾತ್ ಘಾದಯಃ ಟ್ಯು-ಟ್ಯುಲನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಉಚ್ಯನ್ತೇ, ತೇಷಾಂ ಜಾತಾದಯಃ ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷಾಃ ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಯಶ್ಚ ವಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ.

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಶೇಷ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಘ' ಮತ್ತು 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನುಬಂಧಗಳು ಇಲ್ಲ. ಈ 'ಘ' ಮತ್ತು 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮೇಲೆ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಮತ್ತು 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಇಯ್' ಮತ್ತು 'ಈನ್' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಇಯ್+ಅ=ಇಯ ಮತ್ತು ಈನ್+ಅ=ಈನ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್+ಇಯ= ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:-ಅವಾರಪರಾತ್ ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ ವಿಪರೀತಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್।
ಅವಾರಪಾರೀಣಃ। ಪಾರಾವಾರೀಣಃ।

ಅರ್ಥ:-ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದಾಗ (ಅವಾರ ಮತ್ತು ಪಾರ ಎಂದಾದಾಗ) ಮತ್ತು ಪಾರ ಶಬ್ದ ಮೊದಲು ಬಂದು ಅವಾರ ಶಬ್ದವು ಅದರ ಹಿಂದಿದ್ದಾಗಲೂ (ಅವಾರಪಾರ) 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ "ರಾಷ್ಟ್ರಾವಾರ ಪಾರಾತ್ ಘಖೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ-(ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ) 'ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಷ್ಟ್ರ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ರಾಷ್ಟ್ರಾವಾರ ಪಾರಾತ್ ಘಖೌ"ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ರಾಷ್ಟ್ರ+ಘ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ್-ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ್+ಇಯ= ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅವಾರಪಾರೀಣಃ-(ಅವಾರಪಾರಂಗತಃ ಅಥವಾ ಅವಾರಪಾರೇ ಭವಃ)- 'ಅವಾರಪಾರ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಈನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬಂದು ಅವಾರಪಾರೀಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-

ಅವಾರಪರಾತ್ ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ ವಿಪರೀತಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್।

ಅವಾರೀಣಃ । ಪಾರೀಣಃ। ಪಾರಾವಾರೀಣಃ।

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದವು ಅವಾರ ಮತ್ತು ಪಾರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವ ಅವಾರ ಮತ್ತು ಪಾರ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ-ಮುಂದೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಉಂಟಾದ ಪಾರಾವಾರ ಶಬ್ದದ ನಂತರವು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಅವಾರೀಣಃ (ಈಕಡೆ ದಂಡೆಗೆ ಸೇರಿದವನು), ಪಾರೀಣಃ (ಆಕಡೆ ದಂಡೆಗೆ ಸೇರಿದವನು), ಪಾರಾವಾರೀಣಃ (ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು) ಎಂಬ ಪದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಮೊದಲು "ವಿಭಾಷಾಪೂರ್ವಾಹ್ಣಾಪರಾಹ್ಣಾಭ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಾದಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ, ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರಬೇಕು ಎಂಬ ಸಂದೇಹವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರದರಾಜರು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ-ಇಹ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷಾತ್ ಘಾದಯಃ ಟ್ಯು-ಟ್ಯುಲನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಉಚ್ಯನ್ತೇ, ತೇಷಾಂ ಜಾತಾದಯಃ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಾಃ ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಯಶ್ಚ ವಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ. ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ

ವಿಶೇಷ ಸಾಕಾಙ್ಕ್ಷಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೇಯೆ "ತತ್ರ ಜಾತಃ" ಮೊದಲಾದ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತತತ್ವಾದಿ-ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮತ್ತು 'ಸಪ್ತಮ್ಯಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಯಾವುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಯಾದಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಾದ 'ತತ್ರಜಾತ' ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾದಂತ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಘಾದಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು'. ರಾಷ್ಟ್ರಾದಿ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಜಾತಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ-ಖಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1072 ಗ್ರಾಮಾದ್ಯಖಞೌ ॥4-2-94॥

ವೃತ್ತಿ-ಗ್ರಾಮ್ಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ॥

ಪ.ಚ್ಛೆ:-ಗ್ರಾಮಾತ್, ಯ-ಖಞೌ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಗ್ರಾಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮತ್ತು 'ಖಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಖಞ್-ನಲ್ಲಿ 'ಖ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗ್ರಾಮ್ಯಃ-(ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-'ಗ್ರಾಮ್ಯೇಜಾತಃ ಭವಃ ವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗ್ರಾಮ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಗ್ರಾಮ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಗ್ರಾಮ'ದಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗ್ರಾಮ್+ಯ=ಗ್ರಾಮ್ಯ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಗ್ರಾಮ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗ್ರಾಮೀಣಃ (ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)- 'ಗ್ರಾಮೇಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗ್ರಾಮ +ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಞ್ (ಖ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಗ್ರಾಮ +ಖ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ್' ಗೆ 'ಈನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗ್ರಾಮ್+ಈನ್= ಗ್ರಾಮೀನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಾಮೀಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲ ಢಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1073 ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಢಕ್ ||4-2-97||

ವೃತ್ತಿ-ನಾದೇಯಮ್ । ಮಾಹೇಯಮ್। ವಾರಾಣಸೇಯಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಢಕ್

ಅ.ವೃ-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು ಶೇಷೇ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ನದಿ ಮೊದಲಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಢಕ್ (ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಾದೇಯಮ್ (ನದಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸುವ)-'ನದ್ಯಾಂ ಜಾತಾದಿ' ಎಂದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ನದಿ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಢ' ಆದೇಶ ಬಂದು ನದಿ+ಢ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢ-ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ನದೀ+ಏಯ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನಾದ್+ಏಯ್= ನಾದೇಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸು ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ನಾದೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾಹೇಯಮ್ (ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವ)-'ಮಹ್ಯಾಂ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಹೀ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಢಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್ (ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮಹೀ+ಢ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿರುವ 'ಢ್' ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಮಹೀ+ಏಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾಹ್+ಏಯ= ಮಾಹೇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸು-ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶಬಂದು ಮಾಹೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಾರಾಣಸೇಯಮ್ (ವಾರಣಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)- ವಾರಣಾಸ್ಯಾಮ್ ಜಾತಾದಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಾರಾಣಸೀ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಢಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್ (ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ"

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪ ವಾದಮೇಲೆ ವಾರಾಣಸೀ+ಢ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಢ್ ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ವಾರಾಣಸೀ+ಏಯ್+ಅ=ವಾರಾಣಸೀ+ಏಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವಾರಾಣಸ್+ಏಯ= ವಾರಾಣಸೇಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸು-ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶಬಂದು ವಾರಾಣಸೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1074. ದಕ್ಷಿಣಾಪಶ್ಚಾತ್ ಪುರಸಸ್ತ್ಯಕ್ ॥4-2-98॥

ವೃತ್ತಿ-ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಃ ।ಪಾಶ್ಚಾತ್ತ್ಯಃ। ಪೌರಸ್ತ್ಯಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ದಕ್ಷಿಣಾಪಶ್ಚಾತ್, ಪುರಸಃ, ತ್ಯಕ್ ॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದಕ್ಷಿಣಾ, ಪಶ್ಚಾತ್ ಮತ್ತು ಪುರಸ್ ಈ ಮೂರು ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಶೇಷಿಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತ್ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ತ್ಯಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ತ್ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಃ (ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ) 'ದಕ್ಷಿಣಾ ಭವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಾಶ್ಚಾತ್ತ್ಯಃ (ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-'ಪಶ್ಚಾತ್ ಭವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಶ್ಚಾತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಶ್ಚಾತ್+ತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಶ್ಚಾತ್ತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೌರಸ್ತ್ಯಃ (ಮೊದಲು ಅಥವಾ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-'ಪುರೋ ಭವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪುರಸ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ಯಕ್(ತ್ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋದಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ

ಮೇಲೆ ಪುರಸ್+ತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೌರಸ್ತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1075. ದ್ಯುಪ್ರಾಗಪಾಗುದಕ್ಪ್ರತೀಚೋ ಯತ್॥ 4-2-101॥

ವೃತ್ತಿ-ದಿವ್ಯಮ್ ।ಪ್ರಾಚ್ಯಮ್ ।ಅಪಾಚ್ಯಮ್ ।ಉದೀಚ್ಯಮ್ । ಪ್ರತೀಚ್ಯಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ದ್ಯುಪ್ರಾಗಪಾಗುದಕ್ಪ್ರತೀಚಃ, ಯತ್ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದಿವ್, ಪ್ರಾಞ್ಚ್, ಅಪಾಞ್ಚ್,ಉದಞ್ಚ್ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್ (ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರ,ಅಪ,ಉತ್ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಉಳ್ಳ ಅಞ್ಚು-ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಿವ್ಯಮ್ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ) 'ದಿವಿ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಿವ್+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಿವ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಞಿತ್,ಣಿತ್ ಮತ್ತು ಕಿತ್‌ಗಳಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಇ-ಕಾರ ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ದಿವ್ಯ' ಎಂದು ರೂಪವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಿವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಚ್ಯಮ್ (ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕು ಅಥವಾ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-'ಪ್ರಾಚಿ ಜಾತಾದಿ, ದಿವಿ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಾಚ್+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ) ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚ್+ಯ=ಪ್ರಾಚ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಾಚ್ಯಮ್,

ಉದೀಚ್ಯಮ್ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1076 ಅವ್ಯಯಾತ್ತ್ಯಪ್ ॥4-2-104॥

ವಾ.1 ॥ ಅಮೇಹ-ಕ್ವ-ತಸಿ-ತ್ರೇಭ್ಯ ಏವ ಅಮಾತ್ಯಃ। ಇಹತ್ಯಃ। ಕ್ವತ್ಯಃ । ತತಸ್ತ್ಯಃ । ತತ್ರತ್ಯಃ॥

ವಾ.2 ॥ ತ್ಯಬ್ನೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್। ನಿತ್ಯಃ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಅವ್ಯಯಾತ್, ತ್ಯಪ್ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅವ್ಯಯಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮೊದಲನೇಯ ವಾರ್ತಿಕವು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಿದೆ.

ವಾ.1 ॥ ಅಮೇಹ-ಕ್ವ-ತಸಿ-ತ್ರೇಭ್ಯ ಏವ ಅಮಾತ್ಯಃ। ಇಹತ್ಯಃ। ಕ್ವತ್ಯಃ । ತತಸ್ತ್ಯಃ । ತತ್ರತ್ಯಃ॥

ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೂ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ ಕೇವಲ ಅಮಾ, ಇಹ, ಕ್ವ, ತಸಿಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಮಾತ್ರವೇ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಅಮಾತ್ಯಃ (ಅಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜೊತೆಗೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ-ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಂತ್ರಿ ಮೊದಲಾದವರು ಎಂದರ್ಥ) 'ಅಮಾ (ಸಹ) ವರ್ತತೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಮಾ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ ಮತ್ತು ಅದೇ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ (ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಭ ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ). ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮಾತ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ.2 ॥ ತ್ಯಬ್ನೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್। ನಿತ್ಯಃ ।

'ನಿ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಮೇಲೆ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ನಿ+ತ್ಯ= ನಿತ್ಯ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಿತ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಯಾವಾಗಲೂ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ).

(ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1077. ವೃದ್ಧಿರ್ಯಸ್ಯಾಚಾಮಾದಿಸ್ತದ್ವೃದ್ಧಮ್ ॥1-1-73॥

ವೃತ್ತಿ-ಯಸ್ಯ ಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಆದಿರ್ವೃದ್ಧಿಸ್ತದ್ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ವೃದ್ಧಿಃ, ಯಸ್ಯ, ಅಚಾಂ, ಆದಿಃ, ತತ್ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಂ ।

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಚ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ಇರುವುದೊ ಅದು ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಆ, ಐ ಅಥವಾ ಔ ಗಳಾಗುವವೋ ಆಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಆ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದೇ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನ.

(ತ್ಯದಾದಿಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1078. ತ್ಯದಾದೀನಿ ಚ ।।1-1-74।।

ವೃತ್ತಿ-ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ॥

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತ್ಯದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1079-ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ ॥ 4-2-114॥

ವೃತ್ತಿ-ಶಾಲೀಯಃ । ಮಾಲೀಯಃ। ತದೀಯಃ॥

ವಾ ॥ ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ। ದೇವದತ್ತೀಯಃ , ದೈವದತ್ತಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ವೃದ್ಧಾತ್, ಛಃ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸುಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥಾದಲ್ಲಿ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಛ್-ಗೆ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಈಯ್+ಅ=ಈಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಾಲೀಯಃ (ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ): 'ಶಾಲಾಯಾಂ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಾಲಾ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶಾಲಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಅಚ್ ಆದ ಆಕಾರವು ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದುದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ "ವೃದ್ಧಿರ್ಯಸ್ಯಾಚಾಮಾದಿಸ್ತದ್‌ವೃದ್ಧವ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಶಾಲಾ+ಛ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಛ-ನಲ್ಲಿರುವ ಛ್-ಗೆ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಾಲಾ+ಈಯ್+ಅ=ಶಾಲಾ+ಈಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಛ'

ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾಲ್+ಈಯ=ಶಾಲೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸು ಸೇರಿಸಿದರೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶಾಲೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮಾಲೀಯಃ (ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೂಲು ಮೊದಲಾದ)–ಈ ಶಬ್ದವು ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ತದೀಯಃ (ಅವನದ್ದು) 'ತಸ್ಯ ಅಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತದ್+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈ ಶಬ್ದವು ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ತದ್+ಈಯ್+ಅ= ತದೀಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ತದೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ ॥ ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ।

ಉದಾ–ದೇವದತ್ತೀಯಃ, ದೈವದತ್ತಃ॥

ಅರ್ಥ–ನಾಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದೇವದತ್ತ ಎಂಬ ನಾಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. "ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ' ಆದೇಶ, ನಂತರ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ದೇವದತ್ತ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದೇವದತ್ತ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ–ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದೇವದತ್+ಈಯ= ದೇವದತ್ತೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ದೇವದತ್ತೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–"ಶೇಷೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಆದಿವೃದ್ಧಿ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ–ಸಂಜ್ಞೆಕ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೈವದತ್+ಅ= ದೈವದತ್ತ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದೈವದತ್ತಃ ಎಂಬ ನಾಮವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1080. ಗಹಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥4–2–138॥

ವೃತ್ತಿ–ಗಹೀಯಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ–ಗಹಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ–"ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಗಹ' ಮೊದಲಾದ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗಹಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.-ಗಹ, ಅನ್ತಃಸ್ಥ, ಸಮ, ವಿಷಮ, ಮಧ್ಯ,ಮಧ್ಯಂದಿನ ಚರಣೇ,ಉತ್ತಮ, ಅಂಗ, ವಂಗ, ಮಗಧ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಅಪರಪಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-ಗಹೀಯಃ (ಗಹ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- 'ಗಹೇ ಭವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗಹೇ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಗಹಃ+ಛ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ-ನಲ್ಲಿರುವ ಛ್-ಗೆ 'ಈಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಗಹ್+ಈಯ್+ಅ=ಗಹೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಗಹೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಗಳಿಗೆ ಖಞ್, ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1081-ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಖಞ್ ಚ ॥ 4-3-1॥

ವೃತ್ತಿ-ಚಾಚ್ಛಃ । ಪಕ್ಷೇಣ್ । ಯುವಯೋರ್ಯುಷ್ಮಾಕಂ ವಾ ಅಯಂ ಯುಷ್ಮದೀಯಃ, ಅಸ್ಮದೀಯಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ಖಞ್, ಚ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ "ಗರ್ತೋತ್ತರಪದಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಖಞ್ ಮತ್ತು ಛ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೇಷೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮದೀಯಃ-ಯುಷ್ಮದ್+ಛ= ಯುಷ್ಮದ್+ಈಯ್+ಅ= ಯುಷ್ಮದೀಯ.

ಉದಾ-ಅಸ್ಮದೀಯಃ-ಅಸ್ಮದ್+ಛ= ಅಸ್ಮದ್+ಈಯ್+ಅ= ಅಸ್ಮದೀಯ.

(ಖಞ್ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪರವಾದಾಗ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1082. ತಸ್ಮಿನ್ನಣಿ ಚ ಯುಷ್ಮಾಕಾಸ್ಮಾಕೌ ॥ 4-3-2॥

ವೃತ್ತಿ-ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಏತೌಆದೇಶೌ ಸ್ತಃ ಖಞಿ ಅಣಿ ಚ । ಯೌಷ್ಮಾಕೀಣಃ॥

ಆಸ್ಮಾಕೀನಃ। ಯೌಷ್ಮಾಕಃ। ಆಸ್ಮಾಕಃ ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ.–ತಸ್ಮಿನ್, ಅಣಿ ಚ ಯುಷ್ಮಾಕಾಸ್ಮಾಕೌ ।

ಅ.ವೃ–ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ "ಖಞ್ ಚ" ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಖಞ್' ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುಷ್ಮಾಕ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮಾಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಯೌಷ್ಮಾಕೀಣಃ । ಆಸ್ಮಾಕೀನಃ–ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಖಞ್ (ಖ–ಈನ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಯೌಷ್ಮಾಕಃ। ಆಸ್ಮಾಕಃ–ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿವೆ.

(ಖಞ್–ಅಣ್‌ಗಳನ್ನು ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1083. ತವಕಮಮಕಾವೇಕವಚನೇ ॥ 4–3–3॥

ವೃತ್ತಿ–ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿನೋಃ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ತವಕಮಮಕೌಸ್ತಃ, ಖಞಿ ಅಣಿ ಚ । ತಾವಕೀನಃ। ತಾವಕಃ। ಮಾಮಕೀನಃ । ಮಾಮಕಃ । ಛೇ ತು।

ಪ.ಚ್ಛೇ–ತವಕಮಮಕೌ, ಏಕವಚನೇ।

ಅರ್ಥ–ಕೇವಲ ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಖಞ್ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತವಕ ಮತ್ತು ಮಮಕ ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆ 'ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮವೇ ಕಾರಣ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಖ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈನ್ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ–ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಛ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ
'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ'ಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1084 ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ ॥7–2–98॥

ವೃತ್ತಿ–ಮಪರ್ಯಂತಯೋಃ ಏತಯೋಃ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿನೋಃ ತ್ವಮೌ ಸ್ತಃ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಉತ್ತರಪದೇ ಚ ಪರತಃ । ತ್ವದೀಯಃ । ಮದೀಯಃ। ತ್ವತ್ಪುತ್ರಃ । ಮತ್ಪುತ್ರಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ–ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ–"ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ವಮೌ ಮತ್ತು ಏಕವಚನೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಪಮರ್ಯನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರ ಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಏಕಾರ್ಥಗಳಾದ ಅಂದರೆ(ಏಕವಚನದಲ್ಲಿರುವ) 'ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪಮರ್ಯನ್ತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ್ವ ಮತ್ತು ಮ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ 'ಈಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತ್ವದೀಯಃ ।ಮದೀಯಃ॥ ತ್ವತ್ಪುತ್ರಃ । ಮತ್ಪುತ್ರಃ-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ವ' 'ಮ' ಆದೇಶಗಳು ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮ-ಪರ್ಯಂತವಾದ ಯುಷ್ಮ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮ ಗಳಿಗೆ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ' ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಂದು 'ತ್ವತ್ಪುತ್ರಃ' ಮತ್ತು 'ಮತ್ಪುತ್ರಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಈ ರೂಪಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಛ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈಯ್' ಆದೇಶಬಂದು ತ್ವದೀಯಃ ಮತ್ತು ಮದೀಯಃ ಉತ್ತರಪದಪರವಾಗಿದ್ದಾಗ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ' ಗಳು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ ಈಯ್ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1085. ಮಧ್ಯಾನ್ಮಃ ॥ 4-2-8॥

ವೃತ್ತಿ-ಮಧ್ಯಮಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಮಧ್ಯಾತ್, ಮಃ॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಮಧ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದ ಜಾತಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಮಧ್ಯೇ ಭವಃ' । (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು).-'ಮಧ್ಯೇ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮಧ್ಯ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಮಧ್ಯಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಮಧ್ಯಮಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಞ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1086 ಕಾಲಾಟ್ಠಞ್ ॥ 4-3-11॥

ವೃತ್ತಿ-ಕಾಲವಾಚಿಭ್ಯಃ ಠಞ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಾಲಿಕಮ್ । ಮಾಸಿಕಮ್। ಸಾಂವತ್ಸರಿಕಮ್।

ವಾ॥ ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಭಮಾತ್ರೇ ಟಿಲೋಪಃ ಸಾಯಮ್ಪ್ರಾತಿಕಃ । ಪೌನಃಪುನಿಕಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಕಾಲಾತ್, ಠಞ್ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕಾಲವಾಚಕವಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ.- ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಞ್ ನಲ್ಲಿ 'ಠ'ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠ-ಗೆ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಾಲಿಕಮ್-(ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ)-ಕಾಲ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಕಾಲೇಭವಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತ ವಾದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಲಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾಸಿಕಮ್ ಮತ್ತು ಸಾಂವತ್ಸರಿಕಮ್-(ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ)-ಈ ರೂಪಗಳೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿವೆ.

ವಾ॥ ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಭಮಾತ್ರೇ ಟಿಲೋಪಃ ಸಾಯಮ್ಪ್ರಾತಿಕಃ । ಪೌನಃಪುನಿಕಃ॥

ಅರ್ಥ-ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೂಡಲೇ ಟಿಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪರವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ-ಸಾಯಮ್ಪ್ರಾತಿಕಃ । ಪೌನಃಪುನಿಕಃ । (ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾಯಂಕಾಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ ಉಂಟಾಗುವ)-ಸಾಯಂಪ್ರಾತರ್ ಮತ್ತು ಪುನಃಪುನರ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಉಂಟಾಗಿ ಈ ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಜಾತಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1087. ಪ್ರಾವೃಷ ಏಣ್ಯಃ ॥ 4-3-17॥

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಾವೃಷೇಣ್ಯಃ ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಪ್ರಾವೃಷಃ, ಏಣ್ಯಃ॥

ಅ.ವೃ-ಕಾಲಾಟ್ಠಞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಲಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, "ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಾವೃಟ್-ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ತತ್ರಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಣ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾವೃಷೇಣ್ಯಃ-(ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನದಿ ಮೊದಲಾದವು-ಪ್ರಾವೃಷಿ ಭವಃ)-ಪ್ರಾವೃಷಿ+ಏಣ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಕ 'ಇ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ

ಪ್ರಾವೃಷ್+ಏಣ್ಯಃ= ಪ್ರಾವೃಷೇಣ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಟ್ಯು, ಟ್ಯುಲ್ ಮತ್ತು ತುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1088 ಸಾಯಂಚಿರಮ್ಪ್ರಾಹ್ಣೇಪ್ರಗೇಽವ್ಯಯೇಭ್ಯಷ್ಟ್ಯುಟ್ಯುಲೌ ತುಟ್ ಚ (4-3-23)

ವೃತ್ತಿ-ಸಾಯಮಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಚತುರ್ಭ್ಯಃ ಅವ್ಯಯೇಭ್ಯಶ್ಚ ಕಾಲವಾಚಿಭ್ಯಃ ಟ್ಯುಟ್ಯುಲೌ ಸ್ತಃ ತಯೋಃತುಟ್‌ಚ । ಸಾಯನ್ತನಮ್ ।ಚಿರನ್ತನಮ್। ಪ್ರಾಹ್ಣೇಪ್ರಗೇ ಅನಯೋಃ ಏದಂತತ್ವಂ ನಿಪಾತ್ಯತೇ । ಪ್ರಾಹ್ಣೇತನಮ್ । ಪ್ರಗೇತನಮ್ । ದೋಷಾಯತನಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಸಾಯಞ್ಚಿರಮ್ಪ್ರಾಹ್ಣೇಪ್ರಗೇ, ಅವ್ಯಯೇಭ್ಯಃ, ಟ್ಯುಟ್ಯುಲೌ, ತುಟ್, ಚ।

ಅ.ವೃ-"ಕಾಲಾಠಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಕಾಲೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕಾಲವಾಚಕಗಳಾದ ಸಾಯಂ, ಚಿರಂ, ಪ್ರಾಹ್ಣೇ, ಪ್ರಗೇಷ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರವು 'ಟ್ಯು' ಮತ್ತು 'ಟ್ಯುಲ್(ಟ್ಯು)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು. ಆಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ತುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಸಾಯನ್ತನಮ್-(ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ-ಸಾಯೇ ಭವಂ)- 'ಸಾಯೇ ಭವಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಸಾಯ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ "ಕಾಲಾಟ್‌ಠಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಕಾರಂತನಿಪಾತನದ ಜೊತೆಗೆ 'ಟ್ಯು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ "ಯವ್ರೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು'-ಗೆ 'ಅನ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತುಟ್(ತ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ಸಾಯಮ್+ತ್+ಅನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಸಾಯನ್ತನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಯನ್ತನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಾವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಚಿರನ್ತನಮ್-(ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಮಯದವರೆಗೆ ಉಂಟಾಗುವ) 'ಚಿರೇಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಚಿರ+ಜಿ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ "ಕಾಲಾಟ್‌ಠಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ 'ಟ್ಯು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ಯುವ್ರೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು'ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ತುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿರಮ್+ತ್+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣಗಳು

ಬಂದು, ಚಿರನ್ತನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಪ್ರಗೇತನಮ್(ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವ)-'ಪ್ರಗೇ ಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಗ+ಜಿ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕಾಲಾಟ್‌ಠಞ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏದಂತತ್ವ ನಿಪಾತನದ ಜೊತೆಗೆ 'ಟ್ಯು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಗೇ+ತ್+ಅನ ಎಂಬುದು ಪ್ರಗೇತನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಪ್ರಾಹ್ಣೇತನಮ್-ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ.

ಉದಾ-ದೋಷಾಯತನಮ್ (ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ) 'ದೋಷಾ ಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯು' ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ತುಟ್(ತ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ದೋಷಾತನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1089. ತತ್ರ ಜಾತಃ॥ 4-3-25॥

ವೃತ್ತಿ-ಸಪ್ತಮೀಸಮರ್ಥಾತ್‌ಜಾತಃ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಅಣಾದಯಃ ಘಾದಯಶ್ಚ ಸ್ಯುಃ। ಸ್ರುಘ್ನೇ ಜಾತಃ ಸ್ರೌಘ್ನಃ । ಉತ್ಸೇ ಜಾತಃ ಔತ್ಸಃ । ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜಾತೋ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ । ಅವಾರಪಾರೇ ಜಾತಃ-ಅವಾರಪಾರೀಣಃ; ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ಅ.ವೃ-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು ಶೇಷೇ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಮರ್ಥವಾದ (ಕೃತ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವಾದ) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ನಂತರ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು 'ಘ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆಯಾ ಯೊಗ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾ-ಸ್ರೌಘ್ನಃ-(ಸ್ರುಘ್ನ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಾರ್ಥ) 'ಸ್ರುಘ್ನೇ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರವಾಕ್ಯ. ಸ್ರುಘ್ನ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಪ್ರಾಯ ಭವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಸ್ರುಘ್ನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದಿವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್ನ್+ಅ=ಸ್ರೌಘ್ನ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ,

ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔತ್ಸಃ-(ಝರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪದಾರ್ಥ -ಕಪ್ಪೆ ಮೊದಲಾದವು) 'ಉತ್ಸೇ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಉಸ್+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ತತ್ರಜಾತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಉತ್ಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಭ'-ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಔತ್ಸ್+ಅ= ಔತ್ಸ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔತ್ಸಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ:-(ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ)-'ರಾಷ್ಟ್ರೇಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಷ್ಟ್ರ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬುದರಂದ 'ಘ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ, ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ರಾಷ್ಟ್ರ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ್+ಇಯ=ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅವಾರಪಾರೀಣಃ-(ಈ ದಡ ಆದಡೆಯಲ್ಲಿಉಂಟಾದ)-'ಅವಾರಪಾರೇ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅವಾರಪಾರ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಆಯನೇಯೀ-ನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ' (ಖ್+ಅ)-ಗೆ ಈನ್ ಆದೇಶಬಂದು ಅವಾರಪಾರ+ಈನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ರ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವಾರಪಾರೀಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1090. ಪ್ರಾವೃಷಷ್ಠಪ್ ॥ 4-3-26॥

ವೃತ್ತಿ-ಏಣ್ಯಾಪವಾದಃ ॥ಪ್ರಾವೃಷಿಕಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಪ್ರಾವೃಷಃ, ಠಪ್।

ಅ.ವೃ-ತತ್ರ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು

"ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಪ್ರಾವೃಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ತತ್ರ ಜಾತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಪ್ರಾವೃಷ ಏಣ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಏಣ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭವಃ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಜಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಠಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ–ಪ್ರಾವೃಷಿಕಃ–(ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ನದಿ ಮೊದಲಾದವು–ಪ್ರಾವೃಷಿ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ)–ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ 'ಪ್ರಾವೃಟ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಪ್ (ಠ್+ಅಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಠ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾವೃಷಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್–ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಾವೃಷ್+ ಠಪ್ (ಇಕ+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಠ್–ಗೆ ಇಕ ಬಂದು ಪ್ರಾವೃಷ್+ಇಕ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ–ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಾವೃಷ್+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾವೃಷಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಾಯ ಭವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸಊತ್ರ–1091. ಪ್ರಾಯ ಭವಃ (4–3–39)

ವೃತ್ತಿ–ತತ್ರ ಇತ್ಯೇವ । ಸ್ರುಘ್ನೇ ಪ್ರಾಯೇಣ ಬಾಹುಲ್ಯೇಣ ಭವತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಃ॥

ಅ.ವೃ–"ತತ್ರಜಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ತತ್ರ ಪ್ರಾಯ ಭವಃ (ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇರುವವನು)ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಯಥಾ ಸಂಭವವಾಗಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಘಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ಉದಾ–ಸ್ರೌಘ್ನಃ–(ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ರುಘ್ನ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು) 'ಸ್ರುಘ್ನೇಪ್ರಾಯಭವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಂಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1092. ಸಮ್ಭೂತೇ ॥ 4–3–41॥

ವೃತ್ತಿ–ಸ್ರುಘ್ನೇ ಸಂಭವತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ॥

ಅ.ವೃ–'ತತ್ರಜಾತಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ","ಪರಶ್ಚ","ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್","ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಪದಗಳ ನಂತರ ಸಂಭೂತ ಅಂದರೆ ಸಂಭಾವ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸ್ರೌಘ್ನಃ-(ಸ್ರುಘ್ನ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಸಂಭಾವ್ಯ). 'ಸ್ರುಘ್ನೇ ಸಂಭವತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಶೈಷಿಕ-ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಂಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಢಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1093. ಕೋಶಾಡ್ಢಞ್ ॥ 4-3-42॥

ವೃತ್ತಿ-ಕೌಶೇಯಂ ವಸ್ತ್ರಮ್ ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಕೋಶಾತ್, ಢಞ್।

ಅ.ವೃ-"ತತ್ರಜಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತತ್ರ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಭೂತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಭೂತೆ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ "ವಿಕಾರೇ ಕೋಶಾತ್ ಢಞ್"

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಕೋಶ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಢಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೌಶೇಯಂ ವಸ್ತ್ರಮ್-(ಕ್ರಿಮಿಕೋಶದ ವಿಕಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ) 'ಕೋಶಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕೋಶ+ಢಞ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಢ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಏಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕೌಶೇಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಿಕಾರೇ ಕೋಶಾ ಡ್ಢಞ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಾರಾರ್ಥವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1094. ತತ್ರ ಭವಃ॥4-3-53॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನೇ ಭವಃ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ।ಔತ್ಸಃ ।ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಃ ॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಪದಗಳ ನಂತರ ಅಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸ್ರೌಘ್ನಃ-ಸ್ರುಘ್ನೇಭವಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ 'ಸ್ರುಘ್ನ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔತ್ಸಃ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಃ-'ಉತ್ಸೇ ಭವಃ' ಮತ್ತು 'ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಭವಃ' ಎಂಬ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಮತ್ತು "ರಾಷ್ಟ್ರಾವಾರಪಾರಾದ್ಘಖೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಮತ್ತು 'ಘಞ್(ಘ)' ಗೆ (ಇಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1095. ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ ॥4-3-54॥

ವೃತ್ತಿ-ದಿಶ್ಯಮ್ । ವರ್ಗ್ಯಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ದಿಗಾದಿಭ್ಯಃ, ಯತ್।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಸಮರ್ಥವಾದ 'ದಿಕ್' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಅಲ್ಲಿ ಇರುವವನು (ತತ್ರ ಭವಃ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಿಶ್ಯಮ್ (ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ)-'ದಿಶಿ ಭವಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ 'ದಿಶ್' ಪದದ ನಂತರ 'ಯತ್(ಯ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಿಶ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವರ್ಗ್ಯಮ್ (ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ)-'ವರ್ಗೇ ಭವಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವರ್ಗ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬಂದು ವರ್ಗ್+ಯ= ವರ್ಗ್ಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವರ್ಗ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶರೀರಾವಯವದ ಪದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1096. ಶರೀರಾವಯವಾಚ್ಚ (4-3-55)

ವೃತ್ತಿ-ದನ್ತ್ಯಮ್ । ಕಣ್ಠ್ಯಮ್।

ವಾ॥ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದೇಃ ಠಞ್ ಇಷ್ಯತೇ।

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಭವಂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಶರೀರಾವಯವಾತ್, ಚ।

ಅ.ವೃ-"ತತ್ರ ಭವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇಯೆ "ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಶರೀರ-ಅವಯವ ವಾಚಕಗಳ ನಂತರವೂ ಸಹ 'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದನ್ತ್ಯಮ್ । ಕಣ್ಠ್ಯಮ್-(ದಂತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದಂತ ಕಂಠಗಳ 'ನಂತರ ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದಂತ+ಯ, ಕಂಠ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದನ್ತ್ಯಮ್ ಮತ್ತು ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಾ॥ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದೇಃ ಠಞ್ ಇಷ್ಯತೇ। ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಭವಂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್ ।

'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ-ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್-'ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಭವಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಿಭಾವ ಸಮಾಸವಾಗುವದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ್+ಇಕ=ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಉಭಯಪದಗಳಿಗೂ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರತ್ಯಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1097. ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ ಚ॥7-3-20॥

ವೃತ್ತಿ-ಏಷಾಂ ಉಭಯಪದವೃದ್ಧಿಃ ಞಿತಿ, ಣಿತಿ, ಕಿತಿ ಚ । ಆಧಿದೈವಿಕಮ್। ಆಧಿಭೌತಿಕಮ್। ಐಹಲೌಕಿಕಮ್। ಪಾರಲೌಕಿಕಮ್। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ, ಚ ।

ಅ.ವೃ-"ಹೃದ್ಭಗಹಸಿನ್ಧನ್ತೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಎಂಬವು, "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಾಮ್, ಆದೇಃ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವು "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಞ್ಣಿತಿ ಎಮಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಉತ್ತರಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಅನುಶತಿಕಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಞಿತ್, ಣಿತ್ ಮತ್ತು ಕಿತ್‌ಗಳಾದ ಪದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಆಧಿದೈವಿಕಮ್-(ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ)-'ಅದೀದೇವಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯಯಿಭಾವ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅವ್ಯಯವಾಗಿದೆ. 'ಅದಿದೇವಂ ಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನ "ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ"

'ಠಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮಾತ್ರ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ

ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಧಿದೈವಿಕಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಠಞ ನಲ್ಲಿ ಠ್-ಗೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅದಿಭೂತಮ್ ಭವಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಭಯ ಪದ ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಠಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಆದಿಭೌತಿಕಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಐಹಲೌಕಿಕಮ್ ಮತ್ತು ಪಾರಲೌಕಿಕಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಆಕೃತಿಗಣೋಯಮ್-ಈ ಅನುಶತಿಕಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗದಿರುವ ಶಬ್ಧಗಳಿಗೆ ಉಭಯಪದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಆ ಪದಗಳನ್ನು ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು.

(ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1098 ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾಙ್ಗುಲೇಶ್ಛಃ ||4-3-62||

ವೃತ್ತಿ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಮ್। ಅಂಗುಲಿಯಮ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾಙ್ಗುಲೇಃ, ಛಃ।

ಅ.ವೃ-"ತತ್ರ ಭವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ ಮತ್ತು ಅಂಗುಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ತತ್ರಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು "ಶರೀರಾವಯವಾದ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಮ್-(ನಾಲಿಗೆಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ)-'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೇ ಭವಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ+ಈಯ್(ಛ್+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಂಗುಲೀಯಮ್-(ಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ) 'ಅಂಗುಲ್ಯಾಂ ಭವಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಂಗುಲಿ+ಛ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಂಗುಲೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಂಗುಲೀಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವರ್ಗಾಂತಕ್ಕೆ ಛ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1099. ವರ್ಗಾನ್ತಾಚ್ಚ ॥4-3-63॥

ವೃತ್ತಿ-ಕವರ್ಗೀಯಮ್॥

ಪಚ್ಛೇ -ವಗಾನ್ತಾತ್,ಚ ।

ಅ.ವೃ-"ತತ್ರ ಭವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾಙ್ಗುಲೇಶ್ಛ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವರ್ಗ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ನಂತರವು ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-"ತತ್ರಭವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ಗಾನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಈಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ಕವರ್ಗೀಯಮ್-(ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ)-'ಕವರ್ಗೇ ಭವಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕವರ್ಗ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕವರ್ಗ+ಛ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಛ್-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕವರ್ಗ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕವರ್ಗಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕವರ್ಗ್+ಈಯ್+ಅ=ಕವರ್ಗೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕವರ್ಗೀಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲ ಅಣ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1100. ತತ ಆಗತಃ ॥4-3-74॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನಾತ್ ಆಗತಃ ಸ್ರೌಘ್ನಃ॥

ಪಚ್ಛೇ-ತತಃ, ಆಗತಃ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸ್ರುಘ್ನ ಶಬ್ದದ ನಂತರ "ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಂದವನು" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಅಥವಾ ಯಥಾಯೋಗ್ಯ ಘ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸ್ರೌಘ್ನಃ-(ಸ್ರುಘ್ನ ದೇಶದಿಂದ ಬಂದವನು)-'ಸ್ರುಘ್ನಾತ್ ಆಗತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ರುಘ್ನ+ಙಸಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ರುಘ್ನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್ನ್+ಅ=ಸ್ರೌಘ್ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1101. ಠಗಾಯಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ ॥ 4-3-75॥

ವೃತ್ತಿ-ಶುಲ್ಕಶಾಲಾಯಾಃ ಆಗತಃ ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕಃ ॥

ಪ.ಛೇ-ಠಕ್, ಆಯಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ","ಪರಶ್ಚ","ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್","ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಆಯಸ್ಥಾನ ವಾಚಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ (ಠ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸೂಚನೆ ಕರ ಬರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆಯಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೆಸರು)

ಉದಾ-ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕಃ-(ಶುಲ್ಕ ಶಾಲಾ ಎಂದರೆ ಕರ ವಸೂಲಿ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಹೆಸರು)-'ಶುಲ್ಕಶಾಲಾಯಾಃ ಆಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಶುಲ್ಕಶಾಲಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಶಾಲಾ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಶೌಲ್ಕಶಾಲ್+ಇಕ(ಠಕ್)= ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವುಞ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1102. ವಿದ್ಯಾಯೋನಿಸಂಬಧೇಭ್ಯೋ ವುಞ್ ॥4-3-77॥

ವೃತ್ತಿ-ಔಪಾಧ್ಯಾಯಕಃ । ಪೈತಾಮಹಕಃ ॥

ಪ.ಛೇ-ವಿದ್ಯಾಯೋನಿಸಂಬಧೇಭ್ಯಃ, ವುಞ್॥

ಅ.ವೃ-"ತತ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ತತ ಆಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಬಂಧ ವಾಚಕಗಳಾದ ಪದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಜನ್ಮ ಸಂಬಂಧ ವಾಚಕ ಪದಗಳ ನಂತರವೂ ವುಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔಪಾಧ್ಯಾಯಕಃ (ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ಬಂದ ವಿಚಾರ, ಮತ ಮೊದಲಾದವು) -'ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾತ್ ಆಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಬಂಧ ವಾಚಿಯಾದ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವುಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವು-ಗೆ ಅಕ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಔಪಾಧ್ಯಾಯಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೈತಾಮಹಕಃ (ಅಜ್ಜನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)-'ಪಿತಾಮಹಾದಾಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಿತಾಮಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವುಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪೈತಾಮಹಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲ ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1103. ಹೇತುಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ರೂಪ್ಯಃ ॥4-3-81॥

ವೃತ್ತಿ-ಸಮಾದಾಗತಂ ಸಮರೂಪ್ಯಮ್ । ಪಕ್ಷೇ-ಗಹಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಃ । ಸಮೀಯಮ್। ವಿಷಯಮ್ । ದೇವದತ್ತರೂಪ್ಯಮ್। ದೈವದತ್ತಮ್॥

ಪ.ಛೇ-ಹೇತುಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ರೂಪ್ಯಃ

ಅ.ವೃ-"ತತ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ತತ ಆಗತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತಗಳಾದ ಹೇತು ವಾಚುಕ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಹಾಗೂ ಮನುಷ್ಯ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ರೂಪ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಮರೂಪ್ಯಮ್ (ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಬಂದ)-'ಸಮಾತ್ ಆಗತಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಚಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ಆಮ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ (ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಸ್ವಿಕರಿಸಬಹುದೆಂದು ಅರ್ಥ)

ಈ ಸಮ ಶಬ್ದವು ಗಹಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಗಹಾದೀಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮೀಯಮ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿಷಮ ರೂಪಂ, ವಿಷಮೀಯಂ-ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಹೇತು ವಾಚಕವಾದ ವಿಷಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ರೂಪ್ಯ ಮತ್ತು ಛ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷಮ ರೂಪಂ, ವಿಷಮಿಯಂ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-(ದೇವದತ್ತರೂಪ್ಯಮ್ ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)-

ದೇವದತ್ತಾಗತಾಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ‘ದೇವದತ್ತ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದೇವದತ್ತರೂಪ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದೈವದತ್ತಮ್-(ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು) ‘ರೂಪ್ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತ ಶಬ್ದವು ನಾಮವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಾ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ‘ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ’ ಬಂದು “ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಛ’ (ಈಯ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದೈವದತ್ತಮ್, ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಾಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬರುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾವುಗಳಾಗಿ ದೈವದತ್ತಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1104. ಮಯಟ್ ಚ ॥ 4-3-82॥

ವೃತ್ತಿ-ಸಮಮಯಮ್। ದೇವದತ್ತಮಯಮ್॥

ಅ.ವೃ-“ತತ ಆಗತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ’ ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಹೇತು ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯ ವಾಚಕ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪದಗಳ ನಂತರ ತತ ಆಗತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ (ಚ) ಬರುತ್ತದೆ. ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಮಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಮಮಯಮ್ (ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)-‘ಸಮಾತ್ ಆಗತಮ್’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಸಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದೇವದತ್ತಮಯಮ್ (ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)- ‘ದೇವದತ್ತಾತ್ ಆಗತಮ್’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ದೇವದತ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಭವತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1105. ಪ್ರಭವತಿ ॥4-3-83॥

ವೃತ್ತಿ-ಹಿಮವತಃ ಪ್ರಭವತಿ ಹೈಮವತೀ ಗಂಗಾ॥

ಅ.ವೃ-“ತತ ಆಗತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಪ್ರಭವತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-(ಹಿಮವತಃ ಪ್ರಭವತಿ) 'ಹೈಮವತೀ ಗಂಗಾ'-ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಥವಾ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗಂಗೆ. ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಹಿಮವತಃ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಮ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಸ್-ಗೆ) ಲೋಪವಾಗಿ ಹೈಮವತ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಟಿಡ್ಢಾಣಙ್ದ್ವಯಸಚ್‌ಮಾತ್ರಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ನಂತರ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹೈಮವತೀ (ಗಂಗಾ) ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗಚ್ಛತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1106. ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ ॥4-3-85॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ॥

ಪ.ಛೇ-ತತ್, ಗಚ್ಛತಿ, ಪಥಿದೂತಯೋಃ॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಗಚ್ಛತಿ(ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹೊಗುವಂತದ್ದು ಎಂಬುದು ಮಾರ್ಗವಾಗಿಯೂ ದೂತನಾಗಿಯೋ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ-ಸ್ರುಘ್ನಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಃ, ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ -'ಸ್ರುಘ್ನವನ್ನು ಕುರಿತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ರುಘ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದೂತನೆಂದು ಅರ್ಥ.

(ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1107. ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ದ್ವಾರಮ್ ॥ 4-3-86॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನಮಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್॥

ಅ.ವೃ–"ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಾಗಿ)ಹೊರಹೊಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಗುವಂತಹ ದ್ವಾರವಾಗಿದ್ದರೆ, ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸ್ರುಘ್ನಮಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್–ಸ್ರುಘ್ನವೆಂಬ ದೇಶದ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊಗುವ) ದ್ವಾರ. ಸ್ರುಘ್ನ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ದ್ವಾರಮ್' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್(ಅಮ್)–ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸ್ರುಘ್ನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔ ಎಂದಾಗಿ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್ನ್+ಅ= ಸ್ರೌಘ್ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರೌಘ್ನಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಧಿಕರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಗ್ರಂಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1108. ಅಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೇ ಗ್ರನ್ಥೇ॥4–3–87॥

ವೃತ್ತಿ–ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ॥

ಅ.ವೃ–"ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಲಾದ ಗ್ರಂಥ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದದ ನಂತರ ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಅಣಾದಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ–(ಆತ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥ) ಶರೀರವುಳ್ಳಂತಹ ಜೀವಾತ್ಮನೇ ಶಾರೀರಕನು. ಇದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶಾರೀರಕ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. "ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಛ (ಛ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಛ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಛ್–ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಾರೀರಕ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಾರೀರಕ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಪ್ರಭವತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-(ಹಿಮವತಃ ಪ್ರಭವತಿ) 'ಹೈಮವತೀ ಗಂಗಾ'-ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಥವಾ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗಂಗೆ. ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಹಿಮವತಃ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಮ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಸ್-ಗೆ) ಲೋಪವಾಗಿ ಹೈಮವತ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್ದ್ವಯಸಚ್ಮಾತ್ರಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ನಂತರ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹೈಮವತೀ (ಗಂಗಾ) ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗಚ್ಛತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1106. ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ ॥4-3-85॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ॥

ಪ.ಛೇ-ತತ್, ಗಚ್ಛತಿ, ಪಥಿದೂತಯೋಃ॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಗಚ್ಛತಿ(ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹೊಗುವಂತದ್ದು ಎಂಬುದು ಮಾರ್ಗವಾಗಿಯೂ ದೂತನಾಗಿಯೋ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ-ಸ್ರುಘ್ನಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಃ, ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ -'ಸ್ರುಘ್ನವನ್ನು ಕುರಿತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ರುಘ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದೂತನೆಂದು ಅರ್ಥ.

(ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1107. ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ದ್ವಾರಮ್ ॥ 4-3-86॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನಮಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್॥

ಅ.ವೃ–"ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಾಗಿ)ಹೊರಹೊಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಗುವಂತಹ ದ್ವಾರವಾಗಿದ್ದರೆ, ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸ್ರುಘ್ನಮಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ಸ್ರೌಘ್ನಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್–ಸ್ರುಘ್ನವೆಂಬ ದೇಶದ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊಗುವ) ದ್ವಾರ. ಸ್ರುಘ್ನ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ದ್ವಾರಮ್' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್(ಅಮ್)–ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸ್ರುಘ್ನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔ ಎಂದಾಗಿ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ರೌಘ್‌ನ್+ಅ= ಸ್ರೌಘ್ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರೌಘ್ನಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಧಿಕರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಗ್ರಂಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ–1108. ಅಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೇ ಗ್ರನ್ಥೇ॥4–3–87॥

ವೃತ್ತಿ–ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ॥

ಅ.ವೃ–"ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಲಾದ ಗ್ರಂಥ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದದ ನಂತರ ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಅಣಾದಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ–(ಆತ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥ) ಶರೀರವುಳ್ಳಂತಹ ಜೀವಾತ್ಮನೇ ಶಾರೀರಕನು. ಇದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶಾರೀರಕ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. "ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಛ (ಛ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಛ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಛ್–ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಾರೀರಕ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಾರೀರಕ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಶಾರೀರಕ್+ಈಯ=ಶಾರೀರಕೀಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶಾರೀರಕೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿವಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1109. ಸೋಽಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ ॥4-3-89॥

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ರುಘ್ನಃ ನಿವಾಸಃ ಅಸ್ಯ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ॥

ಪ.ಛೇ-ಸಃ, ಅಸ್ಯ, ನಿವಾಸಃ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ನಂತರ 'ಅದು ಇವನ ವಾಸ ಸ್ಥಾನ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸ್ರೌಘ್ನಃ: ಸ್ರುಘ್ನವೆಂಬ ದೇಶವನ್ನು ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು-'ಸ್ರುಘ್ನಃ ನಿವಾಸಃ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸ್ರುಘ್ನ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಸ್ರೌಘ್ನ+ಸು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸ್ರೌಘ್ನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ರೌಘ್ನ್+ಅ= ಸ್ರೌಘ್ನ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರೌಘ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1110. ತೇನ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್ ॥ 4-3-101॥

ವೃತ್ತಿ-ಪಾಣಿನಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್ ಪಾಣಿನೀಯಮ್॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅವನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪಾಣಿನೀಯಮ್-(ಪಾಣಿನಿಯವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸ್ತ್ರ)-'ಪಾಣಿನಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪಾಣಿನಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣವು ವೃದ್ಧಿ-ಅಕ್ಷರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ವೃದ್ಧಿರ್ಯಸ್ಯಾಚಾಮಾದಿಸ್ತದ್ ವೃದ್ಧಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಆಯನೇಯ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ (ಛ್+ಅ)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಛ್-ಗೆ ಈಯ್ ಬಂದು ಪಾಣಿನಿ+ಈಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನಿ-ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಾಣಿನ್+ಈಯ್+ಅ=ಪಾಣಿನಿಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ರೂಪದಿಂದ ಪಾಣಿನೀಯ+ಅಂ=ಪಾಣಿನೀಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಇದಮ್ (ಅವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1111. ತಸ್ಯೇದಮ್ ॥4-3-120॥

ವೃತ್ತಿ-ಉಪಗೋರಿದಮ್ ಔಪಗವಮ್ ॥

ಇತಿ ಶೈಷಿಕ ಪ್ರಕರಣಂ ॥5॥

ಪ.ಛೇ.-ತಸ್ಯ, ಇದಮ್ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಇದು ಅವನದ್ದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಔಪಗವಮ್-(ಉಪಗುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೈಷಿಕ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪಗು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಗೋಃ ಇದಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಗು+ಙಸ್+ಅಣ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಗು+ಅಣ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಓರ್ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ನಂತರ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಔಪಗವಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶೈಷಿಕ (48) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-49: ವಿಕಾರಾರ್ಥಕಾಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1111 ರಿಂದ 1116 ವರೆಗೆ) (ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯ ಪ್ರಕರಣ)

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1112-ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ। (4-3-134)

ವೃತ್ತಿ-(ವಾ॥ ಅಶ್ಮನೋ ವಿಕಾರೇ ಟಿಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ)-

ಅಶ್ಮನೋ ವಿಕಾರಃ ಆಶ್ಮಃ / ಬಾಸ್ಮನಃ / ಮಾರ್ತಿಕಃ

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಅದರ ವಿಕಾರ" ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

"ತಸ್ಯೇದಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಉದ್ದೇಶವೇನೆಂದರೆ, ಶೇಷಾಧಿಕಾರವು ಇಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-ಅಶ್ಮನೋ ವಿಕಾರೇ ಟಿಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ।

ಅರ್ಥ-ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಅಶ್ಮನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಟಿ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ಮನ್ ನಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಎಂದರೆ 'ಮ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿರುವ 'ನ್' ಕಾರ. ಈ 'ಅನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅಶ್ಮನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲು "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಂತಹ 'ಅನ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ.

ಉದಾ-1) ಆಶ್ಮಃ (ಕಲ್ಲಿನ ವಿಕಾರ)-'ಅಶ್ಮನಃ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ಮನ್+ಙಸ್ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ಅಶ್ಮನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದಿವೃದ್ಧಿ'ಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ಅನ್'ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಶ್ಮ್+ಅ=ಆಶ್ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದರೆ ಅಶ್ಮಃ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1113. ಅವಯವೇ ಚ ಪ್ರಾಣ್ಯೋಷಧಿ-ವೃಕ್ಷೇಭ್ಯಃ। (4-3-135)

ವೃತ್ತಿ-ಚಾತ್ ವಿಕಾರೇ। ಮಯೂರಸ್ಯ ಅವಯವಃ ವಾ ಮಯೂರಃ॥

ಮೌರ್ವಂ=ಕಾಂಡಂ ಭಸ್ಮವಾ। ಪೈಪ್ಪಲಂ

ಅ.ವೃ–"ತಸ್ಯ ವಿಕಾರ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಪ್ರಾಣಿ, ಔಷಧಿ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಯವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–1 ಪ್ರಾಣಿವಾಚಕಕ್ಕೆ ಉದಾ–ಮಾಯೂರಃ (ನವಿಲಿನ ಅವಯವ/ಅದರ ವಿಕಾರ)–'ಮಯೂರಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ' ಅಥವಾ ಅವಯವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಯೂರ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಮಯೂರ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ರೇಫೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾಯೂರ್+ಅ=ಮಾಯೂರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾಯೂರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2) ಮೌರ್ವಂ (ಔಷಧಿ ವಿಶೇಷ)–ಮೂರ್ವ ಎಂಬ ಔಷಧಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಬಳ್ಳಿ ಅಥವಾ ಅದರ ಅವಯವ ಅಥವಾ ಅದರ ವಿಕಾರ (ಭಸ್ಮ)– ಮೂರ್ವಾಯಾಃ ವಿಕಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.ಮೂರ್ವಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಮೂರ್ವ+ಅ ಎಂದಾಗಿ, ಇದು ತದ್ಧಿತವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮೌರ್ವ +ಅ+ಮೌರ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೌರ್ವಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3) (ವೃಕ್ಷ ವಾಚಕಕ್ಕೆ)–ಪೈಪ್ಪಲಂ (ಪಿಪ್ಪಲ ಎಂಬ ವೃಕ್ಷದ ಅವಯವ ಅಥವಾ ಅದರ ಭಸ್ಮ)–ಪಿಪ್ಪಲಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಅಥವಾ ಅವಯವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಿಪ್ಪಲ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ . ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪಿಪ್ಪಲ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಣಿತ್ ನಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೈಪ್ಪಲ್+ಅ=ಪೈಪ್ಪಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪೈಪ್ಪಲಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1114.ಮಯಡ್ ವೈತಯೋರ್ಭಾಷಾಯಾಮಭಕ್ಷ್ಯಾಚ್ಛಾದನಯೋಃ(4-3-143)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಕೃತಿ ಮಾತ್ರಾತ್ ಮಯಟ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ವಿಕಾರಾಯವಯೋಃ ಆಶ್ಮಮಯಂ, ಆಶ್ಮನಂ, ಅಭಕ್ಷ್ಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಿಂ? ಮೌದ್ಗಃ ಸೂಪಃ। ಕಾರ್ಪಾಸಂ ಆಚ್ಛಾದನಂ।

ಪ.ಛೇ-ಮಯಟ್ ವಾ ಏತಯೋಃ, ಭಾಷಾಯಾಂ, ಅಭಕ್ಷ್ಯ, ಆಚ್ಛಾದನಯೋಃ।

ಅ.ವೃ-"ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅವಯವ ಮತ್ತು ವಿಕಾರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷ್ಯ ಮತ್ತು ಆಚ್ಛಾದನಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಶ್ಮಮಯಂ-ಆಶ್ಮನಃ-"ಅವಯವಃ ವಿಕಾರೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತರ್ಗತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಪದತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಆಶ್ಮಮಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

'ಮಯಟ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಯವಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾಗ 'ಅನ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಆಶ್ಮನಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅಶ್ಮನೋ ವಿಕಾರೇ ಟಿ ಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಆಶ್ಮಂ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಕ್ಷ್ಯ-ಅಚ್ಛಾದನಯೋಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಕ್ಷ್ಯ ಮತ್ತು ಆಚ್ಛಾದನ ವಾಚಕಗಳಾದ ಮೌದ್ಗಃ, ಕಾರ್ಪಾಸಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮುದ್ಗಾನಾಂ ಅವಯವಃ ವಿಕಾರೋವಾ', 'ಕರ್ಪಾಸಸ್ಯ ಅವಯವಃ ವಿಕಾರೋವಾ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುದ್ಗ ಮತ್ತು ಕರ್ಪಾಸೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ "ಬಿಲ್ವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಣಿತ್' ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ಮೌದ್ಗಃ, ಕಾರ್ಪಾಸಂ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1115. ನಿತ್ಯಂ ವೃದ್ಧ-ಶರಾದಿಭ್ಯಃ । (4.3.144)

ವೃತ್ತಿ-ಆಮ್ರಮಯಂ। ಶರಮಯಂ।

ಅ.ವೃ-"ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು "ಮಯಡ್ವತಯೋರ್ಭಾಷಾಯಾಮಭಕ್ಷ್ಯಾಚ್ಛಾದನಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ'

ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮತ್ತು ಶರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಯವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಿಕಾರ ಅಥವಾ ಅವಯವ, ಭಕ್ಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು.

ಉದಾ-ಆಮ್ರಮಯಂ (ಮಾವಿನಗಿಡದ ವಿಕಾರ/ಅವಯವ) -'ಆಮ್ರಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಅವಯವೋ ವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಆಮ್ರ+ಙಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ "ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ "ನಿತ್ಯವೃದ್ಧಶರಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಯಟ್ (ಮಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಕ್ ಬಂದು ಆಮ್ರಮಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಆಮ್ರಮಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ

ಉದಾ-ಶರಮಯಂ-ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ 'ಶರಾಣಾಂ ವಿಕಾರಃ' ಅಥವಾ 'ಅವಯವಯೋ ವಾ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಮಯಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶರಮಯಂ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಶರ+ಆಮ್ ನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.)

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1116-ಗೋಶ್ಚಪುರೀಷೇ (4-3-145)

ವೃತ್ತಿ-ಗೋಃ ಪುರೀಷಂ ಗೋಮಯಂ।

ಪ.ಛೇ-ಗೋಃ, ಚ, ಪುರೀಷೇ।

ಅ.ವೃ-"ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಮಯಡ್... ಆಚ್ಛಾದನಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಸಗಣಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಮಯಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು "ಗೋಪಯಸೋರ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ

'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಗೋಮಯಂ (ಆಕಳಿಂದ ಬಂದ ವಿಕಾರ)-'ಗೋಃ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್(ಮಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ಮಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಸು'ಗೆ ಅಮ್ ಬಂದು ಗೋಮಯಂ ಎಂದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

('ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1117. ಗೋಪಯಸೋರ್ಯತ್। (4-3-160)

ವೃತ್ತಿ-ಗವ್ಯಂ। ಪಯಸ್ಯಂ। ಗೋ ಪಯಸೋಃ ಯತ್।

ಇತಿ ವಿಕಾರಾರ್ಥಃ (49) ಅಥವಾ ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯಾಃ

ಅ.ವೃ: "ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಯವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಗೋ ಮತ್ತು ಪಯಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಯತ್ (ಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಃ ಗವ್ಯಂ (ಆಕಳ ವಿಕಾರ ಅಂದರೆ ಹಾಲು ಮೊಸರು, ತುಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಗಣಿ ಮೂತ್ರ)-'ಗೋಃ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಗವ್ಯ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಸು'ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಗವ್ಯಂ' ಎಂದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಯಸ್ಯಂ (ಹಾಲಿನ ವಿಕಾರ (ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದವು)-ಪಯಸಃ ವಿಕಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಯಸ್+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. **"ಗೋಪಯಸೋರ್ಯತ್"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಸ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಯಸ್+ಯ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಯಸ್ಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ 'ಪಯಸ್ಯಂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕರಣ 49 (ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೀಯಾರ್ಥ)

ಅಥವಾ ವಿಕಾರಾರ್ಥಕ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-50: ಠಗಧಿಕಾರಃ

(ಸೂ. ಸಂ.1118-1131)

(ಠಕ್-ಅಧಿಕಾರಃ)

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1118.-ಪ್ರಾಗ್ವಹತೇಷ್ಠಕ್ (4-4-1)

ವೃತ್ತಿ-ತದ್ವಹತಿ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್, ಠಕ್ ಅಧಿಕ್ರೀಯತೇ।

ಪ.ಛೇ-ಪ್ರಾಕ್, ವಹತೇಃ, ಠಕ್।

ಅರ್ಥ-ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ತದ್-ವಹತಿ-ರಥ-ಯುಗ ಪ್ರಾಸಂಗಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ

ಸೂತ್ರ-1119. ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಖನತಿ ಜಯತಿ ಜಿತಮ್ (4-4-2)

ವೃತ್ತಿ-ಅಕ್ಷೈಃ, ದೀವ್ಯತಿ, ಖನತಿ, ಜಯತಿ ಜಿತಂ ವಾ-ಆಕ್ಷಿಕಃ।

ಅ.ವೃ-"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಜೂಜಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅಗೆಯುತ್ತಾನೆ, ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಜಯಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಕ್ಷಿಕಃ-ಪಗಡೆಗಳಿಂದ ಆಡುವವನು, ಪಗಡೆಯಿಂದ ಅಗೆಯುವವನು, ಪಗಡೆಯಿಂದ ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪಗಡೆಯಿಂದ ಗೆಲ್ಲಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.-'ಅಕ್ಷೈಃ ದೀವ್ಯತಿ, ಖನತಿ, ಜಯತಿ, ಜಿತಂ ವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಕ್ಷ+ಭಿಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭಿಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಕ್ಷ+ಠ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠ-ಗೆ 'ಇಕ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅಕ್ಷ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಆಕ್ಷ +ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' (ಅಂದರೆ ಆಕ್ಷ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ' ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪ ಬಂದು ಆಕ್ಷ್+ಇಕ=ಆಕ್ಷಿಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಆಕ್ಷಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1120-ಸಂಸ್ಕೃತಮ್। (4.4.3)

ವೃತ್ತಿ-ದಧ್ನಾ ಸಂಸ್ಕೃತಂ-ದಾಧಿಕಂ। ಮಾರೀಚಿಕಂ।

ಅ.ವ್ಯ-"ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ... ಜಿತಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-' ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಧಿಕಮ್ (ಮೊಸರಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)-'ದಧ್ನಾ ಸಂಸ್ಕೃತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.ದಧಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ "ಸಂಸ್ಕೃತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠ್' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ದಧಿ+ಠ (ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಧ್+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದಾಧಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ಮಾರೀಚಿಕಮ್ (ಮೆಣಸಿನಕಾಳಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)- 'ಮರೀಚೇನ ಸಂಸ್ಕೃತಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮರೀಚ+ಠ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠ' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮರೀಚ+ಠ (ಇಕ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾರೀಚ್+ಇಕ=ಮಾರೀಚಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಮಾರೀಚಿಕಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1121. ತರತಿ (4-4-5)

ವೃತ್ತಿ-ತೇನ ಇತ್ಯೇವ। ಉಡುಪೇನ ತರತಿ-ಔಡುಪಿಕಃ।

ಅ. ವ್ಯ-"ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ... ಜಿತಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ","ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -' ಇದರಿಂದ ದಾಟುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಠಕ್(ಠ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔಡುಪಿಕಃ-(ಸಣ್ಣ ನೌಕೆಯಿಂದ ದಾಟುತ್ತಾನೆ)-ಉಡುಪೇನ ತರತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಡುಪ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠ್ ಗೆ ಇಕ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನಂತರ ಉಡುಪ+ಟ (ಇಕ್+ಅ)

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಔಡುಪ್+ಇಕ=ಔಡುಪಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔಡುಪಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1122.-ಚರತಿ (4-4-8)

ತೃತೀಯಾಂತಾತ್ ಗಚ್ಛತಿ-ಭಕ್ಷಯತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಯೋಃ। ಠಕ್ ಸ್ಯಾತ್। ಹಸ್ತಿನಾ ಚರತಿ-ಹಾಸ್ತಿಕಃ। ದಧ್ನಾ ಚರತಿ-ದಾಧಿಕಃ।

ಅ.ವೃ-"ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ-ಖನತಿ,-ಜಯತಿ-ಜಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಇದರಿಂದ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಠಕ್(ಠ್+ಅ+ಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚರ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗತಿ' ಮತ್ತು 'ಭಕ್ಷಣ' ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-1) ಹಾಸ್ತಿಕಃ (ಆನೆಯಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ)-'ಹಸ್ತಿನಾ ಚರತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಸ್ತಿನ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ಚರತಿ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಠಸ್ಯೇಕಃ"ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಠ' ಗೆ 'ಇಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಆದ ಮೇಲೆ "ಚರತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಠಕ್ ಗೆ ಇಕ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಸ್ತಿನ್+ಠ (ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು,'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಇನ್ ಗೆ "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹಾಸ್ತ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಾಸ್ತ್+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ=ಹಾಸ್ತಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಹಾಸ್ತಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ದಾಧಿಕಃ (ಮೊಸರಿನಿಂದ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)-ದಧ್ನಾ ಚರತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಧಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಧಿ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಚರತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, 'ಠ' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನಂತರ ದಧಿ+ಠ(ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದಾಧಿ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಾಧಿ ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಧ್+ಇಕ=ದಾಧಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದಾಧಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1123.-ಸಂಸೃಷ್ಟೇ। (4.4.22)

ವೃತ್ತಿ-ದಧ್ನಾ ಸಂಸೃಷ್ಟಂ ದಾಧಿಕಮ್।

ಅ.ವೃ-"ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಖನತಿ ಜಯತಿ ಜಿತಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಇದರಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಧಿಕಮ್-(ಮೊಸರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ)-'ದಧ್ನಾ ಸಂಸೃಷ್ಟಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಧಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಠ' ಗೆ ಇಕ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ದಧಿ+ ಇಕ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನನ್ತರ ದಧಿ ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಧ್+ಇಕ=ದಾಧಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದಾಧಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1124-ಉಞ್ಛತಿ । (4-4-32)

ವೃತ್ತಿ-ಬದರಾಣಿ ಉಞ್ಛತಿ ಬಾದರಿಕಃ।

ಅ.ವೃ-"ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯನುಪೂರ್ವ ಮೀಪಲೋಮಕೂಲಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತತ್' ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಆರಿಸಿ ಆರಿಸಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಠಕ್ (ಠ್+ಅ+ಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಾದರಿಕಃ (ಬದರಾಣಿ ಉಞ್ಛತಿ)-ಬೋರೆ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಬದರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಬದರಾಣಿ ಉಞ್ಛತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬದರ+ಶಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, 'ಠ (ಠ್+ಅ)' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬದರ+ಇಕ (ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಬಾದರ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ

'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬಾದರ್+ಇಕ=ಬಾದರಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಾದರಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1125-ರಕ್ಷತಿ। (4-4-33)

ವೃತ್ತಿ- ಸಮಾಜಂ ರಕ್ಷತಿ ಸಾಮಾಜಿಕಃ॥

ಅ.ವೃ-"ತತ್ ಪ್ರತ್ಯಯನುಪೂರ್ವ ಮೀಪಲೋಮಕ್ಷಲಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತತ್' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಇದರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾಮಾಜಿಕಃ (ಸಮಾಜ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವನು)-ಸಮಾಜಂ ರಕ್ಷತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಸಮಾಜ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಕ(ಇಕ್+ಅ)' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಮಾಜ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸಮಾಜ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಾಮಾಜ್+ಇಕ =ಸಾಮಾಜಿಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಮಾಜಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1126-ಶಬ್ದ ದುರ್ದುರಂ ಕರೋತಿ। (4-4-34)

ವೃತ್ತಿ-ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಶಾಬ್ದಿಕಃ॥ ದರ್ದುರಂ ಕರೋತಿ ದಾರ್ದುರಿಕಃ॥

ಅ.ವೃ-"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ 'ಶಬ್ದ' 'ದರ್ದುರ' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಮಾಡುವವನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಾಬ್ದಿಕಃ-(ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನು) (ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವನು)-'ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ', 'ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗಂ ಕರೋತಿ'-ಶಬ್ದ+ಅಮ್ ಮತ್ತು ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಠಸ್ಯೇಕಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠ್' ಗೆ

'ಇಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಬ್ದ+ಇಕ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಠಕ್ ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಶಬ್ದ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾಬ್ದ್+ಇಕ=ಶಾಬ್ದಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶಾಬ್ದಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1127-ಧರ್ಮಂ ಚರತಿ (4-4-41)

ವೃತ್ತಿ-ಧಾರ್ಮಿಕಃ। ವಾರ್ತಿಕಂ-ಅಧರ್ಮಾಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ।ಅಧಾರ್ಮಿಕಃ।

ಅ.ವೃ-"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ 'ಧರ್ಮ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಧಾರ್ಮಿಕಃ-(ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ) 'ಧರ್ಮಂ ಚರತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧರ್ಮ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಠ್' ಗೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧರ್ಮ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು , ಧರ್ಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಧಾರ್ಮ್+ಇಕ=ಧಾರ್ಮಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಧಾರ್ಮಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕಂ: ಅಧರ್ಮಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ।

ವಿಶೇಷ-ಧರ್ಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧರ್ಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಧಾರ್ಮಿಕಃ-ಈ ರೂಪವೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1128-ಶಿಲ್ಪಂ।(4-4-55)

ವೃತ್ತಿ-ಮೃದಂಗ ವಾದನಂ ಶಿಲ್ಪಂ ಅಸ್ಯ ಮಾರ್ದಂಗಿಕಃ।

ಅ.ವೃ-"ತದಸ್ಯ ಪಣ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಾಗುತ್ತದೆ-"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-' ಅದು ಅವನ ಶಿಲ್ಪ ' (ತತ್ ಅಸ್ಯ ಶಿಲ್ಪಂ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ

'ಸಮರ್ಥ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮಾರ್ದಂಗಿಕಃ/(ಮೃದಂಗ ವಾದಕ)–'ಮೃದಂಗಂ ಶಿಲ್ಪಂ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೃದಂಗಂ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೃದಂಗ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಠ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ 'ಮಾರ್ದಂಗ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾರ್ದಂಗಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾರ್ದಂಗಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮೃದಂಗ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಮೃದಂಗ ವಾದನ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು 'ಶಿಲ್ಪ' ಎಂದರೆ 'ಕರ್ಮಕೌಶಲ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1129–ಪ್ರಹರಣಂ। (4–4–57)

ವೃತ್ತಿ–ತದಸ್ಯ ಇತ್ಯೇವ। ಅಸಿಃ ಪ್ರಹರಣಂ ಅಸ್ಯ ಆಸಿಕಃ, ಧಾನುಷ್ಕಃ।

ಅ.ವೃ–"ತದಸ್ಯ ಪಣ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ–"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–"ತತ್ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಹರಣಂ" (ಅದು ಇವನ ಆಯುಧ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯುಧವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಆಸಿಕಃ। ಧಾನುಷ್ಕಃ–ಅಸಿಃ ಪ್ರಹರಣಂ ಅಸ್ಯ=ಆಸಿಕಃ ಮತ್ತು ಧನುಃ ಪ್ರಹರಣಂ ಅಸ್ಯ "ಧಾನುಷ್ಕಃ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯುಧವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆಸಿಕಃ, ಧಾನುಷ್ಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ–ಧಾನಿಷ್ಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಇಸುಸುಕ್ತಾಂತಾತ್ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು "ಇಣಃ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ವು ಬಂದಿದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1130–ಶೀಲಂ। (4–4–61)

ವೃತ್ತಿ–ಅಪೂಪ ಭಕ್ಷಣಂ ಇವ ಶೀಲಂ ಅಸ್ಯ ಆಪೂಪಿಕಃ।

ಅ.ವೃ–"ತದಸ್ಯ ಪಣ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ–"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್",

"ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಇದು ಇವರ ಸ್ವಭಾವ ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಪೂಪಿಕಃ-(ಅನಾರಸ ಎಂಬ ಭಕ್ಷ್ಯ ವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)- 'ಅಪೂಪ ಭಕ್ಷಣಂ ಶೀಲ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಪೂಪ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಠ್' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಪೂಪ+ಇಕ(ಇಕ್+ ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಆಪೂಪ+ಇಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಪೂಪ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಪೂಪ್+ಇಕ=ಆಪೂಪಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಆಪೂಪಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1131-ನಿಕಟೇ ವಸತಿ (4-4-73)

ವೃತ್ತಿ-ನೈಕಟಿಕೋ ಭಿಕ್ಷುಕಃ।

ಇತಿ ಠಗಧಿಕಾರ (೫೦) ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅ.ವೃ-"ಠಕ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ 'ನಿಕಟೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಿಕಟ' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ "ವಾಸ ಮಾಡುವವನು" ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನೈಕಟಿಕಃ। (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು)-'ನಿಕಟೇ ವಸತಿ' ಎಂಬದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿಕಟ+ ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಠ್' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಠ=ಇಕ್+ಅ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ನಿಕಟ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ (ಐ) ಬರುತ್ತದೆ. 'ನೈಕಟ' ಎಂಬಲ್ಲಿನ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನೈಕಟ್+ಇಕ=ನೈಕಟಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನೈಕಟಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಠಗಧಿಕಾರ (ಪ್ರಾಗ್ವಹತೀಯಾಃ) (೫೦)ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-51: ಯದಧಿಕಾರಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1132-1138)

ಯತ್-ಅಧಿಕಾರಃ (ಪ್ರಾಗ್ಘಿತೀಯಾಃ)

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಧಿಕಾರವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1132. ಪ್ರಾಗ್ಘಿತಾದ್ಯತ್ (4-4-75)

ವೃತ್ತಿ-ತಸ್ಮೈ ಹಿತಾಮ್ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಯತ್ ಅಧಿಕ್ರಿಯತೇ।

ಅರ್ಥ-'ತಸ್ಮೈ ಹಿತಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ-ಪ್ರಾಕ್, ಹಿತಾತ್, ಯತ್।

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1133. ತದ್ವಹತಿ ರಥ-ಯುಗ-ಪ್ರಾಸಙ್ಗಮ್। (4-4-76)

ವೃತ್ತಿ-ರಥಂ ವಹತಿ ರಥ್ಯಃ, ಯುಗ್ಯಃ ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯಃ।

ಪ.ಛೇ-ತತ್, ವಹತಿ, ರಥ -ಯುಗ-ಪ್ರಾಸಙ್ಗಮ್।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರಾಗ್ಘಿತಾದ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ_ 'ರಥವನ್ನು , ನೊಗವನ್ನು, ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯವನ್ನು ಹೊರುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಾದ ರಥ, ಯುಗ, ಪ್ರಾಸಙ್ಗಗಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1.-ರಥ್ಯಃ-'ರಥಂ ವಹತಿ' ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ರಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಥ+ಯತ್(ಯ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ರಥ್+ಯ=ರಥ್ಯ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಥ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2-ಯುಗ್ಯಃ-(ರಥದ ಚಲನೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಇಡುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಸಾಧನ (ನೊಗ) 'ಅದನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಗ+ಯ ಎಂದಾಗಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಯುಗ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಯುಗ್+ಯ=ಯುಗ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯುಗ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯಃ -ಪ್ರಾಸಙ್ಗ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆ ಅಥವಾ ಎತ್ತಿಗೆ ತರಬೇತಿ

ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕುತ್ತಿಗೆ ಮೇಲೆ ಭಾರವಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಗೆ ಪ್ರಾಸಙ್ಗ ಎಂದು ಹೆಸರು.

'ಪ್ರಾಸಙ್ಗಮ್ ವಹತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಙ್ಗ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾಸಂಗ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾಸಙ್ಗ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್+ಯ=ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯ ಎಂದಾಗಿ, ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರಥ, ಯುಗ, ಪ್ರಾಸಙ್ಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲಿರುವ ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ರಥ್ಯಃ ಯುಗ್ಯಃ, ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ)

ಸೂಚನೆ-ಪ್ರಾಸಙ್ಗ್ಯ, ರಥ್ಯ, ಯುಗ್ಯ ಈ ಮೂರೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನೊಗ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

(ಯತ್ ಮತ್ತು ಢಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1134. ಧುರೋ ಯಡ್ಢಕೌ (4-4-77)

ವೃತ್ತಿ-ಹಲಿ ಚ ಇತಿ ದೀರ್ಘೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಪ.ಛೇ-ಧುರಃ, ಯಡ್-ಢಕೌ।

ಅ.ವೃ-"ತದ್ ವಹತಿ ರಥಯುಗ ಪ್ರಾಸಙ್ಗಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ತದ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ 'ಧುರ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಮತ್ತು 'ಢಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಢಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ಢ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ 'ಢ' ಗೆ ಆಯನ್ "ಆಯನೇಯ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಧುರ್ಯಃ-'ಧುರಂ ವಹತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಧುರ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಧುರ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಧುರ್+ಯ=ಧುರ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧುರ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ನೊಗವನ್ನು ಹೊರುವಂತಹ ಪ್ರಾಣಿ-ಎತ್ತು ಅಥವಾ ಕುದುರೆ ಎಂದರ್ಥ)

ಉದಾ-ಧೌರೇಯಃ (ನೊಗವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತಹವನು)-'ಧುರಂ ವಹತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧುರ್+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧುರ್+ಅಮ್+ ಢಕ್(ಢ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಢ' ನಲ್ಲಿ 'ಢ್' ಗೆ "ಆಯನ್ ಏಯ್... ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಧುರ್+ಏಯ (ಏಯ್+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಧೌರೇಯ ಎಂದು

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧೌರೇಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧುರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಧೂರ್' ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಇಗ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಢಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರ ಬಂದು ಧೌರೇಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು)

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1135. ನ ಭಕುರ್ಛುರಾಮ್ (8-2-79)

ವೃತ್ತಿ-ಭಸ್ಯ ಕುರ್ಛುರೋಃ ಚ ಉಪಧಾಯಾಃ ಇಕಃ ದೀರ್ಘಃ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಧುರ್ಯಃ। ಧೌರೇಯಃ।

ಪ.ಛೇ-ನ, ಭ, ಕುರ್ಛುರಾಮ್।

ಅ.ವೃ-"ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ-ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಾ, ಕುರ್, ಮತ್ತು ಛುರ್ ಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧವಾದದ್ದನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1136.-ನೌ-ವಯೋ-ಧರ್ಮ-ವಿಷ-ಮೂಲ-ಸೀತಾ-ತುಲಾಭ್ಯಸ್ತಾರ್ಯ-ತುಲ್ಯ-ಪ್ರಾಪ್ಯ-ವಧ್ಯಾऽऽನಾಮ್ಯ-ಸಮ-ಸಮಿತಸಮ್ಮಿತೇಷು। (4-4-91)

ವೃತ್ತಿ-ನಾವಾ ತಾರ್ಯಂ ನಾವ್ಯಂ ಜಲಂ। ವಯಸಾ ತುಲ್ಯಃ ವಯಸ್ಯಃ। ಧರ್ಮೇಣ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಧರ್ಮ್ಯಂ। ವಿಷೇಣ ವಧ್ಯಃ ವಿಷ್ಯಃ।ಮೂಲೇನ ಅನಾಮ್ಯಂ ಮೂಲ್ಯಂ। ಮೂಲೇನ ಸಮಃ ಮೂಲ್ಯಃ। ಸೀತಯಾ ಸಮ್ಮಿತಂ ಸೀತ್ಯಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ। ತುಲಯಾ ಸಂಮಿತಂ ತುಲ್ಯಂ।

ಅ.ವೃ-. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ನೌ, ವಯಸ್ಸು, ಧರ್ಮ, ವಿಷಯ, ಮೂಲ, ಸೀತಾ ಮತ್ತು ತುಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿಯುಳ್ಳ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸಮಾನ, ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಕೊಲ್ಲಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸಮಾನವಾದ, ಸಮಗೊಳಿಸಿದ, ತೂಕಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ನಾವ್ಯಂ (ಹಡಗಿನಿಂದ ದಾಟಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ನದಿ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳು)–'ನಾವಾ ತಾರ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನೌ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾಟಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ನೌ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ನಾವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಾವ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2) ವಯಸ್ಯಃ–(ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಮಾನನಾದವನು, ಮಿತ್ರ)–'ವಯಸಾ ತುಲ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಯಸಾ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ವಯಸ್+ಯ=ವಯಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಯಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3. ಧರ್ಮ್ಯಂ–(ಧರ್ಮದ ಮೂಲಕ ಹೊಂದುವ ಸ್ವರ್ಗ,ಸುಖ ಧನ) – 'ಧರ್ಮೇಣ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧರ್ಮ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಧರ್ಮ್+ಯ=ಧರ್ಮ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧರ್ಮ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–4–ವಿಷ್ಯಃ (ವಿಷದಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಶತ್ರು)–'ವಿಷೇಣ ವಧ್ಯಃ'ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಷ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಧ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ: ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಷ್+ಯ=ವಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲಂ, ಮೂಲ್ಯಃ, ತುಲ್ಯಂ–ತುಲ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1137. ತತ್ರ ಸಾಧುಃ (4–4–98)

ವೃತ್ತಿ–ಅಗ್ರೇ ಸಾಧುಃ ಅಗ್ರ್ಯಃ। ಸಾಮಸು ಸಾಧುಃ ಸಾಮನ್ಯಃ।

ಅ.ವೃ–"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್",

"ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸಾಧು, ಕುಶಲ ಮತ್ತು ಪ್ರವೀಣ ಅಥವಾ ಯೋಗ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಗ್ರ್ಯಃ (ಮುಂದಾಳು, ಜಾಣ ಪ್ರವೀಣ) –'ಅಗ್ರೇ ಸಾಧುಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಗ್ರ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ತತ್ರ ಸಾಧುಃ" ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗ್ರ್+ಯ=ಅಗ್ರ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಗ್ರ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2) ಸಾಮನ್ಯಃ–ಈ ಪದವು ಈ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3) ಕರ್ಮಣ್ಯಃ–"ಯೇಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ–ಭಾವ ಬಂದು 'ಟಿ' ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮನ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ. "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಶರಣ್ಯಃ–'ಶರಣೇ ಸಾಧುಃ' ಶರಣ್ಯಃ–(ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶೂರನಾದವನು) ಈ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯ–ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1138. ಸಭಾಯಾ ಯಃ। (4–4–105)

ವೃತ್ತಿ–ಸಭ್ಯಃ।

ಅ.ವೃ–'ತತ್ರ ಸಾಧುಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಸಭಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಾಧು, ಒಳ್ಳೆಯ, ಜಾಣ, ಕುಶಲ, ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸಭ್ಯಃ –(ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನು) 'ಸಭಾಯಾಂ ಸಾಧುಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಭಾ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಸಭಾ+ಯ ಎಂದಾಗಿ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಭಾ ದಲ್ಲಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಭ್+ಯ=ಸಭ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಯತೋಽವಧಿಃ (51) (ಪ್ರಾಗ್ಘಿತೀಯಃ)

ಪ್ರಕರಣ-52: ಭಯತೋರಧಿಕಾರಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1139 ರಿಂದ 1144 ವರೆಗೆ)

(ಛಾಧಿಕಾರ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ-1139. ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತಾಚ್ಛಃ ॥5-1-1॥

ವೃತ್ತಿ-ತೇನ ಕ್ರೀತಮಿತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಛೋಧಿಕ್ರೀಯತೇ ॥

ಪ.ಛೇ-ಪ್ರಾಕ್, ಕ್ರೀತಾತ್, ಛಃ (ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ) ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ತೇನ ಕ್ರಿತಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ. 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆಯನೇಯಿನೀ ಇಯಃ ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಈಯ (ಛ್+ಅ=ಈಯ್+ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ-

(ಛ-ಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯತ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ-1140. ಉ-ಗವಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ ॥ 5-1-2॥

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತಾದಿತ್ಯೇವ । ಉವರ್ಣಾಂತಾದ್ಗವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಛಸ್ಯಾಪವಾದಃ । ಶಙ್ಕವೇ ಹಿತಮ್ ಶಙ್ಕವ್ಯಂ ದಾರು । ಗವ್ಯಮ್ ।

ವಾ ॥ ನಾಭಿ ನಭಂ ಚ । ನಭ್ಯೋಕ್ಷಃ । ನಭ್ಯಮಞ್ಜನಮ್ ।

ಅ.ವೃ"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಉ' ವರ್ಣಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಹಾಗೂ 'ಗವಾದಿ' ಗಣಪಠಿತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಪ್ರಾಕ್ಕ್ರೀತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯತ್' ನಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ 'ಛ' ಎಂದರೆ ಛ್+ಅ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಆದೇಶ ಬರುವುದು 'ಛ್'ಗೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣ 'ಛ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ:-ಶಂಙ್ಕವ್ಯಂ=ದಾರು (ಚಕ್ರ ತಿರುಗಲು ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಡು)- 'ಶಂಙ್ಕವೇ ಹಿತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಂಕು+ಙೇ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ "ತಸ್ಮೈ ಹಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಶಂಕು+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. (ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಞಿತ್, ಣಿತ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಲ್ಲದಿರು

ವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಇ'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಅ'ಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಿ-ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವ ಸಂಭವವವಿರುವುದಿಲ್ಲ.) "ಓರ್ಗುಣ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಓ ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಙ್ಕೋ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಙ್ಕ್+ಅವ್+ಯ=ಶಙ್ಕವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶಙ್ಕವ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಗವ್ಯಂ (ಆಕಳಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗಿರುವ ಮೇವು)-'ಗೋಭ್ಯೋ ಹಿತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ "ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಗ್+ಅವ್+ಯ= ಗವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಗವ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

"ನಾಭಿ ನಭಂತ" ಇದು ಗಣ ಸೂತ್ರ -ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ

ವಾ ॥ ನಾಭಿ ನಭಂ ಚ ।

ನಭೋಽಕ್ಷಃ । ನಭ್ಯಮಞ್ಜನಮ್ । :-'ನಾಭಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನಭ' ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ-ನಭ್ಯೋಽಕ್ಷ (ರಥ ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಂಧ್ರಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಕೀಲಿ)- 'ನಭಯೇ ಹಿತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಾಭಿ+ಜೇ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಾಭಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಭ ಆದೇಶ ಬಂದು ನಭ+ಜೇ+ಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನಂತರ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅ-ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನಭ್+ಯ=ನಭ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಜನಂ ಮೊದಲಾದ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯವಾದಾಗ ನಭ್ಯಂ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ನಭ್ಯಂ ಅಂಜನಂ'-'ಅಂಜನ' ವೆಂದರೆ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿರುಗಲು ಕೀಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಅಂಟಾದ ಪದಾರ್ಥ.

(ಛಪ್ (ಛ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1141. ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್ ೫-೧-೫।

ವೃತ್ತಿ-ವತ್ಸೇಭ್ಯೋ ಹಿತೋ-ವತ್ಸೀಯೋ-ಗೋಧುಕ್ ।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಅದಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದದ್ದು" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಛಪ್(ಛ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವತ್ಸೀಯಃ -ವತ್ಸೇಭ್ಯಃ ಹಿತಃ (ಸಣ್ಣ ಕರುಗಳಿಗೆ ಹಿತವಾದವನು (ಹಾಲು ಹಿಂಡುವವನು))-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ವತ್ಸ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಛ' ಗೆ 'ಈಯ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವತ್ಸ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಛ= ಛ್+ ಅ=ಈಯ್+ಅ. ವತ್ಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವತ್ಸ್+ಈಯ= ವತ್ಸೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ವತ್ಸೀಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1142. ಶರೀರಾವಯಾವಾದ್ ಯತ್। (5.1.6)

ವೃತ್ತಿ-ದಂತ್ಯಂ ।ಕಂಠ್ಯಂ । ನಸ್ಯಂ

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಶರೀರಾವಯದಾತ್, ಯತ್ ।

ಅ.ವೃ-"ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್ [ಅವನಿಗೆ/ಅದೆ ಹಿತಕರವಾದದ್ದು] ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರೀರಾವಯವ ವಾಚಕವಾದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಂತ್ಯಂ-'ದಂತೇಭ್ಯೋ ಹಿತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ [ದಂತಗಳಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದದ್ದು] ದಂತ+ಭ್ಯಸ್+ಯತ್ (ಹಿತಮ್) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದಂತ+ಯತ್(ಯ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದಂತ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಂತ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ದಂತ್ಯಂ ಎಂದು ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಂಠ್ಯಮ್-ಕಂಠಾಯ ಹಿತಮ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಂಠ್ಯಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ನಸ್ಯಂ ನಾಸಿಕಾಯೈ ಹಿತಮ್ (ಮೂಗಿಗೆ ಹಿತವಾದದ್ದು)-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. "ಪದ್ದನ್ನೋ ಮಾಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಸಿಕಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು ನಸ್+ಯ=ನಸ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ನಸ್ಯಂ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ–'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ "ಶರೀರಾವಯಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗಲೂ ದಂತ್ಯಂ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ.

(ಖ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1143. ಆತ್ಮನ್–ವಿಶ್ವಜನ–ಭೋಗೋತ್ತರಪದಾತ್ ಖಃ। (5–1–9)

ವೃತ್ತಿ–ಇಲ್ಲ.

ಅ. ವೃ–"ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಗಳಾದ ಆತ್ಮ, ವಿಶ್ವಜನ, ಭೋಗ, ಶಬ್ದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದವಾಗುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಖ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಖ=ಈನ್+ಅ) ಆತ್ಮನ್+ಈನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ(ಅನ್) ಲೋಪವು ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ–

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1144. ಆತ್ಮಾಧ್ವಾನೌ ಖೇ। (6.4.169)

ವೃತ್ತಿ–ಏತೌ ಖೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಸ್ತಃ । ಆತ್ಮನೇ ಹಿತಮ್–ಆತ್ಮನೀನಂ । ವಿಶ್ವಜನೀನಂ । ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ ।

॥ ಇತಿ ಭಯತೋರಧಿಕಾರಃ [52] ಸಮಾಪ್ತಃ ॥

ಅ.ವೃ–"ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಖ" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆತ್ಮನ್ ಮತ್ತು ಅಧ್ವನ್ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ–ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನ್+ಈನಮ್= ಆತ್ಮನೀನಂ ಎಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಟಿ–ಲೋಪ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವಜನಾಯ ಹಿತಮ್' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಜನೀನಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ–'ಮಾತೃಭೋಗಾಯ ಹಿತಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೋಗೋತ್ತರಪದವಾದ 'ಮಾತೃಭೋಗ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮಾತೃಭೋಗೀನಃ ಎಂದಾಗಿ "ಕುಮತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೋಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಕ' ವರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಭಯತೋರಧಿಕಾರ (ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತೀಯಾಃ) (52) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು)

ಪ್ರಕರಣ-53: ಠಞಾಧಿಕಾರಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1145 ರಿಂದ 1152 ವರೆಗೆ)

ಸೂತ್ರ-1145. ಪ್ರಾಗ್ವತೇಷ್ಠಞ್।(5.1.18)

ವೃತ್ತಿ -ತೇನ ತುಲ್ಯಮಿತಿ ವತಿಂ ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ತತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಠಞ್ ಅಧಿಕ್ರಿಯತೇ।

ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಾಕ್, ವತೇಃ, ಠಞ್।

ಅರ್ಥ -ವತಿಂ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು "ತೇನ ತುಲ್ಯಮ್ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಠಞ್ ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1146. -ತೇನ ಕ್ರೀತಮ್।(4.1.37)

ವೃತ್ತಿ-ಸಪ್ತತ್ಯಾಕ್ರೀತಂ -ಸಾಪ್ತತಿಕಮ್। ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕಮ್।

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರಾಗ್ವತೇಷ್ಠಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದರಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾಪ್ತತಿಕಮ್-(ಎಪ್ಪತ್ತು ನಾಣ್ಯಗಳಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)- 'ಸಪ್ತತ್ಯಾ ಕ್ರೀತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಪ್ತತಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಠಞ್ (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಾಪ್ತತ್+ಇಕ=ಸಾಪ್ತತಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಾಪ್ತತಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕಮ್-(ಅಳೆಯುವ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)- 'ಪ್ರಸ್ಥೇನ ಕ್ರೀತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಸ್ಥ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಾಸ್ಥ+ಇಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಸ್ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಪ್ರಾಸ್ಥ್+ಇಕ= ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಮತ್ತು ಅಞ್~ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1147-ಸರ್ವಭೂಮಿ-ಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಅಣಞೌ (5.1.41)

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದಗಳನಂತರ 'ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಅಣ್(ಅ)' ಮತ್ತು 'ಅಞ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ಅಣ್ ಮತ್ತು ಅಞ್~ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1148. ತಸ್ಯೇಶ್ವರಃ।(5-1-42)

ವೃತ್ತಿ-ಸರ್ವಭೂಮಿ-ಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಅಣಞೌ ಸ್ತಃ।

ವಾರ್ತಿಕ-ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಞ್ಚ । ಸರ್ವಭೂಮೇಃ ಈಶ್ವರಃ-ಸಾರ್ವಭೌಮಃ। ಪಾರ್ಥಿವಃ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ತಸ್ಯ, ಈಶ್ವರಃ।

ಅ.ವೃ.-"ಸರ್ವಭೂಮಿ-ಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಅಣಞೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀ ಈ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಈಶ್ವರ (ಒಡೆಯ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮತ್ತು ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾರ್ವಭೌಮಃ-(ಇಡೀ ಭೂಮಿಗೆ ಒಡೆಯ)-'ಸರ್ವಭೂಮೇಃ ಈಶ್ವರ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವಭೂಮಿ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ"ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಬರಬೇಕಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಞ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ಆದಿ ಸ್ವರ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಅಕಾರ, ಊಕಾರಗಳಿಗೆ) ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾರ್ವಭೌಮ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಭೌಮ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಾರ್ವಭೌಮ್+ಅ= ಸಾರ್ವಭೌಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾರ್ವಭೌಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಾರ್ಥಿವಃ (ಪೃಥಿವಿಯ ಈಶ್ವರ ಅಂದರೆ ಒಡೆಯ)-'ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಈಶ್ವರಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೃಥಿವೀ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೃಥಿವಿ+ಙಸ್+ಅಣ್(ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೃಥಿವಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಋ-ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆರ್ ಬಂದು ಪಾರ್ಥಿವೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪಾರ್ಥಿವೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ಈ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಾರ್ಥಿವ್+ಅ= ಪಾರ್ಥಿವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಪಾತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1149. -ಪಙ್ಕ್ತಿ-ವಿಂಶತಿ-ತ್ರಿಂಶಚ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್-ಪಞ್ಚಾಶತ್-ಷಷ್ಟಿ-ಸಪ್ತತ್ಯ-ಶೀತಿ-ನವತಿ-ಶತಮ್-(5.1.59)

ವೃತ್ತಿ -ಏತೇ ರೂಢಶಬ್ದಾ ನಿಪಾತ್ಯಂತೇ।

ಪ. ಛೇ -ಪಙ್ಕ್ತಿ-ವಿಂಶತಿ-ತ್ರಿಂಶತ್-ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್-ಪಞ್ಚಾಶತ್-ಷಷ್ಟಿ-ಸಪ್ತತಿ-ಅಶೀತಿ-ನವತಿ-ಶತಮ್।

ಅರ್ಥ:--ಪಙ್ಕ್ತಿ, ವಿಂಶತಿ, ತ್ರಿಂಶತ್, ಚತ್ವಾರಿವಿಂಶತ್, ಪಞ್ಚಾಶತ್, ಷಷ್ಟಿ, ಸಪ್ತತಿ, ಅಶೀತಿ, ನವತಿ,ಶತಮ್-ಈ ಹತ್ತು ರೂಢ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ತದ್ಧಿತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಕ್ರಿಯ ಅಪಕ್ಷೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಠಞ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1150. ತದರ್ಹತಿ।(5.1.63)

ವೃತ್ತಿ -ಲಬ್ಧುಂ ಯೋಗ್ಯೋ ಭವತಿ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತಾತ್ ಠಞಾದಯಃ ಸ್ಯುಃ।ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರಮರ್ಹತಿ-ಶ್ವೈತಚ್ಛತ್ರಿಕಃ।

ಪ. ಛೇ-ತತ್,ಅರ್ಹತಿ।

ಅ. ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಈ ಮನುಷ್ಯನು ಈ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತಿಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಞ್(ಠ) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಶ್ವೈತಚ್ಛತ್ರಿಕಃ-(ಬಿಳಿ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು)- ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರಮ್ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರ+ಅಮ್+ಠ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಠ' ಗೆ (ಇಕ) ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೊಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶ್ವೈತಚ್ಛತ್ರ+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶ್ವೈತಚ್ಛತ್ರ್+ಇಕ=

ಶ್ವೈತಚ್ಛತ್ರಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶ್ವೈತಚ್ಛತ್ರಿಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1151. ದಣ್ಡಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ ।(5.1.66)

ವೃತ್ತಿ-ಏಭ್ಯೋ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್। ದಣ್ಡಮರ್ಹತಿ-ದಣ್ಡ್ಯಃ। ಅರ್ಘ್ಯಃ। ವಧ್ಯಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ದಣ್ಡಾದಿಭ್ಯಃ, ಯತ್।

ಅ. ವೃ-"ತದರ್ಹತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದಂಡ ಮೊದಲಾದ ಗಣಪಠಿತ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಅವನು ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೊಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದಣ್ಡ್ಯಃ-(ದಂಡಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು)-'ದಣ್ಡಮ್ ಅರ್ಹತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಣ್ಡ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಡ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದಣ್ಡ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ದಣ್ಡ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಡ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅರ್ಘ್ಯಃ-(ಪೂಜೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೊಗ್ಯನು)-'ಅರ್ಘಮ್ ಅರ್ಹತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಘ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅರ್ಘ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಅರ್ಘ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಘ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಧ್ಯಃ (ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು)-ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ವಧಮ್ ಅರ್ಹತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಧ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ವಧ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1152. -ತೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್।(5.1.79)

ವೃತ್ತಿ-ಅಹ್ನಾ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್ ಆಹ್ನಿಕಮ್।

॥ ಇತಿ ಠಞ್ (ಪ್ರಾಗ್ವತೀಯಾಃ) ॥ ॥ ಪ್ರಕರಣಮ್ ಸಮಾಪ್ತಮ್ (53)॥

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-'ಅದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದ್ದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರಣಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಞ್(ಠ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಹ್ನಿಕಮ್-(ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ)-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಞ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಹನ್+ಟಾ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರವಿರುವ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹನ್+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಹನ್+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅನ್-ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಹನ್+ಇಕ=ಆಹ್ನಿಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಹ್ನಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಠಞ್ ಪ್ರಕರಣವು (೫೩) ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-54: ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ

(ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಾಧಿಕಾರ) (ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1153 ರಿಂದ 1165)

(ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1153. ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ।(5.1.115)

ವೃತ್ತಿ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ತುಲ್ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ ಅಧೀತೇ। ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದಿತಿ ಕಿಮ್? ಗುಣತುಲ್ಯೇ ಮಾ ಭೂತ್, ಪುತ್ರೇಣ ತುಲ್ಯಃ ಸ್ಥೂಲಃ।

ಅ. ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದರಿಂದ ಸಮಾನವಾದುದ್ದು ಅಥವಾ ಸದೃಶವಾದುದ್ದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ವತಿ'ನಲ್ಲಿ ವತ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮವಾದುದ್ದು ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯೇಯಾಗಿರಬೇಕು.

ಉದಾ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ (ಅಧೀತೇ)-(ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ)-'ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ತುಲ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಟಾ (ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಇದು ಅವ್ಯಯವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-'ಗುಣತುಲ್ಯೇ ಮಾ ಭೂತ್, ಪುತ್ರೇಣ ತುಲ್ಯಃ' ಸ್ಥೂಲಃ-ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯವಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲತ್ವವು ಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರದೇ ಸ್ಥೂಲಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1154. ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ। (5.1.116)

ವೃತ್ತಿ-ಮಥುರಾಯಾಮಿವ-ಮಥುರಾವತ್ ಸ್ರುಘ್ನೇ ಪ್ರಾಕಾರಃ। ಚೈತ್ರಸ್ಯೇವ ಚೈತ್ರವತ್ ಮೈತ್ರಸ್ಯ ಗಾವಃ।

ಪ. ಛೇ-ತತ್ರ, ತಸ್ಯ, ಇವ।

ಅ. ವೃ-"ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತಿ(ವತ್) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅಲ್ಲಿಯಿರುವಂತೆ (ತತ್ರ ಇವ)ಮತ್ತು ಅವನದ್ದರಂತೆ (ತಸ್ಯ ಇವ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಮಥುರಾವತ್ -(ಮಥುರಾಯಾಮ್ ಇವ) 'ಮಥುರೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಮಥುರಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಮಥುರಾವತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಚೈತ್ರವತ್-(ಚೈತ್ರಸ್ಯ ಇವ)-'ಚೈತ್ರನದ್ದಂತೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಚೈತ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚೈತ್ರ+ವತ್= ಚೈತ್ರವತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಚೈತ್ರವತ್ ಮೈತ್ರಸ್ಯ ಗಾವಃ) ಚೈತ್ರನ ಆಕಳಗಳಂತೆ ಮೈತ್ರನ ಆಕಳುಗಳು ಇವೆ.

(ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1155. ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ।(5.1.119)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಕೃತಿಜನ್ಯಬೋಧೇ ಪ್ರಕಾರೋ ಭಾವಃ ಗೋರ್ಭಾವೋ-ಗೋತ್ವಮ್, ಗೋತಾ। ತ್ವಾನ್ತಂ ಕ್ಲೀಬಮ್।

ಪ. ಛೇ-ತಸ್ಯ, ಭಾವಃ, ತ್ವ-ತಲೌ।

ಅ. ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ತಸ್ಯ ಭಾವಃ (ಅವನ ಭಾವ ಅಥವಾ ಧರ್ಮ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಗೋತ್ವಮ್-'ಗೋಃ ಭಾವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೋ+ಙಸ್+ತ್ವ ಎಂದಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋತ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಗೋತಾ-(ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಗೋ+ತಲ್(ತ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತಲ್(ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗೋತ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೋತ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೋತ್+ಆ= ಗೋತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1156. ಆ ಚ ತ್ವಾತ್।(5.1.120)

ವೃತ್ತಿ -'ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತ್ವಃ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ತ್ವತಲಾವಧಿಕ್ರಿಯೇತೇ । ಅಪವಾದೈಃ ಸಹ ಸಮಾವೇಶಾರ್ಥಮಿದಮ್। ಚಕಾರಃ ನಞ್-ಸ್ನಞ್ಭ್ಯಾಮ್ ಅಪಿ ಸಮಾವೇಶಾರ್ಥಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಭಾವಃ-ಸ್ತ್ರೈಣಮ್।ಸ್ತ್ರೀತ್ವಮ್ । ಸ್ತ್ರೀತಾ। ಪೌಂಸ್ನಮ್, ಪುಂಸ್ತ್ವಮ್, ಪುಂಸ್ತಾ।

ಅ. ವೃ.-"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಎಂಬುದು ವರೆಗೆ (ಮರ್ಯಾದಾ)ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-"ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತ್ವಃ(5-1-136)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದಲ್ಲೇ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ "ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಭ್ಯ", "ಇಮನಿಜ್ವಾ" ಮೊದಲಾದ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೂಡಾ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಈ ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೂಡಾ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಚ-ಕಾರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ "ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನಞ್‌ಸ್ನಞೌ ಭವನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ನಞ್ ಮತ್ತು ಸ್ನಞೌ ಗಳು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಸಹ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಞ್, ತ್ವ ಮತು ತಲ್ ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು -ಸ್ತ್ರೈಣಮ್,ಸ್ತ್ರೀತ್ವಮ್ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀತಾ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಪೌಂಸ್ನಮ್, ಪುಂಸ್ತ್ವಮ್ ಮತ್ತು ಪುಂಸ್ತಾ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿವೆ.

(ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1157. ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ವಾ ।(5.1.122)

ವೃತ್ತಿ -ವಾ-ವಚನಮ್ ಅಣಾದಿ-ಸಮಾವೇಶಾರ್ಥಮ್।

ಪ. ಛೇ-ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಇಮನಿಚ್, ವಾ।

ಅ. ವೃ-"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪೃಥು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಮನಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇಮನಿಚ್-ನಲ್ಲಿ ಇಮನ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ರೇಫಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1158. ರ ಋತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ।(6.4.161)

ವೃತ್ತಿ -ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋರೃಕಾರಸ್ಯ ರಃ ಸ್ಯಾತ್। ಇಷ್ಠೇಯಸ್ಸು ಪರತಃ। ಪೃಥು-ಮೃದು-ಭೃಷ-ಕೃಷ-ದೃಢ-ಪರಿವೃಢಾನಾಮೇವ ರತ್ವಮ್।

ಪ. ಛೇ-ರಃ, ಋತಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಲಘೋಃ।

ಅ. ವೃ.-"ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಹಲಾದಿ ಅಂಗದ ಲಘು 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ' ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ-ಇಷ್ಠನ್, ಇಮನಿಚ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. (ಇಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಇಷ್ಠ+ಇಮ+ಈಯಸ್ಸು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

ಪೃಥ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ರ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಟಿ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1159. ಟೇಃ।(6.4.155)

ವೃತ್ತಿ -ಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪ ಇಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು । ಪೃಥೋರ್ಭಾವ ಪ್ರಥಿಮಾ।

ಅ. ವೃ.-"ಭಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಇಷ್ಠನ್, ಇಮನಿಚ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1160. ಇಗನ್ತಾಚ್ಚ ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್ (5-1-131)

ವೃತ್ತಿ-ಇಗನ್ತಾತ್ ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಭಾವೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ। ಪಾರ್ಥಿವಮ್। ಮ್ರದಿಮಾ, ಮಾರ್ದವಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಇಗನ್ತಾತ್, ಚ , ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್।

ಅ.ವೃ-"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಗುಣವಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಹಾಯನಾನ್ತ ಇವಾದಿಭ್ಯೋಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಲಘು-ಅಕ್ಷರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೊ, ಮತ್ತು ಇಕ್ ಎಂಬುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯವಾಗಿರುವುದೊ ಅಂತಹ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಿಮಾ,ಪ್ರಾರ್ಥಿವಮ್, ಪೃಥುತ್ವಮ್ ಮತ್ತು ಪೃಥುತಾ-(ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಭಾವ)-'ಪೃಥೋಃಭಾವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪೃಥು+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ "ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಮನಿಚ್(ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪೃಥು+ಇಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ರ ಋತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೃಥು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್+ರ= ಪ್ರ ಎಂದಿದ್ದು ಪ್ರಥು+ಇಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಥು'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ (ಟಿ)ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಥ್+ಇಮನ್= ಪ್ರಥಿಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಪ್ರಥಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ನ್'ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಇಗನ್ತಾಚ್ಚ ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪಾರ್ಥು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ 'ಓ'ಕಾರ ಬಂದು, ಪಾರ್ಥೋ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಓ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಪಾರ್ಥವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾರ್ಥವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆ ಚ ತ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ತಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ, 'ತ್ವ' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೃಥುತ್ವಮ್ ಎಂದು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೃಥುತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಷ್ಯಞ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1161. ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಞ್ ಚ।(5.1.123)

ವೃತ್ತಿ -ಚಾತ್ ಇಮನಿಚ್। ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್, ಶುಕ್ಲಿಮಾ। ದಾರ್ಢ್ಯಮ್, ದ್ರಢಿಮಾ।

ಪ. ಛೇ-ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ, ಷ್ಯಞ್, ಚ।

ಅ. ವೃ-"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದ ಚ-ಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ "ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಇಮನಿಚ್ ಶಬ್ದವು ಗೃಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ದೃಢಾದಿ

ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಷ್ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ಚ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್, ಶುಕ್ಲಿಮಾ-(ಬಿಳಿತನ)-'ಶುಕ್ಲಸ್ಯ ಭಾವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷ್ಯಞ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶೌಕ್ಲ+ಜಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಶೌಕ್ಲ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶೌಕ್ಲ್+ಯ=ಶೌಕ್ಲ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಷ್ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಮನೀಚ್(ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶುಕ್ಲಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾರ್ಢ್ಯಮ್, ದ್ರಢಿಮಾ-(ದೃಢತನ)-'ದೃಢಸ್ಯಭಾವಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ದೃಢ+ಜಸ್+ಷ್ಯಞ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ವಾದಾಗ ದಾರ್ಢ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಇಮನಿಚ್(ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರತ್ವ ಬಂದು ದ್ರಢಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1162. ಗುಣವಚನ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ।(5.1.124)

ವೃತ್ತಿ-ಚಾತ್ ಭಾವೇ। ಜಡಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಜಾಡ್ಯಮ್। ಮೂಢಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಮೌಢ್ಯಮ್। ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಮ್।ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್।

ಅ.ವ್ಯ.-"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಞ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಯಞ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಗುಣವಾಚಕ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳು ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಷ್ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜಾಡ್ಯಮ್-(ಜಡ ಸ್ವಭಾವ)-'ಜಡಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಜಡ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಯಞ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಜಡ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ನಂತರ ಜಡ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಜಾಡ್+ಯ=ಜಾಡ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ

ಮೇಲೆ ಜಾಡ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮೌಢ್ಯಮ್, ಜಾಡ್ಯಮ್ (ಮೂಢನ ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)–'ಮೂಢಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೂಢ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೌಢ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮೌಢ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಮ್(ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)–'ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್–ಅಂದರೆ ಪಾಣಿನಿಯವರಿಂದ ಪಠಿತವಾದ ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಅನುಕರಣೆಗೆ ಮೂಲವಾದ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಗಣಪಾಠದ ಗಣವನ್ನು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಶಕನ್ಧುಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ತಣ್ಡಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಆಕೃತಿಗಣದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1163. ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ।(೫.1.126)

ವೃತ್ತಿ –ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಸಖ್ಯಮ್।

ಪ. ಛೇ–ಸಖ್ಯುಃ, ಯಃ।

ಅ. ವ್ಯ.–"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ–ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ "ಗುಣವಚನ–ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸಖ್ಯಮ್ (ಗೆಳೆತನ ಅಥವಾ ಗೆಳೆಯನ ಕರ್ಮ)–ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಖಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಢಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1164. ಕಪಿ-ಜ್ಞಾತ್ಯೋರ್ಢಕ್।(5.1.127)

ವೃತ್ತಿ -ಕಾಪೇಯಮ್।ಜ್ಞಾತೇಯಮ್।

ಪ. ಛೇ-ಕಪಿಜ್ಞಾತ್ಯೋಃ, ಢಕ್।

ಅ. ವ್ಯ.-"ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ "ಗುಣವಚನ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾದ ಕಪಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾತಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಢಕ್ (ಢ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಢ್-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಢ್+ಅ=ಎಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಏಯ್' ಆದೇಶವು "ಆಯನೇಯ... ಪ್ರತ್ಯಾಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಾಪೇಯಮ್ (ಕಪಿಯ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)-'ಕಪೇಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕಪಿ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್(ಢ) (ಏಯ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಕಪಿ+ಢ= ಕಪಿ+ಏಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಪಿ+ಏಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕಾಪ್+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕಾಪೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜ್ಞಾತೇಯಮ್ (ಬಂಧುತ್ವ ಅಥವಾ ಬಂದುವಿನ ಕರ್ಮ)-'ಜ್ಞಾತೇಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಜ್ಞಾತಿ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್(ಢ) (ಏಯ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಜ್ಞಾತಿ+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್ಞಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಇದ್ದರೂ "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವೇ ಬಂದು ಜ್ಞಾತಿ+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಜ್ಞಾತ್+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಜ್ಞಾತೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1165. ಪತ್ಯನ್ತ-ಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್।(5.1.128)

ವೃತ್ತಿ-ಸೈನಾಪತ್ಯಮ್। ಪೌರೋಹಿತ್ಯಮ್।

(54) ಇತಿ ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ॥

ಪ. ಛೇ–ಪತ್ಯನ್ತ–ಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯಃ,ಯಕ್

ಅ. ವೃ.–ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ–ತಲೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ "ಗುಣವಚನ–ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಪತಿ ಶಬ್ದವನು ಅಂತ್ಯವಾಗಿಉಳ್ಳ ಅಥವಾ ಪುರೋಹಿತಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಯಕ್ (ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸೈನಾಪತ್ಯಮ್–(ಸೇನಾಪತಿಯ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)–'ಸೈನಾಪತೇಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸೈನಾಪತೇ+ಙಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ನಡೆದು ಸೇನಾಪತಿ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸೇ–ನಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಸೈ' ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಅಂತ್ಯ 'ಇ' ಕಾರವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೈನಾಪತ್+ಯ =ಸೈನಾಪತ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸೈನಾಪತ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪೌರೋಹಿತ್ಯಮ್ (ಪುರೋಹಿತನ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)–ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕಿಯೆ ನಡೆದು ಪುರೋಹಿತ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪೌರೋಹಿತ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೌರೋಹಿತ ದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೌರೋಹಿತ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾಗಿ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪೌರೋಹಿತ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ (54) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-55: ಭವನಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1166 ರಿಂದ 1186 ವರೆಗೆ)

(ಖಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1166. ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಖಞ್।(5.2.1)

ವೃತ್ತಿ-ಭವತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಭವನಮ್। ಮುದ್ಗಾನಾಂ ಭವನಮ್ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಮೌದ್ಗೀನಮ್।

ಅ. ವೃ.-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಭವತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ' (ಇದರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಭವನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಧಾನ್ಯವಾಚಕಗಳಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವೆಂಬ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖಞ್(ಖ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮೌದ್ಗೀನಮ್-'ಮುದ್ಗಾನಾಂ ಭವನಮ್ ಕ್ಷೇತ್ರಂ' (ಹೆಸರುಕಾಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಸ್ಥಳ) -ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಮುದ್ಗ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಞ್(ಖ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಖ್-ಗೆ ಈನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಮೌದ್ಗೀನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಮುದ್ಗ+ಆಮ್+ಖಞ್=ಮುದ್ಗ +ಖಞ್=ಮುದ್ಗ+ಖ್+ಅ=ಮುದ್ಗ್+ಅ+ಈನ್= ಮೌದ್ಗ್+ಈನ+ ಸು=ಮೌದ್ಗೀನಮ್)

(ಢಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1167. -ವ್ರೀಹಿಶಾಲ್ಯೋರ್ಢಕ್।(5.2.2)

ವೃತ್ತಿ -ವ್ರೈಹೇಯಮ್।ಶಾಲೇಯಮ್।

ಪ. ಛೇ -ವ್ರೀಹಿಶಾಲ್ಯೋಃ, ಢಕ್।

ಅ.ವೃ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ವ್ರೀಹಿ ಮತ್ತು ಶಾಲಿ ಈ ಎರಡು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ' ವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಢಕ್(ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ವ್ರೈಹೇಯಮ್, ಶಾಲೇಯಮ್-'ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ'ವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ರೀಹಿ ಮತ್ತು ಶಾಲಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಢಕ್(ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಆ 'ಢ್'-ಕಾರಕ್ಕೆ

ಏಯ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವ್ರೀಹಿ+ಏಯ್, ಶಾಲಿ+ಏಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ರೀಹ್+ಏಯ್+ಅ, ಶಾಲ್+ಏಯ್+ಅ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ವ್ರೈಹೇಯ ಮತ್ತು ಶಾಲೇಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವ್ರೈಹೇಯಮ್, ಶಾಲೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ನಿಪಾತನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1168. -ಹೈಯಙ್ಗವೀನಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್।(5.2.23)

ವೃತ್ತಿ-ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಶಬ್ದಸ್ಯ ಹಿಯಙ್ಗುರಾದೇಶಃ, ವಿಕಾರಾऽರ್ಥೇ ಖಞ್ ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ। ದುಹ್ಯತ್ ಇತಿ ದೋಹಃ ಕ್ಷೀರಮ್।ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ-ಹೈಯಙ್ಗವೀನಂ ನವನೀತಮ್।

ಅರ್ಥ -ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಹ್ಯೋಗೋದೋಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಹಿಯಙ್ಗು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಖಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಹೈಯಙ್ಗವೀನಂ-ಇಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದೋಹವೆಂದರೆ ಹಾಲು ಎಂದರ್ಥ ಗೋದೋಹಃ ಎಂದರೆ ಆಕಳಹಾಲು, ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಃ ಎಂದರೆ ನಿನ್ನೆಯ ಆಕಳ ಹಾಲು 'ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಹಿಯಙ್ಗು ಆದೇಶವು ಸಂಜ್ಞೆಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಖ್ -ಕಾರಕ್ಕೆ ಈನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಹೈಯಙ್ಗವೀನಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ನಿನ್ನೆಯ ಹಾಲನ್ನು ಕಡೆದ ನಂತರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಬೆಣ್ಣೆ ಎಂದರ್ಥ.)

(ಇತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1169. -ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್।(5.2.36)

ವೃತ್ತಿ -ತಾರಕಾಃ ಸಞ್ಜಾತಾ ಅಸ್ಯ ತಾರಕಿತಂ-ನಭಃ।ಪಣ್ಡಿತಃ।ಆಕೃತಿಗಣೋऽಯಮ್।

ಪ. ಛೇ-ತದಸ್ಯ, ಸಞ್ಜಾತಂ, ತಾರಕಾದಿಭ್ಯಃ, ಇತಚ್।

ಅ. ವೃ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ತತ್ ಅಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ' (ಅದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಗಳಾದ ತಾರಕಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇತಚ್(ಇತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಾರಕಾದಿಗಳು ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಗಣಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ ಉಳಿದವು ಆಕೃತಿಗಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆದಿವೃದ್ಧಿಗೆ

ಬೇಕಾದ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ತಾರಕಿತಂ-ನಭಃ (ಇದರಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಬಂದಿವೆ) 'ತಾರಕಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ತಾರಕಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಚ್(ಇತ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಣ್ಡಿತಃ-(ಜ್ಞಾನವು ಇವನಿಗೆ ಬಂದಿದೆ) 'ಪಣ್ಡಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪಣ್ಡಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಚ್(ಇತ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ತಾರಕಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿದೆ.

(ದ್ವಯಸಚ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1170. -ಪ್ರಮಾಣೇ ದ್ವಯಸಜ್-ದಘ್ನಞ್-ಮಾತ್ರಚಃ।(5.2.37)

ವೃತ್ತಿ-ತದಸ್ಯ ಇತಿ ಅನುವರ್ತತೇ। ಊರು ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ -ಊರುದ್ವಯಸಮ್। ಊರುದಘ್ನಮ್।ಊರುಮಾತ್ರಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.-"ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :-ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ (ತತ್ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಮ್) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ದ್ವಯಸಚ್, ದಘ್ನಚ್ ಮತ್ತು ಮಾತ್ರಚ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ 'ಚ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಯಸ, ದಘ್ನ ಮತ್ತು ಮಾತ್ರ ಎಂಬವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಊರುದ್ವಯಸಮ್। ಊರುದಘ್ನಮ್। ಊರುಮಾತ್ರಮ್-(ತೊಡೆಯವರೆಗೆ ನೀರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.)-'ಊರೂ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ಊರು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಊರುದ್ವಯಸಮ್। ಊರುದಘ್ನಮ್।ಊರುಮಾತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1171. -ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇ ವತುಪ್।(5.2.39)

ವೃತ್ತಿ -ಯತ್ ಪರಿಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ -ಯಾವಾನ್। ತಾವಾನ್।ಎತಾವಾನ್।

ಅ. ವ್ಯ.-"ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪರಿಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಯದ್, ತದ್ ಮತ್ತು ಏತದ್ ಈ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇದರ 'ಪರಿಮಾಣ ಇಷ್ಟು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್(ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯಾವಾನ್। ತಾವಾನ್। ಏತಾವಾನ್-'ಯತ್ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತುಪ್(ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯತ್ ತತ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ "ಆ ಸರ್ವನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾವತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಆಗಮವು ಬಂದು "ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಯಾವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತತ್ ಮತ್ತು ಏತತ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವತುಪ್(ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತಾವಾನ್, ಏತಾವಾನ್ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಕಿಮ್ ಮತ್ತು ಇದಮ್-ಗೆ ವತುಪ್ ಮತ್ತು ಘತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1172. -ಕಿಮಿದಂಭ್ಯಾಂ ವೋ ಘಃ।(5.2.40)

ವೃತ್ತಿ -ಆಭ್ಯಾಂ ವತುಪ್, ವಕಾರಸ್ಯ ಘಶ್ಚ।

ಪ. ಛೇ-ಕಿಮಿದಂಭ್ಯಾಂ, ವಃ(ಷಷ್ಠಿ), ಘಃ।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಯತ್ತದೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇ ವತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿಮಾಣೇ, **ವತುಪ್** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಹಾಗೇಯೇ "ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ ಅರ್ಥ -'ಅದು ಇದರ ಪರಿಮಾಣ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಮ್, ಇದಮ್ ಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು **ವತುಪ್** ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಕಿಮ್ ಪರಿಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್(ವತ್) ಬಂದು, 'ವ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆ ಘ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯ್-ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಿಮ್+ಈಯ್+ಅತ್= ಕಿಯತ್ ಎಂದು ಇದ್ದಾಗ, ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇದಮ್ ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಈಶ್ ಮತ್ತು ಕೀ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ:-1173. -ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್-ಕೀ।(6.3.90)

ವೃತ್ತಿ :-ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು ಇದಮಃ ಈಶ್, ಕಿಮಃ ಕೀ ಸ್ಯಾತ್। ಇಯಾನ್।ಕೀಯಾನ್।

ಪ. ಛೇ :-ಇದಂ-ಕಿಮೋಃ, ಈಶ್-ಕೀ।

ಅ.ವೃ :-"ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ದೃಗ್-ದೃಶ್ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕಿ' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು ವತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕೀ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕೀಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಇದಮ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ವತುಪ್ ಎಂದಾಗಿ, ಘ-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದಮ್+ಈಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇದಮ್-ಗೆ ಈಶ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಈ+ಇಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಇಯತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1174. ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್।(5.2.42)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚ ಅವಯವಾ ಅಸ್ಯ -ಪಞ್ಚತಯಮ್।

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅದು ಇದರ ಅವಯವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ (ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಞ್ಚತಯಮ್-'ಐದು ಅವಯವಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಇರುವವು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಞ್ಚನ್+ತಯಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿರುವ ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಞ್ಚತಯಮ್

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್-ಗೆ ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1175. –ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಚ್ ವಾ।(5.2.43)

ವೃತ್ತಿ –ದ್ವಯಮ್, ದ್ವಿತಯಮ್। ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್।

ಪ. ಛೇ –ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ, ತಯಸ್ಯ, ಅಯಚ್, ವಾ।

ಅರ್ಥ–ದ್ವಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ)ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ದ್ವಯಮ್–ದ್ವಿತಯಮ್, ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್–'ದ್ವೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ತಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಯಪ್(ತಯ)ಗೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶ ಬಂದು ದ್ವಿ+ಅಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯಕ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದ್ವಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, ದ್ವಿತಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ತ್ರಯಃ ಅವಯವಾಃ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1176. –ಉಭಾದುದಾತ್ತೋ ನಿತ್ಯಮ್।(5.2.44)

ವೃತ್ತಿ –ಉಭ ಶಬ್ದಾತ್ ತಯಪಃ ಅಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಚ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ।ಉಭಯಮ್।

ಪ. ಛೇ–ಉಭಾತ್, ಉದಾತ್ತಃ, ನಿತ್ಯಮ್।

ಅ. ವೃ. –"ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಚ್ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅಯಚ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ –'ಉಭ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಉಭಯಮ್–'ಉಭೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' (ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅವಯವಗಳು ಇವೆ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಭ+ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಪ್(ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಭ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ=ಉಭಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಭಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇದಮ್ ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಈಶ್ ಮತ್ತು ಕೀ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ:-1173. -ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್-ಕೀ।(6.3.90)

ವೃತ್ತಿ :-ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು ಇದಮಃ ಈಶ್, ಕಿಮಃ ಕೀ ಸ್ಯಾತ್। ಇಯಾನ್।ಕೀಯಾನ್।

ಪ. ಛೇ :-ಇದಂ-ಕಿಮೋಃ, ಈಶ್-ಕೀ।

ಅ.ವೃ :-"ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ದೃಗ್-ದೃಶ್ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕಿ' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು ವತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕೀ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕೀಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಇದಮ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ವತುಪ್ ಎಂದಾಗಿ, ಘ-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದಮ್+ಈಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇದಮ್-ಗೆ ಈಶ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಈ+ಇಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಇಯತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1174. ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್।(5.2.42)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚ ಅವಯವಾ ಅಸ್ಯ -ಪಞ್ಚತಯಮ್।

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅದು ಇದರ ಅವಯವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ (ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಞ್ಚತಯಮ್-'ಐದು ಅವಯವಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಇರುವವು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಞ್ಚನ್+ತಯಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿರುವ ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಞ್ಚತಯಮ್

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್-ಗೆ ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1175. –ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಚ್ ವಾ।(5.2.43)

ವೃತ್ತಿ –ದ್ವಯಮ್, ದ್ವಿತಯಮ್। ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್।

ಪ. ಛೇ –ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ, ತಯಸ್ಯ, ಅಯಚ್, ವಾ।

ಅರ್ಥ–ದ್ವಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ)ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ದ್ವಯಮ್–ದ್ವಿತಯಮ್, ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್–'ದ್ವೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ತಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಯಪ್(ತಯ)ಗೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶ ಬಂದು ದ್ವಿ+ಅಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಕ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದ್ವಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, ದ್ವಿತಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ತ್ರಯಃ ಅವಯವಾಃ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1176. –ಉಭಾದುದಾತ್ತೋ ನಿತ್ಯಮ್।(5.2.44)

ವೃತ್ತಿ –ಉಭ ಶಬ್ದಾತ್ ತಯಪಃ ಅಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಚ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ।ಉಭಯಮ್।

ಪ. ಛೇ–ಉಭಾತ್, ಉದಾತ್ತಃ, ನಿತ್ಯಮ್।

ಅ. ವೃ. –"ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಚ್ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅಯಚ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ –'ಉಭ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಉಭಯಮ್–'ಉಭೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' (ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅವಯವಗಳು ಇವೆ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಭ+ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಪ್(ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಭ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ=ಉಭಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಭಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1177. -ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್।(5.2.48)

ವೃತ್ತಿ -ಏಕಾದಶಾನಾಂ ಪೂರಣಃ -ಏಕಾದಶಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಗುಣಸ್ಯ ನಿಮಾನೆ ಮಯಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಪೂಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಏಕಾದಶಃ-ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಮಾಡುವವನು (ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನು) 'ಏಕಾದಶಾನಾಮ್ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಏಕಾದಶನ್+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, 'ಸುಪ್'-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಕಾದಶನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನ್ ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಕಾದಶ್+ಅ= ಏಕಾದಶ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಏಕಾದಶಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಟ್-ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1178. -ನಾನ್ತಾದಸಂಖ್ಯಾದೇರ್ಮಟ್।(5.2.49)

ವೃತ್ತಿ -ಡಟಃ ಮಟ್-ಆಗಮಃ। ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಪೂರಣಃ ಪಞ್ಚಮಃ।ನಾನ್ತಾತ್ ಕಿಮ್?ವಿಂಶಃ

ಪ. ಛೇ -ನಾನ್ತಾತ್, ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ, ಮಟ್।

ಅ.ವೃ.-"ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ ಡಟಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಯಾವುದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ನ್-ಕಾರಾನ್ತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇರುವ ಡಟ್(ಅ)-ಗೆ ಮಟ್(ಮ) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಞ್ಚಮಃ-'ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಡಟ್(ಅ) ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಟ್(ಮ) ಆಗಮವು ಬಂದು ಪಞ್ಚಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ-ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದವು ನಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ

ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

(ತಿ-ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1179. -ತಿ ವಿಂಶತೇರ್ಡಿತಿ।(6.4.142)

ವೃತ್ತಿ -ವಿಂಶತೇಃ ಭಸ್ಯ ತಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪೋ ಡಿತಿ ಪರೇ। ವಿಂಶಃ। ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ ಕಿಮ್? ಏಕಾದಶಃ।

ಪ. ಛೇ-ತಿ(ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ), ವಿಂಶತೇಃ, ಡಿತಿ।

ಅ. ವೃ. -"ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಡಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಂಶತಿ ಶಬ್ದದ ಅವಯವವಾದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ತಿ-ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿಂಶಃ-'ವಿಂಶತೇಃ' ಪೂರಣಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ವಿಂಶತಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ "ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿ-ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಂಶ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಿಂಶಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ ಕಿಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ನಕಾರಾಂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಗೆ ಮಡಾಗಮ ಬರುವದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಏಕಾದಶಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶನ್ ಎಂಬುದು 'ನ್'ಕಾರಾಂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಏಕ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದರಿಂದ ಮಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕಾದಶಃ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ.

(ಥುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1180. -ಷಟ್-ಕತಿ-ಕತಿಪಯ ಚತುರಾಂ ಥುಕ್।(5.2.51)

ವೃತ್ತಿ -ಏಷಾಂ ಥುಕ್-ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಡಟಿ। ಷಣ್ಣಾಮ್ ಪೂರಣಃ -ಷಷ್ಠಃ। ಕತಿಥಃ। ಕತಿಪಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಸಂಖ್ಯಾತ್ವೇ ಅಪಿ ಯತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ ಡಟ್। ಕತಿಪಯಥಃ। ಚತುರ್ಥಃ।

ಅ. ವೃ.-"ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಡಟಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್, ಕತಿ, ಕತಿಪಯ ಮತ್ತು ಚತುರ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಷಷ್ಠಃ-'ಷಣ್ಣಾಮ್ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಷಷ್ಷ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಗೆ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ಷಷ್+ಥ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಥ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಠ್ ಕಾರವು ಬಂದು ಷಷ್ಠಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕತಿಥಃ-'ಕತಿನಾಮ್ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಕತಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಬಂದು ಕತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥುಕ್(ಥ್)ಆಗಮವು ಬಂದು ಕತಿಥಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಕತಿಪಯಥಃ ಕತಿಪಯನಾಮ್ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕತಿಪಯ ಶಬ್ದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ಡಟ್(ಅ) ಪರವಾದಾಗ ಕತಿಪಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ಕತಿಪಯಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಚತುರ್ಥಃ :ಚತುರ್ಣಾಮ್ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ಚತುರ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1181.-ದ್ವೇಸ್ತೀಯಃ॥ (5.2.54)

ವೃತ್ತಿ -ಡಟಃ ಅಪವಾದಃ॥ ದ್ವಯೋಃ ಪೂರಣಃ-ದ್ವಿತೀಯಃ॥

ಪ. ಛೇ-ದ್ವೇಃ, ತೀಯಃ॥

ಅ.ವ್ಯ.-'ಸಂಖ್ಯಾಯಾಗುಣಸ್ಯನಿಮಾನೇ ಮಯಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ದ್ವಿತೀಯಃ ದ್ವಯೋಃ ಪೂರಣಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ "ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1182 –ತ್ರೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ।(5.2.55)

ವೃತ್ತಿ –ತೃತೀಯಃ।

ಪ. ಛೇ–ತ್ರೇಃ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್, ಚ।

ಅ. ವೃ.–"ದ್ವೇಸ್ತೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀಯಃ ಎಂಬ ಪದವು "ಸಂಖ್ಯಾಯಾಗುಣಸ್ಯನಿಮಾನೇ ಮಯಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಪೂರಣೇ ಡಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ತ್ರೀ ಶಬ್ದವು ಒಮ್ಮೆ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿಯೂ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –ತ್ರೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪೂಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೇನೆ ತ್ರೀ ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತೃತೀಯಃ (ಮೂರನೇಯವನು)–'ತ್ರಯಣಾಂಪೂರಣಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ತ್ರಿ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತ್+ರ್+ಇ=ತ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದ ಋ–ಕಾರವು ಬಂದು ತ್+ಋ=ತೃತೀಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ತೃತೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಪಾತನವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –1183. –ಶ್ರೋತ್ರಿಯಶ್ಛನ್ದೋಽಧೀತೇ।(5.2.84)

ವೃತ್ತಿ –ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ। ವೇತಿ ಅನುವೃತ್ತೇಃ ಛಾನ್ದಸಃ।

ಪ. ಛೇ –ಶ್ರೋತ್ರಿಯನ್, ಛನ್ದಃ, ಅಧೀತೇ।

ಅರ್ಥ –'ತತ್ಅಧೀತೇ' (ಅದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೋತ್ರ ಆದೇಶವು ಮತ್ತು ಘನ್ (ಘ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–'ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ' (ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್+ಅಂ ನಂತರ "ತದಧೀತೇ ತದ್ವೇದ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು; ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಂದಸ್–ಗೆ ಶ್ರೋತ್ರ ಆದೇಶ ಬಂದು ಮತ್ತು ಘನ್(ಘ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆಗ ಘ್–ಗೆ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್ರೋತ್ರ+ಇಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಶ್ರೋತ್ರ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಭ–ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಶ್ರೋತ್‌ರ್+ಇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತನವಾಗದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ತದಧೀತೇ ತದ್‌ವೇದ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಛಾನ್ದಸಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1184. -ಪೂರ್ವಾದಿನಿಃ।(5.2.86)

ವೃತ್ತಿ -ಪೂರ್ವಂ ಕೃತಮ್ ಅನೇನ ಪೂರ್ವೀ।

ಪ. ಛೇ-ಪೂವಾತ್, ಇನಿಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಶ್ರಾದ್ಧಮನೇನಭುಕ್ತಮಿನಿಠನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅನೇನ ಅಥವಾ ಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ (ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೂರ್ವೀ (ಮೊದಲು ಮಾಡಿದವನು)-'ಪೂರ್ವಂಕೃತಂ ಅನೇನ ಪೂರ್ವೀ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವ+ಅಂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ (ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಲೋಪ ವಾದ ಮೇಲೆ, ಪೂರ್ವ+ಇನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೂರ್ವ+ಇನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಶೌ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ನ್'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1185. -ಸಪೂರ್ವಾಚ್ಚ।(5.2.87)

ವೃತ್ತಿ-ಕೃತಪೂರ್ವೀ।

ಪ. ಛೇ-ಸಪೂರ್ವಾತ್,ಚ ।

ಅ. ವೃ.-"ಪೂರ್ವಾದಿನಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಸಪೂರ್ವವೆಂದರೆ ಅಂದರೆ 'ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು' ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ "ಇವನಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು" ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೃತಪೂರ್ವೀ (ಕಟಃ)(ಮೊದಲು ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥ)-

'ಕೃತಃ ಪೂರ್ವಮ್ ಅನೇನ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಉಳ್ಳ 'ಪೂರ್ವ' ಶಬ್ದದನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕೃತಪೂರ್ವ+ಇನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕೃತಪೂರ್ವ್+ಇನಿ ಎಂದಾಗಿ, "ಶೌ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, 'ನ್'ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕೃತಪೂರ್ವೀ (ಕಟಃ) ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1186. -ಇಷ್ಟಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ।(5.2.88)

ವೃತ್ತಿ -ಇಷ್ಟಮ್ ಅನೇನ ಇಷ್ಟೀ। ಅಧೀತೀ।

॥ (೨೨) ಇತಿ ಭವನಾರ್ಥಕಾಃ॥

***

ಪ. ಛೇ-ಇಷ್ಟಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ ।

ಅ.ವೃ.-"ಪೂರ್ವಾದಿನೀಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿಃ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಶ್ರಾದ್ಧಮನೇನಭುಕ್ತಮನಿಠನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಥಮಾಂತಗಳಾದ ಇಷ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ "ಅನೇನ" ಅಂದರೆ 'ಇಷ್ಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಇವನು ಕರ್ತೃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇಷ್ಟೀ-'ಇಷ್ಟಮ್ ಅನೇನ (ಅಂದರೆ ಇವನಿಂದ ಯಾಗವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು)' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟ+ಇನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇಷ್ಟ್+ಇನಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಷ್ಟೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಧೀತೀ-'ಅಧೀತಮ್ ಅನೇನ (ಇವನಿಂದ ಅಧ್ಯಯನವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು)' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅಧೀತ+ಇನಿ ಎಂದಾಗಿ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಧೀತೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಭವನಾದ್ಯರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣವು(೨೨) ಮುಗಿಯಿತು)

ಪ್ರಕರಣ-56: ಮತ್ವರ್ಥೀಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1187-1198)

(ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1187. -ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್।(5.2.94)

ವೃತ್ತಿ -ಗಾವೋಽಸ್ಯಾಸ್ಮಿನ್ ವಾ ಸನ್ತಿ -ಗೋಮಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ತತ್, ಅಸ್ಯ, ಅಸ್ತಿ, ಅಸ್ಮಿನ್, ಇತಿ, ಮತುಪ್।

ಅ. ವ್ಯ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -'ತತ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಅಥವಾ 'ತತ್ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ತಿ' ಸಮಾನಧಿಕರಣವಾದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಸ್ಯ ಅಥವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವು 'ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮತುಪ್ ಮೊದಲಾದವು ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು-

ಭೂಮ-ನಿಂದಾ -ಪ್ರಶಂಸಾಸು ನಿತ್ಯಯೋಗೇಽತಿಶಾಯನೇ।
ಸಮ್ಬಂಧೇಽಸ್ತಿವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಭವನ್ತಿ ಮತುಬಾದಯಃ॥

ಭೂಮ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದರ್ಥ. (ಗೋಮಾನ್-ಹೆಚ್ಚು ಆಕಳುಗಳುಳ್ಳವನು), ನಿಂದಾ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ 'ಕಕುದಾವರ್ತಿನಿ ಕನ್ಯಾ'-(ಕಂಠ ಮೂಲದ ಹಿಂಬಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಳಿ ಇರುವವಳು). ಇದೊಂದು ನಿಂದ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣ. ಪ್ರಶಂಸಾ-ಸುಂದರ ರೂಪ ಉಳ್ಳವನು, ನಿತ್ಯಯೋಗ-ಕ್ಷೀರಿಣೋ ವೃಕ್ಷಾಃ-ಯಾವಾಗಲು ಹಾಲು ಉಳ್ಳ ವೃಕ್ಷಗಳು, ಅತಿಶಾಯನ(ಅತಿಶಯವಾದ) -ಉದರಿಣೀ ಕನ್ಯಾ(ಅತಿಶಯವಾದ ಹೊಟ್ಟೆವುಳ್ಳ ಕನ್ಯೆ) ಮತ್ತು ಸಂಸರ್ಗ-ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ, ದಣ್ಡೀ-ದಣ್ಡವುಳ್ಳವನು).

ಉದಾ-ಗೋಮಾನ್-'ಗಾವಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ' ಸನ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್(ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಗೋಮಾನ್ ಎಂಬ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.ಗೋಮತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದು "ಅತ್ವಸನ್ತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಗೋಮಾನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೋಮಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1188. -ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥೇ।(1.4.19)

ವೃತ್ತಿ -ತಾನ್ತ-ಸಾನ್ತೌ ಭಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತೋ ಮತ್ವರ್ಥೇ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಗರುತ್ಮಾನ್(353) ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್। ವಿದುಷ್ಮಾನ್।

ವಾ॥ ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತುಪೊ ಲುಗಿಷ್ಟಃ।

ಶುಕ್ಲೋ ಗುಣೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ-ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ। ಕೃಷ್ಣಃ।

ಅ.ವ್ಯ.-ಯಚಿ ಭಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಮತ್ವರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು ಸಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬೇರೆ ಕಡೆ "ಯಚಿ ಭಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆ ಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ 'ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿದ್ದಾಗ, ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ' 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗರುತ್ಮಾನ್-'ಗರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ ಇತಿ ಗರುತ್ಮಾನ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗರು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಗರುತ್ ಶಬ್ದವು 'ತ್' ಕಾರನ್ತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು "ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬಾರದೆ ಗರುತ್ಮಾನ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿದುಷ್ಮಾನ್ (ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆ)-'ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿದ್ವತ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿದ್ವತ್ ಶಬ್ದವು 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು' "ವಸೋಃ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಿದ್+ಉ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ರೂಪವು ಬಂದು, ವಿದುಸ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ವಿದುಷ್ಮಾನ್ ಎಂಬ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-ಗುಣ ವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತುಪ್ ಲುಗಿಷ್ಟಃ-ಶುಕ್ಲಃ ಗುಣಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ। ಕೃಷ್ಣಃ.

ಅರ್ಥ-ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು

ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಗುಣವಚನೇಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಗುಣ ಗುಣವದ್ವಾಚಕ ಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶುಕ್ಲಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ರೂಪವುಳ್ಳ ವಸ್ತ್ರ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ರೂಪಮ್ ವಸ್ತ್ರಮ್' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಬಾರದು.

ಉದಾ-'ಶುಕ್ಲಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಶುಕ್ಲಃ ಎಂದುಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಯಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ಸ ಲುಪ್ಯಮಾನಾಭಿಧಾಯೀ" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಉಳಿದಿರುವ ಶುಕ್ಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಶುಕ್ಲ ಗುಣವಾನ್' ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಹ 'ಕೃಷ್ಣ ಗುಣವಾನ್' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶುಕ್ಲ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಿಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣವನ್ನುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು.

(ಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1189.-ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾತೋ ಲಜನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5.2.96)

ವೃತ್ತಿ-ಚೂಡಾಲಃ।ಚೂಡಾವಾನ್। ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾತ್ ಕಿಮ್? ಶಿಖಾವಾನ್=ದೀಪಃ। ಪ್ರಾಣ್ಯಾಙ್ಗಾದೇವ, ನ ಇಹ-ಮೇಧಾವಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದ್-ಅತೋ, ಲಚ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತದ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ', ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಆ ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಚೂಡಾಲಃ -'ಚೂಡಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಚೂಡಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚೂಡಾ+ಲ=ಚೂಡಾಲ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಚೂಡಾಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಚ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚೂಡಾಮತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಚೂಡಾವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಚೂಡಾ ಎಂದರೆ ಕೇಶದ ಅಗ್ರ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಕೋಳಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಖಾ).

ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾತ್ ಕಿಮ್-ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥ ವಾಚಕವಾದ 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಲಚ್'

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶಿಖಾವಾನ್ ದೀಪಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಿಖಾ ಶಬ್ದವು 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತವಾದರೂ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥ ವಾಚಕವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ (ಲಚ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಿಖಾವಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಆ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾದ ವಸ್ತುವು ಸಹ ಪ್ರಾಣಿಯ ಅಂಗವಾಗಿರಬೇಕು. ಕೇವಲ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಲದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಧಾವಾನ್ ಹೇಳುವಾಗ ಮೇಧ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣಿಯ ಅವಯವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಶ-ನ-ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1190.-ಲೋಮಾದಿ-ಪಾಮಾದಿ-ಪಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ ಶನೇ ಲಚಃ।(4.2.100)

ವೃತ್ತಿ -ಲೋಮಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಲೋಮಶಃ=ಲೋಮವಾನ್। "ಪಾಮಾದಿಭ್ಯಃ ನಃ"। ಪಾಮನಃ। (ಗಣ ಸೂತ್ರ। ಅಙ್ಗಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣೇ)। ಅಙ್ಗನಾ (ಗಣ ಸೂತ್ರ। ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಅಚ್ಚ। ಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಪಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯ ಇಲಚ್। ಪಿಚ್ಛಿಲಃ=ಪಿಚ್ಛವಾನ್।

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತದ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ, ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾತೋ ಲಜನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5.2.96)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಪಾಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ಪಿಛ್ಛಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇಲಚ್(ಇಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಥಾ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲೋಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾ-1. ಲೋಮಶಃ-(ರೋಮಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು) 'ಲೋಮಾನಿ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಲೋಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ "ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಲೋಮನ್ +ಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಾನ್ತದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಮಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಲೋಮಶಃ ಎಂಬ

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪ್ರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲೋಮವಾನ್ ಎಂಧು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ರೋಮಶಃ-(ರೋಮಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು) 'ರೋಮಾಣಿ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರೋಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ "ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಲೋಮನ್+ಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಾನ್ತ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೋಮಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ರೋಮಶಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪ್ರಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೋಮವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಪಾಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾ-ಪಾಮನಃ-(ಒದ್ದೆ ಆದ ಖಜ್ಜಿ ಉಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು). 'ಪಾಮ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಾಮನ್ +ಸು ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪಾಮ+ನ=

ಪಾಮನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಮನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1. ಗಣ ಸೂತ್ರ- ಅಜ್ಞಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣೇ। ಅಜ್ಗನಾ.

ಅರ್ಥ-'ಕಲ್ಯಾಣ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಙ್ಗ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಅಙ್ಗ' ಶಬ್ದವು ಪಾಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಗಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿಮಿತಗೊಳಿಸಲ್ಪಟಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಡೆಯಲ್ಲೂ 'ಅಙ್ಗ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಕಲ್ಯಾಣ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಈ ಗಣ ಸೂತ್ರದ ಉದ್ದೇಶ.

ಉದಾ-ಅಙ್ಗನಾ (ಸುಂದರವಾದ ಅಜವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ). 'ಕಲ್ಯಾಣಾನಿ ಅಜ್ಞಾನಿ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಯಾಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಙ್ಗ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ "ಅಜ್ಞಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣೇ" ಎಂಬ ಗಣ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಙ್ಗನಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು

ಅಜ್ಞವತೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಗಣ ಸೂತ್ರ-(ಗಣ ಸೂತ್ರ।।ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಅಚ್ಚ).

ಅರ್ಥ-ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ'(ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಇವನಿಗೆ ಇರುವುಳು) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪ ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀ+ನಎಂಬ ರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ'ಅ'ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು(ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ) ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನ ಪದೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಿಛ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ ಇಲಚ್-ಪಿಛ್ಛಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಳಿಗೆ ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಿಚ್ಛಿಲಃ-ಪಿಚ್ಛವಾನ್(ನವಿಲಿನ ಗರಿ ಉಳ್ಳವನು) 'ಪಿಚ್ಛಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಿಚ್ಛಾ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪಿಛ್ಛಾ+ಇಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಿಛ್ಛಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿಚ್ಛಿಲ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಿಚ್ಛಿಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲಚ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಿಛ್ಛಾವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1191.-ದನ್ತ ಉನ್ನತ ಉರಚ್।(5.2.106)

ವೃತ್ತಿ -ಉನ್ನತಾ ದನ್ತಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಯ-ದನ್ತುರಃ।

ಪ. ಛೇ -ದನ್ತೇ, ಉನ್ನತೇ, ಉರಚ್।

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಉನ್ನತ' ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ 'ದನ್ತ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದನ್ತುರಃ(ಎತ್ತರವಾದ ದಂತಗಳುಳ್ಳವನು)-'ಉನ್ನತಾಃ ದನ್ತಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದನ್ತ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ದನ್ತ+ ಉರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದನ್ತ ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ದನ್ತುರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ದನ್ತುರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉರಚ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದು ದನ್ತವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1192. ಕೇಶಾದ್ವೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5.2.209)

ವೃತ್ತಿ -ಕೇಶವಃ, ಕೇಶೀ, ಕೇಶಿಕಃ ಕೇಷವಾನ್।

ವಾ॥ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋऽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಮಣಿವಃ

ವಾ॥ ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ ಅರ್ಣವಃ।

ಪ. ಛೇ -ಕೇಶಾತ್, ವಃ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಕೇಶ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ವರ್ಥದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಕೇಶ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೇಶವಃ-'ಕೇಶಾಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯುವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾತೋ ಲಜನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5.2.96)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಅತ ಇನಿ-ಠನೌ।(5.2.115)" ಎಂಬ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗಿರುವ 'ಇನಿ' ಮತ್ತು 'ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕೂಡ ಬರಬಹುದು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೇಶೀ(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ), ಕೇಶಿಕಃ(ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ), ಕೇಶವಾನ್(ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಕೂಡ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

1.ವಾ॥ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಷ್ಯತೇ) ಮಣಿವಃ।

ಉದಾ–ಮಣಿವಃ(ಒಂದು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸರ್ಪದ ಹೆಸರು). 'ಮಣಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮಣಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ವ' ಶಬ್ದವು ಬರುತ್ತದೆ.

2. (ವಾ॥ ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ) ಅರ್ಣವಃ।

ಪ್ರಥಮಾನ್ತವಾದ ಅರ್ಣಸ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಣಸ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅರ್ಣವಃ–ಸಮುದ್ರ–'ಅರ್ಣಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು 'ವ' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಣವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1193.–ಅತ ಇನಿ–ಠನೌ।(5.2.115)

ವೃತ್ತಿ –ದಣ್ಡೀ, ದಣ್ಡಿಕಃ।

ಪ. ಛೇ –ಅತಃ, ಇನಿ–ಠನೌ।

ಅ. ವೃ. –"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ –ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಇನಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಇನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಠನ್'ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ದಣ್ಡೀ, (ದಣ್ಡ ಉಳ್ಳವನು)–'ದಣ್ಡಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ದಣ್ಡೀ' ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ(ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಣ್ಡ+ಜಸ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದಣ್ಡ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದಣ್ಡ್+ಇನ್ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಡೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ದಣ್ಡಿಕಃ (ದಣ್ಡ ಉಳ್ಳವನು)–ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠನ್ 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ದಣ್ಡ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದಣ್ಡ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ

'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ದಣ್ಡ್+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಡಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1194.-ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ॥(5.2.116)

ವೃತ್ತಿ -ವ್ರೀಹೀ। ವ್ರೀಹಿಕಃ॥

ಪ. ಛೇ -ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅತ ಇನಿ-ಠನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ-ಠನೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ವ್ರೀಹೀ (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು)-'ವ್ರೀಹಯಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ರೀಹಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ವ್ರೀಹ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವ್ರೀಹೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವ್ರೀಹಿಕಃ (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು)-ಹಿಂದಿನಂತೆ ವ್ರೀಹಯಃ +ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಠನ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಆ 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ವ್ರೀಹಿ+ಇಕ ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ರೀಹಿ ಯಲ್ಲಿಯ ಅಂತ್ಯ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ರೀಹ್+ಇಕ=ವ್ರೀಹಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವ್ರೀಹಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1195. ಅಸ್-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ರಜೋ-ವಿನಿಃ॥(5.2.121)

ವೃತ್ತಿ -ಯಶಸ್ವೀ, ಯಶಸ್ವಾನ್। ಮಾಯಾವೀ। ಮೇಧಾವೀ। ಸ್ರಗ್ವೀ।

ಪ. ಛೇ -ಅಸ್-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ರಜಃ,ವಿನಿಃ॥

ಅ. ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ –ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿತ್ಯಂತ ಅಸನ್ತ(ಅಸ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತ್ಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದು ಎಂದರ್ಥ) ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಯಾ, ಮೇಧಾ ಮತ್ತು ಸ್ರಜ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿನಿ ಯಲ್ಲಿ ವಿನ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಯಶಸ್ವೀ (ಯಶಸ್ಸು ಉಳ್ಳವನು)–'ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಅಥವಾ 'ಯಶಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯಶಸ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಶಸ್+ಸು+ವಿನ್= ಯಶಸ್ವಿನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಶಸ್ವೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಯಶಸ್ವಾನ್ (ಯಶಸ್ಸು ಉಳ್ಳವನು)–ಯಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ 'ಅ'ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಆಗುವುದರಿಂದ ಯಶಸ್ಸಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, "ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮತುಪ್'ನಲ್ಲಿರುವ ಮ–ಕಾರಕ್ಕೆ ವ–ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು 'ಯಶಸ್ವತ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಅತ್ವಸನ್ತಸ್ಯ ಚಾಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದು "ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿ ಲೋಪ" ಮತ್ತು "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವಾಗಿ ಯಶಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮಾಯಾವೀ–(ಮಾಯೆಯುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ವಂಚಕನು)–'ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ(ಅಸ್ಮಿನ್) ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾಯಾ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನಿ(ವಿನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲ; ಮಾಯಾ+ವಿನ್= ಮಾಯಾವಿನ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಾಯಾವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮೇಧಾವೀ–(ಧಾರಣಾ ಶಕ್ತಿಉಳ್ಳ ಬುದ್ಧಿವಂತ) ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆ ಯಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೇಧಾ+ವಿನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೇಧಾವೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸ್ರಗ್ವೀ–(ಮಾಲೆಉಳ್ಳವನು)–ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸ್ರಜ್+ವಿನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಚೋಃಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು ಸ್ರಗ್ವಿವಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರಗ್ವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗ್ಮಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –1196. ವಾಚೋ ಗ್ಮಿನಿಃ|(5.2.124)

ವೃತ್ತಿ –ವಾಗ್ಮೀ।

ಪ. ಛೇ -ವಾಚಃ, ಗ್ಮಿನಿಃ।

ಅ.ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವಾಚ ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ಮಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಗ್ಮಿನಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ಮಿನ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ).

ಉದಾ-ವಾಗ್ಮೀ-(ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುವುಳ್ಳವನು)-'ಪ್ರಶಸ್ತಾ ವಾಕ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ವಾಚ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ವಾಚ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ಮಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ವಾಚ್+ಗ್ಮಿನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪದತ್ವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು, ಅಂದರೆ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಕಾರವು ಬಂದು ವಾಗ್+ಗ್ಮಿನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝರೋಝರಿಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಗ್-ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಹಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಗ್ಗ್ಮೀ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ಒಂದು ಗ್-ಕಾರದ ರೂಪವನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗ್ಮೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1197.-ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್।(5.2.127)

ವೃತ್ತಿ -ಅರ್ಶಃ ಅಸ್ಯ ವಿದ್ಯತೇ-ಅರ್ಶಸಃ। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್।

ಪ. ಛೇ -ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯಃ, ಅಚ್।

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :-ಅರ್ಶಸ್ ಆದಿ ಆಕೃತಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚ್‌ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಅಸ್-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ರಜೋ-ವಿನಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.)

ಉದಾ-ಅರ್ಶಸಃ-(ಮೂಲ ಶಂಕ ರೋಗವುಳ್ಳವನು)-'ಅರ್ಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ'

ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಶಸ್ +ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅರ್ಶಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಶಸಃ ಅಕಾರಂತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್' ಈ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಹ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ-'ಪಾಪಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪಾಪಃ'.

(ಯುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1198.-ಅಹಂ-ಶುಭಮೋರ್ಯುಸ್। (5-2-140)

ವೃತ್ತಿ -ಅಹಂಯುಃ-ಅಹಂಕಾರವಾನ್। ಶುಭಂಯುಃ-ಶುಭಾನ್ವಿತಃ॥

॥ ಇತಿ ಮತ್ವರ್ಥೀಯ (56) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ. ಛೇ -ಅಹಂ-ಶುಭಮೋಃ, ಯುಸ್।

ಅ. ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಹಂ ಮತ್ತು ಶುಭಂ ಈ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಸ್-ನಲ್ಲಿ 'ಯು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಿತಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಹಂಯುಃ (ಅಹಂಕಾರ ಉಳ್ಳವನು) 'ಅಹಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಹಂ ಎಂಬುದು 'ಮ'ಕಾರಾನ್ತ ಅವ್ಯಯ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಸ್ (ಯು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹಮ್+ಯು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಮ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಮೋನುಸ್ವಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಅಹಂಯುಃ ಎಂದು ಉಕಾರನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸವರ್ಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಹಂಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶುಭಂಯುಃ-(ಮಂಗಳ ಸ್ವಭಾವಳ್ಳವನು)-ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದಾಗ ಶುಭಂಯುಃ ಎಂಬ ಉಕಾರನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸವರ್ಣ ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಶುಭಂಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮತ್ವರ್ಥೀಯ (56) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು)

ಪ್ರಕರಣ-57: ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1198-1218)

(ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1199-ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ।(5.3.1)

ವೃತ್ತಿ-ದಿಕ್ಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ-ಪ್ರಾಕ್, ದಿಶಃ, ವಿಭಕ್ತಿಃ।

ಅರ್ಥ -"ದಿಕ್‌ಛಭ್ಯಃ ಸಪ್ತಮೀಪಞ್ಚಮೀಪ್ರಥಮಾಭ್ಯೋ ದಿಕ್‌ದೇಶಕಾಲೇಷ್ವಸ್ತಾತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ಇತ್ವ ನಿಷೇಧ ಮತ್ತು "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಅತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ-ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1200.-ಕಿಂ-ಸರ್ವನಾಮ-ಬಹುಭ್ಯೋऽದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ।(5.3.2)

ವೃತ್ತಿ -ಕಿಮಃ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಬಹುಶಬ್ದಾಚ್ಚೇತಿ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶಃ ಅಧಿಕ್ರಿಯತೇ।

ಪ.ಛೇ -ಕಿಂ-ಸರ್ವನಾಮ-ಬಹುಭ್ಯಃ, ಅದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಕ್ ಮತ್ತು ದಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. "ದಿಕ್‌ಛಬ್ದೇಭ್ಯಃ..." ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಕಿಮಃ, ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ, ಬಹು ಶಬ್ದಾತ್, ಈ ಮೂರು ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -'ದ್ವಿ'ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂಗಿತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದಗಳು, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಬಹು ಶಬ್ದ ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಧಿಕಾರಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ತಸಿಲ್-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1201.-ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್।(5.3.7)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚಮ್ಯಾನ್ತೇಭ್ಯಃ ಕಿಮಾದಿಭ್ಯಃ ತಸಿಲ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ -ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ, ತಸಿಲ್।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಕಿಂ-ಸರ್ವನಾಮ-ಬಹುಭ್ಯೋऽದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್",

ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ದ್ವಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ, ಕಿಮ್ , ಸರ್ವನಾಮ ಮತ್ತು ಬಹು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್-ನಲ್ಲಿ ತಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ನವಿಭಕ್ತೌತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್-ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಕು ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1202.-ಕು ತಿಹೋಃ।(7.2.104)

ವೃತ್ತಿ -ಕಿಮಃ ಕುಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಾದೌ ಹಾದೌ ಚ ವಿಭಕ್ತೌ ಪರತಃ ಕುತಃ,ಕಸ್ಮಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಅಷ್ಟನ ಆವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು "ಕಿಮಃಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಾದಿವಿಧಿಯಿಂದ ತ-ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಥ-ಕಾರಾದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ತ್-ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಹ್-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕು' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಇದು ಕಿಮಃಕಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.)

ಉದಾ-ಕುತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಕಸ್ಮಾತ್ (ಎಲ್ಲಿಂದ)-ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತ-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಗೆ 'ಕು' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕುತಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ತಸಿಲ್) ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಶ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1203.-ಇದಮ ಇಶ್।(5.3.3)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯೇ ಪರೇ। ಇತಃ, ಅಸ್ಮಾತ್।

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ, ಇಶ್।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಕ್ ಮತ್ತು ದಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಅಸ್ಮಾತ್-(ಇಲ್ಲಿಂದ) ಅಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ. ಇದಮ್+ಙಸಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಿಲ್(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಇದಮ್+ಙಸಿ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಇದಮ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಶ್(ಇ) ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಇ+ತಸ್=ಇತಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್‌ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಇತಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1204.-ಅನ್।(೫.೩.೫)

ವೃತ್ತಿ -ಏತದಃ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯೇ। ಅನೇಕಾಲ್ತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ। ಅತಃ,। ಅಮುತಃ। ಯತಃ। ತತಃ। ಬಹುತಃ। ದ್ವ್ಯಾದೇಸ್ತು ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಏತದಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣವು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಅತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಏತಸ್ಮಾತ್-(ಇದರಿಂದ)-ಏತತ್+ಙಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಿಲ್(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಏತದ್+ಙಸಿ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಅತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಮುತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಅಮುಷ್ಮಾತ್-(ಇದರಿಂದ)-ಅದಸ್+ಙಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತದಸ್+ಙಸಿ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅದಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಸ್-ಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದ+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು ಅದ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ-ಕಾರ ಮ-ಕಾರಗಳು ಬಂದು, ಅಮುತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅಮುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತಸಿಲ್(ತಸ್)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮುಷ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯತಃ, ತತಃ, ಬಹುತಃ,-(ಯಾವದರ ದೆಸೆಯಿಂದ)-ಯದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಸಿಲ್ ಬಂದು ಯದ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಯತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ರೂಪ ಯಸ್ಮಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತತ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಸಿಲ್ ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ತತಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ. ಬಹು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಸಿಲ್ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ಬಹುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದ್ವ್ಯಾದೇಸ್ತು ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್-(ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ-ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥ)-'ದ್ವಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವನಾಮಗಳಾದರೂ "ಕಿಂಸರ್ವನಾಮ...ಅದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತ ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು.

(ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1205.-ಪರ್ಯಭಿಭ್ಯಾಂ ಚ ।(5.3.9)

ವೃತ್ತಿ -ಆಭ್ಯಾಂ ತಸಿಲ್ ಸ್ಯಾತ್। ಪರಿತಃ ಸರ್ವತಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ। ಅಭಿತಃ। ಉಭಯತಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ।

ಪ. ಛೇ -ಪರಿ-ಅಭಿಭ್ಯಾಂ, ಚ।

ಅ.ವೃ.-"ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಿಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಪರಿ ಮತ್ತು ಅಭಿ ಎಂಬ ಈ ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಪರಿತಃ-(ಸುತ್ತಲೂ(ಎಲ್ಲಕಡೆಯಿಂದ))-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪರಿ+ತಸ್+ ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯಯದ ಕಾರಣದಿಂದ ಸು ಗೆ ಲೋಪಬಂದು, ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು

ಬಂದು ಪರಿತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಭಿತಃ-(ಎರಡು. ಕಡೆಯಲ್ಲೂ)-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಭಿತಸ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯಯದ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಸು' ಲೋಪವಾಗಿ ಅಂತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಅಭಿತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಭಯತಃ (ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲೂ)-ಈ ರೂಪವು ಕೂಡ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1206:-ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್।(5.3.10)

ವೃತ್ತಿ -ಕುತ್ರ । ಯತ್ರ । ತತ್ರ । ಬಹುತ್ರ ।

ಪ. ಛೇ -ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ತ್ರಲ್ ।

ಅ. ವೃ.-"ಕಿಮ್ ಸರ್ವನಾಮಬಹುಭ್ಯೋದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್" ಮತ್ತು "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಾದ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್(ತ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕುತ್ರ (ಎಲ್ಲಿ) -ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್(ತ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೊಪವಾಗಿ "ಕುತಿಹೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕು' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯತ್ರ, ತತ್ರ, ಬಹುತ್ರ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯತ್ರ, ತತ್ರ ಮತ್ತು ಬಹುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ-ಯದ್-ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದಿರುತ್ತವೆ.

(ಹ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1207.-ಇದಮೋ ಹಃ।(5.3.11)

ವೃತ್ತಿ -ತ್ರಲೋಽಪವಾದಃ। ಇಹ।

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ ಹಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ

ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ –ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಹ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ–ಈ ಸೂತ್ರವು "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಇಹ (ಇಲ್ಲಿ) ಇದಮ್+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದುಇದಮ್+ಹ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ "ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಇಹ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1208.–ಕಿಮೋಽತ್।(5.3.12)

ವೃತ್ತಿ:–ವಾ–ಗ್ರಹಣಂ ಅಪಕೃಷ್ಯತೇ । ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತಾತ್ ಕಿಮಃ ಅದ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಪಕ್ಷೇ ತ್ರಲ್।

ಪ. ಛೇ –ಕಿಮಃ ಅತ್ ।

ಅ.ವೃ:–"ವಾಹಚಛದಿಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅಪಕರ್ಷ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ :–ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅತ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಕಿಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಕ್ವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1209. ಕ್ವಾತಿ।(7.2.105)

ವೃತ್ತಿ –ಕಿಮಃ ಕ್ವಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದತಿ। ಕ್ವ, ಕುತ್ರ ।

ಪ. ಛೇ –ಕ್ವಃ ಅತಿ ।

ಅ. ವೃ.–"ಕಿಮಃ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –ಅತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ವ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕ್ವ, ಕುತ್ರ (ಎಲ್ಲಿ)–ಕಿಮ್ +ಙಸಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಕಿಮೋಽತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್(ಅ) ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮ್ ಗೆ ಕ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕ್ವ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕ್ವ್+ಅ=ಕ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸು'

ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕ್ವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು ಕಿಮ್ ಗೆ ಕು ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1210.-ಇತರಾಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ।(5.3.14)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚಮೀ-ಸಪ್ತಮೀತರ ವಿಭಕ್ತ್ಯನ್ತಾ ಅಪಿ ತಸಿಲಾದಯಃ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ । ದೃಶಿ ಗ್ರಹಣಾತ್ ಭವದಾದಿಯೋಗ ಏವ । ಸ ಭವಾನ್ । ತತೋ ಭವಾನ್ । ತತ್ರ ಭವಾನ್ । ತಂ ಭವನ್ತಮ್। ತತೋ ಭವನ್ತಮ್ । ತತ್ರ ಭವನ್ತಮ್। ಏವಂ ದೀರ್ಘಾಯುಃ, ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ। ಆಯುಷ್ಮಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ಇತರಾಭ್ಯಃ, ಅಪಿ ।

ಅ. ವೃ.-"ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್" ನತ್ತು "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ದೃಶ್ಯನ್ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ ಭವತ್-ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವತ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಂದರೆ ಭವದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ-'ಸ ಭವಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಭವತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ತತ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾನ್ತವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಸಿಲ್, ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ತತೋ ಭವಾನ್' , 'ತತ್ರ ಭವಾನ್' ಎಂದು ಕೂಡ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಯೋಗಳಿಗೂ ಕೂಡಾ 'ಸ ಭವಾನ್' ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇದೇ ರಿತೀಯಲ್ಲಿ 'ತಂ ಭವನ್ತಮ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತಿಯಾಂತವಾದ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ತಂ ಭವನ್ತಮ್', 'ತತ್ರ ಭವನ್ತಮ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ 'ತಂ ಭವನ್ತಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರಿತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ ದೀರ್ಘಾಯುಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತೋ ದೀರ್ಘಾಯುಃ', 'ತತ್ರ ದೀರ್ಘಾಯುಃ' ಎಂದೂ, ಮತ್ತು 'ಸ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ' 'ತತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ'

ಎಂದೂ ಹಾಗೇಯೇ 'ಸ ಆಯುಷ್ಮಾನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತ ಆಯುಷ್ಮಾನ್', 'ತತ್ರ ಆಯುಷ್ಮಾನ್' ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

(ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1211.-ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ।(5.3.15)

ವೃತ್ತಿ -ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತೇಭ್ಯಃ ಕಾಲಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ದಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಮ್ತನ್ಯವಾದ ಕಾಲಾರ್ಥಕ ಸರ್ವ ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್ ಯತ್, ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.-ಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ.

(ಸ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1212.-ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ ।(5.3.6)

ವೃತ್ತಿ -ದಾದೌ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ-ಸದಾ। ಸರ್ವದಾ। ಅನ್ಯಧಾ। ಕದಾ। ಯದಾ। ತದಾ। ಕಾಲೇ ಕಿಮ್-ಸವತ್ರ ದೇಶೇ ।

ಪ. ಛೇ -ಸರ್ವಸ್ಯ, ಸಹ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ದಿ ।

ಅರ್ಥ -ದಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸದಾ । ಸರ್ವದಾ-(ಯಾವಾಗಲೂ)-'ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ "ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಸುಪ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, 'ದಾ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ+ದಾ= ಸದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಸದಾ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ದಾ' ಆದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಏಕದಿಂದ ಏಕದಾ, ಅನ್ಯದಿಂದ ಅನ್ಯದಾ ಎಂದು 'ಕಿಮ್' ಗೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕದಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

ಯತ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಯದಾ ತದಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

"ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇ ಎಂಬ

ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕ್ವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು ಕಿಮ್ ಗೆ ಕು ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1210.-ಇತರಾಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ।(5.3.14)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚಮೀ-ಸಪ್ತಮೀತರ ವಿಭಕ್ತ್ಯನ್ತಾ ಅಪಿ ತಸಿಲಾದಯಃ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ । ದೃಶಿ ಗ್ರಹಣಾತ್ ಭವದಾದಿಯೋಗ ಏವ । ಸ ಭವಾನ್ । ತತೋ ಭವಾನ್ । ತತ್ರ ಭವಾನ್ । ತಂ ಭವನ್ತಮ್। ತತೋ ಭವನ್ತಮ್ । ತತ್ರ ಭವನ್ತಮ್। ಏವಂ ದೀರ್ಘಾಯುಃ, ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ। ಆಯುಷ್ಮಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ಇತರಾಭ್ಯಃ, ಅಪಿ ।

ಅ. ವೃ.-"ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್" ನತ್ತು "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ದೃಶ್ಯನ್ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ ಭವತ್-ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವತ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಂದರೆ ಭವದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ-'ಸ ಭವಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಭವತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ತತ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾನ್ತವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಸಿಲ್, ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ತತೋ ಭವಾನ್' , 'ತತ್ರ ಭವಾನ್' ಎಂದು ಕೂಡ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೂ ಕೂಡಾ 'ಸ ಭವಾನ್' ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇದೇ ರಿತೀಯಲ್ಲಿ 'ತಂ ಭವನ್ತಮ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತಿಯಾಂತವಾದ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ತಂ ಭವನ್ತಮ್', 'ತತ್ರ ಭವನ್ತಮ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ 'ತಂ ಭವನ್ತಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರಿತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ ದೀರ್ಘಾಯುಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತೋ ದೀರ್ಘಾಯುಃ', 'ತತ್ರ ದೀರ್ಘಾಯುಃ' ಎಂದೂ, ಮತ್ತು 'ಸ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ' 'ತತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ'

ಎಂದೂ ಹಾಗೇಯೇ 'ಸ ಆಯುಷ್ಮಾನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತ ಆಯುಷ್ಮಾನ್', 'ತತ್ರ ಆಯುಷ್ಮಾನ್' ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

(ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1211.-ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ।(5.3.15)

ವೃತ್ತಿ -ಸಪ್ತಮ್ಯಂತೇಭ್ಯಃ ಕಾಲಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ದಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಮ್ತನ್ಯವಾದ ಕಾಲಾರ್ಥಕ ಸರ್ವ ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್ ಯತ್, ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.-ಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ.

(ಸ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1212.-ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ ।(5.3.6)

ವೃತ್ತಿ -ದಾದೌ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ-ಸದಾ। ಸರ್ವದಾ। ಅನ್ಯದಾ। ಕದಾ। ಯದಾ। ತದಾ। ಕಾಲೇ ಕಿಮ್-ಸವತ್ರ ದೇಶೇ ।

ಪ. ಛೇ -ಸರ್ವಸ್ಯ, ಸಹ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ದಿ ।

ಅರ್ಥ -ದಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸದಾ । ಸರ್ವದಾ-(ಯಾವಾಗಲೂ)-'ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವ+ಙಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ "ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಸುಪ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, 'ದಾ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ+ದಾ= ಸದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಸದಾ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ದಾ' ಆದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಏಕದಿಂದ ಏಕದಾ, ಅನ್ಯದಿಂದ ಅನ್ಯದಾ ಎಂದು 'ಕಿಮ್' ಗೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕದಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

ಯತ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಯದಾ ತದಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

"ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇ ಎಂಬ

ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇಶಾರ್ಥವು ಪ್ರತಿಯಮಾನವಾದಾಗ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದಿಲ್ಲಾ. ಉದಾ-ಸವತ್ರ ದೇಶೇ.

(ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1213.-ಇದಮೋ ರ್ಹಿಲ್। (5.3.16)

ವೃತ್ತಿ -ಸಪ್ತಮ್ಯಾನ್ತಾತ್ ಕಾಲೇ ಇತ್ಯೇವ ।

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ, ರ್ಹಿಲ್ ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಲೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಏತ ಮತ್ತು ಇತ್ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1214.-ಏತೇತೌ ರಥೋಃ।(5.3.4)

ವೃತ್ತಿ -ಇದಮ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಏತ-ಇತ್ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತೌ ರೇಫಾದೌ ಥಕಾರಾದೌ ಚ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯೇ ಪರೇ। ಅಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ-ಏತರ್ಹಿ। ಕಾಲೇ ಕಿಮ್-ಇಹ ದೇಶೇ।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬುದರ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ರೇಫಾದಿ ಮತ್ತು ಥಕಾರಾದಿ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ್ ಮತ್ತು ಇತ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. "ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮದಿಂದ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಏತ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಥಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇತ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಏತರ್ಹಿ-'ಅಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ರ್ಹಿ ಎಂಬುದು ರೇಫಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏತರ್ಹಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾಲಾರ್ಥ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ "ಇದಮೋಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಆದೇಶವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ರಥೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಯಸ್ಮಿನ್‌ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಾದಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ರಾದೋ ಮತ್ತು ಥಾದೋ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1215.-ಅನದ್ಯತನೇ ರ್ಹಿಲನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5.3.21)

ವೃತ್ತಿ -ಕರ್ಹಿ ಕದಾ। ಯರ್ಹಿ ಯದಾ। ತರ್ಹಿ ತದಾ।

ಪ. ಛೇ -ಅನದ್ಯತನೇ, ರ್ಹಿಲ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು. ಮತ್ತು "ಕಿಮ್ ಸರ್ವನಾಮಬಹುಭ್ಯೋದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ 'ಕಿಮ್' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಕರ್ಹಿ 2. ಕದಾ (1.ಯಾವ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, 2.ಯಾವಾಗ) - 'ಕಸ್ಮಿನ್ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲೇ' ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಕಿಮ್+ಙಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ಹಿಲ್(ರ್ಹಿ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಿಮ್+ರ್ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕರ್ಹಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಾದ ಯದ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವವು ಬಂದು ಯರ್ಹಿ ಮತ್ತು ತರ್ಹಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರ್ಹಿಲ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಾಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯದಾ ಮತ್ತು ತದಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಏತ ಮತ್ತು ಇತ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1216.-ಏತದಃ।(5.3.5)

ವೃತ್ತಿ -ಏತ, ಇತ, ಏತೌ ಸ್ತೋ ರೇಫಾದೌ ಥಾದೌ ಚ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯೇ। ಏತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಏತರ್ಹಿ।

ಅ.ವ್ಯ.-ಏತೇತೌ ರಥೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ರೇಫಾದಿಯಾದ ಮತ್ತು ಥಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ ಮತ್ತು ಇತ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:-ಏತರ್ಹಿ-ಏತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏತರ್ಹಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಏತರ್ಹಿ ಎಂಬುದು ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಏತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಕೂಡಾ ರೂಪಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1217. ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್ ।(5.3.23)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಕಾರವೃತ್ತಿಭ್ಯಃ ಕಿಮಾದಿಭ್ಯಃ ಥಾಲ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ । ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ-ತಥಾ ಯಥಾ।

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು. ಮತ್ತು "ಕಿಮ್ ಸರ್ವನಾಮಬಹುಭ್ಯೋದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -'ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ' ಅಥವಾ 'ಆ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ' ಎಂಬ ರೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ 'ಕಿಮಾದಿ' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾಲ್(ಥಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತಥಾ-'ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಾಲ್(ಥಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವವು ಬಂದು ತಥಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಾಲ್(ಥಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಥಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1218.-ಇದಮಸ್ಥಮುಃ।(5.3.24)

ವೃತ್ತಿ -ಥಾಲೋಽಪವಾದಃ।

ವಾ।। ಏತದೋಽಪಿ ವಾಚ್ಯಃ।

ಅನೇನ ಏತೇನ ವಾ ಪ್ರಕಾರೇಣ-ಇತ್ಥಮ್।

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ, ಥಮುಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಕಾರವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂಚನೆ–ಈ ಸೂತ್ರವು "ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ವಾ॥ ಏತದೋಽಪಿ ವಾಚ್ಯಃ –

ಏತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರವೂ ಪ್ರಕಾರವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಇತ್ಥಮ್ (ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ)–'ಅನೇನ, ಏತೇನ ವಾ ಪ್ರಕಾರೇಣ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಇದಮ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, "ಏತೇತೌ ರಥೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಆದೇಶಬಂದು ಇತ್ಥಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಏತದ್ ಶಬ್ದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಥಮು(ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಏತದಃ ಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಆದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇತ್ಥಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1219.–ಕಿಮಶ್ಚ।(5.3.25)

ವೃತ್ತಿ –ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ–ಕಥಮ್।

॥ ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯಾಃ (57) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ. ಛೇ –ಕಿಮಃ ಚ ।

ಅ. ವ್ಯ.–"ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಪ್ರಕಾರವಚನಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ "ಇದಮಸ್ಥಮುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಮು(ಥಮ್) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋವಿಭಕ್ತಿಃ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ–ಪ್ರಕಾರವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕಥಮ್ (ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ) 'ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಿಮ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಮು(ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಥಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

॥ ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರಕರಣವು (57) ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-58: ಪ್ರಾಗಿವೀಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1220-1238)

ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರಕರಣವು ತದ್ಧಿತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿದೆ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಇವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಹದ್ದಾಗಿದೆ. ಇವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗಿವೀಯ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಮಪ್, ಇಷ್ಠನ್, ತರಪ್, ಈಯಸುನ್, ಡತರಚ್, ಡತಮಚ್, ಧಾ ಮತ್ತು ಚರಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ತಮಪ್ ಮತ್ತು ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1220.-ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ।(5.3.55)

ವೃತ್ತಿ -ಅತಿಶಯವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವೃತ್ತೇಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಏತೌ ಸ್ತಃ। ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಆಢ್ಯಃ-ಆಢ್ಯತಮಃ। ಲಘುತಮಃ -ಲಘಿಷ್ಠಃ।

ಅ. ವೃ.-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಅತಿಶಯವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್(ತಮ) ಮತ್ತು ಇಷ್ಠನ್ (ಇಷ್ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಆಢ್ಯತಮಃ (ಇವನು ಇವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಧನವಂತ)-'ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯನೇ ಆಢ್ಯಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಢ್ಯತ್ವ ಎಂಬ ಗುಣದಿಂದ ಉಳಿದವರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಆಢ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮಪ್(ತಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆಢ್ಯತಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಲಘುತಮಃ (ಇವನು ಇವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಲಘುವಾದವನು (ಕಡಿಮೆ ಯಾದವನು)-'ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಘುತ್ವ ಗುಣದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತಮಪ್ (ತಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲಘುತಮಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಲಘಿಷ್ಠಃ -(ಇವನು ಇವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಲಘುವಾದವನು (ಕಡಿಮೆಯಾದವನು)-'ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಠನ್ (ಇಷ್ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲಘು+ಇಷ್ಠ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ(ಉ)' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಲಘ್+ಇಷ್ಠ=ಲಘಿಷ್ಠ+ಸು=ಲಘಿಷ್ಠಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1221.-ತಿಙಶ್ಚ।(5.3.56)

ವೃತ್ತಿ -ತಿಙನ್ತಾತ್ ಅತಿಶಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ತಮಪ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ –ತಿಙಃ, ಚ ।

ಅ. ವೃ.–"ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ –ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಙನ್ತದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ–ತಮಪ್ ಮತ್ತು ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಇಲ್ಲಿ ತಿಙನ್ತದ ನಂತರ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದ್ದರಿಂದಲೇ ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಘ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1222.–ತರಪ್ ತಮಪೌ ಘಃ ।(1.1.22)

ವೃತ್ತಿ –ಏತೌ ಘಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ।

ಪ. ಛೇ –ತರಪ್–ತಮಪೌ, ಘಃ।

ಅರ್ಥ –'ತರಪ್' 'ತಮಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ 'ಘ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ 'ಘ' ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಉದ್ದೇಶವೇನೆಂದರೆ ಆಮು (ಆಮ್) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವದ್ದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಆಮು (ಆಮ್)ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1223.–ಕಿಮೇತ್ತಿಙವ್ಯಯಘಾದಾಮ್ವದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ।(1.4.11)

ವೃತ್ತಿ –ಕಿಮ ಏದನ್ತಾತ್ ತಿಙಃ ಅವ್ಯಯಾಚ್ಚ ಯಃ ಘಃ ತದನ್ತಾತ್ ಆಮುಃ ಸ್ಯಾತ್ ನ ತು ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ। ಕಿನ್ತಮಾಮ್। ಪ್ರಾಹ್ಣೇತಮಾಮ್। ಪಚತಿತಮಾಮ್। ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಾಮ್। ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ ತು ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಃ ತರುಃ।

ಪ. ಛೇ –ಕಿಮೇತ್ತಿಙವ್ಯಯಘಾತ್, ಆಮು, ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ।

ಅ. ವೃ. –ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ –ಕಿಮ್, ಏದನ್ತ, ತಿಙನ್ತ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ತರಹದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವಿಹಿತವಾದ 'ಘ' ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತದನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಮು(ಆಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ರವ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷವಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಆ ಶಬ್ದವು "ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕಿನ್ತಮಾಮ್ (ಅತ್ಯಂತ ತುಚ್ಚವಾದ ವಸ್ತು)–ಇಲ್ಲಿ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ 'ಏತೇಷಾಮ್ ಅತಿಶಯೆನ ಆಢ್ಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ 'ಏತೇಷಾಮ್ ಅತಿಶಯೇನ ಕಃ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದ್ದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಅತಿಶಾಯನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ 'ಕಿಮ್-ಪ್ರಕೃತಿಕ' 'ತಮಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮು(ಆಮ್)ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕಿನ್ತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಹ್ಣೇತಮಾಮ್ (ಪೂರ್ವಾಹ್ನ) 'ಅತಿಶಯತೇಪ್ರಾಹ್ಣೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಹ್ಣ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಘಕಾಲತನೇಷುಕಾಲಮ್ನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ 'ಅಲುಕ್' ಬಂದಿದೆ. ಈಗ ಏದನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದರ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮು(ಆಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾಹ್ಣೇತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಚತಿತಮಾಮ್-'ಅತಿಶಯೇನ ಪಚತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಙನ್ತವಾದ ಪಚತಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ "ತಿಙಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಚತಿತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಾಮ್-ಇಲ್ಲಿ 'ಆಶಂಸತಿ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಆಶಂಸನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ' ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ 'ಉಚ್ಚೈಸ್' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ.

'ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಉಚ್ಚೈಸ್ಥರಃತರುಃ ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಃ ತರುಃ" ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತರುರೂಪ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚೈಸ್ತ್ವ-ಅತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಂತರ ಆಮು(ಆಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಉಚ್ಚೈಸ್ತರಃ, ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(ತರಪ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1224-ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇ ತರಬೀಯಸುನೌ।(5.3.57)

ವೃತ್ತಿ-ದ್ವಯೋಃ ಏಕಸ್ಯ ಅತಿಶಯೇ ವಿಭಕ್ತವ್ಯೇ ಚ ಉಪಪದೇ ಸುಪ್-ತಿಙನ್ತಾತ್ ಏತೌ ಸ್ತಃ। ಪೂರ್ವಯೋಃ ಅಪವಾದಃ। ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುರ್ಲಘುತರಃ। ಲಘೀಯಾನ್। ಉದೀಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪಟುತರಾಃ। ಪಟೀಯಾಂಸಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿಶಾಯನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಂದರೆ-ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಅತಿಶಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವಾಗ, ಅಂತಹ ವಸ್ತು ದ್ವಯವಾಚಕವಾದ ಉಪಪದವಿದ್ದಾಗ ವಿಭಕ್ತ್ಯವ್ಯಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಸುಬಂತ ತಿಙ್ಗತ್‌ಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು. ಇವು ತಮಪ್, ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇ ಅಂದರೆ 'ಉಚ್ಯತೇ ಅನೇನ' ಇತಿ 'ವಚನಂ'-'ದ್ವಯೋಃ ಅರ್ಥಯೋಃ ವಚನಮ್ ದ್ವಿವಚನಮ್ ವಿಭಕ್ತ್ಯುಯಮ್ [illegible]' (ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು) 'ದ್ವಿವಚನಮ್ ಚ ವಿಭಜಂ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ-ದ್ವಿವಚನಂ ವಿಭಾಜಂ'. -'ದ್ವಿವಚನಂ ವಿಭಾಜಂ ಚ ತದ್ ಉಪಪದಂ ಚ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಲಘುರ್ಲಘುತರಃ ಲಘೀಯಾನ್-ಇದು 'ದ್ವಿವಚನ ಉಪಪದಕ್ಕೆ' ಉದಾಹರಣೆ. ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುಃ-ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ (ಇದು ಬಹಳಷ್ಟು ಹಗುರವಾದದ್ದು) ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ವಾಚಕವಾದ ಅನಯೋಃ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವಾರ್ಥವೃತ್ತಿಯಾದ ಲಘುಪದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ತರ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಘುತರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಟೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ಬಂದು, 'ಲಘೀಯಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉದೀಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪಟುತರಾಃ। ಪಟೀಯಾಂಸಃ-ಇವು ವಿಭಜ್ಯೋಪಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಜ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಭಾಗಪ್ರಯೋಜಕೀಭೂತ ಧರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪಟು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತರಪ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಪಟುತರಾಃ, ಪಟೀಯಾಂಸಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶ್ರ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1225.-ಪ್ರಶಸ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರಃ।(5.3.60)

ವೃತ್ತಿ -ಅಸ್ಯ ಶ್ರಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಜಾದ್ಯೋಃ ಪರತಃ ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಅಜಾದಿ ಗುಣವಚನಾದೇವ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು (ಇಷ್ಠನ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್) ಪರವಾದಾಗ, ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಶ್ರ' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು. 'ಅಯಮೇಷಾಮ್ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ' ಮತ್ತು 'ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇಷ್ಠನ್ ಮತ್ತು ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ (ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) 'ಶ್ರ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಶ್ರ+ಇಷ್ಠ ಮತ್ತು ಶ್ರ+ಈಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಟಿ' ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1226.-ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್।(6.4.163)

ವೃತ್ತಿ -ಇಷ್ಠಾದಿಷು ಏಕಾಚ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್। ಶ್ರೇಷ್ಠಃ; ಶ್ರೇಯಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ, ಏಕಾಚ್ ।

ಅ. ವೃ.-"ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಷ್ಠೇಮಯಸ್ಸು' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಇಷ್ಠನ್, ಈಯಸುನ್ ಮತ್ತು ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ, ಶ್ರೇಯಾನ್ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ಜ್ಯ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1227.-ಜ್ಯ ಚ।(5.3.61)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಶಸ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯ-ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಇಷ್ಠೇಯಸೋಃ। ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಪ್ರಶಸ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅಜಾದೀ ಗುಣವಚನಾದೇವ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಎಂಬ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜಾದಿಯಾದ (ಇಷ್ಠನ್, ಈಯಸುನ್ ಮತ್ತು ಇಮನಿಚ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಒಂದೇ 'ಅಚ್' ವುಳ್ಳ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ (ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ)-ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಜ್ಯ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದು ನಂತರ ಗುಣವು ಬಂದು ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಯಮ್ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ'ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಯ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಜ್ಯ+ಈಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಆತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1228.-ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ।(6.4.160)

ವೃತ್ತಿ -ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ । ಜ್ಯಾಯಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ಜ್ಯಾತ್, ಆತ್, ಈಯಸಃ।

ಅರ್ಥ -'ಜ್ಯ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವ ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಜ್ಯಾಯಾನ್–(ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸನೀಯನು)–"ಆದೇಃಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಆದೇಶವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಯ+ಆಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1229.–ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚ ಬಹೋಃ।(6.4.158)

ವೃತ್ತಿ –ಬಹೋಃ ಪರಯೋಃ ಇಮೇಯಸಃಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್। ಬಹೋಶ್ಚ ಭೂಃ ಆದೇಶಃ। ಭೂಮಾ। ಭೂಯಾನ್।

ಪ. ಛೇ –ಬಹೋಃ, ಲೋಪಃ, ಭೂ, ಚ, ಬಹೋಃ।

ಅ. ವೃ.–"ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮೇಯಸೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಬಹು' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಮನಿಚ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. 'ಬಹು' ಗೆ 'ಭೂ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ–ಭೂಮಾ, ಭೂಯಾನ್–(ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡವನು) 'ಬಹೋಃ ಭಾವಃ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ 'ಬಹು' ಶಬ್ದದ ನಂತರ "ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮನಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮನಿಚ್–ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಪವು "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಮನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಬಹು'ಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭೂಮನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಭೂಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂಯಾನ್–ಬಹು ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಬಹುಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಈ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಬಹು' ಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭೂಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1230.–ಇಷ್ಠಸ್ಯ ಯಿಟ್ ಚ।(6.4.159)

ವೃತ್ತಿ –ಬಹೋಃ ಪರಸ್ಯ ಇಷ್ಠಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದ್ ಯಿಡಾಗಮಶ್ಚ। ಭೂಯಿಷ್ಠಃ।

ಅ. ವೃ. –"ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚ ಬಹೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಬಹು' ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಷ್ಠನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಾಗೇಯೇ ಇಷ್ಠನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಿಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ, ಅದರ ಜೊತೆಗೆ 'ಬಹು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭೂಯಿಷ್ಠಃ (ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಬಹುಃ) ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಬಹು' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಇಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾದ ಲೋಪವು "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂ+ಷ್ಠ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಿಟ್' ಆಗಮವು 'ಷ್ಠ' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂಯಿಷ್ಠಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

("ಲುಕ್"(ಲೋಪವನ್ನು) ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1231.-ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್।(5.3.65)

ವೃತ್ತಿ-ವಿನಃ ಮತುಪಶ್ಚ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಇಷ್ಠ-ಈಯಸೋಃ। ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ರಗ್ವೀ-ಸ್ರಜಿಷ್ಠಃ। ಸ್ರಜೀಯಾನ್।ಅತಿಶಯೇನ ತ್ವಗ್ವಾನ್-ತ್ವಚಿಷ್ಠಃ। ತ್ವಚೀಯಾನ್।

ಪ. ಛೇ -ವಿನ್ಮತೋಃ, ಲುಕ್।

ಅ. ವೃ.-"ಅಜಾದೀ ಗುಣವಚನಾದೇವ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಎಂಬ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜಾದಿ (ಇಷ್ಠನ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ವಿನ್' ಮತ್ತು 'ಮತುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ರಜಿಷ್ಠ-(ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ರಗ್ವೀ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸ್ರಜ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅಸ್-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ರಜೋವಿನಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಸ್ರಗ್ವಿನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ, ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಾಗ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಪದತ್ವವು ಲೋಪವಾಗೋಣದರಿಂದ 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪಿ ಅಪ್ಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಹೋಗಿ ಸ್ರಜ್ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ರಜ್+ಇಷ್ಠ= ಸ್ರಜಿಷ್ಠ ಎಂದಾಗಿ ಸ್ರಜಿಷ್ಠಃ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ರಜೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ರಗ್ವೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.

ಉದಾ-ತ್ವಚಿಷ್ಠಃ। ತ್ವಚೀಯಾನ್ (ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ತ್ವಗ್ವಾನ್) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ತ್ವಗ್ವತ್-ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಇಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮತುಪ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕುತ್ವವು ಹೋಗಿ ತ್ವಚಿಷ್ಠಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಚೀಯಾನ್-(ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ತ್ವಗ್ವಾನ್) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವಗ್ವತ್-ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತ್ವಚೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಲ್ಪಪ್-ದೇಶ್ಯ-ದೇಶೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1232.-ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಕಲ್ಪಬ್ದೇಶ್ಯದೇಶೀಯರಃ।(5.3.67)

ವೃತ್ತಿ-ಈಷದೂನೋ ವಿದ್ವಾನ್-ವಿದ್ವತ್ಕಲ್ಪಃ। ವಿದ್ವದ್ದೇಶ್ಯಃ। ವಿದ್ವದ್ದೇಶೀಯಃ। ಪಚತಿಕಲ್ಪಮ್।

ಅ. ವೃ. -ತಿಙಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಈಷದಸಮಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂತ ತಿಙನ್ತಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಪ್, ದೇಶ್ಯ, ಮತ್ತು ದೇಶೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. (ಈಷದಸಮಾಪ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಎಂದರ್ಥ.)

ಉದಾ-ವಿದ್ವತ್ಕಲ್ಪಃ (ಈಷದೂನಃ ವಿದ್ವಾನ್)-ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಕಲ್ಪಪ್(ಕಲ್ಪ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿದ್ವತ್ಕಲ್ಪಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವದ್ದೇಶ್ಯಃ, ವಿದ್ವದ್ದೇಶೀಯಃ-(ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಪಂಡಿತನು) ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೇಶ್ಯ ಮತ್ತು ದೇಶೀಯರ್ (ದೇಶೀಯ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿದ್ವದ್ದೇಶ್ಯಃ ಮತ್ತು ವಿದ್ವದ್ದೇಶೀಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪಚತಿಕಲ್ಪಮ್-"ತಿಙಶ್ಚ" ಎಂಬ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಕೂಡಾ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಈಷದಸಮಾಪ್ತಾತ್ ಪಚತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಚತಿಕಲ್ಪಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1233.-ವಿಭಾಷಾ ಸುಪೋ ಬಹುಚ್ ಪುರಸ್ತಾತ್ತು।(5.3.68)

ವೃತ್ತಿ -ಈಷದಸಮಾಪ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥೇ ಸುಬನ್ತಾತ್ ಬಹುಚ್-ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ ಚ ಪ್ರಾಗೇವ ನ ತು ಪರತಃ। ಈಷದೂನಃ ಪಟುರ್ಬಹುಪಟುಃ। ಪಟುಕಲ್ಪಃ। ಸುಪಃ ಕಿಮ್?-ಜಯತಿಕಲ್ಪಮ್।

ಪ. ಛೇ -ವಿಭಾಷಾ, ಸುಪಃ,ಬಹುಚ್,ಪುರಸ್ತಾತ್, ತು ।

ಅ. ವೃ.-"ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಕಲ್ಪಬ್ದೇಶ್ಯದೇಶೀಯರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಎಂಬುದು

ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಲು ಸಲ್ಪವೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂತಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಹುಪಟುಃ (ಈಷದೂನಃ ಪಟುಃ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನಾಂತವಾದ ಪಟು ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಚ್(ಬಹು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ತದ್ಧಿತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದರೂ "ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಪಟು+ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂಬುದು ಸಮುದಾಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ ವಿಹಿತಃ ತದಾದೇರೇವ ಗ್ರಹಣಮ್' ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಅದು ಯಾವದರ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೇಯೋ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪಟು ಶಬ್ದದ ನಂತರವೇ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದರೆ ಪಟು+ಸು ಎಂಬುದೇ ಆಗುವುದು. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲ್ಲ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಬಹುಪಟು ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬಹುಪಟುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಟುಕಲ್ಪಃ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಪ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು, ಪಟುಕಲ್ಪಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಜಯತಿಕಲ್ಪಮ್-ಸುಬಂತದ ನಂತರವೇ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಜತಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ನಂತರ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಲ್ಪಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜಯತಿಕಲ್ಪಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಆಗ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಕಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧಿಕಾರವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1234.-ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ ಕಃ।(೫.3.70)

ವೃತ್ತಿ -ಇವೇ ಪ್ರತಿಕೃತೌ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್‌ಕಾಧಿಕಾರಃ।

ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಾಕ್, ಇವಾತ್, ಕಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. –ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –"ಇವೇ ಪ್ರತಿಕೃತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

(ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1235.–ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೇಃ।(5.3.71)

ವೃತ್ತಿ –ಕಾಪವಾದಃ। ತಿಙಶ್ಚ ಇತ್ಯನುವರ್ತತೇ।

ವಾ॥ ಓಕಾರ–ಸಕಾರ–ಭಕಾರಾದೌ ಸುಪಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಷ್ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್। ಅನ್ಯತ್ರ ಸುಬನ್ತಸ್ಯ ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್।

ಪ. ಛೇ –ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮ್, ಅಕಚ್, ಪ್ರಾಕ್, ಟೇಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ ಪದವು, "ತಿಙಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ –ಅವ್ಯಯಗಳ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.ಈ ಅಕಚ್(ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕ–ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ತಿಙಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗೋಣದರಿಂದ ತಿಙಂತಗಳ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಾದಿಗಳ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್(ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಾಗ, ವರರುಚಿಯವರು ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಾ॥ ಓಕಾರ–ಸಕಾರ–ಭಕಾರಾದೌ ಸುಪಿ ಸರ್ವನಾಮಷ್ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್। ಅನ್ಯತ್ರ ಸುಬನ್ತಸ್ಯ ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್ ।

ಅರ್ಥ–'ಓ' ಕಾರ 'ಸ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಭ' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್(ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ತದ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸುಬಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಯುಷ್ಮದ್–ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು ಎಂದು ಇತರ ಸರ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಅಕಚ್ ಬರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

(ಕ ಮತ್ತು ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1236.–ಅಜ್ಞಾತೇ।(5.3.73)

ವೃತ್ತಿ –ಕಸ್ಯ ಅಯಂ ಅಶ್ವಃ ಅಶ್ವಕಃ। ಉಚ್ಚಕೈಃ। ನೀಚಕೈಃ। ಸರ್ವಕೇ। ಯುವಕಯೋಃ।

ಅವಕಯೋಃ। ಯುಷ್ಮಕಾಸು। ಅಸ್ಮಕಾಸು। ಯುಷ್ಮಕಾಭಿಃ। ಅಸ್ಮಕಾಭಿಃ।ತ್ವಯಕಾ।ಮಯಕಾ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ ಕಃ" ಮತ್ತು "ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ತಿಜಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜ್ಞಾತ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ನಂತರ ಅಥವಾ ತಿಜ್ಞತದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಮತ್ತು ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವದು. ಅವ್ಯಯ, ಸರ್ವನಾಮ, ತಿಜಂತಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಅಶ್ವಕಃ (ಅಜ್ಞಾತಃ ಆಶ್ವಃ) ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 'ಯಾರ ಕುದುರೆ ಇದು' ಎಂದು ತಿಳಿಯದಿದ್ದಾಗ (ಕಸ್ಯ ಅಯಂ ಅಶ್ವಃ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್ವಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಚ್ಚಕೈಃ, ನೀಚ್ಚಕೈಃ, ಈ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸರ್ವಕೇ-ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವ ಶಬ್ದದ ಟಿ-ಗೆ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಸರ್ವ್+ಅಕ+ಜಸ್=ಸರ್ವಕಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ, 'ಜಸ್'ಗೆ 'ಶೀ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸರ್ವಕೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು-ಯುವಕಯೋಃ, ಅವಕಯೋಃ-ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಓಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಟಿ-ಯಾಗಿರುವ 'ಅದ್' ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ+ಅಕ+ಅದ್+ಓಸ್ ಎಂದು ಮತ್ತು ಅಸ್ಮ+ಅಕ+ಅದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,ಮ್-ವರೆಗಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ "ಯುವಾವೌದ್ವಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುವ' ಮತ್ತು 'ಅವ' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಯುವ+ಅಕದ್+ಓಸ್ ಎಂದು ಅವ+ಅಕದ್+ಓಸ್ ಎಂದು "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು "ಯೋಽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವಕಯೋಃ, ಅವಕಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮಕಾಸು, ಅಸ್ಮಕಾಸು-'ಸ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಯುಷ್ಮಕದಸು' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದಕದಸು' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು ಬಂದು ಯುಷ್ಮಕಾಸು, ಅಸ್ಮಕಾಸು ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮಕಾಭಿಃ-ಅಸ್ಮಕಾಭಿಃ-'ಭ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಭಿಸ್ ಪರದಲಿದ್ದಾಗ, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಮುಂದೆ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ 'ದ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಯುಷ್ಮಕಾಭಿಃ ಅಸ್ಮಕಾಭಿಃ

ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತ್ವಯಕಾ, ಮಯಕಾ–ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಯಾ ಮತ್ತು ಮಯಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆದ ಮೇಲೆ, ಅವುಗಳ ಟಿ–ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತ್ವಯಕಾ, ಮಯಕಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ–ಟಾ(ಆ) ಎಂಬ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಓ' ಕಾರ, 'ಸ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಭ' ಕಾರಗಳಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಟಿ–ಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾರದೆ ಸುಬಂತವಾದ ತ್ವಯಾ ಮತ್ತು ಮಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಿ–ಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ 'ಟಿ' ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.

(ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1237.–ಕುತ್ಸಿತೇ।(5.3.74)

ವೃತ್ತಿ –ಕುತ್ಸಿತಃ ಅಶ್ವಃ–ಅಶ್ವಕಃ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಕಃ' ಮತ್ತು 'ಅಕಚ್' ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿವೆ. "ತಿಙಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ , ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ –ನಿಂದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಅಥವಾ ತಿಙಂತದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಮತ್ತು 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಅಶ್ವಕಃ–'ನಿಂದ್ಯವಾದ ಕುದುರೆ'–'ಕುತ್ಸಿತಃ ಅಶ್ವಃ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವ+ಸು ದ ನಂತರ ಕುತ್ಸಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸು' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಿರುವ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸು(ಸ್) ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಡತರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1238.–ಕಿಂಯತ್ತದೋರ್ನಿರ್ಧಾರಣೇ ದ್ವಯೋರೇಕಸ್ಯ ಡತರಚ್।(5.3.92)

ವೃತ್ತಿ –ಅನಯೋಃ ಕತರಃ ವೈಷ್ಣವಃ। ಯತರಃ। ತತರಃ।

ಪ. ಛೇ –ಕಿಂಯತ್ತದಃ,ನಿರ್ಧಾರಣೇ, ದ್ವಯೋಃ,ಏಕಸ್ಯ, ಡತರಚ್।

ಅರ್ಥ –'ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ' ಕಿಮ್, ಯತ್, ತತ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡತರಚ್ (ಅತರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅನಯೋಃ ಕತರಃ ವೈಷ್ಣವಃ–'ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರು ವೈಷ್ಣವನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಮ್+ಸುವಿ ನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡತರಚ್ (ಅತರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಕಿಮ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಇಮ್-ಗೆ ಟಿ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್+ಅತರ=ಕತರ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕತರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯತರಃ, ತತರಃ-ಹಿಂದಿನಂತಯೇ 'ಅನಯೋಃ ಯಃ ' ಮತ್ತು 'ಅನಯೋಃ ಸಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಮತ್ತು 'ತತ್' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡತರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ನಂತರ ಟಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಯತರಃ ಮತ್ತು ತತರಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಹಾವಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಡತರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಃ ಮತ್ತು ಸಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರ-1239.-ವಾ ಬಹೂನಾಂ ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಡತಮಚ್। (5.3.93)

ವೃತ್ತಿ -ಬಹೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಏಕಸ್ಯ ನಿರ್ಧಾರಣೇ ಡತಮಜ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್। 'ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ'

ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ ಆಕರೇ।ಕತಮಃ ಭವತಾಂ ಕಠಃ। ಯತಮಃ। ತತಮಃ। ವಾ ಗ್ರಹಣಂ ಅಕಜರ್ಥಮ್। ಯಕಃ। ಸಕಃ।

॥ ಇತಿ ಪ್ರಾಗಿವೀಯ (58)ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಅರ್ಥ -ಜ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಹಲವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧಾರಮಾಡುವಾಗ ಕಿಮ್, ಯದ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡತಮಚ್ (ಅತಮ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ನೀಷೇಧಮಾಡಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜಾತಿ ಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ' ಇಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಡತಮಚ್ (ಅತಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕತಮಃ ಭವತಾಂ ಕಠಃ-(ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕಠ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದವನು)- ಕಠ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಒಂದು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಜಾತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡತಮಚ್ (ಅತಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕತಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡತಮಚ್ (ಅತಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತತಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಶಬ್ದದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಡತಮಚ್(ಅತಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಕಃ, ಸಕಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

॥ ಇತಿ ಪ್ರಾಗಿವೀಯ ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ್ರಾಗಿವೀಯ (58) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-59: ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ 1240-1249)

(ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1240.-ಇವೇ ಪ್ರತಿಕೃತೌ।(5.3.96)

ವೃತ್ತಿ -ಕನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಶ್ವ ಇವ ಪ್ರತಿಕೃತಿಃ ಅಶ್ವಕಃ।

ವಾ॥ ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಕನ್ ಅಶ್ವಕಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಅವಕ್ಷೇಪಣೇ ಕನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, "ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರತಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಾದೃಶ್ಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.-ಯಾವಾಗ ಆಪ್ರಕೃತಿ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರ ಉಪಮೇಯವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.(ಕನ್-ನಲ್ಲಿ 'ಕ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ-ಅಶ್ವಕಃ-(ಕುದುರೆಯ ಪ್ರತಿಮೆ) 'ಅಶ್ವ ಇವ ಅಶ್ವಕಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕುದುರೆಯಂತೆ ಉಳ್ಳ ಪ್ರತಿಮೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಮೇಯ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ.

ವಾ॥ ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಕನ್ ।

ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಯಾವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಶಬ್ದ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಉಚ್ಚಾರಣ-ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗಲೂ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1241-ತತ್ಪ್ರಕೃತವಚನೇ ಮಯಟ್। (5.4.21)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಾಚುರ್ಯೇಣ ಪ್ರಸ್ತುತಂ-ಪ್ರಕೃತಂ, ತಸ್ಯ ವಚನಂ ಪ್ರತಿಪಾದನಮ್। ಭಾವೇ ಅಧಿಕರಣೇ ವಾ ಲ್ಯುಟ್। ಆದ್ಯೇ ಪ್ರಕೃತಮನ್ನಮ್-ಅನ್ನಮಯಮ್

।ಅಪೂಪಮಯಮ್। ದ್ವಿತೀಯೇ ತು ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ । ಅಪೂಪಮಯಂ-ಪರ್ವ।

ಅ.ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ತತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿದೆ. 'ವಚನಂ' ಎಂದರೆ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪ್ರಕೃತ' ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಸುತ್ತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅನ್ನಮಯಮ್ -(ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾದ) 'ಪ್ರಚುರವಾದ ಅನ್ನ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ 'ಅನ್ನ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನ್ನಮಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಚುರಮ್ ಅಪೂಪಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪೂಪಮಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ-'ಪ್ರಚುರವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು' ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ನ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮಯಟ್ (ಮಯ) ಬಂದು ಅನ್ನಮಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗವೇ ಬಂದು 'ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1242.-ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ।(೨.4.38)

ವೃತ್ತಿ -ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಜ್ಞ ಏವ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ। ಪ್ರಾಜ್ಞೀ ಸ್ತ್ರೀ। ದೈವತಃ। ಬಾನ್ಧವಃ।

ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. -"ತದ್ಯುಕ್ತಾತ್ ಕರ್ಮಣೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-'ಪ್ರಜ್ಞಾ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಜ್ಞಃ-(ಬುದ್ಧಿವಂತ) 'ಪ್ರಜ್ಞ ಏವ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಜ್ಞ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್(ಅ) ಬಂದು, ಪ್ರಜ್ಞ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಜ್ಞ' ದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಜ್ಞೀ ಸ್ತ್ರೀ-"ಟಿಡ್ಢಾಣಜ್..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದೈವತಃ-'ದೇವತಾ ಏವ ದೈವತಃ' ಎಂದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದೇವತಾ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದೈವತಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದೈವತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದೈವತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಾನ್ಧವಃ-(ಬಂಧು)-'ಬನ್ಧುರೇವ ಬಾನ್ಧವಃ' -'ಬನ್ಧು' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬಾನ್ಧು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಬಾನ್ಧೋ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಬಾನ್ಧವ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಬಾನ್ಧವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1243.-ಬಹ್ವಲ್ಪಾರ್ಥಾಚ್ಛಸ್ ಕಾರಕಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।(5.4.42)

ವೃತ್ತಿ-ಬಹೂನಿ ದದಾತಿ-ಬಹುಶಃ। ಅಲ್ಪಶಃ।

ವಾ॥ ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ತಸೇಃ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್

ಆದೌ ಆದಿತಃ। ಮಧ್ಯತಃ। ಅನ್ತತಃ। ಪೃಷ್ಠತಃ। ಪಾರ್ಶ್ವತಃ। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್। ಸ್ವರೇಣ-ಸ್ವರತಃ। ವರ್ಣತಃ।

ಪ. ಛೇ -ಬಹ್ವಲ್ಪಾರ್ಥಾತ್, ಶಸ್, ಕಾರಕಾತ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಬಹು ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪಾರ್ಥ ಕಾರಕವಾಚಿ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಹುಶಃ-(ಹೆಚ್ಚು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ)-'ಬಹೂನಿ ದದಾತಿ' ಅಥವಾ 'ಬಹುಶಃ ದದಾತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹು+ಜಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಬಹು+ಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸುಪ್-ಗೆ "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಬಹುಶಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಹುಶಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಶಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಲ್ಪಶಃ ದದಾತಿ' ಅಥವಾ 'ಅಲ್ಪಾನಿ ದದಾತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಾ॥ ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ತಸೇಃ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ।

ಆದ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ 'ತಸಿಃ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ 'ಸಾರ್ವವಿಭಕ್ತಿಕ ತಸಿಃ(ತಸ್)' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತಃ। ಮಧ್ಯತಃ। ಅನ್ತತಃ। ಪೃಷ್ಠತಃ। ಪಾರ್ಶ್ವತಃ ಆದಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದೌ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ತಸಿಃ(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರತಃ। ವರ್ಣತಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಚ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1244.-ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ವಿಃ।(5.4.50)

ವೃತ್ತಿ :-

ವಾ॥ ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ।

ವಿಕಾರಾತ್ಮತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವನ್ತ್ಯಾಂ ಪ್ರಕೃತೌ ವರ್ತಮಾನಾತ್ ವಿಕಾರಶಬ್ದಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಚ್ವಿಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕರೋತ್ಯಾದಿಭಿರ್ಯೋಗೇ।

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- (ಅಭೂತತದ್ಭಾವ ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಅಥವಾ ವಿಕಾರವನ್ನು ತಾಳಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ ಎಂದರ್ಥ). ಅಭೂತತದ್ಭಾವವು ತೋರುವಾಗ ವಿಕಾರದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವರ್ತಮಾನ ವಿಕಾರವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ-ಕೃ, ಭೂ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾರ್ತಿಕ॥ ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್।

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ಈತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1245.-ಅಸ್ಯ ಚ್ವೌ ।(7.4.32)

ವೃತ್ತಿ -ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚ್ವೌ ವೇರ್ಲೋಪೇ। ಚ್ವ್ಯನ್ತತ್ವಾತ್ ಅವ್ಯಯತ್ವಮ್। ಅಕೃಷ್ಣ ಕೃಷ್ಣಃ ಸಮ್ಪದ್ಯತೇ, ತಂ ಕರೋತಿ-ಕೃಷ್ಣೀಕರೋತಿ।ಬ್ರಹ್ಮೀಭವತಿ। ಗಙ್ಗೀಸ್ಯಾತ್

ವಾ॥ ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಚ್ವಾವೀತ್ವಂ ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್।

ದೋಷಾಭೂತಮಹಃ। ದಿವಾಭೂತಾ ರಾತ್ರಿಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಈಘ್ರಾಧ್ಮೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚ್ವಿ–ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಆದರೂ ಸಹ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದಾಗ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕೃಷ್ಣೀಕರೋತಿ–(ಕಪ್ಪಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದದನ್ನು ಕಪ್ಪಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ)– 'ಅಕೃಷ್ಣ ಕೃಷ್ಣಃ ಸಮ್ಪದ್ಯತೇ', 'ತಂ ಕರೋತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕೃಷ್ಣ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾದರೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ' "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೃಷ್ಣ+ಕರೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃಷ್ಣ' ದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕೃಷ್ಣೀ+ಕರೋತಿ=ಕೃಷ್ಣೀಕರೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಬ್ರಹ್ಮೀಭವತಿ–(ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿಲ್ಲದವನು ಬ್ರಹ್ಮನಾದನು)–'ಅಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಭವತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬ್ರಹ್ಮ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮೀಭವತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಚ್ವಾವೀತ್ವಂ ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್–

'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವ್ಯಯದ ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ–ದೋಷಾಭೂತಮಹಃ, (ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲದ್ದೂ ರಾತ್ರಿಯಂತೆ ಆಗಿದೆ ಅಂದರೆ ಹಗಲೇ ಮೋಡ ಮುಚ್ಚಿದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದೆ.) ಮತ್ತು ದಿವಾಭೂತಾ ರಾತ್ರಿಃ–(ದೀಪಗಳ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಹಗಲಿನಂತೆ ರಾತ್ರಿಯು ಕಾಣುತ್ತಿದೆ.) ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಾ ಮತ್ತು ದಿವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ವಾರ್ತಿಕದ ಬಲದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಾತಿ (ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1246.–ವಿಭಾಷಾ ಸಾತಿ ಕಾರ್ತ್ಸ್ನ್ಯೇ।(5.4.52)

ವೃತ್ತಿ –ಚ್ವಿವಿಷಯೇ ಸಾತಿರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾಕಲ್ಯೇ।

ಅ. ವ್ಯ. -"(ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವೆ) ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ವಿಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ಸಮೇತವಾದ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ,ಪರಶ್ಚ, ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -'ಚ್ವಿ' ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಸಾಕಲ್ಯ (ಪೂರ್ಣ)- ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಾತಿ (ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಷತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1247.-ಸಾತ್ ಪದಾದ್ಯೋಃ।(8.3.111)

ವೃತ್ತಿ -ಸಸ್ಯ ಷತ್ವಂ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಕೃತ್ಸ್ನಂ ಶಸ್ತ್ರಮಗ್ನಿಃ ಸಮ್ಪದ್ಯತೇ-ಅಗ್ನಿಸಾದ್ಭವತಿ। ದಧಿ ಸಿಞ್ಚತಿ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಸಹೇಃ-ಸಾಡಃ-ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೂರ್ಧನ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ನ ರಪರ-ಸೃಪಿ-ಸೃಜಿ-ಸೃಷಿ-ಸ್ಪೃಹಿ-ಸವನಾಧೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಸಾತಿ (ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವದ 'ಸ್'-ಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಪದಾದಿ ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಅಗ್ನಿಸಾದ್ಭವತಿ-(ಆಯುಧವೆಲ್ಲ ಅಗ್ನಿಯಾಗುತ್ತದೆ)-ಕೃತ್ಸ್ನಂ ಶಸ್ತ್ರಮಗ್ನಿಃ ಸಮ್ಪದ್ಯತೇ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಸಾತಿ(ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಷತ್ವ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದಧಿ ಸಿಞ್ಚತಿ-(ಮೊಸರನ್ನು ಸಿಂಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.)-ಇದು ಪದಾದಿ ಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಸ್ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಿಚಿ ಧಾತುವಿನ ಷ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್-ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ. ಆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1248-ಚ್ವೌ ಚ।(7.4.26)

ವೃತ್ತಿ -ಚ್ವೌ ಚ ಪರೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್। ಅಗ್ನೀಭವತಿ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ -'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಗ್ನೀಭವತಿ-(ಯಾವುದು ಅಗ್ನಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅಗ್ನಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.)-'ಅನಗ್ನಿಃ ಅಗ್ನಿಃ ಭವತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಗ್ನಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರ ಮೇಲೆ "ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ವಿಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ವಿಃ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದರ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಗ್ನಿಭವತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ ಇ-ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಅಗ್ನೀಭವತಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1249-ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾದ್ ದ್ವ್ಯಜವರಾರ್ಧಾದನಿತೌ ಡಾಚ್।(5.4.57)

ವೃತ್ತಿ -ದ್ವಯಜೇವಾವರಂ ನ್ಯೂನಂ ನ ತು ತತೋ ನ್ಯೂನಂ ಅನೇಕಾಚ್ ಇತಿ ಯಾವತ್ತಾದೃಶಮರ್ಧಂ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ ಡಾಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಭಿರ್ಯೋಗೇ

ವಾ॥1. ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ದ್ವೇ ಬಹುಲಮ್।

ಇತಿ ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ದ್ವಿತ್ವಮ್।

ವಾ॥2. ನಿತ್ಯಮಾಮ್ರೇಡಿತೇ ಡಾಚೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ।

ಡಾತ್ಪರಂ ಯದಾಮ್ರೇಡಿತಂ ತಸ್ಮಿನ್ ಪರೇ ಪೂರ್ವ-ಪರಯೋಃ ವರ್ಣಯೋಃ ಪರರೂಪಂ ಸ್ಯಾತ್, ಇತಿ ಟಕಾರ-ಪಕಾರಯೋಃ ಪಕಾರಃ। ಪಟಪಟಾಕರೋತಿ। ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ಕಿಮ್? ಈಷತ್ಕರೋತಿ। ದ್ವಯಜವರಾರ್ಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಶ್ರತ್ಕರೋತಿ। ಅವರೇತಿ ಕಿಮ್? ಖರಟಖರಟಾಕರೋತಿ। ಅನಿತೌ ಕಿಮ್? ಪಟಿತಿ ಕರೋತಿ।

॥ ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ (59) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

॥ ಇತಿ ತದ್ಧಿತಾಃ॥

ಪ. ಛೇ -ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್, ದ್ವಯಜವರಾರ್ಧಾತ್, ಅನಿತೌ, ಡಾಚ್।

ಅ. ವೃ.-ಮಂಡೂಕ ಪ್ಲುತಿಯಿಂದ "ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ವಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ದ್ವಯಜವರಮ್ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಉಳ್ಳದ್ದು (ಅಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗದ ಅಚ್‌ಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಅಂದರೆ ಕನಿಷ್ಠ ಎರಡು ಅಚ್‌ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು)-ಅಂತಹ ಅರ್ಧ ಭಾಗವುಳ್ಳ ಅಸ್ಪಷ್ಟಾನುಕರಣ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಕೃ,ಭೂ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಾಗ 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. (ಡಾಚ್-ನಲ್ಲಿ 'ಆ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ವಾ॥ 1. ಡಾಚಿ ದ್ವೇ ಬಹುಲಮ್।

ಇತಿ ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ದ್ವಿತ್ವಮ್।-ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವಿರುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಟತ್ ಎಂಬುದು ಅಕಾರಾದಿ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲದ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದಾನುಕರಣ ವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದಾದರು ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು ಕೆಳಗೆ ಬಿಳುವಾಗ 'ಆ' ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಇದು ಅನುಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅದು ಪಟತ್‌ಪಟತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗವೆಂದರೆ ಪಟತ್ ಎಂಬುದು ಈ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಇದು (ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಲ್ಲ) ಎಂದರ್ಥ. ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಎಂಬುದು ಪಟತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅರ್ಥವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, ಇದರ ನಂತರ ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಟತ್ ಪಟತ್ +ಡಾಚ್(ಆ)+ಕರೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡನೇ ರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇದಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪಟಪಟಾಕರೋತಿ ಎಂಬುದು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ವಾ॥ 2. ನಿತ್ಯಮಾಮ್ರೇಡಿತೇ ಡಾಚೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್-ಡಾಚ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಮ್ರೇಡಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಪರವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಟತ್ ಪಟತ್+ಆ+ಕರೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್-ಕಾರ ಮತ್ತು ಪ್-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್-ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪಟಪಟತ್+ಆ+ಕರೋತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಡಿತ್ವ' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಟಿ' ಗೆ ಅಂದರೆ ಅತ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಟಪಟಾಕರೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ಕಿಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಈಷತ್ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಷತ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣವಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲ ಇದಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಡಾಚ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಇದು ಎರಡು ಅಚ್-ಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಲ್ಲ.

'ದ್ವಯಜವರಾರ್ಧಾತ್ ಕಿಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಶ್ರತ್ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ 'ಶ್ರತ್' ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿ ರೂಪವಾದ 'ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣ' ಇದರ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಒಂದೇ ಅಚ್-ನ್ನು ಉಳ್ಳತಂಹದಾಗಿದೆ. ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯಿಲ್ಲ. ದ್ವಯಜವರಾವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೇ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಎರಡು ಅಚ್-ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರ್ಧಭಾಗವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ, ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಖರಟಖರಟಾಕರೋತಿ ಖರಟತ್ ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮೂರು ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದತಂಹದಾಗಿದೆ. ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ದ್ವಯಜವರವಾಗಿರಬೇಕು ಅಂದರೆ ಎರಡು ಅಚ್-ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

'ಅನಿತೌ ಕಿಮ್ ಇತಿ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಇರಬಾರದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಟಿತಿ ಕರೋತಿ ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಡಾಚ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ (59) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

॥ ಇತಿ ತದ್ಧಿತಾಃ ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-60: ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ 1250-1278)

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1250. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ। (4.1.3)

ವೃತ್ತಿ-ಅಧಿಕಾರೋಽಯಮ್, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಇತಿ ಯಾವತ್।

ಅ.ವ್ಯ-ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ತದ್ಧಿತಾಃ (4.1.76)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ 'ಟಾಪ್' 'ಡಾಪ್' 'ಚಾಪ್', 'ಜೀಪ್''ಜೀಷ್' 'ಜೀನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿ ಸುಬಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಟಾಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1251. ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್।(4.1.4)

ವೃತ್ತಿ-ಅಜಾದೀನಾಂ ಅ-ಕಾರಾನ್ತಸ್ಯ ಚ ವಾಚ್ಯಂ ಯತ್ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಂ ತತ್ರ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಟಾಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಅಜಾ। ಏಡಕಾ। ಅಶ್ವಾ ಚಟಕಾ। ಮೂಷಿಕಾ। ಬಾಲಾ। ವತ್ಸಾ ಹೋಡಾ। ಮನ್ದಾ। ವಿಲಾತಾ। ಇತ್ಯಾದಿ। ಮೇಧಾ। ಗಜ್ಗಾ। ಸರ್ವಾ।

ಪ. ಛೇ-ಅಜಾದ್ಯತಃ, ಟಾಪ್।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್। ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. "ಸ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅಜಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಟಾಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಾಪ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಉಳಿದವುಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕಗಳು. ನಂತರ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ -1. ಅಜಾ=ಹೆಣ್ಣುಆಡು ಇದು ಅಜಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಜ+ಆ ಎಂದಾಗಿ 'ಸರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಅಜಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಏಡಕಾ=ಹೆಣ್ಣುಕುರಿ. ಇದು ಅಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ"ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಡಕ+ಆ ಎಂದಾಗಿ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಏಡಕಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3. ಅಶ್ವಾ(ಕುದುರೆ) ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಶ್ವ+ಆ (ಟಾಪ್) ಎಂದಾಗಿ 'ಅಶ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–4. ಚಟಕಾ (ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಚಟಕಾ'ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–5. ಮೂಷಿಕಾ (ಇಲಿ) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸೂತ್ರ() ದ ನಿಯಮದಿಂದ ಮೂಷಿಕ+ಆ=ಮೂಷಿಕಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಬಾಲಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮೊದಲನೇ ವಯಸ್ಸನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. "ವಯಸಿ ಪ್ರಥಮೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' (ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅಪವಾದವಾಗಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–6. ಬಾಲ (ಹುಡುಗ) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಲ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಿಂದ ಬಾಲಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–7. ವತ್ಸ (ಕರು) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ವತ್ಸ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ವತ್ಸಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–8. ಹೋಡಾ (ಕನ್ಯಾ)। 'ಹೋಡ' ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಡ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಾಗಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಿಂದ ಹೋಡಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಮಂದ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಮಂದಾ (ಕನ್ಯಾ)', 'ವಿಲಾತ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ವಿಲಾತಾ' (ಕನ್ಯಾ), 'ಮೇಧ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಮೇಧಾ', 'ಗಙ್ಗ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಗಙ್ಗಾ' (ನದಿಯ ಹೆಸರು),'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಸರ್ವಾ' (ಎಲ್ಲ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು)ಎಂದಾಗಿವೆ.

(ಙೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1252. ಉಗಿತಶ್ಚ (4.1.6)

ವೃತ್ತಿ–ಉಗಿದನ್ತಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಙೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಭವತೀ। ಭವನ್ತೀ। ಪಚನ್ತೀ। ದೀವ್ಯನ್ತೀ।

ಪ. ಛೇ–ಉಗಿತಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ.–"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.. "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್", "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ–ಯಾವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೆ ಉಕ್ (ಉ,ಋ,ಲೃ)ಗಳನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿಯುಳ್ಳ) ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತರ್ಗತವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ –"ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙ್' ಕಾರ ಮತ್ತು "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್' ಕಾರವೂ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಶತೃ, ವಸು, ಡವತು

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಉಗಿತ್' ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಙ್ಯನ್ತ' ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ 'ಸು' ಲೋಪ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1. ಭವತೀ (ಮಹಿಳೆಯಾದ ತಾವು) ಭವತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಭವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಭಾ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕೃತ್' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಡವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಭವತ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಉಗಿತ್' ಆಗುತ್ತದೆ. "ಉಗಿತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಪ್(ಈ) ಬಂದು ಭವತ್+ಈ=ಭವತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಙ್ಯನ್ತ' ವಾದ 'ಭವತೀ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಈ-ಕಾರಾನ್ತ' ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2. ಭವನ್ತೀ=ಆಗುತ್ತಿರುವವಳು. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶತೃ' (ಅತ್)ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದನಂತರ ಭೂ+ಅತ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಶಪ್ (ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಭೂ+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಾದಾಗ, 'ಅ' ಮತ್ತು 'ಅತ್' ಗಳು ಸೇರಿ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದುಭೂ+ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣದಿಂದ ಭೋ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಭವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಗಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಉಗಿತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು ಭವತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಶಪ್ಶ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು ಭವನ್ತೀ ಎಂದು ಈ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಚನ್ತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ (ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವವಳು ಎಂದರ್ಥ). ಇನ್ನು 'ದಿವ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಯ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಅತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೀವ್ಯನ್ತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಙೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1253. ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್-ದ್ವಯಸಜ್-ದಘ್ನಞ್-ಮಾತ್ರಚ್-ತಯಪ್ ಠಕ್-ಠಞ್-ಕಞ್-ಕ್ವರಪಃ (4.1.15)

ವೃತ್ತಿ-ಅನುಪಸರ್ಜನಂ ಯತ್ ಟಿದಾದಿ ತದನ್ತಂ ಯತ್ ಅದನ್ತಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ತತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಙೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಕುರುಚರೀ। ನದಟ್-ನದೀ। ದೇವಟ್-ದೇವೀ। ಸೌಪರ್ಣೇಯೀ। ಐನ್ದ್ರೀ। ಔತ್ಸೀ। ಊರುದ್ವಯಸೀ। ಊರುದಘ್ನೀ। ಊರುಮಾತ್ರೀ। ಪಞ್ಚತಯೀ। ಆಕ್ಷಿಕೀ। ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕೀ। ಲಾವಣಿಕೀ। ಯಾದೃಶೀ। ಇತ್ವರೀ।

ಪ.ಛೇ-ಟಿತ್-ಢ-ಅಣ್-ಞ್-ದ್ವಯಸಚ್-ದಘ್ನಞ್-ಮಾತ್ರಚ್-ತಯಪ್-ಠಕ್-ಠಞ್-ಕಞ್-ಕ್ವರಪ್।

ವಾರ್ತಿಕ-ನಞ್-ಸ್ನಞ್-ಈಕಕ್-ಖ್ಯುನ್-ತರುಣ-ತಲುನಾನಾಂ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್। ಸ್ತ್ರೈಣೀ। ಪೌಂಸ್ನೀ। ಶಾಕ್ತಿಕೀ। ಯಾಷ್ಟಿಕೀ। ಆಢ್ಯಙ್ಕರಣೀ। ತರುಣೀ। ತಲುನೀ ।

ಅ.ವೃ.-"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕದೇಶವಾದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅನುಪಸರ್ಜನ'ವಾದ ಯಾವ ಟಿತ್-ಆದಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆಯೋ ತದನ್ತವಾದ ಯಾವ ಒಂದು ಅದನ್ತ(ಹ್ರಸ್ವ ಅ-ಕಾರಾನ್ತ) ವಿದೆಯೋ, ಅಂಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್' (ಈ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಕುರುಚರೀ='ಕುರುಷು ಚರತಿ ಇತಿ ಕುರುಚರೀ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ಕುರು ಪೂರ್ವಕ ಚರ್ ಧಾತುವಿನನಂತರ 'ಟ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕುರುಚರ ಎಂಬ ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೃದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಪ್' (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕುರುಚರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕುರುಚರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ರೇಫೋತ್ತರ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕುರುಚರ್+ಈ=ಕುರುಚರೀ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ (ಸು ನಲ್ಲಿ ಉ-ಕಾರ ಇತ್ ಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ). ಕುರುಚರೀ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ವರ್ಣವು "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುರುಚರೀ ಎಂಬ ಸುಬನ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ನದಟ್-ನದೀ।=ನದೀ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನದಟ್ ಎಂಬುದು 'ಟಿತ್'ಇದು 'ಪಚಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ನಂದಿಗ್ರಹಿ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ ಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ನದ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದು ಕೃದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ನದ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಙೀಪ್ (ಈ) ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ನದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ ಅಂತ್ಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನದ್+ಈ=ನದೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ನದೀ+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ರಕ್ತಮ್ ಹಲ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ನದೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ದೇವಟ್-ದೇವೀ। ಇದೂ ಕೂಡ ಟಿದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ

ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೇವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಸೌಪರ್ಣೇಯೀ। (ಸುಪರ್ಣೀಯ ಕನ್ಯೆ (ಗರುಡನ ಸಹೋದರಿ))- ಇದು 'ಢ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಉದಾಹರಣೆ. ಸುಪರ್ಣ್ಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಢಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್(ಢ್) ಪ್ರತ್ಯಯು ಬಂದು ಸುಪರ್ಣೀ+ಢಕ್(ಢ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಸು' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕರವು ಬಂದು ಸೌಪರ್ಣೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಢಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್-ದ್ವಯಸಜ್-ದಘ್ನಞ್-ಮಾತ್ರಚ್-ತಯಪ್-ಠಕ್-ಠಞ್-ಕಞ್ಕ್ವರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು, ಸೌಪರ್ಣೇಯು ಎಂಬುದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸೌಪರ್ಣೇಯ್+ಈ=ಸೌಪರ್ಣೇಯೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-5. ಐನ್ದ್ರೀ। (ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೇವತೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ದಿಕ್ಕು (ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು)- ಇದು 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. 'ಇನ್ದ್ರೋ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ 'ಇನ್ದ್ರಸ್ಯ ಇಯಂ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದಲೂ 'ತಸ್ಯೇದಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಐನ್ದ್ರ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಐನ್ದ್ರ್+ಈ=ಐನ್ದ್ರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-6. ಔತ್ಸೀ। (ಸೆಲೆ(ಝರಿ)ಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮೀನು)-ಇದು 'ಅಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. 'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔತ್ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು, ಔತ್ಸ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಔತ್ಸ್+ಈ=ಔತ್ಸೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಹಲ್ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ರಕ್ತಮ್ ಹಲ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಔತ್ಸೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-7. ಊರುದ್ವಯಸೀ। (ತೊಡೆಯಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟು ನೀರುಳ್ಳ ನದಿ)-ಈ ಶಬ್ದವು 'ದ್ವಯಸಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಪ್ರಮಾಣೇ ದ್ವಯಸಚ್ ದಘ್ನಞ್ ಮಾತ್ರಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವಯಸಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಊರುದ್ವಯಸ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್-ದ್ವಯಸಜ್-ದಘ್ನಞ್-ಮಾತ್ರಚ್-ತಯಪ್-ಠಕ್-ಠಞ್-ಕಞ್ಕ್ವರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು, ಊರುದ್ವಯಸ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಊರುದ್ವಯಸ್+ಈ=ಊರುದ್ವಯಸೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ

ಉದಾ–8. ಊರುದಘ್ನೀ(ದಘ್ನಚ್),

ಉದಾ–9. ಊರುಮಾತ್ರೀ (ಮಾತ್ರಚ್) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಜೀಬಂತವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ–10. ಪಞ್ಚತಯೀ(ತಯಪ್)।(ಐದು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವಳು)–"ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಅವಯವೇ ತಯಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಯಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ಪಞ್ಚತಯ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ'ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು,ಪಞ್ಚತಯ್+ಈ=ಪಞ್ಚತಯೀ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–11. ಆಕ್ಷಿಕೀ। (ದಾಳದಿಂದ ಜೂಜಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀ) ಇದು 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷೈಃದೀವ್ಯತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ "ತೇನ ದೀವ್ಯತಿಖನತಿಜಯತಿಜಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಕ್' (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ನಂತರ "ಠಸ್ಯ ಇಕಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಇಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಕ್ಷಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್–ದ್ವಯಸಜ್–ದಘ್ನಞ್–ಮಾತ್ರಚ್–ತಯಪ್–ಠಕ್–ಠಞ್–ಕಞ್–ಕ್ವರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಕ್ಷಿಕ್+ಈ=ಆಕ್ಷಿಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–12. ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕೀ।(ಪ್ರಸ್ಥವೆಂಬ ಅಳತೆಯಿಂದ ಅಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು) ಇದು ಠಞ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ಥೇನ ಕ್ರೀತಾ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಇಕ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' 'ಈ' ಕಾರವು ಸೇರಿ (ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕ್+ಈ=ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–13. ಲಾವಣಿಕೀ।(ಉಪ್ಪನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಪದಾರ್ಥ) 'ಲವಣಂ ಪಣ್ಯಂ ಅಸ್ಯಾಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ "ಲವಣಾತ್ ಠಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠಞ್(ಠ) ಬಂದು, ಇದಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಲವಣ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ನಂತರ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಲವಣ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದಿ, ಲಾವಣ್+ಇಕ=ಲಾವಣಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಲಾವಣಿಕ್+ಈ=ಲಾವಣಿಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–14. ಯಾದೃಶೀ। (ಯಾವರೀತಿಯ)–ಇದು 'ಕಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. 'ಯತ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ. "ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋಽನಾಲೋಚನೇ ಕಞ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತಾದೇಶ ಬಂದು ಯಾದೃಶ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್-ದ್ವಯಸಜ್.... ಕಞ್ಕ್ವರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು ಯಾದೃಶ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಯಾದೃಶೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ

ಉದಾ–15. ಇತ್ವರೀ (ಪಾತಿವ್ರತ್ಯ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಸ್ತ್ರೀ)–ಇದು 'ಕ್ವರಪ್' ಪ್ರತ್ಯಾಯಾಂತ ಶಬ್ದ. 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ "ಇಣ್‌ನಶಿಜಿಸರ್ತಿಭ್ಯಃ ಕ್ವರಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವರಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇಣ್' ನಲ್ಲಿಯ 'ಣ್' ಕಾರ (ಇತ್) ಲೋಪವಾಗಿ ಇ+ಕ್ವರಪ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ವರಪ್ ನಲ್ಲಿ 'ಪ್' ಕಾರ ಇತ್ ಆಗಿಇ+ಕ್ವರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಈಗ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾ(ತ್)ಗಮ ಬಂದು ಇ+ತ್+ವರ=ಇತ್ವರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇತ್ವರ್+ಈ=ಇತ್ವರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ–ನಞ್–ಸ್ನಞ್–ಈಕಕ್–ಖ್ಯುನ್–ತರುಣ–ತಲುನಾನಾಂ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್। ಸ್ತ್ರೈಣೀ। ಪೌಂಸ್ನೀ। ಶ್ಯಾಕ್ತೀಕೀ(ಯಾಷ್ಟೀಕೀ)। ಆಢ್ಯಙ್ಕರಣೀ। ತರುಣೀ। ತಲುನೀ

ಪ.ಛೇ–ನಞ್–ಸ್ನಞ್–ಈಕಕ್–ಖ್ಯುನ್–ತರುಣ–ತಲುನಾನಾವಪ್ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್।

ಅರ್ಥ–ನಞ್,ಸ್ನಞ್,ಈಕಕ್, ಖ್ಯುನ್, ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಮತ್ತು ತರುಣ, ತಲುನ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –1.ಸ್ತ್ರೈಣೀ।(ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ) ಸ್ತ್ರೀ+ನಞ್(ನ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೈ+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ(ಣ)' ಬಂದು ಸ್ತ್ರೈಣ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಜೀಪ್(ಈ) ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೈಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸ್ತ್ರೈಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಪೌಂಸ್ನೀ।(ಪುರುಷನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ) ಪೌನ್ಸ್ನ ಎಂಬುದು 'ಸ್ನಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದೂ ಕೂಡ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಪೌಂಸ್ನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

3.ಶ್ಯಾಕ್ತಿಕೀ (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಯುಧವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ) ಯಾಷ್ಟಿಕೀ(ಕೋಲನ್ನು ಆಯುಧವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ)–ಇವೆರಡೂ 'ಈಕಕ್(ಈಕ)' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವೂ ಸಹ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿವೆ.

4.ಆಢ್ಯಙ್ಕರಣೀ।(ಧನವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಂಥಹ)–ಇದು 'ಖ್ಯುನ್(ಯು)'

ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. "ಆಢ್ಯ-ಸುಭಗ-ಸ್ಥೂಲ-ಪಲಿತ-ನಗ್ನ-ಅಂಧ-ಪ್ರಿಯೇಷು ಚ್ವ್ಯರ್ಥೇಷು ಅಚ್ವೌ ಕೃಞಃ ಕರಣೇ ಖ್ಯುನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖ್ಯುನ್(ಯು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಢ್ಯ+ಅಮ್+ಕೃ+ಖ್ಯುನ್(ಯು)=ಆಢ್ಯ+ಅಮ್+ಕೃ+ಯು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ["ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು' ಗೆ 'ಅನ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾಕ್ಕೆ 'ಅರ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ("ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಮತ್ತು "ಉರಣ್-ರಪರಃ " ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅರುರ್ದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಸ್ಯಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವರ್ಗೀಯ ಅಂತ್ಯ ಅನುನಾಸಿಕವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ತ' ವರ್ಗದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ]. ಹೀಗಾಗಿ ಆಢ್ಯ+ಅಮ್+ಕರ್+ಅನ=ಆಢ್ಯಙ್ಕರಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು ಆಢ್ಯಙ್ಕರಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆಢ್ಯಙ್ಕರಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

5.ತರುಣೀ/6.ತಲುನೀ(ತರುಣಿ)-ತರುಣ ಮತ್ತು ತಲುನ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆಯೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಙೀಪ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತರುಣೀ ಮತ್ತು ತಲುನೀ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಙೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1254. ಯಞಶ್ಚ।(4.1.16)

ವೃತ್ತಿ-ಯಞಂತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಙೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಅಕಾರಲೋಪೇ ಕೃತೇ-

ಪ. ಛೇ-ಯಞಃ ಚ।

ಅ.ವೃ. -"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಫ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದೀಂದ 'ಙೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವಾಗ 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಯ್-ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1255. ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ । 6.4.150)

ವೃತ್ತಿ-ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ತದ್ಧಿತ 'ಯ್' ಕಾರಸ್ಯ ಉಪಧಾಭೂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಈತಿ ಪರೇ। ಗಾರ್ಗೀ।

ಪ. ಛೇ-ಹಲಃ ತದ್ಧಿತಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ-"ಸೂರ್ಯ-ತಿಷ್ಯ-ಅಗಸ್ತ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಢೇ ಲೋಪೋऽಕದ್ರವಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತದ್ಧಿತದ ಉಪಧೆಯ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ, 'ಈ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ-ಗಾರ್ಗೀ(ಗರ್ಗ ಗೋತ್ರದ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕನ್ಯೆ) 'ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗರ್ಗ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಞ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗರ್ಗ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಮ್ದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೇಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಞಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮತ್ತು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಾರ್ಗ್+ಈ=ಗಾರ್ಗೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಫ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1256. ಪ್ರಾಚಾಂ ಷ್ಫ ತದ್ಧಿತಃ (4.1.17)

ವೃತ್ತಿ-ಯಞನ್ತಾತ್ ಷ್ಫಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್, ಸ ಚ ತದ್ಧಿತಃ।

ಪ. ಛೇ-ಪ್ರಾಚಾಂ, ಷ್ಫಃ, ತದ್ಧಿತಃ।

ಅ.ವೃ-"ಯಞಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಞಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಞ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಷ್ಫ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಷ್ಫಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ವರ್ಣವು ಇತ್ ಆಗಿ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ, 'ಫ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಫ್) ಜಾಗದಲ್ಲಿ "ಅಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ (ಆಯನ್,ಏಯ್,ಈನ್,ಈಯ್,ಇಯ) ಫಢಖಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಯನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಫ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯನ್+ಅ=ಆಯನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1257. ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ। (4.1.41)

ವೃತ್ತಿ -ಷಿದ್ಭ್ಯಃ ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್) 'ಜೀಷ್'ಸ್ಯಾತ್।

ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣೀ। ನರ್ತಕೀ। ಗೌರೀ। ಅನಡುಹೀ। ಅನಡ್ವಾಹೀ। ಆಕೃತಿ ಗಣೋಽಯಮ್।

ಪ.ಛೇ-ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೋ, ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಗೌರಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಙೀಷ್' ನಲ್ಲಿ 'ಙ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳು 'ಇತ್'ಗಳು ಆಗ 'ಈ ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. 'ಗೌರಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಗೌರ,ಮತ್ಸ್ಯ, ಮನುಷ್ಯ, ಹಯ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇದು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-1. ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣೀ-ಗರ್ಗ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಞ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಯಞಂ'ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪ್ರಾಚಾಂ ಷ್ಫ ತದ್ಧಿತಃ (4.1.17)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಫ(ಫ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯ 'ಫ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಯನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಫ್+ಅ=ಆಯನ ಎಂದಾಗಿ ಗಾರ್ಗ್ಯ+ಆಯನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಯಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ+ಆಯನ=ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ(ಣ್)' ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಷಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣ್+ಈ=ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣೀ ಎಂದಾಗಿ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣೀ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣೀ ಎಂದೇ ಈ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ನರ್ತಕೀ(ನೃತ್ಯಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀ) 'ನೃತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಶಿಲ್ಪಿನಿ ಷ್ವುನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ವುನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ನರ್ತಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.41)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ನರ್ತಕ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನರ್ತಕ್+ಈ=ನರ್ತಕೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಙ್ಯನ್ತವಾದ ನರ್ತಕೀ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನರ್ತಕೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಗೌರೀ(ಪಾರ್ವತೀ)-ಇದು ಗೌರಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾಗಿದೆ "ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ

(4.1.41)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಗೌರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೌರ್+ಈ=ಗೌರೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೌರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4.ಅನಡುಹೀ 5.ಅನಡ್ವಾಹೀ (ಆಕಳು) 'ಅನಡುಃ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಗೌರಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.41)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಅನಡುಹ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮನಡುಹಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಆಹ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅನಡು+ಆಹ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನಡ್ವಾಹೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ 'ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಡ್ವಾಹೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಆಹ್' ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಅನಡುಹ್+ಈ=ಅನಡುಹೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಡುಹೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1258. ವಯಸಿ ಪ್ರಥಮೇ।(4.1.20)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಥಮ-ವಯೋ ವಾಚಿನಃ ಅದನ್ತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್। ಕುಮಾರೀ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವಯಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ಹಂತವನ್ನು ಅಂದರೆ ಕೌಮಾರಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕೌಮಾರ, ಯೌವನ ಮತ್ತು ವಾರ್ಧಕ್ಯವೆಂದು ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುತ್ತವೆ).

ಉದಾ. 1 -ಕುಮಾರೀ (ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು)-ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುಮಾರ ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕುಮಾರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕುಮಾರ್+ಈ=ಕುಮಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1259. ದ್ವಿಗೋಃ (4.1.21)

ವೃತ್ತಿ-ಅದನ್ತಾತ್ ದ್ವಿಗೋಃ ಜೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್।

ತ್ರಿಲೋಕೀ। ಅಜಾದಿತ್ವಾತ್ ತ್ರಿಫಲಾ। ತ್ರ್ಯನೀಕಾ ಸೇನಾ।

ಅ.ವೃ–"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತಃ","ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಅದನ್ತವಾದ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವಾಗ, 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋ ದ್ವಿಗುಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಿಲೋಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ದ್ವಿಗು' ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು ತ್ರಿಲೋಕ+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ತ್ರಿಲೋಕ್+ಈ=ತ್ರಿಲೋಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗಲೂ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತ್ರಿಲೋಕೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2. ತ್ರಿಫಲಾ–ತ್ರಿಫಲ ಶಬ್ದವು ಅಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ತ್ರಿಫಲ+ಆ=ತ್ರಿಫಲಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3. ತ್ರ್ಯನೀಕಾ (ಸೇನಾ= ಮೂರು ತರಹದ ಸೇನೆಗಳ ಸಮೂಹ)– 'ತ್ರಯಾಣಾಂ ಅನೀಕಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ತ್ರ್ಯನೀಕ+ಆ (ಸೇನಾ)=ತ್ರ್ಯನೀಕಾ ಸೇನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1260. ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾತ್ತೋಪಧಾತ್ತೋ ನಃ। (4.1.39)

ವೃತ್ತಿ–ವರ್ಣವಾಚೀ ಯಃ ಅನುದಾತ್ತಾನ್ತಃ ತೋಪಧಃ ತದನ್ತಾತ್ ಅನುಪಸರ್ಜನಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ವಾ 'ಜೀಪ್', ತಕಾರಸ್ಯ ನಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ। ಏನೀ। ಏತಾ। ರೋಹಿಣೀ, ರೋಹಿತಾ।

ಪ.ಛೇ–ವರ್ಣಾತ್, ಅನುದಾತ್ತಾತ್ ತೋಪಧಾತ್, ತಃ, ನಃ।

ಅ.ವೃ–"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಮನೋರೌ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಾ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅನುಪಸರ್ಜನಾತ್" "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ವರ್ಣವಾಚಿಯಾದ ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತ ತಕಾರೋಪಧೆ(ತ–ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿ)ಯುಳ್ಳ, ತದನ್ತವಾದ ಅನುಪಸರ್ಜನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್'

ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ವರ್ಣ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಿಳಿ, ಕೆಂಪು ಮೊದಲಾದ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ-1. ಏನೀ (ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ)-ಏತ+ಜೀಪ್(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದು ಏನ (ಏನ್+ಅ)=ಏನ+ ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಏನ್+ಈ=ಏನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2.ಏತಾ(ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ) -'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏತ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ಏತ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಏತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ರೋಹಿಣೀ 4. ರೋಹಿತಾ (ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಳು)-ಉದಾಹರಣೆ 3 ರಲ್ಲಿ ರೋಹಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ರೋಹಿತ ಶಬ್ದದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರೋಹಿನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ ಣತ್ವ ಬಂದು ರೋಹಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಣತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದಾ-4. ರಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ರೋಹಿತ+ಆ=ರೋಹಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1261. ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್।(4.1.44)

ವೃತ್ತಿ-ಉದನ್ತಾತ್ ಗುಣವಾಚಿನಃ ವಾ ಜೀಷ್ ಸ್ಯಾತ್। ಮೃದ್ವೀ, ಮೃದುಃ।

ಪ.ಛೇ-ವಾ, ಉತಃ, ಗುಣವಚನಾತ್।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಮನೋರೌ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಾ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಹ್ರಸ್ವ ಉ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1.ಮೃದ್ವೀ-ಉದಾ-2. ಮೃದುಃ।(ಮೃದುವಾದ)-"ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ'ಕಾರಾಂತ ಮೃದು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಜೀಷ್(ಈ)" ಬಂದು, ಮೃದು+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಮೃದ್ವೀ

ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮೃದ್ವೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)'ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮೃದುಃ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಧೇನು ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಸಬೇಕು.

('ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1262. ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.45)

ವೃತ್ತಿ-ಏಭ್ಯೋ ವಾ ಜೀಷ್ ಸ್ಯಾತ್। ಬಹ್ವೀ, ಬಹುಃ।

ವಾ॥ 1॥ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ। ರಾತ್ರಿಃ, ರಾತ್ರೀ।

ವಾ॥ 2॥ ಸರ್ವತೋಽಕ್ತಿನ್ನರ್ಥಾತ್ ಇತ್ಯೇಕೇ।

ಶಕಟೀ, ಶಕಟಿಃ।

ಪ.ಛೇ-ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ-"ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಬಹು' ಎಂಬುದನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, (ಬಹ್ವಾದಿ)ಗಣಪಠಿತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1.ಬಹ್ವೀ, ಉದಾ-2. ಬಹುಃ (ಬಹಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ) -ಮೊದಲನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವ'ಉ' ಕಾರಾಂತವಾದ ಬಹು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹು+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಣ್" ಸಂಧಿಯಿಂದ ಬಹ್ವೀ ಎಂದಾಗಿ 'ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಬಹ್ವೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಹು+ಸುಪ್(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಹುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ 'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾ॥ 1 ॥ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ।

ರಾತ್ರಿಃ, ರಾತ್ರೀ।

ಪ.ಛೇ-ಕೃತ್, ಇಕಾರಾತ್, ಅಕ್ತಿನಃ।

ಅರ್ಥ-'ಕ್ತಿನ್'ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಇ'ಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಜೀಷ್'(ಈ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1 ರಾತ್ರಿಃ, 2. ರಾತ್ರೀ–(ರಾತ್ರಿ)–'ರಾ' ಧಾತುವಿಗಿಂದ "ರಾಶದಿಭ್ಯಾಮ್ ತ್ರಿಪ್" ಎಂಬ ಔಣಾದಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ರಿಪ್(ತ್ರಿ)' ವನ್ನು ಸೇರಿಸೋಣದ್ದರಿಂದ ಉದಾ–1 ರಲ್ಲಿ ರಾ+ತ್ರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದು 'ಕೃತ್' ಆಗಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದೇ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಎಂದೇ ಇದ್ದು, ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾತ್ರಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2ರಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ+ಜೀಷ್(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾತ್ರೀ ಎಂದಾಗಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಾತ್ರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ತಿನಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದು 'ಇ'ಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾ॥ 2॥ ಸರ್ವತೋಽಕ್ತಿನ್ನರ್ಥಾತ್ ಇತ್ಯೇಕೇ। ಶಕಟೀ, ಶಕಟಿಃ।

ಪ. ಛೇ–ಸರ್ವತಃ ಅಕ್ತಿನ್ನರ್ಥಾತ್ ಇತಿ ಏಕೇ।

ಅರ್ಥ–ಎಲ್ಲಕಡೆಗೂ 'ಇ'ಕಾರಾಂತ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1.ಶಕಟೀ,2. ಶಕಟಿಃ–ಶಕಟಿ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಜೀಷ್ಈ' ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡನೇ ವಾರ್ತಿಕವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೂ ಶಕಟಿ ಶಬ್ದವು 'ಇ' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಕಟೀ ಎಂದೂ, ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಕಟಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –1263. ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್।(4.1.48)

ವೃತ್ತಿ–ಯಾ ಪುಮಾಖ್ಯಾ ಪುಂಯೋಗಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವರ್ತತೇ ತತೋ ಜೀಷ್। ಗೋಪಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಗೋಪೀ।

ವಾ॥ ಪಾಲಕಾನ್ತಾನ್ನ। ಗೋಪಾಲಿಕಾ। ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ।

ಪ. ಛೇ–ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಆಖ್ಯಾಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ–"ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಪುರುಷವಾಚಕವಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷನ ಸಂಬಂಧದ್ವಾರಾ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕ

ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಗೋಪೀ–(ಗೋಪನ ಹೆಂಡತಿ)–'ಗೋಪ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಗೋಪನ ಸ್ತ್ರೀ ಆಗುವುದರಿಂದ (ಪುರುಷಸಂಬಂಧ ಇರುವುದರಿಂದ) ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯೂ ಗೋಪ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋಪ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಗೋಪ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋಪದಲ್ಲಿನ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಪ್+ಈ=ಗೋಪೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಪೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ಗೋಪೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯು ಗೋಗಳನ್ನು ಕಾಯದಿದ್ದರೂ ಗೋಪನ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಗೋಪ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.

ವಾ॥ ಪಾಲಕಾನ್ತಾನ್ನ। ಗೋಪಾಲಿಕಾ। ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ।

ಪ.ಛೇ–ಪಾಲಕಾನ್ತಾತ್ ನ।

ಅರ್ಥ–ಪಾಲಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳಂಥ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–1. ಗೋಪಾಲಿಕಾ 2. ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ–ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕ ಶಬ್ದದವಾಗಿದ್ದರೂ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಾರದೇ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯವೇ ಬಂದಿದೆ. "ಗೋಪಾಲಕಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ, ಅಶ್ವಪಾಲಕಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ" ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಗೋಪಾಲಕ+ಟಾ(ಆ), ಮತ್ತು ಅಶ್ವಪಾಲಕ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಕಾರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು ಗೋಪಾಲಿಕಾ , ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1264. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ॥ (7.3.44)

ವೃತ್ತಿ–ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಅಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಆಪಿ, ಸ ಆಪ್ ಸುಪಃ ಪರೋ ನ ಚೇತ್।

ಉದಾ: (1) ಗೋಪಾಲಿಕಾ। (2) ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ। (3) ಸರ್ವಿಕಾ। (4) ಕಾರಿಕಾ। ಅತಃ ಕಿಮ್? ನೌಕಾ। ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಿಂ? ಶಕ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶಕಾ। ಅಸುಪಃ ಕಿಂ? ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ನಗರೀ।

ವಾ॥ ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚಾಬ್ವಾಚ್ಯಃ। ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತಾ ಸೂರ್ಯಾ। ದೇವತಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ಇಯಮ್ ।

ವಾ॥ ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಶ್ಛೇ ಚ ಙ್ಯಾಂ ಚ। ಯಲೋಪಃ। ಸೂರೀ= ಕುನ್ತೀ। ಮಾನುಷೀ ಇಯಮ್।

ಪ. ಛೇ-ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್, ಕಾತ್, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಅತಃ, ಇತ್, ಆಪಿ, ಅಸುಪಃ।

ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಕ-ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, 'ಆಪ್' ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ. ಆದರೆ ಆ 'ಆಪ್' ಸುಪ್ ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-1. ಗೋಪಾಲಿಕಾ, 2. ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ-ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದ ಮುಖಾಂತರ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. "ಪಾಲಕಾಂತಾನ್ನ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವದರಿಂದ"ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್।" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬರಲಿಲ್ಲ. "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಗೋಪಾಲಕ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗೋಪಾಲಕ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳ 'ಕ' ಕಾರವು ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಅ' ಕಾರವು ಇದೆ. 'ಆಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದು 'ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಗೋಪಾಲಿಕ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಗೋಪಾಲಿಕಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸೋಣದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪಾಲಕ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ ಎಂದೂ, 'ಸರ್ವಕ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಸರ್ವಿಕಾ' ಎಂದೂ 'ಕಾರಕ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಕಾರಿಕಾ' ಎಂದೂ ಆಬಂತವಾದ ರೂಪಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಈ ಪರಿಣಾಮವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅನಂತರ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪದಿಂದ ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ.

ಅತಃ ಕಿಮ್?-'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಉದಾ-ನೌಕಾ- "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ। (7.3.44)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ, ಅದಂತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆ ಇತ್ವವು ಆಗುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಅದು ಅದಂತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಇ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೇಗೆಂದರೆ ನೌ+ಕಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಔ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು 'ನಿಕಾ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಿಂ?"-ಶಕ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶಕಾ "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ। (7.3.44)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇರದಿದ್ದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ವ ಬರುತ್ತಿತ್ತು.ಶ+ಕಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಶಿಕಾ'

ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಅಸುಪಃ ಕಿಮ್? ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ನಗರೀ–"ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ। (7.3.44)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಸುಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಇರದಿದ್ದರೆ, 'ಸುಪ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಇ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜ+ಕಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಅ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು ಬಹು ಪರಿವ್ರಾಜಿಕಾ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

'ಬಹವಃ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಃ ಸಂತಿ ಯಸ್ಯಾಂ ನಗರ್ಯಾಂ ಸಾ ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ನಗರೀ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹು+ಜಸ್(ಅಸ್)+ಪರಿವ್ರಾಜಕ+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ "ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಾಕೆಂದರೆ ಆ 'ಟಾಪ್ (ಆಪ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದು 'ಸುಪ್' ವಿಭಕ್ತಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಸಮಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ಲೋಪವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಾ॥1–ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚಾಬ್ವಾಚ್ಯಃ।

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತಾ ಸೂರ್ಯಾ। ದೇವತಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ಇಯಮ್

ಪ. ಛೇ–ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚ ಆಪ್ ವಾಚ್ಯಃ।

ಅರ್ಥ–ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಪುಂಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಪ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಸೂರ್ಯಾ (ಛಾಯಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾ)–'ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತಾ'ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ. 'ಸೂರ್ಯ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ "ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಚಾಪ್(ಆ)' ಬಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯ+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರು. ಒಬ್ಬಳು ದೇವತೆಯಾದ ಛಾಯಾದೇವಿ ಎರಡನೆಯವಳು ಮನುಷ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯಾದ ಕುಂತಿ. ಕುಂತಿಯು ದೇವತೆಯಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ 'ಯ್' ಕಾರವೂ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ.

ವಾ॥ 2. –ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಶ್ಛೇ ಚ ಙ್ಯಾಂ ಚ। ಯಲೋಪಃ। ಸೂರೀ=

ಕುನ್ತೀ। ಮಾನುಷೀ ಇಯಮ್।

ಪ.ಭೇ-ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಃ ಛೇ ಚ ಙ್ಯಾಂ ಚ।

ಅರ್ಥ-'ಛ' ಎಂಬುದು 'ಙೀ' ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಶಬ್ದದಗಳ ಉಪಧೆಯ 'ಯ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗುವದನ್ನು "ಸೂರ್ಯತಿಷ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯ ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ದೇವತಾಯಾಂ ಕಿಂ? -ಸೂರೀ-ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚ ಆಪ್ ವಾಚ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಚಾಪ್(ಆ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ದೇವತಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಪದವಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಗೆ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಮಾನುಷೀ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಸೂರ್ಯ+ಈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರವು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರದಲ್ಲಿ ಈ(ಙೀಷ್) ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ -"ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಶ್ಛೇ ಚ ಙ್ಯಾಂ ಚ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸೂರ್+ಈ=ಸೂರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೂ ಸೂರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ ಮನುಷ್ಯಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಮಾನುಷೀಯಂ-ಕುಂತೀ) ಸೂರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಆನುಕ್ ಆಗಮವನ್ನೂ ಮತ್ತು 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1265. ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ-ರುದ್ರ-ಮೃಡ-ಹಿಮಾರಣ್ಯ-ಯವ ಯವನ-ಮಾತುಲಾ-ಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್। (4.1.49)

ವೃತ್ತಿ-ಏಷಾಂ ಆನುಕ್-ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಙೀಷ್ ಚ। ಇನ್ದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಇನ್ದ್ರಾಣೀ। ವರುಣಾನೀ। ಭವಾನೀ। ಶರ್ವಾಣೀ। ರುದ್ರಾಣೀ। ಮೃಡಾನೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-1. ಹಿಮಾರಣ್ಯಯೋರ್ಮಹತ್ವೇ।

ಮಹತ್ ಹಿಮಮ್ ಹಿಮಾನೀ। ಮಹತ್ ಅರಣ್ಯಮ್ ಅರಣ್ಯಾನೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-2. ಯವಾದ್ ದೋಷೇ। ದುಷ್ಟೋ ಯವಃ ಯವಾನೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-3. ಯವನಾಲ್ಲಿಪ್ಯಾಮ್। ಯವನಾನಾಂ ಲಿಪಿಃ ಯವನಾನೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-4. ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಯೋರಾನುಗ್ವಾ ಮಾತುಲಾನೀ, ಮಾತುಲೀ । ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-5. ಆಚಾರ್ಯಾದಣತ್ವಂ ಚ।

ಅಚಾರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಆಚಾರ್ಯಾನೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-6. ಅರ್ಯ-ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ಸ್ವಾರ್ಥೇ। ಅರ್ಯಾಣೀ, ಅರ್ಯಾ। ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ।

ಪ.ಛೇ-ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ-ರುದ್ರ-ಮೃಡ-ಹಿಮ-ಅರಣ್ಯ-ಯವ-ಯವನ-ಮಾತುಲ-ಆಚಾರ್ಯಾಣಾಂ ಆನುಕ್।

ಅ.ವೃ-"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಮೊದಲಾದವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 12 ಪದಗಳು ಇವೆ. ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ-ರುದ್ರ-ಮೃಡ-ಹಿಮ-ಅರಣ್ಯ-ಯವ-ಯವನ-ಮಾತುಲ ಮತ್ತು ಆಚಾರ್ಯ ಈ 12 ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಗೇನೇ 'ಆನುಕ್' ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇನ್ದ್ರಾಣೀ (ಇನ್ದ್ರನ ಹೆಂಡತಿ) 'ಇನ್ದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ಇನ್ದ್ರ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆನುಕ್ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಙೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಆನುಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇನ್ದ್ರ+ಆನ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇನ್ದ್ರಾನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ, ಣತ್ವ ಬಂದು ಇನ್ದ್ರಾಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾದಮೇಲೂ 'ಇನ್ದ್ರಾಣೀ' ಎಂದೇ ಉಳೀಯುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣಾನೀ, ಭವಾನೀ, ಶರ್ವಾಣೀ, ರುದ್ರಾಣೀ ಮತ್ತು ಮೃಡಾನೀ ಶಬ್ದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ 1. ಹಿಮಾರಣ್ಯಯೋರ್ಮಹತ್ವೇ।

ಮಹತ್ ಹಿಮಮ್ ಹಿಮಾನೀ। ಮಹತ್ ಅರಣ್ಯಮ್ ಅರಣ್ಯಾನೀ।

ಅರ್ಥ-ಹಿಮ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಮಹತ್ವದ ಅರ್ಥ ಇರುವಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಆನುಕ್(ಆನ್)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತವೆ. ಮಹತ್ ಹಿಮಂ ಹಿಮಾನೀ=ದೊಡ್ಡದಾದ ಹಿಮದ ಗಡ್ಡೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆನುಕ್(ಆನ್)'ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಙೀಷ್(ಈ)'ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಮ+ಆನ್+ಈ=ಹಿಮಾನೀ, ಇದಕ್ಕೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಹಿಮಾನೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅರಣ್ಯಾನೀ ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ದೊಡ್ಡ ಅರಣ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ವಾರ್ತಿಕ-2. ಯವಾದ್ ದೋಷೇ। ದುಷ್ಟೋ ಯವಃ ಯವಾನೀ।

ಅರ್ಥ-ದೋಷವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, 'ಯವ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ 'ಆನುಕ್(ಆನ್)'ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು

ಯವಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಷ್ಟೋ ಯವೋ ಯವಾನೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ಯವ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ವಾರ್ತಿಕ-3. ಯವನಾಲ್ಲಿಪ್ಯಾಮ್। ಯವನಾನಾಂ ಲಿಪಿಃ ಯವನಾನೀ।

ಅರ್ಥ-ಯವನ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಭಾಷಾ ವಿಶೇಷದ ಲಿಪಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಆನುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯವನ+ಆನ್+ಈ=ಯವನಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯವನರ ಲಿಪಿ (ಉರ್ದು, ಪಾರ್ಸೀ ಮೊದಲಾದವುಗಳು) ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ವಾರ್ತಿಕ-4. ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಯೋರಾನುಗ್ವಾ ಮಾತುಲಾನೀ, ಮಾತುಲೀಸ್। ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯೀ।

ಪ. ಛೇ-ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಯಯೋಃ ಆನುಕ್ ವಾ।

ಅರ್ಥ-ಮಾತುಲ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಲಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪುಂಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, 'ಆನುಕ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾತುಲ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ......ಮಾತುಲಾ-ಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್।(4.1.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಮಾತುಲಾನೀ(ಸೋದರಮಾವನ ಹೆಂಡತಿ)2. ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ (ಉಪಾಧ್ಯಾಯನ ಹೆಂಡತಿ)-ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಲಲ್ಲಿಯೂ, 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಆನುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾದಮೇಲೂ ಮಾತುಲಾನೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ಆನುಕ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತುಲೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯೀ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-5. ಆಚಾರ್ಯಾದಣತ್ವಂ ಚ। ಅಚಾರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಆಚಾರ್ಯಾನೀ।

ಪ. ಛೇ-ಆಚಾರ್ಯಾತ್ ಅಣತ್ವಂ ಚ।

ಅರ್ಥ-ಅಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಬರುವ 'ಅನುಕ್' ಆಗಮದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಆಚಾರ್ಯಾನೀ(ಆಚಾರ್ಯರ ಪತ್ನಿ)-ಆಚಾರ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆನುಕ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಆಚಾರ್ಯ+ಆನ್+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಆಚಾರ್ಯಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್-ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ

ಆಚಾರ್ಯಾನೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-6. ಅರ್ಯ-ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ಸ್ವಾರ್ಥೇ। ಅರ್ಯಾಣೀ, ಅರ್ಯಾ। ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ।

ಅರ್ಥ-ಅರ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪುಂಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು 'ಆನುಕ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಅರ್ಯಾಣಿ, ಅರ್ಯಾ-(ವೈಶ್ಯ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ) 'ಅರ್ಯ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, ಮತ್ತು "ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ......ಮಾತುಲಾ-ಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್। (4.1.49)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, 'ಆನುಕ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ಅರ್ಯ+ಆನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅರ್ಯಾನೀ ಎಂದಾಗಿ, "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್-ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಅರ್ಯಾಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ರೆರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ ಅರ್ಯಾಣೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಎರಡೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆನುಕ್, ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ಅರ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ

ಉದಾ-3. ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, 4. ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ। (ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸ್ತ್ರೀ) ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳೂ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ . ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1266. ಕ್ರೀತಾತ್ ಕರಣಪೂರ್ವಾತ್(4.1.50)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರೀತಾನ್ತಾತ್ ಅದನ್ತಾತ್ ಕರಣಾದೇಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಷ ಸ್ಯಾತ್।ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತೀ। ಕ್ವಚಿನ್ನ। ಧನಕ್ರೀತಾ।

ಅ.ವೃ -"ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್, ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಕ್ರೀತ' ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅಂತವಾಗಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕರಣವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಅವಯವವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಅದನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1 ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತೀ (ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಾಚಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳು.

ಉದಾ-ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ)-'ವಸ್ತ್ರೈಃ ಕ್ರೀತಾ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ, "ಕರ್ತೃಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಳಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕರಣ(ವಸ್ತ್ರ) ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ, ಮತ್ತು ಅ-ಕಾರಾಂತ 'ಕ್ರೀತ' ಶಬ್ದವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತ+ಜೀಷ್(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತ್+ಈ=ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ರೆರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-2, ಧನಕ್ರೀತಾ-(ಧನದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ)-ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದೇ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಧನ+ಕ್ರೀತ+ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಧನಕ್ರೀತಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1267. ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)

ವೃತ್ತಿ-ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಂ ಉಪಸರ್ಜನಂ ಯತ್ ಸ್ವಾಙ್ಗಂ ತದನ್ತಾತ್ ಅದನ್ತಾತ್ ಜೀಷ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಕೇಶಾನ್ ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಾ ಅತಿಕೇಶೀ, ಅತಿಕೇಶಾ। ಚನ್ದ್ರಮುಖೀ, ಚನ್ದ್ರಮುಖಾ। ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಸುಗುಲ್ಫಾ। ಉಪಸರ್ಜನಾತ್ ಕಿಂ? ಶಿಖಾ।

ಪ. ಛೇ-ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್, ಚ, ಉಪಸರ್ಜನಾತ್, ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್।

ಅ.ವೃ-"ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅತಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸ್ವಾಙ್ಗ ವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಅದನ್ತ (ಹ್ರಸ್ವ-ಅಕಾರಾಂತ) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸ್ವಾಙ್ಗ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಅರ್ಥ ಇದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ 3 ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು-

ಅದ್ರವಂ ಮೂರ್ತಿಮತ್ ಸ್ವಾಙ್ಗಮ್, ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಮವಿಕಾರಜಂ।
ಅತಸ್ಥಂ ತ್ರತ್ರ ದೃಷ್ಟಂ ಚ ತೇನ ಚೇತ್ ತತ್ತಥಾಯುತಮ್॥

ಸ್ವಾಙ್ಗದ ಮೊದಲನೇ ಲಕ್ಷಣ -(ಇದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅಙ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಅರ್ಥವಿದೆ)ಅದ್ರವಂ-ದ್ರವವಲ್ಲದ್ದು, ಮೂರ್ತಿಮತ್-ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು, ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಂ-ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂಥಾದ್ದು. ಅವಿಕಾರಜ-ಪಿತ್ತಾದಿ ವಿಕಾರಜನ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲದ. ಇವು ಮೂರು ಸ್ವಾಙ್ಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಾಙ್ಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಙ್ಗದ ಎರಡನೇ ಲಕ್ಷಣ–ಅತಸ್ಥಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಣಿಯಂತಿರುವ ಗೊಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ) ಇರುವಂಥಾದ್ದು. ತತ್ರ–ಅಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ) ದೃಷ್ಟಂ ಚ–ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡುವಂಥಾದ್ದಾಗಿರುವ. ಸ್ವಾಙ್ಗದ ಮೂರನೇ ಲಕ್ಷಣ– ತತ್–ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರತಿಮಾದಿಗಳು. ತಥಾ–ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ತೇನ–ಸ್ತನ ಮೊದಲಾದ ಆಕೃತಿಗಳಿಂದ (ಹೆಣ್ಣಿನ ಗೊಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ತನಗಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಅಂತಹ ಎಂದು ಅರ್ಥ). ಯುತಂ ಚೇತ್–ಕೂಡಿ ಇದ್ದರೆ, ತತ್–ಅದು, ಅಪ್ರಾಣಿನೋಽಪಿ–ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲದ್ದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಸ್ವಾಙ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾಙ್ಗಂ ಅಪ್ರಾಣಿನೋಽಪಿ' ಎಂಬುದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಚನ.

ಉದಾ–1. ಕೇಶಾನ್ ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಾ ಅತಿಕೇಶೀ, ಅತಿಕೇಶಾ।(ಕೇಶಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಉದ್ದವಾದ ಮಾಲೆ)–'ಅತಿಕೇಶ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೇ ಲಕ್ಷಣದ ಪ್ರಕಾರ 'ಕೇಶ' ವೆಂಬುದು 'ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಗಿದೆ' ಮತ್ತು ಆ 'ಕೇಶ' ಶಬ್ದವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಅತಿಕೇಶೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು, 'ಅತಿಕೇಶಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–2 –ಚನ್ದ್ರಮುಖೀ, ಚನ್ದ್ರಮುಖಾ। (ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು) ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೇ ಲಕ್ಷಣದ ಪ್ರಕಾರ 'ಮುಖ' ವೆಂಬುದು 'ಸ್ವಾಙ್ಗ'ವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಆ 'ಮುಖ' ಶಬ್ದವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಚಂದ್ರಮುಖೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು, 'ಚಂದ್ರಮುಖಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಸುಗುಲ್ಫಾ। (ಸುಂದರವಾದ ಮುಂಗಾಲುಮಣಿ ಕಟ್ಟುಳ್ಳವಳು) –ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ– 'ಸುಗುಲ್ಫ' ಶಬ್ದವು ಸಂಯೋಗೋಪಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೂ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಸುಗುಲ್ಫಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉಪಸರ್ಜನಾತ್ ಕಿಂ? ಶಿಖಾ। (ಶಿಖೆ)–ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಜನಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಉಪಸರ್ಜನವಲ್ಲದ 'ಶಿಖಾ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಙೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಶಿಖಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಙೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1268. ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ। (4.1.56)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರೋಡಾದೇಃ ಬಹ್ವಚಶ್ಚ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ನ ಙೀಷ್। ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್। ಸುಜಘನಾ।

ಅ.ವೃ-"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್' ಮತ್ತು 'ಉಪಸರ್ಜನಾತ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಕ್ರೋಡಾದಿ'ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ 'ಸ್ವಾಙ್ಗ' ವಾಚಕ(ಶಬ್ದ)ಗಳ ಮತ್ತು ಬಹ್ವಚ್(ಅನೇಕ ಅಚ್)ಗಳುಳ್ಳ ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರೋಡಾದಿ'ಯು 'ಆಕೃತಿ' ಗಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಚ್-ಶಬ್ದಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-1. ಕಲ್ಯಾಣ ಕ್ರೋಡಾ (ಸುಂದರವಾದ ಎದೆಯುಳ್ಳವಳು, ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ) 'ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್'(ಆ) ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ' ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವದರಿಂದ ಈ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಸುಜಘನಾ (ಶೋಭನವಾದ ಜಘನವುಳ್ಳವಳು)-'ಜಘನ' ಶಬ್ದವು 'ಆಕೃತಿಗಣ' ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಸುಜಘನಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಙೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1269.-ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (4.1.58)

ವೃತ್ತಿ-ನ ಙೀಷ್।

ಅ.ವೃ -"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ."ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ" (4.1.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕಗಳಾದ 'ನಖ' ಮತ್ತು 'ಮುಖ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1270.–ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (8.4.3)

ವೃತ್ತಿ–ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ನ ತು ಗ–ಕಾರ ವ್ಯವಧಾನೇ। ಶೂರ್ಪಣಖಾ। ಗೌರಮುಖಾ। ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ತಾಮ್ರಮುಖೀ ಕನ್ಯಾ।

ಪ. ಛೇ–ಪೂರ್ವಪದಾತ್, ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ಅಗಃ।

ಅ.ವೃ–"ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಗ್' ಕಾರವು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೆ (ಣತ್ವವು) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫ, ಷಕಾರ ಮತ್ತು ಋಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೊಂದು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಣತ್ವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಣತ್ವದ ನಿಮಿತ್ತವು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ1.–ಶೂರ್ಪಣಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳುಳ್ಳವಳು ರಾವಣನ ಸಹೋದರಿ). ಇವಳ ನಖವು ಮರದಂತೆ ಇದ್ದವು. ಮರದಂತೆ ನಖಗಳುಳ್ಳವಳು ಯಾವಳೋ ಅವಳು. ಶೂರ್ಪ+ನಖ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಙೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಶೂರ್ಪನಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಯಿತು. ಇದು ಸಮಾನಪದ ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇದು ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶೂರ್ಪನಖಾ ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತಿತು ಆದರೆ ಇದು ಹೆಸರಾ(ಸಂಜ್ಞೆ)ಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಬಂದು ಶೂರ್ಪಣಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ. 2–ಗೌರಮುಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ)–ಗೌರಮುಖ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಙೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (1263/4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಙೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಗೌರಮುಖಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಙೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1268. ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ। (4.1.56)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರೋಡಾದೇಃ ಬಹ್ವಚಶ್ಚ ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್ ನ ಙೀಷ್। ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್। ಸುಜಘನಾ।

ಅ.ವೃ-"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್' ಮತ್ತು 'ಉಪಸರ್ಜನಾತ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಕ್ರೋಡಾದಿ'ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ 'ಸ್ವಾಙ್ಗ' ವಾಚಕ(ಶಬ್ದ)ಗಳ ಮತ್ತು ಬಹ್ವಚ್(ಅನೇಕ ಅಚ್)ಗಳುಳ್ಳ ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರೋಡಾದಿ'ಯು 'ಆಕೃತಿ' ಗಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಚ್-ಶಬ್ದಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-1. ಕಲ್ಯಾಣ ಕ್ರೋಡಾ (ಸುಂದರವಾದ ಎದೆಯುಳ್ಳವಳು, ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ) 'ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ' ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವದರಿಂದ ಈ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಸುಜಘನಾ (ಶೋಭನವಾದ ಜಘನವುಳ್ಳವಳು)-'ಜಘನ' ಶಬ್ದವು 'ಆಕೃತಿಗಣ' ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಸುಜಘನಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಙೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1269.-ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (4.1.58)

ವೃತ್ತಿ-ನ ಙೀಷ್।

ಅ.ವೃ -"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ."ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಾಙ್ಗಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ" (4.1.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ವಾಙ್ಗವಾಚಕಗಳಾದ 'ನಖ' ಮತ್ತು 'ಮುಖ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–1270.–ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (8.4.3)

ವೃತ್ತಿ–ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ನ ತು ಗ–ಕಾರ ವ್ಯವಧಾನೇ। ಶೂರ್ಪಣಖಾ। ಗೌರಮುಖಾ। ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ತಾಮ್ರಮುಖೀ ಕನ್ಯಾ।

ಪ. ಛೇ–ಪೂರ್ವಪದಾತ್, ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ಅಗಃ।

ಅ.ವ್ಯ–"ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಗ್' ಕಾರವು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೆ (ಣತ್ವವು) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫ, ಷಕಾರ ಮತ್ತು ಋಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೊಂದು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಣತ್ವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಣತ್ವದ ನಿಮಿತ್ತವು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ1.–ಶೂರ್ಪಣಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳುಳ್ಳವಳು ರಾವಣನ ಸಹೋದರಿ). ಇವಳ ನಖವು ಮರದಂತೆ ಇದ್ದವು. ಮರದಂತೆ ನಖಗಳುಳ್ಳವಳು ಯಾವಳೋ ಅವಳು. ಶೂರ್ಪ+ನಖ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಙೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಶೂರ್ಪನಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಯಿತು. ಇದು ಸಮಾನಪದ ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇದು ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶೂರ್ಪನಖಾ ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತಿತು ಆದರೆ ಇದು ಹೆಸರಾ(ಸಂಜ್ಞೆ)ಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಬಂದು ಶೂರ್ಪಣಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ. 2–ಗೌರಮುಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ)–ಗೌರಮುಖ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಙೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (1263/4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಙೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಗೌರಮುಖಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್?-ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದಿದ್ದರೆ, ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಎರಡೂ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಜೀಷ್(ಈ) ಮಾತ್ರ ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ತಾಮ್ರಮುಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ತಾಮ್ರಮುಖೀ(ಕನ್ಯಾ) ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. "ಸ್ವಾಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್। (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತಾಮ್ರಮುಖೀ ಎಂದೂ ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದು ತಾಮ್ರಮುಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1271.-ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)

ವೃತ್ತಿ-ಜಾತಿವಾಚೀ ಯನ್ನ ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಿಯತಂ ಅಯೋಪಧಂ ತತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಷ್ ಸ್ಯಾತ್। ತಟೀ। ವೃಷಲೀ। ಕಠೀ। ಬಹ್ವೃಚೀ। ಜಾತೇಃ ಕಿಮ್? ಮುಂಡಾ। ಅಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾತ್ ಕಿಂ? ಬಲಾಕಾ। ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ।

ವಾ॥1. ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ। ಹಯೀ। ಗವಯೀ। ಮುಕಯೀ। "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ" ಇತಿ ಯಲೋಪಃ। ಮನುಷೀ।

ವಾ॥2. ಮತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ಙ್ಯಾಮ್।

ಯಲೋಪಃ। ಮತ್ಸೀ।

ಪ. ಛೇ-ಜಾತೇಃ ಅಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾತ್, ಅಯೋಪಧಾತ್।

ಅ.ವೃ -"ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಅತಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದು, ಮತ್ತು 'ಯ್' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಜಾತಿವಾಚಿಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್' ಬರುತ್ತದೆ.

(ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಸ್ವಾಙ್ಗ ಶಬ್ದದಂತೆ) ಜಾತಿ ಶಬ್ದವೂ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ಕಾರಿಕೆಯು ಹೀಗೆ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಆಕೃತಿಗ್ರಹಣಾಜಾತಿಃ, ಲಿಙ್ಗಾನಾಂ ನ ಚ ಸರ್ವಭಾಕ್।
ಸಕೃತ್-ಆಖ್ಯಾತ ನಿರ್ಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಗೋತ್ರಂ ಚ ಚರಣೈಸ್ಸಹ॥

1. ಆಕೃತಿ ಗ್ರಹಣಾಜಾತಿಃ-ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವಂಥಾದ್ದು

ಜಾತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

2.ಲಿಙ್ಗಾನಾಂ ನ ಚ ಸರ್ವಭಾಕ್, ಸಕೃತ್-ಆಖ್ಯಾತನಿಗ್ರಾಹ್ಯಾ। ಒಮ್ಮೆ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಂತರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೇ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದಕ್ಕೂ ಜಾತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಜಾತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಅದು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡಬಾರದು.

3.ಗೋತ್ರಂ-ಗೋತ್ರ ಅಥವಾ ಅಪತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಒಂದು ಜಾತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ-

4.ಚರಣೈಃ ಸಃ-ಚರಣವಾಚೀ (ವೇದಶಾಖೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನ ಹೆಸರು) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಒಂದು ಜಾತಿಯೇ ಆಗಿದೆ.

ಈ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ (ಅ) ತಟೀ, ಸೂಕರೀ, (ಆ) ವೃಷಲೀ (ಇ) ಔಪಗವೀ (ಈ) ಕಠೀ, ಬಹ್ವೃಚೀ।

ಉದಾ-1. ತಟೀ -(ನದಿಯ ದಡ)-ತಟವೂ ಒಂದು ಜಾತಿಯಾಗಿದೆ. (ಆಕೃತಿಗ್ರಹಣಾ ಜಾತಿಃ)। ತಟ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ತಟೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ವೃಷಲೀ (ಶೂದ್ರಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-ಇದೂ ಸಹ ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃಷಲ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ವೃಷಲೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-3. ಔಪಗವೀ(ಉಪಗೂವಿನ ಸ್ತ್ರೀ ಸಂತಾನ)-ಅಪತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಔಪಗವದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು, ಔಪಗವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-4ಅ. ಕಠೀ (ಕಠ ಎಂಬ ಋಷಿಯಿಂದ ಹೆಳಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ) ಕಠ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು, ಕಠೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-4ಬ. ಬಹ್ವೃಚೀ(ಹಲವು ಋಕ್ ಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-ಬಹ್ವೃಚ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಬಹ್ವೃಚೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ಮೌಂಜೀ ಬಂಧನದ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು.

ಪುರಾಕಲ್ಪೇ ತು ನಾರೀಣಾಂ ಮೌಂಜೀಬಂಧನಮಿಷ್ಯತೇ।
ಅಧ್ಯಾಪನಂಚ ವೇದಾನಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀ ವಚನಂ ತಥಾ॥ ಇತಿ 'ಯಮಃ'

ಜಾತೇಃ ಕಿಮ್? ಮುಂಡಾ -(ಕೇಶಮುಂಡನ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸ್ತ್ರೀ) ಇದು ಜಾತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ, ಜಾತಿವಾಚಕವಲ್ಲದ ಮುಂಡ ಶಬ್ದದಮೇಲೂ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಮುಂಡೀ ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಜಾತಿವಾಚಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಮುಂಡಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಅಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾತ್ ಕಿಮ್?-ಬಲಾಕಾ(ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿ)-ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದವಾದ ಬಲಾಕಾ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೂ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಬಲಾಕೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. 'ಅಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಾರದೇ ಬಲಾಕಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ-(ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-'ಯ್' ಉಪಧೆಯಾಗಿಲ್ಲದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಾರದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವಾ॥1. ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ॥ ಹಯೀ। ಗವಯೀ। ಮುಕಯೀ। "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ (1249)" ಇತಿ ಯ-ಲೋಪಃ॥ ಮನುಷೀ।

'ಯ್' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಶಬಕ್ಕೆ ಙೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುವಾಗ, ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಯ್'ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿದ್ದರೂ, ಙೀಷ್(ಈ) ಬರುವದನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸಬಾರದು. ಅಂದರೆ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ-1 ಹಯೀ (ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆ)-2. ಗವಯೀ (ಕಪ್ಪು ಹಸು). 3. ಮುಕಯೀ (ಗಂಡು ಕತ್ತೆ ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಣಿ). ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಯ, ಗವಯ, ಮುಕಯ ಎಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, "ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಹಯೀ, ಗವಯೀ, ಮುಕಯೀ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಯೀ, ಗವಯೀ, ಮುಕಯೀ ಎಂದೇ ರೂಪಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2.-ಮನುಷೀ(ಮನುಷ್ಯ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-ಮನುಷ್ಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಮನುಷ್ಯ+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮನುಷ್ಯ್+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮನುಷೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮನುಷೀ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾ॥2. ಮತ್ಸಸ್ಯ ಙ್ಯಾಮ್। ಯಲೋಪಃ। ಮತ್ಸೀ।

ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಲೋಪ ಪ್ರಕರಣದ "ಸೂರ್ಯತಿಷ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಙೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗಲೇ ಮತ್ಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ನಿಯಮವಾಗಿ ಈ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಎರಡನೇ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ'. ಮತ್ಸ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಯ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದರೆ, ಅದು ಕೇವಲ ಙೀ ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ. ಬೇರೆಯವುಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ಇದಂ ಮಾತ್ಸ್ಯಂ ಎಂದಾಗಿ, "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗದೇ ಮಾತ್ಸ್ಯಂ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮತ್ಸೀ(ಹೆಣ್ಣು ಮೀನು)-ಮತ್ಸ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು "ಮತ್ಸಸ್ಯ ಙ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೂ ಮತ್ಸ್ಯ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮತ್ಸ್+ಈ=ಮತ್ಸೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮತ್ಸೀ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಙೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1272.-ಇತೋ ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ।(4.1.65)

ವೃತ್ತಿ-ಙೀಷ್। ದಾಕ್ಷೀ।

ಪ. ಛೇ-ಇತಃ, ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ।

ಅ.ವೃ:-"ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಮನುಷ್ಯ ಜಾತಿವಾಚಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಕ್ಷೀ (ದಕ್ಷನ ಮಗಳು)-ದಕ್ಷಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದಕ್ಷ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅತ ಇಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಞ್(ಇ)

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಾಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ದಾಕ್ಷ್+ಈ=ದಾಕ್ಷೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ದಾಕ್ಷೀ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1273. -ಊಙುತಃ (4.1.66)

ವೃತ್ತಿ -ಉದನ್ತಾತ್ ಅಯೋಪಧಾತ್ ಮನುಷ್ಯಜಾತಿವಾಚಿನಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಊಙ್ ಸ್ಯಾತ್। ಕುರೂಃ। ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಅಧ್ವರ್ಯುಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ)।

ಪ. ಛೇ-ಊಙ್, ಉತಃ।

ಅ.ವೃ -"ಇತೋ ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯವಾಚೀ ಉದನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಙ್'(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗ್ರಹಣೇ ಲಿಙ್ಗವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ, ಲಿಙ್ಗವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಗೃಹೀವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವಾತ್ ಸ್ವಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ' ಅದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿದ್ದಮೇಲೂ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವ ಚ್ಯುತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕುರೂ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಙ್ಯನ್ತ ವಾಗದಿದ್ದರೂ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1. ಕುರೂಃ (ಕುರುವಿನ ಹೆಣ್ಣು ಸಂತಾನ)-ಕುರು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, "ಕುರುನಾದಿಭ್ಯೋ ಣ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮವನ್ತಿ ಕುನ್ತಿ ಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕುರು ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಉ' ವರ್ಣಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್'(ಊ) ಬಂದು ಕುರು+ಊ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಕುರೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕುರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಅಧ್ವರ್ಯುಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ(ಅಧ್ವರ್ಯುವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸ್ತ್ರೀ)-ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ, 'ಯೋಪಧ' ಮತ್ತು ಅಯೋಪಧಗಳಾಗಿರುವ ಎರಡುತರಹದ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ 'ಊಙ್(ಊ) ಬರುವ

ಪ್ರಸಂಗವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಅಧ್ವರ್ಯು ಶಬ್ದದಮೇಲೂ 'ಊಙ್(ಊ) ಬಂದು, ಅಧ್ವರ್ಯೂಃ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಙೀಷ್(ಈ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊಙ್(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುಃ ಎಂದು 'ಉ' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1274. -ಪಙ್ಗೋಶ್ಚ। (4.1.68)

ವೃತ್ತಿ–ಪಙ್ಗೂಃ।

ವಾರ್ತಿಕ–ಶ್ವಶುರಸ್ಯ–ಉಕಾರ–ಅಕಾರ ಲೋಪಶ್ಚ। ಶ್ವಶ್ರೂಃ।

ಪ. ಛೇ–ಪಙ್ಗೋಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ–"ಊಙುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಪಙ್ಗು' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಙ್ಗು ಶಬ್ದವು ಗುಣವಾಚಕವಾಗಿದೆ ಹೊರತು ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ "ಊಙುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್(ಊ)' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಪಙ್ಗೂಃ (ಕುಂಟ ಸ್ತ್ರೀ)–ಪಙ್ಗು ಎಂಬ 'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್(ಊ)'

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಙ್ಗು+ಊ=ಪಙ್ಗೂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪಙ್ಗೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ–ಶ್ವಶುರಸ್ಯ–ಉಕಾರ–ಅಕಾರ ಲೋಪಶ್ಚ–ಇದು ವಾರ್ತಿಕ, ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, 'ಊಙ್(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಶು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶ್ವಶ್ರೂಃ (ಅತ್ತೆ–ಹೆಣ್ಣು ಕೊಟ್ಟ ಮಾವನ ಹೆಂಡತಿ)–ಶ್ವಶುರಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, 'ಊಙ್(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಶು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಶ್ವಶ್+ರ್+ಊ=ಶ್ವಶ್ರೂ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗ್ರಹಣೇ ಲಿಙ್ಗವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಶ್ರೂಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1275.-ಊರೂತ್ತರಪದಾದೌಪಮ್ಯೇ (4.1.69)

ವೃತ್ತಿ-ಉಪಮಾನವಾಚಿ ಪೂರ್ವಪದಂ ಊರೂತ್ತರಪದಂ ಯತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ತಸ್ಮಾತ್ 'ಊಙ್' ಸ್ಯಾತ್। ಕರಭೋರೂಃ।

ಪ. ಛೇ-ಊರೂತ್ತರಪದಾತ್, ಔಪಮ್ಯೇ।

ಅ.ವೃ -"ಊಙುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವಪದವು ಉಪಮಾನವಾಚಿಯಾಗಿದ್ದು, ಹಾಗೆಯೇ 'ಊರೂ'ಎಂಬ ಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಪದದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕರಭೋರೂಃ-(ಕರಭ ಎಂದರೆ ಮಣಿಕಟ್ಟಿನಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಕಿರುಬೆರಳಿನ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಇರುವ ಭಾಗ-ಎರಡು ಕರಭಗಳಂತೆ ಎರಡು ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ) 'ಕರಭೌ ಇವ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಕರಭೋರು ರೂಪವಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್(ಊ)' ಬಂದು, ಕರಭೋರು+ಊ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕರಭೋರೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕರಭೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1276.-ಸಂಹಿತ-ಶಫ-ಲಕ್ಷಣ-ವಾಮಾದೇಶ್ಚ। (4.1.60)

ವೃತ್ತಿ-ಅನೌಪಮ್ಯಾರ್ಥಂ ಸೂತ್ರಂ। ಸಂಹಿತೋರೂಃ। ಶಫೋರೂಃ। ಲಕ್ಷಣೋರೂಃ। ವಾಮೋರೂಃ।

ಪ. ಛೇ-ಸಂಹಿತ-ಶಫ-ಲಕ್ಷಣ-ವಾಮಾದೇಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ-"ಊರೂತ್ತರಪದಾದೌಪಮ್ಯೇ (4.1.69)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊರೂತ್ತರಪದಾತ್' ಮತ್ತು "ಊಙುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಂಹಿತ, ಶಫ, ಲಕ್ಷಣ, ವಾಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, ಮತ್ತು 'ಊರು' ಪದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯುವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತ ಮೊದಲಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- 1. ಸಂಹಿತೋರೂಃ (ಜೋಡಿಸಿದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು)-ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತೋರು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್(ಊ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತೋರು+ಊ=ಸಂಹಿತೋರೂ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಂಹಿತೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಶಫೋರೂಃ (ಗೊರಸುಗಳಂತೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು)- ಶಫೌ ಇವ ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟೌ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಇಲ್ಲಿ ಶಫ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟೌ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಙ್(ಊ)' ಪ್ರತ್ಯವು ಬಂದು ಶಫೋರು+ಊಙ್(ಊ)'=ಶಫೋರೂ ಎಂದಾಗಿ, ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶಫೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಲಕ್ಷಣೋರೂಃ (ಶುಭಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ತೊಡೆಯುಳ್ಳವಳು)-'ಲಕ್ಷಣೌ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಲಕ್ಷಣ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋऽಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡೋಣದ್ದರಿಂದ ಒಳ್ಳೇ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಲಕ್ಷಣೋರು+ಊಙ್(ಊ)=ಲಕ್ಷಣೋರೂ ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಣೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

4. ವಾಮೋರೂಃ (ಸುಂದರವಾದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು)-ವಾಮೌ 'ಸುಂದರೌ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವಾಮೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಙೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1277. -ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಞೋ ಙೀನ್। (4.1.73)

ವೃತ್ತಿ-ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದೇಃ ಅಞಃ ಯಃ ಅ-ಕಾರಃ ತದನ್ತಾಚ್ಚ ಜಾತಿವಾಚಿನಃ 'ಙೀನ್' ಸ್ಯಾತ್। ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ। ಬೈದೀ। ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ।

ವಾರ್ತಿಕ-'ನೃನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ'। ನಾರೀ।

ಪ. ಛೇ-ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಞಃ, ಙೀನ್।

ಅ.ವೃ-"ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್"(4.1.63)ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಜಾತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅತಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಹಾಗೂ 'ಅಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಜಾತಿವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ನಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, 'ಙೀಷ್(ಈ)' 'ಙೀನ್(ಈ)' ಬಂದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1.ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ (ಶೃಙ್ಗರುವಿನ ಕನ್ಯೆ)-ಶೃಙ್ಗರೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ-ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, "ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಙೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಾರ್ಙ್ಗರವ+ಈ (ಙೀನ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇ ತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾರ್ಙ್ಗರವ್+ಈ =ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ ಎಂದಾಗಿ, ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

2. ಬೈದೀ (ಬೈದ-ಋಷಿಯ ಕನ್ಯೆ)-'ಬಿದಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಬಿದ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದ ಕೆಳಗೆ "ಅನೃಷ್ಯಾನಂತರ್ಯೇ ಬಿದಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಞ್(ಅ)'

ಪ್ರತ್ಯವು ಬಂದಮೇಲೆ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಬೈದ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬೈದ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬೈದ್+ಈ=ಬೈದೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಬೈದೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

3. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಪತ್ನಿ ಅಥವಾ ಕನ್ಯೆ)-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್(ಈ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್+ಈ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-'ನೃನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ'। ನಾರೀ।

'ನೃ' ಮತ್ತು ನರ ಈ ಎರಡು ಜಾತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನೃ'

ಶಬ್ದವು 'ಋ' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಪ್(ಈ)' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಮತ್ತು 'ನರ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜಾತಿ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಙೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅ. ನಾರೀ(ನಾರಿ)-'ನೃ' ಶಬ್ದದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ನೃ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು ನಾರ್+ಈ =ನಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನಾರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ-ಆ. ನಾರೀ (ನಾರೀ)-ನರ ಶಬ್ದದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಙೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ನರ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನಾರ್+ಈ=ನಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ, ನಾರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1278.-ಯೂನಸ್ತಿಃ (4.1.77)

ವೃತ್ತಿ-ಯುವನ್-ಶಬ್ದಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್। ಯುವತಿಃ॥

॥ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ (60.)ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಶಾಸ್ತ್ರಾನ್ತರೇ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾನಾಮ್ ಬಾಲಾನಾಂ ಚೋಪಕಾರಿಕಾ।
ಕೃತಾ ವರದರಾಜೇನ ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ॥

॥ಇತಿ ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ಕೃತಾ ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ ಸಮಾಪ್ತಾ॥

ಪ. ಛೇ-ಯೂನಃ, ತಿಃ।

ಅ.ವೃ-ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್,ತದ್ಧಿತಾಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಯುವನ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯುವತಿಃ (ಯುವತಿ)-'ಯುವನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ ಯುವನ್+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುವನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ನ ಲೋಪ ಪ್ರಾತಿಪದಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಯುವತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಯುವತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣವು (60) ಮುಗಿಯಿತು॥

ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಹೊಂದಿದ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ ಎಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥವು ವರದರಾಜರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

॥ ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ರಚಿತ ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ ಗ್ರಂಥವು ಮತ್ತು ಅದರ "ತುಲಸೀ" ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು ॥

ಪರಿಶಿಷ್ಟಮ್

I. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿದಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಸಂಬಂಧೀ ಯೋ ವಿದಿಃ ಸಃ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತೋ ಭ್ಯೋಧ್ಯಃ

ಅರ್ಥ:– ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಾಸಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪದಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸಮರ್ಥಃ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಾವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತೋ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. (ಇದರ ಅರ್ಥವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದು.) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯುವದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಪದಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಒಟ್ಟುಗೂಡಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಪದಗಳೂ ಒಂದಾಗುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಸವೆಂಬ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಾಮರ್ಥ್ಯ" ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಶಿಕಾದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಇದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಕಾರ್ಯನೀವರ್ತನಕ್ಷಮಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವು ಶಬ್ದವೆಂದು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಅದರ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು (ತನ್ನವನ್ನು)ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಇದೇ ಸ್ವ ಕಾರ್ಯ. ಇದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಹಾಗೂ ಏಕಾರ್ಥೀಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು.

1. ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮ್ ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಅಪೇಕ್ಷಾವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ:–ಪದಗಳು ಅರ್ಥಾನುಸಾರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ.
2. ಏಕಾರ್ಥೀಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮ್ :– ಅನೇಕ ಪದಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಪದವಾಗಿ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಏಕಾರ್ಥೀಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ.

II. ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಷೇಧ:– ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಷೇಧೋऽಯಮ್ ಕ್ರಿಯಯಾ ಸಹ ಯತ್ರ ನಞ್. ನಞ್‌ಗೆ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು 'ಪ್ರಸಜ್ಯಪತ್ರಿಷೇಧ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ:– ಶ್ರಾದ್ಧಂನ ಭುಜ್ಕ್ತೇ ಇತಿ ಅಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜೀ (ಶ್ರಾದ್ಧದ ಭೋಜನವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ)

ಇಲ್ಲಿ ನ (ನಞ್)ಗೆ ಭುಜ್ಕ್ತೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ

ಇದು ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಪರ್ಯುದಾಸ:- ನಞ್‌ಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು ಪರ್ಯುದಾಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ:- **ಘಟಾದನ್ಯೋ ಅಘಟಃ** (ಘಟಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ)-ಇಲ್ಲಿ ನಞ್‌ಗೆ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಘಟದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರ್ಯುದಾಸ.

ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಞ್‌ಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾಪೇಕ್ಷ ಇರುವದರಿಂದ "ಅತಚ್ಛಬ್ದಾತ್" ಎಂದರೆ ತಚ್ಛಬ್ದೋ ನಾಸ್ತೀತಿ ಅತಚ್ಛಬ್ದಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಅತಚ್ಛಬ್ದಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ಇದು ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನಞ್‌ಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು ತಚ್ಛಶ್ದದೊಂದಿಗೆ ಆಗಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಸಾಕಾಂಕ್ಷತ್ವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವ ಪದಗಳಿಗೇನೆ ಸಮಾಸವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿಯಾನ್ವಿತವಾದ ನಞ್‌ಗೆ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ತಚ್ಛಶ್ದದ ಆಕಾಂಕ್ಷಾವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷತ್ವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಯವಾಗಿಲ್ಲ. (ನಞ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ. ಇದು ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಗಿ ನಞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಮಥವಾದ ನಞ್ ಪದವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತ ಪದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.)

ಅಥ ಲಿಂಗಪರಿಚಯಃ

ತತ್ರಾದೌ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

(1) ಋಕಾರಾಂತಾ ಮಾತೃ–ದುಹಿತೃ–ಸ್ವಸೃ–ಯಾತೃ–ನನಾಂದಾರಃ । ಋಕಾರಾಂತಾ ಏತೇ ಪಂಚೈವ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ । ಸ್ವಸ್ರಾದಿಪಂಚಕಸ್ಯೈವ ಜೀಬ್‌ನಿಷೇಧೇನ ಕರ್ತ್ರೀತ್ಯಾದೇರ್ಜೀಪಾ ಈ–ಕಾರಾಂತತ್ವಾತ್, ತಿಸೃಚತಸ್ರೋಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಾದೇಶತಯಾ ವಿಧಾನೇಽಪಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯೋಸ್ತ್ರಿಚತುರೋರ್ಋದಂತತ್ವಾಭಾವಾತ್ ॥

(2) ಅನ್ಯೇಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾಃ ತಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ತಥಾ ಆಬಂತಾ ಜೀಪ್‌ಜೀಷನ್ತಾ ಊಜನ್ತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಬೋಧ್ಯಾಃ। ಯಥಾ–ಅವನಿಃ, ಚಮೂಃ, ಕೃತಿಃ, ಭೂತಿಃ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣತಾ, ದೇವತಾ, ರಮಾ, ಕುಮಾರೀ, ಕುಂಡೋಧ್ನೀ, ಕುರೂಃ ಇತ್ಯಾದಯಃ॥

(3) ಗೋ, ಮಣಿ, ಯಷ್ಟಿ, ಮುಷ್ಟಿ, ಪಾಟಲಿ, ವಸ್ತಿ, ಶಾಲ್ಮಲಿ, ತ್ರುಟ,ಮಸಿ, ಮರೀಚಿ, ಮೃತ್ಯು, ಶೀಧು, ಕರ್ಕಂಧು, ಕಿಷ್ಕು, ಕಂಡು, ರೇಣು, ಅಶನಿ, ಭರಣಿ, ಅರಣಿ, ಶ್ರೋಣಿ,ಯೋನಿ, ಊರ್ಮಿ, ತಿಥಿ, ಇಷು, ಇಷುಧಿ, ಬಾಹು, ಇತ್ಯಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಃಪುಂಸಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ । ಸುಮನಸ್ ಶಬ್ದೋ ದೇವಾರ್ಥವಾಚಕಶ್ವೇನ್ನಿತ್ಯ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ, ಪುಷ್ಪಾರ್ಥವಾಚಕಶ್ಚೇತ್ತದಾ ನಪುಂಸಕೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೇ ಚೋಭಯತ್ರ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ। ದುಂದುಭಿಶಬ್ದೋಽಕ್ಷಾರ್ಥೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೋಽನ್ಯತ್ರ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ। ಭೂಮಿವಿದ್ಯುತ್ ಸರಿತ್ ಲತಾ–ವನಿತಾ–ವನಿತಾಪರ್ಯಾಯಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಅಪಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಭವಂತಿ । ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ ಯಾದೋ ನಪುಂಸಕೇ ದಾರಶಬ್ಧಃಪುಮಾನ್ ॥

(4) ಶ್ರೀ, ವಿಂಶತಿ, ತ್ರಿಂಶತ್, ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್, ಪಂಚಾಶತ್, ಷಷ್ಟೀ,ಸಪ್ತತಿ, ಆಶೀತಿ, ನವತಿ, ಭಾಸ್, ಸ್ರುಚ್, ಸ್ರಜ್, ದಿಶ್, ಉಷ್ಣಿಹ್, ಉಪಾನಹ್, ಪ್ರಾವೃಷ್, ವಿಪ್ರುಷ್, ರುಷ್, ತೃಷ್, ವಿಶ್, ತ್ವಿಷ, ದರ್ವಿ, ವಿದಿ, ವೇದಿ, ಖನಿ,ಶನಿ, ಆಶ್ರಿ, ವೇಶಿ, ಕೃಷಿ, ಓಷದಿ, ಕಟಿ, ಅಂಗುಲಿ, ನಾಡಿ, ರುಚಿ,ವೀಚಿ, ನಾಲಿ,ಧೂಲಿ, ಕಿಕಿ, ಕೇಲಿ, ಛವಿ, ರಾತ್ರಿ, ಶಷ್ಕುಲಿ, ರಾಜಿ, ಕುಟಿ, ವರ್ತಿ, ಭ್ರುಕುಟ, ತ್ರುಟಿ,ವಲಿ, ಪಂಕ್ತಿ, ಪ್ರತಿಪದ್, ಆಪದ್, ವಿಪದ್, ಸಂಪದ್, ಶರದ್, ಸಂಸದ್, ಪರಿಷದ್, ಉಷಸ್, ಸಂವಿದ್, ಕ್ಷುಧ್, ಮುದ್, ಸಮಿಧ್, ಆಶಿಷ್, ಧುರ್, ಪುರ್,ಗಿರ್, ದ್ವಾರ್,ಅಪ್, ತ್ವಚ್, ವಾಚ್, ಯವಾಗೂ, ನೌ, ಸ್ಫಿಚ್, ಸಿಮನ್, ಯಾಚ್ಞಾ– ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಭೂಮಿಗ್ಲಾನಿಪ್ರಭೃತಯಃ ಈ–ಮಿ–ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾ ಭೋಧ್ಯಾಃ॥

ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

ಅಥ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

(5) ಘಞಬನ್ತಃ, ಘಾಜಂತಶ್ಚ । ಘಞ್, ಅಪ್, ಘ, ಅಚ್, ಇತ್ಯೇತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾ ಭವಂತಿ, ಯಥಾ– ಪಾಕಃ, ತ್ಯಾಗಃ॥ ಕರಃ, ಗರಃ॥ ವಿಸ್ತರಃ, ಗೋಚರಃ । ಚಯಃ, ಜಯಃ ಇತ್ಯಾದಯಃ॥ ಏವಮೇವ ನಜಂತಃ॥ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಃ, ಯಥಾ–ಯಜ್ಞಃ, ಯತ್ನಃ, ವಿಶ್ನಃ, ಪ್ರಶ್ನಃ ಇತ್ಯಾದಯಃ । ಯಾಚ್ಞಾಶಬ್ದಸ್ತುಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ। ಕ್ಯಂತೋಘುಃ॥ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾ ಘುಸಂಜ್ಞಕಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾ ಏವ ಭವಂತಿ, ಯಥಾ– ಆಧಿಃ, ನಿಧಿಃ, ಉದಧಿರಿತ್ಯಾದಯಃ॥ ಇಷುಧಿಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ॥

(6) ದೇವಾಸುರಾತ್ಮಸ್ವರ್ಗ–ಗಿರಿ–ಸಮುದ್ರ–ನಖ–ಕೇಶ–ದಂತ–ಸ್ತನ–ಭುಜ–ಕಂಠ–ಖಡ್ಗ ಶರಪಂಕಾ ಏತತ್ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಪುಂಸ್ಯೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ, ಯಥಾ– ದೇವಾಃ, ಸುರಾಃ॥ ಅಸುರಾಃ, ದೈತ್ಯಾಃ । ಆತ್ಮಾ, ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞಃ । ಸ್ವರ್ಗಃ, ನಾಕಃ॥ ಗಿರಿಃ, ಪರ್ವತಃ । ಸಮುದ್ರೋಽಬ್ಧಿಃ । ನಖಃ, ಕರರುಹಃ । ಕೇಶಃ, ಶಿರೋರುಹಃ॥ ದಂತಃ, ದಶನಃ॥ ಸ್ತನಃ, ಕುಚಃ । ಭುಜೋ, ಬಾಹುಃ । ಕಂಠೋ, ಗಲಃ । (ಗ್ರೀವಾಶಬ್ದಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ)। ಖಡ್ಗಃ, ಕರವಾಲಃ । ಶರೋ, ಮಾರ್ಗಣಃ॥ ಪಂಕಃ, ಕರ್ದಮಃ । ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ–ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪತ್ರಿಭುವನೇ ನಪುಂಸಕೇ, ದ್ಯೌಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ । ಇಷುಬಾಹೂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ । ಬಾಣಕಾಂಡೌ ನಪುಂಸಕೇ ಚ॥

(7) ನಕಾರಾಂತಾಃ ಸರ್ವೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಃ– ಯಥಾ–ರಾಜಾ, ತಕ್ಷಾ, ಯುವಾ ಇತ್ಯಾದಯಃ॥ ನ ಚ ಚರ್ಮವರ್ಮಾದಿಷ್ವತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಃ, 'ಮನ್‌ದ್ವ್ಯಚ್ಕೋಽಕರ್ತರಿ' ಇತಿ ವಚನೇನ ತತ್ರ ನಪುಂಸಕತ್ವಾಭಿಧಾನಾತ್ ॥

(8) ಕ್ರತು–ಪುರುಷ–ಕಪೋಲ–ಗುಲ್ಫ–ಮೇಘ–ಶಬ್ದಾಸ್ತತ್ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕಾಶ್ಚ ಪುಂಸಿ ಭವಂತಿ । ಯಥಾ– ಕ್ರತುಃ, ಅಧ್ವರಃ । ಪುರುಷೋ, ನರಃ । ಕಪೋಲೋ, ಗಂಡಃ, ಗುಲ್ಫಃ, ಪ್ರಪದಃ । ಮೇಘೋ, ನೀರದಃ । ಆತ್ರಾಪವಾದಃ– ಅಭ್ರಂ ನಪುಂಸಕಮ್ ॥

(9) ಉಕಾರಾಂತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯುಃ । ಯಥಾ– ಪ್ರಭುಃ, ಇಕ್ಷುರಿತ್ಯಾದಯಃ॥ ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ–ಹನು–ಕರೇಣು–ಧೇನು–ರಜ್ಜು–ಕುಹು–ಸರಯು–ತನು–ರೇಣು ಪ್ರಿಯಂಗುಶಬ್ದಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಭವಂತಿ । ತಥಾಶ್ಮಶ್ರು–ಜಾನು–ವಸು–ಸ್ವಾದ್ವಶ್ರುಜತು–ತ್ರಪು–ತಾಲುಶಬ್ದಾ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ । ಅತ್ರ ವಸು ಶಬ್ದೋಧನವಾಚೀ ಗೃಹ್ಯತೇ । ಮದ್ಗು–ಮಧು–ಶೀಧು–ಸೀಧು–ಸಾನು–ಕಮಂಡಲುಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ನಂಪುಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ॥

(10) 'ರು' ಇತ್ಯಂತಾಃ, ತ್ವಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯುಃ । ಯಥಾ–ಮೇರುಃ, ಗುರು, ಸೇತು, ಕೇತುರಿತ್ಯಾದಯಃ । ಅಥಾಪವಾದಾಃ–ದಾರು–ಕಸೇರು–ಜತು–ವಸ್ತು–ಮಸ್ತುಶಬ್ದಾ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ । ಸಕ್ತುಶಬ್ದಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ॥

(11) ಕೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಶಬ್ದಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ– ಸ್ತಬಕಃ, ಕಲ್ಕಃ । ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ– ಚಿಬುಕಶಾಲೂಕಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂಶುಕೋಲ್ಮುಕಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ। ಕಂಟಕಾನೀಕಸರ–ಮೋದಕ–ವಚಕ–ಮಸ್ತಕ–ಪುಸ್ತಕ–ಕತಟಾನಿಷ್ಕಶುಷ್ಕ–ವರ್ಚಸ್ಕ–ಪಿನಾಕ –ಬಾಂಡಕ–ಪಿಂಡಕ–ಕಟಕ–ಶಂಡಕ–ಪಿಟಕ ತಾಲಕ–ಫಲಕ–ಪುಲಕಾನಿ ಚ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(12) ಟೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಶ್ಚ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ–ಘಟಃ, ಪಟಃ । ಅಥಾಪವಾದಾಃ– ಕಿರೀಟ–ಮುಕುಟ–ಲಲಾಟ–ವಟ–ವೀಟ–ಶೃಂಗಾಟ–ಕರಾಟಲೋಷ್ಟಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿಕೂಟ–ಕುಟಕ–ಪಟಕ–ವಾಟಕ–ಕರ್ಪಟ–ನಟ–ನಿಕಟ–ಕೀಟಕಟಾನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(13) ಣೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ–ಗುಣಃ, ಗಣಃ, ಪಾಷಾಣಃ। ಅಥಾಪವಾದಾಃ– ಋಣ–ಲವಣ–ಪರ್ಣ–ತೋರನೋಷ್ಟಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ । ಕಾರ್ಷಾಪಣ–ಸ್ವರ್ಣ–ಸುವರ್ಣ–ವ್ರಣ–ಚರಣ–ವೃಷಣ–ವಿಷಾಣ–ಚೂರ್ಣ–ತೃಣಾನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ॥

(14) ಥೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗೋಯಥಾ– ರಥಃ, ಪಥಃ, ಗ್ರಂಥಃ, ಶ್ರಂಥಃ। ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ– ಕಾಷ್ಠ–ಪೃಷ್ಠ–ಸಿಕ್ಥೋಕ್ಥಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ । ದಿಗರ್ಥಕಾಷ್ಠಾಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ । ತೀರ್ಥಯೂಥಪ್ರೋಥಗಾಥಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ಗಾಥಾಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ॥

(15) ನೋಪಧೋಽದಂತಃಪುಂಸಿ ಭವೇತ್ । ಯಥಾ–ಇನಃ, ಫೇನಃ । ಅಪವಾದಾಃ –ಜಘನಾಜಿನ–ತುಹಿನ–ಕಾನನ–ವನ–ವೃಜಿನ–ವಿಪಿನ–ವೇತನ–ಶಾಸನ–ಸೋಪಾನ–ಮಿಥುನ–ಶ್ಮಶಾನ–ರತ್ನನಿಮ್ನ–ಚಿಹ್ನಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ । ಮಾನ–ಯಾನಾಭಿದಾನ–ಮಲಿನ–ಪುಲಿನೋದ್ಯಾನ–ಶಯನಾಸನ–ಸ್ಥಾನ–ಚಂದನಾಲಾನ–ಸಮಾನ–ಭವನ–ವಸನ–ಸಂಭಾವನ–ವಿಭಾವನ–ವಿಮಾನಾನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(16) ಪೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ–ಯೂಪಃ, ದೀಪಃ, ಸರ್ಪಃ। ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ– ಪಾಪ–ರೂಪೋಡುಪ–ತಲ್ಪ–ಶಿಲ್ಪ–ಪುಷ್ಪ–ಶಷ್ಪ–ಸಮೀಪಾಂತರೀಪಾಣಿ ನಪುಂಸಕೇ । ಸೂರ್ಪ–ಕುತಪ–ಕುಣಪ–ದ್ವೀಪ–ವಿಟಪಾನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(17) ಭೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ–ಸ್ತಂಭಃ, ಕುಂಭ ಇತ್ಯಾದಯಃ । ಅಪವಾದಾಃ– ತಲಭಂ ನಪುಂಕವ್ । ಜೃಮ್ಭಂ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(18) ಮೋಪಧೋಽದಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ–ಸೋಮಃ, ಭೀಮ ಇತ್ಯಾದಯಃ। ಅಪವಾದಾಃ– ರುಕ್ಮ–ಸಿಧ್ಮೇಧ್ಮಗುಲ್ಮಾಧ್ಯಾತ್ಮ–ಕುಂಕುಮಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ। ಸಂಗ್ರಾಮ–

ದಾಡಿಮ-ಕುಸುಮಾಶ್ರಮ-ಕ್ಷೇಮ-ಕ್ಷೌಮ-ಹೋಮೋದ್ದಾಮಾನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋ ॥

(19) ಯೋಪಧೋಽದಂತಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ । ಯಥಾ-ಸಮಯಃ, ಹಯಃ । ಅಪವಾದಾಃ- ಕಿಸಲಯ-ಹೃದಯೇಂದ್ರಿಯೋತ್ತರೀಯಾಣಿ ನಪುಂಸಕೇ। ಗೋಮಯ- ಕಷಾಯ-ಮಲಯಾನ್ವಯಾವ್ಯಯಾನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(20) ರೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಥಾ-ಕ್ಷುರಃ, ಅಂಕುರಃ । ಅಪವಾದಾಃ- ದ್ವಾರಾಗ್ರ-ಸ್ಫಾರ-ತಕ್ರ-ವಪ್ರ-ಕ್ಷಿಪ್ರ-ಕ್ಷುದ್ರ-ನಾರ-ತೀರ-ದೂರ- ಕೃಚ್ಛ್ರ-ರಂಧ್ರಾಶ್ರ-ಸ್ವಭ್ರ-ಭೀರ-ಗಭೀರ-ಕ್ರೂರ-ವಿಚಿತ್ರ-ಕೇಯೂರ- ಕೇದಾರೋದರಾಜಸ್ರ-ಶರೀರ-ಕಂದರ-ಮಂದಾರ-ಪಂಜರಾಜರ- ಜಠರಾಜಿವೈರ-ಚಾಮರ-ಪುಷ್ಕರ-ಗಹ್ವರ-ಕುಹರ-ಕುಟೀರ-ಕುಲೀರ-ಚತ್ವರ- ಕಾಶ್ಮೀರ-ನೀರಾಂಬರ-ತಂತ್ರ-ಯಂತ್ರ-ಕ್ಷತ್ರ-ಕ್ಷೇತ್ರ-ಮಿತ್ರ-ಕಲತ್ರ-ಚಿತ್ರ-ಮೂತ್ರ- ಸೂತ್ರ-ವಕ್ತ್ರ-ನೇತ್ರ-ಗೋತ್ರಾಂಗುಲಿತ್ರ-ವಲತ್ರ-ಸಸ್ತ್ರ-ಶಾಸ್ತ್ರ-ವಸ್ತ್ರ-ಪತ್ರ-ಪಾತ್ರ- ಛತ್ರಾಣಿನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ। ಶುಕ್ರಬ್ದೋಽಪಿ ದೇವತಾಭಿನ್ನೇರ್ಥೇಕ್ಲಿಬೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ।ಚಕ್ರ-ವಜ್ರಾಂಧಕಾರ-ಸಾರಾವಾರ-ಪಾರಕ್ಷೀರ-ತೋಮರ- ಶೃಂಗಾರ-ಭೃಂಗಾರ-ಮಂದಾರೋ-ಶೀರ-ತಿಮಿರ-ಶಿಶಿರಾಣಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ॥

(21) ಷೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಭವೇತ್ । ಯಥಾ-ವೃಷಃ, ವೃಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ। ಅಪವಾದಾಃ- ಶಿರೀಷ-ರ್ಜೀಷಾಂಬರೀಷ-ಪೀಯೂಷ-ಪುರೀಷ-ಕಿಲ್ಬಿಷ- ಕಲ್ಮಾಷಾಣಿ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ । ಯೂಷ-ಕರೀಷ-ಮಿಷ-ವರ್ಷಾಣಿ ಪುನ್ನ ಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(22) ಸೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಭವೇತ್ । ಯಥಾ-ವತ್ಸಃ, ವಾಯಸಃ । ಅಪವಾದಾಃ- ಪನಸ-ಬಿಸ-ಬುಸ-ಸಾಹಸಾನಿ ನಪುಂಸಕೇ । ಚಮಸಾಂಸರಸನಿರ್ಯಾಸೋಪವಾಸ-ಕಾರ್ಪಾಸ-ವಾಸ-ಮಾಸ-ಕಾಸಕಾಂಸ- ಮಾಂಸಾನಿ ಪುನ್ನುಂಸಕಯೋಃ । ಕಂಸಶಬ್ದೋಽಪ್ರಾಣಿನಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಃ। 'ಕಂಸೋಽಸ್ತ್ರೀ ಪಾನಭಾಜನಮ್' ಇತಿ ಕೋಷಾತ್ । ಪ್ರಾಣಿನಿ ತು ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ, ಕಂಸೋ ನಾಮ ರಾಜೌಗ್ರಸೇನಿ ॥

(23) ರಶ್ಮಿ-ದಿವಸ-ಶಬ್ದೌ ತತ್ಪಾರ್ಯಾಯವಾಚಕಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯುಃ । ರಶ್ಮಿರ್ಮಯೂಖಃ, ದಿವಸೋ ಘಸ್ರಃ । ಅಪವಾದಾಃ-ದೀಧಿತಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್। ದಿನಾಹನೀ ನಪುಂಸಕೇ ॥

(24) ಪರಿಮಾಣವಾಚಕಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಭವೇಯುಃ । ಕುಂಡವಃ, ಪ್ರಸ್ಥಃ । ಅಪವಾದಾಃ- ದ್ರೋಣಾಢಕೌ ನಪುಂಸಕೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗೇ ಚ । ಖಾರೀಮಾನಿಕೇಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ।

(25) ದಾರಾಕ್ಷತ-ಲಾಜಾ-ಸೂನಾಂ ಬಹುವಚನಾಂತತ್ವಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಚ ॥

(26) ಮರುತ್, ಗರುತ್,ತರತ್, ಋತ್ವಿಕ್, ಋಷಿ, ರಾಶಿ, ದೃತಿ, ಗ್ರಂಥಿ, ಕೃಮಿ, ಧ್ವನಿ, ವಲಿ,ಕೌಲಿ,ಮೌಲಿ, ರವಿ, ಕವಿ, ಕಪಿ,ಮುನಿ,ಧ್ವಜ,ಗಜ,ಮುಂಜ, ಪುಂಜ, ಹ್ತಸ, ಕುಂತ, ಅಂತ, ವ್ರಾತ,ವಾತ,ದೂತ, ಧೂರ್ತ, ಸೂತ, ಚೂತ, ಮುಹೂರ್ತ, ಷಂಡ, ಮಂಡ, ಕರಂಡ,ಬರಂಡ,ವರಂಡ,ತುಂಡ, ಗಂಡ,ಮುಂಡ,ಪಾಷಂಡ, ಶಿಖಂಡ, ವಂಶ, ಅಂಶ, ಪುರೋಡಾಶ, ಹ್ರದ, ಕಂದ,ಕುಂದ, ಬುದ್ಬುದ, ಶಬ್ದ, ಅರ್ಧ, ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್, ಸ್ತಂಬ, ನಿತಂಬ, ಪುಗ, ಪಲ್ಲವ, ಪಲ್ವಲ, ಕಫ, ರೇಫ, ಕಟಾಹ, ನಿರ್ವ್ಯೂಹ, ಮಠ, ಮಣಿ, ತರಂಗ,ತುರಂಗ, ಗಂಧ,ಸ್ಕಂಧ, ಮೃದಂಗ, ಸಂಗ, ಸಮುದ್ರ, ಪುಂಖ, ಸಾರಥಿ, ಅತಿಥಿ, ಕುಕ್ಷಿ,ಬಸ್ತಿ, ಪಾಣಿ,ಅಂಜಲಿ,–ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗೇ ಭವಂತಿ । ಅತ್ರತ್ಯಾಃ ಕತಿಪಯೇ ಶಬ್ದಾ ನಪುಂಸಕೇಽಪಿ ॥

ಇತಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

ಅಥ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

(27) ಭಾವಲ್ಯುಡಂತಾ ಭಾವನಿಷ್ಠಾಂತಾಸ್ತದ್ಧಿತತ್ವಷ್ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಭಾವಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತಕ–ಯತ್–ಯ–ಢಕ್–ಯಕ್–ಅಞ್–ಅಣ್–ವುಞ್–ಛಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಭವಂತಿ । ದಿಙ್ಮಾತ್ರಮುದಾಹರಣಂ ಕ್ರಮೇಣ ಯಥಾ–ಹಸನಮ್, ಶಯಿತಮ್, ಶುಕ್ಲತ್ವಮ್, ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್, ಸ್ತೇಯಮ್, ಸಖ್ಯಮ್, ಕಾಪೇಯಮ್, ಆಧಿಪತ್ಯಮ್, ಔಷ್ಟ್ರಮ್,ದ್ವೈಹಾಯನಮ್, ಪಿತಾಪುತ್ರಕಮ್, ಆಚ್ಛಾವಾಕೀಯಮ್ ॥

(28) ಅವ್ಯಯೀಭಾವೋ ನಪುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಧಿಸ್ತ್ರಿ, ಉಪಕುಂಭಮ್ । ಏಕವದ್ಭಾವವಂತೋ ದ್ವಂದ್ವಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಬೋಧ್ಯಾಃ । ಪಾಣಿಪಾದಮ್ ॥

(29) ರಾಜಪರ್ಯಾಯಪೂರ್ವೋಽಮನುಷ್ಯಪೂರ್ವಶ್ಚ ಸಭಾಂತಸ್ತುತ್ಪುರುಷೋ ನಪುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಇನಸಭಮ್, ಈಶ್ವರಸಭಮ್, ಇಂದ್ರಸಭಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ। ಅಮನುಷ್ಯಶಬ್ದೋ ರೂಢ್ಯಾ ರಕ್ಷಃಪರ್ಯಾಯೋ ಬೋಧ್ಯಃ । ರಕ್ಷಃಸಭಮ್, ಪಿಶಾಚಸಭಮಿತ್ಯಾದಿ । ಪರ್ಯಾಯಸ್ಯೈವೇಷ್ಯತೇ, ತೇನೇಹ ನ,ರಾಜಸಭಾ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತಸಭಾ । ಸುರಾಸೇನಾಚ್ಛಾಯಾಶಾಲಾನಿಶಾಂತಸ್ತತ್ಪುರುಷಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಪುಂಸಕೇ ಭವತಿ । ಅಪಥಪುಣ್ಯಾಹಶಬ್ದೌ ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಾ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ನಪುಂಸಕೇ ಭವತಿ । ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಪುಂಸಕೇ ಚ ಭವತಿ ।ಯಥಾ–ಪಂಚಮೂಲೀ, ತ್ರಿಭುವನಮ್॥

(30) ಇಸಂತಾ ಉಸಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ । ಹವಿಃ, ಧನುಃ । ಆತ್ರಾಪವಾದಃ– ಅರ್ಚಿಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಪುಂಸಕೇ ಚ ಭವತಿ । ಛದಿಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ।

(31) ಮುಖ–ನಯನ–ಲೋಹ–ವನ–ಮಾಂಸ–ರುಧಿರ–ಕಾರ್ಮುಕ–ವಿವರ–ಜಲ–ಹಲ–ಧನಾನ್ನ ಶಬ್ದಾಸ್ತತ್ಪರ್ಯಾಯವಾಚಿನಶ್ಚ ವಿವರಂ ಬಿಲಮ್ । ಜಲಂವಾರಿ।

ಹಲಂ ಲಾಂಗಲಮ್ । ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮ್। ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ । ಯಥಾ–ಮುಖಮಾನನಮ್ । ನಯನಂ ಲೋಚನಮ್ । ಲೋಹಂ ಕಾಲಮ್ ।ವನಂ ಗಹನಮ್ । ಮಾಂಸಂ ಆಮಿಷಮ್ । ರುಧಿರಂ ರಕ್ತಮ್ । ಕಾರ್ಮುಕಂ ಶರಾಸನಮ್ । ಅನ್ನಂ ಅಶನಮ್ ।ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ – ಸೀರಃ, ಅರ್ಥಃ, ಓದನಃ,–ಏತೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಃ । ವಕ್ತ್ರನೇತ್ರಾರಣ್ಯಗಾಂಡೀವಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ । ಅಟವೀ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ॥

(32) ಲೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಸ್ಯಾತ್ । ಕುಲಂ, ಕೂಲಂ, ಸ್ಥಲಮಿತ್ಯಾದಿ । ಅಪವಾದಾಃ– ತೂಲೋಪಲ–ತಾಲ–ಕುಸೂಲ–ತರಲ–ಕಂಬಲ–ದೇವಲ–ವೃಷಲಾಃ ಪುಂಸಿ ಭವಂತಿ । ಶೀಲ–ಮೂಲ–ಮಂಗಲ–ಶಾಲ–ಮಲತಲ–ಮುಸಲ–ಕುಂಡಲ–ಪಲಲ–ಮೃಣಾಲ–ಬಾಲ–ನಿಗಲ–ಪಲಾಲ–ಬಿಡಾಲ–ಖಿಲ–ಶೂಲಾಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ॥

(33) ಶತಾದಿಃ ಸಂಖ್ಯಾಃ ಕ್ಲೀಬಮ್ ।ಶತಂ, ಸಹಸ್ರಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ।ಅಪವಾದಾಃ । ಶತಾಯುತಪ್ರಯುತಾಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋ । ಅತಃ ಶತಶಬ್ದೋಽನಂತವಾಚೀ। ಲಕ್ಷಾ ಕೋಟಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ । ಕೋಶ್ರಪ್ರಮಾಣಾಲ್ಲಕ್ಷಶಬ್ದೋ ನಪುಂಸಕೇಽಪಿ । ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾ ದ್ವ್ಯಚ್ಕಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಸ್ಯುರ್ನ ತು ಕರ್ತರಿ, ಯಥಾ ಚರ್ಮ, ವರ್ಮ । ದ್ವ್ಯಚ್ಕಾ ಕಿಮ್? ಅಣಿಮಾ । ಅತ್ರಾ ಪವಾದಃ– ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋ । ಅಸಂತೋದ್ವ್ಯಚ್ಕಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಭವತಿ । ಯಶಃ, ಮನಃ, ತಪಃ, ದ್ವ್ಯಚ್ಕಃ ಕಿಮ್? ಚಂದ್ರಮಾಃ। ಅಪವಾರ್ದ–ಅಪ್ಸರಾಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಗ, ಪ್ರಾಯೇಣಾಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ ॥

(34) ತ್ರಾಂತಶಬ್ದೋ ನಪುಂಸಕಂ ಭವತಿ । ಯಥಾ–ಪತ್ರಂ ಛತ್ರಂ ಇತ್ಯಾದಿ । ಅಪವಾದಾಃ –ಯಾತ್ರಾಮಾತ್ರಾಭಸ್ತ್ರಾದಂಷ್ಟ್ರಾವರತ್ರಾಶಬ್ದಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ। ಭೃತ್ರಾಮಿತ್ರಚ್ಛಾತ್ರಪುತ್ರಮಂತ್ರವೃತ್ರಮೇಢ್ರೋಷ್ಟ್ರಾಃಪುಂಸೇವ। ಪತ್ರಪಾತ್ರಪವಿತ್ರಸೂತ್ರಚ್ಛತ್ರಾಃ ಪುಂಸಿ ನಪುಂಸಕೇ ಚ ಭವಂತಿ ।

(35) ಬಲಕುಸುಮಶುಲ್ಬಪತ್ತರಸಣಶಬ್ದಾಸ್ತತ್ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕಾಶ್ಚ ಕ್ಲೀಬೇ ಭವಂತಿ। ಬಲಂ ವೀರ್ಯಮ್ ।ಕುಸುಮಂ ಪುಷ್ಪಮ್ । ಶುಲ್ಬಂ ತಾಮ್ರಮ್ । ಪತ್ತನಂ ನಗರಮ್ । ರಣಂ ಯುದ್ಧಮ್ । ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ–ಪದ್ಮಕಮಲೋತ್ಪಲಾನಿ ಪುನ್ನ ಪುಸಂಕಯೋಃ । ಅಹವಸಮಗ್ರಾಮೌ ಪುಂಸಿ । ಆಜಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ॥

(36) ಫಲಜಾತಿವಾಚೀ ಶಬ್ದೋ ನಪುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಆಮಲಕಮ್, ಆಮ್ರಮ್, ವಿಯತ್, ಜಗತ್, ಶಕೃತ್, ಪೃಷತ್, ಉದಶ್ವಿತ್, ನವನೀತ, ಅವತಾನ, ಅನೃತ, ಅಮೃತ್, ನಿಮಿತ್ತ, ವಿತ್ತ, ಚಿತ್ತ, ಪಿತ್ತ, ವ್ರತ, ರಜತ, ವೃತ್ತ, ಪಲಿತ, ಶ್ರಾದ್ಧ, ಕುಲಿಶ, ದೈವ, ಪೀಠ, ಕುಂಡ, ಅಂಗ, ಅಂಕ, ಶುಕ್ಲ, ದಧಿ, ಸಕ್ಥಿ, ಭಕ್ಷಿ, ಆಸ್ಯ, ಆಸ್ಪದ, ಕಣ, ಬೀಜ, ಧಾನ್ಯ, ಆಜ್ಯ, ಶಸ್ಯ, ರೂಪ್ಯ, ಪಣ್ಯ, ವಣ್ಯ, ಧೃಷ್ಯ, ಹವ್, ಕವ್ಯ, ಕಾವ್ಯ, ಸತ್ಯ, ಅಪತ್ಯ, ಮೂಲ್ಯ, ಶಿಕ್ಯ, ಕುಡ್ಯ, ಮದ್ಯ, ಹರ್ಮ್ಯ, ತುರ್ಯ, ಸೈನ್ಯ,

ದ್ವಂದ್ವ, ಬರ್ಹ, ದುಃಖ, ಬಡಿಶ, ಪಿಚ್ಛ, ಬಿಂಬ, ಕುಟುಂಬ, ಕವಚ, ವರ, ಶರ, ವೃಂದಾರಕ, ಅಕ್ಷ–ಏತೇ ಶಬ್ದಾ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ । ಅಕ್ಷಶಬ್ದೋಽತ್ರೇಂದ್ರಿಯ–ವಾಚೀ ಗೃಹ್ಯತೇ ॥

(37) ಘೃತ, ಭೂತ, ಮುಸ್ತ, ಕ್ಷ್ವೇಲಿತ, ಐರಾವತ, ಪಿಸ್ತಕ, ಬುಸ್ತ, ಲೋಹಿತ, ಶೃಂಗ, ಅರ್ಧ, ನಿಧಾಘ, ಉದ್ಯಮ, ಶಲ್ಯ, ದೃಢ, ವ್ರಜ, ಕುಂಜಕೂಥ, ಕೂರ್ಚ, ಪ್ರಸ್ಥ, ಆರ್ಭ, ಅರ್ಧರ್ಚ, ದಭ, ಪುಚ್ಛ, ಕಬಂಧ, ಔಷಧ, ಆಯುಧ, ದಂಡ, ಮಂಡ,ಖಂಡ, ಸೈಂಧವ, ಪಾರ್ಶ್ವ, ಆಕಾಶ, ಕುಶ, ಕಾಶ, ಅಂಕುಶ, ಕುಲಿಶ, ಗೃಹ, ಮೇಹ, ದೇಹ,ಪಟ್ಟ, ಪಟಹ, ಅಷ್ಟಾಪದ, ಅಂಬುದ, ಕಕುದ–ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ನ ಪುಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ॥

ಇತಿ ನಪುಂಕಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

‘ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ’ಯಲ್ಲಿರುವ
ಗಣಪಾಠ

ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ

ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ॥ (1–1–27) ಸೂ. 151. ಸರ್ವ, ವಿಶ್ವ, ಉಭ, ಉಭಯ, ಡತರ, ಡತಮ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ, ಇತರ, ತ್ವತ್, ತ್ವ, ನೇಮ ಸಮ, ಸಿಮ। ಪೂರ್ವಾಪರಾವರದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಪರಾಧರಾಣಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। ಸ್ವಮಜ್ಞಾತಿಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ । ಅಂತರಂ ಬಹಿರ್ಯೋಗೋಪಸಂವ್ಯಾನಯೋಃ। ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್,ಏತದ್, ಇದಮ್, ಅದಸ್, ಏಕ, ದ್ವಿ, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಭವತು, ಕಿಮ್ । ಇತಿ ಸರ್ವಾದಿಃ॥

ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ

ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ॥ (5–4–107) ಶರದ್, ವಿಪಾಶ್, ಅನಸ್, ಮನಸ್, ಉಪಾನಹ್, ಅನಡುಹ್, ದಿವ್, ಹಿಮವತ್, ಹಿರುಕ್, ವಿದ್, ಸದ್, ದಿಶ್, ದೃಶ್, ವಿಶ್ ಚತುರ್, ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಕಿಯತ್, । ಜರಾಯಾ ಜರಸ್ ಚ । ಪ್ರತಿಪರಸಮನುಭ್ಯೋಽಕ್ಷ್ಣಃ। ಪಥಿನ್।ಇತಿ ಶರದಾದಿಃ॥

ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ

ಸಪ್ತಮೀ ಶೌಂಡೈಃ॥ (2–1–40) ಶೌಂಡ, ಧೂರ್ತ, ಕಿತವ, ವ್ಯಾಡ, ಪ್ರವೀಣ, ಸಂವೀತ, ಅಂತರ, ಅಧಿ, ಪಟು, ಪಂಡಿತ ಕುಶಲ, ಚಪಲ, ನಿಪುಣ। ಇತಿ ಶೌಂಡಾದಿಃ॥

ಊರ್ಯಾದಿಚ್ವಿಡಾಚಶ್ಚ ॥ (1–4–61) ಊರೀ, ಉರರೀ, ತನ್ಥೀ, ತಾಲೀ, ಆತಾಲೀ, ಜೇತಾಲೀ, ಧೂಲೀ, ಧೂಸೀ, ಶಕಲಾ, ಸ್ರಂಸಕಲಾ, ಧ್ವಂಸಕಲಾ, ಭ್ರಂಶಕಲಾ, ಗುಲುಗುಧಾ, ಸಜೂಸ್, ಫಲಫಲೀ, ವಿಕ್ಲೀ, ಆಕ್ಲೀ, ಆಲೋಷ್ಟೀ, ಕೇವಾಲೀ, ಕೇವಾಸೀ, ಸೇವಾಸೀ, ಪರ್ಯಾಲೀ, ಶೇವಾಲೀ, ವರ್ಷಾಲೀ, ಅತ್ಯೂಮಸಾ, ವಶಮಸಾ, ಮಸ್ಮಸಾ, ಮಸಮಸಾ, ಶ್ರೌಷಟ್, ವೌಷಟ್, ವಷಟ್, ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ಬಂಧಾ, ಪಾಂಪೀ, ಪ್ರಾದುಸ್, ಶ್ರತ್, ಅವಿಸ್। ಏತೇ ಊರ್ಯಾದಯಃ॥

ತದ್ಧಿತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ

ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ । (4–1–84) ಅಶ್ವಪತಿ, ಸ್ಥಾನಪತಿ,ಜ್ಞಾನಪತಿ, ಯಜ್ಞಪತಿ, ಬಂಧುಪತಿ, ಶತಪತಿ, ಗಣಪತಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ, ಕುಲಪತಿ, ಗೃಹಪತಿ, ಪಶುಪತಿ, ಧಾನ್ಯಪತಿ, ಧರ್ಮಪತಿ, ಧನ್ವಪತಿ, ಸಭಾಪತಿ,ಪ್ರಾಣಪತಿ, ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ। ಇತ್ಯಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಃ॥

ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ ॥ (4–1–86) ಉತ್ಸ, ಉದಪಾನ, ವಿಕಿರ, ವಿನದ, ಮಹಾನದ, ಮಹಾನಸ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ತರುಣ, ತಲುನ,ವಷ್ಕಯಾಸ, ಧೇನು, ಪೃಥ್ವೀ, ಪಙ್ಕ್ತಿ, ಜಗತೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ಜನಪದ, ಭರತ, ಉಶೀನರ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಪೀಲು, ಕುಣ,।

ಉದಸ್ಥಾನ ದೇಶೇ। ಪೃಷುದಂಶ। ಭಲ್ಲಕೀಯ, ರಥಂತರ, ಮಧ್ಯಂದಿನ, ಬೃಹತ್, ಮಹತ್,ಸತ್ವತ್, ಕುರು, ಪಾಂಚಾಲ, ಇಂದ್ರಾವಸಾನ, ಷ್ಣಿಹ್, ಕಕುಭ್, ಸುವರ್ಣ, ದೇವ, ಗ್ರೀಷ್ಮಾದಯಶ್ಛಂದಸಿ। ಇತ್ಯುತ್ಸಾದಿಃ॥

ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ ॥ (4–1–112) ಶಿವ, ಪ್ರೋಷ್ಠ, ಪ್ರೋಷ್ಠಕ, ಚಂಡ, ಜಂಭ, ಭೂರಿ, ದಂಡ, ಕುಠಾರ, ಕಕುಭ, ಅನಭಿಮ್ಲಾನ, ಕೋಹಿತ, ಸುಖಸಂಧಿ, ಮುನಿ, ಕಕುತ್ಸ್ಥ, ಕಹೋಡ, ಕೋಹಡ, ಕಹುಭಯ, ಕಹಯ, ರೋಢ, ಕಪಿಞ್ಜಲ (ಖಞ್ಜನ), ವತಂಡ, ತೃಣ, ಕರ್ಣ, ಕ್ಷೀರಹ್ರದ, ಜಲಹ್ರದ, ಪರಿಲ, ಪಿಷ್ಟ, ಹೈಹಯ, ಗೋಪಿಕಾ, ಕಪಾಲಿಕಾ, ಜಟಿಲಿಕಾ। ಇತ್ಯಾದಿಃ॥

ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಷ್ಠಕ್ ॥ (4–1–146) ರೇವತೀ, ಅಶ್ವಪಾಲೀ, ಮಣಿಪಾಲೀ, ದ್ವಾರಪಾಲೀ, ವೃಕವಮ್‌ಚಿನ್, ವೃಕಬಂಧು, ವೃಕಗ್ರಾಹ, ದಂಡಗ್ರಾಹ, ಕರ್ಣಗ್ರಾಹ, ಚಾಮರಗ್ರಾಹ । ಇತಿ ರೇವತ್ಯಾದಿಃ॥

ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ ॥ (4–2–38) ಭಿಕ್ಷಾ, ಗರ್ಭಿಣೀ, ಕ್ಷೇತ್ರ, ಕರೀಷ, ಅಂಗಾರ, ಚರ್ಮಿನ್, ಧರ್ಮಿನ್, ಸಹಸ್ರ, ಯುವತಿ, ಪದಾತಿ, ಪದ್ಧತಿ, ಅಥರ್ವನ್, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಭರತ, ವಿಷಯ, ಶ್ರೋತ್ರ। ಇತಿ ಭಿಕ್ಷಾದಿಃ॥

ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯೋವುನ್ ॥ (4–2–61) ಕ್ರಮ, ಪದ, ಶಿಕ್ಷಾ, ಮೀಮಾಂಸಾ, ಸಾಮನ್। ಇತಿ ಕ್ರಮಾದಿಃ ॥

ವರಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ (4–2–82) ವರಣಾ, ಶೃಂಗೀ, ಶಾಲ್ಮಲಿ, ಶುಂಡೀ, ಶಯಾಂಡೀ, ಪರ್ಣೀ, ತಾಮ್ರಪರ್ಣೀ, ಗೋದಾ, ಆಲಿ ಜ್ಯಾಯನೀ, ಜಾನಪದೀ, ಜಂಬೂ, ಪುಷ್ಕರ, ಚಂಪಾ, ಪಂಪಾ, ವಲ್ಗು, ಉಜ್ಜಯಿನೀ, ಗಯಾ, ಮಥುರಾ, ತಕ್ಷಶಿಲಾ, ಉರಸಾ, ಗೋಮತೀ, ವಲಭೀ। ಇತಿ ವರಣಾದಿಃ ॥

ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ॥ (8–2–9) ಯವ, ದಲ್ಮಿ, ಊರ್ಮಿ, ಭೂಮಿ, ಕೃಮಿ, ಕ್ರುಞ್ಚಾ, ವಶಾ, ದ್ರಾಕ್ಷಾ, ಧ್ರಾಕ್ಷಾ, ಧ್ರಜಿ, (ವ್ರಜಿ), ಧ್ವಜಿ, ನಿಜಿ, ಸಿಜಿ, ಸಞ್ಜೆ, ಹರಿತ್, ಕಕುದ್, ಮರುತ್, ಗರುತ್, ಇಕ್ಷು, ದ್ರು, ಮಧು॥ ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ । ಇತಿ ಯವಾದಿಃ॥

ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಢಕ್॥ (4–2–97) ನದೀ, ಮಹೀ, ವಾರಣಾಸೀ, ಶ್ರಾವಸ್ತೀ, ಕೌಶಾಂಬೀ, ವನಕಾಶಾಂಬೀ, ಕಾಶಫರೀ, ಖಾದಿರೀ, ಪೂರ್ವನಗರೀ, ಪಾಠಾ, ಮಾಯಾ, ಶಲ್ವಾ, ದಾರ್ವಾ, ಸೇತಕೀ (ವಡವಾಯಾ ವೃಷೇ) । ಇತಿ ನದ್ಯಾದಿಃ॥

ಗಹಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ (4–2–138) ಗಹ, ಅಂತಸ್ಥ, ಸಮ,ವಿಷಮ,ಮಧ್ಯ, ಮಧ್ಯಂದಿನ, ಚರಣೇ, ಉತ್ತಮ, ಅಂಗ, ಬಂಗ, ಮಗಧ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಅಪರಪಕ್ಷ, ಅಧಮಶಾಖ, ಉತ್ತಮಶಾಖ, ಏಕಶಾಖ, ಏಕಗ್ರಾಮ, ಸಮಾನಗ್ರಾಮ, ಏಕವೃಕ್ಷ, ಏಕಪಲಾಶ, ಅವಸ್ಯಂದನ, ಕಾಮಪ್ರಸ್ಥ, ಸೌಮಿತ್ರಿ, ವ್ಯಾಡಿ । ಇತಿ ಗಹಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್॥

ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋಯತ್ ॥ (4–3–54) ದಿಶ್, ವರ್ಗ, ಪೂಗ, ಗಣ, ಪಕ್ಷ, ಧಾಯ್ಯ,

ಮಿತ್ರ, ಮೇಧಾ, ಅಂತರ, ಪಥಿನ್, ರಹಸ್, ಅಲೀಕ್,ಉಖಾ, ಸಾಕ್ಷಿನ್, ದೇಶ, ಆದಿ, ಅಂತ ಮುಖ, ಜಘನ, ಮೇಷ, ಯೂಥ (ಉದಕಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್) ನ್ಯಾಯವಂಶ, ವೇಶ, ಕಾಲ, ಆಕಾಶ। ಇತಿ ದಿಗಾದಿঃ॥

ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ ಚ॥ (7–3–20) ಅನುಶತಿಕ, ಅನುಹೋಡ, ಅನುಸಂವರಣ (ಅನುಸಂಚರಣ), ಅನುಸಂವತ್ಸರ,ಅಂಗಾರವೇಣು, ಅಸಿಹತ್ಯ, ಅಸ್ಯಹತ್ಯ, ಅಸ್ಯಹೇತಿ, ಬಧ್ಯೋಗ, ಪುಷ್ಕರಸದ್, ಅನುಹರತ್, ಕುರುಕತ್, ಕುರುಪಂಚಾಲ, ಉದಕಶುದ್ಧ, ಇಹಲೋಕ, ಪರಲೋಕ, ಸರ್ವಲೋಕ, ಸರ್ವಪುರುಷ, ಸರ್ವಭೂಮಿ, ಪ್ರಯೋಗ, ಪರಸ್ತ್ರೀ (ರಾಜಪುರುಷಾತ್ಷ್ಯಞ್) ಸೂತ್ರನಡ। ಇತ್ಯನುಶತಿಕಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಶಯಮ್॥ ತೇನ ಅಭಿಗಮ, ಅಭಿಭೂತ, ಅಧಿದೇವ, ಚತುರ್ವಿದ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಯೋಽನ್ಯೋಽಪಿ ಗೃಹ್ಯಂತೇ॥

ಉಗವಾದಿಭ್ಯೋಯತ್ ॥ (5–1–2) ಗೋ, ಹವಿಸ್, ಅಕ್ಷರ, ವಿಷ, ಬರ್ಹಿಸ್, ಅಷ್ಟಕಾ, ಸ್ವದಾ, ಯುಗ, ಮೇಧಾ, ಸ್ರುಚ್ (ನಾಭಿ ನಭಂ ಚ) (ಶುನಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ವಾ ಚ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಚಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮ್) (ಊಧಸೋಽನಙ್ ಚ) ಕೂಪ, ಖದ, ದರ, ಅಸುರ, ಅಧ್ವನ್, ಕ್ಷರ, ವೇದ, ಬೀಜ, ದೀಪ್ತ । ಇತಿ ಗವಾದಿಃ॥

ದಂಡಾದಿಭ್ಯೋ ಯಃ॥ (5–1–66) ದಂಡ, ಮುಸಲ,ಮಧುಪರ್ಕ, ಕಶಾ, ಅರ್ಘ, ಮೇಧ, ಮೇಧಾ, ಸುವರ್ಣ, ಉದಕ, ವಧ, ಯುಗ, ಗುಹಾ, ಭಾಗ, ಇಭ, ಭಂಗ,। ಇತಿ ದಂಡಾದಿಃ॥

ಲೋಮಾದಿಪಾಮಾದಿಪಿಚ್ಛಾದಿಬ್ಯಃ ಶನೇಲಚಃ ॥ (5–2–100) ಲೋಮನ್, ರೋಮನ್, ಬಭ್ರು, ಹರಿ, ಗರಿ, ಕರ್ಕ, ಕಪಿ, ಮುನಿ, ತರು।ಇತಿ ಲೋಮಾದಿಃ॥

ಪಾಮನ್, ವಾಮನ್, ವೇಮನ್, ಹೇಮನ್, ಶ್ಲೇಷ್ಮನ್, ಕದ್ರೂ, ವಲಿ, ಸಾಮನ್, ಊಷ್ಮನ್, ಕೃಮಿ। (ಅಂಗಾತ್ಕಲ್ಯಾಣೇ) ಶಾಕೀ, ಪಲಾಲೀ (ದದ್ರೂಣಾಂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂಚ)। (ವಿಷ್ವಗಿತ್ಯುತ್ತರಪದಲೋಪಶ್ಚಾಕೃತಸಂಧೇಃ)। (ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಅಚ್ಚ)। ಇತಿ ಪಾಮಾದಿಃ॥

ಪಿಚ್ಛಾ, ಉರಸ್, ಧುವಕ, ಧ್ರುವಕ (ಜಟಾಘಟಾಕಾಲಾಃ ಕ್ಷೇಪೇ) ವರ್ಣ, ಉದಕ, ಪಂಕ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಇತಿ ಪಿಚ್ಛಾದಿಃ॥

ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ (5–2–116) ವ್ರೀಹಿ, ಮಾಯಾ, ಶಾಲಾ, ಶಿಖಾ, ಮಾಲಾ, ಮೇಖಲಾ, ಕೇಕಾ, ಅಷ್ಟಕಾ, ಪತಾಕಾ, ಚರ್ಮನ್, ಕರ್ಮನ್, ವರ್ಮನ್, ದಂಷ್ಟ್ರಾ, ಸಂಜ್ಞಾ, ಬಡವಾ, ಕುಮಾರೀ, ನೌ, ವೀಣಾ, ವಲಾಕಾ, ಯವಖದನೌ (ಶೀರ್ಷನ್ನಞಃ)। ಇತಿ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಃ॥

ಅರ್ಶಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್ ॥ (5–2–127)ಅರ್ಶಸ್, ತುಂದ, ಚತುರ, ಪಲಿತ, ಜಟಾ, ಘಟಾ, ಘಾಟಾ, ಅಭ್ರ, ಅಧ, ಕರ್ದಮ, ಆಮ್ಲ, ಲವಣ, (ಸ್ವಾಂಗಾದ್ಧೀನಾತ್) । (ವರ್ಣಾತ್)। ಇತ್ಯರ್ಶಆದಿರಾಕೃತಿಗಣಃ॥

ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಮ್ಖ್ಯಾನಮ್ ॥ ಅಯಮೇವ ಸಾರ್ವವಿಭಕ್ತಿ ಕಸ್ತಸಿಃ। ಆದಿ,

ಮಧ್ಯ, ಅಂತ ಪಾರ್ಶ್ವ, ಪೃಷ್ಠ । ಇತ್ಯಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್। ಸ್ವರೇಣ ಸ್ವರತಃ॥

ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ (5–4–38) ಪ್ರಜ್ಞ, ವಣಿಜ್, ಉಶಿಜ್, ಉಷ್ಣಿಜ್, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ವಿದ್ವಸ್, ವಿದನ್, ಷೋಡನ್, ವಿದ್ಯಾ, ಮನಸ್, (ಶ್ರೋತ್ರ ಶರೀರೇ) ಜುಹ್ವತ್, (ಕೃಷ್ಣ ಮೃಗೇ) ಚಿಕೀರ್ಷತ್, ಚೋರ, ಶತ್ರು, ಯೋಧ, ಚಕ್ಷುಸ್, ವಸು, ಏನಸ್, ಮರುತ್, ಕ್ರುಞ್ಚ, ಸತ್ವತ್, ದಶಾರ್ಹ, ವಯಸ್, ವ್ಯಾಕೃತ, ಅಸುರ, ರಕ್ಷಸ್, ಪಿಶಾಚ, ಅಶನಿ, ಕಾರ್ಷಾಪಣ, ದೇವತಾ, ಬಂಧು । ಇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಃ ॥

ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ

ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ । (4–1–4) ಅಜ, ಏಡಕ,ಅಸ್ವ, ಚಟಕ, ಮೂಷಕ, ಬಾಲ,ವತ್ಸ, ಹೋಡ, ಪಾಕ, ಮಂದ, ವಿಲಾತ, ಪೂರ್ವಾಪಹಾಣ, ಉತ್ತರಾಪಹಾಣ, ಕ್ರುಞ್ಚಾ, ಉಷ್ಣಿಹಾ, ದೇವವಿಶಾ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ, ಕನಿಷ್ಠಾ(ಮಧ್ಯಮೇತಿಪುಂಯೋಗೇಽಪಿ) (ಕೋಕಿಲಾ ಜಾತೌ) ದಂಷ್ಟ್ರಾ ಏತೇಽಜಾದಯಃ। ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್॥

ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ॥ (4–1–41) ಗೌರ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಮನುಷ್ಯ, ಶೃಂಗ, ಪಿಂಗಲ, ಹಯ, ಗವಯ, ಮುಕಯ, ಋಷ್ಯ, ಪುಟ, ತೂಣ, ದ್ರೂಣ, ಹರಿಣ, ಕಾಮಣ, ಪಟರ, ಉಣಕ, ಆಮಲ, ಆಮಲಕ, ಕುಬಲ,ಬಿಮ್ಬ, ಬದರ, ಕರ್ಕರ, ತರ್ಕಾರ, ಶರ್ಕಾರ, ಪುಷ್ಕರ, ಶಿಖಂಡ, ಸದಲ, ಶುಷಾಂಡ, ಸನಂದ, ಸುಷಮ, ಸುಷಬ, ಅಲಿಂದ, ಗುಡುಲ, ಷಾಂಡಶ, ಆಢಕ, ಆನಂದ, ಅಶ್ವತ್ಥ, । ಇತಿ ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಃ ॥

ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ (4–1–45) ಬಹು,ಪದ್ಧತಿ, ಅಂಕತಿ, ಅಂಚತಿ, ಅಂಹತಿ, ಶಕಟಿ, ಶಕ್ತಿ, ಶಸ್ತ್ರ,ಶೌರಿ, ವಾರಿ, ರಾತಿ, ರಾಧಿ। ಇತಿ ಬಹ್ವಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್॥

ನ ಕ್ರೋಡಾದಿಬಹ್ವಚಃ ॥ (4–1–56) ಕ್ರೋಡ, ನಖ, ಖುರ, ಗೋಽಖಾ, ಉಖಾ, ಶಿಖಾ, ವಾಲ, ಶಫ, ಶುಕ್ರ, । ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್। ತೇನ ಭಗಗಲ, ಘೋಣ। ನಾಲ, ಭುಜ, ಗುದ, ಕರ। ಇತಿ ಕ್ರೋಡಾದಿಃ॥

ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಞೋಙೀನ್ ॥ (4–1–73) ಶಾರ್ಙ್ಗರವ, ಕಾಪಟವ, ಗೌಗ್ಗುಲವ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಗೌತಮ, ಕಾಮಂಡಲೇಯ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕೃತೇಯ, ಆತಿಥೇಯ, ಆನಿಧೇಯ, ಆಶೋಕೇಯ, ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನ, ಮೌಞ್ಜಾಯನ, ಕೈಕಸೇಯ, ಕಾಪ್ಯ, ಕಾವ್ಯ, ಶೈವ್ಯ, ಏಹಿ, ಪರ್ಯೇಹಿ, ಆಶ್ಮರಥ್ಯ, ಔದಪಾನ, ಅರಾಲ, ಚಂಡಾಲ, ವತಂಡ, (ಭೋಗವತ್ ಗೌರಮತ್ ಏತೌಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್) (ನೃನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ), ಪುತ್ರ ಇತಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಃ॥

('ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ'ಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ)

'ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ
ವಾರ್ತಿಕ ಸೂಚಿ

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ಅಕ್ಷಾದೂಹಿನ್ಯಾಮುಪ-	34
ಅಧ್ವಪರಿಮಾಣೇ ಚ-	24
ಅನ್ವಾದೇಶೇ ನಪುಂಸಕೇ-	364
ಅಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧೌ ವಾನಙ್-	355
ಅಡಭ್ಯಾಸವ್ಯವಾಯೇ-	663
ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯ-	952
ಅಧರ್ಮಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್	1027
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದೇಷ್ಠಞಿಷ್ಯತೇ	1096
ಅನ್ತಶ್ಶಬ್ದಸ್ಯಾಙ್ಕಿವಿಧಿ-	420
ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಞ್ಚ	1048
ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ	1192
ಅಹ್ನಃ ಖಃ ಕ್ರತೌ	1052
ಅಭೂತತದ್ಭಾವ ಇತಿ-	1244
ಅಮೇಹಕ್ವತಸಿತ್ರೇಭ್ಯ ಏವ	1076
ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ	1192
ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೋ-	930
ಅರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಂ-	1265
ಅವಾದಯಃ ಕ್ರುಷ್ಟಾದ್ಯರ್ಥೇ-	955
ಅವಾರಪಾರಾದ್ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ-	1071
ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಭಮಾತ್ರೇ-	1087
ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಚ್ವಾವೀತ್ವಂ-	1246
ಅಶ್ಮನೋ ವಿಕಾರೇ	1113
ಆಚಾರ್ಯಾದಣತ್ವಂ ಚ	1265
ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯಸ್ತಸೇರುಪಸಂ-	1243
ಇರ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಾ	626
ಇವೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯ-	908
ಈಕಕ್ ಚ	1003
ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯೈ	222

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ಉಪಸರ್ಗ–ವಿಭಕ್ತಿ–ಸ್ವರ–ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಶ್ಚ–	368
ಊರ್ಣೋತೇರಾಮ್ನೇತಿ–	600
ಋತೇ ಚ ತೃತೀಯಾ–	34
ಋಲ್ಯವರ್ಣಯೋರ್ಮಿಥಃ–	10
ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ–	212
ಋಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ತಿನ್ನಿಷ್ಠಾ–	866
ಏಕತರಾತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ–	243
ಏಕವಾಕ್ಯೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್–	333
ಏತೇ ವಾನ್ನಾನಾದಾಯ–	333
ಏತದೋಽಪಿ ವಾಚ್ಯಃ	1219
ಓಕಾರಸಕಾರಭಕಾರಾದೌ–	1237
ಔಜಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ	237
ಕಮೇಶ್ಚ್ಲೇಶ್ಚಙ್ ವಾಚ್ಯಃ	525
ಕಮ್ಬೋಜಾದಿಭ್ಯ ಇತಿ–	1034
ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ ಆಮ್–	469
ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ	1262
ಕೇಲಿಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್	772
ಕ್ತಿನ್ನಪೀಷ್ಯತೇ	866
ಕ್ವಿಬ್ವಚಿ ಪ್ರಚ್ಛ್ಯಾಯತಸ್ತು–	845
ಕ್ಷತ್ರಿಯಸಮಾನಶಬ್ದಾತ್–	1031
ಗತಿಕಾರಕೇತರಪೂರ್ವಸ್ಯ–	202
ಗಜಸಹಾಯಾಭ್ಯಾಂ–	1052
ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ–	1189
ಗೋರಜಾದಿ ಪ್ರಸಙ್ಗೇ–	1004
ಘಞರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್–	895
ಜಾವುತ್ತರಪದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ	283
ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ–	86
ಛತ್ವಮಮೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್	76
ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ–	1250
ತ್ಯದಾದಿಷು ಇತಿ–	363
ತೀಯಸ್ಯ ಇತಿ–	222
ತದರ್ಥೇನ ಪ್ರ–	829

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ತಿಷ್ಯಪುಷ್ಯಯೋರ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣೀ-	1036
ತ್ಯಬ್ ನೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ-	1076
ದೃನ್ ಕರಪುನರ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ-	212
ದ್ವಿಪರ್ಯಂತಾನಾ-	193
ದುರಃ ಷತ್ವಣತ್ವಯೋಃ-	421
ದೇವಾದ್ಯಞಞೌ	1002
ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರ-	940
ದ್ವಿಗುಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನಾಲಂ-	995
ಧರ್ಮಾದಿಷ್ವನಿಯಮಃ	988
ನ ಸಮಾಸೇ-	60
ನುಮಚಿರತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ-	210
ನಞಸ್ನಞ್ ಈಕಕ್ ಖ್ಯುನ್-	1253
ನಞೋಸ್ತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ-	970
ನಾಭಿ ನಭಞ್ಚ	1141
ನಿತ್ಯ ಮಾಮ್ರೇಡಿತೇ-	1249
ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ-	955
ನೃನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ	1277
ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ-	68
ಪ್ರಥಮಲಿಂಗಗ್ರಹಣಂ ಚ	195
ಪ್ರವತ್ಸತರ ಕಂಬಲವಸನಾ-	34
ಪರ್ಯಾದಯೋ ಗ್ಲಾನಾದ್ಯ-	954
ಪಾರ್ಷ್ಣೋರ್ಡ್ಯಣ್	1030
ಪಾಲಕಾನ್ತಾನ್ನ	1263
ಪೂರೋರಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ	1030
ಪಾದಯೋಃ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ	952
ಪ್ರಾದಿಭ್ಯೋ ಧಾತುಜಸ್ಯ-	970
ಬಹಿಷಷ್ಟಿಲೋಪೋ-	1002
ಭಸ್ಯಾಢೇ ತದ್ಧಿತೇ	1051
ಮತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ಙ್ಯಾಂ ಯಲೋಪಃ	1271
ಮಸ್ಜೇರಂತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋ-	660
ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಾಯಯೋ-	1265
ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ	793

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ಯವಲಪರೇ ಯವಲಾ ವಾ	82
ಯವನಾಲ್ಲಿಪ್ಯಾಮ್	1265
ಯವಾದ್ದೋಷೇ	1266
ಯೋಪಧಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ–	1271
ರಾಜ್ಞೋ ಜಾತಾವೇವೇತಿ–	1025
ಲೋಮ್ನೋಽಪತ್ಯೇಷು–	1017
ವೃದ್ಧೌತ್ವತೃಜ್ವದ್ಭಾವ–	246
ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ–	1079
ವುಗ್ಯುಟಾವುವಙ್ ಯಣೋಃ–	638
'ಕನ್ಧ್ವಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ–	39
ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದೀನಾಂ–	947
ಶೇ ತೃಮ್ಫಾದೀನಾಂ–	659
ಶ್ವಶುರಸ್ಯೋಕಾರ–	1275
ಸಮ್ಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋವಕ್ತವ್ಯಃ	93
ಸಂಬುದ್ಧೌ ನಪುಂಸಕಮಾ–	364
ಸಮಾಹಾರೇ ಚಾ–	918
ಸಮ್ಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್	866
ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ–	1240
ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ವೃತ್ತಿಮಾ–	939
ಸರ್ವತ್ರೋಕ್ತಿನ್ನರ್ಥಾ–	1262
ಸಿಜ್ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೇ–	446
ಸೂರ್ಯಾದ್ದೇವತಾ–	1264
ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಃ–	1265
ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿತ್ವೇ ದೀಙಃ–	639
ಸ್ಪೃಶಮೃಶಕೃಷ–	655
ಹಿಮಾರಣ್ಯಯೋರ್ಮಹತ್ವೇ	1265

'ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮದಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಾನುಕ್ರಮ ಪಟ್ಟಿ

1. ಅಇಉಣ್ । 2. ಋ..ಕ್ । 3. ಏಓಙ್ । 4. ಐಔಚ್ । 5. ಹಯವರಟ್ । 6. ಲಣ್ । 7. ಞಮಙಣನಮ್ । 8. ಝಭಞ್ । 9. ಘಢಧಷ್ । 10. ಜಬಗಡದಶ್। 11. ಖಫಛಠಥಚಟತವ್ । 12. ಕಪಯ್ । 13. ಶಷಸರ್ । 14. ಹಲ್ ॥ ಇತಿ ಮಾಹೇಶ್ವರಾಣಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ॥

ಅ

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
42	ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ–	6–1–101
226	ಅಚಿ ರ ಋತಃ	7–2–100
200	ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತು–	6–4–77
39	ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ	1–1–64
182	ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ	7–2–115
60	ಅಚೋ ರಹಾ–	8–4–46
336	ಅಚಃ	6–4–138
174	ಅಚ್ಚ ಘೇಃ	7–3–119
138	ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್–	8–4–2
11	ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣ–	1–1–69
274	ಅತೋ ಗುಣೇ	6–1–97
142	ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್	7–1–9
235	ಅತೋಽಮ್	7–1–24
106	ಅತೋ ರೋರ–	6–1–113
91	ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ–	8–3–2
344	ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ–	6–4–14
2	ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ	1–1–60
356	ಅದಸ ಔ–	7–2–107
52	ಅದಸೋ ಮಾತ್	1–1–12

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
357	ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾ–	8–2–80
25	ಅದೇಙ್‌ಗುಣಃ	1–1–2
242	ಅದ್ ಡ್ ಡತರಾದಿ–	7–2–25
277	ಅನಾಪ್ಯಕಃ	7–2–112
335	ಅನಿದಿತಾಂ ಹ–	6–4–24
92	ಅನುನಾಸಿಕಾತ್–	8–3–4
79	ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ–	8–4–58
45	ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್–	1–1–55
158	ಅನ್ತರಂ ಬಹಿ–	1–1–36
41	ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ	6–1–85
178	ಅಪೃಕ್ತ ಏಕಾಲ್–	1–2–41
363	ಅಪೋ ಭಿ	7–4–48
207	ಅಪ್‌ತೃನ್‌ತೃಚ್–	6–4–11
135	ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ	6–1–107
196	ಅಮ್ಬಾರ್ಥನ–	7–3–107
262	ಅಮ್ಸಂಬುದ್ಧೌ	7–1–99
116	ಅರ್ಥವದಧಾತು	1–2–45
292	ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾ–	6–4–127
21	ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ	1–1–52
176	ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಾತ್–	1–1–65
248	ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ	6–4–134
47	ಅವಙ್‌ಸ್ಫೋಟಾ–	6–1–123
373/1	ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್–	2–4–82
372/2	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ	1–1–41
300	ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ	7–2–84
301	ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್–	7–1–21
247	ಅಸ್ಥಿದಧಿ–	7–1–75

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
364	ಅಹನ್	8–2–68
894	ಅಕಥಿತಂ ಚ	1–4–51
854	ಅಕರ್ತರಿ ಚ_	3–3–19
739	ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಚ	1–3–45
483	ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತು_	7–4–25
996	ಅಕ್ಷ್ಣೋऽದರ್ಶನಾತ್	5–4–56
480	ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್-	7–2–61
1053	ಅಚಿತ್ತಹಸ್ತಿ-	4–2–47
664	ಅಚಿ ವಿಭಾಷಾ	7–2–100
774	ಅಚೋ ಯತ್	3–1–97
566	ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್	1–1–57
698		
990	ಅಜಾದ್ಯದನ್ತಮ್	2–2–33
1251	ಅಜಾದ್ಯತಃ–	4–1–4
709	ಅಜ್ಝನಗಮಾಂ–	6–4–16
1236	ಅಜ್ಞಾತೇ	5–3–73
672	ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ	7–2–71
443	ಅತ ಆದೇಃ	7–4–70
1016	ಅತ ಇಞ್	4–1–95
1193	ಅತ ಇನಿಠನೌ	5–2–115
455	ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ	7–2–116
573	ಅತ ಉತ್ಸಾರ್ವ–	6–4–110
678		
460	ಅತ ಏಕಹಲ್–	6–4–120
1220	ಅತಿಶಾಯನೇ–	5–3–55
390	ಅತೋದೀರ್ಘೋ–	7–3–101
428	ಅತೋ ಯೇಯಃ	7–2–80

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
470	ಅತೋ ಲೋಪಃ	6–4–48
457	ಅತೋ ಹಲಾದೇಃ–	7–2–7
416	ಅತೋ ಹೇಃ	6–4–105
796	ಅತಃ ಕೃಕಮಿ–	8–3–46
607	ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್	7–1–4
552	ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ–	2–4–72
1061	ಅದೂರಭವಶ್ಚ	4–1–70
557	ಅದಃಸರ್ವೇಷಾಮ್	7–3–100
1108	ಅಧಿಕೃತ್ಯಕೃ–	4–3–87
402	ಅನದ್ಯತನೇ ಲುಟ್	3–3–15
422	ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್	3–2–111
1215	ಅನದ್ಯತನೇ ರ್ಹಿಲ್	5–3–21
920	ಅನಶ್ಚ	5–4–108
559	ಅನುದಾತ್ತೋಪ–	6–4–37
378	ಅನುದಾತ್ತಙ್ತಃ–	1–3–12
654	ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ	6–1–59
728	ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ–	6–4–15
746	ಅನುಪರಾಭ್ಯಾಂ–	1–3–79
1097	ಅನುಶತಿಕಾದೀ–	7–3–20
1018	ಅನೃಷ್ಯಾನಂತ–	4–1–104
968	ಅನೇಕಮನ್ಯ–	2–2–24
1026	ಅನ್	6–4–167
1204	ಅನ್	5–3–5
975	ಅನ್ತರ್ಬಹಿ–	5–4–117
889	ಅನ್ಯಥೈವಂಕಥ–	3–4–27
800	ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ–	3–2–75
1008	ಅಪತ್ಯಂ ಪೌತ್ರ–	4–1–162

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
738	ಅಪಹ್ನವೇ ಜ್ಞಃ	1–3–44
902	ಅಪಾದಾನೇ–	2–3–28
972	ಅಪ್‌ಪೂರಣೀ–	5–4–116
870	ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್	3–3–102
762	ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ–	3–2–112
1107	ಅಭಿನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ–	4–3–86
747	ಅಭಿಪ್ರತ್ಯತಿಭ್ಯಃ–	1–3–80
580	ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾ–	6–4–78
560	ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ	7–3–55
399	ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ	8–4–54
526	ಅಯಾಮನ್ತಾಲ್ವಾ–	6–4–55
798	ಅರುರ್ದ್ವಿಷದ–	6–3–67
611	ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋ–	7–4–77
847	ಅರ್ತಿಲೂಧೂಸೂ–	3–2–184
703	ಅರ್ತಿಹ್ರೀವ್ಲೀ	7–3–36
966	ಅರ್ಧರ್ಚಾಃ ಪುಂಸಿ	2–4–31
935	ಅರ್ಧಂ ನಪುಸಕಂ	2–2–2
1197	ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋ–	5–2–127
880	ಅಲಂಖಲ್ವೋಃ–	3–4–18
991	ಅಲ್ಪಾಚ್‌ತರಮ್	2–2–34
1113	ಅವಯವೇ ಚ	4–3–135
876	ಅವೇ ತೃಸ್ತ್ರೋ–	3–3–120
1249	ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರ–	5–4–57
910	ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ–	2–1–6
1235	ಅವ್ಯಯಸರ್ವ–	5–3–71
1076	ಅವ್ಯಯಾತ್ತ್ಯಪ್–	4–2–104
373	ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್–	2–4–82

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
913	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ	2–4–18
919	ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ	5–4–107
916	ಅವ್ಯಯೀ ಭಾವೇ–	6–3–81
909	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ	2–1–5
1000	ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4–1–84
562	ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾ–	6–4–22
452	ಅಸಂಯೋಗಾತ್–	1–2–5
445	ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ	7–3–96
577	ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ	2–4–52
384	ಅಸ್ಮದ್ಯುತ್ತಮಃ	1–4–107
1195	ಅಸ್ಮಾಯಾ–	5–2–121
1245	ಅಸ್ಯ ಚ್ವೌ	7–4–32
598	ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ–	3–1–52
1198	ಅಹಂಶುಭಮೋಃ	5–2–140
958	ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ–	5–4–87
	ಆ	
166	ಆಕಡಾರಾದೇಕಾ–	1–4–1
839	ಆಕ್ವೇಸ್ತಚ್ಛೀಲ–	3–2–134
219	ಅಜ್ ಚಾಪಃ	7–3–105
171	ಅಜೋೕನಾಽಸ್ತ್ರಿ–	7–3–120
366	ಆಙ್ಘೀನದ್ಯೋಃ–	7–1–80
198	ಆಟಶ್ಚ	6–1–90
197	ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ	7–3–112
167	ಆತೋ ಧಾತೋಃ	6–4–140
525	ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು–	7–1–5
4	ಆದಿರಂತ್ಯೇನ–	1–1–71
150	ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯ–	8–3–59

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
72	ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ	1–1–21
27	ಆದ್ಗುಣಃ	6–1–87
279	ಆದ್ಯಂತವದೇಕ–	1–1–21
85	ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ	1–1–46
155	ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ –	7–1–52
349	ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ	6–3–91
837	ಆಕ್ವೇಸ್ತಚ್ಛೀಲ–	3–2–134
1156	ಆ ಚ ತ್ವಾತ್	5–1–120
621	ಆ ಚ ಹೌ	6–4–117
444	ಆಡಜಾದೀನಾಮ್	6–4–72
418	ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ–	3–4–92
488	ಆತ ಔ ಣಲಃ	7–1–34
789	ಆತಶ್ಚೋಪ–	3–1–136
792	ಆತೋಽನುಪ–	3–2–3
509	ಆತೋಜಿತಃ	7–2–81
758	ಆತೋ ಯುಕ್–	7–3–33
879	ಆತೋ ಯುಚ್	3–3–128
489	ಆತೋ ಲೋಪ	6–4–64
491	ಆತಃ	3–4–110
524	ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು–	7–1–5
657	ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು–	3–1–54
806	ಆತ್ಮಮಾನೇ ಖಶ್ಚ	3–2–83
1143	ಆತ್ಮನ್ವಿಶ್ವ–	–1–9
1144	ಆತ್ಮಾಧ್ವಾನೌ ಖೇ	6–4–169
462	ಆದಿಞ್9ಟುಡವಃ	1–3–5
493	ಆದೇಚ ಉಪ–	6–1–45
904	ಆಧಾರೋಽಧಿಕರ–	1–4–45

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
420	ಆನಿ ಲೋಟ್	8–4–16
832	ಆನೇ ಮುಕ್	7–2–82
961	ಆನ್ಮಹತಃ –	6–3–46
887	ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ –	3–4–22
517	ಆಮೇತಃ	3–4–90
471	ಆಮಃ	2–4–81
512	ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವತ್	1–3–63
1015	ಆಯನೇಯೀನೀ–	7–1–2
469	ಆಯಾದಯಾ ಆರ್ಧ–	3–1–31
563	ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ	2–4–35
404	ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ–	3–4–114
401	ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇ–	7–2–35
410	ಆಶಿಷಿ ಲಿಙ್ –	3–3–91
595	ಆಹಸ್ಥಃ	8–2–35
	ಇ	
246	ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ	7–1–73
295	ಇತೋತ್ಸರ್ವ–	7–1–86
274	ಇದಮೋ ಮಃ	7–2–108
224	ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮ್	7–3–117
275	ಇದೋಽಯ್–	7–2–111
48	ಇಂದ್ರೇ ಚ	6–1–124
285	ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂಷಾ–	6–4–12
59	ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ–	6–1–127
15	ಇಕೋ ಯಣಚಿ	6–1–77
257	ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರ–	1–1–45
275	ಇದೋಽಯ್–	7–2–111
48	ಇಂದ್ರೇ ಚ	6–1–124

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
285	ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂಷಾ–	6–4–12
59	ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ–	6–1–127
15	ಇಕೋ ಯಣಚಿ	6–1–77
257	ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರ–	1–1–45
710	ಇಕೋ ಝಲ್	1–2–9
1160	ಇಗನ್ತಾಚ್ಚ–	5–1–131
788	ಇಗುಪಧಜ್ಞಾ–	3–1–135
868	ಇಚ್ಛಾ	3–3–100
511	ಇಜಾದೇಶ್ಚ–	3–1–36
446	ಇಟ ಈಟಿ	8–2–28
522	ಇಟೋಽತ್	3–4–106
555	ಇಡತ್ಯರ್ತಿ–	7–2–66
583	ಇಣೋ ಗಾ ಲುಙಿ	2–4–45
579	ಇಣೋ ಯಣ್	6–4–81
514	ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂ–	8–3–78
984	ಇಣಃ ಷಃ	8–3–39
1210	ಇತರಾಭ್ಯೋಽಪಿ–	5–3–14
424	ಇತಶ್ಚ	3–4–100
1272	ಇತೋ ಮನುಷ್ಯ–	4–1–65
1203	ಇದಮ ಇಶ್	5–3–3
1218	ಇದಮಸ್ಥಮುಃ	5–3–24
1213	ಇದಮೋ ರ್ಹಿಲ್	5–3–16
1207	ಇದಮೋ ಹಃ	5–3–11
463	ಇದಿತೋ ನುಮ್	7–1–58
1173	ಇದಂಕಿಮೋ–	6–3–90
1051	ಇನಣ್ಯನಪತ್ಯೇ	6–4–164
1265	ಇಂದ್ರವರುಣಭವ–	4–1–49

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
629	ಇರಿತೋ ವಾ	3-1-57
1240	ಇವೇ ಪ್ರತಿಕೃತೌ-	5-3-96
504	ಇಷುಗಮಿಯ-	7-3-77
1186	ಇಷ್ಟಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	5-2-88
1230	ಇಷ್ಠಸ್ಯಯಿಟ್ ಚ	6-4-159
1054	ಇಸುಸುಕ್ತಾನ್ತಾತ್ಕಃ	7-3-51
	ಈ	
51	ಈದೂದೇದ್-	1-1-11
698	ಈ ಚ ಗಣಃ	7-4-97
777	ಈದ್ಯತಿ	6-4-65
1232	ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ	5-3-67
878	ಈಷದ್-	3-3-126
620	ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ	6-4-113
	ಉ	
290	ಉಗಿದಚಾಂ-	7-1-70
6	ಉಚ್ಚೈರುದಾತ್ತಃ	1-2-29
338	ಉದ ಈತ್	6-4-139
70	ಉದಃಸ್ಥಾಸ್ತ-	8-4-61
28	ಉಪದೇಶೇಽಜನು-	1-32
37	ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿ-	6-1-91
35	ಉಪಸರ್ಗಾಃ -	1-4-59
345	ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್	6-1-5
29	ಉರಣ್ ರಪರಃ	1-1-51
1140	ಉಗವಾದಿಭ್ಯೋ-	5-1-2
1252	ಉಗಿತಶ್ಚ	4-1-6
1224	ಉಞ್ಛತಿ	4-4-32
850	ಉಣಾದಯೋ-	3-3-1

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
503	ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯ-	6-4-106
567	ಉತೋ ವೃದ್ಧಿ-	7-3-89
1004	ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋ-	4-1-86
740	ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕ-	1-3-59
884	ಉದಿತೋ ವಾ	7-2-56
612	ಉದೋಷ್ಠ್ಯ-	7-1-102
978	ಉದ್ವಿಭ್ಯಾಂ-	5-4-148
481	ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ	7-2-62
956	ಉಪಪದಮತಿಙ್	2-2-19
947	ಉಪಮಾನಾನಿ-	2-1-55
727	ಉಪಮಾನಾದಾ-	3-1-10
576	ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದು-	8-3-87
997	ಉಪಸರ್ಗಾದಧ್ವನಃ	5-4-85
459	ಉಪಸರ್ಗಾದಸ-	8-4-14
535	ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯಾ-	8-2-19
814	ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ-	3-2-99
864	ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ	3-3-92
912	ಉಪಸರ್ಜನಂ-	2-2-30
751	ಉಪಾಚ್ಚ	1-3-84
684	ಉಪಾತ್‌ಪ್ರತಿ-	6-1-139
1176	ಉಭಾದುದಾತ್ತೋ-	5-2-44
473	ಉರತ್	7-4-66
981	ಉರಃಪ್ರಭೃತಿ-	5-4-151
544	ಉಶ್ಚ	1-2-12
570	ಉಷವಿದಜಾಗೃ-	3-1-38
492	ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್-	6-1-96

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಊ	
5	ಊಕಾಲೋಽಜ್ಝ್ರ	1–2–27
1273	ಊಙುತಃ	4–1–66
866	ಊತಿಯೂತಿ–	3–3–97
1275	ಊರೂತ್ತರಪದಾ–	4–1–69
600	ಊರ್ಣೋರ್ತೇಃ–	7–3–90
604	ಊರ್ಣೋರ್ತೇಃ–	7–2–6
952	ಊರ್ಯಾದಿಚ್ವಿ–	1–4–61
	ಋ	
209	ಋತ ಉತ್	6–1–111
205	ಋತೋಙಿಸರ್ವ–	7–3–110
61	ಋತ್ಯಕಃ	6–1–128
302	ಋತ್ವಿಗ್ದಧೃಕ್–	3–2–59
206	ಋದುಶನಸ್ಪುರು–	7–1–94
233	ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್	4–1–5
995	ಋಕ್ಪೂರಬ್ಧೂ–	5–4–74
615	ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್–	7–4–11
650	ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋ–	7–2–43
496	ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋ–	7–4–10
482	ಋತೋಭಾರ–	7–2–63
497	ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ	7–2–70
1020	ಋಷ್ಯನ್ಧಕ–	4–1–114
781	ಋಹಲೋ–	3–1–124
	ೠ	
661	ೠತ ಇತ್	7–1–100
858	ೠದೋರಪ್	3–3–57

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಏ	
325	ಏಕವಚನಸ್ಯ ಚ	7–1–32
132	ಏಕವಚನಂ ಸಂಬು	2–3–49
254	ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ–	8–2–37
287	ಏಕಾಜುತ್ತರಪದೇ–	8–2–12
22	ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ	4–1–93
38	ಏಚ್ ಪರರೂಪಂ	6–1–94
43	ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ	6–1–109
134	ಏಙ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ರಂಬುದ್ಧೇಃ	6–6–69
251	ಏಚಇಗ್ಘ್ರಸ್ವಾದೇಃ	1–1–48
358	ಏತ್ ಈದ್ ಬಹುವಚನೆ	8–2–81
201	ಏರನೇಕಾಚೋ	6–4–82
953	ಏಕವಿಭಕ್ತಿ	1–2–44
475	ಏಕಾಚ ಉಪದೇ–	7–2–10
1009	ಏಕೋ ಗೋತ್ರೇ	4–1–93
797	ಏಜೇಃ ಕಶ್	3–2–28
519	ಏತ ಐ	3–4–93
1216	ಏತದಃ–	5–3–5
777	ಏತಿಸ್ತುಶಾಸ್ವೃ –	3–1–109
1214	ಏತೇತೌ ರಥೋಃ	5–3–4
582	ಏತೇರ್ಲಿಙಿ	7–4–24
857	ಏರಚ್	3–3–56
411	ಏರುಃ	3–4–86
490	ಏರ್ಲಿಙಿ	6–4–67
	ಓ	
56	ಓತ್	1–1–15
40	ಓಮಾಙೋಶ್ಚ	6–1–95

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
147	ಓಸಿ ಚ	7–3–104
211	ಓಃ ಸುಪಿ–	6–4–83
633	ಓತಃ ಶ್ಯನಿ	7–3–71
821	ಓದಿತಶ್ಚ	8–2–45
1007	ಓರ್ಗುಣಃ	6–4–146
702	ಓಃ ಪುಯಣ್‌ಜ್ಯಪರೆ	7–4–80
	ಔ	
217	ಔಙ ಆಪಃ	7–1–18
215	ಔತೋऽಮ್ಯಸೋಃ	6–1–93
184	ಔತ್	7–3–118
215	ಔತೋऽಮ್ಯಸೋಃ	6–1–93
	ಕ	
100	ಕಾನಾಮ್ರೇಡಿತೇ	8–3–12
272	ಕಿಮಃ ಕಃ	7–2–103
98	ಕುಪ್ವೋ–ಕ –	8–3–37
117	ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ	1–2–46
303	ಕೃತದಿಙ್	3–1–93
370	ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ	1–1–39
371	ಕ್ತ್ವಾತೋಸುನ್	1–1–40
731	ಕಣ್ಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ–	3–1–27
1023	ಕನ್ಯಾಯಾಃ–	4–1–116
1164	ಕಪಿಜ್ಞಾತ್ಯೋಃ –	5–1–127
525	ಕಮೇರ್ಣಿಙ್	3–1–30
1034	ಕಮ್ಬೋಜಾಲ್ಲುಕ್	4–1–175
808	ಕರಣೇ ಯಜಃ	3–2–85
732	ಕರ್ತರಿ ಕರ್ಮ–	1–3–14
770	ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್	3–4–67

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
387	ಕರ್ತರಿ ಶಪ್	3–1–68
892	ಕರ್ತುರೀಪ್ಸಿತ	1–4–49
897	ಕರ್ತೃಕರಣ	2–3–18
928	ಕರ್ತೃಕರಣೇ	2–1–32
898	ಕರ್ಮಣಾ ಯಮ	1–4–32
893	ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ	2–3–2
791	ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್	3–2–1
761	ಕರ್ಮವತ್	3–1–87
729	ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮಣೇ	3–1–14
983	ಕಸ್ಕಾದಿಷು ಚ	8–3–48
726	ಕಾಮ್ಯಚ್ಚ	3–1–9
852	ಕಾಲಸಮಯ–	3–3–167
1086	ಕಾಲಾಟ್ಠಞ್	4–3–11
1003	ಕಿತಿ ಚ	7–2–118
432	ಕಿದಾಶಿಷಿ	3–4–104
1219	ಕಿಮಶ್ಚ	5–3–25
1172	ಕಿಮಿದಂಭ್ಯಾಂ–	5–2–40
1223	ಕಿಮೇತ್ತಿಙವ್ಯ–	5–4–11
1208	ಕಿಮೋಽತ್	5–3–12
662	ಕಿರತೌ ಲವನೇ	6–1–140
1238	ಕಿಂಯತ್ತದೋ	5–3–92
1200	ಕಿಂಸರ್ವನಾಮ	5–3–2
951	ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ	2–2–18
1202	ಕುತಿಹೋಃ	7–2–104
1237	ಕುತ್ಸಿತೇ	5–3–74
1065	ಕುಮುದನಡ	4–2–87
1031	ಕುರುನಾದಿ	4–1–172

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
454	ಕುಹೋಶ್ಚುಃ	7–4–62
795	ಕೃಞೋಹೇತು	3–2–20
472	ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರ	3–1–40
773	ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ–	3–3–113
769	ಕೃತ್ಯಾಃ	3–1–95
1244	ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ	5–4–50
849	ಕೃ–ವಾ–ಶು–ಜಿ	
479	ಕೃಸೃಭೃವೃಸ್ತು	7–2–13
1192	ಕೇಶಾದ್ವೋ	5–2–109
1093	ಕೋಶಾಡ್ಢಞ್	4–3–42
433	ಕ್ಕಿಙ್ತಿ ಚ	1–1–5
815	ಕ್ತಕ್ತವತೂ	1–1–26
860	ಕ್ತ್ರೇರ್ಮಮ್	4–4–20
723	ಕ್ಯಚಿ ಚ	7–4–33
725	ಕ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ	6–4–50
1057	ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯೋ	4–2–61
486	ಕ್ರಮಃ ಪರಸ್ಮೈ	7–3–76
1266	ಕ್ರೀತಾತ್ಕರಣ	4–1–50
685	ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ	3–1–81
830	ಕ್ವಸುಶ್ಚ	3–2–107
1209	ಕ್ತ್ವಾತಿ	7–2–105
803	ಕ್ವಿಪ್ ಚ	3–2–76
1027	ಕ್ಷತ್ರಾದ್ಘಃ	4–1–138
824	ಕ್ಷಾಯೋಮಃ	8–2–53
718	ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿಷು ಚ	8–4–39
593	ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ	7–3–72

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಖ	
93	ಖರವಸಾನಯೋಃ	8–3–15
74	ಖರಿ ಚ	8–4–55
809	ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ	6–3–66
183	ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಯ	6–1–112
807	ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ	6–3–66
	ಗ	
202	ಗತಿಶ್ಚ	1–4–60
214	ಗೋತೋ ಣಿತ್	7–1–90
745	ಗನ್ಧನಾವಕ್ಷೇಪಣ	1–3–32
505	ಗಮಹನ	6–4–98
506	ಗಮೇರಿಟ್ ಪರ	7–2–58
1010	ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ	4–1–105
1080	ಗಹಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4–2–138
588	ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿ–	1–2–1
586	ಗಾಙ್ ಲಿಟ	2–4–49
439	ಗಾತಿಸ್ಥಾಘು–	2–4–77
1162	ಗುಣವಚನ–	5–1–124
603	ಗುಣೋಽಪೃಕ್ತೇ	7–3–91
498	ಗುಣೋಽರ್ತಿಸಂ	7–4–29
713	ಗುಣೋಯಙ್	7–4–82
467	ಗುಪೂಧೂಪ–	3–2–28
870	ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ	3–3–103
790	ಗೇಹೇ ಕಃ	3–1–144
1013	ಗೋತ್ರಾದ್ಯೂನ್ಯ–	4–1–94
1117	ಗೋಪಯಸೋ–	4–3–160
941	ಗೋರತದ್ಧಿತ–	5–4–92

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1116	ಗೋಶ್ಚ ಪುರೀಷೇ	4-3-145
954	ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪ-	1-2-48
635	ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ-	6-1-16
694	ಗ್ರಹೋಽಲಿಟ-	7-2-37
1052	ಗ್ರಾಮಜನಬಂಧು-	4-2-43
1072	ಗ್ರಾಮಾದ್ಯಖಞೌ	4-2-94
	ಘ	
172	ಘೇರ್ಙಿತಿ	7-3-111
855	ಘಞ್ಚ ಭಾವ-	6-4-27
589	ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾ-	6-4-66
578	ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವ-	6-4-119
	ಙ	
89	ಙಮೋಹ್ರಸ್ವಾದಚಿ-	8-3-28
173	ಙಸೀ ಙಸೋಶ್ಚ	6-1-110
154	ಙಸಿಙ್ಯೋಃ	7-1-15
46	ಙಿಚ್ಚ	1-4-53
223	ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ	1-4-6
313	ಙೇಪ್ರಥಮಯೋಃ-	7-1-28
199	ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾ	7-3-116
143	ಙೇರ್ಯ	7-1-13
85	ಙ್ಣೋಃ ಕುಕ್-	8-3-28
119	ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿ-	4-1-1
	ಚ	
260	ಚತುರನ-	7-1-98
53	ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ	1-4-57
129	ಚುಟೂ	1-3-7
302	ಚೋಃ ಕುಃ	8-2-30

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
337	ಚೌ	6–3–128
531	ಚಜಿ	6–1–11
782	ಚಜೋಃ ಕು ಘಿ	7–3–52
929	ಚತುರ್ಥೀ ತದರ್ಥಾ–	2–1–36
899	ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರ–	2–3–13
1122	ಚರತಿ	4–4–8
793	ಚರೇಷ್ಟಃ	3–2–16
987	ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ	2–2–29
642	ಚಿಣೋ ಲುಕ್	6–4–104
644	ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ	3–1–60
755	ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮ–	3–1–44
844	ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡನು–	6–4–19
437	ಚ್ಲಿ ಲುಜಿ	3–1–43
438	ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್	3–1–44
1248	ಚ್ವೌಚ	7–4–26
	ಛ	
101	ಛೇ ಚ	6–1–76
875	ಛಾದೇರ್ಘೇ, ದ್ವ್ಯು–	6–4–96
	ಜ	
347	ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ–	6–1–6
161	ಜರಾಯಾ ಜರಸ–	7–1–101
238	ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ	7–1–20
168	ಜಸಿ ಚ	7–3–109
152	ಜಸಃ ಶೀ	7–1–17
1030	ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್–	4–1–168
1062	ಜನಪದೇ ಲುಪ್	4–2–81
677	ಜನಸನಖನಾಮಾ–	6–4–42

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
643	ಜನಿವಧ್ಯೋಶ್ಚ	7–3–35
839	ಜಲ್ಪಭಿಕ್ಷ–	3–2–155
618	ಜಹಾತೇಶ್ಚ	6–4–116
885	ಜಹಾತೇಶ್ಚಕ್ತ್ವಿ	7–4–43
1271	ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿ–	4–1–63
1098	ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾ–	4–3–62
1012	ಜೀವತಿತು ವಂಶೇ ಯುವಾ	4–1–163
609	ಜುಸಿ ಚ–	7–3–83
605	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ	2–4–75
689	ಜೄಸ್ತಂಭುಮ್ರುಚು–	3–1–58
640	ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ	7–3–79
1227	ಜ್ಯ ಚ	5–3–61
1228	ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ	6–4–160
867	ಜ್ವರತ್ವರ	6–4–20
	ಝ	
75	ಝಯೊ ಹೋ	8–4–62
73	ಝರೋ ಝರಿ	8–4–65
19	ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ	8–4–53
67	ಝಲಾಂ ಜಶೋ	8–2–36
923	ಝಯಃ	5–4–111
1066	ಝಯಃ	8–2–10
478	ಝಲೋ ಝಲಿ	8–2–26
549	ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋ–	8–2–40
521	ಝಸ್ಯ ರನ್	3–4–105
430	ಝೋರ್ಜುಸ್	3–4–108
389	ಝೋಽನ್ತಃ	7–1–3

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
337	ಚೌ	6–3–128
531	ಚಜಿ	6–1–11
782	ಚಜೋಃ ಕು ಘಿ	7–3–52
929	ಚತುರ್ಥೀ ತದರ್ಥಾ–	2–1–36
899	ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರ–	2–3–13
1122	ಚರತಿ	4–4–8
793	ಚರೇಷ್ಟಃ	3–2–16
987	ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ	2–2–29
642	ಚಿಣೋ ಲುಕ್	6–4–104
644	ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ	3–1–60
755	ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮ–	3–1–44
844	ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡನು–	6–4–19
437	ಚ್ಲಿ ಲುಜಿ	3–1–43
438	ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್	3–1–44
1248	ಚ್ವೌಚ	7–4–26
	ಛ	
101	ಛೇ ಚ	6–1–76
875	ಛಾದೇರ್ಘೇ, ದ್ವ್ಯು–	6–4–96
	ಜ	
347	ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ–	6–1–6
161	ಜರಾಯಾ ಜರಸ–	7–1–101
238	ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ	7–1–20
168	ಜಸಿ ಚ	7–3–109
152	ಜಸಃ ಶೀ	7–1–17
1030	ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್–	4–1–168
1062	ಜನಪದೇ ಲುಪ್	4–2–81
677	ಜನಸನಖನಾಮಾ–	6–4–42

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
643	ಜನಿವಧ್ಯೋಶ್ಚ	7–3–35
839	ಜಲ್ಪಭಿಕ್ಷ–	3–2–155
618	ಜಹಾತೇಶ್ಚ	6–4–116
885	ಜಹಾತೇಶ್ಚಕ್ತ್ವಿ	7–4–43
1271	ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿ–	4–1–63
1098	ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾ–	4–3–62
1012	ಜೀವತಿತು ವಂಶೇ ಯುವಾ	4–1–163
609	ಜುಸಿ ಚ–	7–3–83
605	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ	2–4–75
689	ಜೃಸ್ತಂಭುಮ್ರುಚು–	3–1–58
640	ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ	7–3–79
1227	ಜ್ಯ ಚ	5–3–61
1228	ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ	6–4–160
867	ಜ್ವರತ್ವರ	6–4–20
	ಝ	
75	ಝಯೊ ಹೋ	8–4–62
73	ಝರೋ ಝರಿ	8–4–65
19	ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ	8–4–53
67	ಝಲಾಂ ಜಶೋ	8–2–36
923	ಝಯಃ	5–4–111
1066	ಝಯಃ	8–2–10
478	ಝಲೋ ಝಲಿ	8–2–26
549	ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋ–	8–2–40
521	ಝಸ್ಯ ರನ್	3–4–105
430	ಝೋರ್ಜುಸ್	3–4–108
389	ಝೋಽನ್ತಃ	7–1–3

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಟ	
140	ಟಾಙಸಿಙಸಾ–	7–1–12
243	ಟೇಃ	6–4–143
1253	ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್–	4–1–25
508	ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ	3–4–79
1159	ಟೇಃ	6–4–155
861	ಟ್ವಿತೋಽಥುಚ್	3–3–89
	ಠ	
1101	ಠಗಾಯಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ	4–3–75
1029	ಠಸ್ಯೇಕಃ	7–3–50
	ಡ	
187	ಡತಿ ಚ	1–1–25
86	ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್	8–3–29
859	ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತ್ರಿಃ	3–3–88
	ಢ	
112	ಢ್ರ ಲೋಪೇ	6–3–111
550	ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ	8–3–13
	ಣ	
456	ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ	7–1–91
696	ಣೆಚಶ್ಚ	1–3–74
627	ಣೆಜಾಂ ತ್ರಯಾ–	7–4–75
528	ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಶ್ರುಭ್ಯಃ–	3–1–48
529	ಣೇರನಿಟಿ	6–4–51
458	ಣೋ ನಃ	6–1–65
530	ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾ	7–4–1
871	ಣ್ಯಾಸಶ್ರನ್ಥೋ	3–3–107
785	ಣ್ವುಲ್ತೃಚೌ	3–1–133

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ತ	
311	ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವ–	7–2–106
26	ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ	1–1–70
327	ತವಮಮೌ ಙಸಿ	7–2–96
137	ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋ ನಃ	6–1–103
71	ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ	1–1–67
16	ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ–	1–1–66
99	ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇ–	8–1–2
1178	ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ–	5–2–84
1156	ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ–	5–1–119
3	ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ	1–3–9
341	ತಿರಸಸ್ತಿರ್ಯಲೋಪೇ–	6–3–94
653	ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ	3–1–77
323	ತುಭ್ಯಮಹ್ಯೌಙಯಿ	7–2–95
10	ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನ	1–1–9
204	ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ	7–1–95
250	ತೃತೀಯಾದಿಷು	7–1–74
332	ತೇಮಯಾವೇಕ–	8–1–21
69	ತೋರ್ಲಿ	8–4–60
66	ತೋಃ ಷಿ	8–4–43
348	ತ್ಯದಾದಿಷು–	3–2–60
193	ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ	7–2–102
225	ತ್ರಿಚತುರೋಃ–	7–2–99
192	ತ್ರೇಸ್ತ್ರಯಃ	7–1–53
318	ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ	7–2–97
333	ತ್ವಾಮೌ	8–1–23
312	ತ್ವಾಹೌ ಸೌ	7–2–94

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
369	ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ	1-1-38
377	ತಜಾನಾವಾತ್ಮನೇ-	1-4-100
1100	ತತ ಆಗತಃ	4-3-74
813	ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ-	6-4-14
957	ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾ-	5-4-86
924	ತತ್ಪುರುಷಃ	2-1-22
942	ತತ್ಪುರುಷಃ ಸಮಾ-	1-2-42
1241	ತತ್ಪ್ರಕೃತವಚನೇ-	5-4-21
700	ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋ-	1-4-55
1089	ತತ್ರ ಜಾತಃ	4-3-25
1154	ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ	5-1-116
1094	ತತ್ರ ಭವಃ	4-3-53
1137	ತತ್ರ ಸಾಧುಃ	4-498
1041	ತತ್ರೋದ್ಧೃತಮ	4-2-14
955	ತತ್ರೋಪಪದಮ್-	3-1-92
1055	ತದಧೀತೇ-	4-2-59
1150	ತದರ್ಹತಿ	5-1-63
1058	ತದಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತೀತಿ	4-2-67
1169	ತದಸ್ಯ ಸಂಜಾತಂ	5-2-36
1187	ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿ	5-2-94
1106	ತದ್ಗಚ್ಛತಿ-	4-3-85
918	ತದ್ಧಿತಾಃ	4-1-76
938	ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರ	2-1-51
940	ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾ	7-2-117
1033	ತದ್ರಾಜಸ್ಯ-	2-4-62
1134	ತದ್ವಹತಿ ರಥ	4-4-76
572	ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯಃ	3-1-79

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
674	ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯಃ	3–1–79
675	ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ತ–	2–4–79
756	ತನೋತೇರ್ಯಕಿ	6–4–44
757	ತಪೋಽನುತಾಪೇ ಚ	3–1–65
771	ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯ–	3–4–70
1121	ತರತಿ	4–45
1222	ತರಪ್ತಮಪೌ ಘಃ	1–1–22
1083	ತವಕಮಮಕಾ	4–3–3
772	ತವ್ಯತ್ತವ್ಯಾ	3–1–96
1188	ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥೇ	1–4–19
414	ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ–	3–4–101
950	ತಸ್ಮಾನ್ನುಡಚಿ	6–3–74
464	ತಸ್ಮಾನ್ನುಟ್–	7–4–71
1082	ತಸ್ಮಿನ್ನಣಿ ಚ–	4–3–2
1141	ತಸ್ಮೈ ಹಿತಮ್–	5–1–5
1060	ತಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ	4–2–69
1177	ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ–	5–2–84
1155	ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ–	5–1–119
1112	ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ	4–3–134
1049	ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ	4–2–37
1006	ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್	4–1–92
1111	ತಸ್ಯೇದಮ್	4–3–120
1148	ತಸ್ಯೇಶ್ವರಃ	5–1–42
382	ತಾನ್ಯೇಕವಚನ–	1–4–102
406	ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ–	7–4–50
1221	ತಿಜಶ್ಚ	5–3–56
381	ತಿಜಸ್ತ್ರೀಣಿ	1–4–101

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
386	ತಿಙ್ಶಿತ್ಸಾರ್ವ-	3-4-113
846	ತಿತುತ್ರತಥ-	7-2-9
375	ತಿಪ್ತಸ್ಝಿ-	3-4-78
670	ತಿಪ್ಯನಸ್ತೇಃ	8-2-73
1179	ತಿ ವಿಂಶತೇ-	6-4-142
704	ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್	7-4-5
658	ತೀಷಸಹ-	7-2-48
652	ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ	3-1-77
851	ತುಮುಣ್ವುಲೌ-	3-3-10
412	ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್-	7-1-35
668	ತೃಣಹ ಇಮ್	7-3-92
915	ತೃತೀಯಾಸಪ್ತ-	2-4-84
927	ತೃತೀಯಾ ತತ್ಕೃ-	2-1-30
838	ತೃನ್	3-2-135
542	ತೃಫಲಭಜ-	6-4-122
1032	ತೇ ತದ್ರಾಜಾಃ	4-1-174
1146	ತೇನ ಕ್ರೀತಮ್	5-1-37
1153	ತೇನ ತುಲ್ಯಮ್-	5-1-115
1119	ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ-	4-4-2
1059	ತೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್	4-2-68
1152	ತೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್	5-1-79
1110	ತೇನ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್	4-3-101
1035	ತೇನ ರಕ್ತಂ-	4-2-1
419	ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಧಾತೋಃ	1-4-80
835	ತೌ ಸತ್	3-2-127
1078	ತ್ಯದಾದೀನಿ ಚ	1-4-74
963	ತ್ರೇಸ್ತ್ರಯಃ	6-3-48

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1182	ತ್ರೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರ–	5–2–55
	ಥ	
297	ಥೋ ನ್ಥಃ	7–1–87
461	ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ	6–4–121
510	ಥಾಸಃ ಸೇ	3–4–80
	ದ	
276	ದಶ್ಚ	7–2–109
253	ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ	8–2–32
266	ದಿವ ಉತ್	6–1–131
265	ದಿವ ಔತ್	7–1–84
162	ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ	6–1–105
194		
49	ದೂರಾದ್ಧೂತೇ ಚ	8–2–84
281	ದ್ವಿತೀಯಾಟೌ–	2–4–34
319	ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ	7–2–87
123	ದ್ವ್ಯೇಕಯೋರ್ದ್ವಿ–	1–4–22
1075	ದಕ್ಷಿಣಾಪಶ್ಚಾತ್–	4–2–98
1151	ದಣ್ಡಾದಿಭ್ಯೋ–	5–1–66
627	ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ	8–2–38
827	ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ	7–4–42
1191	ದನ್ತ ಉನ್ನತ–	5–2–106
536	ದಯಾಯಾಸಶ್ಚ	3–1–37
574	ದಶ್ಚ	8–2–75
742	ದಾಣಶ್ಚ ಸಾ ಚೇತ್–	1–3–55
624	ದಾಧಾ ಘ್ವದಾಪ್	1–2–20
845	ದಾಮ್ನೀಶಸ	3–2–182
939	ದಿಕ್ ಪೂರ್ವ–	4–2–107

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
937	ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ–	2–1–50
1095	ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್	4–3–54
1001	ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ–	4–1–85
630	ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್	3–1–69
638	ದೀಜೋಯುಡಚಿ	6–4–63
641	ದೀಪಜನಬುಧ–	3–1–61
581	ದೀರ್ಘ ಇಣಃ ಕಿತಿ	7–4–69
715	ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ	7–4–83
534	ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ	7–4–94
450	ದೀರ್ಘಂ ಚ	1–4–12
826	ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲಬಲ–	7–2–20
809	ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್	3–2–94
1038	ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ	4–2–7
828	ದೋ ದದ್ ಘೋಃ	7–4–46
537	ದ್ಯುತಿಸ್ವಾಪ್ಯೋಃ–	7–4–67
538	ದ್ಯುದ್ಭ್ಯೋ ಲುಙಿ	1–3–91
1075	ದ್ಯುಪ್ರಾಗಪಾ–	4–2–101
993	ದ್ವಂದ್ವಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಿ–	2–4–2
994	ದ್ವಂದ್ವಾಚ್ಚುದಷ–	5–4–106
989	ದ್ವಂದ್ವೇಘಿ	2–2–32
944	ದ್ವಿಗುರೇಕವಚನಮ್	2–4–1
925	ದ್ವಿಗುಶ್ಚ	2–1–23
1259	ದ್ವಿಗೋಃ	4–1–21
926	ದ್ವಿತೀಯಾ ಶ್ರಿತಾ–	2–1–24
1175	ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯ–	5–2–43
974	ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ ಷ–	5–4–115
474	ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ	1–1–59

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1224	ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯ-	5-3-57
1181	ದ್ವೇಸ್ತ್ರೀಯಃ	5-2-54
962	ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾ-	6-3-47
	ಧ	
256	ಧಾತ್ವಾದೇಷಃ ಸಃ	6-1-64
1127	ಧರ್ಮಂ ಚರತಿ	4-4-41
712	ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ-	3-1-22
767	ಧಾತೋಃ	3-1-91
706	ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ-	3-1-7
1166	ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ	5-2-1
515	ಧಿ ಚ	8-2-25
1134	ಧುರೋ ಯಡ್ಢಕೌ	4-4-77
901	ಧ್ರುವಮಪಾಯೇ-	1-4-24
	ನ	
732	ನ ಗತಿಹಿಂಸಾ-	1-3-15
283	ನ ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ	8-2-8
227	ನ ತಿಸೃ ಚತಸೃ	6-4-4
65	ನ ಪದಾಂತಾಟ್ಟೋ-	8-4-42
83	ನಪರೇ ನಃ	8-3-27
241	ನಪುಂಸಕಸ್ಯ-	7-1-27
236	ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ	7-1-19
203	ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ	6-4-85
442	ನ ಮಾಙ್ ಯೋಗೇ	6-4-74
359	ನ ಮು ನೇ	8-2-3
191	ನ ಲುಮತಾ-	1-1-63
180	ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ-	8-2-7
283	ನಲೋಪಃ ಸುಪ್	8-2-2

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
131	ನ ವಿಭಕ್ತೌ-	1-3-4
350	ನಶೇರ್ವಾ	8-2-63
87	ನಶ್ಚ	8-3-30
78	ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ-	8-3-24
95	ನಶ್ಛವ್ಯಪ್ರಶಾನ್	8-3-7
234	ನ ಷಟ್ ಸ್ವಸ್ರಾದಿ-	4-1-10
293	ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ-	6-1-37
285	ನ ಸಂಯೋಗಾ-	6-4-137
361	ನಹಿವೃತಿ-	6-3-116
360	ನಹೋಧಃ	8-2-34
343	ನಾಙ್ಚೇಃ ಪೂಜಾ-	6-4-30
127	ನಾದಿಚಿ	6-1-104
346	ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛ-	7-1-78
149	ನಾಮಿ	6-4-3
55	ನಿಪಾತ ಏಕಾಚ್-	1-1-14
7	ನೀಚೈರನುದಾತ್ತಃ	1-2-30
353	ನುಮ್ವಿಸರ್ಜನೀಯ-	8-3-58
213	ನೃ ಚ	6-4-6
97	ನೄನ್ ಪೇ	8-3-10
281	ನೇದಮಸೋರಕೋಃ	7-1-11
230	ನೇಯಙುವಙ್-	1-4-4
299	ನೋಪಧಾಯಾಃ	6-4-7
882	ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್	1-2-18
1268	ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ	4-1-56
1036	ನಕ್ಷತ್ರೇಣ ಯುಕ್ತಃ-	4-2-3
1269	ನಖಮುಖಾತ್-	4-1-58
733	ನ ಗತಿಹಿಂಸಾ-	1-3-15

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
948	ನ ಞ್	2–2–6
1068	ನಡಶಾದಾಡ್ಡ್ವಲಚ್	4–2–88
917	ನದೀಭಿಶ್ಚ	2–1–20
1073	ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋಢಕ್	4–2–97
787	ನಂದಿಗ್ರಹಿ–	3–1–134
601	ನನ್ದ್ರಾಃ ಸಂಯೋ–	6–1–3
922	ನಪುಂಸಕಾ–	5–4–109
872	ನಪುಂಸಕೇ–	3–3–114
998	ನ ಪೂಜನಾತ್	5–4–69
679	ನ ಭಕುರ್ಛುರಾಮ್	8–2–79
1135	ನ ಭಕುರ್ಛುರಾಮ್	8–2–79
441	ನ ಮಾಙ್ ಯೋಗೇ	6–4–74
900	ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ–	2–3–16
763	ನ ಯದಿ	3–2–115
1056	ನ ಯ್ವಾಭ್ಯಾಂ	7–3–3
693	ನ ಲಿಜಿ	7–2–39
949	ನಲೋಪೋ ನಞಃ	6–3–73
540	ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚ–	7–2–59
541	ನ ಶಸದದ–	9–4–126
921	ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ	6–4–144
1178	ನಾನ್ತಾದಸಂಖ್ಯಾ–	5–2–49
628	ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ–	7–3–87
914	ನಾವ್ಯಯಿಭಾವಾ–	2–4–83
113	ನಿಕಟೇ ವಸತಿ	4–4–73
888	ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ	8–1–4
680	ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ	6–4–108
714	ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ	3–1–23

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
421	ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ	3–4–99
1115	ನಿತ್ಯಂ ವೃದ್ಧ–	4–3–144
856	ನಿವಾಸಚಿತಿ–	3–3–41
985	ನಿಷ್ಠಾ	2–2–36
816	ನಿಷ್ಠಾ	3–2–102
825	ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಸೇಟ	6–4–52
477	ನೇಟ	7–2–4
801	ನೇಡ್ ವಶಿ ಕೃತಿ	7–2–8
453	ನೇರ್ಗದನದ–	8–4–17
734	ನೇರ್ವಿಶಃ	1–3–17
1136	ನೌವಯೋರ್ಧರ್ಮ–	4–4–91
724	ನಃ ಕ್ಯೇ	1–4–15
	ಪ	
326	ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅತ್	7–1–31
185	ಪತಿಃ ಸಮಾಸ ಏವ	1–4–8
1166	ಪತ್ಯಂತಪುರೋ–	5–1–118
294	ಪಥಿಮಥ್ಯೃ ಭು–	7–1–85
139	ಪದಾಂತಸ್ಯ	8–4–37
102	ಪದಾಂತಾದ್ವಾ	6–1–76
121	ಪರಶ್ಚ	3–1–2
12	ಪರಃ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಃ–	1–4–109
334	ಪಾದಃ ಪತ್	6–4–130
94	ಪುಮಃ ಖಯ್ಯಮ್ಪರೇ	8–3–6
355	ಪುಂಸೋಽಸುಙ್	7–1–89
31	ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್	8–2–1
156	ಪೂರ್ವ ಪರಾವರ–	1–1–34
159	ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯೋ–	7–1–16

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
190	ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ-	1-1-62
189	ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಲುಕ್-	1-1-62
120	ಪ್ರತ್ಯಯಃ	3-1-1
160	ಪ್ರಥಮಚರಮ-	1-1-33
126	ಪ್ರಥಮಯೋಃ-	6-1-102
316	ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ-	7-2-88
54	ಪ್ರಾದಯಃ	1-458
50	ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ-	6-1-125
1149	ಪಂಕ್ತಿ ವಿಂಶತಿ-	5-1-59
1274	ಪಙ್ಗೋಶ್ಚ	4-1-68
823	ಪಚೋ ವಃ	8-2-52
930	ಪಂಚಮೀ ಭಯೇನ	2-1-37
1201	ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್	5-3-7
932	ಪಂಚಮ್ಯಾಃಸ್ತೋಕಾ-	6-3-7
1165	ಪತ್ಯಂತಪುರೋ-	5-1-118
964	ಪರವಲ್ಲಿಂಗಂ-	2-3-26
392	ಪರಸ್ಮೈ ಪದಾನಾಂ-	3-4-82
1040	ಪರಿವೃತೋ ರಥಃ	4-2-10
735	ಪರಿವ್ಯವೇಭ್ಯಃ-	1-3-18
749	ಪರೇರ್ಮೃಷಃ	1-3-82
391	ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್	3-2-115
1205	ಪರ್ಯಭಿಭ್ಯಾಂಚ	5-3-9
487	ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಸ್ಥಾ-	7-3-78
976	ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪೋ-	5-4-138
992	ಪಿತಾ ಮಾತ್ರಾ	1-2-70
1048	ಪಿತೃವ್ಯಮಾತುಲ-	4-2-36
451	ಪುಗಂತಲಘೂಪ-	7-3-86

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
848	ಪುವಃ ಸಂಜ್ಞಾ-	3–2–185
507	ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ–	3–1–55
1263	ಪುಂಯೋಗಾದಾ–	4–1–48
875	ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾ–	3–3–118
979	ಪೂರ್ಣಾದ್ವಿಭಾಷಾ	5–4–149
1270	ಪೂರ್ವಪದಾತ್–	8–4–3
743	ಪೂರ್ವ ವತ್ಸನಃ	1–3–62
1184	ಪೂರ್ವಾದಿನಿಃ	5–2–86
934	ಪೂರ್ವಾಪರಾಧರ–	2–2–1
395	ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ	6–1–4
1157	ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ–	5–1–122
776	ಪೋರದುಪಧಾತ್	3–1–98
1217	ಪ್ರಕಾರವಚನೇ–	5–3–23
1226	ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್	6–4–163
1242	ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	5–4–38
1264	ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್–	7–3–44
1084	ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದ–	7–2–98
911	ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟ–	1–2–43
1105	ಪ್ರಭವತಿ	4–3–83
1170	ಪ್ರಮಾಣೇ ದ್ವಯ–	5–2–37
1225	ಪ್ರಶಸ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರಃ	5–3–60
1129	ಪ್ರಹರಣಮ್	4–4–57
1139	ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತಾಚ್ಛಃ	5–1–1
907	ಪ್ರಾಕ್ಕಡಾರಾತ್–	2–1–3
1234	ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ ಕಃ	5–3–70
1132	ಪ್ರಾಗ್ಘಿತಾದ್ಯತ್	4–4–75
1199	ಪ್ರಾಗ್ದಿಶಃ–	5–3–1

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1118	ಪ್ರಾಗ್ವಹತೇಷ್ಠಕ್	4–4–1
1145	ಪ್ರಾಗ್ವತೇಷ್ಠಞ್	5–1–18
1256	ಪ್ರಾಚಾಂಷ್ಫತದ್ಧಿತಃ	4–1–17
1189	ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾ–	5–2–96
890	ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥೆ–	2–3–46
748	ಪ್ರಾದ್ವಹಃ	1–3–81
965	ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೇ ಚ–	2–2–4
1091	ಪ್ರಾಯಭವಃ	4–3–39
1090	ಪ್ರಾವೃಷಷ್ಠಪ್	4–3–26
1087	ಪ್ರಾವೃಷ ಏಣ್ಯಃ	4–3–17
799	ಪ್ರಿಯವಶೇ ವದಃ–	3–2–38
691	ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ	7–3–80
	ಬ	
186	ಬಹುಗಣವತು–	1–1–23
145	ಬಹುವಚನೇ–	7–3–103
332	ಬಹುವಚನಸ್ಯ–	8–1–21
128	ಬಹುಷು ಬಹು–	1–4–21
973	ಬಹುವ್ರೀಹೌ–	5–4–113
1229	ಬಹೋರ್ಲೋ–	6–4–158
1243	ಬಹ್ವಲ್ಪಾರ್ಥಾತ್–	5–4–42
1262	ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4–1–45
1017	ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4–1–96
596	ಬ್ರುವ ಈಟ್	7–3–93
597	ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ	2–4–53
594	ಬ್ರುವಃ ಪಂಚಾ–	3–4–84
	ಭ	
298	ಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪಃ	7–1–88

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
36	ಭೂವಾದಯೋ–	1–3–1
108	ಭೋಭಗೋ–	8–3–17
324	ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯಮ್	7–1–30
654	ಭ್ರಸ್ಜೋರೋಪಧ–	6–4–47
844	ಭ್ರಾಜಭಾಸ–	3–2–177
759	ಭಞ್ಜೇಶ್ಚ ಚಿಣಿ	6–4–33
398	ಭವತೇರಃ	7–4–73
752	ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ	1–3–13
853	ಭಾವೇ	3–3–18
1050	ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್	4–2–38
794	ಭಿಕ್ಷಾಸೇನಾ–	3–2–17
610	ಭಿಯೋಽನ್ಯತರ–	6–4–115
608	ಭೀಹ್ರೀಭೃಹು–	3–1–39
673	ಭುಜೋಽನವನೇ	1–3–66
746		
393	ಭುವೋ ವುಕ್–	6–4–88
440	ಭೂಸುವೂ ಸ್ತಿಜಿ	7–3–88
623	ಭೃಞಾಮಿತ್	7–4–76
784	ಭೋಜ್ಯಂ ಭಕ್ಷ್ಯೇ	7–3–69
653	ಭ್ರಸ್ಜೋರೋಪಧ–	6–4–47
842	ಭ್ರಾಜಭಾಸ–	3–2–177

ಮ

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
289	ಮಘವಾ ಬಹುಲ–	6–4–118
58	ಮಯ ಉಞೋ–	8–3–33
241	ಮಿದಚೋಽಂತ್ಯಾತ್–	1–1–47
9	ಮುಖನಾಸಿಕಾ	1–1–8
77	ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ	8–3–23

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
271	ಮೋನೋಧಾತೋಃ	8–2–64
81	ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮಃ–	8–3–25
1085	ಮಧ್ಯಾನ್ಮಃ	4–3–8
805	ಮನಃ	3–2–82
1104	ಮಯಟ್ ಚ	4–3–82
1114	ಮಯಡ್ವೈತ–	4–3–143
637	ಮಸ್ಜಿನಶೋರ್ಝಲಿ	7–1–60
435	ಮಾಜಿ ಲುಙ್	3–3–175
1021	ಮಾತುರುತ್ಸಂಖ್ಯಾ–	4–1–115
1067	ಮಾದುಪಧಾಯಾ–	8–2–9
705	ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ	6–4–92
639	ಮೀನಾತಿಮಿನೋತಿ–	6–1–50
780	ಮೃಜೇರ್ವಿಭಾಷಾ	3–1–113
783	ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ	7–2–114
417	ಮೇರ್ನಿಃ	3–4–89
665	ಮ್ರಿಯತೇರ್ಲುಙ್–	1–3–61
831	ಮ್ವೋಶ್ಚ	8–2–65
	ಯ	
165	ಯಚಿ ಭಮ್	1–4–18
23	ಯಥಾಸಂಖ್ಯ–	1–3–10
98	ಯರೋಽನುನಾ–	8–4–45
133	ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರತ್ಯ–	1–4–13
237	ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ	6–4–148
220	ಯಾಡಾಪಃ	3–3–113
306	ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ	7–1–71
315	ಯುವಾವೌ ದ್ವಿ–	7–2–92
331	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ–	8–1–20

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
322	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ–	7–2–86
328	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್–	7–1–27
317	ಯೂಯವಯೌ–	7–2–93
195	ಯೂಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ–	1–4–3
321	ಯೋಽಚಿ	7–2–89
362	ಯಃ ಸೌ	7–2–110
719	ಯಜೋಽಚಿ ಚ	2–4–74
720	ಯಜೋ ವಾ	7–3–94
862	ಯಜಯಾಚ–	3–3–90
1011	ಯಞಞೋಶ್ಚ	2–4–64
1254	ಯಞಶ್ಚ	4–1–16
1014	ಯಞಿಞೋಶ್ಚ	4–1–101
1171	ಯತ್ತೇದೇತೇಭ್ಯಃ–	5–2–39
495	ಯಮರಮನಮಾ–	7–2–73
716	ಯಸ್ಯ ಹಲಃ	6–4–49
426	ಯಾಸುಟ್ ಪರ–	3–4–103
786	ಯುವೋರನಾಕೌ–	7–1–1
1081	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋ–	4–3–1
383	ಯುಷ್ಮದ್ಯುಪಪದೇ–	1–4–105
1278	ಯೂನಸ್ತಿಃ	4–1–77
681	ಯೇ ಚ	6–4–109
1025	ಯೇ ಚಾಭಾವ–	6–4–168
676	ಯೇ ವಿಭಾಷಾ	6–4–43
	ರ	
268	ರಷಾಭ್ಯಾಂ–	8–4–1
210	ರಾತ್ಸಸ್ಯ	8–2–24
216	ರಾಯೋ ಹಲಿ	7–2–85

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
111	ರೋ ರಿ	8–3–14
269	ರೋಃ ಸುಪಿ	8–3–16
110	ರೋ ಸುಪಿ	8–2–69
352	ರ್ವೋರುಪಧಾ	8–2–76
1158	ರ ಋತೋ–	6–4–161
1125	ರಕ್ಷತಿ	4–4–33
817	ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿ–	8–2–42
636	ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	7–2–54
883	ರಲೋವ್ಯುಪ–	1–2–26
988	ರಾಜದಂತಾದಿ–	2–2–31
810	ರಾಜನಿ ಯುಧಿ–	3–2–95
1024	ರಾಜಶ್ವಶುರಾ–	4–1–137
960	ರಾಜಾಹಃಸಖಿ–	5–4–91
959	ರಾತ್ರಾಹ್ನಾಃ–	2–4–29
843	ರಾಲ್ಲೋಪಃ–	6–4–21
1071	ರಾಷ್ಟ್ರಾವಾರ–	4–2–93
543	ರಿಙ್ ಶಯಗ್–	7–4–28
407	ರಿ ಚ	7–4–51
717	ರೀಗೃದುಪಧಸ್ಯ ಚ	7–4–90
1047	ರೀಙ್ ಋತಃ	7–4–27
667	ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ–	3–1–78
1028	ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ–	4–1–146

ಲ

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
136	ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ	1–3–8
30	ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ	8–3–19
568	ಲಙಃ ಶಾಕಟಾ–	3–4–111
832	ಲಟಃ ಶತೃಶಾ–	3–2–124

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
764	ಲಟ್ ಸ್ಮೇ	3–2–118
431	ಲಿಙಾಶಿಷಿ	3–4–116
520	ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್	3–4–102
427	ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋ–	7–2–79
442	ಲಿಙ್ ನಿಮಿತ್ತೇ–	3–3–139
590	ಲಿಙ್ ಸಿಚಾ–	1–2–11
692	ಲಿಙ್ ಸಿಚೋ–	7–2–42
513	ಲಿಟಸ್ತಝಯೋ–	3–4–81
394	ಲಿಟ ಧಾತೋಃ	6–1–8
829	ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ	3–2–106
400	ಲಿಟ್ ಚ	3–4–115
553	ಲಿಟ್ಯನ್ಯತರ–	2–4–40
546	ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ–	6–1–17
656	ಲಿಪಿ ಸಿಚಿ–	3–1–53
592	ಲುಗ್ವಾ ದುಹ–	7–3–73
565	ಲುಙಿ ಚ	2–4–3
434	ಲುಙ್	3–2–110
423	ಲುಙ್ ಲಙ್ ಲೃಙ್–	6–4–71
558	ಲುಙ್ ಸನೋ–	2–4–37
405	ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ–	2–4–85
1063	ಲುಪಿ ಯುಕ್ತವತ್	1–2–51
1037	ಲುಬವಿಶೇಷೇ–	4–2–4
836	ಲೃಟಃ ಸದ್ವಾ	3–3–14
408	ಲೃಟ್ ಶೇಷೇ ಚ	3–3–14
409	ಲೋಟ್ ಚ	3–3–162
413	ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್	3–4–85
502	ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾ–	6–4–107

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
622	ಲೋಪೋ ಯಿ	6–4–118
429	ಲೋಪೋವ್ಯೋ–	6–1–66
1190	ಲೋಮಾದಿ–	5–2–100
373	ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ–	3–4–69
376	ಲಃ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ–	1–4–99
873	ಲ್ಯುಟ್ ಚ	3–3–115
819	ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ–	8–2–44
	ವ	
212	ವರ್ಷಾಭ್ವಶ್ಚ	6–4–84
263	ವಸುಸ್ರಂಸು–	8–2–72
354	ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರ–	6–4–131
255	ವಾ ದ್ರುಹಮುಹ–	8–2–33
365	ವಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ	7–1–79
24	ವಾಂತೋ ಯಿ–	6–1–79
80	ವಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ–	6–4–68
1240	ವಾ ಬಹೂನಾ–	5–3–93
486	ವಾ ಭ್ರಾಶ–	3–1–70
231	ವಾಮಿ	1–4–5
229	ವಾಮ್ಯಸೋ	6–4–80
146	ವಾವಸಾನೇ	8–4–57
104	ವಾ ಶರಿ	8–3–36
258	ವಾಹ ಊಠ್	6–4–132
113	ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ–	1–4–2
130	ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ	1–4–104
249	ವಿಭಾಷಾ ಜಿ–	6–4–136
208	ವಿಭಾಷಾ ತೃತೀ–	7–1–97
222	ವಿಭಾಷಾ ದಿಕ್–	1–1–28

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
124	ವಿರಾಮೋ–	1–4–120
947	ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇ–	2–1–57
309	ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಸು–	6–3–128
96	ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ	8–3–34
103		
32	ವೃದ್ಧಿರಾದೈಚ್	1–1–1
33	ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ	6–1–88
304	ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ	6–1–67
308	ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ–	8–2–36
699	ವಚ ಉಮ್	7–4–20
547	ವಚಿಸ್ವಪಿ–	6–1–15
465	ವದವ್ರಜಹಲಂತ–	7–2–3
1258	ವಯಸಿ ಪ್ರಥಮೇ	4–1–20
1065	ವರಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4–2–82
1099	ವರ್ಗಾಂತಾಚ್ಚ	4–3–63
1161	ವರ್ಣದೃಢಾದಿ–	5–1–123
1260	ವರ್ಣಾದನುದಾ–	4–1–39
1064	ವರ್ಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4–2–82
765	ವರ್ತಮಾನಸಾ–	3–3–131
374	ವರ್ತಮಾನೇ–	3–2–123
1196	ವಾಚೋ ಗ್ಮಿನಿಃ	5–2–124
632	ವಾಜ್ಯಾ ಭ್ರಮು–	6–4–124
494	ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಸಂ–	6–4–68
1239	ವಾ ಬಹೂನಾ–	5–3–93
485	ವಾ ಭ್ರಾಶ–	3–1–70
1039	ವಾಮದೇವಾಡ್ಡ್ಯ–	4–2–9
1046	ವಾಯ್ವೃತುಪಿತ್ರು–	4–2–31

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
768	ವಾ ಸರೂಪೋ-	3-1-94
666	ವಿಜ ಇಟ್	1-2-2
802	ವಿಡ್ವನೋರನು-	6-4-41
571	ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವಂ-	3-1-41
834	ವಿದೇಃ ಶತು-	7-1-36
569	ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ	3-4-83
1102	ವಿದ್ಯಾಯೋನಿ-	4-3-77
425	ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣ-	3-3-161
1231	ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್-	5-3-65
736	ವಿಪರಾಭ್ಯಾಂ ಜೇಃ	1-3-19
634	ವಿಭಾಷಾ ಘ್ರಾಧೇ-	2-4-78
760	ವಿಭಾಷಾ ಚೆಣ್ಣ-	7-1-69
648	ವಿಭಾಷಾ ಚೇಃ	7-3-58
587	ವಿಭಾಷಾ ಲುಜ್-	2-4-50
1246	ವಿಭಾಷಾ ಸಾತಿ-	5-4-52
1233	ವಿಭಾಷಾ ಸುಪೋ-	5-3-67
527	ವಿಭಾಷೇಟಃ	8-3-79
602	ವಿಭಾಷೋರ್ಣೋಃ	1-2-3
946	ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇ-	2-1-57
1079	ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ	4-2-114
1077	ವೃದ್ಧಿರ್ಯಸ್ಯಾ-	1-1-77
539	ವೃದ್ಭ್ಯಃ ಸ್ಯಸನೋಃ	1-3-92
616	ವೃತೋ ವಾ	7-2-38
1261	ವೋತೋ ಗುಣ-	4-1-44
750	ವ್ಯಾಙ್ ಪರಿಭ್ಯೋ-	1-3-83
1167	ವ್ರೀಹಿಶಾಲ್ಯೋ-	5-2-2
1194	ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	5-2-116

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಶ	
367	ಶಪ್ಯನೋ-	7-1-81
270	ಶರೋಽಚಿ	8-4-49
76	ಶಶ್ಛೋಽಟಿ	8-4-63
320	ಶಸೋನ	7-1-29
63	ಶಾತ್	8-4-44
88	ಶಿ ತುಕ್	8-3-31
239	ಶಿ ಸರ್ವನಾಮ-	1-1-42
314	ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ	7-2-90
170	ಶೇಷೋ ಘ್ಯಸಖಿ	1-4-7
291	ಶ್ವಯುವಮ-	6-4-133
660	ಶದೇಶ್ಶಿತಃ	1-3-60
1126	ಶಬ್ದದರ್ದುರಂ	4-4-34
730	ಶಬ್ದವೈರಕಲ-	3-1-17
1096	ಶರೀರಾವಯವಾ-	4-3-55
1142	ಶರೀರಾವಯ-	5-1-6
649	ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ-	7-4-61
591	ಶಲ ಇಗುಪ-	3-1-45
1278	ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾ-	4-1-76
779	ಶಾಸ ಇದಙ್-	6-4-34
554	ಶಾಸಿವಸಿ-	8-3-60
1069	ಶಿಖಾಯಾ ವಲಚ್	4-2-89
1128	ಶಿಲ್ಪಮ್	4-4-55
1019	ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋ-	4-1-112
585	ಶೀಙೋ ರುಟ್	7-1-6
584	ಶೀಙಃ ಸಾರ್ವಧಾ-	7-4-21
1130	ಶೀಲಮ್	4-4-61

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1044	ಶುಕ್ರಾದ್ಘನ್	4-2-26
822	ಶುಷಃ ಕಃ	8-2-51
614	ಶ್ಯಾದ್ವ್ಯಾಪ್ರಾಂ-	7-4-12
655	ಶೇ ಮುಚಾದೀ-	7-1-59
380	ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ-	1-3-78
986	ಶೇಷಾದ್ವಿಭಾಷಾ	5-4-154
1070	ಶೇಷೇ	4-2-92
385	ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ	1-4-108
967	ಶೇಷೋ ಬಹು-	2-2-23
575	ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋ-	6-4-111
669	ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ-	6-4-23
620	ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋ-	6-4-112
499	ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚ	3-1-74
1184	ಶ್ರೋತ್ರಿ ಯಂಶ್ಛ-	5-2-84
651	ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ	7-2-11
606	ಶ್ಲೌ	6-1-10
	ಷ	
267	ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ	7-1-55
188	ಷಡ್ಭ್ಯೋಲುಕ್	7-1-22
94	ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ	8-4-41
298	ಷ್ಣಾಂತಾ ಷಟ್	1-1-24
1180	ಷಟ್ ಕತಿಕತಿ-	5-2-51
548	ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ	8-2-41
933	ಷಷ್ಠೀ	2-2-8
903	ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ	2-3-50
1257	ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4-1-41
840	ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ	1-3-6

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಸ	
181	ಸಖ್ಯುರಸಮ್ಬುದ್ಧೌ	7–1–92
218	ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ	7–3–106
8	ಸಮಾಹಾರಃ–	1–2–31
339	ಸಮಃ ಸಮಿಃ	6–3–93
57	ಸಮ್ಬುಧೌಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೆ	1–1–16
90	ಸಮಃ ಸುಟ	8–3–5
125	ಸರೂಪಾಣಾ–	1–4–64
44	ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾ–	6–1–122
177	ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ–	6–4–8
153	ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ	7–1–14
221	ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ–	7–3–114
151	ಸರ್ವಾದೀನಿ–	1–1–27
105	ಸಸಜುಷೋ ರುಃ	8–2–66
340	ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ರಿಃ	6–3–95
264	ಸಹೇ ಸಾಡಃ ಸಃ	8–3–56
343	ಸಾಂತಮಹತಃ–	6–4–10
329	ಸಾಮ ಆಕಮ್	7–1–33
261	ಸಾವನಡುಹಃ	7–1–82
163	ಸುಡನಪುಂಸಕ–	1–1–43
141	ಸುಪಿ ಚ	7–3–102
122	ಸುಪಃ	1–4–103
14	ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ–	1–4–14
115	ಸೋಽಚಿ–	6–1–134
286	ಸೌ ಚ	6–4–13
259	ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ	6–1–108
218	ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ	7–3–106

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
57	ಸಂಬುದ್ಧಾ ಶಾಕ–	1–1–16
20	ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ–	8–2–23
310	ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋ–	8–2–29
62	ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ	8–4–40
232	ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ	7–1–96
228	ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ	6–4–79
144	ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ–	1–1–56
17	ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರ–	1–1–50
351	ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ–	3–2–58
157	ಸ್ವಮಜ್ಞಾತಿ–	1–1–35
245	ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂ–	7–1–23
368	ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತ–	1–1–37
164	ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವ–	1–4–17
118	ಸ್ವೌಜಸಮೌಟ್–	4–1–13
1163	ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ	5–1–126
695	ಸತ್ಯಾಪಪಾಶ–	3–1–25
945	ಸ ನಪುಂಸಕಮ್	2–4–17
468	ಸನಾದ್ಯಂತಾ–	3–1–32
841	ಸನಾಶಂಸ–	3–2–168
711	ಸನಿ ಗ್ರಹಗುಹೋ–	7–2–12
707	ಸನ್ಯಙೋಃ	6–1–9
533	ಸನ್ಯತಃ	7–4–79
532	ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ–	7–4–93
1185	ಸಪೂರ್ವಾಚ್ಚ	5–2–87
936	ಸಪ್ತಮೀ ಶೌಂಡೈಃ	2–1–40
969	ಸಪ್ತಮೀ ವಿಶೇ–	2–2–35
905	ಸಪ್ತಮ್ಯಧಿಕರಣೇ	2–3–36

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1206	ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್	5–3–10
812	ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇ–	3–2–97
1138	ಸಭಾಯಾ ಯಃ	4–4–105
906	ಸಮರ್ಥಃ ಪದ–	2–2–1
999	ಸಮರ್ಥಾನಾಂ–	4–1–82
737	ಸಮವಪ್ರವಿ–	1–3–22
683	ಸಮವಾಯೇ ಚ	6–1–138
741	ಸಮಸ್ತೃತೀಯಾ–	1–3–54
881	ಸಮಾನಕರ್ತೃ–	3–4–21
886	ಸಮಾಸೇಽನಞ್–	7–1–37
1147	ಸರ್ವಭೂಮಿ ಪೃ–	5–1–41
1212	ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯ–	5–3–6
1211	ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ–	5–3–15
518	ಸವಾಭ್ಯಾಂ–	3–4–91
908	ಸಹ ಸುಪಾ	2–1–4
551	ಸಹಿವಹೋ–	6–3–112
811	ಸಹೇ ಚ	3–2–96
1247	ಸಾತಪದಾದ್ಯೋಃ	8–3–111
896	ಸಾಧಕತಮಂ–	1–4–42
1088	ಸಾಯಂಚಿರಂಪ್ರಾ–	4–3–23
500	ಸಾರ್ವಧಾತುಕ–	1–2–4
388	ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ–	7–3–84
753	ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ–	3–1–67
1043	ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ–	4–2–24
617	ಸಿಚಿ ಚ ಪರ–	7–2–40
484	ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ	7–2–1
447	ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ–	3–4–109

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
671	ಸಿಪಿ ಧಾತೋ-	8-2-74
523	ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ	3-4-107
721	ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ-	3-1-8
722	ಸುಪೋ ಧಾತು-	2-4-71
804	ಸುಪ್ಯಜಾತೌ-	3-2-78
980	ಸುಹೃದ್‌ದು-	5-4-150
645	ಸೃಜಿ ದೃಶೋಃ-	6-1-58
631	ಸೇಽಸಿಚಿ-	7-2-57
415	ಸೇಹ್ಯರ್ಪಿಚ್ಚ	3-4-87
1109	ಸೋಽಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ	4-3-89
982	ಸೋಽಪದಾದೌ	8-3-38
1045	ಸೋಮಾಟ್ಟ್ಯಣ್	4-2-30
943	ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋ-	2-1-52
1174	ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವ-	5-2-42
977	ಸಂಖ್ಯಾಸುಪೂ-	5-4-140
682	ಸಂಪರಿಭ್ಯಾಂ-	6-1-137
891	ಸಂಬೋಧನೇ ಚ	2-3-47
1092	ಸಂಭೂತೇ	4-3-41
818	ಸಂಯೋಗಾದೇ-	8-2-43
449	ಸಂಯೋಗೇ ಗುರು	1-4-11
1123	ಸಂಸೃಷ್ಟೇ	4-4-22
1120	ಸಂಸ್ಕೃತಮ್	4-4-3
1042	ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ	4-2-16
1276	ಸಂಹಿತಶಫಲ-	4-1-70
708	ಸಃ ಸ್ವಾರ್ಥಧಾತು-	7-4-49
687	ಸ್ತನ್ಭುಸ್ತುನ್ಭು-	3-1-82
690	ಸ್ತನ್ಭೇಃ	8-3-67

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
647	ಸ್ತುಸುಧೂಞ್ಭ್ಯಃ-	7–2–72
931	ಸ್ತೋಕಾಂತಿಕ–	2–1–39
1250	ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್	4–1–3
865	ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್	3–3–94
971	ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಪುಂವ–	6–3–34
1005	ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ–	4–1–87
1022	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಢಕ್	4–1–120
625	ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ	1–2–17
659	ಸ್ಫುರತಿಸ್ಫುಲತ್ಯೋಃ–	8–3–76
436	ಸ್ಮೋತ್ತರೇ ಲಙ್–	3–3–176
403	ಸ್ಯತಾಸೀ–	3–1–33
754	ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್–	6–4–62
699	ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಕರ್ತಾ	1–4–54
895		
863	ಸ್ವಪೋ ನನ್	3–3–91
476	ಸ್ವರತಿಸೂತಿ–	7–2–44
379	ಸ್ವರಿತಞಿತಃ–	1–3–72
1267	ಸ್ವಾ ಙ್ಗಾಚ್ಚೋಪ–	4–1–54
646	ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ–	3–1–73

ಹ

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
179	ಹಲ್‌ಙಭ್ಯೋ	6–1–68
1	ಹಲನ್ತ್ಯಮ್	1–3–3
278	ಹಲಿ ಲೋಪಃ	7–2–113
109	ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ	8–3–22
13	ಹಲೋಽನನ್ತರಾಃ–	1–1–7
179	ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–	6–1–68
107	ಹಶಿ ಚ	6–1–114

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
82	ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ	8–3–26
252	ಹೋ ಢಃ	8–2–31
288	ಹೋ ಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿ–	7–3–54
148	ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ–	7–1–54
169	ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ	7–1–108
244	ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸ–	1–2–47
368	ಹ್ರಸ್ವಃ	7–4–59
516	ಹ ಏತಿ	7–4–52
564	ಹನೋವಧ–	2–4–42
561	ಹನ್ತೇರ್ಜಃ	6–4–36
970	ಹಲದನ್ತಾತ್ಸಪ್ತ–	6–3–9
744	ಹಲನ್ತಾಚ್ಚ	1–2–10
877	ಹಲಶ್ಚ	–3–121
1255	ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ	6–4–150
396	ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ	7–4–60
613	ಹಲಿ ಚ	8–2–77
1002	ಹಲೋ ಯಮಾಂ–	8–4–64
820	ಹಲಃ	6–4–2
688	ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾ–	3–1–83
686	ಹಿನುಮೀನಾ–	8–4–15
663	ಹಿಂಸಾಯಾಮ್–	6–1–141
556	ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ–	6–4–101
501	ಹುಶ್ನುವೋಃ–	6–4–87
1103	ಹೇತುಮನುಷ್ಯೇ–	4–3–81
766	ಹೇತುಹೇತುಮ–	3–3–156
701	ಹೇತುಮತಿ ಚ	3–1–26
1168	ಹೈಯಙ್ಗವೀ–	5–3–23

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
466	ಹ್ಮ್ಯನ್ತಕ್ಷಣ-	7–2–5
778	ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ-	6–1–71
545	ಹ್ರಸ್ವಾದಙ್ಗಾತ್	8–2–27
448	ಹ್ರಸ್ವಂ ಲಘು	1–4–10
397	ಹ್ರಸ್ವಃ	7–4–59

* * *

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ
ಧಾತುಗಳ ಸೂಚಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
	ಅ	
ಅತ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಅದ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಅಞ್ಜೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಅಯ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಅರ್ಚ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಅಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಅಸ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಇ	
ಇಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಇಣ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
(ಇ) ಇನ್ಧೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಇಷು	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಉ		
ಉಛಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಉಜ್ಝು	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಉನ್ಧೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
	ಊ	
ಊರ್ಣುಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಋ	
ಋಚ್ಛ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
	ಏ	
ಏಧ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
	ಕ	
ಕಟೇ	ಉಭಯಪದೀ	ಭ್ವಾದಿ
ಕಥ	ಸಕರ್ಮಕ	ಚ್ರಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಕಮು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕುಟ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಕುಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
(ಡು) ಕೃಇ್	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಕೃತೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ, ರುಧಾದಿ
ಕೃಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಕೄ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಕೄಇ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಕ್ನೂಇ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಕ್ರಮು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕ್ರೀಇ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಕ್ಷಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಕ್ಷಿ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕ್ಷಿಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಕ್ಷುದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಕ್ಷುಭ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಞಿ)ಕ್ಷ್ವಿದಾ	ಅಕರ್ಮಕ (ಉ.ಪ.)	ಭ್ವಾದಿ
	ಖ	
ಖಿದ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಖ್ಯಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಗ	
ಗಣ	ಸಕರ್ಮಕ	ಚುರಾದಿ
ಗದ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಗಮ್ಲೃ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಗುಪೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಗೄ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಗ್ರಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಗ್ಲೈ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
	ಘ	
ಘಟ	ಅಕರ್ಮಕ	ಚುರಾದಿ
ಘುಟ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
	ಚ	
ಚಿಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಸ್ವಾದಿ
ಚಿತೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಚುರ	ಸಕರ್ಮಕ	ಚುರಾದಿ
ಛಿದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
(ಉ) ಛೃದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಛೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
	ಜ	
ಜನೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಜುಷೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಜ್ಞಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
	ಡ	
ಡೀಙ್	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
	ಣ	
ಣದ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಣಭ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಣಶ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಣಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಣಿಜಿರ್	ಉಭಯಪದೀ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಣೀಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಣುದ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಣೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
	ತ	
ತಞ್ಚೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ತನು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ತಪ	ಉಭಯಪದೀ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ತುದ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತುಭ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ತೃಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
(ಉ)ತೃದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ತೃಪ್	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತೃಮ್ಫ್	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತೃಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ತ್ರಪೂಷ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ತ್ರಸೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
	ದ	
ದದ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಡು)ದಾಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ದಾಪ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದಿವು	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದಿಹ	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದೀಙ್	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದೀಪೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದುಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದೂಙ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದೃೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ದೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದ್ಯುತ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ದ್ರಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದ್ರೂಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
	ಧ	
(ಡು)ಧಾಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಧೂಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಸ್ವಾದಿ
ಧೂಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಧೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಧ್ವಂಸು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಧ್ವಂಸು(ಗತೌ)	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
	ನ	
(ಟು) ನದಿ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ನೃತೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
	ಪ	
(ಡು)ಪಚಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಪಠ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಪದ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಪಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಪಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಪಿಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಪಿಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಪೀಙ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಪುಟ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಪುಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಪೂಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಪೃಙ್	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಪೃಡ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ	
ಪ್ರಚ್ಛ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಪ್ರೀಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಪ್ಸಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಬ	
ಬುಧ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಬ್ರೂಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಭ	
ಭಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಬಞ್ಜೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಭಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಭಿದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
(ಞಿ)ಭೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಭುಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಭುಜೋ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಭೂ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಡು) ಭೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಭೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಭ್ರಸ್ಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಭ್ರಂಸು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
	ಮ	
ಮನು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
(ಟು)ಮಸ್ಜೋ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮಾಙ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಮಾಙ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
(ಞಿ)ಮಿದಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಮುಚ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮುಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಮೃಜ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮೃಡ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮೃಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮೃಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
	ಯ	
ಯಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಯಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಯು	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಯುಜಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಯುಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಯುಧ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
	ರ	
ರಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ರಿಚಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ರುಚ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ರುಜೋ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ರುಧಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
	ಲ	
ಲಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಲಿಪ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಲಿಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಲುಪ್ಲೃ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಲುಭ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಲೂಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
	ವ	
ವನು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ವಹ	ಉಭಯಪದೀ	ಭ್ವಾದಿ
ವಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ವಿಚಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
(ಓ)ವಿಜೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ, ರುಧಾದಿ
ವಿದ	ಸಕ/ಅಕ–	ಅದಾದಿ
ವಿದ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ವಿದ್ಲೃ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವಿಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವಿಷು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ವೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ವ್ರ್ಯಾಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ವೃತು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ವ್ಯಚ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವ್ಯಧ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ವ್ರಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಓ)ವ್ರಶ್ಚೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
	ಶ	
ಶದ್ಲೃ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಶಿಷ್ಲೃ	ಉಭಯಪದೀ	ರುಧಾದಿ
ಶೀಙ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಶುಚ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶುನ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಶುಭ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶುಷ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಶೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಶ್ರಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಶ್ರಿಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶ್ರೀಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಶ್ರು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶ್ವಿತಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
	ಷ	
ಷಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಷದ್ಲೃ	ಉಭಯಪದಿ	ತುದಾದಿ
ಷಿಚ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಷಿಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಷಿಧ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಷಿವು	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಷುಞ್	ಸಕರ್ಮಕ (ಉ.ಪ.)	ಸ್ವಾದಿ
ಷೂಙ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಷೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಷ್ಠಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಷ್ಣಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
(ಞಿ)ಷ್ವಿದಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
	ಸ	
ಸೃಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಸ್ಕೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಸ್ತೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಸ್ವಾದಿ
ಸ್ತೄಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
ಸ್ಫುಟ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸ್ಫುರ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸ್ಫುಲ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸ್ರಂಸು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಸ್ರಮ್ಭು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
	ಹ	
ಹನ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
(ಓ)ಹಾಕ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
(ಓ)ಹಾಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಹಿಸಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಹು	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಹೃಞ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಹ್ರೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಹ್ವೃ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

3.2.82ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳು

ಸ್ಕನ್ಭು	199
ಸ್ಕುನ್ಭು	200
ಸ್ತನ್ಭು	197
ಸ್ತುನ್ಭು	198

* * *

ಸ್ವಾಮಿನೋಽದ್ವಯಾನಂದಾಃ।
ವಿಲಸಂತೀಂದ್ರಸರಸ್ವತೀ ಸಮೇತಾಃ॥
ಶ್ರಮೇಣ ಮಹತಾ ತೇಷಾಂ।
ಸುಲಭಾಽಭೂದಿಯಂ ಕಿಲ ಲಘು ಕೌಮುದೀ॥

- ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಟೊಣಪಿ